

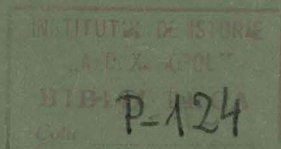
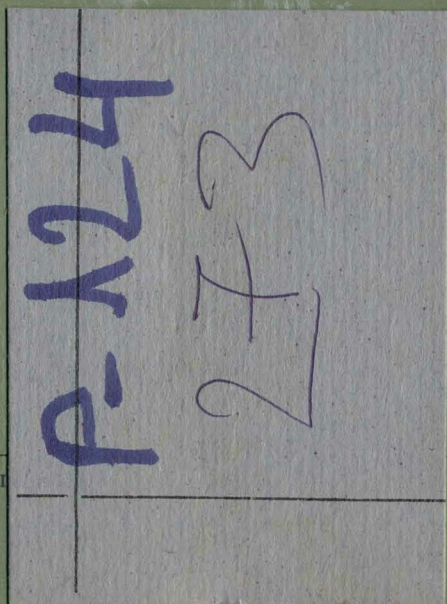
ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL“

XV

1978

EDITURA ACADEMIEI

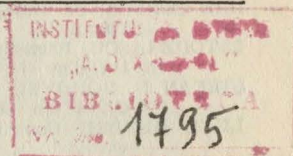
COMITETUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (redactor responsabil),
D. CIUREA, CONST. C. ANGELESCU, L. BOICU,
C. CIHODARU, D. ȘANDRU, AL. ZUB.

I. CAPROȘU (secretar științific de redacție)

Adresa redacției :

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” al Academiei de
științe sociale și politice a Republicii Socialiste România. Str. Karl
Marx nr. 15, Iași

S U M A R

GOTTFRIED SCHRAMM (Freiburg i. Br.), Die Bedeutung Dakiens für den Sprachwandel in Südosteuropa unter römischer Herrschaft . . .	1
D. CIUREA, Die mittelalterliche Stadt und der gegenwärtige Urbanismus . .	9
CONST. A. STOIDE, Luptele lui Vlad Tepeș cu turcii (1461—1462) . . .	15
L. ȘIMANSCHI, „Roșcani“ — o problemă de critică a textelor . . .	39
GH. BUZATU, The Place of Oil Problem Within the Evolution of Romanian-English Relations (1880—1929) . . .	59
D. ȘANDRU, Considerații privitoare la problema suprapopulației agricole din România între cele două războaie mondiale . . .	79
I. SAIZU, Industria României între anii 1922 și 1928 . . .	93

*

N. GOSTAR , ΔAKOI în <i>Historia Romana</i> a lui Dio Cassius . . .	121
I. CIUTA, Vechimea, factorii naturali și zonarea apiculturii în Moldova (sec. XV — mijlocul sec. XVIII) . . .	131
GEORGETA IGNAT și DUMITRU AGACHE, Contribuții privind politica urmașilor lui Petru Rareș (1546—1552) . . .	149
VALENTIN CIORBEA, Contribuții la cunoașterea construcțiilor și instalațiilor portului Constanța în perioada interbelică . . .	175
D. ȘANDRU, Privire generală asupra capitalurilor băncilor populare din România între cele două războaie mondiale . . .	185
GH. I. FLORESCU, Activitatea parlamentară a Partidului Poporului (martie 1922 — martie 1926) . . .	197
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Cu privire la raporturile româno-cehoslovace (1945—1947) . . .	219

60 DE ANI DE LA DESĂVÎRȘIREA UNITĂȚII NAȚIONALE

GHEORGHE PLATON, Desăvîrșirea unității de stat — principal obiectiv al politicii românești, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea . . .	233
C. GH. MARINESCU, Secțiile din străinătate ale „Ligii culturale” în sprijinul luptei de eliberare națională a românilor transilvăneni (1890—1900) . . .	243

INSTITUTUL DE ISTORIE

„A. D. XENOPOL”

BIBLIOTECA

P. 1214

I. AGRIGOROAIEI, Unirea din 1918 — începutul unei noi etape în dezvoltarea istorică a României	257
--	-----

*

SERGIU COLUMBEANU , Știri venețiene despre Țările Române în arhivele din Statele Unite ale Americii	277
GH. PUNGA, Contribuții documentare privind evoluția târgului Ștefănești. (sec. XV—XVII)	283
ILIE CORFUS, Pe urmele lui Moise Movilă și ale lui Gheorghe Ștefan în Polonia	297
I. TODERAȘCU, Participarea Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani. Un ziar — broșură din 1621	307
ȘTEFAN S. GOROVEI, Observații noi într-o controversă veche (familia Ghica din Moldova)	315
LIVIU BURLEC, Contribuții la studiul cronicii „Plângerea mănăstirii Silvașului”	325
D. AGACHE, Veniturile și cheltuielile mănăstirii Sf. Spiridon din Iași între anii 1771 și 1823	335
D. IVĂNESCU și HORST FASSEL, Știri externe despre revoluția de la 1848 din Țările Române	353
CONST. A. STOIDE, Teodor Codrescu și legăturile lui cu Brașovul	361
ANDREI CARDAS, Crearea Blocului Muncitoresc-Țărănesc	379

*

DINU C. GIURESCU, Caracteristici ale feudalismului românesc	395
V. CRISTIAN, Considerații privind începutul epocii moderne în istoria universală	403
G. D. ISCRU, Considerații privind formarea modului de producție capitalist în Țările Române	415
GH. PLATON, Despre începuturile revoluției române de la 1848. Pentru o analiză într-o perspectivă mai largă	439
V. RUSSU, Considerații privind teoria alianței burghezo-moșierești	453

DOCUMENTE

TH. HOLBAN, Noi documente românești din arhivele polone și franceze (I)	465
ȘT. BUJOREANU, Documente moldovenești din secolele XVI—XIX	473
DUMITRU ZAHARIA, Trei documente privind familia lui Miron Costin	487
MARCEL CIUCA, Registrul de intrare a soldaților români răniți și a prizonierilor turci răniți din spitalul militar central de la Turnu Măgurele (8/20 oct. 1877 — 4 apr. 1878)	493

*

ȘTEFAN S. GOROVEI, Addenda et corrigenda	527
--	-----

RECENZII

Istoria României

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, <i>Depozitele de bronzuri din România</i> , București, Editura Academiei R.S.R., 1977, 390 p., inclusiv 403 pl. + 10 hărți. (A. László)	537
ION HORĂȚIU CRIȘAN, <i>Burebista și epoca sa</i> , ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 531 p. + 27 figuri (Vasile Lica)	540
PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, <i>Păciul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII—XV)</i> , vol. II, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 214 p. + 121 fig. + 27 pl. (Victor Spinei)	547
<i>Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476</i> , București, 1977, 352 p. + o hartă (Gh. Punga)	549

- General locotenent ION ȘUTA, *Infanteria română. Contribuții la istoricul armei*, vol. I. De la începuturi până la primul război mondial, București, Ed. militară, 1977, 278 p. (Ștefan Lemny) 550
- DUMITRU C. POPESCU, *Privire istorică asupra justiției militare din România*, București, Editura militară, 1977, 138 p. (Ștefan Lemny) 551
- DAN BERINDEI, LEONID BOICU, GHEORGHE PLATON (coordonatori), *Independența — lupta milenară a poporului român*, Iași, Ed. „Junimea”, 1977, 130 p. (M. Cojocariu) 553
- Independența României, Documente*, vol. I, II (Partea I și a II-a), III, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, LII + 420 p.; LXII + 428 p.; LIV + 381 p.; LIII + 338 p., (Gh. Cliveti) 557
- * * * *Independența României*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 526 p. (N. Corivan) 565
- VASILE GLIGA, TEOFIL BALAJ, ION CIUBOTARU, ROMULUS NEAGU, CONSTANTIN I. TURCU (colectiv de redacție), *Diplomația română în slujba independenței*, București, Ed. politică, 1977, 270 p. + 16 pl. (Elena-Emilia Lica) 567
- NICOLAE CIACHIR, *Războiul pentru independența României în contextul european*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 341 p. + 24 fig. (Elena-Emilia Lica) 569
- General-maior dr. CONSTANTIN OLTEANU, colonel dr. ILIE CEAUȘESCU, colonel dr. VASILE MOCANU, colonel GHEORGHE BEJANCU, *Asalt la redute. Eroi ai războiului pentru independență*, Ed. militară, 1977, ediția a II-a revăzută și adăugită (C. Cărmădaru) 572
- Societatea românească la 1877. Memorii ale unor luptători. Antologie, studiu introductiv, note și comentarii de VALERIU RAPEANU*, București, Ed. militară, 1977, 263 p. (C. Cărmădaru) 572
- Acad. V. MALINSCHI, *Profesorul Virgil Madgearu (1877—1940). Contribuții la dezvoltarea gândirii economice*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975, 211 p. (Sorin Mureșeanu) 573
- ȘERBAN RADULESCU-ZONER, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea. 1900—1914*, București, Ed. „Litera”, 1977, 187 p. (I. Agrigoroaiei) 576
- ION NANIA, *Istoria vinătoarei în România (Din cele mai vechi timpuri până la instituirea legii de vinătoare — 1891)*, București, Ed. „Ceres”, 1977, 278 p. (Gh. Pungă) 577

Istorie universală

- CONSTANTIN DANIEL, *Orientalia mirabilis*, vol. I, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 290 p. (Miron Ciho) 579
- HELMUT HEIBER, *Die Republik von Weimar*, München, D.T.V., 1977, 283 p. (Em. Bold) 582
- Hitler, *Deutschland und die Mächte. Materialien zur Aussenpolitik des Dritten Reiches*, Herausgegeben von MANFRED FUNKE, Bonner Schriften zur Politik und Zeitgeschichte, 12. Düsseldorf, Droste Verlag, 1977, 848 p. (J. Benditer) 583
- Deutschland Rüstung im Zweiten Weltkrieg. Hitlers Konferenzen mit Albert Speer 1942—1945*, Herausgegeben von WILLI A. BOELCKE, Frankfurt am Main, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1969, 395 p. (J. Benditer) 586

NOTE BIBLIOGRAFICE

Istoria României

- Dr. CORNELIU DIMA-DRĂGAN, *Bibliologie generală. Fascicula I. Organizarea și prelucrarea colecțiilor*, București, 1976, 220 p. (Ioșif E. Naghiu) 591

- DAN SIMONESCU, *Curs de teoria bibliografiei. I. Introducere în bibliografie și tehnica ei*; 2. *Bibliografie generală*, București, 1976, 184 p. (Iosif E. Naghiu) 593
- DAN CERNOVODEANU, *Bibliografia heraldicii românești*, București, 1977, 90 p. (Ștefan S. Gorovei) 595
- Creșterea patrimoniului muzeal. Buletin*, I, București, 1976, 127 p. (Ștefan S. Gorovei) 596
- Indrumător în Arhivele Statului. Județul Constanța*, întocmit de MARIN STANCIU, AURELIA RADUCĂNESCU, MARIA IACOB, MARIA BOIA, București, 1977, 244 p. (Valentin Ciorbea) 596
- PETRE I. ROMAN, *Cultura Coșofeni*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 107 p. text, 118 planșe + hărți și tabele (Mihai Rotea) 598
- LIVIU MARGHITAN, *Tezaure de argint dacice. Catalog*, Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, București, 1976, 73 p. + 49 pl. (Șt. L.) 600
- ALEXANDRU SUCEVEANU, *Viața economică în Dobrogea română. Secolele I—III e.n.*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 177 p. + 3 hărți (Costel Chiriac) 600
- GHEORGHE POPILIAN, *Ceramica romană din Oltenia, Craiova*, Ed. „Scrișul Românesc”, 1976, 245 p. + 83 pl. (Octavian Bounegru) 602
- Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*, 3, 1975—1976, Herausgegeben von PAUL MIRON, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 312 p. (Victor Spinei) 603
- Suceava, Anuarul Muzcului județean Suceava*, IV, 1977, 400 p. (Șt. S. Gorovei) 605
- Banatica*, IV, Reșița, 1977, 523 p. (Gh. I. Florescu) 607
- Carpica*, VIII, Bacău, 1976, 355 p. (Ștefan S. Gorovei) 608
- CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Scurtă istorie a românilor pentru tineret indeosebi*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 424 p. + ilustrații (Ștefan Lemny) 609
- ȘTEFAN PASCU, LIVIU MAIOR, *Culegere de texte pentru istoria României*, vol I, București, Ed. didactică și pedagogică, 1977, 326 p. (Liviu Burlec) 610
- * * * *Țara Moșilor. Studii, articole, comunicări*. I, Abrud, 1974, 212 p.; II, Alba Iulia, 1977, 272 p. (Nicolae Bocșan) 612
- Documenta Romaniae Historia*, D. Relații între Țările Române, vol. I (1222—1456), întocmit de acad. ȘTEFAN PASCU, CONSTANTIN CIHO-DARU, KONRAD G. GÜNDISCH, DAMASCHIN MIOC, VIO-RICA PERVAİN, Ed. Academiei R.S.R., București, 1977, 527 p. (Ștefan S. Gorovei) 613
- Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, volumul X (1351—1355), sub redacția acad. ȘTEFAN PASCU, volum întocmit de SABIN BE-LU, IOAN DANI, AUREL RADUȚIU, VIORICA PERVAİN, KONRAD G. GÜNDISCH, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 460 p. (I. Toderășcu) 614
- Carpica*, IX, Bacău, 1977, 216 p. (Gh. I. Florescu) 615
- CONSTANTIN C. GIURESCU, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, Ed. „Albatros”, 1977, 173 p. (Gh. Pungă) 617
- WILHELM NYSEN, *Bildgesang der Erde. Aussenfresken der Moldauklöster in Rumänien*, Trier, Paulinus-Verlag, 1977, 208 p. (Al. Zub) 619
- ADOLF ARMBRUSTER, *La romanité des roumaine. Histoire d'une idée*, Bibliotheca Historica Romaniae, Monographies XVII, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 279 p. (Valentin Nanu) 620
- MANOLE NEAGOE, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Craiova, Ed. „Scrișul românesc”, 1977, 273 p. (Gh. Pungă) 621

- DAN CERNOVODEANU, *Știința și arta heraldică în România*, București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1977, 566 p. (Ștefan S. Gorovei) . 623
- * * * *Războieni — Valea Albă și împrejurimile*. Monografie istorică, economică și social-culturală, 1977, 350 p. (Gh. Pungă) . 625
- GERNOT NUSSBÄCHER, *Johannes Honterus. Viața și opera sa în imagini*, Ediție îmbunătățită și adăugită, București, Ed. Kriterion, 1977, 144 p. (Ioan Aurel Pop) . 626
- ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Clerici ortodocși, ctitori de limbă și cultură românească*, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1977, 69 p. (Ștefan S. Gorovei) . 627
- FLORIAN DUDAȘ, *Carte veche românească în Bihor. Sec. XVI—XVII (Catalog)*, Oradea, 1977, 204 p. + 45 fig. (Nicolae Edroiu) . 629
- * * * *Mihai Viteazul și Sălajul. Gurulău 375 (3 august 1601 — 3 august 1976)*. Culegere de studii, Zalău, 1976, 340 p. (Ioan Aurel Pop) 630
- CONSTANTIN PASCU, *Cartea românească veche în biblioteca muzeului Brukenthal*, Sibiu, 1976, 170 p. (Paul Mikail) . 631
- Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de MIRELA TEODORESCU și ION GHETIE, Ed. Academiei R.S.R., București, 1977, 238 p. (Ștefan S. Gorovei) . 632
- JAKÓ ZSIGMOND, *Philobiblon transilvan*, București, Ed. Kriterion, 1977, 510 p. (Ștefan S. Gorovei) . 633
- VASILE MIOC, DAMASCHIN MIOC, *Cronica observațiilor astronomice românești (istorie și astronomie)*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 358 p. (Constantin Burac) . 635
- NICOLAE GRIGORAȘ, *Mănăstirea Cetățuia*, Iași, 1977, 92 p. + fig. (Iosif E. Naghiu) . 636
- Saeculum*, Iași, Ed. „Junimea”, 1977, 158 p. (Gh. Pungă) . 637
- CAROL GÖLLNER, *Gheorghe Rakóczi II*, București, Ed. militară, 1977, 129 p. (M. Catrinari) . 638
- GEORGE EM. MARICA, *Studii de istoria și sociologia culturii române-ardelene din secolul al XIX-lea*, vol. I, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1977, 311 p. (Liviu Burlec) . 640
- MIRCEA VAIDA, *Ion Budai-Deleanu*, București, Ed. „Albatros”, 1977, 172 p. (M. Cojocariu) . 642
- Eminescu în documente de familie*. Ediție de GH. UNGUREANU, București, Ed. „Minerva”, 1977, 498 p. (Ștefan S. Gorovei) . 643
- Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*, vol. I, 2 martie — 12 aprilie 1848, sub redacția acad. ȘTEFAN PASCU, VICTOR CHERESTEȘIU, București, Ed. Academiei R. S. R., 1977, LXXI + 511 p. + 5 facs. (Gh. Platon) . 644
- CORNELIU ALBU, *Alexandru Papiu Ilarian. Viața și activitatea sa*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 327 p. (Florin Platon) 645
- GH. CRISTEA, *Contribuții la istoria problemei agrare în România. Invoielile agricole (1866—1882)*. Legislație și aplicare, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 196 p. (M. Timofte) . 646
- C. BOTEZ, D. URMA, I. SAIZU, *Epopeea feroviară românească*, București, Ed. Sport-Turism, 1977, 417 p. (Valeriu Dobrinescu) . 647
- ICAN LUPAȘ, *Scrieri alese*, Ediție îngrijită, note și comentarii de acad. ȘTEFAN PASCU și POMPILIU TEODOR, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1977, 259 p. (Florin Platon) . 648

- Din lupta poporului român pentru independență*, coordonator IOAN SCURTU, București, Tipografia Universității din București, 1977, 294 p. (Gh. I. Florescu) 649
- N. CORIVAN, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 190 p. (Florin Platon) 650
- CONSTANTIN CAZĂNIȘTEANU, MIHAIL E. IONESCU, *Războiul neatîrnării României. Împrejurări diplomatice și operații militare. 1877—1878*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 328 p. (Gh. Iacob) 651
- LIVIU MAIOR, *Transilvania și războiul pentru independență (1877—1878)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1977, 202 p. + 12 fotocopii (Constantin Burac) 653
- „Familia”. *Correspondențe de la Plevna*. Texte selectate, note și comentarii de STELIAN VASILESCU, Ed. „Facla”, 250 p. + 12 ilustrații. (C. Cărămidaru) 654
- Culegere de documente privind contribuția maselor populare din județul Mehedinți la lupta pentru cucerirea independenței de stat a României*, Drobeta—Turnu Severin, 1977, 179 p. (Gheorghe Cliveti). 655
- ILEANA PETRESCU, VIRGIL JOIȚA, ION PĂTROIU, *Contribuția Olteniei la războiul pentru independență*, Craiova, Ed. „Scrișul Românesc”, 1977, 209 p. + ilustr. (Gheorghe Cliveti) 656
- FLORIAN TUCA, *Monumentele neatîrnării*, București, Ed. militară, 1977, p. 193 + ilustrații. (C. Cărămidaru) 657
- FLORIAN TUCA, *Triunghiul eroic. Mărăști, Mărășești, Oituz, Iași*, Ed. „Junimea”, 1977, 160 p. (Gh. I. Florescu) 658
- G. T. KIRILEANU, *Correspondență*, ediție îngrijită de MIRCEA HANDOCA, Ed. „Minerva”, București, 1977, XV + 711 p. (Ștefan S. Gorovei) 659
- Mărăști, Mărășești, Oituz. Documente militare*, București, Ed. militară, 1977, 454 p. (Gh. I. Florescu) 660
- OLIMPIU MATICHESCU, *Solidari cu poporul român*, București, Ed. politică, 1977, 256 p. (Gh. I. Florescu) 661
- M. C. STĂNESCU, *Depun mărturie în fața istoriei*, Iași, Ed. „Junimea”, 1977, 192 p. (Gh. I. Florescu) 662

Istorie universală

- FRANZ DE RUYT et TONY HACKENS, *Vases grecs, italiotes et étrusques de la collection Abbé Mignot*, Lourain, Institut supérieur d'archéologie et d'histoire de l'art, 1974, 287 p. + 138 fig. (I. Solcanu) 663
- CASSIUS DIO, *Istoria romană*, vol. II, Traducere și note de dr. A. PIATKOWSKI, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 663 p. (N. Toderașcu) 663
- IOSIF CONSTANTIN DRĂGAN, *Idealuri și destine. Eseu asupra evoluției conștiinței europene*, București, Ed. „Cartea românească”, 1977, 329 p. (Sorin Mureșeanu) 664
- GERHARD BIRKFELLNER, *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*, Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975, 540 p. (Sorin Chițanu) 666
- ANA COMNENA, *Alexiada*, vol. I—II, Traducere de MARINA MARINESCU; prefață, tabel cronologic și note de NICOLAE ȘERBAN TANAȘOCA, București, Ed. „Minerva”, 1977, 289 + 357 p. (I. Toderașcu) 667

WOLFGANG RUGE, <i>Hindenburg, Porträt eines Militaristen</i> , Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1977, 3. Auflage, 448 p. (J. Benditer)	668
<i>Encyclopedia of the Third Reich</i> , LOIUS L. SNYDER (ed.), McGraw Hill Book Company, United States of America, 1976, 410 p. (J. Benditer)	669
PHILIPPE MARGUERAT, <i>Le III-e Reich et le pétrole roumain, 1938—1940, Contribution à l'étude de la pénétration économique allemande dans les Balkans à la veille et au début de la Seconde Guerre mondiale</i> , Leiden, A. W. Sijthoff, 1977, 231 p. (Gh. Buzatu)	671
PAUL D. QUINLAN, <i>Clash over Romania. British and American Policies toward Romania: 1938—1947</i> , Los Angeles, 1977, 173 p. (Gh. Buzatu)	672
1945. <i>Das Jahr der entgültigen Niederlage des faschistischen Wermacht. Dokumente ausgewählt und eingeleitet, von GERHARD FÖRSTER und RICHARD LAKOWSKI</i> , Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik (V.E.B.), 1975, 462 p. (J. Benditer)	672

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

Sarcini și probleme privind editarea corpusului național de izvoare documentare (Ștefan S. Gorovei)	675
Al doilea colocviu anglo-român de istorie (Londra, 4—6 mai 1978) (Gh. Buzatu)	677
Sesiunea Comisiei mixte româno-polone de istorie (L. Boicu)	679
Simpozionul de la Zwettl (Austria) (I. Ioniță)	680
Simpozion de biblioteconomie (Cornelia Măță)	680
Călătorie de documentare științifică în R. D. Germană (S. Mărieș)	682
Teze de doctorat	682
Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași în anul 1978 (S. Mărieș)	683
MIHAI BERZA (Paul Mihail)	687
EMIL DIACONESCU (D. Ciurea și Iosif E. Naghiu)	689
NICOLAE GOSTAR (M. Petrescu-Dimbovița)	691

S O M M A I R E

GOTTFRIED SCHRAMM (Freiburg i. Br.), Die Bedeutung Dakien für den Sprachwandel in Südosteuropa unter römischer Herrschaft . . .	1
D. CIUREA, Die mittelalterliche Stadt und der gegenwärtige Urbanismus . . .	9
CONSTANTIN A. STOIDE, La guerre du prince de Valachie Vlad l'Empaleur contre les Turcs (1461—1462) . . .	15
L. SIMANSCHI, „Roșcani” — un problème de critique des textes . . .	39
GH. BUZĂTU, The Place of Oil Problem within the Evolution of Romanian—English Relations (1880—1929) . . .	59
D. ȘANDRU, Le problème du surpeuplement agricole en Roumanie entre les deux guerres mondiales . . .	79
I. SAIZU, L'Industrie de la Roumanie durant la période 1922—1928 . . .	93

★

N. GOSTAR, Les ΔAKOI dans l'Histoire Romaine de Dion Cassius . . .	121
I. CIUTA, L'ancienneté, les facteurs naturels et les zones de l'apiculture en Moldavie du XVe au XVIIIe siècle . . .	181
GEORGETA IGNAT et DUMITRU AGACHE, La politique des successeurs de Pierre Rareș (1546—1552) . . .	149
VALENTIN CIORBEA, L'aménagement du port de Constantza entre les deux guerres mondiales . . .	175
D. ȘANDRU, Aperçu général sur les capitaux dont ont disposé les banques populaires en Roumanie entre les deux guerres mondiales . . .	185
GH. I. FLORESCU, L'activité parlementaire du Parti du Peuple de mars 1922 à mars 1926 . . .	197
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Sur les rapports Roumaino-Tchécoslovaques de 1945 à 1947 . . .	219

SOIXANTE ANS DEPUIS LE PARACHÈVEMENT DE L'UNITÉ
NATIONALE DE LA ROUMANIE

GHEORGHE PLATON, Le parachèvement de l'Etat — principal objectif de la politique roumaine durant la seconde moitié du XIXe siècle et au début du XXe siècle . . .	233
---	-----

C. GH. MARINESCU, Les sections à l'étranger de la „Ligue pour la culture des lettres roumaines” qui ont accordé leur appui à la lutte pour la libération nationale des Roumains de Transylvanie (1890—1900).	243
I. AGRIGOROAIEI, L'Union de 1918 — début d'une nouvelle période du développement historique de la Roumanie	257

★

SERGIU COLUMBEANU , Informations vénitiennes concernant les Roumains dans les archives des Etats Unis d'Amérique	277
GH. PUNGA, L'évolution de la ville de Ștefănești jusqu'à la fin du XVII ^e siècle	283
ILIE CORFUS, Sur les traces de Moise Movilă et de Gheorghe Ștefan en Pologne	297
I. TODERAȘCU, La participation de la Transylvanie à la Guerre de trente ans. Un journal-brochure de 1621	307
ȘTEFAN S. GOROVEI, Nouvelles observations sur une ancienne controverse (la famille Ghika de Moldavie)	315
LIVIU BURLEC, Contributions à l'étude de la chronique „La plainte du monastère de Silvas”	325
DUMITRU AGACHE, Les revenus et les dépenses du monastère Saint Spiridon de Iassy de 1771 à 1823	335
D. IVĂNESCU et HORST FASSEL, Informations extérieures concernant la révolution de 1848 dans les pays roumains	353
CONST. A. STOIDE, Les relations de Théodore Codrescu avec Brașov	361
ANDREI CARDAS, La création du front ouvrier-paysan	379

★

DINU C. GIURESCU, Traits caractéristiques de la féodalité roumaine	395
V. CRISTIAN, Considérations relatives au début de l'époque moderne de l'histoire universelle	403
G. D. ISCRU, Contributions concernant la formation du mode de production capitaliste dans les pays roumains	415
GHEORGHE PLATON, Sur les débuts de la révolution roumaine de 1848. Pour une analyse dans une plus large perspective	439
V. RUSSU, Considérations relatives à l'alliance de la bourgeoisie et des grands propriétaires fonciers	453

DOCUMENTS

TH. HOLBAN, Nouveaux documents roumains conservés dans les archives de Pologne et de France (I)	465
ȘT. BUJOREANU, Documents moldaves datant des XVI ^e — XIX ^e siècles	473
DUMITRU ZAHARIA, Trois documents relatifs à la famille de Miron Costin MARCEL CIUCA, Le registre de l'Hôpital Militaire Central de Turnu-Magurele, dans lequel sont enregistrés les soldats roumains blessés et les prisonniers turcs blessés internés dans cet hôpital (8 octobre 1877 — 4 avril 1878)	493

★

ȘTEFAN S. GOROVEI, Addenda et corrigenda	527
--	-----

COMPTE—RENDUS

Histoire de la Roumanie

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Les dépôts de bronze de Roumanie, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1977 390 p. + 403 pl. + 10 cartes (A. László)	537
--	-----

- ION HORĂȚIU CRIȘAN, *Buerebista et son époque*, 2e édition revue et augmentée, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1977, 531 p. + 27 illustration (Vasile Lica) 540
- PETRE DIACONU et SILVIA BARASCHI, *L'île du Danube dénommée „Păcuil lui Soare“*. Etablissement du Moyen-Age (XIIIe — XVe siècles), Tome II, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1977, 214 p. + 121 illustrations + 27 pl. (Victor Spinei) 547
- Războieni. Cinq siècles depuis la bataille de 1476, Bucarest, 1977, 352 p. + 1 carte (Gh. Pungă) 549
- Général lieutenant ION ȘUȚA, *L'Infanterie roumaine. Contributions à son histoire*, Tome Ier, De ses débuts jusqu'à la première guerre mondiale, Bucarest, Editions Militaires, 1977, 278 p. (Ștefan Lemny) 550
- DUMITRU C. POPESCU, *Aperçu historique sur la justice militaire en Roumanie*, Bucarest, Editions Militaires, 1977, 138 p. (Ștefan Lemny) 551
- DAN BERINDEI, LEONID BOICU et GHEORGHE PLATON (coordonnateurs), *L'Indépendance — la lutte millénaire du peuple roumain*, Iassy, Editions „Junimea“, 1977, 130 p. (M. Cojocaru) 553
- L'Indépendance de la Roumanie, Documents*, Tomes I, II (1re et 2e parties), III, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1977, LII + 420 p.; LXII + 428 p.; LIV + 381 p.; LIII + 338 p. (Gh. Cliveti) 558
- * * * *L'Indépendance de la Roumanie*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1977, 526 p. (N. Coriuan) 565
- VASILE GLIGA, TEOFIL BLAJ, ION CIUBOTARU, ROMULUS NEAGU et CONSTANTIN I. TURCU, *La diplomatie roumaine au service de l'Indépendance*, Bucarest, Editions Politiques, 1977, 270 p. + 16 pl. (Elena-Emilia Lica) 567
- NICOLAE CIACHIR, *L'Europe et la guerre pour l'Indépendance de la Roumanie*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1977, 341 p. + 24 illustrations (Elena-Emilia Lica) 569
- Général major dr. CONSTANTIN OLTEANU, colonel dr. ILIE CEAUȘESCU, colonel dr. VASILE MOCANU, colonel GHEORGHE BEJANCU, *Assaut aux redoutes. Les héros de la guerre pour l'Indépendance*, 2e édition revue et augmentée, Bucarest, Editions Militaires, 1977 (C. Cărmădaru) 572
- La société roumaine en 1877. Mémoires de quelques combattants*. Anthologie. Introduction, notes et commentaires de VALERIU RAPEANU, Bucarest, Edition Militaires, 1977, 263 p. (C. Cărmădaru) 572
- V. MALINSCHI, *Le professeur Virgile Madgearu (1877—1940). Contributions à l'histoire de la pensée économique*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1975, 211 p. (Sorin Mureșanu) 573
- ȘERBAN RADULESCU-ZONER, *La Roumanie et la Triple Alliance au début du XXe siècle, 1900—1914*, Bucarest, Editions „Litera“, 1977, 187 p. (I. Agrigoroaiei) 576
- ION NANIA, *Histoire de la chasse en Roumanie. (Des plus anciens temps jusqu'à la loi de 1891 sur la chasse)*, Bucarest, Editions „Ceres“, 1977, 278 p. (Gh. Pungă) 577

Historie Universelle

- CONSTANTIN DANIEL, *Orientalia mirabilis*, Tome Ier, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1976, 290 p. (Miron Ciho) 579
- HELMUT HEIBER, *Die Republik von Weimar*, München, D.T.V., 1977, 283 p. (Em. Bold) 582
- Hitler, *Deutschland und die Mächte. Materialien zur Außenpolitik des Dritten Reiches*, Herausgegeben von MANFRED FUNKE, Bonner Schriften zur Politik und Zeitgeschichte, 12, Düsseldorf, Droste Verlag, 1977, 848 p. (J. Benditer). 584

Deutschlands Rüstung im Zweiten Weltkrieg. Hitlers Konferenzen mit Albert Speer, 1942—1945, Hrsg. von WILLI A. BOELCKE, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, Frankfurt am Main, 1969, 395 p. (J. Benditer)

586

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

Histoire de la Roumanie

- Dr. CORNELIU DIMA-DRĂGAN, *Bibliologie générale*, 1er fascicule, *L'organisation et le remaniement des collections*, Bucarest, 1976 220 p. (Iosif E. Naghiu) 591
- DAN SIMONESCU, *Cours de la théorie de la bibliographie*, I, *Introduction à la bibliographie et à sa technique*; II. *Bibliographie générale*, Bucarest, 1976, 184 p. (Iosif N. Naghiu) 593
- DAN CERNOVODEANU, *Bibliographie héraldique roumaine*, Bucarest, 1977, 90 p. (Ștefan S. Gorovei) 595
- L'accroissement du patrimoine des Musées*, Bulletin, I, Bucarest, 1976, 127 p. (Ștefan S. Gorovei) 596
- Guide des Archives de l'Etat. Département de Constantza*. Rédigé par MARIN STANCIU, AURELIA RADUCĂNESCU, MARIA IACOB et MARIA BOIA, Bucarest, 1977, 244 p. (Valentin Ciorbea) 596
- PETRE I. ROMAN, *La culture Coțofeni*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 107 p. + 118 pl. + cartes et tables (Mihai Rotea) 598
- LIVIU MARGHITAN, *Trésors d'objets précieux daces en argent*, Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1976, 73 p. + 49 illustrations (Șt. L.) 600
- ALEXANDRU SUCEVEANU, *La vie économique en Dobroudja romaine, Ier—IIIe siècles de notre ère*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1977, 177 p. + 3 cartes (Costel Chiriac) 600
- GHEORGHE POPILIAN, *Céramique romaine en Olténie*, Cralova, Editions „Scrișul Românesc”, 1976, 245 p. + 83 pl. (Octavian Bounegru) 602
- Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*, 3, 1975—1976, Herausgegeben von PAUL MIRON, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 312 p. (Victor Spinei) 603
- Suceava. Annuaire du Musée du département de Suceava*, 4, 1977, 400 p. (Ștefan S. Gorovei) 605
- Banatica*, IV, Reșița, 1977, 523 p. (Gh. I. Florescu) 607
- Carpica*, Annuaire du Musée du département de Bacău, VIII, Bacău, 1976, 357 p. (Ștefan S. Gorovei) 608
- CONSTANTIN C. GIURESCU et DINU C. GIURESCU, *Brève histoire des Roumains, destinée surtout à la jeunesse*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1977, 424 p. + illustrations (Ștefan Lemny) 609
- ȘTEFAN PASCU et LIVIU MAIOR, *Recueil de textes concernant l'histoire de la Roumanie*, Tome Ier, Bucarest, Editions Didactiques et Pédagogiques, 1977, 326 p. (Liviu Burlec) 610
- • • *Le pays des Moși*. Etudes, articles, communications, Tome Ier, Abrud, 1974, 212 p.; Tome IIe, Alba Iulia, 1977, 272 p. (Nicolae Bocșan) 612
- Documenta Romaniae Historica*, D, *Relations entre les pays roumains*, Tome Ier, (1222—1436). Volume publié par ȘTEFAN PASCU, CONSTANTIN CIHODARU, KONRAD G. GÜNDISCH, DAMASCHIN MIOC et VIORICA PERVAİN, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1977, 527 p. (Ștefan S. Gorovei) 613
- Documenta Romaniae Historica*, C, *Transylvanie*, Tome X (1351—1355), Volume publié sous la direction de ȘTEFAN PASCU, par SABIN BELU, IOAN DAN, AUREL RADUȚIU, VIORICA PERVAİN et KONRAD G. GÜNDISCH, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1977, 460 p. (Toderașcu) 614

- Carpica*, Annuaire du Musée du département de Bacău, IX, Bacău, 1977, 216 p. (Gh. I. Florescu) 615
- CONSTANTIN C. GIURESCU, *Problèmes controversés de l'historiographie roumaine*, Bucarest, Editions „Albatros“, 1977, 173 p. (Gh. Pungă) 617
- WILHELM NYSEN, *Bildgesang der Erde. Aussenfresken der Moldauklöster in Rumänien*, Trier, Paulinus-Verlag, 1977, 208 p. (Al. Zub) 619
- ADOLF AMBRUSTER, *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, Bibliotheca Historica Romaniae, Monographies, XVII, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1977, 279 p. (Valentin Nanu) 620
- MANOLE NEAGOE, *Le problème de la centralisation des Etats roumains féodaux Moldavie et Valachie*, Craiova, Editions „Scrișul românesc“, 1977, 273 p. (Gh. Pungă) 621
- DAN CERNOVODEANU, *La science et l'art héraldiques en Roumanie*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1977, 566 p. (Ștefan S. Gorovei) 623
- * * * Războieni — Valea Albă et ses alentours, Monographie historique, économique, sociale et culturelle, 1977, 350 p. (Gh. Pungă) 625
- GERNOT NUSSBÄCHER, *Johannes Honterus. Sa vie et son œuvre en images*, Edition revue et augmentée, Bucarest, Editions Kriterion, 1977, 144 p. (Ioan Aurel Pop) 626
- ANTONIE PLAMADEALĂ, *Prélats orthodoxes, créateurs de la langue et de la culture roumaines*, Bucarest, Editions de l'Institut Biblique et de la Mission Orthodoxe, 1977, 69 p. (Ștefan S. Gorovei) 627
- FLORIAN DUDAȘ, *Anciens livres roumains dans la région de Bihor, XVIe—XVIIe siècles (Catalogue)*, Oradea, 1977, 204 p. + 45 illustrations (Nicolae Edroiu) 629
- * * * Michel le Brave et Sălaj. Gurislău 375 (3 août 1601 — 3 août 1976), Recueil d'études, Zalău, 1976, 540 p. (Ioan Aurel Pop) 630
- CONSTANTIN PASCU, *Les anciens livres roumains à la Bibliothèque du Musée Brukenthal*, Sibiu, 1976, 170 p. (Paul Mihail) 631
- Le manuscrit de Ieud*, Texte rétabli, étude philologique et indice par MIRELA TEODORESCU et ION GHETIȚE, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1977, 258, p. (Ștefan S. Gorovei) 632
- JAKÓ ZSIGMOND, *Philobiblon transilvain*, Bucarest, Edition Kriterion, 1977, 510 p. (Ștefan S. Gorovei) 633
- VASILE MIOC et DAMASCHIN MIOC, *Chronique des observations astronomiques (Histoire et astronomie)*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1977, 358 p. (Constantin Burac) 635
- NICOLAE GRIGORAȘ, *Le monastère de Cetățuia*, Iassy, 1977, 92 p. + illustrations (Iosif E. Naghiu) 636
- Saeculum*, Iassy, Editions „Junimea“, 1977, 158 p. (Gh. Pungă) 637
- CAROL GÖLLNER, *Georges Rakóczi II*, Bucarest, Editions Militaires, 1977, 129 p. (M. Catrinari) 638
- GEORGE EM. MARICA, *Etudes concernant l'histoire et la sociologie de la culture roumaine en Transylvanie au XIXe siècle*, Tome Ier, Cluj-Napoca, Editions „Dacia“, 1977, 311 p. (Liviu Burlec) 640
- MIRCEA VAIDA, *Ion Budai-Deleanu*, Bucarest, Edition „Albatros“, 1977, 172 p. (M. Cojocaru) 642
- Eminescu selon les documents de sa famille*. Documents publiés par GH. UNGUREANU, Bucarest, Editions „Minerva“, 1977, 498 p. (Ștefan S. Gorovei) 643
- La révolution de 1848—1849 en Transylvanie*, Tome Ier, 2 mars 1848 — 12 avril 1848, volume publié par ȘTEFAN PASCU et VICTOR CHERESTEȘIU, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1977, LXXI + 511 p. + 5 fac-similés (Gh. Platon) 644
- CORNELIU ALBU, *Alexandru Papiu Ilarian. Sa vie et son activité*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1977, 327 p. (Florin Platon) 645

- GH. CRISTEA, *Contributions à l'histoire du problème agraire en Roumanie. Les contrats agricoles (1866—1882). Les lots et leur application*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1977, 196 p. (M. Timofte) 646
- C. BOTEZ, D. URMA et I. SAIZU, *L'épopée des chemins de fer roumains*, Bucarest, Editions „Sport et Tourisme“, 1977, 417 p. (Valeriu Dobrinescu) 647
- IOAN LUPAȘ, *Oeuvres choisies*, publiées avec des notes et des commentaires par ȘTEFAN PASCU et POMPILIU TEODOR, Cluj-Napoca, Editions „Dacia“, 1977, 259 p. (Florin Platon) 648
- La lutte du peuple roumain pour son indépendance*, Coordonnateur IOAN SCURTU, Bucarest, Imprimerie de l'Université de Bucarest, 1977, 294 p. (Gh. I. Florescu) 649
- N. CORIVAN, *La lutte diplomatique pour la conquête de l'indépendance de la Roumanie*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1977, 190 p. (Florin Platon) 650
- CONSTANTIN CAZANIȘTEANU et MIHAIL E. IONESCU, *La guerre pour l'indépendance de la Roumanie. Négociations diplomatiques et opérations militaires, 1877—1878*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1977, 328 p. (Gh. Iacob) 651
- LIVIU MAIOR, *La Transylvanie et la guerre pour l'indépendance (1877—1878)*, Cluj-Napoca, Editions „Dacia“, 1977, 202 p. + 12 photocopies (Constantin Burac) 653
- La revue „Familia“. Correspondance de Plevna*, Textes recueillis, avec des notes et des commentaires, par STELIAN VASILESCU, Editions „Facla“, 250 p. + 12 illustrations (C. Cărâmidaru) 654
- Recueil de documents concernant la contribution des masses populaires du département de Mehedinți à la lutte pour la conquête de l'indépendance de l'Etat roumain*, Ouvrage publié par la Filiale des Archives de l'Etat du département de Mehedinți, Drobeta — Turnu Severin, 1977, 179 p. (Gh. Cliveti) 655
- ILEANA PETRESCU, VIRGIL JOITA, ION PATROIU, *La contribution de l'Olténie à la guerre pour l'indépendance*, Craiova, Editions „Scrisul Românesc“, 1977, 209 p. (Gh. Cliveti) 656
- FLORIAN TUCA, *Les monuments de l'indépendance*, Bucarest, Editions Militaires, 1977, 193 p. (C. Cărâmidaru) 657
- FLORIAN TUCA, *Les monuments de l'indépendance*, Bucarest, Editions tions „Junimea“, 1977, 160 p. (Gh. I. Florescu) 658
- G. T. KIRILEANU, *Correspondance*. Volume publié par MIRCEA HANDECA, Bucarest, Editions „Minerva“, 1977, XIV + 711 p. (Ștefan S. Gorovei) 659
- Mărăști, Mărășești, Oituz. *Documents militaires*, Bucarest, Editions Militaires, 1977, 454 p. (Gh. I. Florescu) 660
- OLIMPIU MATICHESCU, *Solidaires avec le peuple roumain*, Bucarest, Editions Politiques, 1977, 256 p. (Gh. I. Florescu) 661
- M. C. STANESCU, *Mon témoignage devant l'histoire*, Iassy, Editions „Junimea“, 1977, 192 p. (Gh. I. Florescu) 662

Histoire Universelle

- FRANZ DE RUYT et TONY HACKENS, *Vases grecs, italiotes et étrusques de la collection Abbé Mignot*, Louvain, Institut supérieur d'archéologie et d'histoire de l'art, 1974, 287 p. + 138 fig. (I. Solcanu) 663
- CASSIUS DION, *Histoire romaine*, Tome II, Traduction et notes du docteur A. PIATKOWSKI, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1977, 663 p. (N. Toderașcu) 663
- IOSIF CONSTANTIN DRAGAN, *Idéaux et destins. Essai sur l'évolution de la conscience européenne*, Bucarest, Editions „Cartea Românească“, 1977, 329 p. (Sorin Mureșanu) 664

- GERHARD BIRKFELLNER, *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*, Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975, 540 p. (*Sorin Chişanu*) 666
- ANA COMNENA, *Alexiada*, Tome I et II, Traduction de MARINA MARI-NESCU; préface, chronologie et notes de NICOLAE-ŞERBAN TANĂSOCA, Bucarest, Editions „Minerva“, 1977, 298 p. + 357 p. (*I. Toderăşcu*) 667
- WOLFGANG RUGE, *Hindenburg. Porträt eines Militaristen*, Berlin. Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1977, 3. Auflage, 448 p. (*J. Benditer*) 668
- Encyclopedia of the Third Reich*, LOUIS L. SNYDER (ed.), McGraw Hill Book Company, United States of America, 1976, 410 p. (*J. Benditer*) 669
- PHILIPPE MARGUERAT, *Le IIIe Reich et le pétrole roumain, 1938—1940. Contributions à l'étude de la pénétration économique allemande dans les Balkans à la veille et au début de la Seconde Guerre mondiale*, Leiden, A. W. Sijthoff, 1977, 231 p. (*Gh. Buzatu*) 671
- PAUL D. QUINLAN, *Clash over Romania. British and American Policies toward Romania, 1938—1947*, Los Angeles, 1977, 173 p. (*Gh. Buzatu*) 672
1945. *Das Jahr der entgültigen Niederlage der faschistischen Wehrmacht*, Dokumente ausgewählt und eingeleitet von GERHARD FÖRSTER und RICHARD LAKOWSKI, Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik (V.E.B.), 1975, 462 p. (*J. Benditer*) 672

LA VIE SCIENTIFIQUE

- Problèmes posés par l'édition du Corpus national de documents (Jassy, 23—24 mai 1978) (*Ştefan S. Gorovei*) 675
- Le deuxième colloque anglo-roumain d'histoire de Londres, 4—6 mai 1978 (*Gh. Buzatu*) 677
- La session de la commission mixte roumano-polonaise d'histoire (*L. Boicu*) 679
- Le simposion de Zwettl (Autriche) (*I. Ioniţă*) 680
- Symposium de bibliothéconomie (*Cornelia Măţă*) 680
- Voyage pour étude scientifique en R. D. Allemagne (*S. Mărieş*) 682
- Thèses de doctorat 682
- L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol“ de Iassy en 1978 (*S. Mărieş*) 683
- MIHAI BERZA** (*Paul Mihail*) 687
- EMIL DIACONESCU** (*D. Ciurea et Iosif E. Naghiu*) 689
- NICOLAE GOSTAR** (*M. Petrescu-Dîmboviţa*) 691

DIE BEDEUTUNG DAKIENS FÜR DEN SPRACHWANDEL IN SÜDOSTEUROPA UNTER RÖMISCHER HERRSCHAFT

VON

GOTTFRIED SCHRAMM

(Freiburg i. Br.)

I

Die hoffnungsvollen Anfänge der Partnerschaft zwischen den Universitäten Iași und Freiburg im Breisgau brachten mich vor einigen Jahren auf den Gedanken, den rumänischen Kollegen den Ertrag meiner Forschungen zugänglich zu machen, soweit diese sich im besonderen auf den Raum der antiken Dacia beziehen¹. Bei diesen Forschungen geht es um den Versuch, die Rekonstruktion von Lautgeschichten, die gewisse uralte geographische Namen durchgemacht haben, für eine Rekonstruktion geschichtlicher Vorgänge in quellenarmen Zeiten nutzbar zu machen. Um es im Vergleich zu sagen: Ich verfähre ähnlich wie ein Geologe, der aus Verwitterungserscheinungen die Geschichte einer Landschaft erschliesst. Wenn ich dabei das Verfahren einer philologischen Analyse auf ein strikt historisches Erkenntnisziel ausrichte, dann hat das zur biographischen Voraussetzung, dass ich den Weg in die Wissenschaft als Philologe angetreten habe, aber schliesslich Historiker geworden bin.

Mittlerweile habe ich, durch die unvergesslichen Eindrücke meiner ersten Partnerschaftsbesuche in Rumänien beflügelt, den Horizont meiner Untersuchungen, der zunächst auf das dem Hinterland des nördlichen Schwarzmeeres beschränkt war, erweitert und ganz Südosteuropa einbezogen². Es geht mir darum, aus einem genauen Studium jener Namen für Gewässer, Orte und Berge, die sich aus der Antike zumindest bis ins Mittelalter fortgeerbt haben, Einsichten über die Bevölkerungs- und

¹ Mein Aufsatz: Der rumänische Namen der Donau, in: *Dacoromania* N.F. 1 (1973) S. 228—236, beruht auf Studien, die ich 1973 unter dem Titel „Nordpontische Ströme. Namen-philologische Zugänge zur Frühzeit des europäischen Ostens“ veröffentlicht habe.

² Die erste Studie, mit der ich mein neues Interessenfeld betrat, konzipierte ich in der Vorfreude auf die erste Reise nach Iași, die ich als Mitglied einer Freiburger Universitätsdelegation im Herbst 1974 unternahm: Der Flußnamenverbund von Theiß und Temesch, in: *Beiträge zur Namenforschung* N.F. 10 (1975) H. 4, S. 60—90.

Sprachverhältnisse zur Zeit der Römerherrschaft und während der ersten Jahrhunderte nach der slawischen Landnahme zu gewinnen. Das Folgende ist als eine Kostprobe gedacht, die dem Leser einen Eindruck von meiner philologisch-historischen Arbeitsweise vermitteln soll. Was ich, ein wenig vereinfacht und ohne gelehrten Apparat, in diesem Beitrag darlege, wird detaillierter in einem Kapitel des Buches nachzulesen sein, an dem ich schreibe.

II

In zwei Schüben, von 168—155 v. Chr. und von 35 v.—9 n. Chr., haben die Römer sich die Balkanhalbinsel bis an die Donau als nördliche Begrenzung unterworfen. Mit dem politischen Prozess der Eroberung verband sich naturgemäss der sprachliche Vorgang, dass jene Orte und Gewässer, die neu in den Reichshorizont einbezogen wurden, unter den aus dem Munde von Barbaren gehörten Namen ins Lateinische (und, so weit noch erforderlich, ins Griechische) eingingen. Die bis ungefähr Christi Geburt fixierte „Reichsnomenklatur“ hielt sich in der literarischen Überlieferung meist bis zur Schwelle des Mittelalters durch, als die Eroberungen der beiden letzten vorchristlichen Jahrhunderte wieder an die Barbaren verloren gingen. Mehr wissenschaftliche Aufmerksamkeit als bisher verdient nun der Umstand, dass in der langen, oft erheblich mehr als ein halbes Jahrtausend füllenden Zeit römischer Herrschaft jene (meist immobile) hauptstädtische Norm, die uns die antiken Schriftzeugnisse in der Regel vermitteln, und der mobile Usus „vor Ort“ in vielen Fällen auseinanderrückten. Am Beispiel demonstriert: Die Slawen können *Save* und *Drau* nicht unter den in den antik-lateinischen Zeugnissen allein belegten „Reichsformen“ *Savus* und *Dravus* kennengelernt haben. Serbokroat. *Sava*, *Drava* setzen vielmehr voraus, dass die slawischen Landnehmer zwei Formen auf *-a* hörten. (Dass beide Namen von Romanen an die Slawen weitergegeben wurden, wird durch das *a* der Erstsilben sichergestellt, das auf die — typisch spät-lateinische — Längung in offener Silbe unter dem Akzent schliessen lässt). Eine wichtige römische Kolonie an der *Drau*, die in der antiken Überlieferung durchweg als *Poetovio* erscheint, muss nach Ausweis von slow. *Ptuj* als Lokativ *Petoviae*, also wiederum als lateinischer *a*-Stamm, an die Slawen tradiert worden sein. Aus dem Lateinischen kann man den Auslautwandel von *-us* und *-o(nem)* zu *-a*, für den drei Exempel gegeben wurden, nicht erklären. Vielmehr muss ein Wandel in der Sprache der bodenständigen Barbaren auf die lateinischen Namenformen abgefärbt haben.

Da die Neuerung, auf die wir gestossen sind, offensichtlich das gesamte aus indogermanischen Erbe stammende Stammklassen- und Flektionssystem zum Einsturz gebracht haben dürfte, stehen wir hier vor einer tiefgreifenden Änderung, wenn man will: vor einer sprachlichen Revolution.

³ Ebd. S. 74 f. wird zu zeigen versucht, dass die *-sia*- Ausgänge in den Namenformen des Jordanis, deren *-i-* zunächst rätselhaft erscheint, als graphische Wiedergaben einer Lautung *-ša* durch *-sia* zu verstehen sind.

Dieser Wandel kann nun nicht auf Pannonien beschränkt geblieben sein. Er begegnet vielmehr in weitauseinanderliegenden Teilen von Südosteuropa (mit Ausnahme des geschlossen-griechischen Sprachgebiets im Süden) wieder. In einem Vorbericht wie dem unseren mag es gestattet sein, die erstaunlich weite Ausbreitung des zur Debatte stehenden Phänomens lediglich für einen einzigen Querstreifen zu demonstrieren, der sich vom Nordrand der Adria bis zum Schwarzmeerabfall des Balkangebirges erstreckt. Vor slawische Lautungen mit einem „sekundären -a“ liegen *Soča* und *Nadiža*, den slowenischen Formen für den Isonzo und seinen (heutigen) Nebenfluss Natisone zugrunde. An die Belege für Pannonien, die wir schon kennen, reiht sich für den Theiss-Temesch-Raum das Zeugnis des oströmischen Diplomaten Priskos an, der a. 448/49 an den Hof des Hunnenherrschers Attila reiste. Zu unserem Glück hatte sich der Botschafter weder in Byzanz noch am Nordrand des mittlerweile geschrumpften Imperiums genauer erkundigt, was ihn zwischen Reichsgrenze und Reiseziel erwartete. Denn andernfalls hätte er sich die — für eine geographische Orientierung vorrangig wichtigen — Flüsse gewiss unter ihren Reichsformen eingeprägt, die sich weil der zum Vorland gewordene Streifen noch keineswegs hinter dem Horizont der Grenzwächter verschwunden war, ja leicht hätten erfragen lassen. Priskos lernte vielmehr das für ihn Wissenswerte erst beim Durchzug und behielt es mit den für einmaliges Hören charakteristischen Fehlern. Belastbar an seinen Aufzeichnungen ist gewiss, dass er Theiss und Temesch, deren Reichsformen wir als *Tissus* und *Tibissus* ansetzen dürfen, unter Lautungen, hörte, die wir aufgrund seiner Angaben als *Tissa* und *Tibissa* rekonstruieren dürfen. Ein Autor aus der Mitte des 6. Jahrhunderts, Jordanes, bestätigt unsere Annahme durch die Belege *Tisia*, *Tibisia*. Ja, die von ihm verwendeten Formen *Grisia* (zu immedieren in *Crisia*), *Marisia* und *Aluta* erlauben uns, den östlichen Einzugsbereich der Theiss und das nördliche Hinterland der Unterdonau in jenen Bereich einzubeziehen, den wir für das „sekundäre -a“ in Anspruch nehmen dürfen. Für den Streifen im Süden der Donau versorgt uns der byzantinische Geschichtsschreiber Theophylaktos Simokattes mit Anhalten, wenn er in Berichten über das ausgehende 6. Jh. die Kastelle an den Mündungen von Ošam und Kamčija als *Asema* und *Pannasa* verzeichnet. In beiden Fällen sind für die Flüsse und die gleichbenannten Mündungsorte mit *Asamus* und *Panyasos* „Reichsformen“ auf -us/-os gesichert.

Ein Auslautwandel, der sich somit von der unteren Kamčija in Nordostbulgarien bis zum Isonzo in der Nordostecke Italiens nachweisen lässt, hat ohne Zweifel mehrere einschneidende Sprachgrenzen innerhalb der südosteuropäischen Indogermania übergriffen. Denn so wenig Sicherheit auch über die antiken Sprachverhältnisse zu gewinnen ist: wer wollte sich unter dem Venetischen vom Isonzo und dem Thrakischen an der Kamčija zwei Dialekte ein und derselben Sprache vorstellen? Alles spricht vielmehr für eigenständige Tochteridiome des Indogermanischen, die zur Zeit der römischen Herrschaft füreinander längst unverständlich geworden waren. Das „sekundäre -a“ ist also ein Niederschlag von zwischen-sprachlichen Kontakten (oder Interferenzen); eine „Sprach-

bunderscheinung“ von der Art, wie sie bislang erst für den nachantiken Südosten und hier für einen wesentlich enger umgrenzten Raum nachgewiesen werden konnte.

III

Von welcher Region aus mag sich die interessante Neuerung, auf die wir gestossen sind, über solche Entfernungen ausgebreitet haben? Der erste Beleg für ein „sekundäres -a“ findet sich im 2. Jh.n.Chr. bei Ptolemaios, der den rumänischen Alt (Olt) als *Alutas* aufführt. Dieser Fluß war — vermutlich bei der Aktion des M. Licinius Crassus a. 29—28 v. Chr. — in dem Namenschatz der Römer als *Alutus* eingegangen. Da wir den Ursprung der Erscheinung in der Tat nach Rumänien verlegen dürfen, wird durch ein Zeugnis von einzigartiger Aussagekraft bestätigt. Die dakischen Heilpflanzennamen, die ein römischer Militärarzt gesammelt und aufgezeichnet hat, lassen mit Eindeutigkeit darauf schliessen, dass im nördlichen Vorland der unteren Donau zur Zeit Kaiser Neros ein Idiom gesprochen wurde, das die Wort- und Namensgänge in einem einzigen, von den Griechen als -a wiedergegebenen Laut zusammenfallen lassen. Wenn die Römer bei ihrer erst um Christi Geburt vorerst abgeschlossenen Landnahme, wie in Südosteuropa durchweg, so auch im Bereich der unteren Donau noch Formen ohne „sekundäres -a“ entlehnten, dann spricht die Wahrscheinlichkeit für die Annahme, dass in der kurzen Zwischenzeit, die zwischen Licinius Crassus und Nero bleibt, die Neuerung, um die es uns geht, in den Raum der Erstbezeugung nicht aus andern Teilen der Halbinsel „zugewandert“ ist, sondern von hier aus auf den übrigen Südosten übergrieff. Dakien enthüllt sich also als „Schlüsselraum“ für das Schicksal der donauländisch-balkanischen Barbarendiome unter römischer Herrschaft.

Wie mag sich eine derartige „Schlüsselrolle“ ausgebildet haben? Eine — wie mir scheinen will — schlagende Antwort auf diese Frage ergibt sich, wenn wir den Charakter des „sekundären -a“ präzisieren. Die Philologen, die (durchweg in beiläufigen Bemerkungen und ohne ausreichende Kenntnis der zur Verfügung stehenden Belegfülle) auf das uns interessierende Phänomen zu sprechen kamen, dachten, von den Befunden im Deutschen, Slawischen und Romanischen ausgehend, an eine Feminisierung ursprünglicher Maskulina. In der Tat unterscheiden sich die ja der spätlateinische Ortsname *ladera* f. (ital. *Zara*) und slaw. *Sava* f., ahd. *Anisa* f. „Enns“ durch ihr -a von den ältesten Formen: *lader* m., *Savus* m. und (erst mittelalterlich als Konkurrenzform *Anisa* überliefert) *Anesus* m. Aber für die untergegangenen Barbarendiome, aus der die überlieferten jüngeren Formen entlehnt wurden, ist eine Feminisierung, die Orts- und Flussnamen ebenso wie Pflanzennamen erfasst haben soll, ganz unwahrscheinlich. Wir haben es vielmehr mit einem Nivellierungsvorgang zu tun, bei der die unterschiedlichen Wort- und Namensgänge aller Stammklassen (und damit auch die Hauptmittel der Genusunterscheidung) in einem einzigen Laut zusammenfielen. Dieser Laut war am ehesten der „farbloseste“ von allen, nämlich der Murmellaut *a* (rumän. *ă*). (Wenn die griechischen, roma-

nischen, slawischen und germanischen Zeugnisse, über deren Vermittlung wir allein eine bescheidene Kunde von den alteingesessenen Idiomen Südosteuropas besitzen, übereinstimmend -a zeigen, dann vermutlich, weil diese aufnehmenden Sprachen kein -a kannten und dafür -a substituierten. Denkbar ist freilich auch, dass bereits während der Ausbreitung der „nivellierten Wortenden“ ein -a von gewissen altbodenständigen Idiomen als -a übernommen wurde).

Die Nivellierung auf einen a-Ausgang, die wir für Südosteuropa nur erschliessen können, ist uns nun für einen anderen indogermanischen Sprachbereich, nämlich für der iranischen, wohlbezeugt. Wenn wir die Behauptung wagen, das „sekundäre -a“, hinter dem sich ein „sekundäres -a“ verbirgt, gehe auf eine Anpassung an mitteliranische Klangstrukturen zurück, dann liegt die Funktion dakisch-getischen Bereichs in einem weitausgreifenden Prozess sprachlichen Wandels mit einem Mal auf der Hand. Denn hier haben wir es ja mit einem Raum zu tun, der immer von neuem durch Schübe nordpontischer, iranische Sprachen sprechender Nomadenvölker umfasst und durchdrungen wurde. Bis zur Dobrogea stiessen die Skythen vor und hier sind sie vermutlich im Gentum aufgegangen. Die nachdrängenden Sarmaten haben die autochthone Bevölkerung — wie es scheint — nicht vernichtet, verdrängt oder eingeschmolzen. Vielmehr ergab sich zwischen den Geto-Dakern und den halb sesshaft gewordenen Sarmaten eine Koexistenz, die wir archäologisch, aber auch in literarischen Erwähnungen fassen können. In der Herrschaftszeit des Tiberius eroberten die Jazygen — unter Zurückdrängung dakischer Elemente in die Berge — um 20 v. Chr. die Ebene zwischen Theiss und Donau, während ein anderes sarmatisches Volk, die Roxolanen, die früheren Sitze der Jazygen nördlich des Donauunterlaufs einnahm. Gerade während jener Jahrzehnte um Christi Geburt, die unser besonderes Augenmerk verdienen, war also der Ostrand des dakisch-getischen Sprachgebiets mit einiger Sicherheit und der Westrand mit Wahrscheinlichkeit von Iranern durchsetzt. Der dazwischenliegende, etwa der späteren römischen Provinz Dacia entsprechende Kernbereich wird namentlich in seinem südlichen, an die Donau grenzenden Streifen unter einem von Ost wie West hereingetragenen dakischen Einfluss gestanden haben. Hier waren also die Bedingungen für eine Übertragung linguistischer Erscheinungen aus einer anderen Sprachwelt in besonders offenkundiger Weise gegeben.

IV

Auch die Annahme, eine zunächst von Dakern und Geten übernommene Neuerung sei von ihnen an die durch die Römer unterworfenen südosteuropäischen Barbarenvölker weitergegeben worden, wird aufs beste von den historischen Fakten gestützt. Wohl kurz vor Christi Geburt siedelte Aelius Catus 50 000 Geten ins Reich um. In Mösien wurden 100 000 „Transdanuvier“ a. 57 und 67 durch Tiberius Plautius Silvanus Aelianus angesetzt. Diese Massnahmen, die der Grenzsicherung dienten, können sehr wohl die Fernwirkung eines zunächst nördlich der unteren Donau beheimateten Sprachphänomens eingeleitet haben. Eine

verstärkte Schubkraft war wohl mit dem Feldzug Trajans verbunden, der Dakien a. 100—116 n.Chr. in den Reichsverband einbezog.

Man wüsste gerne, in welcher Geschwindigkeit sich die Neuerung weiter verbreitete. Aber hier kommen die Zeugnisse unserer Neugier kaum zu Hilfe. Dass der Wandel im 3—4. Jh. schon die nordwestliche Adria erreich hatte, legt die (jüngere) Form *Iadera* nahe, die in der Peutingerschen Tafel das ältere *Iader* abgelöst hat. Leider fehlt es an ergänzenden Zeugnissen vor dem 5. Jh. Doch wichtiger als eine genaue Chronologie ist der geschichtliche Hintergrund der Ausbreitung, und dieser lässt sich, möchte ich meinen, hinreichend wahrscheinlich machen. Keines der Sprachbundphänomene, die man für *nachantiken* Südosten hat aufzeigen können, übergreift so grosse Entfernungen wie das „sekundäre -a“. In der Regel sind ja nur das Rumänische, Albanische, Bulgarische, Makedonische, gelegentlich auch das Neugriechisch einbezogen. Der weitergesteckte Radius beim „sekundären -a“ erklärt sich gewiss aus der Tatsache, dass in den ersten Jahrhunderten nach Christi Geburt der Südosten (zum ersten und letzten Mal vor der Türkenherrschaft) in einem einzigen Reiche vereinigt war. Der Wandel, dem wir nachspüren, spiegelt augenscheinlich die Verdichtung und Ausdehnung des Kommunikationsnetzes unter römischer Herrschaft wieder. Die unterworfenen Barbaren erweiterten als Reichsuntertanen ihre zunächst relativ kleinräumigen Horizonte. Sie wurden in eine: „provinzialrömische Verkehrsgesellschaft“ einbezogen, ohne dabei sogleich ihre angestammte Sprache gegen das Lateinische oder das Griechische einzutauschen.

V

Jener Vorgang, der das „sekundäre -a“ bis in weitauseinanderliegende Winkel des europäischen Südostens trug, blieb an bestimmte geographische Voraussetzungen gebunden. Die beiden wichtigsten Reste der altbalkanischen Sprachenwelt, das Albanische und der Substratwortbestand des Rumänischen, können auf keinen Fall einen Sprachstand mit nivellierten Auslauten durchlaufen haben. Während es ziemlich einfach war, die Verbreitzungszone des „sekundären -a“ nach *aussen* abzugrenzen, erwies sich die Frage, welche Räume *innerhalb* Südosteuropas ausgespart blieben, als eine Nuss von beträchtlicher Härte. Den zunächst verwirrenden Befund, den ich antraf, erläutere ich wiederum am Beispiel. Eine stattliche Reihe von Südzufüssen der Save, die, wie etwa Kupa und *Drina*, alle ein „sekundäres -a“ enthalten, wird vom *Vrba*s unterbrochen, der dieses Merkmal vermissen lässt. Unter den bulgarischen Donauzubringern zeigen *Cibrica* und *Jantra* ein „sekundäres -a“, das in *Osām* und *Vit* gerade fehlt. Ja, für den *Osām* gilt, was auch für *Mieresch*, *Kreisch*, *Temesch* und *Alt* nachweisbar ist: Während die spätantike Überlieferung erkennen lässt, dass auch hier das „sekundäre -a“ Platz gegriffen hatte, setzen die heutigen Formen des Bulgarischen und Rumänischen die ursprünglichen Lautungen auf -us, nicht die jüngeren auf -a bzw. -a fort.

Es waren die *Cibrica* und *Jantra*, die mir den Schlüssel zu dem verwickelten Problem an die Hand gaben. Denn in diesen beiden Fällen

sind am Unterlauf Formen auf *-a* (*Cibrica* — bzw. *Cibra* — und *Jantra*), am Oberlauf dagegen Maskulinvarianten (*Cibăr*, *Etăr*) im Gebrauch. Hier — und nur hier! — blieb ein archaischer Zustand gleichsam versteinert aufbewahrt. Anderswo sind die ursprünglichen Verhältnisse durch Ausgleichsvorgänge zugedeckt worden, bei denen je einer von zwei Auslautvarianten sich am Gesamtlaut durchsetzte (Bei bedeutenden Flüssen, deren Bergabschnitt aufgrund seiner relativen Länge ein entsprechend grosses Gewicht im „Ausscheidungskampf“ besass, hatte die „Bergvariante“ ohne „sekundäres *-a*“ die grössere Chance, sich schliesslich durchzusetzen. Das erklärt etwa die heutigen rumänischen Formen für die angeführten grossen Theiss- und Donauzuflüsse).

Die bergigen Teile Südosteuropas waren (dies Fazit lässt sich ziehen) in sehr viel geringerem Masse Kontakt- und Kommunikationsräume als die Ebenen. So wie die mitteliranische Auslautnivellierung nur das flache Dakien erfasste, so blieb auch die Ausbreitung des gleichen Phänomens innerhalb des römischen Reiches auf die Niederungen beschränkt. Im Gebirge verharrten die Menschen, sprachlich wie kulturell, in einem archaischen Hinterwäldlertum und nahmen Weniger Ausseneinflüsse auf. Das römische Reich hat zwar auch die höher gelegenen Regionen beherrscht, und seine sprachlich-zivilisatorischen Wirkungen sind in Gebirgsbereichen des Südostens ebenso nachweisbar wie etwa in den nordafrikanischen Wohngebieten der Berber. Aber von einer Durchdringung, die es in ihrer Intensität mit dem Wandel in den Ebenen aufnehmen konnte, wird man nur für schmale Verkehrsstränge und einzelne Ortschaften, namentlich für römische Kolonien, annehmen dürfen.

DIE MITTELALTERLICHE STADT UND DER GEGENWÄRTIGE URBANISMUS

VON

D. CIUREA

«Le destin de l'homme moderne
est d'être citoyen»

Chr. Sacasse (1970)

Der Urbanismus von Pierre George als eine Wirkung gegen die ländliche Zersplitterung definiert, wurde als historische Erscheinung auf internationaler Ebene und in seiner Entwicklung vom Altertum an in neue Studien verfolgt.

Die Kontinuität des römischen Urbanismus in einigen Zonen von West Europa geht auch auf Grund der Toponymie hervor. Der Kubismus, zu deren Geburt am Anfang des XX. Jhdts der pompeianische Stil beigetragen hat, kennt heute eine kolossale Ausdehnung.

Die mittelalterliche Stadt, im eigentlichen Sinne überlagert sich manchmal der römischen, aber differenziert sich auch von dieser. Städte schufen ein gemeinschaftlich wirkendes Europa schrieb J. G. Herder (1784).

Im Vergleich mit dem römischen Munizipium (Ostia, Pompei u.a.) weist die mittelalterliche Stadt Aspekte und Elemente mehr oder weniger im Zusammenhang mit der sozialen Struktur und der kulturell-politischen Funktion auf.

Die Kommune war eine Insel von Freiheit in ausgedehnten Zonen von Leibeigenschaft in Frankreich, Italien, England, Deutschland im XI—XII Jhdte, nicht aber in Polen (S t. Russoc ki, APH, XIV, 1966, S. 85). Man kennt die Entwicklung im XIV—XV Jhd. In Italien wird sie zum Zentrum der Herrschaft eines Tyrannen über einen Miniatur-Staat verwandelt, in Frankreich vermindert die Monarchie immer die Autonomie der Städte.

In Pompei kann man gepflasterte Strassen mit Trottoirs („via dell' Abbondanza“) sehen, Kanalisierung, Verprowiantierung mit Trinkwasser. Thermen, Palästra, Tempel, Theater, Peristyl-Häuser, Auswahl-Manifeste, grosse Verteidigungsmauern; in Ostia grosse Kaufläden (horrea), Schiffahrtagenturen mit Emblemen, Bars (Thermopolien), Theater mit

Masken. Guido Calza bemerkt dass bei Ostia „Eine Menge architektonischer Elemente und Motive, die wir auch in unsern modernen Wohnhäusern wiederfinden, wurden also schon zur Römerzeit von der lateinischen Architektur erdacht und ausgebildet“. Calza hat auch bemerkt, dass „le case di affitto“ (Mietshäuser) mit „criteri simili a quelli moderni“ aufgebaut worden sind, wobei die „geometricae rationes“ von Vitruvius befolgt wurden, mit den bekannten zwei Attributen, der Symetrie und der Eurythmie. Den Übergang von Altertum zum Mittelalter im Urbanismus kann man in des Gregorius von Tours berühmtem Werk verfolgen. In den Berichten Richer's Chronik (X. Jhdt.) profiliert sich der Beginn der Kommunalen Bewegung, deren dramatische Ereignisse von Guibert de Nogent geschildert wurden. Die *cives*, *cives urbani*, *oppidani* organisierten im Schutz ihrer Mauern (*oppida*, *municipia*) den Widerstand gegen Kirche und Monarchie. Der florentinische Chronist Giovanni Villani hat bedeutende Nachrichten bezüglich der Fortschritte der Urbanisierung als „*ufficiale sopra le mura*“ in Florenz im XIII—XIV Jhdte übermittelt. Er macht Bemerkungen über Luft, Wasser durch Leitungsröhren nach römischen Vorbild, Strassen und Bauwerke und Arno's katastrophalen Überschwemmungen. „*Il luogo dà allegrezza e fortezza a tutti gli abitanti più che in altra parte d'Europa*“. „*Si lastrarono tutte le vie di Firenze che prima ce n'avea poche lastrate, se non in certi singolari luoghi e mastre strade lastrate din mattoni, per lo quale acconcio e lavorio la cittade di Firenze divenne più netta e più bella e più sana*“ (1237). F. Knapp bezeichnet Florenz „die treibende Zentrale Italiens“.

Die Entwicklung europäischer Städte mit Einzelheiten und Abweichungen ist von dem englischen Forscher J. M. Houston kritisch vorgestellt worden. In Europa sind heute ungefähr 300 Städte mit mehr als 100.000 Bewohnern und eine städtische Bevölkerung von 112 Millionen. Eine reizende Rolle spielte im städtischen Fortschritt der Städte-Staaten und hansischen Städte der Handel. Die Seuchen, Kriege und Verminderung der wirtschaftlichen Tätigkeiten sind für die Städte Faktoren der Unbeständigkeit gewesen. Die englischen Städte, verzeichnet Houston, waren durch ihre Absonderung von festländischen Strassen kleiner im Vergleich mit europäischen Handelszentren. Die grösste städtische Konzentrierung fand in der Niederlande (13%) und in Italien (12%) statt.

Man hat auf die „urbanogenischen“ Faktoren hingewiesen. Die grosse Mehrheit der mittelalterlichen Städte von zentral- und Osteuropa sind sich als Agglomerationen und „Strassenereignisse“ ausgebildet. Am Anfang mit Erde- und Holzbefestigungen (wie auch im Krakau) verallgemeinert sich dann das Mauernsystem im XV. Jhdt. Walter Kuhn hat den „regellos wechselnden Gebrauch verschiedener Termini für den gleichen Ort“ im XIII—XIV Jhdte und die schwankende Nomenklatur bis am Werdegang „wirklicher Städte“ (*forum*, *locus forensis*, *villa forensis*, *oppidum*, *civitas*) unterstrichen. Erhard Voigt hat die ungleiche Entfaltung der deutschen Städte im XIV—XV Jhdte („ungleichmässig und sehr differenziert“) hingewiesen. F. Rörig hat bedeutende statistische Nachrichten gegeben für die deutschen Städte und betreffend des deut-

schen Verwaltungsrechts. Von ungefähr 3 000 Städten waren im XV Jhdt nur 50 „echte“ Städte von Bedeutung von wirtschaftlichem Gesichtspunkt. Eine ähnliche Lage hat man für Ungarn und Polen bemerkt. H. Planitz (1954) hat die Bestandteile bzw. Sinnbilder der mittelalterlichen Stadt-kommunal Typus (civitas) folgendermassen bestimmt: Mauern mit Türmen von Zünften aufgebaut und verteidigt, der Marktplatz mit Rathaus, Turm, Dom und Glockenturm, kaiserliche Urkunde, Siegel, Rolandsäule, Pranger, Territorium (contado, terroir). Eine meisterhafte Beschreibung für Wien hat uns A. Bonfini (1490) gelassen („inter pulcherrimas barbarorum urbes“), mit ungefähr 50.000 Bewohnern. Die Mehrheit dieser Elemente bestanden auch in siebenbürgisch-sächsischen Städten (Rolandsbildsäule in Hermannstadt).

Die mittelalterliche deutsche Stadt kann teilweise als eine individualisierte französisch-italienische Resultante erscheinen, aber mit einer ungeheueren Ausdehnungskraft. Man kann behaupten dass im Wirklichkeit, Frankreichsrolle nicht so gross war, wie L. Genicot (1966) geschrieben hat („en toute matière concentre, assimile, transforme et rayonne“). Die gerichtlichen Vorschriften als „Recht von Magdeburg“ und „Recht von Lübeck“ bekannt, hatten eine grosse Ausdehnung im XIII—XIV Jhdt in den polnischen Gebieten und auch in den unter ungarischer Herrschaft Siebenbürgen einschliesslich stehenden Gebiete. Rogerius hat im XIII Jhdt. Rodna und Pest als „oppida theutonico“ bezeichnet. Freiberg in Sachsen als Brennpunkt des Bergbaus hat eine grosse Ausstrahlung gehabt (Manfred Unger) und die letzten Schöpfungen erschienen in Serbien und in der Moldau. Moldenmarkt erscheint als eine Wiederausgabe von Mulde aus Sachsen. Der städtische Siegel von Baia hat neben dem Hirsche auch ein Kruzifix als Symbol der Bergbauarbeit. Der Chronist Miron Costin hat das Verschwinden der Sachsen aus der Moldau am Ende des XVII. Jhdts unterstrichen. Der deutsche Humanist Johannes Belsius, Gesandter in der Moldau um die Mitte des XVI. Jhdts, schreibt über Zahl und ökonomische Tätigkeit der Sachsen in dieser Gegend. Bandini hat auch geschrieben dass zwei Städte aus der Moldau, Baia und Cotnari (Gothnar) „oppida saxonica“ waren. Diese Ortschaften von XIV—XVII. Jhdt haben nicht das städtische Niveau aus Siebenbürgen und Polen erreicht wegen des ausländischen Faktors, wegen der Einfälle der Türken und Tartaren und der unbarmherzigen Ausbeutung. Die magdeburgisch juristischen Normen sind im 1356 Jahr vom polnischen König Kasimir dem Grossen für die Stadt Lemberg bewilligt worden („jus theutonicum quod Magdeburgense dicitur“) aber in der südlichen Moldau erkennt man nur Anfänge (Bürger, Schultheiss oder Vogt, Rat). „Juxta observationem iuris Magdeburgensis“ schrieb man noch in einer polnischen Urkunde von 1632 (Rzeszów). Anfänge des Eindringens von westlichkatholischen Formen bemerkt man im Jahr 1370 für Siret und dann für Baia, aber ohne Haltbarkeit. Vor 1300 im Walachei (Langenau und Argeş). In die Urkunden Stefans des Grossen erwähnt man nicht magdeburgisch juristische Normen wie in Polen, sondern nur „das alte Gesetz“ (1495 für Barlad), d.h. „consuetudo“. „Jus scriptum habent nullum“ hat A. M

Gratiani in der zweiten Hälfte des XVI Jhdts geschrieben. Unter diesen Bedingungen wurde die rumänische Stadt als ein Dorf von ausländischen Reisenden bezeichnet (Andreas Wolf im 1800 und auch von H. Aubin).

In der grossen Sammlung *Civitates Orbis Terrarum* (von Braun-Hohenberg) 6 Bde., Köln, 1572—1617, erscheinen neben Krakau nur die Abbildungen von Clausenburg „*civitas primaria Transsilvaniae*“ und Gross Wardein.

Cotnari als „Städtlein“ vom Reisenden Johann Mayer 1651 betrachtet, nur mit hölzernen Häusern“ zwischen und in den Weinbergen verbreitet“, erscheint unrichtig dargestellt in der berühmten Beschreibung von Marco Bandini (1646): „*e vilis tuguriolis in celebre oppidum excrevit*“. In eine Relation von 1711 (Tiepolt) Iassi ist folgender Weise dargestellt: „eine Stadt russischen Art von vielen kleinen Hausseln bestehend, des Hospodar Residenz... ein Schloss auf alte Arth gebauet, mit einer gutter Mauer wie auch alle Clöster... sonst ist die Stadt mehr ein Dorf“. In der Statistik von 1774, unter russischer Okkupation der Moldau verfertigt, die Städte (oder genauer Marktflecken) hatten durchschnittlich 100 bis 300 Häuser.

Im 1841 Xavier Hommaire de Hell, wie auch Lagan und Vaillant, bemerkte: „Européenne par le fait, mais orientale par ses constructions, ses moeurs et sa population, Jassy offre encore aujourd'hui, à l'observateur avide de pittoresque et de couleur locale une grande rassemblement avec les villes de l'Asie Mineure“ (Voyage..., Paris, 1854, S. 190—191).

Man hat richtig geschrieben (J. W. Dyckman) dass in der ganzen Welt „die moderne Stadt in der zweiten Hälfte des 19. Jhdts zur Reife gelangt ist“, und das lässt sich auch für Rumänien teilweise feststellen.

In den neuen Studien und Beiträgen (La Pensée, 1969) hat die Urbanisierung die Akzeption „einer politischen Wirkung im gesellschaftlichen Raum“ natürlich ohne die historischen Einzelheiten und geographischen Zusammenhänge zu übergehen. Heute gibt es einen gemeinsamen Hintergrund von Urbanismus aller Länder mit vergleichendem Niveau von wirtschaftlicher Entfaltung und man fordert einen allein gültigen Urbanismus gemein für die ganze Welt. In der Nachbarschaft der Hauptstädte erbauet man Satellitstädte, und neue Ortschaften mit ungefähr 60.000 Bewohnern, mit Zentrum, freiem Raum und Industriezonen genug entfernt um die Luft nicht zu verpesten.

Die hauptsächliche Rolle der europäischen Stadt in dem Urbanisierungsprozess ist ganz klar. Salvador de Madariaga, wie auch andere Historiker, betrachten die europäische Stadt als den grössten Schatz unserer Kultur.

Literatur

1. Pierre George, *Qu'est ce que l'urbanisme*, AUP, 1966.
2. L. Mumford, *The City in History*, London, 1961.
3. W. Schneider, *De Babylone à Brasilia*, Paris, 1960.
4. J. Beaujeu-Garnier, G. Chabot, *Traité de géographie urbaine*, Paris, 1969.
5. *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens* (Red. Theodor Mayer). Konstanz, 1958.
6. G. Calza, Ostia, Roma, 1931.
7. L. Dodi, *Vestigia dell'urbanistica romana a Ratisbona*, RIL, Milano, 1969.
8. F. Vercauteren, *La vie économique dans les villes de la Gaule mérovingienne* (Actes du I-er Congrès national des historiens français), Paris, 1928.
9. J. M. Houston, *A Social Geography of Europe*, London, 1953 (Factors in The Growth of Towns in the Middle Ages).
10. *The Renaissance City* by Giulio C. Argan, London, Studio Vista, 1969.
11. W. Kuhn, *Die deutsch-rechtlichen Städte...*, Zeitschrift für Ostforschung, 1966.
12. *Städtische Volksbewegungen im 14. Jhdt.*, Berlin, 1960.
13. F. Rörig, *Die europäische Stadt und die Kultur des Bürgertums im Mittelalter*, Göttingen, 1955.
14. L. Genicot, *Les lignes de faite du Moyen Age*, Tournai, 1966.
15. *History of Poland*, Warszawa, 1968.
16. G. Görfly, *Les débuts de l'évolution urbaine en Hongrie*, Cahiers..., Poitiers, 1969.
17. J. W. Dyckman, *Some Conditions of civic order in an urbanised World*, Boston, 1968.
18. S. Madariaga, *Portrait of Europe*, Alabama, 1967.
19. K. Blaschke, *Qualität, Quantität und Raumfunction als Wesensmerkmale der Stadt vom Mittelalter bis zum Gegenwart*, 1968.
20. Chr. Sacasse, *L'invasion des gratte-ciel*, Science et Avenir, no 280, juin 1970.
21. C. Doxiadis, *L'architecture en transition*, Dunod, Paris, 1967.
22. E. Sestan, *La città comunale italiana nei secoli XI—XIII*, 1960.
23. Edith Ennen, *Die europäische Stadt des Mittelalters*, Göttingen, 1972.
24. E. A. Gutkind, *Urban Development in Eastern Europe*. New York, 1972.
25. H. Ludat, *Zum Stadtbegriff im osteuropäischen Bereich*, Göttingen, 1973.
26. H. Stoob, *Über das mittelalterliche Städtewesen in Siebenbürgen*, 1973.
27. *La ville, Biologie et urbanisme*. La vie médicale, Paris, 1973.
28. Jean Meyer, *Quelques vues sur l'histoire des villes à l'époque moderne (XVI—XVIII siècles)*, Annales ESC, 1974 (6), p. 1551—1568.
29. N. Todorov, *Balkanskijat grad XV—XIX vek*, Sofia, 1972.
30. Yves Barel, *Laville médiévale*, Grenoble, 1977 (Annales ESC, 1977, S. 528—532).
31. Karl Czok, *Die Stadt. Ihre Stellung in der deutschen Geschichte*. Leipzig — Berlin, 1969.
32. Georg I. Reimann, *Deutsche Baukunst. Mittelalter-Renaissance*, Leipzig, 1969.
33. H. Tank, *Urbanität in den Städten*, «Universitas» 1978.

LUPTELE LUI VLAD ȚEPEȘ CU TURCII (1461—1462)

DE

CONST. A. STOIDE

Ca și alte capitole din istoria Țării Românești de sub domnia lui Vlad Țepeș și un studiu asupra campaniei sale contra turcilor se cere să fie precedat de o privire critică asupra izvoarelor păstrate și a interpretării date lor de către istoricii anteriori. Dintre cei mai vechi, A. D. Xenopol, în capitolele închinat lui Vlad Țepeș din marea sa operă *Istoria Românilor*¹ și I. Bogdan, în monografia *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*², rețin atenția ca unii care în aceste opere au adus cea mai largă informație documentară, în mare parte necunoscută. I. Bogdan are și meritul de a-și fi completat expunerea cu o anexă documentară deosebit de prețioasă. E de înțeles dară că istoricii amintiți au influențat în trecut și mai influențează și astăzi cercetările asupra epocii. Trebuie arătat însă că unele interpretări care nu reies din izvoarele folosite și-au găsit locul atit în expunerea lui Xenopol³, cit și în cea a lui I. Bogdan⁴.

Acesta din urmă, în cartea amintită, folosind necritic povestirile fanteziste care au circulat în legătură cu domnul român și de asemenea influențat de expunerea istoricului I. C. Engel⁵, ajunge la unele concluzii cu totul nejustificate prin mărturiile demne de încredere, asupra persoanei, vieții și domniei lui Vlad Țepeș⁶.

¹ *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. II, Iași, 1889.

² București, 1896.

³ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, ed. III, revăzută și îngrijită de I. Vlădescu, București, 1927; „Sultanul Mahomed a fost bătut de Vlad Țepeș” (p. 22—29); „Vlad Țepeș (a fost) scos din domnie de Ștefan cel Mare” (p. 29—32).

⁴ I. Bogdan, *Vlad Țepeș*: contestă că ar fi avut loc, în 1462, un război între Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș (p. 26); admite autenticitatea „scrisorii” din 8 noiembrie 1462, pe care Vlad Țepeș ar fi adresat-o lui Mohamed al II-lea, socotindu-se că ea ar constitui din partea domnului român „un act de nebunie și nimic mai mult” (p. 29).

⁵ I. C. Engel, *Geschichte der Moldau und Walahey*, în *Allgemeine Welthistorie*, IV, Halle, 1804, p. 22 și urm.

⁶ Figura lui Țepeș n-ar fi „interesantă prin fapte mari săvârșite... ci prin faptele lui nesocotite și prin cruzimile lui nebune” (p. 38); „Țepeș n-a fost toată viața decît „căpitanul regelui unguresc și devotată slugă a lui afară din tron” (p. 37—38).

La interpretările necorespunzătoare din cărțile amintite se adaugă, în unele cazuri și absența unei mai accentuate atitudini critice a istoricilor următori față de izvoarele în discuție. Nu s-a observat în unele cazuri că mărturiile date la lumină în diferite culegeri de documente nu erau toate de aceeași valoare, că, adică, alături de izvoare a căror autenticitate era de necontestat, se strecuraseră și diverse „scrisori“, „cronici“ sau „memorii“ în alcătuirea cărora intrau multe „informații“ datorate, nu numai zvonurilor deformate care circulau, dar adesea și bogatei imaginații a povestitorilor sau, în cel mai bun caz, unor confuzii. De aceste lipsuri nu e scutită nici marea operă a lui N. Iorga⁷ și într-o anumită măsură și aceea a altor cercetători, pînă în epoca apropiată de noi⁸.

Între izvoarele de acest fel se cuvine să fie amintit, pentru locul pe care-l ocupă în expunerile asupra relațiilor lui Vlad Țepeș cu turcii capitolul din scrierea *La progenie della cassa de' Octomani*⁹. După științele date aici istoricul N. Iorga, e dispus să vadă în opera amintită mai sus, încă din 1458, un atac al vizirului Mahmud pașa contra Țării Românești, atac încheiat cu deplina victorie a lui Țepeș¹⁰. Izvoarele istorice nu cunosc atare expediție turcească asupra Țării Românești nici în 1458 și nici înainte de această dată. Autorul expunerii face o confuzie între evenimentele din Țara Românească cu acele din Serbia. La această dată vizirul Mahmud, un renegat din familia *Anghelovici*, a întreprins o campanie asupra Serbiei. Era un răspuns la tulburările produse acolo după moartea despotului Lazăr Brancovici (20 ianuarie 1458), cînd marele voievod Mihail Anghelovici¹¹, fratele vizirului, chemat de facțiunea de boieri sirbi pro otomani la regența statului, fusese sechestrat de facțiunea adversă condusă de Elena Paleolog, văduva lui Lazăr și trimis prizonier în Ungaria¹¹ bis.

De observat că un conținut identic cu relatările din *La progenie* se găsește în *Historia Turchesca* opera cronicarului italian Donado da Lezze¹². Cercetările mai vechi au dus la concluzia că *La progenie* cu-

⁷ N. Iorga. *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937, *Cavalerii*, p. 130 și urm.

⁸ Între aceștia de amintit mai ales Barbu T. Cîmpina, autorul a o serie de eseuri din epocii: *Complotul boierilor și „răscoala“ din Țara Românească din iulie-noiembrie 1462*, în „St. ref. ist. României“, p. 1, București, 1954; *Victoria lui Țepeș asupra sultanului Mahomed al II-lea*, în „Studii“, nr. 3, XV (1962).

⁹ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor*, III, București, 1897, p. 12—15.

¹⁰ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 130—131.

¹¹ „Angelovich“, la Fr. Babinger, *Mahomed II, le conquérant et son temps*, Paris, 1954, p. 81; „Amolulo Angelowitsch“ la Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, zweiter Band, Gotha, 1909, p. 106 și „Michel Abagovitschi“ la Hammer, *Histoire de l'empire ottoman*, traduit... par J. J. Hellert, III, Paris, 1836, p. 43 și nota XV, p. 384—385.

¹¹ bis Împrejurările în care au avut loc tulburările sirbo-bosniace și de asemenea campania vizirului Mahmud pașa sînt pe larg descrise în I. Hammer, *Histoire de l'empire ottoman*, tom. III-e, p. 42—43 și mai nou Fr. Babinger, *Mahomet II*, p. 188—201.

¹² Donado da Lezze (1479—1526), *Historia turchesca* (1300—1514), publicată... cu o *Introducere* de dr. I. Ursu, București, 1909, p. 23 și urm.

prinde de fapt partea de început a operii cronicarului italian¹³. Deci ne găsim în prezența aceluiași izvor. La rîndul său Donado da Lezze se vede a se fi inspirat în parte și din cronicarul bizantin Ducas în care se vorbește despre acțiunea lui Chamza¹⁴. Expunerea lui Donado da Lezze cuprinde însă desvoltări și considerații proprii care se îndepărtează mult de Ducas.

Am stăruit mai mult asupra acestor lucruri deoarece autorul capitolului despre *Lupta contra turcilor* din Istoria României¹⁵ strămută acest pretins atac al vizirului Mahmud asupra Țării Românești din 1458, cum se găsește în Donado da Lezze și *La progenie* și cum l-a adoptat și N. Iorga, în 1462, El îi fixează chiar data de lună și zi : „armata turcească de avangardă, condusă de Mohamed pașa, trecuse Dunărea între 20—25 martie”¹⁶.

Țara Românească în anul 1461. Informația internă și externă în legătură cu împrejurările din Țara Românească din cursul anului 1461, ajunul luptelor lui Vlad Țepeș cu turcii, este cu totul restrînsă. Din ce se poate spicui, folosindu-se documente a căror autenticitate nu e de pus la îndoială¹⁷, ea se reduce la următoarele date : în iarna anului 1460—1461 Vlad vodă se găsea la București, orașul de reședință pe care și l-a ales și în care, cu începere din 1459, petrece de predilecție. La 10 februarie 1461 face de acolo întăriri de ocine unor slugi ale sale¹⁸. La 24 iunie același an, domnul pare a se fi aflat la Tîrșor, așezare mai în

¹³ I. Ursu, *Introducere la Historia turchesca*, p. VI.

¹⁴ Pasajul împrumutat de cronicarul venețian din Ducas și prelucrat de el, sau poate preluat în această formă din alt cronicar, se găsește în Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 430. Tot din Ducas se vede a fi fost scoasă și informația despre tributul de „500 de copii” pentru armata ienicerilor pe care l-ar fi cerut sultanul lui Vlad vodă (ibidem).

¹⁵ *Istoria României*, vol. II, p. 472.

¹⁶ *Istoria României*, loc. cit.

¹⁷ Nu se poate pune nici o bază pe „informațiile” cuprinse în „actul” latinesc (scrisoarea lui Țepeș către Matias, regele Ungariei) datat la 11 februarie 1462 (I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 78, text „original” și N. Iorga, *Scrisori de boieri ; scrisori de domni* (traducere în l. română), Vălenii de Munte, 1925, p. 166—170. Avem temeuri, expuse pe larg în capitolul despre *Izvoare* a lucrării noastre în ms. despre *Vlad Țepeș*, să-l socotim apocrif. Acest „act” după cum se știe, cuprinde informația din care ar ieși că Țepeș în cursul anului 1461 ar fi fost ocupat cu luptele contra cetăților și a teritoriului turcesc de la dreapta Dunării — campania care s-ar fi desfășurat pe un front de mai bine de o mie de kilometri în lungime (de la Zemun de lângă Belgrad, nu Zimnicea care nu era turcească, cum de altfel, nici Zemunul nu era turcesc la data indicată, dar acest lucru se vede a nu-l fi cunoscut autorii falsului, pînă la vărsarea fluviului în mare) și pentru unele așezări la cîteva zeci de kilometri în adîncime. „Actul” în cauză, alcătuit pe bază de locuri comune aflate în mărturiile despre Țepeș, cuprinde pe lângă acestea o serie de inadvertențe, „erori” de toponimie (explicate de istoricii noștri ca datorate greșelilor de transcriere — actul păstrîndu-se în „copie”); apoi pe lângă acestea o serie de afirmații „naive” sau de fantezie și o neobișnuită îndepărtare de la protocolul impus în corespondența dintre voievodul Țării Românești și regele Ungariei, încît pentru cine îl examinează cu atenție, cum s-a arătat mai sus, nu poate fi nici o îndoială că ne găsim în fața unui apocrif. El se datorează, după toate probabilitățile, unei „glume” făcute de un cercetător român din anturajul lui Hașdeu sau Tocilescu, în colaborare cu unul dintre funcționarii bibliotecii din München.

¹⁸ *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. I, București, 1966, p. 205—206, nr. 120.

nordul țării, ceva mai apropiată de Tirgoviște decît de București. Aici, după inscripția păstrată, a avut loc tirnosirea bisericii mănăstirii de cîrînd zidită¹⁹. Trei luni mai tîrziu, la 27 septembrie 1461 (6970), Vlad vodă, din București, sau chiar din mănăstirea Comana, de „pe calea Giurgului” acorda bogate danii acestei mănăstiri, de asemenea zidite de el²⁰. Ruinele păstrate pînă în zilele noastre o arată ca pe o construcție de apărare de o deosebită importanță, „o biserică cetate”, puternic întărită cu ziduri și de natură, prin așezarea ei într-o regiune mlăștinoasă. După aprecierile vizitatorilor, din epoca de dinainte de asanarea bălților, era o întăritură aproape inexpugnabilă, pentru cei care nu cunoșteau situația locului²¹. Această scurtă expunere invederează, credem, că în perioada de primăvară și de vară, pînă în toamna anului 1461, Vlad vodă n-a început ostilitățile cu turcii.

A provocat Vlad Țepeș un război cu turcii prin neplata tributului?

Un punct de vedere admis în expunerile istoricilor noștri privitor la relațiile lui Vlad vodă cu turcii îl constituie explicarea cauzelor care au dus la ruptura din 1461. Aceștia sprijiniți pe anume mărturii documentare dintre care unele, după părerea noastră, n-au fost supuse unei critici riguroase, iar altele au fost interpretate în mod tendențios, au emis părerea că Vlad vodă și-ar fi atras „minia” sultanului în 1461, prin refuzul, încă cu trei ani mai înainte, de a plăti tributul datorat²². Să vedem însă ce spun mărturiile istorice în această privință? Le vom cita în ordinea credibilității lor. Dintre cronicarii bizantini Chalcocondil nu cunoaște nimic despre o neplată a tributului; el vede în această rup-tură numai urmarea unor abile și îndelungate combinații ale lui Vodă Vlad de a se desface de supușenia turcească. Lucrurile însă ar fi fost observate de credincioșii Porții care le-au adus la cunoștința stăpînului lor²³. Ienicerul sîrb afirmă că ruperea relațiilor dintre Vlad și turci s-a datorat împrejurării că voievodul român, după doi ani de domnie, a refuzat să se mai prezinte în persoană înaintea sultanului pentru a-și plăti tributul²⁴. Nu vorbește însă de neplata, care a putut fi făcută și prin trimișii obișnuiți. Cronicarul Ducas, la rîndul lui, nu menționează ne-plata tributului; el cunoaște numai invitația adresată de către sultan lui Vlad vodă printr-un sol, de-a veni în grabă la închinare; în același timp i s-ar fi cerut să aducă cu sine „500 de băieți și tributul ce-l dă în fie-care an, adică zece mii de galbeni de aur”²⁵. La fel cu Laonic Chalcocondil vorbește și bizantinul Critobul despre modul în care s-a ajuns la

¹⁹ C. C. Giurescu, *O biserică a lui Vlad Țepeș la Tîrșor*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice”, an. XVII, 1924, fasc. 40, p. 74.

²⁰ *Documenta Romaniae Historica*, I. p. 206—207, doc. 121.

²¹ Al. Lăpedatu, *Mănăstirea Comana*, în „Bul. Com. mon. ist.”, an II, ianuarie-martie 1908, p. 9—12.

²² N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 134; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, 1, ed. III, București, 1940, p. 45; Barbu T. Ciupina, *Complotul boierilor*, loc. cit., p. 603, nota 2; *Istoria României*, vol. II, p. 470.

²³ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în românește de V. Grecu, București, 1958, p. 283.

²⁴ Constantin Mihailovici de Ostrovița, *Memoriile unui ienicer*, capitolul care cuprinde evenimentele privitoare la români în *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 125—126.

ruperea relațiilor. După dînsul Vlad („domnul geților“) „umblînd după schimbări s-a răzvrătit“ și, „adunînd destulă oaste și călăreți și arme, s-a ridicat împotriva împăratului“²⁶. Singurele expuneri care motivează ruperea legăturilor dintre turci și munteni prin neplata tributului pe trei ani, sînt cuprinse în Donado da Lezze²⁷ și *La progenie*²⁸. *Deci ne găsim de fapt în fața unei singure mărturii și aceasta dintr-o epocă tîrzie.*

Din ce s-a transmis prin informația păstrată nu reiese obligația domnilor români, cel puțin pentru sec. XV, de a se prezenta în persoană anual la Poartă ca să ducă tributul. Călătoria aceasta avea loc, nu însă în mod obișnuit, la investitură. În nume cazuri ea se produce însă și în cursul domniei, fie că era cerută de Poartă, cum se vor petrece lucrurile și în 1462, fie că avea loc din inițiativa domnului din scaun care, în nume împrejurări interne sau externe, încerca în chipul acesta să-și consolideze situația.

De crezut că afirmația din Memoriul Ienicerului în acest sens e numai un zvon, care circula printre ostașii turci ca o explicație a marelui campanii întreprinse de sultan, dacă nu cumva pasajul în cauză constituia daose ulterioare la această operă^{28 bis}.

În anii 1458—1459, ca și cîțiva ani înaintea acestei date și de asemenea un an mai tîrziu, Vlad vodă se găsea în raporturi încordate cu Ardealul și Ungaria din cauza pretendenților adăpostiți acolo. Starea de lucruri fiind cunoscută la Poartă, e de înțeles că el nu putea fi chemat în aceste condiții la Constantinopol lăsînd deschis drumul intrigilor. De altă parte se pune întrebarea dacă, în condițiile unei continue amenințări din nord, Vlad ar mai fi riscat un conflict cu turcii prin neplata tributului? Din relatarea lui Chalcocondil se desprinde concluzia că măsurile luate de sultan în contra lui Vlad Țepeș s-au datorat unor pîri pornite de la oamenii Porții, care ar fi observat că voievodul Țării Românești după ce „a crezut că-și are domnia consolidată se purta cu gînd să se lepede de împăratul“ și că „îndreptîndu-se către unguri face învoielă de alianță cu ei“²⁹. Pentru a-și ascunde aceste intenții el ar fi recurs la o foarte ingenioasă politică: „pe cei pe care-i bănuia de necredință sau pe ungurii amestecați în comploturi contra lui“ (aluzie la amestecul sașilor în acțiunile de pribegi) „ii pedepsia cu știrea împăratului că doar și-ar întări domnia, ca să nu aibă necazuri, cînd bărbații de frunte ai Daciei s-ar răscula iarăși și i-ar aduce pe unguri aliați în ajutor“³⁰. Mai departe Chalcocondil arată că Vlad vodă, numai după ce a fost înconștientat despre campania pe care o pregătea sultanul în per-

²⁵ Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed. cit., p. 430.

²⁶ Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea*, ediție de Vasile Grecu, București, 1963, p. 290 și urm.

²⁷ Donado da Lezze, *Historia turchesca*, ed. cit., p. 23.

²⁸ N. Iorga, *Acte și fragmente*, p. 12.

^{28 bis} Asupra felului în care s-a transmis opera Ienicerului a se vedea și considerațiile făcute de V. Ciociltan la traducerea în l. germană și notele Renatei Lokman din *Memoiren eines Janitscharen, oder türkische Chronik* (în colecția *Slavische Geschichtsschreiben*, vol. III, 1975), în „Revista de istorie“, 3, tom. 29, 1976, p. 471—472.

²⁹ Chalcocondil, ed. cit., p. 283.

³⁰ *Ibidem*.

soană împotriva sa, a intervenit la regele Ungariei pentru alianță și ajutor : „Dar Vlad, cum aflase de năvala dușmanilor, a trimis soli la unguri“, cărora le-a atras atenția despre primejdia care-i amenință și pe dinșii în eventualitatea unui atac turcesc³¹. Solii lui Vlad ar fi arătat de asemenea conducerii statului unguresc intenția sultanului de a înlocui pe domn cu Radu, fratele său mai tânăr și de asemenea despre demersurile pe care turcii le făcuseră în acest scop încă înainte de începerea ostilităților, cu gândul de a desolidariza o cît mai mare parte din boierimea țării de acțiunea domnului din scaun³². Primele încercări de acest fel ale turcilor nu ar fi izbutit, majoritatea boierilor țării rămînînd în jurul domnului³³.

Examinarea datelor din sfatul lui Vlad vodă duce la concluzia că anterior ostilităților din iarna anului 1461, avuseseră loc unele schimbări între dregătorii Țării³⁴. Deoarece parte dintre boierii schimbați se întîlnesc mai tîrziu în sfatul lui Radu cel Frumos, trebuie să deducem că ei încă de pe atunci militau în vreun fel pentru domnia acestuia și din teama de a nu le fi dezvăluite intrigile au părăsit țara trecînd la sud de Dunăre, la begul Hamza, care, după toate probabilitățile a mijlocit legătura cu pretendentul³⁵.

Deoarece din datele păstrate nu reiese că în adevăr „supărarea“ sultanului pe Vlad vodă se datora unui refuz al acestuia de a plăti tributul și de asemenea de a veni la Poartă anual, trebuie să deducem că motivele au fost de altă natură. În sensul acesta trebuie să ne întorcem la cele cuprinse în expunerea lui Chalcocondil despre zvonurile care aveau curs în cercurile de la Poartă relativ la intențiile lui Tepeș de a trece de partea ungarilor. Că era, sau nu, exact acest zvon, o întrebare se impune : cui folosea răspîndirea lui ? Fără de voie se impune examinarea acțiunilor lui Radu, fratele domnului.

Din ce cunoaștem despre dînsul s-a dedus, că era un abil diplomat, care avusese un rol și la încheierea, în 1452, a păcii dintre imperiul otoman și Ungaria³⁶. Probabil încă din epoca aceasta era căsătorit cu Maria

³¹ Idem, loc. cit., p. 286—287.

³² Ibidem, p. 287.

³³ Ibidem.

³⁴ Unul dintre boierii care încă de la 10 februarie 1461 (6969), (*Documenta*, I, doc. nr. 120, p. 205—206), nu se mai întîlnește în sfatul lui Tepeș, dar care își face apariția în primele acte ale lui Radu cel Frumos, este Dragomir Țagal. A se vedea în acest sens actul din 20 septembrie 1459 (6968), (*Documenta*, I, nr. 118, p. 203—204) și acela din 12 noiembrie 1463 (6972), (*Documenta*, I, doc. nr. 122, p. 207—208).

³⁵ În acest sens și scrisoarea lui Basarab Mladi către conducerea Brașovului : boierii de care se plînge el, că-i adăpostesc la dinșii „mai întîi au adus pe Vlad voevod împotriva lui Vladislav voevod și l-au tăiat; apoi au fugit de la Vlad voevod la turci și au adus pe împăratul în Țara Românească și au călcat-o, precum știți“. (I. Bogdan, *Documentele privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, București, 1905, doc. nr. CXXI, p. 149—151).

³⁶ Const. A. Stoide, *Contribuții la studiul istoriei Țării Românești între anii 1447 și 1450*, Extras din „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“, X, 1973, p. 15/177. Abilitatea diplomatică și-a arătat-o Radu cel Frumos și în conflictul dintre sașii din Brașov și regele Matiaș cu ocazia rebeliunii acestora, în sprijinul „grofului Ioan“, cum le-o amintește singur atunci cînd îi admones-

Despina³⁷, despre care, cel puțin după epitetul care i s-a adăugat, trebuie să deducem că era înrudită cu urmașii vechii dinastii sirbești^{37 bis}, Posibil în vreun fel și cu sultana Mara, fiica despotului George Brancovici, văduva sultanului Murad al II-lea. Se știe că Mara s-a bucurat de un deosebit ascendent la curtea lui Mahomed al II-lea, fiul ei vitreg, și că, în anume cazuri era folosită în rezolvarea unor probleme diplomatice dintre turci și creștini³⁸. Un renegat creștin, cu legături de înrudire cu familia despoților sirbi era și vizirul Mahmud, din familia Anghelovici³⁹. Prin acești doi factori importanți, Radu, după toate probabilitățile, a pus în mișcare o cabală care urmărea scoaterea din domnie a fratelui său. El de asemenea se vede a fi intervenit pentru a determina pe unii boieri să-l părăsească.

În legătură cu cele cuprinse în expunerea lui Chalcocondil despre cereri de ajutor adresate de Vlad unгурilor credem că ar trebui pus și actul dat la iveală în anii din urmă, notificarea despre propuneri de alianță făcute de către domnul Țării Românești autorităților transilvănene⁴⁰. Se pare însă că data acestei notificări trebuie avansată cu mult în timp față de cea fixată de autorul studiului, de care e însoțită publicarea actului. Notificarea ofertelor de alianță n-a putut avea loc la scurt timp după „11 octombrie 1460“, cum s-a propus⁴¹. Avem motive să credem că ea trebuie pusă în legătură cu iminentul atac al turcilor asupra Țării Românești.

Concluzia se impune în mod firesc, în noile condiții create de expediția de la sudul Dunării, Țepeș încearcă, pe de o parte să transforme vechea înțelegere dintre el și brașoveni⁴², într-o alianță ofensivă și defensivă și pe de altă parte să obțină extinderea ei și la celelalte comunități săsești, adică la ceea ce în terminologia epocii constituia „șapte și două scaune“ și de asemenea la secui. Obiectivul principal al acestei alianțe îl constituia lupta contra turcilor și a moldovenilor. E arătat și

tează pentru ajutorul dat pretendentului susținut de Ștefan cel Mare: „Igitur reducatur vestris in memoriam, sicuti vobis fuit factum cum Iohanni Groff, post deum omnipotentem nos disposuimus omnia vestra facta erga dominum nostrum regem“ (act din 28 februarie 1470. Radu vodă către brașoveni (în I. Bogdan, *Relațiile*, p. 328—329, nr. CCLXXII). Pentru încercarea acestui „Iohann Groff“, de fapt voievodul Ardealului Ioan de Posing și Sankt Georg, de loc din Austria, a se vedea și N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, p. 108—109.

³⁷ *Letopisețul anonim al Moldovei*: „În anul 7008 (1500), luna mai 11, luni, a răposat roaba lui Dumnezeu Maria Despina, doamna Radului Vodă“, etc. în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, text slav, p. 13 și traducere p. 22.

^{37 bis}, N. Iorga, *Maria Despina*, în „*Revista istorică*“, an. VI, nr. 3—6, aprilie—iunie 1920, p. 121.

³⁸ Constantin Jirecek, *Geschichte der Serben*, II B, erste Hefte, (1371—1537), Gotha 1918, p. 185, pentru preliminarile păcii de la Seghedin din martie 1444; în general pentru folosirea sultanei Mara în astfel de probleme și Fr. Babinger, *Mohomet II*, p. 201.

³⁹ Mama lui Mahmud pașa era sirboaică, Fr. Babinger, *Mohomet II*, p. 190.

⁴⁰ G. Gündisch, *Vlad Țepeș und die sächsischen selbstverwaltungsgebiete Siebenburgens*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*“, 1969, 6, p. 985—992, Beilage II.

⁴¹ La această concluzie ajunge autorul identificind, în mod greșit, credem noi, pe „comesul“ despre care e vorba în act, cu fostul comite Mihail Szilagyî.

⁴² Actul din 11 octombrie 1460 în Gündisch, *Vlad Țepeș*, loc. cit., Beilage II.

efectivul trupelor de ajutor — patru mii de ostași — pe care aliații erau îndatorați să-l dea lui Vlad, la caz că se încheia tratatul. De asemenea se prevedea participarea în persoană a comesului, e vorba, desigur, de acel „comes cibiniensis” în epoca aceasta se pare Nicolaus de Wijzakna (de Ocna Sibiului)⁴³, comite al teritoriului compus din „șapte și două scaune”, (care mai tirziu va purta numele de „comesul națiunii săsești”), sau al unui trimis al său, dacă acesta din urmă s-ar fi găsit în imposibilitatea de a lua parte. Domnul Țării Românești, la rîndul său, se îndatora la același ajutor; se va opune cu toate forțele sale unui atac turcesc asupra Transilvaniei venit prin țara sa. În propunerile atac Vlad vodă cerea ca la tratat să adere în scris și „comes”-ul. O altă clauză se referea la extrădarea pribegilor dintr-o țară în alta. În final există un articol care e menit să dezvăluie mai vechi relații dintre Țara Românească și Ardeal și respectiv dintre „comes”-ul și Vlad vodă: „comes”-ul să se oblige a restitui bunurile voievodului și ale locuitorilor din Țara Românească ridicate „furtim” de către ardeleni în epocile de liniște și pace dintre cele două țări^{43 bis}.

De observat însă că din desfășurarea ulterioară a evenimentelor nu reiese că brașovenii, ca și celelalte comunități săsești, și de asemenea secuii, să fi dat curs acestor propuneri de alianță. De asemenea, cu toată făgăduiala făcută de regele Matiaș solului venețian „că va coborî în Ardeal... pentru ca... să se poată uni cu acel voievod și face ce se cuvine unui prinț creștin”⁴⁴, nu reiese de nicăieri că un cit de mic ajutor de oaste ardeleană sau ungurească, ar fi avut Vlad Țepeș în această campanie. La rîndul său Chalcocondil arată numai că ungurii („peonii”) informați prin solia lui Țepeș despre iminența unui atac turcesc, ar fi trecut la măsuri de înarmare⁴⁵, dar nu la ajutorarea acestuia.

Atacurile lui Vlad Țepeș asupra cetăților turcești de la Dunăre. După ce încercările trimișilor sultanului de a pune stăpînire asupra persoanei voievodului Țării Românești au fost dejucate și cei care se aventuraseră în această acțiune au fost anihilați⁴⁶, Vlad vodă, după mărturiile tuturor izvoarelor, a trecut la atac asupra cetăților turcești de graniță. Dar acest atac nu putea avea de obiect, în rîndul întii decît stăpînirile turcești care la acea epocă se găseau pe teritoriul țării: Turnul și Giurgiu. Desființarea capetelor de pod dușmane era de cel mai mare interes pentru domn; în felul acesta se putea împiedica, sau cel puțin

⁴³ La 2 martie 1464 („feria sexta proxima ante dominicam oculis”) „Nicolaus de Wijzakona, comes cibinensis”, judecă la Sibiu, pricina dintre Georgius Gereb de Civitate Brasoviensis”, și „quidam Wolachus Mostica”, care încălcaseră posesiunea Sarkan (Șercaia) acordată lui de regele Matiaș (actul din 3 Decembrie 1462, în Hurmuzaki, XV, 1, p. 58. doc. nr. C), și-l restabilește în drepturi (Inedit, Arh. St. Brașov, *Colecția Privilegiu*, nr. 371, transumpt cuprins în actul regelui Ludovic al II-lea din 25 noiembrie („Datum... in festo beate Katharine virginis et martiris, anno domini millesimo quingentesimo vigesimo quarta”).

^{43 bis}, C. Gündisch, *Vlad Țepeș*, op. cit., Beilage II.

⁴⁴ N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 136, scrisoarea lui Petrus de Thomassii din 4 martie 1462, la Teleky, *A hunyadiok kőre Magyarországon*, pp. 322—323, 333—334 și 487 și urm.

⁴⁵ Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. cit., p. 287.

⁴⁶ Relatările în *Memoriile ienicerului sîrb*, ed. cit., p. 126 și Chalcocondil, op. cit., p. 283—284.

întîrzia, o pătrundere a turcilor în țară. Informația în acest sens este cu totul precară. În legătură cu atacul asupra cetății Turnu sîntem reduși numai la conjecturi; deoarece informația păstrată vorbește de atacurile lui Țepeș asupra „regiunii de la Nicopole”⁴⁷, e de înțeles că el să fi căutat mai întîi să neutralizeze pe turcii de pe malul românesc al Dunării, din fața Nicopolei, adică de la Turnu. În schimb informația asupra atacului și a cuceririi Giurguiului se poate deduce din datele cuprinse într-o scrisoare adresată de voievod brașovenilor. E vorba despre actul în limba slavonă pe care însă editorul său⁴⁸ și istoricii de mai tîrziu, l-au atribuit lui Vlad Dracul⁴⁹, ceea ce e, neîndoios, cu totul eronat⁵⁰. Prin acest act Vlad (Țepeș), după ce notifică conducerii orașului săsesc cucerirea cetății „ce era în miinile păginilor” și după ce le arată că lucrările de întărire⁵¹ au fost distruse în timpul luptelor, le cere, pentru a o întări din nou, ajutor, constînd din „arcuri și cu săgeți și cu puști”. De asemenea, cerea „salitră”, spune scrisoarea, „ca să facem praf și să-l punem în cetate”⁵². Cererea domnului se încheia cu observația că acea cetate „este tîria și a noastră și a voastră”⁵³. Ce va spune sluga domnească Dragomir să creadă, că sînt adevărate cuvintele domnului⁵⁴.

Știrile asupra campaniei „de iarnă” a lui Vlad Țepeș pe tîrmul drept al Dunării nu sînt nici ele prea clar expuse în izvoarele păstrate și nici nu coincid. În privința datei de an la care a avut loc campania, singura informație e aceea din povestirile germane care dau anul 1462, ceea ce înseamnă, dat fiind campania din iarnă, lunile ianuarie-februarie⁵⁵. Dintre izvoarele cele mai demne de încredere, ienicerul sirb dă ca teatru al acțiunii teritoriul turcesc „mai jos de Nicopole”⁵⁶; în schimb Chalcocondil arată acest teritoriu în mod cu totul vag: „voievodul român a trecut în localitățile... de la Istru din Țara împăratului”⁵⁷. Critobul afirmă că fusese atacată, cu această ocazie regiunea „de la Nicopole și Vidin”⁵⁸, indicînd mersul expediției în susul cursului Dunării. De observat că indicarea și a Nicopolei constituie un punct comun cu Ienicerul. Cu totul deosebită e informația lui Ducas. Acesta vorbește despre prada asupra părților Distriei⁵⁹, adică ale Silistrei. O notă aparte în informație fac și

⁴⁷ Constantin Mihailovici de Ostrovița, *Memoriile*, ed. cit., p. 126; Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea*, ed. cit., p. 291.

⁴⁸ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 80, doc. nr. LV.

⁴⁹ I. Bogdan, *loc. cit.*, nota și N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 87.

⁵⁰ După cercetările noastre, în această epocă n-au avut loc lupte între turci și Vlad Dracul. Giurgiu fusese cucerit, de la turci în 1442—1443, de Hunyadi în cooperare cu Basarab II și recucerit de turci în 1447.

⁵¹ În originalul slav „naprava”, pe care Bogdan îl traduce cu „pregătire”, „instrument” (*loc. cit.*, nota 1).

⁵² Bogdan, *loc. cit.*

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Versiunea ms. păstrată la St. Gall: „anno domini 1462” (I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 100); versiunea tipărită, păstrată în biblioteca Széchény: „Item anno Domini MCCCCLXII” (I. Bogdan, *loc. cit.*).

⁵⁶ Constantin Mihailovici de Ostrovița, *Memoriile*, ed. cit., p. 126.

⁵⁷ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. cit., p. 284.

⁵⁸ Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea*, ed. cit., p. 291.

⁵⁹ Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed. cit., p. 430.

povestirile germane. Acestea dau ca obiect al atacului regiunea „Schilta“, care apare sub mai multe forme⁶⁰ și a fost identificată cu Nicopole⁶¹.

Cercetările mai vechi⁶² și de asemenea concluziile din tratatul de *Istoria României* care folosește actul din 11 februarie 1462, considerat de noi ca apocrif, sînt de acord în concluzia că oștile lui Vlad Țepeș ar fi acționat „dealungul Dunării“ de la gurile Dunării și pînă la Zimnicea, pe malul drept al fluviului și ar fi nimicit „toate garnizoanele turcești și tot ce ar fi putut servi sultanului pentru expediția plănuită împotriva Țării Românești“⁶³. La aceste concluzii se impune o simplă întrebare: dacă acțiunea lui Vlad vodă a nimicit tot ce ar fi putut servi la succesul expediției turcești, cum se explică totuși că oștile otomane au putut trece Dunărea și înfringe pînă la urmă rezistența domnului Țării Românești?! Am arătat și mai înainte că atari concluzii nu pot sta în picioare; Vlad Țepeș nu dispunea de o forță armată care să poată îndeplini o astfel de misiune. Față de întinderile obiectivului efectele acțiunii au fost, desigur, reduse. Probabil ca Vlad vodă să-și fi împărțit o parte din oștire în patru sau cinci polcuri, care au trecut Dunărea pe gheață pe la locurile din apropierea cetăților și țărgurilor Nicopole, Vidin și poate Rusciuc și Silistra și au atacat așezările din teritoriile amintite. Atacurile urmăreau distrugeri, dar mai ales alungarea populației din aceste teritorii folosindu-se toate mijloacele obișnuite în epocă: înrobirea și chiar suprimarea locuitorilor care încercau să opună rezistență și distrugeri de bunuri prin foc. Cetățile n-au putut fi cucerite chiar dacă domnul român a ținut inițial acest lucru, din lipsa mijloacelor tehnice, iar un asediu mai îndelungat al lor nu putea avea loc. Cu primele semne ale desprimăvărării campania a fost încheiată. Ostașii lui Țepeș s-au retras peste Dunăre tirînd după dinșii populații înrobite, turme de vite și alte bunuri mobile.

Campania lui Mahomed II în Țara Românească: A. Forțele angajate în luptă. Datele asupra forțelor angajate în luptă de cele două părți, oferite de izvoarele documentare sînt cu mult exagerate. De amintit că în ce privește forțele turcești Chalcocondil, un contemporan al evenimentelor și un „supus“ al sultanului, care, deși s-ar putea presupune că a putut avea informații de la sursă, vorbind despre oastea ridicată de sultan, nu pare a o fi văzut cu ochii; el afirmă numai: „această armată, spun oamenii că a fost foarte mare; a doua după năvala acestui împărat asupra Bizanțului“⁶⁴. Și în privința organizării și înarmării taberei, cronicarul deși adoptă aprecieri superlative, acestea vin tot din ce „spun

⁶⁰ Ms. de la St. Gall: „Item der Dracol ist komen in die grossen Statt Schylta“ (I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 100); tipăritură (din 1491), din Biblioteca Széchényi: „ist der Dracol kome in de grote Schildaw“ (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 100).

⁶¹ Grig. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht*, Bukarest, 1903, p. 91, nota 2.

⁶² „Se vede cum a mers de-a lungul Dunării de la o cetate la alta, în chioate ca acelea de la 1445, arzînd și robînd“ etc. Se enumeră cetățile și localitățile turcești după „actul“ din 11 februarie 1462 (N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 135–136).

⁶³ *Istoria României*, vol. II, p. 471; Barbu T. Cîmpina, *Victoria oștirii lui Vlad Țepeș asupra lui Mehmed al II-lea*, în „Studii“, 1962, nr. 3.

⁶⁴ Chalcocondil, *op. cit.*, p. 285.

oamenii“; „această tabără se spune că a fost (mult mai) frumoasă decât alte tabere și că avea mare pregătire în ce privește armele și echipamentul“⁶⁵. Urmează apoi relatarea de cifre, tot din spusele altora și desigur cu mult exagerată, a forțelor ridicate de turci cu această ocazie, de care însă cronicarul pare a se îndoi: „iar armata să se fi ridicat la două sute cincizeci de mii“⁶⁶.

Ducas, celălalt cronicar bizantin, deși arată ostile sultanului mai reduse ca număr, e informat și el exagerat, socotindu-le „la peste 150 de mii“⁶⁷. Un izvor, nu de tot de crezut, dar din care se poate deduce numărul mai aproape de realitate al oștirii sultanului, îl constituie scrisoarea venețianului Petrus de Thomasiis. După acest izvor căpetenia turcă, vizirul Mahmud, a trecut Dunărea în fruntea unei armate de 60.000 de oșteni dintre care 25.000 ar fi fost ieniceri⁶⁸. Cum s-a arătat și aceste date sînt cu mult exagerate. Istoricii noștri care au acceptat informația lui Thomasiis⁶⁹, trec cu vederea că venețianul în scrisoarea lui vorbește și despre altă parte din armata turcă rămasă cu sultanul la „Silvaniysa“⁷⁰ și care, din relatările următoare, reiese că a trecut mai tîrziu de asemenea în Țara Românească. Deci dacă se admite că alți 60.000 de ostași au trecut în Țară cu sultanul — atunci după Thomasiis armata turcească ar fi numărat circa 120.000 de oameni. Ca să se vadă cît de exagerat era redat și în acest izvor numărul ostașilor turci, trebuie să observăm că după cercetările mai noi, la mijlocul secolului al XV-lea, corpul de ieniceri al sultanului nu se ridica la mai mult de 8.000 de oameni⁷¹. Dacă se ține seama că numărul ienicerilor în expunerea lui Thomasiis a fost multiplicat de trei ori față de cel existent, am fi dispuși a crede că la fel s-a procedat și cu restul oștirii turcești și că de fapt numărul total al combatanților acestei oștiri s-ar fi ridicat la circa patruzeci de mii.

Memoriile ienicerului, celălalt izvor are și el informații incomplete asupra oștilor angajate. E adevărat că aici se arată, de altfel e singurul izvor care dă această știre, că lui Radu cel Frumos sultanul i-a pus la dispoziție un corp de trupe de „4000 de călări“ cu care l-a trimis înainte⁷².

⁶⁵ *Ibidem*, în traducere: „cea mai frumoasă“.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 285.

⁶⁷ Ducas, *Istoria turco bizantină*, ed. cit., p. 432.

⁶⁸ 14 iunie 1462. Scrisoarea lui Petrus de Thomasiis din Buda către Dogele, I. Bianu, *Ștefan cel Mare. Cîteva documente din arhivele de stat de la Milan*, comunicate de... în „Columna lui Traian“, 1—2, 1883, p. 36—39.

⁶⁹ I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 25; P. P. Panaitescu, *Vlad Țepeș. O problemă psihologică*, în „Convorbiri literare“, an LXXVI, nr. 5—6, 1943, p. 315. De observat că alți istorici între care și autorul capitoului despre *Lupta contra turcilor* a lui Vlad Țepeș din *Istoria României*, II, p. 471, dă „o uriașă oaste de 250.000 de oameni — cifră probabil exagerată“.

⁷⁰ „La persona del Turco con el resto de la genti é a Silvaniysa, apresso e Nicopoli“ (*Ibidem*).

⁷¹ Nicoară Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayazed II*, în „Südostforschungen“, Band XXIII, 1964, p. 75.

⁷² *Memoriile*, op cit., p. 126. De observat că nici Critobul din Imbros, nu dă numărul oștilor turcești (loc. cit., p. 292). Se mulțumește numai să afirme că Sultanul „stringe de îndată oaste cît mai mare“.

În fine, Chalcocondil în opera sa vorbește și despre o flotă turcească care avea ca obiect atît lupta contra cetății Chilia și a portului Brăila cit și o diversiune prin partea de răsărit a țării. După acest cronicar efectivul flotei s-ar fi ridicat la „vreo douăzeci și cinci de trireme și la o sută și cinci zeci de vase”⁷³. Ea cuprindea deci atît vase de luptă cit și de transport de trupe și posibil și aprovizionare. E însă de presupus că și în acest caz cronicarul a avut informații care depășeau cu mult realitatea lucrurilor. Dacă vom aplica și aici calculul prestabilit ar reieși că flota turcească angajată în luptele din 1462 cu Muntenii, se reducea la numai vreo opt trireme și cincizeci de vase, ceea ce pare mai probabil.

În ce privește oștirea lui Vlad Țepeș, după arătările aceluiași Thomasiis s-ar fi ridicat la cifra de 22.000 de oameni⁷⁴. Chalcocondil care vorbește și el ceva mai pe larg despre oastea Țării Românești o arată constituită din două corpuri de trupă cu destinația, unul de a lupta contra Sultanului și altul contra lui Ștefan cel Mare⁷⁵. Și aici, cronicarul bizantin folosind spusa „unora”, arată oastea pregătită pentru lupta cu turcii ca ridicîndu-se la un număr de 10.000 de călăreți, dar citează și afirmațiile celor care credeau a nu se ridica la mai mult de 7.000⁷⁶, ceea ce, desigur, pare mai aproape de adevăr. Corpul de oaste care urma să lupte contra moldovenilor nu e arătat ca număr. E posibil ca acela să fi numărat 4.000—5.000 de oameni. Deci e de crezut că oastea mobilă ridicată de Vlad Țepeș contra turcilor și a moldovenilor să nu fi cuprins mai mult de 10.000—12.000 de oameni. În afară de aceasta exista cîte o mică oaste de apărare la fiecare din cetățile mai puternice ale țării, cuprinzînd cîteva sute de apărători de cetate, dotați cu armamentul de epocă.

Lipsită de baza reală ni se pare afirmația venețianului în privința compoziției oștirii voievodului român, alcătuită, după el „din bărbați de 12 ani în sus”, oameni din popor fără de nici o instrucție ostășească⁷⁷, în contrast cu o astea turcească formată din trupe alese⁷⁸. Trebuie arătat însă că, cel puțin o parte din oastea lui Vlad Țepeș era formată din corpurile de curteni și mercenari organizate de voievod⁷⁹. Deși ca număr reduse, în ce privește instruirea și echipamentul, aceste formații erau la nivelul trupelor de elită ale statelor vecine, Ungaria și Imperiul Oto-

⁷³ Chalcocondil, *op. cit.*, p. 285.

⁷⁴ Petrus de Thomasiis, scrisoarea din 14 iunie 1462, *loc. cit.*

⁷⁵ Chalcocondil, *ed. cit.*, p. 286.

⁷⁶ Chalcocondil, *op. cit.*, p. 287. A se vedea însă și I. C. Filitti (*Cîteva cuvinte despre alcătuirea oștirii de țară în Principatele române*, București, 1936, p. 5—6), care apreciază că pentru mijlocul sec. XV oastea de călăreți a Țării Românești s-ar fi ridicat la 15.000.

⁷⁷ „...Lui con tut'altri do XII anii in suso havers passato a la guarda dela rive del Danubio” (I. Bianu, *Ștefan cel Mare*, *loc. cit.*).

⁷⁸ „...i suo(i) sono popoli, dei Basso sono homini electi et exercitate ne le arme” (I. Bianu, *op. cit.*).

⁷⁹ Chalcocondil, *op. cit.*, p. 283. Considerații despre „Organizarea curtenilor, slujitorilor și mercenarilor în Moldova și Țara Românească în sec. XIV—XV, la N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la Istoria armatei române*, 1968, p. 211—219.

man. Numai astfel ne putem explica rezultatele cu totul surprinzătoare ale luptelor duse de voievod în țară și peste hotare.

După același corespondent, cel de al doilea corp de oaste turcească în frunte cu sultanul s-a oprit la începutul ostilităților la localitatea Silvanysa, în apropiere de Nicopole⁸⁰. Ezitarea sultanului vine din teama ca în cazul că întreaga oaste ar fi trecut Dunărea, ungurii să nu le taie legătura cu teritoriul propriului lor stat. Din cuprinsul scrisorii se desprinde concluzia că la rîndul lui și regele Matias se temea de un atac turcesc asupra Belgradului. Aceasta ar explica încetineala pe care o pune el în marșul spre sud. Pentru a face față unei astfel de eventualități dăduse el dispoziții ca oastea țării să se concentreze la localitatea Seghedin, care, după arătarea izvorului amintit, se găsea pe Tisa, la numai două zile de Belgrad⁸¹. Cît despre ajutorarea lui Vlad vodă, care după cele arătate de Thomasiis ar fi fost dată în grija voievodului Transilvaniei, același corespondent își exprimă îndoiala că aceștia vor putea rezista singuri atacului turcesc⁸².

B. *Atacul turcesc la Dunăre și luptele pentru formarea unui cap de pod pe malul stîng al fluviului.* Cucerirea de către Vlad Țepeș în iarna anilor 1461—1462 a cetăților Giurgiu și Turnu, a trebuit să aibă drept rezultat, de altfel cum scontase și acesta, îngreuierea trecerii Dunării de către oștile sultanului. De observat că izvoarele bizantine nu cunosc împrejurările în care a avut loc trecerea oastei turcești peste Dunăre și încercările domnului Țării Românești de a o împiedica. Unele informații, cu totul vagi se găsesc în scrisoarea lui Pietrus de Thomasiis: Domnul cu oastea lui s-ar fi pus de pază țărmlui (Dunării), dar că neputînd să reziste atacului puternic al trupelor turcești, pînă la urmă a fost nevoit să se retragă la munte cu toate forțele sale⁸³.

Împrejurările în care a avut loc debarcarea trupelor turcești la stînga Dunării și luptele pentru fixarea unui cap de pod pe teritoriul Țării Românești au fost descrise cu amănunte interesante în *Memoriile ienicerului sîrb*, participant, se pare, la acțiune. Relatările acestuia confirmă pe cele ale lui Thomasiis: la sosirea oștilor sultanului la Dunăre, voievodul Țării Românești se găsea cu armata pe țărmlul stîng al fluviului. Din cauza rezistenței românilor, trecerea fluviului s-a putut face numai în timpul nopții, pe ascuns, cu ajutorul a 70 de ambarcațiuni; după o primă trecere a fluviului care a avut loc „la cîteva stadii mai jos de locul unde stătea oastea voievodului“, primii debarcați și-au alcătuit o tabără pe care au înconjurat-o cu șanțuri și au întărit-o cu tunuri, apoi parte dintre cei debarcați s-au întors în sudul fluviului, în mai multe rînduri pînă au putut trece pe toți ienicerii care aveau să acționeze contra Țării Românești. În lupta, foarte înverșunată, care a avut loc între cei debarcați și oastea de țară, ar fi căzut la 300 de ieniceri încît aceasta i-a făcut să recurgă la folosirea artileriei. Numai în chipul acesta a putut să fie înfrinți ostașii munteni și siliți să se re-

⁸⁰ I. Bianu, *loc. cit.*, p. 36—39.

⁸¹ *Ibidem.*

⁸² *Ibidem.*

⁸³ I. Bianu, *loc. cit.*

tragă⁸⁴. Dintr-o relatare venețiană s-a dedus că trecerea oștilor turcești peste Dunăre a avut loc în zilele de 14 și 15 iunie a anului 1462⁸⁵.

Luptele cu turcii și domnul Moldovei. Povestirea ienicerului sirb se desfășoară mai departe cu unele relatări asupra împrejurărilor în care a avut loc înaintarea turcilor. E subliniată aici și valoarea micii oștiri a lui Vlad Țepeș care, deși armata sultanului se ținea sub pază și petrecea nopțile „în șanțuri”, adică în tabere întărite, totuși nu s-a putut asigura față de contraatacurile îndrăznețe ale acesteia. Atacul de noapte al oștirii lui Vlad asupra taberei turcești e relatat cu impresii de martor ocular. Spre deosebire de cele cuprinse în alte izvoare, e arătată aici și panica produsă în rindurile unei părți din oștire. A fost nevoie de intervenția ienicerilor care, pentru a salva situația, au trebuit să reprime pe cei ce îngroziți de atac puneau și pe ceilalți ostași în imposibilitate de a se apăra. Cu acest prilej au fost uciși, arată *Memoriile* citate, „o mare mulțime de turci” și de asemenea cai și cămile⁸⁶. Cu ivirea zorilor turcii au urmărit pe ostașii români în retragere și au prins câteva sute din ei, pe care sultanul a dat poruncă să fie uciși⁸⁷.

Cu mult mai amplă e expunerea lui Chalcocondil. Sint relatate în această cronică o serie largă de episoade ale luptelor ce s-au desfășurat în acel timp pe teritoriul Țării Românești. El subliniază toate eforturile făcute de domnul redus la propriile-i mijloace în încercarea de a demoraliza pe turci și de a-i determina să părăsească țara⁸⁸. În vederea efectuării unui atac asupra taberei turcești, Chalcocondil vorbește și despre unele acțiuni ale lui Țepeș când acesta venea în persoană „și ziua și noaptea foarte aproape” de tabăra turcească pentru a-i cunoaște așezarea; îl interesa în special așezarea corturilor sultanului și acelea ale marelui vizir Mahmud și de asemenea aceea a „pieții taberei”⁸⁹. Atacul de noapte al lui Țepeș asupra taberei turcești e descris cu multe amănunte, plimbînd pe cititor, într-o teribilă goană de noapte, care a avut loc la lumina faclelor și în sunete de corn. Autorul ne asigură că totuși atacul n-ar fi produs panică deoarece căpeteniile încurajau pe ostași să reziste și de asemenea i-a silit la împotrivire prin amenințări cu pedeapsa a fugarilor. În continuare el se contrazice atunci cînd relatează ciocnirea năvălitorilor cu „oastea asiatică” și arată fuga acestora din urmă după o luptă scurtă. Despre oastea lui Vlad spune că „în ordine desăvîrșită și bine încheagată” a pornit asupra „porții împăratului” și numai din greșală a căzut asupra corturilor vizirilor Mahmud și

⁸⁴ *Memoriile*, loc. cit., p. 127.

⁸⁵ Scrisoarea lui Balbi către Dogele cu data de 28 iulie 1462, în *Mon. Hung. historica*, Acta extera, IV, 156, apud A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, ed. III, p. 24.

⁸⁶ *Memoriile*, ed. cit., p. 127—128. În ms. păstrate ale operei Ienicerului se arată numărul de 100.000 de turci căzuți; cifra e transmisă eronat, I. Bogdan (*op. cit.*, p. 25) rectifică prin „cîteva mii”, cifră de sigur mai de crezut.

⁸⁷ *Memoriile*, loc. cit.

⁸⁸ Chalcocondil, *op. cit.*, p. 286—289.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 287—288.

Isac. Totuși și aici cronicarul vorbind despre pierderile turcilor arată că ele ar fi constat numai din ucideri de „câmile, catiri și animale de povară”⁹⁰. Despre români arată că au luptat în rinduri strinse și „n-au avut nici o pierdere care ar fi vrednică de însemnat”⁹¹.

E descrisă și lupta care a avut loc între ostașii români și „ostașii din jurul împăratului” și de asemenea lupta, tot atît de înverșunată, din „piața taberei”. Aceasta din urmă soldată „cu multă pradă și ucideri”. Numai la ivirea zorilor ostașii români s-au retras⁹². Sultanul a trimis trupe în urmărirea românilor și în lupta care a avut loc „mulți” dintre ostașii lui Țepeș ar fi fost nimiciți⁹³. De asemenea Chalcocondil arată că acum au fost prinși „ca la o mie” dintre ostașii români⁹⁴.

Cu date nesemnificative față de expunerile analizate mai sus, e relatat atacul de noapte în cronicarii bizantini Ducas⁹⁵ și Critobul⁹⁶ și în expunerea legatului papal Nicolae de Modrusa⁹⁷.

Din informațiile păstrate se vede că starea de beligeranță între Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș era cunoscută țărilor vecine anterior campaniei turcești în Țara Românească. Cea mai veche mențiune în timp se găsește consemnată în diploma regelui Cazimir al Poloniei cu data de 26 ianuarie 1462. Prin acest act se acorda, la cerere, locuitorilor din Camenița dreptul de a trece cu mărfurile lor pe drumul de la Luczko și Alesko, deoarece Moldova și părțile despre mare ale acestei țări erau tulburate de război⁹⁸. Starea aceasta de lucruri era cunoscută înainte de aprilie, același an, și de către conducerea cetății Caffa care, cu ocazia unei solii trimisă în Polonia, deplînge lupta dintre cele două țări creștine, deoarece nu putea folosi decît turcilor⁹⁹. Despre un conflict între Vlad, voievodul Munteniei și Ștefan cel Mare al Moldovei nu se găsește nici o indicație în *Memoriile ienicerului* sirb. Lucrul e explicabil, deoarece acesta nu relatează decît evenimente la care a participat, sau în strînsă legătură cu ele.

Cu multe amănunte, starea de război dintre cele două țări române, se găsește consemnată în cronica lui Chalcocondil. Cronicarul bizantin dă și informația pe care istoricii noștri n-au fost dispuși s-o accepte. Și anume, ceea ce se cuprinde și în raportul lui Balbi, bailul venețian

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, p. 288—289.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ Ducas, *Istoria turco bizantină*, ed. cit., p. 432.

⁹⁶ Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea*, ed. cit., p. 293.

⁹⁷ Text și traducere la Șerban Papacostea, *Cu privire la geneza și răspîndirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș*, în „Romanoslavica” XIII, București, 1966, p. 163—165, nota 3.

⁹⁸ 1462 „Datum Cracovie, feria tertia in crastino conversionis beati Pauli... quia modo in parte ultramarinas Valachiam et alia loco propter bellorum stridorem...” (Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, II, 2, București, 1891, p. 143—145, doc. nr. CXXII).

⁹⁹ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București 1899, p. 123—124. O solie a lui Vlad Țepeș la Caffa, probabil cu cereri de ajutor armat, e consemnată în socotelile orașului din 17 și 20 mai 1462 (N. Iorga, *Acte și fragmente* III, p. 39).

din Constantinopol¹⁰⁰, știrea despre o înțelegere a lui Ștefan cel Mare cu turcii și chiar cooperarea dintre dinșii în atacul asupra Chilie. El spune în acest sens: pe atunci „domnul acestei Bogdaniei Negre (Moldova) avind o neînțelegere, era dintr-o astfel de cauză în război cu Vlad“¹⁰¹. El a trimis „soli la împăratul Mehmed“ pentru a-l „chema să vină“. Ștefan se oferea a fi „gata să se ridice cu război și el“¹⁰². Sultantul răspunzând propunerilor domnului Moldovei ar fi recomandat ca generalul său comandant să se unească pe fluviu cu comandantul flotei (turcești) și împreună să impresoare orașul Chilia¹⁰³. Ceea ce acesta a și făcut. Dar, raportează Chalcocondil, după „mai multe zile“ de asediu, aliații au fost respinși și pierzind „câțiva oameni“ s-au retras¹⁰⁴.

Atacul lui Ștefan cel Mare asupra Chilie se află menționat și în vechiul Letopiseț moldovenesc, dar într-o formă cu totul rezumativă: la 22 iunie 1462 Ștefan vodă a atacat Chilia și a fost silit să se retragă (fără s-o poată lua) lovit cu tunul la gleznă¹⁰⁵, „de unguri“¹⁰⁶.

Se știe că afirmațiile cronicarului bizantin despre o cooperare turco moldavă la asediul Chilie au fost socotite de istoricul I. Bogdan ca o simplă „combinație“ a acestuia, datorată coincidenței în timp a celor două campanii¹⁰⁷.

Conflictul din 1462 dintre Moldova și Țara Românească, restrins de majoritatea istoricilor noștri la un atac asupra Chilie, a fost privit de aceștia fie ca o greșeală politică datorată firii impulsive a lui Ștefan cel Mare¹⁰⁸, fie ca un act impus de anumite necesități de stat¹⁰⁹, dar și ca o totală lipsă de înțelegere a intereselor viitoare ale celor două țări românești din partea domnului Moldovei¹¹⁰. Apoi, în ciuda unor mărturii de neînălțurat ale cooperării lui Ștefan cu turcii, s-a negat hotărât acest lucru¹¹¹. O explicație aparte a dat evenimentelor amintite istoricul P. P. Panaitescu într-un studiu asupra legăturilor moldo polo-

¹⁰⁰ Mon. Hung. Hist. Acta extera, IV, p. 168, apud N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 139 și *Istoria României*, II, p. 494.

¹⁰¹ Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 286.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Letopisețul de la Putna*, I, *Cronicele slavo române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 49.

¹⁰⁶ *Cronica moldo polonă*, ed. cit., p. 178. Numai în acest din urmă letopiseț precizarea: „de unguri“.

¹⁰⁷ I. Bogdan, *Vlad Tepeș*, p. 97. La aceste concluzii ajunsese acest istoric și din împrejurarea că Ducas, celălalt cronicar bizantin, nu cunoștea războiul dintre Ștefan cel Mare și Vlad Tepeș și de asemenea *Memoriile* Ienicerului.

¹⁰⁸ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. IV, ed. cit., p. 31: „acum abia putem măsura greșala domnului Moldovii...“

¹⁰⁹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 138: „cînd se află că flota sultanului e înaintea Chilie, Domnul Moldovei avea neapărată datorie de a fi acolo pentru ca... să împiedice instalarea... turcilor la Dunărea de Jos“.

¹¹⁰ P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo polone în secolul al XV-lea și problema Chilie*, în „*Romanoslavica*“, III, București, 1958, p. 110.

¹¹¹ A. D. Xenopol, op. cit., p. 30: „Ștefan cel Mare atacase Chilia neatîrnat de turci; *Istoria României*, II, p. 414: „Starea de ostilitate dintre Ștefan și Vlad era mai veche decît începutul campaniei lui Mahomed al II-lea și independentă de aceasta“.

ne în sec. XV¹¹², explicație inclusă apoi în parte și în tratatul de Istoria României¹¹³. P. P. Panaitescu vede în cele petrecute în 1462, între Moldova și Țara Românească, o consecință a deplasării interesului pentru Chilia, de pe planul rivalității dintre principalele române pe acela al rivalității ungaro polone pentru ieșirea la Marea Neagră¹¹⁴. Polonia, indiferentă în deceniul al treilea al secolului pentru acest centru comercial, și-a schimbat atitudinea față de el prin deceniul al cincilea, când „se dezvoltase calea și se intensificase traficul pe un drum de comerț din Polonia, ca o ramură a vechiului drum spre Cetatea Albă”¹¹⁵. În sprijinul acestei teorii sint aduse unele pasaje din tratatele polono moldovene din august 1448¹¹⁶ și martie 1462¹¹⁷. În concluzie, pentru acest istoric „episodul cuceririi Chiliei de Ștefan cel Mare” (în 1465 după încercarea neizbutită din 1462)¹¹⁸ a avut loc sub egida Poloniei, cu îndemnul și cu sprijinul diplomatic al acestei țări¹¹⁹. Trebuie observată însă lipsa, în tratatul amintit, a unor angajamente de ajutorare a lui Ștefan din partea polonă. Dacă tratatul invocat ar fi avut de scop să determine pe domn la cucerirea Chiliei, cucerire care ar fi servit tendința polonă de „ieșire la mare”, ar fi cuprins și clauza unui ajutor militar din partea acestei țări¹²⁰. Tratatul însă nu cuprinde atari angajamente. El nu pare a stipula altceva decât reluarea raporturilor moldo polone dinainte de 1457. După noi prin tratatul încheiat, Ștefan cel Mare nu obține nimic altceva decât cel mult asigurarea neutralității polone în conflictul în curs.

În continuarea expunerii sale asupra luotelor lui Țepeș cu turcii, Chalcocondil arată că domnul Țării Românești, urmărind îndeaproape oștirea turcească care înainta în teritoriul țării, nimicea pe aceia care se îndepărtau de grosul trupelor¹²⁰ fie călăreți de pradă, fie ostași pedestri¹²⁰. Se dă cu unele amănunte și episodul în legătură cu trecerea lui Mahomed al II-lea pe lângă reședința lui Vlad fără să încerce de a o cucerii: la distanță „ca de douăzeci și șapte de stadii” de reședință, sultanul în înaintarea lui în țară ar fi întâlnit „cîmpia de țepe” pe care bizantinul o descrie așa „precum se spunea” în modelul folosit¹²¹.

În continuare Chalcocondil dă informații despre trecerea lui Vlad vodă pe celălalt front de luptă, pentru a putea preîntîmpina atacuri ale domnului Moldovii asupra Chiliei¹²². Deci această acțiune a lui Vlad Țepeș a avut loc în jurul datei de 22 iunie, la care, după cronicile

¹¹² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 95—115.

¹¹³ *Istoria României*, vol. II, p. 493—494.

¹¹⁴ P. P. Panaitescu, *Legăturile*, p. 107.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 106.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 104—105.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 105—106.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 108.

¹¹⁹ A se vedea în acest sens și observațiile lui C. Racoviță: „...în ajunul lui 1400... vasalitatea se apropia mai mult... de o alianță cu obligații reciproce”... *Inceputurile suzeranității polone asupra Moldovei*, în „*Revista istorică română*”, 1940, vol. IV, p. 280.

¹²⁰ Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 289.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² *Ibidem*, p. 290.

interne moldovenești a avut loc atacul lui Ștefan asupra cetății. Prezența lui Vlad pe frontul de luptă moldovenesc ar explica și împrejurararea că după atacul neizbutit contra cetății Chilia Ștefan s-a retras fără a mai întreprinde alte acțiuni.

La trecerea pe frontul de luptă din nord-estul țării, Vlad vodă, după Chalcocondil, ar fi lăsat un corp de oaste de circa șase mii de oameni „să se țină prin păduri în urma” sultanului, ca deîndată ce vreou unitate turcească s-ar răzleți de grosul trupelor „să năvălească asupra-i și s-o strivească”¹²³. Cu aceasta trecem în expunerea lui Chalcocondil la un alt episod din luptele lui Tepeș cu turcii, acesta necunoscut de celelalte mărturii. E vorba despre acțiunea, independentă după cronicarul bizantin a corpului de oaste lăsat de domn să urmărească indeaproape mișcărilor turcilor. Căpetenia acestei trupe văzînd că „împăratul a început să bată înapoi” și „vrînd să se acopere de glorie”, „a năvălit asupra taberii turcești”. La vestea acestei năvale vizirul Mahmud a dat ordin unei „căpetenii” pe nume „Iusuf” să-i iasă în cale și să se întîmpine cu dușmanii”. Acesta însă a fost bătut de oștirea română și pus pe fugă. Situația a fost restabilită de o altă căpetenie „Omar”, fiul lui Turacan, care luînd comanda trupelor a reînceput lupta și a învins pe atacatori. În ciocnirea care a avut loc, dintre ostașii lui Tepeș ar fi căzut „la două mii”¹²⁴.

Chalcocondil își încheie expunerea asupra luptelor lui Vlad cu arătarea că „așa s-a întîmplat cea de a doua năvală îndrăzneată” a românilor asupra oastei turcești. El sugerează ideea că aceasta din urmă înfrîngere ar fi adus după sine disoluția oastei de țară sau în orice caz că i-a diminuat cu mult puterea de rezistență permițînd turcilor să treacă la raiduri de pradă și distrugeri. Acum, numai ei au putut slobozi „cavaleria ușoară” care a prădat, distrus și luat robi și de asemenea a adunat „mai mult de două sute de mii de cai, boi și vaci”¹²⁵.

Atacul neizbutit al căpeteniei lăstate de Vlad, care a avut ca rezultat slăbirea forței sale de rezistență, îl va fi determinat pe domn să treacă în Ardeal, probabil în intenția de a obține de acolo noi forțe pentru continuarea luptei. După Chalcocondil, numai în urma acestor evenimente oastea turcească a început retragerea către Dunăre. El însă nu omite să menționeze că deși românii suferiseră înfrîngerile amintite ei mai continuau rezistența, atacînd cu aceeași îndrăzneală tabăra turcească. Din cauza aceasta Sultanul rînduise pe căpetenia „Ali al lui Michal” să „acopere spatele armatei”. Cînd Mahomed cu oastea a ajuns la Dunăre „a lăsat pe Dracula, fratele domnului Vlad” în țară să trateze cu românii și să aducă țara sub ascultarea lui. Guvernatorul turcesc „din părțile acestea” a primit ordin să-i stea în ajutor¹²⁶.

După cum se vede și în Chalcocondil ca și în alte izvoare se întîlnește același vag în ceea ce privește condițiile în care a avut loc răsturnarea lui Vlad Tepeș și înscăunarea lui Radu. În plus față de acestea se dă numai știrea că această înlocuire a avut loc printr-o mișcare internă

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*. I Vezi și discuția la Șt. Andreescu, *Vlad Tepeș (Dracula)*, București, 1976, p. 116—117.

¹²⁵ Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 291.

¹²⁶ *Ibidem*.

în sprijinul domniei lui Radu, din partea boierilor, a unei părți din oștire și chiar a maselor mai largi care căutau să-și răscumpere pe cei apropiați, căzuți în robie turcească ^{126 bis}. În urma părăsirii de către ai săi, Vlad s-a văzut silit să treacă la unguri ¹²⁷.

Un loc aparte în șirul părerilor emise de istoricii mai vechi sau mai noi asupra luptelor lui Vlad Țepeș cu turcii se cuvine aceloră emise de cercetătorul Barbu T. Cîmpina. După acesta, domnul Țării Românești ar fi fost victorios în lupta contra turcilor; sultanul „înfrînt și umilit“ a fost constrîns să părăsească Muntenia ¹²⁸; căderea lui Vlad, s-ar fi datorat numai unei înțelegeri a boierilor cu Mahomed al II-lea ¹²⁹. Acesta ar fi fost posibil și din împrejurarea că Vlad, prin unele acțiuni ulterioare victoriei contra turcilor, a pierdut sprijinul „forțelor populare“, deoarece a „subordonat interesele cu adevărat vitale“ ale acestora, felului în care el înțelegea „interesul de stat“ ¹³⁰. Dușmănia boierilor pe de o parte, indiferența maselor pe de alta, l-a silit să părăsească țara și să treacă în Transilvania ¹³¹. Aceasta este vechea concluzie a lui Xenopol, despre o victorie a lui Vlad Țepeș asupra turcilor și scoaterea lui din domnie de către Ștefan cel Mare ¹³², strămutată pe alt plan: căderea lui prin intervenția boierilor. După noi și teoria lui Barbu T. Cîmpina e o construcție tot atât de lipsită de temeiuri ca și aceea a ilustrului său predecesor.

Ținîndu-se seama de informația existentă în legătură cu desfășurarea evenimentelor din cursul întregii campanii din anul 1462, se impun cu necesitate următoarele concluzii: nu se poate vorbi despre o înfrîngere a forțelor turcești în urma atacului de noapte al oștirii de țară, ori cit de însemnate pierderi a avut să sufere oastea sultanului cu această ocazie. Izvoare demne de încredere vorbesc și de o luptă în continuare de după ivirea zorilor în care oastea lui Vlad vodă, în retragere, a fost atacată cu forțe superioare și împrăștiată, pierzînd, în raport cu puterea ei de șoc, un număr important de morți și prizonieri. Pierderile provocate asupra cetelor răzlețe de turci, prin măsurile tactice și disciplinare luate de conducerea oștirii, au fost neînsemnate. Greutățile de aprovizionare și mai ales lipsa de apă într-o campanie în ținuturi de stepă secetoasă în timpul verii și de asemenea bolile, probabil ciuma, și-au avut desigur efectul lor în crearea unei anumite stări sufletești în oștirea invadatoare ¹³³, dar aceasta nu era propriu zis o armată în disoluție. Forța ei de șoc rămăsese intactă. Nu același lucru se poate spune despre oștirea de țară. Faptul că dispersată trebuia să facă față pe atîtea fronturi de luptă și mai ales zdrobirea de către forțele turcești a ultimului atac încercat de trupele căpeteniei lăsate de Vlad vodă după

^{126 bis} Ibidem.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ *Istoria României*, II, p. 473.

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Ibidem, p. 476.

¹³¹ Ibidem, p. 477.

¹³² A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, ed. cit., p. 22—32.

¹³³ În acest sens scrisoarea din 3 august 1462 a lui Aloisiu Gabriel, rectorul din Candia, în I. Bianu, *loc. cit.*, p. 39, și de asemenea scrisoarea din 12 august (1462) a unui anonim (I. Bianu, *loc. cit.*, p. 40—41).

trecerea lui pe frontul din Moldova, făcuse, practic, imposibilă o rezistență a acestei oștiri.

Pentru invadatorii turci problema care se punea acum era aceea a atitudinii regelui Ungariei; Mahomed nu putea începe o retragere a oștilor sale atît din Țara Românească cît și din partea de nord-vest a statului său, mai înainte de a se asigura că nu va fi atacat de Ungaria. În jumătatea a doua a lunii iulie el avea această siguranță. Acum, probabil, a fost perfectată o înțelegere între Radu vodă, din partea turcilor și reprezentantul statului unguresc, vice contele Albert de Istenmezö¹³⁴. Această înțelegere prevedea recunoașterea de către unguri a domniei lui Radu și consecințele care decurgeau din această recunoaștere. E de crezut că numai după încheierea unui astfel de pact Mahomed a început retragerea. Lichidarea focarelor de rezistență ale unor elemente legate de domnia lui Țepeș¹³⁵ a fost lăsată în grija noului domn, care, în afara boierilor de țară afiliați lui, avea alături de dînsul și un corp de oaste turcească¹³⁶.

O explicație cere și relativa ușurință și grabă cu care s-a încheiat înțelegerea turco-ungară din iulie 1462. Ea își are neîndoiios rațiunea în însăși natura conflictului, care s-a datorat, dacă ne putem astfel exprima, unei false alarme. Mahomed mobilizase forțe puternice din cauza informației, care s-a dovedit neîntemeiată, a unei înțelegeri a lui Vlad Țepeș cu Ungaria — și deci în perspectiva unui război și cu această putere. Regele Ungariei, la rîndul lui, în fața mării desfășurări de forțe turcești se aștepta la un atac asupra Belgradului. Nici un act de provocare de o parte și de alta însă n-a avut loc. Oștile turcești s-au ferit de la orice încălcare la granița maghiară, iar regele Matiaș s-a ținut, prudent, departe de focarul deslănțuit. El n-a întreprins nimic nici în contra lui Ștefan cel Mare care, după cum se știe, în cursul anului 1461 atacase ținuturile secuiești.

O înțelegere a putut avea loc deoarece fiecare dintre cei doi monarhi era solicitat de grave probleme. Mahomed al II-lea se găsea în Asia în rivalitatea cu șahul turcoman al Persiei, Uzun Hasan, și în luptă pentru a-și impune suzeranitatea sa, cu micile state turce riverane mărilor Egee și Neagră; în Arhipelag ducea un război intermitent cu organizațiile statale „latine”, patronate de Genova și Veneția¹³⁷.

Matiaș, regele Ungariei, era în război cu Friderich al III-lea, împăratul Germaniei, care-i contesta dreptul la domnie și trebuia să facă față unor, nu cu totul de neglijat, mișcări interne de aceeași proveniență¹³⁸.

Trecîndu-se peste situația de fapt existentă, unii dintre istoricii noștri par a fi dispuși să admită părerea mai veche despre angajamente

¹³⁴ Scrisoarea acestuia din Cluj, la 15 august 1462 către Brașoveni (Hurmuzaki-Iorga, *Documente* XV, 1, p. 58, nr. XCIX).

¹³⁵ Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 291.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ Hammer, *Histoire*, II, p. 62 și urm.; N, Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, Gotha, 1909, p. 87 și urm.

¹³⁸ K. Nehring, *Herrschaftstradition und Herrschaftslegitimität zur ungarischen aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15 Jahrhunderts*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIII, 1974, nr. 3, p. 463.

de luptă antiotomană, pentru anii 1462—1463, luate de Matiaș Corvin, față de papa Pius al II-lea, care l-ar fi și subvenționat în acest scop^{138 bis}. Informația păstrată pare a infirma astfel de concluzii; încă cu doi ani înainte de campania scontată, ajutorul promis regelui Ungariei de papă¹³⁹ a fost sistat în urma cunoașterii de către acesta a adevăratelor intenții ale tânărului monarh^{139 bis}. Raporturile dintre regatul ungar și imperiul otoman vor rămâne neschimbate pentru un deceniu și mai bine.

Trebuie să deducem că aici, ca și în alte împrejurări, să fi avut un rol și sultana Mara. Demersurile ei vor fi deschis calea pentru încheierea unei înțelegeri. Nu a ajuns pînă la noi nimic în legătură cu această înțelegere sau nu cunoaștem încă nimic asupra ei. După toate probabilitățile ea a fost similară tratatului din 1452¹⁴⁰. Ca și în acesta între clauze nu putea lipsi și aceea relativă la încetarea oricăror provocări și atacuri de graniță prin îndepărtarea elementelor tulburătoare.

Posibil ca dintru început Țepeș să nu fi cunoscut înțelegerea încheiată. Ori cum ar fi fost, nu același era și punctul său de vedere. El nu vedea retragerea în Ardeal la fel cu autoritățile locale. Vlad vodă înțelegea ca de peste munți, din posesiunile pe care le avea acolo și din castelul de la Kirajkö (Piatra Craiului), în apropiere de granița Munteniei, unde i se ficsase reședința^{140 bis}, să-și facă o bază de unde să neliștească în continuu hotarul de nord al Țării Românești prin incursiuni de pribegi. Aceste incursiuni ar fi avut drept rezultat, pînă la urmă, alungarea din domnie a lui Radu sau chiar moartea lui.

Posibil, încă la scurt timp după retragerea peste munți, Vlad să fi reînceput lupta de hărțuire a lui Radu cel Frumos printr-o năvală de pribegi¹⁴¹. Atacul n-a adus după sine retragerea din țară a noului domn, ci a provocat doar reclamații din partea acestuia contra ardelenilor. În condițiile acestea lui Albert de Istenmező i-a revenit sarcina de a arăta regelui situația nou creată și de a obține îndepărtarea de graniță a tul-

^{138 bis} Ș. Papacostea, *Cu privire la geneza și răspîndirea povestirilor despre faptele lui Vlad Țepeș*, în „Roinanoslavica”, XIII, București, 1966, p. 160 și nota 6, care trimite la lucrarea lui W. Fraknoi, *Mathias Corvinus König von Ungarn, 1458—1490*, Budapest, 1891, p. 91—92. Exprimă însă și d-sa îndoieli despre intenția lui Matiaș de-a ajuta pe Vlad contra turcilor (*op. cit.*, p. 160).

¹³⁹ Act din 18 ianuarie 1460, Mantua, Pius II, către Matiaș Corvin, regele Ungariei; îi cere să continue pregătirile de război contra turcilor (Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 128—129, doc. nr. CVIII); act din 20 februarie 1460. Scrisoarea lui Pius al II-lea, către regele Matiaș; îl anunță că-i va trimite în cîrind un stipendiu de 40 000 de galbeni ca subvenție pentru războiul contra turcilor (Hurmuzaki, *loc. cit.*, doc. nr. CIX).

^{139 bis} Senis, XXV aprilie 1460. Papa Pius al II-lea către legatul apostolic din Ungaria: „...Consilium vero de armadis navibus X et transportando Constantinopolim milite nobis non displiceret, si unde fieri hoc posset, facultates adessent; verum utraque ea est difficultas quod cogitationibus nostris modus non adest. Probamus indicium tue circumspectionis in non expendendo pecunia ad te missa, si Ungari in faciendo pace vel treugis cum Turco perseverabunt” (Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 130—131, doc. nr. CX).

¹⁴⁰ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 23—27 și același, *Istoria Românilor*, IV, p. 106—107.

^{140 bis} Cronicarul german Leonardus Hefft, la I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 31, nota 1 și Gr. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht*, p. 19, nota. 4.

¹⁴¹ Ștefan Magno, *Annali veneti*, pentru 1 septembrie (1462), la N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 86.

burătorului. Ian Jiskra, căpetenia de lefegii boemi, trecut de curînd de partea lui Matiaș, a îndeplinit ingrata acțiune¹⁴². Constituie oare o simplă întîmplare faptul că acesta fusese cîndva logodnicul sultanei Mara¹⁴³, sau lucrurile fuseseră astfel aranjate de Radu vodă?

Deși măsurile de îndepărtarea pribegilor de graniță erau ceva obișnuit în cazul încheierii de tratate între țări în care se găseau unii dintre aceștia, Vlad n-a înțeles, să se resemneze cu soarta și, posibil, așa cum arată unele mărturii, va fi avut loc o ciocnire armată între dînsul și cel care primise ordin să-l îndepărteze de graniță¹⁴⁴. Domnul pribeag avînd pe lingă sine, probabil, numai o mică oaste de credincioși, a fost învins și silit să urmeze calea indicată, departe de hotarele Țării Românești, undeva în centrul sau nord-vestul Ungariei. Acolo, fără să fie ținut în „temniță” cum au circulat zvonurile, i s-a fixat o reședință într-un castel pe care nu-l putea părăsi decît în anumite condiții. Timp de aproape doisprezece ani cit a durat înțelegerea dintre imperiul otoman și statul maghiar, Vlad a vegetat cu gîndul la o nouă domnie. De notat că în acest răstimp, nu s-a ivit nici un alt pretendent care să tulbure bunele raporturi dintre Ardeal și Țara Românească.

LA GUERRE DU PRINCE DE VALACHIE VLAD L'EMPALEUR CONTRE LES TURCS (1461—1462)

RÉSUMÉ

Les sources peu nombreuses sur lesquelles se sont fondés les historiens roumains et étrangers, anciens et modernes, pour décrire cette période très importante de l'histoire du règne de Vlad l'Empaleur, ont été mal ou tendancieusement interprétées. Parmi ces sources, il y en a d'apocryphes, telle que la „lettre” envoyée au roi Mathias Corvin de Hongrie. Quant aux sources narratives, quelques-unes placent en Valachie des événements qui ont eu lieu dans un Etat voisin. Tel est le cas de l'ouvrage intitulé *La progenie de la cassa d'octomani*, d'où de nombreuses informations ont été empruntées par le chroniqueur italien Donado da Lezze qui les a insérées dans *Historia turchesca*. Sur la base de ces sources quelques historiens anciens ont affirmé qu'une guerre avait eu lieu entre Vlad et les Turcs en 1458, et des historiens modernes ont écrit que les Turcs avaient envahi le territoire de la Valachie en 1402, au mois de mars, avant la grande offensive du sultan. Des affirmations erronées ont été faites aussi par les auteurs d'ouvrages concernant la vie et le règne du prince Vlad l'Empaleur, auteurs qui se sont fondés sur des récits populaires allemands et russes.

Se basant sur des témoignages dont l'authenticité ne pourrait être mise en doute et soumettant ces témoignages à une interprétation critique, l'auteur du présent article se propose d'apporter des précisions sur les relations de la Valachie avec l'empire ottoman et le royaume de Hongrie durant le règne de Vlad l'Empaleur.

Il considère erronée la thèse soutenue par certains historiens que Vlad ayant refusé, pendant deux ou trois ans, d'envoyer au sultan le tribut annuel dont la Valachie était redevable, les Turcs auraient essayé de l'éloigner du trône de cette principauté en le faisant prisonnier. Leur plan ayant échoué, les armées

¹⁴² I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 31, nota 1 și Gr. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht*, p. 19, nota 4.

¹⁴³ Constantin Jirecek, *Geschichte der Serben*, II, 1, p. 198 și nota 1.

¹⁴⁴ Gr. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht*, p. 19, nota 4, și p. 55, versurile 1051—1060.

du sultan, selon ces historiens, auraient franchi le Danube et envahi le territoire roumain. L'auteur du présent article ayant procédé à une analyse attentive des sources, constate que cette thèse est basée sur un récit datant d'une époque fort éloignée des événements relatés (chronique *La progenie* et, ensuite, *Historia turchesca*). A cette époque là, Vlad devait faire face à de grandes difficultés étant continuellement menacé par ses rivaux réfugiés au-delà des Carpates qui voulaient lui ravir son trône avec l'appui des armées des villes saxonnes de Transylvanie. Donc Vlad ne pouvait pas risquer d'empirer sa situation en refusant de payer le tribut annuel, ce qui aurait eu pour conséquence la rupture avec l'empire ottoman.

Tenant compte des informations fournies par le chroniqueur byzantin Chalcondylas, tenant compte aussi de l'atmosphère qui régnait à la cour du sultan, l'auteur du présent article soutient que le conflit entre la Turquie et la Valachie a été provoqué par les cercles influents de l'entourage du sultan, qui voulaient remplacer sur le trône de la principauté Vlad l'Empereur par son frère Radu. Celui-ci résidait alors dans la capitale de l'empire ottoman et était favorablement apprécié par ces cercles. L'assentiment du sultan fut obtenu, lorsqu'il fut informé que Vlad entretenait de bonnes relations politiques avec le roi de Hongrie, Mathias Corvin.

Quant aux négociations en vue d'une alliance entre la Valachie et les villes saxonnes de Transylvanie, négociations dont Vlad l'Empereur prit l'initiative, l'auteur souligne que ces négociations n'ont pu commencer qu'après que la guerre eût été déclenchée entre le prince roumain et les Turcs. D'ailleurs, l'offre d'alliance ne fut pas acceptée par les villes saxonnes.

En ce qui concerne les relations du prince régnant de Moldavie Etienne le Grand avec les Turcs et le prince de Valachie Vlad l'Empereur, l'auteur constate qu'on ne peut mettre en doute l'existence d'un conflit entre le prince de Moldavie et celui de Valachie. Contrairement à ce qui a été affirmé à maintes reprises, il ne croit pas que l'offensive contre le port de Kilia ait été entreprise à la suite de la conclusion d'un traité entre Etienne le Grand et la Pologne, traité qui aurait eu en vue les intérêts économiques de cet Etat. Il est possible que l'offensive ait eu aussi d'autres causes, mais son but principal a été de reconquérir et de réincorporer à la Moldavie le port de Kilia et sa citadelle. Sans aucun doute, en cette circonstance, Etienne le Grand a agi d'accord avec les Turcs.

L'auteur se propose aussi de rétablir la vérité concernant la bataille livrée par Vlad l'Empereur pour s'emparer des forteresses turques sises sur les rives du Danube. Le prince de Valachie voulait que les Turcs n'aient plus de têtes de pont sur le territoire roumain. C'est pourquoi il s'efforça de conquérir les forteresses de Giurgiu et Turnu. La longueur du front et les nécessités de la défense décidèrent Vlad l'Empereur à franchir le Danube et à poursuivre la guerre aussi au sud de ce fleuve, afin de détruire le hinterland de ces forteresses et d'obliger les habitants de quitter ces régions. Ainsi aurait été fortement réduite la possibilité d'approvisionner les armées qui auraient tenté d'envahir la Valachie. N'ayant pas assez de connaissances techniques et ne disposant que d'un trop court délai, l'armée de Vlad l'Empereur ne parvint pas à conquérir les forteresses turques de la rive droite du Danube.

Dans l'article que nous résumons, le chapitre relatif à la campagne du sultan Mahomet II en Valachie est précédé d'une critique des sources où ont été puisés les renseignements concernant les effectifs des armées participant à la guerre. Le nombre des soldats a été beaucoup exagéré. L'auteur prenant pour base l'effectif bien connu du corps des janissaires, arrive à la conclusion que l'armée turque était constituée d'environ 40.000 combattants. Quant à l'armée du prince de Valachie, elle ne comptait que de 10.000 à 12.000 soldats, tout aussi bien équipés, instruits et aguerris à la guerre que les soldats ottomans. Cependant, elle dut faire face à une situation extrêmement difficile, car, outre son infériorité numérique, elle était obligée de lutter sur trois fronts, notamment au sud de la Valachie contre les Turcs, à l'est de la principauté, c'est-à-dire à Braila, encore contre les Turcs, enfin au nord et à l'est contre les Moldaves, c'est-à-dire à Kilia et éventuellement à la frontière Putna-Covurlui.

La tactique adoptée par Vlad l'Empereur fut la seule possible : il a harcelé l'armée turque qui s'efforçait de parvenir au centre de la Valachie, il a empêché

la cavalerie légère turque de mettre en exécution son plan de dévastation par incendies, de pillage et de traiter en prisonniers de guerre les civils qu'elle capturerait. Ce fut donc une guerre d'usure à laquelle Vlad eut recours pour démoraliser ses ennemis et les obliger à évacuer le territoire de la Valachie. Au début, cette tactique donna de bons résultats. Cependant, l'objectif que Vlad a eu en vue n'a pas pu être atteint. Il n'a pas pu capturer le sultan, comme il en a eu probablement l'intention. Par son attaque du camp turc, durant la nuit, Vlad provoqua un grand désordre dans les rangs de l'armée ennemie, mais ce désordre n'a pas abouti à une débandade. Les assaillants se retirèrent à l'aube, poursuivis par les Ottomans supérieurs en nombre. Au cours de sa retraite, l'armée de Vlad l'Empaleur subit de lourdes pertes.

Selon des informations dignes de foi, Vlad a assumé lui-même le commandement de ses troupes sur le front nord-est, afin de parer les assauts des Moldaves contre la citadelle de Kilia et faire face à leur offensive à la frontière qui séparait la Valachie et la Moldavie. Le boyard qui le remplaça provisoirement comme commandant de l'armée qui luttait contre les Turcs, eut pour consigne de continuer le harcèlement des détachements ottomans. L'ennemi réussit à l'attirer dans une bataille qui fut livrée en pleins champs. Quoique au début de la lutte les Valaques remportèrent quelques succès, la bataille s'acheva par leur déroute. Des lourdes pertes, par rapport à leur effectif, leur furent infligées. Ces pertes, qui s'ajoutèrent à celles déjà subies, empêchèrent l'armée de Vlad de faire échec à la cavalerie légère turque qui, par des coups de main répétés, détruisit des villages, emmena avec elle des civils faits prisonniers et sema la panique dans tout le pays. Ainsi fut créé un état d'esprit favorable à l'action entreprise par les boyards partisans du prétendant au trône de Valachie, Radu, qui acceptait la domination de l'empire ottoman.

Vlad, abandonné par une grande partie de son armée, a été contraint de quitter la Valachie et de se réfugier en Transylvanie, où il comptait bénéficier de l'aide du roi Mathias Corvin. Son successeur au trône de Valachie, le prince Radu, réussit à conclure un accord avec les représentants du pouvoir royal en Transylvanie, accord qui fut confirmé ensuite par un traité. Ce traité prévoyait que la Valachie, sous le règne de Radu, respecterait les dispositions de la convention de 1452.

Une des clauses de l'accord intervenu fut, sans doute, d'éloigner des frontières de la Valachie l'élément perturbateur qui était Vlad l'Empaleur. Celui-ci fut donc obligé de partir de Transylvanie pour s'installer dans un château au nord de la Hongrie. C'est là qu'il eut sa résidence pendant douze ans. Il ne fut pas emprisonné, comme il a été affirmé.

„ROȘCANI“ — O PROBLEMĂ DE CRITICĂ A TEXTELOR

DE

LEON ȘIMANSCHI

Propunându-ne, în cele ce urmează, să supunem unei dezbateri critice problema localizării episodului final al luptei de lângă lacul Cahul (10—13 iunie 1574) și, implicit, a identificării satului Roșcani, unde s-a produs capitularea oștirii moldovene^{*}, sintem conștienți, firește, de responsabilitatea pe care orice opțiune științifică o incumbă atunci când probele incontestabile — sau, cel puțin, care par acum incontestabile — nu mai pot fi aduse în discuție. Dar, cum adevărul istoric rămâne întotdeauna doar idealul spre care tinde orice reconstituire a trecutului, chiar și în cazul utilizării unor date absolut certe, apreciem că încercarea noastră de confruntare a surselor și de reconsiderare a conținutului lor nu se poate situa, principal, în afara acestei tendințe.

Înainte însă de a trece la o astfel de analiză, pentru ușurarea înțelegerii faptelor ce vor fi aduse, direct sau indirect, în discuție, este necesară, credem, prezentarea principalelor etape ale ultimei confruntări militare moldo-otomane din vara anului 1574, așa cum au fost ele reconstituite, pe baza tuturor izvoarelor cunoscute pînă în prezent, în lucrările de specialitate¹:

1. Concentrarea forțelor turcești în nordul Dobrogei și trimiterea hatmanului² Ieremia, în fruntea cavaleriei moldovenești, pentru apărarea vadului de la Oblucița (a doua jumătate a lunii mai³);

* Subiect comunicat cu prilejul simpozionului „Epoca și personalitatea domnitorului Ion Vodă cel Viteaz”, desfășurat la Galați, în ziua de 11 iunie 1974, și al manifestării științifice, cu aceeași temă, organizată de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, la 14 iunie 1974.

¹ Vezi, mai ales, *Artă militară a moldovenilor în perioada domniei lui Ion vodă „cel Cumplit”*, Editura militară, București, 1959, p. 60—78 și Dinu C. Giurescu, *Ion vodă cel Viteaz*, ed. a II-a, revăzută și completată, Editura Științifică, București, 1966, p. 161—174.

² Ne însușim identificarea lui Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 72—73 și n. 31—32, deși ea nu explică atribuțiile conferite lui Ieremia de izvoarele poloneze (vezi, în acest sens, mai jos).

³ Cu toate că pregătirile turcești începuseră anterior (*ibidem*, p. 160—161), pericolul nu devenise iminent înainte de mijlocul lunii mai, deoarece tocmai acum domnul a acordat un răgaz de odihnă armatei sale (*ibidem*, p. 159).

2. Cumpărarea „credinței” lui Ieremia de către Petru Șchiopul, pretendentul acceptat oficial de Poartă, și trecerea oștii turcești pe malul nordic al Dunării (sfârșitul lunii mai și începutul lunii iunie⁴);

3. Dezinformarea lui Ion vodă de către trădător și marșul de patru zile al oștirii moldovene, început din apropiere de Huși și încheiat, în ziua de 9 iunie⁵, la capătul de sud al iezelui Cahul, cu încercările nereușite, mai întâi a lui Svierceovski⁶, iar apoi a domnului însuși, de cunoaștere exactă a efectivelor turcești (4 sau 5 — 9 iunie);

4. Bătălia propriu-zisă, întreruptă de o ploaie torențială, care a udat praful de pușcă al moldovenilor, contribuind astfel, dacă nu decisiv, oricum în mare măsură⁷, la trecerea acestora în defensivă (dimineata și începutul după-amiezii zilei de 10 iunie);

5. Retragera resturilor oștirii lui Ion vodă, în tabără legată, de pe cimpul inițial de luptă și încercarea desprinderii de forțele principale ale inamicului, eșuată în seara aceleiași zile, la o distanță relativ mică față de punctul de plecare⁸;

6. Asediarea, timp de trei zile, a taberei fortificate moldovenești și capitularea, urmată de uciderea lui Ion vodă și de măcelărirea resturilor armatei sale (11—13 iunie).

Firește, asupra acestei imagini de ansamblu, extrem de coerente, a operațiunilor militare care au încheiat războiul moldo-turc din anul 1574, nu se pot încerca, în lipsa unui alt izvor, fundamental deosebit de cele folosite deja, decât modificări neesențiale și, oricum, explicabile prin înseși particularitățile procesului de reflectare a stărilor de fapt în produsele istoriografice contestate. Așa, de pildă, contradicția informativă cu privire la locul de plecare al armatei moldovene spre Dunăre: Huși sau Tighina, justifică, într-adevăr, atitudinea critică adop-

⁴ Raportul din 4 iunie 1574 privitor la terminarea concentrării trupelor otomane (Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, nr. DCLXXXII, p. 709), consemnează, firește, o situație anterioară, întrucât, în jurul acestei date (vezi mai jos), Ieremia îl înștiința deja pe domn, conform înțelegerii sale cu Petru Șchiopul (Paprocki, p. 281, și Gorecki, p. 237—238, în edițiile din „*Tesaur de monumente istorice pentru România*”, III, București, 1864), despre trecerea Dunării de către turci.

⁵ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 164, nr. 75, observă „eroarea” din traducerea românească a operei lui Gorecki privind data de 2 iunie, scăpând însă din vedere că ea nu aparține autorului, deoarece textul latin menționează totuși: „*nona* (s. ns.) dies iunij eiusdem anni...” (Gorecki, p. 238).

⁶ Același autor consideră că „Paprocki datează greșit lupta de avangardă între Sviercevski și turci la 9 iunie” (*ibidem*, p. 164, n. 75), deși din contextul narației reiese că ea s-a produs într-adevăr în ultima zi a marșului, cum, de altfel, era și firesc, având în vedere distanța la care se putea afla cea mai înaintată strajă turcească.

⁷ Și aceasta, pentru că abia după reluarea luptei sint menționați tătarii (Paprocki, p. 238; Gorecki, p. 243), ceea ce înseamnă că între timp ei reușiseră să facă joncțiunea cu trupele otomane (vezi și *Arta militară...*, p. 68 și 71). În *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei, București, 1962, p. 918 (subcapitol redactat de Eugen Stănescu), joncțiunea este plasată greșit, „în intervalul dintre lupta de la Iezerul Cahulului și cea de la Roșcani”.

⁸ Pentru detalii privind bătălia și retragerea, vezi mai jos.

tată față de cel de al doilea nume⁹, întrucît, dacă Ion vodă acordase un răgaz de odihnă oștii sale pedestre, asediarea cetății turcești încetase, neîndoielnic, și ea. Tocmai de aceea, relația unui martor ocular, aflat, înaintea campaniei de la iezerul Cahul, într-un posibil detașament de supraveghere a turcilor din cetatea Tighina, dar raportată greșit, de culegătorul ei, la marșul întregii armate moldovene, sau mai degrabă, înțelegerea eronată de către același auditor a numelui ținutului Tigheci, unde va fi fost fixat locul de reîntîlnire a oștenilor, și corelarea lui automată cu acțiunile anterioare ale moldovenilor de la Tighina, devin astfel ipoteze de lucru operante, chiar dacă nu oferă o certitudine absolută. De asemenea, este compatibil, credem, de aceeași atitudine, supranumele „Cernăuțeanul”, conferit hatmanului Ieremia de către Gorecki¹⁰, deoarece în modelul prelucrat de acesta dregătoria în care se afla trădătorul este indicată într-adevăr sub o formă care să permită această deformare: „pîrcălab de Cernăuți”¹¹, după cum calitatea lui Ieremia: „pîrcălab de Hotin”, menționată de către același autor¹², nu poate fi decît rezultatul unei confuzii sau contaminări informative între persoana principalului trădător și aceea a unuia dintre colaboratorii săi, Cozma Murgu, deținător tocmai al pîrcălabiei de Hotin¹³ — situație cu atît mai probabilă, cu cît numele „Veremia”, atribuit la un moment dat hatmanului lui Ion vodă de către Gorecki¹⁴, și considerat ca fiind al unei alte persoane¹⁵, nu reprezintă decît varianta fonetică ucraineană a aceluiași onomastic¹⁶, datorată, desigur, unui al doilea povestitor. Remarcăm, dealtfel, în legătură cu mult discutata dregătorie a lui Ieremia, că textul lui Poprocki nu o precizează decît de două ori: „pîrcălab de Cernăuți” și apoi „hatman”¹⁷, fapt de natură să ateste, în primul caz, o evidentă eroare, întrucît la Cernăuți nu existau pîrcălabi, ci staroști¹⁸. În sfîrșit, este tot așa de neîndoielnică, după părerea noastră, greșeala care s-a strecurat pe o anumită treaptă de transmitere a știrilor cu privire la efectivele armatei moldovene înainte de retragere, deoarece, plecînd de la cifra inițială de plus 30000¹⁹, și scăzînd numărul celor trecuți de partea inamicului: 13000, precum și pierderile însemnate de pînă atunci,

⁹ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 163, n. 73. În *Arta militară...*, p. 62—64, asediarea Tighinei de către Ion vodă, în răstimpul imediat premergător luptei de la iezerul Cahul, este acceptată de plano, deși, în esență, o astfel de decizie contravenea tocmai rațiunilor pentru care domnul își fixase tabăra la Huși.

¹⁰ De fapt, autorul a înlocuit peste tot numele „Ieremia” din opera lui Paprocki cu cel de „Cernăuțeanul”, în afară de situațiile speciale, la care ne vom referi în continuare.

¹¹ Paprocki, p. 281.

¹² Gorecki, p. 236.

¹³ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 80—81 (tabelul sinoptic al marilor dregătorii).

¹⁴ Gorecki, p. 237.

¹⁵ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 163, n. 74. Observăm în plus că în textul latin nu se află forma „Veronie”, ci aceea, cu mult mai sugestivă, de „Veremia”.

¹⁶ N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1962, p. 77.

¹⁷ Paprocki, p. 281 și, respectiv, 282.

¹⁸ *Documente privind istoria României*, seria A Moldova (în continuare se va cita D.I.R., A), veac. XVI, vol. II, p. 66, nr. 62, și vol. III, p. 301, nr. 369,

¹⁹ Vezi și Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 165.

în special cele provocate de atacul hotărîtor al călărimii turco-tătare de după reluarea bătăliei, nu se poate ajunge nicidecum la restul de 20 000 de oșteni. Acceptarea unei greșite plasări în text a informației — normale, de exemplu, pentru momentul care a urmat pactizării caveriei cu dușmanul — sau a unei confuzii între dwanaście tysięcy (douăsprezece mii) și dwadzieście tysięcy (douăzeci de mii) se impune, de aceea, cu atît mai mult cu cît procentul pierderilor căzăcești, anterioare retragerii, de aproximativ 75%²⁰, atestă o situație asemănătoare, iar părăsirea cîmpului de luptă și mersul în tabără legată ar rămîne inexplicabile pentru o armată al cărei număr ar mai fi îndreptățit pînă și victoria finală.

Aceasta fiind singura modalitate principală de abordare a neclarităților și incertitudinilor referitoare la bătălia de la Iezerul Cahul, încercarea de plasare a episodului ei final în apropierea localității Roșcani, c. Băneasa, j. Galați²¹, apare de-a dreptul surprinzătoare. Și nu pentru că premisele esențiale, mai mult sau mai puțin explicite ale ipotezei, judecate separat, ar fi false. Dimpotrivă! Ci pentru că procedeul de reconstrucție este cu totul defectuos²². Astfel, lipsa unei localități sau a unei probe documentare referitoare la existența toponimului Roșcani în zona lacului Cahul este, într-adevăr, incontestabilă, dar din această constatare nu rezultă în mod automat, chiar admițînd reflectarea veridică de către izvoare a realității obiective, și necesitatea plasării epilogului luptei care a început aici într-una din regiunile învecinate prezentînd un astfel de toponim. Este tot atît de neîndoielnică apoi efectuarea unei retrageri de pe cîmpul inițial al bătăliei de către armata moldovenească, precum și insuficienta precizie a surselor atunci cînd înfățișează concretizarea ei în timp și spațiu²³, dar, nici de această dată, situația nu obligă, neapărat, la identificarea a două bătălii de sine stătătoare, contopite artificial de către povestitori sau scriitori într-una singură. Și, în sfîrșit, acceptînd o retragere²⁴ de cca. 100 de km., în 4—5 zile de mers în tabără legată,

²⁰ Raportînd numărul 250 (Paprocki, p. 283; Gorecki, p. 244) la circa 1 000, întrucît în urma luptelor precedente cele 12 solnii căzăcești vor fi înregistrat și ele unele pierderi.

²¹ *Istoria României*, vol. II, p. 1120, sub voce; Ștefan Pascu, Ion Ionașcu, Constantin Cihodaru și Gheorghe Georgescu-Buzău, *Istoria medie a României*, partea II, Ed. Did. și Ped., București, 1966, p. 325 (subcapitol redactat de Gh. Georgescu-Buzău; autorul și-a reafirmat, dealtfel, părerea în articolul, comemorativ din ziarul „Scînteia”, din 10 iunie 1974). Vezi și mai jos, n. 72.

²² Remarcăm, în special, tabloul luptei de la Iezerul Cahul, înfățișat, aproape în întregime eronat, în tratatul de *Istoria României*, vol. II, p. 918, bătălia propriu-zisă fiind considerată o „cioanire”, iar asediul final al armatei moldovenești, o „crîncenă bătălie”, după cum trădarea unei „părți” a marii boierimi apare plasată în toiul luptei de la Iezerul Cahul, iar al celeilalte părți înainte de ultimul episod (vezi și mai sus, nota 7).

²³ Asupra acestei neclarități vom reveni în detaliu mai jos.

²⁴ Dar nici presupunînd, așa cum s-a procedat în lucrarea *Istoria României în date*, Ed. Encicl. Română, București, 1971, p. 511 (sub voce) — aparținînd părții elaborate de Florin Constantiniu și Marcel D. Popa — o oarecare localitate „Ryskany” din R.S.S. Moldovenească, deoarece, chiar trecînd peste deosebirea

nu se poate nicidecum considera că tocmai drumul care trecea prin localitatea Roșcani din județul Galați a fost cel parcurs de către oastea lui Ion vodă²⁵.

Nu este greu de observat, deci, că toate cele trei componente ale demonstrației de mai sus reprezintă doar posibilități interpretative, organizate în ideea plasării sfârșitului luptei de la iezerul Cahul neapărat în satul menționat²⁶, fără a se explora deloc și celelalte alternative, dar, mai ales, fără a se încerca o critică propriu-zisă a izvoarelor. Tocmai de aceea ne vom permite în continuare o reexaminare a principalelor texte transmițătoare de știri, atât pentru relevarea inconsistenței argumentelor expuse deja, cât și pentru fundamentarea unei rezolvări noi a dilemei existente. Subliniem, cu acest prilej, că nu ne vom referi la alte izvoare decît la cele îndeobște cunoscute și atât de metodic cercetate, în fond, de autorul ultimei monografii consacrate personalității lui Ion vodă cel Viteaz, deci la scrierile istorice apărute curînd după tragicul sfîrșit al domnului moldovean, fie în țară : *Cronica lui Azarie*, fie, în Polonia : cele semnate de Bartolomeu Paprocki și de Leonard Gorecki²⁷, precum și la letopisețele interne de mai tîrziu, ale lui Grigore Ureche și Nicolae Costin. Interesante pentru reconstituirea altor aspecte ale momentului, rapoartele diplomatice consemnînd încheierea războiului moldo-otoman nu oferă, în ceea ce privește subiectul

dintre cele două rădăcini, toate satele purtînd astăzi numele de Roșcani sau Rîșcani se află la cîteva sute de kilometri spre nord, în raioanele Rîșcani, Rezina, Anenii Noi și Strășeni (R. S. S. Moldovenească, *Împărțire administrativ-teritorială, pe ziua de 1 iulie 1965*, Ed. Cartea Moldovenească, Chișinău, 1965, p. 107—108).

²⁵ Mai ales că, în acest caz, trecerea Prutului prin Vadul lui Isac sau prin vadul de la Oancea ar fi dat naștere, fără îndoială, la o nouă confruntare militară, turcii încercînd să profite de avantajul ruperii taberei legate moldovenești.

²⁶ În sprijinul ipotezei se pot aduce, eventual, și alte „argumente”, încercîndu-se deplasarea spre nord, pînă la vărsarea pîrului Cahul în iezer, a teatrului inițial de operațiuni militare, asimilîndu-se poziția satului Roșcani cu cea ocupată de moldoveni, deși nici una din surse nu vorbește despre vreun deal (traducerea „un sat de deal”, din P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în „Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.”, sr. III, t. IV, București, 1925, p. 182, este greșită ; vezi G. I. Năstase, *Istoria moldovenească din „Kronika polska” lui Bielski (traducere)*, în „Cercetări istorice”, I (1925), p. 152 : „un sat ars”, ca și în Paprocki sau Gorecki), sau justificîndu-se (ca în *Istoria medie a României*, partea întâi, loc. cit), lipsa apei nu prin ariditatea solului, ci printr-o pretinsă secetă, intrucît chiar ploaia căzută pe 10 iunie 1574 dezmințe parțial aserțiunea.

²⁷ Lucrările ulterioare apărute în străinătate nu reprezintă din punctul de vedere urmărit de noi decît reluări fidele ale acestor două opere, așa încît este inutil a le reține în discuție. Chiar și expunerea lui Agrippa d'Aubigné (vezi Fr. Pall, *Pages d'Agrippa d'Aubigné sur le voivode Jean de Moldavie*, în „Revue roumaine d'histoire”, VIII (1969), nr. 3, p. 593—604), cu toate informațiile noi pe care le transmite, nu face decît să reia aceeași structură a bătăliei realizată inițial de Paprocki și deformată apoi, pe alocuri, de Gorecki (vezi, în acest sens, mai jos). Singura știre, capabilă să provoace o interpretare deosebită a duratei și distanței afectate de retragerea oștii moldovene : plasarea asasinării lui Ion vodă la 19 iunie (*ibidem*, p. 603), nu reprezintă însă decît data la care a sosit vestea victoriei turcești la Poartă (vezi Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 173). Dealtfel, tocmai această confuzie este, credem, sugestivă pentru identificarea sursei folosite, direct sau indirect, de istoricul francez pentru îmbogățirea relatării sale despre bătălia de la iezerul Cahul.

discutat, decît într-un singur caz, informații mai amănunțite, dar, din păcate, și atunci îndoielnice²⁸. Indiferent însă de valoarea detaliilor din scrisoarea lui Ștefan Báthory, zona în care s-a desfășurat bătălia : *versus Kileam ad Danubium*, credem că nu putea fi inventată, echivocul relației trădîndu-i prelucrarea și nicidecum gratuitatea.

După cum se știe prea bine, dar se scapă, tot așa de ușor, din vedere, cel dintîi act al unei cercetări istorice obiective constă în verificarea și, eventual, restabilirea adevărului textologic, indiferent de raportul în care acesta se află față de realitatea propriu-zisă. Or, procedînd astfel, tocmai opera lui Grigore Ureche, singura cuprinzînd localizarea desnodămîntului luptei de la Cahul, se dovedește a fi un izvor discutabil, întrucît precizarea „la (sau lîngă) Roșcani” se află numai în versiunea interpolată a lui Misail Călugărul, cu excepția manuscriselor aparținînd ramurii C (Nicolae Costin)²⁹. Și, cum cronica lui Grigore Ureche reprezintă un text aproape în întregime restabilit, de natură să comporte încă modificări de detaliu dacă împrejurările o cer, situația de față nu poate să nu trezească suspiciuni. În primul rînd, pentru că presupunerea unei simple neatenții sau a unui text deteriorat este departe de a oferi o explicație satisfăcătoare lacunei existente tocmai în cea dintîi (variantea munteană) și în cea din urmă (variantea Axinte Uricariul) copie efectuată după redacția lui Simion Dascălul — copii reprezentînd, dealtfel, și cele mai fidele reproduceri ale modelului comun³⁰. Apoi, pentru că modul cum Grigore Ureche a rezumat conținutul capitolului cuprinzînd știrea în cauză în titlul acestuia : „Al patrulea războiu, cînd s-au bătut Ion vodă cu turcii la Cahul, unde — deci nu în altă parte, ci tot acolo, *n. ns.* — mai apoi i s-au prilejit și moarte...”, precum și în subtitlurile : „Cînd s-au lovit oștile” și „De moartea lui Ion vodă”³¹ — așadar, fără indicarea localității —, atestă că, într-adevăr, cronicarul nu avea cunoștință despre toponimul Roșcani. Iar în al treilea rînd, pentru că însăși formularea : „s-au tras la (lîngă) un sat, la (lîngă) Roșcani”, din versiunea lui Misail Călugărul, este în măsură, credem, să indice, ea singură, o interpolare — caracterul nehotărît al primei părți : „la (lîngă) un sat”, deci un sat oarecare, contravenind evident precizării care urmează și certificînd, astfel, mentalitatea unui autor deosebit. Dealtfel, nota integrală de nehotărît pe care o vădesc, în restul cronicii lui Ureche, expresiile similare, ca

²⁸ Ne referim la scrisoarea lui Ștefan Báthory, din 17 iunie 1574 (Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 707—708), asupra căreia vom reveni.

²⁹ *Letopiseșul Țării Moldovei pînă la Aron vodă (1359—1595)*, întocmit după Gr. Ureche... de Simion Dascălul, ediție de Const. C. Giurescu, București, 1916, p. 232, r. 10—11 și 30—31; Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediția a II-a, de P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., București, 1958, p. 203, n. 1; *Ibidem*, texte stabilite... de Liviu Onu, Editura Științifică, București, 1973, p. 152, r. 6 și 182. În ceea ce privește manuscrisele M₂ și M₄, pentru care în nici una din edițiile citate nu se fac precizări, menționăm că ambele cuprind expresia : „la un sat, la Roșcani” (Bibl. Acad., ms. nr. 2 506, p. 157, și ms. nr. 440, p. 155).

³⁰ Liviu Onu, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi*, Ed. Minerva, București, 1973, p. 191—196.

³¹ Gr. Ureche, *op. cit.*, ed. L. Onu, p. 148—153.

de exemplu : „la un sat la Botășani“³², dar nu în târgul Botășani, ci în zona acestuia, spre deosebire de expresiile de tipul „la sat la Săpoteni“³³, confirmă, odată mai mult, situația constatată.

În aceste împrejurări ar fi, desigur, extrem de facil să atribuim simplei omisiuni întâmplătoare rolul explicației certe și definitive, mai ales că, refăcând procesul de transmitere a informației în sensul indicat de corelația manuscriselor, elementul care survine aproape automat în logica raționamentului este adaosul³⁴ și nu omisiunea. Firește, s-ar putea obiecta că noua interpretare nu întrunește nici ea consensul tuturor derivațiilor din stema manuscriselor versiunii lui Misail Călugărul, întrucât Nicolae Costin nu a preluat știrea referitoare la Roșcani. Dar, de data aceasta, cel puțin sumumul probabilităților se prezintă în proporții normale, după cum, apariția precizării abia în cadrul modelului ușurează înțelegerea noilor lacune³⁵.

Acceptînd, însă, ca premiză a dezbaterii, interpolarea, deci completarea redacției lui Simion Dascălul de către Misail Călugărul sau adnotarea versiunii acestuia de către un cititor sau chiar de către un copist ulterior, rămas însă necunoscut, problema sursei de informație astfel utilizate capătă o importanță deosebită. După numai cîteva luni, călugărul Azarie nu știa, astfel, decît că „la Iezerul Cahov... a fost o bătălie cumplită și mulțime de ostași au pierit, mulți au fost luați chiar vii, și a fost prins și Ioan...“. Un călugăr nemțean nota, la rîndul său, la 12 august 1574, pe un *minei* slav : „...cînd au venit păgînii turci și tătari și au omorît pe Ion voievod și pe toți oștenii lui...“, fără a preciza însă și locul bătăliei³⁶. Într-o situație asemănătoare se află, de altfel, și autorul *Letopiseșului moldovenesc*³⁷, menționat de Grigore Ureche, care, fiind contemporan cu Ion vodă, era mai mult decît indicat să precizeze numele locului de tragică amintire. Dar, dacă nici scriitorii epocii, nici Grigore Ureche, pe care folosirea informațiilor obținute de la tatăl său îl apropie considerabil de vremea lui Ion vodă, și nici, mai tîrziu, Nicolae Costin sau Axinte Uricariul nu

³² *Ibidem*, ed. P. P. Panaitescu, p. 185.

³³ *Ibidem*, p. 184.

³⁴ Părere pe care și-o exprima, încă din 1924, P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 330, n. 1. L. Onu, *op. cit.*, p. 189—190, consideră mai întîi expresia „la Roșcani“, o „lecțiune corectă“ a copiștilor ms. M₁ și M₃, „față de omisiunile din ramurile A și L“, pentru ca, mai jos cu cîteva rînduri să vorbească de „completările (s.n.s.) de tipul la Roșcani“. Vezi și *ibidem*, p. 74—75, considerații privind natura interpolărilor atribuite lui Misail Călugărul și disocierea acestora.

³⁵ Pentru fazele de transmitere a prelucrării lui N. Costin, vezi *ibidem*, p. 80. Vezi și mai jos, n. 71.

³⁶ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, ediție P. P. Panaitescu, Ed. Acad. R.P.R., București, 1959, p. 138, 150 ; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, p. 148—149.

³⁷ Sau al analelor domnești, în eventualitatea că *Letopiseșul moldovenesc* nu constituia decît o transcriere a vechilor cronici slavone, continuate apoi de copist pînă la 1587. Pentru problema paternității acestei opere, vezi și I. C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1972, p. 244—253.

au receptat din tradiția istorică orală sau scrisă toponimul discutat, de unde a putut să-l cunoască, totuși, autorul adaosului?

Evident, dilema ar putea fi, la o examinare superficială, relativ ușor rezolvată, presupunându-se, de exemplu, utilizarea, de către Misail Călugărul, a unei însemnări contemporane făcute pe fițele vreunei cărți ce se păstra la mănăstirea Putna³⁸. Incertitudinea existentă cu privire la paternitatea completării, ca și obscuritatea eventualei surse, obligă însă la prudență, sau, cu alte cuvinte, la continuarea investigațiilor pentru a se justifica cel puțin tăcerea izvoarelor de bază ale ev-mediului moldovenesc și implicit a conștiinței istorice generale. Tocmai de aceea, ne vom permite să includem în sfera analizei critice înseși principalele opere înfățișând bătălia de la iezerul Cahul, datorate scriitorilor poloni Bartolomeu Paprocki și Leonard Gorecki — opere prin intermediul cărora faptele domniei lui Ion vodă au pătruns, dealtfel, în marile compilații istorice ale vremii, iar ulterior în literatura noastră cronicărească. Și rezultatele nu se lasă, nici de data aceasta, prea mult așteptate, confruntarea redacției lui Paprocki³⁹ cu prelucrarea ulterioară a acesteia de către Gorecki, în 1578, punând în evidență deosebiri extrem de semnificative pentru înțelegerea realităților luptei de la iezerul Cahul.

Astfel, în timp ce primul autor relatează că retragerea oștii moldovene a eșuat în seara zilei de 10 iunie, la distanța de „o milă” față de cîmpul inițial al bătăliei⁴⁰, cel de al doilea, plasînd în același moment cronologic eșuarea retragerii apreciază totuși că ea s-a produs după „o zi întreagă” de eforturi și la numai „o mie de pași” față de locul de plecare⁴¹. O modificare, așadar, substanțială a raportului stabilit anterior între durată și distanță, capabilă, în eventualitatea rezultării ei dintr-o sursă informativă proprie, să ofere noi posibilități de interpretare și chiar de susținere a tezei menționate în primele paragrafe ale intervenției noastre. Mai înainte, însă, de a ne permite orice comentariu asupra deosebirii dintre cele două texte, să amintim principalele faze ale bătăliei, așa cum reies din descrierile ambilor autori, precum și durata aproximativă a fiecăreia din ele :

1. Plecarea de pe pozițiile de așteptare și desfășurarea forțelor pe cîmpul de bătălie : zorii zilei de 10 iunie ;

2. Prima parte, nedecisă, a înclăștării celor două armate, debutînd cu trădarea cavaleriei moldovenești și cu sacrificarea acesteia de către turci, care au dispus-o în fața primului lor eșalon de atac, continuînd cu o prelungită și crîncenă înfruntare corp la corp și încheindu-se cu o reciprocă dezangajare, provocată de căderea unei ploii torențiale : de dimineață pînă spre amiaza aceleiași zile ;

³⁸ L. Onu, *op. cit.*, p. 190.

³⁹ Desigur, folosirea traducerii germane este de natură să împrumute observațiilor noastre o oarecare relativitate, dar aceasta mai ales în legătură cu aspectul formal al textului, și nu cu fondul său informativ.

⁴⁰ Paprocki, p. 281 ; „Joia verde” (*Corporis Christi*) a căzut, în anul 1574, pe 10 iunie.

⁴¹ Gorecki, p. 244.

3. Răgazul oferit de aversă, care nu se va fi produs decât atunci când creșterea temperaturii, ca de obicei, a facilitat-o, deci, aproximativ, după orele 10—11, și în timpul căreia forțele proaspete ale turcilor de la Cetatea Albă și ale tătarilor⁴² au întărit rindurile inamicului: probabil orele 11—12;

4. A doua parte a luptei, cuprinzând șarja cavaleriei turco-tătare, care a reușit să dizloce o parte a armatei moldovene⁴³, lipsite acum de ajutorul artileriei, și atacul general al forțelor otomane asupra pozițiilor moldovene, urmate de regruparea și contraatacul pedestrimii, conduse personal de Ion vodă, precum și o probabilă rezistență cu sprijinul artileriei capturate⁴⁴ pentru a înlesni legarea taberei: de la amiază pînă spre orele 15—16;

5. Retragera, în tabără legată și în nemijlocit contact cu inamicul⁴⁵, a resturilor oștii moldovene, pînă cînd regruparea cavaleriei turco-tătare, antrenată, desigur, în acțiunea de urmărire a cetelor de moldoveni dispersate de atacul hotărîtor menționat, a făcut imposibilă continuarea acțiunii: de la orele 15—16, pînă, cel tîrziu, spre orele 18—19⁴⁶;

6. Alegerea, desigur nu fără luptă, de către moldoveni, a unei poziții favorabile viitoarei rezistențe⁴⁷ și înconjurarea ei de către dușmani: de la orele 18—19 pînă spre orele 20—21⁴⁸.

Aceasta fiind succesiunea operațiunilor militare care alcătuiesc bătaia de la iezerul Cahul, autenticitatea relației transmise de Paprocki apare ca incontestabilă, întrucît, apreciînd „mila” în cauză la valoarea ce rezultă din celelalte raporturi spațiale indicate de autor, adică de

⁴² *Ibidem*, p. 243.

⁴³ Atît Paprocki, p. 283, cit și Gorecki, p. 243, vorbesc de concentrarea atacului turco-tătar asupra aripii stîngi, unde ar fi fost dispuse tunurile moldovenilor. Pentru dispozitivul probabil al oștii lui Ion vodă, vezi însă *Arta militară*..., p. 68—69 și schema nr. 5.

⁴⁴ Considerăm că, alături de scopul general al contraatacului: dezorganizarea temporară a inamicului și slăbirea puterii lui de foc, trebuie avut în vedere și obiectivul imediat: procurarea unei cantități de pulbere uscată, care să permită artileriei focul de acoperire absolut necesar noii manevre. Nu este exclus, de asemenea, conform informației furnizate de Agrippa d'Aubigné (*Fr. Pall, op. cit.*, p. 603), ca, în urma atacului turcesc premergător, moldovenii să fi pierdut o mare parte din artilerie, astfel încît recuștigarea acesteia să se impună din aceleași motive.

⁴⁵ Din descrierile celor doi autori poloni nu reiese o retragere prin luptă, dar faptul că turcii au încercat, imediat după părăsirea pozițiilor de către moldoveni, să folosească tunurile părăsite împotriva acestora (Paprocki, p. 283; Gorecki, p. 244) dovedește cel puțin intenția lor de a-i urmări.

⁴⁶ Parocki, p. 284, relatează că înconjurarea taberei moldovenești de către turci s-a produs cu o oră înainte de căderea serii. Or, în luna iunie, apusul soarelui cade în jurul orelor 20.

⁴⁷ Considerăm că Ion vodă nu a avut, de fapt, posibilitatea să aleagă în voie locul de așezare al taberei, ci a ales cea mai bună poziție din cele pe care i le-a permis situația. Altfel nu se explică de ce s-a așezat într-un loc fără apă, cînd, înainte de luptă, fixarea taberei s-a făcut tocmai în funcție de vecinătatea unei asemenea surse (Gorecki, p. 240).

⁴⁸ Pentru aceeași succesiune a momentelor, vezi și *Arta militară*..., p. 69—72.

3—4 km⁴⁹, și atribuindu-i toleranța foarte posibilă, de circa 1—2 km, se ajunge la o distanță de cel mult 5—6 km, deci tot atât cât permite și intervalul de maximum 3—4 ore, când tabăra legată moldovenească a reușit, cu mari eforturi, să se îndepărteze de cîmpul de luptă. Informația oferită de scrierea lui Gorecki distonează, în schimb, pînă la contradicție cu tabloul bătăliei prezentat mai sus, sugerînd, pe de o parte, o retragere mult mai îndelungată, de cel puțin 24 de ore, iar pe de altă parte anulîndu-i acesteia orice valoare teritorială, deoarece „o mie de pași“ nu înseamnă nici măcar părăsirea cîmpului inițial al confruntării militare. Or, cum o astfel de incongruență frazeologică nu poate fi admisă, singura explicație plauzibilă constă în metamorfozarea textului original, ca urmare a dificultăților sale de interpretare, într-o manieră care să nu altereze totuși ideea sa de bază: aceea a greutății retragerii, adică în substituirea raportului real dintre durată și distanță cu un raport stilistic, în cadrul căruia valorile ambilor termeni apar exagerate în sensuri opuse: „și într-o zi întreagă nu au putut face mai mult de o mie de pași“. Iar existența unei incertitudini cronologice în scrierea lui Poprocki referitoare la data de zi a luptei de la iezerul Cahul, precizarea acesteia făcîndu-se abia cu prilejul consemnării momentului cînd retragerea a eșuat și în condițiile în care data de zi menționată anterior este cea a sosirii oștii moldovenești în apropierea taberei dușmane⁵⁰, reprezintă, credem, tocmai acel element care a determinat aspectul particular al exagerării.

De altfel, continuînd confruntarea celor două texte, în paragrafele care interesează în special discuția de față, amplificarea și exagerarea datelor oferite de către Paprocki, fără a justifica însă utilizarea unei surse proprii, se dovedesc a fi procedee curente în opera lui Gorecki. Astfel, în locul „multimii cadavrelor“ care au împiedicat retragerea, Gorecki înfățișează „marile mobile și grămezi de cadavre care zăceau peste tot... neînmormîntate“, evidența incendierii satului care se aflate pe locul noii rezistențe moldovenești apare completată cu panorama „dărmașurilor proaspete“, după cum arderea „hambarelor“ și a „stogurilor“ din jur, în timpul nopții, pentru supravegherea taberei moldovene, devine „puternicul incendiu“ care a zădărnicit orice „speranță de aprovizionare din satele din apropiere“...⁵¹, unde „se aflau numeroase provizii“⁵¹.

Interpretînd însă, în spiritul constatărilor de mai sus, toate acele elemente suplimentare ale descrierii lui Gorecki care își trădează gra-

⁴⁹ Chiar în descrierea preliminarilor luptei de la iezerul Cahul se menționează, de exemplu, că Ion vodă și-a fixat tabăra la 3 mile de inamic (Paprocki, p. 281), deci la aproximativ 10—12 km, după cum însăși Gorecki, p. 238, apreciază că înaintea ultimei zile de marș armata moldovenească mai avea de parcurs încă 12 mile, adică circa 40—44 km., cit rezultă și din împărțirea întregului traseu, de aproximativ 175 km., în patru etape. În *Arta militară*..., p. 66, se admit etape de cite „62 km. în 24 de ore“, ceea ce, totuși, pare exagerat în condițiile concrete ale vremii.

⁵⁰ Paprocki, p. 281 și 284.

⁵¹ *Ibidem*, p. 284 ; Gorecki, p. 244—245.

tuitatea, rezultă că, într-adevăr, retragerea resturilor oștirii lui Ion vodă nu a depășit zona afectată de operațiunile militare anterioare, deoarece nici prezența cadavrelor luptătorilor de-a lungul întregului drum parcurs, nici *întoarcerea* (s. ns.) detașamentelor de urmărire turco-tătare care au desăvârșit încercuirea taberei moldovene și nici recenta incendiere a construcțiilor ce existaseră pe locul noului teatru de luptă, nu ar putea fi, altfel, explicate. Mai mult chiar, departe de a se afla într-o regiune intens populată — presupunere pe care existența satelor bogate din jur ar fi îndreptățit-o —, locul ultimei împotriviri moldovenești nu întrunește nici măcar toate acele trăsături absolut necesare situării lui pe vatra unui fost sat. Dimpotrivă, lipsa unei surse imediate de apă, contravenind regulii elementare de amplasare a așezărilor omenesti, existența unor „hambare“ pe terenul din jurul taberei, incendiate în noaptea care a urmat de către turci, deși presupusul sat fusese ars, iar astfel de construcții nu s-ar fi putut afla decât în preajma locuințelor, precum și aspectul de fortificație al poziției moldovenești⁵², imposibil de realizat în seara aceeași zile dacă terenul nu ar fi fost deja adaptat unei asemenea situații — toate denotă, mai degrabă, o locuire umană de un alt caracter decât cel obișnuit comunităților sătești⁵³.

Așadar, după ce examinarea condițiilor în care a apărut precizarea numelui Roșcani în opera lui Grigore Ureche a dezvăluit proveniența relativ recentă a acesteia, punând totodată, într-o ciudată opoziție față de sursa de inspirație folosită de autorul adaosului întreaga noastră literatură cronicărească anterioară, cercetarea celor două scrieri poloneze, referitoare la același eveniment, nu numai că nu a condus la depistarea vreunui element care să atenueze contradicția în sensul adnotării menționate, ci, dimpotrivă, a adîncit-o, relevînd, pe de o parte, că eșuarea retragerii oștii moldovenești în apropierea cîmpului de bătălie reprezintă un adevăr textologic indiscutabil, iar pe de altă parte că natura sătească a așezării pe locul căreia s-a stabilit tabăra moldovenească este

⁵² Avem, desigur, în vedere, atît prezența unui șanț și a unui val, elemente de fortificație care nu s-au putut realiza, totuși, atît de repede și în vecinătatea unui inamic care și-a efectuat supravegherea la lumina focurilor, cît mai ales dimensiunile acestora, din moment ce ele i-au apărut ulterior, pe cei ase-diați, de focul artileriei. Vezi și mai sus, nota 26, referitoare la pretinsul „deal“ pe care s-ar fi fortificat armata moldovenească.

⁵³ În sprijinul acestei din urmă constatări, considerăm că poate fi adusă, cu tot caracterul ei „tendențios“ (vezi Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 173, n. 86 a), scrisoarea lui Ștefan Báthory, din 17 iunie 1574 (Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 707—708), alcătuită pe baza unei mărturii incomplete și mijlocite asupra bătăliei, dar evident autentică în informațiile sale esențiale: perioada, regiunea și rezultatul confruntării militare. Mai mult chiar, înlăturînd din descrierea luptei toate elementele care trădează improvizația sau exagerarea, rămîn cîteva detalii semnificative pentru reconstituirea celor două zile de asediu efectiv (între ele numărîndu-se și săparea unei „gropi“, în interiorul taberei moldovenești, dar, desigur, nu pentru a servi ca ascunzătoare, ci pentru a se căuta o sursă de apă potabilă). Ceea ce reprezintă, însă, o dominantă a întregii relatări și care, tocmai de aceea, nu poate fi, credem, ignorat, constă în caracterul poziției moldovenești, căreia i se atribuie, chiar, o fortificare din timp și o soliditate de natură să solicite pînă și folosirea „mașinilor de război“.

departe de a întruni unanimitatea argumentelor. Or, în această situație, cel puțin două dintre scrierile amintite pînă aici, și anume cele datorate călugărului Azarie și polonezului Paprocki, se cuvin, după părerea noastră, a fi privite din perspectiva superioară a concordanței produsului istoriografic cu realitatea nemijlocită, cu alte cuvinte a reflectării stării de fapt în imaginea scrisă prin intermediul impresiilor subiective ale martorilor oculari. Și, nu este greu să se constate, procedînd astfel, coincidența relației transmise de Paprocki cu cea ajunsă, aproape concomitent, la conștiința călugărului Azarie, despre locul bătăliei: iezarul Cahul, ceea ce înseamnă că ambele categorii de martori, polonezi sau moldoveni, nu au reușit să indice, în ciuda lungimii apreciabile a lacului: aproximativ 25 km, un alt nume decît acesta. Nu mai puțin grăitor ni se pare a fi, de asemenea, și caracterul perfect unitar al ambelor expuneri, dificil de realizat în condițiile unor mărturii contradictorii sau incoerente, cum s-ar fi înfățișat acestea dacă retragerea oștii moldovene ar fi durat mai mult timp⁵⁴, ar fi însemnat noi și numeroase ciocniri sau manevre tactice și ar fi eșuat la zeci de kilometri de cîmpul inițial al bătăliei, eventual după trecerea — în contact nemijlocit cu dușmanul! — a unui rîu de dificultatea celei prezentate de Prut la Vadul lui Isac sau la vadul de la Oancea. În sfîrșit, în rîndul aceluiași elemente, se înscrie și absența toponimului Roșcani — absență cu atît mai nefirească, cu cît el urma să desemneze nu unul din locurile zonei afectate de bătălie, ci, de fapt, teatrul de luptă al unei noi confruntări, net distincte, din punct de vedere temporal, spațial și operațional, de cea dintîi. S-ar putea obiecta, desigur, acestei din urmă observații, caracterul ei speculativ, deoarece nu este cazul să se pretindă unor străini cunoștințe de toponimie locală, mai ales că nici chiar pentru moldoveni cunoașterea numelui unui sat distrus nu era absolut obligatorie. Constituind însă, timp de trei zile, locul unei înversunate rezistențe și al unui cumplit calvar provocat de lipsa apei, ar fi fost, totuși, mult mai firesc, ca toponimul Roșcani să se fi întipărit — și nu numai pentru un an, ci pentru totdeauna — în memoria supraviețuitorilor, după cum, tot atît de firesc ar fi fost ca un nume ce ajunsese să semnifice sfîrșitul atîtor mii de luptători să se fi păstrat în conștiința istorică populară sau boierească măcar pînă în momentul înregistrării lui scrise. Tocmai de aceea considerăm că există suficiente motive să ne întrebăm dacă așezarea în discuție era într-adevăr un sat și dacă ea avea, de fapt, un nume. Iar examinarea realității nemijlocite, adică a toponimiei istorice din regiunea de referință se impune, astfel, cu aceeași necesitate pe care au dovedit-o și celelalte etape ale acestei investigații.

Din păcate, informația documentară directă referitoare la porțiunea geografică delimitată de lacurile Cahul și Ialpuș, din întreg răstimpul

⁵⁴ Avînd în vedere data raportului menționat în nota anterioară: 17 iunie, presupunerea unei prelungiri a ostilităților se dovedește, dealtfel, cu totul gratuită. În ceea ce privește cele „cîteva zile“, atribuite retragerii de către Agrippa d'Aubigné (Fr. Pall, op. cit., p. 603), ele sînt evidente, consecința plasării sfîrșitului bătăliei la 19 iunie. La Brașov se știa, de altfel, de la 15 iunie, că „Ion Vodă fusese prins“ (Hurmuzaki, XI, p. XXVII).

aflării acesteia sub stăpînire moldovenească, este minimă. În afara numelor celor două iezere nu ne-a parvenit, astfel, decît toponimul „fintina lui Caranicula”⁵⁵, aflat aproximativ la mijlocul țărmului răsăritean al Cahulului. Și situația nu este deosebită nici mai la nord, pe cursul inferior al pîrului Cahul, unde satul Drăgănești, cu toponimia minoră: movila Colunului și pîrul Cățelul Sec⁵⁶ și un loc pustiu mai sus de Chicera, la Fintina Mare⁵⁷, reprezintă singurele mărturii documentare care pot fi luate în discuție. Explicația stării de fapt nu este însă greu de găsit, iar actele de cancelarie, atîtea cîte există, o și sugerează. Într-adevăr, atît cele două lacuri, cît și satul Drăgănești de pe cursul inferior al pîrului Cahul au fost dăruite din cadrul unui domeniu domnesc, probabil mai vast și depinzînd de curtea de la Tintul⁵⁸, care a înlocuit de la început, pentru întreaga zonă cuprinsă în limitele sale, un alt regim procesului de colonizare internă. Numai așa se explică de ce puțin mai la vest, pe valea Prutului, sau dincolo de Troian, spre nord, așezările omenești prezentau, în aceeași epocă, densitatea obișnuită. Fi-rește nu trebuie înțeles prin aceasta că un domeniu domnesc, chiar și unul situat într-o regiune aridă, ca cel în cauză, nu era locuit. Dimpotrivă! Pentru a fi valorificat din punct de vedere economic, prezența omului a fost absolut obligatorie. Dar, nu este mai puțin adevărat că tot din aceeași pricină așezările omenești nu au dobîndit sau au dobîndit foarte greu caracterul complex al unor comunități rurale, iar în momentul cînd acest proces începuse, și anume dinspre nord spre sud, așa cum indică știrile documentare⁵⁹, trecerea întregului teritoriu sub control turcesc l-a întrerupt⁶⁰.

Tocmai de aceea, imposibilitatea cunoașterii toponimelor spicific să-tești din zona de referință nu trebuie pusă, doar, pe seama penuriei documentare. Mult căutatele acte de cancelarie lipsesc nu pentru că s-au pierdut, ci pentru că nici n-au fost emise vreodată, cu alte cuvinte, pentru că realitatea care să genereze toponime de tipul „Roșcani” și să permită mai apoi consfințirea ei în acte de proprietate feudală, nu se maturizase încă. Dar, întrucît o așezare omenească de altă natură și care să nu solicite un nume cu terminația plurală atît de caracteristică „-ani” trebuie, totuși, admisă, în partea de sud-est a lacului Cahul, un

⁵⁵ D.I.R., A, veac XVI, vol. III, nr. 493, p. 397, și vol. IV, nr. 124, p. 102—103, și nr. 187, p. 141—142.

⁵⁶ *Ibidem*, vol. III, nr. 78, p. 59.

⁵⁷ *Ibidem*, vol. I, nr. 119, p. 125—126, și nr. 136, p. 150.

⁵⁸ Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene, din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1967, p. 296.

⁵⁹ Vezi, de exemplu, actele referitoare la satul Drăgănești, în D.I.R., A, veac XVI, vol. III, nr. 78, p. 59, nr. 464, p. 375, nr. 476, p. 382—383, și nr. 478, p. 384.

⁶⁰ Ultimul document care atestă iezorul Cahul în stăpînirea moldovenească este cel din 1617 noiembrie 3 (*Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. I (1387—1620), București, 1957, nr. 1799, p. 405).

punct vama și, eventual, de strajă⁶¹, având alături vreuna din pescăriile ce înconjurau toate lacurile din această parte a Moldovei⁶², credem că este în măsură să rezolve dilema. Căci, într-adevăr, în această situație, construcțiile arse ar fi putut lăsa impresia unui sat, iar cele incendiate în prima noapte de asediu ar fi putut avea înfățișarea unor hambare, dispersate pe o suprafață destul de întinsă în jurul taberei. Mai mult încă, aspectul de fortificație al poziției moldovenești devine explicabil, lucrările întreprinse neavând alt scop decât amenajarea elementelor existente, după cum însăși alegerea greșită a locului de apărare, de către Ion vodă, obține o justificare în plus.

Iarăși, deci, o concluzie contrară, prin spiritul ei, precizării lui Misail Călugărul și contestând nu atât precizarea în sine, cât, mai ales, conținutul acesteia. Și, dacă starea de fapt nu îndreptățește, în mod normal, apariția toponimului Roșcani, dacă relatările martorilor nu sînt categorice în privința caracterului sătesc al așezării, iar denumirea satului nu s-a întipărit în memoria luptătorilor, precizarea însăși constituind o interpolație tirzie, nu este oare cazul să suspectăm de neautenticitate elementul care provoacă în fond, întreaga problemă, adică numele „Roșcani”? Metodologic vorbind, aceasta trebuie să fie cea dintîi întrebare formulată, și abia apoi să urmeze încercarea de reconstituire, pe baza numelui, a unei alte imagini retrospective asupra evenimentului decît cea transmisă de surse. Să ne întoarcem deci, din nou, la manuscrisele copiei lui Misail Călugărul, examinîndu-le sub o nouă optică și străduindu-ne să găsim, independent de suspiciunile existente deja, dovada obiectivității acestora.

Remarcăm, astfel, comparînd cele patru manuscrise ale versiunii lui Misail Călugărul care au conservat adaosul, expresiile diferite ale acestuia din urmă: „la un sat, la Roșcani“ (M₁, 2 și 4) și „lingă un sat, lingă Roșcani“ (M₃)⁶³, imposibil de derivat din același prototip, dacă apelăm numai la simpla greșeală de lectură. Evident, în modelul comun fuseseră ambele prepoziții, atât „la“ cît și „lingă“, dar care au suferit, în faza următoare a transmiterii textului, consecințele asimilării progresive, în manuscrisele M₁, 2 și 4, și regresive, în manuscrisul M₃. Pe de altă parte, avînd în vedere că celelalte versiuni ale cronicii lui Grigore Ureche, nealterate de interpolație, prezintă prima parte a expresiei sub forma: „la un sat“⁶⁴, că fenomenul însuși, al asimilării, nu s-a putut manifesta decît dacă formularea transformată era lipsită de claritate, și că, în sfîrșit, ambii copişti au interpretat în același mod adaosul, reținînd intenția de precizare a numelui satului, rezultă că, dintre cele două

⁶¹ Desigur, în legătură tocmai cu vadul de la Oblucița și cu drumul comercial care trecea pe aici: vezi, de exemplu, *D.I.R.*, A, veac XVI, vol. IV, nr. 25, p. 26—27.

⁶² Pentru Cahul, vezi și Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, vol. I, Editura Academiei, București, 1964, p. 115—116.

⁶³ *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. C. Giurescu, p. 232, r. 10 și 30.

⁶⁴ *Ibidem*.

alternative ale prototipului: „lingă un sat, la Roșcani“ și „la un sat, lingă Roșcani“, trebuie aleasă, de bună seamă, ultima. Reținând-o însă ca un adevăr textologic indubitabil, este necesar să observăm, totodată, și contradicția flagrantă apărută în acest fel între intenția adnotatorului, de precizare a locului bătăliei și neclaritatea textului rezultat. Iar elementul care se cuvine a fi supus din nou atenției este, neîndoielnic, cel formal, întrucît, dacă preocuparea adăugării unei informații noi nu ar fi existat, de bună seamă că nici textul nu ar fi fost interpolat.

Să examinăm deci cele două modalități principale ale efectuării unui adaos: introducerea directă în text și nota marginală. Firește, în primul caz, lectura anterioară a manuscrisului și elaborarea mai întîi mintală a noii formulări, cuprinzînd adaosul, exclude, de la început, impreciziunea pe care o vădește expresia: „la un sat lingă Roșcani“⁶⁵. Cel de al doilea procedeu însă — nota marginală — oferă o soluție satisfăcătoare, întrucît cuvintele adăugate nu mai fac parte din text, putînd fi citite ca orice paranteză de sine stătătoare. Și într-adevăr, considerînd adaosul exact în sensul — unic de altfel — al prepoziției „lingă“, deci: „la un sat (de) lingă Roșcani“ și nu „la un sat, (adică) lingă (satul) Roșcani“, contradicția menționată dispăre, ceea ce înseamnă că eroarea de interpretare și, în consecință, deformarea semantică a textului aparține copiștilor și nu adnotatorului, care și-a materializat corect intenția.

Dar, ajunși în acest punct al raționamentului apare și cea mai concludentă dovadă, după părerea noastră, a neautenticității toponimului Roșcani, întrucît, dacă adnotatorul nu a cunoscut, de fapt, numele satului unde s-a încheiat bătălia începută la iezerul Cahul, dar a aflat în schimb poziția lui geografică, sîntem puși în situația de a accepta, nu pentru a doua jumătate a secolului a XVI-lea, ci pentru sfîrșitul secolului al XVII-lea, un sat românesc Roșcani la vestul lacului, deci într-un teritoriu care trecuse deja sub stăpînire turcească. Și, evident, de data aceasta situația nu comportă nici un fel de justificare: cum a putut să apară această așezare și cum a știut călugărul de la Putna de existența ei, căci, evident, posibilitatea folosirii unui izvor scris anterior dispăre, și, mai ales, cum a reușit să identifice locul ultimei rezistențe moldovenesti pentru a-l indica în funcție de satul cel mai apropiat? O avalanșă de întrebări, așadar, ale căror răspunsuri posibile nu pot fi nici măcar bănuite, dar care converg, în schimb, spre concluzia sugerată și de celelalte constatări făcute pînă aici, adică neautenticitatea numelui Roșcani.

Suficiente în a demonstra acest caracter al toponimului discutat, elementele relevate nu sînt însă deloc convingătoare în a proba tocmai acele trăsături pe care le incumbă de obicei mistificarea. Dimpotrivă, intenția adnotatorului de precizare a locului bătăliei rămîne, ca și pînă acum, absolut autentică dacă o judecăm separat de textul reconstituit,

⁶⁵ Cu alte cuvinte, însuși autorul adaosului ar fi săvîrșit, în acest caz, una din modificările operate de cei doi copiști ulteriori.

ceea ce presupune, implicit, și o altă proveniență a falsității numelui: eroarea. Și într-adevăr, ce interes ar fi avut autorul adaosului să plaseze un sat, despre care cu siguranță nu știa unde se află, lângă un altul inexistent? Mai degrabă, este de admis, credem, un conținut corect al completării, dar care pe parcursul transmiterii versiunii lui Misail Călugărul a suferit o alterare de o asemenea natură, încât a ajuns să solicite, pe de o parte, tratamentul menționat al copiștilor, iar pe de altă parte, să contravină celorlalte informații existente.

Reexaminarea corelației în care se afla adaosul față de contextul imediat, pune, într-adevăr, în evidență aspecte grăitoare în acest sens. Dacă luăm, spre exemplu, în considerație cea de a doua cerință pe care trebuia s-o îndeplinească toponimul în cauză pentru a-i fi atribuită funcția indicatorie necesară, deci nu numai învecinarea sa cu locul bătăliei, ci și relativa sa importanță față de celelalte denumiri înconjurătoare, este firesc să presupunem că adaosul nu cuprindea numele Roșcani — fără nici o semnificație deosebită, oriunde l-am căuta în Moldova — ci un altul, cu mult mai sugestiv. Pe de altă parte, dacă se are în vedere că procedeul indicării unui sat în funcție de alt sat, cu totul necorespunzător epocii în care s-a efectuat adaosul, devine absolut normal în condițiile în care precizarea s-ar referi la un loc oarecare, fără nume, înlocuirea „satului“ unde s-a încheiat bătălia de la iezerul Cahul, cu *locul* unei lupte care s-a desfășurat în preajma unei localități mai importante, pare cu atât mai plauzibilă. Și, în sfârșit, deoarece în ambele manuscrise ale versiunii lui Misail Călugărul eroarea s-a reflectat identic, fiind, așadar, suficient de simplă pentru a nu provoca rezolvări diferite, nu ne putem gândi decât la una din luptele lui Ioan vodă desfășurate în apropierea unei așezări cu un nume foarte ușor de confundat cu „Roșcani“. Și, cum singura luptă care se supune unei astfel de judecăți este lupta de Jiliște, localitatea în cauză nu poate fi nici ea decât Focșani. O eroare minimă, deci: neglijarea buclei inițiale a literei **Ѡ**, pentru că în rest cuvintele se scriu identic în ortografia chirilică: **ѠКОШАНИ** și **РОШКАНИ** dar care se dovedește totuși în măsură să ofere pentru întreaga suită de situații analizate explicațiile necesare.

Firește însă că nici de această dată demonstrația nu poate fi considerată încheiată, deoarece relevarea dezacordului în care se află adaosul față de celelalte surse documentare, precum și reconstituirea conținutului său inițial nu pot decât să îndreptățească o presupunere, și nicidecum s-o certifice, atâta vreme cît apariția acesteia în contextul referitor la bătălia de la iezerul Cahul rămâne nemotivată. Tocmai de aceea vom încerca în continuare să discernem și din acest ultim punct de vedere copiile versiunii lui Misail Călugărul, cu atât mai mult cu cât identificarea principalelor etape ale transmiterii adaosului oferă toate condițiile necesare noii operațiuni. Într-adevăr, trei dintre manuscrisele astfel cercetate: M_1 , M_2 și M_4 sugerează însăși împrejurarea care a putut să provoace apariția completării în noul context, înfățișând capitolul consacrat ciocnirii dintre straja moldovenească și cea turco-munteană, de

dinaintea bătăliei de la Jiliște, după capitolul privind arderea Brăilei⁶⁶, și relevând astfel o particularitate a manuscrisului reprodus de natură să permită dispunerea greșită de către cei trei copişti tocmai a capitolelor tratând luptele lui Ion vodă cu turcii. Desigur, la o privire superficială a situației, prezența paragrafului menționat într-un alt loc al letopiseșului decît cel normal pare să nu se explice decît prin neatenția unui copist, care, observîndu-și ulterior greșeala, a căutat s-o remedieze, inserînd textul omis în locul unde ajunsese cu transcrierea, dar uitînd să facă notificațiile marginale absolut necesare pentru orientarea cititorului. Cum însă un astfel de raționament se dovedește a fi el însuși deficitar, preconizîndu-se o nouă eroare exact atunci cînd premiza de la care se pleacă, concentrarea atenției copistului, îndreptățește contrariul, iar în celelalte copii ale versiunii lui Misail Călugărul ordinea capitolelor este cea normală, situația din manuscrisul implicat pare să nu fi fost totuși, de natura acesteia. Iată de ce, avînd în vedere că apariția unei inversiuni de tipul A — C — B — D se poate explica nu numai pe baza lui B, ci și pe baza lui C, este cazul să ne întrebăm dacă nu cumva tocmai cele trei capitole care sînt succed, în ordine normală, celui referitor la ciocnirea străjilor, inclusiv descrierea atacării Brăilei, reprezintă textul plasat greșit, la un moment dat, în cadrul letopiseșului și, firește, dacă nu cumva, în noua ipoteză, cauza erorii se întrevade într-o altă împrejurare, aptă să motiveze ambele rezolvări ale copiştilor. Într-adevăr, mărimea textului luat de această dată în considerație permite continuarea raționamentului, întrucît, estimînd-o la o filă — așa cum dovedește situația existentă în principalele versiuni ale operei lui Grigore Ureche⁶⁷ — proveniența inversiunii se întrezărește nu în starea de spirit a copistului, ci în starea de conservare a manuscrisului. Căci, presupunînd desprinderea filei care cuprindea cele trei capitole menționate: „Războiul dintîiu...”, „Cînd au prădat...” și „Cînd au ars...”, din legătura inițială a manuscrisului sau chiar plasarea ei greșită de la început⁶⁸, autorul copiei defectuoase a putut fi indus extrem de ușor în eroare, inserînd această filă acolo unde indica titlul primului capi-

⁶⁶ *Letopiseșul Țării Moldovei...*, ed. C. Giurescu, p. 224, r. 22—23, și 226, r. 30 (pentru manuscrisele M₁ și M₂; pentru M₄, vezi ms. nr. 440 de la Bibl. Acad.). Alte elemente externe, comune manuscriselor M₁ și M₂, sînt semnalate de L. Onu, op. cit., p. 76.

⁶⁷ Cele trei capitole cuprind aproximativ 1275 semne grafice, la care, dacă adăugăm spațiul pierdut prin scrierea, probabil mai distanțată, a celor trei titluri, obținem dublul unei pagini din manuscrisele M₁, A₁ sau L₀, numărînd, toate, cam cîte 700 semne grafice (vezi facsimilele din edițiile îngrijite de P. P. Panaitescu și L. Onu). Dealtfel, avînd în vedere dimensiunile obișnuit asemănătoare ale hîrtiei folosite în epocă, situația nu are nimic neverosimil.

⁶⁸ Nu este exclus ca manuscrisul lui Misail Călugărul nici să nu fi cunoscut o legătură propriu-zisă, mai ales dacă avem în vedere neconcordanțele datelor oferite, în acest sens, de copiile ulterioare.

tol : „Războiul dintîiu...“, adică mai înainte de toate celelalte lupte ale moldovenilor cu turcii ⁶⁹.

Dar, aceasta fiind, după toate probabilitățile, originea inversiunii, fila desprinsă a manuscrisului în discuție prezintă din punctul de vedere al scopului urmărit de noi o importanță maximă, întrucît o eventuală adnotare a textului referitor la lupta de la Jiliște s-ar fi putut face numai pe ea sau numai pe spațiul marginal al aceluï verso de filă care o preceda. Și cum, aplicînd același calcul estimativ al textului din manuscrisul deteriorat, rezultă că descrierea retragerii oștii moldovenești de pe cîmpul inițial al bătăliei de la 10 iunie se afla într-adevăr pe verso-ul unei file ⁷⁰, posibilitatea citirii și raportării greșite, la lupta de la iezerul Cahul, a aceluï adaos marginal referitor la lupta de la Jiliște, existent pe reverso-ul filei desprinse din manuscris, obține condiția absolut necesară. Rămîne, desigur, ca această posibilitate să fie și admisă, întrucît proba directă a învecinării celor două pagini nu va mai putea fi niciodată făcută, așa cum nici lectura eronată a numelui și nici interpolarea lui greșită în text nu mai oferă discernămintului critic decît consecințele producerii lor. Intemeiate însă, de fiecare dată, pe argumentele oferite de același material documentar și concurînd spre aceeași unică soluționare, cele trei posibilități sînt suficiente, credem, pentru a susține ipoteza construită în paragrafele anterioare.

Presupunem, așadar, că manuscrisul versiunii lui Misail Călugărul a fost ulterior adnotat de către o persoană care cunoștea cu aproximație locul biruinței cîștigate de oastea lui Ion Vodă cel Viteaz împotriva celei turco-muntene, în aprilie 1574, cu precizarea : „lîngă Focșani“. Datorită însă deteriorării manuscrisului, fila cuprinzînd descrierea luptei de la Jiliște s-a desprins de la locul ei, ajungînd, înainte de a fi sau după ce a fost adnotată, să urmeze paginii pe care se afla descrierea episodului final al luptei de la iezerul Cahul. Noua împrejurare a facilitat apoi comiterea unei grave alterări textuale, deoarece, transcriindu-se această din urmă pagină și ajungîndu-se la locul unde se menționa, într-adevăr, un sat fără nume, s-a considerat necesară interpolarea adaosului existent pe spațiul alb dintre cele două pagini, cu atît mai mult cu cît, fiind greșit descifrat : „Roșcani“ în loc de „Focșani“ — poate și ca urmare a deteriorării sau ștergerii cuvintelor, aflate într-o poziție expusă tocmai unor astfel de acțiuni —, localizarea a fost interpretată drept nominalizare. O eroare întretită deci, pe care copiiștii de

⁶⁹ Eroarea s-a putut săvîrși, eventual, și în două etape : în prima observîndu-se doar locul greșit al filei și făcîndu-se o observație marginală, cu caracter general, în acest sens, iar în a doua, remediîndu-se practic încurcătura.

⁷⁰ Și anume, pe verso-ul celei de a doua file care urma după cea desprinsă, prima încheindu-se, aproximativ, înainte de subcapitolul „Cînd s-au lovit oștile“.

mai tirziu au desăvârșit-o formal⁷¹, dar care, tocmai de aceea, se dovedește pe măsura contradicțiilor generate⁷².

„ROȘCANI“ — UN PROBLÈME DE CRITIQUE DU TEXTE D'ANCIENS MANUSCRITS

RÉSUMÉ

L'épisode final de la bataille qui eut lieu près du lac Cahul du 10 au 13 juin 1574 entre l'armée moldave, sous le commandement du prince Jean le Vaillant, et l'armée turco-tartare, a été parfois placé à une grande distance (près de

⁷¹ Deși toate constatările noastre, afectînd filiația manuscriselor din ramura M (Misail Călugărul), nu au decît o valoare principială, ele corespund, în genere, stemei manuscriselor cronicii lui Gr. Ureche stabilite, pe baze mai largi, de L. Onu, în lucrarea deja citată. Lipsa precizării „la (lingă) Roșcani“ în manuscrisele ramurii C. (Nicolae Costin) este totuși de natură să provoace unele suspiciuni. Firește, soluția unei omisiuni a copiei prelucrate de N. Costin ar fi foarte ușor de admis. Dar, dacă avem în vedere că în presupusa copie (M₂ în stema lui L. Onu) din care derivă atît manuscrisul M₃, cît și versiunea prelucrată de N. Costin, adaosul marginal se afla, conform celor presupuse de noi, deja interpolat în text, atunci lacuna devine mai puțin probabilă. Iată de ce considerăm că o relație între manuscrisul lui Misail Călugărul și redacția lui N. Costin independentă (așa cum propunea C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, București, 1908, p. 55) și anterioară celei presupuse de manuscrisul M₃, dar care să justifice, totodată, și înrudirea dintre cele două ramificații (eventual prin două copii făcute de aceeași persoană), nu poate fi cu totul exclusă. În acest caz, lipsa precizării discutate în prelucrarea lui N. Costin s-ar explica, desigur, prin efectuarea copiei folosite de el după varianta lui Misail Călugărul înainte de adnotarea acesteia.

⁷² După predarea spre publicare a lucrării de față (octombrie 1974), literatura noastră istorică, referitoare la evenimentele din anul 1574, s-a îmbogățit cu citeva noi articole. Din rîndul acestora, contravine, în mod deosebit, constatările noastre și ilustrează convingător spiritul reconstrucției asupra căreia ne-am pronunțat de la început, articolul semnat de N. Grigoraș, *Lupta de eliberare condusă de Ion Vodă cel Viteaz (februarie — iunie 1574)*, în „Cercetări istorice“, Iași, 1974, p. 101—130. Fără a reveni asupra detaliilor, remarcăm, de aceea, doar faptul că principalele interpretări ale autorului (p. 116—124): considerarea luptei văzute de locuitorii din Oblucirea ca lupta lui Ieremia cu turcii; așezarea de la început a taberei lui Ion vodă lingă Roșcani, la cca. 100 de km de iezerul Cahul, și aducerea oștii turcești pe dreapta Prutului (deși o astfel de trecere nu se putea efectua pe la vărsarea acestuia în Dunăre); respingerea localizării cîmpului de bătălie la sudul iezeralui Cahul datorită lipsei de apă și de hrană (cu toate că se acceptă lipsa apei și la Roșcani); precum și, în sfîrșit, constatarea inexistenței unui deal de genul celui de la Roșcani, pe stînga Prutului (!) — reprezintă, toate, simple supoziții, contrare informației oferite de izvoarele epocii, precum și concepției strategice și tactice înaintate a lui Ion vodă. Menționăm, de asemenea, contribuția semnată de C. Cihodaru, *Inadvertențe privind cercetarea domniei lui Ion Vodă cel Viteaz în Moldova (1572—1574)*, publicată în același periodic, nr. VII (1976), p. 113—122, care, fără a transfera locul bătăliei de la sudul lacului Cahul și fără a-i modifica desfășurarea, sugerează totuși o altă conduită a hatmanului Ieremia, aducînd în discuție, printre altele, particularități ale surselor poloneze semnalate și pe parcursul intervenției noastre. Firește, similitudinile interpretative nu fac însă decît să acrediteze ambele ipoteze, în timp ce deosebirile nu afectează, în esență, nici una din demonstrații.

cent kilomètres) du champ initial de la lutte. Ainsi, le déroulement des hostilités a été exposé de manières tout à fait différentes. C'est pourquoi l'auteur de la présente étude examine de nouveau les sources historiques des événements relatés. Cet examen aboutit à des conclusions différentes de celles de ses prédécesseurs.

L'auteur constate d'abord que le nom de la localité où l'armée moldave a capitulé, „Roșcani“, est une interpolation tardive, insérée dans la chronique de Grégoire Ureche dont le manuscrit original a été perdu. Cette interpolation se trouve seulement dans un groupe de manuscrits qui reproduisent la copie effectuée par le moine Misail. Après avoir signalé les contradictions formelles entre le texte ajouté („près de Roșcani“) et le contexte, l'auteur prouve que cette interpolation a été d'abord marginale, qu'elle a indiqué la position de l'endroit où la bataille a eu lieu, et non pas le nom d'un village. A l'appui de cette conclusion, l'auteur invoque des arguments puisés dans les oeuvres de Bartholomé Paprocki et Léonard Gorecki, dans la chronique d'Azarie, dans des documents internes de chancellerie et dans des rapports d'agents diplomatiques.

En effet, selon ces sources, la bataille s'est déroulée au sud du lac Cahul. L'armée moldave a été assiégée et contrainte de capituler à quelques kilomètres de la position où le choc initial avec l'ennemi s'était produit, en un endroit où il y avait des constructions et des fortifications qui faisaient partie d'un poste douanier et de surveillance, et non d'un village. En effet, la zone située entre les lacs Cahul et Ialpug dépendait du domaine du prince régnant. A cette époque là, n'existaient pas dans cette région des établissements ruraux et donc d'autant moins un village dénommé „Roșcani“.

Pour ces motifs, l'auteur est d'avis que l'interpolation insérée marginalement au texte relatant la bataille du lac Cahul a été effectuée par erreur par le copiste et qu'elle a été facilitée par la détérioration des pages entremêlées du manuscrit de Misail le moine, ainsi qu'il résulte de l'inversion de quelques sous-chapitres relatifs au règne du prince Jean.

En conclusion, l'auteur soutient que l'interpolation indique la position de l'endroit où s'est déroulée la bataille du 14 avril 1574 entre l'armée moldave et l'armée turco-valaque; le nom de la localité qui désignait cette région était de „Focșani“ et non de „Roșcani“, erreur due à une confusion de la lecture de ce nom écrit avec l'alphabet cyrillique (qui était alors en usage en Moldavie): **Фокшанн** fut confondu avec **Рошканн**.

THE PLACE OF OIL PROBLEM WITHIN THE EVOLUTION OF ROMANIAN—ENGLISH RELATIONS (1880—1929)

— Phases and problems * —

BY

GH. BUZATU

Oil is one of the materials characterized by a specific „remarkable continuity of its use... along history“¹. Known and used since old times oil was used in turns or concomitantly for military purposes, as medicine for healing certain diseases, and to the middle of last century for public and domestic light. In the meanwhile oil extraction and processing constituted „the most peaceful industry“ since no one suspected that „the black gold“ would someday, „disturb the peace of the world“². This fact emerged at the cross of the 19-th and 20-th centuries with the investition and rapid spreading of the fuel motors. The use of oil as a liquid fuel brought into relief one of the essential qualities of „the black gold“ to which in the last decades another quality was to be added — that of a raw material — due to the development of petro-chemical industry³. It was a period of only few decades at the beginning of our century that oil changed into one of the fundamental elements of modern life, becoming — as it has been remarked by Anton Zischka — „the blood of economy“⁴. As a well-known Romanian specialist noticed, oil has „a permanent value which is sought for any time by all people“⁵. As it has been the situation five decades ago, nowadays under the conditions of the unrest provoked by the new world crisis of oil inaugurated in October 1973, today one is easily able to verify better than

* This study was prepared for the second colloquium of English and Romanian historians (London, May 1978).

¹ Jean-Jacques Berreby, *Histoire mondiale du pétrole*, Paris, Éditions du Pont Royal, 1961, p. 9.

² Francis Delaisi, *Le Pétrole*, Paris, Payot, 1921, p. 35.

³ Vezzi Cesare Alimenti, *Il petrolio nell'economia mondiale*. Torino, Giulio Einaudi, Editore, 1939, passim; Edward Ward, *Le Pétrole dans le Monde. Ses hommes et ses techniques*, Paris, Payot, 1960, p. 7—8.

⁴ Anton Zischka, *Războiul petrolului*, Buc., Edit. „Cartea Românească“, 1942, p. 14.

⁵ G. H. Damachin, *Problema combustibilului și politica de stat*, Buc., 1921, p. 1.

ever — the validity of a British saying according to which „Petroleum is King“⁶.

As for the distinct importance gained by oil for our modern economy it drew — beginning with 1900 — more and more the attention of various states both producers and non-producers of oil. The reason is that both categories of states mentioned above showed the preoccupation to provide themselves with quantities of oil necessary for a good economic life in the first place. For the oil producing countries this problem was solved without difficulties and some of them (especially U.S.A.) made use of the advantage of possessing rich deposits of oil in order to extend their economic and politic supremacy in various areas of the world. The other category of countries non-producers of oil or having only small deposits, but conscious of the importance of „the black gold“, carried out, after 1900, intense activities to seize large oil fields from most various geographical zones. In this respect, to the outbreak of the First World War, the most important actions have been taken offensively by Great Britain and Germany, and after 1918 by France, Italy, Netherlands, Belgium and Japan.

On the other hand, the small and middle countries possessing and producing petroleum (among which Romania) promoted in the course of time *a policy in a continuous evolution*, from almost total indifference towards the fate of their own resources to the adoption and application of more or less efficient measures for the development and the defence of national deposits against the peril of foreign monopolization.

It is worth underlining the fact that the small countries non-possessing and non-producer of petroleum could not interfere into the world policy of „the black gold“, being only content to get the necessary quantities of petroleum on the basis of pure commercial exchanges.

Of the facts mentioned above one can easily understand the large extent of the mutations brought about into the data of the world problem of oil which became at a certain moment a precious fuel and an unequalled raw material with a *prevailing role* within the economic and political relations between states. That is why we consider as justified Berreby's opinion according to which since 1900 „the world policy smells of oil“⁷. Taking out of the general context the evolution of the relations between Great Britain and Romania after 1880 when the two states reciprocally proceeded to the accreditation of extraordinary envoys and ministers plenipotentiary⁸ it results the extent in which the above statement is confirmed.

*

We do not intend, nor is it possible to follow here — in the time and space we are allowed to spare — the whole multitude of aspects of the problem of Romanian petroleum that undoubtedly affected the

⁶ Edgar-Faure, *Le Pétrole dans la paix et dans la guerre*, Paris, 1939, p. 12.

⁷ Jean-Jacques Berreby, *op. cit.*, p. 175.

⁸ N. Iorga, *A History in Anglo-Roumanian Relations*, Bucharest, 1931, p. 100; Mircea Malița (ed.), *Reprezentanțele diplomatice ale României, I, 1859—1917*, Buc., Edit. politică, 1967, p. 321—322.

evolution of the relations between Great Britain and Romania after 1880. That is why we shall limit our investigations for the period between 1880 and 1929 being essentially preoccupied to establish the *main phases* of English-Romanian relations from the standpoint of our present interest, and we shall also deal with the *major* problems specific to each phase. Out of our own research based on a reading over fundamental foreign literature and over the entire Romanian literature dealing with the evolution of the problem of Romanian oil, based on a rich inedited documentary material discovered in the principal archives of our country and also on economic and political Romanian press it results that between 1880 and 1929 we can distinguish no less than six phases in the development of English-Romanian relations.

I. In the first phase, between 1880 and 1900, oil has not yet come to be a *problem* within the relations between Romania and Great Britain. This fact has got several explanations. Above all, as long as petroleum had not brought into relief its high qualities as a fuel and raw material, the interest of all private companies and societies of various states for the oil resources of Romania as well as of other countries was predominantly a *pure commercial* one. The investments of foreign private capital were subjected to no restrictions, but, on the contrary encouraged as it was in the case of the Mining Law of P. P. Carp in 1895. In such conditions the official representatives of foreign states in Bucharest took care — among other things — of the security of their nationals and of their capital. Their preoccupation for a strategy of investments in the field of petroleum being at that time timid if not even non-existent. Thus, during the last two decades of the 19-th century we witness the settlement of numerous oil companies and societies with foreign capital, British included. Until 1895 for the oil industry of Romania our national capital is predominant with 90 percent⁹, the massive afflux of the foreign capital coming after the Mining Law of P. P. Carp which, as mentioned above, encouraged them in the most serious manner. The foreign investments were of most various origins — German, French, Belgian, Austrian-Hungarian, Italian, American, and, last but not least, British and Dutch-British. In this period the most important oil company created in Romania was „*Steaua Română*“ (Romanian Star) (1895) which started initially with mixed Austrian-Hungarian and British capital of only 2.4 million lei¹⁰, to enter, finally, into the hands of *Deutsche Bank*. In 1903 31 companies and societies were in full activity in the Romanian oil industry of which only four were British (with a total investment of 6.1 mil. lei-gold, i.e. the third place of the total sum of foreign investments)¹¹.

⁹ C. Alimănișteanu, *Patruzeci de ani în industria petrolului din România*, în „Convorbiri Literare“ (Buc.), nr. 3—5/1906, p. 447.

¹⁰ Vezi *Istoricul societății „Steaua Română*“, I, în „Moniteur du Pétrole Roumain“ (Buc.), no. 20/15.X.1920, p. 664.

¹¹ Vezi ing. V. Torocceanu, *Capitalurile investite în industria petrolului, în Industria petrolului din România*, Buc., 1909, p. 286 (tabelul II).

II. The period 1900—1914 was characterized by a massive afflux of foreign capital into Romanian oil industry. It is this period that witnessed the settlement and consolidation of the most powerful branch societies of international oil trusts: in 1904 *Romanian-American* (belonging to *Standard Oil*); in 1904—1905 *French-Romanian Aquilla* and, respectively, *Columbia* (Rotschild Group); in 1907, *Concordia* (*Disconto Gesellschaft-S. Blechröder*); and, in 1910, *Astra Romana* (*Royal Dutch-Shell*). At the same time the foreign investments of the over 160 societies increased from 82.6 mil. lei-gold in 1904 to 404.7 mil. lei-gold in 1915¹². In the same year, British capital (115 mil. lei-gold, i.e. 25.2% of the total) held a position worth envying — the second place, after German capital (160 mil. lei-gold, i.e. 35% of the total); one should remark that combined with the Dutch capital (60 mil. lei-gold, i.e. 13.1%) the English capital exceeded the German capital, to say nothing about the Romanian capital that represented only 5.5% of the total¹³. The situation given above which we consider as a *direct* result from the mining regime inaugurated in 1895, points out the overwhelming extent in which oil and petroleum — one of the fundamental riches of Romania — came to be deprived of at the beginning of World War I. In that period the foreign capital controlled the extraction, processing, transportation and the trade of Romanian oil, and — a fact much more important for the future of our national economy — they obtained the concession of extremely large surfaces from private perimeters as well as from some perimeters belonging to the state (over 3,600 ha/s in 1900¹⁴).

Out of this situation correlated with the settlement of the role played by petroleum in the economies of modern states, and also with the assault made by the international oil trusts upon Romania's riches and with tendencies of Romanian bourgeoisie in full political and economic affirmation, it resulted — as we demonstrated in a recent paper¹⁵ — the affirmation of a Romanian *petroleum policy*. The materialization of this policy needed a relatively long time, its first manifestation dating — according to our opinion¹⁶ — in 1900 when Romania rejected *de plano* the requests of *Standard Oil* and then those of the group *Disconto Gesellschaft* concerning the concession of no less than 15,000 ha. of state's oil perimeters. We think that by this act Romania enlisted among the first oil possessing states of the world that proclaimed a petroleum policy almost concomitantly with the United Kingdom and Germany, the only difference being that the latter category of states' policy emerged from oil scarcity, therefore from their necessity to get some necessary resources. In this way, one sees from the very

¹² Cf. Nicolas Xenopol, *La Richesse de la Roumanie*, Bucarest, Socec et Co., S.A., 1916, p. 146.

¹³ *Ibidem*, p. 147.

¹⁴ Vintilă I. C. Brătianu, *Scrieri și cuvintări*, I, 1899—1906, Buc., Imprimeriile „Independența”, 1937, p. 138—139.

¹⁵ Gh. Buzatu, *Originile politicii petroliere a României*, în „Cercetări istorice” (Iași), 1977.

¹⁶ *Ibidem*.

beginning that in the field of petroleum policy that Romania and Great Britain were to promote there were to be different positions, not to describe them as antagonistic, since the simple possession or non-possession of oil resources determined each of them to either defensive or offensive behaviour. At the beginning of 20-th century this conflict appears only in perspective and this is because in that time the mutations in the world problem of oil had not come yet at an end; neither Great Britain nor Romania surpassed the period of „searches“ in the field of petroleum policy. To make our reference only to Romania we point out that after 1900 its oil policy had a general character, being in a way a policy without a firm program. The essential element of that policy is given by the agreement in 1905 between the two parties for government (Conservatory and Liberal-National Parties) concerning the concession of no oil territory of the state to any foreign trust. It was only subsidiary the tendency directed to modify the mining regime from 1895, to encourage national elements (initiative, capital, labour), and to guide oil industry according to the general economic development of the whole country. It is true that theoretically these problems had been raised and the most obvious evidence is given by the well-known study-programme in 1911 of Vintilă I. C. Brătianu and C. Hălăceanu, entitled *State Policy in Petroleum Industry* ¹⁷.

As Maurice Pearton has justly stated in his excellent monograph devoted to Romanian oil, the above mentioned study-programme constituted „a manifesto of economic nationalism concerning oil resources“ ¹⁸, its appearance having not only a distinct significance for Romania, but also a general significance, being — on world scale — the first debate for the promotion of a national policy useful for the oil possessing countries assaulted by international trusts, a model adopted further on by Mexico, Iran, Iraq and Indonesia ¹⁹. The principles of petroleum policy existing in the study-programme of 1911 — which in fact expressed the position of National-Liberal Party — have not been immediately applied in practice, but they formed the basis of the programme applied by liberal governments after 1918. For the time being, we note that Romania's petroleum policy until the outbreak of the World War I, affirmed „more theoretically“ — the expression belongs to Vintilă Brătianu ²⁰ — has not distinctly limited to the action of preservation of state's oil fields. Without a decisive intervention for the abrogation of the „unfortunate regime“ ²¹ of 1895 it was allowed the offensive of international oil trusts which managed to quasi-totally control oil industry, Romania getting in this respect a situation „in fact very similar

¹⁷ Vintilă I. C. Brătianu, *op. cit.*, II, pp. 299—438.

¹⁸ Maurice Pearton, *Oil and the Romanian State*, Oxford, At the Clarendon Press, 1971, p. 66.

¹⁹ *Ibidem*, p. 68 (nota 1).

²⁰ Vezi memoriul din 1923 *Petrolul. Politica de stat în legătură cu noua Constituțiune și punerea în valoare a bogățiilor naționale* (Arhivele Statului Buc., fond Casa Regală, dosar 5/1923, f. 1).

²¹ *Ibidem*, f. 2.

to that of colonies"²². Regarding the relations established with foreign states, including the United Kingdom and the powerful international companies, Romania did not enter — in the period we refer to — a direct conflict. Romania's attitude was undoubtedly characterized by „passivity"²³, an orientation which was to modify essentially under specific inner and international conditions after World War II.

III. The next phase, the third one, coincided with the period of World War I (1914—1918). The world conflict brought into evidence in an indisputable manner the millitary strategic importance of petroleum. For example, we recall the famous declaration of Lord Curzon, November, 21, 1918 that „really, the future will say that the allies sailed to victory on a petroleum sea"²⁴. In the general military, political and diplomatic context of that time it was raised the problem of Romanian oil, whose significance we deduce from the memoires of General Ludendorff who noted that the extremely difficult situation of Germany in 1916 forced her to invade Romania in order that „we could live"²⁵. To fulfil the holy ideal of uniting all Romanians, in August 1916, Romania entered the War along with Entente. Unfortunately, Romania's campaign had only a favourable beginning, and then under the blows of the troops of Central Powers, Romanian military forces were obliged to abandon the liberated areas in Transilvania, as well as Walachia and Dobrogea. The danger that Central Powers could occupy, in November 1916, the three oil districts of Muntenia (Prahova, Dimbovița, Buzău) imposed on the agenda the problem of destroying oil industry (derricks, wells, distilleries, pipes, various equipment, storages, etc.) so that they should not enter „enemies' hands, enabling them to continue the warfare. It is well-known what followed. In the morning of December, 3, 1916, Sir George Barclay, British Minister in Romania requested Romanian authorities that they should take measures in view of destroying the industry of oil in the three districts under menace in exchange of corresponding damages promised by Great Britain, France and Russia. The British diplomat insisted upon the significance of this destruction, the problem having „a first-order importance since the length of the war depends at a great extent on it"²⁶. The diplomatic note was handed by Sir Barclay to Em. Porumbaru the then Minister of Foreign Office of Romania in the course of the following hours²⁷.

Consequently they started destroying oil industry, a sacrifice to which Romania had been obliged to consent for its and Allies' interest. This action carried out under the guidance of British colonels Griffiths and Thompson led to the destruction of 1677 derricks (of which 1047 in

²² Cf. *Dezbatările Adunării Deputaților (ședința din 28 martie 1921)*, p. 1570.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Cf. Henry Bérenger, *Le Pétrole et la France*, Paris, E. Flammarion, Éditeur, 1920, p. 170.

²⁵ Generalul Ludendorff, *Amintiri din război*, I, Buc., 1919, p. 339.

²⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Buc., fond 71/1914. E₂ Petrol (1916—1927), vol. 231, f. 1.

²⁷ *Ibidem*, ff. 2, 7.

operation), and setting on fire of numerous distilleries, reservoirs, plants and a large quantity of petroleum derivatives (827,000 tons)²⁸. The total value of the damage, as it was estimated by Minister I. G. Duca in 1916, was of 16 million pounds-gold, for the British currency of that year²⁹.

As a direct result of the events at the end of 1916 the problem of the damages which was to be paid for the destructions in oil industry of Romania has been enlisted for a long period on the agenda of English-Romanian relations. The evolution of this problem is generally known, fact that spares us to enter details. Notwithstanding we cannot overlook the fact that the investigation of Romanian archives offers not only data for some thorough study of the aspects treated above but also the surprise of certain revelations. Thus, we recall that there exists the possibility to investigate the steps of Sir Barclay with Romanian Governments during the war (January, 16 and 22, 1917, March 3 and 30, 1918)³⁰, as well as Romanian official retorts on February, 23, 1917 and May, 1, 1918³¹.

The negotiations for the settlement of oil damages payment, extremely complicated and intense between 1919 and 1926 tackled various aspects such as: the manner and the sums to be paid, the settlement of the lists of the damaged, the possible connexion between oil damages and Romania's debts of war to Allies (here, to the United Kingdom) etc.³². Since 1919 until 1926 there have been several commissions with intensive contacts between Romanian and British experts and many interventions of British Legation in Bucharest. At the same time this problem was insisted upon in the diplomatic correspondence Bucharest—Romanian Legation in London and viceversa. As a result of the talks between N. Titulescu and the representatives of British oil companies in 1925—1926 it was achieved, on November 1, 1926, the first convention in the question of oil damages of 1916³³ — „a happy understanding“ as it was qualified by „Times“ of November 5, 1926³⁴ and a model according to which many agreements were settled with the other companies and interested persons³⁵. Later on the world economic crisis in 1929—1933, the outbreak and the evolution of World

²⁸ Vezi *Istoricul cheștiunii distrugerilor din 1916. (Actele și documentele oficiale)*, în „Moniteur du Pétrole Roumain“, no. 24/I.XII.1925, p. 1984—1985.

²⁹ Arhiva M.A.E., fond 71/Anglia, 1921—1929, vol. 15 (Presă), f. 48—49.

³⁰ Idem, fond 71/1914. E₂ Petrol (1916—1927), vol. 231, ff. 2, 5, 7, 56.

³¹ *Ibidem*, ff. 6, 57.

³² Vezi îndeosebi: Biblioteca Centrală de Stat, Buc., fond Al. Saint-Georges, pachet XCII/6, passim; idem, pachet CCCLXVIII/15, passim; Arhiva M.A.E., fond 71/1914. E₂ Petrol (1916—1927), vol. 231, passim; idem, fond 71/1914. E₂ Despăgubiri 7, vol. 76, passim; idem, fond 71/1914. E₂ Petrol, vol. 233; Arhivele Statului Buc., fond Casa Regală, dosar 21/1925; *Istoricul cheștiunii distrugerilor din 1916...*

³³ Arhiva M.A.E., fond 71/1914. E₂ Petrol (1916—1927), vol. 231, ff. 221—230 (Memoriul lui Savel Rădulescu din 20 iunie 1927).

³⁴ *Ibidem*, f. 353.

³⁵ *Ibidem*.

War II influenced directly the payment of annuities established in 1926; thus between 1934 and 1940 new negotiations were initiated and new agreements were sealed, a final solution being reached after 1945³⁶.

IV. The first years which followed the World War I bore the imprints of a still unknown intensification of the general contest for petroleum. In this epoch the United States and Great Britain were engaged in a real „war of petroleum“. A false alarm launched about a near future exhaustion of world's energy resources rushed the events and „the black gold“ was — principally or subsidiary — under the attention of all postbellic international conferences³⁷. In such conditions Romania found itself in front of an „assault“ of international oil companies supported by the great allied powers³⁸. In this phase, the evolution of English-Romanian relations are to be found in some major events and problems:

— Paris Peace Conference in 1919;

— Oil Convention in San Remo (April, 24, 1920) and the liquidation of ex-enemy oil goods from Romania;

— The attempt of Romanian state to introduce national monopoly in the trade of oil derivatives on inner market to the detriment of „Distribuția“ (Distribution) society which was dependent on the large companies.

Keeping in mind that neither in the question of the liquidation of ex-enemy oil interests nor in the problem of oil derivatives' trade the Romanian state adopted a peremptory position — fact that brought about large material loss and most severe criticism³⁹ — we think that it is of a great interest to have a view of the situation existent during Paris Peace Conference in 1919.

In 1919, in Paris, Romanian delegation led by the then chief of Government and Minister of Foreign Office, I.I.C. Brătianu found themselves confronted with many allied approaches on the theme of oil. Refusing to make large concessions in this field, as well as in some other domains, Brătianu was in disagreement with the Council of the Big Three, a reason for which, in July 1919 he left Paris. Among the general public opinion of Romania there existed the conviction, confirmed today by the investigations of Romanian and foreign historians⁴⁰, that the unfavourable atmosphere created towards Romanian

³⁶ Idem, vol. 233, passim.

³⁷ Vezi Pierre l'Espanol de la Tramerye, *La Lutte mondiale pour le pétrole*, III-e édition, Paris, 1923, passim; Karl Hoffmann, *Oelpolitik und angelsächsischer Imperialismus*, Berlin, Ring-Verlag, 1927, passim; Anton Zischka, op. cit., passim; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1921, II, Washington, G.P.O., 1936, passim.

³⁸ Vezi „Adevărul“ (Buc.) din 20.IX.1919, p. 4.

³⁹ Vezi Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale până la 1929* (în mss. la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ din Iași).

⁴⁰ Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, Buc., „Cartea Românească“, 1939, passim; C. Xeni, *Take Ionescu, 1858—1922*, ed. a III-a, Buc., 1933,

delegation in 1919 was also due of their refusal to be too „liberal“ in the problem of oil. In July 1919, Take Ionescu viewed that „it will come the hour when it will be proved that in the heavy atmosphere that reigns over Romania (during the Conference — o.n.) there are some emanations of oil“⁴¹. As for the specification of British delegation's position towards Romania at Paris Conference a „vital role“ was played by the care for the defension of British interests in Romanian oil industry⁴². The interest manifested by Great Britain, France, Italy and the United States⁴³ in Romania's oil was signalled by I.I.C. Brătianu in a radio message sent to Bucharest after his visit to London in the spring of 1919: „The question of oil is of acute interest both in London and Paris“⁴⁴. Concomitantly, some British experts made some approaches in Bucharest in February 1919. I.I.C. Brătianu being warned in Paris that the Romanian Government had been presented a project consisting of „several suggestions that have an official character on the possibility of cooperation between British and Romanian governments for the restoration of our oil industry on national bases“⁴⁵. The representatives of the Great Powers offered to Romanian delegation either separate or common proposals. Thus, in the spring of 1919, behind the scene of the Peace Conference it was achieved an English-French alliance in the field of oil interests as a result of the negotiations between Walter Long and Henry Bérenger. The agreement signed on 8 April, 1919 („Long-Bérenger Agreement“) was a preface to the famous oil convention in San Remo (April, 24, 1920) in which the principles of a cordial French-British cooperation were established for the main oil areas of the earth: Romania, Middle Asia, French and British colonies and protectorates etc.⁴⁶. As for Romania the Long-Bérenger agreement stipulated a common French-British action to enter the possession of ex-enemy interests. The cooperation was to be respected also in the case of obtaining new oil concessions of Romanian state. In both situations British and French companies were to limit their interests according to a „fifty-fifty“ principle⁴⁷.

As soon as Long-Bérenger agreement had been settled the English and French experts met I.I.C. Brătianu and L. Mrazec who, understanding

pp. 387—407; Sherman David Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. (A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu)*, New York, Bookman Associates, Inc., 1962, passim; H. W. T. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, VI, London, 1921, pp. 224—236; Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc la Conferința păcii de la Paris din 1919*, in „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol“, Iași, t. VII/1970, pp. 225—241.

⁴¹ Vezi Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 65.

⁴² S. D. Spector, *op. cit.*, p. 163.

⁴³ Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 231—232.

⁴⁴ Biblioteca Centrală de Stat, fond Al. Saint-Georges, pachet CXII/1, nepaginat (Radiograma no. 233 a lui Ion I. C. Brătianu către M. Pherekyde. Paris, 21.III.1919).

⁴⁵ Arhiva M.A.E., fond 71/1914. E₂ Petrol (1916—1927), vol. 231, f. 108.

⁴⁶ Vezi *Documents on British Foreign Policy, 1919—1939*, First Series, vol. IV, London, HMSO, 1952, pp. 1 089—1 092.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 1 089—1 090.

that they found themselves in front of a common action and hoping a more 'benevolent attitude' of the Allies towards Romania during the Conference⁴⁸, did not reject the dialogue. But, since there was the danger of an American reaction the Romanian Chief of Government pretended the keeping of 'the strictest secret' of the negotiations⁴⁹.

The negotiations with England and France in the problem of Romanian oil took place on the basis of an 'aide-mémoire' proposed by Mrazec to Béranger. On April, 4, 1919, Sir John Cadman, H. Béranger and I.I.C. Brătianu signed a 'Memorandum'⁵⁰. Later on the interpretations of the parties interested in the significance of the sealed document have been different, even opposed. Thus, the leaders of oil policy of Great Britain and France, Sir John Cadman and, respectively, Senator H. Béranger appreciated that the memorandum of April 1919 which admitted the French-English collaboration for the exploitation of Romanian oil obliged Romania to inform its partners about the entire „orientation Romania would give to its oil policy“⁵¹. According to the opinion of Romanian delegation to the Conference that document has not engaged effectively the government in Bucharest in the matter of petroleum, but had to be considered as a simple „declaration of principles“⁵². Reading the text of the Memorandum included in the British official collection of diplomatic documents printed after World War II we can realize that the point of view held by Romanian delegation was right. Those who signed the document specified that it would serve „as a basis“ for further discussions between French and English governments on one hand and Romanian Government on the other hand regarding Romanian oil policy. The Romanian party obtained the inclusion in the Memorandum the provision that, in future, they would guide a 'reasonable and active' exploitation of oil resources according to the superior interests of the country. British and French governments, recognizing this principle, offered themselves to cooperate to the development of Romanian petroleum industry. Romanian Government 'cordially' accepted this 'offer'!⁵³ I.I.C. Brătianu expressed the opinion that the Memorandum should be known and approved by the government in Bucharest and sent Mrazec to Romania for this reason⁵⁴. On April 17, 1919 the Romanian Cabinet under the presidency of M. Pherekyde approved the Memorandum brought by Mrazec and authorized Brătianu to continue the negotiations regarding petroleum with the Allies according to his own Plans⁵⁵.

⁴⁸ Arhiva M.A.E., fond 71/1914. E₂ Petrol, vol. 223, f. 169 (Raport al Delegației române la Conferința păcii. Paris, 20.IV.1919).

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Documents on British Foreign Policy*, IV, p. 1104—1105.

⁵¹ Arhiva M.A.E., fond 71/1914. E₂ Petrol, vol. 223, f. 238 (Scrisoarea lui H. Béranger către I. I. C. Brătianu. Paris, 27.VI.1919).

⁵² *Ibidem*, f. 170 (Raport al Delegației române...).

⁵³ *Documents on British Foreign Policy*, IV, p. 1104—1105.

⁵⁴ Arhiva M.A.E., fond 71/1914. E₂ Petrol, vol. 223, f. 169—170.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 115 (Radiograma Consiliului de Miniștri către Legația română din Paris. Buc., 18.IV.1919).

In this way the actions undertaken behind the scene of the Peace Conference or in Bucharest in 1919 permitted to foresee as an imminent event the achievement of an English-French-Romanian agreement in the domain of oil. The presumptive agreement referred to both the future situation of the ex-enemy oil companies in Romania and the possibility of exploitation of the fields rich in oil belonging to the state by French and British capitalists. According to a piece of information issued in the French newspaper „Le Temps“ it was about a real convention for the exploitation 'in grand style of Romanian oil'⁵⁶. This appreciation was exaggerated. As it has been mentioned above, „the Memorandum“ of April, 1919 represented a *stage* on the way of achieving such an agreement and it was not the agreement itself. Its settlement was to become soon impossible as a consequence of American interference⁵⁷.

The American pressure finally forced I.I.C. Brătianu — and he sent this message to Bucharest in May 1919 — 'to pass a... declaration which is able to bound us to sign nothing in the problem of oil'...⁵⁸.

When the events revealed here were over the conclusions reached by Romanian delegation to the Peace Conference coincided with the adoption of the standpoint held by I.I.C. Brătianu before the beginning of oil negotiations with French and British experts. At that time the liberal Prime Minister expressed his opinion that the problem of Romanian oil had not to be approached in the conditions in which Romania was in 1919 — a state in full process of re-organization and dependent at a certain extent on the western allies. In fact, Romania would have been forced to make important concessions with its oil, many of them being against its own national interests. Brătianu's suggestions were not shared by his English and French partners who started to exercise pressures in order to find as soon as possible solutions for the problem of Romanian oil, in the first place according to their needs. The actions of West-European Allies provoked unavoidably an American reaction as they showed suspicions whenever there were talks on oil questions without their participation. I.I.C. Brătianu had foreseen that any American interference could represent a great danger for Romanian oil. The United States' steps presented — at an equal extent — a menace for English and French plans, a fact of which Brătianu let at once his West-European Allies know in view of determining them to moderate their pretensions. It was therefore necessary that — at least for the time being — the regulation of Romanian oil problem should have been postponed within the planned Entente for which the English and French had insisted so much in the spring of 1919⁵⁹.

After Brătianu left Paris as a protest against the treatment Romania had been subjected by the Allies, the negotiations regarding Ro-

⁵⁶ Cf. „Adevărul“ (Buc.) din 5.IX.1924, p. 3.

⁵⁷ Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 238.

⁵⁸ Arhiva M.A.E., fond 71/1914. E₂ Petrol, vol. 223 (Radiograma lui I. I. C. Brătianu din 4.V.1919).

⁵⁹ *Ibidem*.

manian oil with the French and English experts entered a deadlock. On July 29, 1919, at Cadman's request, Lord Curzon suggested to the British Minister in Romania that he should insist for the beginning of new talks on the problem of oil in Bucharest, certainly on the basis of the things established in Paris in April 1919⁶⁰. In parallel or joined by his French homologue, the British Minister, Frank Rattigan handed a letter to the Romanian Prime Minister in which it was proposed the continuation of the negotiations for the achievement of an Anglo-French-Romanian cooperation for the exploitation of the oil in the area of the Carpathian Arch. Brătianu promptly answered that the negotiations had to be interrupted because of 'the interference of the representatives of the United States'⁶¹.

During the months that followed, the French-British allies took pains to come to an agreement with the Romanian Cabinets which followed the liberal one for the continuation of the oil negotiations started in April 1919 in Paris. The problem was discussed over without being solved at the beginning of 1920 on the occasion of the London visit of the Romanian Prime Minister Al. Vaida-Voevod⁶². It was only in April 1920 that England and France obtained the consent of the government led by Gen. Al. Averescu regarding the clauses concerning Romania which had been included in the oil convention of San Remo⁶³.

V. The 5-th phase (1922—1924) was the same eventful as the preceding one, but this time the events were caused by the extremely important measures adopted by the Romanian state in the domain of mining in general and oil especially: the nationalization of mining subsoil in 1923 and a new mining law in 1924. Our investigations⁶⁴ enforced the conviction that in the case of both reforms carried out by I.I.C. Brătianu's Government (1922—1926) represented a quintessence of the principles expressed by Romania immediately after 1900 regarding the necessity of the promotion of an *oil policy in the spirit of national interests*. As we have already mentioned the most tenacious promoter of this orientation was the National Liberal Party with understanding the objective necessities of Romania it did not ignore its own political and economic positions which proved to be the strongest ones in that period. Before, but, moreover after the end of the World War I the mentors of the economic policy of N.L.P. led by Vintilă, I.C. Brătianu dealt intensely with the consolidation of the positions of national capital (liberal capital included) within Romania's economy, especially within oil industry. Out of political and economic reasons, after 1918 a problem vividly debated upon by N.L.P. and the other parties was the

⁶⁰ *Documents on British Foreign Policy*, IV, p. 1103—1104.

⁶¹ *Ibidem*, p. 1110 (Scrisoarea lui I. I. C. Brătianu către Rattigan. Buc., 8.VIII.1919).

⁶² S. D. Spector, *op. cit.*, p. 318.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Vezi Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc și naționalizarea subsolului minier în 1923*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, t. V/1968, pp. 145—159; idem, *Unele aspecte privind lupta pentru petrolul românesc. (Legea minelor din 1924)*, în „Anuarul...”, t. VI/1969, pp. 67—95.

problem of the *regime* that was to be established for foreign capital⁶⁵. Without a simplistic consideration of the alternative of an economic development of the country *with or without foreign capital* — as it has been suggested in that epoch creating also a certain opinion abroad — the disagreement was much more accentuated as to the *role* and the *degree* of the collaboration that had to be admitted for the foreign investments, therefore their *regime*. All the parties and political groups which in 1922—1926 made the opposition to the government insisted in the application of the principle of „open doors“, a principle which was not admitted by the liberal government which had elaborated and proclaimed an economic legislation corresponding to a relatively older direction known under the name of „by ourselves“⁶⁶. This direction which finally was meant to obtain „country's economic independence“⁶⁷ had in view that within Romania's economic life „the national element as compared to the foreign one should be predominant“⁶⁸. In the same spirit the programme of N.L.P. adopted on November 27, 1921, insisted that the capitalization of Romania's economy means should be made, above all, „by the Romanian work, initiative and capital“⁶⁹. Foreign capital was not excluded, but admitted to „collaborate“ for the economic development of the country⁷⁰. The fact that this was the real attitude of the liberals becomes clear in their leaders' declarations and in the measures recommended by them and in the legislation elaborated between 1922 and 1926. Thus in 1923, I.G. Duca mentioned that the policy „by ourselves“ did not reject at all „the collaboration with foreign countries. On the contrary... it calls for it as a need and a stimulus“⁷¹. It is worth mentioning the fact that Vintilă I.C. Brătianu himself who was considered as the enemy nr. 1 of foreign investments had drawn the conclusion in an inedited memo presented to the government in the summer of 1923: „We need it and the participation of foreign capital is even useful“ (o.u.)⁷².

In the spirit of the economic policy „by ourselves“, the liberal Cabinet forwarded through the Parliament the four laws named „organic“ laws of the exploitation of country's riches: the Law of trade and control of State's economic enterprises⁷³ the Law of waters regime⁷⁴, the

⁶⁵ Vezi Florin Em. Manoliu, *La Reconstruction économique et financière de la Roumanie et les partis politiques*, Paris, 1931, passim; Cercul de Studii al P.N.L. (Secțiunea economică), *Naționalismul economic și doctrina partidelor politice din România*, Buc., 1930, passim.

⁶⁶ Vezi Șt. Zeletin, *Prin noi înșine... (Istoria unui principiu)*, în „Viața Românească“ (Iași), no. 1/1929, pp. 114—119.

⁶⁷ Cf. „Viitorul“ (Buc.), din 5.X.1919, p. 1.

⁶⁸ Cf. „Viitorul“ din 19.III.1919, p. 1.

⁶⁹ Vezi *Istoricul P.N.L. de la 1848 și până astăzi*, Buc., 1923, p. 233.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ I. G. Duca, *Doctrina liberală*, în Institutul Social Român (Buc.), *Doctrinile partidelor politice*, Buc., 1923, p. 105.

⁷² Arhivele Statului Buc., fond Casa Regală, dosar 9/1923, f. 7.

⁷³ „Monitorul Oficial“, no. 121/7.VI.1924, pp. 6 217—6 222.

⁷⁴ *Idem*, no. 137/27.VI.1924, pp. 7 185—7 197.

Law of energy⁷⁵ and the Law of mining⁷⁶. All these laws, especially the mining law which marked its culminant point of the policy „by ourselves“ comprised clauses which favoured the national elements (work, capital, initiative) as well as clauses that restricted foreign capital.

Before the promulgation of the four laws the Romanian Parliament adopted (March 1923) a new Constitution which stipulated the nationalization of mining subsoil, recognizing at the same time for a period of 50 years „the gained rights“ upon the exploitations and concessions existing at that time (art. 19)⁷⁷. It was not difficult to deduce that the nationalization of the subsoil „in fact had in view... the oil“⁷⁸.

The positions held by the international companies and their interest for the most advantageous conditions for investments in oil industry of Romania fully explain why — between 1922 and 1924 when the above mentioned measures had been elaborated and adopted — they closely watched the situation in Bucharest, and, in order that they could defend and develop the area of their activities, they asked and obtained openly or tacitly, the support of the governments of Great Powers. In this context the Romanian-English relations have been greatly influenced by the problem of oil. As for the interference of foreign capitalists with the nationalization of oil information are to be found in the above mentioned book of Maurice Pearton⁷⁹. Details concerning the actions of British Diplomacy in the same respect can be found in the inedited documents kept in Romanian archives. Thus, at the end of 1922 the British Minister in Bucharest, Herbert Dering had a talk with G. G. Mărzescu ad-interim Minister of Foreign Office of Romania about the reform of nationalization of mining subsoil which had been announced. Out of an „aide-mémoire“ after that conference we find that the British diplomat requested „information in the most complete and accurate form regarding this subject-matter. He made clear the fact that this problem (the nationalization of mining subsoil — Gh. B.) closely interested his government due to the large British capital invested in Romanian enterprises“⁸⁰. Mărzescu assured Dering that „the Romanian Government had no intention to touch the existent rights in the exploitation of oil or the contracts that these societies could have settled in the past“, the adopted measures having not been at all „retroactive“⁸¹.

On February 22, 1923, that is the debates on the draft of the Constitution were in full swing in Bucharest, Dering handed a note to

⁷⁵ Idem, no. 143/4.VII.1924, pp. 7 605—7 612.

⁷⁶ Ibidem, pp. 7 569—7 604.

⁷⁷ *Noua Constituție*, Buc., Edit. Steiberg și Fiul, 1923, p. 8; Al. Gane, *Le Régime minier roumain et la nationalisation du sous-sol*, Paris, Jouve et Cie, Éditeurs, 1924, passim.

⁷⁸ Cf. „Adevărul“ (Buc.), din 4.VII.1922, p. 1.

⁷⁹ Maurice Pearton, *op. cit.*, p. 112 și urm.

⁸⁰ Arhiva M.A.E., fond 71/1920—1944. Dosare speciale (1922—1924), vol. 63, f. 7 („Aide-mémoire“ din 22 februarie 1923).

⁸¹ Ibidem.

I. G. Duca⁸², accompanied by the above mentioned „aide-mémoire“⁸³. The latter document, in its final part — after drawing attention that the problem under discussion „could severely affect the British interests established in Romania“ — expressed the confidence of the government of the United Kingdom that the future Romanian mining legislation „would not unfavourably affect the existent rights on the basis of which British capital had contributed to the development of Romanian oil industry in the past“⁸⁴.

In the spirit of this assurance the Constitution of March 28, 1923 admitted the recognition of the „gained rights“. The rumours spread by the opposition as well as the erroneous interpretation given abroad about the nationalization of the mining subsoil according to art. 19 provoked a certain unrest among foreign capitalists. Among them, Sir Charles Greenway, the President of „Steaua Romana“ (British) Ltd threatened that foreign investments would not rush to Romanian oil industry⁸⁵. Greenway's declaration provoked a „super-excitement“ among official circles in Bucharest⁸⁶ a fact which became known to British newspapers but in a distorted manner. „Morning Post“ published an alleged official statement on April 23, 1923 of the government in Bucharest as a reply to Sir Greenway's 'lessons'. The latter addressed immediately to the newspaper in London a letter — as Djuvara informed from London — in 'less correct terms' about Romania and her liberal political leaders⁸⁷. As a consequence the newspapers of the United Kingdom and United States carried on an intensive campaign against Romania⁸⁸. In order to calm the atmosphere it was necessary to appear in „Times“, on May 7, 1923 a speech of Sir Ed. Manville the President of „Phoenix“ Company to struggle against the tendentious news issued in the West about Romania and — a special reference to the nationalization of the mining subsoil — it was noticed that „the present concessions will remain unaffected“⁸⁹.

On May 18, 1923, in a note addressed to I. G. Duca, Dering, making a special mention to his memo of February, 22, pretended new assurances about the recognition of the „Gained rights“ in the context of the „revaluation“ stipulated by art. 19 of the Constitution⁹⁰. As to the mining law stipulated by the same article, Dering solicited for his government the „assurance“ of the government in Bucharest that the future measures would „satisfactorily safeguard the interests of British capital invested in Romanian mining enterprises“⁹¹. The answer of Ro-

⁸² *Ibidem*, f. 6.

⁸³ *Ibidem*, f. 7 (cf. și traducerea documentului în limba franceză, f. 8).

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Vezi „Moniteur du Pétrole Roumain“, no. 8/15.IV.1923, p. 681—582 (Intervenția lui Greenway apăruse în „Times“).

⁸⁶ *Ibidem*, p. 578.

⁸⁷ Arhiva M.A.E., fond 71/1920—1944. Dosare speciale (1922—1924), vol. 63, f. 37 (Telegrama nr. 1 261 din 28.IV.1923).

⁸⁸ *Ibidem*, f. 38.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 43 (extras din „Times“).

⁹⁰ *Ibidem*, f. 53 (Nota no. 87 din 18.V.1923).

⁹¹ *Ibidem*, f. 54.

manian Government reassured the British in the terms used by Mărzescu during his conference with Dering at the end of 1922⁹². On October 9, 1923, Dering accused the reception of Romanian note as well as the fact that the assurance given by Mărzescu has been confirmed. Lord Curzon himself has been informed expressing his satisfaction⁹³. Dering also concludes that the Romanian officials did not give a direct answer to the note of 18 May, 1923 regarding the „revaluation of the gained rights“ — a problem for which Lord Curzon showed much interest in order that it „could calm the comprehensive unrest of the British capital engaged“⁹⁴.

Before receiving any specification in the desired sense⁹⁵ the attention of Dering and his western fellows directed to the future mining law which had been announced by Brătianu government on October, 15, 1923, to be debated by the Parliament in its session of 1923—1924⁹⁶.

On another occasion we examined the circumstances in which the mining law of July 3, 1924 had been prepared, adopted and promulgated⁹⁷. The preliminary workings had started in the summer of 1922 so that in the autumn of 1923 the pre-draft of the law was generally ready and its provisions were known by the ones interested including the diplomats accredited to Bucharest⁹⁸. Dering himself — in a note addressed to I. G. Duca on November 10, 1923 — referred to „various indications“ he had received concerning certain stipulations inserted into the predraft of the mining law⁹⁹. The British representative did not conceal that some of these stipulations „excited“ foreign capitalists and especially „the insistence for a majority of Romanian shareholders in every oil enterprise“¹⁰⁰. Dering established contacts with Peter A.

⁹² *Ibidem*, f. 78 (Nota no. 46 713 a M.A.E. român către Legația Regatului Unit).

⁹³ *Ibidem*, f. 92 (Nota no. 181 a Legației Regatului Unit către M.A.E. român. Buc., 9.X.1923).

⁹⁴ *Ibidem*, f. 93.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 101 (Nota no 60 637 din 9.XI.1923 a M.A.E. român către Legația Regatului Unit). De reținut că proiectul notei a fost elaborat cu consultarea Ministerului Finanțelor și a Ministerului de Industrie și Comerț, Vintilă I. C. Brătianu indicând lui I. G. Duca să comunice britanicilor — ceea ce acesta a și făcut — că „soluționarea definitivă“ depindea de hotărîrea Parlamentului român, care nu se putea abate de la principiile Constituției. „Credem dar — conchidea Vintilă Brătianu — că acesta este cel mai bun răspuns dat unor asemenea intervenții repetate în legătură cu legiuirea noastră internă (...), căci asemenea proceduri nu sînt compatibile cu relațiile obișnuite între statele independente“ (*ibidem*, f. 100). (Vezi și Gh. Buzatu, *Unele aspecte...*, p. 74).

⁹⁶ Arhivele Statului Buc., fond Senat, dosar 14 145, f. 5; fond Parlament (sesiunea 1923—1924), dosar 2 017, f. 4.

⁹⁷ Gh. Buzatu, *Unele aspecte...*, pp. 72—90.

⁹⁸ La 13 noiembrie 1923, Peter A. Jay, ministrul S.U.A. în România, le transmitea deja Departamentului de Stat (vezi *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*. 1924, II, Washington, G.P.O., 1939, p. 597).

⁹⁹ Arhiva M.A.E., fond 71/1920—1944. Dosare speciale (1922—1924), vol. 63, f. 104 (Nota no. 196 din 10.XI.1923 a Legației Regatului Unit).

¹⁰⁰ *Ibidem*.

Jay, both of them concluding — in December 1923 — that as long as the text of the pre-draft was not yet well defined they should not give a precautionary protest to Romanian Government¹⁰¹. The pre-draft was ended in February 1924, and in May 1924 it was passed as a project of law under the attention of the two chambers of the Parliament¹⁰². Many of the provisions of the definite project („the Romanization of the societies who wanted concessions from the Romanian state in a proportion of 55% according to the art. 33; the obligation to obey the percentage of 75% of all categories of personnel — art. 81; the validation manner of „the gained rights“ — art. 237 and 241) provoked the same anxiety of the foreign capitalists. This anxiety was expressed by the official representatives of the United States, United Kingdom, France, Belgium, and Holland having as a leader the American Minister Jay¹⁰³. As for Dering, when his other fellows addressed to the Romanian government at the beginning of June 1924, he handed a note to I. G. Duca in which he drew attention, in a „friendly“ tone, upon the provisions of the mining law which caused „a serious touch on the foreign capital invested in Romania“ and, of course, on the British capital¹⁰⁴. This note enumerated all the items of the draft of the mining law which opposed British interests¹⁰⁵. The Romanian Cabinet did not share Dering's views. In an answer note, common for British, American and French Ambassies I. G. Duca noted that the project of the mining law gave „satisfaction“ to all foreign interests a fact that, therefore, made unjust the criticism coming from „certain circles“¹⁰⁶. In the meanwhile, on June, 20, 1924 Dering had had a conference with I. G. Duca when he had received a copy of the draft of the mining law which he sent to London, and declared that the spreading of the term of Romanization („nationalization“) of the societies from 5 to 10 years (art. 33) was not sufficient¹⁰⁷. After five days the British Minister would make some other considerations on the text of the draft¹⁰⁸.

On June 18, and 27, 1924, the Senate and Deputies' Assembly adopted the text of the new mining law which was then promulgated on July 3, 1924. As compared with the draft of the mining law the definite text comprehended some alterations due to external interventions, either official or not¹⁰⁹. However the poll for the mining law provoked strong reactions abroad¹¹⁰. Out of the things learned by Romanian di-

¹⁰¹ *Vezi Papers...*, 1924, II, p. 599.

¹⁰² Gh. Buzatu, *Unele aspecte...*, p. 84.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 84—85.

¹⁰⁴ Arhiva M.A.E., fond 71/1920—1944. Dosare speciale (1922—1924), vol. 63, f. 122—123 (Nota no. 98 din 2.VI.1924 a Legației Regatului Unit către M.A.E. român).

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 123—124.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 138 (Nota M.A.E. român din 24.VI.1924).

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 141—142 (Nota no. 119 din 25.VI.1924 a Legației Regatului Unit către M.A.E. român).

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 143 (Nota din 27.VI.1924 a M.A.E. român către Legația Regatului Unit).

¹¹⁰ *Vezi Gh. Buzatu, Unele aspecte...*, p. 90 și urm.

plomats, being „assaulted“ by the British capitalists, the *Foreign Office* had prepared a „terrible protest note“¹¹¹. This fact no longer happened, nor did the common step planned by the British, French and North-American Ministers accredited to Bucharest, to the great regret of Jay¹¹². The Romanian government would soon achieve an agreement with most of British, French, Belgian and Dutch oil societies concerning the problem of concrete application of the provisions of the mining law. It was only the branches of *Standard Oil* and *Royal Dutch-Shell* companies which refused to admit a dialogue¹¹³. At the same time, the Romanian missions abroad received precise indications to thwart the campaign that accompanied the adoption of the mining law¹¹⁴ and to spread the „specifications“ of the Government in Bucharest concerning the essential provisions of the new mining regime¹¹⁵ and Vintilă I.C. Brătianu's declarations and those of Tancred Constantinescu¹¹⁶. The effect was gratifying the campaign being, at least in London, in an obvious regression accompanied even by declarations of satisfaction as it was Sir Ed. Manville's declaration in „Times“ on July 4, 1924¹¹⁷.

According to our opinion, on the occasion of the adoption of the Constitution of 1923 and of the mining law in 1924 the problem of oil effected in the greatest extent the Romanian British relations as compared with the previous phases. The difficulties for the time being surpassed with the contribution of both parts would re-appear during the next phase which was the phase of the application of the new measures in the field of petroleum.

VI. The phase comprised between 1924 and 1929 was as eventful as the previous ones. The application, in the meanwhile of the provisions of the mining regime since 1924 with numerous positive results especially for the development of oil industry¹¹⁸ created serious difficulties for the governments in Bucharest. The most important ones were on external level emerging from the refuse of *Standard Oil* and *Royal Dutch Shell* trusts to accept the restrictions considered „nationalistic“ of the law of July 3, 1924. The two international companies did not conceal for a moment that their objective was to obtain the abrogation of the mining law and it was this the sense they had acted in since

¹¹¹ Arhiva M.A.E., fond 71/1920—1944. Dosare speciale (1922—1924), vol. 63, f. 304 (Telegrama no. 2506 din 8.VII.1924 a lui Djuvara către M.A.E. român).

¹¹² Gh. Buzatu, *Unele aspecte...*, p. 91.

¹¹³ *Ibidem*, p. 91—92.

¹¹⁴ Arhiva M.A.E., fond 71/1920—1944. Dosare speciale (1922—1924), vol. 63, f. 155 (Telegrama no. 34266 din 30.VI.1924 a lui I. G. Duca către Legațiile române din Paris, Londra, Roma, Washington, Bruxelles și Berna).

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 156—157.

¹¹⁶ *Ibidem*, ff. 164, 174, 306.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 303 (Telegrama no. 2479 din 7.VII.1924 a lui Djuvara către M.A.E. român). Intervenția lui Sir Ed. Manville s-a produs după ce el a primit personal de la Vintilă Brătianu un răspuns la zece puncte pe care le prezentase (*ibidem*, f. 159—160).

¹¹⁸ Vezi Gh. Buzatu, *Rezultatele aplicării legii minelor din 1924 în industria petrolului din România*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol“, Iași, t. XII/1975, pp. 17—33.

1924. Their steps intensified after 1927—1928 when Romania started systematic negotiations with the West for obtaining a large foreign loan necessary for the stabilization of national currency¹¹⁹. In 1928 it became clear for Vintilă I.C. Brătianu's liberal government that they would not obtain the financial support which they had asked for if they did not intend to make certain concessions and among others — last but not least — to modify the mining law¹²⁰. Sir Henry Detterding was the first to underline this fact¹²¹, and it was followed by the whole international press connected to the financial circles. The Romanian specialists consider as decisive the impulses launched by „The Near-East and India“¹²² — organ belonging to *Anglo-Persian Oil Co.* and *Royal Dutch Shell* and the intervention of the British group of bankers which participated to the negotiations for obtaining the loan, which sent a personal letter to the Romanian Prime Minister on August 31, 1928¹²³. In order to „launch successfully“ the loan on the British market, is written in the document it was absolutely necessary that the government in Bucharest should remove the impression that for many years „discriminating measures against foreign oil companies had been applied“¹²⁴. In the same time and aims it occurred the offensive of *Standard Oil* which, in order to obtain the modification of the mining law of 1924 would have set in motion the whole „apparatus“¹²⁵. In order to get the loan the Romanian government was obliged to make concessions. Tancred Constantinescu — in fact the author of the mining law — in his quality of the Minister of Industry and Commerce, went to London where, between 25 and 29 September 1928 had discussions with the representatives of the group of British bankers led by Sir Robert Kindersley. The dossier of the negotiations which was discovered and already printed in our country¹²⁶ included all the provisions of the mining law which were inconvenient for the foreign capitalist, the Romanian representatives engaging finally to modify them¹²⁷. It was only in this way that the Romanian government could become sure of the participation of London's financial circles at covering the stabilization loan. But, after the resignation of Vintilă Brătianu's government it was the National-Peasant's Cabinet of Iuliu Maniu to sign the agreement for the loan, in November 16, 1928¹²⁸. On the lines of the engagements assigned by the liberals, even extending them, this government which proved to be adept of the economic policy of „open doors“ hurried to adopt a new

¹¹⁹ Idem, *Le Problème du pétrole dans les négociations financières de la Roumanie pour la conclusion de l'emprunt extérieur de stabilisation de 1929*, in „Revue Roumaine d'Histoire“, no. 2/1972, p. 310.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 312—313.

¹²¹ Vezi „Argus“ (Buc.) din 19.III.1928, p. 1.

¹²² Cf. „The Near East and India“, vol. XXXIV, no. 904/13.IX.1928, p. 302—303.

¹²³ Arhivele Statului Buc., fond Casa Regală, dosar 9/1928, f. 17—18.

¹²⁴ *Ibidem*, f. 17.

¹²⁵ Cf. Essad Bey, *L'Épopée du pétrole*, Paris, Payot, 1934, p. 274—275.

¹²⁶ Gh. Buzatu, *Le Problème...*, pp. 317—320.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 320.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 322; Costin Murgescu (ed.), *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, Buc., 1960, p. 444 și urm.

mining law which was promulgated on March 28, 1929¹²⁹. This law modified essentially the restrictive clauses for foreign investments and to the satisfaction of international oil companies introduced the fullest equality of treatment in the exploitation of natural riches of Romania¹³⁰.

. . .

In the evolution of the world problem of oil the period between 1880 and 1929 was a period of profound changes. In 50 years, petroleum became from a common product of national economies a „star“ extremely disputed after by all states. Consequently, after 1900 its remarkable place and role for the international relations are undeniable. We hope that this aspect emerged from the simple analysis of the evolution of Romanian-English relations between 1880 and 1929. With one correction: if in the field of international relations petroleum and its derivatives proved, not only once, an *inflammable product* this characteristic did not appear within Romanian-English relations. During the six phases identified between 1880 and 1929, the Romanian-English relations witnessed — in connection with petroleum — *difficult moments* and *difficult problems*, but, due to benevolence, reciprocal respect and, last but not least, to the mastership of the people who guided the destinies of the diplomacies of the two states implied, *petroleum and its derivatives have never come to provoke the fire*, though proper conditions did exist. This is the major conclusion we want to bring into relief at the end for our intervention.

(Translated by Professor Al. Pascu).

¹²⁹ Arhiva M.A.E., fond 71/1920—1944. Dosare speciale (1926—1928), vol. 131, f. 22 (Telegrama no. 213 din 29.I.1929 a lui N. Titulescu către M.A.E. român).

¹³⁰ Gh. Buzatu, *Le Problème...*, p. 322—323.

CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA PROBLEMA SUPRAPOPULAȚIEI AGRICOLE DIN ROMÂNIA ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

DE

D. ȘANDRU

După reforma agrară din 1921, în condițiile unui progres lent al agriculturii românești, problema suprapopulației agricole din țara noastră s-a impus din ce în ce mai mult atenției contemporanilor. Chestiunea a fost dezbătută sub toate aspectele : cauze, consecințe și modalități de îndreptare.

Pentru înțelegerea de către cercetătorul de astăzi a evoluției agriculturii și industriei și a stării sociale a satului românesc din perioada interbelică aprofundarea studiilor anterioare cu privire la suprapopulația agricolă continuă să rămână o necesitate. Firește că o parte din concluziile economiștilor, agronomilor și juriștilor burghezi asupra suprapopulației agricole sînt lipsite de valoare, datorită elementelor de calcul folosite de către aceștia, în primul rînd ; o altă parte datorită poziției de clasă a autorilor respectivi. Cele mai multe din observațiile lor pot servi însă, dacă sînt preluate critic, ca bază pentru studiul chestiunii.

Pînă la primul război mondial, datorită practicării unei agriculturi extensive și dezvoltării relativ lente a industriei, capacitatea de muncă a unei părți însemnate a locuitorilor rurali era incomplet folosită. Reforma agrară din 1921, înfăptuită într-o perioadă cînd populația țării se înmulțise, ca urmare a marilor pierderi umane suferite în anii războiului, a realizat o oarecare concordanță între suprafața de pămînt cultivabil și forța de muncă existentă în agricultură, dar echilibrul a fost rupt după un scurt timp și disproporția dintre cei doi factori s-a adîncit treptat-treptat.

În perioada dintre cele două războaie mondiale populația României a crescut în medie cu 250 000 de locuitori pe an. În 1920, țara noastră avea 15 542 424 locuitori ; la 1 ianuarie 1939 numărul lor s-a ridicat la 19 852 070 ¹. Datele referitoare la anul 1930, situau atunci România pe

¹ Vezi Arhivele Statului București, fond Dr. Sabin Manuile, doc. 96/26/1934, f. 3—36 ; 204/28/1940, f. 26—28 ; Dr. G. Banu, *La politique medico-sociale dans la Roumanie rurale*, în *Société des Nations, Conférence européenne de la vie rurale*, Roumanie, 1939, p. 136.

locul 14 din lume în privința densității demografice, cu 61,2 locuitori pe km p; în 1938, media densității demografice, de 66,9 locuitori pe km p, era superioară mediei Europei, care avea 47,1 locuitori pe km p. Sporul anual al populației României a fost superior celui al Europei. Astfel, în perioada 1930—1935 populația Europei a crescut cu 1,9 locuitori pe km p, iar în 1935—1939 cu 0,9 locuitori, timp în care în România sporul a fost de 3,9 și, respectiv, de 2,5 locuitori².

Pe de altă parte, populația rurală a cunoscut, în general, o creștere superioară mediei țării. Ea a sporit de la 12 087 000 locuitori, în 1921, la 15 531 000 locuitori, în 1935, în medie cu 230 000 de suflete pe an. În această perioadă, față de procentul mediu de creștere a populației României, de 11,5‰, satul contribuia cu 13,5‰, în timp ce aportul orașului era de numai 2,2‰³.

Din totalul de 18 057 028 locuitori recensați în 1930, un număr de 14 405 989, sau 79,8‰ trăiau la sate. Pe o suprafață cultivabilă de 17,5 milioane ha se aflau 13,5 milioane locuitori care se întrețineau de pe urma exploatării pământului. Pe cap de locuitor agricol reveneau, în acel an, 1,34 ha cultivabile⁴. În 1930, pe km p de suprafață cultivabilă trăiau 81,59 locuitori; opt ani mai târziu, în 1938, numărul lor a sporit la 82,44, menținându-se în jurul limitei de 82 și în anii următori. Procentul populației active ocupate în agricultură, calculat din totalul populației active a României, a scăzut într-un ritm lent, de la 78,2‰, în 1930, la 74,1‰ în 1950⁵.

Paralel cu sporul absolut al populației agricole din România are loc o creștere însemnată a suprafeței cultivabile, de la 38‰ din totalul solului țării, cât reprezenta în perioada 1921—1925, la 47,2‰, în 1937⁶. Această creștere s-a făcut, atât prin punerea în circuitul culturii a unor terenuri pînă atunci nefolosite, cât, mai ales, și prin reducerea întinderii pământurilor destinate pentru finete și pășuni. Creșterea suprafeței cultivabile a fost însă inferioară sporului populației rurale.

După primul război mondial, aceste fenomene au reținut, din mai multe motive, atenția contemporanilor. În primul rînd, în condițiile dreptului de proprietate și de succesiune existent în România, creșterea populației rurale pe unitatea de suprafață cultivabilă adîncea procesul de pulverizare a loturilor peste limita exploatării lor raționale; în al doilea rînd, surplusul de populație agricolă nu permitea folosirea completă a brațelor de muncă din agricultură; în fine, aceste cauze menți-

² Cf. Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, Independența economică, 1940, p. 25.

³ Dr. G. Banu, *op. cit.*, p. 136.

⁴ Arhivele Statului București, fond Dr. Sabin Manuile, doc. 204/28/1940, f. 26—28; Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 26 și 35.

⁵ Vezi Ion Vasiliu, *Agricultura, în Aspecte ale economiei românești*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 53—54; Marius Gormsen, *Principalele probleme structurale ale agriculturii în România*, în *Problema agrară*, București, Cartea românească, 1946, p. 64; „Anuarul statistic al Republicii Socialiste România”, 1976, Direcția Centrală de Statistică, p. 66.

⁶ Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 29.

neau deschisă și agravau, la rindul lor, însăși problema agrară din România⁷.

Economiștii au apreciat, ținând seama de nivelul mediu al rentabilității agriculturii și de numărul mediu de persoane din gospodăria țărănească, minimum necesar de pământ pentru asigurarea întreținerii, pe baze independente, a unei familii rurale de 5 ha⁸. Indiferent ce titlatură i s-a dat acestuia: *lot tip economic, bun de familie, bun indivizibil, proprietate bazată pe muncă*, elementele de calcul au condus în mod aproape invariabil pe economiști la cifra de mai sus. De aici, apărarea însă o contradicție evidentă între soluția preconizată, de a se asigura familiei rurale cel puțin 5 ha cultivabile, și politica agrară a cercurilor conducătoare din România. Prin legea de reformă agrară din 1921 lotul maxim de improprietărire era fixat la 5 ha⁹. Or, această întindere reprezenta suprafața minimă necesară întreținerii familiei țărănești.

Pe de altă parte, solul cultivabil al țării era insuficient pentru traducerea în fapt a unei asemenea soluții. Partidele politice din România, care în perioada discutării proiectelor de reformă agrară făcuseră propagandă pe tema improprietăririi tuturor țăranilor pe loturi de minimum 5 ha cunoșteau încă de pe atunci caracterul nerealist al acestei lozinci. Faptul explică, între altele, de ce soluția lotului minim indivizibil de 5 ha nu a găsit prea mulți aderenți în cercurile guvernante din România. Deși înfăptuirea improprietăririi tuturor țăranilor pe lotul tip de 5 ha, în condițiile date ale României, era irealizabilă, promotorii acestei idei au meritul că au evidențiat caracterul incomplet al reformei agrare din 1921 și faptul că o mare parte din familiile țărănești nu își puteau asigura întreținerea din exploatarea lotului de improprietărire¹⁰.

Un alt remediu împotriva divizibilității și parcelării lotului țărănesc a fost căutat în modificarea dreptului de succesiune, prin care să se permită lăsarea întregului pământ moștenire numai unuia dintre fii: celui mai mare, sau celui apreciat că va putea munci pământul în condițiuni mai bune. Legislația agrară din perioada interbelică a inserat câteva norme de asemenea natură, dar acestea nu s-au aplicat¹¹. Chiar dacă ele s-ar fi tradus în fapt, problema nu se putea rezolva pe această

⁷ Vezi D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Edit. Academiei, 1975, p. 272—279; idem, *Problema comasării micii proprietăți din România între cele două războaie mondiale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, 1969, p. 36—46.

⁸ Vezi N. D. Cornățeanu, *Reforma agrară și gospodăria noastră agricolă*, București, Cartea românească, 1930, p. 31—33; Valeriu Bulgaru, *Divizibilitatea proprietății țărănești*, în *Problema agrară*, București, Cartea românească, 1946, p. 84.

⁹ *Improprietărirea sâtenilor. Legea agrară scrisă pe înțelesul tuturor*, București, 1921, p. 81.

¹⁰ Vezi Virgil N. Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, București, an. IV, (1922—1923, nr. 3, p. 291—292; D. I. Țiculescu, *Lotul tip economic*, București, 1943, p. 9; Mircea Georgescu, *Politica noastră agrară și legile de ocrotire socială*, Cluj, 1937, p. 11.

¹¹ Detalii la G. Ionescu-Sișești et N. Cornățianu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*, Bucarest, 1937, p. 88; Andrei Rădulescu, *Dreptul și proprietatea rurală*, București, „Cuvîntul românesc”, 1940, p. 32—34; D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, p. 280—284.

cale. Atît timp cît proprietățile țărănești erau fărîmîțate în loturi minuscule, instituirea moștenitorului unic ar fi putut numai să oprească la un anumit stadiu fenomenele de divizibilitate și de parcelare.

Paralel, s-a căutat soluția în diferențierea din punct de vedere economic a țărănimii. Legilor agrare din 1921 li s-au adus ca principală acuzație faptul că au admis drept criteriu de preferință la împroprietărire pe cel social și nu pe cel economic¹². Criticile pe această temă au devenit, în decursul anilor, cu atît mai numeroase cu cît rezultatele generale ale agriculturii erau sub posibilitățile ei reale și cu cît numeroase gospodării țărănești se ruinau. G. Ionescu-Șișești propunea, în 1940, instituirea unor măsuri legislative speciale care să favorizeze diferențierea țărănimii și să stăvilească, paralel, fărîmîțarea loturilor. Pe de o parte, — scria el — să se încurajeze bunii agricultori spre a putea cumpăra pămînt, iar, pe de alta, să se sprijine, fără nici un sentimentalism, crearea unei clase de lucrători agricoli, căci, pe această cale, s-ar consolida țărani pe proprietățile lor, ca și clasa celor angajați în agricultură ca muncitori salariați, iar o parte din categoria acestora din urmă ar merge la oraș, în industrie¹³.

Clasele conducătoare din România au încurajat o asemenea politică, prin legile privitoare la circulația bunurilor rurale, dar efectele ei s-au concretizat în agravarea chestiunii. La sate s-a produs, într-adevăr, un proces de diferențiere socială: pe de o parte, a sporit puterea economică și ponderea numerică a chiaburimii, iar pe de alta, a crescut, într-un ritm mult mai intens, numărul familiilor care dispuneau de loturi din ce în ce mai reduse¹⁴, fie din cauza vânzărilor, fie, mai ales, din cauza succesiunilor. Nici agricultura și nici industria națională din perioada interbelică nu au putut să absoarbă decît o parte din populația rurală ce nu-și asigura întreținerea din exploatarea propriului pămînt, iar urmarea firească a acestei stări a fost agravarea fenomenului de supra-populație agricolă.

Discuțiile pe tema folosirii incomplete a capacității de muncă a țărănimii au fost deschise la numai cîțiva ani după legiferarea reformei agrare din 1921. Pentru prima dată după război, Al. Alimăneștianu încerca analiza disponibilului de brațe de muncă din agricultură, folosind datele anului 1923. Socotind raportul dintre numărul zilelor ce se puteau efectua într-un an de către locuitorii valizi ai satelor în raport cu necesarul de zile-muncă dintr-un an pentru cultivarea întregii suprafețe însămințate, el stabilea la 882 294 908 zilele de muncă ce rămîneau nefolosite, a căror valoare, socotită la numai 20 de lei ziua, nu la 40 de

¹² Valeriu Bulgaru, *Fenomenul agrar*, Iași, „Brawo“, 1936, p. 21; C. Argetoianu, *Chestia agrară*, în „Pagini agrare și sociale“, București, an. I (1924), nr. 1 din 1 mai, p. 4; I. D. Barzan, *Reforma agrară*, în „Democrația“, București, an. XIII (1925), nr. 7—8, iulie-august, p. 68.

¹³ G. Ionescu-Șișești, *Problema decăderii agriculturii țărănești prin pulverizarea excesivă a proprietății*, în „Viața agricolă“, an. XXXI (1947), nr. 6, iunie, p. 165.

¹⁴ Vezi D. Șandru, *op. cit.*, p. 272; Roman Cresin, *Recensămîntul agricol al României din 1941. Date provizorii*, vol. I, București, 1945, p. 8, 14—15.

lei, cum se plătise în campania agricolă a anului 1923, echivala cu 17,6 miliarde lei¹⁵. Reluînd, în 1930, cercetarea problemei, pe baza datelor din 1926, Alimăneștianu aprecia că valoarea zilelor de muncă nefolosite de țărani se ridica atunci la 25 miliarde lei, sumă ce echivala cu totalul depunerilor spre fructificare aflate în 1930 la institutele de credit din țară¹⁶.

În 1933, Grigore Manoilescu, raportînd locuitorii agricoli (bărbați, femei și copii cuprinși între vîrsta de 15 și 60 de ani) la totalul terenului arabil, obținea o medie de 1,7 ha de pămînt pe cap de locuitor și, considerînd că o persoană putea exploata anual 4 ha, conchidea că 4,6 milioane de muncitori agricoli, sau 58% din populația ce se ocupa cu agricultura, erau utilizați în plus la exploatarea solului¹⁷. Deosebit de grav considera el șomajul hibernal, timp în care săteanul nu producea aproape nimic. În unele regiuni mai sărace, în special în cele de la munte, șomajul hibernal tindea a se transforma în șomaj permanent și total, muncitorul neputînd găsi de lucru nici în perioada campaniilor agricole. „Dacă șomerii nu mor de foame — soria el — nu este mai puțin adevărat că șomajul în România este tot atît de grav pentru că, în ce privește imensa masă a locuitorilor agricoli, el e cronic și structural”¹⁸.

În 1935, A. Frunzănescu a publicat un studiu relativ la aceeași chestiune, în baza datelor culese în 1933 împreună cu I. C. Vasilîu. Energia de muncă era evaluată la 1 865 101 000 zile lucrătoare, în vreme ce pentru întreținerea culturilor agricole din întreaga țară (suprafața cultivată, întreținerea vitelor, a viilor, fînețelor și altele) erau necesare 814 420 868 zile-muncă. Rezulta, din diferența dintre cele două cifre, un număr de 1 050 671 132 zile nefolosite anual, — ziua de muncă fiind calculată la 10 ore — care echivalau cu 56,34% din totalul energiei de muncă¹⁹.

Cinci ani mai tîrziu, A. Frunzănescu reia cercetarea problemei, împreună cu Gh. Dumitrașcu, pe baza datelor oferite de Direcția Economică Agrară din Ministerul Agriculturii și Domeniilor, pentru anul 1938. Elementele de calcul se referă la cele 24 313 397 ha cultivabile (inclusiv pădurile) și la creșterea vitelor, activități pentru care erau necesare 898 151 753 zile-lucru. Față de cele 1 928 594 640 zile potențiale de muncă, rămîneau disponibile 1 030 442 887 zile. Așadar, în 1938, se foloseau, procentual, numai 45,5% din totalul energiei de muncă de care dispunea satul românesc. Dacă se admitea că zilele de muncă folosite la lucrările casnice din exploatare ar fi reprezentat încă un procent de

¹⁵ Alexandru Alimăneștianu, *Organizarea muncii rurale*, în „Democrația”, București, an. XV (1926), nr. 10—12, octombrie—decembrie, p. 70—71.

¹⁶ Idem, *Din nevoile agriculturii*, București, 1930, p. 45—46.

¹⁷ Grigore Manoilescu, *Șomeuri și șomaj*, București, Tipografia Universul, 1933, p. 6—7.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Dr. A. Frunzănescu, *Munca omenescă în actuala conjunctură agricolă*, București, 1935, p. 11—14. Virgil N. Madgearu aprecia acest studiu drept prima evaluare făcută în această direcție pe baze științifice. Dealtfel, Madgearu reproduce, atunci cînd studiază fenomenul presiunii demografice rurale din România, concluziile la care a ajuns, în 1935, A. Frunzănescu (vezi Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei...*, p. 48).

10% pe an din totalul zilelor potențiale, adică 192 859 464 zile, ar fi reieșit un total de 1 091 011 217 zile întrebuințate. Cu tot acest adaos, mai rămineau disponibile, 837 583 423 zile de lucru, sau 43,44%²⁰.

În fine, în 1945, I. C. Vasiliu studiază problema, pe baza datelor oferite de Recensământul agricol din anul 1941. România avea, în hotarele de atunci, 13 537 757 locuitori, din care 10 238 255 formau populația rurală. S-a considerat că cei 5 815 427 lucrători valizi — copii peste 12 ani, bărbați și femei pînă la 64 de ani — dispuneau de capacitatea de a efectua, socotite la 277 de zile lucrătoare pe an, un total de 1 041 112 119 unități de zile-muncă. Pentru exploatarea solului, inclusiv a celui păduros, creșterea animalelor și alte lucrări anexe erau necesare 521 300 000 de zile. Astfel, populația agricolă muncitoare folosea pe an numai 50,1% din totalul energiei sale de muncă, în timp ce restul de 49,9%, în cifre absolute, 2 297 867 locuitori bărbați, rămineau într-un șomaj specific agriculturii. Nici chiar în perioada lunilor de vară și de toamnă, de muncă intensă, nu puteau fi absorbite toate brațele de muncă existente, ci numai 89,7% din totalul lor. Rezultă că un procent de 10,3% din capacitatea de muncă, adică 468 710 locuitori bărbați erau nevoiți să șomeze chiar în campaniile agricole, dacă nu găseau utilizare în industrie. Ca și Grigore Manoilescu, Vasiliu atrăgea atenția asupra șomajului agricol sezonier hibernal, cu slabe posibilități de înlăturare²¹.

Toate studiile prezentate mai sus indică un procent ridicat al forței de muncă rămasă neutilizată în anii la care se referă. Ele au avut în vedere cultura extensivă a agriculturii românești din acel timp, o zi lungă de muncă, de cel puțin zece ore, și folosirea forței de muncă a copiilor, de la vîrsta de 12 sau de la 15 ani în sus, ceea ce făcea ca disponibilul forței de muncă să fie apreciat la circa jumătate din totalul luat în calcul.

Cauza principală a folosirii incomplete a capacității de muncă din agricultura României a fost căutată de cercetătorii burghezi în sporul natural al populației rurale, care concentra un număr ridicat de locuitori pe km p de suprafață cultivabilă și care ar fi dus la o fărîmîtare excesivă și neeconomică a proprietății. Nicolae Cornățeanu aprecia, pe baza datelor oferite de statisticile Institutului Internațional de Agricultură, că România poseda, în comparație cu alte state europene, un nu-

²⁰ A. Frunzănescu și Gh. Dumitrașcu, *Munca omenească folosită în agricultura noastră*, în „Agricultura nouă”, Cluj, an. VII (1940), nr. 1, ianuarie, p.25—29. Cu privire la această problemă alte observații vezi și la Virgil N. Madgearu, op. cit., p. 48—53; Dr. Gh. Mantu, *Agricultura românească și criza economică*, în *Aspectele crizei românești în cadrul crizei mondiale*, București, Tipografia „Bucovina”, 1937, p. 185—187; Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. 2, *Agricultură, economie rurală, cooperatie*, București, Tiparul românesc, 1943, p. 313; Henry L. Robert, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, Archon Books, 1969, p. 48—50.

²¹ Prin comparație cu populația rurală a vechiului teritoriu al României, consemnată în recensământul din 1930, I. C. Vasiliu o stabilea la 11 638 481 locuitori agricoli (vezi Ing. Ioan C. Vasiliu, *Disponibilitățile de muncă omenească și animală în agricultura României*, București, Tipografia Remus Cioflec, 1945, p. 11 și urm.).

măr ridicat de locuitori pe km p de suprafață cultivabilă²². Într-adevăr, dacă avem în vedere aceste cifre, situația apare defavorabilă României, dar acest fapt nu explică de ce în alte țări cu concentrație mare de populație rurală, cu numai câteva procente sub cea a României, precum Norvegia sau Polonia, nu s-a ridicat cu atîta acuitate ca în țara noastră problema utilizării forței de muncă din agricultură. Explicația acestei cauze a fost găsită în mod real, dar parțial, în sistemul de cultură extensivă, cu un pronunțat caracter cerealier, cu o slabă dezvoltare a creșterii vitelor și cu o rentabilitate redusă²³.

Mulți cercetători burghezi au văzut o corelație directă între cultura intensivă, care putea atrage mai multe brațe de muncă disponibile, și folosirea unei părți însemnate din sporul populației rurale²⁴. N. Cornățeanu remarcă, în 1929, comparînd necesarul de muncă dintr-o exploatare agricolă mică în care se practica o cultură intensivă, cu una cu o cultură extensivă, similară ca întindere, că în timp ce în prima rămîneau disponibile anual doar 64,6 zile, în cea de a doua zilele de muncă neutilizate se ridicau la 144,5²⁵. Pornind de la această realitate, specialiștii contemporani ai problemei agrare au căutat soluția în intensificarea agriculturii, prin schimbarea caracterului predominant cerealist al culturii țărănești, prin cultivarea unor plante cu o rentabilitate mai ridicată, prin zootehnicizarea culturii țărănești, prin crearea unor gospodării anexe, prin lucrări de ameliorare a solului, toate acestea urmărind să absoarbă o parte din brațele de muncă nefolosite în agricultură²⁶.

Intensificarea agriculturii românești, ca o soluție a problemei supra-populației agricole avea în vedere, la cei mai mulți dintre susținătorii acestei idei, un grad atît de înalt încît, prin folosirea tehnicii celei mai moderne, să se permită nu numai exploatarea pămîntului, ci și industrializarea produselor lui. Pe lîngă faptul că un număr tot mai ridicat de brațe de muncă și-ar fi găsit, pe această cale, utilizare în agricultură, intensificarea culturii solului ar fi contribuit la sporirea randamentului agriculturii, la ridicarea standardului de trai al țărănimii, la lărgirea pieței interne și la asigurarea unui debușeu mai favorabil pentru produsele românești pe piața mondială²⁷.

²² Nicolae Cornățeanu, *Cercetări asupra rentabilității agriculturii țărănești*, București, 1935, p. 115—117.

²³ Ing. Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 11—13; Dr. Gh. Mantu, *op. cit.*, p. 187.

²⁴ Const. Garoflid, *Chestia agrară în România*, București, Editura Gutenberg, 1920, p. 137, 142—143; V. N. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, București, Editura „Economistul”, 1936, p. 43.

²⁵ Vezi Nic. D. Cornățeanu, *Organizarea muncii în agricultură*, „Oltenia”, 1929.

²⁶ Vezi Virgil Madgearu, *Orientarea agriculturii românești*, în „Viața agricolă”, an. XXII (1931), nr. 5—6 din 1—15 martie, p. 102—105; G. Cipăianu, *Combaterea crizei agricole prin raționalizarea producției*, București, „Oltenia”, 1931, p. 5—9 și 21; N. O. Popovici-Lupa, *Chestia țărănească*, în „Agricultura nouă”, Cluj, an. V (1938), nr. 5, mai, p. 196—197.

²⁷ Vezi Ernest Grîntescu, *Mărirea producției*, București, 1934, p. 4; Alexandru Alimăneștianu, *Probleme economice*, București, 1940, p. 100—101; Gh. Bungeșcu, *Mașinismul în agricultura de astăzi și de mîine*, în „Viața agricolă”, an.

Utilizarea mașinilor și a muncii salariate în agricultura României, recunoscute ca necesare, au întâmpinat însă suficiente rezerve din partea unor specialiști, care considerau că apelul la ele nu ar fi dus decât la o sporire a disponibilului de brațe de muncă²⁸. În viitor — scria N. Cornățeanu — se va accentua tot mai mult diferența dintre mașinism și brațele țărănimii, care vor crea posibilități nebănuite pentru intensificarea muncii omeneste și limitarea mașinismului la acele munci care sînt cu totul superioare brațelor. Pentru a evita șomajul agricol, va trebui să excludem mașinismul. Chiar mare proprietate — conchidea el — va trebui să cumpănească îndelung introducerea oricărei mașini, în fața brațelor ce i se vor oferi, din zi în zi mai numeroase²⁹.

Pentru a asigura o rentabilitate mai ridicată a agriculturii, o parte a țărănimii a pășit pe calea intensificării culturii, care determina o mai largă utilizare a forței de muncă din gospodăria mică. Tendința spre intensificarea agriculturii este concretizată prin reducerea suprafeței cultivate cu cereale, în favoarea unor plante mai rentabile. Proporția suprafeței cultivate cu cereale scade, de la 87,10% din totalul cultivabil în anii 1921—1925, la 82,40%, în 1937, în folosul plantelor industriale. Dar, cu toate că în acest interval de timp suprafața însămințată cu plante alimentare și industriale și cu finețe cultivate a cunoscut o creștere mai rapidă decât a altor culturi (cultura plantelor industriale s-a dublat, a finețelor cultivate s-a mărit cu 600%, iar a plantelor alimentare cu 400%), aceste plante, caracteristice culturii intensive, ocupau în 1937 doar 12,50% din suprafața arabilă³⁰. Astfel, intensificarea agriculturii pe suprafețe reduse de teren n-a putut atrage pe scară largă disponibilul forței de muncă rezultat din sporul natural al populației.

O altă soluție propusă a fost aceea a atragerii unei părți a țărănimii în procesul exploatării capitaliste industriale, care trebuia să se producă paralel cu intensificarea agriculturii³¹. „Reforma agrară fixează proprietatea rurală numai în mina unei părți a populației. Ce se face cu surplusul ei? — se întreba Vintilă Brătianu, în ședința din 22 decembrie 1926 a Camerei Deputaților. Trebuie să ne gîndim la viitorul ei și viitorul ei este în propășirea industriei, a meseriei și a comerțu-

XXIV (1933), nr. 1, ianuarie, p. 23 și 25; D. G. Chițoiu, *Industrializarea agriculturii noastre*, București, „Oltenia”, 1931, p. 3—24; Ing. C. Ianculescu, *Problemele agrare și dezvoltarea industrială a României*, București, 1934, p. 72; C. Grigoriu, *Mașinismul în agricultura noastră*, în „Viața agricolă”, an. XXII (1931), nr. 9—12 din 1 mai — 15 iunie, p.263 și urm.

²⁸ A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România. Privire istorică — Aspecte actuale — Tendințe*, București, 1939, p. 143; Aurelian Pană, *Agricultura românească în noul cadru european*, București, 1942, p. 8.

²⁹ N. Cornățeanu, *Tractorul și secerătoarea treierătoare în agricultura noastră*, București, 1933, p. 52—54.

³⁰ Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei...*, p. 29.

³¹ Idem, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, p. 43; Alex. Constantinescu, *Reforma agrară, în „Democrația”, București, an. XI (1923), nr. 4, aprilie, p. 15; Const. Garoflid, Un program agrar, „Triumful”, 1923, p. 4; Mihailescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942, p. 131; Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, „Cugetarea națională”, p. 213—214.*

lui³². Manifestul program al Partidului Național-Liberal, din 1—4 mai 1930, sintetizând punctul de vedere al acestui partid ce își propunea să încurajeze dezvoltarea industriei, considera această acțiune nu numai ca o măsură generală menită să pună în valoare bogățiile neexploatare pînă atunci, ci și pe cele create prin activitatea agricolă și să asigure, concomitent, un deuseu pentru brațele de muncă nefolosite în agricultură³³.

Ideea se întilnește și la național-tărăniști, care susțineau că agricultura era principala industrie a României³⁴, avînd însă un caracter mai limitat, întrucît soluția plasării proletariatului agricol era căutată, după organizarea muncitorilor din agricultură, ca un ultim refugiu pentru cei necuprinși în această sferă, într-o industrie casnică, ce trebuia creată³⁵. Restrîngerea cadrului chestiunii de către național-tărăniști la organizarea muncitorilor agricoli a fost combătută de unii contemporani cu argumente ce veneau să sublinieze, pe de o parte, inconsistența teoriilor asupra primatului tărănimii, iar pe de alta, necesitatea industrializării țării. La noi — scria, în 1934, C. Ianculescu, criticînd teoria statului tărănesc — problema agrară nu se va mai pune atunci cînd cultura pămîntului nu va mai fi ocupația a peste 80% din populația țării. De aceea, trebuie să îndreptăm surplusul populației agricole spre alte terenuri de activitate, pentru a împiedica o fărîmîtare prea mare a lotului tărănesc. Așadar, — conchidea el, exagerînd, totuși, importanța industrializării în soluționarea problemei agrare — nici stat agrar, nici stat tărănesc nu sînt o soluție. Rezolvarea problemei agrare nu se poate face decît pe calea industriei³⁶.

Dar superpresiunea densității populației pe unitatea de suprafață nu a putut fi rezolvată prin plasarea surplusului de brațe de muncă în industria națională. După reforma agrară din 1921, tendința „sustragerii populației de la agricultură și îndreptarea ei spre îndeletniciri comerciale și industriale”³⁷ — cum caracteriza Lenin acest proces — a fost evidentă în România, dar ritmul slab de dezvoltare a industriei naționale făcea ca numărul țărănilor atrași în procesul exploatării industriale să fie redus³⁸. Fenomenul de absorbție a plusului de populație de

³² „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 22.XII.1926, p. 707.

³³ Biblioteca Centrală de Stat, fond Al. St. Georges, Pachet XLV, dosar 4, f. 88.

³⁴ An. Gusti, *Tărănimea și capitalismul*, în *Scrieri sociale, politice și economice*, București, 1940, p. 157.

³⁵ Biblioteca Centrală de Stat, fond. Al. St. Georges, Pachet CXCV, dosar 10, f. 13—14 și 19; vezi și I. Mihalache, *Adîncind brazda. Cuvîntare rostită la Congresul Tineretului Național-Tărănesc și al organizației din Muscel în 10 septembrie 1933*, București, 1933, p. 22—23.

³⁶ Ing. C. Ianculescu, *op. cit.*, p. 39.

³⁷ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, Ed. a II-a, Edit. politică, 1961, p. 560.

³⁸ În general, în jurul marilor orașe ale țării, o parte dintre țărani reușeau să se angajeze, temporar sau permanent, ca muncitori sau ca funcționari, dar mulți dintre aceștia continuau să păstreze pămînturile avute în proprietate și puternice legături cu agricultura (vezi Arhivele Statului Arad, fond Consilieratul agricol al județului Arad, dosar 13/1935, f. 15—16; Arhivele Statului București, fond Banca agronomilor, S. A., București, dosar 31/1938—1939; 32/1940—1941; 33/1941—1942).

la sat de către orașul industrial nu avea capacitate suficientă de ușurare a presiunii demografice, în creștere pe unitatea de suprafață productivă, și rezultatul a fost sporirea numărului de țărani rămași fără posibilități de muncă și de câștig. Datele statistice înregistrează un subțire exod rural spre oraș, insuficient însă pentru a ușura presiunea demografică rurală. La recensământul din 1930, în majoritatea orașelor mari ale României, peste 50% din locuitorii lor stabili reprezentau populație venită de la sate, iar la București procentul acestora depășea 80%³⁹. Fenomenul de atragere a țăranilor spre orașe nu reprezenta altceva decât o suplimentare a sporului natural redus de populație, sau uneori chiar negativ, dat de mediul urban. Cu toate că media locuitorilor orașelor proveniți de la sate s-a păstrat în perioada interbelică în mod constant la un procent apropiat de 50%, din cauza dezvoltării lente a industriei, sporul procentului populației urbane în structura întregii populații a țării între anii 1859 și 1930 a fost de numai 5,39%, numărul locuitorilor urbani crescând, în procente, de la 14,81 la 20,20%, astfel că, de fapt, orașul românesc n-a dislocat spre el mase mari de țărani⁴⁰. Mai mult, au fost ani, precum în perioada orizei economice din 1929—1933 și chiar după criză, în care Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale a căutat să determine autoritățile județene să ia măsuri pentru a împiedica transferul populației rurale la orașe, pe considerentul că industria națională nu era atunci capabilă să ofere de lucru nici măcar locuitorilor acestora⁴¹.

În condițiile în care nici intensificarea agriculturii și nici industria națională nu au creat posibilități de utilizare a unei părți mai consistente din surplusul forței de muncă și în care nici țăranii nu își puteau asigura întreținerea din veniturile realizate de pe loturile de împroprietărire, această populație a constituit o forță de muncă abundentă care a stat la dispoziția moșierilor și chiaburilor, dar care, cu toată dezvoltarea capitalistă a agriculturii, nu a fost absorbită în întregime pe această cale⁴².

Dacă ar fi să dăm crezare unor economiști burghezi care afirmau că reforma agrară din 1921 a favorizat în mod conștient posibilitățile de creare a gospodăriilor țărănești pitice, ca satelite ale exploatărilor mari și mijlocii, pentru a asigura acestora din urmă mijloace de muncă în vederea exploatărilor pământurilor lor⁴³, ar însemna să tragem concluzia să reforma nu a urmărit o generalizare a relațiilor de producție

³⁹ Detalii în Arhivele Statului București, fond Dr. Sabin Manuilă, doc. 96/26/1934, f. 8—10.

⁴⁰ *Ibidem*; Ing. Ioan C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 13; Mițiță Constantinescu, *op. cit.*, p. 313.

⁴¹ Vezi Arhivele Statului Alba Iulia, fond Serviciul agricol al județului Alba, dosar 3/1934, f. 2 și 118; 10/1935, f. 1; 6/1936; f. 1; Arhivele Statului Bacău, fond Prefectura județului Roman, dosar 13/1934, f. 492.

⁴² Vezi Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Edit. Academiei, 1956, p. 97 și 100; D. Gusti, *Starea de azi a satului românesc, Întîile concluzii ale cercetărilor întreprinse în 1938 de echipele regale studențești*, în „Sociologie românească”, an. III (1938), nr. 10—12, octombrie-decembrie, p. 432; Ion Vasiliu, *Agri-cultura, în Aspecte ale economiei românești*, p. 59.

capitaliste în agricultura României. Or, dezvoltarea pe linia capitalistă a agriculturii românești a constituit una din sarcinile importante ale reformei agrare.

Fără îndoială că prin caracterul limitat al reformei agrare s-a creat aproape pretutindeni o corelație între acestea și dependența economică a unei părți a țărănimii față de gospodăria mare și mijlocie, asupra căreia contemporanii au atras atenția, chiar de la început, factorilor responsabili: „Exproprierea avînd deocamdată un adînc caracter de menajare a marii proprietăți, prin faptul că mai rămîne o foarte mare cotă de teren arabil în mîna acesteia, în afară de păduri, apă etc. — scria, în acest sens un sociolog la numai puțin timp după promulgarea legilor agrare — înseamnă că acțiunea de spoliere a acesteia se va întinde nu numai asupra țărănimii neîmproprietărită, ci și asupra celei împroprietărite, mai ales că sînt regiuni unde terenul de împroprietărire fiind insuficient, lotul de împroprietărire s-a prevăzut sub minimul stabilit de lege (sub 5 ha). Marea proprietate, ajutată de cea mijlocie — existentă sau creată — va avea încă destule mijloace de aservire, care vor stînjiți țărănimea în dispozițiile — și așa destul de modeste — de progres tehnic și economic”⁴³. Madgearu remarcă, în același sens, că desființarea legală a raporturilor de muncă existente în satul românesc nu putea deveni o realitate decît în cazul în care pămîntul nu rămînea un mijloc de dominare și de exploatare⁴⁵.

Or, prin reforma agrară din 1921 marea proprietate nu a fost desființată, iar țărănimea n-a fost împroprietărită cu loturi de întînderi capabile să i se asigure independența economică. Această stare a proprietății funciare rurale din România perioadei interbelice a influențat persistența resturilor feudale în raporturile dintre moșieri și țărani. Aproape pretutindeni a existat o corelație strînsă între disponibilul de brațe de muncă din agricultură și felul de exploatare a pămîntului. Fenomenul suprapopulației agricole a constituit o cauză care a favorizat perpetuarea acestor raporturi anacronice și agravarea procesului de exploatare a țărănimii. Lucrînd în Gurasada, județul Hunedoara, echipa studentească a Institutului Social Român, remarcă, într-un raport din 1937, dependența directă dintre numărul țăranilor fără pămînt și clauzele învoielilor: „Fiind mulți, se concurează între ei și sînt nevoiți să accepte condițiuni de lucru dintre cele mai grele. Astfel fiind stările de lucruri, existența lor se scurge greu și calea spre progres și civilizație le este închisă”⁴⁶. Pe de altă parte, în zonele în care țăranii găseau

⁴³ Vezi V. N. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, p. 41—42; Mișu Constantin, *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*, București, „Cultura națională”, 1925, p. 316.

⁴⁴ C. Mihăilescu, *Intervenția de stat în îndrumarea tehnică a agriculturii noastre*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, București, an. IV (1922—1923), nr. 4—5, p. 538.

⁴⁵ Virgil N. Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, București, an. IV (1922—1923), nr. 3, p. 277—178 și 288.

⁴⁶ Arhivele Statului Deva, fond Consilieratul agricol al județului Hunedoara, dosar 33/1937, f. 42.

posibilități mai lesnicioase de câștig decât cele din agricultură moșierii au fost nevoiți să-și exploateze moșiile în regie proprie și să utilizeze pe scară largă mașinile și munci salariată⁴⁷.

La rîndul ei, densitatea ridicată a locuitorilor rurali a determinat un câștig redus al țăranului, comparativ cu munca prestată de el⁴⁸. Madgearu remarcă, pe bună dreptate, că în România surplusul de populație stătea într-un raport de cauzalitate cu posibilitățile de câștig ale micului producător rural și că fenomenul suprapopulației agricole influența chiar asupra scăderii salariilor lucrătorilor agricoli din zonele cu populație rară din cauza angajării unor muncitori agricoli din regiunile cu surplus de populație⁴⁹.

S-a menționat că în perioada interbelică țăranimea din România nu își putea fructifica întreaga capacitate de muncă. Faptul că în calcule au fost incluși întotdeauna și copiii impune o corectare a concluziilor tuturor autorilor care apreciază la circa jumătate din totalul disponibil forța de muncă neutilizată în agricultură. În România întrebuintarea copiilor la lucrările agricole în gospodăriile țărănești proprii sau pe proprietățile mari și mijlocii exploatate cu muncă salariată sau prin sistemul dijmei a fost un fapt curent. Menționăm că legislația din perioada interbelică nu cuprinde nici o dispoziție privitoare la limita de vîrstă de la care copiii puteau să lucreze în agricultură⁵⁰. Proiectul de convenție adoptat de Conferința Internațională a Muncii în cea de-a treia sesiune ținută la Geneva, în octombrie 1921, stabilind vîrsta de admitere a copiilor în muncile agricole propunea țărilor membre să țină seama, la elaborarea legislației, de recomandarea lui⁵¹. În Expunerea de motive a legii din 30 aprilie 1925, privitoare la adoptarea acestui proiect, se arată că obligativitatea învățămîntului, impunînd frecvența la școală, sub sancțiuni riguroase, pînă la vîrsta de 14 ani, prin această măsură s-ar fi creat un regim de protecție chiar mai înaintat decât cel din proiectul de convenție⁵². Problema admiterii muncii de noapte a copiilor pînă la o anumită vîrstă nici n-a fost luată în dezbateră cu prilejul discuției proiectului legii pentru ocrotirea muncii minorilor și femeilor și pentru stabilirea duratei muncii, care, la 13 aprilie 1928, a devenit lege⁵³, întrucît legiuitorul considera ca încetățenit obiceiul de a se lucra

⁴⁷ Vezi Arhivele Statului Călărași, fond Camera agricolă a județului Ialomița, dosar 42/1931, f. 1 și urm.; Arhivele Statului Slatina, fond Camera agricolă a județului Olt, dosar 16/1928; 38/1930, f. 180—186; Arhivele Statului Buzău, fond Camera agricolă a județului Buzău, dosar 52/1939.

⁴⁸ Arhivele Statului Arad, fond Consilieratul agricol al județului Arad, dosar 13/1935, f. 15—16; Arhivele Statului București, fond Reforma agrară din 1921, județul Dorohoi, dosar 114, f. 41 și urm.

⁴⁹ Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei...*, p. 38.

⁵⁰ Mircea Georgescu, *op. cit.*, p. 52—54.

⁵¹ Stelian I. Marinescu, *Forurile internaționale și ocrotirea muncitorilor agricoli (Studiu de drept internațional muncitoresc comparat)*, București, D.C.F., 1945, p. 31 și urm.

⁵² Mircea Georgescu, *op. cit.*, p. 47—49.

⁵³ „Monitorul oficial”, nr. 85 din 13.IV.1928.

pe cîmp de la răsăritul și pînă la asfințitul soarelui și că după asfințitul soarelui nici măcar adulții nu mai puteau munci pe cîmp⁵⁴.

Utilizarea pe scară largă la muncile agricole a copiilor, ca și a femeilor de altfel, a influențat asupra scăderii salariului plătit, în general, în agricultură⁵⁵. Dacă avem în vedere și faptul că o mare parte din muncitorii agricoli nu găseau de lucru în tot timpul anului, ci numai în perioada campaniilor agricole, și nici atunci totdeauna, vom putea înțelege de ce țărănimea fără pămînt sau cu loturi mici avea un standard de viață foarte scăzut⁵⁶. Firește că la menținerea nivelului de trai redus au contribuit o multitudine de factori și că el n-a fost determinat în exclusivitate de superpresiunea densității locuitorilor rurali pe unitatea de suprafață cultivabilă.

În concluzie, în România perioadei interbelice problema suprapopulației agricole a fost agravată de nivelul general de dezvoltare economică a țării, care nu a fost capabil să absoarbă în industrie întregul surplus al țăranilor ce nu își găseau utilizare în agricultură. La rîndul ei, problema suprapopulației agricole a contribuit la complicarea chestiunii agrare, evidențiind necesitatea soluționării ei definitive. În perioada dintre cele două războaie mondiale, economiștii burghezi, preocupați de realitățile satului românesc, au urmărit cu atenție toate fenomenele pe care le-au cunoscut agricultura țării și producătorii rurali. Străduința spre înțelegerea și soluționarea lor a fost o constantă la cei mai mulți dintre ei. Dintre acestea, de o atenție deosebită s-a bucurat studiul problemei suprapopulației agricole. Este meritoriu faptul că chestiunea a fost analizată, în marea majoritate a cazurilor, în conexiunea factorilor care au generat-o și care au contribuit la agravarea ei. Remediile propuse nu puteau să o soluționeze complet atît timp cît nu se rezolva criza regimului agrar din România. Studiile despre problema suprapopulației agricole atrag însă atenția, în mod direct sau indirect, asupra acestei necesități imperioase.

⁵⁴ Mircea Georgescu, *op. cit.*, p. 47—49; G. Tașcă, *Legislația socială a României (Legislația muncitorească)*, București, 1940, p. 287—288.

⁵⁵ Costin Murgescu, *op. cit.*, p. 98.

⁵⁶ Detalii în D. Gusti, *op. cit.*, p. 432; Constantin Ștefănescu, *Munca în viața economică*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 72; Al. Barbat, *Studiul economic al satului Drăguș—Făgăraș*, București, 1941, p. 8 și urm.

LE PROBLÈME DU SURPEUPLEMENT AGRICOLE EN ROUMANIE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

RÉSUMÉ

Après la réforme agraire de 1921, le progrès fut assez lent dans l'agriculture roumaine, si bien que le problème du surpeuplement agricole de notre pays s'est posé de plus en plus. Ce problème a été débattu sous tous ses aspects. Les causes, ses conséquences et les modalités d'amélioration firent l'objet de maintes discussions.

Dans la période entre les deux guerres mondiales, le problème du surpeuplement agricole en Roumanie a été aggravé par le niveau général du développement de l'économie, l'industrie n'ayant pu absorber le surplus de paysans qui ne trouvaient pas d'utilisation dans l'agriculture. Continuellement augmenta le nombre de paysans qui ne pouvaient faire valoir complètement leur capacité de travail et qui, par conséquent, ne pouvaient se procurer des moyens suffisants de subsistance.

Le surpeuplement agricole contribua aussi à compliquer le problème agraire, mettant en évidence la nécessité de sa solution définitive.

Dans la période entre les deux guerres mondiales, les économistes bourgeois, préoccupés par la situation réelle des villageois roumains, ont étudié attentivement les questions concernant l'agriculture du pays et les travailleurs de champs. Parmi ces questions, une attention particulière fut accordée à l'étude du problème du surpeuplement agricole. Le problème fut analysé, dans la grande majorité des cas, en connexion avec les facteurs qui l'ont produit et qui ont contribué à l'aggraver. Les remèdes proposés ne pouvaient le solutionner complètement aussi longtemps que la crise du régime agraire en Roumanie n'était pas aussi solutionnée. Les études sur le problème du surpeuplement agricole attirèrent directement ou indirectement l'attention sur cette nécessité impérieuse.

INDUSTRIA ROMÂNIEI ÎNTRE ANII 1922 ȘI 1928

DE

I. SAIZU

Grație făuririi statului național unitar român, conjuncturii favorabile și politicii economice protecționiste care a culminat cu formula „prin noi înșine”¹, ca și cadrului juridic creat² pe fundalul teoretizării necesității de a se spori valorificarea superioară a avuțiilor³ și a forței

¹ Vezi I. Saizu, *Considerații asupra politicii „prin noi înșine” în perioada 1922—1928*, în „Studii”, tom. 26 (1973), nr. 2, p. 319—337.

² Idem, *Structura legislației economice a României între anii 1922 și 1928*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» Iași”, Istorie, tom. XXII (1976), p. 41—54.

³ Vezi, între alții, I. N. Angelescu, *Indrumări în politica economică și financiară a României*, București, 1920; M. Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, București, 1921; Idem, *Izvoarele de energie și așezarea geografică a diferitelor industrii în România*, București, 1922; Idem, *Fapte și orientări în politica industrială*, București, 1923; Al. Iteanu, *Un gol în industria națională*, București, 1924; C. Spînișteanu, *Punerea în valoare a bogățiilor țării*, București, 1924; Al. Topliceanu, *Capitalul străin și datoriile statului față de industrie*, în „Buletinul Institutului economic românesc”, an. III (1924), nr. 1; Șt. Chicoș, *Criterii de încurajare a industriei naționale*, în „Buletinul industriei”, an. 1 (1926), nr. 5—7; Al. Puiu, *Contribuția lui Virgil Madgearu la cunoașterea dezvoltării economiei românești între cele două războaie mondiale*, în „Probleme economice”, an. XV[III] (1965) nr. 11; M. Todosia, *Mitiță Constantinescu și problemele industriei românești*, în „Viața economică”, an. IV (1966), nr. 46; N. Ivanciu și V. Ioța, *Concepția lui I. N. Angelescu despre necesitatea și modalitatea înfăptuirii industrializării României*, în „Probleme economice”, an. XIX (1966), nr. 12; M. Todosia, *Teorii burheze din perioada interbelică cu privire la industrializarea României*, Iași, 1967; Al. Puiu, *Concepția lui Mitiță Constantinescu despre valorificarea intensivă a resurselor naturale prin industrializare*, în „Probleme economice”, an. XXI (1968), nr. 10; V. Nechita, *Mihail Manoilescu despre profilul industrial al României*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» Iași”, Științe filozofice, economice și juridice, tom. XIV (1968); Al. Puiu, *Valorificarea superioară a resurselor naturale*, București, Editura Academiei, 1969; I. Saizu, *Opinii privind industrializarea României (1922—1928)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» Iași”, tom. VII (1970); Georgea Macarie, *Statul și industria autohtonă*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» Iași”, Științe economice, tom. XVII (1971); Idem, *Șt. Zeletin și industrializarea*, în „Cronica”, Iași, an. VI (1971), nr. 26; Ion Agrigoroaiei, *Programul Partidului național-liberal din perioada 1918—1921 și unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naționale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» Iași”,

de muncă fizice și intelectuale⁴, activitatea industrială a primit un puternic impuls. Procesul a fost, totodată, facilitat de opera de „naționalizare“, de măsurile întreprinse în încurajarea diferitelor industrii, ca și de reforma agrară, deoarece foștii mari proprietari și-au putut plasa bunurile de expropriere în acest domeniu. În înfăptuirea industrializării, burghezia a scontat și pe rezolvarea în favoarea României a problemei reparațiilor, a bunurilor și capitalurilor inamice, a datoriilor interaliate etc.

Avântul luat s-a reflectat în masivele investiții făcute, în creșterea nivelului înzestrării tehnice a întreprinderilor, în sporirea numerică a forței de muncă, în diversificarea producției. Elanul a fost cu atât mai vizibil cu cât, pentru înființarea de noi unități, statul a acordat o serie de avantaje.

În primul deceniu interbelic — fază de refacere, de consolidare și de dezvoltare a economiei naționale — aproape toate ramurile, datorită cerinței fundamentale, obiective de a întări, prin industrializare, unitatea statului, au primit credite de exploatare. Multe capitaluri, plătate anterior în alte sfere economice (comerț, agricultură și altele) s-au îndreptat, mai cu seamă în perioada 1919—1925 — interval tipic de inflație — spre industrie, atrase de perspectiva realizării unor profituri ridicate. Deși unii din autori au caracterizat răstimpul respectiv ca marcind „o tendință fermă de industrializare“⁵, ca o „veritabilă refundamentare industrială“⁶, sectorul în cauză s-a dezvoltat relativ organic, în ansamblu, după 1925. „Oprirea“ inflației în acel an, în contextul legislației industriale elaborate în 1924 (legea minelor, legea privitoare la comercializarea și controlul întreprinderilor economice ale statului, legea energiei) a dat o mai mare imobilitate vieții economice. Dacă în prima etapă, din cauza instabilității valutare, creșterea producției globale a rămas satisfăcută din belșug, însă cu mijloace bănești subordonate unui cronic proces de inflație, în a doua, dezvoltarea industrială a fost relativ echilibrată prin plafonarea emisiunii B.N.R.

Sporirea capitalurilor în industrie a fost realmente sprijinită de banci. Concentrarea mijloacelor bănești și caracterul monopolist pe care l-au căpătat marile unități de credit, în primul rînd B.N.R., Banca Românească, Banca Marmorosch, Blank et Co., Banca de Credit Român și marile instituții similare românești din Transilvania, au determinat o schimbare în raportul lor cu industria. Creșterea posibilităților financiare a dat băncilor putința să satisfacă întreprinderile mari industriale pe măsura concentrării producției și a sporirii dimensiunilor activității lor. La aceasta avea să contribuie și înființarea în 1923 a Socie-

tom. VIII (1971); I. Saizu, *Asemănări și deosebiri între programele economice ale partidelor politice burgheze din România (1922—1928)*, în idem, tom. XII (1975).

⁴ I. Saizu, *Problema forței de muncă și a regimului muncii în România (1922—1928)*, în idem, tom. XI (1974), p. 119—143.

⁵ I. Longhin, *Marile bănci comerciale românești în epoca de după război (1920—1929)*, București, 1931, p. 41.

⁶ N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, ed. II, București, 1936, p. 167.

tății naționale de credit industrial⁷, care și-a îndreptat sprijinul înainte de toate spre industria mare⁸.

Sectorul industrial deținea cota cea mai ridicată în totalul mijloacelor bănești. Tendința acestuia caracteriza, de fapt, sensul mișcării pe piața capitalurilor. Ponderea importantă a venitului industriei grele. Într-adevăr, dacă pînă în 1927 capitalul investit a fost repartizat în proporții superioare industriei miniere, apoi în ramurile metalurgică, textilă, alimentară, forestieră, hîrtie și arte grafice, chimică și materiale de construcții⁹, odată cu anul 1928 capitalurile s-au deplasat ușor de la compartimentul minier spre sectoarele metalurgic, electrotehnic, siderurgic, chimic, materiale de construcții și altele. După cum s-a observat cu justețe în trecut¹⁰, capitalurile destinate investițiilor au preferat, în domeniile industriale și bancar, întreprinderile și instituțiile existente în locul celor nou create, pe cînd în comerț situația a fost inversă. Faptul se explică, pentru prima fază, prin deprecierea crescîndă a valorii leului, ceea ce a determinat o sporire fictivă a capitalurilor necesare întreprinderilor și o nesiguranță a valorii lor în procesul refacerii economice.

Structura fondurilor ne arată că mijloacele financiare dobîndite prin credite au depășit simțitor capitalul propriu, fapt ce rezultă cu prisosință din raportul dintre finanța străină investită în industria națională și cea autohtonă. Pe cînd în unele întreprinderi cu investiții engleze, de pildă, creditele nu reprezentau decît o cotă de 10,12% din totalul capitalului în lucru, în mai multe unități industriale cu mijloace bănești autohtone, împrumutul utilizat depășea fondul propriu, atîngînd uneori chiar 70—75% din totalul pasivului¹¹. Faptul avea o dublă consecință: pe de o parte, creșterea cheltuielilor de producție, întrucît dobînda pentru creditele industriale era mai mare decît dividendele datorate capitalului investit în acțiuni, iar, pe de altă parte, o subordonare prea accentuată și, adeseori, o renunțare la independența față de creditorii atotputernici.

Fondurile disponibile pentru investiții nu reflectă însă decît parțial necesitățile industriei; ele exprimau, în fapt, avansurile făcute pieții de aparatul bancar. Disponibilitățile debușeului capitalurilor, în care erau incluse posibilitățile efective de investiție, reprezentau 18,6 miliarde lei în 1923, 29,9 miliarde lei în 1925 și 41,6 miliarde lei în 1927¹². La nivelul societăților industriale, investițiile în imobile și în instalații erau cuprinse, față de totalul capitalului lor, în următoarele cote: 87% în 1922, 92% în 1923, 100% în 1924, 118% în 1925, 122% în 1926, 137% în 1927 și 146% în 1928. Parte din cifra pentru instalații, imobile, mobilier etc. a fost acoperită din contul fondurilor de rezervă

⁷ C. Hamagiu, *Codul general al României*, vol. XI—XII, p. 865—867.

⁸ *Industria mecano-metalurgică. Date și observațiuni*, (București), (1928), p. 61.

⁹ R. E. Moldovan, *Formarea și mișcarea capitalurilor în România în perioada 1925—1938*, București, 1939, p. 70—71.

¹⁰ *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 913—914.

¹¹ I. Răducanu, *Stabilizarea monetară și cîteva probleme în legătură cu ea*, București, 1928, p. 85.

¹² R. E. Moldovan, *op. cit.*, p. 49.

și diverse alte sume¹³. Investițiile au servit înainte de toate pentru mărirea capacităților de producție ale unităților mari, fapt care, după 1924, cind în linii generale s-a atins nivelul antebelic, a contribuit la dezvoltarea și diversificarea activității industriale.

În acei ani, concentrarea și centralizarea mijloacelor financiare a permis un impuls remarcabil. Faptul se reflectă puternic în statisticile referitoare la numărul și capitalul societăților industriale pe acțiuni. Astfel, dacă în 1924 societățile cu un fond de cel puțin 100.000.000 lei dețineau 55,30% din totalul resurselor bănești ale societăților industriale, în 1928 cota acestora a crescut la 73%¹⁴. Procesul respectiv a avut loc paralel cu înființarea de numeroase întreprinderi și cu prăbușirea și ruinarea altora. Creindu-i condiții favorabile și urmărind să-și consolideze propriile poziții în exploatarea bogățiilor țării, cercurile guvernante, îndeosebi din partidul liberal, au luat o serie de măsuri care le-au permis să exproprieze o parte a capitalului mijlociu.

Datorită accentuării concentrării capitalului și a creșterii rolului marilor întreprinderi s-a consolidat poziția predominantă a unor ramuri. Prin chiar faptul că industriile care-și puteau procura fonduri pentru producție erau privite după preferință se crea un fel de dominație a fabricației și a desfacerii. Și, astfel, marile unități se apropiau tot mai mult de formele monopoliste de exploatare și vânzare, fără a face un efort pentru ieftinirea prețului de cost. În România, asemenea organizații, ajutate de stat¹⁵, s-au dezvoltat în câteva industrii: metalurgie, hirtie, zahăr, ciment, sticlă, cu centre de desfacere. La noi s-a practicat și forma înțelegerilor de scurtă durată între întreprinderi din diferite ramuri de producție pentru fixarea condițiilor de vânzare, acordarea de credite etc.¹⁶.

Țară agrară, cu o accentuată penurie de resurse bănești, România nu a putut face export de asemenea mijloace, ci, dimpotrivă, a constituit, mai puțin în perioada la care ne referim, un teren prielnic pentru pătrunderea finanței străine în economia sa. Cu toate acestea, în urma întăririi poziției în unele compartimente, capitalul național a putut face un anumit export, de fonduri, mai cu seamă în ramurile petrol și metalurgie, dar numai pentru desfacerea produselor¹⁷.

¹³ N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 270, 273.

¹⁴ Z. Ornea, *Teoria „statului țărănesc” — diversiune ideologică a burgheziei și moșierimii*, în „Probleme economice”, an. XIV (1961), nr. 3, p. 74—75.

¹⁵ Pentru unitatea mișcării sindicale, București, 1926, p. 3.

¹⁶ Victor Slăvescu, *Problema coalițiilor industriale. Cartele și trusturi*, București, 1927, p. 30.

¹⁷ Astfel, în industria petrolului, societatea Redevența a înființat, încă în 1923, o filială la Viena, iar în anii următori altele la Berlin, Zürich, Paris, Londra, Anvers, Roma, Lisabona, Sofia și Șistov. În 1927, Creditul minier a întemeiat la Paris, în asociație cu capitalul francez, societatea Creditul minier franco-român, cu un capital de 10.000.000 de franci, sporit în 1928 la 35.000.000 de franci. Filiala, autorizată să importe în Franța anual 49.000 tone produse albe și motorină, avea depozite la Havre, Rouen, Villequier și Gennevilliers. Tot în 1927 s-a înființat la Viena societatea Creditul minier — Oesterreichische — Rumänische Petroleumvertriebs Gesellschaft m.b.H., care a preluat întreaga organizație a societății Nova, cu depozitele de tranzit de la Viena, Praterspitz pe Dunăre și rafinăria din

Fără a face prea multe investiții, capitalul străin s-a consolidat, căutînd să-și păstreze situația dominantă în condițiile creșterii volumului celui național. El s-a interesat doar de acele sectoare economice care asigurau imediat sau în perspectivă cit mai apropiată mari profituri. Penetrația sa s-a realizat mai mult pe calea participațiilor și a finanțărilor decît prin investiții directe. Faptul de a întrebuița un capital mic și de a mobiliza prin intermediul băncilor o mare masă de mijloace bănești interne i-a îngăduit să controleze un număr sporit de întreprinderi sau ramuri industriale. Banca de Credit Român, bunăoară, controla „concernul” Buhuși, principalele fabrici de sticlă din țară, 35% din producția de zahăr, firmele de materiale de construcții, participa la uzinele Reșița, Titan-Nadrag-Calan, inițiind în 1926 constituirea societății Socomet¹⁸. Acest proces s-a desfășurat în condițiile agravării contradicțiilor, pe de o parte, între monopolurile și puterile imperialiste, iar, pe de alta, între acestea și cercurile burgheze liberale.

Deși capitalul intern s-a dovedit insuficient pentru acoperirea necesarului din industrie, iar penetrația celui străin a fost limitată și condiționată prin lege, toate sectoarele industriei mari au înregistrat creșteri însemnate la toți indicatorii, conform cifrelor cuprinse în următorul tabel, exprimate în valorile absolute :¹⁹

Droesing, asigurîndu-și apoi și pe acea din Korneuburg. În 1928, la München, a luat ființă societatea Creditul minier Deutsch — Rumänische Petroleumvertriebs A. G., utilizînd Dunărea drept cale de transport spre Europa Centrală. În același an, tot la München, din inițiativa societății Creditul minier s-a fondat Deutsch — Rumänische Motortank Schifffahrts, cu scopul de a asigura transportul produselor sale spre filialele din Austria, Germania și, mai tîrziu, Cehoslovacia (*Creditul minier*, București, 1936, p. 9—10; *Aspecte ale dezvoltării capitalismului monopolist în România*, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 64—65). De asemenea, în vederea desfacerii produselor, marile societăți metalurgice au constituit în 1926, din inițiativa Băncii de Credit Român, un sindicat al lor sub forma unei societăți anonime, intitulat Socomet, în cadrul căruia Reșița deținea rolul conducător. Dacă în momentul constituirii, sindicatul avea ca scop numai vînzarea produselor uzinelor Reșița și Titan-Nadrag-Calan, ulterior în componența sa au intrat și întreprinderile David Goldenberg — Fii din Brăila și Industria sîrmii. În același scop, adică al desfacerii, capitalul intern a participat, ca și în cazul industriei petrolului la înțelegeri monopoliste. Astfel, în cadrul pieții europene a oțelului, împărțită între Entente internationale de l'acier și Zentral Europäische Gruppe, România a intrat în a doua sferă. Prin convenția încheiată în 1927 între Reșița și Grupul Europei Centrale, firma din România primea 52,5%, iar cel străin 47,5% din tonajul oțelului brut desfăcut în țară (*Aspecte ale dezvoltării capitalismului...*, p. 21, 88).

¹⁸ A. Vijoli, *Cercetări asupra capitalului financiar în țara noastră*, București, 1949, p. 99—101, 121—131.

¹⁹ *Aspecte ale economiei românești*, București, 1939, p. 286 ; Fl. Em. Manoliu, *Politica prețurilor în economia românească*, București, 1939, p. 31.

Anul	Nr. întrep.	Forța H.P.	Personal	Valoarea (în milioane lei)		
				combust.	materii prime	producției
1922	2924	375011	163354	2035	14789	25280
1923	3301	392065	...	1477	14105	27440
1924	3840	389549	223423	1846	20076	36821
1925	3501	391249	213411	1713	21523	34408
1926	3810	415823	215036	1971	23177	30703
1927	4094	463436	214052	3094	33660	59100
1928	3966	472171	206547	2794	33740	62270

Transformate în valori relative, datele de mai sus arată că, în 1928 față de 1922, numărul întreprinderilor a crescut cu 35%, forța motrice cu 25%, personalul cu 26%, valoarea combustibilului cu 37%, a materiilor prime cu 128% și a producției cu 146%. Punctul maxim al fiecărei categorii oscilează în cadrul perioadei. Astfel, la personal, el se află în 1924, la numărul întreprinderilor și la valoarea combustibilului în 1927, la forța motrice, la valoarea materiilor prime și a producției în ultimul an al intervalului.

Progresele simțitoare se vădese în faptul că, în timp ce numărul marilor unități din ramura transformatoare a crescut în 1928 cu numai 3% față de 1924, volumul forței motrice întrebuințate pe întreaga industrie respectivă a sporit cu 21%, ceea ce pune în evidență accentuarea gradului de utilitate tehnică. Repartizată pe cap de muncitor, forța motrice a săltat de la 1,8 H. P. în 1924 la 2,6 în 1928²⁰. Cifrele de mai sus demonstrează că industria, în genere economia, nu s-a artificializat, cum căutau unii să susțină²¹, în jurul deprecierei monetare, ci s-a dezvoltat corespunzând „unor nevoi capitale, propășirii economice și existenței naționale”²².

Cu toate greutatea, industria a fost pusă în situația de a produce cit mai mult. Începînd din anul 1924, volumul producției a fost, în ansamblu, în continuă ascensiune, ceea ce a corespuns unei intense activități industriale, cerută de refacerea economică a țării²³. Punctul maxim de prosperitate s-a plasat în anul 1927, după care producția a descrescut.

Ca și mai înainte, industria s-a dezvoltat inegal sub raportul repartizării teritoriale și a ponderii între ramuri. Astfel, forța motrice avea cele mai mari cote în Transilvania și Banat, unde revenea în medie cite 2,5 H. P. de fiecare lucrător, sau 3,7 în metalurgie, 0,7 în electro-tehnică, 1,9 în exploatarea forestieră, 8,4 în chimie, 3,8 în alimentară, 0,8 în textile, 1,1 în pielărie, 2,1 în materiale de construcții, 1,1 în ceramică, 0,4 în sticlărie și 1,6 în ramura hîrtie și arte grafice²⁴. Tot aici,

²⁰ Calculat după *Anuarul statistic al României*, 1925, p. 155 ; idem, 1929, p. 187.

²¹ V. V. Protopopescu, *Întreprinderile românești de credit sub influența conjuncturii 1919—1932*, București, 1936, p. 36.

²² Stavri C. Cunesco, *Mîna de lucru în producția națională*, București, 1926, p. 4.

²³ N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 216.

²⁴ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918—1928*, vol. I, București, 1929, p. 497.

numărul întreprinderilor și volumul capitalului înregistrează valori mai mari²⁵.

Dezvoltarea industriei s-a produs în condițiile în care întreaga economie era măcinată de neajunsuri, ilustrate prin lipsa unei politici unitare și de continuitate, sfera restrinsă a cunoștințelor tehnice și de organizare pe baze științifice a întregii producții naționale, prezența în mare măsură a creditelor străine, criza de numerar datorată deprecierei valutar, creșterea dobânzilor ca urmare a penuriei de capital, riscurile determinate de instabilitatea factorilor economici, insolvabilitatea statului la plata produselor industriale pe care le achiziționa, perturbarea fondurilor băncilor românești prin solicitarea de mijloace financiare importante necesare „naționalizării” întreprinderilor industriale, mai cu seamă în Transilvania și Banat, slaba putere de absorbție a pieții interne, calitatea inferioară a produselor din care cauză devenea anevoioasă plasarea lor pe scară mondială etc.²⁶.

Industria, după cum s-a demonstrat și în acel timp²⁷, nu putea produce decât cu un preț ridicat, desfacerea mărfurilor realizându-se în cea mai mare parte pe piața internă, protejată într-un înalt grad de concurență străină. Este de la sine înțeles că în asemenea condiții, masele populare au fost primele care au avut de suferit. Industria nu posedă însă capacitatea de a satisface deuseul propriu decit în portii care au reprezentat 48%, în 1922, 39,6% în 1924, 43,1% în 1927 și 65% în 1929²⁸. După unele surse documentare externe, producția pe cap de locuitor în 1928, calculată la prețul aceluia an, exprima 63 mărci, consumația 79 mărci, deci, un deficit de 16 mărci²⁹. În cifrele respective au fost cuprinse și produsele de alt gen decit cel industrial. Creșterea posibilităților de acoperire a cerințelor interne cu produsele industriei indigene constituie fără tăgadă un progres real, care a diminuat dependența de piața externă. Se cuvine de reținut, fapt reliefat pe bună dreptate în zilele noastre³⁰, că sporirea respectivă nu s-a produs pe seama creșterii consumului, ci, în primul rind, prin înlocuirea importului de produse similare, ca urmare a restricțiilor comerciale și financiare impuse. La unele produse însă, deosebi la bunurile de larg consum (zahăr, articole din lână și din bumbac, de pielărie etc.) s-a înregistrat, în comparație cu anul 1913, o ușoară creștere în 1927,

²⁵ Vezi G. N. Leon, *La Transylvanie et la politique économique de la Roumanie*, București, 1943, p. 57.

²⁶ Vezi, între alții, M. Manolescu, *Politica producției naționale*, București, 1923, p. 189—190; Chr. Staicovici, *Istoricul celor 25 ani de activitate a Uniunii generale a industriștilor din România, (1903—1928)*, București, 1929, p. 44; I. Răducanu, op. cit., p. 87—88; M. Gr. Romașcanu, *Situația industriei mari înainte de stabilizării monetare*, București, (1929), p. 1; I. I. Popovici, *Formarea capitalului în România*, Iași, 1931, p. 127; Arh. St. București, fond Președ. Cons. de Miniștri, dosar 7/1926, f. 428.

²⁷ C. Casasnovici, *Comercializarea produselor industriale*, București, 1926, p. 14—15.

²⁸ *Les industries de Roumanie*, București, 1936, p. 31—32; V. Axenciuc, *Evoluția economiei românești în anii 1918—1938*, în „*Anale de istorie*”, an. XII (1966), nr. 6, p. 9.

²⁹ A. Reithinger, *Le visage économique de l'Europe*, Paris, 1937, p. 48.

³⁰ V. Axenciuc, op. cit., p. 9.

după care a avut loc o scădere a consumului ³¹.

Industrializarea, deși a determinat o anumită dezvoltare a forțelor de producție, s-a înfăptuit, pe de o parte, așa cum am văzut, prin menținerea pe o treaptă scăzută sau chiar o reducere a nivelului de trai al maselor populare, prin comprimarea în unele sectoare a capacității de cumpărare, iar, pe de altă parte, prin intensificarea exploatarei muncii. Speculând situația de reflux revoluționar, burghezia a reușit, spre sfârșitul perioadei, să creeze organe care să pregătească aplicarea sistemelor științifice de organizare a muncii (taylorismul, fordismul și altele), care nu erau altceva, cum arăta V. I. Lenin, decât metode raționale de sporire a productivității, dar și de stoarcere a sudorii muncitorilor, pentru creșterea beneficiilor ³².

Cu toate că procesul industrializării s-a diversificat și a cîștigat noi valențe economice, îngăduindu-i o participare în mai mare măsură decât înainte la ascensiunea forțelor de producție, el nu a reușit în perioada ce o cercetăm, ea și în anii pînă la socialism, să creeze o industrie grea puternică, care să aibe în centru o ramură a construcțiilor de mașini, capabilă să înzestreze și să reînzestreze pe baze moderne economia națională. Deși extracția de petrol atinsese proporții considerabile, agricultura era ramura de bază, iar alte compartimente își așteptau dezvoltarea, România nu a produs utilaj petrolier, nu a fabricat tractoare și mașini agricole, nu a realizat instalații miniere, energetice, autocamioane și alte produse tipice sectorului construcției de mașini. Dovadă, din totalul industriei prelucrătoare a anului 1922, ramurile metalurgică, materiale de construcții, chimie și electrotehnică dețineau o pondere de circa 21%, industriile alimentară, pie-lărie și lemn 48,5%, iar sectorul textil 13,2% ³³.

Cu toate că industria grea a absorbit în perioada respectivă cea mai mare parte a capitalului, după cum am văzut mai sus, ponderea de bază în cadrul totalului industriei era deținută de ramura ușoară, în primul rînd de compartimentul alimentar, în ciuda faptului că înregistrase o scădere relativă a cotelor sale. În consecință, valoarea producției metalurgice în 1928 era de peste două ori mai mică decât valoarea producției alimentare. Industria lemnului, deși cunoscuse o puternică criză, ocupa locul doi, îndeosebi prin fabricile de cherestea și de prelucrare. Celelalte ramuri au avut o evoluție ascendentă, fără a modifica însă trăsătura caracteristică enunțată mai sus. Dintre toate, industriile de petrol și metalurgică s-au impus printr-o dezvoltare mai pronunțată, constituind, totodată, un teren de luptă acerbă nu numai între capitalul național și cel străin, ci și între grupuri financiare internaționale pentru acapararea lor. Legislația elaborată, de care am vorbit cu alt prilej ³⁴, constituie doar o mărturie în acest sens.

³¹ V. Axenciuc, *op. cit.*, p. 9.

³² V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 23, București, Editura politică, 1964, p. 18—19; vol. 36, București, Editura politică, 1965, p. 151—152, 200.

³³ V. Axenciuc, *op. cit.*, p. 8.

³⁴ I. Saizu, *Structura legislației economice...*, p. 41—54.

Eforturile depuse în industrie și politica de intensificare a exploataării muncii au fost răsplătite de beneficii importante. În principalele ramuri industriale rata profitului a crescut de la 14—30% în 1923 la 25—51% în 1928. Organizațiile monopoliste au realizat profituri și mai mari³⁵. La nivelul societăților industriale, beneficiul net a fost înregistrat în valori care au scăzut de la 24,10% în 1922 la 9,1% în 1927, pentru ca apoi să se majoreze lent la 9,2% în 1928³⁶. Reducerea în ansamblu s-a datorat, pe de o parte, desoreșterii randamentului în ramurile petrol, lemn și morărit, în urma concurenței pe care o făceau produsele similare străine pe piața internațională, iar, pe de altă parte, camuflării în diferite conturi a unei cote din profit. Diminuarea randamentului capitalului investit nu era însă generală. În unele ramuri (construcții, gaz metan, electricitate, chimie) s-au înregistrat, dimpotrivă, creșteri³⁷.

Efectul social cel mai important, cu adinci implicații pozitive asupra dezvoltării societății românești, care a avut loc ca urmare a refacerii și avântului industriei, îl constituie creșterea rîndurilor clasei muncitoare, a ponderii ei în totalul populației. Dezvoltarea forțelor de producție, ca și aplicarea reformei agrare din 1921, a determinat o creștere în favoarea proletariatului industrial a raportului dintre muncitorii din această ramură și cei din agricultură. Datele statistice de care dispunem, deși parțiale și consemnate după criterii diferite, îngăduie totuși formarea unor aprecieri folositoare cunoașterii problemei respective, relevînd că în majoritatea ramurilor de activitate au fost ocupați mai mulți muncitori decît în perioada precedentă. Numărul lor a crescut de la 215.009 în 1922 la 283.296 în 1924 — cel mai mult în cadrul perioadei — pentru a scădea pînă la 253.743 în 1928³⁸.

Firește, expunerea, fie și sumară, a evoluției industriei, pe ramuri, pe care o încercăm în cele ce urmează, oferă tendințele, limitele și rezultatele obținute pe acest tărîm.

Progresul realizat în industria petrolului după aplicarea legii minelor s-a ilustrat în primul rînd în creșterea producției brute: de circa 2,5 ori mai mult în 1928 decît la nivelul anului 1925. Sporul s-a realizat mai ales prin exploatarea intensivă a perimetrelor noi concesionate de statul român. În perioada 1924—1928, societățile au „menajat” extragerile pe cuprinsul suprafețelor primite în concesiune de la particulari, intensificînd-o îndeosebi pe cele 500 ha acordate conform legii³⁹. De aceea, s-a ajuns ca în 1927, 52,5% din producția de țiței a României (peste 1,9 milioane tone) să fie realizată din valorificarea terenurilor statului⁴⁰. Statisticile vremii, deși lipsite de concordanță (cifrele

³⁵ V. Axenciuc, *Pauperizarea clasei muncitoare din România între cele două războaie mondiale*, în „Probleme economice”, an. XIV (1961), nr. 3, p. 21.

³⁶ I. I. Popovici, *op. cit.*, p. 212—214

³⁷ *Ibidem*, p. 218—219.

³⁸ *Anuarul statistic al României, 1939 și 1940*, p. 476—493.

³⁹ I. Teodorescu, *L'évolution de l'exploitation des richesses minières de la Roumanie pendant la période 1919—1927*, în „La Roumanie économique”, nr. 7—8/1928, p. 99.

⁴⁰ *Ibidem*.

privind mărimea în procente a capitalului național cuprind diversitatea următoare : 42% în 1928 la Al. Topliceanu⁴¹; 20% în 1927 la V. Brătianu⁴²; 24% în 1928 la O. Constantinescu⁴³), ca și preocupările din zilele noastre (C. Murgescu⁴⁴ și Gh. Buzatu⁴⁵ — 23%) arată că ponderea finanței autohtone în industria petrolului s-a mărit simțitor în raport cu nivelul antebelic de 6—8%⁴⁶. Deosebite au fost și rezultatele obținute în sporirea tehnicizării extragerii zăcămintelor. În 1926—1927 s-a înregistrat trecerea de la sistemul de exploatare nechibzuit la unul superior. În acest fel s-a impus renunțarea la aglomerarea sondeilor și abandonarea metodei erupției libere prin întrebuintarea rațională și introducerea spre sfârșitul perioadei a coloanei mecanice cu cimentare după modelul american, fapt care a contribuit la obținerea unor importante economii la foraj și la reducerea cazurilor de inundare a zăcămintelor⁴⁷.

Regimul minier din 1924, departe de a fi ideal, a fost fără îndoială superior celui căruia i-a succedat. El nu a putut fi însă aplicat integral, „fiind confruntat neîncetat cu factorul timp, cu opoziția înverșunată a trusturilor mondiale „Standard Oil” și „Royal Dutch—Shell”, adăugându-se și lipsa de fermitate a guvernelor românești care au acționat astfel din motive de oportunitate față de organizațiile internaționale, din lipsă de mijloace materiale suficiente pentru traducerea în viață a prevederilor lui ori datorită unei orientări neadecvate de moment într-un aspect sau altul al problemei petrolului”⁴⁸.

În perioada 1922—1928 a avut loc atragerea de noi categorii de forță de muncă în ramura susmenționată. Întregul personal ocupat a sporit de la 23.510 în 1922 la 32.323 în 1926, după care numărul a scăzut treptat pînă la 28.208 salariați în 1928⁴⁹. Analiza repartizării pe subgrupe ne arată că s-a pus accent cu precădere pe creșterea numărului inginerilor și al șefilor de exploatare, a maiștrilor și a lucrătorilor sondeori și minieri, a maiștrilor de ateliere, a meseriașilor, a lucrătorilor speciali și a salarilor, adică a acelor categorii care lucrau nemijlocit în procesul de producție. O creștere, însă lentă, a avut loc și în cadrul personalului administrativ și al funcționarilor de birou. Potrivit

⁴¹ Al. Topliceanu, *Lupta pentru petrol. Trusturile străine și politica României*, București, 1929, p. 107.

⁴² V. Brătianu, *La politique d'Etat du pétrol à la suite de la nouvelle Constitution et de la Loi des mines*, București, 1927, p. 7—8.

⁴³ O. Constantinescu, *Contribuția capitalului străin la industria petroliferă românească*, București, 1937, p. 155.

⁴⁴ *Contribuții la istoria capitalului străin în România de la sfârșitul primului război mondial pînă la ieșirea din criza economică din 1929—1933*, București, Editura Academiei, 1960, p. 132.

⁴⁵ Gh. Buzatu, *Rezultatele aplicării legii minelor din 1924 în industria petrolului din România*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași”, tom. XII (1975), p. 26—27.

⁴⁶ V. Brătianu, *La politique d'Etat...*, p. 7—8.

⁴⁷ Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 32.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 33.

⁴⁹ *Statistica industriei extractive*, an. XL (1938), București, 1940, p. 22—23.

cifrelor⁵⁰, anul 1926 nu reprezintă punctul culminant al curbei de creștere pentru toate categoriile. La soniori și mineri, la meseriași și la personalul administrativ comprimarea a început după 1925, fapt care a contribuit la creșterea rindurilor șomerilor.

Comparativ cu situația din exploatarea miniere, structura claselor de profesii din extracția petrolului era mai echilibrată. Într-adevăr, de unde în prima ramură munca necalificată (salahori și oameni de serviciu) depășea jumătate din cifra totală a angajaților, în cea de a doua, ea oscila în jurul proporției de 25%, adică aproximativ o pătrime din întregul personal. Din această cauză și raportul dintre clasa personal tehnic și clasa lucrători era mai bine cumpănit. Cei mai mulți muncitori au fost ocupați în anul 1926, cu 8.289 mai mult decât la începutul perioadei. Din punct de vedere teritorial, aproximativ 20.000 de muncitori sau 4/5 din totalul celor cuprinși în industria petrolului lucrau în județul Prahova⁵¹.

În condițiile în care în perioada 1922—1928 s-a pus accent pe factorul autohton în procesul valorificării bogățiilor și a muncii, problema personalului nu poate fi privită numai sub raport numeric, ci și după locul de origine. Cifrele referitoare la personalul străin atestă o creștere bruscă de la 258 în 1922 la 432 în anul următor, o ușoară scădere în anul 1924 (425), apoi din nou o creștere, lentă însă, la 434 în 1925. După alte oscilații — 369 în 1926 și 406 în 1927 — perioada la care ne referim s-a încheiat din acest punct de vedere cu cifra de 292 străini, deci aproape de nivelul anului de început⁵². Proporțional, structura personalului după criteriul apartenenței naționale a înregistrat următoarele oscilații: 1,1% în 1922, 1,6% în 1923, 1,4% în 1924, 1,4% în 1925, 1,3% în 1927 și 1,0% în 1928. Pe totalul claselor de profesii, munca străină era mai bine reprezentată decât în ramura minieră. Și în acest caz, ea era cel mai bine concentrată în grupa ingineri și șefi de lucrări, adică la conducerea exploatarea de petrol, deținând următoarele valori relative: 26,5% în 1922 — cel mai mult în cadrul perioadei analizate — 25,3% în 1923, 26,3% în 1924, 23,1% în 1925, 19,5% în 1926 — cel mai puțin între anii luați în studiu — 21,2% în 1927 și 20,2% în 1928. La alte categorii de ocupații, îndeosebi la cele necalificate, ca de pildă la salahori și lucrători cu ziua, procentul forței de muncă străine era foarte mic sau chiar inexistent.

În cadrul industriei extractive și a grupului de combustibili de valoare un loc important îl ocupă gazul metan. Se știe că, după război, exploatarea acestuia a trecut, în parte, în proprietatea statului, fiind extras și valorificat pînă în 1927 de autoritatea centrală și de o societate particulară maghiară (Societatea ungară de gaz metan — U.E.G.), aflată sub sechestru administrativ⁵³. La 15 octombrie 1925, statul a

⁵⁰ *Statistica industriei extractive*, an. XL (1938). . . , p. 22—23.

⁵¹ *Situația clasei muncitoare din România, 1914—1944*, București, Editura politică, 1966, p. 171—172.

⁵² *Statistica industriei extractive*, an. XL (1938). . . , p. 22—23.

⁵³ Camil Negrea, *Regimul juridic al gazului metan din Ardeal*, București, 1940, p. 25, 33.

comercializat avuția respectivă prin înființarea Societății naționale de gaz metan, cunoscută și sub numele de Sonametan; opt complexe rămăneau însă pe mai departe concesionate Societății U.E.G.⁵⁴. Sub regimul comercializării, exploatarea gazului metan s-a intensificat⁵⁵. Sonametan a efectuat mai întâi însemnate lucrări și cercetări în vederea celei mai bune distribuiri și întrebuințări a combustibilului respectiv.

Imediat după război, industria cărbunelui a fost influențată de insuficiența producției de acest gen pe plan european, datorită distrugerilor, ca și de prețurile în creștere ale produselor petrolului. În perioada 1922—1928 producția carboniferă a luat un avânt puternic, dar diferențiat pe etape⁵⁶, ilustrat în creșterea numărului întreprinderilor, a capitalului, în mărirea suprafeței în exploatare, în cuprinderea de noi brațe de muncă, în sporirea producției și a beneficiilor. Cererea mare de combustibil pentru economia națională, îndeosebi pentru transporturi și industrie, a determinat ca unele exploatări, care erau gata să fie închise, să-și reia lucrul, să se instituie prime de producție, să se constituie comisii și organe centrale de execuție a măsurilor de valorificare a zăcămintelor de cărbune⁵⁷.

Producția maximă de cărbune a fost realizată în anul 1927. Dacă la lignit punctul culminant a coincis cu cel al producției totale, la huilă acesta s-a aflat în anul următor. După cum arată cifrele⁵⁸, atenția cea mai mare a fost acordată lignitului care, în 1925, a reprezentat 89,3% din total, în timp ce huila nu a realizat decât 10,5%.

Întreprinderile românești, mai cu seamă cele comercializate, au înregistrat, în cele mai multe cazuri, deficite. Între anii 1924 și 1927, minele statului au consemnat un deficit de 192.000.000 lei. După mărturia lui Tancred Constantinescu, făcută în 1926, unitățile carbonifere n-au ajuns să-și scoată nici cheltuielile de exploatare. Cele care realizau beneficii repartizau în dauna statului cotele, deși se aflau sub regimul comercializării. Astfel, Lonea a distribuit în 1927 capitalului privat 5% beneficii, iar statului abia 0,05%⁵⁹. Sub aceeași optică, în 1928 capitalul privat a obținut 9%, iar statul 1,6%⁶⁰.

Cît privește forța de muncă, personalul ocupat în industria minieră (cărbuni, minereuri și cariere) a avut o evoluție identică cu în-

⁵⁴ C. I. Motaș, *Istoricul, programul și realizările societăților de gaz metan*, București, 1934, p. 5, 11.

⁵⁵ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 1090—1092, 1095.

⁵⁶ Regimul de încurajare a industriei cărbunelui s-a diminuat după 1925 pentru faptul că statul și-a îndreptat politica combustibilului spre petrol, în urma refacerii industriei petrolifere (Vezi L. Bathory, *Aspecte privind situația industriei carbonifere din România între anii 1919—1929*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, tom. X (1967); L. Bathory, *Evoluția economică a principalelor societăți carbonifere din România între anii 1919—1929*, în idem. tom. XII (1969).

⁵⁷ „Argus”, 15 februarie și 12 martie 1926.

⁵⁸ *Anuarul statistic al României*, 1929, p. 201—207; *Enciclopedia României*, vol. III, p. 692, 1090—1092.

⁵⁹ V. N. Madgearu, *Bazele noiei politici economice*, București, 1929, p. 22—23.

⁶⁰ *Ibidem*.

săși activitatea economică a ramurii. Datele statistice⁶¹ dezvăluie că punctul culminant de creștere a personalului total îl reprezintă anul 1926 cu 60.175 angajați, că cel mai mare număr de salariați îl găsim la categoria salahori, soniori și mineri, meseriași și maiștri soniori și mineri. Sporul era, în 1926, cu aproape 13.000 de muncitori mai mult decât în 1922. În anii de creștere (1922—1926), mărirea s-a realizat îndeosebi la categoria salahori, iar descreșterea de după 1926 a avut loc tot pe seama acestora, ca și a lucrătorilor calificați din ateliere. Procesul de comprimare din anii 1927—1928 era legat de acțiunea de „raționalizare a producției și a muncii“.

Judecând importanța minieră a provinciilor după personalul întrebuințat, pe primul loc se plasa Transilvania cu 37.320 sau 65,1% cadre, urmată de Banat cu 10.180 sau 17,75% angajați, Vechiul regat cu 8.899 sau 15,53% salariați, Bucovina cu 420 sau 0,73% cadre. Restul procentelor revenea altor regiuni⁶².

Structura personalului după locul de origine permite, atât cit fenomenul a fost inserat, să se tragă unele concluzii. Pe total personal, proporția celui străin a reprezentat abia 0,9% în 1922, 0,79% în 1923, 0,84% în 1924, 0,78% în 1925, 0,81% în 1926, 0,81% în 1927 și 0,82% în 1928⁶³, ceea ce îngăduie să se afirme că politica de stimulare a muncii naționale în spiritul formulei „prin noi înșine“ a dat unele rezultate bune. Din punct de vedere strict profesional, raportul dintre personalul superior și cel inferior ne arată că numărul cadrelor cu înaltă calificare era insuficient. Cifra acestora, incluși în clasa personal tehnic sau conducători de întreprindere, a reprezentat 303 cadre în 1922, 265 în 1923, 314 în 1924, 391 în 1925, 427 în 1926, 401 în 1927 și 445 în 1928. Sub raport național, munca străină calificată din clasa profesională respectivă a cuprins valoarea cea mai mare în 1924, cind s-au înregistrat 52 cadre, iar cea mai mică în 1927 cu 38 angajați, fiind, în fapt, cel mai bine exprimate aici din toate clasele de profesii⁶⁴.

Industria minieră a încorporat în structura forței de muncă și personal administrativ și funcționăresc de birou în cifră de 1.419 cadre în 1922, 1.647 în 1923, 1.820 în 1924, 2.034 în 1925, 2.174 în 1926, 2.212 în 1927 și 2.134 în 1928⁶⁵. Scăzând din totalul personalului mărirea care revine categoriei de angajați tehnici, administrativi și de birou vom constata că industria minieră a cuprins muncitori și maiștri în sumă de 44.297 în 1922, 50.279 în 1923, 51.986 în 1924, 54.921 în 1925, 57.574 în 1926, 53.772 în 1927 și 47.366 în 1928⁶⁶. Prin urmare, punctul maxim a fost atins în 1926, urmat de scăderi care, deși n-au coborât sub cifra anului de început, au fost bruște pentru că s-au efectuat într-un interval scurt și în condiții de început de criză și de aplicare a principiilor raționalizării.

⁶¹ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 1096.

⁶² *Statistica minieră a României pe anul 1925*, București, 1926, p. XII—XIII.

⁶³ Calculat după *Statistica industriei extractive*, an. XXXIX (1937), București, 1939, p. 22—23.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

Semnificativ este, sub raportul ilustrării insuficiențelor preocupări de profesionalizare și calificare a muncii, faptul că numărul salariaților necalificați s-a apropiat de jumătatea cifrei întregului personal din ramură, iar pentru anii 1925 și 1926 a și depășit-o. Adăugind la suma lor și datele privind personalul de serviciu, cele două clase întrecut, cu excepția anilor 1927 și 1928, jumătatea întregului personal. Amploarea fenomenului de incalificare apare și mai pregnant prin raportarea cifrei salariorilor și a oamenilor de serviciu la totalul muncitorilor și al maiștrilor.

În dezvoltarea sectorului metalurgic, cu care începem analiza industriei prelucrătoare, s-au distins în epoca postbelică două etape: una, cuprinsă între anii 1919 și 1924, caracterizată prin crearea de întreprinderi cu capital românesc, având drept sarcină să contribuie la refacerea materialului rulant și la fabricarea unor articole care pînă atunci se importau; alta, acoperind anii 1924—1927, de înființare a unor mari societăți cu „ajutorul” capitalului străin, de dispariție a celor mai multe întreprinderi neconsolidate din punct de vedere financiar, economic și tehnic, apărute în prima fază. În a doua etapă se observă o tendință din ce în ce mai pronunțată pentru reorganizarea, modernizarea instalațiilor, pentru concentrarea muncii și a capitalului. Acum s-a pus un accent aparte pe marea întreprindere, pe unitatea de exploatare de largă dimensiune, în cadrul căreia raționalizarea producției și a muncii era mai ușor de înfăptuit⁶⁷.

După cum arată datele statistice⁶⁸, numărul întreprinderilor din industria metalurgică s-a comprimat de la 557 unități în 1924 la 451 în 1928, în vreme ce capitalul lor a sporit, ceea ce demonstrează că cifra celor slab dotate sub raport financiar și tehnic s-a redus într-o anumită măsură. În cadrul întreprinderilor create se incorporau marile unități care au sporit ponderea industriei metalurgice în ansamblul industriei: Titan-Nădrag-Călan, Copsa Mică-Cugir, I.A.R. și altele. Tot acum au intrat în funcțiune unele din întreprinderile fondate mai înainte, mai ales Fabrica de sîrmă Cimpia Turzii, s-a creat un modest atelier de reparații din care mai târziu a derivat societatea Malaxa. Altele, în special Reșița și Uzinele Ferdinand, și-au sporit potențialul prin noi investiții, modernizări și înființări de noi secții sau fabrici.

Participarea capitalului străin în această ramură s-a manifestat, pe de o parte, pe calea avantajoasă a participațiilor și a finanțărilor decit prin investiții directe⁶⁹, iar, pe de altă parte, prin plasarea pe piața

⁶⁷ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 850—851.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 851.

⁶⁹ Avantajul rezulta din faptul că, în timp ce pentru a controla societatea Asta, de pildă, care în 1928 poseda un capital de 450.000.000 lei, capitalul italian a avut nevoie de circa 380.000.000 lei, ceea ce reprezenta 67% din totalul acțiunilor (*Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 151), cîteva mari bănci franceze și austriece — Banque des pays de l'Europe Centrale, Banque de Paris et des Pays-Bas, Österreichische Kreditanstalt din Viena etc. — care dețineau circa 240.000.000 lei, adică 33% din mijloacele Băncii de credit român, controlau prin intermediul acestora întreprinderi și ramuri cu un capital de ordinul miliardelor (V. Axenciuc, Gh. Surpat, *O lucrare despre pătrunderea capitalului străin în Ro-*

noastră a diverse mașini și utilaje. Dacă în 1923 capitalul societăților metalurgice în care erau interesate unități străine reprezenta jumătate din totalul mijloacelor bănești utilizate în ramură, în 1928 finanța internațională a reușit să fie prezentă în întreprinderi cu peste 70% din fondurile industriei respective⁷⁰.

Avantajată de comenzile statului și de politica protecționistă accentuată, dar stinjenită, totodată, de o sumă de cauze economice, inclusiv de penetrația capitalului străin și de concurența produselor sale, industria metalurgică avea să-și sporească potențialul datorită marilor cerințe pentru opera de refacere și de apărare națională. Tot datorită acestor cauze, personalul a înregistrat o linie foarte sinuoasă⁷¹. Cifra lui maximă a fost consemnată în 1926, cu 44.748 salariați, din care 40.911 lucrători⁷². Scăderea de după acest an a avut loc pe seama, în primul rând, a muncitorilor. Astfel, în timp ce numărul lucrătorilor s-a redus de la 37.154 în 1925 la 34.520 în 1928, exceptând anul maxim 1926, personalul administrativ și tehnic a crescut de la 3.843 la 5.188⁷³. Modernizarea unor instalații a aruncat în rîndul șomerilor mii de muncitori. În afară de aceasta, unele întreprinderi, chiar din cele mari⁷⁴, odată cu restrîngerea comenzilor din partea statului și a C.F.R. și-au redus activitatea sau au încetat integral lucrul, concediind personalul.

Semnificativ este, pe de o parte, faptul că în ramura metalurgică erau concentrați aproximativ 1/5 din totalul muncitorilor cuprinși în industria prelucrătoare⁷⁵, iar, pe de alta, că tot ea deținea ponderea cea mai mare — 63% — de lucrători calificați din totalul grupelor care alcătuiau diviziunea activităților prelucrătoare⁷⁶. Și tot atât de expresiv era și evenimentul că dezvoltarea maximă a unor întreprinderi metalurgice a căzut în intervalul 1925—1928. De pildă, cifra cea mai ridicată a muncitorilor din siderurgie și mecano-siderurgie a fost în 1926 de 12.186 și la atelierele mecanice de reparații de 11.665⁷⁷. La sfîrșitul anului 1924, cele șapte uzine siderurgice și trei uzine mecano-siderurgice mari, care concentrau circa 11.000 de lucrători, realizau o producție de 115.424 tone, înscriindu-se, ca valoare a producției și număr de muncitori, cu o proporție de 1/3 din întreaga ramură⁷⁸, ceea ce este foarte semnificativ din punct de vedere social-economic.

mânia burghezo-moșierească, în „Lupta de clasă”, an. XLI (1961), nr. 4, p. 118—125).

⁷⁰ *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 145.

⁷¹ *Anuarul statistic al României, 1939 și 1940...*, p. 480—493.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Amintim aici cazul Astrei care, la sfîrșitul anului 1926, a concediat 500 de muncitori („Viața muncitoare”, 18 decembrie 1926).

⁷⁵ *Anuarul statistic al României, 1939 și 1940...*, p. 476—493.

⁷⁶ *Situația clasei muncitoare din România...*, p. 175.

⁷⁷ „Buletinul industriei”, an. I (1926), nr. 10—11, p. 1022—1023; an. II (1927), nr. 11—12, p. 854; *Anuarul statistic al României, 1928*, p. 178—179; *idem* 1929, p. 181—189.

⁷⁸ Șt. Chicoș, *Industria siderurgico-metalurgică în România, București, 1925*, p. 8.

În perioada reconstrucției postbelice industria forestieră a primit un impuls datorită sporirii cererii de material lemnos pe piața internă și internațională. Cu toate că România dispunea de însemnate surse energetice și valoroase păduri, cererea respectivă nu a fost satisfăcută în cadrul unui proces de industrializare superioară a fondului forestier. Între anii 1922 și 1928 a sporit mai mult preocuparea pentru exploatarea pădurilor decât activitatea de industrializare a lemnului, mai ales la un nivel înalt. Scăzuți erau indicii de valorificare a fagului și stejarului, deși aceste specii, deosebit de prețioase, dețineau o pondere însemnată în fondul forestier al țării⁷⁹. După o perioadă de avânt cuprinsă între 1922 și 1926, în care punctul culminant al defrișărilor l-a constituit anul 1924, a avut loc un declin puternic. În raport cu aceste caracteristici a evoluat numărul întreprinderilor, capitalul, forța motrice, personalul și producția.

Privită în ansamblu, industria forestieră s-a ilustrat printr-un număr mare de întreprinderi, aflându-se din acest punct de vedere pe locul doi, după industria alimentară⁸⁰. Situația era asemănătoare și la nivelul societăților forestiere. În consecință, capitalul mediu pe o societate la sfârșitul anului 1928 era de 11.629.045 lei, adică de 2,3 ori mai puțin decât capitalul mijlociu pe o societate industrială în general, la aceeași dată. De aceea, ele nici nu aveau o existență îndelungată⁸¹. Nota specifică societăților forestiere o constituia utilizarea cu precădere a capitalului împrumutat decât a celui social. La finele anului 1928, creditul folosit depășea de peste trei ori fondul social. În același timp, mijloacele financiare de împrumut întrebuințate în societățile cu capital străin întrecea de peste șase ori pe cel social total, în unele atingând proporții și mai mari. Trebuie subliniat că, deși în spiritul formulei „prin noi înșine” s-au luat măsuri în vederea îngrădirii participării masive a capitalului străin la industria forestieră, pentru reglementarea exploatărilor și sporirea fondului aurului verde, pentru alimentarea cu mijloace bănești proprii (numai Societatea națională de credit industrial își mărise plasamentul de la 98 milioane lei în 1924 la 136 milioane lei în 1928)⁸² și fuseseră numiți la unele societăți chiar comisari ai guvernului cu misiunea de a apăra interesele capitalului național⁸³, finanța internațională și-a sporit penetrația.

Locul participației austro-ungare, care deținuse 64% din totalul capitalului investit în această ramură, a fost luat în principal de cel italian, ce se număra printre cele mai active. El a reușit să acapareze 23% din capitalul social total al ramurii, existent în 1928, și să subordoneze zeci de societăți. Deosebit de întreprinzător a fost Camillo Castiglione, unul din conducătorii băncii Societa Italiana di Credito

⁷⁹ *Anuarul statistic al României*, 1926, p. 56; idem, 1928, p. 78.

⁸⁰ „Economia națională”, nr. 10/1928, p. 377.

⁸¹ *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 153.

⁸² Gh. Brinzescu, *Problema creditului industrial. Considerațiuni teoretice și realizări practice privind România*, București, 1936, p. 193.

⁸³ „Argus”, 25 ianuarie 1926.

Commerciale din Milano și firma Feltrinelli din Fiume. Prin societatea Foresta, Castiglione a desfășurat o amplă acțiune în favoarea capitalului italian⁸⁴.

În perioada respectivă a reușit să pătrundă și capitalul elvețian prin concernele Ofa-Holzindustrie A. G. și Holding International de Bois de Monaco, reprezentând peste 12% din capitalul social al ramurii⁸⁵. Urmău, în ordine, ca pondere, capitalul maghiar cu 4%, apoi cu cote și mai mici finanța austriacă, franceză și cehoslovacă⁸⁶.

Deși numeroase, întreprinderile nu produceau o gamă variată de articole. Analiza industriei forestiere pe grupe de întreprinderi, adică după profilul lor de producție, scoate în relief caracterul restrâns al procesului de fabricație în cele mai multe unități. Activitatea industrială se menținea într-o largă măsură la nivelul producției semifabricatelor și aceasta pentru faptul că întreprinderile sau societățile evitau investițiile mari pentru a realiza o valorificare superioară a lemnului.

După cum arată cifrele statistice⁸⁷, în raport cu caracteristicile enunțate, personalul a crescut treptat de la 47.791 în 1922, la 60.638 în 1925 — punctul maxim — după care a descrescut, tot treptat, pînă la 39.742 în 1928. Se constată, de asemenea, că fenomenul de criză a lovit puternic în rîndul personalului, mai ales în muncitori. Într-un interval de patru ani (1925—1928), numărul celor din urmă a scăzut cu 20.813, în vreme ce personalul tehnico-administrativ a fost comprimat cu numai 83 de cadre.

Criza de producție, determinată într-o foarte largă măsură de neajunsurile în transporturi, de taxele de export, de tariful ridicat pe C.F.R., de oscilațiile permanente ale leului pe piața internă și externă, de prețul mondial scăzut al lemnului, de insuficiența creditului au obligat o serie de întreprinderi să-și reducă activitatea sau să dea faliment, concediind pe muncitori. Numai în intervalul octombrie 1926—mai 1927 au dat faliment 10% din numărul întreprinderilor forestiere⁸⁸. Situația a devenit deosebit de alarmantă în Valea Mureșului, unde 25% din rîndul unităților și-au încetat activitatea⁸⁹.

După cum arată datele statistice, în industria de prelucrare a lemnului aveau preponderență fabricile de cherestea, care însă nu realizau o concentrare accentuată a muncitorilor (în cele mai multe cazuri de 60—70 lucrători de fiecare unitate). Cît privește societățile pe acțiuni, acestea dețineau în 1926, 69% din numărul personalului. Sub

⁸⁴ *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 154—157; V. Axenciuc, *Contribuții la cercetarea pătrunderii și dominației capitalului străin în industria forestieră a României în perioada stabilizării relative a capitalismului*, în „Probleme economice”, an. X (1957), nr. 11, p. 38—39; „Dimineața”, 27 mai 1927; „Argus”, 7 ianuarie 1928.

⁸⁵ *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 156—157.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 157.

⁸⁷ *Anuarul statistic al României, 1939 și 1940...*, p. 480—493.

⁸⁸ „Dimineața”, 27 mai 1927.

⁸⁹ *Idem*, 28 mai 1927.

raportul profesionalizării și a gradului de specializare a muncii situația era dintre cele mai grave datorită nivelului scăzut la care se realiza valorificarea lemnului prin industrializare.

Aplicațiile industriale ale chimiei în metalurgie, textile, celuloză și hirtie, în materialele de construcții etc., ca și pentru consumul direct al populației, au ridicat preocupările burgheziei pentru a dezvolta această ramură. Evoluția însă insuficientă a industriilor care-i solicitau produsele, slaba putere de cumpărare a populației, investițiile mari pe care le necesita, insuficienta bază materială de care dispunea și necruțătoarea concurență a produselor similare străine au determinat ca ramura chimică să progreseze numai în mică măsură și să intre mai de timpuriu în criză. Vedem astfel că, deși România dispunea de bogate materii prime (petrol, gaz metan și de sondă, cărbune, stuf, sare, sulf, minereuri etc.), fiind în această privință una din cele mai înzestrate din Europa, industria chimică a rămas deficitară față de cerințele economiei naționale și, deci, tributară străinătății⁹⁰.

Trebuie reținut că și în această ramură capitalul străin a desfășurat o activitate pentru subordonarea și controlarea celor mai mari unități. Din cele 65 societăți anonime cu un capital de 936.291.180 lei, majoritatea se aflau sub controlul capitalului național, dar unitățile respective erau neînsemnate sub raport economic⁹¹.

Analiza structurii fabricatelor obținute în această ramură ne arată că, în afara activității pentru realizarea unor produse principale (acidul sulfuric și clorhidric, sulfat, pirită, sodă, clor, hidrocloriți, carbonați, distilarea lemnului, a cărbunelui, a petrolului, a amoniacului, precum și a articolelor de cauciuc, celuloid și altele) industria chimică mai producea în cantități mici articole farmaceutice și îngrășăminte. Punctul culminant al activității sale l-a constituit anul 1927, după care numărul întreprinderilor, volumul capitalului, valoarea materiilor prime, a combustibilului și a producției au scăzut. În schimb, puterea motrice și forța de muncă au cunoscut sporuri relativ importante, mai ales datorită creșterii activității întreprinderilor care aveau ca obiect producerea acidului sulfuric, clorhidric, a pirităi, a carbidului și cinamidei, a cauciucului și produselor de celuloid, ca și a rafinăriilor de petrol, solicitate în tot mai mare măsură de securitatea statului.

Comparativ cu alte ramuri, în industria chimică personalul a fost redus. El era concentrat în întreprinderile care dețineau cel mai mare capital investit și o însemnată forță motrice. Totalul lui a atins punctul maxim în 1928 cu 19.728 salariați, din care 16.448 lucrători⁹², grupați mai ales în unitățile de interes național.

Industria hirtiei și celulozei s-a caracterizat, în principal, printr-o oarecare creștere a producției întreprinderilor care fuseseră create

⁹⁰ Anual se importau produse chimice de peste un miliard de lei, sumă care depășea capitalul tuturor societăților anonime din industria chimică de la sfârșitul exercițiului 1928 (*Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 158; „Economia națională”, nr. 7—8/1926, p. 371).

⁹¹ *Anuarul statistic al României*, 1929, p. 186.

⁹² *Idem*, 1939 și 1940, p. 480—493.

pină atunci. Sub raportul provenienței fondurilor, cea mai mare pondere o deținea finanța autohtonă, capitalul străin fiind interesat, prin cel maghiar, austriac, german și un grup eterogen reprezentat de Banca Marmorosch, Blank et Co., în aproximativ un sfert din întregul capital al ramurii. Cea mai mare fabrică cu capital străin era la Petrifalău, ale cărei acțiuni se aflau în portofoliul unei societăți austriace⁹³. Contul ei de „investiții” (de peste 110 milioane lei) era tot atât de mare ca al societății Letea. În plus, capitalul de împrumut de care dispunea la finele lui 1928 (de peste 103 milioane lei) depășea cu mai mult de două ori pe cel al societății Letea⁹⁴. Capitalul maghiar era prezent la fabricile din Zărnești și Birgău⁹⁵. Ca și în perioada imediat postbelică, acum Banca Marmorosch, Blank et Co. s-a numărat printre unitățile de credit care își plasau capitalurile la Letea. Aceasta din urmă intrase, totodată, în grupul industriilor finanțate de Societatea națională de credit industrial⁹⁶, fapt cu urmări favorabile asupra dezvoltării procesului de producție, îndeosebi asupra creșterii investițiilor în instalații⁹⁷.

În perioada 1922—1928 s-au lărgit și relațiile economice dintre întreprinderile ramurii. După cum se știe, în 1903, fabricile de hirtie din țară, al căror capital era în majoritate autohton (Letea, Băsteni, Cimpulung și Scăieni) au întemeiat un *Birou de vânzare a hirtiei*, cunoscut mai târziu sub denumirea de *Oficiul de vânzarea hirtiei*, care urmărea înlăturarea concurenței străine și menținerea unor prețuri ridicate. Înființarea acestuia, cu consecințe negative asupra consumatorului, a dat naștere la numeroase critici⁹⁸. Prin făurirea statului unitar, în cadrul organizației pomenite mai sus au intrat și două fabrici din Transilvania. În 1923, expirând convenția din 1903, aceasta a fost prelungită în mod provizoriu cu încă zece ani. Totodată, s-au făcut unele modificări la repartizarea cotelor, la fixarea condițiilor de vânzare și la modul de lichidare a soldurilor la expediție⁹⁹. Astfel modificat, sindicatul fabricilor de hirtie a funcționat până în martie 1931, cînd s-a reorganizat ca societate anonimă cu denumirea de *Oficiul de vânzarea hirtiei produsă în țară*.

Ca și în alte cazuri, personalul din industria respectivă a avut o linie sinuoasă: ¹⁰⁰ o creștere neîntreruptă la total pînă în 1925, cînd a ocupat 10.554 salariați, din care 9.655 lucrători; o scădere bruscă în

⁹³ Gh. Ioanițiu, N. Costache, *Industria hirtiei*, în „Buletinul industriei”, an. IV (1929), nr. 3—5, p. 247 și urm.; *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 161.

⁹⁴ *Contribuții la istoria capitalului străin...* p. 161—162.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 161.

⁹⁶ *Industria hirtiei și artelor grafice. Date și observațiuni*, București, 1928, p. 18.

⁹⁷ D. Berlescu, C. Botez, I. Saizu, *File din istoricul Fabricii de celuloză și hirtie „Letea” — Bacău, Bacău*, 1969, p. 62—68.

⁹⁸ Vezi, între alții, N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I, București, 1939, p. 255—259.

⁹⁹ C. Bungețianu, *Întreprinderi comerciale și industriale*, București, 1937, p. 77.

¹⁰⁰ *Anuarul statistic al României, 1939 și 1940*, p. 480—493.

1926; o sporire continuă pînă în 1928, cînd a atins punctul maxim — 10.939 — în cadrul perioadei cercetate. Cît privește structura forței de muncă după locul de proveniență trebuie reținut că personalul străin a crescut la categoria administrativ, tehnic superior și inferior și lucrători necalificați și a scăzut la clasa lucrători calificați. În același timp însă, personalul românesc a înregistrat sporuri substanțiale la toate clasele de profesii ¹⁰¹.

Aprecierea realistă a avantajelor energiei electrice a determinat sporirea preocupărilor burgheziei pentru dezvoltarea industriei de asemenea specific și de utilaj electrotehnic, însă nu pe măsura cerințelor economiei naționale. Pentru construirea de centrale hidroelectrice s-au studiat în 1923 soluții legate de valorificarea bazinului hidrografic al Văii Bistriței ¹⁰², în martie 1926 o comisiei formată din specialiști români și străini ¹⁰³ a elaborat un program de electrificare a țării și a căilor ei ferate ¹⁰⁴ și, tot în 1926, pe baza cercetărilor pe teren, societatea franceză Union électrique rurale a întocmit un anteproiect pentru o uzină hidroelectrică la Crivești ¹⁰⁵. Cu toate că aceste programe și proiecte nu au fost aplicate, puterea instalată și producția uzinelor electrice a înregistrat creșteri neîntrerupte ca urmare a cerințelor industriale și a consumului public. Trebuie relevat că la sfîrșitul perioadei în studiu se aflau circa 50 de societăți anonime, în marea lor majoritate producătoare de energie electrică, că 70% din capitalul acestora din urmă era românesc sau controlat de el ¹⁰⁶.

Cît privește ramura electrotehnică, aceasta a deținut tot atunci, adică în 1928, 14 întreprinderi cu un capital investit de 88.337.000 lei ¹⁰⁷, față de 13 unități cu un capital investit de 1.675.000 lei existente în 1925. Capitalul străin a fost interesat și în această ramură, dar ponderea lui avea să crească puternic odată cu promulgarea în 1929 a noii legi de comercializare. Dominația capitalului străin în perioada 1922—1928 era redusă la întreprinderile de utilaj electrotehnic, mai bine zis de asamblare a pieselor, sau la cele cu caracter de reprezentanță comercială.

Defalcarea industriei electrotehnice pe subgrupe de întreprinderi după criteriul specificului procesului de producție ne arată că în cadrul acesteia o pondere importantă, ca număr de unități, personal etc., o aveau subramurile acumulatori-elemente galvanice și mașini electrice. Numai la nivelul lor se putea observa o relativă concentrare a personalului. Celelalte subgrupe erau expresia dispersării industriei respec-

¹⁰¹ George Ioanițiu, Nicolae Costache, *Industria hîrtiei în România*, București, 1934, p. 49.

¹⁰² D. Leonida, *Problema energiei în România*, București, 1942, p. 16.

¹⁰³ *L'électrification de la Roumanie. Les travaux de 1926 de la Commission d'électrification de la Roumanie*, București, 1931, p. 53.

¹⁰⁴ *Ibidem.* p. 5—260.

¹⁰⁵ C. Bungetianu, *Căile ferate ale Europei Centrale (Studiu juridico-economic)*, București, 1934, p. 246.

¹⁰⁶ *Contribuții la istoria capitalului străin.*, p. 162.

¹⁰⁷ *Anuarul statistic al României*, 1928, p. 180; *idem*, 1929, p. 190; „Buletinul industriei”, an. I (1926), nr. 10—11, p. 1024—1025.

tive într-un șir de unități cu tendința de a cuprinde, în proporții mici bineînțelese, activități specifice ramurii: aparate și articole electrice, aparate telegrafice, telefonice și de semnalizare, becuri electrice, sîrmă izolată și cabluri¹⁰⁸, adică produse care reclamau o calificare pronunțată a muncii.

Industria alimentară, legată strîns îndeosebi de producția agricolă, avea cea mai largă răspîndire teritorială. În aproape fiecare localitate mai importantă existau unități de acest gen. Trăsătura comună, de bază, a ramurii era dată de fluctuația foarte precipitată a grupelor componente. Faptul că produsele sale se adresau imediat consumului, asigurînd beneficii rapide cu investiții reduse, a sporit preocuparea burgheziei pentru dezvoltarea industriei alimentare. Într-adevăr, numărul întreprinderilor a crescut de la 536 în 1922 la 1147 în 1927 — cel mai mult — după care a scăzut la 1133 în anul următor, forța motrice a atins cifra de 129.888 H. P. în 1928 față de 82.870 în 1922¹⁰⁹.

În industria alimentară s-au constituit cîteva organizații cu caracter monopolist, ca expresie mai mult a necesității desfacerii produselor. Cel mai evident s-a manifestat acest proces în industria zahărului. În 1923, *Sindicatul zahărului*, înființat în 1900, s-a reorganizat sub forma unei societăți anonime cu denumirea *Oficiul de vînzare a zahărului*, încorporînd mai multe grupuri (Danubiana, format din fabricile Roman—Sascut—Giurgiu; Bod, împreună cu unitatea din Tg. Mureș; Bucovina și altele). De regulă, întreprinderile din fiecare grup aparțineau aceluiași acționari. În 1926, în urma unor neînțelegeri ivite între fabricanții de zahăr la repartizarea cotelor, parte din ei s-au retras din sindicat. În anii la care ne referim s-a încheiat și un cartel al producătorilor de zahăr din România cu cei din Cehoslovacia care, departe de a combate specula, a traficată cu cerințele consumatorului din țara noastră, fapt aspru criticat în parlament¹¹⁰. Mai semnalăm în cadrul aceleiași ramuri constituirea, în august 1927, sub conducerea statului, a sindicatului spiritului¹¹¹.

Sporirea activității economice în industria alimentară a permis acoperirea într-o măsură mai mare a consumului intern. În 1925, de pildă, importul de produse alimentare nu reprezenta decît 2,8% din consumație¹¹². Deși producția industriei alimentare avea mari posibilități de creștere, datorită profilului agrar al țării, slaba putere de cumpărare a maselor populare, care era dintre cele mai scăzute din Europa, a constituit o frînă în progresul ei. Consumul de zahăr, de exemplu, care în anii 1925—1926 era în medie de 6,6 kg, a fost întrecut de toate statele continentului, mai puțin de Bulgaria și de Turcia¹¹³.

¹⁰⁸ *Anuarul statistic al României*, 1928, p. 180; idem. 1929, p. 190; „Buletinul industriei”, an. I (1926), nr. 10—11, p. 1024—1025.

¹⁰⁹ *Anuarul statistic al României*, 1939 și 1940, p. 480—493.

¹¹⁰ Take Ionescu, *Chestii economice și soluții referitoare la ieftinirea traiului*, București, 1923, p. 50.

¹¹¹ Victor Slăvescu, *Problema coalițiunilor industriale...*, p. 30.

¹¹² *Enciclopedia României*, vol. III, p. 990.

¹¹³ *Industria zahărului. Date și observațiuni*, București, 1928, p. 19.

Sub raportul forței de muncă, industria alimentară ocupa un mare număr de salariați: 35.149 persoane în 1927 — cel mai mult în cadrul perioadei — din care 29.616 lucrători; cota maximă la ultima clasă a fost însă atinsă în 1926, cu 31.112 lucrători¹¹⁴. Ponderea mică a muncii calificate — 27% — reflecta îndeajuns nivelul scăzut de înzestrare tehnică a întreprinderilor, dar și politica de exploatare a forței de muncă.¹¹⁵

Datele statistice privind structura industriei alimentare pe grupe pune în evidență o serie de particularități. Între întreprinderile care ocupau o însemnată parte a personalului se cuprindeau morile. Fiind strîns legate de producția agricolă, ele reprezentau cea mai răspîdită formă de industrializare a recoltelor, fără însă de a fi solicitat personalului ocupat o pregătire specială. Totalul angajaților lor a crescut de la 5.914 în 1925 la 6.889 în 1928¹¹⁶. Situația privilegiată a fabricilor de zahăr se reflecta pe planul forței de muncă în faptul că acestea concentrau, în medie, pe unitate cel mai mare personal¹¹⁷. Pe ansamblul lor, cifra personalului a sporit de la 9843 în 1925 la 13.622 în anul următor, după care a avut loc o scădere pînă la 8.615 în 1928¹¹⁸. Cele lalte subgrupe (uleiuri vegetale, bere, produse zaharoase, băuturi spirtoase, mezeluri, conserve, brînzeturi, paste făinoase, brutării mecanice și simple etc.), care erau neînsemnate din punct de vedere economic, nu dețineau o pondere de marcă nici sub raportul forței de muncă și a structurii ei profesionale¹¹⁹.

În comparație cu alte ramuri, industria textilă a cunoscut un înalt ritm de dezvoltare. Faptul se reflectă în datele statistice, care, transformate în valori relative, arată că, în 1928 față de 1922, a avut loc o creștere de 291% la numărul întreprinderilor, de 231% la forța motrice și de 295% la valoarea producției¹²⁰.

Din cele 108 societăți existente la sfîrșitul anului 1928, circa 40, însumînd un capital de peste 60% din totalul ramurii, se aflau în sfera de interese a capitalului străin¹²¹, ceea ce demonstra că acesta deținea nu numai cea mai mare parte a capitalului social, ci controla și cele mai mari societăți. Ponderea însemnată se afla în mîna capitalului francez, interesat în societăți cu un capital de peste 30% din totalul ramurii¹²².

Avîntul luat de industria textilă se oglindea sub raportul forței de muncă în situația că, în 1928, ea a cuprins 37.134 cadre, din care 33.457

¹¹⁴ *Anuarul statistic al României, 1939 și 1940*, p. 480—493.

¹¹⁵ *Situația clasei muncitoare din România...*, p. 175.

¹¹⁶ „Buletinul industriei”, an. I (1926), nr. 10—11, p. 1028—1029; idem, an. II (1927), nr. 11—12, p. 855; *Anuarul statistic al României, 1928*, p. 182—183; idem, 1929, p. 192—193.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ „Buletinul Institutului Român de conjunctură” nr. 1—2/1933, p. 18.

¹²¹ A. Dima, I. Gavrilu, *Industria textilă în România*, București, 1932, p. 98; *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 168.

¹²² *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 168.

lucrători, față de 15.285, din care 13.890 muncitori în 1922. În valori relative, creșterea era, în 1928 față de 1922, de 243% la personal total și de 241% la lucrători, cu un grad de calificare de numai 24%¹²³. Defalcarea datelor pe subgrupe arată că fabricile de postavuri, pături, dimii, torturi de lână și pinzeturi erau cel mai bine ilustrate sub raportul personalului. Structura unităților respective releva însă că ele fabricau o gamă restrinsă de produse, ceea ce pune în evidență și nomenclatura limitată a profesiunilor practicate.

Un relativ avânt a cunoscut și industria pielăriei și încălțăminteii. Deși datele statistice sînt sărace și inexacte, mai ales pentru anii pînă la 1924, putem formula cîteva concluzii în legătură cu ea. Dintre fabricile înființate, s-a impus Pielăria și confecțiunea românească — D. Mocionîța, creată la 8 iulie 1925, care, ulterior, a devenit una din cele mai importante din cadrul ramurii¹²⁴. Se cuvine, de asemenea, menționată între marile întreprinderi Fabrica de pielărie frații Renner et Co., devenită apoi Dermata, care a primit un sprijin financiar puternic în special din partea B.N.R. și a Institutului național de credit român¹²⁵.

De ramura pielăriei s-a interesat și capitalul străin, îndeosebi în societățile create înainte de perioada stabilizării capitalismului. Unitățile în care acesta era interesat totalizau la sfîrșitul anului 1928 un capital social de 180.000.000 lei, adică mai mult de jumătate din mijloacele financiare ale celor 35 de societăți cîte existau în ramură. Primul loc era ocupat de capitalul austriac, cu participanții la Frații Renner et Co. și cu control parțial la societatea Turul din Timișoara. În întreaga ramură mai activau capitalurile engleze, italiene și maghiare. Deosebit de aceasta, capitalul străin și-a exercitat influența prin băncile din țară care activau cu finanță asemănătoare, mai cu seamă Banca Marmorosch, Blank et C. și Banca Chrissoveloni¹²⁶.

Industria pielăriei și încălțăminteii a atins punctul maxim de dezvoltare în cadrul perioadei la care ne referim în 1927, cînd s-au înregistrat 269 de întreprinderi cu un personal de 10.080 cadre, din care 8.563 lucrători¹²⁷. Procesul comprimării numărului de întreprinderi în anii următori s-a efectuat pe seama acelor care întrebuițau pînă la 50 de muncitori.

Industria sticlei și a ceramicii însuma întreprinderi și societăți reduse ca dimensiuni, cele mai multe create în perioada istorică anterioară. Deși materia primă îi îngăduia o largă dezvoltare, la finele anului 1928 industria sticlei număra 32 de întreprinderi, cu un capital investit de 418.728.000 lei și cu 4262 persoane ocupate, din care 3.793 lucrători¹²⁸.

¹²³ „Buletinul Institutului român de conjunctură”, nr. 1—2/1933, p. 18; *Situația clasei muncitoare din România...*, p. 175.

¹²⁴ Vezi O. Hălălu, *Aspecte ale exploatarei capitaliste și a luptei împotriva ei la întreprinderea „Mocionîța” în perioada 1925—1944*, în „Studii și cercetări economice”, București, vol. III, 1965, p. 223—238.

¹²⁵ Vezi *Exploatarea capitalistă la „Dermata”*, București, E.S.P.L.P., 1954, p. 39.

¹²⁶ *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 170—171.

¹²⁷ *Anuarul statistic al României, 1939 și 1940*, p. 480—493.

¹²⁸ *Ibidem*.

Dintre unitățile înființate în perioada în studiu amintim Fabrica de sticlă din Turda, intrată în activitate în 1922, cu un capital social de 14.000.000 lei, avînd o capacitate de producție de 7.000 tone anual, Fabrica Vitrometan din Mediaș, creată în 1923, cu un capital social de 40.000.000 lei și o capacitate de producție de 12.000 tone anual, iar apoi alte două unități întemeiate de către capitalul străin: Fabrica de sticlărie Brazi (prin Banca română de comerț și de credit din Praga) și Fabrica de sticlă Ardeleana (cu un capital social de 66.000.000 lei și o capacitate anuală de producție de 7.000 tone geamuri simple și 8.000 tone butelii simple)¹²⁹, în care erau interesate firmele Chauny et Ciray din Paris și Glassfabrik Engels et Co. din Berlin¹³⁰. În această ramură, ca și în ceramică, mai erau interesate capitalurile maghiar, belgian, francez, care au reușit, împreună cu cele pomenite mai sus, să pună sub influență sau să controleze peste 60% din capitalul social al ramurii¹³¹.

În scopul desfacerii produselor lor, cele trei fabrici de geamuri care întrebuițau gazul metan s-au cartelat în 1925 din inițiativa Băncii de credit român¹³², care a rezervat pentru sine activitatea biroului de desfacere, întrucît, în schimbul serviciului pe care-l presta, încasa un comision însemnat.

Cît privește industria ceramicii, ea număra la finele perioadei 33 de întreprinderi, cu un capital investit de 120.623.000, cu o forță motrice de 757 H.P. și cu 832 salariați, din care 749 muncitori¹³³. Întreprinderile respective au întrebuițat materii prime și combustibil în valoare relativ neînsemnată¹³⁴. Și în acest caz, punctul activității economice maxime s-a plasat în 1928.

Cerințele legate de refacerea și dezvoltarea țării au impulsionat industria materialelor de construcții. Numărul întreprinderilor de acest gen a înregistrat cifra maximă în 1924, cu 340 unități, dar capitalul investit a atins cea mai înaltă cotă în 1928, cu 2.813.000.000 lei, ceea ce demonstrează că a avut loc o concentrare a capitalului și a producției. În componența ramurii intrau următoarele produse: cărămizi, țigle, teracote, var, ipsos, ciment, ceramică fină, vase etc. Din toate aceste subgrupe, cimentul a avut o evoluție spectaculoasă, ilustrată de faptul că întreaga capacitate de producție a întreprinderilor a sporit neînterupt de la 324.000 tone în 1922 la 660.000 tone în 1928¹³⁵. Datele statistice arată că în anul 1924, ea a înregistrat în cadrul perioadei cei mai mulți salariați: 16.817¹³⁶. Și în acest caz, ajungerea la produsul finit nu solici-ta o diversitate de profesii.

Ancheta întreprinsă la începutul perioadei a arătat că activitatea productivă era sprijinită și de mica industrie și de meserii,

¹²⁹ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 923.

¹³⁰ *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 171—172.

¹³¹ *Ibidem*, p. 171.

¹³² A. Vijoli, *Raport asupra Băncii de credit român din 31 decembrie 1942*, București, 1949, p. 126.

¹³³ *Anuarul statistic al României, 1939 și 1940*, p. 480—493.

¹³⁴ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 1099.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 904.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 1099.

care, potrivit criteriilor epocii, reprezentau 60.511 întreprinderi cu mai puțin de 20 de lucrători, cu un total de 141.895 muncitori¹³⁷. Ancheta respectivă, ca și cele care au urmat, 1925 și 1927, deși cuprind date insuficiente, îngăduie formularea unor concluzii clare în legătură cu situația micilor industrii și a meseriașilor patroni. Și unii, și alții, chiar în 1928, se aflau sub regimul a patru legislații diferite, fără a li se cunoaște cu exactitate importanța ca factor economic în raport cu marea industrie și cu viața socială a țării¹³⁸.

Situația micii industrii era dintre cele mai grele. Criza de consum a avut, din cauza puterii scăzute de cumpărare a maselor, efecte fatale asupra a numeroase unități. Cea mai acută problemă o reprezenta lipsa de credite. Necesitatea mijloacelor financiare pentru mica industrie a fost relevată în numeroase rânduri. Statul era chemat să creeze un fond extraordinar și să acorde împrumuturi fără dobândă, cu scopul evident de a spori capacitatea de rezistență a micii industrii și a păturii sociale legate de ea în fața mării producții, care tindea să o absoarbă în mecanismul ei, de a contribui mai mult la susținerea sa în folosul economiei naționale. Este adevărat că, în temeiul art. 4 din statutul Societății naționale de credit industrial¹³⁹, s-a înființat în 1925 o secție specială pentru acordarea de credite micii industrii. În acel moment, nevoile sale mai urgente s-au apreciat la 500.000.000 lei. Creditele s-au acordat cu o dobândă de pînă la 12%, inclusiv comisioanele, aproximativ tot atît cît pentru marea industrie¹⁴⁰.

Cît privește meseriile, acestea duceau și mai mult lipsa de capital. Meseriașii erau lăsați pradă ruinătorului credit pe termen scurt și scump, recte cametei. Nevoile lor au fost apreciate la un miliard de lei¹⁴¹. La fiecare congres profesional (Constanța—1925, București—1926, Ploiești—1928), meseriașii au solicitat o organizație de credit proprie. Cu toate acestea, necesarul a rămas satisfăcut doar în mici procente de Societatea națională de credit industrial. Cifra meseriașilor poate fi subînțeleasă în parte din operațiunile efectuate la contractarea împrumuturilor. Într-adevăr, în numai doi ani 1925/1926 și 1926/1927, Creditul industrial a acordat meseriilor împrumuturi de 110.000.000 lei. Din această sumă, care constituia peste o zecime din necesar, au beneficiat 2.756 meseriași, cei mai mulți (35,6%) obținînd credite individuale între 40.000 și 50.000 lei, ceea ce în 1927, anul de maximă intensitate, reprezenta abia 10%

¹³⁷ *Meseriile și mica industrie în România. Date și observațiuni*, București, 1928, p. 26.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 27—28.

¹³⁹ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XI—XII, p. 868.

¹⁴⁰ *Meseriile și mica industrie...*, p. 36—38.

¹⁴¹ *Darea de seamă a Congresului meseriilor și învățămîntului muncitoresc*, București, 1927, p. 310.

din numărul lor total ¹⁴². Deosebit de credite, pentru încurajarea meseriilor au fost formulate și alte cereri ¹⁴³.

Alături de prelucrarea mecanică a materiilor prime, de mica industrie și de meserii, care reclamau o pregătire specială pentru unele operațiuni în procesul de producție, a acționat și industria casnică, ale cărei produse, obținute prin practicarea unor ocupații preluate prin tradiție, erau destinate nu numai pentru acoperirea cerințelor din cadrul gospodăriei, ci și pentru piață. Activitatea industrială în cadrul acestor compartimente s-a desfășurat sub imperiul concurenței între unități și grupe de unități.

În concluzie, pentru perioada 1922—1928, industria prezintă tabloul specific stabilizării relative a capitalismului, în care progresul s-a realizat pe fondul contradicțiilor, a luptei trusturilor internaționale pentru a domina industria românească în condiții de rezistență limitată din partea capitalului național. În industrie, capitalul străin a înregistrat creșteri absolute, în primul rând datorită dezvoltării societăților create în perioada anterioară. Sporirea capitalului străin s-a realizat în proporție de 1/3 prin investiții noi și de 2/3 pe calea reevaluării mijloacelor bănești în raport cu inflația monetară sau chiar depășind gradul de depreciere a leului ¹⁴⁴. În unitățile noi, finanța de peste hotare nu a cuprins decît a șaptea parte din capitalul societăților industriale aflate în 1928 în zona intereselor monopolurilor internaționale ¹⁴⁵. Sub raportul înzestrării, unele din societăți au întrebuințat parte de utilaj și mașini cu un înalt grad de uzură, ceea ce dăuna nu numai creșterii nivelului tehnic, ci și gradului de valorificare superioară a materiilor prime, ca și forței și retribuiri muncii.

Faptele demonstrează — ideea a fost subliniată și în alte lucrări ¹⁴⁶ — că burghezia, cu toate eforturile depuse, nu a reușit să deschidă o epocă de reală industrializare a României. Rezultatele înregistrate n-au fost de natură să aducă schimbări radicale în structura economică. Referindu-se la nivelul industriei, unii contemporani l-au definit ca mediu ¹⁴⁷, caracteristic unei faze mijlocii, sau a fost cotat cu multă indulgență ca

¹⁴² P. H. Suci, *Raționalizarea finanței private și creditul mărunt*, București, 1939, p. 20—21.

¹⁴³ N. Ghiulea, *Ocrotirea clasei de mijloc. Chestiunea meseriilor*, Arad, 1926, p. 18—22.

¹⁴⁴ *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 173.

¹⁴⁵ *Ibidem*. S-au găsit autori care să susțină, contrar realităților, că perioada 1918—1928 s-a încheiat cu realizarea procesului de emancipare a factorului național, în dauna celui străin, în toate ramurile activității industriale, că prin eforturile depuse capitalul românesc a dat industriei caracter național (Dela Goanța, *Capitalul mobilat plasat în industria națională prin acțiuni*, București, 1929, p. 13—14).

¹⁴⁶ *Marxism-leninismul și gândirea științifică românească*, București, Editura Academiei R. S. România, 1964, p. 263.

¹⁴⁷ V. Toroseanu, *Considerațiuni generale cu privire la industrializarea României*, în „Buletinul Uniunii generale a industriașilor din România”, an. II (1923), nr. 1—2, p. 291.

sistem industrial¹⁴⁸. Cu toată protecția vamală, industria arăta la sfârșitul perioadei la care ne referim ca o ramură refăcută, dar dezvoltată anemic, ceea ce a contribuit la modificarea lentă a profilului economic al țării. România nu mai putea fi însă considerată ca un stat agrar exclusiv. „În mijlocul pădurilor și marilor șesuri agricole, la poalele munților — arăta Leon Ghelerter — nenumărate insule industriale au devenit oazele de înflorire ale avuției naționale. Sînt marile grupuri miniere, metalurgice, petrolifere, din industria lemnului, chimică și de țesături“¹⁴⁹.

În cadrul perioadei, industria grea a căpătat o pondere mai mare în structura economiei naționale. Sectorul și-a sporit însă producția în principal prin activitatea depusă de ramurile industriei ușoare și extractive; celelalte, deși au cîștigat o pondere mai mare față de trecut, nu au fost capabile să contribuie remarcabil la procesul reproducției lărgite. Așadar, demonstrarea tezei că sosise timpul transformării dezideratului industrializării într-un imperativ, în condițiile existenței unor variate materii prime, nu a fost onorată decît parțial. Dar chiar la acest nivel, industria a adus reale servicii economiei naționale și procesului de consolidare a statului.

Sub raport social, refacerea și relativa dezvoltare a industriei, ca și diversificarea ei, a determinat, în afară de creșterea numerică a clasei muncitoare, fapt pozitiv pentru sporirea potențialului revoluționar, dezvoltarea între anii 1922 și 1928 a unor puternice detașamente la C.F.R., Valea Jiului, Valea Prahovei etc. Structura socială și profesională a clasei muncitoare, îndeosebi din industriile alimentară, textile, îmbrăcăminte, sticlă, ceramică, încorpora un mare număr de femei și copii. Din 164.904 încadrați în 4.472 de întreprinderi vizitate de inspectorii muncii în 1924, salariații de ambele sexe sub 18 ani erau de 31.645, dintre care 26.330 cu vîrsta între 14 și 18 ani și 5.315 sub 14 ani¹⁵⁰. În anul următor, inspectorii muncii, vizitînd 6.019 întreprinderi cu 179.986 de salariați, au constatat că erau încadrate 19.477 femei, 18.290 minori și 6.628 minore. Prin urmare, în totalul personalului, femeile dețineau o pondere de 14% iar minorii 18%¹⁵¹.

O parte a clasei muncitoare, deci a populației active, a fost cuprinsă de fenomenul șomajului, influențat de fazele ciclului de producție, iar o altă lucră la domiciliu, nefiînd înserată în nici o statistică. Aceasta determină ca modificările în structura socială și profesională să nu poată fi înțelese numai prin prisma datelor statistice care atestă în cifre absolute sau relative evoluția numărului de muncitori ocupați în diverse ramuri ale economiei.

¹⁴⁸ N. Iorga, *Școală și industrie*, Vălenii de Munte, 1927, p. 15.

¹⁴⁹ „Îașul socialist“, 22 mai 1926.

¹⁵⁰ *Inspeția muncii în 1924...*, p. 17—18, 23.

¹⁵¹ *Inspeția muncii în 1925...*, p. 10.

L'INDUSTRIE DE LA ROUMANIE DURANT LA PÉRIODE 1922—1928

RÉSUMÉ

Durant la période 1922—1928, l'industrie roumaine se caractérisa par la stabilisation relative du capitalisme. Un certain progrès a été réalisé malgré les contradictions existantes. Les trust internationaux se sont efforcés de dominer la production roumaine en affrontant une résistance limitée de la part du capital national. La bourgeoisie, en dépit de ses efforts, n'a pas réussi à réaliser une industrialisation réelle du pays de nature à instaurer des transformations radicales dans la structure de l'économie. Bénéficiant de la protection douanière, l'industrie roumaine, à la fin de la période envisagée, est en voie de redressement, mais d'une manière anémique, ce qui contribua à la modification lente du profil économique de ce pays. La Roumanie ne pouvait plus être considérée comme un Etat exclusivement agraire, notamment parce qu'en 1928, par rapport à l'année 1922, la nombre des entreprises a augmenté de 35%, la force motrice de 25%, le nombre des ouvriers de 26%, la valeur du combustible de 37%, les matières premières de 128% et la production de 146%.

Dans cette période, l'industrie lourde a acquis un poids plus important qu'auparavant dans la structure de l'économie nationale, mais l'industrie, en général, a augmenté sa production surtout dans les branches de l'industrie légère et extractive. Les autres catégories, bien qu'elles eussent gagné un poids plus important par rapport au passé, ne contribuèrent pas de manière remarquable au processus de la production élargie. Même ainsi, l'industrie rendit des services remarquables à l'économie nationale et au processus de consolidation de l'Etat.

Au point de vue social, le redressement et le relatif développement de l'industrie, ainsi que sa diversité eurent pour conséquence l'augmentation numérique de la classe ouvrière. Le résultat fut l'accroissement du potentiel révolutionnaire, le développement, pendant les années 1922—1928, de certains détachements puissants, tels que ceux des chemins de fer, de Valea Jiului, de Valea Prahovei, etc. La nombre total de ouvriers augmenta de 215.009 en 1922 à 283.296 en 1924, pour baisser ensuite jusqu'à 253.743 en 1928. Une partie de la classe ouvrière, donc de la population active, fut atteinte par le chômage, influencé par les phases du cycle de production.

ΔΑΚΟΙ ÎN HISTORIA ROMANA A LUI DIO CASSIUS

DE

N. GOSTAR

Δακοί, *Daci*, în opera lui Dio Cassius, apar în : LI, 22, 6—8 ; 23, 2 ; LIV, 36, 2 ; LV, 30, 4 ; LXVII, 6, 1—2, 5 ; 7, 1—3 ; LXVIII, 6, 1 ; 8, 1 ; 11, 2 ; 14, 1 ; LXXII, 3, 3 ; LXXVIII, 27, 5 ; **Δακία**, *Dacia*, încă neocupată de romani, apare numai în : LXVII, 9, 6 și LXVIII, 14, 3, iar ca provincie romană în : LV, 23, 3 ; LXXI, 11, 1, 4 ; 12, 1 ; 19, 2 ; LXXII, 3, 2—3 ; 8, 1 ; LXXVII, 16, 7 ; LXXVIII, 13, 2—3 ; 27, 5 ; adjectivul **Δακικός**, *Dacicus*, se întâlnește în : LXVII, 10, 1 ; LXVIII, 10, 2 ; 32, 3. Este de reținut, că deși Dio Cassius se ocupă de istoria imperiului roman pînă pe timpul lui Sever Alexandru (222—235), dacii (de după cucerirea romană și de după formarea provinciei Dacia, anul 106), locuitori în afara acestei provincii, nu sînt menționați în istoria lui decît în două locuri (LXXII, 3, 3 și LXXVIII, 27, 5), dar cei din ultimul capitol au fost puși sub semnul îndoielii (mai jos, p.). În studiul nostru, vom încerca să dovedim că numele dacilor din afara provinciei Dacia re apare în opera marelui istoric sub o denumire, care, din motive rezonabile pentru scribii medievali, a fost schimbată printr-un alt cuvînt. Pentru a demonstra aceasta, vom proceda la analiza textului transcris în rîndurile de mai jos.

LXXII, 3, 1 **ὅτι τοῖς Βούροις ὁ Κόμμοδος εἰρήνην ἔδωκε πρεσβεύσας, πρότερον μὲν γάρ, καίτοι πολλάκις αὐτὴν αἰτήθεις, οὐκ ἐποίησατο, ὅτι τε ἔρρωντο καὶ ὅτι οὐκ εἰρήνην ἀνοχὴν ἐς τὸ παρασκευάσασθαι λαβεῖν ἤθελον** 2 τότε δέ, ἐπειδὴ ἐξετρυχώθησαν συνηλλάγη σὺν αἰσιν ὁμήρους λαβῶν καὶ αἰχμαλώτους παρὰ τε τῶν Βούρων πολλοὺς καὶ παρὰ τῶν θυκῶν μυρίους καὶ πεντακισχίλους κομισάμενος, καὶ ἀναγκάσας τοὺς, ἄλλους ὁμῶσαι ὥστε μετ' ἐνοικήσειν ποτὲ μήτ' ἐννεμείν τεσσαράκοντα στάδια τῆς χώρας σφῶν τῆς πρὸς τῇ, **Δακίᾳ** οὐσης, 3 ὁ αὐτὸς Σαβινιανὸς καὶ Δακῶν τῶν προσόρων μυρίους καὶ δισχιλίους ἐκ τῆς οἰκείας ἐκπεσόντας καὶ μέλλοντας τοῖς ἄλλοις βοηθήσειν ὑπηγάγετο, γῆν τινα αὐτοῖς ἢ τῇ **Δακίᾳ** τῇ ἡμετέρα δοθήσεσθαι ὑποσχόμενος.

Traducerea lui Radu Hîncu și Virgil C. Popescu, în *Fontes ad historiam Daco-romaniae pertinentes*, I, București, 1964, p. 705 : LXXII, 3, 1 „Commodus a acordat pace buurilor, care trimiseră soli. Mai înainte — cu toate că ei au cerut-o — nu o încheiase, întrucît aceia erau puternici, nedorind pacea, ci doar un răgaz pentru a se pregăti”. 2 „Dar atunci, fiindcă ajunseseră sleiți de puteri, trată cu aceștia, luă ostateci și prizonieri de la buri și de la alții mai primi cinsprezece mii de oameni. I-a silit să jure că niciodată nu vor locui și nu-și vor paște vitele la ei în țară pe un teritoriu de patruzeci de stadii de hotarele Daciei”. 3 „Același Sabinianus a supus douăsprezece mii de daci dintre cei din vecinătate, care fuseseră alungați din țara lor de bastină și erau gata să dea ajutor celorlalți, făgăduind că le va da pămînt în Dacia noastră”.

Textul de mai sus, fiind păstrat numai în *excerpta Ursiniana de legationibus gentium*, 68 (p. 413), este cel original, deci aparține integral lui Dio Cassius și nu este rezumatul lui Xiphilinus, text pe care epitomatorul bizantin l-a omis în întregime. Sublinierea cuvintelor grecești și românești ne aparține. Mai atragem atenția că traducătorii au lăsat netradus cuvîntul ἄλλους (3, 2), care, pentru înțelegerea corectă a textului, nu trebuia omis și nici considerat ca fiind subînțeles.

Evenimentele, care ne sînt relatate, se petrec la scurt timp după moartea lui Marcu Aureliu, care a survenit la 17 martie 108 și deci în primul an de dom-

nie al Ținărului împărat Commodus. Este vorba de ultimele acțiuni privind războaiele marcomanice, cu care se pune capăt acestor grele și îndelungate conflicte dintre romani și lumea barbară de la nordul Dunării. Buri sunt un binecunoscut neam germanic răsăritean și se găseau mult departe la nord de provincia Dacia, dincolo de masivul Carpaților Păduroși, la început pe cursul superior al Vistulei¹, mai târziu, în sec. II, stabiliți pe valea Moravei². Personajul Sabinianus este guvernatorul Daciei C. Vettius Sabinianus Iulius Hospes, în fruntea provinciei în anul 180³. Deoarece, alături de ἄλλοι „alții” se vorbește și despre buri cît și despre Dacia, înseamnă că acțiunile se petrec în regiunile de la nord de provincia Dacia (nordul Transilvaniei, Maramureșul și mai la nord), dar nu s-ar exclude și alte regiuni limitrofe ale aceleiași provincii (estul Transilvaniei împreună cu Moldova).

Cine sînt însă acești ἄλλοι „alții”, care, alături de buri germanici, apar în preajma provinciei Dacia? F. Grosso, analizînd izvorul, ajungea la o vagă concluzie, în sensul că populațiile cu care Commodus a dus tratative erau numeroase, dar că ele locuiau „una zona vicină al *limes della Transilvania*”, deci o regiune ce se învecina cu *limes-ul* provinciei Dacia și, mai precizează el, în partea stîngă a bazinului Tisei⁴. Dar, învățatul italian se oprește asupra sarmaților iazygi din Cîmpia Tisei, fără a se pronunța însă cu absolută hotărîre⁵. Mai nou, R. Florescu, în urma constatării că în LXXII, 2, 4 buri sînt alături de iazygi și de vandali, se pronunță pentru aceste două popoare ca fiind identice cu ἄλλοι, dar că numai iazygi se pot identifica cu ceilalți ἄλλοι care se obligă a nu se apropia prea mult cu turmele de hotarul Daciei (3, 2)⁶.

Ceea ce a nemulțumit însă pe editorii operei lui Dio Cassius, privind acest text, era repetarea de trei ori a cuvîntului ἄλλοι, cu referire la o populație din preajma provinciei Dacia. S-a observat atunci că în textul original nu putea fi „alții” sau „ceilalți” și că deci istoricul nu putea să se oprească asupra unor asemenea vagi relații. Din context se vedea că, alături de buri, ol ἄλλοι este numele corupt al unui popor.

Primul, care a remarcat că ἄλλοι (repetat de trei ori) rezultă dintr-un etnonim corupt, a fost Im. Bekker, în ediția critică a operei lui Dio Cassius apărută la 1849. Emendarea filologului german era în sensul că în loc de ἄλλων, ἄλλους, ἄλλοις, în original ar fi fost Ἀλανών, Ἀλανούς, Ἀλανοίς, deci *alanții*, ceea ce din punct de vedere paleografic este explicabil. U. Ph. Boissevain, în ediția din 1901, este de acord cu Im. Bekker în ce privește constatarea că ἄλλοι este o coruptelă, dar respinge ca fiind posibilă corectarea în Ἀλανοί; plecînd însă de la *Historia Augusta, vita Marci*, 17, 3 (nu 22, 1), unde împreună cu marcomanii, sarmații și cvazii apar *V[andali]*, iar în LXXII, 2, 4, Οὐαυδλοί, crede că ar putea să fie corupt din numele acestora⁷, ceea ce din punct de vedere paleografic este mai greu de explicat, dar nu imposibil de acceptat.

Emendarea lui Im. Bekker, ἄλλοι—Ἀλανοί, nu poate fi nicidecum luată în considerare, căci alanii la 180 se găseau încă foarte departe de frontierele provinciei Dacia, mult spre răsărit⁸. Este adevărat că ei apar în lista din *Historia Augusta, vita Marci*, 22, 1, printre popoarele care atacă imperiul roman, dar, la acea dată, ei încă nu se stabiliseră la nordul Gurilor Dunării. De-abia la 208 își face apariția un ἀρκερμεύς Ἀλανών *interpret Alanorum*, dar la Phanagoria⁹, deci la data respectivă alanii se aflau încă în Cuban.

¹ Tacitus, *Germ.*, 43; M. Jhm, RE-PW, III (1897), 1067.

² H. Cùppers, *Kleine Pauly*, I (1964), 973.

³ A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 48—50; B. E. Thomasson, *Laterculi Praesidium-Moesia, Dacia, Thracia*, Göteborg, 1977, p. 43—44.

⁴ F. Grosso, *La lotta politica al tempo di Commodo*, Torino, 1964, p. 463 și urm.

⁵ *Ibidem*.

⁶ R. Florescu, *Pontica*, IX, 1967, p. 69.

⁷ U. Ph. Boissevain la ediția sa, Cassii Dionis Cocceiani, *Historiarum Romanarum quae supersunt*, III, Berlin, 1901, p. 284, reimprimare în 1955.

⁸ Cf. F. Grosso, *op. cit.*, p. 463.

⁹ *Corpus Inscriptionum Regni Bosphorani*, 1053.

Pentru explicația cu vandalii, cea propusă de U. Ph. Boissevain, intervine o dificultate de natură onomastică. Etnonimul, la Dio Cassius, după U. Ph. Boissevain, ar fi Οὐανδῖλοι (LXXII, 2, 4 și LXXVII, 20, 3); dar codicele de fapt în LXXII, 2, 4, cunosc Βανδῆλοις, iar în LXXVII, 20, 3, Βανδῖλους. U. Ph. Boissevain a preferat însă varianta Οὐανδῖνοι, dedusă din LV, 1, 3. Dar în pasajul respectiv se spune că riul Albis (Elba) curge ἐκ τῶν Οὐανδαλικῶν ὄρων „din munții vandaliici”. Se pune acum întrebarea dacă Dio Cassius a folosit Οὐανδῖλοι, dedus din LV, 1, 3 sau Οὐανδῖλοι-Οὐανδῆλοι, deduse din LXXII, 2, 4 și LXXVII, 20, 3. Dar atunci, în fața unor asemenea alternative, nu mai dispunem de certitudinea că ἄλλοι ar mai putea fi considerat ca fiind corupt din Vandali, mai ales că varianta Vandili este prezentă. Dar pe de altă parte, tot Dio Cassius, LXXI, 12, 1-3, cunoaște, pentru anii 169-170, în vecinătatea Daciei, neamurile hasdingii și lacingii, care aparțineau grupului vandalic al neamurilor germanice. Cu alte cuvinte, nici vandalii atunci nu ar fi cu totul de exclus de a se căuta în cuvântul corupt ἄλλοι.

Luând în considerare însă anumite realități istorice din preajma Daciei anului 180, cît și motivul care i-ar fi putut determina pe scribii copişti bizantini să adopte ἄλλοι în loc să păstreze cuvîntul autentic, ca și observațiile de ordin paleografic, ajungem la o cu totul altă reconsiderare a izvorului antic și la un rezultat care exclude din cauză atît pe alani cît și pe vandali.

Cercetînd facsimilele manuscriselor istoriei lui Dio Cassius și în special Codl Vaticanus Gr. 1288, scris cu unciale și datînd din sec. V-VI¹⁰, observăm cu cită ușurință se pot confunda, între ele, literele Α, Δ, Λ¹¹. Deci este ușor a se confunda și a se citi ΑΛΛΩΝ, ΑΛΛΟΥΤ, ΑΛΛΟΙΟΙ în loc de ΔΑΚΩΝ, ΔΑΚΟΥΤ, ΔΑΚΟΙΟΙ.

ΔΑΚΟΙ. În al doilea rînd, scribii copişti se găseau la un impas cînd ajungeau la LXXII, 3, 2-3, unde exista cuvîntul Δακία, care, după părerea lor, nu putea sta alături de ΔΑΚΟΙ și pe care atunci ei se vedeau obligați să-l schimbe în ΑΛΛΟΙ. Altfel spus, după ei, dacii nu puteau fi decît în Dacia și devenea de neînțeles, pentru ce atunci dacilor li s-a interzis să se apropie de frontiera Daciei (3, 2), ba încă li se promise că vor primi pămînt tot în Dacia (3, 3). Erudiții bizantini ignorau cu totul faptul că în afară de dacii locuitori ai provinciei Dacia, existau și dacii din afara provinciei, dacii liberi în literatura modernă. Dar dacă în 3, 2, ΑΛΛΩΝ și ΑΛΛΟΥΤ sînt în loc de ΔΑΚΩΝ și ΔΑΚΟΥΤ, în schimb în 3, 3, ΑΛΛΟΙΟΙ sînt împreună cu ΔΑΚΟΙΟΙ, pe care, din motivele arătate mai sus, copişti l-au evitat.

Datorită necunoașterii realităților din vecinătatea Daciei, s-a produs aceeași confuzie, de data aceasta din partea unei cunoscute personalități, H. S. Reimar, celebru filolog și umanist german din sec. al XVIII-lea. Acesta, în ediția sa critică la opera lui Dio Cassius din anul 1753, găsind în LXXVIII, 27, 5, οἱ τε Δάκοι λυμηνόμενοι τινα τῆς Δακίας „dacii jefuiesc o parte din Dacia”, se întreba, cum de dacii tot ei pot să jefuiesc Dacia? De aceea, el se credea îndreptățit să considere pe Δάκοι o eroare în loc de Δάκριγγοι (lectură greșită în loc de Δάκριγγο LXXI, 12, 2), emendare respinsă de U. Ph. Boissevain¹².

Revenind acum la textul grecesc, care a necesitat această demonstrație, recomandăm ca în 3, 2 καὶ παρὰ τῶν ἄλλων a se îndrepta în καὶ παρὰ τῶν Δακῶν, iar καὶ ἀναγκάσας τοὺς ἄλλους ὁμοῖσι a se îndrepta în καὶ ἀναγκάσας τοὺς Δακούς ὁμοῖσι recomandăm însă ca 3, 3 a se completa prin καὶ μέλλοντας τοῖς ἄλλοις Δακοῖς βασιθῆσιν ὁπηγμένο,.

Traducerea revizuită a textelor, implicate în acest studiu, va fi deci: 3, 2 „atunci însă, fiindcă ajunseseră sleiți de puteri, trată cu aceștia, luă ostateci și aduse de la buri mulți captivi și de la daci cinsprezece mii și i-a silit pe daci să jure încît nici nu se vor stabili nici nu-și vor paște (vitele, oile) în țara lor pe un teritoriu de patruzeci de stadii de la hotarele Daciei”. 3 „acest Sabinianus a adus la ascultare douăsprezece mii dintre dacii cei ce se mărginesc cu hotarul (provinciei), care fuseseră alungați din căminele lor și erau gata să vină că dea ajutor celorlalți daci, promișîndu-le aceloră că le va da pămînt în Dacia noastră”.

¹⁰ U. Ph. Boissevain, op. cit., p. III și urm.

¹¹ Ibidem, p. V.

¹² Ibidem, p. 435.

În urma acestei revizuirii se pot trage următoarele concluzii: 1° participarea, dacilor la războaiele marcomanice a fost dintre cele mai active (luînd din provincia Dacia 15.000 captivi romani) și se încheie de-abia în anul 180, în urma măsurilor și reglementărilor stabilite de împăratul Commodus; 2° nu burilor li se interzice a se ține departe, pînă la o distanță de 40 de stadii¹³, de frontiera romană a provinciei Dacia, cum s-a răspîndit în literatura de specialitate¹⁴ (și nici iazygilor sau altor neamuri), ci dacilor liberi ce trăiau în afara provinciei; burii rămîn încă mult departe la nord de frontieră, dincolo de Carpații Păduroși (în sec. II stabilindu-se pe valea Moravei)¹⁵ și nu în Maramureș, cum se susține¹⁶, aici fiind țara dacilor; 3° cei care, cu turmele lor, folosesc pășunile alpine (căci frontiera nordică a Daciei atingea zona muntoasă) sînt dacii păstori și nu burii; 4° în anul 180, sau poate puțin înainte, 18.000 daci nordici sînt siliți să-și părăsească țara, stabilindu-se la frontiera provinciei, cînd se vor supune guvernatorului, cărora pentru a nu se uni cu grosul dacilor și deci pentru a se împiedica consolidarea și întărirea unității dacice, le promise că vor fi primiți în Dacia; 5° în concepția conducerii romane erau două țări cu numele Dacia: provincia, Dacia romană, și Dacia barbară, care cuprindea un întins teritoriu cu o numeroasă populație.

Mai există însă un pasaj în textul lui Dio Cassius, unde ἄλλοι este echivoc, lipsit de un sens propriu și a cărui înțeles a rămas discutabil. Fraza, ce urmează să o analizăm, prezintă un anumit interes, avînd în vedere că prin ea ni se relatează un important episod din primul război dacic al împăratului Traian.

LXVIII, 8, 1 στρατεύσαντι δὲ τῷ Τραϊανῷ κατὰ τῶν Δακῶν καὶ τοῖς ῥάπαλις, ἐνθα ὁ στρατοπέδῳ δευόν οἱ βάρβαροι, πλησιάζαντι μύκης μέγας προσεκομίσθη, γράμματι Λατίνους ἔγων ὅτι ἄλλοι τε τῶν συμμάχων καὶ Βούροι παραινοῦσι Τραϊανῷ ὁπίσω ἀπιέναι καὶ εἰρηγῆσαι. Traducerea lui Radu Hîncu și Virgil C. Popescu, în *Fontes* I, p. 687: „cînd Traian a pornit împotriva dacilor și se apropia de Tapae, locul unde barbarii își aveau tabăra, i se aduse o ciupercă mare, pe care era scris cu litere latine că atît ceilalți aliați cît și burii sfătuiesc pe Traian să se întoarcă și să facă pace”. Textul este cunoscut numai datorită epitomei lui Xiphilinus. Pentru a fi mai ușor înțelegi în expunerea noastră, am subliniat cuvîntul ἄλλοι și traducerea lui.

Asupra acestui text s-au făcut adeseori referiri, privind mai ales pe μύκης ἔγας, și apoi pentru neamul germanic Βούροι și, începînd încă cu R. Fabretti (sec. XVII), s-a crezut că această povestire se poate identifica în scena IX de pe Coloana lui Traian¹⁷. În analiza noastră, nu vom încerca să lămurim ce poate însemna μύκης μέγας, care sigur că nu este o „ciupercă mare”, ci ne vom opri numai la cuvîntul ἄλλοι și implicațiile lui.

Pentru toți cercetătorii, ἄλλοι τε τῶν συμμάχων καὶ Βούροι nu a constituit dificultăți și au trecut cu vederea că cuvintele erau lipsite de o logică proprie. Încă H. S. Reimar traducea *Dunae sociosque omnes* „burii și toți aliații”¹⁸, ceea ce, evident, este inexact. Traducătorii moderni au înțeles că este vorba de „buri și de ceilalți aliați” și de aici a pornit concluzia că burii erau „aliați” — după unii ai dacilor, după alții ai romanilor.

H. S. Reimar înțelegea că burii sînt aliații romanilor și în aceeași situație se găseau și în LXXI, 18, 1¹⁹. Tot astfel C. Mannert, care identifică pe buri cu luptătorii germani din unitățile auxiliare etnice din armata romană, ce apar în

¹³ 7,200 km.

¹⁴ D. Tudor și M. Macrea, *Istoria României*, I, sub red. C. Daicoviciu, E. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ștefan, București, 1962, p. 433, 453.

¹⁵ Nota 2.

¹⁶ R. Vulpe, *Studii Clasice*, V, 1963, p. 226.

¹⁷ R. Fabretti, *De Columna Traiani syntagma*, Roma, 1683, p. 17—18; W. Froehner, *La Colonne Trajane*, Paris, 1865, p. 78—79; C. Cichorius, *Die Reliefs der Traianssäule. Textband*, II, Berlin, 1896, p. 50 și urm.

¹⁸ H. S. Reimar, în vol. II a ediției sale, Cassii Dionis Cocceiani, *Historiae Romanae quae supersunt*, Hamburg, 1752, p. 1125.

¹⁹ *Ibidem*.

mai multe scene ale Coloanei lui Traian²⁰. De-abia J. Dierauer, referindu-se la relatarea lui Dio Cassius, consideră că burii stăteau în frunte printre aliații lui Decebal²¹. Th. Mommsen pune pe buri în marea coaliție antiromană a lui Decebal, împreună cu alte neamuri din nordul mai îndepărtat²². C. De la Berge vede însă în burii germanici ca fiind aliați credincioși ai Romei²³. P. Király deduce din textul lui Dio Cassius, că burii erau singurii de neam germanic în alianță cu Decebal²⁴. Ca aliați ai lui Traian îi consideră însă M. Jhm, cu care împărat, burii se găseau în bună înțelegere²⁵. G. Brandis, care în mod greșit identifică neamul burilor germani cu dacii Βουριδαυήσιοι (Ptolemeu, III, 8, 3) și al căror nume ar veni de la *Burridava* (Tab. Peut., VII, 4), localitate dacică și apoi romană în Oltenia, deduce din textul autorului antic, dar și pe baza altor mărturii, că sînt aliații romanilor²⁶. V. Pârvan a înțeles textul lui Dio Cassius în sensul că „solii burilor trimet împăratului o scrisoare în latinește, scrisă pe o ciupercă mare, cu sfatul din partea lor și a celorlalți barbari aliați ai romanilor să nu atace pe Decebal, ci să se întoarcă înapoi și să facă pace”; dar, după învățatul român, „acești burri ar putea să fie cei de pe valea Oltului, care-și aveau capitala la *Burridava*”, ceea ce nu este de luat în considerare; în altă parte, tot V. Pârvan spune că burii se unesc cu dacii și devin aliați ai lui Decebal²⁷, dar nu arată cum și în ce împrejurări a avut loc această schimbare. După C. Patsch, burii erau, ca și alții (pe care nu-i numește), tovarăși de alianță ai dacilor²⁸. I. T. Kruglikova era de părerea lui G. Brandis și V. Pârvan, identificînd burii lui Dio Cassius cu buridavensii dacici și că ei sînt cei care se prezintă în solie la Traian, dar de aici ajunge la ciudata concluzie, că aceasta ar demonstra că unitatea dacică înfăptuită de Decebal nu era îndeajuns de temeinică²⁹, ceea ce însă este imposibil a se susține pe baza cunoașterii documentelor. R. Vulpe îi consideră pe buri ca fiind cei mai de nădejde aliați ai lui Decebal în primul război și îi identifică cu germanii de pe metopele și crenelurile sculptate ale monumentului-trofeu de la Adamclisi, demonstrînd, că alături de daci, și alți aliați, ei invadează Moesia inferior în iarna anilor 101/102³⁰. Pentru R. Florescu, burii îndeplineau calitatea de *symmachiarii*, „contingentele unor populații barbare, din afara granițelor imperiului, dîr din apropierea lor și acceptînd hegemonia statului roman, care luptau cu armele, costumul și în formele de organizare aborigene” și deci „participanți la un pact de ajutor militar reciproc cu Roma”³¹; ar fi atunci soldații unor unități auxiliare etnice, din cadrul armatei romane, concluzie la care a ajuns și C. Mannert acum 185 de ani (mai sus p.).

Care a fost adevărata calitate a burilor, adică dacă ei au fost aliații dacilor sau, dimpotrivă, aliații romanilor sau nu erau aliații nici unora nici altora, se poate cunoaște numai în urma studierii textului lui Dio Cassius, atît cît permite prescurtarea lui Xiphilinus. Totodată, credem că ar fi necesar a se preciza că în text este vorba de Βούροι, deci sînt burii germani și nu Βουριδαυήσιοι daci, din simplul motiv că numele localităților dacice terminate în *-dava* nu se formau

²⁰ C. Mannert, *Res Traiani Imperatoris ad Danubium gestae libellus a Societate Scientiarum Regiae quae Gottingae splendet praemio donatus. Addita est Dissertatio de Tabulae Peutingerianae aetate*, Nürnberg, 1793, p. 20.

²¹ J. Dierauer, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans*, Leipzig, 1868, p. 83.

²² Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, V, Berlin, 1921⁹, p. 202.

²³ C. De la Berge, *Essai sur le règne de Trajan*, Paris, 1877, p. 43.

²⁴ P. Király, *Dacia Provincia Augusti*, I, Becicherecul Mare, 1893, p. 183.

²⁵ M. Jhm, *ibidem*.

²⁶ G. Brandis, RE—PW, IV (1901), 1950, 1965.

²⁷ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 122, 167, 223—224 nota 3.

²⁸ C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Viena, 1937, p. 54—55.

²⁹ I. T. Kruglikova, *Dakia v epohu rimskoi okkupatii*, Moscova, 1955, p. 36—37.

³⁰ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 223 și urm.; cf. H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972, p. 303 și urm.

³¹ R. Florescu, *op. cit.*, p. 68—69.

prin adăogarea numelui unei populații, deci Buridava nu înseamnă „dava burilor”.

Mai puțină atenție s-a acordat cuvîntului ἄλλοι „alții”, „ceilalți”, care și ei erau categorisiți ca fiind σύμμαχοι, după cum era interpretat textul lui Dio Cassius. Menționăm sugestia lui R. Vulpe, care presupunea că prin ἄλλοι autorul antic înțelegea unele triburi dacice dinspre extremitățile nordice de locuire ale acestora, apoi pe bastarni și pe sarmații roxolani, singurii de luat în considerare de a se fi solidarizat cu Decebal³².

În ce privește pe σύμμαχοι, Dio Cassius îl folosește în înțelesul de „aliați” ai romanilor și nu de aliați ai altor neamuri, iar acest lucru trebuie avut în vedere și în cazul nostru. Astfel, cîțiva regi sau căpetenii barbare sînt numiți ca fiind φίλοι și σύμμαχοι, : Ariovistus XXXVIII, 34, 3; XLII, 1, 3; Cleopatra împreună cu soțul XLIII, 37, 3; Polemon regele Pontului LIII, 25, 1; Pharnaces rege în Bospor XXXVII, 14, 2; Roles rege dac în sudul Dunării LI, 24, 7; popoare ca fiind σύμμαχοι ale romanilor; germanii XL, 39, 2-3; moesii XXXVIII, 10, 3; iazygii LXXI, 16, 2; burii și iazygii LXXI, 18, 1; dacii LXXVIII, 27, 5; un popor σύμμαχοι τῶν Ῥωμαίων dar nenumit XXXVIII, 33, 6³³.

Revenind la textul ἄλλοι τε τῶν συμμάχων καὶ Βούροι, observăm că traducerea „ceilalți aliați și burii”, care, cu neînsemnate variante, a fost la toți aceiași, este o traducere logică, dar nu una gramaticală. Atenția noastră este îndreptată spre συμμάχων, care este un genitiv partitiv și deci traducerea ar trebui să fie „alții (ceilalți) dintre (cei) aliați”. Așadar, atributul συμμάχων definește pe ἄλλοι și nu și pe Βούροι, iar atunci numai ἄλλοι erau „aliați”. Sau a se referi la anumiți ai romanilor, numindu-i numai ἄλλοι, este neprobabil și nu mai reapare în opera lui Dio Cassius. În consecință, ca și în cazurile precedente, sîntem de părere că și aici s-a întîmplat aceeași confuzie de natură paleografică, deci ΑΛΛΟΙ în loc de ΔΑΚΟΙ. Acest fenomen era însă explicabil, avîndu-se în vedere că Traian pornește cu război împotriva dacilor dușmani și tot aici apar dacii ca fiind aliați; schimbarea ΔΑΚΟΙ în ΑΛΛΟΙ era atunci justificată. Emendarea textului constă deci în Δακοί τε τῶν συμμάχων καὶ Βούροι, care are un înțeles mult mai logic.

În încheierea acestor observații, propunem următoarea traducere: „pe cînd Traian conducea armata împotriva dacilor și se apropia de Tapae, unde barbarii și-au așezat tabăra, i s-a adus o mare ciupercă cu litere latine, prin care se spunea că dacii, dintre cei (care sînt) aliați, și burii sfătuiesc pe Traian să plece înapoi și să încheie pace”. Așa cum a procedat Xiphilinus, prin omiterea unor fraze și prin păstrarea altora care păreau a fi esențiale și necesare în înțelegerea evenimentului, textul și de data aceasta a fost trunchiat³⁴, dar, nu se poate spune, că ar fi lipsit de înțeles.

Din această nouă interpretare se pot trage următoarele concluzii: 1° în afară de dacii, care au îmbrățișat cauza lui Decebal, au fost și daci care nu au rupt alianța cu romanii, ceea ce reiese și din două scene ale Coloanei lui Traian³⁵; 2° dacii, aliați ai romanilor, împreună cu burii germanici, la cererea lui Decebal, intervin pe lângă Traian în vederea menținerii păcii și a întreruperii ostilităților; 3° nu mai dispunem de certitudinea că burii germanici au fost aliații dacilor sau ai romanilor, dar nimic nu exclude totuși probabilitatea că nu au putut fi aliați ai unora sau altora sau că nu ar fi participat alături de Decebal la războaiele dacice; 4° schimbarea cuvîntului ΔΑΚΟΙ în ΑΛΛΟΙ este veche în tradiția manu-

³² R. Vulpe, *op. cit.*, p. 231.

³³ W. Nawijn, *Index Graecitatis* la U. Ph. Boissevain, *op. cit.*, V, 1931, p. 751, nu epuizează toate trimerile pentru în opera lui Dio Cassius, ceea ce este o regretabilă neglijență din partea autorului.

³⁴ A se vedea textul din Dio Cassius, LXVIII, 12, 1-5, cu privire la episodul lui Longinus (N. Gostar, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași*, XIII, 1976, p. 53 și urm.).

³⁵ Scenele: XXVII, nu sînt ambasadori daci ci auxiliari daci în armata romană; C, mai multe neamuri trimit soli la Traian, printre care și dacii.

scrisă a istoriei lui Dio Cassius, de îndată ce apare atât în excerpta Ursiniana cât și la Xiphilinus și, probabil, să fi intervenit după sec. V—VI³⁶.

Ca urmare unor asemenea concluzii, acum nu mai putem considera și susține în continuare că scena IX a Coloanei lui Traian reprezintă împlinirea povestită de Dio Cassius (mai sus p.), dar, asupra acestei probleme, poate vom reveni cu alt prilej, până atunci însă, ne îngăduim să dăm aici concluziile noastre: 1° scena IX înfățișează o împlinire care s-a petrecut în primele momente ale războiului și nu în ajunul luptei de la Tapae, căci până la presupusa luptă de la Tapae, scena XXIV³⁷ (care, de fapt, nu este aceasta), se mai interpun încă 14 scene (X—XXIII); 2° personajul din scena IX, care cade de pe catir de îndată ce dă cu ochii de fața lui Traian, prin întreaga lui atitudine nu arată nicidecum a fi un sol (mesager, delegat, ambasador) al burilor; 3° toți solii care se prezintă în fața lui Traian au o atitudine demnă³⁸, dar nu una ridicolă, nu vin înarmați și în mod amenințător ca cel din scena IX, care ține o măciucă în mână; 4° la Traian, după Dio Cassius, se prezintă o delegație a dacilor aliați ai romanilor împreună cu delegația burilor și nu numai a burilor; 5° solul burilor nu putea veni călare pe un catir, cum este cabalinul din scena IX, căci în țara burilor (Polonia și Cehoslovacia), atunci ca și acum, nu existau nici asini și nici catiri³⁹; 6° cel din scena IX nu este un sol al burilor, deoarece îmbrăcămintea lui nu este tipic germanică (așa cum de altfel îmbrăcămintea germanică se vede în mai multe scene ale Coloanei)⁴⁰, ci este un vestmînt tipic și propriu sclavilor romani; 7° cel din scena IX este un sclav înarmat cu un scut improvizat (în orice caz nu este o ciupercă) și cu o armă rudimentară (măciucă?), iar din izvoare se știe că, de preferință, sclavii erau conducători de catiri⁴¹; 8° din atitudinea celui căzut de pe catir, se poate deduce că artistul a prezentat o împlinire nu dintre cele la ordinea zilei și, cu probabilitate, că ar putea fi momentul unui atentat la viața împăratului (cum s-a încercat și în ajunul pregătirii celui de al doilea război)⁴², când Decebal s-a putut folosi pentru această faptă de un sclav ce însoțea armata romană și care urma a fi bine răsplătit.

Ne întrebăm atunci, dacă sculptorii au prezentat totuși în scenele Coloanei delegația dacilor aliați însoțită de cea a burilor în ajunul luptei de la Tapae? Da, în scenele Coloanei există lupta de la Tapae (împreună cu înfățișarea delegațiilor), dar nu este cea din scena XXIV, ci această importantă acțiune militară a fost desfășurată în scenele XXXIX—XLI. Dar C. Cichorius a plasat bătălia de la Tapae în scena XXIV, prin motivul că este primul contact între o armată romană și a armată dacică pomenit de Dio Cassius, LXVIII, 8, 1—2 și tot prima luptă în succesiunea scenelor Coloanei (nota 37). De nicăieri însă nu reiese că lupta de la Tapae este și prima bătălie, ci ea este numai prima amintită în epitoma lui Xiphilinus. Înainte de Tapae (a cărei localizare încă nu s-a făcut), s-a mai dat o luptă între *Dierna* și *Tibiscum* (posibil în vederea forțării trecerii prin Poarta de la Domașnia), după cum indică localitatea *Praetorium* (Tab. Peut., VII, 4; Geogr. Rav., IV, 14) și posibil ca aceasta să fi fost cea din scena XXIV. Pen-

³⁶ În LXXVIII, 27, 5, păstrat în Cod. Vaticanus gr. 1288, din sec. X—VI (cf. U. Ph. Boissvain, op. cit., p. III și urm.), ΔΑΚΟΙ care jefuiesc Dacia, nu este încă schimbat în ΑΛΛΟΙ

³⁷ C. Cichorius, op. cit., p. 154.

³⁸ Scenele: XXVIII, XLVI, LII, soliile comatilor (Dio Cassius, LXVIII, 9, 1); XXXIX, solia de la Tapae a dacilor aliați și a burilor (în acest studiu); LXI, solia pileatului; LXVI, solia pileatilor (Dio Cassius, LXVIII, 8, 3; 9, 1—2).

³⁹ Cf. S. Haimovici, în *Domestikationsforschung und Geschichte der Haustiere*, Budapesta, 1971, p. 260.

⁴⁰ Scenele: XXVII, XXXVI, XXXVIII, XL, LXVI, LXX, LXXII, XCVI, C, CXV.

⁴¹ Caes., *Bell. Gall.*, VII, 45; Frontinus, *Strat.*, II, 4, 5; M. Mirković, *Inscriptions de la Mésopotamie Supérieure*, I, Belgrad, 1976, 70; Edm. Saglio, în *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, I, 2, p. 852; J. Masquelez, *ibidem*; G. Lafaye, în *Dictionnaire des antiquités*, III, 2, p. 2010—2011.

⁴² Dio Cassius, LXVIII, 11, 3.

tru identificarea bătăliei de la Tapae în scenele XXXIX—XLI pledează identitatea acestora cu versiunea lui Dio Cassius, cea din rezumatul lui Xiphilinus.

Dio Cassius, LXVIII, 8,

1. Solia dacilor aliați și a burilor.

Coloana Traiană,

scena XXXIX. Trei soli ai dacilor (*pileati*) se prezintă la Traian în interiorul unui castru.

scena XL. Captivi daci cu mâinile legate la spate spre a fi înfățișați lui Traian.

Ibid. Soldați romani din legiuni se îndreaptă spre cîmpul de luptă.

Ibid. Prizonier dac cu mâinile legate la spate dus în fața lui Traian.

Ibid. Are loc o mare bătălie, la care participă soldați din legiuni (unii folosesc catapulte), din unități de cavalerie, unități auxiliare și etnice.

scena XLI. Cîmpul de luptă acoperit cu mulți daci morți sau în agonie, puțini reușesc să se retragă.

scena XL. Post de prim ajutor, roman, servit de soldați ai unităților auxiliare, dă îngrijire sanitară soldaților răniți din legiuni și unități auxiliare.

Ibid. Soldat roman dintr-o legiune lucrează cu ciocanul și dalta un monument în piatră.

2. Traian dă lupta cu dacia.

2. Romanii, în timpul luptei, omoară mulți daci.

2. Mulți răniți din partea romanilor, lipsesc bandajele încît Traian nu-și cruță garderoba în vederea procurării bandajelor.

2. Traian poruncește să se ridice un altar în cinstea celor căzuți în luptă și să li se aducă jertfe anuale.

Ceea ce este de reproșat artistului conducător al sculptorilor reliefulor Coloanei, este omiterea din cadrul ambasadei de la Tapae a delegaților burilor, căci cei trei soli sînt prezentați numai sub înfățișarea dacilor *pileati*. Dar compararea scenelor XXXIX—XLI cu povestirea lui Dio Cassius, LXVIII, 8, 1—2, ne arată că pe de altă parte Xiphilinus a omis nu puține amănunte, care i se păreau mai puțin utile și semnificative privind desfășurarea marii bătălii de la Tapae. În schimb, studiul comparativ al scenelor Coloanei cu alte izvoare ne întărește tot mai mult convingerea despre marea și netăgăduita valoare documentară a acestui monument istoric și artistic. Urmărind succesiunea scenelor importantelor evenimente în reliefulurile monumentului, acum se poate ajunge la o altă cronologie privind momentele importante ale războaielor dacice. Astfel, în desfășurarea momentelor scenice, marea bătălie de la Tapae urmează îndată după scenele XXXI—XXXVIII, care înfățișează războiul din Moesia inferior, de la sud de Dunăre și alungarea dacilor peste Dunăre, evenimente care au avut loc în lunile de iarnă ale anilor 101/102⁴³. Bătălia de la Tapae are loc atunci nu în 101, ci, cel mai de vreme, în primăvara anului 102.

LES ΔAKOI DANS L'HISTOIRE ROMAINE DE DION CASSIUS

RÉSUMÉ

Dans cet étude, nous allons démontrer que le nom ΔAKOI, *Daci*, au dehors de la province Dacie (les Daces libres), réapparaît dans l'oeuvre du grand histo-

⁴³ R. Vulpe, *Studii Clasice*, VI, 1964, p. 205 și urm., prelungeste războiul din sudul Dunării și în scenele XXXIX—LXI, care însă, după noi, corespund mai curînd cu etapele bătăliei de la Tapae decît cu bătăliile din sudul Dunării; cf. C. Cichorius, *op. cit.*, p. 187 și urm.; H. Daicoviciu, *ibidem*.

rien sous un nom qui a été changé en ΑΛΛΟΙ, à cause de motifs raisonnables pour les scribes et les érudits byzantines.

LXXII, 3, 2, καὶ παρὰ τῶν ἄλλων et καὶ ἀναγκάσας τοὺς ἄλλους δμῶσαι, parceque dans la phrase le nom des Daces est en antithèse avec la Dacie, il a subi le changement de ΔΑΚΟΙ en ΑΛΛΟΙ. Le changement est explicable par des motifs d'ordre paléographique aussi, parcequ'on peut facilement confondre dans l'écriture onciale Α, Δ, Λ. C'est pour cela que Im. Bekker a essayé de recourir à l'amendement ΑΛΛΟΙ en ΑΛΛΑΝΟΙ et U. Ph. Boissevain en ΟΥΤΑΝΔΑΔΟΙ. Mais, à notre avis, il sera plus correctement et en concordance avec les événements et la situation politique des années 180, de supposer l'amendement ΑΛΛΟΙ en ΔΑΚΟΙ. En ce cas, 3, 2, il pourrait être καὶ παρὰ τῶν Δακῶν et καὶ ἀναγκάσας τοὺς Δακοὺς δμῶται, mais pour 3, 3, nous suggérons καὶ μέλλοντας τοῖς ἄλλοις <Δακοῖς> βοηθήσεν ὑπήετο,

A cause de mêmes motifs, mentionnés au-dessus, le changement de ΔΑΚΟΙ en ΑΛΛΟΙ s'est passé aussi dans LXVIII, 8, 1, où au lieu de ἄλλοι τεῶν βιμμάχων καὶ Βούροι, nous suggérons Δακοὶ τε τῶν συμμάχων καὶ Βούροι, qui a un sens plus logique.

VECHIMEA, FACTORII NATURALI ȘI ZONAREA APICULTURII ÎN MOLDOVA (sec. XV — mijlocul sec. XVIII)

DE

I. CIUTA

Literatura istorico-economică privind dezvoltarea apiculturii în Moldova evului mediu este în general redusă, limitându-se la unele adnotări, inserări de opinii și referiri ocazionale făcute în cele mai multe cazuri de unii practicieni sau diletanți în cercetarea istoriei apiculturii.

Unele date prețioase aduce Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*, unde se enunță condițiile naturale, sporul economic, avantajele obținute și căutarea de care se bucurau produsele apicole pe piața internă și externă. Și în această prețioasă lucrare însă ponderea tratării nu este pe măsura locului deținut de albinărit în economia feudală a Moldovei. Istoriografia românească a luat uneori în considerare și dezvoltarea albinăritului în lucrările consacrate comerțului cu miere și ceară, dar nici din acest punct de vedere nu se poate spune că s-a ajuns la rezultate mulțumitoare. Au fost ignorate, îndeosebi, omul cu întreg șirul de activități legate de această prețioasă și străveche îndeletnicire.

Călătorii străini au fost în mare măsură impresionați pozitiv de condițiile naturale extrem de favorabile, de abundența florei melifere, de spiritul de organizare al românului pentru prisăcărit, de cantitatea și calitatea produselor apicole, elogiindu-le de cele mai multe ori la modul superlativ. Notele de călătorie constituie surse informative demne de luat în seamă în măsura în care ele pot fi coroborate cu izvoarele documentare de mîna întîia. La baza cercetărilor noastre au stat însă izvoarele editate și inedite care au furnizat cele mai multe și interesante știri cu privire la dezvoltarea albinăritului în Moldova feudală. În acest articol ne propunem tratarea doar a vechimii, a factorilor naturali și zonarea apiculturii din secolul XV pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea.

9

Cele dintîi relatări istorice despre existența albinăritului pe meleagurile noastre¹ ne indică faptul că această îndeletnicire a fost practică pe scară largă de strămoșii geto-daci, continuată și dezvoltată de daco-romani și extinsă pînă la generalizare în perioada evului mediu. Geograful Strabo, care vorbește despre domnia lui Burebista, referindu-se la viața și preocupările locuitorilor din părțile Dunării de Jos afirma printre altele: „... se hrănesc... cu miere, lapte, brînză, ducînd un trai liniștit”².

Dovezi privind vechimea apiculturii pe teritoriul de azi al patriei se găsesc și în tablele cerate descoperite în minele de la Roșia Montană (Alburnus Maior) din Carpații Apuseni, așa-numitele dipticuri și tripticuri, plăci de lemn înră-

¹ Herodot și Polibi, în *Izvoare privind istoria României*, I, Buc., 1964, p. 67 și 161.

² Loc. cit.

mate din epoca daco-romană pe care se așternea un strat de ceară de albine și pe care apoi cu un stilet (un fel de condei ascuțit) se scoria³.

Dovada temeiniciei cunoașterii albinăritului de strămoșii noștri o constituie și folosirea produselor apicole în diferite moduri și obținerea unor preparate din acestea. Un astfel de produs obținut prin amestecul mierii cu apa era mie-dul⁴, băutura întâlnită la populația din Nordul Dunării. Folosirea acestei băuturi de locuitorii plaiurilor noastre este consemnată încă din secolul al V-lea, cu ocazia trecerii soliei conduse de Maximin, din ordinul împăratului bizantin Teodosie al II-lea, către curtea lui Attila și descrisă de Priscus din Panion. Priscus consemnează în a sa monografie asupra ambasadelor „Excerpta de legationibus”: „Prin sate ni se aducea de mâncare și anume în loc de grâu, miei, iar în loc de vin, mied (subl. n.s.) cum îl denumesc localnicii”⁵.

Miedul a fost băutura preferată a românilor în perioada feudală pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Excelentul mied românesc a fost apreciat și în afara granițelor; figura încă de la începutul secolului al XV-lea printre mărfurile de export. E menționat mai întîi în privilegiul dat de Mircea cel Bătrîn brașovenilor⁶, ceea ce dovedește că miedul se prepara pe vremea aceea în cantități mari în țările române și era de bună calitate.

În predoslovla *Letopiseșului Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche se amintește de existența legendară a unor prisăci chiar la începutul formării statului feudal moldovenesc. Stă scris, astfel, în predoslovie că „... dacă au ucis acei vinători acel bour, întorcîndu-se înapoi, văzînd locuri desfătate, au luat pre cîmp într-o parte și au nimerit la locul unde este acum tîrgul Sucevei. Acolo miro-sindu-le fum de foc și fiind locul despre apă, cu pături măruntă, au pogorit pre mirodenia fumului la locul unde este acum mănăstirea Ețcanii. Acolo pre același loc au găsit o prisacă cu stupi și un moșneag bătrîn de păzea stupii”⁷. Chiar dacă legenda din *Letopiseș* nu poate constitui o dovadă indubitabilă că în secolul al XIV-lea a existat la locul indicat aceea prisacă, se poate considera că amintirea unei astfel de indeletniciri exprima totuși o realitate. Existența unor prisăci organizate și îngrijite de oameni încă din perioada încheierii statului feudal moldovenesc indică nivelul destul de pronunțat al dezvoltării albinăritului.

Atunci cînd domnia preciza obligațiile țăranilor dependenți față de stăpînii feudali începînd cu secolele XIV—XV, acestea se succed în ordinea care exprimă aceleași ocupații sedentare: „... grâu, sau vin, sau stupi, sau alte orice...”⁸. Frecvența pomenire în actele interne a dijmii de stupi, miere, ceară, ca și a daniilor, întăririlor de prisăci și locuri de prisăci reflectă, de asemenea, întînsa răspîndire a apiculturii în Moldova evului mediu. Același lucru îl atestă și privilegiile acordate liovenilor și brașovenilor în care figurează ca mărfuri românești de export atît miera cît și ceara⁹.

Că Moldova era una din țările cu o apicultură dezvoltată în evul mediu o dovedește și tradiția populară, cum că miera și ceara însoțeau pe om de la

³ Tabletele se trimiteau corespondentului, care după citire netezea din nou stratul de ceară cu partea lată a stiletului, scriind răspunsul (*Enciclopedia României*, vol. III, Buc., 1939, p. 531).

⁴ Miedul (fr. hydromel) este o băutură alcoolică întrebuințată de mai toate popoarele din antichitate. Se prepara din miere și apă lăsată să fermenteze aproximativ patru săptămîni, se păstra în poloboace sau în sticle ani întregi. După Homer, miedul numit și melicotron se întrebuința în libațiuni în cinstea zeilor (*Izvoarele Istoriei României*, vol. VIII, *Ambasadele lui Priscus*, traducere de G. Popa Lisseanu, Buc., 1936, p. 25).

⁵ Loc. cit., vol. II, p. 261.

⁶ Ioan Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolul XV—XVI*, Buc., 1905, p. 5.

⁷ Grigore Ureche, *Istratie Logofătul, Letopiseșul Țării Moldovei pînă la Aron vodă*, ed. Const. Giurescu, Buc., 1916, p. 14—15.

⁸ *Istoria României*, vol. II, Ed. Acad., Buc., 1962, p. 285—286.

⁹ Valeria Costăchel, P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, Buc., 1957, p. 23—24.

leagăn pînă la mormint (botezuri, nunți, înmormintări la care făcliile de ceară erau nelipsite). Numeroase sînt proverbele și zicătorile folosite de strămoșii noștri ce exprimă bogăția de produse apicole¹⁰. Astfel de zicători și proverbe sînt dese înțilnite în vorbirea populară cum ar fi: „albina în gură ține mierea cea mai dulce și în coadă acul cel mai otrăvitor“, „harnic ca albina, stringător ca furnica“ se spunea despre omul harnic și chibzuit. Unuia care umblă de colo-colo și nu se așează pe treabă i s-a atribuit comparația „ce umblă ca un roi fără matcă“, iar unui leneș, epitetul de „trîntor“¹¹.

În scrierile lui Vasile Alecsandri se întîlnesc chiar și imprecacții provenite din activitatea și foloasele albinelor și produselor lor, cum ar fi cea întrebuintată de surugiuil care supărat pe cai îi injura: „pierire-ar albinele care or strînge ceara de făcut luminare celui ce vâ are“¹².

Din descrierile populare¹³ se evidențiază rolul omului în domesticirea și folosirea albinelor, fără de care albina ar fi rămas numai în stare sălbatică, aidoma viespilor¹⁴. De regulă, terminologia apicolă este de proveniență predominant română, principalii termeni fiind de origine latină: albină, fagure, păstură, cătel, miere, ceară, folosindu-se și o serie de termeni de origine slavă cum ar fi: stup, prisacă, matcă, trîntor etc. Terminologia populară apicolă, care este atît de evidentă în vocabularul crescătorilor de albine folosit în evul mediu, constituie un îndreptar sigur al practicării pe scară largă a albinăritului în acea perioadă¹⁵.

Onomastica și toponimia românească indică, de asemenea, faptul că apicultura a constituit o străveche îndeletnicire pe aceste meleaguri și a cunoscut o arie largă de răspîndire. Reținem faptul că în Moldova izvoarele documentare atestă denumiri ca: Albina, Albin, Albinari, Albinata, Albinele, Prisaca, Priseaca, Prisacani, Prisăceana, Prisecile, Stupari, Stuparul, Stupărei, Stupina, Ștubieni, Ștubiele, Știubeiul etc.¹⁶, toate derivînd de la denumiri legate de creșterea albine-

¹⁰ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, vol. I, Buc., 1928, p. 167—168.

¹¹ „Convorbiri literare“, Iași, 1874, p. 69.

¹² B. P. Hașdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, Buc., 1972, p. 524—525.

¹³ Ion Creangă, *Povestea lui Harap Alb* în „Convorbiri literare“, Iași, 1877, p. 186.

¹⁴ Din povestea lui „Harap Alb“ rezultă întregul mecanism folosit de om la roirea albinelor pentru înmulțirea lor.

¹⁵ Așa, de exemplu, sînt cunoscuți termenii: stup, știubei, ștubei, ulei, matcă, coșniță sau cusniță, desemnînd vasul sau butucul găurit în care se adăpostesc albinele; urdiniș, gaura în stup pe unde intră și ies albinele; căptar, căptan, căptălan, ce se pune pe stup ca să-l apere de ploaie sau de arșiță; fagure, straturile unde se așează mierea din care se extrage ceara; boată, chilioarele în care se reproduc albinele; prisacă sau stupină, locul unde se țin stupii vara, prisacă derivînd etimologic din slavonescul *Пчелка*, care înseamnă loc despădurit în care s-au tăiat copacii pentru a se așeza stupii (Iorgu Iordan, *Toponimia Românească*, Buc., 1965, p. 72). Locul de păstrare a stupilor iarna purta denumirea de temnic sau tevnice; prisăcar sau stupar, păzitorul și întreținătorul albinelor; retezare sau retezat, scoaterea mierii și a cerii din stup prin nimicirea parțială a albinelor, în timp ce înmulțirea albinelor prin ieșirea din stup și căutarea unui nou lăcaș, poporul a denumit-o roire. Stupul care nu roiește a fost denumit buhai, iar stupilor mici umblători cu care se prindea noul roi li s-au spus roinițe. Oul de albină în care se află larva sau puietul de albină s-a denumit cătel, iar materiei din care se formează acesta i s-a spus plămădă, în timp ce materia viscoasă cu care se hrănește cățelul s-a chemat păstură. Fagurele fiert din care se scoate ceara a fost denumit hoștină sau jîntiță, iar acțiunea de exterminare a trîntorilor, uneori chiar și a albinelor, pentru a scoate fagurii a fost denumită trîntorit sau bătut. Toată terminologia folosită în practicarea apiculturii moldovenești, ca și în celelalte țări române, învederează, odată în plus, caracterul statornic al acestei îndeletniciri.

¹⁶ D. Gh. Chițoiu, *Vechimea și dezvoltarea albinăritului în România*, Focșani, 1930, p. 5—6.

lor. În același timp se întâlnesc denumiri care se leagă de natura solului favorabil apiculturii și, deosebi, acela împădurit cu arbori meliferi cum ar fi teiul.

Așa se cunoșc denumiri ca: Teioasa (Dorohoi), Teișoara (Botoșani), Teișul (Bacău, Putna), Fintina Teiului (Tecuci), Valea Teiului (Bîrlad), Poiana Teiului (Neamț) etc., ori sinonimul din slavonescul *lip* care înseamnă tei¹⁷, de unde denumiri acordate unor localități ca: Lipova, jud. Bacău și Lipova sau Lipovățul, în jud. Vaslui¹⁸. La 24 noiembrie 1492, Ștefan cel Mare cumpăra satul Ștubeliul pe Bașeu și-l dăruia mănăstirii Putna¹⁹, iar la 25 februarie 1606, Ieremia Movilă scutea pe oamenii străini sau din țară care se vor fi așezat în satul Prișeaca al mănăstirii Pobrata de toate muncile și dările pe timp de trei ani²⁰. În 1710, Nicolae Alexandru Mavrocordat hotăra în pricina de judecată dintre Ion fiul lui Aldeu postelnic și cumnata sa, Anghelușă, „pentru o moșie de la Prișeci și din Costești...”²¹, iar la 1751 iulie 15, într-o mărturie hotarnică dată de Tănase Petrachi Măcărescu fost cămăraș de izvoade se menționează printre numele altor hotare și pe cel de Valea Prișăcilor²². Astfel de denumiri de proveniență apicolă vin să întărească ideea perenității practicării albinăritului în Moldova evului mediu, vechimea și răspindirea acestei preocupări.

Nu s-ar putea vorbi însă de o adevărată bogăție apicolă în țările române, respectiv în Moldova, în epoca feudală dacă așezarea, condițiile naturale și receptivitatea populației la o atare îndeletnicire nu ar fi fost întrutotul favorabile.

Hotarele Moldovei s-au menținut în general ca în timpul lui Ștefan cel Mare; le consemnează și Dimitrie Cantemir ca existente în vremea sa, prezentându-le astfel: „Pre miază-zi totdeauna a făcut hotarul fluviul Dunărea (...) pre răsărit, hotarul țării era Marea Neagră, însă, în vremea dîn urmă, fiind luate de puterea turcească Basarabia și Benderul în partea aceasta s-a strîmtat mai mult (...) spre miază-noapte și răsărit riul Tyras (Nistru n.n.s.) numit de turci Turla desparte Moldova de Polonia și de tătarii din Oceakov. Odinioară țărmurile Nistrului erau ale Moldovei numai pînă la Hotîn și de acolo o linie dreaptă prin Prut și Ceremuș forma hotarele țării. Spre apus, astăzi Moldova e mai întinsă decît a fost odinioară, deoarece de la Ștefan cel Mare s-a dat Moldovei șirul munților care o despart de Transilvania (...). Astfel s-a tras o linie de la izvoarele Ceremușului pe la izvoarele riurilor Suceava, Moldova, Bistrița și Trotuș, pînă la riul Milcov”²³.

Încercînd să prezinte și suprafața Moldovei timpului său, Cantemir consemnează mai departe: „În aceste hotare Moldova cuprinde un drum de 237 ceasuri de mers”²⁴ sau 711 mile italiene”²⁵. Această suprafață întrunea pe de-a întregul condițiile climaterice și de floră, favorabile dezvoltării apiculturii. Iernile destul de blinde, primăverile cu zile însoțite, verile călduroase și zilele senine de toamnă erau pe deplin prielnice creșterii albinelor. De asemenea, întinsele suprafețe cu plante ale căror flori produceau nectarul, cîmpiile înmiresmate de felurite vegetații cu o bogată inflorescență, dealurile, pădurile, luncile și grădinile, livezile, culturile de leguminoase, zmeurișurile și fînețele, toate constituiau un cadru prielnic albinăritului.

Condițiile excelente care au favorizat dezvoltarea albinăritului în Moldova feudală sînt relevate și de o serie de călători străini în trecere prin Moldova. Astfel, Andreas Wolf relatează că „poziția favorabilă a acestei țări (Moldova n.n.s.), clima moderată, cîmpiile pline de flori, mulțimea pădurilor, frumoasele

¹⁷ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 102—103.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Documente privind Istoria României* (în continuare vom cita D.I.R.), seria A, Moldova, veacul XV, vol. II, p. 182—183.

²⁰ *Ibidem*, veacul XVII, vol. II, p. 8—9.

²¹ Arh. St. Iași, *Documente*, P. 417/48.

²² *Idem*, P. 605/3.

²³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Acad., Buc., 1973, p. 61.

²⁴ Ceasul de mers = 2000 stînjani sau circa 4—5 km. (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, Buc., 1971, p. 96).

²⁵ O milă italiană (venețiană) = 1834 m.

regiuni în care sînt instalate stupinile..., precum și metodele simple de îngrijire a albinelor, par a fi cauza cea mai însemnată a dezvoltării apiculturii²⁶. Voind parcă să îmbine factorii naturali cu cei sociali, Franz Joseph Sulzer remarcă faptul că: „În Valahia nici un domn nu a avut un venit atît de mare după albine ca în Moldova. Aceasta nu numai din cauza terenurilor și a climei mai slabe, ci și datorită faptului că boierii munteni nu depun atîta chibzuință și sîrguință în domeniul albinăritului, care cere îndemînare și stăruință“, sintetizîndu-și impresiile prin constatarea că „două sînt cauzele care fac pe moldovenii mai avuți în ceea ce privește mierea și ceara, poziția țării și hărnicia locuitorilor (...)“²⁷. Același medic sas, Andreas Wolf, accentuînd îndeosebi asupra factorilor naturali, subliniază că „albinele, cărora le pîrște foarte bine în această țară (Moldova n.ns.) și care întrec cu mult pe oameni, chiar cînd sînt harnici și sîrguincioși din fire, dau în anii buni, fără ajutorul unui meșteșug anumit, atîta miere și ceară pe care o altă țară mai puțin prielnică cu greu ar putea să le dobîndească, chiar dacă cineva și-ar da toată silința și osteneala“²⁸. Desigur, factorii naturali au precumpănit în dezvoltarea apiculturii, dar nu trebuie neglijată nici ușurința îndeletnicirii apicole de care moldovenii s-au legat destul de timpuriu. Dar cîm subiectul prezentului articol îl formează îndeosebi cadrul natural moldovenesc al evului mediu, vom dezvolta în continuare acest aspect.

Trăsătura orografică principală a reliefului din Moldova este diversitatea și varietatea solului cuprinzînd: podișuri, munți, dealuri, cîmpii, ape, coline, depresiuni, văi etc. În acest cadru geografic, albinele nu au avut numai rolul de a produce mierea și ceara atît de necesare și căutate de om, ci și un rol de sporire a recoltelor de semințe, legume și fructe ca urmare a acțiunii de polenizare a plantelor și pomilor. S-a calculat că valoarea sporului de recolte obținute la principalele plante cultivate, „pomi roditori, floarea soarelui, plantele de nutreț, legumele și alte culturi agricole dau recolte de 1,5—2 ori mai mari atunci cînd polenizarea s-a făcut cu ajutorul albinelor“²⁹.

Situat în exteriorul Carpaților Orientali, Podișul Moldovei intră în contact cu aceștia numai între Suceava și Rîșca, spre sud interpunîndu-se subcarpații. În cuprinsul podișului se desprind mai multe unități orografice intrate de multă vreme în limbajul de specialitate. Astfel, o primă unitate orografică este aceea a depresiunii Jijia-Bahlui, predominînd dealurile mici: Podișul Sucevei, Podișul Bîrladului, dealurile Elanului, și Podișul Covurului. Cît privește Podișul Sucevei, acesta este împărțit de Siret și afluenții săi Suceava și Moldova în unități mai mici ca: Podișul Fălcișenilor, Depresiunea Rădăuților, culmea de dealuri dintre Siret și depresiunea Jijia—Bahlui³⁰. Podișul Moldovei în ansamblul său este o unitate de dealuri și de coline. Aceasta este trăsătura orografică principală.

Clima Podișului Moldovei a fost și continuă să rămînă în cea mai mare măsură favorabilă creșterii albinelor. În podiș se întîlnesc două tipuri climatice: un climat de stepă cu amplitudini termice mari, cu precipitații reduse (450—600 mm), care domină regiunile din estul, sud-estul și sudul podișului. În această arie se înscriu regiunile apicole cele mai frecvent întîlnite în documente: Bohotinul, Botne, Obîrșia Tîrnuțului, Itchilul, Ogrincea, Obîrșia Bîrladului, Bazinul Jijia—Bahlui. Există, de asemenea, un climat de pădure³¹ cu amplitudini mai reduse și cu precipitații mai bogate: Codrii Tigheciului, Herței, Neamțului, pădurile nordului Moldovei etc.³². Una din regiunile deosebit de accesibile apiculturii din cadrul Podișului Moldovei o constituie teritoriul județului Vaslui, cu văile Rahovei în partea de nord-vest al județului și Valea Bîrladului, regiuni prin excelență

²⁶ Andreas Wolf, *Beiträge zur einer Statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Sibiu, 1805, p. 57.

²⁷ Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des Transalpinschen Daziens*, Viena, 1781, în N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. II, Buc., 1928, p. 237.

²⁸ Andreas Wolf, *op. cit.*, p. 58.

²⁹ P. Bogdan, *Creșterea albinelor*, Sibiu, 1962, p. 23.

³⁰ I. Sîrcu, *Geografia fizică a R.S.R.*, Buc., 1971, p. 356—357.

³¹ *Ibidem*, p. 363.

³² *Ibidem*.

melifere. Întinsa pădure Doaga, pădurea Albina, dealul și satul Albina, locuri și localități ce își au nume din vechime de la mulțimea albinelor ce se creșteau, erau zone foarte prielnice pentru dezvoltarea albinăritului³³. Așa se și explică faptul de ce în trecut, dealtfel ca și astăzi, județul Vaslui avea drept însemn heraldic în stema județului un stup cu albine, dovadă a unui intens albinărit în această zonă.

Apele curgătoare cit și cele stătătoare au avut, de asemenea, un rol important în dezvoltarea apiculturii, știut fiind că apa face parte integrantă din hrana albinelor și contribuie la echilibrul ecologic din natură.

Podișul Moldovei se caracterizează prin două grupe de riuri: autohtone, de mică importanță din cauza lipsei de apă în timpul verii, dar care au putut servi temporar nevoii de apă pentru albine, cum ar fi: Bahluiul, Jijia, Bașeul, Elanul, Birladul și riuri alohtone, carpatice, în tranzit prin Podișul Moldovei, de felul Siretului, Prutului, cu caracter permanent, condiționate de precipitațiile din munți și izvoare³⁴.

Echilibrul natural al reliefului Moldovei și al stării climatice, care a creat cele mai bune condiții creșterii albinelor, a fost în mare măsură asigurat și de existența a numeroase lacuri, bălți, iezere, heleșteie, gîrle, pîraie. Acestea au contribuit la formarea aceluia cadru natural foarte prielnic creșterii albinelor. Numărul iazurilor din țările românești a fost impresionant. Călătorul sas Reicherstorfer, care a cunoscut Moldova în timpul primei domnii a lui Petru Rareș, relevă că țara e foarte bogată nu numai în ogoare vii, turme și mine, dar și în „heleșteie și bălți...”³⁵. Iazurile serveau deopotrivă pentru pescuit, locuri de acumulare pentru mișcarea morilor, cit și locuri propice pentru așezarea de prisăci. Așa se explică de ce în astfel de zone se constată documentar numeroase prisăci și locuri de prisăci din Moldova medievală. În sprijinul afirmației de mai sus menționăm documentele: la 11 noiembrie 1458, din Suceava, Ștefan cel Mare întărea panului Stanciul Sinescu un număr de sate, o moară și „prisaca de la capătul griului de la Sacovăț, pe pîrîul Fîntînilor”;³⁶ la 11 octombrie 1473, același domn întărea lui Feodor Perianul satul Roșiori și „o prisacă pe pîrîul Răpîcenilor”³⁷; la 10 aprilie 1491, tot Ștefan cel Mare dăruia Mănăstirii Tazlău un număr de sate, unul anume Bureștii pe Siret, unde se numește Fundul, care sat depindea de curțile de la Bacău și un loc de prisacă peste Siret, „în pustie, împreună cu bălțile de la Siret”³⁸; iar spre sfîrșitul aceleiași domnii, se întărea la 17 martie 1500 mănăstirii Neamțului un iezec pe Nistru, anume Zahorna și „cu gîrla care cade în Nistru și cu prisaca care era acolo”³⁹. Mențiunile de acest gen continuă și în secolele următoare: la 23 septembrie 1632, Catrina din Iași, sora mitropolitului Varlaam, dăruia mănăstirii Secu „o prisacă cu pomi și iazuri”⁴⁰, iar în cartea de hotărnicie a lui Constantin Mavrocordat din 1734 se indică „un loc de prisacă unde a fost și prisaca moșului și pîrîntilor lui Solomon Botez, loc de prisacă în hotarul Pănărești din ținutul Sucevei pe apa Rîșca, ...”⁴¹. Din conținutul ultimului document citat rezultă, așadar, că locurile pentru prisăci în condiții naturale favorabile aveau o așezare străveche și se succedau din tată în fiu, conservîndu-se cadrul natural adecvat.

Izvoarele, bălțile, gîrlele, iezerele și iezercanele, vadurile de ape, iazurile și lacurile naturale ori de om făcute au format întotdeauna climatul propice așezării și dezvoltării albinăritului. De aceea, documentele cercetate indică foarte des

³³ Remus N. Begnescu, *Istoria apiculturii în județul Vaslui și starea ei actuală*, Buc., 1996, p. 3—4.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ C. C. Țărescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, vol. I, Buc., 1964, p. 133.

³⁶ D.I.R., A., veacul XIV—XV, vol. I, p. 300.

³⁷ *Loc. cit.*, p. 398.

³⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 159.

³⁹ *Ibidem*, p. 306.

⁴⁰ *Documenta Romaniae Historica* (în continuare vom cita D.R.H.) seria A, Moldova, veacul XVII, vol. XXI, p. 280.

⁴¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, Iași, 1930, vol. XZIV, p. 12.

stabilirea prisăcilor nu numai pe râuri sau țăraie, ci și în locuri ca cele amintite mai sus. La 11 septembrie 1467, Ștefan cel Mare întărea mănăstirii Humor un loc de prisacă între vadurile de sub Bohotin⁴², iar la 9 iulie 1466 dăruia mănăstirii Pobrata, pe lângă altele, și „...iezerul de la gura Bicului cu girlele și o prisacă...”⁴³. Petru Rareș întărea din Huși, la 7 mai 1546, lui Petre Cîrcă — pîrcălab „... și o prisacă în hotarul Hlăpeștilor lângă Piriul Alb, dinspre Birgăoani în coasta iazului de jos, unde a fost prisaca cea veche și cu iazul”⁴⁴. La fel și documentul de la Petru Șchiopul din 26 februarie 1586, prin care se întărea mănăstirii Sucevița „... o prisacă în Pietrosul Mare cu izvoare și cu locuri de iaz”⁴⁵. Mențiunea „locuri de iaz” se referea la acele locuri care dispuneau de posibilitatea acumulării unor resurse de ape și care urmau a fi amenajate prin grija și eforturile omului. Se impune sublinierea prezenței active a omului în mijlocul naturii favorabile, care contribuia la menținerea și dezvoltarea cadrului celui mai prielnic apiculturii.

Dezvoltarea albinăritului nu ar fi cunoscut însă o așa de mare amploare în Moldova evului mediu dacă nu ar fi existat, așa cum există și în prezent, o climă accesibilă acestor stăruitoare dar și sensibile viețuitoare — albinele. Încă din holocen⁴⁶ clima a evoluat în podișul central moldovenesc în condiții asemănătoare, adică în condițiile unui climat temperat continental⁴⁷. În prezent, și situația nu este prea mult schimbată față de evul mediu din punct de vedere climatologic, temperatura medie anuală a atmosferei în podișul moldovenesc variază între 9,2°C la Bacău și 9,6°C la Bîrlad, luna cea mai caldă fiind iulie, iar cea mai rece ianuarie⁴⁸. Astfel de condiții climatologice au fost și rămîn pe deplin favorabile dezvoltării unei apiculturi intense. Climatul stepic și silvostepic a oferit cadrul cel mai corespunzător dezvoltării albinăritului și în această zonă înțîlnim atestările documentare cele mai frecvente cu privire la prisăci și locuri de prisăci, iar climatul de pădure a constituit o zonă mai moderată pentru dezvoltarea apiculturii.

Avînd apă din abundență, un climat temperat cu veri calde, primăveri și veri însorite, Moldova a dispus în evul mediu de o vegetație bogată, diversă, cu o inflorescență multiplă, succedată pe parcursul celor trei anotimpuri, care a format o bază meliferă consistentă pentru apicultură. Așa cum remarcă Dimitrie Cantemir, „Moldova se mîndrește foarte mult cu strălucitele ei păduri de arbori pentru tăiat și de arbori fructiferi”⁴⁹. Subliniind aria de întindere a pomilor fructiferi, Cantemir spune că „vei găsi nu livezi de pomi fructiferi, ci păduri. Belșugul de fructe este așa de mare, încît în vremile de demult, polonii, cînd veneau în Moldova, socoteau că nu e trebuință de nici o altă provizie, căci erau deajuns fructele pe care țara le produce cu îndestulare”⁵⁰. Este ușor de înțeles ce bază meliferă oferea o țătare vegetație relevantă și de Cantemir atunci cînd se referea în mod expres la albine, menționînd că „locuitorii au de la ele [albine n.n.] mare folos, deoarece cîmipiile smîlțate peste tot de cele mai frumoase flori și pădurile le dau nesfîrșită materie din care să culeagă mierea și ceara...”⁵¹. În cadrul acelei vegetații abundente, pădurile au ocupat un loc important. Pădurile de tei din diferite regiuni ori flora primăvăratică din bălțile Dunării creau posibilitatea practicării apiculturii de sezon (nomadă)⁵², ceea ce am denumi în termeni mai moderni — apicultura pastorală.

⁴² D.I.R.A., veacul XIV—XV, vol. I, p. 357.

⁴³ *Ibidem*, p. 347.

⁴⁴ *Ibidem*, veacul XVI, vol. I, p. 492.

⁴⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 304—305.

⁴⁶ Holocen, ultima diviziune a cuaternarului, care se caracterizează prin desăvîrșirea treptată a tipurilor umane și dezvoltarea culturii materiale, climă în general asemănătoare celei actuale.

⁴⁷ Ioan Hirjoabă, *Relieful colinelor Tutovei*, Buc., 1968, p. 41—42.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 109.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 117.

⁵² *Enciclopedia României*, vol. III, Buc., 1839, p. 533.

Două sînt formațiunile mai importante ale vegetației care ocupă podișul moldovenesc: formațiunea de silvo-stepă, cu ochiuri de stepă și pîlcuri de pădure, care cuprind depresiunea Jijia—Bahlui; bazinul Elanului, sudul colinelor Covur-luiului și ale Tutovei pînă în valea Bîrladului și formațiunea pădurii⁵³.

Grupările de pădure și de silvo-stepă sînt alcătuite din stejar, goruni, tei argintii, paltini, ulmi, iar pădurea propriu-zisă din grupări de quarcinee în asociația cărora apar carpinul, jugsatrul, paltinul, teiul, arțarul⁵⁴. Pădurea prin dumbrăvile și bucovinele ei, prin toate poienile făcute de mina omului, runcuri, curături, săcă-turi, lazuri, jăriști, arșițe etc. a servit omului fie pentru ogoare și finețe, fie pentru a planta vie, a face prisăci (subl. ns.), morisau grădini cu pomi⁵⁵. Pădu-rea a jucat un rol dublu în dezvoltarea albinăritului: pe de o parte, a furnizat o bază meliferă constantă și hrănitoare pentru albine, iar pe de altă parte, pădu-rile au constituit locuri ferite și adăpostite de curenți, unde s-au așezat și orga-nizat numeroase prisăci. Pădurile de conifere, de tei și pomi fructiferi au format ele însele puternice baze melifere; apoi pădurile dispuneau de finețe și ierburi cu o inflorescență foarte mult căutată de albine. Pajiștile naturale din etajul de pădure sînt alcătuite din asociații de plante ierboase cu o deosebită valoare nutritivă, în care intră un număr însemnat de dicotilee cu flori. Pădurea a con-stituit o sursă bogată și inepuizabilă de polen în tot cursul anului și ceea ce este mai important, foarte de timpuriu, chiar de la dispariția zăpezii, prin ghiociei, vio-rele și altă floră spontană din poieni și liziere precum și din interiorul pădurii. Varietatea și diversitatea esențelor de pomi cuprinși într-o pădure masivă asi-gură permanent culesuri de întreținere de intensitate mai mică sau mai mare, de la salcie, la pomi fructiferi sălbatici, arbuști meliferi etc. Poienile și lizierile pădurilor prezintă o caracteristică specială și unică, cuprinzînd o floră spontană foarte diversă, pîlcuri importante de arbuști (măcieșul), finețe etc. Pădurea oferă albinelor umbră și răcoarea atît de necesare pe timpul verii și un excelent adă-post pe timp de iarnă. De aceea așezarea prisăcilor s-a făcut de obicei la mar-gini de păduri. Pentru accesul stupinelor în păduri, omul a defrișat porțiuni întregi cu toporul și a amenajat terenul pentru așezarea prisăcilor. Așa se explică de ce întîlnim în numeroase documente mențiuni exprese cu privire la amena-jarea și așezarea de prisăci în păduri. Ștefan cel Mare întărea, în septembrie 1483, lui Ignat și fratele lui Ion Tintiu, o prisacă mai sus de Hlăpești „în pădurea unde a fost Văleșoae”⁵⁶, iar la 26 noiembrie 1548, Iliș Rareș întărea lui Șteful un loc de prisacă pe pîrlul Stîrcului, „în mijlocul pădurii”⁵⁷. Alexandru Lăpuș-neanu întărea la 5 iunie 1560, lui Vasco, „curături cu prisacă și cu grădini însă în pădure, în afară de cîmp... care sînt curăturile lor, ce le-au curățat ei în ocina lor și le-au ars cu dreptele lor privilegii”⁵⁸. Grigore cu femeia sa Ioana dăruiau la 17 iulie 1612 mănăstirii Bisericieni prisaca lor în pădure și o curătură de 4 ogoare în satul Popești⁵⁹, iar la 25 februarie 1618, Gheangea, mare logofăt, Arsenie al doilea logofăt, Tăutu logofăt și alții dau mărturie că Nica Dobrou din Tulești a dăruit un loc de prisacă cu pomăt în obîrșia satului Miciești lui Focea uricar și soției lui Maria, „care loc de prisacă l-au făcut tatăl lui, Gavril Foilă, din pă-dure întreagă și l-au dăruit slugii noastre”⁶⁰. Este evidentă, așadar, intervenția masivă a omului în pădurile care deveneau locuri propice pentru amenajarea de prisăci. Acest lucru se desprinde și din conținutul documentului privind vînzarea unui loc de prisacă la 30 ianuarie 1636, de către Leontie din Știoboreni, în care se precizează: „...Însă i-am vîndut pădure întreagă ca să-și facă el prisacă și pomăt și ce-i va trebui...”⁶¹. Alteori sînt amintite așa numitele rediuri (locuri

⁵³ I. Sîrcu, *op. cit.*, 364.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ C.C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Buc., 1975, p. 36.

⁵⁶ D.I.R., A. veacul XV, vol. II, p. 43.

⁵⁷ *Ibidem*, veacul XVI, vol. I, p. 584.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 153.

⁵⁹ *Ibidem*, veacul XVII, vol. III, p. 93.

⁶⁰ *Ibidem*, vol. IV, p. 233.

⁶¹ Arh. St. Iași, *Documente, pachet CCXLVIII/15, orig. rom.*

despădurite) care serveau drept amenajări de prisăci. Vasile Lupu întărea lui Anton din Pașcani un loc de prisacă la Cristești, ținutul Cîrligătura, în rediul satului Cristești, „cît aruncă un om cu securea din prisacă în toate părțile“⁶².

Pentru protejarea mediului împădurit din jurul prisăcilor au fost luate și măsuri severe de către domnie. La 4 februarie 1634, Moise Movilă dădea carte lui Toader și Ivan prisăcarii pentru a apăra pădurea Mănăstirii Aron Vodă de la Hlincea indicînd: „...să nu lase pre nime să taie pădurea prinpregiurul prisăci, iar cine nu va asculta și va vrea să taie, în țaria lui, să aibă a-i lua carul și boii și săcurea și tot ce va găsi la acel om“⁶³. Că pădurea a fost indispensabilă apiculturii stau mărturie și jalbele din 27 februarie 1692 către Constantin Duca, prin care vornicul de poartă Talpeș „au jăluit că are moșia la Folești, prisacă și pomet și niște răzăși a lui și-au făcut bordeile în spatele prisăcilor și-i taie pădure apărătura“⁶⁴. La 14 martie 1757, Scarlat Gr. Ghica poruncește lui Gheorghi, fost mare sătrar, ispravnic de Tutova, să judece pricina dintre Ștefan Gălușcă și Toader Sion, indicîndu-se: „...iar pentru locul cel de prisacă ce arată Ștefan că l-au făcut el din pădure, iarăși, să-i luați samă. Și dovedindu-se că l-au făcut cu toporul și Sion n-au avut treabă, să dați mărturia la mîna lui Ștefan ca să-și stăpînească locul cel de prisacă“⁶⁵. Considerăm că exemplele date sînt suficiente pentru ilustrarea rolului pădurii în dezvoltarea albinăritului în perioada feudalismului moldovenesc.

Printre factorii naturali care au contribuit la dezvoltarea apiculturii în Moldova medievală un rol de seamă l-au avut și poienile. Călătorul de origine croată, abatele Boscovich, care a vizitat țările române în deceniul al III-lea al secolului al XVIII-lea, descriind numai zona dintre Bîrlad și Vaslui arăta: „De la Bîrlad se merge spre Vaslui printr-o regiune foarte frumoasă din cauza pădurilor mari netăiate și a poienelor din mijlocul codrului. Totul era plin de iarbă deasă și de flori“⁶⁶.

În documente se menționează danii și întăriri de prisăci cu poiene. Astfel, Ștefan voievod întărea lui Tăutu, logofăt, la 17 august 1483, seliștea Leucăuți la Botne și prisaca Vrabia cu poienile cumpărate, „hotarul acelei seliști și prisăci cu poienile să fie din toate părțile după vechime hotar pe unde au folosit din veac“⁶⁷. Ștefaniță voievod întărea la 20 decembrie 1518 mitropolitului Teoctist de Suceava o prisacă „unde a fost mănăstire și poieniță“⁶⁸, iar la 6 aprilie 1558, Alexandru Lăpușneanu întărea lui Mihăilă, pisar, ocine în satul Leontina numit Borăști și Pungești „cu moară, prisacă și poieni“⁶⁹. La 20 aprilie 1602, Ieremia Movilă întărea lui State, fost scutar, „jumătate dintr-o prisacă veche din mijlocul desîșului... și cu poienile sale pînă la capătul Piscului...“⁷⁰, iar actul de vînzare, din 20 mai 1753 al lui Neculai Bucium, postelnic, către vărul său Neculai Cogălniceanu, consemnează printre altele și un loc de prisacă „... cu poieni și fîn...“⁷¹.

Pajiștile cu finete și flori au constituit, de asemea, locuri prielnice pentru organizarea de prisăci și dezvoltarea albinăritului. Călătorul Laxmann, de origine germană sau suedeză, în trecere prin Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, nota că „în Moldova de Apus sînt cele mai incomparabile cîmpii, cele mai strălucitoare pajiști de flori, cele mai frumoase păduri“⁷². Superlativele călătorului amintit nu trebuie desigur considerate în mod absolut, dar față de ceea ce el probabil constatare în drum spre Petersburg, unde funcționase ca profesor, cele văzute în Moldova îl impresionaseră în mod deosebit. Și documentele noastre interne vin să întărească afirmațiile unor călători străini. Așa, de exemplu, la 17

⁶² Bibl. Acad. R.S.R., fond ms. VII/178.

⁶³ Loc. cit. LXXVII/27, orig. rom.

⁶⁴ Arh. St. Iași, Colecția Documente, pachet 248/32.

⁶⁵ Ibidem, pachet 517/17.

⁶⁶ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, Buc., 1929, p. 181.

⁶⁷ D.I.R., A. veacul XV, vol. II, p. 42.

⁶⁸ Ibidem, veacul XVI, vol. I, p. 130.

⁶⁹ Ibidem, vol. II, p. 122.

⁷⁰ Ibidem, veacul XVII, vol. I, p. 40.

⁷¹ Arh. St. Iași, Documente, pachet 407/26 bis, original.

⁷² Nicolae Iorga, op. cit., vol. II, p. 210.

octombrie 1451, Bogdan voievod întărea lui Pătru Durnea un loc de prisacă și finețe din pustie, menționându-se: „și hlabnicul care este mai sus de Gruet, să-i fie pentru finaț și să asculte acest hlabnic de această prisacă”⁷³. Petru Rareș întărea din Huși, la 6 aprilie 1546, „o prisacă popii Gavril Secară în hotarul Popeștilor în mijlocul unei părți de finaț pentru 40 zloți tătarăști”⁷⁴, iar la 5 aprilie 1605, Ieremia Movilă întărea Episcopiei de Roman o prisacă și cu un loc de finaț ce este în hotarul satului Gidintși⁷⁵. În același loc și aceiași episcopii, întărea și Moise Movilă o prisacă și un loc de finaț la 26 august 1633⁷⁶, iar la 25 octombrie 1648 Vasile Lupu reîntărea episcopiei prisaca și cu „... un loc pentru finaț”⁷⁷, care era în hotarul satului Gidintși. Desigur că este vorba despre aceeași prisacă ce ființa încă de la Alexandru voievod⁷⁸. Finețele cu bogăția lor florală sînt deseori menționate în documente la un loc cu prisăcile și locurile de prisăci, drept indiciu al intercondiționării acestora. Acest lucru este confirmat de numeroase documente de felul celui ce urmează: la 25 aprilie 1663, Gavril și sora sa Gaftița, fiil lui Dănăilă și cu rudele lor vînd ocină în satul Turbătești, ținutul Cîrligăturii, lui Vasile Coriat, uricariul, cu mențiunea „... cu loc de prisăci și cu pomeți și cu loc de finaț”⁷⁹.

Elemente condiționale ale naturii, fără de care nu s-ar putea vorbi de o asemenea amploare a dezvoltării apiculturii în feudalismul moldovenesc sînt, așadar, invocate de regulă în mai toate documentele ce se referă la întăriri sau dani de prisăci și locuri de prisăci. Iată în acest sens un document din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, care însumează toate aceste elemente condiționale ale naturii: la 25 aprilie 1735, din Iași, Sandul Toma, fost al doilea vistiernic, vindea lui Neculai Cocoranul, medelnicer, moșia sa Proselnici din ținutul Cîrligăturii „cu locuri de prisăci și cu vii, heleșteie, livezi, cu cîmp de finaț și cu pădure”⁸⁰.

Grădinile, viile și livezile sînt, de asemenea, frecvent menționate de documente o dată cu locurile de prisăci și prisăcile propriu-zise. Astfel de grădini, livezi cu pomet, rezultă că erau situate atît în mediul rural, cît și în zonele limitrofe ale țărmurilor și orașelor ceea ce permitea, desigur, așezări și amenajări de prisăci și în aceste zone. Ștefăniță voievod dăruia Episcopiei de Rădăuți la 8 octombrie 1520 o prisacă în hotarul țărmului Cernăuți, care prisacă era dăruită împreună și cu o grădină⁸¹, iar în documentul prin care Bogdan Lăpușneanul întărea la 22 iunie 1568 se consemnează prisăci la: Costești, Negoiești și Păunești, „carele sînt locuri de prisăci și de pomete”⁸². Ioachim, fost vornic de Suceava, dăruia mănăstirii Bistrița, la 31 martie 1615, un loc de prisacă îngrădit cu garduri și cu „grălini ce este la Dereneu în ținutul Orhei pe Valea Dumii”⁸³; în timp ce Alexandru Iliăș întărea la 15 decembrie 1632 lui Franț, vistiernic, „un loc de prisacă cu vie și livadă din Genoia în satul Jigoreni, ținutul Vaslui”⁸⁴. Livezile și grădinile cu pometuri sînt, de asemenea, des menționate de documente, ele reprezentînd factori esențiali pentru albinărit în același cadru natural al Moldovei medievale. Așa se constată mențiunea de întărire, la 12 aprilie 1620, de către Gaspar Grațian a unei prisăci, către Nicoară, mare vornic al țării de sus, în care se arată: „și iar i-am întărit pe o prisacă cu pomi ce iaste în satul Răcești la ținutul Vasluiului”⁸⁵. Lupul din Giurgești și soția sa Anușca împărțeau, la 8 octom-

⁷³ D.I.R., A, veacul XIV—XV, vol. I, p. 248.

⁷⁴ *Ibidem*, veacul XVI, vol. I, p. 450.

⁷⁵ *Ibidem*, veacul XVII, vol. I, p. 75.

⁷⁶ *Ibidem*, veacul XVII, vol. XXI, p. 455.

⁷⁷ Arh. St. Buc., *Episcopia Roman*, X/14—15; orig. slav.

⁷⁸ *Loc. cit.*

⁷⁹ Arh. St. Iași, Documente, pachet CCCXXXIX/25, p. 391, copie din sec. XIX.

⁸⁰ *Loc. cit.*, pachet 412/114, original.

⁸¹ D.I.R., A, veacul XVI, vol. I, p. 175.

⁸² *Ibidem*, vol. II, p. 179.

⁸³ *Ibidem*, veacul XVII, vol. III, p. 211.

⁸⁴ D.I.R., A, veacul XVII, vol. XXI, p. 330.

⁸⁵ D.I.R., A, veacul XVII, vol. IV, p. 449.

brie 1627, fiicelor lor ocinile din Merești și Giurgești, cu un loc de prisacă „ce am avut preste Șomuz cu tot pomătul și livadă sub prisacă”⁸⁶. Existența prisăcilor înconjurale cu pomi a fost dintr-un început, de vreme ce cuprinsul unui document din 1638 se referă la cumpărarea de către Constantin Cehan în vatra satului Cursăci, ținutul Vaslui, a „unei prisăci bătrîne de pe valea pomilor cu zămnic în prisacă și cu pomi în prisacă și împregiurul prisăcii”⁸⁷, iar la 1672 Ștefan Salom, biv căpitan de Bacău, vindea lui C. Arapul, pîrcălab, părțile sale din Cîndești și un loc de prisacă cu mențiunea: „unde au fost stupii mei și cu pometul din acel loc de prisacă”⁸⁸. Rolul pomeților și viilor în dezvoltarea albinăritului a fost evident, apreciat după referirile documentare. În zăpisiul de mărturisire privind dăruirea unui loc de prisacă din 14 septembrie 1635 se indică printre altele: „... și am dăruit un loc de prisacă, de la Stornești, den ținutul Cîrligăturii, cu tot locul, cu pomete și cu niște vii părăsite și cu tot venitul...”⁸⁹. Referirile repetate la prisăcile de la „viile băcăoanilor” sînt, de asemenea, concludente pentru rolul acestora în apicultură. La 28 martie 1640, Vasile Lupu întărea mănăstirii Bistrița un loc cu vie din ținutul Bacăului, cu un schit și prisacă și altele, precizînd: „...am dat și am întărit sfintei mănăstiri... un loc cu via cu care o au miluit Ștefan voievod bătrînul din ținutul Bacăului, de ceia partea, cu un schit și cu o prisacă. La viile Bacăului însă satul se numește la viile Unguriului...”⁹⁰.

Chiar delimitarea locurilor de prisăci se constată că se făcea în funcție de perimetrul ocupat cu pomi, grădini, vii și poiene, care erau apărute pentru a nu se deteriora, asigurîndu-se cadrul necesar dezvoltării albinăritului. La 26 mai 1654, Gheorghe Ștefan voievod întărea vistiernicului Roșca prisacă de la Borsecul cu mențiunea: „... să fie tari și puternici... a apăra acia prisacă și o poiană de la prisacă, să nu facă drum pe acoloa nici să taie pădurea, ce să hie apărătură cum a fost de veac...”⁹¹. În zăpisiul din 23 august 1712 prin care Lupa, femeia lui Ștefan, dădea danie lui Stamatie un loc de prisacă în Gîrceni se consemnează: „pe cît ține cu pomii”⁹², ceea ce, de asemenea, presupune indispensabilitatea pomilor, grădinilor, livezilor, viilor pentru locurile în care se așezau prisăcile. Aceiași lucru ni-l confirmă și documentul din noiembrie 1754, prin care Neculai Cocoranul vindea lui Pascal Tudose părți din moșia Proselnici, în ținutul Cîrligăturii, printre care și un loc de prisacă „ce este în preajma hăleșteului și cu pomeți ce sînt în Velce”⁹³. Iată, deci, o succesiune de mențiuni documentare care ne determină să deducem că vegetația oferită de păduri, finețe, poieni, grădini, livezi, heleșteie a constituit factor fundamental pentru dezvoltarea apiculturii și de care Moldova a dispus cu prisosință în evul mediu.

Floarea vegetației melifere, spune o metaforă, a creat albina⁹⁴. Nu știm dacă frumoasa metaforă precede teoria darwinistă a selecției naturale sau decurge din ea. Chiar dacă însă știința nu atestă cauzalitatea din metafora amintită, un lucru rămîne însă sigur, acela că între flori și insecte, inclusiv albina, s-au stabilit în procesul evoluției legături indisolubile din care trag foloase deopotrivă. Nectarul florilor constituie hrana de bază pentru albine și transportul de polen condiția sine qua non a perpetuării plantelor în natură. Producția de miere este în strînsă legătură cu bogăția de plante melifere din zona respectivă. De aceea, oricînd ca și în prezent, raționalizarea apiculturii implică și o cultură rațională de plante melifere care să asigure succesiv și permanent hrana necesară albinelor. Există

⁸⁶ *Ibidem*, veacul XVII, vol. XIX, p. 329.

⁸⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, vol. XII, Iași, 1926, p. 62.

⁸⁸ *Idem*, *Ispisoace și zapise*, vol. III, partea II-a, Iași, 1912, p. 131.

⁸⁹ Bibl. Acad. R.S.R., fond ms. XXXVII/95; orig. rom.

⁹⁰ Arh. St. Buc., *Mănăstirea Bistrița*, I/15, trad. rom. Probabil că este vorba despre satul Călugăra, locuit de ceangăi.

⁹¹ Bibl. Acad. R.S.R., fond ms. CXXXVIII/78, orig. rom.

⁹² Theodor Codrescu, *Uricariul*, XX, Iași, 1891, p. 87.

⁹³ Arh. St. Iași, *Documente*, pachet 412/152, original.

⁹⁴ Lucia Manolescu, *Ochiul insectei—licență unică a naturii*, în „Magazin”, Nr. 889 din 19 octombrie 1974.

o serie întreagă de plante melifere de la care albinele adună polenul și nectarul, bogăția și varietatea lor fiind bine cunoscute⁹⁵.

Bogăția florei melifere și mai ales pădurile de tei din părțile Bohotinului, Botnei, Tutovei, Vasluiului, Birladului au fost deseori reliefate în scrierile lor și de unii călători străini în trecere prin Moldova. Astfel, englezul Robert Bargrave, care a străbătut Moldova în toamna anului 1652, a văzut în apropiere de Birlad păduri „foarte încântătoare” și dealuri pe ambele părți acoperite cu păduri plăcut mirositoare⁹⁶. Austriacul Balthazar Hacquet în ultima sa călătorie prin Moldova nota că „teritoriul țării, care e acoperit cu păduri de tei și cu cimpuri în care abundă flori minunate, pare a fi creat anume pentru această insectă [albina n. n.] atât de folositoare”⁹⁷. O descriere asemănătoare a făcut și compatriotul lui Hacquet, primul agent consular austriac în Principate, Stephan Raicevich, care subliniază: „... clima și mai ales terenurile melifere par a fi în cele două țări române foarte prielnice albinelor și îndeosebi cele din regiunile în care se află păduri de tei, care au o floare parfumată al cărei nectar e foarte căutat de aceste nobile insecte”⁹⁸. Având impresii identice, comerciantul german Jenne situa dezvoltarea albinăritului, datorită condițiilor naturale favorabile, între primele locuri în viața economică a țărilor române. El arată că „nimic nu e atât de productiv în cele două țări române ca apicultura. Numeroasele păduri de tei și minunatele cimpuri cu finețe, în care cresc cele mai frumoase flori ce dau albinelor hrana cea mai aleasă, fac ca această ramură a vieții economice să fie înfloritoare”⁹⁹.

Toate aceste aprecieri ale călătorilor străini vin să întregască imaginea cu privire la condițiile naturale deosebit de prielnice pentru apicultură în Moldova feudală.

Pe lângă condițiile naturale relevante, care au format acel cadru atât de propice pentru albinăritul moldovenesc, un alt element care s-a adăugat în favoarea dezvoltării apiculturii l-a constituit și factorul biotic. În Moldova evului mediu, numărul așezărilor omenesti era încă destul de redus. Din acest punct de vedere, omul intervenea mai puțin în natura înconjurătoare, care rămânea astfel mai favorabilă vieții, hranei și activității albinelor. Deși intervenția omului în natură a fost și rămâne un factor de progres, uneori a produs și mai produce unele perturbații, iar în cazul apiculturii intervenția sa nu întotdeauna salutară a constat, în perioada la care ne referim, la defrișări masive care au condus la distrugerea parțială a florei melifere.

Așezarea, organizarea și amenajarea prisăcilor au constituit din totdeauna o chestiune esențială pentru dezvoltarea albinăritului, fapt constatat și în apicultura Moldovei din perioada evului mediu. Chiar înainte de a fi fost așezate, amenajate și organizate de către om, albinele își alegeau instinctiv locurile în scorburile trunchiurilor de copaci sub cerul liber pe o întindere de pământ înclinată, care era împrejmuată permanent de tufișuri dese în mijlocul cimpilor strălucitoare de multimele florilor¹⁰⁰. Acele cimpii nu se coseau înainte de luna august, iar uneori rămăneau neatinsse pentru a constitui o bază meliferă permanentă. Unii prisecari își așezau prisăcile în păduri, „unde-s mulți tei și alte soiuri de copaci,

⁹⁵ Vezi pe larg A. S. Potlog, *Cultura citorva plante melifere*, în „Viața agricolă”, Buc., Nr. 7, anul XXXII, p. 1—2 și Fl. Begnescu, *Albinele și albinăritul în România*, Buc., 1926, p. 99—100.

⁹⁶ Franz Babiner, Robert Bargrave, *un voyageur anglais dans les pays Roumains du temps de Basile Lupu, 1652*, în *Analele „Acad. Române, Mem. Sect. Ist.”*, seria III, tom. VII, p. 41—42.

⁹⁷ Balthazar Hacquet, *Neuste, phisikalisch-politische Reizen in der Jahre 1788*, II, Nürenberg, 1791, p. 73.

⁹⁸ Stephan Raicevich, *Voyage en Valachie et en Moldavie*, traduit de L'italien par J. M. Le Jeune, Paris, 1822, p. 37.

⁹⁹ Hernn Jenne, *Reise nach St. Petersburg, einen Theil von Deutschland, Frankreich, Kroatien, Slovenien, Italien, die Moldau, Wallachei, Siebenbürgen und Ungarn*, 1788, p. 229.

¹⁰⁰ T. Pamfilie, *Pagini vechi de viață moldovenească*, Chișinău, 1919, p. 21.

care se încarcă de flori¹⁰¹. Locul așezării trebuia să fie uscat și curățit de iarbă. Așa stăteau prisăcile fără acoperiș și-n neorînduială de la 500 la 1000 de știubeie în locuri depărtate. Unii boieri bogați aveau câte 3—4 și 6 asemenea stupării pe moșii, în districte diferite¹⁰².

Prisăcile cu stupi în Moldova evului mediu erau așezate printre cele dintii locuri individuale din hotarul obștilor satești¹⁰³. Braniștile erau, de asemenea, locuri preferate pentru așezarea prisăcilor. Acestea erau proprietăți rezervate domnului, mănăstirilor și boierilor în care nu putea pătrunde nimeni fără învoirea proprietarului. Începînd din a doua jumătate a secolului XVI-lea au fost emise și așa numitele „cărți de apărut” prin care cel ce dispunea de o asemenea carte putea să stăpînească și să controleze după bunul său plac folosirea proprietății respective. Proprietarii unor atari braniști puteau să oprească¹⁰⁴ și să apere proprietățile lor în chip exclusiv. Braniștile nu cuprindeau numai teren de vîna-toare și ape de pescuit, ci și pășuni, păduri și fînețe. Din cauza bogăției în fînețe, braniștile erau foarte indicate pentru întemeierea de prisăci¹⁰⁵. Au existat un număr apreciabil de braniști în țările noastre. Ele se pot împărți în braniști domnești, braniști mănăstirești și braniști boierești¹⁰⁶. Dintre braniștile domnești din Moldova e bine cunoscută aceea a Bohotinului situată pe râul cu același nume. Ea se întindea pe o suprafață considerabilă la sud-est de Iași și în nordul Fălciului¹⁰⁷. În cuprinsul acestei braniști se afla și satul Cozia, unde Alexandru cel Bun a primit în 1421 pe călătorul francez Guillebert de Lannoy¹⁰⁸. Era, de asemenea, Țuțora pe Prut, unde adesea a fost tabără de oștiri, ca, de pildă, în 1711¹⁰⁹.

Braniștea Bohotinului cuprindea numeroase prisăci și locuri de prisăci, fînețe excelente, păduri și cursuri de apă¹¹⁰. Întrunea, deci, toate condițiile pentru dezvoltarea albinăritului și de aceea a devenit în evul mediu unul din centrele apicole cele mai importante din Moldova. Și unii mari dregători aveau prisăci în această braniște pe locuri dăruite de domni¹¹¹. Prin secolul al XVIII-lea s-a ajuns la formarea unei întinse proprietăți în braniștea Bohotinului ca urmare a cotorpirii satelor de aici și a daniilor succesive¹¹². Datorită poziției bogățiilor și frumusețelor sale, braniștea de la Bohotin a dăinuit ca braniște domnească supusă unui regim special de administrare (reglementarea cositului, pășunatu-

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și în Moldova*, Buc., 1964, p. 121.

¹⁰⁴ obraniti = a opri.

¹⁰⁵ C. C. Giurăscu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, vol. I, Buc., 1964, p. 293.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Buc. 1975, p. 37.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ Coste Orăș, care la rîndu-i o dăruiește mănăstirii Moldovița. La 1 ianuarie 1453, Alexandru voievod (Alexăndrel, fiul lui Iliaș) confirmă Moldoviței dania „în braniștea noastră la Bohotin, la Izvor, pe Tătara” (*D.I.R.*, A., veacul XIV—XV, vol. I, p. 255); se vede că pe acest pîriu erau locuri bune de prisacă, deoarece Ștefan cel Mare dă mănăstirii Neamț, între altele, „... o prisacă în braniștea noastră de la Bohotin, la gura Tătara” (*D.I.R.*, A., veacul XVI, vol. I, p. 37); iar mai târziu, la 12 mai 1546, din Huși, Petru Rareș, dă și el „Mitropoliei de Jos, din tîrgul Romanului, între altele, „un loc de prisacă în braniște, la Obîrșia Bohotinului” (*D.I.R.*, A., veacul XVI, vol. I, p. 501). Vezi și C.C. Giurescu, *Istoria pădurii...*, p. 57.

¹¹² C. Cihodaru, *Braniștile și problema apariției rezervei seniorale în Moldova*, în „Analele Științifice ale Univ. Al. I. Cuza” Iași, Secț. III, tom. 3, 1957, fasc. 1—2, p. 37.

lui, vînatului, tăiatul lemnului și culegerea oricărui produs natural), dispunînd de numeroase prisăci, fiecare cu o întindere „cît putea un tînar voinic să arunce cu arcul sau cu securea”, avînd în secolul al XVI-lea pînă la 4000 de stupi, avere echivalentă cu prețul unui sat ori a cinci fâlci de vie¹¹³. Este deci ușor de înțeles pentru care fapt mănăstirile și boierii s-au străduit să dobindească din acea braniște danii și alte privilegii de la domnii Moldovei, fapt confirmat de o serie de documente din veacurile XV—XVIII.

Astfel, la 6 februarie 1431, Alexandru cel Bun dăruia mănăstirii Bistrița pe lîngă vama de la Tazlău și cele patru prisăci (la Bohotin pe pîrlul Cozia, la Obîrșia Tirnaucăi, pe Itchil și la Gura Botnei)¹¹⁴, iar mănăstirii Neamț, la aceeași dată, un loc în braniștea domnească de la Bohotin, în părțile Coziei, pentru o prisacă, „... și anume de la drumul care merge către Nuorești, Covasna, cu Dealul Mare și să-și așeze oameni cît vor putea să așeze la acea prisacă”¹¹⁵. La 11 septembrie 1467, din Suceava, Ștefan cel Mare întărea mănăstirii Humor un loc de prisacă și cîmpul Zlătăroaiei, danie făcută mănăstirii de pan Iurie Șerbici și sora lui „între vadurile de sub Bohotin, mai sus de Nuorești”¹¹⁶. La 1531, Petru Rareș întărea mănăstirii Humor o prisacă la Bohotin, „unde au stupii lui Toader logofătul”¹¹⁷, iar la 1586, Petru Șchiopul dăruia pîrcălabului de Suceava, Andrei Hatmanul, „un loc de prisacă în braniștea domnească pe Valea Hemeiosului ce iaste pre Bohotin”¹¹⁸. Întăriri și danii de prisăci din braniștea de la Bohotin se întîlnesc și în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel, la 16 iunie 1632, Alexandru Iliăș întărea din Iași, mănăstirii Pingărați, o dată cu satele Bilăiești și Ivănești din ținutul Neamț, două mori pe Cracău și „o prisacă în braniștea de la Bohotin (...) cu poiana care mai înainte a fost ascultătoare de curtea domnească din tîrgul Piatra”¹¹⁹. Un an mai tîrziu, la 4 septembrie 1633, Moise Movilă reinnoia întărirea lui Alexandru Iliăș aceleași mănăstiri cu mențiunea „... și o prisacă în braniște la capătul de jos al braniștei, pe Bohotin, la Hămeiuși”¹²⁰, iar Vasile Lupu întărea la 9 august 1634 călugărilor de la mănăstirea Dobrovăț „un loc de prisacă în braniște pe Covasna”¹²¹. Exemplificările ar putea continua, deoarece frecvența documentelor care atestă întăriri de prisăci și locuri de prisăci în regiunea Bohotinului este destul de pronunțată, încît, aprecierea făcută mai sus, cum că această zonă (îndeosebi braniștea) a fost centrul gravitațional al apiculturii din Moldova evului mediu o considerăm îndreptățită.

Braniști domnești au existat mai multe în Moldova feudală, cum era cea din sudul ținutului Covurlui, lîngă Siret, unde un sat poartă și astăzi numele de Braniștea¹²². Au existat, de asemenea, braniști mănăstirești și boierești, dar izvoarele cercetate nu indică în mod expres denumirea de „braniște” privind danile, vînzările, întăririle de prisăci și locuri de prisăci și în alte cazuri în afara braniștei Bohotinului.

Pentru așezarea prisăcilor se delimitau terenurile după obiceiuri vechi, aruncîndu-se cu securea, bățul, ori toporul, fapt care se menționează deseori în documente. Astfel, într-un *zapis moldovenesc* din 1407 se precizează că „și din gardul prisăcii cit svirlește omul cu toporul în toate părțile”; la 1624, Nicoară vornic cumpără un loc de prisacă la Rătești cu grădini în jurul prisăcii, „însă cît poate un om să asvirle din mijlocul prisăcii cu toporul în toate părțile”; la 1623, Gheor-

¹¹³ *Ibidem*, p. 39.

¹¹⁴ *Ibidem*, veacul XIV—XV, vol. I, p. 21.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 269.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 357.

¹¹⁷ *Ibidem*, veacul XVI, vol. I, p. 483.

¹¹⁸ Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, în „Analele Acad. Române, Mem. Secț. Istorice”, seria a II-a, tom 28, p. 202.

¹¹⁹ D.R.H., A., veacul XVII, vol. XXI, p. 157.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 482.

¹²¹ *Ibidem*, vol. XXII, p. 258—259.

¹²² C. C. Giurescu, *Istoria Pescuitului și a pisciculturii în România*, vol. 1. Buc., 1964, p. 293.

ghe din Tătăreni cumpără un loc de prisacă în bucovină, în hotarul Popeștilor, cu prisacă și casă gata și împrejur, „cît cuprinde un om cu securea”¹²³. Obiceiul delimitării prisăcilor se menține și mai târziu. Vasile Lupu întărea, la 15 martie 1649, lui Isar, fost medelnicer, sate, vii, prisăci și locuri de prisăci cu mențiunea: „... și, de asemenea, un loc de prisacă în hotarul Simeni, unde i-ar plăcea să-și facă acolo prisacă, cît va putea arunca cu securea din mijlocul prisăcii în toate părțile...”¹²⁴. În secolul al XVIII-lea, oamenii din satul Sărăței, din ținutul Romanului, arătau că au dat vornicului Ioan Sturza din Miclăușeni un loc de prisacă, „însă să șadă om zdravăn la mijlocul locului și cît o pute zvîrli cu toporul în patru părți, după obicei, atît să fie acel loc”¹²⁵.

În unele cazuri, prisăcile însele constituiau elemente de hotărnicie, ceea ce presupune așezări stabile și de durată. Așa bunăoară, Iliș Alexandru vodă dăruia la 29 mai 1668 paharnicului Postolachi o parte de loc din hotarul ținutului Vaslui, hotărnicia locului stabilindu-se: „... spre răsărit pînă în drumul Hușilor într-o moviliță și de acolo la vale pre din sus de prisaca lui Trohin, pînă în Valea Orzăștilor...”¹²⁶. Felul cum s-au format și au fost organizate prisăcile indică și acțiunea de stabilire și consolidare a așezărilor omenești în procesul de sedentarizare a acestora, preocuparea, odată cu aceasta, pentru durarea gospodăriei, a locului de cultivat (ogorul), a locului de pășune pentru vite etc. În acest proces omul a avut de luptat cu natura înconjurătoare, cu terenurile împădurite, părăginite, pentru a le fi adaptat cerințelor sale mereu crescînde de la o etapă la alta. Acțiunea colectivă, uneori și izolată a omului, de a-și fi creat condiții favorabile în mijlocul naturii pentru stabilirea și amenajarea de prisăci este confirmată și de conținutul unor documente. Atunci cînd Petru Șchiopul întărea la 1578 mănăstirii Berzunți o prisacă cu 20 stupi, ținea să precizeze că prisaca a fost făcută de Toader, fiul Marușcăi, „... din pădurea neatinșă, cu mîinile sale în gura pîriului Rău”¹²⁷. În 1626, Miron Barnovschi întărea lui Cozma, diac, cumpărătura unui loc de prisacă de la Marica Ciomărtăneasa și sora ei Anghelina „ce au fost făcut de dinsele în bucovina Avereștilor despre Gîdintî pentru 20 taleri de argint”¹²⁸, iar Moise Movilă dăruia lui Constantin Gînscă un loc de prisacă și o bucată de bucovină, în februarie 1634, cu mențiunea „... să-și facă cît îi va fi de ajuns”¹²⁹. Se indică, de asemenea, în unele documente ca locul amenajat pentru așezarea prisăcii să fie în codru și nu la cîmp, determinînd astfel acțiunea omului pentru defrișarea și curățirea terenului ce urma a fi pregătît pentru albinărit. Astfel, Vasile Lupu întărea la 17 octombrie 1638 lui Ivan din Mădîrjaci un loc de prisacă din satul Țuțcani, precizîndu-se: „... loc de prisacă cît i să va veni la codru, fără de la cîmp drept...”¹³⁰. Întăririle emise de domn erau de cele mai multe ori însoțite de consemnarea martorilor care fuseseră față la tocmeala respectivă¹³¹.

Locuitorii Țării Moldovei s-au îngrijit în perioada evului mediu să ofere albinelor condiții favorabile nu numai în timpul cît acestea lucrau și produceau mierea și ceara, ci și în timpul cît ele „hibernau” în sezonul rece. În acest scop,

¹²³ D.I.R., A., veacul XVII, vol. V, p. 189. Vezi și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 121.

¹²⁴ Bibl. Acad. R.S.R., fond ms. XCIV/94; orig. slav. O traducere rom. din 1805 la Arh. St. Iași, Documente, pachet CCCV/7.

¹²⁵ Arh. St. Iași, *Manuscrise*, nr. 1798, f. 257 (copia Condicii Miclăușeni).

¹²⁶ Ioan Antonovici, *Documente birlădene*, III, Birlad, 1915, p. 206.

¹²⁷ D.I.R., A., veacul XVI, vol. III, p. 103—104.

¹²⁸ D.R.H., A., veacul XVII, vol. XIX, p. 83.

¹²⁹ Bibl. Acad. R.S.R., CCCLV/1; orig. slav.

¹³⁰ *Loc. cit.*, XLVIII/28 a. Orig. rom., cu o copie, *ibid.*

¹³¹ *Loc. cit.*; la întărirea locului de prisacă, prin care Ivan din satul Mădîrjaci, ținutul Cîrligăturii, îl vindea lui Mirăuță, feciorul lui Făt din Țuțcani (Bahna-Neamț), au fost de față: „... Pătrașco Boldescul fost armaș și Ștefan Ciocîrlie și Ion Mircea din Hărmănești și Mihailă din Cîrligi și Dumitrașco din Hociung și Pătrașco Păsătel din Țuțcani și Gavril Ciocîrlie și mulți oameni buni și bătrîni”.

ei construiau și amenajau adăposturi care să ferească albinele de geruri, ploi și vânturi reci. Astfel de adăposturi se numeau bordeie, temnice sau zămnice. Despre existența unor astfel de adăposturi destinate albinelor pomenesc și unele documente. La 14 ianuarie 1650, Simeon al Nastei din Golăești vindea lui Iordache vistiernic „o prisacă cu zemnic“, la Țigănești pe Birlăzel, Vaslui, cu zece lei¹³², iar la 1 iunie 1651, Vasile Lupu întărea lui Tănase vătaf parte din satul Dăncești pe Cuțitna, din ținutul Vaslui, și cu locuri de prisăci și cu grădini, „... și cu temnice gata“¹³³. Un alt zapis, din 30 mai 1656, menționa: „am vîndut a noastră direaptă ocină și moșie, un loc de prisacă ce iaste la sat la Mărmurienii de Gios, preste Birlăzel, cu pomeate și cu temnice de stupi“¹³⁴. În Moldova feudală frecvente erau și bordeiele special amenajate pentru stupi. Andreas Wolf spune că, în timpul iernii, stupii cu familiile de albine se adăposteau în căpițe sau bordeie, înconjurată de jur împrejur cu stuf, paie sau gunoi, pentru a-i apăra de frig. Într-un astfel de bordei sau căpiță stupii se puneau la un loc mai ridicat, unul lângă altul, și se acopereau cu fin sau otavă¹³⁵. Stupinile din poieni erau împrejmuite cu trunchiuri de copaci ce aminteau de vechile prisăci alcătuite în scopul apărării militare¹³⁶. Pe locul curățit al poienii se sădeau pomi fructiferi, care dădeau albinelor culesuri timpurii, care aduceau și roduri bogate de fructe. Într-un act din 1618 se menționează că Nica Drobou din Tulești a dăruit un loc de prisacă, în satul Micălești, lui Focșa uricar și soției lui Maria, „care loc de prisacă l-au făcut tatăl lui, Gavril Foilă, din pădurea întreagă“¹³⁷.

Îată, așadar, intervenția binefăcătoare a omului în sprijinul dezvoltării albinăritului. Locurile alese pentru amplasarea prisăcilor trebuiau să se bucure și de o liniște caracteristică. Atmosfera înconjurătoare trebuia să fie cu totul liniștitoare pentru a se asigura activitatea nestingherită și neiritantă a albinelor¹³⁸. În unele cazuri, boierii și mănăstirile destinau folosirea unor domenii mai mici și mai la mare distanță sau care cereau cheltuieli mai mari pentru administrare, așezării și organizării de prisăci¹³⁹. Așezarea stupinelor pe astfel de proprietăți era convenabilă deoarece nu impunea nici forță de muncă prea mare și nici cheltuieli prea însemnate. În schimb, cantitățile de miere și ceară aduceau venituri importante. Din cercetarea condiției de venituri și cheltuieli a gospodăriei boierești a marelui vistiernic Toader Paladi, unul dintre boierii cei mai bogați din Moldova de la mijlocul secolului al XVIII-lea, rezultă că numai în anul 1751 a încasat din vinderea mierii suma de 583 lei, iar cheltuielile făcute¹⁴⁰ s-au ridicat doar la 51,24 lei, realizînd un venit net de 531,76 lei¹⁴¹. De aceea a existat permanent un raport avantajos între modul de amplasare, organizare și amenajare de prisăci și veniturile obținute de feudali.

Datorită faptului că albinelor le sînt necesare întinderi de teren cu o bogată floră meliferă, feudalii își dispuneau stupii în mai multe prisăci amplasate în locuri diferite. Stupii vornicului Teodor Paladi, bunăoară, erau stabiliți în aproape 35 prisăci, răspîndite în ținuturile Tecuci, Tutova, Fălciu, Vaslui, Iași, Hîrlău și

¹³² Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II, partea II-a, Iași, 1910, p. 224.

¹³³ Bibl. Acad. R.S.R. III/184, orig. slav.

¹³⁴ Gh. Ghibănescu, *op. cit.* vol. III, partea I, p. 75.

¹³⁵ A. Wolf, *op. cit.*, p. 58.

¹³⁶ Gh. Popa-Lisseanu, *Apărarea țării prin prisăci*, în „Bulet. Muzeului Național“, I, 1937, nr. 2, p. 24—25.

¹³⁷ D.I.R., A., vacuul XVII, vol. IV, p. 233.

¹³⁸ Mihail Sadoveanu (*Neamul Șoimăreștilor*, Buc., 1962, p. 225) mărturisește în încheierea romanului său că s-a scris „în liniștea unei prisăci avînd în inimă răsunetul durerii strămoșilor“.

¹³⁹ C. Istrati, *Apicultura într-o gospodărie boierească din Moldova la mijlocul sec. al XVIII-lea*, în „Cercetări agronomice în Moldova“, III, iunie, 1970, Iași, p. 144.

¹⁴⁰ Cheltuieli pentru pînză de strecurat ceara, mutarea stupilor, simbria (leafa) prisecarilor.

¹⁴¹ Arh. St. Iași, *Manuscrise*, nr. 1845, f. 5, 12, 15, 20.

Roman, iar cei 1234 stupi ai lui beizadea Ioniță Cantemir erau împărțiți în 20 de prisăci aflate la proprietățile Totoești și Valea Seacă¹⁴². Numărul stupilor din prisăci era diferit și varia de la prisacă la prisacă în funcție de condițiile naturale asigurate prin flora meliferă și de amenajările posibile ce se făceau. Așa se explică de ce așezarea, organizarea și amenajarea prisăcilor a constituit, în toată perioada evului mediu a Moldovei, o chestiune de prim ordin pentru apicultură. Identificarea locurilor și localităților cu prisăci menționate mai frecvent în izvoarele cercetate a format în dezvoltarea temei noastre un obiect de atenție specială.

Așezarea acestor locuri și localități pe schița cartografică alăturată¹⁴³ ne-a permis să realizăm zonarea răspîndirii apiculturii în Moldova evului mediu.

Astfel, în jurul Bohotinului, în sudul cîmpiei deluroase a Moldovei și în partea nordică a Podișului Bîrladului și în sud-estul Iașilor s-a aflat cel mai important centru apicol din Moldova evului mediu. Așa cum am mai arătat, pădurile masive de tei ca și braniștea domnească de la Bohotin asigurau condiții dintre cele mai bune dezvoltării albinăritului. Această zonă de stepă cu păduri (silvo-stepă) era extinsă și spre nord-vest de Iași, în ținutul Cîrligăturii. Condiții naturale asemănătoare erau și pe văile Vasluiului, Bîrladului, Tutovei, încît putem aprecia ca *primă zonă apicolă* ținuturile Iași, Cîrligătura, Vaslui, Fălciu, Bîrlad și partea răsăriteană a Romanului¹⁴⁴. Această zonă a dispus de vegetația meliferă cea mai prielnică pentru albine, de riuri, pîraie, iezere, heleșteie din abundență, o zonă cu precipitații moderate și clima cea mai temperată.

Teritoriul dintre Prut și Nistru, îndeosebi partea sa centrală, din sudul Orheiului și pînă în sudul Lăpușnei și al Tighinei, cuprinzînd văile Bîcului, Răutului și în special a Botnei din sudul Tighinei, cu ținuturile Tighina, Lăpușna, Orhei, regiunea Chișinăului și Călărașilor constituie *cea de-a doua zonă apicolă* din Moldova feudală. Centrele cu prisăci pomenite mai des în documente din această zonă sînt cele din jurul Botnei: Itchilul, Ogrincea, Zagorna, Obîrșia Tîr-naucăi, Visoca, Valea Dumii, Vîlcănești etc.¹⁴⁵.

Subcarpații Moldovei se întind între Valea Moldovei și Valea Troțușului. Această zonă cuprinde depresiunile largi ale Neamțului, Cracău-Bistrița, care are în cuprinderea ei pe lîngă păduri și ogoare de cereale și livezi cu pomi, depresiunile Tazlăului și Cașinului, așezate de-a lungul rîurilor cu aceleași nume, afluenți ai Troțușului. Tocmai această regiune subcarpatică, cu o anumită prelungire în partea dreaptă a Siretului pînă la sud de Tecuci, formează *zona a III-a apicolă*, compusă din dealurile subcarpatice și depresiunile amintite¹⁴⁶. În această zonă intrau în evul mediu ținuturile Neamț, Bacău, Troțuș, Adjud, Putna și Tecuci.

Părțile nordice cu condiții mai puțin favorabile albinăritului, cuprinzînd ținuturile Baia, Suceava, Dorohoi, avînd limite extreme la vest, rîul Moldova, iar la est, Jijia și Bașeu, conturează *zona a IV-a apicolă*¹⁴⁷. În ce privește nordul propriu-zis al Moldovei feudale, ținuturile Hotin, Cernăuți, Sorooca, ca și cele din extremitatea sudică: Covurluiul, Cahulul, Bugeacul, Cetatea Albă, Chilia, atestările documentare referitoare la locuri de prisăci și așezări de priseci sînt cu totul sporadice, motiv pentru care spațiile respective din harta zonării apicole în Moldova secolelor XV—XVIII au rămas albe¹⁴⁸.

¹⁴² C. Istrati, *op. cit.*, p. 140.

¹⁴³ Vezi anexa *Harta privind zonarea apicolă a Moldovei Feudale (sec. XV—XVIII)*.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

Această zonare apicolă corespunde condițiilor naturale propice dezvoltării albinăritului în Moldova evului mediu, așa cum am încercat să le prezentăm, cît și mențiunilor documentare după a căror indicare am întocmit anexele lucrării¹⁵⁹. Aceste zone din Moldova evului mediu au oferit tot ceea ce era necesar practicării unui albinărit intens, care a produs derivate de cea mai bună calitate.

L'ANCIENNETÉ, LES FACTEURS NATURELS ET LES ZONES DE L'APICULTURE EN MOLDAVIE DU XVe AU XVIIIe SIÈCLE.

RÉSUMÉ

Les premiers documents relatifs à l'apiculture en Moldavie datent du XVe siècle. Ils présentent un grand intérêt par la terminologie roumaine qui prédomine, ainsi qu pour l'onomastique et la toponymie.

L'auteur retrace le cadre naturel qui a favorisé, au Moyen Age, en Moldavie, l'ample développement de l'apiculture. Elle a pris son essor dans le plateau de la Moldavie. L'auteur indique les facteurs géographiques qui ont contribué à ce développement, tels que les collines, les plaines, le cours d'eau, etc. Il indique aussi les éléments climatiques qui y ont concouru, tels que les hivers et les étés tempérés, ainsi que les pluies modérées surtout dans le partie centrale du plateau.

Des documents de l'époque il résulte que les ruchers étaient emplacements dans des régions protégées contre les courants d'air trop puissants et près de cours d'eau (gués, étangs, ruisseaux).

La végétation a eu aussi un rôle très important. La flore mellifère a été, en Moldavie, une richesse dont peu d'Etats européens ont eu de similaires. De nombreux documents et les récits de voyageurs étrangers qui ont parcouru cette région en fournissent la preuve. Le prince Demètre Cantemir, au début du XVIIIe siècle, dans son célèbre ouvrage *Descriptio Moldaviae*, constate que le nombre des arbres fruitiers — dont l'inflorescence est si nécessaire à la nourriture des abeilles — était considérable. „On trouvera [en Moldavie] non pas des vergers, mais de vraies forêts avec lesquelles la Moldavie est fière“, écrit-il.

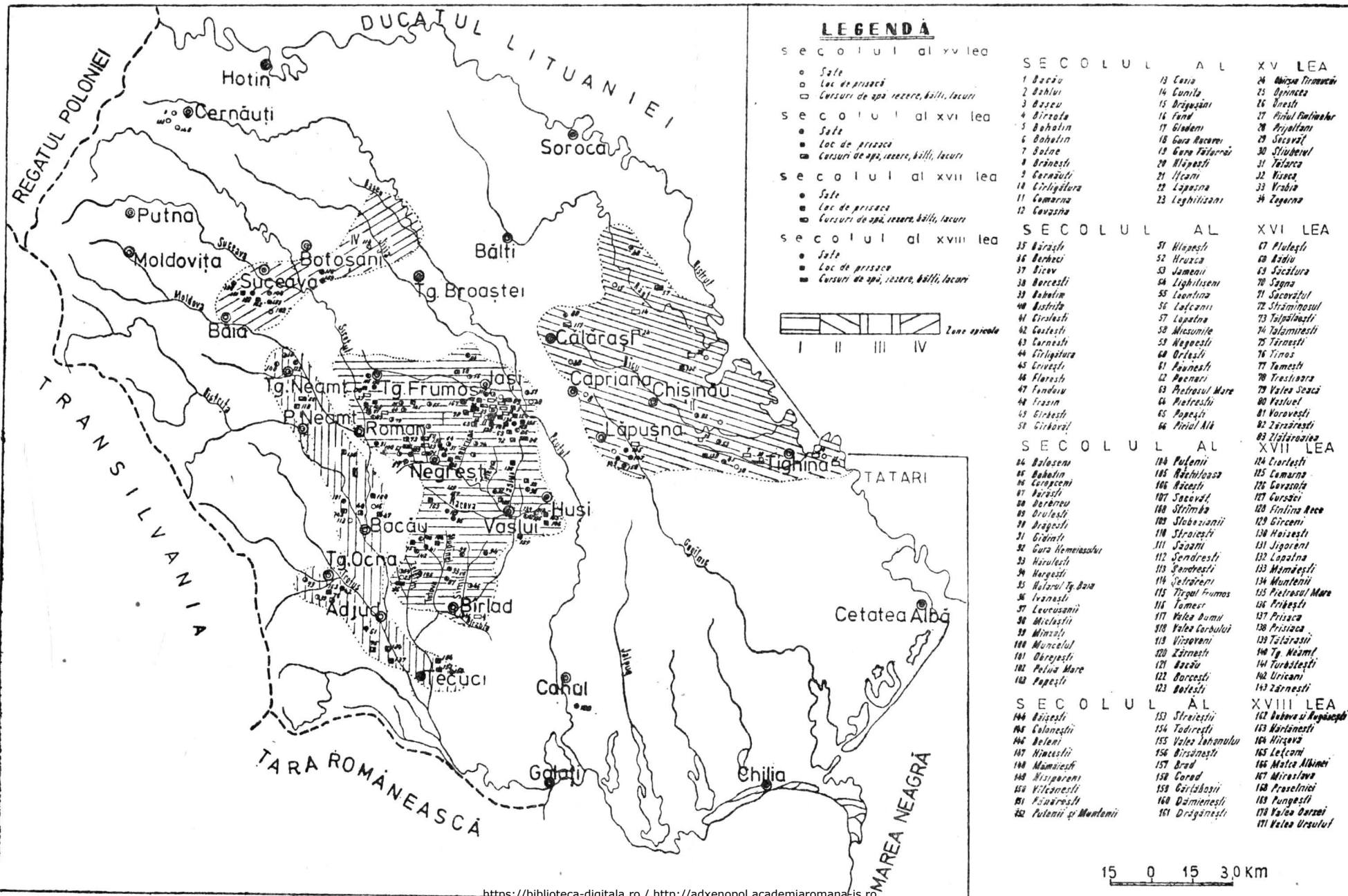
L'auteur du présent article décrit ensuite l'importance qu'ont eue pour l'apiculture les forêts de tilleuls et de conifères, les pâturages, les prairies, les vergers d'arbres fruitiers, ainsi que les clairières aménagées dans le bois afin d'y installer des ruches. Pour les différentes catégories de flore mellifère sont cités des exemples extraits de documents relatifs à des donations de ruchers. Est mis en évidence le comportement de l'apiculteur qui a souvent contribué à améliorer l'élevage des abeilles, mais qui a aussi endommagé les ruches en récoltant le miel et la cire.

Enfin l'auteur publie une carte des localités apicoles de la Moldavie au XVe—XVIIIe siècles. Ces localités sont réparties en quatre zones, selon le rang de leur importance. Le centre a été la région de Bohotin, située au sud-est de Iassy. La première zone comprend les régions de Iassy, Cîrligătura, Vaslui, Fâlcu, Bîrlad et l'est de Roman. La deuxième zone englobe les régions entre le Pruth et le Dniestr, ayant pour centre Botna, Tighina, Lăpușna, Chișinău, Călărași et Orhei. La troisième zone est celle des régions Neamtz, Bacău, Trotuș, Putna et Tecuci. Enfin la quatrième zone est constituée par les régions de Baia, Suceava et Drohoi.

¹⁵⁹ Vezi harta zonării apicole.

HARTA ZONĂRII APICOLE ÎN MOLDOVA FEUDALĂ SECOLUL XV—MIJLOCUL SECOLULUI XVIII

Intencit: Ioan Ciolo

CU PRIVIRE LA POLITICA URMAȘILOR LUI PETRU RAREȘ (1546—1552) *

DE

GEORGETA IGNAT și DUMITRU AGACHE

Abordate în strinsă legătură cu problematica vremii lui Petru Rareș, dar și cu cea a noii etape politice pe care a marcat-o înscăunarea lui Alexandru Lăpușneanu, scurtele domnii ale lui Iliș și Ștefan s-au impus, la rîndul lor, ariei de investigație științifică prin cîteva aspecte proprii, reușind să provoace chiar opinii contrare și dileme încă nerezolvate. Firește, caracterul guvernării lui Iliș și, în ultimă instanță, abandonul său neobișnuit din mediul căruia îi aparținea prin naștere, nu a putut fi ocolit de nici una din lucrările generale de istorie românească. Astfel, A. D. Xenopol, după ce observa menținerea, pe aceeași bază de egalitate, a raporturilor moldo-polone, sancționate prin tratatul din 1546, punea în evidență, dînd un credit total informațiilor narative de epocă, moralitatea celui mai mare dintre fiii lui Petru Rareș și ai doamnei Elena — moralitate care, în cele din urmă, îl va și conduce la actul condamnabil al turcirii¹. Fără să se constituie într-o viziune deosebită, observațiile lui Nicolae Iorga privind domnia lui Iliș² detaliau, apoi, activitatea de guvernămînt a acestuia, cu nuanțări atenuante privind motivația principalului său act, în care vedea, totuși, expresia unei modalități alterate de preluare a idealului unificării forțelor românești de la Dunărea de Jos³. Din păcate, multe din știrile transmise de istorie se dovedesc a fi împrumutate ca atare din surse, provocînd incertitudini și confuzii. Referindu-se, de exemplu, la relațiile lui Iliș cu factorii politici din Transilvania, Nicolae Iorga afirma că „din Alba Iulia, unde trona, vicleanul cleric înțelegea să dispuie în voie, pentru scopurile sale, de domnul moldovean, de care se credea sigur, cît și de cel al Țării Românești...”⁴, deși corespondența lui Martinuzzi, pe care o avea în vedere, relata tocmai greutatea cu care fusese obținut acordul din partea domnului Moldovei.

O expunere relativ mai încheată, dar cu aceeași reținere față de aspectele discutabile, a reușit în schimb C. C. Giurescu, atît în prima sa sinteză asupra istoriei românilor, cît și în recenta ei reluare, unde calificativul de „nevrednic urmaș” al lui Petru Rareș a fost, totuși, semnificativ, părăsit. La rîndul său, după o succintă prezentare a faptelor de politică internă și externă ale domniei

* Partea referitoare la domnia lui Iliș Rareș reprezintă contribuția Georgetei Ignat, iar cea privind domnia lui Ștefan Rareș a lui Dumitru Agache.

¹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III-a, de I. Vlădescu, vol. V, p. 53.

² Prilejuate îndeosebi de interpretarea a *Două texte grecești privitoare la țările noastre. I. Turcirea lui Iliș vodă Rareș...*, în „Revista istorică”, XIX (1933), nr. 1—3, p. 1—6.

³ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 416.

⁴ *Ibidem*, p. 418.

lui Iliș, reluate prin prisma contradicțiilor și obiectivelor majore ale vremii, Damaschin Mioc, conchidea, în tratatul de istorie a României, conform aceluiași spirit interpretativ, că „părăsirea tronului și turcirea lui Iliș sint expresia neputinței domnului de a rezolva problemele interne și externe ce i se puneau, a capitulării în fața presiunii crescînde a Porții și a boierilor”⁵, mutînd, astfel, cauza din domeniul eticii în cel al politicii.

Mai mult decît domnia lui Iliș, cea a fratelui său, Ștefan, a fost înfățișată deseori contradictoriu. Acordînd, astfel, prioritate informației narative interne, care, cu excepția cronicii lui Eftimie, îl prezintă pe Ștefan într-o lumină favorabilă, sau izvoarelor poloneze, în care se reflectă atît oprobiul oficial al coroanei jagellone, cît și resentimentul cercurilor nobiliare poloneze față de familia rareșilor, istoricii au oscilat, la rîndul lor, în aprecierea faptelor, tînrul voievod apărînd fie ca un demn urmaș al tatălui, fie ca un reprezentant, la fel de fidel, ca și înaintașul său, al imoralității, tiraniei și intoleranței. Chiar și în cunoscutele sinteze privitoare la istoria românilor, datorate lui A. D. Xenopol, N. Iorga și C. C. Giurescu, incertitudinea se resimte, ultimul procedînd, de fapt, în noua formă a lucrării, la reconsiderarea opiniei inițiale. Mai acut s-a reflectat însă divergența informativă în studiile care au abordat parțial sau doar tangent domnia lui Ștefan Rareș. N. C. Bejenaru, de exemplu, izbutind un cadru sugestiv, intern și extern, al desfășurării acesteia⁶, a susținut, totuși, cu fermitate, că Iliș a reocupat tronul Moldovei în 1551, și că a întreprins o expediție în Polonia, ceea ce, firește, constituia o premiză deosebită în interpretarea politicii ambilor frați. A presupus eronat, în același timp, că pretendentul pătruns în țară la începutul domniei lui Ștefan Rareș a fost Petru stolnicul, părere combătută anterior de I. Minea⁷ și, recent, de C. Rezachevici⁸. În sfîrșit, pe o argumentație precară se sprijină și concluzia autorului că domnul și-a datorat moartea politicii sale nehotărîte, de spionaj împotriva turcilor, rolul principal în inițierea asasinatului revenîndu-i generalului Castaldo.

O substanțială modificare de optică asupra acestei domnii a marcat abia contribuția lui Șerban Papacostea, referitoare la pătrunderea reformei în Moldova spre mijlocul secolului al XVI-lea și la reacțiile pe care fenomenul le-a provocat în sînul societății și oficialităților moldovene⁹, politica de intoleranță religioasă practică de tînrul voievod avînd, după constatările autorului, un mobil obiectiv. Noua perspectivă istorică a fost ulterior valorificată și intrucitva dezvoltată de Damaschin Mioc în paragrafele care îi aparțin din cuprinsul tratatului de istorie a României, ideile sale directoare în reprezentarea faptelor fiind asemănătoare celor aplicate politicii lui Iliș. Confirmînd, în esență, această interpretare, ultimele studii au relevat fie mobilitatea extremă — mai ales raportată la experiența tînrului voievod — a împrejurărilor din afară, ca cel datorat lui D. Ciurea, fie modificarea rapidă a raporturilor politice de la începutul domniei, căroră Ștefan Rareș a trebuit să le găsească soluții, ca cel datorat lui C. Rezachevici¹⁰.

Deși începutul lunii septembrie a anului 1540 a răpit Țării Moldovei pe „cel mai vrednic” dintre urmașii marelui Ștefan, încheierea domniei lui Petru Rareș nu a provocat și renunțarea la politica oficială de conservare a atributelor de bază ale puterii centrale. Dimpotrivă, atît Iliș, cît mai ales Ștefan, se vor strădui să mențină intacte pozițiile tronului și ale țării în noile împrejurări interne sau externe, sprijinindu-se, după exemplul tatălui lor, pe aceleași forțe social-politice și promovînd raporturi diplomatice asemănătoare. Scrisoarea lui Iliș, din

⁵ *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei, București, p. 900.

⁶ N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935.

⁷ I. Minea, *Ion vodă Armeanul, înainte de domnie*, în „Cercetări istorice”, VIII—IX (1932—1933), nr. 2, p. 208—214.

⁸ C. Rezachevici, *Prima încercare a lui Ion vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei*, în „Revista arhivelor”, an. LII (1975), vol. XXXVII, nr. 4, p. 383—392.

⁹ Șerban Papacostea, *Moldova în epoca reformei*, în „Studii”, XI (1958), nr. 4, p. 55—78.

¹⁰ C. Rezachevici, *loc. cit.*

6 septembrie 1546, este în acest sens semnificativă: „Tatăl nostru — afirma noul domn — s-a dus dintre cei vii, fie-i sufletul în sinul Domnului și memoria binecuvîntată... Ostașii țării noastre trăiesc însă și voim să păstrăm tot teritoriul moștenit de la tatăl nostru”¹¹. Firește, acuitatea problematicei cu care au fost confrunțați cei doi fii ai lui Petru Rareș nu a fost de natură să le faciliteze guvernarea. Eșuind în încercările lor de rezolvare a crizei politice, ei nu dovedesc totuși lipsă de discernămint în aprecierea cauzelor acesteia. Tocmai de aceea, nici vremea celei de a doua domnii a lui Petru Rareș și nici semnificația atitudinii sau întreprinderilor sale nu pot fi pe deplin înțelese fără prospectarea desfășurării ulterioare a faptelor, după cum, noua fază politică marcată de înscăunarea lui Alexandru Lăpușeanu nu-și dezvăluie rațiunea decît în evoluția raporturilor interne sau externe care au precedat-o.

În toamna anului 1546, după ce Petru Rareș s-a stins din viață, în scaunul său de la Suceava, „pre urma lui — notează Ureche — cu dragoste ridică boierii cu toată țara pe Iliășu, fiu-său cel mai mare, la domnie”¹², simbată, septevrie 3¹³, că și firea și fața îl lăuda să fie blindu, milostivu și așăzătoriu, gîndindu-se că va semăna tătine-său...¹⁴.

Iliăș era fiul cel mai mare al lui Petru Rareș din cea de a doua căsătorie a sa, cu Elena Ecaterina Brancovici. Doamna, așa cum remarcă Nicolae Iorga, cunoștea bine limba slavonă, alcătuiind, uneori, ea însăși în această limbă, scrisorile soțului său, și era o adevărată ocrotitoare a artei¹⁵. Născut prin 1530¹⁶, Iliăș a primit, desigur, de la mama sa o educație aleasă și în spiritul celei mai stricte ortodoxii. Alături de familie, pribegeste, în urma evenimentelor din 1538, în Transilvania, iar după reîntorcerea tatălui său în cea de a doua domnie, este trimis¹⁷ ca ostatac la Constantinopol. Aici se pare că a locuit la o rudă a mamei sale¹⁸, Sokoli¹⁹, care, turcindu-se de bunăvoie, ajunsese mare dregător. Sub îndrumarea educatorilor turci își desăvîrșește cultura și educația. Intrînd în mediul constantinopolitan la o vîrstă fragedă, fiul de domn al cărui caracter era abia în formare, se depărtează de obiceiurile creștine, fiind puternic atras și influ-

¹¹ Hurmuzaki, XV, 1, p. 454.

¹² În afara binecunoscutelor lucrări cu caracter general, domnia lui Iliăș a fost tangențial abordată în unele studii speciale: Victor Motogna, *Contribuții la relațiile dintre urmașii lui Petru Rareș și Ungaria (Ilie, 1546—1551, Ștefan 1551—1552)* în „Revista istorică”, X (1924), p. 8—26; N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 5—33; M. Dan și S. Goldenberg, *Bistrița în secolul al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, s. historia, fasc. 2, Cluj, 1964, p. 23—78; D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol” — Iași, X (1973), p. 17; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 384—388.

¹³ Deși hotărîrea datează, desigur, din această zi, alegerea propriu-zisă a avut loc pe 5 septembrie.

¹⁴ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. a II-a, de P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., București, 1958, p. 167.

¹⁵ N. Iorga, *Trecutul românesc prin călători*, București, 1920, p. 104—105; Idem, *Două texte grecești privitoare la țările noastre. I. Turcirea lui Iliăș vodă Rareș...*, p. 1—2.

¹⁶ Ștefan S. Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VIII (1975), p. 187.

¹⁷ „În anul 7052 (1544), luna mai, 15 — nota Eftimie — Petru voievod a trimis pe fiul său cel mai mare, Iliăș, la Țarigrad” (*Cronicile slavo-române...*, p. 188); I. Ursu, *Petru Rareș*, București, 1923, p. 75, dă data de 1542.

¹⁸ N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 11.

¹⁹ I. Minea, recenzie la N. C. Bejenaru, *Turcirea lui Iliăș Rareș și planurile sultanului de a transforma Moldova în pașalic*, în „Cercetări istorice”, VIII—IX (1932—1933), nr. 1, p. 313.

ențat de modul de viață oriental, pe care va încerca, la întoarcere, să-l introducă și în Moldova.

Instalat în scaunul Moldovei la 5 septembrie 1546²⁰, cu consimțământul boierilor și al clerului, precum și cu aprobarea Porții, Iliș urma să facă față acelorasi probleme cu care a trebuit să se confrunte și tatăl său în cea de a doua domnie.

Situația internațională în cel de al cincilea deceniu al secolului al XVI-lea se caracteriza prin schimbarea raportului de forțe din Europa sud-estică în favoarea Imperiului Otoman, care reușise, prin crearea pašalicului de la Buda, să ajungă în contact direct cu Imperiul habsburgic. Statul ungar înceta totodată, în urma dezmembrării sale, să mai existe, iar Transilvania, devenită principat autonom, dar recunoscind, ca și Țara Românească și Moldova, suzeranitatea Porții, constituia obiectul disputei dintre cele două imperii vecine. La rindul său, regatul polon, care încheiasă încă din 1532 tratatul de pace perpetuu cu turcii, căuta în continuare, să se mențină în expectativă, păstrînd bune relații cu Poarta.

Fiind, așadar, „ca o insulă în marea turcească”²¹, Țara Moldovei, a cărei situație fusese redusă, în urma evenimentelor din anul 1538, „la poziția unui teritoriu dependent”²², se afla în imposibilitate de a mai organiza vreo acțiune anti-otomană, asupra ei însăși planînd pericolul transformării în pašalic. La agravarea dificultăților politice externe contribuiau apoi, în mare măsură, și contradicțiile din interior²³. Neînțelegerile dintre grupările boierești, precum și dintre acestea și domnie se accentuasă treptat, creîndu-se, astfel, condiții favorabile pentru amestecul puterilor străine în treburile interne ale țării, prin sprijinul acordat unora dintre pretendenții la tronul Moldovei.

Sub tutela mamei sale, căci la vîrsta pe care o avea (circa 16 ani) „nici un domn nu ar fi fost în stare să urmeze o linie politică”²⁴, și cu ajutorul sfatului, a cărui componență o moștenise în întregime de la tatăl său²⁵, Iliș domnește în liniște în primii doi ani, fapt consemnat, dealtfel, și de cronicarul Eftimie: „Și mai întîi mergea bine și arata bine cinstitor și blind către toți și iubitor de boieri și de toți cei ce stăteau în jurul lui”²⁶.

În anii care au urmat, neînțelegerile dintre domn și marea boierime au reînceput însă și s-au accentuat datorită măsurilor care afectau puterea economică a marii proprietăți²⁷. Domnul, pentru a face față contribuțiilor bănești suplimentare cerute de Poartă²⁸, în afara tributului, precum și cheltuielilor necesare întreținerii vieții luxoase de la curte, a recurs la măsuri fiscale nemaicunoscute epo-

²⁰ Xenopol, *op. cit.*, p. 52.

²¹ I. Ursu, *op. cit.*, p. 86.

²² D. Ciurea, *op. cit.*, p. 1.

²³ I. Minea, *Despre sfîrșitul lui Ștefăniță vodă Rareș și ceva despre Alexandru Lăpușneanu*, în „Cercetări istorice”, X—XII (1934—1936), nr. 2, p. 193—198; N. Grigoras, *Boierii lui Alexandru vodă Lăpușneanu*, în „Cercetări istorice”, XIII—XVI (1940), nr. 1—2, p. 350—351.

²⁴ Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 417.

²⁵ Cu excepția dispariției lui Timpa, pîrcălab de Cetatea Nouă, după 1546 iulie 2, (*Documente privind istoria României*, A. Moldova, — în continuare D.I.R., A., — veacul XVI, vol. I, p. 543), și a apariției lui Gheanghea și Iațcu ca pîrcălabi de Cetatea Nouă, de la 1 aprilie 1547 (*ibidem*, p. 547); N. Iorga, *Două texte grecești...*, p. 3. Aici „Stîrcea” reprezintă o lectură greșită pentru „Borcea”, iar afirmația că Hamza „turcul” din sfat, fără dregătorie, ar fi prietenul lui Iliș din Constantinopol nu poate fi întemeiată, întrucît acesta apare în sfat încă din timpul domniei lui Petru Rareș (D.I.R., A. XVI, 1, p. 413).

²⁶ *Cronicle slavo-române...*, p. 118.

²⁷ În 1548 „copacii și pomii și viile secase de geruri mari” (Ureche *op. cit.*, p. 167).

²⁸ Aceste contribuții bănești erau legate de nevoile militare ale Imperiului otoman (*Hurmuzaki*, II, 1, p. 355—356). În anul 1550, sultanul măriase impunerile obișnuite în timp de război, se spunea într-un raport, aplicîndu-le chiar și celor două țări românești, care fuseseră scutite pînă atunci (*ibidem*, Supl. I, 1, p. 6).

cii. În această privință, cronica lui Eftimie oferă informații precise. „Iliș — nota cronicarul — a scris pe toți boierii, mari și mici, la birul cel mare și tot sfatul, dar și vătafii toți din toată țara, de la cei dinții până la cei din urmă, le-a poruncit să dea, și mitropolului și episcopilor, a scris încă și toate mănăstirile câte sînt în Moldovlahia la haraciul cel Mare și cîți popi și diaconi sînt în granițele moldovenesti”²⁹. Intr-adevăr, dintr-o însemnare făcută în Triodul dăruit mănăstirii Dobrovăț în anul 1525, de către egumenul Siluan, aflăm că în aprilie 1551 Iliș a luat de la unele mănăstiri cite 100 de zloți ungurești, iar de la altele, cite 40³⁰.

Aplicarea acestor măsuri fiscale a întîmpinat însă opoziția boierimii, mai ales a membrilor de frunte ai sfatului, și a clerului înalt, alarmat și de viața privată a domnului, ale cărei manifestări erau considerate ca adevărate insulte aduse dreptei credințe. În acest fel s-a întărit gruparea boierilor refractari politicii lui Iliș, nefiind exclusă chiar încercarea organizării unui complot împotriva domnului³¹. Indignat, desigur, Iliș, care trecuse acum de majorat și încerca să-și creeze o domnie autoritară, a trecut la măsuri drastice. Este de notat, în acest sens, decapitarea lui Petru Vartic, unul din foștii consilieri principali și ai lui Petru Rareș³², precum și pedepsirea altor boieri, recurgîndu-se la cazne, bătăi, tăierea nasului, orbire etc., fapte pentru care numele domnului e citat uneori printre cele ale domnilor tirani³³. Tot acum a fost scos de către Iliș, din scaunul arhieresc al Romanului, episcopul și cărturarul Macarie, „fără sobor și fără pravilă, cu sfatul și indemnul mamei sale, doamna Elena și a lui Nour și a lui Mitrofan, fost și episcop”³⁴. Motivele acestei înlăturări nu sînt bine cunoscute, dar, așa cum reiese din cele spuse de Macarie însuși³⁵, se poate considera că îndepărtarea s-a datorat într-adevăr intrigilor de la curtea domnească „după ce se va fi auzit acolo că episcopul îndrăzneț aprecia și considera pe Iliș, fiul și urmașul lui Petru Rareș în scaun, ca pe un om cu inimă moale și cu sufletul slab”³⁶. Ca urmare a modificării raporturilor dintre domn și boieri, componența sfatului domnesc la 21 martie 1551³⁷ este cu totul diferită față de cea existentă

²⁹ *Cronicile slavo-române...*, p. 104, 120; N. Iorga, *O descoperire privitoare la Ilie Rareș*, în „*Revista istorică*”, II (1916), nr. 7—9, p. 180; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 2, București, Editura științifică și enciclopedică, 1976, p. 284.

³⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, XV, II, București, 1908, p. 212.

³¹ *Istoria României*, vol. II, București, Editura Academiei, 1962, p. 900; Ion Burtică, *Ion vodă*, București, 1971, p. 17; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 284.

³² A jucat un rol politic însemnat între anii 1538—1541: sol al lui Petru Rareș în august 1539, reprezentant al boierilor moldoveni pentru a cere recunoașterea lui Alexandru Cornea de către Polonia, martor la înțelegerea din 1540 iunie 1, încheiată de Ștefan Lăcustă cu polonezii. Din 1541—1548 a fost portar de Suceava (Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 334). A condus lucrările de construcție ale bisericii din Tirgu Frumos (Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I, ed. a II-a, București, 1928, p. 161) și a administrat domeniile doamnei Elena de la Botoșani (idem, *Istoria românilor*, IV, p. 417).

³³ I. Minea, *Începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu — Discutarea citorva izvoare*, în „*Cercetări istorice*”, I (1925), nr. 1, p. 106.

³⁴ *Cronicile slavo-române...*, p. 120.

³⁵ „... Cei meșteri în rău și în înșelăciuni au țesut minciuni pline de clevetiri și au ațîțat pe doamna Elena și mai ales pe fiul ei, Iliș, și am căzut într-o cumplită cădere, vrednică de plîns, căci am fost despuiat de scaun, ca un rob fugăr și am fost cuprins de grele încercări nenorocite...” (*Cronicile slavo-române...*, p. 104).

³⁶ Sc. Porcescu, *Figuri din viața bisericească a Moldovei. Episcopul Macarie al Romanului (1531—1558)*, în „*Mitropolia Moldovei și Sucevei*”, 1960, nr. 5—6, p. 356.

³⁷ *D.I.R.*, A, XVI, 2, p. 3.

la 5 mai 1548³⁸. Din vechii dregători întâlnim acum doar pe Petru Circă, pe Sturza, portarul de Suceava, pe Hîrbor, pîrcălabul de Hotin și pe Plaxa comis. Dacă scoaterea din sfatul domnesc a lui Efreim Huru, Borcea, Miron și Pătrașco-s-ar putea datora vârstei înaintate a acestora, lipsa celorlalți se explică prin opoziția lor față de politica domnului, pentru care Petru Vartic a și fost, așa cum s-a văzut, decapitat în aprilie 1548. Restul boierilor au reușit însă să fugă în Polonia, trecînd în tabăra lui Petru stolnicul cu care vor reveni în țară. Printre aceștia îi regăsim, astfel, pe Dan vistier, pe Negrilă portar de Suceava, pe Ion Moghilă logofăt și pe Neagul pîrcălab de Neamț³⁹. Spătarul Iurie — și el nu a fost desigur unicul — s-a alăturat în schimb, așa cum se deduce din documentul cu data de 1551 iunie 15⁴⁰ grupului de boieri susținători ai pretendentului care a năvălit în Moldova la începutul domniei lui Ștefan Rareș (vezi și tabelul anexă). În afară de cei menționați mai sus, alți boieri, ale căror nume nu se cunosc, au pribegit în Transilvania, după cum confirmă hotărîrea dietei din anul 1549, prin care se decidea ca aceștia să fie strămutați de la frontiere, pentru a nu produce tulburări în țările vecine⁴¹.

Intransigența domnească și atragerea de noi elemente în conducerea treburilor statului nu au fost totuși suficiente în temperarea opoziției boierimii. Fuga peste hotare, urmată de încercarea nereușită a pribegilor din Polonia, ajutați și de unii pani polonezi, de a-l înlocui pe Iliș în anul 1549⁴², oglindesc reacția imediată a boierimii față de încercările de conducere autoritară ale domnului. Creșterea tensiunii interne, începînd, îndeosebi, din anul 1548, este subliniată și de faptul că domnul a luat unele hotărîri în materie de stăpînire feudală fără consimțămîntul sfatului, așa cum atestă actele cu formular restrîns, din cuprinsul cărora a fost eliminată tocmai invocarea „credinței” boierilor⁴³. Pe de altă parte, ca și înaintașii săi, Iliș a cruțat domeniul domnesc și pe cel al ocoalelor tîrgurilor sau cetăților din țară. A făcut, totodată, foarte puține danii boierilor, și acestea din averile confiscate pentru „hiclenie” sau din locurile așa-zise pustii⁴⁴.

În domeniul constructiv, Iliș a căutat să desăvîrșască lucrările începute de părintele său. Fără a renunța la urmărirea meșterului pietrar bistrițean Ioan care încasase bani pentru executarea unei comenzi neonorate, Iliș a cerut în anul 1548 bistrițenilor să-i fie trimis zidarul Luca⁴⁵, deoarece acesta, nemulțumit, se pare, de comportarea episcopului Macarie, părăsise lucrările începute la biserica Episcopiei de Roman. La solicitarea domnului, care informa, totodată, că în locul episcopului Macarie a numit ca ispravnic al lucrărilor pe unul dintre boierii săi, meșterul a revenit în Moldova, terminînd astfel, în anul 1550, construcția bisericii Episcopiei începută încă din 1542. Tot în vremea lui Iliș, în anul 1547, s-a adăugat un pridvor la mănăstirea Voroneț și s-a zugrăvit în întregime biserica. De asemenea, s-a construit biserica Învierea Domnului din Suceava⁴⁶.

La rîndul ei, activitatea culturală înregistrează un semnificativ moment, prin apariția celor dintîi tipărituri necesare ofierii cultului religios în Moldova. După Tetraevangheliarul slavon, de cărui tipărire s-a încheiat la 22 iunie 1546, la Sibiu, de către Filip Moldoveanu, se tipărește, la cerea lui Iliș, în anul 1547, în Tîrgoviște, de către Dimitrie Liubavici, un Apostol slavon. Totodată se continuă și

³⁸ *Ibidem*, 1, p. 582.

³⁹ *Ibidem*, 2, p. 42.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 7.

⁴¹ Hurmuzaki, II, 4, p. 457, nr. CCLXXIX.

⁴² *Istoria României*, II, p. 900.

⁴³ *D.I.R.*, A, XVI, 1, p. 514, 583—587.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 551—553, 585, 591.

⁴⁵ Hurmuzaki, XV, 1, p. 465—466; Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972, p. 107—108; Sc. Porcescu, *op. cit.*, p. 354—356.

⁴⁶ G. Balș, *Bisericele și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea, 1527—1582*, vol. I, București, 1928, p. 88, 91 și 110.

⁴⁷ Sigismund Jako, *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din sec. al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 7,

copierea textelor religioase. Sînt copiate mai multe Tetraevangheliare, o Psaltire, Cuvîntările Sfîntului Efreem și o Pravilă a Sfinților apostoli⁴⁸.

Constrîns de împrejurări, ca și de noul statut al țării în relațiile sale cu Poarta, Iliăș a continuat și pe plan extern politica de neangajare promovată de tatăl său. El a menținut astfel, relații de bună vecinătate cu toate țările din jur, deși a fost nevoit să participe la acțiuni militare peste hotare impuse de Poartă. Tocmai de aceea, imediat după ce a ocupat tronul, Iliăș a trimis soli în țările vecine, vestindu-și instalarea și arătîndu-se, totodată, dispus să păstreze vechile relații.

Față de Transilvania, unde continua să se mențină o situație politică confuză, Iliăș a adoptat inițial o atitudine de așteptare, căutînd doar să preîntîmpine, pe cale diplomatică, încercările de a i se răpi unele din posesiunile pe care le moștenise aici de la tatăl său⁴⁹. Corespondența păstrată relevă, astfel, străduința domnului spre a-i determina pe bistrițeni să renunțe la planul lor de a ocupa Rodna⁵⁰. Sînt cunoscute, de asemenea, desele sale intervenții pe lângă aceeași municipalitate pentru apărarea locuitorilor din satul Feldru⁵¹. Fidel orientării politice a tatălui său, în cea de a doua domnie, Iliăș a încheiat, totuși, la 26 august 1548, cu regele Ioan Sigismund, un tratat de alianță și de procedură judiciară⁵², reluînd stipulații vechi și adăugînd dispoziții privitoare la libertatea comerțului negustorilor transilvăneni în Moldova⁵³.

În fața reizbucnirii luptelor politice pentru stăpînirea Transilvaniei, la sfîrșitul anului 1549⁵⁴, Iliăș a fost însă nevoit să intervină, la cererea Porții, alături de domnul Țării Românești și de turci, sprijinînd-o pe Isabella, mama regelui minor Ioan Sigismund, și pe Petru Petrovici, sfetnicul principal al reginei și, în același timp, susținător al cauzei separatiste a Transilvaniei, împotriva guvernatorului regal, George Martinuzzi, apărătorul intereselor Imperiului habsburgic. Inițiativa intervenției militare nu a aparținut deci domnului Moldovei. „Era vorba de un serviciu comandat de turci, care ajunseseră a-și da seama că «Baratul» care asedia la Alba Iulie pe regină și pe Petrovici, primește pe Ferdinand”⁵⁵. Ea s-a produs la sfîrșitul lunii octombrie a anului 1550, în două etape, separate de

1964, p. 97–115, Ludovic Demény și Dan Simonescu, *Un capitol important din vechea cultură românească în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Almanahul Bisericii române din Viena”, 1966, p. 78–84; Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești*, București, 1968, p. 36–37.

⁴⁸ Émile Turdeanu, *L'activité littéraire en Moldavie de 1504 à 1552*, extras din „Revue des Études Roumaines”, IX–X, Paris, 1965, p. 106, 136–139; Al. I. Ciurea, *Scurtă contribuție la istoria Mitropoliei Moldovei (1504–1632)*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 10–11 (1955), p. 713.

⁴⁹ În Transilvania, Iliăș moștenise Ciceul, Cetatea de Baltă și Rodna cu satele dimprejur: Maier, Singeorz, Ilva și Feldru (Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal...*, p. 60–61; Idem, *Contribuții la relațiile dintre urmașii lui Petru Rareș și Ungaria*, p. 8).

⁵⁰ Hurmuzaki, XV, 1, p. 454, nr. DCCCXLIV; Motogna, *op. cit.*, p. 10.

⁵¹ Hurmuzaki, XV, 1, p. 457, 460, 463, 474–475.

⁵² Hașdeu, *Archiva istorică a României*, tom. II, p. 59.

⁵³ Hurmuzaki, II, 1, p. 249–250, nr. CCXXI.

⁵⁴ În septembrie 1549, se semnase înțelegerea conform căreia Martinuzzi ceda lui Ferdinand Transilvania în schimbul demnității de guvernator și al titlului de cardinal, al unor avantaje de ordin material pentru sine și al unei despăgubiri pentru regină și pentru fiul ei (I. Minea, *Despre sfîrșitul lui Ștefăniță vodă Rareș...*, p. 196; *Istoria României*, II, p. 935). Petru Petrovici, împotrîvindu-se, a sosit însă de la Timișoara cu oaste, ocupînd Vințul de Jos, unde-și avea reședința George Martinuzzi. La rîndul său, acesta trece apoi la asediul cetății Alba Iulia (Hurmuzaki, II, 4, p. 481–482, nr. CCXCV, p. 484, nr. CCXCVII, și p. 486, nr. CCXCIX).

⁵⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 420.

un foarte scurt interval de timp⁵⁶. Inițial, Iliș a încredințat conducerea oștirii moldovene fratelui său, Ștefan, care, trecând pe la Oituz, și-a așezat tabăra la Brețcu. În același timp, pe la Turnu Roșu sosea oastea Țării Românești, iar dinspre apus, Chassim pașa din Buda, cu 20 000 de ostași⁵⁷. Ștefan a avut sarcina de a-i împiedica pe secui să meargă în ajutorul lui Martinuzzi⁵⁸. La 4 noiembrie, în fața armatei trimise de Martinuzzi, el s-a retras însă în țară, dînd astfel posibilitatea lui Ioan Kendy să se îndrepte asupra oștii Țării Românești, care, s-a retras⁵⁹. Pașa de Buda, aflat, după unele informații la Deva⁶⁰, a procedat, firește, la fel. Dar peste puțin timp⁶¹, Iliș împreună cu Ștefan, însoțiți și de detașamente turco-tătare, au reîntrat în Transilvania, înaintînd spre Sebeș, unde urmau să se întâlnească cu oastea Țării Românești și cu cea turcească⁶². În condițiile revenirii oștilor celor trei țări, Martinuzzi s-a împăcat însă cu regina Isabella, iar aceasta i-a cerut pașei de Buda să oprească înaintarea⁶³. Iliș s-a retras astfel din nou și la 24 noiembrie era în țară. S-a afirmat, privitor la această expediție, că ea nu ar fi avut succes, deoarece domniile țărilor române nu au luptat în mod sincer, fiind înțeleși cu Martinuzzi⁶⁴. Justificată pentru prima parte a intervenției, cînd Ștefan s-a retras înainte de a se întâlni cu armata imperialilor, părerea nu se verifică însă și pentru a doua fază, întrucît înaintarea armatelor celor trei țări n-a încetat decît în urma cererii exprese adresată de regina Isabella pașei din Buda.

Evitînd un angajament ferm în problema transilvană, Iliș nu a putut să adopte, desigur, decît o atitudine rezervată și față de Imperiul habsburgic, cu toate că prin intermediul lui Martinuzzi a acceptat, se pare, participarea la o eventuală campanie antiotomană, dacă aceasta s-ar fi organizat de către imperiali. Tocmai în vederea unui astfel de aranjament a fost trimis, probabil, un sol la curtea habsburgică⁶⁵. În același timp însă Imperiul habsburgic își dezvăluia din ce în ce mai clar tendința de a-și extinde dominația și asupra țărilor române. În acest scop, începuse să se acorde refugiu celor nemulțumiți de domnie și să se susțină pretendenți proprii la tron. Încă din 1550, se afla astfel în Ungaria, Aron Vodă, căruia i se plătea o pensie de 100 florini anual. Rezerva lui Iliș față de propunerile imperialilor era așadar cu atît mai îndreptățită.

⁵⁶ Descrierea acestei campanii militare a fost făcută de N. Iorga în *Istoria armatei românești*, vol. I, Vălenii de Munte, 1910, p. 289—290 și în *Istoria românilor*, IV, p. 420—421 (aici însă cu unele confuzii), precum și de Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal*, p. 62—63 (de asemenea, cu inadvertențe).

⁵⁷ Hurmuzaki, II, 4, p. 492—493, nr. CCCIV, p. 608, nr. CCCLXXXII.

⁵⁸ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ..., p. 289.

⁵⁹ Hurmuzaki, II, 4, p. 609—610, nr. CCCLXXXIII; Andrei Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 44.

⁶⁰ Gheorghe Șincai, *Opere*, II, ediție îngrijită de Floarea Fugariu, București, 1969, p. 256.

⁶¹ La 8 noiembrie se aflau deja în Transilvania (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, Dritter Band, Kronstadt, 1896, p. 564).

⁶² Motogna, *op. cit.*, p. 62. Oastea lui Iliș s-a deplasat în mai multe direcții. Un detașament a ajuns la Prejmer, aproape de Brașov, ai cărui cetățeni s-au grăbit să le ofere provizii pentru crucea orașului (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, Vierter Band, Brassó, 1903, III, p. 564, 465).

⁶³ Hurmuzaki, II, 4, p. 497; N. Iorga, *op. cit.*, p. 290.

⁶⁴ Xenopol, *op. cit.*, p. 15; N. Iorga, *op. cit.*, p. 289; idem, *Geschichte des Osmanischen Reiches. Nach den Quellen Dargestellt*, III (bis 1640), Gotha, 1910, p. 32, nr. 3; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, 2, p. 285.

⁶⁵ Într-o scrisoare adresată regelui Ferdinand I, Martinuzzi îi cerea acestuia să se poarte atent cu solul domnului Moldovei și să-i promită, ca loc de refugiu în Ungaria, o moșie cu 1 000 de iobagi (Hurmuzaki, II, 1, p. 245—246, nr. CCXVI). Într-o altă scrisoare adresată împăratului Carol al V-lea, în noiembrie 1547, Martinuzzi afirma, de asemenea, că a înduplecat, cu rugăminți și daruri, pe domnul Moldovei să-i promită aderarea la o campanie împotriva turcilor (*ibidem*, II, 4, p. 410—412).

Urmărind, ca și în cazul Transilvaniei, evitarea oricăror complicații pe plan extern, Iliș a încercat să normalizeze și relațiile cu regatul polonez, care, în cea de a doua domnie a lui Petru Răreș „n-au mai putut deveni cordiale”, ajungând chiar, către sfârșitul vieții acestuia, „în oarecare măsură mai încordate”⁶⁶.

Imediat după înscăunare Iliș a trimis o solie la regele Sigismund, pentru a-i vesti numirea sa pe tronul Moldovei și eliberarea solului polonez, Iacob Wilamowski, reținut în Moldova încă de către Petru Răreș, ca represalii pentru uciderea pe teritoriul Lituaniei a solilor moldoveni care se întorceau de la Moscova. Se cerea, totodată, reglementarea litigiilor dintre cele două țări, făcându-se propuneri și pentru reînnoirea tratatului de alianță anterior⁶⁷. În același timp, la domnul Moldovei sosea o solie din partea regelui Sigismund, care cerea eliberarea solului polonez amintit, anunțând data și locul unde trebuiau să se întâlnească reprezentanții celor două țări pentru a reglementa neînțelegerile existente⁶⁸. Ca urmare, la 30 noiembrie 1546, la Neamț, Iliș, împreună cu sfinicii și cu frații săi, Ștefan și Constantin, au întărit prin jurământ noul tratat de alianță moldo-polonez, regele Sigismund și fiul său Sigismund-August, fiind reprezentați de Ioan Tarnowski, castelan de Cracovia. Tratatul, asemănător cu cel încheiat de Petru Răreș în cea de-a doua domnie, exprimă deplina egalitate a celor două părți, fiind departe de orice stipulație a vasalității domnului Moldovei. Jurământul depus de Iliș nu reprezintă, cum s-a afirmat uneori, o recunoaștere a suzeranității, ci pur și simplu ratificarea solemnă de către contractanți a actului de alianță⁶⁹. Între altele, tratatul stipula ca, în caz de pericol, Iliș să beneficieze de garanția refugierii sale în Polonia, de unde să se poată întoarce cind primejdia ar înceta; să fie păstrate hotarele vechi, iar moldovenii să renunțe pentru totdeauna la drepturile lor asupra Pocuției; după plata vămii, negustorii ambelor țări să poată merge liberi unde vor avea trebuință; furii să se pedepsească, iar supușii pribegi să nu fie primiți, ci să fie extrădați⁷⁰.

Pentru Polonia, încheierea acestui tratat a constituit însă o simplă formalitate, în spatele căreia se ascundea, de fapt, dorința ei de a controla efectiv situația din Moldova printr-un domn fidel. Este de notat, în acest sens, faptul că după încheierea tratatului regele polonez nu numai că nu a luat nici o măsură contra boierilor moldoveni pribegi, ci i-a sprijinit, prin dregătorii săi de la graniță, în pregătirile lor militare pentru ocuparea tronului țării. Astfel, un pretendent ce se dădea drept fiu de domn, a năvălit în Moldova cu ajutorul panilor polonezi doar la câteva zile după semnarea tratatului, producând mari pagube. Bazat pe recentul tratat, domnul Moldovei, a cerut, firește, regelui Sigismund, la 9 decembrie 1546, prin solul său, diacul Avram Banilovsch, extrădarea pretinsului fiu de domn și a celorlalți pribegi moldoveni. La 31 decembrie, regele răspundea însă că tratatul l-ar obliga numai să împiedice pe supușii moldoveni din Polonia de la organizarea unor acțiuni ostile, nu să-i și extrădeze⁷¹, ceea ce contrazicea de fapt, textul acestuia, confirmând atitudinea neloială a lui Sigismund față de domnul Moldovei. De aceea, în Polonia și-au găsit sprijin, în continuare, boierii nemulțumiți de politica domnească. Aici s-au refugiat în anul 1548 mulți dintre cei urmăriți de Iliș⁷² și tot de aici, în anul următor,

⁶⁶ I. Ursu, *op. cit.*, p. 90; vezi și N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 8.

⁶⁷ „Înainte de a primi scrisoarea lui Sigismund I din 12 septembrie 1546, Ilie Răreș scrisese, precum arată Engel... despre înălțarea sa la domnia Moldovei și despre slobozirea lui Iacob Wilamowski și ceruse și el să se țină o adunare despre care scrie craiul la divan” (Șincai, *op. cit.*, p. 247); vezi și G. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski*, în „Cercetări istorice”, I (1925), nr. 1, p. 138.

⁶⁸ Șincai, *op. cit.*, p. 247 (scrisoarea, din 16 septembrie 1546, trimisă de regele Sigismund lui Iliș); Xenopol, *op. cit.*, p. 53; N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 8.

⁶⁹ Xenopol, *op. cit.*, p. 53, n. 1.

⁷⁰ Hăjdeu, *op. cit.*, II, p. 59.

⁷¹ Veress, *Documente...*, I, p. 37—38, nr. 37.

⁷² *Cronicle slavo-române...*, p. 119—120.

un nou pretendent la tronul Moldovei a pătruns fără succes în țară pentru a-l înlătura pe domn⁷³. Repetatele acte de ostilitate i-au demonstrat astfel domnului Moldovei inutilitatea eforturilor sale de a găsi în colaborarea cu statul polon sprijinul necesar consolidării tronului, determinându-l să-și schimbe atitudinea și să reia politica tatălui său⁷⁴. Spre sfârșitul anului 1549 Iliăș se plîngea, ca urmare, Porții că din „Rusia“ se inițiau mereu acțiuni de jaf pe teritoriul Moldovei, iar sultanul îi promitea — așa cum raporta Giovanni Malvezzi lui Ferdinand — un detașament de 4000 spahii⁷⁵. Dealtfel, existența unor conflicte armate la granița moldo-poloneză este atestată și de alte informații. O scrisoare cu data de 20 februarie 1550, adresată de regele Sigismund August lui Nicolai Radziwiłł menționează atacul săvârșit de Iliăș asupra Țîrgului Bar, din Polonia⁷⁶. Atitudinea neloială a statului polon l-a determinat, deci, pe Iliăș să-și schimbe poziția inițială și să fie interesat în înăsprirea raporturilor politice dintre Polonia și Imperiul otoman⁷⁷. Teama ulterioară a oficialităților poloneze față de eventuala lui reîntoarcere pe tronul Moldovei⁷⁸, precum și atitudinea acestuia față de Polonia, după turcure, confirmă, de asemenea, schimbarea survenită în raporturile politice moldo-poloneze în ultimii ani ai domniei lui Iliăș.

După aproape 5 ani de cîrmuire a țării, în luna mai⁷⁹ a anului 1551, într-un moment cînd pe plan intern opoziția boierească se manifesta fățiș, iar în raporturile externe reîzbucnirea conflictelor cu Polonia făcea posibilă oricînd o intervenție decisivă a pribegilor, Iliăș a plecat la Constantinopol. Chemarea lui la Poartă, s-a făcut, probabil, sub pretextul reconfirmării în domnie, așa cum reiese și dintr-o informație străină⁸⁰, și nu pentru a-și justifica cererea de trecere la mahomedanism⁸¹. Dealtfel, în fața sfatului țării, adunat în „grădina de la Huși“, domnul a declarat că „mă duc la împărat să ușurez și să scad haraciul țării și al săracilor și nu, cum spun oamenii că merg pentru turcure⁸², iar cine va face astfel de vorbe împotriva mea va fi pedepsit cu capul“⁸³.

Înainte de plecare Iliăș a procedat însă, fapt semnificativ, la stringerea birului, ceea ce-l îndreptăța pe cronicar să afirme că lua cu el „mare mulțime de tezaure, averi de talanți de aur și de argint din tezaurile adunate și păstrate de la început de domnii moldoveni“⁸⁴. Totodată, domnia „au lăsat-o la mina frăține-său, lui Ștefan Vodă, și mine-sa“⁸⁵, doamna Elena. După cele declarate

⁷³ Nu s-a putut preciza încă cine era acel pretendent. Unii istorici îl identifică cu Alexandru Lăpușeanu (Xenopol, *op. cit.*, p. 54; N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 8), iar alții cu Ion Vodă (N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 351; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 384).

⁷⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 419.

⁷⁵ Hurmuzaki, II, 1, p. 257, nr. CCXXX.

⁷⁶ Ilie Corfus, *Noi informații despre români în vechi ediții polone de documente*, în „Revista de istorie“, 3, 1978, p. 486. La același atac se referea și George Martinuzzi în scrisoarea din 24 martie 1550. Vezi Hurmuzaki, IV, p. 470—471, nr. CCLXXXV.

⁷⁷ I. Minea, *Ion vodă Armeanul înainte de domnie*, în „Cercetări istorice“, VIII—IX (1932—1933), nr. 2, p. 210.

⁷⁸ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București 1899, p. 328—330.

⁷⁹ Data de 1 mai (după Ureche, *op. cit.*, p. 167), este, așa cum s-a observat de curînd (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 156), eronată căci la 10 mai Iliăș se mai afla la Suceava de unde scria bistrișenilor, cerindu-le un împrumut în griu pentru lucrătorii săi de la Rodna (Hurmuzaki, XV, 1, p. 482).

⁸⁰ *Croniclele slavo-române...*, p. 120.

⁸¹ „Împăratul i-a poruncit să vie îndată la Țarigrad ca să primească legea musulmană cerută de dînsul“, relatează Eftimie (*Croniclele slavo-române...*, p. 120).

⁸² Însuși Eftimie afirmă că Iliăș a trimis „scrisori tainice marelui împărat cu mari și cumplite jurăminte și făgăduieli că dorește și cinstește și îmbrățișează legea lui Mahomet...“, (*ibidem*, p. 120).

⁸³ *Ibidem*, p. 121.

⁸⁴ *Ibidem*, cf. și N. Iorga, *O descoperire privitoare la Ilie Rareș*, p. 180.

⁸⁵ Ureche, *op. cit.*, p. 167.

în fața boierilor și a măsurilor luate, se pare, așadar, că Iliș nu excludea posibilitatea reîntoarcerii sale în țară⁸⁶, cu atât mai mult cu cât, pînă la Dunăre, a fost însoțit de o suită numeroasă⁸⁷.

Ajuns la Constantinopol, la 25 mai s-a înfățișat sultanului, căruia i-a oferit în dar 100 de cai, argintării, stofe cu fir de aur și de mătase, valorind 25000 de galbeni și i-a cerut în schimb 500 ieniceri pentru paza sa personală și pentru a recupera anumite cetăți ale sale dinspre Transilvania⁸⁸. La numai cîteva zile după primirea lui de sultan, Iliș a acceptat să părăsească însă religia creștină⁸⁹, iar la 30 mai, în Divan, a fost turcit, primind numele de Mahomed și sangiacatul de Siliștra⁹⁰. În aceeași zi, domnia Moldovei a fost dată fratelui său, Ștefan.

Actul turcirii lui Iliș a fost condamnat cu vehemență atât în țară cît și peste hotare. Numele lui a fost șters „de oriunde era însemnat: din inscripțiile de piatră, din cele zugrăvite, din însemnările pe manuscrise: piatra se mutilază, pergamentul se rade, pentru ca numele trădătorului să nu se mai întilnească...”⁹¹. Cronicile vremii, scrise de clerici, n-au găsit destule cuvinte pentru a condamna fapta lui Iliș. Semnificativ în același sens este și însemnarea din Evanghelia de la Voroneț: „În acest an (1551), la îndemnul diavolului celui viclean, primit-au Iliș voevodul puturoasa și necurata și de suflet pierzătoarea erezie musulmană”. În literatura noastră istorică acest act a fost explicat în mod diferit. Nicolae Iorga atribuia turcirea unui scop politic bine definit al lui Iliș, considerînd că acesta urmărea să redea Țării Moldovei vechile sale hotare. „Nu se putuse căpăta — scria N. Iorga — prin creștini, sau tatăl său, părțile pierdute în 1484 și 1538, marile planuri de cruciată apuseană ale marchizului de Brandenburg căzuseră, polonii, cărora le făcuse jurămintul de credință de la început, nu înțelegeau că granița lor adevărată se apără la Dunăre. Răminea pentru refacerea Moldovei aceastăaltă cale”⁹². Atitudinea dușmănoasă a Poloniei față de domnul Moldovei și lupta dusă de Petru stolnicul pentru a-l detrona⁹³, presiunea exercitată asupra lui de către sultan⁹⁴, înlăturarea sa din domnie, printr-o lovitură pusă la cale de fratele său, Ștefan, în timp ce se afla la Constantinopol⁹⁵, sînt alte explicații date hotărîrii lui Iliș de a accepta mahomedanismul.

Informația existentă nu îngăduie totuși precizări incontestabile în această privință. Din cercetarea materialelor privitoare la domnia lui Iliș se desprinde doar observația că „turcirea” s-a datorat unor cauze izvorîte din însăși politica

⁸⁶ „... căci eu, a spus, mă duc la marele împărat și iarăși curînd mă voi întoarce” (*Cronicile slavo-române...*, p. 120).

⁸⁷ „... și a pornit la drum și a ridicat cu dînsul pe aproape toți boierii și oastea (*ibidem*, p. 121).

⁸⁸ *Hurmuzaki*, II, p. 263, nr. CCXXXVIII, CCXXXIX.

⁸⁹ După însemnările călugărului Pahomie Rusanul din Zante, Ilie cere să treacă la mahomedanism (N. Iorga, *op. cit.*, p. 180; *idem*, *Două texte grecești...*, p. 31). După alte informații, „Ilie, om tînăr, în parte atras prin fîgăduieli, în parte îngrozit de amenințări, a cedat în fața tiranului și a primit circumciziunea (Șerban Papacostea, *O veche tipăritură despre Moldova la mijlocul sec. al XVI-lea*, în „Studii”, XXII (1969), nr. 3, p. 460).

⁹⁰ *Hurmuzaki*, II, 1, p. 264, nr. CCCXXXIX.

⁹¹ N. Iorga, *Trecutul românesc...*, p. 121.

⁹² *Ibidem*, p. 5. Marelui istoric i se părea chiar că Iliș știea mult mai departe: Ilie ar fi gîndit că era mai bine ca în locul unui voievod cu o domnie periclitată continuu să fie „un singur om iubit și respectat de marele Soliman să fie stăpîn de-a lungul ambelor maluri ale Dunării, cu cetățile stăpînite de Mircea și de Dan, întinzîndu-și puterea cît mai sus spre Carpați...” (N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 416).

⁹³ N. C. Bejenaru, *Politica externă...*, p. 10.

⁹⁴ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 460; N. Iorga, *Două texte grecești...*, p. 6, consideră că „nu pare că trebuie a fi pusă întrebarea dacă nu cumva ideea stăpînirii complete prin renegare nu s-a produs la Constantinopol sub anume presiuni”.

⁹⁵ C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 385.

promovată de domnul Moldovei. Astfel, situația internă a Moldovei, caracterizată așa cum s-a văzut, prin creșterea opoziției boierilor față de domn, cît și cea externă, afectată de înăsprirea relațiilor moldo-polone, au produs îngrijorare la Poartă, unde, vor fi ajuns, desigur, și unele piri din partea boierilor sau plingeri din partea statului polonez. Angajat în campania militară din Persia, sultanul nu putea admite însă nici un fel de tulburări la Dunărea de Jos, care să periclitizeze soarta stăpînirilor sale din Europa centrală. Dimpotrivă, sprijinul Moldovei și al Țării Românești constituia o condiție esențială pentru împiedicarea Imperiului habsburgic să ia în stăpînire Transilvania. Urît de boieri și suspectat probabil de conlucrare cu habsburgii, Iliș nu mai prezenta desigur, în această situație, garanția necesară pentru planurile Porții, care va fi hotărît astfel înlocuirea lui. Nu este exclus, firește, ca însăși doamna Elena, care a avut un mare rol în conducerea țării, nemulțumită de politica lui Iliș, să fi cerut sultanului domnia pentru cel de-al doilea fiu al ei, Ștefăniță. Pus, așadar, în fața faptului de a nu mai primi confirmarea în domnie și aflînd cine îi era succesorul, Iliș va fi acceptat sfatul rudelor sale din Constantinopol de a trece la mahomedanism, mai ales că modul de viață turcesc și, desigur, unele elemente de mentalitate orientală, îl cuceriseră deja. Va fi ales, poate, această cale luînd în considerație și posibilitatea pe care i-o oferea calitatea de dregător al sultanului de a îndepărta pericolele care planau asupra Țării Moldovei. Oricum, ca bei al sangiacatului Silistrei avea, desigur, o poziție de natură să-i faciliteze realizarea planurilor sale politice în această zonă.

Spre Silistra, Iliș, acum beiful Mahomed, a plecat după 8 iunie 1551, căci la această dată — așa cum consemna Giovanni Malvezzi într-un raport — își lua abia rămas bun de la sultan⁹⁶. Despre activitatea lui ca bei avem puține informații. În scrisorile trimise de sultan, în iulie 1551, lui Martinuzzi și dieterilor transilvăneni, numele lui este enumerat printre cele ale comandanților de oaste care se aflau sub conducerea lui Rustem pașa, pregătiți pentru o eventuală intervenție în Ungaria⁹⁷. Prezența lui Iliș „turcitur”, la Dunăre a produs o mare îngrijorare în rîndurile boierimii moldovene, ca și în cercurile oficiale poloneze, care-l suspectau pentru intenția revenirii pe tronul Moldovei. Într-o scrisoare trimisă din Lublin, la 7 iunie 1551, de către Stanislas Boianowschi, se spunea chiar că Iliș, se întoarce în țară cu oaste turcească, fapt pentru care boierimea moldoveană a cerut regelui polonez ajutor, oferindu-i în schimb supunere și control asupra a 4 cetăți⁹⁸. Netemeinicia acestor informații este atestată însă de faptul că, așa cum s-a văzut, la 7 iunie Iliș nu plecase încă din Constantinopol. După o altă știre poloneză de natură îndoielnică, Iliș ar fi revenit în Moldova la 26 septembrie 1551, de unde a intrat în Polonia pustiind ținuturile de graniță pînă la hotarele Podoliei și Lituaniei⁹⁹.

Lui Ștefăniță, vecinătatea fratelui său, Iliș „turcitur”, i-a fost totuși după cum se pare, de un real folos, boierii fiind nevoiți, după o perioadă de tergiversări, să-l accepte ca domn. Dealtfel, în septembrie 1551 se știa că supărarea dintre cei doi frați, care nu putuse fi decît formală, încetase, ceea ce îi îngăduia lui Ștefan să-și consolideze poziția în țară. Ulterior, grija lui Iliș față de familia sa este dovedită de intervenția pe care a făcut-o pentru aducerea lui Constantin, fratele său cel mai mic la Constantinopol, unde putea fi ferit de eventuala răzbunare a lui Alexandru Lăpușneanu¹⁰⁰. De asemenea, se pare că el

⁹⁶ Hurmuzaki, II, 4, p. 564, nr. CCCLIII; Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal...*, p. 64.

⁹⁷ Hurmuzaki, II, 1, p. 263, nr. CCXL.

⁹⁸ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe* ..., p. 328—332; Veress, *op. cit.*, p. 52—54, nr. 55; I. Minea, *op. cit.*, p. 210—211.

⁹⁹ Veress, *op. cit.*, p. 59, nr. 52; N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 13—14.

¹⁰⁰ C. Stoide, *Frămîntări în societatea moldovenească la mijlocul sec. al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași”, XI (1974), p. 68.

a fost în legătură cu grupul de boieri care cereau sultanului, în anul 1555, înlocuirea lui Alexandru Lăpușneanu¹⁰¹.

Dar, Iliș s-a bucurat mult de favoarea sultanului, și, așa cum arată cronicarul Ureche, „după 2 ani, îmbucindu-l mulți dintre neprietenii lui cu multe cuvinte rele către împăratul, au căzut la închisoare, că au trimis împăratul de l-au legat și i-au luat toată averea. Și deci l-au trimis peste mare la Brusa, de l-au închis...”¹⁰². De la Brusa a fost apoi trimis la Alep, în Siria¹⁰³, unde a și murit în anul 1562, după 15 ianuarie, de „inimă rea”, după spusele lui Ureche sau „otrăvit”, după unele știri străine¹⁰⁴.

Încheind retrospectiva pe care ne-am propus-o asupra faptelor marcante din domnia celui mai vîrstnic dintre fiii lui Petru Rareș și ai doamnei Elena, se poate aprecia că, în cei patru ani și opt luni cît a condus destinele țării, Iliș a continuat în esență liniile directoare ale politicii tatălui său din cea de a doua domnie.

Pe plan intern, el s-a străduit, astfel, să mențină autoritatea domniei, folosind, în acest scop, alături de măsuri drastice, de reprimare a boierilor potrivnici, și atragerea unor elemente noi în conducerea țării. A recurs, de asemenea, la măsuri fiscale nemaiîntîlnite în istoria țării, impunînd la dări, pentru a face față cererilor mereu crescînde ale Porții, atît marea boierime, cît și clerul. Deși i s-a atribuit, încă din timpul vieții intenția de orientalizare, cel puțin formală, a vieții de curte, activitățile tradiționale ale domniei au continuat. Cu sprijinul lui Iliș s-a terminat construcția bisericii Episcopiei de Roman și s-a tipărit o a doua carte religioasă pentru Moldova, Apostolul slavon.

Pe plan extern Iliș a încercat să stabilească relații de colaborare cu țările vecine, bazate pe respectarea intereselor fundamentale ale statului, pentru a se convinge, în cele din urmă, de atitudinea neloială a acestora și îndeosebi a statului polonez, împotriva căruia va încerca să se revanșeze și după turcire.

Împiedecat de împrejurări, la fel de nefavorabile ca și în vremea tatălui său cauzei eliberării de sub dominația otomană, acțiunile sale nu au putut avea, în mod obiectiv, finalitatea dorită. Tocmai de aceea, domnia lui Iliș nu poate fi apreciată, așa cum s-a procedat de regulă pînă acum, numai prin prisma actului final săvîrșit de acesta.

Trecerea la mahomedanism a constituit un act personal, destul de obișnuit în practica vremii. El n-a avut urmări defavorabile asupra țării și nici într-un caz nu dovedește caracterul nevolnic al lui Iliș Rareș. Posibilitatea transformării Țării Moldovei în pašalic, care s-ar fi agravat tocmai datorită turcirii lui Iliș, este, desigur, o simplă aserțiune, așa cum zvonurile contemporane de aceeași natură au izvorît din teana generală a lumii est-europene de primejdia turcească. Nu trebuie uitat, în acest sens, că nici în momentul declanșării luptei antiotomane de către Petru Rareș, în 1538, sultanul nu a ales pînă la urmă alternativa pašalicului, fiind conștient de imposibilitatea transpunerii ei în fapt.

Așadar, o domnie care s-a consumat în spiritul imperativelor majore ale vremii, eșuată pe planul realizării personale, dar fără a fi lipsită de calități în conducerea treburilor de stat, aceasta a fost domnia lui Iliș.

•

Cel de-al doilea fiu al lui Petru Rareș, Ștefan, născut din căsătoria cu Elena-Ecaterina Brancovici, probabil în 1531¹⁰⁵, a ocupat tronul Moldovei cînd avea aproximativ 20 de ani¹⁰⁶, succedînd fratelui său, Iliș. Datorită neconcordanței informațiilor, data înscăunării sale a rămas multă vreme incertă¹⁰⁷. Noul

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Ureche, *op. cit.*, p. 168.

¹⁰³ Hurmuzaki, Supl. I, 1, p. 16.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 194.

¹⁰⁶ Veress, *op. cit.*, I, p. 54.

¹⁰⁷ Vezi discuția recentă la C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 384—385.

domn a fost desemnat de sultan la 30 mai 1551¹⁰⁸, dar actul din 24 mai 1551¹⁰⁹ atestă că la acea dată el era instalat deja la Suceava ca voievod și domn al Moldovei, mai ales că plecarea lui Iliș la Poartă, bănuir în țară pentru intenția de a trece la islamism, a impus o soluționare imediată, rezolvată de sfatul domnesc în înțelegere cu soția lui Petru Rareș, Elena, prin alegerea ca domn al Moldovei a tinărului Ștefan. Dealtfel, cronicile interne consemnează faptul arătând că „domnia nu a rămas fără stăpîn”, Ștefan fiind îndată ales domn¹¹⁰ sau că, plecînd la Poartă, Iliș „au lăsat domnia la mina fraține-său, lui Ștefan vodă și a mini-sa”¹¹¹. Macarie, readus în scaunul clerical al țării, a consfințit ungerea lui Ștefan Rareș ca domn la 11 iunie 1551¹¹².

Pînă la data urcării pe tron, Ștefan Rareș¹¹³, avut în vedere ca succesor al lui Iliș, așa cum o dovedește menționarea sa consecventă în documentele interne și externe ale tatălui, iar apoi ale fratelui, începînd din 1533, a trebuit, firește, să primească toate acele cunoștințe pe care le presupunea pregătirea unui viitor domn. Spre deosebire însă de Iliș, fratele mai mare, care, datorită împrejurărilor, își desăvîrșise educația la Constantinopol, putînd fi astfel influențat de o concepție opusă celei din țară, Ștefan a fost cultivat în spiritul tradiționalei ideologii domnești promovate de mama sa, Elena. În acest fel, Ștefan Rareș a ajuns, încă de foarte tînăr, să participe la dezbaterile problemelor de guvernămînt ale țării sau chiar să se încredințeze rezolvarea personală a altora. Așa, de exemplu, în prima fază a intervenției din lunile octombrie-noiembrie 1550, în Transilvania, Iliș l-a trimis în fruntea oștii, „pe mai viciul său frate”¹¹⁴, acțiunea acestuia dovedind prudență și estimare corectă a raportului de forțe. Rezultă, deci, că în momentul înscăunării tinărul domn nu era numai inițiat, ci dobîndise și o oarecare experiență în conducerea treburilor concrete ale țării. Împrejurările nu erau însă de natură să aștepte maturizarea acestor elemente.

Apariția lui Ștefan Rareș pe scena politică a Moldovei s-a produs într-o conjunctură internă și externă dominată de mari disensiuni politice. Frământările politice interne, consecință a luptei pentru putere dintre diferitele grupări boierești, conturau fizionomia unei societăți aflată în plin proces de restructurare și care solicita nu numai o deosebită abilitate politică, ci și o mare putere de anticipare a direcțiilor dezvoltării social-economice. Moștenirea fratelui mai mare Iliș, dezavuat de societatea moldoveană după „turcire”, devenea, astfel, o și mai grea povară pentru tinărul voievod. În plus, agitațiile permanente, cărora noua domnie trebuia să le pună capăt pentru a-și reface autoritatea, erau stimulate continuu de intervențiile fătîșe sau ascunse ale puterilor vecine.

Astfel, Poarta otomană, ajunsă la apogeul puterii sale, își manifesta deschis hotărîrea de a exploata pînă la capăt consecințele „închinării” din 1538. Dealtfel, efortul conducerii otomane de a-l folosi ca element de constrîngere pe Iliș, după „turcirea” lui, a reprezentat „punctul culminant”¹¹⁵ al acestei tendințe în timpul lui Soliman al II-lea.

Presiunile Porții erau, pe de altă parte, dublate de incitările Poloniei, țară care adăpostea o mare parte din boierimea pribeagă și pretendenți la tronul Moldovei¹¹⁶. „Turcirea” lui Iliș afectase mult raporturile Moldovei cu regatul Poloniei, cercurile conducătoare poloneze fiind îngrijorate de posibilitatea con-

¹⁰⁸ Hurmuzaki, II, 1, p. 263, nr. CCXXXIX.

¹⁰⁹ *Ibidem*, XV, 1, p. 482—483, nr. DCCCXCVI.

¹¹⁰ *Cronicile slavo-române...*, p. 104—105 (Macarie).

¹¹¹ Ureche, *op. cit.*, p. 156.

¹¹² Împrejurarea că, la Constantinopol, în același Divan — din 30 mai 1551 — care a sancționat turcirea lui Iliș s-a acordat, totodată, domnia lui Ștefan a făcut ca acesta să primească întîi numirea Porții și apoi să fie uns în țară.

¹¹³ Menționat ca Ștefan al VI-lea, cf. Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, anexa. La Xenopol apare ca Ștefan al VII-lea (*op. cit.*, V, p. 52), iar la Șincai ca Ștefan al VIII-lea (*op. cit.*, II, p. 260).

¹¹⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 420.

¹¹⁵ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 460.

¹¹⁶ N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 10—11; I. Minea, *op. cit.*, p. 210.

solidării dominației otomane la granițele sale sud-estice, ceea ce ar fi împietat, în primul rând, asupra propriilor interese în această zonă.

În același timp, infiltrarea imperialilor în Transilvania și încercarea acestora de a o alipi Imperiului habsburgic complica și mai mult situația externă a Moldovei întrucât, pe de o parte, ele puneau sub semnul întrebării dominația otomană din întreaga zonă, iar pe de altă parte, insuficiența mijloacelor de apărare înfățișau țărilor române o perspectivă nesigură și periculoasă. Iată de ce ciocnirea de interese dintre Poarta Otomană, Imperiul habsburgic și Polonia, la mijlocul veacului al XVI-lea, tocmai în spațiul românesc, reprezenta nu numai esența procesului politic general din zonă, ci era de natură să determine și desfășurarea însăși a cursului evenimentelor, solicitând astfel tuturor celor care ajunseseră să reprezinte interesele românești ale vremii o remarcabilă clarviziune politică.

În această atmosferă și în astfel de condiții interne și externe își începea, deci, domnia în Moldova Ștefan Rareș.

Neîncrezător în fidelitatea unora dintre consilierii fratelui său, noul domn și-a inaugurat politica internă printr-o primenire substanțială a reprezentanților boierimii în conducerea țării¹¹⁷. Din vechiul sfat sînt menținuți, astfel, doar Danciu Huru, Cozma Gheanghea, Petru Cîrcă (Circovici), Iosip Veveriță, Ion Sturza, Gavril și Iașco¹¹⁸. În același timp, domnul a operat unele schimbări și în ierarhia dregătorilor: astfel, Danciu Huru, fost pîrcălab de Neamț și Cozma Gheanghea, fost pîrcălab de Cetatea Nouă, apar în rîndul marilor boieri netitrați, dar de primă importanță ai consiliului. În sfîrșit, fapt deosebit de semnificativ pentru orientarea noului domn, toți dregătorii săi personali (Ion Danciul vistier, Huhulea stolnic, Petru spătar, Toader postelnic și Boldur Hîrovici comis), precum și o parte a pîrcălabilor de cetăți¹¹⁹ sau deținătorii noii pîrcălabii înființate: cea de Iași¹²⁰, reprezintă tot atîtea apariții noi în componența sfatului domnesc (vezi Anexa).

Firește, această restructurare a instituției care, de mai multă vreme, tindea să împartă cu domnia responsabilitatea conducerii statului a fost operată tocmai cu scopul de a asigura eficiența actelor de guvernămînt ale puterii centrale și, în același timp, de a oferi domnului posibilitatea de a-și menține întietatea deciziei. Compromisul la care a recurs Ștefan Rareș s-a dovedit însă o soluție extrem de fragilă, unitatea inițială a sfatului domnesc, bazată probabil pe identitatea reacțiilor provocate de „turcirea” lui Iliăș, destrămîndu-se ulterior în orientări politice centrifugale. Astfel, Gavril vornic și Ioan Sturza portar de Suceava, considerați de Ștefan printre cei mai apropiați colaboratori ai săi și, ca atare, menținuți în funcții de bază ale conducerii statului vor ajunge în fruntea conspiratorilor, iar după asasinarea domnului, îl vor susține, în ultimul moment, pe Joldea, propus de doamna Elena. La acceptarea acestei soluții nu i-a condus însă, desigur, fidelitatea față de ideologia promovată de casa domnească a rareșizilor, ci propriile lor interese, precum și, probabil, preîntîmpinarea unei reacții periculoase a Porții față de cei care au facilitat, în acest mod, avansul polonez în Moldova.

Alături de partida filoturcă, în cadrul aceleiași opoziții a continuat, de asemenea, să se dezvolte o puternică orientare propoloneză întreținută, în primul rînd, de mai vechii ei promotori: Petru Circovici și Iosip Veveriță. Un succes de incontestabilă importanță pentru transpunerea în fapt a intențiilor acestei grupări l-a constituit, desigur, instituirea controlului asupra cetății Hotin, alături de Iosip Veveriță fiindu-l atras în conspirație și cel de al doilea pîrcălab, Ion

¹¹⁷ N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 14. Păreră neîmpărtășită de C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 385, n. 46.

¹¹⁸ D.I.R., A, XVI, 2, p. 5—6 și urm.

¹¹⁹ Iosip Veveriță și Ion Hîrovici la Hotin; Ion și Nichifor la Neamț și Ion al lui Petrică la Cetatea Nouă (*ibidem*, p. 13).

¹²⁰ Bodei și Necoară (*ibidem*).

Nr. crt.	Calitatea	Ultimul sfat al lui Petru Rareș	1546 septembrie 5 — 1548 mai 5	După 1548 mai 5 — 1550 martie 12 *	— După 1550 martie 12 * — 1551 martie 21 *	1552 martie 28 * — 1552 mai 14	Primul sfat al lui Alexandru Lăpușneanu
1.	Boieri fără dregătorie	Efrem Huru Petru Cîrcă ¹ Trif Hamza ²	idem idem idem Șandru ³	— idem — —	— idem — —	Cozma Gheanghea idem Danciul Huru	— idem —
2.	Logofeți	Mateiaș	idem	idem	idem	Lucociu	Movilă
3.	Vornici	Borcea	idem	Gavril ⁴	idem	idem	Ion Nădăbaico
4.	Pîrcălăbi de Hotin	Ion Sturza Moghilă	idem idem	Moghilă Hîrbor	Hîrbor Cozma Gheanghea	Iosip Veve- riță Ion Hîra / Spancioc ⁵	Ion Hîra Neagoe
5.	Pîrcălăbi de Iași	—	—	—	—	Bodei Nicoară/ Spancioc ⁶ Plaxa ⁵	—
6.	Pîrcălăbi de Neamț	Danciul Huru Miron	idem idem	idem Neagul	idem Nicoară	Ion Nichifor	Ion Danciul Veisa
7.	Pîrcălăbi de Cetatea Nouă	Șandru Tîmpa	Ion Iațco Cozma Gheanghea	idem idem	idem Ion al lui Petrică	idem idem	Iosip Veve- riță Vascan
8.	Portari de Suceava	Petru Vartic	idem ⁷ / Ne- grilă	Ion Sturza	idem	idem	Dan
9.	Spătari	Iurie	idem	idem	Ioan Salce	Petre/ Stircea ⁸ / Dumitru Hu- hulea ⁵	Șendrescul
10.	Vistieri	Dan	idem	idem	Ion Danciul	idem	Ion al lui Petrică
11.	Postelnici	Hîrbor	idem	Iosip Veve- riță ⁹	idem	Toader	Vascan Mo- vilă
12.	Ceașnici	Pătrașco	idem	idem	Bodei	Pogan	Toader
13.	Stolnici	Neagul	idem	—	Ion	Dumitru Hu- hulea/ Sava Capotă ⁵	Medelean
14.	Comiși	Plaxa	idem	idem	idem	Boldur Hî- ra/ Joldea ¹⁰ / Guzuc ¹¹	Plaxa

* Pînă la această dată documentele nu au sfat.

¹ Menționat, de obicei, al treilea.

² Menționat, de obicei, spre sfîrșitul sfatului, între postelnic și ceașnic.

³ Menționat, de obicei, al patrulea.

⁴ Începînd cu Gavril, vornicul este trecut pe primul loc în lista dregătorilor.

⁵ Menționat în doc. din 28 aprilie și 14 mai 1552. Este însă evident că sfatul domnesc al celui dintîi nu corespunde datei ca-

lendaristice înscrisă la sfîrșitul actului, ci perioadei de după 5 mai, cînd componența sa a suferit schimbările atestate de cel de-al doilea act.

⁶ Începînd cu doc. din 29 aprilie 1552.

⁷ Decapitat la 7 aprilie 1548.

⁸ Numai în doc. din 5 mai 1552.

⁹ Deținea această funcție în octombrie 1548 (D.I.R., A, XVI, I, nr. 523).

¹⁰ Numai în doc. din 25 aprilie 1552.

¹¹ Începînd cu actul din 28 aprilie 1552.

Hîrovici. Dealtfel, toți aceștia vor fi menținuți de viitorul domn, Alexandru Lăpușneanu, în sfat, împrejurare care constituie, în același timp, un criteriu de departajare și a celorlalți prozeiți ai săi din perioada anterioară¹²¹. Dar, dacă din punct de vedere numeric această grupare va ajunge să cuprindă majoritatea opozanților din domnia lui Ștefan Rareș, nu este mai puțin adevărat că nici ea nu era, la rîndul ei, unitară. Fără a se putea indica opțiunea de fapt a boierilor deja amintiți, este posibil ca unii să fi fost adepții aducerii pe tron a lui Ion Vodă — așa cum un document intern îl indică pe Iurie fost spătar — iar, alții, și cei mai mulți, a lui Petru stolnicul, așa cum se înfățișa divizată însăși gruparea pribegilor din Polonia¹²².

În sfîrșit, o orientare politică deosebită de cele deja menționate, chiar dacă informația existentă nu permite identificarea celor care o reprezentau, se îndrepta către imperiali. Numărul boierilor aparținînd acestui curent era însă mult mai mic, deși legăturile sale peste graniță, ca și existența unui pretendent propriu la tron nu pot fi puse la îndoială¹²³.

Astfel divizată: în partida susținătoare a familiei Rareș și într-o opoziție ce-și îndrepta privirile către polonezi, turci sau imperiali, boierimea moldoveană conferea vieții politice interne o complexitate cu atît mai mare, cu cît în chiar sînul grupărilor susmenționate erau facțiuni cu tendințe diferite. Existența acestora indică tocmai contradicțiile care frămîntau societatea din acea vreme și în funcție de care urmau să se precizeze obiectivele politice ale tînărului domn menite să contracareze acțiunile ostile intereselor domniei și celor ale țării.

Dealtfel, la scurt timp după instalarea lui Ștefan în scaunul Moldovei, profitînd de confuzia politică produsă după părăsirea tronului de Iliș, pribegii din Polonia, cu ajutorul magnaților din regiunile limitrofe Moldovei, au pătruns în țară cu scopul de a impune pe favoritul lor. Acțiunea întreprinsă a suferit însă un grav eșec¹²⁴, domnul nefiind surprins, ceea ce presupune că avea armata de partea sa și era pregătit pentru a preîntîmpina asemenea evenimente. Totodată, pentru a stăvili agitațiile politice interne, Ștefan Rareș a luat unele măsuri represive împotriva celor care-și dezvăluiseră ostilitatea¹²⁵, ca și asupra celor suspectați de neloyalitate¹²⁶. A pedepsit, de asemenea, pe cei bînuiați că ar fi avut legături cu generalul Castaldo, iar în ultimele momente ale domniei (septembrie 1552) se pare că intenționa decapitarea altora, cu prilejul unei mese pe care o oferise. Ca de obicei, actele de această natură au fost însoțite de confiscarea proprietăților celor pedepsiți.

În legătură cu măsurile represive menționate, atît unele cronicile interne¹²⁷, cît și izvoarele poloneze¹²⁸, relatează despre politica extrem de intransigentă a lui Ștefan Rareș față de boierime, „tirania” fiind atributul cel mai des întrebuintat la adresa sa. Alte surse însă îl prezintă într-o lumină favorabilă. Este, deci, firească întrebarea dacă, într-adevăr, tînărul voievod s-a manifestat ca un tiran, cum, desigur, a putut el să apară pentru boierimea ostilă. Maniera de prezentare a faptelor în izvoarele din prima categorie dovedește însă o tendințiozitate vădită, explicabilă dacă avem în vedere că ele reflectă ideologia grupării care l-a susținut pe Alexandru Lăpușneanu. Pe de altă parte, informațiile relevă deopotrivă faptul că domnul a încercat să atenueze totuși disensiunile dintre diferitele grupări boierești. Însăși structura menționată a sfatului domnesc îi pro-

¹²¹ Este vorba de Ion Danciul, Bodei, Ion al lui Petrică și Toader.

¹²² Se pare că, la început, sfetnicii lui Iliș refugiați în Polonia l-au susținut pe Ion vodă trecînd, ulterior, după o încercare nereușită de a-l instala ca domn în Moldova, de partea lui Petru stolnicul (C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 389).

¹²³ Veress, *op. cit.*, I, p. 42—43; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 17.

¹²⁴ *Cronicile slavo-române*..., p. 104—105.

¹²⁵ D.I.R., A, XVI, 2, p. 7.

¹²⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, Editura științifică, 1970, p. 101.

¹²⁷ *Cronicile slavo-române*..., p. 121.

¹²⁸ De pildă, Orzechowski, în I. Minea, *Începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu*, în *loc. cit.*, p. 106 și 110.

bează, dealtfel, intenția. Totodată, prin promovarea unei politici de intoleranță religioasă, sau de combatere a moravurilor și modei turcești — încurajate de fratele său — el a urmărit, implicit, și asigurarea unei platforme de colaborare a tuturor facțiunilor boieresti, de concentrare a lor în jurul tronului.

Trădind o astfel de finalitate, intoleranța religioasă nu poate fi, deci, utilizată ca un argument al caracterului tiranic sau avar — așa cum s-a considerat uneori — pe care l-ar fi avut Ștefan Rareș. Dimpotrivă, manifestările de această natură produse în Moldova, la mijlocul secolului al XVI-lea, au fost, în primul rând, o consecință a reacției împotriva reformei religioase care se extinsese prin Transilvania și Polonia până în Moldova¹²⁹. Încă în vremea lui Petru Rareș se constată, dealtfel, adeziunea catolicilor din Moldova la ideile teologice innoitoare. Reacția cercurilor laice și eclesiastice din țară s-a declanșat însă numai în momentul cind s-a trecut la o propagandă efectivă pentru cîștigarea de adepți în rîndurile ortodocșilor. Iată de ce măsurile luate nu pot fi atribuite exclusiv tinărului domn, ci întregii conduceri a statului moldovean. În ceea ce privește modalitatea de aplicare a acestora în Moldova, nu se poate vorbi, de fapt, decît de cunoscute aspecte ale contrareformei din celelalte țări europene. De menționat că măsurile au fost îndreptate împotriva tuturor neortodocșilor și aderenților la ideile reformei. Trebuie adăugat, de asemenea, că persecuțiile de ordin religios nu s-au limitat numai la domnia lui Ștefan Rareș, deoarece ele au fost reluate în vremea lui Alexandru Lăpușeanu sau a lui Ștefan Tomșa. Se impune, așadar, concluzia că „prigoana împotriva ereticilor a avut un caracter general și de durată, că progresele reformei și eforturile pentru convertirea populației românești și tot ceea ce aduceau nou pe plan social și politic curentele protestante au determinat domnia să intervină pentru apărarea uneia din instituțiile principale ale statului moldovenesc de atunci”¹³⁰.

Atitudinea lui Ștefan Rareș față de biserică nu se reflectă numai în aspectul menționat mai sus. Atenția pe care o acordă domnul desăvîrșirii unor edificii religioase cîtorite de mama sa (bisericele Sf. Gheorghe și Uspenia din Botoșani) sau reinstalarea lui Macarie în scaunul episcopal de la Roman denotă aceeași preocupare.

În sfîrșit, răsplătind, prin intermediul actelor de proprietate, pe colaboratorii săi cei mai apropiați în conducerea treburilor de stat: Toader stolnic, Veveriță pîrcălab, Gheorghe logofăt, Gheanghea, Nicoară ș.a., sau confirmînd bisericii drepturi de aceeași natură, domnul a urmărit să păstreze unitatea reprezentanților clasei conducătoare în principalele instituții feudale ale Moldovei.

Toate aceste măsuri îl înfățișează, așadar, pe Ștefan Rareș — chiar dacă, uneori, inițiativa lor a aparținut mamei sale, Elena, — suficient de ponderat și de receptiv la realitățile politice interne pentru a nu i se putea atribui epitetul folosit deosebi de cronicarul Eftimie. Asprimea și numărul probabil destul de mare al pedepselor aplicate celor care au refuzat colaborarea cu noua domnie au fost, pe de altă parte, justificate de înseși tendințele anarhice ale boierinii nemulțumite, intrucît starea de tensionare internă n-a încetat, după cît se pare, nici un moment în timpul scurtei domnii a lui Ștefan Rareș. Încă de la început tinărul domn s-a văzut astfel nevoit să continue practica rezolvării unor probleme de proprietate prin intermediul actelor cu formular restrîns, corespunzător dispozițiilor domnești pe care le inserau. De asemenea, întărirea opoziției, mai ales a partidei filopolone, și posibilitatea mai lesnicioasă de intervenție a pribegilor care o reprezentau, a determinat domnia să ia măsuri de siguranță acordînd prioritate Iașilor, ca reședință principală, în dauna Sucevei. Schimbarea este dovedită de apariția în sfatul domnesc, pentru prima oară, a doi pîrcălabi de Iași, urmînd în ordine celor de la Hotin, și de faptul că mare parte din actele

¹²⁹ Cf. Șerban Papacostea, *Moldova în epoca reformei...*, p. 55—78, care consideră că prigoana dezlănțuită, mai ales împotriva armenilor, n-a avut drept cauză nici una din explicațiile date pînă acum: ștergerea amintirii fratelui său. Iliăș; însușirea averilor celor prigonîți; pornirile unei firi morbide și, în sfîrșit, originea armeană, prin mamă, a lui Ion vodă, unul dintre pretendenți.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 71.

cancelariei sale sînt emise din Iași¹³¹. Mai mult încă, se pare că domnul intenționa sau că începuse să construiască o cetate la Iași¹³².

Preocupările menționate evidențiază doar aspecte izolate ale politicii interne promovate de tânărul domn Ștefan Răreș. Durata scurtă a domniei nu îngăduie surprinderea unei concepții clare a voievodului în organizarea internă a statului moldovean. Pentru unele proiecte — dacă ele vor fi existat — nu a avut răgazul necesar să le materializeze, iar pentru altele, avînd în vedere și lipsa de experiență, nu a avut puterea să le finalizeze. Informația documentară destul de sărăcăcioasă în această direcție dezvăluie totuși că, în pofida frământărilor de ordin politic care vor măcina încă multă vreme societatea moldoveană, domnia a încercat să intervină pentru potolirea pasiunilor politice, prin măsuri severe de pedepsire a unora, sau prin atragerea altora în jurul său, combătînd, în felul acesta, tendințele marii boierimi dornică să dețină în propriile-i mîini întreaga putere în stat.

. . .

Împrejurările externe care au determinat, în mare parte, conduita țărilor române în raporturile lor cu țările vecine, la mijlocul veacului al XVI-lea, reflectă în esență configurația politică de la începutul celei de a doua domnii a lui Petru Răreș. Astfel, înaintarea Porții otomane în Asia, în bazinul Mării Mediterane și înspre Europa centrală a continuat. Contactul direct al Imperiului otoman cu Imperiul habsburgic, l-a silit pe cel din urmă să elaboreze, la rîndul său, un întreg sistem de politică răsăriteană antiotomană și numeroase proiecte politico-militare, în cadrul cărora un loc însemnat l-a ocupat Moldova¹³³. Tendințele imperialilor nu erau însă însoțite de un efort economico-militar corespunzător, astfel încît nici țările române nu puteau opta categoric pentru alianța ce li se propunea. În același timp, cu toate că Polonia urmărea, oficial, menținerea unor bune relații cu Poarta, ea adăpostea totuși o însemnată parte a boierilor moldoveni pribegi și mai mulți pretendenți la tron exercitînd, astfel, o presiune permanentă asupra Moldovei, vizînd subordonarea ei intereselor coroanei jagellone. Desele incursiuni ale magnaților poloni, cu sau fără acordul regelui, în Moldova, pentru instaurarea unor domni favorabili intereselor lor, evidențiau și mai pregnant această atitudine.

Prinse, deci, în jocul de interese al celor trei puteri, țările române au fost nevoite să promoveze în continuare o politică elastică, de contracarare a tendințelor de dominație ale puterilor vecine, pentru păstrarea ființei de stat, ca și pentru asigurarea unei cît mai largi autonomii politice față de Poarta otomană. Nu de puține ori s-a vădit, de asemenea, dorința unor domni, și Ștefan Răreș trebuie inclus printre aceștia, de redobîndire a independenței țării și prin ajutorul extern¹³⁴.

Încă de la începutul domniei, nesiguranța păstrării tronului Moldovei de către Ștefan Răreș a fost întreținută de posibilitatea ca Poarta otomană să-l readucă la domnie pe Iliș¹³⁵. Teamă de reîntoarcerea acestuia a creat, de aceea, o atmosferă confuză, propice răspîndirii oricăror zvonuri. Așa, de pildă, la 7 iunie 1551 se credea că fostul domn va reveni în țară cu doi sangiaci și cu oaste turcească, iar în lunile următoare că domnii români au primit poruncă să năvălească în Polonia, că Iliș intenționa să reia domnia Moldovei cu sprijinul turcilor, că a fost chiar reinstalat pe tronul țării, a atacat hotarele Podoliei și ale Lituaniei cu 15.000 de călăreți turci și ieniceri, ocupînd două castele etc.¹³⁶. Din-

¹³¹ V. Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” — Iași” (serie nouă), istorie, XIV (1968), p. 124.

¹³² Dan Bădărău, I. Caproșu, *Iași vechilor zidiri*, Iași, Editura Junimea, 1974, p. 57.

¹³³ *Istoria României*, II, p. 899.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ Șerban Papacostea, *O veche tipăritură despre Moldova...*, p. 460.

¹³⁶ Veress, *op. cit.*, p. 53, 54 și 59; Cf. și C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 386.

du-se credit exagerărilor de această natură, provenite mai ales din surse poloneze, acțiunile lui Iliș și Ștefan din lunile iulie—septembrie 1551 au fost, firește, interpretate eronat. Este adevărat că presiunea otomană s-a manifestat deschis, iar transformarea Moldovei în pașalic putea constitui un obiectiv al Porții după cum „turcirea” lui Iliș reprezenta un moment prielnic înfăptuirii acestui proiect. Dar cercurile politice otomane erau conștiente de riscul instituirii unui pașalic în Moldova ca și de opoziția categorică a țării față de revenirea pe tron a celui care se convertise la religia mahomedană. Din același motiv, bineînțeles, nici Iliș nu-și putea face iluzia că ar putea, în noua postură, redobândi domnia Moldovei. Ambele elemente trebuiesc, de aceea, considerate, nu în valoarea lor intrinsecă, ci, îndeosebi, ca mijloace de presiune și manevră diplomatică utilizate de Poartă. Dealtfel, desfășurarea evenimentelor va confirma că, în pofida zvonurilor alarmante, Iliș nu a întreprins vreo acțiune care să trădeze asemenea intenții.

Refuzul hotărât al țării de a accepta revenirea lui Iliș pe tronul Moldovei, sprijinul acordat de magnații polonezi pribegilor, precum și faptul că forțele sale erau angajate la acea dată pe alte fronturi au determinat însă Poarta să-l confirme pe Ștefan. La rîndul ei, acceptarea noului domn de către turci a influențat poziția regelui Poloniei față de cererile de ajutor ale boierilor pribegi, deși la 22 mai 1551 el era sfătuit de episcopul de Cracovia să profite de războiul sultanului cu Persia și să aducă Moldova sub suzeranitatea polonă¹³⁷. Sigismund August dorea însă menținerea bunelor relații cu Turcia, deși tratatul din 1549 încheiat cu habsburgii a fost interpretat la Poartă ca avînd un caracter anti-otoman. Din această cauză el a continuat să trateze cu multă prudență afacerile moldovenești. Dar, în ciuda atitudinii regelui, Ștefan Rareș a avut de înfruntat, încă de la urcarea sa pe tron, uneltirile magnaților poloni, dușmani învedereți ai familiei rareșeștilor, și susținători ai partidei grupate la început în jurul lui Ioan, iar apoi pe lingă Petru stolnicul. Dealtfel, îndată după „turcirea” lui Iliș, o grupare a boierilor moldoveni a trimis soli regelui polon, cerîndu-i să-i ia sub protecția sa¹³⁸ și oferindu-i patru cetăți moldovene în schimbul obținerii de ajutoare¹³⁹. Este vorba de o solicitare a pribegilor care-l susțineau pe Ion vodă, deoarece în zilele următoare s-a produs și încercarea lor de înlocuire a noului domn învinuit de filoturcism și gata să imite gestul fratelui său. Intervenția panilor poloni — fără consimțămîntul regelui¹⁴⁰ — a avut însă un sfîrșit tragic. Boierii din țară care au susținut această acțiune au suferit represalii din partea domniei. Iurie spătar, de exemplu, și-a pierdut toată averea și, se pare, chiar viața în aceste împrejurări, iar pretendentul și cu o parte din aderenți au fost siliți să se retragă din nou în Polonia¹⁴¹. De menționat că încercarea de a impune pe tron un pretendent preferat de boierii ostili familiei Rareș s-a produs înainte de 15 iunie 1551¹⁴², deși o știre polonă indică luna iulie¹⁴³. Trecînd peste nereușita expediției, Sieniawski, palatinul de Belz, intervenea în favoarea lui Ion pe lingă ducele Prusiei, pentru înlocuirea lui Ștefan, acuzat de politică filoturcă și de desprinderea de neamul creștin¹⁴⁴. Pribegii au ajuns chiar — după o relatare din 15 iulie 1551 — să ofere regelui polon 100.000 de florini anual în timp de pace și 200.000 de cai în timp de război¹⁴⁵. Cam în aceeași perioadă însuși Ștefan a trimis soli în Polonia pentru a contracara uneltirile pribegilor și,

¹³⁷ Zdzisław Spieralski, *Awantury Moldawskie*, Varșovia, Wiedza Powszechna, 1967, p. 114.

¹³⁸ Hurmuzaki, XI, p. 442, nr. LVII.

¹³⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 58, nr. LXII.

¹⁴⁰ C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 387.

¹⁴¹ I. Minea, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 214.

¹⁴² Vezi D.I.R., A, XVI, 2, p. 7.

¹⁴³ Zdzisław Spieralski, *op. cit.*, p. 114.

¹⁴⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 59—61; idem, *Studii istorice...*, p. 330—332.

¹⁴⁵ Hurmuzaki, XI, p. 44, nr. LIX.

desigur, spre a obține sprijinul și bunăvoința regelui ¹⁴⁶. Trimișii săi erau însă primiți cu rezervă: „să vedem cine-l crede!” se scria din entouragele regelui ¹⁴⁷.

Ecoul unor asemenea evenimente la Poartă și bănuiala că noul domn ar fi ajuns la înțelegere cu polonii a determinat hotărârea sultanului de a trimite, la 1 august 1551, un ceas în Moldova să cerceteze situația, reținându-l, totodată, pe Iliș până la cunoașterea rezultatului. Deși s-a constatat nevinovăția sa, Ștefan, pentru a risipi neîncrederea Porții, a mărit haraciul cu 5000 de ducăți ¹⁴⁸. În același timp, el a perseverat în acțiunea de normalizare a raporturilor cu Polonia, așa cum demonstrează scrisoarea din 31 iulie a generalului imperial Castaldo, care îi informa pe Ferdinand despre demersul lui Ștefan Rareș pe lângă el pentru mijlocirea păcii cu Polonia. Totodată, ca un reflex al acestor inițiative, regele polon cerea, la 11 august, sfatul episcopului de Varmia pentru soluționarea conflictului cu moldovenii și, implicit, cu Poarta, cauzat de sprijinul acordat partizanilor lui Ion Vodă atunci când Ștefan se afla cu trupele sale pe Nistru în așteptarea răspunsului. Mai mult încă, domnul Moldovei n-a participat nici la expediția din septembrie, pusă greșit în legătură cu venirea lui Iliș în Moldova, intrucît cei care au executat porunca sultanului din toamna anului 1551 incendiind Braclaw-ul ¹⁴⁹, ca răspuns la sprijinul dat de poloni lui Ion Vodă, au fost tătarii.

În ceea ce privește venirea lui Iliș în Moldova, aceasta s-a făcut, probabil, conform înțelegerii dintre cei doi frați și a constituit, în primul rînd, o manevră față de imperiali ¹⁵⁰, dar care a înspăimîntat și pe poloni, cu atît mai mult, cu cît aceștia din urmă se așteptau la represalii din partea turcilor. Departate de a-și dușmăni familia, așa cum s-a susținut ¹⁵¹, Iliș căuta în continuare s-o sprijine, nici învinuirea lui Ștefan la Poartă de către el și nici presupusa împăcare ulterioară cu acesta neavînd la bază rațiuni care să le justifice. Considerăm, dimpotrivă, că cei doi frați au colaborat în dejucarea planurilor turcești cu privire la o mai strînsă subordonare a Moldovei, încercînd totodată să convingă, printr-un joc abil, atît pe poloni, cît și pe imperiali, de forța sporită a țării în noua conjunctură. Dealtfel, reținerea lui Iliș la Poartă, atunci cînd fratele său era bănuît de înțelegere cu polonii, dovedește tocmai colaborarea acestuia cu familia, intrucît altminteri nu ar fi oferit garanția politică scontată.

Pericolul otoman și perspectiva instalării unui pașă în Moldova a temperat însă zelul polonilor pentru înlocuirea lui Ștefan. Destinderea intervenită, pentru moment, în relațiile moldo-polone, consecință a încercărilor repetate ale acestuia de a cîștiga încrederea vecinului de la nord ¹⁵², nu va fi însă de lungă durată. După ce pericolul va dispărea, vechea dușmănie va reizbucni și vor reîncepe manevrele pentru înscăunarea lui Petru stolnicul.

În același timp, situația externă căreia trebuia să-i facă față Ștefan Rareș a devenit și mai complicată datorită schimbărilor care s-au produs în această perioadă în Transilvania. Politica duplicitară a cardinalului Martinuzzi — orientată la început către turci, apoi spre habsburgi — a avut drept rezultat părăsirea tronului de către Isabella, la 21 iulie 1551, care a predat „coroana sfîntă” generalului imperial Castaldo și a părăsit țara împreună cu fiul ei, Ioan. Devenit totuși incomod pentru imperiali, Martinuzzi a fost suprimat de oamenii lui Cas-

¹⁴⁶ Th. Holban, *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, XIII, 1976, p. 303, nr. 64.

¹⁴⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 59, nr. LXIII; Veress, *op. cit.*, I, p. 53 și 54.

¹⁴⁸ Hurmuzaki, Supl. I, 1, p. 7, nr. XIII; Veress, *op. cit.*, I, p. 52.

¹⁴⁹ Zdźisław Spieralski, *op. cit.*, p. 114.

¹⁵⁰ Veress, *op. cit.*, I, p. 53, 54 și 59.

¹⁵¹ C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 385.

¹⁵² Th. Holban, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 304, nr. 66 și 67. Soliile din ianuarie—februarie 1552 cărora li se răspundea: „Tot așa a procedat și Iliș voievod, mai întîi a trimis soli la rege, s-a încheiat pace, a depus jurămint și apoi totul a călcat în picioare, prădînd și ucigînd în Polonia; dar fiindcă regele este bun creș-

taldo, la 17 decembrie 1551, bănuind că plănuia trădarea cauzei creștine¹⁵³. Trezirea Transilvaniei sub stăpînirea imperialilor afecta însă prestigiul Porții și crea, totodată, o stare de nesiguranță a stăpînirii turcești asupra teritoriilor limitrofe. În această situație, Soliman a dat poruncă tuturor vasalilor din vecinătate să facă pregătiri pentru scoaterea imperialilor din Transilvania¹⁵⁴. Astfel, Ștefan Rareș, abia ieșit din rivalitatea turco-polonă, a fost implicat în cea turco-habsburgică.

Dată fiind situația precară pe care o aveau imperialii în Transilvania, voievodul Moldovei, printr-o acțiune bine pregătită, putea, firește, interveni cu succes pentru readucerea acestei provincii sub protecția suzeranului său. Ferdinand era conștient, probabil, de această posibilitate, ceea ce ar explica intervenția sa pe lângă domnul Moldovei din 28 decembrie 1551, cînd îi solicita să aibă aceeași atitudine pe care o avuseseră predecesorii lui față de regatul său¹⁵⁵.

Se poate, deci, lesne constata că atitudinea Moldovei preocupa în mod serios pe imperialii de care trebuiau să țină seama în cazul unui eventual conflict cu turcii pentru Transilvania. De aici și interesul lor ca pe tronul Moldovei să se afle un domn în care să aibă mai multă încredere decît în Ștefan Rareș¹⁵⁶. Îngrijorarea lor s-a amplificat și mai mult odată cu venirea lui Iliș, în a doua jumătate a lunii septembrie, în Moldova, determinîndu-l pe Castaldo să ia măsuri urgente pentru întărirea pazei hotarelor dinspre răsărit¹⁵⁷.

Chiar și în această situație, Ștefan, care urmărea contracararea acțiunilor otomane, a încercat să ajungă totuși la o colaborare cu imperialii, dar solii săi au fost primiți cu răceală și neîncredere¹⁵⁸. Domnul Moldovei a continuat însă tatonările în perioada următoare, asigurîndu-l pe Castaldo, prin solii repetate, de bune intenții și de dorința sa de a se coaliza cu tabăra creștină împotriva turcilor. Astfel, solii trimise de domn, încă din ianuarie 1552, urmate de altele, în martie¹⁵⁹, l-au avertizat pe Castaldo că sultanul va veni în cursul anului să recucerească Transilvania. Ștefan s-a folosit de acest prilej pentru a încerca să obțină restituirea celor două cetăți (Cetatea de Baltă și Ciceul), aducînd ca argument faptul că n-a dat curs unei porunci primite anterior de a invadea Transilvania în vremea cînd generalul și Martinuzzi se întorceau de la asediul Lipovei.

Sincerele intenții ale domnului moldovean și dorința expresă de a se alia cauzei creștine s-au izbit însă de refuzul categoric al lui Castaldo de a colabora. Declarațiile sale de credință și propunerile pentru zădărnicierea planurilor turcești n-au înecat să fie privite de generalul imperial cu suspiciune. Ștefan fiind considerat dușman al împăratului și aliat al turcilor¹⁶⁰. Pînă în ultimul moment, domnul Moldovei a sperat însă într-o schimbare de atitudine din partea habsburgilor, propunînd chiar un plan de acțiune comun antiotoman și asumîndu-și, în felul acesta, riscul suprem. Dar, și acum cînd știrile care seoseau în Transilvania deveniseră alarmante pentru imperiali¹⁶¹, intervențiile domnului Moldovei au fost calificate de Castaldo drept intenții de spionaj¹⁶². Atitudinea generalului

tin, nu refuză cererea domnului Ștefan de a încheia pace. În ceea ce privește Ioan și pe acei domni, care au plecat în țara mării sale regelui, mărija sa regele nu-i ascunde la el în dauna domnului și nici în dauna țării Moldovei, ci îi ține în Polonia, pentru ca să nu poată să facă vre-un rău domnului din altă parte... !".

¹⁵³ Motogna, *Relațiunile...*, p. 65.

¹⁵⁴ *Hurmuzaki*, II, 1, p. 264, nr. CCXLI; II, 4, p. 615, nr. CCCLXXXVI; XI, p. 43, nr. LVIII, p. 576–577, nr. III; Supl. I, 1, p. 7, nr. XIII; Veress, *op. cit.*, I, p. 49–51, 61–62.

¹⁵⁵ Xenopol, *op. cit.*, V, p. 59.

¹⁵⁶ *Hurmuzaki*, I, p. 42, 47 și 247.

¹⁵⁷ Veress, *op. cit.*, I, p. 59.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 56 și 57.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 64, 68, 73, 75 și 76.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 68.

¹⁶¹ Motogna, *op. cit.*, p. 68–69.

¹⁶² Veress, *op. cit.*, I, p. 77.

imperial rămânea, deci, dușmănoasă, în condițiile în care chiar atmosfera în Transilvania era potrivnică habsburgilor: populația nemulțumită, armata indisciplinată, fortificațiile insuficient întărite, secuii gata de răscoală, mai ales în urma presiunilor și amenințărilor sultanului. La agravarea situației se adăuga și faptul că un om al Porții era trimis în Polonia să aducă pe Ioan Sigismund pentru a-l înscăuna în Transilvania¹⁶³.

Astfel, în primăvara anului 1552 imperialii s-au aflat în fața iminentei invazii turco-tătare, în care urmau să fie antrenati și domnii țărilor române. La mijlocul lunii iunie, Castaldo și voievodul Andrei Báthory înștiințau deja pe arhiducele Maximilian și pe regele Ferdinand despre căile de pătrundere ale armatei turco-tătare și ale oștilor române, ca și despre măsurile luate pentru preîntâmpinarea lor¹⁶⁴.

Atitudinea echivocă a imperialilor, dar, mai ales, presiunea otomană l-au obligat pe Ștefan Rareș să intre cu trupele sale în Transilvania la 8 iulie. Oștirea moldoveană, care avea și 24 de bombarde, a pătruns pe la Trotuș în secuime, atingând Prejmerul, la 12 iulie, și peste două zile, Hârmanul. Fără a fi angajat lupte, la 16 iulie, Ștefan s-a retras apoi în părțile Țîrgului Secuiesc¹⁶⁵. Până la 20 iulie, voievodul moldovean, „pe care nimeni nu cutezase a-l ataca”, a părăsit Transilvania, deși Castaldo a susținut că, împreună cu Báthory, cu trupe germane, cu 400 de spanioli și cu 400 de călăreți¹⁶⁶, l-a obligat să se retragă în fugă, imputându-i, pe nedrept, prădăciuni și pustiiri în ținuturile secuiești¹⁶⁷.

În fapt, întreaga campanie din iulie 1552 a fost, se pare, mai mult o demonstrație pentru satisfacerea formală a poruncilor sultanului. Dealtfel, acest joc „inteligent acoperit de voievodul moldovean”¹⁶⁸ nu numai că a contribuit la evitarea reînălțării suzeranității otomane asupra Transilvaniei, ci a creat condițiile începerii tratatelor de pace între Castaldo și Ahmed pașa, prin intermediul voievodului Țării Românești, Mircea Ciobanul.

Serviciile reale aduse imperialilor de Ștefan Rareș nu i-au determinat însă pe aceștia să-și modifice atitudinea, continuând să vadă în el un instrument mascat al politicii otomane față de Transilvania. De aceea ei vor continua să pună la cale ueltiri și intrigi împotriva domnului Moldovei, atât din interior, cât și din afară. Toate acestea cit și cele urzite în Polonia, au contribuit la înlăturarea lui brutală de pe tronul Moldovei. În seara zilei de 1 septembrie 1552, domnul a fost asasinat în cortul său de la Tuțora, pe Prut, fiind înmormintat la biserica mănăstirii Probota, cltoria tatălui său și necropola familiei.

Data, împrejurările, precum și cauzele care au concurat la realizarea planului ce a pecetluit sfârșitul tragic al domnului moldovean nu pot fi, din păcate, pe deplin clarificate, datorită știrilor contradictorii oferite de izvoare. În ceea ce privește data asinării, ziua de 1 septembrie „joi înainte de sfînta Măria mică”¹⁶⁹, pare sigură. Motivul pentru care domnul se afla la Tuțora, nu este încă cunoscut: se retrăsese aici datorită nemulțumirii unei părți a boierimii, sau doar pentru a petrece cu enturajul său? Oricum, după ce au măcelărit garda, conjurații l-au ucis pe domn, care ar fi implorat clemența¹⁷⁰. Autorii asasinatului au fost boierii din țară, nemulțumiți de domnia lui Ștefan. S-a presupus că ei au fost ajutați de oamenii generalului Castaldo¹⁷¹, dar rolul acestuia în pregătirea și uciderea domnului moldovean a fost însă mult exagerat, așa cum, dealtfel, s-a acordat prea mult credit și ideii că data și modalitățile înfăptuirii asasinatului au fost stabilite în Polonia. Asasinarea lui Ștefan Rareș dovedea însă că problema succesiunii la tron nu fusese rezolvată așa cum ar fi fost normal în cazul

¹⁶³ Motogna, op. cit., p. 68.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. a II-a, București, Editura Militară, 1970, p. 160.

¹⁶⁶ Motogna, op. cit., p. 70.

¹⁶⁷ *Ibidem*.

¹⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁶⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 427.

¹⁷⁰ Xenopol, op. cit., V, p. 56.

¹⁷¹ Veress, op. cit., I, p. 105.

colaborării pribegilor din Polonia sau din Transilvania. În mod firesc, scaunul domnesc ar fi trebuit să revină lui Constantin, fiul mai mic al lui Petru Rareș, care în 1533 promitea turcilor, pentru obținerea domniei, mărirea haraciului la 40 000 de zloți¹⁷². Boierii refugiați în Polonia aleseseră însă ca domn pe Petru stolnicul, în timp ce boierii din țară, deși păstrasera legături cu pribegii, au optat în cele din urmă, sub influența Elenei Rareș, pentru Joldea, care trebuia să se căsătorească cu Ruxandra, fiica lui Petru Rareș și sora domnului ucis. Neînțelegerea dintre pribegi și boierii din țară lasă să se întrevadă deci că nu se ajunsese la un consens în privința viitorului domn și că o parte din reprezentanții boierimii grupati în jurul Elenei Rareș, femeie energică și cu o mare putere de influență, își vedea interesele subminate în cazul instalării unui domn cu ajutor polon. Dacă noul domn, Alexandru Lăpușneanu, ar fi fost dorit și așteptat de țară, n-ar mai fi fost necesară intervenția armată polonă pentru impunerea lui pe tronul Moldovei, peste voința celor care-l aleseseră pe Joldea. Episodul de la Șipote, unde a avut loc confruntarea între susținătorii lui Joldea, pe de o parte, și pribegii veniți cu ajutor polon, pe de altă parte, indică deacezadurul între partida care, deși nu-l mai dorea pe Ștefan în scaunul țării, continua să rămână alături de familia Rareș — menajind, în felul acesta, și pe turci — și partida filo-polonă susținătoare a lui Petru stolnicul.

În această situație, sfârșitul tinărului domn moldovean apare ca o consecință a prăpastiei care-l despărțea în acel moment pînă și de cei mai apropiați colaboratori. Chiar dacă din Transilvania Castaldo stimula acțiunile potrivnice lui Ștefan, iar în Polonia se aranjau planuri și proiecte de asasinare și înlocuire a lui, intervenția directă dintr-o parte sau alta nu s-ar fi produs dacă elementele pe care domnul se sprijinea ar fi fost întrutotul devotate politicii sale. Adversitatea polonă și habsburgică și-a adus, neîndoielnic, contribuția la înlăturarea lui Ștefan Rareș, dar cei care au transformat planul în realitate au fost dragătorii cei mai de seamă și, totodată, colaboratorii cei mai apropiați ai domnului cu care acesta ajunsese la un conflict extrem de grav, deși imposibil de precizat deocamdată pe baza informațiilor existente.

Noul candidat la tronul Moldovei, Joldea, desemnat în grabă, a fost prins însă de vornicul Moțoc, cu ajutorul unui detașament de poloni, la Șipote; însemnat apoi la nas conform obiceiului a fost trimis la mănăstire¹⁷³, iar boierii care-l susținuseră, iertați și reprimiți în anturajul noului domn. În aceste împrejurări ocupa, așadar, tronul Moldovei Petru stolnicul, alesul pribegilor din Polonia¹⁷⁴, numit ca domn Alexandru Lăpușneanu. Însăunarea sa cu ajutor polon marca înlăturarea partidei rareșeștilor de la conducerea țării, anunțind o nouă etapă în desfășurarea vieții politice, dar împrejurările interne și externe i-au impus însă noului domn ca ulterior să revină la adoptarea principiilor politice ale predecesorilor săi și să promoveze o guvernare autoritară.

În concluzie, domnia lui Ștefan Rareș, deși se impune studiului istoric prin aspecte fundamentale, reprezintă momentul de maximă acuitate a crizei politice izbucnită cu cîțiva ani înainte, datorită măsurilor adoptate de Iliș.

Tinărul voievod moldovean a avut de luptat pe planul politicii interne cu opoziția marii boierimii, ale cărei pretenții de întietate în conducerea treburilor statului puneau în cumpănă autoritatea domniei. Uneltirile și comploturile boierilor din țară, conjugate cu acțiunile potrivnice ale pribegilor din Polonia și din Transilvania au subminat eforturile lui Ștefan Rareș de consolidare a instituțiilor statului, obligindu-l, uneori, la măsuri severe. Confiscările de avere și pedepsele aplicate celor vinovați sau suspecți de necredință apar, deci, ca o reacție a

¹⁷² C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 385.

¹⁷³ Xenopol, *op. cit.*, V, p. 57.

¹⁷⁴ La 5 septembrie 1552, la Bakota, Al. Lăpușneanu, în favoarea căruia cedase celălalt pretendent, Ioan, a depus jurămîntul de vasalitate față de regele polonez, actul fiind semnat de 23 de comandanți polonezi și de 60 de boieri moldoveni (Zdzisław Spieralski, *op. cit.*, p. 116).

domnului față de actele îndreptate împotriva sa și, totodată, contrare intereselor majore ale statului moldovean.

În politica externă, Ștefan Rareș a încercat, în repetate rânduri, să cîștige încrederea polonezilor și a imperialilor în vederea realizării unei alianțe antiotomane. Suspectat și refuzat în permanență de ambele părți, chiar dacă i s-au făcut, cîteodată, promisiuni formale, Ștefan a fost silit să respecte dispozițiile puterii suzerane pentru salvarea tronului și a țării, nerenunțînd însă la ideea închegării unui front antiotoman.

Conjunctura internă și externă nefavorabilă i-a răpit, așadar, domnului orice posibilitate de a-și consolida tronul și de a realiza acel program de guvernămînt pe care acțiunile întreprinse îl arată a nu fi fost totuși lipsit de reale calități politice.

LA POLITIQUE DES SUCCESEURS DE PIERRE RAREȘ (1546—1552)

RÉSUMÉ

Au début de septembre 1546 mourut Pierre Rareș, voïévode de Moldavie, le plus capable des successeurs d'Etienne le Grand. Les fils de Pierre Rareș — c'est-à-dire Iliăș et Etienne — continuèrent la politique de leur père dont le but avait été de conserver les attributions essentielles du pouvoir central. Iliăș et surtout Etienne s'efforcèrent de maintenir les prérogatives du chef de l'Etat dans les nouvelles circonstances intérieures et extérieures en se basant, suivant l'exemple de leur père, sur les mêmes forces sociales-politiques et en ayant recours aux mêmes méthodes diplomatiques. L'acuité des problèmes auxquels ont dû faire face les deux fils de Pierre Rareș n'a pas été de nature à leur faciliter leur tâche.

Iliăș, le fils le plus âgé de Pierre Rareș et de la princesse Hélène, a conduit les destinées de la Moldavie de septembre 1546 à mai 1551, selon les lignes directrices de la politique suivie par son père durant son second règne. Ainsi, en politique intérieure, il s'est efforcé de maintenir l'autorité du chef de l'Etat en ayant recours à des mesures énergiques de répression contre les boyards qui lui étaient hostiles, et d'accroître le nombre de ses partisans en les faisant participer au gouvernement du pays. Il a eu recours aussi à des mesures fiscales, inaccoutumées dans l'histoire de la Moldavie, pour satisfaire les exigences continuelles de l'Empire Ottoman, en obligeant les grands boyards ainsi que le clergé à payer des impôts. Bien qu'on lui ait attribué, lorsqu'il était encore vivant, l'intention d'introduire à la Cour les usages de l'Orient, il a maintenu les anciennes traditions. Iliăș a contribué à la construction de la cathédrale de l'évêché de Roman. Il a aussi fait peindre l'église du monastère de Voroneț. Sous son règne, ont été imprimés en Valachie par le contre-maître Démètre Liubavici la deuxième livre religieux moldave.

Quant à la politique étrangère, Iliăș s'est efforcé d'établir des relations de collaboration avec les Etats voisins, basées sur le respect des intérêts fondamentaux de chacune des parties. A la fin de son règne, il a pu se convaincre de l'attitude inamicale de ses voisins et surtout de la Pologne, contre laquelle il va essayer de prendre sa revanche après s'être converti au mahométisme.

Empêché par des circonstances aussi défavorables que celles du temps de son père, pour réaliser la libération de la domination ottomane, il n'a pu parvenir au but poursuivi. Voilà pourquoi le règne d'Iliăș ne peut pas être jugé, comme on l'a fait jusqu'à présent, en tenant compte seulement de son acte final, c'est-à-dire de sa conversion au mahométisme. Cette conversion a été un acte personnel assez habituel à cette époque là. Elle n'a pas eu de conséquences défavorables pour la Moldavie et elle ne prouve nullement qu' Iliăș Rareș a été faible de caractère. Le dessein de transformer la Moldavie en une province turque, gouvernée par un pacha, grâce à la conversion d'Iliăș au mahométisme, est une simple assertion dénuée de tout fondement.

Le second fils de Pierre Rareș, Etienne, a été désigné par la Turquie comme voïévode de Moldavie, le 30 mai 1551, pour prendre la succession de son frère, Iliș.

L'avènement d'Etienne au trône de la Moldavie a eu lieu dans une conjuncture intérieure et extérieure dominée par de grandes dissensions politiques. Les troubles politiques à l'intérieur mettaient en évidence que la Moldavie était en cours de réorganisation. Les agitations incessantes auxquelles le nouveau règne devait mettre fin pour pouvoir gouverner, étaient encouragées continuellement par les États voisins. Les pressions de la Porte — qui était à son apogée — auxquelles s'ajoutaient les instigations de la Pologne et l'infiltration des Habsbourgs en Transylvanie, compliquaient encore la situation de la Moldavie.

Ainsi, le jeune voïévode de Moldavie a dû lutter à l'intérieur contre l'opposition des grands boyards qui avaient la prétention de diriger eux-mêmes les affaires de l'Etat et d'entraver l'autorité du prince régnant. Les conspirations et les complots des boyards résidant en Moldavie, auxquelles il faut ajouter les actions hostiles de ceux qui avaient émigré en Pologne et en Transylvanie, ont entravé les efforts d'Etienne Rareș pour consolider les institutions de l'Etat et l'ont obligé parfois à recourir à des mesures sévères. Les sanctions appliquées aux coupables et à ceux soupçonnés d'infidélité ont été la réaction du prince régnant provoquée par les actes dirigés contre lui et, en même temps, contraires aux intérêts de la Moldavie.

Quant à la politique étrangère, Etienne Rareș a essayé à plusieurs reprises de gagner la confiance des Polonais et des Habsbourgs afin de réaliser une alliance anti-ottomane. Suspecté et refusé constamment et par les uns et par les autres, même si parfois de vagues promesses lui furent faites, Etienne a été contraint, pour sauver la Moldavie et conserver la couronne, de respecter les dispositions imposées par la puissance suzeraine, c'est-à-dire la Turquie. Cependant, il n'a jamais renoncé à constituer un front anti-ottoman.

CONTRIBUȚII ISTORICE LA CUNOAȘTEREA CONSTRUCȚIILOR ȘI INSTALAȚIILOR PORTULUI CONSTANȚA ÎN PERIOADA INTERBELICA

DE

VALENTIN CIORBEA

După secole de stăpînire străină, Dobrogea străveche provincie românească, se reintegra la România în urma războiului pentru independență, conform voinței „marei majorități a populației însăși”¹. Prin acest moment istoric complex, locul și rolul Dobrogei în istoria poporului român capătă semnificații și consecințe deosebite. Redeschizînd statului român ieșirea directă la mare², Dobrogea creia pieței noastre naționale „noi orizonturi”³, după cum sublinia Nicolae Iorga, menite a așeza România pe locul ce-l merita în cadrul comerțului european, a contribui la întărirea independenței și creșterea prestigiului ei internațional.

Sub puternica influență a marilor evenimente istorice ale secolului al XIX-lea, toate domeniile de activitate au suferit serioase transformări. Transporturile, mijloacele de comunicație pe apă și porturile „au cunoscut un proces continuu de perfecționare și modernizare”⁴, constituind unul din mijloacele cele mai viguroase care au stimulat comerțul exterior și legăturile comerciale ale României. Își face loc tot mai mult o concepție economică nouă de reorientare a comerțului spre căile fluviale și mai ales maritime, sintetizată admirabil de Mihai Kogălniceanu, în necesitatea de a face „toate sacrificiile care sînt cu putință” pentru înlocuirea „exportului nostru de uscat prin exportul nostru de apă”⁵.

În cadrul acestei politici noi, reorganizarea pe baze moderne a portului Constanța, construcția podului peste Dunăre și crearea unui serviciu maritim român

¹ Ion Bitoleanu și Gheorghe Dumitrașcu, *România din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne*, în „Revista de istorie”, Tom. 29, 1976, nr. 6, p. 886.

² Preocupări pentru ieșirea României la mare au existat încă înainte de 1878. I-au acordat atenție domnitorii Barbu Știrbei, Carol I, oameni de cultură și politicieni ca Ion Ionescu de la Brad, Mihail Kogălniceanu, Vezi Romulus Seisănu, *Dobrogea. Gurile Dunării și Insula Șerpilor*. (Schiță monografică studii și documente), București Editura ziarului „Universul”, 1928, p. 214. Ion Bitoleanu și Gheorghe Dumitrașcu, op. cit. p. 873.

³ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1929, p. 180; Vasile Kogălniceanu, *Dobrogea 1879—1910. Drepturi fără libertăți*, București, 1910, p. 22.

⁴ N. Birdeanu, *Porturile României în a doua jumătate a sec. al XIX-lea în „Studii, Revista de istorie”*, tom. 25, 1976, nr. 2, p. 315.

⁵ M. Kogălniceanu, *Raportul privitor la proiectul de lege pentru reînființarea porturilor franceze Galați și Brăila, prezentat în colegiul întâi în numele comisiei delegațiilor de deputați al colegiului I și fost de mai multe ori reprezentant al Galaților*, (Camera deputaților, Sesiunea 1884—1885), București, 1855, p. 20. Vezi și D. Popovici, *Necesitatea mării și organizării porturilor noastre*, Galați, 1924, p. 7. Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu — o politică dobrogeană*, în Tomis, XI (1976), nr. 1, p. 13.

apar ca elemente ale „unui plan politic și economic”⁶, ce preocupa principalii oameni politici ai vremii, menit a da o nouă sudură între căile de comunicație interioare și cele maritime⁷, a rezolva dificultățile pe care România le avea în domeniul transporturilor pe gurile Dunării⁸. Importanța ce se acorda portului după 1878 rezultă deci din avantajele sale economice, politice și naturale. Scos de sub controlul Comisiei Europene a Dunării, care prin activitatea ei „aducea grave atingeri suveranității și independenței României și oferea prilejul unor practici abuzive, dăunătoare intereselor românești”⁹, îngreunând activitatea porturilor dunărene, construcția portului Constanța era „în extremis” dorința unanimă de independență economică, de respingere a amestecului străin în afacerile interne ale țării noastre.

Fără pretenția de a fi exhaustiv, ne propunem pe baza studierii unei largi bibliografii, a cercetării și interpretării unor materiale din Arhivele Statului Constanța, fondurile Direcției Navigației Maritime” (în continuare D.N.M.), „Căpitania portului” în mare parte inedite, să analizăm din punct de vedere istoric construcțiile și instalațiile portului Constanța în perioada interbelică, elemente deosebit de importante în buna funcționare a traficului și mișcării maritime.

În timpul ocupației otomane, portul, altădată destul de înfloritor, a decăzut foarte mult¹⁰. Starea generală la preluarea de către autoritățile române era lamentabilă, atît sub aspectul traficului cît și al instalațiilor, el neputînd servi decît unei mișcări comerciale cu totul neînsemnate. Preocupate să dea dimensiunile cuvenite portului, autoritățile române au inițiat la început, prin intermediul unor specialiști străini, studiul posibilităților de dezvoltare ale Constanței. Începută în 1880 de ing. Charles Hartley, continuată apoi de O. Franzius, Voisin Bey, documentația tehnică va fi reluată și îmbunătățită radical de inginerii români între care contribuția lui Anghel Saligny nu numai că stă la loc de cinste dar va fi hotărîtoare. Lucrările s-au desfășurat totuși greoi, proiectul suferind mai multe modificări „pentru a satisface cît mai mult necesitățile unui port, care să corespundă trebuințelor țării”¹¹.

Construcția dar mai ales darea în folosință în 1895 a podului de peste Dunăre, operă grandioasă, considerată la vremea respectivă pe drept „ultimul cuvînt al științei moderne”¹², produce o puternică activare a lucrărilor de construcții în

⁶ Ion I. C. Brătianu, *Raportul comitetului de delegați ai secțiunii Adunării Deputaților*, în *Scarlăt Virnav, Marina de comerț, București, 1878*, p. 43; Ioan N. Roman, *Politica comercială a României și portul Constanța*, „Dobrogea economică” an I (1922), nr. 5, p. 183.

⁷ Virgil Cotovu, *Vederi asupra portului Constanța*, în „Analele Dobrogei”, an V (1923), nr. 1, p. 50.

⁸ Th. Gălcă, *Navigația fluvială și maritimă în România*, București, 1936, p. 131; *Construcția portului Constanța. Raportul Camerei de comerț și industrie Constanța*, Constanța, 1905, p. 3.

⁹ Iulian Căcișă și Ilie Seftiu, *Dunărea în istoria poporului român*, București, Editura științifică, 1972, p. 63.

¹⁰ Un interes deosebit a arătat portului Constanța, după războiul Crimeii, compania engleză „Danube and Black sea Railway co Limited”, condusă de Jhon Trevor Barklay. Acesta obține de guvernul turc o concesiune pe 99 de ani pentru construirea liniei ferate Cernavodă-Constanța, amenajare și exploatarea portului maritim. În 1860 calea ferată era terminată. În port lucrările s-au desfășurat greoi, în 1876 erau date în exploatare 290 m dig, 170 m cheuri de lemn și zid. Adîncimea bazinului portuar varia între 5,25 m — 5,48 m fiind insuficientă corăbiilor mari și bine încărcate. În 1881 statul român răscumpără calea ferată și instalațiile portuare cu suma de 16.549.870 lei. Dr. Mircea Roșculeț, *Evoluția portului Constanța. Construcția și exploatarea lui*, București, Editura Cartea Românească, 1939, p. 7—8; *Evoluția portului Constanța?* în „Analele Dobrogei”, an IX (1928), 455—457; M. Săvescu, *Istoricul portului Constanța*, în „Hidrotehnica, gospodărirea apelor, meteorologie”, XIII, (1968), nr. 8, p. 378. Busilă Constantin *Portul Constanța*, în „Independența economică”, Iași, I (1918), nr. 3, p. 3. Ionescu M. Dobrogeanu, *Tomis Constanța*, Constanța, 1937, p. 71.

¹¹ *Evoluția portului Constanța*, în „Analele Dobrogei”, an IX, (1928), p. 460.

¹² *Construcția portului Constanța*, p. 3.

portul Constanța¹³. Oficial piatra fundamentală la lucrările de construcție a portului a fost pusă la 16 octombrie 1896. Treptat portul a devenit¹⁴ unul din obiectivele principale ale economiei românești, rezultat al efortului întregii țări¹⁵, dar mai întâi al inginerilor români „mai toți ieșiți din școala românească de poduri și șosele”¹⁶, după cum sublinia cu justificată mândrie strălucitul inginer Anghel Saligny.

Lucrările vor continua cu asiduitate în anii următori, fiind întrerupte în vara anului 1916 odată cu intrarea României în război și declanșarea ostilităților militare în Dobrogea¹⁷. Slaba organizare pe acest front a impus retragerea armatei, autorităților și a unei mari părți din populația civilă. La 9 octombrie 1916 orașul și portul Constanța erau ocupate de armatele puterilor centrale. Cei doi ani de ocupație străină au însemnat „sistematice acțiuni de distrugere”¹⁸, ceea ce a atras consecințe dramatice orașului care „trăia de azi pe mâine”¹⁹, iar portului încetarea activității²⁰. Situația a devenit și mai alarmantă când s-a făcut cunoscut Tratatul de pace din 1918 de la București, care prin onerosul articol 10, obliga România să cedeze Dobrogea împreună cu portul Constanța, ceea ce punea sub semnul întrebării comerțul maritim românesc²¹.

Personalități dobrogene, grupate la Iași în jurul „Neamului Românesc”, al „Independenței economice” se pronunță cu fermitate împotriva acestui tratat ce lovea în independența și integritatea teritorială a țării.

Sfârșitul ostilităților și întoarcerea autorităților române la Constanța au găsit portul Constanța „într-o stare deplorabilă, el nemaiputând servi în mod util intereselor economiei naționale”²².

¹³ *Evoluția portului Constanța*, în „Analele Dobrogei”, an IX, (1928), p. 457.

¹⁴ Ioan A. Manoliu, *Porturi*, București, Editura didactică și pedagogică, 1967, p. 128.

¹⁵ E. B. Lazarovici, *Constanța și exploatarea portului Constanța*, în „Analele Dobrogei”, an, I (1920), nr. 1, p. 40; Ioan N. Roman, *op. cit.* 183.

¹⁶ E. B. Lazarovici, *op. cit.*, p. 99.

¹⁷ Pînă la această dată s-au executat cea mai mare parte din lucrările prevăzute în program. S-au construit diguri de apărare în lungime de 2.993,83 m. Din cheurile prevăzute a avea o lungime de 7010 m s-au executat 4.312 m. Bazinul principal și-a lărgit suprafața la 60 m, iar avanportul la 13 ha. Platformele portuare ajung la o suprafață de 137 ha, din care în interiorul portului 118 ha iar la stația de primire și depozitare a petrolului 19 ha. Din patru magazine cu silozuri sau construit numai două în întregime, la a treia fiind terminată clădirea, iar la a patra fundațiile. La stația de petrol s-au construit șase linii cu șase rezervoare de 700 m³ capacitate iar la cea de depozitare 39 de rezervoare de 5000 m³ și unul de 1250 m³. S-a instalat farul mare, precum și alte două mai mici la intrare în bazinul portului. Liniile ferate au ajuns la o lungime de 40 km. Prin lucrările de dragare s-a obținut la bazinul mare o adâncime de 8—8,5 m, iar la cel de petrol 9,25 m. S-au construit clădiri și pavilioane necesare diverselor servicii portuare. Pînă în 1916 s-au investit 69.778.940 lei aur adică 2.250.933.645 lei. Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 60—62; M. Săvescu *op. cit.*, p. 384—385.

¹⁸ Ion Bitoleanu, *Situația economică a orașului Constanța la sfîrșitul primului război mondial*, „Studii și cercetări dobrogene”, Constanța, 1971, p. 104.

¹⁹ Marius Tigoiu, *Dezvoltarea orașului Constanța*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, 1930, 212.

²⁰ Georges Cioriceanu, *Les grands ports de Roumanie*, Paris, 1928, 55.

²¹ D. Iancovici, *La Paix de Bucarest (7 mai 1918)*, Paris 1918, p. 93.

²² Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 68. Pentru plasticitatea descrierii și concordanța cu documentele de arhivă redăm mai jos o prezentare a situației portului imediat după război: „Portul nostru se găsea într-o situație de plîns. Stația de petrol cu cele 14 rezervoare mari distruse de incendiu, nu funcționa. Magaziile cu silozuri jefuite de benzi, curele și electromotoare nu funcționau. Uzina electrică abia reușea să dea cîteva palide lumini în port. Farurile, sirenele erau moarte. Geamandura cu fluier atît de cunoscut constănțenilor lipsea. Vasele și aparatele plutitoare ca remorchere, drăgi etc. parte dispărute, parte scufundate în mare. În atelierele portului atît de bine utilizate nu mai exista decît batiul unui strung și

Desăvîrșirea unității statale, eveniment cu profunde rădăcini istorice, a creat condiții geografice, demografice și economice noi, favorabile progresului economico-social al țării. Într-o asemenea conjunctură portul Constanța intră într-o nouă etapă a evoluției sale, importanța și sfera sa de activitate căpătînd noi dimensiuni, ceea ce a impus „nevoia urgentă de a se porni fără întîrziere la acțiunea de refacere”²³, și completare a instalațiilor, pentru că altfel „nu va putea face față cerințelor de trafic”²⁴ ale României.

Pentru început²⁵ preocuparea conducerii portului s-a îndreptat spre evaluarea pagubelor produse, recuperarea și punerea în funcțiune a instalațiilor rămase nedistruse. Estimarea distrugerilor produse de inamic s-a făcut de către un grup de experți ai portului ce lucrau în colaborare cu Comisia de anchetă pentru stabilirea abuzurilor săvîrșite de inamic în timpul ocupației”²⁶.

Comisia a depus eforturi deosebite pentru a stabili cu exactitate pagubele produse, deși s-a lucrat dificil, la început, întrucît arhiva portului era în „parte distrusă și în parte în curs de transferare de la Roman”²⁶. Primele date despre pierderile suferite de port se trimit, încă, în decembrie 1918 Direcției generale. Ulterior pe măsura evaluării pagubelor, datele vor fi completate și trimise delegației române participante la Conferința de pace de la Paris „în vederea documentării noastre înaintea Comisiei de reparații”²⁷. S-a extins aria cercetărilor și încercărilor de recuperare a materialelor ridicate din port și transferate în Bulgaria, Turcia și Germania²⁸. Cu sprijinul consulatelor noastre de la Varna și Istanbul, doi salariați ai portului au desfășurat o misiune dificilă și plină de riscuri, dar au reușit, după cum sublinia consulul român din Istanbul „să descopere și să indentifice în depozitele de mașini și ateliere din Cornul de Aur și de pe Bosfor aproape tot stocul de mașini și unelte luate de la noi”²⁹. S-au găsit materiale aparținînd portului Constanța, Arsenalului armatei, C.F.R.-ului.

Sintetizîndu-și activitatea într-un amplu document intitulat „Rezumatul estimativ al daunelor cauzate de armatele inamice instalațiilor și aparatelor Serviciului Porturilor maritime”, comisia evalua pagubele în 1920 la suma de 21.545.000 lei³⁰. Subliniem că stabilirea cu exactitate a pierderilor suferite de port, sub aspect financiar, constituie o întreprindere dificilă, datorită unor date contradictorii, care apar în documentele de arhivă și al puternicei fluctuații monetare din primii ani după război. Avînd în vedere pierderile materiale și stagnarea activității portului pe o perioadă de doi ani, ele depășesc cu mult sfera cifrelor cunoscute.

O altă direcție spre care își îndreaptă conducerea portului preocupările și în care se fac eforturi susținute este de a da funcționalitate instalațiilor rămase nedistruse. Problema preocupa îndeaproape și notabilitățile orașului interesate în afaceri portuare care întrevăd prin memorii, publicații, faptul că, în noile condiții portul Constanța „avea să joace un rol din cele mai importante”³¹. K. H. Zambaccian, unul din principalii comercianți ai orașului atrăgea atenția că „nu este

acela spart în bucăți. Locuințele și clădirile portului parte distruse, parte despuiate de uși, ferestre, dușumele, erau transformate în grajduri și cazărmi. Vama demontată. Căpitănia devastată. Într-un cuvînt numai exista loc unde personalul tehnic și cel administrativ să se poată adăposti pentru reluarea activității”. *Cuvîntarea d-lui Mircea Protopopescu, inginer șef S.P.M., în „Buletinul Camerei de comerț și industrie Constanța”*. Circa X-a an XXXV (1924), nr. 5, p. 10.

²³ Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 68.

²⁴ St. Boroș, *Possibilitățile economice viitoare ale României*, în „Buletinul Camerei de comerț și industrie Constanța. Volum festiv cu prilejul semicentenarului realipirii Dobrogei”, Circa a X-a, an XXXIX (1928), p. 33—34.

²⁵ Arh. St. Constanța, fond DNM, dosar 7/1919 și 1920, f. 39.

²⁶ *Ibidem*, f. 5.

²⁷ *Ibidem*, f. 116.

²⁸ Georges Cioriceanu, *op. cit.*, p. 55.

²⁹ Arh. St. Constanța, fond DNM, dosar 7/1919 și 1920, f. 74.

³⁰ *Ibidem*, dosar 8/1919 și 1920, f. 120.

³¹ A. B. Plopu, *Din nevoile portului Constanța în „Dobrogea economică”*, I (1922), nr. 7, p. 242.

îngăduit a îndrepta forțările noastre locale într-altă direcție decît, în primul rînd asupra înzestrării portului cu tot utilajul necesar³².

O atenție specială acordă portului Constanța guvernul Averescu, ca urmare a deselor interpellări, îndeosebi ale parlamentarilor dobrogeni. În ședința Camerei din 6 martie 1920, Mihail Popovici ministrul lucrărilor publice solicita un fond de 16.500.000 lei pentru „refacerea și completarea rezervoarelor din port, repararea și sporirea liniilor ferate din port, magazii, triaj, silozuri, amenajarea și completarea lipsurilor la magazinele cu silozuri, procurarea de electromotoare, curele și alte materiale necesare exploatarei, reparării vaselor și aparatelor navale, repararea și completarea materialului rulant și de tracțiune, repararea aparatelor de ridicat, construcția unor magazine de lemn, procurarea de aparate și instalațiuni noi și alte diferite lucrări în portul Constanța”³³.

Problema nu se putea rezolva imediat, întrucît, după cum am văzut pierderile la instalații erau foarte mari, iar pe de altă parte era cunoscut faptul că „lucrările în porturi sînt dificile și nu se pot realiza în timp scurt”³⁴. Scăderea producției naționale, distrugerea podului de peste Borcea și izolarea Dobrogei (stare prelungită timp de doi ani) în viața căreia „războiul a lăsat urme adînci”³⁵, insuficiența căilor de comunicație, au fost factori esențiali care au diminuat progresul portului după război³⁶.

Interesul ce se acordă petrolului românesc la Conferința păcii, noua conjunctură ce se creează acestui produs pe piața mondială, au fost elemente, care au impus punerea în funcțiune a stației de petrol în primul rînd. Specialiști ai atelierelor „E. Wolff” din Constanța analizînd starea stației au alcătuit un deviz de 512.500 lei în vederea „lucrărilor strict necesare pentru urgenta punere în funcțiune a stației”³⁷. S-au făcut reparații importante la casa pompelor și conducte; s-au reparat rezervoarele existente și a început reconstrucția celor distruse; instalațiile de la cheu și bazin au fost refăcute; s-au reparat aparatele de semnalizare, care, mai bine de jumătate fuseseră ridicate de armatele ocupante³⁸. Lucrările s-au reluat și la celelalte instalații, dar s-au prelungit datorită faptului că „sumele date pentru refacerea porturilor nici nu ajung pentru întreținerea normală”³⁹.

În cei aproape șapte ani cît a durat perioada de refacere (1919—1925), paralel cu aceste lucrări de reparație în preocuparea conducerii portului a intrat, de asemenea, dotarea cu utilaj modern și executarea unor lucrări noi din planul general de construcții și înzestrarea portului⁴⁰.

Readucerea portului la condițiile deplinei funcționalități nu se putea face în situația cînd acesta arăta „ca un muzeu în care înlînim de la cele mai primitive pînă la cele mai moderne mijloace de manipulare a mărfurilor”⁴¹, dar care erau cu totul insuficiente. Prin numeroase memorii adresate Ministerului se solicită dotarea portului cu instalații speciale de trafic îndeosebi macarale electrice „ce s-ar putea comanda în Germania, din fondul reparațiilor, sau Austria și Franța de unde s-au primit numeroase comenzi”⁴². Insistența cu care se solicită aceste utilaje era generată și de lupta muncitorilor portuari pentru o viață mai bună, de

³² K. H. Zambaccian, *Activitatea portului Constanța în 1922*, Constanța, f. a. p. 6.

³³ *Dezbaterile Adunării Deputaților* (ședința din 6.III.1920) p. 919—920.

³⁴ Virgil Cotovu, *Portul Constanța*, București, 1936, p. 60.

³⁵ *Vezi memoriul prezentat Majestății sale Regelui în audiența din 10 august 1920 de către delegațiunea Camerei de comerț*, în Arh. St. București, fond Casa Regală, dosar 11/1920, f. 2.

³⁶ *Ibidem*, f. 4, A. B. Plopu, op. cit., p. 243. K. H. Zambaccian, *Portul Constanța și România Mare*, în „Analele Dobrogei”, I (1920), nr. 2, p. 313.

³⁷ Arh. St. Constanța, fond DNM, dosar 4/1919—1920, f. 32.

³⁸ Dr. Mircea Roșculeț, op. cit., p. 68—69.

³⁹ D. Popovici, op. cit., p. 37.

⁴⁰ Dr. Mircea Roșculeț, op. cit., p. 39.

⁴¹ Mihai Negru, *Viața României pe Mare și pe Dunăre. Studii și informații*, București, 1935, p. 191.

⁴² Arh. St. Constanța, fond DNM, dosar 6/1921, 1922 și 1923, f. 10. *Memoriul* sublinia necesitatea dotării portului cu cel puțin 18 macarale. *Ibidem*, f. 111 a.

desele conflicte ale acestora cu conducerea portului. Un raport din 26 iulie 1922 al acestei conduceri către Direcția generală sublinia elocvent că „singura măsură de a se înlătura pe viitor asemenea conflicte este procurarea de macarale mecanice”⁴³.

Deși lipsa fondurilor s-a făcut simțită⁴⁴, se reiau lucrările prevăzute în planul general cărui i se aduc unele modificări⁴⁵. Pe această linie se înscriu lucrările efectuate la cheiul de est, la cheiurile molului vechi; s-au procurat instalații pentru iluminarea portului, s-au efectuat lucrările de canalizare a apei potabile, s-a pavat șoseaua de acces în port și s-au construit două pavilioane cu instalații portuare „necesare unei manipulări mai ieftine și lesnicioase”⁴⁶, lucrare de maximă importanță, întrucât lipsa lor supunea mărfurile unei serioase degradări îngreunând activitatea portului.

Deosebit de interesantă în dotare cu instalații pentru manevrarea mărfurilor generale s-a arătat Camera de comerț și industrie Constanța. Apărind după cum se sublinia într-o dare de seamă „interesele negustorilor”⁴⁷, dorind să obțină profituri maxime de pe urma operațiunilor portuare, Camera, prin rapoarte, memorii, presă și congrese, a susținut cu putere necesitatea înzestrării portului. În urma acestor repetate cereri s-au cumpărat opt macarale electrice.

După vizitele de documentare efectuate în porturile Marsilia, Anvers și Trieste de P. Benzi și Virgil Cotovu, ingineri cu funcții de răspundere în conducerea portului Constanța, se trece la construirea în regie proprie a magaziiilor de beton și tablă ondulată pentru mărfurile generale de import, export și tranzit, absolut necesare în anotimpul rece când traficul era mult mai intens⁴⁸. Lucrările vor continua în anii următori cerute de necesitățile de trafic și sporirea nivelului⁴⁹.

La stația de petrol, unde instalațiile fuseseră construite, pînă la război, din fondurile statului și ale societăților petroliere interesate⁵⁰, se continuă construcția unor rezervoare de diverse dimensiuni, corespunzătoare multiplicării produselor⁵¹. Incendiul din 1927 de la stația de petrol a impus reinstalarea unor motoare noi, mai puternice, mărind astfel, puterea de pompare. Portul dispunea, astfel, în 1930, de 54 rezervoare, cu o capacitate de 19.000 vagoane, în care se puteau înmagazina, în același timp, 4 trenuri de cîte 40 vagoane fiecare, încărcate cu produse diferite⁵².

Al doilea produs care ocupa un loc central în traficul portului o formau cerealele, unde, de asemenea, instalațiile nu erau nici terminate, nici corespunzătoare. Buneoară, România, una din marile exportatoare de porumb din lume era „singura care nu posedă o instalație mecanică necesară uscării acestui produs”⁵³,

⁴³ *Ibidem*, f. 104.

⁴⁴ *Portul Constanța (Activitatea lui maritimă și comercială)*, în „Buletinul Camerei de comerț și industrie Constanța. Circa X-a” XXXVI (1928), nr. 10, 11, 12, p. 109.

⁴⁵ M. Slăvescu, *op. cit.*, p. 378.

⁴⁶ *Dare de seamă asupra activității Regiei autonome PCA în exercițiu*, 1930, în „Buletinul PCA, I (1931), nr. 5 p. 11.

⁴⁷ *Dare de seamă a Camerei de comerț Constanța (1 ianuarie 1932 — 1 aprilie 1933)*, Constanța, f.e. f.a. p. 51.

⁴⁸ Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 71, C. N. Sarry, *Din nevoile primului și singurului nostru port maritim*, în „Buletinul Camerei de comerț și industrie, XXXVI (1936), nr. 10, 11, 12, p. 22.

⁴⁹ E. B. Lazarovici, *op. cit.*, p. 39.

⁵⁰ Între 1904—1910 statul a construit 25 de rezervoare de 5000 m³, pe care le-a închinat societăților petroliere pe timp de 25 de ani. Între 1910—1914 s-au mai construit 14 rezervoare de cîte 5000 m³ din sumele avansate de societăți, care au mai fost închiriate ulterior tot pe 25 de ani urmînd a se scădea dobînda sumei avansate și anuitatea de amortizare din veniturile realizate. Arh. St. Constanța, fond DNM, dosar 7/1926—1930, f. 21—23.

⁵¹ *Ibidem*, f. 109.

⁵² Nic. Ștefan, *Comerțul prin portul Constanța*, în „Buletinul Camerei de comerț și industrie Constanța, Volum festiv, p. 42.

⁵³ *Dare de seamă asupra activității P.C.A.*, în „Buletinul P.C.A.” I (1931), nr. 5, p. 10.

creind dificultăți traficului, întrucît porumbul neputînd fi exportat din cauza umidității decît în primăvara următoare, trebuia depozitat, ocupînd, astfel spații mari. Studiile tehnice pentru dotarea cu o uscătorie de porumb s-au întocmit în 1929, iar construcția s-a efectuat în 1930 de Societățile ASTRA, Lemaitre și MIAG din Braunschweig), care furnizează și instalația⁵⁴.

Completarea în cursul anului 1930, cu aparatura necesară a magaziei a III-a cu silozuri, a sporit puterea de trafic cu încă 250 puturi, astfel că, cele trei silozuri puteau înmagazina 60.000 tone, cu care se puteau încărca trei vapoare pe zi⁵⁵.

Cu toate că în anii 1929—1933 s-au efectuat unele lucrări de investiții și construcții⁵⁶, nu înseamnă că portul Constanța n-a fost afectat de criza economică. În toate compartimentele sale criza s-a făcut simțită din plin. Perioada de investiții de la începutul crizei nu trebuie să surprindă, ea se explică, în primul rînd, prin reorganizarea dată porturilor de „Legea pentru crearea Regiei autonome a porturilor și căilor de comunicație pe apă”⁵⁷, la baza căreia a stat „principiul că porturile sînt indispensabile progresului economic al țării”⁵⁸. Accelerarea crizei în domeniul transporturilor, a determinat limitarea fondurilor de investiții, statul impunînd Direcției Porturilor Maritime obligația de a transfera la bugetul general 100 milioane lei, ceea ce e evident a impus o restrîngere a lucrărilor⁵⁹. După criză, pentru susținerea traficului în continuă creștere, s-a mers mai departe cu lucrările de dotare a portului. S-au procurat pilotine, necesare manevrării vaselor de tonaj mare în bazele portuare⁶⁰, noi linii ferate, s-au adus îmbunătățiri șoselelor, s-a mărit clădirea bursei pentru a se evita dificultățile ce apăreau la încheierea tranzacțiilor comerciale datorită îngrămădirii agenților⁶¹.

Prin amenajarea danelor nr. 11 și 12 numai pentru Serviciul Maritim Român (în continuare S.M.R.) și construcția gării maritime s-au sistematizat și concentrat diferite servicii ale portului, contribuind substanțial la o mai bună funcționalitate a acestuia⁶².

Creșterea mișcării maritime în portul Constanța după primul război mondial, sporirea vaselor sub pavilion român și străin, la care se adaugă nevoile marinei militare au impus înzestrarea portului cu mijloace adecvate efectuării unor reparații complexe la vapoare.

Atelierele⁶³, „socotite întotdeauna provizorii pînă la punerea în funcțiune a șantierului naval de construcții”⁶⁴, efectuau întreținerea instalațiilor și reparațiilor la corpul vaselor numai deasupra liniei de plutire, iar sub apă numai la vasele pînă la 1000 tone și 60 m. lungime în cala de halaj, ceea ce era insuficient⁶⁵.

⁵⁴ Arh. St. Constanța, fond DNM, dosar 21/1930, f. 64; Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, 80.

⁵⁵ *Evoluția portului Constanța*, în „Analele Dobrogei”, IX (1928), p. 400.

⁵⁶ Între anii 1930—1931, s-au executat lucrări de aproximativ 237.000.000 lei. În 1932 s-au reluat lucrările la noul mol în vederea obținerii a două bazine, din care unul pentru petrol. vezi *Darea de seamă a Camerei de comerț Constanța*, p. 100.

⁵⁷ „Legea pentru crearea Regiei autonome a porturilor căilor de comunicație pe apă”, în C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. 17, București, Editura Librăriei Universale „Alcalay”, p. 905.

⁵⁸ Mihai Negru, *op. cit.*, p. 168.

⁵⁹ *Idem*.

⁶⁰ Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 71; Menționăm că portul avea în dotare următoarele vase de uz portuar: „Ion C. Duca” — 2500 CP; „Amarilis” — 180 CP; „Juliette” — 150 CP; „Ing. I. Păslă” — 120 CP; „Ovidiu” — 600 CP; „Tomis” — 500 CP; *Darea de seamă a Camerei de comerț Constanța*, p. 94.

⁶¹ Arh. St. Constanța, fond DNM, dosar 18/1933, p. 251.

⁶² În clădirea gării maritime s-au concentrat următoarele servicii: S.M.R., Vama, Căpitănia, Poliția, Poșta, Telegraful și telefoanele, *Ibidem*, dosar 56/1956, f. 116.

⁶³ În 1928 atelierele de reparații aveau circa 200 lucrători repartizați în următoarele secții: ajustaj, montaj, strungărie, fierărie, turnătorie, tinichigerie, tîmplărie și dulgherie navală. Vezi *Evoluția portului Constanța*, p. 470.

⁶⁴ Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 90.

⁶⁵ Arh. St. Constanța, fond DNM, dosar 39/1937, f. 8; dosar 56/1937, f. 6.

Problema se impunea a fi rezolvată și din dorința de „a se opri exportarea în străinătate a capitalurilor necesitate la îndocări, ba chiar a crea o sursă care ar provoca intrarea în țară a devizelor străine”⁶⁶. Soluționarea ei impunea înzestrarea portului cu un ansamblu de construcții și instalații, servicii tehnice și administrative, care urmau să sporească considerabil activitatea construcției. În primul rând se impuneau a fi rezolvate două probleme importante, procurarea docului plutitor „una din cele mai imperioase necesități”⁶⁷ și înființarea unui șantier naval „necesitate de mulți recunoscută”⁶⁸. Încă în 1936 s-au comandat firmei Lückner-Werke Aktiengesellschaft un doc plutitor de 8.000 tone⁶⁹, soluție prin care se renunța la forma de radub (doc uscat), a cărei realizare necesita investiții de circa 300 milioane lei⁷⁰.

Conform planului, șantierul urma să se construiască în jurul docului, în limita sumei de 20.000.000 lei. Lucrările au fost eşalonate pe o perioadă de mai mulți ani, urmînd ca pînă la 1 august 1938 să fie terminate o parte din lucrările prevăzute în deviz, ca atelierul mecanic de montaj și sculărie, atelierul de construcții navale, forja navală și mecanică⁷¹.

Construcțiile bazinului docului plutitor a început la 20 septembrie 1936 și au fost terminate la 1 februarie 1938, costul lucrărilor ridicîndu-se la 28.800.000 lei⁷². După un an de probe se constată că „operațiunile de îndocare s-au executat în bune condițiuni, docul dînd satisfacție”⁷³, efectuîndu-se, cu această ocazie, și recepția definitivă a acestui important ansamblu tehnic.

Deși pînă după cel de-al doilea război mondial nu s-a organizat un șantier naval mixt, unde pe lîngă reparații să se efectueze și construcții de nave, prin darea în exploatare a acestor obiective portul Constanța intra într-o importantă etapă a dezvoltării sale.

În cadrul campaniei de lucrări realizate după 1933 se mai înscrie executarea abatorului de carne inaugurat la 31 mai 1936 și care „deschide cele mai frumoase perspective pentru economia noastră”⁷⁴, construcția grajdului de vite, a magaziei de oleaginoase și fructe, a bursei și bazinului vaselor de serviciu, toate fiind rezultatul adaptării portului la creșterea producției naționale și a necesităților de export⁷⁵.

Portul a beneficiat și de instalații complementare între care o importanță deosebită, în dotare și amenajarea sa, a avut-o cariera de piatră de la Canara (Ovidiu), ce a asigurat portul și alte obiective din județ cu „piatră de cea mai bună calitate pe care o avem în țară”⁷⁶. Avînd în vedere importanța carierei pentru portul Constanța, între cele două războaie mondiale, s-au investit 699.377.973 lei⁷⁷ pentru lucrări de dotare și exploatare a pietrei.

Exceptînd cerealele și petrolul, unde, după cum am văzut, existau instalații speciale, pentru traficul mărfurilor generale portul poseda în 1939 magazine și hangare în suprafață de 18.905 m², din care D.P.M. deținea 14.600 m², echivalent cu 76%, și platforme de 66.938 m² din care deținea 64.188 m² circa 96%, restul fiind administrat de S.M.R., C.F.R. și Agenția Gattorno⁷⁸.

⁶⁶ *Ibidem*, dosar 10/1935, f. 6.

⁶⁷ *Ibidem*, dosar 46/1939, f. 43.

⁶⁸ *Darea de seamă a Camerei de comerț Constanța*, p. 27.

⁶⁹ Arh. St. Constanța, fond DNM, dosar 56/1937, f. 83.

⁷⁰ *Construcția unui doc flotant pentru portul Constanța*, în „Buletinul P.C.A.”. VII (1937), nr. 2, p. 5.

⁷¹ Arh. St. Constanța, fond DNM, dosar 56/1937, f. 7.

⁷² *Ibidem*, dosar 55/1937—1938, f. 26.

⁷³ *Ibidem*, f. 216.

⁷⁴ *De la un număr la altul*, în „Marea Noastră. Revista Ligii Navale Române” (în continuare L.N.R.), I (1936), nr. 6, p. 99.

⁷⁵ Dr. Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 92.

⁷⁶ Arh. St. Constanța, fond DNM, dosar 2/1927, f. 104; dosar 1/1933 și 1937, f. 176; Ing. D. Cochino, *Mine și cariere în Dobrogea*, în „Analele Dobrogei” IX (1928), nr. 1, p. 387.

⁷⁷ Arh. St. Constanța, fond DNM, dosar 31/1941, f. 43—44.

⁷⁸ *Ibidem*, dosar 5/1938—1939, f. 83.

Pericolul unui nou război mondial a influențat puternic activitatea portului întrerupând pentru o bună perioadă de timp progresul înregistrat după 1978. Investițiile menite a completa cu noi instalații portul și a spori astfel importanța sa economică încep a fi orientate în alte direcții. Încă din 1938 se întocmesc planuri, se fac studii, în vederea amenajării unor obiective portuare pentru caz de război⁷⁹. Se acordă prioritate lucrărilor cerute de „Comandamentul litoralului maritim”, de a efectua „orice mici reparații și confecționări de piese de care ar avea nevoie urgentă navele”⁸⁰. Din bugetul pe 1939 se alocă sume mari în valoare de milioane în scopul amenajării de adăposturi, construirea valurilor de pământ, a șanțurilor și tranșelor precum și operațiunilor de camuflare⁸¹.

Declanșarea operațiunilor militare, schimbările produse pe plan intern și internațional au afectat în mod direct viața portului. Mijloacele de care dispunea D.P.M. sînt puse în baza „Legii rechizițiilor” la dispoziția marinei militare și misiunii germane, care prin intermediul unui serviciu special controla întreaga activitate a serviciilor portului⁸². Dealtfel, prin „Decretul nr. 151 din 25 ianuarie 1941”, între cele 52 de întreprinderi ce se militarizau era cuprinse și Administrația P.C.A., D.P.M. și S.M.R.⁸³.

Aspectul și viața portului se schimbă de la o zi la alta. Prezența trupelor și vaselor germane⁸⁴, operațiunile militare și navale de pe fronturile europene a paralizat activitatea propriu-zisă a portului⁸⁵.

Intrarea României în război va agrava și mai mult situația expunînd portul bombardamentelor care se declanșează în vara anului 1941 producînd serioase stricăciuni ce au impus alocarea de noi fonduri pentru refacerea instalațiilor distruse⁸⁶. În anii grei ai războiului pe lângă lucrările destinate frontului, care devin prioritare, construcțiile se limitează la dotare și amenajarea clădirilor în vederea cazării trupelor⁸⁷.

În perioada interbelică dotarea cu instalații a portului Constanța s-a făcut în mod inegal. Dacă principalele produse de trafic ale portului petrolul și cerealele beneficiau de instalații adecvate, dotarea cu aparatură portuară necesară celorlalte produse s-a făcut greoi.

În etapa care face atenția studiului nostru s-au manifestat serioase dificultăți în funcționarea instalațiilor la parametrii necesari, datorită slabei corelări cu C.F.R.-ul, S.M.R.-ul, instituții de stat legate de traficul portului Constanța. Raporturile n-au fost mai bune nici cu agențiile particulare din cauza sistematicilor încercări ale acestora de a eluda obligațiile financiare ce le aveau față de conducerea portului.

Cu toate aceste dificultăți, perioada interbelică se înscrie în evoluția portului Constanța ca o etapă distinctă în care a devenit cel mai dotat și evident cel mai important al României.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ S-au luat măsuri pentru efectuarea reparațiilor necesare submarinului „Delfinul”, distrugătoarele „Ferdinand”, „Regina Maria”, „Mărășești”, *Ibidem*, dosar 34/1939, f. 290.

⁸¹ *Ibidem*, dosar 69/1939—1940, f. 4—5 și 142; dosar 7/1939, f. 8 și 30; dosar 40/1939—1940; dosar 53/1941 f. 16.

⁸² *Ibidem*, dosar 12/1939—1940, f. 27.

⁸³ Monitorul Oficial, CIX, 21 bis, 21 ianuarie 1941 p. 23.

⁸⁴ În folosul acestora s-au efectuat lucrări de milioane în cea mai mare parte neachitate, ceea ce a produs nemulțumire și îngrijorare D.P.M., *Ibidem*, dosar 1/1941, f. 101 și 112; dosar 21/1941, f. 15.

⁸⁵ *Ibidem*, dosar 70/1939, f. 180; Fond Căpitania Portului, dosar 130, 1941, f. 23.

⁸⁶ *Ibidem*, dosar, 22/1944, f. 80—83.

⁸⁷ *Ibidem*, dosar, 21/1944, f. 21.

L'AMÉNAGEMENT DU PORT DE CONSTANTZA ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

RÉSUMÉ

Le trafic et le mouvement maritime caractérisent surtout l'activité d'un port. Ces deux importantes activités sont en étroite liaison avec les installations et les bâtiments du port.

Se fondant sur une abondante bibliographie ainsi que sur les informations recueillies dans les dossiers conservés aux Archives Nationales de Constantza, l'auteur du présent article décrit les améliorations qui furent apportées à l'aménagement du port de Constantza, notamment à ses installations et à ses bâtiments, entre les deux guerres mondiales.

Dans les années qui suivirent la fin des hostilités, en 1918, un grand effort a été fait pour reconstruire les installations et les bâtiments qui avaient été endommagés au cours de la guerre. Ce problème a particulièrement préoccupé les notabilités locales. De nombreux mémoires furent adressés au gouvernement, des campagnes de presse furent entreprises demandant que le port de Constantza soit doté à installations qui contribueraient à augmenter le trafic et à réduire le rélai de stationnement des navires en rade ou dans les dunes. Ces mémoires et ces campagnes de presse demandaient aussi que soient solutionnés équitablement les conflits sociaux dont les ouvriers du port étaient les victimes.

Constantza étant alors un port utilisé surtout pour l'exportation des marchandises, notamment pour l'exportation du pétrole et des céréales, une attention spéciale a été accordée aux installations et aux bâtiments destinés à ces produits. Si pour l'exportation du pétrole et des céréales le port de Constantza a été assez bien doté, il l'a été beaucoup moins et bien plus difficilement pour les autres marchandises.

Quoique durant la période qui fait l'objet du présent article, le trafic maritime a fait de grands progrès à Constantza, ce port cependant n'a pas été doté d'un chantier naval pour construire et réparer les navires de la flotte commerciale. Ce n'est qu'en 1938 que le problème de l'aménagement d'un chantier naval à Constantza a commencé à être étudié. Le déclenchement de la deuxième guerre mondiale a eu pour conséquence d'ajourner la solution de ce problème.

A partir de 1939, les modifications intervenues dans les relations internationales ont profondément influencé la vie économique de la Roumanie. D'importants crédits qui initialement avaient été destinés à améliorer les installations du port de Constantza, ont été finalement alloués à la construction de fortifications, de tranchées, d'abris, etc.

Durant la période entre les deux guerres mondiales, certaines carences ont été enregistrées dans le fonctionnement des installations du port de Constantza à cause de l'insuffisante corrélation avec les autres services de transports.

Malgré ces déficiences, la preuve a été faite que Constantza est le port maritime le plus important de Roumanie.

PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA CAPITALURILOR BĂNCILOR POPULARE DIN ROMÂNIA ÎNTRE CELE DOUA RĂZBOAIE MONDIALE

DE

D. ȘANDRU

La baza constituirii cooperativelor de credit din România a stat, la fel ca la băncile comerciale sau agricole, principiul asocierii voluntare de persoane, cu singura deosebire că băncile populare nu grupau decât locuitori din zonele pe raza cărora unitățile respective își desfășurau activitatea. Pentru a deveni membru cu drepturi depline în asociație, societarul trebuia să aibă subscrisă și vărsată cel puțin o parte socială. Limita minimă statutară a unei părți sociale cu care s-a lucrat în cooperația de credit în aproape toți anii dintre cele două războaie mondiale a fost de 100 de lei, iar maxima de 2 000 de lei, dar la majoritatea zdrobitoare a băncilor populare valoarea părții sociale s-a ridicat la numai 500 de lei. Cazurile în care ea a fost mai mare sau mai mică decât aceste cifre constituiau excepții. Numărul de părți sociale pe care le putea subscrie un asociat la o bancă populară oscila de la una, care constituia minima obligatorie, până la o sută. La unele bănci populare s-a limitat, prin statut, cifra părților sociale admise a fi subscrise de o persoană la cel mult cîteva zeci¹. Prin această măsură se urmărea a se preîntîmpina o creștere prea mare a influenței persoanelor înstărite asupra activității băncilor și împiedicarea subordonării cooperativelor de credit intereselor acestora. Dar, pe de altă parte, prin limitarea participațiilor unui asociat la cîteva zeci de părți sociale s-a favorizat o plafonare a capitalului unităților, care a avut repercusiuni asupra finanțării gospodăriilor țărănești din localitățile respective.

Dacă avem în vedere prevederile statutele privitoare la cotele ce puteau fi subscrise de un asociat, se deduce că cea mai mare frecvență trebuiau să o aibă depunerile cuprinse între 500 și 50 000 de lei, dar că la unele dintre ele, precum la banca *Vulturul*, din comuna Negrești, județul Vaslui, de pildă, ele puteau atinge un maximum de 200 000 de lei².

Capitalul social subscris păstra o valoare simbolică, menită să stabilească limitele pînă la care asociații își asumau răspunderea în cadrul băncii populare respective. De regulă, răspunderea socială era fixată pînă la concurența capitalului subscris; ea mergea însă adesea pînă la de cîteva ori echivalentul acestui capital³. În Bucovina și, în parte, în Transilvania, unde multe bănci populare adoptaseră chiar de la constituirea lor principiile cooperatiste de tip Reiffeisen, răspunderea socială a membrilor era solidară și nelimitată⁴. În 1930, de pildă, 47%

¹ Detalii în Arhivele Statului București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 290, f. 9; 345, f. 14; 680, f. 13; 889, f. 8.

² Idem, dosar 335, f. 7; 903, f. 13.

³ Idem, dosar 328, f. 6; fond Oficiul Central pentru Valorificarea Griului, dosar 44/1934, f. 41.

⁴ Idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 45/1930—1950, f. 90 și 97.

din numărul băncilor populare din România avea răspunderea socială limitată la capitalul subscris, 35% din ele limitată la de mai multe ori capitalul social și 18% aveau răspundere nelimitată⁵. După criza economică din 1929—1933, statul a intervenit, prin legea cooperăției din 27 martie 1935, pentru extinderea la cât mai multe unități a principiului răspunderii sociale nelimitate a societăților băncilor populare. O parte dintre cooperativele de credit au adoptat în anii următori acest principiu, dar, pe ansamblul cooperăției din România, numărul băncilor populare cu răspundere socială nelimitată a fost în scădere. În 1939, 60% din cooperativele de credit aveau răspunderea socială limitată la capitalul subscris, 28% la de mai multe ori capitalul social și numai 12% aveau răspundere nelimitată⁶.

În întreaga perioadă interbelică se manifestă un decalaj substanțial între valoarea capitalului social subscris și a capitalului vărsat. Analiza structurii intime a capitalului cooperativelelor de credit atestă că majoritatea zdrobitoare a membrilor lor nu aveau acoperite părțile sociale subscrise⁷. Starea de mai sus reflectă situația materială precară a țărănimii din România și, pe de altă parte, până la un anumit punct, lipsa de inițiativă a conducătorilor cooperăției rurale de credit. Existența a numeroase bănci populare cu fonduri proprii modeste, de câteva zeci de mii de lei⁸, sau cu capitaluri sociale subscrise relativ mari și cu capitaluri vărsate mici⁹ se explică prin faptul că societarii lor posedau părți sociale subscrise în număr ridicat în contul cărora vărsaseră sume neglijabile.

Datele statistice atestă că cea mai mare parte a băncilor populare erau unități cu fonduri proprii mici, incapabile de a acoperi cererile de credit ale țărănilor. În 1920, din totalul de 3 194 al băncilor populare din vechea Românie, un număr de 177 posedou capital vărsat mai mic de 10 000 lei pe unitate, sau 1 215 856 lei în total; 2 439 bănci aveau capital social cuprins între 10 000 și 100 000 lei fiecare, sau 133 000 000 lei în total, și numai 778 bănci dispuneau de capital social între 100 000 și 1 000 000 lei fiecare, sau 165 000 000 lei în total¹⁰. La bilanțul din 31 decembrie 1923, în care au fost cuprinse băncile asociate la Centrala Băncilor Populare de pe cuprinsul întregii Românie, se constată, comparativ cu anul 1920, o sporire numerică atât a băncilor cu capital mic, cât, mai cu seamă, a celor cu capital mare. Din cele 3 747 bănci populare, cu un capital social vărsat de 478 915 265 lei, băncile cu capital social mai mic de 10 000 de lei pe unitate, în număr de 194, reprezentau 5,2%, cele mijlocii, cu capitaluri de la 10 000 la 250 000 lei, în număr de 3 331, reprezentau 88,7%, iar restul de 232 cooperative de credit cu capital mai mare de 250 000 lei reprezentau 6,1%, ultima grupă deținând însă peste 25% din totalul capitalului vărsat la băncile populare¹¹.

Dacă urmărim evoluția băncilor populare pe provincii istorice, vom constata că cea mai rapidă creștere din punctul de vedere al numărului de membri și al capitalului a avut loc până la criza economică din 1929—1933 la cele de pe terito-

⁵ Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *Întreprinderile cooperative*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 641.

⁶ *Ibidem*; Arhivele statului București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 949, f. 58; 1037, f. 117; Arhivele statului Oradea, fond Banca populară regională Vintilă Brătianu, comuna Beiuș, județul Bihor, dosar 78/1938, f. 1; Arhivele statului Pitești, fond Banca populară Dorința, comuna Dobrești, județul Muscel, dosar 10/1941, f. 21 și 33.

⁷ Detalii în Arhivele statului Iași, fond Federala Iași, dosar 8/1929, f. 84 și 101; 12/1929—1946, f. 22 și 125.

⁸ Arhivele statului București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 72, f. 3 și 43; 183, f. 1.

⁹ *Idem*, dosar 107, f. 16.

¹⁰ Victor Slăvescu, *Cîteva însemnări asupra băncilor populare*, în „Economia națională”, București, an. XLIII (1922), nr. 2, februarie, p. 85.

¹¹ La bilanțul din 1923 băncile populare cu capital de peste 100 000 lei fiecare erau în număr de 1 017 (cf. N. Ghiulea, *Asociațiile țărănești. Formele, istoricul și rezultatele asociației țărănești. Asociația țărănească în România*, București, Cartea românească, 1926, p. 153—154).

riul vechii României, care fuseseră constituite la începutul secolului al XX-lea¹², și cea mai lentă în Banat, unde marea majoritate a cooperativelor de credit constituite după primul război mondial, grupînd un număr redus din totalul locuitorilor comunelor unde activau, aveau, de regulă, capitaluri subscrise și vărsate mai mici de 100 000 de lei¹³.

Analiza structurii capitalului vărsat la băncile populare evidențiază concentrarea celei mai mari părți a acestui post în mîinile unei minorități înstărite a satelor. În 1919, de pildă, o pătrime din societarii băncilor populare din vechea României dețineau aproape 3/4 din capitalul vărsat¹⁴. La bilanțul anului următor, un număr de 236 009 membri posedau în total 8 000 000 lei capital sau sume între 2 și 50 de lei pe asociat, adică 2,75% din totalul capitalului social, iar, pe de altă parte, 42 000 de membri dețineau 141 000 000 lei, sau 47% din capital, adică părți sociale între 2 001 și 5 000 de lei pe societar¹⁵. La sfîrșitul anului 1923 la băncile populare românești din întreaga țară care erau afiliate la Centrala Băncilor Populare se înregistrează următoarea repartitie a capitalului vărsat pe membri asociați¹⁶: Astfel, 73,2% din societari aveau, în 1923, părți de capital pînă la 500 de

Membri	%	De la... pînă la.. lei	Total lei depuși	%
245 431	28,0	2—50	8 987 435	1,88
169 314	19,3	51—100	13 431 475	2,80
120 790	13,8	101—200	21 430 945	4,47
105 970	12,1	201—500	43 149 930	9,06
96 398	11,0	501—1 000	72 745 980	15,17
68 423	7,8	1 001—2 000	100 431 935	20,96
69 553	8,0	2 001—5 000	218 737 565	45,65
875 879	100,0	—	478 915 265	100,00

lei, sau 18,21% din totalul capitalurilor băncilor populare românești, iar 26,8% dintre membri, care posedau părți între 501 și 5 000 lei, dețineau 81,79% din totalul capitalurilor.

Procesul de concentrare a unei însemnate părți din capitalul social în mîinile unei minorități a satelor s-a extins în anii următori, astfel că la bilanțul din 31 decembrie 1930 92% din membrii băncilor populare dețineau 44% din capital, în vreme ce restul de 8% din membri posedau 56% din capitalul cooperativelor de credit¹⁷. Această diferențiere pronunțată în privința capitalului cooperației de credit din România s-a menținut în perioada crizei economice, accentuîndu-se chiar, datorită crizei însăși.

S-a afirmat, avîndu-se în vedere realitatea de mai sus, că băncile populare au manifestat după război, ca și înainte, tendințe capitaliste și nu cooperatiste, cum le era destinația, că minoritatea societarilor urmăreau un dividend, iar ma-

¹² Detalii în Arhivele Statului București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 138, f. 10, 15—16; 457, f. 8; fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934, f. 47.

¹³ Idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 72, f. 4; 242, f. 60; 293, f. 4; 328, f. 6; 333, f. 6—8; 458, f. 10 și 15.

¹⁴ Cf. A. G. Galan, *Situația și activitatea băncilor populare orășenești în paralelă cu cele sătenești. Reorganizarea lor*, în „Independența economică”, București, an. IV (1921), nr. 1—3, ianuarie—martie, p. 36.

¹⁵ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 86.

¹⁶ N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 155.

¹⁷ Constantin I. Oprescu, *Cooperația*, în *Aspecte ale economiei românești*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 497.

joritatea membrilor doreau credite, că foștii cămătari ai satelor jucau un rol precumpănitor în bănci și în consiliile lor de administrație, prevalând prin ei spiritul capitalist, care domina și urmărirea obținerea unor mari dobânzi asupra capitalului¹⁸.

Potrivit statutelor lor, băncile populare erau asociații de persoane și nu de capitaluri, ceea ce făcea ca, cel puțin în mod teoretic, posesorii unor capitaluri mari să nu poată manifesta o influență directă asupra activității unităților¹⁹. Analiza structurii întine a capitalurilor băncilor populare, a componenței sociale a deponenților și a consiliilor cooperativelor de credit probează însă că, în pofida îngrădirilor statutare, aproape pretutindeni pîrghiile de conducere au fost concentrate în mîinile elementelor înstărite ale satelor. Anchetele efectuate de inspectorii Băncii Centrale Cooperative sau ai federațiilor în cursul anilor 1929—1930 — care au înregistrat și structura socială a membrilor băncilor populare — scot în relief că, alături de țărani, printre asociații cooperativelor de credit figurau meseriașii, preoții, învățătorii și funcționarii din satul respectiv, iar, uneori, o parte dintre negustori și chiar dintre moșieri²⁰.

Nu cunoaștem, din lipsă de informații certe, structura socială a agricultorilor — care formau la toate băncile populare sîsteși majoritatea zdrobitoare a asociațiilor — după întinderile proprietăților lor funciare. Anchetele Oficiului Național al Cooperăției Române fac precizări de asemenea natură în special cu privire la consiliile cooperativelor de credit. Din datele lor rezultă că la majoritatea băncilor populare în funcțiile de conducere se aflau, alături de agricultori, proprietari ai unor suprafețe de pămînt în întinderi de la unul pînă la peste o sută de hectare, comercianți, meseriași, învățători, preoți și alte categorii, toate acestea, aproape fără excepție, deținînd paralel și întinderi mai mari sau mai mici de teren. Deși consiliile băncilor au o structură eterogenă din punct de vedere social, caracteristica acestora este dată de prezența masivă a elementelor înstărite ale satelor în cadrul lor. În 1929, de pildă, la banca *Voitigeană*, din comuna Voiteg, județul Timiș-Torontal, figurau, în consiliu zece agricultori și un învățător; dintre cei dintîi, doi stăpîneau întinderi de pămînt de peste 100 iugăre, șapte între 12 și 13 iugăre, unul poseda șapte iugăre, iar învățătorul era proprietar al unui lot de un iugăr²¹; la banca *Aurul*, din comuna Ciuperceni, județul Vlașca, vicepreședintele stăpînea 100 ha, unul dintre țărani consilieri avea 15 ha, restul de cinci consilieri între 2 și 6 ha, notarul poseda 8 ha, iar preotul 5 ha²²; la banca *Deșteptarea*, din comuna Rachman, județul Tulcea, erau nouă țărani și un învățător, cu suprafețe de 130 ha, doi cu cîte 80 ha, unul cu 70 ha, unul cu 40 ha, doi cu cîte 30 ha, unul cu 20 ha și doi cu cîte 15 ha și un agent sanitar care poseda numai 2 ha²³; la banca *Victoria*, din comuna Negulești, județul Tecuci, figurau opt plugari, cu suprafețe între 3 și 7 ha, doi funcționari, unul cu 22 ha și altul cu 3 ha și un industriaș²⁴.

Anchetele din anii 1928—1930 atestă nu puține bănci populare la care consiliile erau formate în exclusivitate din țărani²⁵, dar numai la un număr redus dintre ele toți consilierii erau proprietari ai unor suprafețe nici de pămînt. Între băncile din această categorie cităm cooperativa de credit *Mihai Bravu*, din comuna Plopii Slăvitești, județul Teleorman, unde opt dintre consilieri posedau proprietăți între 1 și 5 ha, iar patru aveau proprietăți agricole cuprinse între 7 și 12 ha²⁶; la banca *Izvorul*, din comuna Cioara, județul Teleorman, limitele proprietăților deținute de consilieri ei erau cuprinse între 2 și 6 ha²⁷. Datele privitoare la componența consiliilor băncilor populare din anii următori atestă o stare similară la

¹⁸ Vezi A. G. Galan, *op. cit.*, p. 36.

¹⁹ N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 160.

²⁰ Detalii în Arhivele Statului București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 243, f. 8; 455, f. 28; 749, f. 7; 880, f. 5; 949, f. 4; 1036, f. 9.

²¹ Idem, dosar 897, f. 11.

²² Idem, dosar 63, f. 20.

²³ Idem, dosar 243, f. 8.

²⁴ Idem, dosar 880, f. 5.

²⁵ Idem, dosar 228, f. 24; 293, f. 96; 367, f. 28; 409, f. 2; 455, f. 28.

²⁶ Idem, dosar 476, f. 6.

²⁷ Idem, dosar 409, f. 12.

majoritatea dintre ele, cu o tendință de consolidare a elementelor înstărite ale satelor în funcțiile de conducere ale unităților de credit popular²⁸.

Cu rare excepții²⁹, consilierii băncilor populare aveau sume mici vărsate în contul capitalului social subscris și debite superioare depunerilor³⁰. În același timp aproape în mod constant, debitele consilierilor se aflau cu scadența în restanță³¹. Intervenția statului pentru curmarea unei asemenea stări de lucruri s-a produs târziu, abia după promulgarea legii de conversiune a datoriilor agricole și urbane din 7 aprilie 1934. Articolul 41 din legea cooperatiei, din 27 martie 1935, interzicea consilierilor băncilor populare să dețină cu titlu de împrumut sume care, în totalul lor, ar fi depășit cota de 20% din capitalul social al băncii populare respective, atunci cînd unitatea avea un capital social mai mic de 100 000 lei, excepție făcînd cazul în care împrumutul fiecărui membru din consiliu nu depășea partea din capitalul social vărsată de dînsul. Cota de mai sus se mărea cu 1% pentru fiecare sută de mii de lei din capitalul vărsat. Cum aceste norme nu s-au respectat totuși, Serviciul scont și credite pentru cooperatie de pe lîngă Banca Națională a României a hotărît, la 8 februarie 1938, să nu accepte la scont consilierilor efecte mai mari de 20 000 lei și în mod excepțional de 30 000 lei pe consilier³².

Dar intervenția Institutului central de emisiune n-a avut nici un efect. Serviciul scontului cooperatiei de pe lîngă Banca Națională a României a constatat, în primăvara anului 1939, cu prilejul verificărilor efectuate în județele Dolj și Gorj, că la creditul de reescont de un miliard de lei, pus atunci la dispoziția cooperatiei, cea mai frecventă abatere pe care o săvîrșiseră conducătorii băncilor populare consta în distribuirea unor sume mari la consilieri, la prietenii și rudele lor, în contra dispoziției consiliului Băncii Naționale care stabilise ca suma să fie difuzată în împrumuturi mici unui număr cît mai ridicat de asociați ai cooperative-
lor de credit³³.

Buna desfășurare a activității băncilor a fost adeseori frînată tocmai de conducătorii lor. Pe lîngă faptul că în fruntea cooperativeelor de credit din România întîlnim în mod frecvent elementele cele mai înstărite ale satelor, care au dirijat fondurile cu precădere spre familiile din această categorie socială, nu rareori consilierii au dat băncilor o orientare menită să le asigure avantaje materiale personale din operațiile întreprinse³⁴. Burghezia satelor a uzat de întrega sa influență, adesea și de mijloace nepermise de statute, pentru a obține conducerea în cooperativele de credit. În aprilie 1929, cu prilejul alegerii noului consiliu al băncii din comuna Dridu—Sărindarele, județul Ilfov, adunarea a fost influențată de doi circiumari din localitate. Noul președinte, ales în aceste condiții, a săvîrșit nereguli și abuzuri, pentru care a fost deferit justiției, iar cei doi circiumari, deveniți și ei, în aprilie 1929, consilieri, au desfășurat o activitate contrară intereselor băncii. În decembrie 1931, comisia de anchetă a constatat aici numeroase nereguli săvîrșite de cei trei consilieri, dar ei au putut fi înlăturați definitiv din cooperatie, pentru abuzuri și falsuri, abia în vara anului 1940³⁵. Ancheta întreprinsă în 1929 la banca *Avram Iancu*, din comuna Igrîș, județul Timiș-Torontal,

²⁸ *Idem*, dosar 1, f. 13 ; 56, f. 6 ; 372, f. 57 ; 405, f. 19 ; 504, f. 52 ; 672, f. 5 ; 749, f. 8 ; Arhivele statului Pitești, fond Banca populară Dornia, comuna Dobrești, județul Muscel, dosar 10/1941, f. 144.

²⁹ Vezi Arhivele statului București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 56, f. 6 ; 462, f. 47 ; 523, f. 8.

³⁰ *Idem*, dosar 36, f. 5 ; 242, f. 60 ; 367, f. 28 ; 384, f. 15.

³¹ *Idem*, dosar 405, f. 19 ; 604, f. 68 ; 757, f. 57 ; Arhivele statului Iași, fond Federala Iași, dosar 4/1930, f. 5.

³² Arhivele statului Oradea, fond Banca Națională a României, Sucursala Oradea, dosar 77/1938—1940, f. 69.

³³ *Ibidem*, f. 167. Situații de felul celor menționate în rapoartele inspectorilor Băncii Naționale se întîlnesc și în alte județe (cf. Arhivele statului Oradea, fond Banca populară regională Vintilă Brătianu, comuna Beiuș, județul Bihor, dosar 103/1940, f. 90).

³⁴ Vezi Arhivele statului București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 47, f. 2—3.

³⁵ *Idem*, dosar 755, f. 129 și 131.

constata că aici consiliul, pe lângă faptul că manifesta un total dezinteres față de treburile obștii, se opunea chiar de a mai primi noi membri, spre a nu putea fi înlocuiți consilierii. La adăpostul lipsei de interes a consiliului, casierul a distribuit, fără aprobări și fără garanții, împrumuturi nelegale în valoare de 338 200 de lei, în anii 1928—1929³⁶.

La 19 iulie 1939, Serviciul scontului cooperației din cadrul Băncii Naționale recunoștea, în circulara nr. 8252/821 trimisă sucursalelor ei, că se constatase, cu prilejul verificării unităților cooperatiste de către inspectorii Institutului de emisiune, că unele dintre unități aveau o situație precară din cauza nerespectării legii cooperației de către conducătorii lor, care săvârșeau abuzuri sau acte de gestiune nelegale, fraude etc., în dauna băncilor populare pe care le conduceau³⁷. Constatarea, deși se referă în mod expres la situația de la începutul anului 1939, are valoare pentru întreaga perioadă interbelică. De-a lungul anilor, la multe bănci conducătorii lor au mers pînă la însușirea unor sume din averea comună³⁸. Asemenea practici au avut implicații nu numai asupra patrimoniului obștii, ci și asupra creditului, întrucît centrala cooperației sau federalele refuzau să finanțeze băncile ale căror administrații se făceau vinovate de nereguli³⁹. Dealtfel, avertismentele date unor consilii de către forurile superioare, decăderea unor membri din funcțiile de consilieri, îndepărtarea lor din cooperație, pe termene scurte, lungi sau pentru totdeauna, ca sancțiuni împotriva actelor de neglijență, a abuzurilor, fraudelor, neregulelor, neplătii la timp a datoriilor, proastei administrații și reiecredințe se întîlneau în mod frecvent în cooperația din România⁴⁰.

Ținînd seama de aceste realități, Partidul Comunist Român a subliniat, în repetate rînduri, necesitatea luptei pentru crearea unor organisme cooperatiste care să răspundă în mod real cerințelor țărănimii. În rezoluția chestiunii agrare, adoptată la Congresul al III-lea, din 1924, Partidul Comunist Român, indica membrilor săi să activeze în cooperație și să apere interesele țăranilor săraci, împotriva celor bogați, a speculanților, cămătarilor și fabricanților⁴¹. Congresul al V-lea al partidului, din decembrie 1931, se pronunța pentru demascarea chiaburimii, care a transformat cooperația într-un mijloc de îmbogățire și într-un instrument de aservire a țăranilor⁴².

La scurtă vreme după instaurarea dictaturii militaro-fasciste, începînd din 18 octombrie 1940, legionarii au procedat la dizolvarea consiliilor de administrație ale băncilor populare și ale cooperativelor de producție și la înlocuirea lor cu elemente din rîndul acestei grupări politice⁴³. După înăbușirea rebeliunii din ianuarie 1941, Institutul Național al Cooperației a hotărît, prin ordinele nr. 25028/21/1941 și 37715/1941, să fie repuse în funcție vechile consilii de administrație și comisiile de cenzori alese de adunările generale care fuseseră dizolvate în perioada 18 octombrie 1940 — 1 februarie 1941⁴⁴. Revenindu-se la formula tradițională de conducere a cooperației de credit, în anii urmări nu s-au înregistrat modificări esențiale în activitatea consiliilor, care au manifestat aceleași carențe de mai înainte.

³⁶ *Idem*, dosar 72, f. 4, 15 și 28.

³⁷ Cf. Arhivele statului Oradea, fond Banca Națională a României, Sucursala Oradea, dosar 77/1938—1940, f. 103.

³⁸ Vezi Arhivele statului București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 369, f. 51—56 ; 421, f. 142 și 189 ; 422, f. 1 și urm.

³⁹ *Idem*, dosar 47, f. 2.

⁴⁰ *Idem*, dosar 672, f. 14 și 78 ; 761, f. 37 ; 866, f. 26 și 34 ; Arhivele statului Iași, fond Federala Iași, dosar 33/1929—1944, f. 41 ; 12/1930—1947, f. 143.

⁴¹ *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, Ed. a II-a, Editura pentru literatură politică, 1953, p. 51.

⁴² *Idem*, 1929—1933, vol. III, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 363.

⁴³ Vezi Arhivele statului București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 13, f. 3 ; 973 bis, f. 103—105 ; fond Centrocoop, Obștile de arendare și cumpărare, dosar 33/1/1931—1948, f. 298—299.

⁴⁴ Vezi Arhivele statului Pitești, fond Banca populară Dorința, comuna Dobrești, județul Muscel, dosar 10/1941, f. 10—11 ; fond Banca populară, Dîmbovnicu, comuna Birlogu, județul Argeș, dosar 12/1941, f. 12, 21—22 ; „Monitorul oficial”, nr. 42 din 19. II. 1941.

Capitalul social vărsat de asociați la banca populară, partea socială vărsată de cooperativa de credit la centrală și la federala la care ea era asociată și fondurile de rezervă constituite prin alocarea unor sume provenite din beneficiul net în acest scop reprezentau mijloacele proprii ale cooperativei de credit. Alături de acestea, ele au utilizat în operațiile de creditare și capital străin, care se compunea din fondul depuneri spre fructificare și din efecte de plată ale băncii către federală, centrală și alte instituții de credit.

Băncile populare au primit, la fel ca și cele comerciale, în contul depuneri spre fructificare, sume de bani de la persoanele sau de la instituțiile asociate ori neasociate la ele, care doreau să le economisească și să obțină dobânzi în contul lor. Acest mijloc financiar era utilizat, de regulă, de unitatea de credit în operația de finanțare a sătenilor. Urmărind activitatea cooperativelor de credit din România vom constata că între cele două războaie mondiale aproape toate au folosit, alături de fondurile proprii, și depuneri spre fructificare, ultimele ocupînd o pondere destul de importantă în structura mijloacelor lor de lucru⁴⁵. Pe ansamblul cooperăției de credit însă, imediat după război, valoarea cea mai mare o deținea capitalul vărsat. La sfîrșitul anului 1920, de pildă, fondurile proprii de exploatare ale băncilor populare din vechea Romînie, compuse din capital și rezerve, se ridicau la suma de 327 553 000 lei, timp în care fondurile străine de exploatare, formate din depuneri spre fructificare, efecte de plată și conturi curente erau de numai 219 252 000 lei⁴⁶.

Rolul preponderent deținut de capitalul vărsat în cadrul mijloacelor de exploatare ale băncilor populare a contribuit, datorită mai multor factori, la scumpirea creditului. În același timp, băncile populare erau puse în inferioritate față de băncile comerciale, care își procurau fondurile de exploatare mai ieftin, prin depuneri și împrumuturi pe scont de portofoliu de la Institutul de emisiune⁴⁷. În decursul primului deceniu postbelic disproporția dintre mijloacele proprii și străine s-a diminuat, ajungîndu-se la bilanțul din 1930 la o inversare a raportului lor valoric. Astfel, la sfîrșitul aceluși an, fondurile proprii (capital și rezerve) se ridicau la 3 338 280 000 lei, iar fondurile străine la un total de 4 431 711 000 lei, din care 1 616 557 000 lei reprezentau depuneri spre fructificare, 1 381 154 000 lei credite curente și 1 434 000 000 lei credite speciale pentru operații de mandat⁴⁸.

În general, consiliile băncilor populare și adunările generale ale cooperativei de credit au fixat plafoane maxime pînă la care băncile puteau primi depuneri spre fructificare de la o persoană. În condițiile în care unitățile s-au văzut puse în situația de a nu putea satisface cererile de credit, ele au acceptat depuneri superioare plafoanelor stabilite. Așa se explică valorile ridicate pe care le economiseau la unele bănci diverse persoane sau instituții, care echivalau cîteodată cu capitalul social vărsat al băncilor populare respective. Pe deponenți, sumele mergeau de la cîteva lei pînă la cîteva sute de mii de lei⁴⁹. Aproape pretutindeni, cea mai mare parte a sumelor din acest cont reprezenta aportul unui număr redus de persoane. Datele bilanțului pe anul 1923 al cooperăției de credit indică o structură pe categorii de deponenți asemănătoare cu cea înregistrată la capitalul vărsat

⁴⁵ Vezi Arhivele statului București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 18, f. 40. O excepție o constatăm la banca *Sprîjinul săteanului*, din comuna Maltezi, județul Ialomița, unde, în 1930, întregul plasament, de 1 004 840 lei, era acoperit din capital propriu, banca neavînd contractat nici un împrumut și nici depuneri spre fructificare (cf. Arhivele statului Iași, fond Federala Iași, dosar 28/1930—1948, f. 55).

⁴⁶ Cf. Gromoslav Mladenatz, *Cooperația de credit la sate și orașe în 1920*, în „Independența economică”, București, an. V (1922), nr. 3, martie, p. 45.

⁴⁷ A. G. Galan, *op. cit.*, p. 36.

⁴⁸ Datele se referă la întreaga structură a organizației românești de credit popular (Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 496).

⁴⁹ Detalii în Arhivele statului București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 328, f. 6 ; 454, f. 55 ; 711, f. 8 ; Arhivele statului Iași, fond Federala Iași, dosar 34/1929—1947, f. 6 ; Ioan Roman, *Culturalizarea maselor prin cooperăție*, în „Cartea satului”, Lugoj, an. X (1929), nr. 21—22 din 27 septembrie, p. 5.

al băncilor populare ⁵⁰. În 1930, 7,5% din numărul depunerilor acestui cont dețineau 72% din totalul depunerilor spre fructificare ⁵¹.

În primul deceniu interbelic, datorită coeficientului ridicat cu care băncile populare au răsplătit capitalul social și depunerile spre fructificare, ele au reușit să atragă cea mai mare parte din economiile sătenilor spre ele, proces ce a dus la o sporire considerabilă a fondurilor lor de lucru ⁵². În acest interval de timp, retragerile de capital social de la băncile populare au constituit cazuri cu totul izolate. Mai numeroase au fost retragerile din contul depuneri spre fructificare, dar, pe ansamblu, până la criza economică din 1929—1933, soldul acestora a sporit prin alte depuneri ce depășeau în mod constant suma retrasă. Retrageri mai mari s-au înregistrat la băncile ai căror deponenți erau nevoiți, din cauza recoltelor deficitare din anumiți ani, să-și procure, prin cumpărare, cereale și alimente ⁵³. În unele sate, acest proces a fost determinat de achizițiile de pământ făcute de o parte dintre țăranii ce posedau economii ⁵⁴.

Elementul nou care se înregistrează în perioada crizei economice este acela al retragerii masive a părților sociale din capital și a depunerilor spre fructificare. Primul an de criză n-a atins în egală măsură instituțiile de credit cooperatist. La multe bănci, numărul societărilor și valoarea capitalului vărsat au continuat să înregistreze în ansamblu sporuri mai mici sau mai mari; la altele, numărul celor înscrise a continuat să fie în creștere, dar pe global capitalul vărsat s-a redus, în 1929, prin retrageri mai mari făcute de vechii deponenți, iar la altele atît numărul membrilor, cît și capitalul social cunosce diminuări ⁵⁵.

Cauzele care au determinat acum pe țăranii să recurgă la retragerea capitalului social și a economiilor sînt multiple, dar principala trebuie căutată în fenomenele financiare generate de criza economică. În numeroase sate, țăranii datornici s-au văzut nevoiți, în fața amenințărilor cu depozitarea de avere, a achita din capitalul social vărsat la bănci debitele lor ⁵⁶. În zonele care avuseseră de suferit de pe urma secetei din anii 1928 și 1929 asociații băncilor au folosit aceste fonduri pentru a-și procura cereale de hrană ⁵⁷. În fine, o parte din depunerile spre fructificare au fost utilizate de elementele înstărite pentru achiziționarea unor pămînturi scoase de proprietarii lor la vînzare ⁵⁸.

În general, reducerea capitalului vărsat și a depunerilor spre fructificare n-au atins proporții în cursul anului 1929, pentru faptul că băncile populare, avînd imobilizate fondurile lor în plasamente pe care nu le-au putut recupera, n-au dispus de mijloace financiare spre a putea da curs favorabil cererilor societărilor și deponenților lor. La 30 mai 1929, consiliul de administrație al băncii *Aninoasa*, din comuna Glăville, județul Vilcea, arăta că cererile de retrageri de capital și de depuneri spre fructificare erau atunci foarte mari și că localnicii solicitau bani pentru a-și procura alimente, inventar și pentru a plăti pămîntul ce îl cumpăra-

⁵⁰ Virgil N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *Reforma cooperației*, Cultura națională, p. 9.

⁵¹ Cf. Al. Gh. Savu, *Despre activitatea P.C.R. la sate și dezvoltarea luptei maselor țărănești în anii 1929—1933*, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, vol. II, Edit. Academiei, 1962, p. 242.

⁵² Vezi Arhivele statului București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperatiei, dosar 2/1930—1934, f. 68 și urm.

⁵³ Vezi Arhivele statului Vaslui, fond Federala Luceafărul, Huși, dosar 1/1916—1927, f. 183—184, 201 și 339.

⁵⁴ Un caz particular îl întîlnim în comuna Tempeni, județul Olt, unde, după război, depunerile spre fructificare au scăzut an de an din această cauză (vezi Arhivele statului Slatina, fond Banca populară Orion, comuna Tempeni, județul Olt, dosar 38/1921; 41/1922, f. 220; 43/1923, f. 288; 46/1923—1927, f. 6 și urm.; 47/1924, f. 136—138; 49/1925, f. 136; 50/1926, f. 286—288).

⁵⁵ Detalii în Arhivele statului București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 36, f. 1; 290, f. 9; 335, f. 7; 411, f. 2; 523, f. 4; 554, f. 6; 880, f. 1; 889, f. 7.

⁵⁶ *Idem*, dosar, 698, f. 6.

⁵⁷ *Idem*, dosar 160, f. 7; 431, f. 9; 523, f. 4.

⁵⁸ *Idem*, dosar 431, f. 9.

seră de la moșierul din Orlești, dar că satisfacerea lor era posibilă numai prin procurarea unui credit de 800 000 lei⁵⁹.

Fenomenele apărute în 1929 s-au agravat în perioada următoare a crizei, manifestînd o tendință de generalizare. Deși pentru anii 1930—1933 nu mai dispunem de un material informativ la fel de complet ca acela privitor la anul 1929, din puținele informații pe care le avem rezultă, din acest punct de vedere, o stare mai gravă la multe cooperative de credit. În decurs de un an, din decembrie 1930 pînă în decembrie 1931, de pildă, la banca *Maia*, din comuna *Maia*, județul *Ilfov*, capitalul social fusese diminuat cu 19 337 lei, iar depunerile spre fructificare fuseseră retrase în marea lor majoritate⁶⁰.

După ce România a ieșit din criza economică, la băncile populare a continuat un timp procesul de diminuare a depunerilor spre fructificare, prin efectuarea plății ratelor împrumuturilor intrate în conversiune cu sume retrase din acest cont. Cum pe această cale cooperativele pierdeau mijloace de lucru importante, Oficiul Național al Cooperației Române a interzis, prin circulara nr. 27032/22 decembrie 1934, cooperativele de credit să accepte acoperirea ratelor debitelor convertite prin retrageri de capital și depuneri spre fructificare, pe motiv că legea nu admitea decât plata în numerar a debitelor⁶¹, iar retragerea sumelor trebuia făcută în mod egalat, în decurs de mai mulți ani, în conformitate cu aranjamentele încheiate între bănci și creditori.

Prevederile legale referitoare la rambursarea capitalului social și a depunerilor spre fructificare au constituit o stavilă în calea masivelor încercări de retragere din cooperație. Măsura a sporit însă neîncrederea țărănimii în băncile populare, ducînd ulterior la o înghețare a fondurilor lor și la paralizarea activității multor unități. Federala *Buzău* recunoștea, la 23 decembrie 1935, referindu-se la situația cooperativei afiliate, că nici conducătorii nu mai aveau încredere în băncile populare și că ei nu manifestau altă dorință decît să-și retragă cît mai curînd și înaintea tuturor sumele depuse⁶². Cîțiva ani mai tîrziu, Marius Gormsen, sintetizînd starea cooperației de credit de după conversiune, observa că aceasta intrase într-o criză adîncă, de pe urma căreia se refăcea cu multă greutate. Faptul că prin conversiune creditorii nu și-au putut pretinde toate drepturile și că băncile populare nu și-au onorat angajamentele față de deponenți au dus la îndepărtarea firească a țărănimii de aceste instituții, concretizată în pierderea capitalului lor și a membrilor. Astfel, conchidea Marius Gormsen — o consecință a conversiunii a fost aceea că încrederea în cooperație și, mai ales, în băncile populare a primit o lovitură violentă⁶³.

Prin conversiune, consiliile băncilor populare au încheiat în anul 1939 planurile de aranjament, potrivit cărora retragerile de capital și din sumele depuse spre fructificare puteau fi plătite de bănci în rate anuale, în timp de 10 ani, cu scăzămintele legale și cu dobinzi de 1% pe an⁶⁴. Dar prevederile aranjamentelor n-au fost respectate, consiliile băncilor restituind înainte de termenul fixat sumele solicitate de asociați sau de deponenți, fapt ce a dus la diminuări substanțiale ale capitalurilor și depunerilor spre fructificare ce le dețineau băncile populare⁶⁵.

Aplicarea dispozițiilor referitoare la retrageri de capital și depuneri, chiar corectă, nu putea rezolva criza financiară a băncilor populare de după conver-

⁵⁹ Idem, dosar 47, f. 24.

⁶⁰ Idem, dosar 452, f. 29.

⁶¹ Vezi Arhivele statului Pitești, fond Banca populară Dîmbovnicu, comuna Birlogu, județul Argeș, dosar 7/1935, f. 8—9.

⁶² Arhivele statului Buzău, fond Banca populară Plugarul, comuna Meteleu, județul Buzău, dosar 5/1935, f. 140.

⁶³ Marius Gormsen, *Studiu critic asupra cooperației românești*, în „Independența economică”, București, an. XXIII (1940), nr. 3—4, mai-august, p. 135.

⁶⁴ Arhivele statului București, fond Centrocoup, Băncile populare, dosar 712, f. 28 ; 881, f. 3 ; Arhivele statului Pitești, fond Banca populară Dîmbovnicu, comuna Birlogu, județul Argeș, dosar 33/1939—1948, f. 4.

⁶⁵ Arhivele statului Pitești, fond Banca populară Dîmbovnicu, comuna Birlogu, județul Argeș, dosar 33/1939—1948, f. 3—5, 12 și urm.

siune. Retragerile au devenit, în multe cazuri, posibile prin plata ratelor stabilită prin aranjamente, timp în care, pe de altă parte, creșterea capitalului prin noi vărsăminte n-a înregistrat o ameliorare a mijloacelor lor proprii de lucru. Deși pe ansamblul cooperăției de credit din România se produce, totuși, cu începere din anul 1938, iar la unele unități chiar mai devreme⁶⁶, o creștere a numărului de membri și a capitalului, o parte dintre băncile populare continuau să se afle din aceste puncte de vedere în regres⁶⁷.

Procesul de diminuare sau de înghețare a fondului depuneri spre fructificare a fost specific băncilor populare care au suferit mari pagube prin conversiune, acestea nemaiputând capta disponibilitățile financiare de la sate. La băncile de credit popular se înregistrează, de regulă, sporuri în contul depuneri spre fructificare la aceleași unități la care se manifestă creșteri și în privința numărului de membri și a valorii capitalului social⁶⁸. Pe ansamblul cooperăției de credit tendința de dezvoltare a acestui mijloc străin de lucru este, cu începere din anul 1938, evidentă. Numai în cursul anului 1941, la cele 3617 cooperative de credit s-au făcut depuneri noi de 182 401 000 lei și retrageri de 110 112 000 lei, astfel că soldul depunerilor aceluia an s-a majorat cu 72 289 000 lei⁶⁹.

În concluzie, după desăvârșirea unificării statului național român cele mai accesibile mijloace financiare de lucru ale băncilor populare au fost capitalul social și depunerile spre fructificare. Ele s-au constituit din economiile de bani ale sătenilor, cu precădere ale elementelor mai înstărite, care au avut și rolul dominant în conducerea organizației cooperatiste de credit popular.

După criza economică din 1929—1933 băncile populare și-au diminuat în mod simțitor mijloacele de lucru. Este neîndoielnic faptul că în lumea satelor, cu toate pierderile suportate de elementele înstărite prin conversiune, în mijloacele lor financiare, acestea au continuat să dispună de rezerve financiare. Experiența conversiunii și remunerarea capitalurilor sau a depunerilor spre fructificare cu procente mici au influențat însă procesul de canalizare a acestor fonduri spre investiții mai rentabile. Persistența cametei constituie dovada existenței unui surplus de capital la sate și, pe de altă parte, dovada incapacității cooperăției de credit de a mai atrage fonduri pentru sprijinirea agriculturii țărănești.

APERÇU GÉNÉRAL SUR LES CAPITAUX DONT ONT DISPOSÉES BANQUES POPULAIRES EN ROUMANIE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

RÉSUMÉ

Lorsque, en 1918, fut constitué l'Etat national unitaire roumain, les sociétés coopératives de crédit, créées par les paysans et dénommées „banques populaires”, prirent un grand essor. Les principaux moyens dont elles disposèrent furent le capital social, souscrit par les membres associés, et les dépôts à vue ou à terme. Ce furent surtout les paysans les plus aisés qui fournirent les fonds nécessaires et qui assumèrent l'administration des banques populaires.

Durant la première décennie qui suivit, en 1919, le rétablissement de la paix en Europe, les banques populaires roumaines ont utilisé surtout leur capital social pour les opérations qu'elles ont faites. En procédant ainsi, elles ont réalisé

⁶⁶ Arhivele Statului Oradea, fond Banca populară regională Vintilă Brătianu, comuna Beiuș, județul Bihor, dosar 78/1938, f. 3 și urm.; 103/1940, f. 92—95; 130/1941, f. 65—66; 164/1942, f. 80—82.

⁶⁷ Vezi Arhivele Statului București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 18, f. 73 și 83; 632, f. 90; Arhivele statului Iași, fond Federala Iași, dosar 35/1929, f. 208; 8/1938—1946, f. 35.

⁶⁸ Arhivele Statului Oradea, fond Banca populară regională Vintilă Brătianu, comuna Beiuș, județul Bihor, dosar 78/1938, f. 48.

⁶⁹ Prof. Agricola Cardaș, *Băncile populare și economiile țărănești*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. XX (1943), nr. 9—10, septembrie-octombrie, p. 243.

mains de bénéfices que si elles avaient eu, pour ces opérations, suffisamment de fonds provenant des dépôts à vue ou à terme. A la fin de cette décennie, la situation devint inverse, et les banques populaires, pour leurs opérations, eurent surtout recours aux fonds qui leur furent confiés en dépôts à vue ou à terme. Cependant la grande crise économique de 1929—1933 n'a pas donné aux agriculteurs roumains la possibilité de bénéficier efficacement des avantages de ce système.

Lorsque prit fin la crise économique, les banques populaires disposèrent de moins de fonds qu'avant 1929, quoique leurs ressources aient été encore très importantes. La perte d'une partie de leurs capitaux que les paysans aisés avaient subi à cause de la crise économique, ainsi que l'intérêt assez bas payé par les banques pour les dépôts à vue ou à terme eurent pour conséquence que les paysans ont préféré des placements plus avantageux. La persistance des prêts usuraire prouve qu'il y avait encore un surplus de capitaux dans les campagnes roumaines. Les coopératives de crédit n'ont pas réussi à convaincre les paysans aisés de leur confier ces capitaux qu'elles auraient sans doute investi dans l'agriculture.

ACTIVITATEA PARLAMENTARĂ A PARTIDULUI POPORULUI (MARTIE 1922 — MARTIE 1926)

DE

GH. I. FLORESCU

În ansamblul formelor de manifestare a activității unui partid politic, participarea la viața parlamentară a avut întotdeauna un caracter distinct, conferit de faptul că, în Parlament, o organizație politică nu numai că își afirmă principiile și programul, dar, în opoziție fiind, avea posibilitatea, care constituia în același timp și o obligație, de a contribui la soluționarea problemelor ridicate în fața țării. Ipoteza parlamentară presupunea angajarea într-o acțiune care depășea cadrul strict de partid, întrucât, în acest context, orice formațiune politică trebuia să-și exprime în fața reprezentanților națiunii, concret și nemijlocit, atitudinea sa față de chestiunile aduse în dezbaterile Parlamentului. Deși activitatea parlamentară a unui partid politic reclama, în principiu, afirmarea unei atitudini constructive, de completare sau îndrumare a operei guvernamentale, în intervalul la care ne referim, toate formațiunile politice burgheze — folosind Parlamentul drept o „trambulină” în cursa pentru ajungerea la conducerea țării — și-au limitat manifestările parlamentare la sfera propriilor interese.

Partidul Poporului, care, în afara scurtei acțiuni parlamentare opoziționiste afișată la începutul anului 1920, era lipsit de experiența parlamentarismului opoziționist, a desfășurat, pînă la aducerea sa din nou la conducerea țării, în martie 1926, o activitate parlamentară ce invederează o serie de aspecte particulare¹. Investigarea activității parlamentare a formațiunii politice averescane, dincolo de faptul că extinde sau completează aria cunoașterii trăsăturilor definitorii ale vieții politice dintr-o anumită perioadă, contribuie la reconstituirea cît mai exactă a tabloului evolutiv al României dintr-o etapă ca aceea a refacerii și a redresării generale, caracteristică anilor 1922—1926.

★

După votul de blam dat guvernului Take Ionescu, la 17 ianuarie 1922, de către Corpurile legiuitoare, ascensiunea liberalilor către fotoliile guvernamentale devenise atît de asiduă, încît, numirea lui I.I.C. Brătianu ca premier ajunsese o certitudine cvasigenerală. În aceste circumstanțe, forțele politice opoziționiste, reprezentate de naționalii transilvăneni, țărăniști, Partidul Poporului, naționaliștii democrați și conservatorii progresiști, au trecut imediat la negocieri în vederea

¹ Această problemă, abordată incidental în unele lucrări memorialistice ca: N. Iorga, *Memorii*, vol. III—V; Alexandru Marghiloman, *Note Politice, 1897 — 1924*, vol. V, București, 1927 etc., nu a fost luată în studiu în mod special, rămî-nînd necunoscută, ca, dealtfel, întreaga activitate a Partidului Poporului din anii 1922—1926.

adoptării unei atitudini comune, dînd publicității un comunicat în care își manifestau protestul față de admiterea la cîrma țării a cabinetului brătienist². Dar, raportul înaintat regelui de către liderul liberal, în care se preciza că împrejurările grele în care se găsea țara și necesitatea reorganizării constituționale a statului impuneau o nouă exprimare a voinței naționale, a impus semnarea de către suveran a decretului de dizolvare a Parlamentului și de organizare a consultărilor electorale care urmau a desemna Adunările Naționale Constituante³.

Alegerile care au urmat și, înainte de acestea, campania electorală au fost în așa fel organizate încît să asigure guvernului majorități confortabile⁴. Indiferent însă de toate acestea, Partidul Poporului se prezenta în fața alegătorilor compromis și uzat de guvernare, chiar dacă încerca să demonstreze că în cursul ultimelor confruntări "... a dat dovadă că este un organism politic puternic...", credincios lui însuși și marilor principii pe care le urmează⁵. Convingerea generală era că acest partid intrase deja într-un proces de dispariție lentă din viața politică a României. Dealtfel, viitoarea sa activitate parlamentară va fi marcată tocmai de evoluția acestei realități, ale cărei particularități nu puteau fi eludate.

Înainte însă de deschiderea lucrărilor Adunărilor Constituante, în rîndurile opoziției începea deja să se contureze atitudinea diferitelor partide politice față de viitorul Parlament. Astfel, la 11 martie 1922, Iuliu Maniu telegrafia regelui, arătînd că partidul său nu va recunoaște rezultatul alegerilor, ceea ce dădea de înțeles că nu va participa la lucrările noilor Corpuri legiuitoare⁶. N. Iorga, mai conciliant, propunea ca activitatea acestora să se limiteze la votarea legilor indispenabile pentru alegerea, în toamnă, a Constituantei, totul însă organizat de un nou guvern⁷. Al. Marghiloman își exprima convingerea că nu se mai putea guverna cu un singur partid, impunîndu-se o concentrare a puterilor, în care să intre și noile curente, deoarece „die alte gute Zeit“ nu va mai trăi⁸. Criticile la adresa guvernului⁹ erau secundate de tatonări privind organizarea opoziției într-o acțiune comună, tatonări inițiate de Partidul Național, chiar dacă nu toți transilvănenii împărtășeau aceeași opinie¹⁰. Cu cît se apropia data convocării Corpurilor legiuitoare, convingerea celei mai mari părți a forțelor opoziționiste devenea aceea a neparticipării la lucrările Parlamentului. Naționali transilvăneni, țărâniștii și Partidul Poporului discutau chiar posibilitatea încheierii unui acord asupra unei acțiuni comune, de neparticipare la dezbaterile Camerelor¹¹, rămînînd astfel izolați doar N. Iorga și Take Ionescu, deși poziția celui din urmă nu era încă exact cunoscută¹². Al. Averescu, despre care liberalii spuneau că se hotărîse să se abțină de la lucrările Parlamentului chiar dacă o asemenea atitudine nu va fi aprobată de comitetul executiv al grupării sale, declara în organul său de presă că „acest Parlament nu reprezintă voința națiunii... el este lipsit de temeiul legalității“¹³. Tuturor amenințărilor de neparticipare la activitatea parlamentară, liberalii le răspundeau arătînd că "... dintr-un organism sănătos părțile bolnave se elimină totdeauna singure“¹⁴. Totuși, îi îngrijora perspectiva apropierii țărâ-

² „Îndreptarea“ din 20.I.1922, p. 1; „Viitorul“ din 21.I.1922, p. 3.

³ „Monitorul Oficial“, nr. 239 din 23.I.1922, p. 10389.

⁴ Idem, nr. 246 din 31.I.1922, p. 10645; Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 177—180; N. Iorga, *op. cit.*, vol. III, p. 274; idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 75.

⁵ „Îndreptarea“ din 19.I.1922, p. 1.

⁶ N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 283; „Viitorul“ din 15.III.1922, p. 3.

⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 284.

⁸ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 179; N. Iorga, *op. cit.*, p. 284.

⁹ N. Iorga, *Cine sunt liberalii*, <1922>, p. 2—8; „Îndreptarea“ din 18.III.1922, p. 4.

¹⁰ N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 286.

¹¹ „Îndreptarea“ din 16.III.1922, p. 4; N. Iorga, *op. cit.*, p. 286.

¹² N. Iorga, *op. cit.*, p. 286; Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, k. 113947.

¹³ „Îndreptarea“ din 23.III.1922, p. 4.

¹⁴ „Viitorul“ din 13.III.1922, p. 3.

niștilor de averescani, căutînd să estompeze orice posibilitate de înțelegere, chiar dacă pentru aceasta erau obligați să recunoască unele succese electorale averescane, cu intenția vădită de a lovi în țărâniști, care, arătau ei, nu reprezentau altceva decît rezultatul unei „maladii politice ivite după război”¹⁵. Ceea ce îi deranja mai mult în această înțelegere era faptul că țărâniștii reușeau mereu să se afirme. Partidul Poporului nu reprezenta, deocamdată, un pericol evident.

Deși nu se ajunsese la realizarea unui consens general al opozianților privind atitudinea față de Parlament, situația nu era lipsită. În principiu, de posibilitatea apariției unor circumstanțe neașteptate, care să surprindă guvernul. Forțele opoziționiste, însă, erau dezorganizate, resimțind urmările manevrelor liberale, așa încît I. I. C. Brătianu putea să se prezinte în fața Parlamentului fără emoțiile unei stări neprevăzute¹⁶.

La 27 martie 1922, într-o atmosferă de profundă ostilitate față de guvern, fapt pentru care cea mai mare parte a opoziției nici nu participa la deschiderea Parlamentului, regele a prezentat mesajul de deschidere a Corpurilor legiuitoare, chemate să dea „... așezămîntul constituțional pe care România întregită îl așteaptă”¹⁷. Absența majorității parlamentarilor opoziționiști de la ședința de deschidere a Camerelor proba temeinicia zvonurilor lansate imediat după terminarea alegerilor, privind intenția abținerii opozianților de la lucrările Parlamentului. În ședința de a doua zi, afirmîndu-și public atitudinea oficială față de lucrările Corpurilor legiuitoare, liderul naționaliștilor democrați considera Camera drept rezultat al unei falsificări electorale, declarînd că va fi prezent în incinta parlamentară doar ca „simplu spectator”. Totodată, Partidul Național, nerecunoscînd legalitatea Camerelor și deci lucrările acestora, conchidea că Transilvania nu era reprezentată în Parlament. Declarația lui I. Mihalache, asemănătoare întrucîtva celei transilvănene, preciza că parlamentarii țărâniști se vor prezenta la lucrările Camerelor doar pentru a dezvălui, cu prilejul validărilor, modalitatea desfășurării alegerilor. Conservatorii democrați dezaprobau încălcarea dispozițiilor constituționale, prin convocarea colegiilor electorale pentru alegerea unei Constituante, adăugînd însă că participarea la dezbaterile parlamentare era cea mai recomandată atitudine pentru „... edificarea opiniei publice și împiedicarea de noi abuzuri”. În numele Partidului Poporului, P. Dragomirescu, reprobind sistemul desfășurării ultimei consultări a corpului electoral, critica gruparea aflată la guvern, sesizînd că de fapt înainte de discutarea validărilor trebuia stabilit dacă aceste alegeri puteau fi considerate legale. Cerea, apoi, anularea alegerilor și decretarea unor noi confruntări electorale, organizate de un guvern astfel compus încît să garanteze libera exercitare a dreptului de vot. În eventualitatea în care Camerele urmau a fi constituite pe baza rezultatelor obținute în alegerile din martie 1922, Partidul Poporului declara că „nu recunoaște legalitatea unor alegeri făcute prin călcarea Constituției și a legilor în vigoare... și le consideră rezultatul ca nul. Declară de ilegale toate lucrările acestor adunări, iar acelea care vor fi promulgate se va considera ca acte emenate de la puterea executivă, fără tărie de lege.

Lasă guvernului actual întreaga răspundere a stării de periculoasă încordare ce a produs în țară”¹⁸.

Compararea acestor declarații, pe lîngă faptul că dezvăluie o oarecare nesiguranță și dezorientare a opoziției, și de aici acea nehotărîre generală, permite sesizarea atmosferei în care se vor desfășura viitoarele lucrări ale corpului parlamentar. Fără a adopta atitudini tranșante, majoritatea partidelor reprezentate în Cameră schișau o poziție nu de abținere totală, ci de cvasiexpectativă contestatară. De fapt, fiecare aștepta să vadă sensul evoluției ulterioare a lucrărilor, pentru a-și modifica atitudinea în funcție de conjunctură. Această stare de lucruri

¹⁵ „Viitorul” din 13.III.1922, p. 1.

¹⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 239 din 23.I.1922, p. 10389; *Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților*, ședința din 27 martie 1922, p. 1 (în continuare vom cita, prescurtat, D.A.N.C.D., după care vom indica data ședinței).

¹⁷ D.A.N.C.D., 27 martie 1922, p. 1–2.

¹⁸ Idem, 28 martie 1922, p. 3–6.

era remarcată de altfel și de presa liberală, care consemna, la câteva zile după susținerea declarațiilor, inconstanța hotărârilor opoziționiste¹⁹. La toate acestea, se adăugau neînțelegerile interne, caracteristice fiecărui partid, rezultate în urma susținerii unor puncte de vedere diferențiate privind atitudinea față de Parlament. Aceste disensiuni de opinii, chiar dacă nu luau forma unor manifestări fățișe, influențau totuși activitatea și evoluția generală a fiecărei formațiuni politice, ele putând fi observate atât la averesceni cât și la transilvăneni sau țărăniști²⁰. Se poate aprecia, după similitudinile relevate de declarațiile expuse, că, la acea dată, exista, în rîndul celei mai mari părți a opoziției, posibilitatea unei acțiuni comune parlamentare. Nota puțin discordantă a naționaliștilor democrați și mai ales a conservatorilor democrați nu putea împiedica organizarea unei activități parlamentare unitare. Dar, I.I.C. Brătianu cunoștea prea bine structura forțelor opoziționiste pentru a se neliniști în privința desfășurării lucrărilor Corpurilor legiuitoare²¹. La criticile formulate de declarațiile opoziției, liberalii răspundeau tot prin critici. Transilvănenii erau acuzați de izolare și blamare a Vechiului Regat; țărăniștii erau atacați pentru programul lor, iar Al. Averescu era laudat pentru „victoria ordinii”, intenționîndu-se bineînțeles a se lovi încă o dată în partizanii lui I. Mihalache, cum de altfel reieșea din cuvîntul deputatului liberal, profesor universitar Em. Antonescu. Într-o declarație de circumstanță, președintele Consiliului de Miniștri, răspunzînd acuzațiilor pronunțate în Cameră, își exprima nădejdea că timpul va calma spiritele și că în acele condiții va fi posibilă stabilirea unor raporturi mai bune între partidele politice, sperînd într-o colaborare cu acestea²². Or, se știe că între opoziție și guvern nu putea interveni, în acel context, o confluență în viața parlamentară, deoarece, în România, rațiunea existenței oricărui partid politic era aceea de a ajunge la guvern. Așadar, între forțele opoziționiste și formațiunea ministerială se întreținea o atmosferă de permanentă împotrivire reciprocă²³. Totodată, numărul destul de mare de grupări politice diminuea forța opoziției, întrucît, lupta pentru ajungerea la guvern lua locul unei acțiuni comune parlamentare. Apoi, trebuie să remarcăm că, în perioada guvernării liberale, viața parlamentară intrase într-o oarecare criză, mai ales după apariția organizațiilor de dreapta care proclamau falimentul parlamentarismului²⁴. Acesta era cadrul general în care ar fi trebuit să se desfășoare viitoarea activitate parlamentară a Partidului Poporului. Indiferent de încercările lui Al. Averescu de a-și prezenta gruparea într-o postură convenabilă²⁵, în 1922, aceasta era atât de uzată și compromisă încît n-ar fi fost în stare să desfășoare o acțiune parlamentară normală²⁶. Apoi, față de vechea stare de lucruri, averescenii suferiseră în ultimele alegeri cele mai mari pierderi, ceea ce întărea convingerea că acest partid va evolua, treptat, spre periferia vieții politice românești²⁷.

În aceste condiții, Al. Averescu aprecia că neparticiparea la lucrările Parlamentului era cea mai recomandată atitudine față de intențiile sale. De altfel, declarația din 28 martie 1922 a Partidului Poporului se deosebea de a celorlalte partide, întrucît nu lăsa a se înțelege că parlamentarii săi vor participa, indiferent de

¹⁹ „Viitorul” din 30.III.1922, p. 3.

²⁰ C. Stere, *Documentări și lămuriri politice. Preludii: partidul național țărănesc și „cazul Stere”*, București, 1930, p. 71—72.

²¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 290; vezi și General Scarlat Panaitescu, *Aspecte politice*, vol. IV, București, s.a., p. 121.

²² D.A.N.C.D., 28 martie 1922, p. 9—10.

²³ D. C. Filip, *Politica și realitățile sociale. Integralismul*, București, 1934, p. 33.

²⁴ Petre P. Suci, *Aspecte sociale contemporane*, s.l., s.a., p. 13.

²⁵ Bibl. Acad., Arhiva Al. Averescu, I, mss. 22, f. 4; mss. 21, f. 2.

²⁶ General Al. Averescu, *Criza politică și cauzele ei*, 1927, p. 6. Partidul Poporului obținuse în urma consultării corpului electoral din martie 1922, 12 mandate pentru Cameră și trei pentru Senat (N. T. Ionescu, *Alegerile legislative din martie 1922*, în „Buletinul Statistic al României”, nr. 2 (1923), iulie-decembrie, p. 104—114).

²⁷ Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959. K. 113960.

intenții, la lucrările Corpurilor legiuitoare. Liderul Partidului Poporului era hotărât să treacă la o acțiune de reorganizare a grupării sale și abia după aceea să înceapă tatonările în vederea revenirii la cirna țării²⁸. Așadar, jignit și convins că totul se datora liberalilor, neamînd și probabilitatea propriilor greșeli, deși mai tîrziu va recunoaște acest lucru, Al. Averescu nu va participa la lucrările Parlamentului, atît timp cît nu va reuși să-și impună tactica sau punctul său de vedere. Dacă celelalte grupări opoziționiste vor trece de la o formă la alta a activității parlamentare, odată cu înaintarea în timp a lucrărilor Corpurilor legiuitoare, Partidul Poporului va păstra aceeași atitudine, de abținere totală de la desfășurarea oricărei acțiuni parlamentare. Chiar dacă unii deputați averescani puteau fi întîlniți în Camere²⁹, prezența lor nu angaja cu nimic Partidul Poporului, iar aceștia nu vor interveni în dezbateri decît atunci cînd se va hotărî reluarea activității parlamentare.

O altă atitudine adoptaseră naționalii și țărăniștii, care participau la lucrările Parlamentului și răspundeau chiar atacurilor liberale. N. Iorga era, de asemenea, prezent la lucrările Corpurilor legiuitoare și participa la discutarea validărilor, convins fiind de utilitatea acțiunii sale³⁰.

Treptat, Camerele căpătau înfățișarea care le va caracteriza, dealtfel, în întreg intervalul guvernării liberale. Așa, de pildă, în ședința în care se fixau comisiile permanente, întreaga opoziție s-a retras, fără a-și desemna reprezentanții în aceste organisme parlamentare³¹. La discuția proiectului de răspuns la mesajul tronului, luau parte doar grupările conduse de Take Ionescu, I. Inculeț, care-și afirma colaborarea cu liberalii, N. Iorga și reprezentanții naționalităților conlocuitoare³². Cu toate acestea, Istrate Micescu, raportorul proiectului de răspuns la mesaj, răspinzind celor care discutaseră pe marginea actului ce trebuia prezentat regelui, adăuga că „...formațiunea averescană, ...dacă n-a fost în stare să supraliciteze pe țărăniști în fagăduiala exproprierilor, i-a supralicitat cu prisosință în semnarea decepțiilor”. Deși nu era nimeni să-i răspundă, ori tocmai de aceea, Micescu critica bazele înființării grupării averescane și politica acesteia³³. Totuși, Partidul Poporului continua și va continua, dealtfel, să-și respecte atitudinea inițială.

În fața perspectivei oferită de lipsa conlucrării între majoritățile guvernamentale și opoziția parlamentară, Ferdinand, invocînd dificultățile interne, lansa un nou apel de unire a tuturor forțelor parlamentare³⁴. Cu toate acestea, ambiguitatea hotărîrilor țărăniște și naționale continua a se manifesta, așteptîndu-se ca în congresele celor două partide să se fixeze linia definitivă ce urma a fi adoptată în activitatea parlamentară. Absența din Parlament a averescanilor făcea ca, în primăvara anului 1922, atacurile liberale să-i ocolească pentru moment, acestea fiind îndreptate deocamdată împotriva țărăniștilor³⁵. Odată cu plecarea lui Al. Averescu în străinătate, în aprilie 1922, speranța unei reveniri a parlamentarilor Partidului Poporului în Adunări dispărea complet. Aceștia se mărgineau a comenta activitatea Camerelor în presa de partid sau în alte ocazii, rămînînd departe de viața parlamentară³⁶, care, datorită lipsei lui I.I.C. Brătianu din țară³⁷ și a dezinteresului recunoscut manifestat de acesta față de Camere, intrase într-o atmosferă de totală indiferență. Toate acestea duceau și la o îndepărtare a guvernului de majoritățile parlamentare, fapt recunoscut la o consfătuire a reprezentanților

²⁸ Bibl. Acad., Arhiva Al. Averescu, I, mss. 2, f. 5.

²⁹ D.A.N.C.D., 30 martie 1922, p. 53; 31 martie 1922, p. 79; 1 aprilie 1922, p. 99.

³⁰ Idem, 1 aprilie 1922, p. 100, 112—113; N. Iorga, *op. cit.*, p. 298.

³¹ D.A.N.C.D., 7 aprilie 1922, p. 289—290; „Viitorul” din 3.IV.1922, p. 3.

³² D.A.N.C.D., 10 aprilie 1922, p. 485—514; N. Iorga, *op. cit.*, p. 296.

³³ D.A.N.C.D., 11 aprilie 1922, p. 618.

³⁴ Idem, 12 aprilie 1922, p. 567—568; N. Iorga, *op. cit.*, p. 298.

³⁵ „Viitorul” din 20.IV.1922, p. 3.

³⁶ „Îndreptarea” din 10.IV.1922, p. 2, 4.

³⁷ I. I. C. Brătianu a lipsit din țară, între 5 aprilie și 30 mai 1922, participînd la conferința de la Genova.

organizațiilor liberale județene, în mai 1922³⁸. Și, în timp ce obișnuitele pertracări ale opoziției continuau fără rezultate concrete, iar I. I. C. Brătianu făcea o nouă aluzie, în scurta sesiune extraordinară a Camerelor, la „unire”³⁹, Parlamentul își încheia prima sesiune fără realizări deosebite.

În toamnă, chiar în lipsa naționalilor, a averescanilor și a țărăniștilor, Parlamentul „așezămintului fundamental”, cum îl caracteriza N. Iorga, continua să funcționeze în atmosfera obișnuită⁴⁰. Oricum, o clarificare a vieții parlamentare se întvedea, cu atât mai mult cu cât regele, în mesajul de deschidere, anunța, pentru sesiunea care începea, elaborarea noului pact fundamental al statului. Dealtfel, Partidul Țărănesc va reveni în Camere, după Congresul de la Iași și mai ales în urma împotrivirii la abținere a aripii radicale, condusă de C. Stere, participând, în continuare, la discuția proiectelor de legi aduse în Parlament⁴¹. Această revenire a țărăniștilor însă nu modifica prea mult viața parlamentară.

În fața noilor probleme, ridicate de iminența adoptării Constituției, opoziția a trecut la tatonarea posibilităților de încheiere a unei acțiuni comune, extraparlamentare, acțiune în care era angajat și Partidul Poporului, fapt care îi determina pe liberali să anunțe apropiata intrare a averescanilor în Parlament. Se așteptau totuși hotărârile congresului partidului, de la Sibiu, mai ales că C. Argetoianu, partizan al participării la activitatea parlamentară, convins că proiectul de constituție va fi votat, propunea reînțoarcerea în Camere, pentru ca în acest fel proiectul să fie discutat și, pe cât posibil, modificat⁴². Acest punct de vedere, cunoscut de Al. Averescu, a fost respins însă de general, cu atât mai mult cu cât se vorbea chiar de un angajament luat de C. Argetoianu față de rege și I. G. Duca, de a readuce parlamentarii averescani în Camere, în schimbul unui regim special cu care va fi tratat în viitor. Lucrurile au mers atât de departe, încât, atunci când s-a propus ca problema poziției față de Parlament să fie dezbătută la Sibiu, Averescu, printr-o scrisoare, preciza „...că această chestiune și-a rezervat-o exclusiv, și că dacă se discută va fi nevoie să se discute și șefia partidului”⁴³.

La sfârșitul anului 1922, singurul partid politic care urmasa aproape întru totul linia declarației din 28 martie rămânea Partidul Poporului, cu toate că și Partidul Național reclama aceeași pretenție. Oricum, așa cum remarca Pamfil Șeicaru, „aproape desființat după doi ani de guvernare, partidul poporului a început să se refacă, greșelile să fie uitate de mase, iar mica burghezie să-și întoarcă privirile spre acest partid...”, care începuse un continuu proces de reorganizare⁴⁴.

În lunile care au premers adoptarea noii Constituții, în rândurile partidelor politice opoziționiste a avut loc o adevărată campanie de zădărnăcire a operii guvernamentale, organizată mai ales într-un cadru extraparlamentar⁴⁵. Al. Averescu, deși interesat în înfripirea unei acțiuni comune, interzicea categoric prezența la dezbaterile Constituției, cu atât mai mult cu cât se avansa chiar ideea după care formațiunea ministerială liberală va cădea înainte sau după votarea Constituției⁴⁶. În această conjunctură, depunerea proiectului de constituție a dus

³⁸ Bibl. Acad., Arhiva I. I. C. Brătianu, II, varia 2.

³⁹ D.A.N.C.D., 20 iunie 1922, p. 608.

⁴⁰ N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 378; P. Șeicaru, *Parlamentul*, în *Hiena*, an. III (1922), nr. 8, 3 decembrie, p. 3.

⁴¹ C. Stere, *op. cit.*, p. 71; „Viitorul” din 6.XII. 1922, p. 5.

⁴² „Viitorul” din 6.XII.1922, p. 5 și 10.XII.1922, p. 3; N. Iorga, *Memorii*, vol. IV, p. 29.

⁴³ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 187, 196.

⁴⁴ P. Șeicaru, *Bilanțul unui an politic*, în „Hiena”, an. III (1923), nr. 15, 21 ianuarie, p. 5.

⁴⁵ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 195—196; M. Theodorian-Carada, *Efimeridele*, 1937, p. 122.

⁴⁶ M. Theodorian-Carada, *op. cit.*, p. 122; Pamfil Șeicaru, *Spre necunoscut*, în „Hiena”, an. III (1923), nr. 16, p. 3.

la întrunirea vremelnică a celei mai mari părți a opoziției parlamentare în Camere, în scopul organizării unei tentative extreme. Astfel, Partidul Național, după ce cerea înlăturarea guvernului și dizolvarea Parlamentului, părăsea Camera, iar țărăniștii amenințau cu neparticiparea la lucrările Adunărilor și nerecunoașterea acestora în cazul adoptării Constituției⁴⁷. Singura formațiune opoziționistă care continuă să rămână departe de lucrările Camerelor, pentru că în eventualitatea în care ar fi revenit însemna că recunoștea existența Parlamentului, rămânea Partidul Poporului, care nu aderase nici la tratativele înțelegerii extraparlamentare a țărăniștilor și a naționalilor⁴⁸.

La începutul anului 1923, zvonurile privitoare la înlocuirea liberalilor s-au amplificat, iar regele, într-o discuție cu N. Iorga, recunoștea, vorbind de Al. Averescu, că generalul avea practica de guvern, fără însă a da asigurări în privința aducerii acestuia la cîrma țării. Întreținerea unei asemenea atmosfere ascutea aviditatea de putere a unor partizani averescani, care, încurajați de C. Argetoianu, cereau, numaidecît, folosirea Parlamentului ca tribună de lansare spre investitura supremă. Toate acestea au accentuat starea de încordare existentă între general și parlamentarii săi, pe tema atitudinii față de Camere, ajungîndu-se ca D. R. Ioanițescu să mărturisească șefului naționaliștilor democrați că „...generalul Averescu nu-i lasă să vie în Cameră; altfel pleacă el din viața politică”⁴⁹. Desigur, o asemenea perseverență, inexplicabilă la un moment dat, cu atît mai mult cu cît se lărgea sfera celor convinși că era complet greșită atitudinea menținerii unui partid politic departe de lucrările Parlamentului⁵⁰, își avea justificările sale. Indiferent dacă intervenise o discuție, cît de cît sigură, între liberali și general, asupra succesiunii, sau la aceasta se va ajunge abia mai tîrziu, indiferent dacă regele ar fi făcut vreo promisiune în acest sens, liderului Partidului Poporului evita să desfășoare vreo acțiune care ar fi putut să ducă la o confuzie între gruparea sa și restul opoziției⁵¹. Pe lîngă că nu era de acord cu metodele acesteia, nu putea accepta ca allicinea, și nu el, să dicteze totul. Apoi, era convins că reorganizîndu-și deocamdată în liniște partidul și păstrînd o atitudine cînd conciliantă cînd potrivnică guvernului, nu putea fi acuzat, fără posibilitatea de a replica, de o înțelegere cu I.I.C. Brătianu. Mai intervenea, în sfîrșit, faptul că atunci cînd regele era amestecat într-un act al cabinetului, era mult mai înțelept să lase, pe cît posibil, impresia că urmează vechea linie, dar, în fond, să ajungă la o soluție de compromis, motivată tocmai de amestecul suveranilor⁵². Or, în cazul în care s-ar fi prezentat în fața Parlamentului ar fi fost obligat să adopte o poziție fără echivoc. Angajîndu-se într-o acțiune parlamentară hotărîtă, nu avea nici convingerea unei reușite. Dimpotrivă, generalul era destul de realist pentru a-și da seama că forțele sale parlamentare erau departe de a-i putea asigura succesul unei întreprinderi de partid. Toate acestea, la care se adăugau și alte considerente, printre care acela de a nu ceda presiunilor lui C. Argetoianu, au determinat, credem, ca Al. Averescu să insiste pentru ca partizanii săi să nu participe la lucrările Parlamentului.

Deschiderea sesiunii parlamentare din toamna anului 1923 a fost însoțită de puternice neînțelegeri izbucnite, de această dată, în cadrul partidului de guvernămînt, care a reușit totuși, în urma aplanării dezacordurilor exis-

⁴⁷ D.A.N.C.D., 26 ianuarie 1923, p. 639 și 29 ianuarie 1923, p. 642; Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 8/1923, f. 77. Ca o contrabalansare a acțiunilor opoziționiste, gruparea țărănistă condusă de I. Inculeț și Partidul Democrat al Unirii din Bucovina, condus de I. Nistor, declarau, în plenul Parlamentului, fuziunea cu Partidul Național Liberal, punînd actele lor pe seama necesității unirii forțelor politice în vederea adoptării Constituției și a dispariției grupărilor regionale, odată cu încheierea rolului lor (D.A.N.C.D., 29 ianuarie 1923, p. 645—650).

⁴⁸ Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, k. 113996.

⁴⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 49, 54; D.A.N.C.D., 7 februarie 1923, p. 738.

⁵⁰ C. Stere, *op. cit.*, p. 71—73.

⁵¹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III. p. 96; idem, *Memorii*, vol. IV, p. 73; „Îndreptarea” din 20.X.1923, p. 1.

⁵² „Îndreptarea” din 20.X.1923, p. 1.

tente, să se consolideze⁵³. Regele, în mesajul de deschidere a Camerelor, făcea un nou apel la unitatea forțelor politice românești⁵⁴. Dacă celelalte partide politice erau prezente, de această dată, la lucrările Parlamentului, Partidul Poporului urma linia impusă în martie 1922, încercând, prin acțiuni extraparlamentare, să demonstreze că este „... singurul instrument politic capabil să contrabalanseze efectele dizolvante ale partidelor de agitație politică...”⁵⁵. Totodată, consecvent ultimelor sale manevre, Al. Averescu declara că dacă Parlamentul putea fi acuzat de ilegalitate, legalitatea guvernului trebuia totuși recunoscută, acesta fiind desemnat de suveran, conform Constituției. Recunoștea chiar intențiile de redresare a situației interne și măsurile judicioase aplicate de liberali, ale căror rezultate, arăta el, se vor resimți însă mult mai târziu⁵⁶. După toate aceste declarații, era și de așteptat ca acuzațiile la adresa colaborării averescano-brătieniste să se intensifice. Și, în timp ce în gruparea averescană desprinderea lui Argetoianu devenise iminentă⁵⁷, în Parlament erau reluate acuzațiile reciproce dintre guvern și opoziție, odată cu discutarea proiectului de răspuns la mesajul tronului⁵⁸. În acest context, membrii majorității guvernamentale, pentru a evita noi acuzații de colaborare, relaua criticile la adresa Partidului Poporului⁵⁹, critici care rămăneau însă fără nici un răspuns din partea generalului.

Ceea ce se impunea atenției, în această perioadă, erau apelurile repetate la conlucrare, lansate în Parlament și pornite din tabăra guvernamentală sau din cea opoziționistă⁶⁰. De asemenea, se putea remarca, cum observa și dr. N. Lupu, o activitate parlamentară deosebită a țărăniștilor⁶¹. Partidul Poporului continua, printr-o activitate extraparlamentară destul de abilă, să atace totuși guvernul și să ceară aducerea sa la frînile statului⁶². Dar, la sfîrșitul anului 1923, a intervenit a doua ruptură, și cea mai gravă, în cadrul formațiunii politice averescane. La 17 decembrie 1923, se desprindea de Partidul Poporului C. Argetoianu, urmat de un grup de partizani și, ceea ce interesează, printre aceștia se numărau majoritatea parlamentarilor aleși pe listele generalului⁶³. Or, în condițiile reorganizării partidului, acțiunea argetoianistă producea o fisură serioasă, greu de reluat, chiar dacă generalul nu va recunoaște decît mai târziu acest lucru. Apoi, forța parlamentară a Partidului Poporului, redusă la mai puțin de jumătate, transformă această formațiune politică într-o grupare foarte slab reprezentată în Corpurile legiuitoare și lipsită deci de posibilitatea desfășurării unei activități parlamentare pe măsura pretențiilor lui Al. Averescu. Totodată, grupul celor desprinși reunea pe cei mai capabili și activi parlamentari, ceea ce accentua gravitatea actului săvîrșit de cel care a fost unul dintre inițiatorii grupării pe care o abandona⁶⁴. Eforturile lui Al. Averescu de a minimaliza sau deforma efectele loviturii primite demonstrau tocmai contrariul⁶⁵. Indiferent însă de orice explicații, pentru Partidul

⁵³ Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, k. 114029—114030; N. Iorga, *Memorii*, vol. IV, p. 105.

⁵⁴ D.A.N.C.D., 15 octombrie 1923, p. 1—2.

⁵⁵ Alexandru Hodoș, *Partide de agitație*, în „Țara noastră”, an. IV (1923), nr. 41, 14 octombrie, p. 1315.

⁵⁶ „Îndreptarea” din 20.X.1923, p. 1; vezi și Alexandru Oteteleșanu, *Rostul partidului poporului și rolul generalului Averescu*, București, 1923, p. 9.

⁵⁷ N. Iorga, op. cit., p. 107; „Viitorul” din 7.XI.1923, p. 3.

⁵⁸ D.A.N.C.D., 11 noiembrie 1923, p. 55—61; 12 noiembrie 1923, p. 67, 70.

⁵⁹ Idem, 16 noiembrie 1923, p. 132.

⁶⁰ Stan Morărescu, *Partidul țărănesc ca factor de ordine și progres*, București, 1923, p. 5, 24.

⁶¹ D.A.N.C.D., 28 noiembrie 1923, p. 316—333; N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 385.

⁶² Bibl. Acad., Arhiva Palatului, LXXII, varia 3.

⁶³ „Îndreptarea” din 18.XII.1923, p. 1; Arh. St. București, Colecția microfilme S.U.A., T. 120, rola 3959, k. 114034—114036.

⁶⁴ „Viitorul” din 30.XII.1923, p. 3.

⁶⁵ Bibl. Acad., Arhiva Al. Averescu, I, mss. 11, f. 2; „Îndreptarea” din 18.XII.1923, p. 1; „Viitorul” din 30.XII.1923, p. 3.

Poporului, sfârșitul anului 1923 reprezenta data care trebuia să marcheze începutul unei noi etape a activității sale.

În ședința din 3 ianuarie 1924, a comitetului executiv al grupării desprinsе de Averescu, se hotără a parlamentarii disidenți să participe la dezbaterile Corpurilor legiuitoare⁶⁶. Această rezoluție, așteaptă dealtfel, a determinat pe majoritatea parlamentarilor averescani să părăsească Partidul Poporului. La rîndul său, Al. Averescu, convocîndu-și comitetul executiv, își exprima părerea că Partidul Poporului trebuia să păstreze atitudinea de pînă atunci, rămînînd, deci, în continuare, departe de Parlament⁶⁷. Ca urmare a acestor precizări, în ședința Camerei din 29 ianuarie 1924, D. R. Ioanițescu declara că Partidul Poporului reorganizat condamna guvernul pentru falsificarea regimului parlamentar, „... îndepărtînd partidele din opoziție de la datoria lor de a lumina dezbaterile și a controla actele de guvern”⁶⁸. Față de gravele probleme economice care necesitau o rezolvare neîntîrziată, disidența argetoianistă hotărâ să participe la lucrările Parlamentului, luptînd pentru separarea vieții politice de cea economică. Imediat, C. Jornescu, în numele Partidului Poporului, obligat de expozeul deputatului disident la noi precizări, arăta că acest partid menținea declarația făcută la începutul legislaturii, întrucît linia politică a formațiunii averescane rămînea neschimbată, „... deoarece nu a intervenit nici un fapt politic nou, menit să determine o altă metodă de luptă împotriva unui sistem de guvernare refuzat de întreaga opinie publică a țării”⁶⁹. Reafirmarea unor puncte de vedere deja cunoscute se impunea pentru lămurirea opiniei publice care putea fi dezorientată de defecțiunile survenite în cadrul Partidului Poporului. Al. Averescu se desolidariza de orice act emanat din Camerele existente și chiar dacă parlamentarii disidenți nu-și depuneau mandatele, cum pretindeau uzanțele politice consacrate, hotărâ să activeze în concordanță cu declarațiile din martie 1922⁷⁰. Prezența în Cameră și intervenția lui C. Jornescu se impuneau și datorită faptului că Virgil Madgearu începuse deja să vorbească despre „... cele două fracțiuni ale partidului poporului...”, iar D. R. Ioanițescu încerca să demonstreze că grupul lor reprezenta adevărata organizație a acestui partid⁷¹. Consumîndu-se și această nouă prezență a parlamentarilor averescani în Camere, Partidul Poporului continua a respecta, după cum declarase, aceeași poziție față de activitatea Corpurilor legiuitoare.

Dezbaterile parlamentare au continuat să se desfășoare în nota lor obișnuită, în timp ce majoritățile guvernamentale reușeau să impună, prin superioritatea lor numerică, votarea oricărei legi prezentate Camerelor, trezind deseori nemulțumirea sau retragerea opoziției⁷². În aceste împrejurări, Al. Averescu organiza, la 3 iunie 1924, la București, o importantă manifestație de partid⁷³, prin care încerca să demonstreze că forța politică și popularitatea grupării sale⁷⁴ o impuneau ca virtuală formațiune ministerială⁷⁵. Intenția, mărturisită de general, era de a atrage atenția asupra locului deosebit pe care-l ocupa Partidul Poporului în viața politică a țării, loc în virtutea căruia trebuia să se discute succesiunea guvernamentală⁷⁶. În urma acestei acțiuni, între I.I.C. Brătianu și Al. Averescu s-a încheiat un pact, cunoscut și de rege, prin care liderul liberal îl asi-

⁶⁶ „Viitorul” din 5.I.1924, p. 3.

⁶⁷ Idem, din 31.I.1924, p. 3.

⁶⁸ D.A.N.C.D., 29 ianuarie 1924, p. 1179.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*; „Îndreptarea” din 31.I.1924, p. 1.

⁷¹ D.A.N.C.D., 29 ianuarie 1924, p. 1180.

⁷² Idem, 26 mai 1924, p. 2552; N. Iorga, *Memorii*, vol. IV., p. 161.

⁷³ Arh. St. București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 7/1926, f. 188.

⁷⁴ „Îndreptarea” din 4.VI.1924, p. 1—2; Octavian Goga, *Un triumf al democrației*, în „Țara noastră”, an. V (1924), nr. 23, 8 iunie, p. 701—702.

⁷⁵ Bibl. Acad., Arhiva Al. Averescu, I, mss 22, f. 5—6; „Îndreptarea” din 5.VI.1924, p. 1; Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 209.

⁷⁶ *Uzурparea de la 4 Iunie 1927 în lumina discursurilor și declarațiilor d-lui general Al. Averescu președintele Partidului Poporului*, București, p. 69.

gura pe general de sprijinul său în vederea ajungerii la guvern⁷⁷. Conform aranjamentului intervenit, va relata mai târziu Al. Averescu, „... am luat hotărârea să reintrăm în Parlament”⁷⁸. Decizia n-a fost pusă în practică imediat, deoarece Corpurile legiuitoare urmau a-și încheia lucrările uneia dintre cele mai lungi sesiuni din anele parlamentarismului românesc. Totodată, nu era prea recomandat ca reîntoarcerea în Camere să aibă loc în condițiile unor repetate prelungiri ale dezbaterilor, după ce regele aprobase guvernului adoptarea tuturor „legilor organice” care completau Constituția.

Deschiderea sesiunii parlamentare din octombrie 1924 avea loc „... într-o atmosferă grea...”⁷⁹, iar Partidul Poporului continua să absenteze, chiar dacă liberalii anunțaseră participarea sa la activitatea Camerelor. Nehotărârea poate fi pusă pe seama tendințelor centrifuge manifestate de Octavian Goga sau a perspectivelor unor tratative cu transilvănenii⁸⁰. De asemenea, se aștepta ca la congresul partidului să se legalizeze reîntoarcerea parlamentarilor averescani în Camerele care urmau a dezbate, conform mesajului regal, „... unificarea regimurilor administrative... și o nouă lege electorală...”⁸¹.

Înainte însă ca Al. Averescu să se reîntoarcă în Camere, Partidul Național, după exemplul țărăniștilor, fără a renunța la declarația expusă la începutul legislaturii, arăta că „... se va mărgini a întrebuința tribuna parlamentară. În toate ocaziile, ... numai ca un mijloc de a informa opinia publică și de a ridica protestul națiunii împotriva regimului de corupție și de arbitrar al guvernului”⁸².

În aceste împrejurări, după ce congresul Partidului Poporului oficializase noua atitudine privind activitatea parlamentară, în ianuarie 1925, după aproape trei ani de expectativă, Al. Averescu se decidea, în sfârșit, să renunțe la poziția de abținere a grupării sale de la lucrările Corpurilor legiuitoare. În cuvîntul de deschidere a congresului Partidului Poporului, din decembrie 1924, justificîndu-și hotărîrea, generalul declara că un guvern poate modifica întreaga legislație adoptată de cabinetul precedent, exceptînd legea electorală și cea administrativă. În virtutea acestui fapt, în cazul în care Partidul Poporului ar fi indicat ca succesor al liberalilor, ar fi obligat să aplice cele două legi. Deci, în condițiile în care Camerele vor discuta legile anunțate, participarea Partidului Poporului la aceste dezbateri, ca partid de opoziție, se impunea cu acuitate. Discuțînd cursul viitoarelor sale relații cu liberalii, Al. Averescu recunoștea că formațiunea guvernamentală reprezintă „... singurul partid puternic, singurul partid de guvernămînt”, alături de Partidul Poporului⁸³.

Reîntoarcerea Partidului Poporului în Camere, ca urmare a înțelegerii survenită în iunie 1924, a avut, pentru desfășurarea ulterioară a activității parlamentare, dar mai ales pentru evoluția relațiilor dintre forțele politice opoziționiste, o influență deosebită. Opinia politică avea astfel posibilitatea să judece pretențiile succesoriale ale averescanilor în funcție și de activitatea lor parlamentară, circumstanță care impunea afirmarea directă a punctelor lor de vedere față de marile probleme ale țării. Apoi, atitudinea grupului parlamentar dirijat de general clarifica, întrucîtva, sensul în care se îndreptau preferințele formațiunii ministeriale în legătură cu transmiterea puterii. De asemenea, abandonarea poziției impusă de declarația prezentată la începutul legislaturii făcea să dispară neînțelegerile din cadrul partidului pe tema atitudinii față de viața parlamentară. În sfârșit, reintrarea Partidului Poporului în activitatea parlamentară, la puțin timp după ce și C. Argetoianu reușise să pătrundă în Cameră, încheia acțiunea de revenire a tuturor forțelor opoziționiste la o viață parlamentară cît de cît normală.

⁷⁷ General Al. Averescu, *op. cit.*, p. 7—8; Bibl. Acad., Arhiva Al. Averescu, I, mss. 21, f. 7.

⁷⁸ General Al. Averescu, *op. cit.*, p. 7—8.

⁷⁹ N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 387; D.A.N.C.D., 15 octombrie 1924, p. 1—2.

⁸⁰ N. Iorga, *Memorii*, vol. IV., p. 188.

⁸¹ D.A.N.C.D., 15 octombrie 1924, p. 2.

⁸² Idem, 28 octombrie 1924, p. 20 și 29 noiembrie 1924, p. 380.

⁸³ „Îndreptarea” din 7.I.1925, p. 2.

La 26 ianuarie 1925, în atmosfera unor avansate tatonări în vederea fuziunii Partidului Național cu gruparea naționalistă a poporului⁸⁴, după nereușita creării unui front unic al partidelor democratice⁸⁵ și neînțelegerile izbucnite în rândul transilvănenilor⁸⁶, după protestele țărăniști împotriva guvernului și a înțelegerii averescano-brătieniste⁸⁷, la care se adăugau pretensele insistențe liberale pe lângă rege în favoarea generalului⁸⁸, Partidul Poporului își făcea reîntrirea în viața parlamentară. Declarația prezentată Corpurilor legiuitoare, de deputatul P. Groza și senatorul Elie Dăianu, constată că atitudinea de neparticipare la lucrările Parlamentului, adoptată la începutul legislației, și-a pierdut eficiența, datorită faptului că principalele partide opoziționiste, sub o formă sau alta, au revenit în Parlament. Partidul Poporului, se arăta în declarație, ținând la prestigiul său de partid serios a rămas consecvent cu prima hotărâre, dar în noua conjunctură, „... Parlamentul fiind chemat să înzestreze țara cu două legi, cea administrativă și cea electorală, din aplicarea căror, fără posibilitatea vreunei modificări, va ieși noua guvernare a țării, ... crede că este de datoria tuturor partidelor, ... de a colabora la alcătuirea acestor legi. Partidul poporului declară de aceea, că din ziua de azi, va participa prin reprezentanții săi din Cameră și Senat, la lucrările Parlamentului, în toată accepțiunea politică a cuvintului”⁸⁹. Se sublinia că această declarație n-are „efect retroactiv” și că formațiunea averescană își propunea o colaborare „... cu cele mai bune intențiuni, desbrăcat de orice pasiune politică și însuflețit numai de dorința cinstită, ca țara să fie înzestrată cu niște legi corespunzătoare nevoilor timpului”⁹⁰.

Dacă prezența în Parlament a Partidului Poporului era pe deplin clarificată, nu același lucru putem afirma despre celelalte partide opoziționiste, care nu-și definitivaseră încă poziția față de lucrările necesare adoptării celor două legiuri anunțate. În acest timp, în activitatea lor extraparlamentară, forțele opoziționiste erau preocupate de constituirea unui „bloc democratic”, acțiune inițiată de un apel al lui Iuliu Maniu, la care au răspuns Al. Averescu și I. Mihailescu, dar care a dus, în cele din urmă, doar la fuziunea transilvănenilor cu grupul Iorga—Argetoianu⁹¹. Fără a lăsa măcar speranțe pentru viitor, urmările apelului manist au înverdat faptul că atât timp cât C. Argetoianu apărea printre candidații la fuziune, Partidul Poporului și cel țărănesc refuzau orice bază de negocieri. Totuși, așa cum recunoștea și Al. Averescu, fuziunea produsă simplifica sistemul politic existent⁹², ceea ce va determina și o oarecare clarificare a vieții parlamentare.

Deși prezenți în Camere, parlamentarii averescani manifestau încă o atitudine rezervată față de dezbaterile legilor prezentate de către guvern. Cu toată declarația de reîntoarcere, generalul continua să absenteze de la lucrările organismelor parlamentare, criticând, la diverse întruniri de partid, guvernul și restul forțelor opoziționiste și dezmințind orice înțelegeri cu liberalii, relevând însă faptul că I.I.C. Brătianu avea convingerea că Partidul Poporului era singurul care îl putea succeda⁹³. În această atmosferă, care întreținea procesul de disoluție a grupărilor opoziționiste, în Cameră se consumau episoade proprii parlamentarismului.

⁸⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 206, 209.

⁸⁵ I. Lupaș, *Necesitatea unei concentrări democratice*, Cluj, <1925>, p. 16; *Conferința politică de la Cluj*, în „Țara noastră”, an. VI (1925), nr. 3, 18 ianuarie, p. 68—69.

⁸⁶ *Memoriul d-lui V. Goldiș către d. Iuliu Maniu*, în „Țara noastră”, an. VI (1925), nr. 3, 18 ianuarie, p. 73—82.

⁸⁷ Petre P. Suci, *Pentru țărănism*, București, s.a., p. 14—32.

⁸⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 207; Biblioteca Centrală de Stat, Fond St. Georges, pachet LVI, dosar 10.

⁸⁹ D.A.N.C.D., 26 ianuarie 1925, p. 1208.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ „Îndreptarea” din 2.II.1925, p. 1; 3.II.1925, p. 4; 7.II.1925, p. 1; N. Iorga, *op. cit.*, p. 212.

⁹² „Îndreptarea” din 27.II.1925, p. 4.

⁹³ Idem, din 19.II.1925, p. 4 și 20.II.1925, p. 4.

mului românesc, care învederau, dacă mai era nevoie, relațiile dintre liderul Partidului Poporului și cel liberal. Astfel, abia reîntors în Cameră, și trecînd, după declarațiile sale, peste opoziția firească dintre guvern și celelalte partide politice, Al. Averescu cerea formațiunii ministeriale explicații asupra respectării angajamentelor privind adoptarea legii electorale. După răspunsul formulat de președintele Consiliului de Miniștri, în care promitea respectarea întocmai a programului constituțional și mulțumirile generalului, „... pe deplin satisfăcut cu răspunsul...”, cei doi șefi de partid părăseau sala, gestul ducînd la compararea Camerei cu un „... teatru de marionete...”, al cărui regizor era generalul⁹⁴.

În aceste condiții, de evidentă sfidare a forțelor opoziționiste, atît de Brătianu cît și de Averescu, s-a ajuns în Parlament la o atmosferă de proteste generale. Virgil Madgearu remarcă „... atitudinea de vizir...” a primului ministru, iar Iuliu Maniu arată că acesta „... a făcut declarații pe baza unei înțelegeri cu un șef al opoziției”. În consecință, continua politicianul transilvănean, Partidul Național nu recunoștea legalitatea Parlamentului, cerînd coalizarea tuturor forțelor pentru răsturnarea guvernului⁹⁵. Foarte semnificativ și plastic, dr. N. Lupu relatează că „un șef de partid, care absentează de la lucrările acestui Parlament, tratîndu-vă cu disconsiderațiune și dispreț timp de trei ani de zile, reușește să obțină a opta minune din lume și să aducă în fața Parlamentului pe primul ministru al țării ca să facă o declarație; comunicare și declarație, puse la cale dinainte cu un efect precis: Regele care pleacă desemnează pe Regele care vine”⁹⁶. Cu această ocazie se preciza că Partidul Tărănesc continua a nu recunoaște Parlamentul și Constituția și că va participa la dezbaterile legilor administrativă și electorală, fără a le vota⁹⁷.

Actul reîntoarcerii generalului în Cameră a constituit, așa cum se recunoștea, „... un mic eveniment politic”, care a influențat formularea răspunsului la întrebarea legată de succesiune. Ridicarea opoziției împotriva evidentei coaliții, releva îngrijorarea ca generalul „... să nu reînvieze politicește ca pasărea Phoenix și mai ales ca d. Brătianu să nu-și fie cuvîntul dat că va recomanda M. S. Regelui un guvern Averescu”⁹⁸.

La Senat, discuțiile generale asupra proiectului de lege pentru unificarea administrativă i-au dat posibilitatea parlamentarului averescan Elie Dăianu să ia parte activă la dezbateri, după ce, cum singur recunoștea, „... am făcut sacrificiul tăcerii...”, respectînd disciplina de partid⁹⁹. Discuțînd proiectul legii administrative, Elie Dăianu remarcă justetea ideii de unificare cuprinsă în acest proiect, bine alcătuit și pe nedrept respins de o minoritate care se pierdea în critici. Conchizînd că totul depindea de „omul care este chemat să o aplice”¹⁰⁰ (legea administrativă — Gh. I. F.), reprezentantul Partidului Poporului nu făcea altceva decît să sugereze, într-o formă voalată, recurgerea la serviciile generalului.

În Cameră, deși prezenți, deputații averescani nu au participat la discutarea unor proiecte de lege destul de importante, așteptînd legea administrativă și fiind preocupați de alegerea parțială de la Reghin, în urma căreia Octavian Goga a pătruns în Cameră¹⁰¹. Activitatea parlamentară și cea extraparlamentară a unei importante părți a opoziției era încă influențată, în acea perioadă, de preferențele ce au urmat fuziunii din 8 martie 1925¹⁰².

⁹⁴ D.A.N.C.D., 28 februarie 1925, p. 1707—1708; N. Iorga, *op. cit.*, p. 221.

⁹⁵ D.A.N.C.D., 28 februarie 1925, p. 1708—1709.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 1709.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 1709—1710.

⁹⁸ Sincer, *Puterea*, în „Jos masca”, an. I (1925), 5 martie, p. 109; „Îndreptarea” din 4.III.1925, p. 1.

⁹⁹ *Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Senatului*, 12 martie 1925, p. 921 (în continuare vom cita, prescurtat, D.A.N.C.S., după care vom indica data ședinței).

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 923; vezi și „Îndreptarea” din 17.III.1925, p. 1.

¹⁰¹ „Viitorul” din 10.III.1925, p. 3; „Îndreptarea” din 9.III.1925, p. 4; N. Iorga, *op. cit.*, p. 223, 227—228.

¹⁰² „Îndreptarea” din 24.III.1925, p. 4; „Viitorul” din 25.III.1925, p. 3.

Elie Dăianu, la intervențiile căruia se reducea de fapt întreaga activitate desfășurată de Partidul Poporului în Senat, participând la dezbaterea proiectului legii generale de pensii, arăta că spre deosebire de acea parte a opoziției care s-a obișnuit să combată, cu orice mijloace, proiectele guvernului, gruparea pe care o reprezenta a adoptat cu totul o altă atitudine, deși guvernul n-a răspuns așteptărilor. Aproba însă proiectul de lege discutat, ca făcând parte dintre legile de unificare, convins fiind că aplicarea lui va efectua corecturile necesare¹⁰³.

Observăm deci, că, dacă pînă la reîntrirea în Parlamentul Partidul Poporului desfășura o activitate deosebită față de restul opoziției, participarea la lucrările organismelor parlamentare nu modifica atitudinea generală a grupării averescane. Toate acestea făceau ca Partidul Poporului să rămână în Parlament singura formațiune politică criticată de opoziție, deoarece, în general, forțele opoziționiste, oricît de dezbinat erau, evitau criticile reciproce, acestea adresîndu-se doar guvernului.

O nouă manifestare a atitudinii de ostilitate întîmpinată de Partidul Poporului în Camere s-a evidențiat cu prilejul validării alegerii lui Octavian Goga, ca deputat de Reghin. Cu această ocazie, M. Popovici, după ce constata că alegerea a constituit „... o pildă a dezastrului moral în care se zbate țara noastră”, propunea instituirea unei anchete după care să se procedeze la invalidare¹⁰⁴. Declarația era semnată însă, de această dată, numai de proaspeții fuzionați, țărăniștii păstrînd o atitudine de rezervă. În cuvîntul ce a urmat declarației, M. Popovici, justificîndu-și atacul împotriva unui reprezentant al opoziției, considera candidatura averescană ca reprezentînd guvernul, deoarece, între cele două partide, exista o similitudină de principii, concretizată într-o colaborare mascată¹⁰⁵. De fapt, opoziția atît de înverșunată față de alegerea lui Octavian Goga nu pornea numai de la colaborarea ce se putea observa între guvern și Partidul Poporului. Cauzele erau mult mai complexe, mai ales în noile condiții. Partidul Național se considera, după fuziune, drept un al doilea partid de guvernămînt, singurul îndreptățit a succeda pe liberali și nu putea accepta succesul electoral al unui alt partid. Apoi, Octavian Goga, cel care în martie 1920 provocase acțiunea disolutivă a unui grup de transilvăneni, membri ai Partidului Național, se alegea în Transilvania, regiune a țării unde naționalii dețineau supremația politică. Mai mult, noul ales sublinia că rezultatul consultării corpului electoral, la Reghin, reprezenta consecința unui lung proces desfășurat între el și Partidul Național, căzută în desuetudine după acceptarea „bicefaliei politice”¹⁰⁶. Or, toate acestea determinau manifestarea, din partea Partidului Național, a unei atitudini potrivnice față de una dintre grupările opoziției. Totodată, se putea constata o accentuare a îndepărtării Partidului Tărănesc de cel național, începută în urma nereușitei constituirii „blocului democratic” și a fuzionării transilvănenilor cu gruparea din care făcea parte și C. Argetoianu. Dealtfel, discuțiile purtate în Parlament indicau la un moment dat conturarea unei tabere opuse naționalilor, ce unea majoritățile guvernamentale și averescanii, acestora din urmă alăturîndu-li-se și țărăniștii¹⁰⁷. Al. Vaida-Voevod, sesizînd cursul acestor tendințe, cerea oficializarea noului „cartel” și trecerea la o acțiune comună declarată. Respingînd acuzația, dr. N. Lupu arăta că „ne-am vindecat... de boala pertractărilor politice de la tratativele cu d-voastră”. Afirmția deputatului țărănist arăta că de fapt nu putea fi vorba de o alăturare a lor la colaborarea averescano-brătienistă, ci de o atitudine de moment cauzată tocmai de manevrele transilvănene, așa cum recunoștea și I. Mihalache¹⁰⁸. Octavian Goga, în disputa sa cu naționalii, avansa părerea după care „... aceste alegeri sînt un fel de termometru politic, din care are să se descifreze voința Ardealului”, recunoscînd însă existența pactului de la

¹⁰³ D.A.N.C.S., 3 aprilie 1925, p. 1420—1421.

¹⁰⁴ Idem, 8 aprilie 1925, p. 2559—2560.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 2562—2563.

¹⁰⁶ Ibidem, p. 2575—2577.

¹⁰⁷ „Îndreptarea” din 3.II.1925, p. 4; D.A.N.C.D., 8 aprilie 1925, p. 2574—2476, 2578, 2587.

¹⁰⁸ D.A.N.C.D., 8 aprilie 1925, p. 2576; 9 aprilie 1925, p. 2592.

Ciucea¹⁰⁹. N. Iorga, obligat noilor săi colaboratori, față de care își modificase brusc convingerile, acuza pe liberali pentru politica greșită desfășurată în raporturile cu Partidul Național și pentru încercările de reabilitare a unei forțe politice iremediabil compromise, căreia i se alăturaseră și țărâniștii¹¹⁰. Intervenind în discuție, Al. Averescu încerca să argumenteze popularitatea grupării sale în Transilvania, adoptînd o poziție ambiguă față de chestiunea colaborării cu I. I. C. Brătianu. Răspunsul la acuzațiile aduse Partidului Poporului era completat și de Octavian Goga, care ataca pe Iuliu Maniu pentru lipsa unor declarații în legătură cu Constituția, așa cum făcuse N. Iorga, aducînd din nou în discuție programul fuziunii¹¹¹.

Pornite la început ca o dispută între transilvăneni și Octavian Goga, debaterile în jurul validării mandatului acestuia au reliefat instabilitatea vieții politice românești, manifestată prin lipsa unei perspective de colaborare a forțelor opoziționiste, care continuau a se compromite reciproc, înlesnind astfel stabilitatea guvernamentală. Deși fuzionați, Iuliu Maniu și N. Iorga nu plecau de la aceleași principii, iar transilvănenii refuzau o alăturare publică la poziția exprimată de liderul naționaliștilor democrați în Cameră. Prezența lui C. Argetoianu în gruparea rezultată din fuziune excludea posibilitatea apropierii de țărâniști și mai ales de Al. Averescu. Accentuarea disensiunilor dintre Partidul Național și cel al poporului, în noua conjunctură, determina pe țărâniști să incline de această dată în favoarea celui din urmă, fără ca gestul lor să poată fi considerat și ca o orientare spre formațiunea aflată la guvern¹¹².

Deși modificările intervenite în cadrul sistemului partidelor politice românești complicasera relațiile dintre forțele parlamentare, se ajunsese totuși, în primăvara anului 1925, la o oarecare clarificare a eternei chestiuni succesoriale. Dacă liberalii deveniseră mai siguri pe situație, Partidul Poporului se apropia treptat de ziua investiturii supreme, contrar unor previziuni de nereușită¹¹³. Dar, acest nou echilibru a avut o durată efemeră, încît, la sfîrșitul lunii aprilie 1925, țărâniștii, părăsind Camera pentru trei zile, erau din nou sprijiniți de naționali; în timp ce Maniu cerea o mai strînsă solidarizare a grupărilor opoziționiste, N. Iorga propunea soluția adoptării unei mișcări antiguvernamentale¹¹⁴.

Aducerea în discuția Camerei a legii pentru unificarea administrativă a constituit un nou prilej pentru clarificarea relațiilor intervenite între forțele opoziționiste sau între acestea și guvern. Gruparea parlamentară a naționaliștilor democrați, care își făceau un titlu de glorie din faptul că nu votaseră de la începutul legislaturii nici o lege, respingea și acest proiect, criticînd fosta guvernare a Partidului Poporului și întrebîndu-se cu îngrijorare „... ce stafie de styx...” va fi adusă la guvern¹¹⁵. Aluzia era așa de transparentă, încît, atît guvernul cît și generalul s-au simțit blamați.

Vădit îngrijorați de atitudinea afișată de țărâniști în timpul validării alegerilor de la Reghin, gruparea fuzioniștilor trecea peste orice resentiment, încercînd să-și apropie, acțiunii lor parlamentare, pe țărâniști. Solidarizîndu-se cu acțiunea, N. Iorga prezenta, la 2 mai 1925, în Cameră, o declarație în care arăta că opoziția din întreaga țară cerea înlăturarea guvernului existent și constituirea unor noi Adunări¹¹⁶. De data aceasta, actul parlamentar prezentat de N. Iorga era semnat și de țărâniști, provocînd în cele din urmă o dispută zgomotoasă cu I.I.C. Brătianu, dispută față de care Al. Averescu a păstrat, în Parlament, o atitudine de rezervă, criticată însă în oficiosul Partidului Poporului¹¹⁷.

¹⁰⁹ D.A.N.C.D., 9 aprilie 1925, p. 2593, 2597.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 2601—2603; N. Iorga, *Memorii*, vol. V, p. 9.

¹¹¹ D.A.N.C.D., 9 aprilie 1925, p. 2606—2607.

¹¹² „Viitorul” din 14.IV.1925, p. 3; vezi și N. Iorga, *op. cit.*, p. 10.

¹¹³ „Îndreptarea” din 25.IV.1925, p. 4 și 28.IV.1925, p. 2; N. Iorga, *op. cit.*, p. 10.

¹¹⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 13.

¹¹⁵ D.A.N.C.D., 1 mai 1925, p. 3000, 3006 și 2 mai 1925, p. 3012.

¹¹⁶ *Idem*, 2 mai 1925, p. 3057, 3060; N. Iorga, *op. cit.*, p. 16—17.

¹¹⁷ D.A.N.C.D., 2 mai 1925, p. 3060—3064; „Îndreptarea” din 6.V.1925, p. 1.

Generalul a reapărut în atenția Camerei cu ocazia exprimării atitudinii sale față de legea administrativă, postură caracterizată de N. Iorga drept o „tindăleală lamentabilă”, de care se jenau chiar și partizanii averescani¹¹⁸. Exprimându-și satisfacția pentru adoptarea reformei administrative, Averescu nu putea ocoli o poziție echivocă în legătură cu conținutul acesteia, în fața căreia, deși ar fi avut să-i aducă unele corective, declara că „... nu vreau să alunec pe panta polemicii de la partid la partid și vă declar că, în condiții identice, nu știu dacă noi am fi putut face mai bine și mă îndoiesc că alții ar fi putut face mai bine”¹¹⁹. Acuzat de „diplomație politică” și de subiectivism, Averescu observa totuși că proiectul liberal confunda autonomia cu descentralizarea, fără a respinge însă legea, atitudine care a dus la instaurarea în Cameră a unei atmosfere străină țelurilor parlamentare. Pretinzând a discuta călăuzit de interesele generale, el afirma că observațiile sale nu priveau o lege de partid, ci una destinată țării, și că din aceste considerente va vota reforma administrativă, socotind-o absolut necesară¹²⁰. Dintre grupările parlamentare mai importante, formațiunea politică averescană era singura care se declara pentru noua reformă administrativă, în formula propusă de liberali, participând la votarea acesteia. Pe de altă parte, restul opoziției, devenită acum „opoziția unită”, continua să întocmească mereu noi planuri de colaborare în vederea înlocuirii liberalilor și a preluării guvernării¹²¹.

În fața întrunirii preconizată de „opoziția unită” și a intervențiilor prin care se cerea dizolvarea Parlamentului în momentul în care I. I. C. Brătianu anunța prelungirea sesiunii, Al. Averescu îl acuza pe N. Iorga de subminarea regimului parlamentar. Răspunzându-i, Iorga declara, sugestiv, că „eu nu obișnuiesc să execut pe muribunzi și cu atât mai puțin să răscolesc țărina proaspătă a acelor cari în politică, sunt morți din vina lor”¹²². În urma acestei aserțiuni, s-a ajuns în Cameră la insulte între parlamentarii opoziționiști și Partidul Poporului, care, arăta Octavian Goga, răspundea „... ideii de opoziție normală, ideii de opoziție într-un spirit de ordine”¹²³. Disputa a continuat și în ședințele următoare, grupul averescan fiind numit de Al. Vaida-Voevod „... aripa clandestină a majorității”, în timp ce generalul era acuzat de dr. N. Lupu de a fi „președinte ad-interim al acestei majorități...”¹²⁴. În circumstanța obstrucționistă practică de opoziție, majoritățile parlamentare au recurs din nou la formula excluderilor¹²⁵. Totodată, atacurile opoziției împotriva guvernului se îndreptau tot mai des și împotriva Partidului Poporului, despre al cărui șef, N. Iorga, după ce își mărturisise admirația față de el, declara că nu l-ar fi amestecat în politică „... pentru nimic în lume”¹²⁶. Răspunzând acuzației, deși N. Iorga lipsea intenționat din Cameră, Al. Averescu arăta că Parlamentul nu este „... o judecatorie de pace pentru certurile dintre partide și pentru certurile dintre membrii săi”, anunțând că nu va mai răspunde, în continuare, la nici o altă acuzație¹²⁷.

Între timp, tratativele dintre resturile Partidului Conservator Progresist și Partidul Poporului urmau un curs ascendent, cu toate că și transilvănenii încercau o alipire a foștilor marghilomaniști¹²⁸.

¹¹⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 19.

¹¹⁹ D.A.N.C.D., 8 mai 1925, p. 3138 și 13 mai 1925, p. 3226.

¹²⁰ Idem, 8 mai 1925, p. 3142—3144.

¹²¹ Idem, 11 mai 1925, p. 3179, 3181; N. Iorga, *op. cit.*, p. 22.

¹²² D.A.N.C.D., 15 mai 1925, p. 3274 și urm.; 16 mai 1925, p. 3324—3325.

¹²³ Idem, 18 mai 1925, p. 3334, 3336; Arh. St. București, Fond Casa Regală. Ferdinand, dosar 1/1925, f. 1—2.

¹²⁴ D.A.N.C.D., 19 mai 1925, p. 3352, 3356.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 3376; 20 mai 1925, p. 3381, 3428; „Viitorul” din 21.V.1925, p. 5.

¹²⁶ D.A.N.C.D., 20 mai 1925, p. 3389.

¹²⁷ Idem, 23 mai 1925, p. 3472; vezi și General Al. Averescu, *Spulberarea unor insinuanțuni calomnioase*, București, 1925, *passim*.

¹²⁸ Ion Balint, *Fuziunea partidului poporului*, în „Țara noastră”, an. VI (1925), nr. 22, 31 mai, p. 711—712; M. Theodorian-Carada, *op. cit.*, p. 129.

În Parlament, liberalii, în fața atitudinii obstrucționiste a opoziției, manifestată cu prilejul discuției legii administrative, propuneau modificarea regulamentului Adunării Deputaților, ceea ce a dus la ascuțirea contradicțiilor dintre minoritatea parlamentară și majoritățile guvernamentale. Discutind propunerea liberală, Virgil Madgearu afirma că „... nu faceți decît să surpați în continuu la temelii Parlamentului în țara românească”, anunțînd că țărăniștii și naționalii nu vor lua parte la discuția pe articole a legii administrative¹²⁹.

Al. Averescu, după ce fusese acuzat de Madgearu ca fiind „... sluga Partidului liberal...”, recunoștea că modificările regulamentului se impuneau ca „... o adevărată necesitate și din punctul de vedere general și din punctul de vedere al politicii de partid”¹³⁰. Din nou, generalul adopta o poziție opusă restului forțelor opoziționiste, respectînd înțelegerea intervenită în iunie 1924. Bineînțeles, disputa obișnuită a reapărut, transformînd incinta Camerei într-o scenă de acuzații și invective reciproce. Încercînd să se disculpe, Al. Averescu arăta că atitudinea opoziției transforma înlocuirea liberalilor într-o imposibilitate constituțională, atît timp cît legile administrativă și electorală nu erau votate. După ce parlamentarii averescani votau în mod ostentativ modificarea, iar naționalii arătau că Parlamentul a devenit o „oficină guvernamentală”, atmosfera din Cameră a căpătat o astfel de înfățișare încît vicepreședintele acesteia era nevoit să amenințe cu intervenția armatei¹³¹. Adoptarea modificării a atras după sine prezentarea de către „opoziția democratică și națională” a unei declarații ce considera noua hotărîre drept „ilegală și neavenită”. Imediat după declarația opoziției, majoritățile guvernamentale veneau cu o moțiune îndreptată împotriva obstrucției¹³². Seria declarațiilor a continuat, fără a modifica cu nimic cursul relațiilor existente între forțele opoziționiste și guvern.

Al. Averescu, nerăbdător să se depășească și ultimul punct al operei guvernamentale — legea electorală —, se arăta îngrijorat de imposibilitatea rezolvării unei eventuale crize ministeriale intervenită în pauza parlamentară, de vreme ce regimul electoral nu fusese pus de acord cu prevederile constituționale. Adresîndu-se „opoziției unite”, el atrăgea atenția acesteia asupra faptului că „... de mult se consideră legea electorală drept cîntecul lebedei al partidului de la putere, și d-voastră țineți ca să se amine cîntecul lebedei”¹³³.

Retrasă de la discuția pe articole a legii administrative, în urma declarației prezentate de Al. Vaida-Voevod, la 6 iunie 1925, „opoziția unită” revenea asupra atitudinii sale, participînd la dezbaterile proiectului de lege pentru ratificarea convențiilor încheiate între Ministerul de Finanțe și Banca Națională. Și de această dată, discuțiile au urmat același curs, evidențîindu-se, pe de o parte, înțelegerea dintre Partidul Poporului și cel liberal și, pe de altă parte, hotărîrea „opoziției unite” de a respinge orice lege a guvernului¹³⁴.

În aceste împrejurări, I. I. C. Brătianu anunța depunerea în Senat a proiectului legii electorale, și, spre surprinderea tuturor, declara închise lucrările Parlamentului. În fața unei asemenea manevre, neașteptată de nimeni, „opoziția unită” făcea o declarație în care se obliga să permită trecerea legii electorale, prin Camere, în 24 de ore¹³⁵. Formula adoptată de liberali punea opoziția în fața unei situații fără ieșire, asigurîndu-și astfel substratul constituțional necesar pentru justificarea prelungirii guvernării¹³⁶. Cădeau astfel și ultimele speranțe ale celor care considerau că sfîrșitul sesiunii parlamentare se va confunda cu demiterea formațiunii ministeriale. În noua conjunctură, toți sperau ca pauza parlamentară să aducă clarificările necesare, calculîndu-și șansele ajungerii la guvern.

¹²⁹ D.A.N.C.D., 2 iunie 1925, p. 3893; 3 iunie 1925, p. 3904—3907.

¹³⁰ Idem, 3 iunie 1925, p. 3904, 3909.

¹³¹ Ibidem, p. 3910—3936.

¹³² D.A.N.C.D., 4 iunie 1925, p. 3940—3948.

¹³³ Idem, 10 iunie 1925, p. 4081—4082.

¹³⁴ Ibidem, p. 4085; 11 iunie 1925, p. 4129.

¹³⁵ D.A.N.C.S., 13 iunie 1925, p. 2495, 2503; N. Iorga, *op. cit.*, p. 35; „Viitorul” din 15.VI.1925, p. 3—4.

¹³⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 37; idem, *Supt trei regi*, p. 390.

A doua zi după închiderea Camerelor, Partidul Poporului fuziona cu Partidul Conservator Progresist, fără ca forța parlamentară a grupării averescane să se modifice, întrucât marghilomaniștii nu erau reprezentați în Camere ¹³⁷.

Naționaliștii, asigurați de rege că generalului nu i s-a făcut nici o promisiune în privința succesiunii, continuau a întreține relații de colaborare cu țărăniștii, coalizându-se împotriva Partidului Poporului ¹³⁸. Între guvern și Al. Averescu totul părea neschimbat, deși acesta din urmă, văzându-și planurile zădărnice de terțipurile liberalilor, se arăta deseori nemulțumit de evoluția relațiilor cu I. I. C. Brătianu. Așa se explica faptul că oficiosul liberal atrăgea atenția generalului, arătând că „... este și d-sa unul din cei grăbiți și numai această grabă de a ajunge mai curînd acolo unde n-ar fi exclus să se vază mai tirziu îl face s-alunece pe povirnișul unor declarațiuni inoportune, nelogice și absolut lipsite de temei” ¹³⁹.

În preajma deschiderii sesiunii parlamentare, Partidul Național și cel țărănesc nu făcea altceva decît să discute noua formulă ministerială, de colaborare sau de partid, convinge fiind că cel mai tirziu în vacanța din decembrie, după ce vor fi votat legea electorală, bugetul și alte cîteva legi mai puțin importante, guvernul se va retrage ¹⁴⁰. Deschiderea lucrărilor Corpurilor legiuitoare, la care regele prezenta programul sesiunii ce urma a adopta legea electorală, avea loc, ca de obicei, într-o atmosferă de dezinteres, manifestată de cea mai mare parte a opoziției ¹⁴¹. Sistemul declarațiilor era reluat de „opoziția unită”, care hotărâ să participe doar la discutarea „... legilor esențiale, în interesul Statului”, continuînd seria negocierilor febrile, extraparlamentare, în legătură cu soluționarea succesiunii guvernamentale ¹⁴². Partidul Poporului urma aceeași tactică în activitatea sa parlamentară, rămînînd, în momentul citirii proiectului de răspuns la mesaj, singura formațiune opoziționistă din incinta Camerei, caracterizată ironic, de D. R. Ioanițescu, drept „opoziția reală” ¹⁴³. Poate de aceea, la începutul lunii noiembrie 1925, regele, consultat de N. Iorga asupra intențiilor sale privind înlocuirea guvernului, declara că viitorul cabinet va trebui să asigure „... garanția ordinii, păstrarea continuității și o mină tare”, indicațiile sale vizîndu-l, desigur, pe Al. Averescu ¹⁴⁴. În acest context, în ședința Camerei din 3 noiembrie 1925, anunțîndu-se discuția generală a răspunsului la mesaj, Octavian Goga declara, în numele Partidului Poporului, că, atît timp cît legislatura era pe sfîrșite, iar Parlamentul avea de soluționat probleme ce urmau a limpezi situația politică, era inutilă o amplă dezbateră a răspunsului la mesaj. Hotărînd să nu participe la discuții și asigurîndu-l pe rege de sprijinul său, Partidul Poporului afirma că nu va vota proiectul de răspuns la mesaj, întrucît acest act prezenta activitatea guvernului și a Corpurilor legiuitoare într-o modalitate opusă principiilor politice și concepțiilor sale de guvernare. Totuși, grupul parlamentar averescan își propunea să ia parte activă la toate lucrările adunărilor, dar mai ales la cele ce urmau a discuta salariile funcționarilor publici, înzestrarea armatei și, bineînțeles, legea electorală, înlesnind astfel retragerea guvernului și organizarea unei noi consultări a corpului electoral ¹⁴⁵. Declarația prezentată de Octavian Goga trăda nerăbdarea Partidului Poporului de a ajunge la guvern, iar abținerea de la votarea proiectului de răspuns la mesaj pornea de la faptul că acest proiect, discutînd rezultatele întregii legislaturi, se referea și la lucrările Parlamentului din perioada absenței generalului, pe care, conform principiilor sale, nu le putea

¹³⁷ Bibl. Acad., Arhiva Al. Averescu, I., mss. 15, f. 1—2; M. Theodorian-Carada, *op. cit.*, p. 131—132; „Viitorul” din 16.VI.1925, p. 3.

¹³⁸ N. Iorga, *Memorii*, vol. V, p. 38—42, 44—45; „Viitorul” din 21.VI.1925, p. 3 și 23.VII.1925, p. 1.

¹³⁹ „Viitorul” din 14.IX.1925, p. 3.

¹⁴⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 49—54.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 54; „Viitorul” din 17.X.1925, p. 3; D.A.N.C.D., 15 octombrie 1925, p. 1—2.

¹⁴² N. Iorga, *op. cit.*, p. 55—59.

¹⁴³ D.A.N.C.D., 29 octombrie 1925, p. 15.

¹⁴⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 63.

¹⁴⁵ D.A.N.C.D., 3 noiembrie 1925, p. 55.

recunoaște. În rest, totul urma a se desfășura în limita vechilor înțelegeri cu I.I.C. Brătianu.

Neparticiparea „oposiției unite” la discuția răspunsului la mesaj era prezentată de liberali drept consecința lipsei unui program de guvernare și a dezorientării, cu atât mai mult cu cât nu se întrevedea nici o posibilitate de coalizare¹⁴⁶. Toate acestea întâreau convingerea că Partidul Poporului va fi cel indicat de suveran să desemneze noua listă ministerială¹⁴⁷.

Aducerea în dezbaterea Camerei a proiectului de lege pentru fixarea veniturilor și a cheltuielilor statului pe 1926 a determinat apariția unei noi chestiuni controversate, privind dreptul guvernului de a discuta și a admite cel de al cincilea buget al legislaturii¹⁴⁸. Trecind peste acestea, Al. Averescu, ascultat și chiar sprijinit de țărăniști¹⁴⁹, arătând că bugetul ce se discuta va fi aplicat de un alt guvern, gândindu-se, evident, la gruparea sa, se întreba de ce expunerea de motive și raportul bugetului au caracterul unui adevărat program de viitor. Întrebându-se în aceasta intenția liberalilor de a-și continua guvernarea, generalul constata că formațiunea ministerială era complet uzată, fiind exclusă eventualitatea prelungirii mandatului. După ce arăta că Partidul Poporului era adeptul continuității operei guvernamentale, adresându-se în acest caz numai liberalilor, generalul trecea la discutarea unor probleme de politică monetară, respingând punctul de vedere al lui Vintilă Brătianu după care stabilizarea leului atrage după sine și o stabilizare a prețurilor. Declarându-se adeptul stabilizării și al acceptării sprijinului capitalului străin, Al. Averescu încerca de fapt să opună programul său celui formulat de guvern, fără însă a-și transforma discursul într-o critică la adresa liberalilor¹⁵⁰. Intenția sa era de a-și expune programul de guvernare, pentru ca I. I. C. Brătianu să fie informat exact asupra planurilor celui care îl va înlocui la conducerea țării, conform înțelegerii din iunie 1924¹⁵¹.

Opinia Partidului Poporului asupra legii electorale, înainte ca aceasta să fi fost exprimată în Cameră, era afirmată de Elie Dăianu, în debaterile Senatului, care arăta că principiul fundamental al acestei legiuri trebuie să rezide în exprimarea liberă a voinței națiunii. Declarându-se pentru majorități autoritare, din care să rezulte guverne puternice, Elie Dăianu constata că sistemul partidelor politice românești era prea fărâmițat și cu programe ale căror deosebiri erau artificiale, propunând, în consecință, o concentrare a forțelor politice în vederea revenirii la „rotativa guvernamentală”¹⁵². În acest timp, Al. Averescu încerca o reluare a relațiilor cu N. Iorga, dar, pretinzând ca totul să fie declarat în Cameră, nu s-a ajuns la nici un rezultat¹⁵³. Tentativa sa de a-și apropia unele grupări, după o activitate singulară destul de îndelungată, urmarea nu numai scopuri legate de propria-i formațiune politică, cât mai ales dezbinarea forțelor opoziționiste, care continuau a negocia coalizarea lor¹⁵⁴.

Un nou prilej de afirmare a tribulațiilor caracteristice sistemului partidelor politice românești l-a constituit izbucnirea, la sfârșitul anului 1925, a „cazului Carol”¹⁵⁵. În aceste împrejurări, majoritatea șefilor de partide se întreceau, după cum nota N. Iorga, în a-și declara devotamentul față de suveran, „...pentru ca a lor și nu a altora să fie moștenirea”¹⁵⁶. Al. Averescu, favorit în cursa pentru ajungerea la guvern, participând la dezbaterile în Cameră a actului de renunțare

¹⁴⁶ D.A.N.C.D., 4 noiembrie 1925, p. 70—71; vezi și N. Iorga, *op. cit.*, p. 69—71.

¹⁴⁷ N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 392; „Viitorul” din 23.XI.1925, p. 3.

¹⁴⁸ D.A.N.C.D., 4 decembrie 1925, p. 524.

¹⁴⁹ N. Iorga, *Memorii*, vol. V, p. 74.

¹⁵⁰ D.A.N.C.D., 8 decembrie 1925, p. 600—604.

¹⁵¹ General Al. Averescu, *Criza politică și cauzele ei*, p. 7—8.

¹⁵² D.A.N.C.S., 16 decembrie 1925, p. 359—361; vezi și „Îndreptarea” din 16.III.1924, p. 1; 29.XII.1924, p. 2; 8.IV.1925, p. 1.

¹⁵³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 76.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 77—78; vezi și Arh. St. București, Fond Casa Regală. Ferdinand, dosar 3/1925, f. 1—2.

¹⁵⁵ Arh. St. București, Fond Casa Regală. Ferdinand, dosar 32/1925, f. 363.

¹⁵⁶ N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 398.

la tron a principelui Carol, căuta să nu scape ocazia pentru a dovedi, și de această dată, acordul său față de actele Coroanei, urmărind, mai ales, să demonstreze lui I.I.C. Brătianu comunitatea de vederi cu guvernul, cu atât mai mult cu cât această atitudine îi convenea ¹⁵⁷.

După redeschiderea Camerelor, la sfârșitul vacanței, activitatea parlamentară a Partidului Poporului s-a rezumat, aproape în exclusivitate, la participarea sa la dezbaterile legii electorale și la pregătirile febrile pentru preluarea guvernării. Declarația prezentată în Cameră de I. Mihalache, în numele grupărilor politice care constituiseră „frontul unic”, în timpul alegerilor comunale, nu angaja și Partidul Poporului, cu toate că și Al. Averescu făcuse parte din acel organism politic de circumstanță ¹⁵⁸. Deși se alăturase „opoziției unite”, într-o acțiune extra-parlamentară, gestul său surprinzând la un moment dat, justificat însă de conjunctură, generalul, circumspect, aborda o atitudine de rezervă față de declarația liderului țărănist. Astfel încît, nu putea fi acuzat întru totul de nerespectarea înțelegerii cu liberalii. Dealtfel, se arăta că acordul pentru alegerile comunale a fost „... o simplă demonstrație politică, fără nici o obligație și fără nici un angajament pentru viitor...” ¹⁵⁹.

Față de problema ridicată de „opoziția unită”, privind data încheierii legislației, Partidul Poporului manifesta aceeași poziție de reticență și de neamestec. Al. Averescu declara că nu-l interesa disputa, atât timp cît durată guvernării ajunsese o chestiune de zile, ci aștepta să vadă votată legea electorală. Sprijinea totuși motiunea propusă de majoritățile parlamentare, adoptată de Cameră, asupra încetării mandatului Corpurilor legiuitoare la data de 27 martie 1926 ¹⁶⁰.

Înainte de începerea dezbaterilor legii electorale în Cameră, în eventualitatea în care „opoziția unită” nu reușea să realizeze un acord în vederea unei guvernări de concentrare, toate indicațiile privitoare la succesiunea guvernamentală se îndreptau către Partidul Poporului ¹⁶¹.

În sfârșit, prezentarea legii electorale, care a stîrnit de la început protestele „opoziției unite”, fiind acuzată de încercarea de a înlătura regimul de suveranitate națională și de parlamentarism real, urmărind doar ofensiva împotriva partidelor democratice ¹⁶², era considerată ca o măsură ce contravenea principiilor constituționale. Atitudinea Partidului Poporului față de prevederile noii legi electorale, exprimată deja de Elie Dăianu în Sent, era criticată de Gr. N. Iunian, care arăta că în timp de patru ani parlamentarismul averescan, lipsit de opinie, n-au urmărit decît să ajungă la guvern. Invitîndu-l să se adreseze băncii ministeriale, căreia îi aparținea legea ce o discuta, Al. Averescu cerea deputatului țărănist să-și păstreze observațiile pînă la ajungerea sa pe banca ministerială. Aceeași idee era reluată de Octavian Goga, care arăta că atacurile proferate de țărăniști la adresa Partidului Poporului reprezentau „o proiecțiune avansată a temerilor d-voastre de mîine” ¹⁶³. Acordul Partidului Poporului față de legea electorală liberală era determinat, evident, pe lingă identitatea de vederi, și de conținutul obligațiilor acceptate de general în legătură cu asigurarea unei continuități a operei guvernamentale. Dealtfel, în atmosfera atât de încordată a unei iminente schimbări de guvern, s-a trecut destul de repede peste noul sistem de confruntare electorală, întrucît, toate forțele opoziționiste erau preocupate doar de modalitatea ajungerii la conducerea țării ¹⁶⁴. Toți așteptau momentul închiderii lucrărilor Corpu-

¹⁵⁷ D.A.N.C.D., 4 ianuarie 1926, p. 1135; Bibl. Acad. Arhiva Al. Averescu, I, mss. 21, f. 8—9; N. Iorga, *Memorii*, vol. V., p. 81.

¹⁵⁸ D.A.N.C.D., 1 martie 1926, p. 1229—1231; N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 399.

¹⁵⁹ *Trădarea din Capitală*, în „Țara noastră”, an. VII (1926), nr. 12, 21 martie, p. 388.

¹⁶⁰ D.A.N.C.D., 1 martie 1926, p. 1262; 10 martie 1926, p. 1311—1326.

¹⁶¹ Cf. Aureliu Ion Popescu, *Partidele noastre politice*, în „Ideea europeană”, an. VII (1926), nr. 185, 15 martie, p. 3.

¹⁶² D.A.N.C.D., 16 martie 1926, p. 1760; 17 martie 1926, p. 1777, 1782, 18 martie 1926, p. 1863.

¹⁶³ Idem, 19 martie 1926, p. 1889.

¹⁶⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 401; Idem, *Memorii*, vol. V, p. 110.

rilor legiuitoare și hotărîrea regelui în privința desemnării succesorului. Cu declarația primului ministru, din 27 martie 1926, care consemna sfîrșitul legislaturii, se încheia, de fapt, încă o etapă a evoluției vieții parlamentare românești ¹⁴⁵.

Desigur, activitatea parlamentară desfășurată în intervalul guvernării abia terminate prezintă o serie de particularități față de perioada în care la cîrma țării s-a aflat Partidul Poporului. Dacă în 1920—1921, forțelor opoziționiste li se alăturase Partidul Național Liberal, capabil oricînd să influențeze cursul vieții politice din România, între 1922 și 1926 această formațiune, recunoscută ca principala forță politică a țării, se afla la guvern. Or, această schimbare de locuri, în raportul opoziție—guvern, a făcut ca rolul opoziției să scadă treptat, fără a reuși, prin activitatea desfășurată în Camere, să modifice cursul regimului parlamentar impus de liberali. Așa încît, realizarea schimbului de opinii între formațiunea ministerială și celelalte forțe politice nu depășea stadiul unei permanente controverse sterile, rămînînd departe de a constitui o confruntare de principii.

Într-o perioadă în care, pretutindeni, de la extrema stîngă la cea dreaptă a vieții politice, se critica parlamentarismul, iar unii discutau chiar de o virtuală dispariție a acestei instituții ¹⁴⁶, Partidul Poporului a desfășurat, pentru prima dată în scurta sa existență, o activitate parlamentară opoziționistă. Fără experiența regimului parlamentar opoziționist, slab reprezentat în Camere și lipsit de personalități marcante, Partidul Poporului a încercat să suplinească toate acestea printr-o activitate parlamentară deosebită de a restului opoziției. Resimțind uzura guvernării și văzîndu-se redusă la o neînsemnată reprezentare parlamentară, tînăra formațiune politică a recurs de la început la o atitudine de reticență și expectativă față de lucrările Camerelor, convinsă fiind de ineficacitatea unei participări active. În întreaga perioadă cuprinsă între 1922 și 1926, Al. Averescu a adoptat față de dezbaterile Corpurilor legiuitoare o atitudine diferită de a celorlalte forțe parlamentare, urmărind prin aceasta să demonstreze că gruparea sa politică era singura la care ar putea să se recurgă în eventualitatea unei schimbări guvernamentale. Convins de imposibilitatea coalizării forțelor opoziționiste și deci de ineficiența acțiunii acestora, Al. Averescu a înțeles că I. I. C. Brătianu era acela care hotăra succesiunea, acționînd în consecință.

Activitatea parlamentară a Partidului Poporului din anii 1922—1926 face parte integrantă din opera de refacere și recîștigare a puterii pierdute în toamna anului 1921. În virtutea acestui fapt se cere a fi justificată deci contribuția sa la soluționarea problemelor ridicate în dezbaterile Corpurilor legiuitoare. Totodată, trebuie să avem în vedere că perioada la care ne referim era caracterizată de o stabilitate guvernamentală și de o diminuare a forței opoziției parlamentare.

L'ACTIVITÉ PARLEMENTAIRE DU PARTI DU PEUPLE DE MARS 1922 À MARS 1926

RÉSUMÉ

L'auteur analyse l'attitude du parti du peuple à l'égard des problèmes qui firent l'objet des débats de la Chambre des députés et du Sénat durant les quatre années (mars 1922 — mars 1926) lorsque le parti libéral fut au pouvoir. Il expose les relations établies dans les Chambres entre le parti du peuple, dirigé par le général Alexandre Averesco, et les autres partis d'opposition, ainsi que les solutions proposées par les partisans d'Averesco, au cours des travaux des Assemblées législatives.

L'auteur étudie donc, dans le présent article, l'activité parlementaire du parti du peuple après son éviction du gouvernement, en décembre 1921, jusqu'à son retour au pouvoir, en mars 1926. Il insiste particulièrement sur la place qu'occupait l'action parlementaire dans le cadre de l'activité générale du parti.

¹⁴⁵ D.A.N.C.D., 27 martie 1926, p. 2440—2447.

¹⁴⁶ N. Iorga, *Cine sunt liberalii*, p. 9; vezi și N. Dașcovici, *Anul politic 1926*, în „Import—export”, an. VII (1927), nr. 1, 9 ianuarie, p. 11.

En mars 1922, après l'élection des nouvelles Chambres, la direction du parti du peuple décida que ses adhérents ne participeraient pas aux travaux de celles-ci, décision qui ne fut pas approuvée par la majorité de ses membres. Dans un communiqué publié à cette occasion, la direction du parti du peuple exigea que les élections qui avaient eu lieu soient annulées et que les électeurs soient convoqués pour de nouvelles élections par un gouvernement dont la composition devait garantir le libre exercice du droit de vote. La tactique suivie par le parti du peuple, peut-être plus tranchante que celle des autres groupes parlementaires, n'a pas été différente, dans son contenu, de la position générale des principales forces d'opposition qui, en fait, attendaient l'évolution ultérieure des événements pour modifier leur orientation selon les circonstances.

L'auteur souligne ensuite que, malgré les tentatives d'Alexandre Averesco de présenter le parti du peuple sous un jour favorable, celui-ci était, en 1922, tellement usé et compromis qu'il n'aurait pas été capable de déployer une action parlementaire normale, et cela d'autant plus que ce parti politique était assez faiblement représenté au parlement. Par rapport aux Chambres précédentes, les partisans d'Averesco avaient subi, lors des dernières élections, de nombreux échecs, ce qui donna l'impression que ce parti était en train de glisser en marge de la vie politique roumaine. Dans ces conditions, Alexandre Averesco considéra l'absence de son groupe des travaux parlementaires comme l'attitude la plus propice à ses projets d'avenir.

En retraçant la position du parti du peuple à l'égard des Assemblées législatives jusqu'à ce que le général eut accepté de prendre part aux travaux des Chambres, en janvier 1925, l'auteur s'efforce de mettre en évidence les motifs qui déterminèrent Alexandre Averesco à s'abstenir de participer aux débats des Assemblées législatives de mars 1922 à janvier 1925. Il décrit l'évolution des relations complexes, d'une part, entre les groupes d'opposition, et, d'autre part, entre ceux-ci et le gouvernement. Le but de cette analyse est d'établir la position exacte du parti du peuple dans la lutte des partis politiques pour la conquête du pouvoir.

L'auteur constate que le groupe d'Averesco a déployé une activité extra-parlementaire distincte en quelque sorte de celle des autres partis politiques, mais qui a été orientée vers un rapprochement des libéraux. Après, l'entente intervenue entre Jean J. C. Bratiano et Alexandre Averesco, en juin 1924, ce dernier décida de revenir siéger au parlement.

En exposant ensuite l'activité parlementaire du parti du peuple, l'auteur souligne qu'Alexandre Averesco adopta à l'égard des débats des Chambres une attitude différente de celle des autres partis de l'opposition. Il voulait ainsi prouver que son groupe politique était le seul auquel on pouvait avoir recours au cas d'un changement de gouvernement. Participant aux débats du parlement après le 26 janvier 1925, Alexandre Averesco se borna à formuler des solutions qui n'étaient pas contraires aux intérêts du parti libéral. Il s'engagea, en même temps, avec quelques réserves, à continuer à appliquer les lois adoptées par les libéraux, au cas où il reviendrait au pouvoir. Convaincu de l'impossibilité de coaliser les forces de l'opposition et constatant l'inefficacité de leur action, le général Averesco comprit que c'était à Jean J. C. Bratiano de décider lui-même de sa succession. Ses actes furent déterminés par cette conviction.

La conclusion de l'auteur est que l'activité parlementaire du parti du peuple de 1922 à 1926 a eu pour but de reconquérir le pouvoir d'où il avait été évincé en décembre 1921. C'est en tenant compte du but ainsi poursuivi qu'il faut apprécier la contribution de ce parti à la solution des problèmes qui firent l'objet des débats du parlement.

CU PRIVIRE LA RAPORTURILE ROMÂNNO-CEHOSLOVACE (1945—1947)

DE

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Odată cu terminarea primei mari conflagrații mondiale și semnarea tratatelor de pace de la Paris începe o fază nouă în activitatea internațională a României și anume aceea legată de apărarea *Unirii celei Mari*, desăvârșită de masele populare în cursul anului 1918. De aici, apărarea *statu-quo*-lui teritorial, coordonată a politicii externe a României, care a primit sprijinul întregii națiuni.

Apropierea României de state care își desăvârșiseră unitatea teritorială avea să fie una din constanțele politicii externe a țării noastre. Întregul sistem de alianțe pe care România și l-a creat după primul război mondial a urmărit permanent să apere opera întregii națiuni, să dea siguranță hotarelor confirmate, pe plan internațional, în anii 1919—1920.

Un loc special în raporturile internaționale ale României interbelice l-a ocupat relațiile cu Cehoslovacia. Cu mult înainte de 1918 românii, cehii și slovacii au stabilit strânse legături de prietenie și astfel s-au pus bazele unei lupte comune, dificile și îndelungate, împotriva monarhiei dualiste austro-ungare¹.

Evenimentele din timpul primului război mondial au făcut din români, cehi și slovaci colaboratori apropiați și devotați. În cursul anului 1918, la Paris și la Londra, Masaryk, Beneš și alte personalități politice ce se găseau în emigrație au colaborat cu membrii Consiliului Național Român pentru a înlătura ideea susținută de reprezentanții marilor puteri ale Antantei potrivit căreia „dezmembrarea Austro-Ungariei va produce anarhie în Europa Centrală”². Începînd de atunci, au fost stabilite principiile unei politici comune internaționale pe care România și Cehoslovacia aveau să o ducă după război.

După 1918, relațiile româno-cehoslovace au căpătat un conținut nou dezvoltîndu-se multilateral. Între cele două state au fost stabilite importante schimburi comerciale și s-au dezvoltat continuu relațiile politico-diplomatice și culturale. Încheierea tratatelor Miciei Înțelegeri a constituit cadrul largirii raporturilor româno-cehoslovace. Deși între cele două state existau diferențe specifice datorate, îndeosebi, condițiilor concrete de dezvoltare istorică, coordonatele politicii lor externe au fost aceleași. Atît România cît și Cehoslovacia doreau să mențină *statu-quo*-ul teritorial, să se apere în comun de politica revizionistă. Întregul lor sistem de alianțe a urmărit realizarea acestor obiective; de aici, o activitate

¹ Arhiva Ministerului Apărării Naționale, M. St. Mj., S. 2 Inf. (în continuare se va cita AMAN), dosar 41/1943, P. 1269, f. 520—521.

² Florea Dragne, *Relațiile româno-cehoslovace (1918—1921)*, în „Acta Mvsei Napocensis”, VI, 1969, p. 614; Ioan Saizu, *Relațiile româno-cehoslovace la sfîrșitul primului război mondial*, în *Cercetări istorice*, 1972, p. 221—233; Z. Kutina, I. Sai-zu, *Cesta T. G. Masaryka da Jasy*, în „Slovansky prehled”, Praga, 4/69, p. 310—318.

comună pe arena vieții diplomatice internaționale, îndeosebi la Liga Națiunilor. *De fapt, acțiunile de politică externă ale României și Cehoslovaciei au constituit o parte integrantă a activității de afirmare, pe plan internațional, a țărilor mici și mijlocii, constantă a veacului al XX-lea.*

În anii care au urmat, România și Cehoslovacia au continuat să promoveze schimburi comerciale și culturale, să intensifice legăturile lor politice și diplomatice în interesul consolidării prieteniei tradiționale dintre cele două țări și popoare.

România știa că destinul ei era legat de acela al puterilor pacifice contra cărora cele „dinamice” angajaseră o luptă fără menajamente³. Cu demnitate, curaj și hotărâre, diplomația statului nostru va acționa în timpul crizei din septembrie 1938. Începând cu primele amenințări hitleriste față de Cehoslovacia, România se declară gata să-și îndeplinească angajamentele față de aliatul ei, să-l sprijine fără rezerve. Ea nu a ezitat să depășească teama pe care i-o inspira Uniunea Sovietică și să accepte ca mai multe sute de avioane sovietice să-i survoleze teritoriul pentru a ajunge pe aerodromurile cehoslovace⁴. Eforturile meritorii, îndeosebi politice și diplomatice, făcute de România pentru a-și salva aliatul nu au reușit. Cehoslovacia, victimă a politicii conciliatoare a marilor puteri, și-a pierdut independența și odată cu ea a dispărut unitatea și forța Micii Înțelegeri — organism politico-diplomatic remarcabil prin acțiunile lui antirevizioniste de aproape două decenii.

Acțiunea României a fost mult handicapată de politica de concesi a marilor puteri, de presiunile directe ce se făceau la București, mai ales de către Germania hitleristă. În preajma Munchenului, România știa că soarta aliatei sale era deja pecetluită. Tot sistemul pe care statul nostru își clădise securitatea sa și a celorlalte țări s-a destrămat. România a respins categoric dezmembrarea în continuare a Cehoslovaciei, prin oferta Beck de a ocupa Ucraina subcarpatică (octombrie 1938), conștientă că atunci, sau mai târziu, teritoriul ei va fi de asemenea mutilat⁵. Așadar, față de drama pe care o trăia poporul cehoslovac, România a fost singura țară gata să-și ofere ajutorul dezinteresat, politic și diplomatic⁶. Atunci, a fost trimisă în Cehoslovacia⁷ o mare cantitate de porumb, iar oficialitățile și în special populația au acordat tot sprijinul celor patru mii de refugiați civili, precum și militarilor cehoslovaci care, trecând prin România, s-au îndreptat spre Orientul Apropiat⁸.

În anii celui de al doilea război mondial legăturile dintre cetățenii cehoslovaci, statul și poporul român s-au menținut⁹. Rezistența antifascistă din România și din fostul stat cehoslovac a ținut mereu trează ideea recâștigării independenței. Totodată, unele contacte diplomatice care au avut loc în anii 1941—1944, în care au fost angajate și personalități cehoslovace aflate în emigrație¹⁰, au pozat și chestiuni românești din perioadă sau viitoare.

Cîteva sute de cetățeni cehoslovaci se aflau încă, în România, după 23 August, oficialitățile noastre fiind preocupate de a-i ajuta; în felul acesta, se putea

³ AMAN, M. St. Mj., S 2 Inf. d. 41/1943, p. 1269, f. 520.

⁴ D. Basdevant, *Terres roumaines contre vents et marées*, Paris, Les Éditions de L'Épargne, 1961, p. 106.

⁵ AMAN, M. St. Mj., S 2 Inf., P. 1601/1946, f. 26.

⁶ Viorica Moisuc, *Actions diplomatiques de la Roumanie au secours de la Tchecoslovaquie à la veille de pacte de München*, în „Revue roumaine d'hist.” 3/1967, p. 1409—1431.

⁷ AMAN, M. St. Mj., S 2 Inf., d. 801/13 A/1947, P. 1539, f. 714. 1967, p. 1409—1431.

⁸ *Rezistența europeană în anii celui de al doilea război mondial, 1938—1945*, vol. I, *Țările din Europa Centrală și de sud-est*, București, Editura Militară, 1973, p. 65.

⁹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va cita Arh. MAE), Fond 70—71, Cehoslovacia, vol. 11, 1945—1948, nepag., Raport, din 17 februarie 1945, semnat C. Vișoianu.

¹⁰ Idem, Fond 71, Ankara, Telegrama, vol. 6/1944, Raport nr. 5 din 28 ian. 1944, semnat Popescu.

da guvernului Beneš de la Londra“ o dovadă a solitudinii noastre pentru ei”¹¹.

Despre relațiile româno-cehoslovace din perioada contemporană în istoriografia noastră au apărut câteva studii. Două dintre ele — semnate de Florea Dragne și Ioan Saizu — abordează raporturile dintre cele două țări din perioada primului război mondial. Traian Udrea, cunoscut pentru preocupările sale din istoria raporturilor româno-cehoslovace, analizează aceste relații pentru anii 1941—1944¹². În sfârșit, o amplă lucrare monografică a fost consacrată de Eliza Campus activității comune a celor două state în cadrul Micii Înțelegeri¹³. Rezistența antifascistă din fostul stat cehoslovac este larg expusă într-un volum apărut în România¹⁴. Lipsesc, însă, în istoriografia noastră studii care să analizeze raporturile româno-cehoslovace din perioada imediat următoare sfârșitului celui de al doilea război mondial, când ambele state au pornit pe un drum nou.

Din aceste motive, ne-am propus, în studiul de față, să analizăm relațiile româno-cehoslovace, dintre anii 1945—1947, considerînd acțiunea noastră ca un început pentru cercetări viitoare. Am avut în vedere, în întreprinderea noastră, atât analiza raporturilor politico-diplomatice, cît și a celor economice, militare sau de altă natură.

După 23 august 1944 s-a produs o schimbare radicală a politicii noastre externe, creîndu-se condiții pentru intrarea, pe făgașul firesc, a României în viața politică internațională.

Obiectivul imediat al politicii externe a României era normalizarea și restabilirea raporturilor diplomatice cu Națiunile Unite, în primul rînd cu cele trei Puteri Aliate, semnatare ale Convenției de armistițiu, încă înainte de încheierea păcii.

În același timp, s-a pus problema reluării vechilor legături de prietenie cu popoarele care căzuseră victime fascismului german, Cehoslovacia, Polonia și Iugoslavia, precum și dezvoltarea colaborării cu celelalte țări ale lumii.

România a acordat o mare atenție reluării raporturilor politico-diplomatice și comerciale cu aceste state, considerînd aceasta ca un proces firesc cu urmări pozitive pentru viața internațională. Pe aceste coordonate s-a înscris reluarea și consolidarea relațiilor — pe multiple planuri — cu Cehoslovacia prietenă.

La începutul anului 1945 au avut loc, la București, contacte diplomatice care au prefăcut reluarea raporturilor dintre cele două state. Klucka, secretarul ambasadei Republicii Cehoslovace la Moscova și delegat al guvernului acestei țări, a sosit la București, unde a avut convorbiri cu Eugen Filotti, secretar general al Ministerului Afacerilor Străine. A fost discutată, mai ales, problema cetățenilor cehoslovaci din România. Klucka a arătat că singura organizație care se bucură de încrederea guvernului său este „Comitetul coloniștilor cehoslovaci”, cu sediul în strada Matei Basarab¹⁵; atari probleme erau, atunci, de competența Comisiei Aliate de Control. La 9 februarie 1945, guvernul român pune la dispoziția lui Klucka suma de 40 milioane de lei, pentru ajutorarea cetățenilor cehoslovaci din România. Împărțirea sumei a fost lăsată, în întregime, la aprecierea lui Klucka, guvernul român obligîndu-se să asigure hrana cetățenilor cehoslovaci pe următoarele trei luni¹⁶. O nouă discuție, Filotti-Klucka, a avut loc la 14 februarie 1945, primul confirmînd că suma de 40 milioane lei va fi acordată pentru întreținerea și ajutorarea refugiaților. Diplomatul român și-a exprimat satisfacția că un Comitet — format din trei cetățeni —, reprezentînd toate organizațiile cehoslovace din România — se va ocupa de refugiați și le va distribui ajutoare. Klucka i-a

¹¹ Idem, Cehoslovacia, vol. 11, 1945—1948, nepag.

¹² *Sur les relations politiques roumaino-tchèques durant les années 1940—1944*, în „Revue roum. d'hist.”, 1/1968.

¹³ *Mica Înțelegeră*, București, Editura științifică, 1968.

¹⁴ *Cehoslovacia de Milică* Moldoveanu în vol. *Rezistența europeană...*, vol. I, p. 57—106; vezi și E. Campus, *Praga*, în vol. *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, București, Editura politică, 1971, p. 181—200.

¹⁵ Arh. MAE, Fond 70—71, Cehoslovacia, vol. 11, 1945—1948, nepag., Convorbire Eugen Filotti—Klucka, din 17 ian. 1945.

¹⁶ *Ibidem*.

comunicat verbal că organizația coloniștilor cehoslovaci a fost considerată de domnia sa „singura competență pentru eliberarea legitimațiilor cetățenilor cehoslovaci”. Observația diplomatului român a fost că noi „nu putem recunoaște o competență consulară coloniei și nici aceia a unei reprezentanțe economice oficiale”¹⁷, lucru normal deoarece țara noastră își asumase niște obligații internaționale prin Convenția de la 12 septembrie 1944. A doua zi, Klucka s-a reintors la Moscova, fiind satisfăcut de discuțiile purtate la București.

Anunțarea reluării apropiate a raporturilor diplomatice dintre cele două țări s-a făcut printr-o telegramă adresată de Jan Masaryk, ministrul de externe al Cehoslovaciei, omologului său român, la 13 aprilie 1945. Masaryk comunica lui Gh. Tătărăscu că va sosi la București, în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Republicii Cehoslovace, reprezentant politic al guvernului cehoslovac în Regatul României, dr. Jaroslav Kraus. După ce transmitea salutărilor cordiale ale președintelui Beneș, Masaryk exprima „sentimentele de recunoștință ale popoarelor ceh și slovac, atât pentru atitudinea de simpatie pe care poporul român ne-a arătat-o în cele mai întunecate zile ale Cehoslovaciei, în 1938, cât și pentru ajutorul pe care forțele române, care luptă alături de Armata Roșie și de forțele cehoslovace, îl dau pentru eliberarea teritoriului Republicii Cehoslovace”¹⁸. El își exprima speranța că va sosi timpul cînd „raporturile politice vor fi stabilite pe o temelie nouă, temelia tradițională, a amicitiei cordiale care le-a legat în trecut”¹⁹.

Reluarea raporturilor diplomatice între România și Cehoslovacia, la nivel de reprezentanțe politice, s-a făcut la 7 iunie 1945²⁰.

La 8 august 1945, Comisiunea pentru studiul problemei păcii comunica lui Gh. Tătărăscu că la 24 iunie se semnase o convenție cehoslovaco-sovietică, care viza unele probleme teritoriale ce interesau și România²¹.

Raporturile dintre România și Cehoslovacia au fost ridicate la 1 octombrie, același an, la nivel de legatie²². La 1 martie 1945, Horia Grigorescu era numit trimis extraordinar și ministru plenipotențiar pe lângă Eduard Beneș, președintele Republicii Cehoslovace²³. La rîndul său, dr. Jaroslav Kraus, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Cehoslovaciei, a fost primit, la 3 aprilie 1946, de șeful statului român căruia i-a remis scrisorile de acreditare²⁴.

Cîteva luni mai tîrziu, Eduard Beneș anunța pe șeful statului român că la 19 iunie 1946 fusese ales de Adunarea Națională președinte al Republicii Cehoslovace.²⁵

Relațiile dintre cele două state s-au întărit în urma vizitei unei delegații guvernamentale române la Praga, care a avut loc între 3 și 5 septembrie 1947, cu care prilej Klement Gotwald aprecia, după ce scosese în evidență tradiționalele legături de prietenie, pe „bravii fii ai României care umăr la umăr cu Armata Sovietică ne-a ajutat să eliberăm țara noastră de ocupanții fasciști și au

¹⁷ *Ibidem*, convorbire E. Filotti—Klucka, din 14 feb. 1945.

¹⁸ *Ibidem*, Telegramă din 13 aprilie 1945 transmisă prin ambasada cehoslovacă din Londra.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Cr. Popișteanu, *Cronologie politico-diplomatică românească 1944—1947*, București, Editura politică, 1976, p. 88.

²¹ Arh. MAE, Fond 70—71, Cehoslovacia, 1945—1948, vol. 11, nepag., Raport din 8 august 1945 întocmit de Eugen Filotti.

²² *România în anii revoluției democrat-populare*, București, Editura politică, 1971, p. 223; Cr. Popișteanu, *op. cit.*, p. 95.

²³ „Monitorul Oficial”, Partea I-a, Anul CXIV, nr. 60, 12 martie 1946. Decret 768 din 11 martie 1946, p. 2186; vezi și AMAN, S 2, Inf., M. St. Mj., d. 1601/1946, P. 1651, f. 47.

²⁴ Idem, nr. 81, 4 aprilie 1946, p. 3470.

²⁵ Arh. St. București, Fond Casa Regală — Mihai, d. 23/1946, Scrisoare de răspuns a regelui Mihai I către Beneș (2 august 1946); vezi și „Monitorul Oficial”, Partea I-a, Anul CXIV, nr. 182, 8 august 1946, p. 8510.

contribuit cu singele lor la întărirea prieteniei româno-cehoslovace²⁶. Vizita a constituit un bun prilej pentru dezvoltarea legăturilor și a colaborării, pe multiple planuri, dintre cele două popoare. Delegația română, condusă de primul ministru dr. Petru Groza, a purtat convorbiri cu președintele Beneš și cu alte personalități guvernamentale cehoslovace. În urma discuțiilor s-a anunțat că cele două state au luat în considerare încheierea într-un viitor apropiat a unui tratat de prietenie, colaborare și asistență mutuală. S-a stabilit atunci o înțelegere în chestiunea navigației pe Dunăre, precum și bazele unui nou acord comercial²⁷. În ultima zi a vizitei a fost semnat un acord de cooperare culturală între România și Republica Cehoslovacă, care a fost parafat de Octav Livezeanu, ministrul informațiilor, și de Jan Masaryk, șeful diplomației cehoslovace²⁸.

Conform acordului intervenit între reprezentanții celor două state, în timpul vizitei delegației guvernamentale române la Praga, relațiile dintre cele două state s-au ridicat la rang de ambasadă. În acest context, se pronunța și președintele Beneš, într-o scrisoare, din 23 septembrie 1947, unde sublinia „dorința de a strânge și aprofunda relațiile care unesc cele două țări și popoare”²⁹. La 8 octombrie 1947, dr. Jaroslav Kraus, ambasador extraordinar și plenipotențiar al Republicii Cehoslovace a fost primit în audiență oficială de șeful statului român³⁰, prezentându-și scrisorile de acreditare în noua sa calitate diplomatică. Era, de fapt, rezultatul firesc al cursului ascendent al raporturilor româno-cehoslovace.

Un moment important din istoria raporturilor bilaterale a fost acela legat de poziția reprezentanților Cehoslovaciei față de problemele românești la Conferința de Pace de la Paris din anul 1946.

Ambasadorul român la Belgrad, Tudor Vianu, comunica Ministerului Afacerilor Străine că în urma vizitelor protocolare făcute în zilele de 2 și 3 aprilie lui Josef Korbel, reprezentantul Cehoslovaciei, i-a vorbit cu plăcere de loialitatea României față de patria sa și i-a promis tot sprijinul la Conferința de Pace³¹; la Paris, Josef Korbel avea să fie președintele Comisiei economice pentru Balcani și Finlanda³².

La 15 august 1946, Jan Masaryk, ministrul de externe al Cehoslovaciei, releva, pe marginea expozeului conducătorului delegației române în fața Conferinței de Pace că „în momentele grele ale istoriei Cehoslovaciei, am găsit la poporul român ajutorul, prietenia și înțelegerea care au fost pentru noi extrem de prețioase atunci când soarta armelor ne-a fost adversă”³³.

Poziția favorabilă a delegaților cehoslovaci față de România reiese, mai ales, din discuțiile extrem de numeroase care au avut loc în cadrul Comisiei Politice și Teritoriale în legătură cu acordarea statutului de cobeligerant României. Astfel, la 27 august 1946, delegatul Ucrainei — profesor Nicolae Petrovski — a prezentat un amendament prin care propunea să i se recunoască României calitatea de putere cobeligerantă deoarece aceasta „este un act de justiție”. Recomandarea sa a fost susținută și de delegatul cehoslovac, generalul Heliodor Pika; pusă la vot propunerea a fost respinsă cu opt voturi împotriva și patru pentru (Bielorussia, Ucraina, Franța și Cehoslovacia)³⁴. România ceruse, încă de la 13 august 1946, în fața celei de a 15-a ședințe plenare a Conferinței, calitatea pentru statul nostru de cobeligerant.

²⁶ K. Gotwald, *Spisy XIV, 1947—1948*, Praha, p. 130.

²⁷ Cr. Popișteanu, *op. cit.*, p. 43.

²⁸ Acordul, cuprinzând 19 articole, a fost ratificat cu 186 voturi („Monitorul Oficial”, Partea I-a, Anul CXV, Nr. 237, 14 octombrie 1947, p. 9213—9216).

²⁹ Arh. St. București, Fond Casa Regală—Mihai, d. 24/1947, f. 4.

³⁰ „Monitorul Oficial”, Partea I-a, Anul CXV, Nr. 223, 9 octombrie 1947, p. 9066.

³¹ *România...*, p. 224.

³² *Ibidem*, p. 229.

³³ Cr. Popișteanu, *op. cit.*, p. 88.

³⁴ *Recueil des documents de la Conférence de Paris*, Paris, 1946, Tom II, p. 188; *România...*, p. 230.

rant și precizarea datei intrării în război la 24 august și nu la 12 septembrie 1944, deoarece ea a dus războiul nu numai împotriva Germaniei ci și împotriva Ungariei. Pe linia sprijinirii cererii României se situa și propunerea delegatului cehoslovac de a se stipula în Preambul că statul nostru a luptat, de asemenea, și împotriva Ungariei; propunerea a fost respinsă tot cu opt voturi împotriva și patru pentru (Bielorusia, Ucraina, Noua Zeelandă și Cehoslovacia)³⁵.

Împotriva modificării datei intrării României în război au votat toate delegațiile. S-a acceptat ca în Tratat să se înscrie că la 24 august 1944 România a încetat operațiunile militare împotriva Uniunii Sovietice, dar participarea a rămas — contrar realității istorice — fixată numai începînd cu data de 12 septembrie 1944 cînd a fost semnată Convenția de armistițiu. Acest lucru a însemnat o negare a adevărului istoric și o mare nedreptate săvîrșită față de poporul român. Faptul a avut însemnate repercusiuni și a creat numeroase greutăți României atît în opera de relacere și consolidare a economiei naționale, cit și în raporturile sale internaționale, deoarece a fost etichetată drept țară învinsă³⁶.

Reprezentantul Cehoslovaciei a sprijinit România și în problema graniței româno-ungare, chestiune discutată în Comisia Politică și Teritorială³⁷. La 5 septembrie 1946, în sala Berthelot a palatului Luxemburg, Comisia Politică și Teritorială pentru România a adoptat, în urma unei dezbateri, textul articolului 2 care stipula anularea Dictatului de la Viena privind nordul Transilvaniei, în formularea cuprinsă în proiectul de Tratat, cu zece voturi pentru (S.U.A., Bielorusia, Canada, Franța, Anglia, Noua Zeelandă, India, Cehoslovacia, Ucraina, U.R.S.S.) și doua abțineri (Australia și Uniunea Sud Africană)³⁸. Astfel, se confirma hotărîrea miniștrilor de externe ai marilor puteri din 7 mai 1946, prin care Dictatul de la Viena era anulat. Raportul delegației române care participase la Conferința de Pace, din iulie—septembrie 1946, din 23 septembrie același an, remarcă sprijinul acordat de delegații Uniunii Sovietice, Franței și Cehoslovaciei, subliniindu-se că Transilvania va trebui să revină în întregime țării noastre³⁹.

Delegația cehoslovacă a participat activ și la discuțiile purtate asupra clauzelor economice din proiectul Tratatului cu România. Aceste probleme au fost abordate în cadrul Comisiei economice pentru Balcani și Finlanda, ale cărei lucrări s-au desfășurat între 16 august și 10 octombrie 1946. În cadrul acestei comisii, delegatul australian a făcut mai multe propuneri și amendamente: amînarea plății reparațiilor cu șase luni, instituirea unui control internațional asupra României vizînd evaluarea posibilităților ei economico-financiare, plata reparațiilor în deize, lire și dolari, provenite din export și nu din mărfuri⁴⁰. Cu acest prilej, delegatul cehoslovac s-a opus înființării unei Comisii a reparațiilor considerînd acest lucru „un fel de dictat economic”⁴¹.

O altă problemă care a suscitat vii discuții în cadrul Comisiei Economice pentru Balcani și Finlanda a fost chestiunea concesiunii petrolifere anglo-americane din România ridicată de delegatul sud-african Parminster. El a propus un amendament prin care să se asigure ca interesele anglo-americane nu vor fi atinse de reparațiile plătite de România, Uniunii Sovietice. Amendamentul solicita „prețuri juste” pentru produsele livrate României de companiile aliate. Față de acest amendament, delegația Franței, de acord cu cea sovietică și cea iugoslavă, a cerut să nu figureze în tratatul cu România o discriminare în favoarea firmelor străine din țara noastră. Delegatul cehoslovac considera că acest fapt ar fi o „revenire la regimul capitulațiilor”. Cehoslovacia, Uniunea Sovietică și Iugoslavia au fost însă de acord cu propunerea franceză de a se amîna discuția

³⁵ *Recueil...*, Tom II, p. 188.

³⁶ Gh. Tuțui, *Participarea României la Conferința de Pace în vederea încheierii Tratatului de Pace cu Națiunile Unite*, în „Revista de istorie”, 5/1975, p. 679.

³⁷ *România...*, p. 231.

³⁸ *Recueil...*, Tom II, p. 193.

³⁹ Gh. Tuțui, *op. cit.*, p. 679.

⁴⁰ T. Georgescu, Gh. Matei, *Ajutorul acordat României de către Uniunea Sovietică la Conferința de la Paris (1946)*, în „Studii”, 1/1954, p. 94.

⁴¹ „Scinteia” din 29 august 1946.

pină la primirea unor informații suplimentare. La 1 septembrie 1946, Comisia a adoptat articolul 22, ce se referea la totalul reparațiilor — 300 milioane de dolari — sumă ce urma să fie plătită în decurs de 8 ani⁴².

Cu toate obiecțiunile juste ale delegațiilor române, clauzele economice au fost adoptate, în general, fără modificări. Comentind acest fapt, primul ministru, dr. Petru Groza, sublinia într-o declarație făcută postului de radio București, la 13 septembrie 1946, că: „*Tratatul de pace cuprinde clauze grele și nedrepte... Nu putem renunța la deplina exercitare a suveranității naționale pe plan economico-politic și nu este just a ni se impune obligațiuni care să ne împiedice la îndeplinirea sarcinilor ce ni le luăm*”⁴³ (s.n.).

Discuțiile generale asupra Tratatului de Pace cu România au avut loc la 10 octombrie 1946, la a 39-a ședință a Conferinței, după care s-a trecut la votarea lui pe articole. Printre cei care au vorbit atunci s-a aflat și delegatul cehoslovac, generalul Heliodor Pika. Acesta a apărât călduros cauza României, țară ce se pronunțase pentru „încheierea unei păci echitabile”⁴⁴.

Cu toate eforturile făcute de diplomația română, care a avut în mai multe momente sprijinul delegației cehoslovace, proiectul Tratatului de Pace cu România a suferit extrem de puține modificări. La 10 februarie 1947, Tratatul de Pace cu România a fost semnat, printre iscălituri aflându-se și acelea ale principalilor delegați cehoslovaci — Jan Masaryk și Vlado Clementis.

Hotărîrea țării noastre de a semna acest act a fost determinată de faptul că numai în acest fel poziția României pe plan diplomatic se va întări și astfel se va schimba statutul ei juridic internațional, punându-se capăt stării de armistițiu și tuturor consecințelor care decurgeau din această situație. De asemenea, se avea în vedere că prin semnarea Tratatului de Pace regimul democrat din țara noastră se va întări, România avînd o mai mare libertate de acțiune pe arena vieții politice internaționale.

Raporturile militare dintre România și Cehoslovacia s-au menținut și după 23 August pe linia tradițională, schimbările de structură social-economică și politică din cele două țări dîndu-le un impuls deosebit.

La eliberarea Cehoslovaciei au participat și două armate române, avînd în componere 16 divizii, un corp aerian, un regiment de tancuri, un regiment de pontonieri, cca. 10 batalioane de căi ferate și drumuri și altele, totalizînd peste 248.000 de oameni⁴⁵. Avîntul mișcării de partizani, insurecția slovacă din august 1944 și cea pragheză din mai 1945 constituie aportul mișcării de rezistență din Cehoslovacia la marele efort făcut de popoare pentru înfrîngerea definitivă a Germaniei hitleriste.

Diviziile române, luptînd în cooperare cu armatele sovietice, au intrat pe teritoriul Cehoslovaciei, la 18 decembrie 1944, participînd pînă la 12 mai 1945 la eliberarea acestei țări de sub ocupația fascistă. Trupe române participante la eliberarea Cehoslovaciei au luat parte, pe 27 mai 1945, la o mare paradă militară la Praga.

Militarii unităților române de căi ferate au restabilit comunicațiile în Transilvania, Ungaria, Cehoslovacia și Austria⁴⁶. Aproximativ 23.000 vagoane, 322 locomotive, 8 automotoare și altele au fost utilizate în afara frontierelor țării, în Ungaria și Cehoslovacia⁴⁷.

Presa a fost unanimă în a sublinia contribuția ostașilor români la eliberarea teritoriului Cehoslovaciei, subliniind că aceste fapte vor întări prietenia tradițională dintre cele două popoare⁴⁸.

⁴² Idem, din 1 septembrie 1946.

⁴³ Idem, din 14 septembrie 1946.

⁴⁴ Idem, din 12 octombrie 1946.

⁴⁵ *Rezistența...*, vol. I, p. 99.

⁴⁶ V. Anescu, *Efortul economic al poporului român în războiul antihitlerist*, București, Editura Militară, 1974, p. 69.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 79.

⁴⁸ Vezi articole ca: *România și Cehoslovacia* — de Liviu Nasta („Jurnalul” din 30 martie 1945); *România și lupta pentru eliberarea Cehoslovaciei* — de An-

La terminarea războiului a avut loc un schimb de telegrame între conducătorii poporului cehoslovac și cei români⁴⁹, prin care aceștia se felicitau reciproc pentru contribuția ambelor popoare la victoria asupra coaliției hitleriste. Într-unul din studiile sale, referindu-se la monumentele ridicate în Cehoslovacia eroilor români, M. Tejchman scria: „Cel mai mare și veșnic monument l-au construit însă soldații din Moldova, Muntenia, Transilvania — ei înșiși — în inima locuitorilor recunoscători din localitățile pe care le-au eliberat sau pe care le-au ajutat să se elibereze. Monumentele pot fi acoperite de iarbă, pot fi chiar uitate, dar amintirea senină în inima oamenilor va rămâne”⁵⁰.

În această perioadă au avut loc vizite ale unor delegații militare din cele două state. La 3 mai 1947⁵¹, Marele Stat Major român adresa generalului Heliodor Pika, subșeful Marelui Stat Major cehoslovac, invitația de a vizita România pentru a înmîna cele 6000 de decorații acordate de guvernul cehoslovac militarilor români ce se distinseseră în lupta pentru eliberarea teritoriului Cehoslovaciei. Generalul Pika⁵², membru al delegației cehoslovace la Conferința de Pace de la Paris, s-a remarcat prin modul cum a apărut interesele României în cadrul Comisiei Politice și Teritoriale. Acolo, el a fost mult apreciat pentru vederile sale clare politice și consultat în numeroase probleme militare. Ministerul Apărării Naționale al României a acordat o atenție deosebită vizitei delegației militare cehoslovace în care a văzut un nou prilej de strângere a frăției de arme dintre cele două țări⁵³.

La rîndul ei, Legația cehoslovacă din București a invitat la 28 aprilie 1947 o delegație militară română — formată din cinci persoane — să viziteze, cu prilejul zilei Victoriei, Cehoslovacia⁵⁴.

Vizitele celor două delegații militare, la Praga și București, au avut un rol important în întărirea prieteniei dintre armatele celor două state. Delegația cehoslovacă a vizitat România în perioada 8—15 mai 1947. Ofițerii cehoslovaci arătau că în țara lor se întreprind numeroase eforturi pe linia refacerii economice, că industria este aproape normalizată. În ce privește politica externă, ei subliniau că aceasta este orientată spre U.R.S.S. „fără ajutorul și sprijinul căreia Cehoslovacia nu ar fi putut renaște ca stat independent”⁵⁵.

ton Ionel Mureșanu („Ardealul” din 18 februarie 1945); *Poporul cehoslovac în timpină cu entuziasm Armata română eliberatoare* — de B. Zenovie („Gazeta luptătorilor” din 7 aprilie 1945); *Prietenia ceho-română* — de Iosif Springer („Drapelul” din 17 iunie 1945); *Omagiul Armatei române adus poporului cehoslovac* — de C. V. Rășcanu („Frontul Plugarilor” din 19 iunie 1945), (Arh. MAE, Fond 70—71, Cehoslovacia, vol. 11, 1945—1948, nepag.).

⁴⁹ Vezi telegramele adresate de Ed. Beneș regelui Mihai I la 30 mai 1945 („Fapta” din 7 iunie 1945), dr. Petru Groza către Z. Fierlinger („Frontul Plugarilor” din 3 iunie 1945) și Gh. Tătărașcu către Josef Kraus, reprezentantul politic al Cehoslovaciei la București, din 17 octombrie 1945 (Arh. MAE, Fond 70—71, Cehoslovacia, 1945—1948, vol. 11, nepag.).

⁵⁰ M. Tejchmann, *Contribuția românească la lupta de eliberare națională a poporului cehoslovac. Ostași și partizani români în lupta pentru eliberarea Cehoslovaciei*, în vol. „9 mai 1945”, București, Editura politică, 1970, p. 263; vezi și Mainus, Fr. i Beneș, P., *Ye jmenu protelstvi. Rumunska armade za osvobozeni Ceskoslovenska*, Brno, Vydalo. Nakladatelstki Block, 1975.

⁵¹ AMAN, M. St. Mj., S 2, Inf., d. 968/1948, P. 1818, f. 2.

⁵² Heliodor Pika a fost, timp de patru ani, atașat militar al Cehoslovaciei la București. Drama statului său l-a prins în această calitate în capitala României. În anii 1939/1940 a îndeplinit o misiune specială, ocupându-se de ajutorarea refugiaților cehoslovaci din România și îndrumarea unora dintre ei către punctele de destinație. În septembrie 1940 a fost arestat de poliția legionară. Cu ajutorul autorităților române a reușit să scape și, ulterior, se va afla în Anglia (*Ibidem*, f. 76—77).

⁵³ *Ibidem*, f. 84.

⁵⁴ Idem, d. 954/1947, P. 1808, f. 17.

⁵⁵ Idem, d. 968/1947—1948, P. 1818, Not. Inf. din 28 mai 1947.

Dărilor de seamă întocmite de membrii delegației române reliefează, cu pregnanță, noul drum pe care pășise statul cehoslovac, faptul că el era un centru de interes internațional prin poziția lui geografică⁵⁶. Se evidențiază, de asemenea, faptul că situația economică a statului cehoslovac era foarte aproape de normal; Partidul comunist, considerat drept cel mai puternic, se bucura „de multă încredere în popor”⁵⁷. În ce privește relațiile internaționale ale Cehoslovaciei, se apreciază că poporul acestei țări „are o mare simpatie și recunoștință pentru Rusia” el fiind iubitor al „adevăratelor principii ale democrației”⁵⁸.

Delegația militară română a asistat la parada militară care a avut loc la Praga, la care Klement Gotwald a subliniat „recunoștința poporului cehoslovac față de armata sovietică și română”⁵⁹. Delegația a fost primită și de președintele Republicii, Eduard Beneš, precum și de generalul Svoboda, ministrul apărării, care au avut cuvinte de apreciere la adresa poporului nostru⁶⁰. Discuțiile avute cu Gotwald, Beneš, Svoboda și Pika au scos în evidență faptul că „vechile sentimente de prietenie ale poporului cehoslovac pentru România sînt și mai puternice acum după război, pentru modul cum a înțeles România să se manifeste în anii 1938—1939, pentru sacrificiile făcute de ostașii români pentru eliberarea Cehoslovaciei”⁶¹. Ofițerii români au observat, „în unanimitate, o prietenie sinceră”⁶², dorința conducătorilor cehoslovaci de „a strînge legăturile economice cu România”⁶³, și de a încheia „un tratat de alianță cu statul nostru”⁶⁴. Guvernul cehoslovac se arăta gata să ajute România care avea, atunci, grele probleme economico-financiare de depășit⁶⁵.

Delegația militară română aprecia calitățile poporului cehoslovac — cinstit, corect, muncitor, serios⁶⁶ — precum și pe acelea ale noii armate populare cehoslovace⁶⁷, a cărei organizare ținea cont de specificul național. Participarea delegației militare române la cel de al XI-lea Congres al sokolilor s-a înscris pe linia tradiției prieteniei de arme româno-cehoslovace.

Reluarea legăturilor economice ale României cu străinătatea ridică probleme foarte greu de rezolvat. Timp de patru ani, România s-a găsit în orbita „spațiului economic” al celui de al III-lea Reich, și Germania a acaparat principalele resurse ale țării. Ea i-a monopolizat aproape tot exportul (cca 85%) fără a fi în măsură să satisfacă nevoile românești de import⁶⁸. Izolată de alte țări, cu o bună parte din resurse epuizate, ruinată în urma războiului și a bombardamentelor aeriene, România nu avea nici cantități de mărfuri disponibile pentru un export normal, nici stocuri suficiente în devize libere. Mai mult, nivelul prețurilor era în disproporție totală cu prețurile mondiale și în permanentă fluctuație.

După Insurecție, guvernul a făcut eforturi în direcția reluării raporturilor comerciale cu străinătatea, încurajînd o serie de industriași și comercianți, încercări care nu au fost încununate de succes. Spre sfîrșitul anului 1944, România întreținea relații comerciale cu cîteva țări europene, printre care Turcia, Elveția,

⁵⁶ Idem, d. 954/1947, P. 1808, Notă din 27 mai 1947.

⁵⁷ Idem, d. 968/1947—1948, P. 1818, Notă Inf. din 29 mai 1947 și 3 iunie 1947, p. 74—75.

⁵⁸ Idem, Notă Inf. din 3 iunie 1947, întocmită de col. Niculescu Gh. f. 74—75.

⁵⁹ Idem, d. 954/1947, P. 1808, Notă Inf. din 23 mai 1947, f. 35.

⁶⁰ *Ibidem*, Dare de seamă întocmită de gen. I. Stănculescu, f. 44, 45, 47.

⁶¹ Idem, d. 968/1947—1948, P. 1818, Notă Inf. din 3 iunie 1947.

⁶² Idem, d. 954/1947, P. 1808, Notă Inf. din 23 mai 1947, f. 36.

⁶³ Idem, d. 968/1947—1948, P. 1818, Notă Inf. din 29 mai 1947, f. 74—75.

⁶⁴ Idem, d. 954/1947, P. 1808, Notă Inf. din 23 mai 1947, întocmită de mr Otincelescu Alex.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 38.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 67; idem, d. 968/1947—1948, P. 1818, f. 76.

⁶⁷ Idem, d. 543/1948, P. 1851, f. 70.

⁶⁸ *Insurecția din august 1944 și semnificația ei istorică*, București, Editura Militară, 1974, p. 72.

Suedia, Ungaria, Franța etc., însă volumul schimburilor era cu totul nesatisfăcător față de necesități. În 1945 exportul României a reprezentat 1% față de 1938, iar volumul comerțului exterior numai 7%⁶⁹.

Trebuia, deci, în primul rând, să se stabilească contactul cu guvernele străine, pentru a se ajunge la încheierea unor acorduri comerciale. În al doilea rând, era necesar să se rezolve problema disproporției care exista între prețurile mondiale și acelea din țară. În sfârșit, trebuia mărită producția internă și să se utilizeze develope libere aparținând particularilor, în scopul creerii mijloacelor de plată pentru mărfurile importate.

În scopul de a rezolva disproporția prețurilor, guvernul român a promulgat un decret lege, care prevedea că schimburile comerciale cu străinătatea pot fi lichidate prin mijlocirea devezelor. Acest regim a permis să se evite stabilirea de rapoorturi directe între moneda națională și cele străine, ceea ce ar fi fost imposibil de realizat într-o perioadă de permanente fluctuații monetare. S-au stabilit, astfel, principii constante și invariabile, care au servit ca bază la acordurile respective.

Pe de altă parte, un alt decret lege a dat libertate deținătorilor de deize în străinătate să dispună de depunerile lor, pentru a plăti importurile, fără a se teme de rigorile legilor anterioare care interziceau aceste depuneri.

În acest cadru, s-au reluat și raporturile comerciale cu statul cehoslovac, care prezentau pentru România o importanță specială, dat fiindcă, atunci, economiile celor două țări erau complementare.

După război, situația economică a Cehoslovaciei era mult mai bună decât cea a României, motiv pentru care dorința de a strânge legăturile comerciale era justificată. Cehoslovacia putea livra o serie de mașini și echipament industrial, cărbuni, esențiale pentru refacerea și funcționarea industriei române. Din aceste considerente, problema reluării raporturilor economice cu această țară a făcut obiectul unei atenții speciale din partea autorităților române.

Schimburile economice între România și Cehoslovacia aveau să se efectueze în virtutea acordului încheiat la 9 noiembrie 1945, care a fost completat la 4 mai 1946⁷¹. Trei liste anexate la acord cuprindeau categoriile de produse ce se schimbau prin compensație. Statul cehoslovac trebuia să livreze pe lângă însemnate cantități de cărbune⁷², 22.228 tone tuburi pentru industria petroliferă, 4305 tone unelte și materiale pentru utilaje, 2500 tone plăci de oțel și oțeluri diferite, 1750 tone brichete refractare ca și material feroviar evaluat la aproximativ 20 milioane de coroane cehoslovace. În schimb, România trebuia să exporte: 104.700 tone produse petrolifere, 50.000 tone sare, 5000 tone minereuri de mangan, 500 tone negru de fum, 300 tone nuci, prune uscate și fructe, 550 tone mazăre, 700 tone vin roșu, 4000 porci, 3000 oi, 300 tone reziduri de sfecclă⁷³. Observăm deci că în cea mai mare parte importul României cuprindea materiale și utilaje pentru refacerea industriei afectată mult de război, uzată și degradată la maximum.

Dacă România a reluat legăturile sale economice cu străinătatea, ea nu a făcut-o numai pentru a-și acoperi propriile nevoi și a găsi un deuseu produselor sale, dar și pentru că dorea sincer să strângă relațiile sale de prietenie cu toate țările și să colaboreze la consolidarea păcii. Plecând de la aceste principii, România a făcut să se știe prin reprezentanții ei cei mai autorizați — că ea era gata să reia relații economice normale cu toate țările. „*Noi dorim — declara, primul ministru al guvernului, dr. Petru Groza, — să întreținem relațiile de prietenie cele mai strînse și să avem schimburile economice cu toate națiunile. Noi dorim sincer să colaborăm intim cu toate națiunile, în scopul de a asigura o pace îndelungată pentru binele popoarelor*” (s. n.)⁷⁴. Iar Gh. Gheorghiu-Dej, președintele Consiliului Superior Economic și secretar general al P.C.R., spunea: „*Noi vom saluta cu satis-*

⁶⁹ România. . . , p. 78.

⁷⁰ AMAN, d. 968/1948, P. 1818, f. 74.

⁷¹ „Economia română”, Anul XXIX, Nr. 1—4, ian.—apr., 1947, p. 28.

⁷² Arh. MAE, Fond 71, Iugoslavia, 1945—1948, vol. 4, nepag.

⁷³ *Les relations économiques de la Roumanie avec l'étranger*, Bucarest, Éditions de la Revue Roumaine, 1946, p. 17.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 5.

facție reluarea legăturilor economice cu toate țările. Noi avem convingerea că valoarea acestor relații nu constă numai în reciprocitatea avantajelor materiale, dar ea constituie un factor important pentru a întări prietenia între popoare, în vederea unei păci durabile" (s.n.)⁷⁵.

Plata în cadrul schimburilor cehoslovaco-române se făcea în felul următor: Banca Națională a României urma să deschidă un cont la Banca Națională a Cehoslovaciei la Praga. Valoarea produselor importate de România și datoriile accesorii erau depuse în acest cont. Sumele vărsate aveau să servească la plata produselor cehoslovace importate în România. Din totalul schimburilor, evaluat la 450 milioane de coroane, 150 milioane, adică 1/3, reprezenta materialul destinat industriei petrolifere, material exportat în Cehoslovacia în compensație de produse de petrol. Pentru restul de 300 de milioane de coroane, urma să se importe material necesar industriei metalurgice și căilor ferate. Cehoslovacia urma să deschidă un credit pe termen lung pentru lichidarea importului. Acesta trebuia să fie lichidat după 1 mai 1947, în condiții care erau fixate atunci. Până la acea dată, România dispunea de acest credit, prin importarea produselor cehoslovace care urmau să fie acoperite prin exportul produselor românești. În afara creditului de 300 milioane de coroane cehoslovace, Banca Națională a acestei țări a acordat Băncii Naționale a României un credit suplimentar de 25 milioane coroane cehoslovace pentru plata materialului special care nu era prevăzut decât expres în acord și care cuprindea: motoare termice, electrice, vehicule, automobile, mașini unelte. Creditele erau garantate în aur, care rămânea însă în depozitele Băncii Naționale a României. Creditele acordate de Cehoslovacia erau, de fapt, acoperite prin livrările produselor românești⁷⁶.

În felul acesta, s-au făcut primii pași spre o colaborare economică între România și Cehoslovacia. Domeniul de colaborare ca și detaliile tehnice urmau să fie fixate de o comisie cehoslovacă și de una română.

Acordul comercial cu Cehoslovacia nu a intrat efectiv în vigoare decât la începutul celui de al doilea trimestru al anului 1946, deoarece negocierile cu privire la încheierea diferitelor contracte stipulate în Anexele Acordului au întârziat aplicarea. Și în perioada convorbirilor economice schimburile de produse au fost restrinse.

De la 1 ianuarie 1945 până la 30 iunie 1946 România a importat din Cehoslovacia: 9680 quintale cărămizi refractare, 1415 quintale de magnezită calcinată, 2941 quintale de argilă refractară, diverse metale, arcuri, curele de transmisie etc. În schimb, România a exportat nuci, prune uscate, negru de fum, esență, motorină⁷⁷. Acordul, care a început să fie aplicat în bune condițiuni, reprezenta o contribuție importantă la opera de reconstrucție economică a României. La 4 mai 1946 acordul a fost completat, dându-se un impuls intensificării raporturilor economice dintre cele două țări.

Între timp, a fost semnat un acord cu Cehoslovacia privind crearea unei linii aeriene Praga — București, care urma să fie asigurată de companiile de navigație aeriană ale celor două țări. Acordul, semnat la Praga la 13 septembrie 1946, a intrat în vigoare la 5 decembrie, același an, cînd la Ministerul Afacerilor Externe din București a avut loc schimbul instrumentelor de ratificare ale înțelegerii⁷⁸.

Comerțul cu statele ce porniseră la edificarea unei noi societăți a reușit să contracareze, într-o oarecare măsură, efectele blocadei instituite de marile puteri imperialiste⁷⁹ față de o serie de țări printre care și România.

În 1947, țara noastră și-a sporit schimburile comerciale cu țările socialiste, acestea deținînd 70% din totalul importului și circa 89% din totalul exportului

⁷⁵ *Ibidem.*

⁷⁶ *Ibidem*, p. 18.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 16—19.

⁷⁸ „Monitorul Oficial”, Partea I-a, Anul CXIV, 13 decembrie 1946, nr. 289, p. 12852.

⁷⁹ Maria Curteanu, *Sectorul de stat în România anilor 1944—1947*, București, Editura Academiei, 1974, p. 175.

românească⁸⁰. Structura comerțului exterior pe 1947 arăta, pe de o parte, încă o serie de greutăți pe care le avea economia, iar pe de altă parte, lăsa să se întrevadă transformările pe care linia industrializării care începuse să-și facă loc în țara noastră. În considerațiile de față trebuie avut în vedere faptul că dificultățile economico-financiare ale statului nostru, care avea de achitat și importante contribuțiuni în cadrul convenției de armistițiu, la care s-au adăugat și calamități naturale — au afectat desfășurarea normală a schimburilor cu străinătatea ale României. Reglementarea și controlul de stat asupra comerțului exterior au fost întărite prin „Legea pentru înființarea Oficiilor industriale”, votată de parlament la 23 mai 1947, care a fost urmată la sfârșitul anului de crearea primei societăți de stat pentru import-export⁸¹.

Relațiile economice cu Cehoslovacia au cunoscut un proces continuu de întărire. În perioada ianuarie—noiembrie 1947, exportul în Cehoslovacia s-a ridicat la 3.999.490 dolari, reprezentând, 13,84% din total⁸². Importul din Cehoslovacia, în aceeași perioadă, s-a ridicat la 5.512.434 dolari, ceea ce reprezenta 9,95% din total, această țară ocupând locul al treilea după Uniunea Sovietică și S.U.A.⁸³. Desigur, în creșterea volumului schimburilor economice dintre cele două state un rol deosebit de important l-a jucat Camera de Comerț și Industrie româno-cehoslovacă, autorizată de Consiliul de miniștri român să funcționeze începând cu 17 iunie 1947⁸⁴.

Față de dificultățile pe care le traversa România — se sublinia într-un comentariu al postului de radio Praga, din 14 februarie 1947 — guvernul cehoslovac a hotărât să vină în ajutorul României amenințată de foamete, acordând credite și livrind diferite produse necesare redresării economice. Poporul cehoslovac care nu a uitat că a fost ajutat și el de România este fericit că poate astăzi să vină în ajutorul prietenului de la răsărit⁸⁵.

Vizita delegației guvernamentale române la Praga — în septembrie 1947 — a avut importante consecințe și asupra raporturilor economice, pentru amplificarea cărora s-a încheiat un nou acord. Urmare a acestui fapt, în decembrie 1947, exportul în Cehoslovacia s-a ridicat la 3.454.619 dolari, fiind țara unde exportam cel mai mult în acea perioadă. Importul a reprezentat, în aceeași lună, 570.700 dolari (ceea ce plasa această țară pe locul doi în privința partenerilor economici ai României)⁸⁶.

Fără îndoială, crearea unui cadru cât mai favorabil dezvoltării schimburilor economice a avut efecte pozitive pentru amplificarea raporturilor, pe multiple planuri, dintre cele două țări și popoare.

Evenimentele politice petrecute la sfârșitul anului 1947 în România au fost urmărite cu atenție și în Cehoslovacia prietenă. Guvernul cehoslovac adresa, cu prilejul abolirii monarhiei în România, „felicitările sale sincere” și „urările sale cordiale pentru prosperitatea și dezvoltarea pașnică și fericită a tinerei republici și a întregului popor”⁸⁷. În acest context, proclamarea Republicii în România crea un cadru nou, mai favorabil, raporturilor, pe multiple planuri, dintre cele două țări.

Avându-și sorgintea în legăturile tradiționale care s-au stabilit între cehoslovaci și români, raporturile politico-diplomatice, economice, culturale, militare — dintre anii 1945—1947 — cunosc noi momente de apropiere. Țări cu aceleași opțiuni istorice, România și Cehoslovacia au acordat o atenție deosebită raporturilor din-

⁸⁰ Ilie Puia, *Situația economică a României în ajunul proclamării Republicii*, „Studii”, 6/1972, p. 1210.

⁸¹ Gh. Surpat, N. Ionel, *Relațiile economice externe ale României în perioada construirii socialismului*, „Probleme economice”, Anul XX, 12/1967, p. 168.

⁸² România..., p. 298.

⁸³ *Ibidem*, p. 299.

⁸⁴ „Monitorul Oficial”, Anul CXV, Nr. 166, 23 iulie 1947, p. 6431.

⁸⁵ AMAN, d. 801/13 A/1947, P. 1539, p. 714.

⁸⁶ România..., p. 299.

⁸⁷ Aron Petric, *Proclamarea Republicii Populare Române și semnificația ei istorică*, „Studii”, 6/1972, p. 1154.

tre ele. Contribuția românească la eliberarea teritoriului cehoslovac a creat un cadru favorabil raporturilor militare și politice dintre cele două țări și popoare. La rîndul ei, delegația cehoslovacă la Conferința de Pace de la Paris a sprijinit în unele momente revendicările juste formulate de diplomații români. Între cele două state s-au stabilit importante schimburi comerciale, care au contribuit la refacerea industriei românești mult afectată de război, Cehoslovacia devenind unul din partenerii economici cei mai importanți ai României. Fără îndoială, bunele raporturi ce s-au statuat între cele două țări nu ar fi fost posibile fără identitatea de structură social-economică și politică a cărei efect a fost pozitiv și s-a răsfrînt, implicit, prin consecințe, asupra sistemului mondial socialist.

SUR LES RAPPORTS ROUMAINO-TCHÉCOSLOVAQUES DE 1945 À 1947

RESUMÉ

Se fondant sur des documents déjà publiés ainsi que sur des documents inédits, l'auteur décrit l'évolution des relations politiques, militaires et économiques de la Roumanie et de la Tchécoslovaquie de 1945 à 1947.

La contribution roumaine à la libération du territoire de la Tchécoslovaquie, l'appui accordé par les délégués tchécoslovaques à la délégation roumaine à la Conférence de Paix de Paris de 1946 ont renforcé leur amitié traditionnelle.

Entre les deux Etats eurent lieu d'importants échanges commerciaux qui contribuèrent au redressements de l'industrie roumaine, très endommagée par la guerre, la Tchécoslovaquie devenant l'un des partenaires économiques les plus importants de notre pays.

Sans doute, les bonnes relations établies entre les deux Etats ne se seraient pas tellement développées sans l'identité de structure sociale-économique et politique dont l'effet positif s'est répercuté implicitement, par ses conséquences, sur le système mondial socialiste.

DESĂVÎRȘIREA UNITĂȚII DE STAT — PRINCIPAL OBIECTIV AL POLITICII ROMÂNEȘTI, ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

DE
GHEORGHE PLATON

Adevărul cuprins în titlul intervenției noastre este atît de evident pentru toată lumea, a fost atît de mult discutat în literatura noastră istorică, veche sau nouă, încît, practic, nu mai are nevoie de nici o demonstrație specială. El se desprinde limpede din întreaga desfășurare a istoriei României moderne, pînă la Unirea cea mare din 1918. Și totuși, considerăm noi, nici una din problemele mari ale istoriei noastre — aceasta este una din cele mai mari, atît prin importanță, cît și prin implicații — nu este prezentată, uneori, cu mai multă lipsă de înțelegere, mai contradictoriu. Cauza principală, credem, este generată, în cazurile în speță, de lipsa unei perspective generale asupra evoluției societății românești în epoca modernă și, în egală măsură, de anumite prejudecăți străine spiritului științific.

Nu ne-am propus să reconstituim contururile problemei, pe baza unei argumentări riguroase, prin reconsiderarea tuturor faptelor; aceasta ar depăși limitele ce ni le-am impus. Ne îngăduim să formulăm doar cîteva observații și aprecieri de natură să sugereze o altă manieră de abordare a problemei, să invite la o mai atentă meditație pe marginea fenomenelor istoriei noastre. În elaborarea acestor rinduri, autorul pornește de la convingerea că modernizarea învățămîntului, spre care sînt îndreptate astăzi atît de numeroase și nobile eforturi, trebuie să înceapă prin restructurarea propriilor noastre cunoștințe, a propriei noastre optici, prin realizarea aceluia acord, indispensabil, cu stadiul de dezvoltare al societății contemporane, cu nevoile stringente ale acestei societăți, deoarece, știut este, istoria, ca și celelalte discipline sociale, se dezvoltă într-un ritm și cu un dinamism care nu îngăduie răgazul, exclude închistarea în formule convenționale, solicită un continuu efort de evaluare, de adaptare, de găsire a explicațiilor care să corespundă unui stadiu superior al dezvoltării. Însușirea creatoare a marxismului pune la îndemîna cercetătorului un instrument de inestimabilă valoare în procesul de înțelegere a istoriei românești, prin optica experienței și a nevoilor prezente și viitoare ale societății noastre, aflate într-un atît de dinamic și complex proces de înnoire.

Adeseori, în literatura noastră de specialitate, veche sau nouă, a fost reliefată poziția *antinațională* a monarhiei, *nesocotirea* sau chiar *trădarea* luptei naționale a românilor din Transilvania, mai cu seamă, de către cercurile conducătoare ale burgheziei și moșierimii.

Astfel, de pildă, s-a apreciat că domnia familiei de Hohenzollern „agentură a reacțiunii internaționale“, a reprezentat „o continuă politică de trădare națională“. Carol I, „instrument docil al politici de cotopire și de transformare a țării într-o colonie germano-austriacă“, „trădează lupta de eliberare a românilor din Transilvania sprijinind și politica de desnaționalizare forțată a naționalităților din Un-

garia și Austria. De la mișcarea de dezavuare a românilor din Transilvania... Carol I trece la canalizarea acestei mișcări spre înțelegere cu guvernul reacționar burghez-moșieresc din Ungaria¹. În egală măsură, regele — se notează în același sens — a făcut tot ce i-a stat în putință „ca să ție în friu iridenta română din Transilvania și să găsească un nou modus vivendi cu monarhia habsburgică”². De asemenea, utilizându-se aprecieri din epocă, aparținând unor reprezentanți ai curentului radical, se subliniază faptul că „alături de alți factori, dinastia străină este o piedică principală pentru realizarea aspirațiilor naționale ale poporului român, «e cauza de căpetenie care împiedică România independentă să devină punctul de gravitate a tuturor Românilor». Românii din Transilvania văd pe acela care poartă coroana «unindu-se cu sugrumătorii neamului lor și făcându-se jandarmul politicii austro-germane pe valea Dunării de Jos»”³.

O altă lucrare recentă, de indiscutabilă valoare, apreciază în aceeași manieră poziția regelui Carol, care dirija viața politică a țării în sensul *proprilor sale interese*; prin aplicarea rotativei guvernamentale, căuta să mențină la putere echipa guvernamentală cea mai comodă, desfășurând, în raport cu lupta românilor din Transilvania, un joc dublu, impus de interese personale, regizat cu abilitate și sînge rece. Reaua credință a monarhului este, cu ostentația căutată și subliniată⁴. În același sens este apreciată și poziția cercurilor conducătoare și a oamenilor politici. Conducătorii României, se notează în legătură cu aceasta, „au trădat de mult cauza luptei pentru eliberarea națională a Transilvaniei; infeudînd țara blocului germano-austro-ungar, au declarat drept politică oficială a statului român respectarea și susținerea integrității Imperiului habsburgic”. Prin politica de alianță cu Austro-Ungaria, se admite pe aceeași linie, „contrară intereselor poporului român și luptei de eliberare națională a Transilvaniei”, guvernele burghezo-moșierești „au aprobat și încurajat politica liderilor P.N.R. de fidelitate față de monarhia habsburgică, politică care tindea la încheierea unor înțelegeri reacționare cu clasele dominante austriece și maghiare”⁵.

De asemenea, sînt scoase în evidență efectele negative ale retractărilor lui D. A. Sturza în legătură cu problema luptei naționale a românilor din Transilvania, repercusiunile imixtiunii liberalilor în treburile interne ale P.N.R., rezerva partidului conservator, izvorită din teama de a nu-l supăra pe rege, „fidel susținător al politicii de colaborare cu puterile centrale”, preocuparea de a păstra „cu orice preț” puterea, constrîngerea sub imperiul căreia au fost îngăduite grandioasele manifestații organizate de *Liga culturală* ș.a.⁶.

În legătură cu atitudinea manifestată de factorii de decizie ai politicii românești cu prilejul expulzării unora dintre membrii societății „Carpați”, în 1885, cu aceeași optică, se face, de pildă, următoarea apreciere: „I. C. Brătianu încearcă să dovedească legalitatea expulzării negînd interesul opiniei publice românești față de problema Transilvaniei și necesitatea menținerii tuturor legăturilor cu populația românească a acestei provincii. Refuzul primului ministru de a lua în considerare, în orientarea politicii generale a statului român, dezideratele românilor transilvăneni, ceea ce rețesea din replica sa la interpellările opoziției, nu rămîine fără o categorică ripostă parlamentară”⁷ (s.n.s. Gh. P.).

În altă lucrare, atitudinea Parlamentului român în problema națională este apreciată în funcție de numărul intervențiilor în favoarea luptei românilor din

¹ T. Bugnariu și L. Bánya i, *Trădarea Transilvaniei de către Carol I și Carol al II-lea de Hohenzollern în cursul primului și celui de al doilea război mondial*, în „Studii”, an. 7, 1, 1954, p. 107—110.

² *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Edit. Academiei, 1961, p. 295. (Este reproduciut din I. Russu Abrudeanu).

³ Gh. Ghimes, *Ideea de republică la români*, Edit. științifică, București, 1972, p. 96—97 (citatul este extras dintr-un articol scris de Al. Beldiman, inserat în paginile „Adevărului”).

⁴ Șerban Polverejan, Nicolae Cardoș, *Mișcarea memorandistă în documente. 1880—1897*, Edit. Dacia, Cluj, 1974, p. 69.

⁵ *Din istoria Transilvaniei*, II, p. 295—296.

⁶ Șerban Polverejan, Nicolae Cardoș, *op. cit.*, p. 62—63.

⁷ Paraschiva Căncea, *Viața politică din România în primele decenii ale independenței de stat*, Edit. științifică, București, 1974, p. 241.

Transilvania. Aceste intervenții și discuțiile ce le-au provocat, se apreciază în acest sens, au corectat efectele negative ale orientării virfurilor conducătoare, în faute cu regele Carol, spre o politică de subordonare față de Puterile centrale⁸.

Exemplele de mai sus nu epuizează, firește, sursele de referință. În multe din lucrările care abordează în context chestiunea fundamentală care ne interesează, faptele sînt tratate într-o manieră asemănătoare. Procedul, considerăm noi, suferă, în primul rînd, de neajunsul unilaterality. În egală măsură, evenimentele și fenomenele sînt desprinse din contextul lor firesc și analizate prin ele însele, fără raportarea la întregul de care aparțin, fără încadrarea firească în complexul care le determină și prin care, obligatoriu, pot fi explicate. Așa cum am notat și la începutul intervenției noastre, este o deficiență și de optică, dar și de metodologie.

Marxismul a pus la îndemina cercetătorului istoriei toate mijloacele pentru a reconstitui evoluția fenomenelor esențiale ale trecutului, pentru a le urmări în geneza, dezvoltarea și implicațiile lor multiple, oferă posibilități nelimitate de analiză și sinteză. Metodologia marxistă presupune analiza nuanțată și multilaterală. A devenit o practică destul de des uzitată în literatura noastră istorică suprapunerea celor două planuri ale dezvoltării istorice: *societății naționale*, explicarea celui de al doilea prin primul, de a se considera, invariabil, aproape, că, alături de rege, cîț și clasele conducătoare, burghezia, dar mai ales moșierimea, s-au situat de-a curmezișul intereselor adevărate ale poporului. Ceea ce, după părerea noastră, nu poate explica complexul proces al dezvoltării istorice. Dacă sîtuăm lucrurile exclusiv pe acest teren, cu greu vom înțelege cum s-a format România modernă, cum s-a ajuns la desăvîrșirea unității în 1918. Acestea nu s-au constituit de la sine, întîmplător sau spontan, au reprezentat rezultatul unor îndelungate acțiuni, cu griji pregătite, stăruitor urmărite, în cursul cărora, regele și clasele conducătoare au avut un rol, fără de consemnarea căruia istoria nu poate fi înțeleasă în toată plenitudinea sa.

Ar fi absurd a se crede că este necesar să se întreprindă o acțiune de reabilitare a monarhiei sau a burgheziei și moșierimii. Știința noastră istorică a ajuns la deplină maturitate și faptul acesta îi îngăduie să abordeze fenomenele mari ale istoriei și cu răspunderea dar și cu viziunea solicitată de stadiul dezvoltării societății noastre contemporane și de perspectivele de viitor ale acesteia. Analiza istorică, restabilind adevărul în plenitudinea lui, dezvăluie și mai puternic caracterul de clasă al regimului politic din România, rolul forțelor progresiste și al poporului în edificarea societății în care, în locul exploatații, s-a instaurat această admirabilă unitate în cuget și în simțiri, înscrisă astăzi pe tricolorul românesc.

Așa cum am arătat și mai sus, nu ne-am propus să stăruim asupra tuturor etapelor luptei naționale a românilor, pentru a reconstitui faptele, evenimentele, a sublinia fenomenele. Acestea au mai puțină importanță în contextul intervenției noastre și, de altfel, sînt cunoscute. Considerăm necesar să ne oprim, doar, asupra unor probleme de principiu.

I. În primul rînd, credem noi, nu trebuie confundat planul social cu cel național. Este cunoscut că, în procesul de făurire a statului român, toate clasele societății s-au întîlnit pe platforma națională. În fața interesului național, contradicțiile sociale s-au estompat, au trecut pe un plan secundar. *Unirea* din 1859, se știe, s-a înfăptuit într-o unanimitate cu puține precedente. Și mai târziu, desăvîrșirea năzuințelor naționale — independența și formarea statului unitar — au găsit întreaga națiune de aceeași parte a baricadei. Socialiștii înșiși, afirmau, cu toată răspunderea, în oficiosul „Lumea Nouă”, din 21 martie 1899, în articolul *Chestia națională*: „Oricare ar fi idealul nostru social, chestia națională nu poate fi nesocotită de partidul socialist”.

Firește, nu a existat unitate de vederi cu privire la mijloacele de realizare a dezideratelor naționale, după cum nu a existat un consens unanim cu privire la momentul în care trebuia să se treacă la realizarea practică. Actele de importanță istorică implică grave responsabilități, care presupun căutări, tatonări, discuții,

⁸ Cf. Aurelia Bunea, *Susținătorii problemei transilvane în Parlamentul României (1892—1899)*, în „Analele Universității Babeș-Bolyai”, Historia, fasc. 1, Cluj, 1971, p. 85.

poziții divergente. În decursul istoriei moderne, întreaga națiune a acționat energetic și viguros în anii luptei pentru Unire, constituindu-și statul național, prin în-doita alegere a lui Al. I. Cuza, la 5 și 24 ianuarie 1859; și-a manifestat puternic solidaritatea cu prilejul războiului din 1877—1878, în urma căruia a fost cucerită independența; a optat fără rezerve în favoarea Unirii celei mari, din 1918, pe care au pregătit-o lupta și sacrificiile unor întregi generații. Au făcut defecțiuni, cu prilejul acestor mari împliniri ale destinului național, nu clase sociale sau grupări ci indivizi izolați, fără apartenență de clasă; aceștia, se știe, au fost puțin numeroși; istoria le-a înregistrat numele și i-a ținut la stîlpul infamiei.

Istoria noastră modernă a fost sfîșiată, totodată, de o necruțătoare luptă de clasă. Organizat pe principii de clasă, conștințind dominația politică a burgheziei și moșierimii, statul modern român a fost zguduît de puternice frămîntări ale țărănimii și ale clasei muncitoare care, nu odată, i-au pus existența sub semnul întrebării. Conflictele dintre clase, organizarea de clasă a statului, firește, nu au rămas fără urmări, au influențat, și-au pus pecetea, în anumite limite, asupra luptei naționale. Au angajat polemici vii care, de multe ori, au depășit limitele fi-rești, între clasele sau partidele care dețineau puterea sau cele care aspirau să o cîștige. În cursul acestor dispute, politicianismul, adeseori, a adus prejudicii uni-tății de interese necesare pe plan național ș.a. Acestea sînt probleme a căror pondere sau influență poate fi apreciată destul de exact în desfășurarea fenomene-lor principale ale istoriei noastre naționale. În societatea noastră, lipsită de exploatarea omului de către om, interesele naționale sînt armonizate, coincid fi-resc și deplin cu cele sociale, în construirea lumii noi. Societatea burgheză a fost organizată după legi care-i sînt proprii, în raport cu care trebuie să judecăm fap-tele, să apreciem fenomenele și oamenii.

Există o reținere ciudată cu privire la creditul ce urmează să fie acordat boierilor și clasei pe care aceștia o alcătuiesc, în diversele etape ale istoriei noas-tre. Ne-am obișnuit, plecînd, poate, de la înțelegerea incompletă a aprecierii lui N. Bălcescu, în conformitate cu care „boierii nu sînt români, ci pur și simplu boieri“, să-i excludem, cu ostentație, aproape, de la orice act mare al istoriei. Cînd îi acceptăm, admitem că au fost *conștinși* să participe la un act progresist, au făcut-o sub presiune. Istoria noastră este plină de actele de trădare ale boierilor, pe care domnii îi ucideau ca pe miei, pentru a le pedepsi felonia. Arareori s-a admis că tragicul context internațional în care *totdeauna* s-au aflat țările române în cursul istoriei, au impus opțiuni la fel de tragice, generate de anumite convin-geri politice. Cei care au calculat greșit — din calcule nu trebuie exclus, firește, interesul de clasă, dar nici întotdeauna îngroșat — de multe ori, au plătit cu viața.

Atitudinea boierimii în diversele momente ale istoriei — ideea au susținut-o și alții — trebuie mai nuanțat tratată. Dintr-o tratare completă și o analiză multi-laterală, istoria nu ar avea decît de cîștigat.

II. În strînsă legătură cu problema de principiu menționată mai sus, se află o alta, la fel de importantă, care, oricît ar părea de paradoxal, este trecută cu ve-derea cu o surprinzătoare ușurință. Revoluția de la 1848, se știe, a dat expresie, cu putere, năzuinței, devenită componentă a conștiinței naționale, de reconstituire a Daciei. Deși, din rațiuni de natură tactică, dezideratul nu a fost formulat direct în programele oficiale, fiind limitat la unirea doar a celor două Principate, ca o primă etapă, realitățile nu puteau fi ocolite. De altfel, acestea erau cunoscute de multă vreme. Manifestul țarist din 19/31 iulie 1848⁹, cu toate denaturările voite, reliefează tendințele pan-românești ale revoluției de la 1848.

La 1859, românii au considerat că au realizat doar prima etapă pe drumul constituirii statului național unitar. Înfăptuirea acestui obiectiv, dorință și năzu-ință a întregii națiuni, expresie a sentimentului național, a reprezentat o *politică de stat*, obiectiv principal al statului nou creat, atît în timpul domniei lui Cuza, cît și mai tîrziu, în timpul celei a lui Carol I. Unirea nu a reprezentat obiectul unei simple tendințe; realizarea ei a fost urmărită cu perseverență, prin acțiuni

⁹ Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza, Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, vol. II, Bu-curești, 1899, p. 4.

organizate, construite cu migală, folosindu-se toate împrejurările favorabile, pregătindu-se spiritele.

Privită în această perspectivă, cea adevărată, problema își schimbă fundamental aspectul. Nu mai avem dreptul ca, atunci când vorbim de lupta națională a românilor din Transilvania, să semnalăm doar *ecoul* acesteia în vechea Românie, *sprijinul* acordat de adeziunea populară și de cercurile progresiste. A trata problemele în modul acesta înseamnă a îngusta istoria noastră națională, a nu o trata unitar și organic, așa cum o solicită stadiul de dezvoltare al științei și al perspectivei contemporane.

Analizate în această lumină, faptele și evenimentele se înlanțuie logic și capătă explicațiile lor firești. De aceea, ele nu trebuie izolate, rupte din contextul general în care se desfășoară (ne referim doar la acelea legate de problema a cărei contur o schițăm), ci integrate în complexul general al vieții politice românești.

Alexandru Papiu-Ilarian, în scrierea cu caracter oficios *Dezvoltarea constituțională a Transilvaniei*, scrisă în 1861, făcând constatarea că „fără Transilvania, Principatele nu au viitor, duc o existență precară și dubie”, că „numai unirea cu Transilvania va pune fundamentul vieții perpetue a României”, făcea domnitorului românilor următoarea urare: „fie ca să vă steie în ajutor geniul națiunii române, să răzbunați cu înțelepciune moarte-i și să fiți executorul fericit al planului celui mai mare Domn și Român ce a avut vreodată Dacia lui Traian”¹⁰. Nu erau, acestea, simple figuri de stil, după cum nici acțiunile lui Al. I. Cuza, în problema Transilvaniei, nu pot fi atribuite întâmplării¹¹.

În 1888, cu ocazia semicentenarului „*Gazetei de Transilvania*”, M. Kogălniceanu, scriindu-i lui A. Mureșanu, dădea expresie următoarei profesiuni de credință, care aparținea nu numai patriotului, ci și omului politic, strâns legat de destinele țării cu ale cărei interese s-a identificat :

„Noi Românii din Regat, notează el, un minut n-am fost, nu sintem fără a împărtăși durerile voastre, fără a simpatiza cu eforturile voastre, pentru asigurarea naționalității române, acolo unde Dumnezeu și divul Traian au implintat-o, căci știm că atunci când — dar aceasta nu va fi — când naționalitatea română ar fi stinsă peste Carpați, nici noi Românii de dincoace de Carpați nu vom avea propria noastră existență națională asigurată”.

Faptele sînt mult prea precis conturate pentru a mai solicita comentarii. În sfîrșit, mai tirziu, în 1892, dînd expresie aceleiași realități, Ion Ghica se pronunța în următorii termeni :

„La Români, aspirațiunea către Unire nu este tendință de mărire sau coto-pire, ci este spirit de conservare și de legitimă apărare în contra vecinilor ce-i

¹⁰ I. Lupaș, *Cum vedea Alexandru Papiu-Ilarian la 1860 puțința de înfăptuire a Daco-României*, în *Studii, conferințe și comunicări de istorie*, vol. III, 1941, p. 144—145.

¹¹ Acordînd sprijin luptei naționale a popoarelor aflate sub dominația imperiilor multinaționale vecine, domnul Unirii ajută procesul de dislocare al acestora — condiție indispensabilă pentru desăvîrșirea unității statale a românilor, țel care nu mai reprezenta un secret pentru nimeni. Cuza însuși îl mărturisește deschis în numeroase împrejurări. Intenția românilor de a constitui un stat independent, în cuprinsul căruia să fie incluși toți conaționali, este subliniată atît de Eder, consulul Austriei la București, cit și de Kossuth. La rîndul lor, ambasadorii rus și austriac din capitala Imperiului otoman, exagerînd, îi atribuia lui Cuza și intenția de a se proclama rege al românilor, de a transforma teritoriul românesc în „centrul unei revoluții care se va întinde în cele trei imperii vecine”. Domnitorul însă, se știe, s-a opus oricărei aventuri, și-a calculat minuțios fiecare pas politic. „Dacă de astăzi nu deschid mina întregă — afirma el, în fața Corpului legiuitor — este pentru că nu voiesc a expune la furtuni tinerele noastre instituții, înainte de a prinde rădăcini în pămîntul României”. Cf. L. Boicu, *Cuza-Vodă față de lupta popoarelor pentru emancipare națională*, în vol. *Cuza-Vodă. În memoriam*, p. 237—238. 240. Vezi și V. Curticăpeanu, *Alexandru Ioan Cuza și Transilvania*, în vol. *Cuza Vodă. În memoriam*, și P. P. Pănaiteanu, *Cuza-Vodă și unitatea națională a românilor*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, VIII, București, 1929, nr. 4.

înconjoară, căci teama de cotorpire și reducere la o stare de inferioritate și de umilire este încă mare și le impune datoria de a căuta să devie un *stat puternic* ca să-și poată apăra cu succes existența”¹².

Faptele, evenimentele și fenomenele nu pot fi privite decît în strînsa lor conexiune și nu judecate și apreciate separat. Mișcarea națională din Transilvania, orientată în raport cu posibilitățile oferite de împrejurări, este îndreptată, cu fermitate, spre realizarea *Unirii cu Țara* și se desfășoară în legătură cu factorii de răspundere din România. Românii din Transilvania, ei înșiși, sînt pe deplin conștienți de rolul și importanța ce o prezintă pentru eforturile lor, pentru destinele naționale, România. „Românii noștri, se notează în acest sens, într-o corespondență din Cluj, adresată ziarului „Românul”, din 22 iunie 1867, încă și astăzi sînt mai îngrijorați de soarta și de viitorul Principatelor Românești unite decît de viitorul lor...”¹³. Speranțele și acțiunile se împleteau strîns și organic.

Carol de Hohenzollern, ajuns pe tronul României, nu putea să nesacotească interesele naționale, să se pună de-a curmezișul unei politici pe care nu el o inițiasse dar în înfăptuirea căreia România, la cîrma căreia fusese adus, se angajase cu toată fermitatea.

Nu este locul să discutăm aici împrejurările în care a fost instituită dinastia de Hohenzollern pe tronul României și semnificațiile actului. Trebuie amintit, totuși, că problema prințului străin este, aproape la fel de veche ca și ideea Unirii; ea a apărut și s-a impus firesc, ca o modalitate de a asigura mai mare viabilitate noului stat, de a interesa Europa în menținerea și susținerea lui. Sînt cunoscute împrejurările în care revendicare s-a impus în programul Divanurilor ad-hoc și cauzele pentru care românii au renunțat să mai insiste asupra ei. Cînd domnia lui Cuza a început să devină precară, ca urmare și a pierderii sprijinului extern — care-i susținuse alegerea și acționalele principale ale domniei — problema prințului străin este reactualizată ca o soluție menită să facă imposibilă revenirea la dispozițiile Convenției din Paris, să asigure existența statului, continuitatea politicii sale, sprijinul Europei monarhice; acesta din urmă nu putea fi neglijat într-o epocă în care capetele încoronate stăpîneau continentul.

Carol de Hohenzollern prezenta avantajul de a fi sprijinit de Napoleon III și de a îndeplini aici, cel puțin pentru moment, obiectivele politicii Germaniei, pe punctul de a declanșa războiul împotriva Austriei: acela de a crea un al doilea Piemont în coasta adversarei sale. Semnificația acestui act nu a scăpat contemporanilor. Așa cum s-a apreciat, alegerea unui principe prusian în Principate, în împrejurările amintite, „trebuie să fie considerată drept rezultat al unei tendințe anti-habsburgice și destinată să favorizeze realizarea unității politice a poporului român, prin desmembrarea Imperiului austriac, în urma înfrîngerilor pe care trebuia să le sufere pe cîmpurile de luptă”¹⁴.

Nu știm care a fost reacția prințului atunci cînd Carol Davila îi arăta harta României și a provinciilor care se mai aflau încă sub dominația străină și care „vor trebui să se încorporeze odată la principatul României”¹⁵. Cert este că aceasta nu reprezenta o simplă speculație menită să-i smulgă opțiunea. După cît se pare, Carol nu s-a lasat greu convins. Putea să fie, credem noi, ceva mai mult: gestul putea reprezenta un *avertisment*. Acceptarea era condiționată strîns, inseparabil,

¹² Cf. I. Lupas, *Problema transilvană în timpul lui Cuza și Carol I*, în „Analele Academiei Române”, „Memoriile secțiunii istorice”, seria a III-a, tom. XXVIII, București, 1946.

¹³ V. Russu, *Din lupta națională a românilor din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1866—1868)*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Istorie, XVII, fasc. 1, 1973 („Românul” din 22 iunie 1867).

¹⁴ Cf. Vasile Maciu, *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois*, în vol. *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, Éditions de l'Académie de la R.S.R., Bucarest, 1971, p. 114. Vezi și I. Lupas, *Problema transilvană...*, loc. cit.

¹⁵ *Memoriile regelui Carol I al României* (de un martor ocular), I, București, 1912, p. 23—24. Pentru problema care ne interesează, a se vedea Ștefan Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia — încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968.

de respectarea și adoptarea programului politic în centrul căruia se afla reconstituirea, desăvîrșirea unității naționale. Firesc, Carol prefera să fie rege al unei Româнії întregite în hotarele sale firești, decît un principe vasal sultanului. Ambiția și mîndria Hohenzollern-ului era de acord, în această privință, cu demnitatea României.

Voit sau nu, Carol trebuia să respecte năzuințele firești ale poporului în fruntea căruia fusese pus. În cursul anilor 1867, 1868, cu prilejul instituirii dualismului, acțiunile combinate ale românilor de pe ambele versante ale Carpaților au oferit serioase motive de îngrijorare nu numai statului dualist, ci și Europei, dominate de spiritul conservator. Guvernarea liberal-radicală, a mers cu mai multă îndrăzneală în direcția națională, în speranța că împrejurările internaționale vor favoriza alipirea provinciilor românești din cuprinsul Imperiului habsburgic.

Și domnitorul și guvernele, indiferent de nuanță, au urmărit, în activitatea lor, politica națională firească; faptul nu solicită a fi argumentat. Desigur, desăvîrșirea unității de stat nu era un lucru simplu, ușor de realizat. Nu se putea înfăptui dintr-odată și nici nu îngăduia ostentația; dimpotrivă, presupunea tact, răbdare, simț politic, așteptare, retrageri sau compromisuri ș.a. Politica generală a unui stat, a României, în speță, nu trebuie apreciată după acte întîmplătoare, impuse de desfășurarea evenimentelor. Poziția claselor dominante și a cercurilor conducătoare din România trebuie înțeleasă și judecată nu în raport cu declarațiile așa-zise de *loialitate* făcute în favoarea Imperiului dualist, de pildă, de către L. Catargiu sau D. A. Sturza, în perioada luptei memorandiste, la care se apelează atît de des. Aceste declarații au reprezentat acte politice firești, care n-au angajat cu nimic politica națională. Să ne amintim că, la 1848, la 2/14 mai, în *moțiunea* adoptată în condițiile cunoscute, două din cele patru puncte asigurau pe împăratul de la Viena de lealitatea românilor. Concesiile au fost impuse de o situație asupra căreia nu este locul să revenim aici; aceasta n-a împiedicat însă desfășurarea politicii românești, exprimarea puternică a dorinței de Unire cu Țara.

Firește, din acțiunile oamenilor de partid nu a lipsit oportunismul politic, spiritul îngust, de partid, care a adus prejudicii luptei naționale. Dacă D. A. Sturza sau pe L. Catargiu îi apreciem exclusiv în lumina declarațiilor făcute în legătură cu lupta românilor din Transilvania, nu vom putea să înțelegem exact și contribuția lor la dezvoltarea spiritului și a conștiinței naționale — a lui D. A. Sturza, mai ales. Problemele mari ale istoriei trebuie apreciate și judecate nu prin prisma faptelor particulare, prin inventarierea gesturilor pozitive sau negative și cîntărirea lor, ci în contextul general al istoriei, cu viziunea largă, singura care poate genera o judecată dreaptă, nepărtinitoare.

Regele, este drept, a fost un Hohenzollern și, sufletește, a rămas atașat țării de baștină. De asemenea, a militat pentru apropierea României de Germania. În egală măsură, a patronat un regim politic de clasă, fiind el însuși un exploator, cu veleități, continuu mărturisite, pe sporiie a avuției și puterii personale. Tronul însă nu reprezenta o poziție care să-i îngăduie să domnească după bunul său plac sau în raport cu dorințe și sugestii din afară. Cu sau fără voia sa, trebuia să aibă în vedere, în primul rînd, interesele naționale în care opțiunile personale nu puteau să aibă valoare decisivă. În sensul acesta este suficient să ne referim, de pildă, la împrejurările din preajma și din timpul constituirii dualismului, despre care am pomenit și mai sus.

Sînt cunoscute legăturile dintre românii din Transilvania și cei din Țară, în condițiile alcătuirii Pronunciamentului de la Blaj, atîtundinea puterilor față de lupta națională a românilor, presiunile exercitate asupra domnitorului Carol, pentru a renunța la colaborarea cu liberalii radicali, partizani ai cuceririi Independenței¹⁶ și realizării unirii depline¹⁷, azeziunea fermă a opiniei publice, poziția hotărîtă a factorilor de decizie din România. Împăratul de la Viena acuza direct pe românii din Transilvania că sînt dirijați de la București și conspiră cu cei din Țară

¹⁶ V. R u s s u, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁷ *Idem*, *Din lupta opiniei publice românești împotriva constituirii dualismului austro-ungar (1866—1868)*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, A. Istorie, XIV, 1968.

împotriva existenței Monarhiei¹⁸. La rîndul său, Napoleon III exprima lui Carol îngrijorarea în legătură cu „uneltirile” radicalilor în privința Transilvaniei¹⁹. De asemenea, Beust comunica lui Bismarck că „ideea coroanei unei Români mari este favorizată în secret de guvern, că ea reprezintă o tentație pentru domnitor și că există comitete care, „în înțelegere cu guvernul, acționează cu scopul de a provoca o revoluție a populațiilor românești din imperiile vecine”²⁰.

Acțiunile românești, departe de a fi consecința unui act conjunctural, reprezentau rezultatul unei politici, expresie a unei necesități naționale. Kogălniceanu, tot el, exprimînd conștiința unanimă a acestei necesități, afirma, atunci, într-un context precis: „... Guvernul român și cel maghiar trebuie să știe că lingă românii din Transilvania și Banat este națiunea română, este România!”²¹. Cartea roșie austro-ungară, apărută în noiembrie 1868, care conținea numeroase piese diplomatice din perioada cuprinsă între ianuarie și noiembrie, semnala, printre altele, „graba cu care, de un timp destul de îndelungat, în Principate, se procedează la înarmare și la preparative militare care nu sînt deloc în proporție cu necesitățile apărării interne, care depășesc cu mult nevoile reale și pozitive ale unei țări care nu este amenințată din nici o parte și care, de altfel, este protejată împotriva oricui... de garanția puterilor”²².

La stăruințele marchizului Pepoli, prieten al lui Andrassy, care condiționa demersurile Austro-Ungariei în sensul independenței României de abținerea de la orice „imixtiune” în afacerile Transilvaniei, de a nu se mai amenința continuu integritatea Ungariei, „prin propaganda care o face sau care o tolerează”²³, Carol răspundea că „nu depinde de dînsul înlăturarea simpatiei firești, înrădăcinate în sufletul populației de aceeași limbă, dincoace și dincolo de munți”. „Ca prinț constituțional, ales prin vot popular, continua el, sunt dator a ține socoteală de opinia publică cită vreme e justă”. În același sens, în 1903, într-o convorbire cu ministrul de finanțe al Franței, aflat la București, regele, referindu-se la politica de opresiune națională din Transilvania, declara textual: „... Nous ne pouvons pas nous désintéresser du sort des trois millions de Roumains établis en Transylvanie et dans le Banat. Si l'on cherche à les dénationaliser, nous ne resterons pas indifférents et impossibles; je leur conseillerai, comme je l'ai d'ailleurs toujours fait, de renoncer à la politique d'abstention et de résister, tout en affirmant leur loyalisme, sur le terrain des élections et de l'action parlementaire. Ces vues paraissent l'emporter en Transylvanie, où je constate, avec une grande satisfaction, un réveil de l'esprit national roumain...”²⁴.

Trebuie reținut faptul că România a rămas singura potrivnică din afară a dualismului și numai silită de presiuni multiple a reușit să se abțină de a-l mai combate fățiș. Organizarea luptei naționale a românilor din Transilvania se face în strînsă legătură cu românii de peste Carpați, inclusiv cu factorii de decizie. Nu întîmplător, de pildă, la două zile după proclamarea regatului, între 12 și 14 mai 1881, se întrunește la Sibiu conferința națională a românilor din Transilvania și Banat, cu scopul de a discuta unificarea tacticii politice și a partidelor naționale²⁵. De asemenea, nu reprezintă simple episoade întîmplătoare crearea, în 1882, a societății „Carpați”, devenită apoi „Iridenta română”, cu sprijinul lui C. A. Ro-

¹⁸ G. h. Platon, V. Russu, Grigore Silași, *luptător pentru cauza națională a românilor*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, Istorie, XIX, 1973, nr. 1, p. 41—42.

¹⁹ Dèmetre A. Sturdza, *Charles Ier Roi de Roumanie. Chronique. Actes. Documents*, tom. Ier, 1866—1876, Bucarest, 1899, p. 391.

²⁰ N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier (1866—1880)*, publiée sous l'auspices du Ministère des Affaires Étrangères de Roumanie, par... IIe édition, Bucarest, 1938, p. XII și urm. și V. Maciu, *op. cit.*, loc. cit., p. 130—131.

²¹ „Monitorul oficial al României”, nr. 63, din 18/30 martie 1867, p. 370—371.

²² Cf. V. Maciu, *op. cit.*, loc. cit., p. 134—135.

²³ G. h. Platon, V. Russu, *op. cit.*, loc. cit.

²⁴ *Memoriile regelui Carol I al României*, V, p. 11.

²⁵ Cf. *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Edit. politică, București, 1968, p. 48.

setti, ministrul de interne, sărbătorirea prilejuită de dezvelirea statuii lui Ștefan cel Mare la Iași, în 1883, apariția „Daciei viitoare” și a „Emancipării”, în același an. În acest ultim organ socialist, în articolul *România iridentă*, C. Bacalbașa nota semnificativ: „Confrații noștri de la *Dacia viitoare* au deschis focul spre a arăta lumii și mai ales Austriei că elementul românesc, latinii orientului, nu au renunțat la legitima lor nădejde la întrunirea tuturor provinciilor locuite de români într-un singur mănunchi, la formarea Daciei”²⁶.

În măsură egală, nu este o simplă întimplare apariția „Tribunei” în 1884, denumită, semnificativ, „purtașoarea de cuvânt a partidului liberal din România”, după cum, sint consemnate legăturile dintre mișcarea iredentistă din 1885 și frământările care aveau drept obiectiv realizarea unor acțiuni revoluționare ale românilor de pe ambele versante ale Carpaților, cunoscute și autorităților²⁷.

Nu este nevoie să mai subliniem legăturile strinse de colaborare în cursul cărora s-a realizat *Memorandul*, rolul *Ligii culturale*, create în România ș.a. Toate aceste fapte au fost limpede desprinse din prețioasele documente publicate în ultima vreme²⁸. Așa cum am notat și mai sus, politica națională a guvernelor conservator și liberal nu trebuie judecată în raport cu declarațiile unuia sau altuia din conducători, care aveau semnificații pe care, nu întotdeauna, opoziția a desprins-o cu exactitate. Judecățile noastre trebuie să se sprijine pe analiza lucidă a realităților istorice, pe eficacitatea legăturilor, pe sprijinul direct sau indirect expresie a unei politici ce trebuia să fie și națională, dar suficient de maleabilă și realistă pentru a nu sacrifica ceea ce se înfăptuise, deja în 1859, sacrificiu care nu ar mai fi putut îngădui, ar fi compromis iremediabil desăvîrșirea unității de stat. Astfel, de pildă, în legătură cu atitudinea oficialității, a guvernelor României, față de situația creată de lupta națională și adeziunea întregului popor, reprezentantul Belgiei la București făcea, la 27 mai 1896, următoarea constatare, semnificativă în sensul celor discutate mai sus:

„România gravitează în orbita Triplei Alianțe; atît interesele politice, cît și cele economice îi interzic deci să-și supere puternicul vecin de la vest. Oficial, guvernele care se succed la București, fără distincție de partid, dezavuează manifestările zgomotoase ale partizanilor programului de „Revendicări”, dar nu îndrăznesc să intervină eficace, să ia măsuri aspre împotriva autorilor acestor tulburări pentru a nu-și compromite popularitatea în interior, față de alegători; membrii guvernului își amintesc că, atunci cînd erau în opoziție, au favorizat adeseori uneltrile de genul celorla pe care trebuie să le reprime odată ajunși la putere”; și, adaugă diplomatul, Cabinetul din Viena își dă bine seama de dificultățile situației celui de la București și, în general, nu se arată prea intransigent, dacă manifestările anti-maghiare nu depășesc anumite limite”. După cîteva considerații privitoare la situația românilor din Transilvania, la obiectivele *Ligii culturale*, contele de Lalaing subliniază, în încheierea raportului său: „Astfel, guvernul manifestă bunăvoință pentru „românii neeliberați”, așa cum sint numiți cei din Transilvania, mai ales, însă este decis ca, cu prudență, să nu sacrifice cauzei lor interesele statului român. Atîta doar că este nevoit, cîteodată, să facă țara să înțeleagă că viitorul politic al României cere cîteva sacrificii, că trebuie cu orice preț să se evite rănirea susceptibilității mereu în alarmă ale maghiarilor, pe care națiunea română continuă să-i privească drept persecutori ai fraților de dincolo de Carpați”²⁹.

Sînt, acestea, observații care, deși nu au în vedere latura națională a problemei, subsumînd acțiunile, în exclusivitate, jocului politic, surprind cîteva trăsături interesante pe linia preocupărilor noastre.

²⁶ Constantin Căzănișteanu, Marin Florescu, *Promovarea ideii unirii naționale în mișcarea socialistă din România (sfîrșitul secolului al XIX-lea)*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. P.C.R.”, an XIV, 1968, nr. 4.

²⁷ Cf. Matei Ionescu, *Momente din lupta iridentei române transilvane în anii 1884—1887*, în „Studii”, nr. 3, 1967.

²⁸ Șerban Polverejan și Nicolae Cardoș, *op. cit.*

²⁹ Archives du Ministère des Affaires Étrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, *Correspondance politique, Légations, Roumanie*, 10e vol. (1895—1898), doc. nr. 29.

Exemplificarea ar putea fi extinsă. Nu este în intenția noastră să o facem. Este evident faptul că lupta națională a românilor nu poate fi analizată și apreciată prin minusurile sale, prin scăderile determinate de eșecul unor acțiuni sau de lipsa de consecvență, de tendințele politicianiste ale unor oameni. Ea trebuie privită în perspectiva largă pe care i-o conferă importanța, ca *problemă politică primordială*, pentru realizarea independenței și desăvârșirea unității, înscrisă de statul român printre problemele sale fundamentale. Privite în această viziune și cu această perspectivă, așa cum am mai observat, faptele capătă alte dimensiuni și semnificații, se înlanțuie altfel, în conformitate cu logica dezvoltării istorice.

În acest context, credem, este absolut necesar ca, de la aprecierile timide făcute până acum, să se reevalueze împrejurările care au dictat aderarea României la Tripla Alianță. Actul, pe care nu-l putem analiza aici, departe de a însemna o trădare a intereselor naționale, o renunțare la sprijinirea luptei românilor din Transilvania, a reprezentat o reflectare reală a situației în care se găsea România după cucerirea independenței. De evaluarea reală a acestuia depinde, în esențială măsură, redimensionarea unui șir de alte probleme, cu mare pondere în istoria noastră modernă. De altfel, cât de departe de adevăr sînt afirmațiile în legătură cu trădarea intereselor naționale, renunțarea la sprijinirea luptei românilor de peste Carpați, ne este dovedit, de pildă, de condițiile în care a izbucnit și s-a desfășurat războiul vama între România și Austro-Ungaria, după denunțarea Convenției comerciale (1886—1892).

Aliată din punct de vedere politic și militar, prin actul din 1883, România s-a găsit în plină „beligeranță economică”. Această acțiune, practic, a oprit, complet aproape, penetrația dublei monarhii în Balcani³⁰. Politica românească, indiferent de orientarea guvernelor, urmarea o linie ale cărei laturi le definea, de pildă, P. S. Aurelian în cuvintele: „Austro-Ungaria, învinsă pe cimpurile Lombardiei și la Sadova a căutat să cucerească pe cale economică terenul pierdut. Diplomații săi lucrează de aproape un pătrar de secol pentru a cuceri industriei și comerțului său tot orientul. Să căutăm a proba că în dezvoltarea economică ca și în cea politică noi avem calea noastră proprie și nu avem nevoie nici de a ne înhâma la carul altuia, nici de a ne rătăci prin orbite străine”³¹.

Intervenția noastră, faptul este limpede, credem, nu a urmărit să propună o altă interpretare a problemei. În sensul care ne interesează, interpretarea nu poate fi decît una singură. În concepția modernă a istoriei *unitare românești*, viziunea largă, generalizatoare, analiza problemelor fundamentale ale istoriei noastre moderne, în contextul întregului teritoriu și al întregii națiuni, este nu numai necesară, dar și obligatorie.

Rîndurile de mai sus se vor, doar, un îndemn la o mai adîncă meditație pe marginea problemelor esențiale ale istoriei noastre.

³⁰ Victor Jînga, *Principii și orientări ale comerțului exterior al României. 1859—1918*, Edit. Dacia, Cluj, 1975, p. 222, 232.

³¹ P. S. Aurelian, *Independența economică*, în „Voința Națională”, nr. 1630, 2 martie 1890, p. 2.

SECȚIILE DIN STRĂINATATE ALE „LIGII CULTURALE” ÎN SPRIJINUL LUPTEI DE ELIBERARE NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI (1890—1900)

DE

C. GH. MARINESCU

Idealul înfăptuirii unității politice are origini seculare în conștiința poporului român¹. Unirea Moldovei cu Muntenia, la 24 ianuarie 1859 și făurirea statului român național unitar a reprezentat pîrghia de susținere a tuturor eforturilor pentru desăvîrșirea unirii, prin atracția exercitată de noul stat pentru românii aflați sub dominația imperiului habsburgic. Acest act istoric a avut o importanță excepțională pentru evoluția ulterioară a națiunii române pe drumul civilizației și al progresului. În perioada care a urmat, lupta poporului român pentru desăvîrșirea unității de stat a României a fost continuată cu deosebită intensitate în toate provinciile istorice².

În cadrul acestor eforturi, un rol deosebit l-au avut societățile cultural-patriotice din toate provinciile istorice³. Ele au adus o contribuție remarcabilă la dezvoltarea conștiinței naționale și la mobilizarea maselor populare în vederea desăvîrșirii unității naționale. Acestea au cultivat, prin variate forme și mijloace, limba și literatura română, istoria și tradițiile naționale de luptă pentru libertate și progres, devenind, astfel, o veritabilă școală a unității politice depline a românilor.

Între societățile cultural-patriotice care au activat în vechea Românie pentru înfăptuirea idealului național, un loc central a revenit „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor”, constituită în anul 1890, din inițiativa și cu spri-

¹ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 2, București, Editura științifică și enciclopedică, 1976, p. 377.

² Cu privire la această problemă au fost publicate mai multe lucrări, dintre care menționăm: Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, București, Editura politică, 1976, p. 16; cf. și M. Constantinescu, Șt. Pascu (sub redacția) *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, Editura Academiei, 1968, p. 42—45; I. Popescu-Puțuri, și colab., *Unirea Transilvaniei cu România*, 1 Decembrie 1918, Buc., I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., 1972, p. 245; Gh. Zaharia, M. Mușat, *Lupta pentru independență și unitate statală — permanență a istoriei poporului român*, în *Analele de istorie*, nr. 1, 1975, p. 58—80.

³ V. Curticapeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Editura științifică, 1968, p. 209—218; *Idem*, *Le mouvement culturel pour le parachèvement de l'État national roumain (1918)*, București, Editura Academiei, 1973.

jinul studenților și cadrelor didactice ale Universității din București,⁴ în frunte cu rectorul Al. Orăscu.

Prin programul și activitatea sa, aceasta a exercitat o puternică influență asupra maselor de bază ale națiunii, asupra conștiinței și manifestărilor forțelor progresiste, patriotice, ale societății românești. În anul 1894 numărul membrilor societății se cifra la peste 20.000 persoane: intelectuali, funcționari, muncitori, țărani, elevi, studenți etc.⁵ În afara membrilor înscrși conform statutelor, societatea a fost sprijinită, în întreaga țară, de mii și mii de oameni din toate straturile sociale. În al doilea deceniu al secolului nostru societatea dispunea de peste 100 secții în țară și străinătate.

Scopul inițial al „Ligii Culturale”, subliniat în manifestul program și în statute, era acela de a răspîndi cultura națională printre românii din toate provinciile istorice, de a cultiva conștiința națională și simțul de solidaritate la toată națiunea.⁶

Ținînd seama de faptul că România făcea partea din Tripla Alianță (și de experiența societății „Carpați” ai cărei conducători au fost expulzați, de guvernul I.C. Brătianu, sub presiunea Austro-Ungariei) „Liga Culturală”, a manifestat prudență în ceea ce privește denumirea sa și afirmarea idealului de unitate națională. Totuși, începînd cu al doilea deceniu al secolului al XX-lea, programul societății dobîndea un pronunțat caracter politic, avînd ca finalitate, desăvîrșirea unificării statului național român. Astfel, în luna decembrie 1914 aceasta își schimbă denumirea din „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor”, în „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor”.

Utilizînd o gamă variată de mijloace, forme, metode etc., societatea și-a adus o contribuție apreciabilă la dezvoltarea conștiinței naționale, la acțiunile politice pentru unirea Transilvaniei și Bucovinei cu România. Ea a făcut mai bine cunoscut românii și opiniei publice europene trecutul nostru istoric, originea daco-romană a poporului român, continuitatea sa de viață pe teritoriul fostei Dacii, comunitatea tradițiilor, a obiceiurilor și aspirațiilor. În acest sens, un rol însemnat, l-au avut organele de presă centrale și locale ale societății: „Calendarul Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor” (1892), „Liga Română (1896)”, „Lupta Națională” (Brăila — 1892), „Dacia” (Galați — 1892) etc., precum și o serie de lucrări aparținînd conducătorilor „Ligii”, publicate în țară sau străinătate. Prin însuși titlul lor aceste organe de presă simbolizau programul „Ligii Culturale”.⁷ Propaganda prin conferințe, pe teme patriotice, a ocupat un loc central în preocupările societății. Ele erau susținute de profesori universitari și studenți în principalele orașe din țară precum și la sate, unde „Liga Culturală” se bucura de o largă simpatie. Populația a făcut conferențiarilor „Ligii”, îndeosebi în perioada acțiunilor de solidaritate cu memoranștii, primiri entuziaste, în toate localitățile, conducîndu-i de la gară, pe străzile orașelor, — cu steaguri naționale și fanfare.

O latură principală a activității societății o formează aniversarea evenimentelor mai importante din istoria națională (24 ianuarie 1859, 3—15 mai 1918) a unor domnitori patrioți, organizarea unor festivaluri artistice, seri literare, concursuri de porturi românești, acordarea de subvenții școlilor și bisericilor, ziarelor și revistelor românești din Transilvania și Bucovina, acordarea de burse unor elevi și studenți etc.⁸

⁴ Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente* (1885—1897), Cluj, Editura Dacia, 1973, p. 72—73.

⁵ Biblioteca V. A. Urechia, Arhiva V. A. Urechia, Fond divers, Afișe, programe, foi volante, Mapa X.

⁶ *Statutele „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor”*, București, 1892, art. 3; cf. și Biblioteca V. A. Urechia, fond divers, Mapa X.

⁷ Șt. Pascu, 1 Decembrie 1918. *Formarea statului național unitar român*, Era socialistă, nr. 22, 1975, p. 19.

⁸ C. Gh. Marinescu, *Aportul societăților „Carpați” și „Liga Culturală” din Galați la lupta pentru unirea Transilvaniei cu România*, „Danubius”, nr. VI—VII, Galați, 1973, p. 231.

Din inițiativa lui N. Iorga au fost înființate, în 1908, Cursurile de vară de la Văleni de Munte, — adevărată școală de formare a conștiinței naționale⁹.

Printre acțiunile politice inițiate de „Liga Culturală“ se situează mitingurile și demonstrațiile de solidaritate cu lupta de eliberare națională a românilor din Transilvania (1892, 1894, 1897). La unele din acestea au participat și fruntași ai mișcării naționale din Transilvania, precum și reprezentanți ai vieții publice din România. Se poate aprecia că „Liga Culturală“ a desfășurat o activitate politică susținută, multilaterală, pentru desăvârșirea unificării statului național, îndeosebi în perioada procesului *Memorandului* (1893—1894) precum și în anii neutralității (1914—1916)¹⁰.

Timp de mai multe decenii „Liga“ a urmărit asiduu și a sprijinit prin toate mijloacele mișcarea politică a românilor din afara granițelor vechii Românie. Acționând independent de partidele politice și bazându-se pe o largă popularitate, prezența „Ligii“ s-a făcut simțită pe toate planurile, ea coordonându-și acțiunile în funcție de importanța evenimentelor. Astfel, ea își aduce o contribuție apreciabilă la alcătuirea *Memorandului*, înaintarea lui la Viena, pregătirea apărării fruntașilor Partidului Național Român implicați în procesul de la Cluj și susținerea materială a întregii acțiuni memorandiste. „Liga Culturală“ desfășoară o prodigioasă activitate propagandistică în țară în sprijinul principiilor arborate de memorandumii transilvăneni. „Liga Culturală“ a realizat, totodată, o amplă și variată activitate în străinătate, prin intermediul secțiunilor sale înființate la Paris, Liège, Bruxelles, Anvers, Gand, Halle, München, Viena, Gratz ș.a.¹¹. Secțiunile „Ligii Culturale“ din străinătate își desfășurau activitatea pe baza programului și statutelor aprobate de congresele societății, sub îndrumarea Comitetului Central Executiv din țară.

Membrii acestora erau selecționați, îndeosebi, din rândurile studenților români (din vechea Românie, Transilvania și Bucovina)* a intelectualilor aflați la specializare sau din coloniile de români din unele orașe europene. Comitetele de conducere erau alcătuite aproape în exclusivitate din studenți din ultimii ani.

Secțiunile dispuneau în unele orașe europene de localuri proprii, cu săli de întruniri și conferințe, biblioteci etc.¹². Ele au proclamat ca membrii de onoare o serie de personalități de mare prestigiu ale vieții politice și social-culturale din țările europene care susțineau lupta românilor pentru întregirea unității naționale, ca Sully Prudhomme, G. Carducci, G. Ascoli, E. Lavisse, Legrand, Mistral și alții¹³.

Cea dintâi secție a „Ligii Culturale“ din străinătate s-a înființat în ianuarie 1891, la Paris. Din primul comitet de conducere au făcut parte următorii studenți: Nanu Muscel, Victor Antonescu, N. Staicovici, N. N. Zlătescu, G. Ocășanu, Pompiliu Eliade, Popovici Hatzeg. Președintele comitetului a fost ales studentul Stroe Dumitru Brătianu¹⁴. Între anii 1892—1895 în comitetul secției din Paris au activat alți studenți români cum sînt: Ovid Densusăeanu, Panaite Cantili, Gh. Marinescu, Pompiliu Eliade și alții¹⁵.

Tot la începutul anului 1891 s-a constituit și secția „Ligii Culturale“ române din Anvers (Belgia) avînd inițial un număr de 20 de membri, dintre care men-

⁹ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 218—230.

¹⁰ C. Gh. Marinescu, *Pagini din activitatea Ligii Culturale pentru desăvîrșirea unității de stat a României*, în „Studii și articole de istorie“, Suceava, 1971, p. 75—79.

¹¹ S. Polverejan, N. Cordoș, *op. cit.*, p. 73.

* Statutele societății din 1893, în Capitolul IX, reglementau atribuțiile secțiilor din afara României. Ele precizau: „Studenții români de pe lângă Universități și alte școli superioare din străinătate se pot constitui în secțiuni îndată ce vor întruni cinci membri în acest scop“.

¹² Bibl. Academiei, Ms. rom., nr. 4855/1893, *Liga Culturală*, p. 156.

¹³ B. Teodorescu, *Nicolae Iorga și educația maselor*, București, 1967, p. 75.

¹⁴ G. Moroianu, *Recunoștința Ardealului către Liga Culturală și vechiul regat*, Cluj, Tipografia Națională, 1922, f. 3

¹⁵ *Ibidem*.

ționăm: G. Gologan, D. Bragădaru (fiul), Grigore Eremia, V. Capșa, Const. Babeș, Ion Popa, Titu Andreescu ș.a.¹⁶.

„Liga Culturală” din țară și secțiile sale din străinătate au desfășurat în ultimul deceniu al secolului trecut o susținută activitate de propagandă, îndeosebi în țările Europei. În legătură cu situația românilor de peste hotare, au explicat opiniei publice legitimitatea luptei poporului român pentru unitate națională. „Liga Culturală” centrală solicita secțiilor din străinătate, în anii 1892—1894, intensificarea activității propagandistice prin contacte directe cu oameni politici și ziariști de prestigiu¹⁷.

Grație activității desfășurate de secțiile sale din principalele orașe europene, „Liga Culturală” a putut intra în relații de colaborare cu mai multe societăți cu caracter cultural-național (în Austria cu 17, în Belgia cu 5, în Franța cu 12, în Elveția cu 3, în Italia cu 19, în Germania cu 16, în Anglia cu 3, în Spania cu 2, în Norvegia cu 2, în Olanda cu 2, în Suedia cu 1, în Finlanda cu 1), precum și cu numeroase personalități ilustre ale vieții politice și cultural-științifice europene ca: Flourens, Clemenceau, Fitz-Gerald, Spenner, Carlyl, Morphyl, Fava, De Gubernatis, Zolla, ș.a. Prin intermediul acestora, ea a reușit să facă cunoscute străinătății țelurile nobile pentru care milita¹⁸.

Aceasta a fost o operă extrem de dificilă deoarece opinia publică europeană deținea informații insuficiente și uneori deformate cu privire la istoria poporului român și la aspirațiile sale naționale.

O imagine concludentă asupra problemelor care intrau în sfera preocupărilor „Ligii Culturale” din Paris ne-o furnizează raportul său pe perioada aprilie 1892 — mai 1893, înaintat conducerii „Ligii Culturale” din București. În ședința secției, din aprilie 1892, președintele Comitetului, a prezentat un raport asupra evenimentelor ce au avut loc în timpul din urmă în Bucovina, subliniind „activitatea extraordinară pe care o desfășoară românii bucovineni în ajunul alegerilor pentru Dieta provincială și simpatiiile cu care presa română din regat și din Transilvania a întâmpinat mișcarea națională a descendenților lui Ștefan cel Mare”¹⁹.

Cu acest prilej a fost luată în discuție și propunerea de a se organiza un Congres al studenților români de la toate universitățile europene. După o lungă dezbateră „propunerea se primește și se însărcinează comitetului pentru a face toate preparativele necesare pentru realizarea congresului”²⁰.

Aniversarea revoluției de la 3/15 mai 1848 din Transilvania a avut loc în cadrul unei însuflețite adunări a „Ligii Culturale” din Paris, convocată în ziua de 1 mai 1892. Despre semnificația evenimentului a conferențiat P. Gh. Catilii. El a evocat, între altele, amploarea și importanța Adunării Naționale de pe Cîmpia Libertății, rezoluțiile adoptate și urmările lor pentru propășirea politică, culturală și națională a românilor de peste munți²¹. A doua zi s-a dat un festin la care au fost invitate mai multe personalități ale vieții politice și culturale franceze²².

În ședința din 4 iunie 1892, se discută și se aprobă în unanimitate, de către membrii secțiunii, propunerea lui G. Morozanu „ca Liga să intre în relațiuni cu studenții celorlalte naționalități asuprite din Austro-Ungaria în vederea unei acți-

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ S. Polverejan, N. Cordoș, *op. cit.*, p. 81.

¹⁸ B. Teodorescu, *Date istorice din viața „Ligii Culturale”*, în „Boabe de griu”, nr. 8, 1930, an. I, p. 458.

¹⁹ Bibl. Acad., mss. nr. 4855/1893, f. 152.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

* „Deodată se ridică din mijlocul numeroșilor participanți un tânăr ofiter de marină, frumos și voinic ca un brad — scrie un martor ocular. Îl chema Demetriad... și, urcându-se pe un scaun își scoate sabia. Apoi, cu o voce tunătoare rosti numai aceste câteva cuvinte profetice care ne subjugară pe toți: «Fraților, toate bune — zise el — dar unitatea națională a neamului românesc nu se va face decât cu jertfa de sânge, cu sabia». Și ridicînd sabia cit putu mai sus adăugă: «Trăiască deci și înflorească România..., s-ajungem ceasul Unirii...».

uni comune²². Stroe Brătianu, președintele secției, referindu-se la refuzul împăratului de a citi *Memorandul* P.N.R. din Transilvania subliniază: „Concluzia acestei fapte este că românii nu mai pot aștepta mintuarea lor decît de la o acțiune strînsă cu celelalte naționalități asupra din Monarhie“²³.

În adunarea generală din 12 noiembrie 1892 G. Moroianu, noul președinte al secției, prezintă o dare de seamă asupra evenimentelor politice petrecute în cursul anului 1892 în Transilvania și Ungaria, evenimente care au fost dominate de *Memorandul* Partidului Național Român. G. Moroianu arăta că „deși deputațiunea română care s-a dus în mai cu *Memorandul* la Frantz Iosif n-a fost primită, totuși, românii pot să fie mîndri, căci ei au dat prin acest pas al lor cei dintîi semnalul unirii tuturor popoarelor asupra din monarhia habsburgică spre o luptă comună contra cîmpitorilor“²⁴. În decembrie 1892 membrii secției „Ligii Culturale“ române din Paris au adresat lui Szetozar Hurban Vajansky, fruntașul mișcării naționale slovace, cu prilejul condamnării sale de către autoritățile maghiare, următoarea scrisoare de solidaritate: „Studentii români din Paris vă trimit expresiunea sincerei lor admirațiuni pentru entuziasmul și abnegația cu care luptați pentru libertățile și drepturile sfînte ale vajnicului popor slovac atît de dureros prigonit... Condamnarea Dvs. precum și cea a iubitului nostru compatriot Lucaciu de către tribunalele maghiare a provocat o justă și legitimă indignare între toți aceia care mai au încă conștiință de drept și de dreptate. Nu, iubirea de libertate și naționalitate, aceste principii nobile care constituiesc fala și gloria națiunilor, prin nimic în lume nu pot să fie înduioșate. Aveți deci încredere în triumful cauzei sfînte ce apărați și fiți sigur că simpatiile și încurajările fiilor unei națiuni, vă însoțesc“²⁵.

O scrisoare similară a fost adresată de către studenții români din Paris, dr.-lui V. Lucaciu condamnat și el pentru rolul exercitat în mișcarea memorandiștilor în Transilvania.

„Liga“ din Paris întrunită în ședința extraordinară în luna decembrie 1892 a analizat situația românilor din Transilvania pe baza unui articol apărut în „Buletin diplomatique“ intitulat, „Les persecutions de Magyars contre Roumains“ și măsurile ce se impun pentru intensificarea propagandei în favoarea acestora. În acest articol se elogia, de asemenea, conferința lui Gh. Ocășanu ținută la Paris cu titlul: „Sur les relations politique et sociales de l'Autriche-Hongarie et specialment sur celles de la Transylvanie“; în încheierea adunării generale sînt citite scrisorile de încurajare pentru chestiunea noastră națională primite din partea unor personalități franceze ca prof. univ. Felix Lousseur, prof. univ. Jalabert etc.²⁶.

Aniversarea unirii principatelor și cea a întemeierii „Ligii Culturale“ a avut loc din inițiativa secției din Paris, în cadrul unei adunări extraordinare, la 23 ianuarie 1893. A conferențiat Simion Mehedinți, „Despre datoria prezentă“. „expunînd misiunile cele mari pe care le poate săvîrși un popor cînd are voință“. În numele secțiunii din Paris a vorbit I. Ianculescu care a subliniat că tinerimea română din străinătate merită mult de la patrie și națiune pentru sarcina sacră și nobilă ce și-a luat-o de a arăta lumii occidentale ce acte se săvîrșesc împotriva românilor²⁷ (transilvăneni, n.a.). El a arătat, totodată, necesitatea unității de acțiune a românilor din țară cu cei din Austro-Ungaria pentru triumful idealului național. „Cu toții să fim una — arăta el — deoarece și unii și alții avem o datorie supremă, aceea de a veghea asupra viitorului neamului nostru“²⁸. Referindu-se la sarcina tinerilor intelectuali români, care, după studii se reintorceau în

²² Bibl. Acad., ms. nr. 4855/1893, f. 153.

²³ *Ibidem*, f. 154.

²⁴ G. Moroianu, *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumină europeană*, București, „Cultura Națională“, 1929, p. 50.

²⁵ Bibl. Acad. R.S.R., ms. nr. 4854/1892, f. 22—27.

²⁶ *Ibidem*, ms. nr. 4855/1893, f. 155.

²⁷ *Ibidem*, ms. nr. 4856/1893, f. 34—36.

²⁸ *Ibidem*.

patrie, I. Ianculescu, arăta că datoria sfântă a acestora este să devină „adevărați apostoli ai ideilor de naționalitate și unitate”²⁹.

Sedinta pe luna mai 1893 a secției „Ligii Culturale” din Paris a avut un caracter de doliu pentru dispariția fruntașului mișcării naționale din Transilvania, G. Barițiu, președintele Academiei Române și al „Asociației transilvane pentru literatura și cultura poporului român”. Participanții au hotărât arborarea steagului național în doliu, timp de 40 de zile, și trimiterea următoarei telegrame către familia defunctului: „Primiți expresiunea celor mai profunde ale noastre condoleanțe pentru moartea marelui patriot. Durerea noastră este împărtășită de un neam întreg care plinge în George Barițiu pe un fiu neobosit în munca pentru binele național și care pierde într-insul una din geniile sale”³⁰. De asemenea, „Liga Culturală” din Paris a inițiat tipărirea unor lucrări prin care se făcea cunoscut străinătății procesul de formare a poporului român, a limbii române. Astfel, la 26 aprilie 1893, G. Ocășanu, unul din principalii animatori ai secțiunii „Ligii Culturale” din Paris (fondator al societății „Carpați” din România, expulzat de guvernul Brătianu, în 1885, împreună cu alți conducători ai acestei societăți sub presiunea Austro-Ungariei) trimitea în țară textul unei broșuri reprezentând răspunsul său la o lucrare maghiară, în legătură cu rapoartele naționale din Austro-Ungaria. Autorul cerea Comitetului Central Executiv al „Ligii Culturale” suma de 300 de franci pentru tipărirea broșurii,³¹ care avea să reprezinte un instrument în domeniul propagandei pentru atragerea opiniei publice franceze în sprijinul cauzei noastre naționale. Încă din primul an al înființării sale, secțiunea din Paris, a inițiat susținerea mai multor conferințe pe teme naționale, în diferite săli publice³². În luna iulie 1892, cu concursul lui Leon Rosny, președintele Societății etnografice franceze G. Ocășanu a expus o conferință în care a analizat relațiile naționale din Austro-Ungaria, făcând referire specială la situația de inegalitate a românilor de aici. Conferința a fost publicată în presa pariziană și în buletinul societății etnografice. Însuși monitorul „Republicii franceze”, „Le Journal Officiel” o prezintă în rezumat, accentuând cu căldură „legăturile frățesti ce leagă poporul francez de latinii din Orient”³³. În toamna aceluiași an, G. Ocășanu a susținut în sala Capucinilor din Paris un număr de șase conferințe în problema drepturilor naționale ale românilor din Austro-Ungaria.

În conferința inaugurală, ținută la 2 octombrie 1892, G. Ocășanu, după cum remarcă și ziarul „Le Mémorial Diplomatique”, „a expus plingerile românilor transilvăneni cu o manieră calmă și fără nici o trufie”³⁴. Același organ de presă relatează că „un public numeros și elegant a salutat cu vii aplauze devotamentul d-lui Ocășanu pentru cauza unui popor oprimat”³⁵.

O contribuție substanțială aduce „Liga Culturală” din Paris la popularizarea cauzei naționale în fața străinătății prin sprijinirea acțiunii inițiată de „Liga Culturală” din București privind traducerea, tipărirea (în limbile de circulație mondială) și difuzarea documentelor de bază ale mișcării naționale, în special a *Replicii junimii academice române din Transilvania și Ungaria*, precum și a *Memorandumului Partidului Național Român*.

În septembrie 1892 secția din Paris a „Ligii Culturale” confirma primirea a 2.000 exemplare din *Replică*, în limbra franceză. În adresă se arăta că „după numărul mare de Replice ce am primit, vedem că avem să facem o distribuție foarte intensă, mult mai intensă decât credeam”³⁶. În anul 1893 secția raporta

²⁹ *Ibidem*, f. 37.

³⁰ *Ibidem*, ms. n. 4856/1893, f. 158.

³¹ *Ibidem*, f. 401.

³² *Ibidem*, ms. nr. 4855/1893, f. 155.

³³ I. Lupulescu, *Raport de activitate general despre activitatea Comitetului Central al Ligii pentru unitatea culturală a românilor*. București, Tipografia Carol Göbl, 1891, p. 37.

³⁴ *Ibidem*, p. 39.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Bibl. Acad.*, ms. nr. 4854/1892, f. 326.

distribuirea a încă 300 exemplare din *Replică* unor personalități ale vieții politice și universitare franceze, unor reviste, ziare etc. din Paris; alte 300 exemplare fuseseră distribuite în provincie și în unele țări vecine: Belgia, Luxemburg, Elveția, Spania, Portugalia³⁷. Tot secției din Paris i-a revenit misiunea distribuirii *Replicii* (text italian) în Italia.

Expedierea *Replicii* s-a făcut în concordanță cu indicațiile „Ligii Culturale“³⁸ și în colaborare cu Comitetul studenților români din Gratz, în frunte cu Aurel Popovici. Fiecare exemplar din *Replică* era însoțit de o adresă semnată de Comitetul studenților români din Gratz, autorii acestui document.

În legătură cu aceasta, la 17 septembrie 1892, „Liga“ din Paris preciza într-un raport trimis la București: „am crezut bine pentru unitatea de acțiune, ca scrierile să fie trimise tot de dinșii (studenții din Gratz n.a.). E chiar o rațiune de altă natură care cere acest lucru. Studenții din Gratz fiind reprezentanții tinerimii din Transilvania care în mod direct sufăr opresiunea maghiară, scrierile lor vor avea, credem, mai multă autoritate ca ale noastre“³⁹. Același raport informează că secția a intrat în legătură cu mai multe ziare, reviste și personalități franceze cărora le-a cerut sprijinul în popularizarea *Replicii* și susținerea cauzei unității noastre naționale⁴⁰.

După ce arată că „Liga“ din Paris contează, între alții, pe sprijinul omului de cultură Louasseau, raportul menționează că își propune să solicite și concursul prințului Bibescu: „Cunoștințele numeroase ce le are în lumea pariziană, în presă, pretutindeni, ne-ar servi foarte mult. I-am trimis deja prin secretarul său câteva *Replici*“⁴¹.

Difuzarea *Replicii* s-a soldat cu efectul scontat. Ea a adus un mare succes cauzei naționale. Zeci de reviste și ziare, personalități de diferite orientări politice din mai multe state ale Europei și-au exprimat, în scrisori de răspuns, unele date publicității, adeviunea lor la principiile mișcării naționale românești.

O corespondență extrem de bogată a „Ligii“ din Paris informează pe larg conducerea „Ligii Culturale“ din țară despre rezonanța ce a provocat-o în conștiința europeană acest document⁴².

Secția „Ligii Culturale“ din Paris scria în vara anului 1893 lui I. Lupulescu secretarul „Ligii“ din România că are intenția de a organiza împreună cu studenții români de la toate universitățile din Franța, demonstrații de protest contra procesului de la Cluj, tipărirea unui manifest protestatar și sprijinirea unui număr cât mai mare de români de a merge la procesul de la Cluj⁴³.

Acțiunile întreprinse de „Liga“ pariziană pentru popularizarea *Memorandului* s-au bucurat de un succes deosebit. Întreaga presă din Franța a acordat spații apreciabile comentării favorabile a documentului.

Secția trimitea la București, săptăminal, extrase din articolele cele mai semnificative privind problema *Memorandului*⁴⁴.

Dar nu numai în legătură cu *Replica* și *Memorandul* s-a făcut cunoscută intervenția „Ligii“ din Paris pe lângă opinia publică franceză. Ea a adresat între anii 1892–1893, scrisori și telegrame unor personalități politice, cărora le solicita sprijinul pentru cauza unității poporului român. Printre acestea amintim: președintele Franței, Sadi Carnot, omul de stat englez, Ed. Gladstone fost prim-ministru al Angliei, regele Italiei, Umberto precum și alte personalități⁴⁵.

Președintele Republicii franceze a răspuns printr-o adresă foarte cordială pe care ministrul său de externe D. Ribot a trimis-o secției „Ligii Culturale“

³⁷ *Ibidem*, ms. nr. 4855/1893, f. 158–159.

³⁸ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 214.

³⁹ Bibl. Acad., ms. nr. 4854/1892, f. 307.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 305.

⁴¹ *Ibidem*, ms. nr. 4854/1892, f. 305.

⁴² *Ibidem*, ms. nr. 4855/1895, f. 159–255.

⁴³ *Ibidem*, ms. nr. 4855/1893, f. 175.

⁴⁴ Acestea au fost colecționate și păstrate de prof. univ. V. A. Urechia, președintele Comitetului Central al „Ligii Culturale“. Astăzi se găsesc în Biblioteca „V. A. Urechia“ din orașul Galați.

⁴⁵ Bibl. Acad., ms. nr. 4856/1893, f. 160–163.

prin legația română: „Le président a été très sensible a cette attentione et il vous serait reconnaissant, si vous voulez bien vous charger de faire parvenir aux membres de l'association des étudiants roumains de Paris, ses vifs remerciements”⁴⁶.

La 4 iunie 1893 „Liga Culturală” română din Paris trimitea în țară două scrisori de solidaritate cu lupta românilor pentru unitate națională: una de la Fredric Bojer deputat în Folketingul din Copenhaga — președinte al Comisiunii Biroului Internațional de Pace — cealaltă de la Elie Duconome director al Biroului central din Berna pentru congresul de pace⁴⁷. Conducătorii „Ligii Culturale” române din Paris scriau la București în adresa de expediere: „Din rindurile d-lui Bojer, în special, veți vedea cită bunăvoință și solitudine are pentru cauza românească. Cred că n-ar fi rău dacă ați ruga pe d-l. V. A. Urechia ca să mulțumească... pentru interesul ce-l arată românilor subjugăți. Aceasta ar dovedi, pe de o parte, că noi nu rămânem nepăsători față de prețioasele dovezi de simpatie ce ni le dau oamenii de importanță europeană, pe de altă parte, că tinerii și bătrînii, lucrăm în comună înțelegere și într-o perfectă armonie pentru dezvoltarea sfîntului nostru ideal”⁴⁸.

În 1896, cu prilejul sărbătoririi unui mileniu de la întemeierea statului măghiar, secțiunea „Ligii Culturale” din Paris, în colaborare cu comitetele naționale ale cehoslovacilor și sîrbilor, a organizat în sala „Wagram” un impunător miting de protest împotriva politicii de asuprire națională din Austro-Ungaria. Adunarea a fost prezidată de deputatul Em. Flourens, fost ministru al afacerilor externe. Comitetul naționalităților oprite din Austro-Ungaria, organ unic, creat în străinătate pentru a coordona lupta comună împotriva asupririi naționale din imperiu, în alîșul * prin care lăsa invita publicul la această manifestare de protest, scria: „Cauza noastră se inspiră din ideile Revoluției franceze, care a proclamat drepturile omului și a trezit ideea de naționalitate”⁴⁹.

Aspectele analizate reliefează rolul extrem de important pe care l-a exercitat „Liga Culturală” din Paris în edificarea opiniei publice franceze asupra revendicărilor naționale, legitime ale românilor din Transilvania.

Secțiunile „Ligii Culturale” din Belgia: Bruxelles, Anvers, Gand, Liège, tineretul aflat la studii, precum și numeroși alți români stabiliți în Belgia, au desfășurat, de asemenea, o amplă activitate pentru mobilizarea opiniei publice de aici în sprijinul cauzei noastre naționale. Acestor acțiuni li s-a adăugat și faptul că presa belgiană, oamenii politici, foști miniștri, literați, artiști, oameni de știință, s-au solidarizat cu cauza românilor oprimați, sprijinind ideea constituirii unei Româнії întregite, care să unească în hotarele ei românii de pe ambele versante ale Carpaților⁵⁰.

Referindu-se la eforturile depuse pentru cîștigarea opiniei publice în favoarea cauzei românilor din Transilvania, studenții români de Anvers își exprimau elanurile lor de sacrificiu, asigurînd președintele „Ligii Culturale” din București că ei nu vor cruța nimic pentru interesele românilor⁵¹. La rîndul lor, studenții români de la Universitatea din Gand, încă din anul 1891, au folosit prilejul serbărilor anuale studențești, pentru a expune și apăra chestiunea națională a românilor din Austro-Ungaria, inițiativă primită cu căltură de către participanți precum și de presa belgiană. Demn de subliniat este și faptul că la intervenția secțiunii „Ligii Culturale” române din Bruxelles, Congresul studențesc, organizat aici,

⁴⁶ *Ibidem*, ms. nr. 4855/1893, p. 161.

⁴⁷ *Idem*, ms. nr. 4855/1893, p. 203.

* Afișul era semnat din partea comitetului de conducere al „Ligii Culturale” din Paris de către G. Ocășanu.

⁴⁸ Bibl. Acad., mss. nr. 4855/1893, f. 203.

⁴⁹ Biblioteca „V. A. Urechia”, Galați, Arhiva V. A. Urechia, Fond: Afișe, programe, foi volante, Mapa X.

⁵⁰ A. Loghin, C. Marinescu, „L'Opinion publique belge et l'achèvement de l'unification de l'état national roumain”, Gand, Overdruk uit „De Brug”, nr. 1/1972, p. 58—68.

⁵¹ Bibl. Acad., ms. nr. 488/1893, f. 203.

în anul 1892, a dezbătut printre alte probleme politice și problema naționalităților din Austro-Ungaria⁵².

Conducerea „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor“ din București apreciind activitatea desfășurată în Belgia de secțiunea sa din Anvers; în raportul pe anul 1892 menționa următoarele: „Secțiunea Ligii din Anvers, în frunte cu neobositul său Comitet e vrednică de a primi, pe această cale, mulțumirile și admirațiunea tuturor, pentru rezultatele mari pe care le-a pus la cale“⁵³.

Pentru a face mai bine cunoscută problema românilor din Transilvania, „Liga Culturală“ din Anvers a tradus și tipărit unele lucrări mai importante pentru acea vreme, printre care și *Replica* în limba engleză (cu ajutorul profesoarei Mary Adam), iar în 1892 o broșură privind situația românilor din Transilvania, acțiune sprijinită de tânărul intelectual belgian Erm. Henrion, membru cu influență al partidului socialist. Secția din Anvers îl prezenta Comitetului Central al „Ligii Culturale“ din țară ca fiind „bine instruit și la curent cu chestiunile sociale iar pentru prepararea broșurei în chestiune, dînsul e foarte bine ales; cunoștințele dînsului în principiile de naționalitate și studiile speciale în chestiunea noastră ce i-au fost puse la dispoziție, cred, că vor da la lumină o încercare destul de autoritară și importantă“⁵⁴.

Broșura scrisă de acesta și răspîdită în principalele orașe a cunoscut un răsunset favorabil în rîndurile opiniei publice belgiene.

În septembrie 1892, secția opinia pentru organizarea mai temeinică a „Ligii Culturale“ centrale (din România), propunea alcătuirea unui plan de luptă al Comitetului Central Executiv mai bine conturat și sincronizat cu cel al secțiilor, în vederea îmbunătățirii activității generale a societății. „Învieria simțului național în tot poporul românesc cere o muncă serioasă; nu putem să luptăm împrăștiati fără să ținem seama unul de altul“⁵⁵, se sublinia într-unul din rapoartele secțiunii din Anvers. Se avea în vedere, în primul rînd, necesitatea unității de acțiune a secțiunilor din străinătate precum și coordonarea activității lor cu cele din țară, pentru concentrarea eforturilor într-o singură direcție, spre împlinirea obiectivelor majore ale mișcării naționale.

O manifestare expresă a sentimentului de demnitate națională o reprezintă și critica unor pasagii din *Memorandul Partidului Național Român* de către membrii „Ligii Culturale“ din Belgia. Astfel, în raportul din septembrie 1892, membrii secției din Anvers scriau în țară: „Am citit sau mai bine zis am recitat *Memorandul...*, și cunoaștem plîngerile ce conține, dar faptul că un popor să se adreseze cu „Prea grațioase doamne“ la o mută de împărat, nu mai este demn de secolul nostru, nu mai conține nici o idee naturală de drept“⁵⁶. Observația relevă gîndirea înaintată, revoluționară a membrilor secției din Anvers cu privire la căile și mijloacele ce trebuiesc folosite pentru realizarea idealului național de unire a Transilvaniei cu Țara. Direcția fundamentală a activității secției din Anvers, în perioada 1892—1894, a constituit-o însă nu numai popularizarea multilaterală a *Replicii* și a *Memorandului*. Acesta a folosit o gamă largă de procedee și mijloace de propagandă cum ar fi articole de presă, tipărirea de lucrări, întocmirea unor memorii adresate reprezentanților de seamă ai vieții politice și culturale belgiene, unor congrese, asociații, etc. pentru cîștigarea opiniei publice în favoarea cauzei noastre naționale. O activitate remarcabilă a desfășurat în acest sens și secțiunea „Ligii Culturale“ din Bruxelles. Sub înfrîurirea acesteia, studenții români aflați la studii în Bruxelles, întocmesc, în anul 1897, un protest publicat în presa străină și românească, prin care se ridicau împotriva nesocotirii drepturilor electorale și libertăților publice, împotriva legilor excepționale, etc., adoptate în imperiul austro-ungar și care lezau interesele românilor, populația majoritară a Transilvaniei.

⁵² *Ibidem*, ms. 4856/1893, f. 280—281.

⁵³ I. Lupulescu, *op. cit.*, p. 9.

⁵⁴ *Bibl. Acad.*, ms. nr. 4856/1893, f. 398; vezi și ms. nr. 4853/1892, f. 1.

⁵⁵ *Bibl. Acad.*, ms. nr. 4854/1892, f. 300.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 301.

Secțiunile „Ligii Culturale” din Belgia au avut un rol major, ani de-a rândul în activitatea de propagandă pentru cauza unității noastre naționale, pentru educația patriotică a tinerilor universitari români⁵⁷. Ele au exercitat o puternică influență asupra opiniei publice europene, în special belgiene, mobilizându-le la susținerea luptei românilor pentru unitate națională.

Contribuții remarcabile pe frontul luptei pentru făurirea statului național unitar Român, și-au adus și secțiile „Ligii Culturale” din Germania (Berlin, Halle, München), Austria, Italia, Spania și alte țări europene.

Secția din Berlin a menținut un contact permanent cu conducerea „Ligii Culturale” din țară. La 24 ianuarie 1893 ea transmitea următoarele sentimente și îndemnuri în țară: „La un loc, gîndul, dorul, secția Berlin urează, sănătate, Uniunea. Trăiască sirguința, vom reuși”⁵⁸. La Congresul „Ligii Culturale” din 16—18 mai 1893 ea delega pe I. Lupulescu, aflat în țară, căruia, comunicându-i hotărîrea, îl ruga... a discuta în numele întregii secții și a lua orice deciziuni în numele nostru, pentru care veți binevoi a face un raport amănunțit despre tot mersul Congresului”⁵⁹.

La 27 decembrie 1892, studenții români din Halle scriau „Ligii Culturale” la București: „Nemții se pare că ar îmbrățișa cu zel cauza noastră, aceasta am observat-o într-o seară în care le-am cîntat, „Deșteaptă-te, române” și le-am ținut o cuvîntare care s-a sfîrșit cu aplauze și cu strigăte: „Să trăiască românismul”; ei însă nu sînt puși de loc în curent cu ideile noastre. De aceea cred că ar fi bine să trimiteți atît Memoriul*, cît și răspunsul studenților români din Transilvania în limba germană”⁶⁰.

O amplă activitate a întreprins în perioada *Memorandului* și secțiunea „Ligii Culturale” din München. Într-un raport trimis la București se arăta: „zilele acestea am vizitat pe doi profesori universitari prezentîndu-le Memoriul studenților (din București n.a.) și explicîndu-le mai pe larg mișcarea lui Rațiu. (președintele P.N.R. din Transilvania, n.a.). Toți au dezaprobat purtarea maghiară”⁶¹. În același raport, se semnală însă că o parte a presei germane, induce în eroare publicul informîndu-l denaturat asupra realităților din Transilvania „Faceți ce știți — scriau studenții români din München — ca presa germană să publice articole obiective”⁶¹.

În anul 1897, studenții români din München, membri ai „Ligii Culturale” au inițiat un ciclu de conferințe referitoare la chestiunea națională. Inaugurarea acesteia a făcut-o studentul I. Șchiopu cu conferința: *Tendințele poporului român din Ungaria și Transilvania*⁶².

Unul din puternicile centre ale „Ligii Culturale” unde s-a organizat o susținută propagandă pentru cauza națională a fost și orașul Gratz, centru condus de cunoscutul fruntaș transilvănean A. C. Popovici, autorul *Replicii*. El solicita în luna mai 1892 lui G. Brătianu, președintele „Ligii Culturale” din România, suma de 2.000 lei pentru a continua acțiunea de traducere și tipărire a *Replicii* în limbi de mare circulație. „Sîntem hotărîți — scria acesta — a murebunța toate mijloacele ca *Replica* să facă impresiune adîncă și durabilă în toate cercurile de oarecare importanță pentru cauza noastră”⁶³.

În Italia, membrii de frunte ai „Ligii Culturale” cutreierau orașele Roma, Florența, Bologna, Torino, Genova ș.a. și explicau în diferite cercuri mobilul luptei românilor pentru libertate și unitate națională. „Am fost la redacțiile tuturor ziarelor de frunte — scria în țară un reprezentant al „Ligii” — am fost la per-

⁵⁷ G. Moroianu, *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumină europeană*, p. 50.

⁵⁸ Bibl. Acad., ms. nr. 4856/1893, f. 44.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 442.

* Este vorba de *Memoriul studenților din București dat publicității în 1891*.

⁶⁰ Bibl. Acad., ms. nr. 4854/1892, f. 6.

Ibidem, ms. nr. 4853/1892, f. 274.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, f. 165.

soane marcante; toată lumea ne iubește și ne-ar prețui și mai mult dacă în Transilvania am fi mai spornici în munca politică*. Mi-au promis că vor discuta chestiunea română pe baza Replicii..., vor primi de la noi informații și articole“⁶⁴. Aceeași persoană anunță apariția unui articol magistral, favorabil aspirațiilor naționale ale românilor, în „Nouva Antologia“ din Roma.

În martie 1893, studenții români din Veneția, membri ai „Ligii Culturale“, preocupați de a populariza în Italia întemeiatele motive ale mișcării de eliberare națională a românilor transilvăneni, solicită „Ligii Culturale“ din București, *Replica*, în cit mai multe exemplare, comunicând că D-l. Marquis de Pandolfi care la Congresul de la Berna a fost favorabil românilor, și-a exprimat hotărârea să se ocupe pe larg de chestiunea românilor în presa italiană“⁶⁵.

Cu sprijinul unor personalități ale vieții politice și cultural-științifice italiene, între care, menționăm pe contele de Gubernatis, profesorul și publicistul Roberto Fava și alții, membri ai secțiunii „Ligii Culturale“ din Italia au asigurat apariția și difuzarea unor broșuri, manifeste, organizarea de conferințe publice pe teme de istorie a românilor etc. ceea ce a permis cunoașterea de către poporul italian a cauzei naționale a românilor transilvăneni. În felul acesta „...propaganda filoromână — scrie un martor ocular — se mări din ce în ce și numărul posibilităților se înmulțiră neconținut... Și atunci când cu procesul Memorandului agitațiunea ajunsese punctul său culminant, un tremur se simți de la un capăt la altul în toate rîndurile națiunii italiene, de la saloanele aurite pînă la atelierile lucrătorilor. Cam rar s-a văzut o așa de impozantă manifestare a tuturor partidelor și a tuturor claselor sociale, ca în acest nobil entuziasm al Italiei în favoarea cauzei românilor“⁶⁶. În octombrie 1899 „Liga Culturală“ a organizat, la Roma, cu sprijinul lui V. A. Urechia, o impresionantă manifestație consacrată originii noastre daco-romane, la care au participat membrii ai guvernului Italiei, primarul Romei, alte personalități ale vieții politice și cultural-științifice italiene, diplomați, un public numeros. „Sîntem aici — afirma elocvent, ilustrul istoric Gr. Tocilescu — ca să venerăm Columna marelui nostru împărat, sîntem aici ca să spunem tuturor... că Roma e Mama noastră“⁶⁷.

Activitatea multiplă a secțiunilor „Ligii Culturale“ din străinătate, care s-a continuat cu mai multă intensitate în primele decenii ale secolului al XX-lea⁶⁸, reprezintă, prin datele și faptele relevate, o contribuție extrem de valoroasă, alături de aceea desfășurată de alte organizații, societăți culturale, patriotice și personalități politice din România la lupta pentru cunoașterea de către popoarele europene a situației românilor asuprași din Imperiul austro-ungar. Dovada acestui fapt sînt numeroase manifestări de simpatie și solidaritate, adeziunea expresă a unor personalități de mare prestigiu, a presei și chiar a unor guverne și parlamente la eforturile depuse de poporul nostru pentru împlinirea idealului de libertate și unitate națională.

„Liga Culturală“ și-a cîștigat o autoritate deosebită atît pe plan național cit și internațional. Ea a reprezentat în acești ani statul major care a coordonat acțiunile mișcării naționale formate de o parte și de alta a Carpaților, în țară și peste hotare, pentru desăvîrșirea unificării statului național român prin unirea Transilvaniei cu Țara.

În primăvara anului 1894, cînd a început judecarea procesului *Memorandului*, se poate spune că problema națională a românilor din Transilvania a reprezentat unul din subiectele cele mai frecvent abordate în coloanele revistelor politice și ziarelor franceze. George Clémenceanu a scris cu această ocazie

* Autorii au în vedere poziția pacifistă a P.N.R. din Transilvania dintr-o anumită perioadă istorică.

⁶⁴ Biblioteca Acad., ms. nr. 4854/1892, f. 269.

⁶⁵ *Ibidem*, manuscris, nr. 4856/1893, f. 251.

⁶⁶ „Liga Română“, nr. 22 din 1 iunie 1897.

⁶⁷ V. A. Urechia, „*Festivitatea de la Roma*“, București, Editura „Minerva“, 1899, p. 23; vezi și „Liga Română“, nr. 40 din 10 octombrie 1899.

⁶⁸ Arhiva „Ligii Culturale“ din această perioadă s-a pierdut în timpul primului război mondial.

un articol în care arăta „On peut condamner le docteur Raziu et ses amis, l'opinion européenne les a d'avance acquittés”⁶⁹. Acest articol a fost publicat integral în lucrarea *Voci latine — De la frați la frați*, tipărită sub îngrijirea lui V. A. Urechia și care a reunit opiniile celor mai ilustre personalități europene privind legitimitatea luptei poporului nostru pentru unitatea națională⁷⁰. Ziarul „Le Figaro”, din 9 mai 1891, scria că „Rar s-a văzut un popor (ca al românilor), care a luptat mulți ani pentru obținerea libertății și independenței”⁷¹.

O însemnată deosebită prezintă și studiul lui Henri Gaidoz, profesor la „Collège de France” și la „L'École Politique de Paris” asupra românilor din Transilvania, pe care l-a publicat la 15 mai 1894 în „La revue de Paris”⁷². La 11 mai 1894 profesorii și studenții din Paris și-au manifestat simpatia lor pentru românii din Transilvania prin organizarea unui miting la Sorbona sub patronajul rectorului Octave Gréard. În afară de numeroși intelectuali, studenți francezi și români au participat și studenți din alte țări europene. Istoricul Ernest Lavisse, membru al Academiei franceze, președintele adunării a rostit o scurtă cuvântare pătrunsă de sentimente generoase în favoarea dezideratelor noastre naționale, iar profesorul Emil Picot a conferențiat „Despre poporul român”⁷³.

După pronunțarea sentinței în procesul Memorandului, Ernest Lavisse a adresat dr. Rațiu și colegilor săi din Comitetul de conducere al P.N.R. din Transilvania următorul mesaj: „Românilor, care pentru a fi revendicat în mod legal dreptul naționalității române, au fost acuzați pe nedrept și pe nedrept condamnați, le trimit omagiul admirațiunii mele respectuoase, al profunde mele simpatii”⁷⁴.

În Italia lupta românilor pentru unitate națională, popularizată cu deosebită pasiune și forță de persuasiune de către secțiunile „Ligii culturale” a avut de asemenea, un puternic răsunet în rîndurile opiniei publice, reflectat în importante manifestări de solidaritate din partea unor personalități de mare prestigiu, a presei și chiar a guvernului și parlamentului⁷⁵. Îndeosebi în perioada procesului Memorandului, în anii primului război mondial și a Conferinței de pace s-au produs importante luări de poziții în sprijinul satisfacerii aspirațiilor de unitate națională ale poporului nostru. Deputatul Ibraiani a propus, în decembrie 1893, adoptarea de către Camera Deputaților din Italia, a unei moțiuni de solidaritate cu lupta românilor transilvăneni, pentru unire cu Țara. Aceasta a fost semnată de majoritatea deputaților (276) și trimisă Camerei Deputaților din România⁷⁶. În moțiune se arăta, între altele, că Parlamentul Italiei inspirându-se din principiile de drept public care au dat naștere la existența Italiei, „Exprimă călduroase simpatii către poporul român, care luptă în mod așa de nobil pentru apărarea independenței sale și a comunei sale naționalități latine”⁷⁷.

Profesorul universitar Roberto Fava a fost unul din cei mai fermi susținători ai cauzei naționale române în Italia publicînd cîteva lucrări precum și numeroase articole în cele mai prestigioase ziare italiene⁷⁸. În 1894 el a dedicat problemei

⁶⁹ George Moroianu, *Les luttes des roumains transylvains pour la liberté et l'opinion européenne. Episode et souvenir*, Paris, Librairie universitaire, J. Gambier, Paris, 1933, p. 151.

⁷⁰ V. A. Urechia, „Voci latine. De la frați la frați”, București, Edit. I. V. Socec, 1894, p. 106.

⁷¹ Georges Moroianu, *Les luttes des roumains, transylvains*, p. 154.

⁷² *Ibidem*, p. 158.

⁷³ G. Moroianu, „Recunoștință Ardealului către Liga Culturală și vechiul regat”, Cluj, Tipografia Națională, 1931, p. 4.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁷⁵ A. Loghin. C. Marinescu, *L'Opinione publica italiana in sostegno della lotta per il compimento dell'unificazione dello stato nazionale romeno*. Padova, Atti e Memorie dell'Accademia Patavina di Scienze Lettere, ed. Arti, vol. LXXXIV (1971—1972), Parte III; Classe di Scienze Morali, Lettere ed. Arti.

⁷⁶ „Lupta Națională” nr. 36 din 16.X.1894; vezi și „Liga Română”, din 1.VI.1897.

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 44 din 18.XII.1894.

⁷⁸ M. Constantinescu, Șt. Pascu (sub redacția), *op. cit.*, p. 75.

naționale a românilor din Transilvania lucrarea „Chestiunea românilor și agenții d-lui Wekerle în Italia” și a participat la lucrările procesului Memorandului. Investigând istoria românilor, Roberto Fava arăta că ei sînt „descendenți ai colonilor aduși de Traian în Dacia, au fost totdeauna scutul Europei în contra invaziilor, rezistînd, totdeauna, cu eroism, tentativelor făcute cu scop de a distruge existența lor națională”⁷⁹.

Cu prilejul vizitei făcute în România, la 24 mai 1894, F. Fava și-a exprimat convingerea că chestiunea națională a românilor din Imperiul habsburgic se va rezolva prin prăbușirea inevitabilă a acestuia, care va prilejui unirea Transilvaniei cu România.

„Încet, încet, dar constant — remarcă un membru al „Ligii Culturale” în 1894 — numele românilor din Transilvania pătrunse, putem zice fără exagerare, în conștiința publică a Europei și lupta lor ajunsese a fi socotită drept o importantă chestiune în complexul chestiunilor naționale din Imperiul habsburgic”⁸⁰.

Prim Programul și activitatea sa „Liga Culturală” și-a cîștigat o autoritate deosebită atît pe plan național cît și internațional. Ea a reprezentat în acești ani statul major, care, a coordonat acțiunile, mișcările naționale formate de o parte și de alta a Carpaților, în țară și peste hotare, pentru unirea Transilvaniei cu România.

Secțiile „Ligii Culturale” din străinătate raportau cu satisfacție, în 1894, Comitetului Central Executiv că „Niciodată chestiunea fraților noștri din Transilvania nu a fost discutată pe o scară atît de întinsă ca acum; că presa europeană a ținut să elucideze chestiunea românească din toate punctele de vedere”⁸¹.

Ziarul „Lupta națională” din Brăila, constata, la rîndul său, că, „popoare și națiuni culte s-au simțit atrase de legitimitatea luptei românilor pentru împlinirea idealului lor național. Din Europa și chiar din celelalte continente s-au ridicat voci de solidaritate cu cauza noastră națională”⁸².

Această abordare largă a problemei naționale ca și manifestările de solidaritate ale opiniei publice internaționale cu lupta de eliberare a românilor transilvăneni, este, desigur, un rezultat nemijlocit al activității prodigioase desfășurate de „Liga Culturală” din România și-n deosebi de secțiile sale externe, cu reședința în principalele centre politice și cultural-științifice europene.

Ea și-a făcut din susținerea și lămurirea caracterului profund legitim a cauzei noastre naționale, o chestiune de onoare, principala sa rațiune de a exista. „În aceste timpuri de adînci și puternice frămîntări politice — scria ziarul Tribuna — cînd sufletul unui popor se unea într-o singură năzuință, într-o singură svîc-nitură de luptă pentru idealul național, „Liga Culturală” întrupa și hrănea aspirațiile noastre și lupta pentru ele”⁸³.

Activitatea prodigioasă, pe multiple planuri, desfășurată de secțiile „Ligii Culturale” în străinătate a contribuit, substanțial, la informarea opiniei publice și, în același timp, la popularizarea luptei de emancipare națională a românilor din Austro-Ungaria, pregătind, într-o mare măsură, terenul pentru desăvîrșirea unificării statului național.

⁷⁹ „Lupta Națională”, nr. 33 din 8.X.1894.

⁸⁰ Bibl. V. A. Urechia, Arhiva V. A. Urechia, fond. cit.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² „Lupta Națională” nr. 31, 7. IX.1894.

⁸³ „Calendarul Ligii Culturale pe anul 1910”, Vălenii de Munte, 1909, p. 4.

UNIREA DIN 1918 — ÎNCEPUTUL UNEI NOI ETAPE ÎN DEZVOLTAREA ISTORICĂ A ROMÂNIEI

DE

I. AGRIGOROAIEI

Înfăptuirea unității naționale, dobîndirea și consolidarea independenței de stat, indisolubil legate, au constituit, în întreaga epocă modernă, obiective fundamentale ale luptei poporului român. Unirea din 1859 și crearea României moderne, cucerirea independenței de stat și integrarea Dobrogei au reprezentat momente hotărîtoare în realizarea unificării naționale depline. În condiții internaționale favorabile, în cursul anului 1918, s-a desăvîrșit unificarea național-statală, rezultat al unui îndelungat proces istoric și victorie strălucită a mișcării de eliberare a românilor de pe ambele versante ale Carpaților. Realizată pe baze democratice, prin largi adunări cu caracter plebiscitar, Unirea din 1918 marchează încheierea procesului de autodeterminare națională a poporului român. „Prin dreptul de autodeterminare a națiunilor, principiu recunoscut de întregul socialism internațional — sublinia *Declarația* Comitetului Executiv al Partidului socialist și a Comisiei Generale a Sindicatelor din România, din 13 februarie 1919 — românii din teritoriile subjugate și-au manifestat, prin hotărîrile adunărilor lor naționale, voința de a se uni cu România, pe baza rezoluțiilor votate. Ca socialiști români internaționaliști, salutăm cu bucurie dezrobirea națională a poporului român din provinciile subjugate pînă acum și respectăm legămintele de unire hotărîte”¹.

Rezoluția Adunării de la Alba Iulia a exprimat poziția democratică a națiunii române în acel moment. Consemnînd unificarea statului, ea a precizat, în același timp, și sensul dezvoltării democratice a societății românești și a formulat idei fundamentale ale conviețuirii și frăției între poporul român și naționalităților conlocuitoare². Realizarea dezideratului național, din punct de vedere burghezo-democratic, a adus România într-o nouă fază de evoluție, în care problemele sale fundamentale cereau o rezolvare corespunzătoare noilor condiții și posibilități. Actul unirii — și aceasta reprezintă o caracteristică a sa, în raport cu situația din alte state europene care s-au constituit în state naționale sau și-au desăvîrșit unitatea — a fost însoțit de elaborarea unor măsuri democratice: egalitatea tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate, reforma electorală, reforma agrară (apreciată ca una din cele mai largi din Europa) ș.a., incluse, într-o formă sau alta, în Constituția din 1923. Ceea ce trebuie subliniat este strînsa legătură între aceste evenimente și reforme, apropierea lor nu numai în timp ci, în primul rînd, în ce privește caracterul lor. Răspunzînd unor necesități obiective ale

¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, Editura politică, București, 1966, p. 166.

² *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Editura Academiei R. S. România, București, 1968, p. 458.

societății românești, rezultat al luptei poporului român, transformările amintite (fiecare într-o măsură și în limite bine determinate, precizate atent de istoriografia noastră din ultimii ani) au avut consecințe similare asupra bazei economice și a regimului social-politic din țara noastră. A fost adoptat, după 1918, un ansamblu de măsuri care au statornicit pe plan legislativ, administrativ, financiar, cultural etc., unitatea statului român³.

Unificarea național-statală a impulsionat dezvoltarea forțelor de producție, a economiei, în general. România întregită în hotarele ei etnice, istorice, naturale firești, avea o suprafață de 295.000 km² (față de 137.000 km², înainte de 1918) și o populație de peste 15,5 milioane (față de aproximativ 7.250.000). În 1935, populația României a atins cifra de 19.087.770 locuitori. Prin Unirea din 1918, suprafața arabilă a sporit de la (în cifre aproximative, rotunjite) 6.650.000 ha la 14.600.000 ha, iar cea acoperită cu păduri, de la 2.500.000 ha la 7.300.000 ha. Față de cei 4.300 km căi ferate ale vechii României, s-a ajuns la circa 11.000 km; noua rețea de drumuri (e drept, în majoritate zdrobitoare, nemodernizate) depășea 100.000 km.⁴ Resursele de materii prime și de energie s-au mărit. România întregită — observa Virgil Madgearu — „posedă izvoare și forțe de producție care trebuie să fie luate în vedere. Astfel: industria metalurgică, a gazului metan, a lemnului, cimentului, sticlăriei, industria chimică și textilă, creșterea vitelor, cultura viței de vie și a pomilor fructiferi constituie un aspect economic important al noilor provincii”⁵. Față de nivelul antebelic, forța industriei a crescut de peste două ori (235%), de la 211.582 H.P. la 497.093 H.P.⁶.

Înainte de Unire, Transilvania cunoscuse o oarecare dezvoltare, dar ea fusese menținută în situația de anexă furnizoare de materii prime ieftine și piață de desfacere pentru produsele industriale din regiunile dezvoltate ale imperiului. Din provincie periferică, ținută în inferioritate economică, politică, culturală etc., Transilvania s-a emancipat și s-a putut dezvolta industrial într-un ritm net superior⁷. *Declarația* mișcării socialiste, din februarie 1919, la care ne-am referit, sublinia caracterul multilateral al eliberării provinciilor subjugate pînă atunci: „Locuite în mare lor majoritate de o populație românească, apăsată de secole de dominațiune străină, împiedicate astfel în dezvoltarea lor economică, politică și culturală, aceste provincii s-au emancipat de sub aceste dominațiuni, devenind libere”. Iar Simion Mehedinți observa, mai târziu: „Renașterea economică a Transilvaniei, după ce și-a recăpătat rolul ei istoric în cuprinsul neamului românesc, e dovada cea mai lămurită că provincia din mijlocul țării formează o unitate organică cu restul statului român”⁸.

³ Aron Petric, *Cu privire la trăsăturile regimului social-politic din România în anii de după 1918*, în „Forum — științe sociale. Cercetări privind istoria României”, anul I, vol. VI, București, 1970, p. 45.

⁴ *La Roumanie économique*, București, 1921, passim.

⁵ Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după primul război mondial*, București, 1940, p. 215.

⁶ N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, ed. a II-a, București, 1936, p. 146.

⁷ În perioada 1919—1927, numărul întreprinderilor industriale din Transilvania (cu cel puțin 5 H.P. sau 20 lucrători calificați) a crescut de la 1101 la 1727, forța motrice de la 176.300 H.P. la 226.109 H.P., valoarea capitalului investit de la 145 la 459 milioane lei aur, valoarea producției de la 24,7 la 121 milioane dolari și numărul personalului de la 71.136 la 90.175 salariați. Dacă notăm cu 100 numărul întreprinderilor industriale, de credit și comerciale existente în Transilvania în 1930, procentul de 38,4 îl prezintă cele înființate înainte de 1918, iar 54,3 înființate numai în perioada 1919—1930 (7,3% fiind nedecarate). Aproape 3/4 din numărul societăților anonime industriale existente în Transilvania, în 1939, au fost întemeiate după 1918 (Cezar Popescu, *Evoluția industriei din Ardeal după Unire, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918—1928*, vol. I, București, 1929, p. 490; vezi și Victor Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. II, Brașov, 1945, p. 429.

⁸ Simion Mehedinți, *Opere complete*, vol. I, București, 1943, p. 223.

Desigur, toate aceste posibilități nu au fost valorificate la parametri maximi, datorită unor factori, obiectivi și subiectivi, ce decurgeau din caracteristicile dezvoltării economiei burghoze interne precum și din caracteristicile schimburilor internaționale, ale raporturilor — și nu numai economice — dintre statele mici și mijlocii și marile puteri capitaliste. De asemenea, trebuie să se țină seama de faptul că România participase, timp de 2 ani, la primul război mondial și suferise pagube imense în oameni și materiale, de pe urma purtării operațiilor militare pe teritoriul său și a jafului economic de mari proporții, în zona ocupată. A fost nevoie de aproximativ 5 ani, pentru ca economia să atingă, în 1924, nivelul antebelic, urmînd apoi o linie ascendentă, întreruptă și dată înapoi de criza economică din 1928—1933. Dezvoltarea economică a fost reluată, industria cunoscînd un avînt, cu punctul maxim, atins în condițiile orînduirii capitaliste, în 1938. Se constată, în perioada interbelică, o deplasare a importului de la produse gata fabricate, spre importuri masive de materii prime și semifabricate. Din 1930 pînă în 1939, ponderea materiilor prime în totalul importului crește de la 9,6%, la 33,8%, a semifabricatelor, de la 25,4% la 32,2%, iar a fabricatelor scade de la 65% la 33%. În ajunul izbucnirii celui de al doilea război mondial — apreciază economiștii noștri — România își încheie, în linii generale, prima fază a industrializării capitaliste, aceea a industriei ușoare, și concomitent se trece la faza industriei grele. Față de 65,2% în 1929, producția industriei ajunge să satisfacă, în 1938, 78,6% din nevoile de produse industriale⁹.

Agricultura a continuat să rămînă ramura predominantă a economiei naționale, dar ponderea industriei a crescut: în 1938, agricultura dădea 41% din venitul național, iar industria 30,8%. În perioada interbelică, industria României a fost una dintre cele mai dinamice din Europa, fapt semnificativ, chiar dacă el se explică și prin nivelul relativ scăzut al stadiului de dezvoltare, în comparație cu principalele state capitaliste¹⁰. Deși a intervenit criza economică din 1929—1933, în anul 1938, indicele producției industriale era, în România, de 133% față de 1929. Industria a înregistrat — față de perioada anterioară anului 1918 — sporuri cantitative însemnate, dar și unele modificări calitative. Răspunzînd necesităților interne, precum și unor cerințe legate de apărarea țării (în condițiile încordării situației internaționale după instaurarea hitlerismului la putere), industria a înregistrat un ritm mai ridicat de dezvoltare în ramurile metalurgică, siderurgică, textilă ș.a. Nu s-a putut atinge și depăși raportul general favorabil ramurilor industriei ușoare, alimentare, textile etc., dar tendința schimbării sale s-a manifestat, în special după 1933. Dacă în 1924, numărul întreprinderilor din industria metalurgică era de 557, în 1929 (ca urmare a concentrării și centralizării) numărul lor a scăzut la 448 și în 1938 la 366. În schimb, ceilalți indicatori au cunoscut sporuri însemnate: capitalul investit, de la 2.654.000 mii lei în 1924, la 6.445.000 mii lei în 1929 și 8.446.000 mii lei în 1938; forța motrice, de la 73.357 H.P. la 84.755 H.P. și 152.147 H.P.; valoarea producției, de la 4.121.578 mii lei, la 8.444.000 mii lei și, respectiv la 11.363.000 mii lei.

În noua fază de dezvoltare a burgheziei române, s-a manifestat un proces obiectiv de creștere a rolului capitalului autohton, proces ajutat și prin promovarea (cu excepția crizei economice din 1929—1933) a unei politici puternic protecționiste, de limitare a penetrației capitalului străin. Semnificativ este faptul că la mijlocul deceniului al IV-lea, capitalul român a reușit să depășească capitalul străin în economia României, ultimul deținînd sub 40% din din capitalul societăților industriale pe acțiuni. Dar, în unele ramuri, capitalul străin continua să

⁹ V. Axenciuc, *Situația economică-socială a României în perioada 1919—1924*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.”, nr. 4, 1966, p. 131; idem, *Evoluția economiei românești între 1918 și 1938*, în „Analele Institutului...”, nr. 6, 1966, p. 6 și urm.; M. Iovanelli, *Industria românească 1934—1938*, Editura Academiei R. S. România, București 1975, p. 174—175.

¹⁰ În 1938, indicele producției industriale era în țara noastră de 133, față de 100 în 1929, în timp ce în Franța era de 76,1, în Italia — 98,5, în Anglia — 115,5 (M. Iovanelli, *op. cit.*, p. 179).

dețină poziții însemnate și, în ansamblu, România continua să depindă de marile monopoluri imperialiste și de marile puteri capitaliste, într-un complex sistem de relații economico-politice.

Concentrarea și centralizarea a cunoscut, în preajma și la începutul celui de al doilea război mondial, forme deosebite în economia României, dar ele erau mult mai slabe decât marile monopoluri imperialiste, nu aveau în vedere, nici un moment, exportul de capital ci numai realizarea controlului, preponderenței, pe piața internă, în lupta cu capitalul străin. Istoriografia noastră a subliniat, în ultima vreme, faptul că, nici în acest stadiu, România nu prezenta, nici în dezvoltarea internă și nici în politica externă, caracteristicile imperialismului. România continua să fie obiect în disputa imperialismului internațional, pentru împărțirea și reimpărțirea zonelor de influență.

La sfârșitul perioadei interbelice, industria României prezenta un tablou neuniform, în care alături de zone și centre cu o industrie puternică existau incluse regiuni fără industrie sau cu o „industrie” mică, compusă din ateliere mici, mori, „industrie casnică” etc. Alături de Uzinele și Domeniile Reșița, de București (cu Malaxa — cu o dotare tehnică de nivel european, Lemaître. Wolff ș.a.), Societatea Petroșani, Uzinele statului Hunedoara, Valea Prahovei, Societatea Titan (Galați), Nadrag-Călan, Societatea Copșa Mică și Cugir, Industria Sirmii Cîmpia Turzii, Societatea auriferă Mica, întreprinderile din Brașov, Timișoara, Cluj, Arad, Iași, Buhuși, de industrie metalurgică, alimentară, textilă, încălțăminte etc., alături de astfel de centre și zone, regiuni întinse în Oltenia, Dobrogea, Moldova erau lipsite de industrie, cu orașe și târguri în care se desfășura mai mult o activitate comercială și o oarecare activitate bancară, cu centre meșteșugărești și de mărțrit etc.

Din punct de vedere economic, deci, România a înregistrat un salt — în special în ce privește dezvoltarea industriei — în raport cu perioada anterioară. Cu toate aceste rezultate notabile, obținute într-un interval scurt de timp, România era — la scară mondială — un stat cu o dezvoltare medie a capitalismului. Înăpoierea economică a țării, în raport cu statele capitaliste avansate, era, totuși, o înăpoiere de tip capitalist și nu feudal sau semifeudal, așa cum s-a susținut, într-o vreme, de către istorici și economiști de la noi și din străinătate. Desăvîrșirea unității de stat a României și reformele care au însoțit-o au însemnat rezolvarea, în linii generale, a sarcinilor revoluției burghezo-democratice, ceea ce nu implică, în mod automat, un nivel ridicat al economiei capitaliste.

Desăvîrșirea unității statului național român a avut și consecințe social-politice importante. Au sporit forțele progresiste și democratice, a crescut considerabil numărul muncitorilor, apropiindu-se, imediat după război, de o jumătate de milion și ajungând, în 1938, la 800.000. În aceste condiții și în contextul unor procese calitative, asupra cărora revenim mai jos, a crescut considerabil ponderea clasei muncitoare în viața social-politică a țării.

Actul Unirii a fost însoțit de elaborarea — sub presiunea unor necesități obiective și a avântului revoluționar din acei ani — unor reforme cu caracter burghezo-democratic: votul universal, recunoașterea egalității tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate, reforma agrară. Desigur, aplicarea lor a fost însoțită de numeroase abuzuri. S-au manifestat, în continuare, contradicția specifică regimului burghez dintre proclamarea drepturilor și libertăților democratice și asigurarea lor practică, contradicție izvorită din inegalitatea economică, materială, a cetățenilor. Cu toate acestea, și nu numai pe plan juridic, caracterul democratic al acestor reforme este evident. Acordarea votului universal, în noiembrie 1918, a făcut posibilă pătrunderea în viața politică a unor mase mai largi, muncitorești și țărănești¹¹. Reforma electorală a avut consecințe și în sensul creării de noi partide și grupări politice ce s-au bucurat, o anumită perioadă, de popularitate în cadrul maselor.

În spiritul rezoluției de la Alba Iulia, care a formulat ideea conviețuirii dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare, la sfârșitul lunii decembrie 1918, un decret-lege (completat prin alte măsuri similare în perioada imediat

¹¹ Aron Petric, *op. cit.*, p. 47.

următoare) prevedea egalitatea tuturor cetățenilor statului român întregit, indiferent de naționalitate¹². Constituția cu caracter democratic din 1923, consfințind aceste prefaceri din societatea românească și, în primul rând, constituirea statului „național unitar și indivizibil” (art. 1) al cărui teritoriu „este inalienabil” (art. 2), proclama egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor țării, indiferent de naționalitate. Aceste drepturi constituționale nu au fost întotdeauna respectate, dar — așa cum precizează istoriografia noastră actuală — de cele mai multe ori, aceste prevederi au devenit realitate. Alături de dezvoltarea industriei, au fost obținute realizări în dezvoltarea urbanisticii, a învățămîntului, a culturii și ocrotirii sănătății, de roadele acestora bucurându-se atît populația românească cît și naționalitățile conlocuitoare¹³.

Prin reforma agrară (începînd cu decretele-legi din decembrie 1918 și pînă la legiferarea definitivă în iulie 1921), una dintre cele mai largi din Europa, s-a expropriat 66% din suprafața de pămînt deținută de moșierime și s-a redus, astfel, considerabil marea proprietate¹⁴. Prin împroprietărire a crescut cu aproape 40% numărul țăranilor cu proprietăți pînă la 5 ha și s-a mărit suprafața pășunilor și a pădurilor comunale. Dacă înainte de reformă, proprietățile sub 100 ha prezentau 59,77% din numărul total al proprietății agrare, după reformă ele reprezentau 89,56%. În total, s-au expropriat peste 6 milioane ha., din care aproximativ 4 milioane ha teren arabil. Au fost împroprietăriți aproape 1.400.000 țărani cu 3.860.372 ha. O suprafață de 991.697 ha a fost destinată comunelor, ca izlaz; comunele au primit ca păduri peste 800.000 ha. Între cei împroprietăriți, s-au găsit și un număr de aproximativ 200.000 țărani din cadrul naționalităților conlocuitoare. Reforma agrară din 1921 a determinat îmbunătățiri în viața țăranimii.

Atît dispozițiile legilor agrare cît și aplicarea, însoțită de abuzuri, au permis menținerea unor proprietăți de sute și chiar mii de hectare. Conform recensămîntului din 1930, existau un număr de 2.700 exploatați agricole cu suprafețe de peste 500 ha, însumînd suprafața de 3.375.000 ha. Media mării proprietăți era însă considerabil redusă față de perioada anterioară reformei.

Problema agrară, deosebit de complexă și contradictorie în întreaga epocă modernă și contemporană a României, cu implicații directe pentru o mare parte a populației țării (aproape 80%), a continuat să rămînă la ordinea zilei, constituind un teren de puternice confruntări în viața social-politică interbelică. La chestiunea pămîntului, rămasă, la alte proporții, nerezolvată, s-au adăugat altele, izvorite din limitele reformei agrare, sau ale politicii agrare, care n-a prevăzut sau n-a realizat un ansamblu de măsuri menite să garanteze economic gospodăria realizată sau completată prin reformă, să o ferească de exploatarea satului înstărit și a orașului capitalist. În spatele unei îmbunătățiri efemere, au crescut datoririile țăranimii pentru plata pămîntului primit prin reformă și pentru cumpărarea inventarului viu și mort, mai ales că reforma s-a realizat după un război cu consecințe grave pentru agricultură. Productivitatea redusă și calitatea inferioară a produselor agricole au constituit, la nivelul întregii agriculturi, al țăranimii mici și mijlocii îndeosebi, o problemă cu grave implicații pentru economia țării și pentru situația materială a satului românesc. Criza economică din 1929—1933 a determinat o scădere catastrofală a prețului produselor agricole și prin aceasta o creștere a datoririilor agricole, aducînd numeroase gospodării țăărănești în pragul falimentului. În această situație încordată, presantă, statul a trebuit să intervină, suspendînd (în 1931) execuțiile silite și să elaboreze cîteva legi de conversiune a datoririilor agricole. Legea care s-a aplicat (din aprilie 1934) a redus cu 50% datoriele țăranimii, eșalonînd cealaltă jumătate în rate semestriale pe o perioadă de 17 ani.

¹² *Decret-lege nr. 3902 relativ la acordarea drepturilor cetățenești*, dat în București, la 29 decembrie 1918 și publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 223 din 30 decembrie 1918; vezi și Arhivele Statului București, fond Ministerul Justiției, Direcția judiciară, dosar nr. 41/1919, f. și urm.

¹³ Gh. Zaharia, L. Vaida ș.a., *Rezistența antifascistă din partea de nord a Transilvaniei sept. 1946 — oct. 1944*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1974, p. 16.

¹⁴ Vezi, pe larg, D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura, Academiei R. S. România, București, 1975, passim.

În ce privește evoluția proprietății funciare în România interbelică, cercetările recente infirmă teza conform căreia a existat o tendință de refacere a marii proprietăți; de fapt, cele mai multe terenuri, aflate în circulație, au fost concentrate în minile burgheziei rurale, a țărănimii înstărite. Crearea unor noi proprietăți s-a făcut, în general, prin desființarea altora și nu prin concentrarea unor noi suprafețe în minile moșierimii. Mai mult, uneori, prin înstrăinarea pământului moșieresc unor țărani, marea proprietate s-a transformat în proprietate mijlocie sau chiar mică¹⁵. Acest proces de întărire a țărănimii înstărite a fost sprijinit și de unele măsuri ca, de pildă, legea pentru reglementarea circulației bunurilor rurale sau „legea Mihalache” (1929), după numele ministrului agriculturii din guvernul național-țărănesc Iuliu Maniu (1928—1930). Legea permitea vânzarea loturilor de pământ, inclusiv cele obținute prin improprietărire. Legea de reformă pusese anumite obstacole în direcția aceasta.

La frământările interne, care s-au manifestat în agricultura României în perioada interbelică, s-au adăugat cele externe, izvorite din ocuparea pieții mondiale de către mari state capitaliste, cu o agricultură avansată. România a pierdut locul fruntaș, pe care-l deținuse înainte de primul război mondial, în rîndul țărilor exportatoare de cereale. Acest fapt a avut consecințele sale negative asupra finanțelor statului, asupra economiei în general.

Transformările de la sfîrșitul primului război mondial au impulsionat puternic dezvoltarea relațiilor capitaliste, au dus la consolidarea burgheziei române, au slăbit considerabil puterea economică și politică a moșierimii, reducînd substanțial rolul acesteia în viața social-politică a țării. S-a schimbat configurația partidelor politice, s-au făcut încercări de adaptare a programelor la noile condiții.

Transformarea Partidului socialist în Partidul Comunist Român, în mai 1921, întreaga sa activitate a reprezentat un factor politic de mare însemnătate în perioada interbelică, ca și în anii următori.

A crescut posibilitatea ca în parlament (care reunea acum reprezentanți ai forțelor politice din toate provinciile românești) să intre mai mulți reprezentanți ai burgheziei mici și mijlocii și țărănimii înstărite și chiar ai clasei muncitoare (evident, în primul rînd, ca rezultat al luptei forțelor politice democratice și muncitorești, în condițiile acordării votului universal). Semnificativ, chiar dacă nu pe deplin edificator, este faptul că 83% din deputații aleși prin aplicarea, pentru prima dată (noiembrie 1919) a votului universal, intrau pentru întîia oară în parlament¹⁶. În mai 1920, au fost aleși 20 de deputați și 3 senatori ai Partidului socialist.

Așa cum s-a precizat, primul parlament rezultat din alegerile desfășurate pe baza votului universal și, totodată, primul parlament al României întregite constituia, „într-o accepție mai largă, o victorie a democrației”¹⁷. De asemenea, în guvernul Blocului parlamentar, guvern rezultat din aceste alegeri, predominau tendințele democratice, concretizate și în unele măsuri în favoarea maselor¹⁸.

Imediat după război, se constată cantonarea în stînga vieții politice a importante forțe; pe măsură ce cercurile conducătoare și-au refăcut și întărit pozițiile economice și politice, au fost luate măsuri care au limitat prevederile democratice din 1918—1919. Ne referim aici la măsurile cu caracter restrictiv, împotriva mișcării muncitorești din 1924 (legea persoanelor juridice, ilegalizarea P.C.R., legea

¹⁵ *Ibidem*, p. 271.

¹⁶ N. T. Ionescu, *Alegerile parlamentare din noiembrie 1919. Prima aplicațiune a votului obștesc în România*, în „Buletinul statistic al României”, seria IV, vol. XV, nr. 3, 1920, p. 25; vezi și I. Agrigoroaiei, *Preocupări pentru elaborarea unei reforme electorale în perioada 1918—1921*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași. Istorie”, t. XXII, 1976, p. 32—33.

¹⁷ *Crearea Partidului Comunist Român. Mai 1921*, Editura științifică, București, 1971, p. 230.

¹⁸ *Ibidem*, p. 236; Mircea Mușat, *Partidele politice și alegerile parlamentare din 1919. Guvernarea Blocului parlamentar (noiembrie 1919 — martie 1920)*, în „Anale de istorie”, nr. 1, 1974, p. 59—60.

pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștii publice — „legea Mîrzescu”) și legea electorală din 1926, care introducea sistemul primei electorale¹⁹.

Parlamentul a rămas, în continuare, într-o anumită stare de dependență față de guvern, de administrație în general, într-un sistem în care „regele domnește, dar nu guvernează”. Majoritatea „asigurată” de multe ori prin mijloace abuzive în timpul alegerilor, îi dădea guvernului posibilitatea de a ocupa un loc deosebit, nu numai ca organ executiv dar și în inițiativa legilor. Totuși, în raport cu situația anterioară primului război mondial, parlamentul a devenit un cadru în care s-au exprimat mai puternic poziții democratice și muncitorești. L. Pătrășcanu a observat, în legătură cu acest aspect: „Oricît de viciat era vechiul regim parlamentar din România (dinainte și în raport cu regimul dictaturii regale instaurat în februarie 1938—I.A.)—și, fără îndoială, păcatele lui au fost mari și grele—, oricît de formal era liberalismul și constituționalismul lui, totuși atît bugetul, cît și întreaga politică economică și financiară a statului nu puteau fi, în întregime, sustrate controlului public. Dezbaterea parlamentare ofereau, în adevăr, de cele mai multe ori, pilda coruperii și descompunerii unui regim. Dar nu este mai puțin adevărat că, în măsura în care aleșii națiunii trebuiau să cultive bunăvoința alegătorului — și acesta era cazul la cei aleși în opoziție —, ei puneau în discuția parlamentului chestiuni și probleme care aduceau la cunoștința maselor actele guvernelor. În sfîrșit, presa, legată prin mii de fire de interesele de gașcă ale diverselor clici capitaliste, oportunistă și gata oricînd la tranzacții mai mult sau mai puțin necurate, atunci cînd se intitula „democratică” era silită, de multe ori, să dezvăluie mașinațiile și combinațiile ocultelor guvernamentale. Nu mai vorbim de presa muncitorească, atunci cînd ea putea trăi și înfrunta prigoana veșnic abătută asupra-i”. S-a manifestat — continuă Pătrășcanu — o presiune de jos asupra partidelor politice burgheze, o presiune limitată, dar care, în anumite împrejurări, a determinat „pe conducătorii acestor partide la campanii și demascări care au periclitat, nu o singură dată, lovituri financiare și combinații industriale de mare anvergură”. Mișcarea muncitorească a desfășurat, sub forme variate, „o activitate menită să înfrîneze exploatarea marelui capital și să întărească conștiința de clasă”, să impună, de multe ori, cerințe care treceau dincolo de limitele unor simple revendicări profesionale²⁰.

Analiza atentă a transformărilor survenite la sfîrșitul primului război mondial și a trăsăturilor din perioada următoare demonstrează că regimul social-politic din România era un regim burghez²¹ (față de regimul burgheziei și moșierimii de pînă la război), iar forma de stat rămînea în continuare (pînă în 1938) aceea a unei monarhii constituționale parlamentare.

Vechiul Partid conservator (denumit, la sfîrșitul războiului, Partidul conservator-progresist), legat în special de interesele moșierimii, chiar dacă a mai ființat cîțiva ani de zile, practic a încetat să mai reprezinte o forță politică. Influența sa a scăzut și mai mult în urma guvernării Al. Marghiloman din 1918, dar lovitura de grație i-a fost dată de reforma agrară, în contextul transformărilor de ansamblu ale societății românești în acei ani. Partidul conservator-democrat, în ciuda unor merite ale șefului său, Take Ionescu, în activitatea diplomatică, se dezorganizează complet, după scurta guvernare din decembrie 1921 — ianuarie 1922. O parte din foștii takiști și marghilomaniști au trecut, în special după moartea celor doi șefi (respectiv, în 1922 și în 1924), în alte partide politice.

Își continuă activitatea Partidul național-democrat, dominat de impresionanta personalitate a ilustrului om de cultură, N. Iorga. În timpul războiului se

¹⁹ A. Loghin, I. Saizu, *Regimul electoral în România contemporană*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași. Istorie-filozofie”, t. XXI, 1975, p. 2; I. Saizu, L. Eșanu, *Momente din istoria regimului electoral în România (1922—1928)*, în „Anale de istorie”, nr. 1, 1973, p. 85.

²⁰ L. Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, Editura politică, București, 1970, p. 32—33.

²¹ I. Ardeleanu, *Trăsăturile regimului social-politic din România în perioada interbelică. Lupta forțelor democratice, în frunte cu P.C.R., împotriva prămejdiei fasciste, pentru apărarea independenței, suveranității și integrității României*, în „Anale de istorie”, nr. 1, 1977, p. 180.

produsese ruptura dintre N. Iorga și A. C. Cuza, ultimul trecînd pe poziții naționaliste.

Se întărește Partidul național-liberal care reprezenta, în special, interesele burgheziei industriale și bancare. Baza sa economică puternică, influența sa asupra unor categorii ale burgheziei și asupra unor partide și grupări politice, înțelegerea unor necesități economice (ca, de pildă, a dezvoltării industriei), o anumită experiență politică și stabilitatea în conducere etc. i-au dat posibilitatea partidului condus, în ordine, de Ion I. C. Brătianu, Vintilă Brătianu, I. G. Duca și Dinu Brătianu să joace un rol important în viața politică interbelică, cu toate frământările intestinale pe care le-a cunoscut la sfîrșitul deceniului al III-lea și în deceniul al IV-lea.

În viața politică s-au integrat și formațiunile politice din noile teritorii, cea mai importantă fiind Partidul național român din Transilvania. Acest partid cunoaște o serie de căutări, un proces de adaptare la noile condiții, avînd în vedere că dezeratul național pentru care militase, fusese îndeplinit. Preocuparea sa de căpetenie a constituit-o extinderea influenței în vechea Românie, fapt realizat, în parte, prin fuziunea cu Partidul țărănesc.

La sfîrșitul primului război mondial s-au înființat noi partide politice preocupate să-și creeze, cît mai repede, o popularitate, o bază socială și economică²². Unele partide, mai importante fiind Liga poporului (din 1920, cu denumirea de Partidul poporului) și Partidul țărănesc, înființate în aprilie și respectiv, decembrie 1918, au elaborat programe ce conțineau revendicări cu caracter burghezo-democratic. Se urmărea — și s-a reușit în parte — să fie atrase păături țărănești înstărite și mijlocii, categorii ale burgheziei mici și mijlocii, intelectuali satului etc. De la început, în aceste partide s-au manifestat direcții diferite, ce s-au adîncit pe parcurs. Pe lîngă politicienii reacționari, în special în Liga poporului (exemplul cel mai edificator fiind C. Argetoianu), în aceste partide au intrat oameni politici, intelectuali, cu vederi democratice, interesați sincer în îmbunătățirea situației maselor populare. Putem aminti pe P.P. Negulescu, Petru Groza, Vasile Kogălniceanu din Partidul poporului și pe C. Stere, dr. N. Lupu, Grigore Iunian, Paul Bujor, dr. C. I. Parhon, Ion Borcea ș.a., din Partidul țărănesc.

În primii ani postbelici, Partidul țărănesc s-a situat în planul stîng al forțelor politice burgheze din România. Cîțiva ani mai tîrziu, elemente conducătoare vor contribui la limitarea programului, la pregătirea fuziunii din 1926, cu Partidul național român. Prin fuziune, s-a creat Partidul național-țărănesc (conducători Iuliu Maniu, Al. Vaida-Voevod, Ion Mihalache, Virgil Madgearu ș.a.), al doilea partid politic burghez, ca importanță. Slăbiciunea sa „congenitală” a constituit-o lipsa de unitate, neomogenitatea, disensiunile din conducere, fapt manifestat îndeosebi prin existența mai multor tendințe și orientări, prin apariția unor disidențe și desprinderea unor grupări etc.

S-au înființat și au activat, în perioada interbelică, formațiuni politice ale naționalităților conlocuitoare (ale maghiarilor, sașilor, evreilor ș.a.), care au participat la alegeri (de obicei, în cartel cu partidele mai importante) și și-au trimis reprezentanți în parlament. S-au manifestat în cadrul acestor organizații tendințe diferite și chiar contradictorii, în raport cu interesele social-politice pe care le reprezentau și cu politica externă și situația internațională a României. Alături de tendințe revizioniste, reacționare, legate de acțiunile horthyste, s-au manifestat puternic orientări democratice, concretizate în activitatea Madosz-ului, organizație aflată sub conducerea P.C.R. După 1933, organizația politică a germanilor din România a trecut sub influența regimului hitlerist. „Partidul poporului german” din România a desfășurat o intensă propagandă în direcția fascismului nazist, a integrării României în planurile expansioniste ale Germaniei hitleriste. Firește că nu toți cetățenii de naționalitate germană au urmat această orientare. Mulți dintre ei s-au pronunțat pentru apărarea independenței și integrității României și pentru un regim democratic.

²² Vezi, pe larg, M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România 1918—1921*, ed. a II-a, Editura politică, București, 1976, p. 177 și urm.; I. Scurtu, *Din viața politică a României. Intemeierea și activitatea Partidului țărănesc (1918—1926)*, Editura Litera, București, 1975, *passim*.

În perioada imediat următoare primului război mondial s-au înființat și au activat în România organizații extremiste de dreapta, naționaliste („Garda constituției naționale” — 1919, „Liga apărării național-creștine” — 1923 ș.a.), devenite, în scurt timp, organizații cu caracter fascist. Din L.A.N.C., condusă de A. C. Cuza, s-au desprins, în 1927, Corneliu Zelea Codreanu, nemulțumit de metodele „prea blinde” ale „profesorului” său A. C. Cuza. A luat ființă, astfel, „Liga arhanghelului Mihail”, care devine, în 1930, „Garda de fier” (un timp a purtat numele de „Totul pentru țară”), cea mai periculoasă organizație de tip fascist din România. Organizațiile de extremă dreapta au desfășurat o activitate distructivă, teroristă, contrară intereselor naționale. După instaurarea hitlerismului și cu sprijinul direct al acestuia, organizațiile fasciste — și în special Garda de fier — și-au intensificat crimele, vizând tot mai insistent instaurarea dictaturii fasciste și alianța cu Germania hitleristă și Italia fascistă²³.

Alături de tendința organizațiilor fasciste de a instaura dictatura fascistă, cu sprijinul direct al Germaniei hitleriste, s-a manifestat, în anii '30, după proclamarea lui Carol rege, tendința de instaurare a dictaturii regale — cu păstrarea alianțelor tradiționale, dar și cu concesii făcute Germaniei hitleriste. Instaurarea, în februarie 1938, a dictaturii regale și măsurile din 1938—1939 au constituit o modificare în forma și conținutul puterii de stat²⁴. Constituția din februarie 1938 — un regres față de Constituția din 1923 —, înființarea Consiliului de Coroană ca organ permanent, dizolvarea partidelor politice, noua lege electorală, crearea Frontului Renașterii Naționale, desființarea sindicatelor și înființarea breslelor etc. au însemnat o creștere simțitoare a rolului regelui și camarilei și practic, desființarea parlamentarismului. Chiar dacă parlamentul a mai continuat să existe, el era organizat după alte criterii decât cele specifice democrației burgheze parlamentare. În condițiile izolării totale a României în exterior și ale crizei dictaturii regale, se instaurează în România, la 6 septembrie 1940, dictatura antonesciano-legionară, regim politic de tip fascist²⁵.

În contextul schimbărilor profunde din dezvoltarea economică și socială a țării noastre de la sfârșitul primului război mondial, se naște — precizează *Programul* partidului — o vie efervescență politică, în centrul căreia un rol tot mai important îl joacă clasa muncitoare, clasa cea mai avansată a societății²⁶.

Socialiștii, care au îndeplinit un rol activ în realizarea statului întregit, nu au văzut în aceasta un sfârșit de drum, ci o etapă importantă în realizarea transformării radicale a societății românești.

„Partidul socialist din România — chema *Declarația* acestuia din 19 februarie 1919 — face apel la toate forțele proletare și socialiste [...] pentru unificarea lor, formind un singur bloc socialist, un singur partid proletar, care să ducă înainte lupta clasei muncitoare din noua Românie spre realizarea idealului ei socialist de dezrobire de sub apăsarea burghezo-capitalistă.

România nouă de astăzi trebuie să devină România socialistă de mîine”²⁷.

Transformarea Partidului socialist în Partidul Comunist Român, în cadrul Congresului care și-a început lucrările la 8 mai 1921, a răspuns tocmai acestei necesități fundamentale pentru progresul societății românești. Așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, la a 45-a aniversare a partidului, „crearea Partidului comunist — detașament de avangardă al clasei muncitoare — pe baza ideologiei marxist-leniniste a constituit un moment de cea mai mare importanță

²³ M. Fătu, I. Spălățelu, *Garda de fier — organizație teroristă de tip fascist*, Editura politică, București, 1971, p. 245 și urm.

²⁴ Vezi, pe larg, Al. Gh. Savu, *Dictatura regală 1938—1940*, Editura politică, București, 1970, capitolul *Reforme instituționale*.

²⁵ A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941*, Editura „Dacia”, Cluj-Napoca, 1976, p. 9 și urm.

²⁶ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura politică, București, 1975, p. 39.

²⁷ *Documente de istoria mișcării muncitorești...*, p. 167—168.

În istoria proletariatului din România. Prin aceasta lupta revoluționară se ridică pe o treaptă superioară, se dă un puternic avânt procesului de clarificare ideologică, politică a mișcării muncitorești, dezvoltării conștiinței de clasă a proletariatului și celorlalte mase muncitoare ale poporului. Continuând lupta de veacuri pentru eliberarea socială și națională, cele mai bune tradiții ale mișcării muncitorești și socialiste din România, partidul comunist este în noile condiții istorice exponentul fidel al intereselor clasei muncitoare, ale întregului popor. Începând din acest moment, clasa muncitoare, sub conducerea partidului comunist, a fost prezentă și și-a spus cuvântul în toate evenimentele mai importante ale țării, s-a situat în fruntea luptei pentru progres social²⁸.

Partidul comunist s-a impus în arena luptei politice ca o forță independentă, producând o serioasă deplasare în viața social-politică. În lupta pentru rezolvarea problemelor majore ale dezvoltării țării conform intereselor fundamentale ale maselor largi populare. Partidul comunist n-a precupețit nici un sacrificiu. Înfruntând încercări deosebite, depășind greutăți de natură internă și externă, comuniștii au slujit cu abnegație cauza clasei muncitoare, a întregului nostru popor.

Între anii 1921 și 1924, Partidul Comunist Român și-a concentrat atenția în direcția definitivării chestiunilor rămase nerezolvate prin întreruperea brutală a lucrărilor Congresului din mai 1921 și în direcția definitivării liniei sale politice generale. Opresiunea la care a fost supus de către cercurile guvernante, ilegalizarea partidului în 1924, a creat, de-a lungul anilor, greutăți deosebite. La acestea s-au adăugat cele de proveniență externă. „Activitatea partidului — precizează *Programul* partidului — a fost mult îngreunată de lipsa unității, de neînțelegerea și necunoașterea aprofundată a realităților și proceselor social-politice ce aveau loc în România. Aceasta s-a reflectat îndeosebi în adoptarea unor poziții greșite în legătură cu problema națională și colaborarea cu alte forțe muncitorești și democratice, ceea ce a avut o influență negativă asupra înfăptuirii rolului organizator al partidului în lupta clasei muncitoare, a maselor largi populare. La toate acestea a contribuit faptul că uneori în conducerea partidului s-au aflat oameni ce nu cunoșteau realitățile țării, inclusiv cetățeni ai altor state”.

Partidul comunist, pronunțându-se pentru îmbunătățirea situației materiale a maselor largi populare, pentru îndeplinirea revendicărilor lor imediate, nu pierde din vedere, nici un moment, scopul de perspectivă, fundamental, al luptei proletariatului: transformarea socialistă a societății, realizarea idealului comunist. Pe platforma generală a apărării drepturilor și libertăților democratice, a intereselor materiale ale oamenilor muncii, P.C.R. s-a înțilnit în repetate rânduri cu celelalte forțe sau orientări politice din mișcarea noastră muncitoarească, realizându-se înțelegeri de front unic, colaborări antifasciste etc. În general, mișcarea social-democratică din România, luată astăzi în discuție și cu părțile sale pozitive, nu a fost unitară, manifestându-se în cadrul ei elemente de dreapta (puține la număr) dispuse la o colaborare cu burghezia, cu dictatura regală, elemente ce nu o caracterizează în ansamblul ei. Numeroși social-democrați au înțeles și au sprijinit interesele muncitorimii, au acționat — prin anumite căi și mijloace — în vederea satisfacerii lor, în vederea apărării drepturilor și libertăților democratice, împotriva fascismului. Unii social-democrați s-au situat în stînga mișcării, au colaborat cu comuniștii și au avut contribuții însemnate în realizarea — la diferite nivele — a frontului unic muncitoresc și a înțelegerilor de front popular antifascist. În timp ce P.C.R. pune un accent deosebit pe metodele revoluționare de acțiune, pe îmbinarea activității ilegale cu cea legală, social-democrații (cu nuanțe de la o grupare sau orientare la alta), în acțiunea — cu elemente pozitive incontestabile — de realizare, pe cale legală, prin reforme, a revendicărilor imediate ale muncitorimii, pierdeau din vedere scopul funda-

²⁸ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din Român, în România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Editura politică, București, 1968, p. 357.

mental al luptei clasei muncitoare sau îl plasau într-o perspectivă îndepărtată. Reluând teze mai vechi din mișcarea noastră socialistă, completându-le cu idei din reformismul social-democrației internaționale, unii conducători social-democrați din România insistau asupra înlăturării treptate, prin reforme, a capitalismului, asupra integrării pașnice a capitalismului în socialism, numai după o dezvoltare economică la nivelul țărilor occidentale etc.

Dincolo de aceste deosebiri de vederi, de obstrucțiile unor conducători social-democrați, comuniști și social-democrați s-au întâlnit, în repetate rânduri, în acțiunile comune desfășurate împotriva exploatarei capitaliste, pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice. Înțelegerile de front unic la nivelul local sau central în lupta grevistă, acordurile pe baza unor platforme antifasciste, dezbaterile în unele probleme teoretice etc. vor constitui premise importante ale creării, în 1944, a Frontului unic muncitoresc din România.

În întreaga perioadă interbelică, P.C.R. a desfășurat o activitate susținută pentru consolidarea organizatorică și ideologică a rîndurilor proprii și pentru creșterea influenței sale în viața politică a țării. A luat atitudine fermă față de teroarea antimuncitorească, militînd continuu pentru respectarea dreptului de organizare, întrunire etc. P.C.R. s-a pronunțat pentru o dezvoltare industrială, economică în raport cu interesele majore ale poporului român și în vederea îmbunătățirii situației maselor populare. Partidul, depășindu-și treptat propriile slăbiciuni, a combătut abuzurile săvîrșite în dauna țărănimii în operația de aplicare a reformei agrare, a militat pentru apărarea intereselor țărănimii sărace și mijlocii.

Deși scos în afara legii, iar militanții săi au fost permanent urmăriți și arestați, Partidul comunist și-a făcut din plin simțită prezența în mișcarea muncitorească și în viața social-politică a țării. Comuniștii s-au pronunțat cu fermitate pentru democratizarea vieții politice, împotriva monopolurilor străine, a amestecului puterilor capitaliste în politica externă a României, pentru relații de bună vecinătate cu Uniunea Sovietică. Cultivarea spiritului internaționalismului proletar a constituit o constantă în activitatea P.C.R. Odată cu creșterea pericolului fascist, el a luat poziție fermă pentru apărarea unității naționale, a independenței și suveranității patriei. Experiența acumulată în marile acțiuni din anii 1929—1933, clarificările ideologice și politice dobîndite prin aprofundarea procesului de cunoaștere a realităților românești, au dat posibilitatea mișcării noastre muncitorești și Partidului comunist să se situeze în fruntea luptei pentru apărarea intereselor fundamentale ale poporului român, împotriva pericolului fascist intern și internațional.

Tabloul confruntărilor de curente și idei social-politice și economice din România interbelică este extrem de complex, încît el nu poate fi decît schițat aici.

În noua fază de dezvoltare a societății românești și în legătură cu evoluția situației internaționale, continuîndu-se, la alți parametri, curente și teze din perioada anterioară, s-au conturat cîteva orientări social-politice mai importante, precum și o serie de poziții cu o influență mai restrînsă.

Ideologia clasei muncitoare — și faptul a fost subliniat deja — a cunoscut o întărire, o afirmare hotărîtă, în primul rînd ca urmare a creării și activității P.C.R.

Întregirea țării, dezvoltarea economiei și industriei în special, consolidarea relațiilor capitaliste au determinat o creștere a ponderii concepțiilor și tezelor favorabile industrializării în gîndirea românească. Dacă pînă în 1918, caracterizarea României ca „țară eminentemente agricolă” avea o largă circulație (atît ca mod de interpretare a realității economice cît și ca politică economică), după această dată sînt tot mai puțini economiști care susțin o asemenea teză²⁹. Pe drept cuvînt, N. Arcadian consemna, mai tirziu: „După întregire, ideologia indus-trofobă a cîtorva sau perimata pledoarie pentru o țară «eminentemente agricolă», n-a izbutit să împiedice, în nici un fel, avîntul și continuitatea procesului organic de indus-

²⁹ Mihai Todosia, *Realități și problematică în gîndirea economică românească din perioada interbelică*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași. Șt. economice”, t. XIX, 1973, p. 7—8.

trializare a țării³⁰. Dominanță în gândirea economică românească devenea problema industrializării, în anumite accepțiuni ale epocii.

Alături de Vintilă Brătianu, Mițită Constantinescu ș.a., reprezentanți ai Partidului liberal, I. N. Angelescu și Mihail Manoilescu (membri ai Partidului poporului și, apoi, primul a trecut la liberali iar al doilea a evoluat pe poziții politice de dreapta), Șt. Zeletin, N. Arcadian și alți specialiști de marcă (încadrați sau neîncadrați în vreun partid politic) au adus importante contribuții la teoria și practica industrializării României³¹. Raportul agricultură-industrie a ocupat un loc important în discuțiile angajate în gândirea economică și social-politică a vremii. A devenit preponderent curentul care, în dinamica economiei românești, pune accentul pe dezvoltarea industriei³², chiar dacă, la marea majoritate a gânditorilor respectivi, această dezvoltare nu avea finalitatea schimbării raportului, în sensul ca industria să depășească agricultura în economia națională.

Reprezentanții acestui curent, al neoliberalismului, au dezvoltat vechiul protecționism care capătă, în concepția lor dar și în politica aplicată, o amploare deosebită, concretizată în formula (atât de discutată) „prin noi înșine”. Ei acordau o atenție deosebită creșterii rolului statului în economie, dirijismului. Este adevărat, între teorie și practică au existat, din motive politicianiste, dar și din motive obiective, interne și externe, discrepanțe serioase. Subliniem caracterul pronunțat de clasă, mai mult, de grup social și de partid al acestei orientări. În același timp, neoliberalismul reprezenta încercarea marii burghezii (la nivelul țării noastre) cu elemente pozitive și rezultate practice evidente, de a dezvolta industria, de a-și întări pozițiile în interior și de a duce o politică mai independentă și suverană la ea acasă. Politica „prin noi înșine” nu a fost și nici nu putea fi concepută ca o atitudine exclusivistă, de înlăturare a capitalului străin, ci ca o colaborare cu acesta, în condiții mai avantajoase pentru burghezia autohtonă. Nu o dată, fruntași liberali subliniau (vizavi de învinuirile partidelor de

³⁰ N. Arcadian, *Politica industrială*, în *Enciclopedia României*, vol. III, București, ș.a., p. 193.

³¹ Vezi Mihai Todosia, *Teorii burgheze în perioada interbelică cu privire la industrializarea României*, Iași, 1967; D. Mureșan, *Concepția economică a lui Ștefan Zeletin*, Editura Academiei R. S. România, București, 1975; Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc și naționalizarea subsolului minier în 1923*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol», Iași”, t. V, 1968; G. Macarie, *Vintilă Brătianu și industrializarea României*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» Iași. Șt. economice”, t. XIX, 1973, V. Nechita, *Mihail Manoilescu despre profilul industrial al României*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» Iași. Șt. filozofice, economice și juridice”, t. XIV, 1968; I. Saizu, *Opinii din perioada 1922—1928 privitoare la dezvoltarea economiei naționale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» Iași”, t. IX, 1972; I. Agrigoroaiei, *Programul Partidului național-liberal din perioada 1918—1921 și unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naționale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» Iași”, t. VIII, 1971 ș.a.

³² Deosebit de semnificativă este afirmația lui I. N. Angelescu, dintr-un articol, publicat în 1919: „Avem toate condițiile care se cer unei țări industriale: materiile prime cele mai variate și izvoarele de energie cele mai bogate. Industrializarea României nu este numai posibilă, dar și necesară” (I. N. Angelescu, *Politica economică a României*, în „Analele statistice și economice”, nr. 9—10, septembrie—octombrie 1919). Drăghicescu formula, în 1922, posibilitatea ca industria să depășească, după o anumită perioadă, agricultura: „Cu cărbunii, cu petrolul, cu gazurile naturale, cu fierul și diferite metale ce conține solul nostru și tot astfel cu bogățiile forestiere și cu cerealele, care se pretează la atâtea derivate de fabricație alimentară, cu creșterea vitelor și cu industriile ce pot deriva din ea, se poate prevedea o dezvoltare industrială de așa natură și cu repeziune că, în treizeci pînă la patruzeci de ani, ar putea depăși și eclipsa agricultura” (D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 105).

opozitie și de presiunile străinătății) că politica „prin noi înșine” nu însemnă deloc o înlăturare a capitalului străin, ci numai o penetrație condiționată. Această politică, preciza I. Gh. Duca în expunerea sa referitoare la doctrina liberală ținută la Institutul Social Român, la 15 februarie 1923, „nu e decât un instinct de conservare, mijlocul de a salva individualitatea materială a fiecărei naționalități (aici cu sensul de națiune — I.A.), de a împiedica cotropirea ei de către elemente superioare prin puterea sau prin organizarea lor”. Se urmărea, în fond, consolidarea burgheziei românești pentru a putea rezista ofensivei puternice a capitalului străin, cu o putere mult superioară. Această atitudine — continua fruntașul liberal — „nu exclude colaborarea cu străinătatea [...], dar vrea să găsească formele de organizare care să înlăture acapararea unor și suprimarea celorlalți, înții, fiindcă progres fără neatîrnare nu se poate și, în al doilea rînd, fiindcă neatîrnare politică fără neatîrnare economică iarăși nu se poate”³³.

Această orientare și măsurile care au concretizat-o („naționalizările”, legea minelor din 1924, tarifele vamale protecționiste, „decretul-lege pentru înființarea de fabrici pentru produse nefabricate în țară” din 1936, importante comenzi de stat și investițiile impuse de acestea, o nouă lege a minelor în martie 1937 ș.a.) au urmărit — în cadrul dezvoltării industriale — întărirea bazei economice a P.N.L., exercitarea propriului control asupra principalelor ramuri și întreprinderi din țară. Gruparea financiar-industrială respectiv urmărea să obțină profituri cît mai mari prin intensificarea exploatării muncitorimii. Dezvoltarea industriei s-a făcut pe seama consumatorului intern, prin creșterea impozitelor, prin mărirea foarfecii prețurilor în defavoarea țărănimii, printr-un regim de muncă intensivă.

Politica „prin noi înșine” a reprezentat o politică reală — ca intenție și, în parte, ca realizare — prin care marea burghezie românească a urmărit consolidarea dominației asupra pieții interne. În raport cu cealaltă formulă, a „porților deschise” ea era, fără îndoială, mai avansată, mai legată de promovarea necesităților obiective ale României interbelice³⁴. Mai puțin democratice, inițiind o serie de măsuri antimuncitorești și anticomuniste (cele din cursul anului 1924 sînt indeobște cunoscute) sau sprijinind anumite tendințe dictatoriale (dar nu de tip fascist) în ordinea politică (orientarea procarlistă a grupării Gh. Tătărașcu), curente ieșite din perimetrul Partidului național liberal erau superioare în planul de idei referitoare la evoluția economică a societății românești; mai democratic și ocupînd poziții de stînga în viața social-politică (în special pînă la înființarea P.N.T. și după aceea prin unele disidențe sau grupări care s-au desprins din partid), *țărănismul* se plasa în urma neoliberalismului, în ce privește căile de urmat în dezvoltarea economiei³⁵.

În comparație cu P.N.L., care considera problema agrară rezolvată, în linii generale, prin aplicarea reformei agrare. Partidul țărănesc și, apoi, P.N.Ț. acordau o mai mare atenție gospodăriei țărănești de după reformă. S-au manifestat, în această direcție, aspecte demagogice, a existat preocuparea de a întări baza social-economică a partidului prin sprijinirea țărănimii instărite (vezi, de exemplu, „legea Mihalache” din 1929), dar au activat aici oameni politici, intelectuali ce urmăreau sincer îmbunătățirea situației țărănimii sărace, ridicarea ei la o viață materială și spirituală corespunzătoare unui stat civilizat și care, în ordine politică, s-au situat ferm pe poziții democratice și antifasciste³⁶. Ne refe-

³³ I. Gh. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinile partidelor politice*, București, s.a., p. 105.

³⁴ Aron Petric, *Trăsăturile generale ale dezvoltării României în primul deceniu interbelic*, în „Cumidava”, II, Brașov, 1968, p. 317.

³⁵ Vezi Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, Editura politică, București, 1969, p. 124—125.

³⁶ Istoriografia noastră a obținut, în ultima vreme, rezultate remarcabile în analiza atentă a activității Partidului țărănesc, a Partidului național-țărănesc și a doctrinei țărăniste. Volumelor deja citate aici (aparținînd lui I. Scurtu, M. Mușat și I. Ardeleanu) li se adaugă monografia acad. V. Malinschi, *Profesorul Virgil Madgearu (1887—1940). Contribuții la dezvoltarea gândirii economice*, Editura R.S. România, București, 1975, precum și studiile apărute în revistele de specialitate.

rim la țărâniștii de la Iași (Paul Bujor, C. Stere, C. I. Parhon, M. Ralea, P. Andrei, Ion Borcea ș.a. — cei mai mulți legați de „Viața românească”), la grupările conduse de N. Lupu, Grigore Iunian, Dem Dobrescu, ce s-au constituit în organizații politice aparte ș.a. Grijă pentru situația gospodăriei țărănești, pentru dezvoltarea cooperăției sub diferite forme — inclusiv cea de producție (nu întîmplător unii țărâniști, ca Virgil Madgearu, s-au întîlnit frecvent pe planul preocupărilor lor cu promotorii cooperatizmului, dintre care se detașează figura remarcabilă a lui Gromoslav Mladenatz), pentru înzestrarea gospodăriilor cu vite și unelte, grija pentru alimentația și sănătatea țăranului — chiar dacă nu au găsit rezolvarea corespunzătoare — răspundeau unor necesități stringente ale agriculturii și țăranimii din țara noastră.

Reluînd o serie de idei susținute de poporanism și adaptîndu-le realităților de după reformă, țărănismul susținea primatul agriculturii și al țăranimii, ca o clasă omogenă și independentă în viața social-politică, cu un rol deosebit în evoluția ulterioară a societății românești. Erau trecute cu vederea sau estompate diferențierile și contradicțiile din lumea satului interbelic, se aprecia, în mod exagerat că agricultura României a cunoscut, prin reformă, „o țărănizare”, ce o poate feri de consecințele negative ale dezvoltării capitaliste. S-a realizat, sau se poate realiza prin aplicarea țărănismului, a „statului țărănesc”, o gospodărie țărănească trainică. Prezintîndu-se ca anticapitalist (capitalismul era privit unilateral, mai mult sub aspectul său urban), țărănismul exprima reacția burgheziei mici și mijlocii, nemulțumite de dominația mării burghezii și de rolul Partidului național-liberal. El încerca să dovedească că nici marea burghezie și, pe alt plan, nici clasa muncitoare nu sînt chemate să asigure progresul țării. Numai țărănismul și partidul său politic oferă singura cale pentru dezvoltarea societății românești. Țărănismul a fost, în esență, o doctrină burgheză care nega finalitatea luptei clasei muncitoare și rolul istoric al partidului său.

Pornind de la teza că România trebuie să rămînă un stat preponderent agrar, reprezentanții țărănismului n-au negat complet necesitatea unei anumite industrii (în special a ramurilor legate de valorificarea produselor agricole și a bogățiilor subsolului), fără a admite însă regimul protecționist.

Politica „porților deschise” a P.N.Ț. (adoptarea ei a contribuit la adîncirea frămîntărilor interne din interiorul partidului) oferea capitalului străin posibilitatea de a pătrunde nestingherit în economia României. Legea minelor din 1929 prevedea „egalitatea de tratament” pentru toate capitalurile indiferent de naționalitate, ceea ce avantaja marile societăți monopoliste străine. Promovarea politicii „porților deschise” și contractarea unor mari împrumuturi externe a dus la o creștere a dependenței față de străinătate, fapt agravat și de condițiile internaționale din anii crizei economice (1929—1933).

Trebuie însă să precizăm că, în condițiile creșterii pericolului hitlerist, ale tendințelor de integrare a României în „ordinea economică europeană” promovată de al III-lea Reich, Virgil Madgearu — reputat profesor universitar și economist practician — s-a pronunțat cu hotărîre pentru apărarea și dezvoltarea industriei românești, pentru dezvoltarea schimbului extern pe baze echitabile. Pentru atitudinea sa deschis antihitleristă, Virgil Madgearu a fost asasinat de legionari la sfîrșitul lui noiembrie 1940.

Unii fruntași ai fostului Partid conservator s-au orientat în direcția menținerii — la limite mai reduse — a mării proprietăți funciare și de adaptare a ei la noile condiții istorice. Contrar realității, C. Garoflid afirma că Unirea din 1918 „nu a schimbat caracterul eminentement agricol al țării noastre” și că „nu trebuie să ne închipuim că vom putea sprijini vreodată prosperitatea economică a acestei țări pe altceva decît pe agricultură”³⁷. Această poziție însemna, în fond, menținerea economiei românești la nivel scăzut, mai ales că se pronunța și pentru „introducerea pe scară mare a capitalului străin”³⁸. Industria trebuia subordonată complet agriculturii, și ca profil și ca mod de organizare, într-un sistem artificial, de dispersare a industriilor (sub forma unor întreprinderi mici și mijlocii) pe proprietățile funciare mari și mijlocii, pentru a prelucra produ-

³⁷ C. Garoflid, *Părerii economice și financiare*, București, 1926, p. 6—7.

³⁸ *Ibidem*, p. 157.

sele agriculturii în vederea exportului și pentru a utiliza forța de muncă a „țărănimii ruinate” (termenul îi aparține lui C. Garoflid)³⁹.

Prin reforma agrară, aprecia C. Garoflid, problema agricolă a înlocuit problema agrară; repartiția proprietății funciare era considerată un capitol închis și discuția trebuia transferată numai pe planul producției și productivității⁴⁰. După el, „o nouă extensiune a proprietății țărănești”, deci o nouă reformă agrară, nu mai era posibilă. C. Garoflid, ca ministru al reformei agrare din 1921, avea dreptate să atragă atenția că latura economică a problemei a fost neglijată, dar regretul său izvorăște dintr-o poziție de natură conservatoare, însoțită de o exagerare a rezultatelor obținute: reforma agrară „a transformat așa de repede o țară de latifundii într-o țară de prea mică proprietate”. C. Garoflid — economist agrar cu o pregătire deosebită — se pronunța pentru o agricultură intensivă, pentru crearea de stațiuni agronomice, executarea de împăduriri, irigații, crearea unui institut de credit agricol, pentru dezvoltarea învățământului agricol etc.; dar, toate aceste măsuri aveau scopul, mărturisit, al încurajării și întăririi proprietății mijlocii și mari și al ruinării micii gospodării (de sub 7—16 ha, în raport cu condițiile geografice): „Prin această diferențiere a țărănimii, prin ridicarea unei clase înstărite și prin împingerea unei părți a populației rurale către meșteșug, comerț și industrie (în limitele și în organizarea amintită — nota ns., I. A.), se va obține un așezământ mai priincios pentru agricultură”. Permanent și în mod deschis, C. Garoflid subordona problema producției agricole și a evoluției întregii economii naționale menținerii și întăririi marii proprietăți rămase după reformă, întăririi țărănimii înstărite. Dar chiar interesele marii proprietăți de la sate, ale țărănimii înstărite — și C. Garoflid nu a observat propria-i contradicție — nu puteau fi îndeplinite fără o dezvoltare a industriei. În esență, concepția sa era nu numai irealizabilă ci și antidemocratică în direcție socială, fiind îndreptată împotriva țărănimii sărace. Mulțumirile pe care C. Garoflid le-a adresat regelui Carol al II-lea pentru asigurările date în sensul că o nouă reformă nu mai era posibilă îl caracterizează pe deplin. C. Garoflid a făcut parte din grupul de reprezentanți ai marii industrie și moșierimi pe care s-a sprijinit dictatura regală (în calitate de președinte al Uniunii Centrale a sindicatelor agricole și de președinte al Uniunii centrale a sindicatelor viticole, C. Garoflid a fost numit membru în Consiliul superior economic ce-l avea președinte pe C. Argetoianu și în care mai intrau C. Angelescu, I. Gigurtu, I. Bujoiu ș.a.).

În condițiile aplicării reformei agrare și a creșterii rolului țărănimii în viața politică a țării prin acordarea votului universal, unii fruntași conservatori și, în special, C. Rădulescu-Motru, au încercat să dea naștere unui țărănism de nuanță conservatoare îndreptat atât împotriva mișcării socialiste cât (într-o primă etapă) și împotriva țărănismului (I-am numi, prin contrast, de nuanță, democratică). Dacă doctrina țărănistă recunoaște, într-un anumit sens, capacitatea politică a țărănimii, rolul ei în evoluția ulterioară a societății românești, țărănismul conservator scoate în evidență și exagera pasivitatea țărănimii și, prin aceasta, așazisul ei conservatorism.

C. Rădulescu-Motru a făcut, înainte și după primul război mondial, un aspru rechizitoriu politicianismului burghez⁴¹. Critica viza fapte reale, aspectele negative și abuzurile dezvăluite au existat într-adevăr, dar ea pleca de pe poziția conservatoare a formelor fără fond. Afirmind că înclinațiile sufletești ale

³⁹ *Un program agrar*, București, 1923, *passim*, idem, *Menirea proprietății mijlocii și mari*, București, 1938, p. 290.

⁴⁰ A se vedea intervenția lui C. Garoflid în Cameră, în ședința de închidere a discuției generale la proiectul de reformă agrară („Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților”, ședința din 15 iunie 1921, în „Monitorul oficial”, nr. 118, 7 iulie 1921), precum și *Expunerea de motive a legii agrare pentru vechea Românie*, redactată de C. Garoflid („Dezbaterile parlamentare. Senatul”, ședința din 21 februarie 1921, în „Monitorul oficial”, nr. 29 din 25 februarie 1921).

⁴¹ Vezi și Gáll Ernő, *Sociologia burgheză din România. Studii critice*, E.S.P.L.P., București, 1958, p. 102 și urm.

țărânimii (care reprezenta, după el, practic întreaga națiune) nu o apropiere de activitatea industrială, C. Rădulescu-Motru se ridica, la începutul deceniului al III-lea, împotriva dezvoltării industriei (cu excepția unor meșteșuguri și a „industriilor agricole” care să prelucraze produsele agriculturii). România trebuie să rămână o țară agrară, deoarece industria, ca și alte forme, instituții ale civilizației moderne („am maimuțărit, în formă, burghezia europeană” scria ei, în 1923, reluind o idee, mai veche, a junimismului) nu se potrivește cu sufletul de păstor și plugar al românului⁴². Prin conservatorismul său, prin înclinațiile sale sufletești, țărâtimea se îndreaptă în mod firesc către Partidul conservator; ea „va da Partidului conservator constituția lui definitivă” și va pune capăt abuzurilor din viața politică a țării. Țăranul nu-și are locul în democrația țărânistului, apreciată de Rădulescu-Motru ca total demagogică, ci în politica conservatoare, „care urmărește ridicarea morală a sufletului cetățenesc” și nu îndeplinirea „unor pofte”, precum setea de pământ⁴³.

Nu este cazul să mai insistăm asupra faptului că țărâtimea nu s-a orientat deloc spre grupările conservatoare, aflate atunci în plin proces de descompunere și că aceste idei erau, în mare parte, speculații teoretice în neconcordanță cu realitatea. În condițiile aplicării reformei agrare, încercarea de a atrage țărâtimea de partea Partidului conservator, singurul care-i „înțelege” aspirațiile lui, era zadarnică, după cum zadarnică era întreaga încercare de a salva Partidul conservator de la decesul pregătit de însăși dezvoltarea societății românești.

În deceniul următor, se produce o apropiere reciprocă între țărâtimea-conservator și țărâtimea propriu-zisă. Era și rezultatul alunecării spre dreapta a P.N.T. (chiar dacă nu în ansamblul său) și al consecințelor guvernărilor din anii crizei economice. De la opoziția de natură conservatoare față de țărâtimea din deceniul al III-lea, C. Rădulescu-Motru se apropie de reprezentanții P.N.T., fiind un adept — cu puncte de vedere proprii, de sorginte conservatoare — al teoriei „statului țărănesc” și, revenind, într-o oarecare măsură, asupra atitudinii sale în problema industriei⁴⁴.

În general, tezele și ideile promovate de pe poziții conservatoare, atât timp cât au mai existat asemenea poziții, au avut caracter reacionar, izvorite din regretul pentru lovitura dată marii proprietăți și din respingerea căii de dezvoltare industrială a țării. În comparație cu celelalte curente și opinii, influența lor a fost mult mai redusă.

Imediat după primul război mondial, s-au înființat organizațiile extremiste, naționaliste, încurajate de unele cercuri guvernante pentru a lovi în mișcarea muncitorească și democratică. S-a urmărit, de asemenea, realizarea unei diversioni care să abată atenția opiniei publice de la probleme fundamentale ale societății românești și să canalizeze într-o direcție secundară nemulțumirile unor categorii sociale.

Trebuie de precizat că anumite elemente naționaliste au existat și în orientarea și activitatea unor organizații, curente sau oameni politici de până la primul război mondial. Ele sînt explicabile — în parte — prin uriașă acțiune în care era angajată întreaga națiune română, aceea a realizării idealului național. Și ca în orice angajare de asemenea amploare, și-au făcut loc — fără a fi de dorit — unele excese izolate, necaracterizante. Odată România întregită înfăptuită, pozițiile naționaliste — așchii din lupta pentru idealul național — reprezentau, în esență, un real pericol pentru însăși unitatea ființei de stat. Consolidarea unității statului recent întregit se putea realiza — și faptul a fost înțeles de marea majoritate a cercurilor politice românești — nu printr-o atitudine

⁴² C. Rădulescu-Motru, *Concepția conservatoare și progresul*, expunere făcută la Institutul social român, la 17 decembrie 1922, publicată în *Doctrinile partidelor politice...*, p. 58; idem, *Adevăruri pentru România Mare. Scrisori din mijlocul țărânilor*, în „Idea europeană”, nr. 126, 26 august — 2 septembrie 1923, p. 2.

⁴³ Idem, *Spre țărâtimea conservator*, în *Omăgiu lui Alex. Marghiloman*, București, 1924, *passim*.

⁴⁴ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 334.

naționalistă, ci tocmai prin recunoașterea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate, prin găsirea celor mai potrivite căi de conviețuire pașnică cu naționalitățile conlocuitoare. Deși se înfățișă (prin program, propagandă, ideologie etc.) ca o mișcare patriotică, de apărare a intereselor românești, naționalismul fascist era profund antipatriotic, antinațional. Acest caracter devine și mai evident prin legăturile dintre organizațiile fasciste cu statele fasciste, prin ajutorul primit din partea acestora precum și prin obiec-tivul lor politic: instaurarea dictaturii fasciste. La 48 ore după venirea noastră la putere vom fi alături de Germania — declara deschis Corneliu Codreanu în 1937. „Interesant și extraordinar totodată este amănuntul, cunoscut de toată lumea — observă cu ironie Iorgu Iordan, în articolul *Fascismul și pacea*, publicat în „Ecoul” dñi 7 iulie 1934 — că fasciștii români, care altfel nu mai pot de dragul țării și al poporului, sînt totuși amicii Italiei, Germaniei și chiar ai Ungariei, doresc adică revizuirea hotarelor noastre în favoarea acesteia din urmă. Se poate contradicție mai flagrantă între naționalismul integral proclamat la orice ocazie și politica externă a fasciștilor din România? Această contradicție n-are decît o singură explicație. Amatorii noștri de dictatură urăsc pacea și libertatea (pe ultima numai cînd trebuie să se bucure alții de ea!). Ura lor contra acestor bunuri supreme este mult mai mare decît dragostea de țară și atunci ei trebuie să admire pe fasciștii reacționari și revizionişti și să urască pe democrații antirevizioniști. În rezumat, politica internă și cea externă a fascismului se desfășoară în mod absolut paralel, cum nici nu se poate altminterlea, și amîndouă constituie o mare primejdie pentru interesele adevărate ale omenirii”⁴⁵.

Desăvîrșirea unității statului român a marcat intrarea țării noastre într-o fază superioară de dezvoltare. S-au înregistrat sporuri însemnate în ramurile economice (în special în industrie), precum și succese remarcabile în domeniul culturii și științei⁴⁶ — toate acestea raportate la perioada anterioară și, în același

⁴⁵ Cf. Titu Georgescu, *Intellectualii antifasciști în publicistica românească*, Editura științifică, București, 1967, p. 169—170.

⁴⁶ S-a afirmat recent, de către un om de cultură de mare autoritate, că momentul culminant din evoluția literaturii române îl reprezintă perioada interbelică. Este o afirmație de care trebuie să se țină seama, credem, și în aprecierea rezultatelor din alte domenii ale artei și din știință, chiar dacă au fost exprimate și anumite rezerve față de acest punct de vedere (vezi „România literară” din 27 octombrie 1977, p. 5). În *Retrospectivă istorică* („România literară” din 23 noiembrie 1978, p. 2), Mircea Zăciu se referă, concis, la fenomenul literar românesc din perioada următoare Unirii, la harta spirituală care — precizează autorul — s-a modificat în răstimp de două ori, între 1918—1944 și din 1945 pînă astăzi. „Descătușînd energiile, Unirea din 1918 a încercat — uneori în condiții dificile, de unde și nu puține eșecuri — o solidarizare a generațiilor, provinciilor, finalităților. Dar poate că particularitatea cea mai interesantă a epocii o constituie afirmarea în același spațiu de cultură și creație, alături de români și nu o dată printr-o afinitate stilistică izvorîtă din exprimarea uneia și aceleiași realități (cu luminile și umbrele ei) a naționalităților conlocuitoare [...] Scena unor confruntări și afirmări majore generate de fierbintele Decembrie 1918 își reliefează în perspectivă istorică adîncile înțelesuri. Prezentul socialist le dă dezlegările și le promite împlinirile” (*ibidem*). Unirea Transilvaniei cu Țara Veche, — scrie Al. Niculescu — împlinirea unui stat unitar, concentrarea și centralizarea vieții sociale, politice și culturale au schimbat cursul istoriei limbii culturii românești. „Unirea a adus în limba culturii noastre modificări de configurații dialectale și, implicit, a contribuit la o variație în unitatea ei de pînă atunci. Cu anii construirii statului național unitar, începe o nouă perioadă a istoriei limbii române literare: desăvîrșirea unității sale centralizate [...] Istoria limbii culturii noastre contemporane înseamnă așadar istoria limbii unui stat unitar, într-o țară a cărei unitate națională de limbă și de cultură își afla, în sfîrșit, structura oficială corespunzătoare. Dezvoltarea ulterioară, înflorirea literară și culturală care a urmat în cel de al treilea și al patrulea deceniu al secolului nostru, momentele de răscurie dintre 1940—1944, actul de la 23 August și consecințele sale revoluționare care au dus la constituirea culturii noastre con-

limp, circumscrie condițiilor orinduirii capitaliste, cu limitele sociale izvorite din caracterul său de clasă. Aceste rezultate din economie nu au reușit, însă, să lichideze o anumită înapoiere a României față de țările capitaliste dezvoltate. Revoluția socialistă avea să realizeze — pe o altă bază economică și cu o altă finalitate socială — ampla operă de transformare a țării noastre.

După primul război mondial, confruntările de curenți și idei social-politice au cunoscut o amploare deosebită, în raport cu interesele imediate sau de perspectivă ale diferitelor clase și categorii sociale.

Mișcarea muncitorească intra și ea într-o etapă superioară; clasa muncitoare, organizațiile sale politice și în primul rând Partidul comunist se pronunța cu hotărâre pentru rezolvarea problemelor fundamentale ale societății românești în conformitate cu interesele de bază ale maselor largi populare.

Eterogenă în ce privește baza socială, programele sau scopurile de perspectivă urmărite, mișcarea democratică s-a întărit considerabil în urma desăvârșirii unității de stat și a reformelor care au însoțit-o. În comparație cu perioada anterioară primului război mondial, acest factor a jucat un rol mai însemnat în viața politică a țării, inclusiv ca factor de presiune asupra guvernelor sau a majorităților parlamentare.

Aspectul unitar, variat și armonios al teritoriului și poziția geografică a României întregite îi îngăduiau o lărgire a relațiilor sale cu toate țările. Dintr-un stat foarte mic, care se învecina cu patru state, dintre care două mari imperii, România întregită rămăsă, la scară mondială, tot un stat mic, prezenta însă în Europa de sud-est o importanță considerabil mărită. În noul context național și internațional, N. Iorga sublinia *necesitatea* dezvoltării concomitente a relațiilor noastre în toate direcțiile. Poporul român — scria marele istoric, în 1920 — „are legături și dintr-o parte și în alta și nu poate trăi rupind unele legături pentru a păstra pe celelalte și nu-și poate păstra interesele decât având în vedere și pe unele și pe altele”⁴⁷.

În ciuda manifestării, în continuare, a unor ingerințe occidentale în România, Unirea din 1918 și recunoașterea ei pe plan internațional prin sistemul tratatelor de pace din 1919—1920 au constituit, *ipso facto*, un moment important în consolidarea independenței și suveranității naționale și în creșterea rolului statului român în cadrul relațiilor internaționale.

Ca membru fondator al Societății Națiunilor, România urmărea cu deosebită atenție aplicarea art. 10 al Pactului: „Membrii Societății se angajează să respecte și să mențină contra oricărei agresiuni externe, integritatea teritorială și independența politică prezentă a tuturor membrilor Societății”.

România întregită a putut să ducă — în condiții internaționale nu întotdeauna favorabile — o politică externă mai activă și să acționeze în cadrul unor alianțe bilaterale sau regionale, pentru apropierea între state și popoare, pentru construcția păcii europene⁴⁸. În acest sens, se poate vorbi de un salt considerabil în raport cu posibilitățile și realizările din perioada anterioară primului război mondial. Deși a întâmpinat numeroase greutăți, activitatea interna-

temporane nu sint decât etape și realizări ce își au originea în unitatea consfințită prin actul Unirii” (*Limba culturii și Unirea*, în „România literară” din 7 decembrie 1978, p. 4). Făurirea unității statale depline, care a constituit, între altele, confirmarea strălucită, practică, a argumentelor oferite de știința istorică românească, a impulsnat dezvoltarea spiritualității noastre naționale. Se poate afirma, fără teama de a greși, că după primul război mondial istoriografia din România a mers — cu limite asupra cărora nu stăruim aici — pe un drum ascendent, înregistrând rezultate de mare valoare; au fost elaborate lucrări ce ocupă un loc distinct și de frunte în evoluția științei istorice, în patrimoniul nostru cultural, impasibile la detractorii dintr-o anumită perioadă.

⁴⁷ N. Iorga, *Dezvoltarea politicii externe a poporului românesc*, București, 1920, p. 21.

⁴⁸ Vezi, pe larg, V. Moisuc, *Acte fundamentale ale statutului politico-juridic al României în perioada 1918—1940*, în *Probleme de politică externă a României 1918—1940*, Editura militară, București, 1977, p. 13 și urm.

țională a statului de la Dunăre, Carpați și Marea Neagră a devenit mult mai intensă, mai complexă. S-au lărgit considerabil relațiile economice, culturale, etc. dintre România și numeroase țări din Europa și din întreaga lume.

Mentținerea independenței naționale și a integrității teritoriale reprezenta obiectivul fundamental al întregii activități desfășurate de diplomația românească. În preajma celui de al doilea război mondial, situația internațională a evoluat în defavoarea României, ca și a altor state mici și mijlocii. Statele fasciste au întreprins acțiuni revizioniste și agresive, iar cercurile guvernante din Anglia și Franța au promovat o politică de cedare față de ele, împingându-le, prin aceasta, spre Europa centrală și de sud-est și lăsând statele din această zonă izolate.

Poporul român, credincios tradițiilor sale înaintate de apărare a dreptului la existență liberă a popoarelor, a respins fascismul sub toate formele sale. Elementele și grupările politice adepte ale fascismului au reprezentat, la scară națională, o minoritate redusă. Considerăm necesar a sublinia că înseși caracteristicile psihice ale neamului românesc, experiența istorică dobândită în apărarea ființei sale, îmbinată armonios cu activitatea de creație materială și spirituală, atitudinea tolerantă, plină de înțelegere, față de oamenii de alt neam sau altă religie, stau la baza poziției manifest antifasciste.

Pe măsura dezvoltării pericolului fascist, intern și extern, puternice forțe social-politice românești în frunte cu P.C.R. și clasa muncitoare s-au angajat, cu nuanțe și forme specifice, în apărarea intereselor fundamentale ale națiunii. Atitudinea antifascistă își are originile în poziția democratică ce a constituit o ripostă *promptă* împotriva organizațiilor naționaliste, înființate imediat după primul război mondial⁴⁹. Ridicându-se împotriva fascismului intern, majoritatea zdrobitoare a națiunii române s-a ridicat, totodată, împotriva fascismului internațional și s-a solidarizat în mod activ, cu lupta antifascistă a popoarelor, înscriind o pagină luminoasă în tradiția luptelor sale pentru dreptate socială și libertate națională.

Lupta antifascistă a poporului român se va dezvolta în anii dictaturii militaro-fasciste, în forme specifice, în raport cu noile condiții interne și internaționale. Insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944 — actul de voință și de maturitate politică al poporului român — va marca începutul unei noi perioade în istoria contemporană a României. „Răsturnarea dictaturii militaro-fasciste — precizează Programul partidului — a deschis calea eliberării definitive a României de sub dominația imperialistă, a înfăptuirii năzuințelor poporului român de a fi liber și stăpîn pe bogățiile și munca sa, pe propriul său destin. Aceasta a inaugurat epoca unor profunde transformări revoluționare, democratice în societatea românească, a cuceririi puterii de către clasa muncitoare, în alianță cu țărănimea și masele largi populare. Epoca ce a urmat a marcat începutul unei noi istorii a patriei noastre — istoria împlinirii idealurilor de dreptate socială și națională, pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași, a cuceririi depline a independenței și suveranității naționale a României, a dreptului sacru al poporului român de a fi stăpîn în propria țară”⁵⁰. În cei aproape 35 de ani de la insurecție, România a cunoscut transformări fundamentale. A fost lichidată exploatarea omului de către om, s-a rezolvat just problema națională, s-a construit orînduirea socialistă și s-a trecut la făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate. România a devenit o țară industrial-agrară, cu o industrie puternică și cu o agricultură modernă, în continuă dezvoltare. Învățămîntul, știința și cultura cunosc un avînt uriaș; s-au creat condiții deosebite pentru accesul larg al tuturor oamenilor muncii la cunoașterea valorilor științei și culturii. Marile realizări obținute în toate domeniile de activitate sînt rodul eforturilor, al muncii creatoare a întregului nostru popor sub conducerea Partidului Comunist Român.

⁴⁹ Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 19.

⁵⁰ *Programul Partidului Comunist Român...*, p. 52.

L'UNION DE 1918 — DEBUT D'UNE NOUVELLE ETAPE DU DEVELOPPEMENT HISTORIQUE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

Le parachèvement de l'unité de l'état roumain marque l'entrée de la Roumanie dans une phase supérieure de développement. On enregistra des progrès notables dans l'économie (spécialement dans le domaine de l'industrie) de même que dans la culture et la science — tout cela par rapport à la période antérieure et compte tenu des conditions de l'ordre capitaliste. A la veille de la deuxième guerre mondiale, la Roumanie acheva, en gros, la première phase de l'industrialisation capitaliste (industrie légère), et s'achemina en même temps vers la phase de l'industrie lourde. Cependant, ces résultats de l'économie ne réussirent pas à liquider un certain sous-développement de la Roumanie vis-à-vis des pays capitalistes évolués.

A la suite de l'Union de 1918 et des réformes qui l'accompagnèrent (dont principalement les réformes agraire et électorale), le mouvement démocratique s'affermir considérablement. Il entra lui aussi dans une étape supérieure; la classe ouvrière militait fermement pour la solution des problèmes fondamentaux de la société roumaine conformément aux intérêts de base des masses populaires.

Après la première guerre mondiale, les confrontations de courants et d'idées sociales, politiques et économiques connurent une ampleur particulière, par rapport aux intérêts immédiats ou de perspective des différentes classes et couches sociales. Dans la nouvelle phase de développement de la société roumaine, les conceptions et les thèses favorables à l'industrialisation acquirent une importance particulière.

Malgré certaines ingérences occidentales en Roumanie qui n'ont cessé de s'y manifester, l'Union de 1918 et le fait d'être reconnue pour telle sur le plan international constituèrent un moment décisif dans l'affermissement de l'indépendance et de la souveraineté nationale, du rôle de l'état roumain au sein des relations internationales. A la suite de l'Union, la Roumanie put mener — dans des conditions internationales qui ne lui furent pas toujours favorables — une politique externe plus active, et agir, dans le cadre d'alliances bilatérales ou régionales, afin de rapprocher les états et les peuples, afin d'édifier la paix européenne.

ȘTIRI VENEȚIENE DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE, ÎN ARHIVELE DIN STATELE UNITE

DE

SERGIU COLUMBEANU

Cu prilejul unei călătorii de studii efectuate în anul 1972 în Statele-Unite, am găsit la *Butler Library*, biblioteca principală a Universității Columbia (New-York) — secția de carte rară și manuscrise —, un registru de 268 file, conținând 15 documente inedite, dintre care unele interesează și istoria noastră în perioada feudală¹. Registrul în chestiune se intitulează: *Relationi d'ambasciatori venetiani e diversi potentati nelle quali si trattano minutamente delle forze, et costumi di molti popoli, et regni, et dell'avvenimenti et qualita d'alcun' Principi Supremi*. (Relații ale ambasadorilor venețieni și ale diferiților suverani, în care se tratează amănunțit despre forțele armate și obiceiurile mai multor popoare și domnii, și despre evenimentele și însușirile onora din principii supremi)². Limitile cronologice ale „relațiilor” din registru se plasează între 1561 și 1598. „Relațiile” cele mai numeroase sînt rapoarte ale trimișilor venețieni către Seniorie, privind stările de lucruri din diferite state: Imperiul otoman, Persia, Scoția, Regatul Neapolului și Siciliei, Malta, Spania, ducatul Ferrara, Florența, Siena. Țările române apar în „relațiile” nr. 2 din 1598 (autor Giovanni Delfino) și nr. 3 din 1576 (autor Giacomo Soranzo). Aceste „relații” conțin unele informații despre țările române (regim politic, raporturi cu Poarta — tribut, obligații militare), precum și activitatea Papei Clement al VIII-lea (1592—1605) în favoarea formării coaliției anti-otomane „Liga sfîntă” (Papa, Spania lui Filip al II-lea, Austria cu statele germane și cîteva ducate italiene), coaliție la care au aderat și cele trei țări române.

Dintre cele două „relații” mai sus citate, cea care ne oferă cele mai multe informații despre țările române este „relația” lui Giacomo Soranzo din 1576³. Prezentînd gradul de dependență al țărilor române față de Poartă, Soranzo arată că „...la Valachia et la Bogdania se bene sono provincie christiane del rito greco nondimeno il Signor Turco nomina lui li suoi Vaivoda et il Valacho li paga denari 60 mila di pensione et il Bogdano 40 m(ila)...”. Adică, în traducere: „...cu toate că Țara Românească și Moldova sînt provincii creștine de rit grec, totuși stăpînul turc (în sens de „sultanul”, n.ns.), numește el pe voievozii lor și munteanul îi plătește 60.000 dinari pensiune, iar moldoveanul 40.000...”. În afară de

¹ Am semnalat pentru prima oară registrul în anul 1973; vezi Sergiu Columbeanu, *Călătorie de documentare în Statele Unite ale Americii*, în „Studii”, XXVI (1973), nr. 3, p. 615.

² Columbia University Butler Library. Rare books and manuscripts. Western, nr. 7. Venice Foreign Relations.

³ *Relatione del Clarissimo Giacomo Soranzo, retornato Ambasciatore et Babilo del serjenissi/ma Sultan Amurath Imperatore de Turchi per la Serjenissi/ma Rep/ubli/ca di Venetia, l'anno 1576, f. 106—138.*

bani, Țara Românească și Moldova mai dau Porții și asistență armată, mai ales în cavalerie, care este foarte numeroasă: „possono fare queste Provincie molta cavalleria ma hanno servito il Signor Turco alle guerre in Ungaria, il Valacho con 15 m(ila) cavalli e il Bogdano con 10 m(ila)”. În traducere: „aceste provincii pot constitui multă cavalerie, dar au servit pe stăpînul turc (sultanul) la războaiele din Ungaria, munteanul cu 15.000 cai și moldoveanul cu 10.000⁴. În altă parte a raportului său Soranzo revine, menționînd din nou că domnii Țării Românești și Moldovei trebuie să pună la dispoziția Porții 20.000 de cai⁵.

O situație deosebită față de Imperiul otoman are principatul Transilvaniei, atît în ce privește principele domnitor, cît și în ce privește obligațiile în bani și de natură militară. Iată ce relatează Soranzo în această privință: „La Transilvania é anco(ra) lei tributaria di sua maestà (a sultanului n.n.s.) ma loro eleggono il Vaivoda et lui (sultanul, n.n.s.) lo conferma, paga denari 30 m(ila) di tributo ma fin hora non ha mai contribuito di genti”. În traducere: „Transilvania este încă și ea tributară a maiestății sale (sultanului), dar ei (transilvănenii, n.n.s.) aleg voievodul și el (sultanul) îl confirmă, plătește (principele Transilvaniei, n.n.s.) 30.000 tribut, dar pînă acum nu a contribuit niciodată cu oameni”⁶.

Așadar, principele Transilvaniei, spre deosebire de domnii Țării Românești și Moldovei, nu este numit, ci obține din partea sultanului doar confirmarea alegerii sale. Tributul principatului Transilvaniei e de asemenea mai redus decît al celorlalte două țări române; în plus, principatul nu are obligații de a pune la dispoziția Porții detașamente de oaste.

Referitor la tribut, credem că este interesant să relevăm, cu titlu. comparativ, că Soranzo dă în „relația” sa și un tabel din care rezultă că nu numai cele trei țări române plăteau tribut Porții, ci și alte state europene în legătură directă cu Imperiul otoman. Chiar și împăratul habsburgic, unul dintre cei mai puternici monarhi europeni din acea vreme, plătea tribut sultanului.

Questi Principi pagano tributo a sua maestà (:)⁷.

Il Valaco	d(ucati) 60 m(ila)
Il Bogdano	d „ 40 m „
Il Transilvano	d „ 30 m „
Ragusei	d „ 12 m „
L'Imperatore (al Austriei, n.n.s.)	d „ 30 m „
La serenissima (Veneția, n. ns.) per il Zante	d „ 1500

Confruntînd informația lui Soranzo privitoare la tribut, cu știrile altor izvoare, vom constata că, pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cifrele date de ambasadorul venețian în raportul său din 1566 sînt în general apropiate de cifrele provenind din alte izvoare. Astfel, un raport din 11 mai 1568, adresat împăratului Maximilian al II-lea, arată că Bogdan al IV-lea, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, a adăugat 5.000 de ducati la tributul care era de 35.000 ducati⁸. Cuantumul tributului Moldovei va fi, în general, cuprins, pînă către finele secolului al XVI-lea, între 35.000 și 10.000 ducati⁹.

În ce privește Țara Românească, sumele consemnate în diferite alte rapoarte diplomatice sînt apropiate de suma menționată de Soranzo. Tributul acestuia de al doilea stat românesc evolua cam în felul următor: în 1567, la cei 50.000 ducati se mai adăugau 8.000 ducati, cu prilejul urcării pe tron a sultanului Selim al II-lea

⁴ *Ibidem*, f. 109.

⁵ *Ibidem*, f. 133.

⁶ *Ibidem*, f. 109.

⁷ *Ibidem*, f. 112—112 v.

⁸ M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II (București), Editura Academiei, 1957, p. 13—14. Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, (București), Edit. Științifică, 1963, p. 35, arată, după unele izvoare, că Ion Vodă făgăduise marelui vizir, pentru obținerea domniei, 200.000 ducati, iar primului său dregător 20.000; autorul este de părere că cifrele pot fi exagerate, dar oricum ele reflectă efortul financiar pe care trebuia să-l facă un pretendent la domnie.

⁹ M. Berza, *op. cit.*, p. 15.

(1566—1574); în 1574 se înregistrează 55.000 țechini, iar în anii 1577—1578, 60.000 ducați¹⁰.

În legătură cu obligațiile militare ale țărilor române față de Poartă, observăm că Soranzo le menționează pe cele în trupe de cavalerie, fapt care atestă încă odată renumele de care se bucura în acea vreme călăria moldoveană și munteană. Am văzut mai sus că Moldova trebuia să participe la expedițiile armatei sultanului cu 10.000 de călăreți, iar Țara Românească cu 15.000. Cifrele acestea nu se deosebesc prea mult de unele cifre semnalate de alte izvoare din aceeași perioadă. În 1574, în bătălia de la Cahul, Ion Vodă, avea o oaste de 30.000, din care cavaleria comandată de trădătorul Eremia Cernăuțeanu număra 13.000 călăreți¹¹. De menționat că Richard Knolles (1550—1610), primul istoric englez care a scris o mare monografie despre Imperiul otoman, contemporan cu Ion Vodă, arată că domnul moldovean în confruntarea decisivă cu turcii dispunea de 13.000 călăreți, trecuți la dușman din ordinul comandantului lor Eremia¹², și de 20.000 oameni infanterie și foarte puțină cavalerie, cu care se închisese într-o tabără întărită¹³. În ce privește Țara Românească, efectivele oastei sînt destul de variabile. De pildă, venețianul Giorgio Tomassi arată că statul muntean putea da cu ceva mai mult de 8.000 călăreți, iar Moldova 11.000¹⁴. Remarcăm deci că numărul de 8.000 este de aproape două ori mai mic decît numărul de 15.000 călăreți, semnalat de Soranzo. La rîndul său, într-o relatare din 1594, ragusanul de origină italiană, Giovanni De Marini Poli, consemnează că Țara Românească dispune de o oaste de 35.000 oameni, față de 25.000, cît poate ridica Moldova¹⁵. De precizat că De Marini Poli, arată că cei 35.000 de luptători din Țara Românească făceau parte din categoria privilegiată a roșilor („tscernide“, de la termenul „cerveni“ — roșii în sud-slavă); este evident că numărul lor mare reprezintă o exagerare¹⁶. Pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea potențialul militar al Moldovei și Țării Românești apare de asemenea într-o serie de relatări, din care cităm: Nicolae Olahus dă în 1536—1537 pentru Moldova 40.000¹⁷; Marc Pemffliger, comitele sașilor, și Balthazar Bánffy, nobil maghiar din Transilvania, arată că Țara Românească poate ridica împotriva turcilor 25.000 luptători¹⁸; italianul Fabio Mignanelli menționează

¹⁰ *Ibidem*, p. 29—30.

¹¹ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 167; vezi și N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Edit. Academiei, 1971, p. 145—146, 195.

¹² Richard Knolles, *The generall historie of the Turkes, from the first beginning of that nation to the rising of the Othoman familie, with all the notable expeditions of the christian princes against them*; Ed. a III-a, (London), 1621, p. 912 (Ediția I-a a apărut în 1603).

¹³ *Ibidem*, p. 913. Relatări în general exacte și detaliate despre majoritatea domnilor români dintre care Ion-Vodă Viteazul și Mihai Viteazul, și la alți istorici englezi ai imperiului otoman: Andrew Moore, *A compendious history of the Turks, containing an exact account of the originall of that people; the rise of the othoman familie; and the valiant undertakings of the christians against them: with the various event*, Gent, London, 1660, p. 867—876 (Ion-Vodă), p. 1028—1163 (Mihai Viteazul); Henry Marsh, *A new survey of the Turkish Empire and Government, in a brief history deduced to this present time...*, London, 1663, p. 34 și urm. (Ion-Vodă); vezi de asemenea și Michel Baudier, *Inventaire de l'histoire gencrale de Turcz. Ou sont descriptes les guerres des Turcs, leurs conquestes, seditions, et choses remarquables, tant aux affaires quilz ont eu contre les chrestiens... que contre les infidelles... depuis l'an 1300, iusquens l'année 1631*, Paris, 1631, p. 431—438 (Ion-Vodă), p. 487—550 (Mihai-Viteazul).

¹⁴ *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, Editura științifică, 1971, p. 673.

¹⁵ *Ibidem*, p. 250.

¹⁶ *Ibidem*, p. 250, nota 34.

¹⁷ *Călători străini...*, vol. I, 1968, p. 488.

¹⁸ *Ibidem*, p. 378.

în 1538 că Moldova poate aduna o oaste de 30.000 oameni, iar Țara Românească 40.000—50.000 oameni¹⁹.

Putem spune deci că cifrele date de Soranzo (numai pentru cavalerie), cifre pe care le-am pus alături cu cele din alte izvoare, ilustrează faptul că în tot decursul secolului al XVI-lea, cu toată dependența lor crescândă față de imperiul otoman, țările române continuau să dispună de forțe militare puternice, care în timpul conjuncturilor internaționale favorabile puteau fi îndreptate împotriva asupritorului comun²⁰.

Problema formării unei coaliții antiotomane sub egida papei, în ultimele decenii ale secolului XVI, este semnalată atât în „relația” lui Giacomo Soranzo²¹, cât și în cea a lui Giovanni Delfino²².

Soranzo subliniază dificultățile papei în legătură cu formarea coaliției. Turcii își dau seama că papa „non ha forze” (nu are forțe militare), iar „quanto all'auto-rita che tienne di poter unire li Principi christiani in una lega sanno molto bene che la sola autorita del Papa non basta ma che bisogna cause molto maggiori” (cât privește autoritatea pe care el — papa, n.n. — o are de a putea uni principii creștini într-o ligă (turcii — n.n.s.), știu foarte bine că doar autoritatea papei nu ajunge, că este nevoie de motive mult mai puternice)²³. Soranzo relevă apoi pozițiile diferite ale principalelor puteri europene față de Poartă. Referitor la Austria el arată: „Con l'imperatore ha il signor turco tregue per otto ani” (cu împăratul sultanul are armistițiu pe 8 ani)²⁴, iar mai departe relevă străduința Casei de Habsburg de a prelungi armistițiul: „Ha voluto sua Cesarea Maesta confirmare le tregue in ogni modo con tutto che mentre duravano le prime tregue e trattava le rinovazioni delle seconde...” (Maiestatea Sa imperială a vrut să confirme armistițiul cu orice preț cu totul, încât în timp ce continua primul armistițiu trata reînnoirea celui de al doilea...). În acest sens se cedau turcilor 4 cetăți și se plătea tributul de 30.000 dinari aur²⁵. Într-adevăr împăratul avea un armistițiu cu turcii, care fusese mereu prelungit încă din anul 1568²⁶. Cu Polonia, Poarta avea raporturi mai bune decât cu Imperiul: „il regno di Polonia è in molto maggior stima che non era l'Imperatore...”²⁷. Polonia nu avea puncte de contact cu ex-pansiunea otomană și apoi Poarta căuta să folosească adversitatea dintre Imperiu și Polonia, accentuată cu prilejul alegerii ca rege al acestei țări a lui Sigismund III Wasa, în detrimentul arhiducelui Maximilian, fratele lui Rudolf al II-lea. În plus, Polonia privea cu suspiciune ofensiva Habsburgilor la Dunărea de Jos, deoarece dorea să obțină pentru ea avantajele teritoriale și economice urmărite de austrieci²⁸. Mai târziu, în timpul războiului purtat de liga antiotomană, Polonia, va condiționa intrarea ei în coaliție de trecerea țărilor române sub dominația ei, de libertatea navigației în Marea Neagră, de dobândirea unor cetăți portuare (în speță Chilia și Cetatea Albă) la gurile Dunării și pe litoralul Mării Negre²⁹.

Ocupându-se de poziția Franței, Soranzo subliniază bunele ei relații cu Poarta, care întotdeauna în conflictele hispano-franceze este de partea Franței³⁰. Cu re-

¹⁹ *Ibidem*, p. 465.

²⁰ În privința potențialului militar al țărilor române, semnalat de diferitele relatări străine, vezi și Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini* (secolele XV—XVIII), București, Edit. Științifică, 1973, p. 157—176 (Forțele armate și fortificațiile militare).

²¹ *Relatione del... Giacomo Soranzo...*, f. 119—120.

²² *Relatione di Roma del 1598 fatta (alla) Signoria di Venetia del Clar(issimo) Gio(vanni) Delfino che poi fu fatto Card(inale) della Santita Clemento Ottavo*, f. 57—105.

²³ Soranzo, f. 119.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, f. 119.

²⁶ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 35.

²⁷ Soranzo, f. 119.

²⁸ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 34—35.

²⁹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 209, 272; vezi și Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii. Cu documente inedite anexe*, București, 1938, p. 170.

³⁰ Soranzo, f. 120 v.

gele Spaniei, Filip al II-lea, în schimb, sultanul este în dușmănie continuă³¹. Bătălia navală de la Lepanto (1571), încheiată cu victoria spaniolă, nu avusese nici o consecință practică: poziția dominantă a Porții în Mediterana nu fusese zdruncinată³². Cu Anglia, Poarta avea bune relații, concretizate prin privilegiile comerciale obținute de regatul insular în Imperiul otoman. Se adăuga apoi marea adversitate dintre Spania lui Filip al II-lea și Anglia Elisabetei I, adversitate de care Poarta căuta să profite.

În sfârșit, „relația” lui Delfino din 1598 pune în lumină eforturile papei Clement al VIII-lea pentru activizarea ligii antiotomane. Unele din informațiile privind această problemă sînt deținute de Delfino chiar de la papă: „... mi disse Sua Santità...” (îmi spuse Sanctitatea sa)³⁴. Delfino subliniază bunele raporturi dintre papă și principatul Transilvaniei. Papa a trimis în principat „buon numero de fanti e cavalli, con spesa d'un millione e mezzo d'oro, ha sovvenuto di denaro il Transilvano” (mare număr de infanterie și cavalerie, cu cheltuială de un milion și jumătate aur, a subvenționat cu bani pe principele Transilvaniei)³⁵. În altă parte a raportului său Delfino pune în lumină cu accente și mai pronunțate relațiile strinse dintre papă și principele Transilvaniei: „... col Principe di Transilvania ha trattato il Papa con tanto amore et anche tener un Nunzio Appostolico appresso di lui...” („... papa a tratat cu atita dragoste pe principele Transilvaniei și încă ține pe lîngă el un nunțiu apostolic...”³⁶). Mult mai dificile erau în schimb raporturile cu Polonia, unde papa a trimis „un altro Legato” (un alt legat) și în plus „ha voluto dare a Polacchi gran somma de oro per allegargli con li altri...” (a vrut să dea polonezilor o mare sumă de aur pentru a-i aduce în alianță cu alții, adică cu ceilalți membri ai ligii — n.n.s.)³⁷. Aceste eforturi au rămas însă fără succes: Polonia a refuzat să ia parte la războiul ligii împotriva turcilor, păstrînd o atitudine binevoitoare față de sultan și ostilă față de Imperiu³⁸.

Încheind această succintă prezentare, constatăm că rapoartele venețiene despre care am vorbit aici pun în lumină unele aspecte despre țările române, la finele secolului al XVI-lea, aspecte care vin să întregască informația deja foarte abundentă în această privință. În același timp, credem că materialele relevate vor constitui un îndemn pentru lărgirea investigației în arhivele străine, în legătură cu istoria noastră. Este oarecum un fapt deosebit, existența în arhive de peste ocean a unor știri despre țările române în Evul mediu.

³¹ *Ibidem*, f. 120.

³² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 31.

³³ *Ibidem*, p. 33—34.

³⁴ Delfino, f. 59.

³⁵ *Ibidem*, f. 59 v.

³⁶ *Ibidem*, f. 78 v.

³⁷ *Ibidem*, f. 59 v.

³⁸ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 34.

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE PRIVIND EVOLUȚIA ȚIRGULUI ȘTEFĂNEȘTI (SEC. XV—XVII)

DE

G.H. PUNGĂ

Alături de celelalte orașe, Țirgul Ștefănești¹ a constituit, în Evul Mediu, un centru important al vieții economice și social-politice de la est de Carpați.

Așezat pe cursul inferior al Băseului, în partea de sud-est a fostului ținut Dorohoi, într-o regiune fertilă și dens populată, acest Țirg face parte din categoria acelor așezări care au cunoscut o istorie neîntreruptă din comuna primitivă până astăzi. Urmele de viață omenească nu lipsesc aici pentru nici una din marile epoci istorice: de la epoca pietrei la cea a metalelor și de la marile migrații la feudalismul târziu. Bogăția acestei zone în păduri și riuri, pășuni și iazuri a stimulat în mare măsură legătura dintre oameni și pământ, specifică locuitorilor spațiului dacic, favorizând procesul de constituire a numeroase sate în șesul Băseului. Astfel, începînd cu feudalismul timpuriu, se constată, pe o întinsă zonă din jurul Ștefăneștilor, existența a numeroase așezări amenestii: de la cea de pe dealul Boboc (aflată la 2,5 km N—NV de vatra Țirgului), la Brăhărie (2 km în S) și de la Grindul de la Pichet (2,5 km E de Ștefănești), la punctul Între Grădini, situat pe dealurile din vestul Țirgului².

Firește, cultivarea plantelor și creșterea animalelor constituiau ocupațiile de bază și ale locuitorilor din aceste sate bogate în pășuni și pământ arabil roditor. Dacă de cele mai multe ori doar logica istorică ne conduce la o asemenea concluzie, în cazul de față putem apela și la dovezi topografice sau sigilografice: cultivarea plantelor ne este sugerată nu numai de toponimul „Brăhărie”³, ci și de prezența unui spic în stema peceții Țirgului, iar creșterea animalelor trebuie pusă în legătură cu denumirea pîrului Corovia⁴ — pîriul vacii — a cărui vale, purtînd numele de Odaie⁵, este folosită și astăzi pentru pășunat. La acestea se adaugă

¹ O lucrare de sinteză despre această localitate nu există, deși importanța ei este în afară de orice discuție. Gh. Ștefănescu i-a consacrat un articol („Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 7—8, 1961, p. 572—576), în care a adunat o parte din informațiile provenite din tradiția locală și din cronici; o schiță a acestui Țirg la Constantin C. Giurescu, *Țirguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, București, 1967, p. 288—290.

² Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, I, București, 1976, p. 257—260.

³ Probabil din ucraineanul braha = orz măcinat, întrebuintat la fabricarea berii.

⁴ Numit astăzi Corogea, acest pîriu izvorăște din apropierea satului Dobîrceni și se varsă în Prut în dreptul Ilișenilor. Pe cursul lui au fost amenajate mai multe iazuri folosite atît pentru pescuit cît și pentru adăpatul vitelor.

⁵ De la turcescul oda = adăpost în cîmp deschis pentru oameni și vite.

pescuitul, o ocupație veche și foarte rentabilă a locuitorilor așezați într-o regiune cu numeroase iazuri și ape curgătoare ⁶.

1. Vechimea tirgului

Densa populație din această zonă — fapt explicabil dacă avem în vedere posibilitățile de trai — și așezările unitar situate în apropierea unui vad al Prutului și la intersecția axelor de veche și intensă circulație de la nord la sud și de la vest la est au constituit un complex favorabil de factori care au concurat la transformarea celui mai important sat de aici în oraș. Este foarte probabil ca acest sat să fie Gura Bașeului, localitate în care, la 26 mai 1435, Ștefan al II-lea dă două documente ⁷. Distanța de aproximativ 10 km dintre Ștefănești și locul de vărsare al Bașeului în Prut nu poate constitui un argument împotriva acestei localizări ⁸. Având în vedere faptul că apele acestui pîrîu se uneau, în timpul inundațiilor, prin valea joasă de aproximativ doi km cu cele ale Prutului, sau că, prin crearea unui iaz cu moară în dreptul satului Bădeuți, s-a format un braț al Bașeului ce se vărsa în Prut puțin mai la sud de Ștefănești, putem considera că vechea denumire a acestui tirg a fost Gura Bașeului. Pe de altă parte, faptul că în zona de vărsare a Bașeului în Prut se păstrează denumirea satului Băscăuți, sat în care la 30 aprilie 1431 Alexandru cel Bun dă un document ⁹, în timp ce numele unei localități în care a rezidat temporar Ștefan al II-lea dispăre, constituie încă un argument în favoarea acestei localizări.

Dacă schimbarea denumirii satului trebuie legată probabil de numele lui Ștefan al II-lea ¹⁰, în schimb, trecerea lui în rîndul localităților urbane credem că a avut loc la începutul domniei lui Ștefan cel Mare. Bogata tradiție locală legată de numele marelui domn, tradiție care, așa cum vom arăta mai jos, are, de cele mai multe ori, valoare istorică, nu face altceva decît să confirme puținele informații documentare referitoare la această problemă ¹¹. Astfel, în timp ce cronicarul polon Jan Dlugosz (1415—1480) menționează Ștefăneștii ca fiind un sat așezat pe

⁶ Iazul Ciocilor, despre care un document din 8 aprilie 1639 afirmă că purtase acest nume „mai dinainte vreme” (*Catalogul documentelor moldovenești*, II, nr. 1349), se găsea pe Corovia, lângă satul Bîrsănești, și nu pe Bașeu, cum îl localizează Const. C. Giurescu (*Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, București, 1964, Harta finală). Pe Bașeu se găseau cîteva iazuri în dreptul satului Bădeuți (*D.R.H.*, A, vol. XXII, nr. 226 și 228) și marele iaz domnesc, care se întindea din nordul tirgului pînă în apropierea satului Popoaia și la care se referă probabil Dlugosz (vezi nota 12). Dealtfel, la 1902, în plasa Ștefănești, care, cu mici excepții, cuprindea fostele sate domnești, se găseau 55 de iazuri și 12 bălți (*Marele dicționar geografic al României*, V, București, 1902, p. 529).

⁷ *D.R.H.*, D. vol. I, nr. 215 și 216. Pentru aceeași localizare au optat și M. Costăchescu (*Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 677) și D. Ciurea (*Noi considerații privind orașele și tirgurile din Moldova în secolele XIV—XIX*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, VII, 1970, p. 24).

⁸ *D.R.H.*, A, vol. I, nr. 141.

⁹ *Ibidem*, nr. 102. Cu aceeași denumire satul este menționat și în secolul al XVI-lea (Vezi *D.I.R.*, A, XVI, vol. IV, p. 256).

¹⁰ Este foarte probabil ca Ștefan al II-lea să fi așteptat cîteva săptămîni în această localitate atacul fratelui său Iliș, care venea cu ajutor polonez. În acest caz, domnul Moldovei ajunge la Podriga (4 august 1435), venind dinspre această localitate pe valea Bașeului. Denumirea satului s-a schimbat probabil după 1435, în amintirea staționării lui Ștefan al II-lea în această localitate. (Vezi și D. Ciurea, *loc. cit.*).

¹¹ Conform tradiției, Ștefan cel Mare a construit o biserică de piatră pe locul dăruit tirgoveților drept răsplătă pentru salvarea soției din fața invaziei tătarăști (Gh. Ștefănescu, *op. cit.* 573) și un pod de piatră peste Bașeu. Tot acestui domn i se atribuie și plantarea vîștei de vie pe dealul Stîncă (Vezi S. Teodorescu-Kirileanu, *Ștefan Vodă cel Mare și Sfînt*, Focșani, 1903, p. 171 și Const. C. Giurescu, *Cum să trage cuvîntul den om în om*, în „Magazin istoric”, nr. 2, 1971, p. 52).

Bașeu¹², Balthasar de Piscia scria, la 16 septembrie 1476, pe baza relatărilor a cinci tineri genovezi, „că tătarii au călcat *tîrgul Ștefănești* din Valahia (Moldova — n. ns.) așezat în preajma Sucevei”¹³. Bazindu-se probabil pe aceeași tradiție locală, N. Iorga considera că *tîrgul* a fost întemeiat fără îndoială de Ștefan cel Mare¹⁴, iar Const. C. Giurescu, care — în chip ciudat — pare să nu fi avut cunoștință de informația lui Balthasar de Piscia, vorbește despre existența lui din a doua jumătate a secolului al XV-lea¹⁵.

Denumirea *tîrgului* este, prin sufixul său, românească. În izvoarele externe apare și cu numele de Stepanouze — ceea ce reprezintă forma ruteană a românescului Ștefănești — sau Stefenes¹⁶, Estapanocha¹⁷, Stepanowiec¹⁸ și Isnafas¹⁹.

2. Viața economică

Avînd garantată prin dregătorii locali paza unei regiuni geografice mai întinse și beneficiînd de sprijinul domniei, Ștefăneștii cunosc, odată cu creșterea numerică a populației și o înviorare a activității economice. Faptul că, pentru secolele al XV-lea și al XVI-lea, informațiile privind dezvoltarea meșteșugurilor deocamdată ne lipsesc, nu înseamnă că ele nu s-au dezvoltat într-o așezare menționată întotdeauna ca *tîrg*. Bogăția în materiale de construcție a acestei regiuni ca și rapida refacere a *tîrgului* în urma deselor invazii străine, ne face să credem că prelucrarea lemnului, a pietrei și a varului era la îndemîna multor locuitori. Existența meșterilor morari, brutari și podari ne este sugerată de atestarea, pe Bașeu sau Prut, a numeroase mori de apă și a podurilor fixe sau plutitoare. Astfel, pe lângă moara domnească de piatră de pe Bașeu, situată în nordul *tîrgului*, documentele menționează cîteva mori în sudul Ștefăneștilor. La 1591 Petru Șchiopul vinde lui Sava Dorosan din acest *tîrg* un loc de moară care „este pe apa Bașeului, mai jos de *tîrgul Ștefănești*, aproape de *tîrg*, în seliștea Bădeuțului”²⁰. Peste cîteva ani, în 1603, Căraiiman, mare ceașnic cumpără de la același Sava Dorosan „un loc cu vad de moară și cu două mori, care sînt gata pe acel loc, pe Bașeu, mai jos de *tîrgul Ștefăneștilor*”, cu o 150 de galbeni ungurești²¹. Importanța economică a acestui loc cu iaz și vad de moară, menționate și în două documente date în anul 1634²², era destul de mare, din moment ce el a constituit cauza unei judecăți ce a durat

¹² Ioannis Dlugosii, *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*, Varsavie 1964, p. 83. Deocamdată nu avem posibilitatea să stabilim cu exactitate cînd Ștefăneștii sînt atestați ca sat. Aceasta pentru că Dlugosz nu a cunoscut probabil personal localitatea (consideră că „Bașeu izvorăște din lacul din apropierea satului Ștefănești”, *ibidem*), ci a preluat informația din alte lucrări. Pe de altă parte, avînd în vedere faptul că uneori străinii vedeau în orașele noastre niște sate, nu este exclusă posibilitatea ca prin „villa Stepanowcze” autorul să desemneze un *tîrg* în formare.

¹³ Războieni, *Cinci sute de ani de la campania din 1476*, București, 1977, p. 191 : „opidum Stephaneste” (în continuare, *Războieni*...).

¹⁴ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1966, p. 247.

¹⁵ Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, București, 1967, p. 173.

¹⁶ *Călători străini despre țările române*, II, p. 518. (în continuare : *Călători străini*...).

¹⁷ *Ibidem*, IV, p. 404.

¹⁸ *Ibidem*, p. 499.

¹⁹ *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, I, ed. întocmită de M. Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966, p. 517.

²⁰ D.I.R., A, XVI, vol. IV, nr. 10. În același loc se afla probabil și moara vîndută de feciorii lui Dorosan, pe la 1602—1603, lui popa Ștefan și lui Parcovschie (Biblioteca Academiei, CIII/1).

²¹ D.I.R., A, XVII, vol. I, nr. 128.

²² D.R.H., A, vol. XXII, nr. 226 și 228.

aproape un secol²³. În ceea ce privește podurile, dacă cele menționate la 1520, 1598 și la 1620, pe Prut, în dreptul satului Costești, erau plutitoare și aparțineau unor boieri²⁴, documentul neterminat din anul 1630 lasă să se înțeleagă că mai exista un pod, pe același riu, probabil fix, proprietatea domnului²⁵. Construit probabil în dreptul satului Avrămeni, acest pod, împreună cu cel de piatră de pe Bașeu, una „șleahul Sorocei” cu „drumul Botoșanilor”. Avînd în vedere intensă circulație existentă în secolele XVI—XVII, pe ruta Iași — Ștefănești — Hotin, tot peste Bașeu trebuie să fi existat un alt pod, situat în nordul tirgului, care lega „drumul Furilor” de „șleahul Hotinului”.

Olăritul constituia o altă ocupație a locuitorilor acestui tirg. Descoperirile arheologice întîmplătoare au dat la iveală, în punctul Burci, o bogată ceramică feudală, opera meșterilor locali²⁶.

De la începutul secolului al XVII-lea avem și primele informații documentare privind meșteșugurile alimentare. Astfel, printre martorii unui document dat în Ștefănești, la 15 martie 1614, găsim pe Avram meserul²⁷, iar un zapis din a doua jumătate a secolului al XVII-lea menționează pe un Alecsi bărarul din Ștefănești²⁸. Toponimul „Brăhărie” coroborat cu existența bărarului și a unui han ne determină să presupunem că aici se producea berea cu ajutorul unor sladnițe.

Dacă despre existența breslelor de meșteșugari nu avem deocamdată informații, în schimb, este foarte probabil că se aflau în Ștefănești bresle sociale. Astfel, pe lângă breasla ciocilor²⁹, care avea sarcina de a înmormînta pe cei săraci, menționarea mișeilor³⁰ trebuie pusă în legătură cu o breaslă a calicilor care asocia pe lângă biserici categoriile de locuitori ce nu-și puteau cîștiga existența prin muncă.

Paralel cu activitatea meșteșugărească, mulți dintre locuitorii tirgului se ocupă în continuare cu cultivarea cerealelor, a viței de vie și cu creșterea animalelor. Situat la intersecția unor importante drumuri comerciale — „șleahul Hotinului”³¹, „Drumul Furilor”³², „șleahul Sorocei”³³ și „drumul Botoșanilor” — acest tirg a constituit, în primul rînd, un important centru comercial. Alături de produsele locuitorilor satelor învecinate în piața din centrul tirgului, menționată la 1593³⁴, se găseau, probabil, și mărfuri străine. La hanul din Ștefănești, despre care

²³ Conflictul izbucnește în anul 1634, cînd proprietarul Bădeuților vinde, odată cu satul, și acest loc cu iaz și vad de moară, care nu-i aparținea (*Ibidem*). Dacă un document din 20 mai 1670 menționează doar „gilceava” care există pentru satul Bădeuți (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXII, nr. 24), în secolul al XVIII-lea pentru acest loc proprietarii se judecă de mai multe ori (Biblioteca Academiei, CI/34 și 36; *Ibidem*, CIII/3, 4, 5, 6, 7).

²⁴ D.I.R., A, XVI, vol. I, nr. 143; *ibidem*, vol. IV, nr. 254; *ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 575.

²⁵ Arh. St. București, Mănăstirea Galata, II/8.

²⁶ Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, p. 256—257.

²⁷ D.I.R., A, XVII, vol. III, nr. 253.

²⁸ Arh. St. București, Mitropolia Moldovei, CLVI/3.

²⁹ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, Buc., 1971, p. 404.

³⁰ Arh. St. București, Mănăstirea Galata, II/8. În calitate de robi, dar poate și de mișei, sint menționați în secolul al XVII-lea și ȧiganii (*Catalogul documentelor moldovenești*, III, nr. 1981; *ibidem*, IV, nr. 224).

³¹ Numit și „drumul Cameniței”, acest șleah începea din nordul Ștefăneștilor, urmînd malul drept al Prutului (I. Neculce, *Letopisețul ȧrii Moldovei*, ed. I. Iordan, 1955, p. 182).

³² Atestat prima dată la 1492, acest drum începea în sudul Iașilor, continua pe malul drept al Prutului pînă la Ștefănești și de aici pe Valea Bașeului pînă la Lipcani (Vezi, Gh. Băileanu, *Pe drumul furilor*, în „Magazin istoric”, nr. 3, 1973, p. 79—80).

³³ „Șleahul Sorocei” împreună cu „Drumul Botoșanilor” lega, prin Ștefănești, „drumul tătarăsc” cu cel „moldovenesc”; era frecvent folosit de tătari și cazaci în invaziile pe care le făceau în Moldova (Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, Iași, 1939, p. 73—74).

³⁴ *Călători străini*..., III, p. 352. Unele produse străine s-au descoperit la punctul Burci (Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, p. 256).

avem informații că exista la 1600³⁵ și ale cărui pivnițe se mai păstrau la 1871³⁶, poposeau atît negustorii care aduceau produse occidentale din Camenița și Hotin, cît și cei care veneau cu mărfuri orientale, dinspre Iași sau Soroca. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, după fixarea reședinței domnești principale la Iași și schimbarea rutei de trafic internațional pe ruta Hotin — Iași — Galați, activitatea comercială a acestui tîrg este tot mai intensă. Pe lîngă negustorii români și greci³⁷, acum se stabilesc în Ștefănești și numeroși evrei. Astfel, la 15 februarie 1657, suedezul Conrad Iacob Hiltenbrandt constată că tîrgul „era tixit de evrei refugiați”³⁸.

Pe de altă parte, serviciul de poștă existent pe ruta Iași — Camenița, cu popas obligatoriu la Ștefănești, reorganizat în timpul lui Antonie Ruset (1675—1678)³⁹, aducea aici călători străini cu cele mai diverse ocupații: de la ambasadorul Angliei în Turcia, Henry Austell⁴⁰, la numeroasele solii poloneze conduse de Andrei Bzicki⁴¹, Piaseczynski⁴², Jerzy Krasinski⁴³, Woich Miaskovski⁴⁴, Ioan Gninsky⁴⁵, la diacul moscovit Trifon Korobeinikov⁴⁶, poetul polonez Samuel Twardowski⁴⁷ și călugării italieni Tomasso Alberti⁴⁸, Paolo Bonnici⁴⁹ și Niccolo Barsi⁵⁰.

3. Administrația

Ca în toate tîrgurile moldovenesti, și în Ștefănești obștea tîrgoveților alegea organul de conducere, compus distr-un șoltuz și 12 pîrgari. Atestat documentar, prima dată, în actul din (1598)⁵¹ șoltuzul de Ștefănești, care într-un singur document este numit și voit⁵² îl găsim menționat cu ocazia executării unor judecăți și hotărnicii. Astfel, la 24 noiembrie 1598, un Borcea, șoltuz de Ștefănești este trecut primul între martorii unei judecăți făcute în acest tîrg de Gligorcea, mare vornic de Țara de Sus⁵³. La 1603, la cererea lui Ieremia Movilă, șoltuzul și cei 12 pîrgari judecă pira dintre Miron Timpa, paharnicul din Iugani și Părasca Țen Ștefă-

³⁵ I. Kara, 370 de ani de la moartea lui Mihai Viteazul. Știri puțin cunoscute despre voievod, în „Acta Valachica”, 1972, p. 174.

³⁶ Biblioteca Academiei, Ms. nr. 224, f. 220.

³⁷ Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cea mai mare parte a comerțului practicat cu Polonia de negustorii moldoveni și cei orientali se face pe ruta Iași—Ștefănești—Hotin (N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*. București, 1925, p. 287. Ultimul oraș era căutat, la mijlocul secolului al XVI-lea, și pentru marele bilci de vite (*Ibidem*, p. 186).

³⁸ În urma ocupării unei părți din Ucraina de Rusia, evreii, persecutați de cazaci, încep să se stabilească și în Moldova (*Călători străini...*, V, p. 601). Dealtfel, această localitate era cunoscută negustorilor evrei din Liov încă de la sfîrșitul sec. al XVI-lea; la 1600, oastea lui Mihai Viteazul surprinde pe drumul Tîrgul Frumos — (Crasna) — Botoșani — Ștefănești (Ștefanovitz) un asemenea grup de evrei care intenționa să poposească în ultima localitate (Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, p. 74—75).

³⁹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 152. Nu aceasta este însă prima mențiune a poștei în Moldova (Vezi Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a IV-a, București, 1946, III, p. 615). Pe un cal de poștă trece Prutul pe la Ștefănești, la 1657, Conrad Iacob Hiltebrandt (*Călători străini...*, V, p. 601).

⁴⁰ *Ibidem*, III, p. 174.

⁴¹ *Ibidem*, II, p. 118.

⁴² *Ibidem*, IV, p. 239.

⁴³ *Ibidem*, V, p. 113.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 154.

⁴⁵ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, 1930, p. 71.

⁴⁶ *Călători străini...*, III, p. 352.

⁴⁷ *Ibidem*, IV, p. 499.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 362.

⁴⁹ *Ibidem*, V, p. 21.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 74.

⁵¹ D.I.R., A, XVI, vol. IV, nr. 293.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

nești⁵⁴. Primul între martori este menționat în documentul dat la 15 martie 1614 și Andreica șoltuzul⁵⁵. Sigiliul acestuia are ca stemă o mină care ține o floare de crin. Un Vasile șoltuz de Ștefănești este menționat al patrulea între martorii unui document dat în această localitate la 11 septembrie 1644⁵⁶.

Vechea pecete a târgului are ca stemă doi păuni așezați față în față, cu un spic între ei și o stea în partea de jos, iar legenda⁵⁷, mai puțin stilizată decât stema, este scrisă în limba slavonă. Dacă prezența spicului în stema sigiliului trebuie pusă în legătură cu produsul caracteristic al regiunii — cerealele — nu este exclus ca cei doi păuni să simbolizeze veniturile doamnei. Tradiția locală vorbește despre ascunderea mamei și a soției lui Ștefan cel Mare într-o peșteră existentă și astăzi în Sînca Doamnei, cu ocazia atacului tătarăsc din anul 1476. Este foarte probabil ca cei cinci tineri genovezi ținuti în captivitate la Suceava să fi aflat de arderea târgului Ștefănești tocmai de la oamenii din suita doamnei, care, reușind să se salveze din fața primului atac tătarăsc, s-a refugiat apoi în cetatea Hotin⁵⁸.

Vornicul sau ureadnicul, ca reprezentanți ai puterii domnești, cu atribuții administrative, fiscale și judecătorești, sînt atestați documentar începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea: Hromșea⁵⁹ și Procopi⁶⁰ ureadnici, iar Hăsan⁶¹, Pătrașco Cornea⁶² și Mănăilă⁶³ cu titlul de vornici de Ștefănești. Tot ca reprezentanți ai puterii centrale îi întîlnim, din secolul al XVII-lea, pe pîrcălabii de Ștefănești. Astfel, un Furdul, fost pîrcălab este menționat la 1633 într-un document dat în Ștefănești⁶⁴. Peste doi ani, Ionașco Popăscul, pîrcălab de Ștefănești, ciștigă o judecată avută pentru satul Murgăceni din ținutul Iași, cu toți urmașii hatmanului Balica, printre care se aflau și cei doi mari vornici ai Moldovei⁶⁵. Fiul al lui Popescu, pîrcălab de Orhei, acest influent boier ajunge pîrcălab de Hotin (1638 martie 14 — 22; 1640 martie 27 — 1641 august 22) și de Dorohoi (1644 iulie 12) și apoi vornic de poartă (1647 august 28 — 1648 iunie 10)⁶⁶. Un document dat în aceeași localitate la 22 noiembrie 1646 menționează doi pîrcălabi de Ștefănești, Vărlan și Stroia⁶⁷. Patru documente din anul 1665 arată că Ștefan Rugină, fost mare șetrar și Roman pîrcălab de Ștefănești au hotărnicit, la cererea lui Eustratie Dabija, satul Brătășani din ținutul Iași⁶⁸. Pe lingă titlurile de șetrar și fost mare șetrar atestate și în alte documente⁶⁹, Ștefan Rugină apare, în mărturia hotarnică făcută satului Bozieni și ca pîrcălab de Ștefănești⁷⁰. Faptul că la 1703 găsim tot doi pîrcălabi de Ștefănești — Ursul și Vasile⁷¹ — ne determină să presupunem că acest sistem, întîlnit numai la orașele cu o anumită importanță militară și economică⁷², instituit în cazul Ștefăneștilor probabil odată cu domnia lui Vasile Lupu, se menține în toată această perioadă.

⁵⁴ *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 157.

⁵⁵ *Ibidem*, vol. III, nr. 253.

⁵⁶ Biblioteca Academiei, CDXXXVII/45. Un Vasile fost șoltuz de Ștefănești este menționat la 17 mai 1638 (*Ibidem*, IV/226).

⁵⁷ *Ibidem*, XLI/41.

⁵⁸ *Războieni*, ..., p. 104.

⁵⁹ D.I.R., A, XVI, vol. III, nr. 5.

⁶⁰ *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 56.

⁶¹ *Ibidem*, XVI, vol. III, nr. 358.

⁶² N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 91.

⁶³ D.I.R., A, XVII, vol. III, nr. 253; la 3 decembrie 1629 este menționat ca fost pîrcălab, probabil tot de Ștefănești (Biblioteca Academiei, XLII/55).

⁶⁴ D.R.H., A, XXI, E, p. 566.

⁶⁵ *Catalogul documentelor moldovenești, Supliment*, nr. 532.

⁶⁶ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 426.

⁶⁷ Biblioteca Academiei, CXLIII/124.

⁶⁸ *Catalogul documentelor moldovenești*, III, nr. 1177, 1196, 1197, 1215. Într-o hotarnică făcută aceluiași sat la 22 iunie 1667, Rugină este numit fost șetrar, iar Roman căpitan (*Ibidem*, nr. 1493).

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 1691 și 1809.

⁷⁰ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, nr. 93.

⁷¹ *Catalogul documentelor moldovenești*, V, nr. 207.

⁷² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Editura Academiei, București, 1973, p. 257.

În calitate de subalterni ai pîrcălabilor, cu atribuții militare dar și judecătorești, îi întîlnim pe căpitani de Ștefănești. Din rîndul acestor comandanți de călărași sau de curteni, atestați și cu numele de hotnogi⁷³ și de iuzbași⁷⁴, se alegeau uneori pîrcălabii tîrgului. Este cazul lui Constantin Macri. Întîlnit cu titlul de căpitan într-un zăpis scris în Ștefănești la 26 februarie 1638⁷⁵, iscălește ca pîrcălab un document dat în aceeași localitate înainte de 1663, cînd este menționat ca fost pîrcălab⁷⁶. Căsătorit cu Todosea, sora lui Gheorghe Jora pîrcălab de Hotîn⁷⁷ și văr cu Pătrașco Ciogolea, acest boier ajunge să stăpînească ocini în Giurmatănești, cu curți cu două heleștee și cu vecini, satele Holovcinci și Popeni cu vecini și vad de moară în Nistru, jumătate din satele Purciuleni, Iuriești, Dărmănești și Zubriceni, un sfert din satele Slobodca și Chicera, trei fâlcii de vie în Fetești și trei sălașe de țigani⁷⁸. Tot căpitan a fost, în perioada 1682—1700⁷⁹, Ursu menționat ca pîrcălab de Ștefănești între 1703—1722⁸⁰.

4. Vatra, hotarul și ocolul tîrgului.

Vatra tîrgului se găsea inițial între actuala biserică Cuvioasa Paraschiva și punctul Burci⁸¹. În sec. XVI—XVII, aceasta s-a extins mult spre sud și vest.

Hotarul tîrgului se întindea între vatra orașului și hotarele satelor învecinate, cuprinzînd ogoare și păduri, iazuri și vaduri de moară, fînețe și imașuri. Din nefericire, ca și în cazul altor orașe, uricul tîrgului, despre care avem o mențiune într-un document dat de Radu Mihnea la 12 iunie 1617⁸², nu ni s-a păstrat. Dispunem însă de alte informații pe baza cărora putem stabili cu relativă precizie întinderea hotarului acestui tîrg. Astfel, dacă în partea de sud, imediată apropiere a satului Bădeuți făcea ca hotarul să fie redus ca suprafață, în schimb, era destul de întins în vest și nord, unde ajungea pînă la Iazul cioclilor și satul Silicicani⁸³. Dealtfel, în hotarul acestui tîrg se va forma, în secolul al XVII-lea, satul Slobozia Ștefăneștilor⁸⁴.

Firește, cu mult mai întins era ocolul domnesc al tîrgului Ștefănești. Este foarte probabil ca acest ocol să continue un fost cnezat local existent între Prut și Jijia înaintea întemeierii statului feudal Moldova. Odată cu unificarea politică a formațiunilor prestatale, domnul, stăpînul întregii țări, înlocuiește autoritatea vechiului cnez care-și avea reședința pe malul Prutului⁸⁵.

Sînt cunoscute pînă acum nouă sate care au aparținut de ocolul domnesc al tîrgului: 1) Trușăștii, pe Jijia, dăruit la 1568 de Alexandru Lăpușneanu ctitoriei sale, mănăstirii Slatina⁸⁶; 2) Bivolarii, ajunși seliște înainte de 1 septembrie 1579, cînd este dăruită de Petru Șchiopul lui Gavril al doilea vistier⁸⁷; 3) Selicicani, sat pe Bașeu, dăruit de Iancu Sasu, la 20 februarie 1581, mănăstirii Sfîntul

⁷³ *Catalogul documentelor moldovenești*, IV, nr. 736; Arh. St. Iași, CLXXIV/25.

⁷⁴ D.R.H., A, XXI, p. 565—566.

⁷⁵ Biblioteca Academiei, XXXIV/32.

⁷⁶ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, nr. 192.

⁷⁷ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 141.

⁷⁸ Biblioteca Academiei, XLIII/150; *ibidem*, CLX/182; *ibidem*, XLIII/157; *ibidem*, XIV/57; Arh. St. Iași, CLXXIV/25; *Catalogul documentelor moldovenești*, III, nr. 1468.

⁷⁹ *ibidem*, IV, nr. 736; *ibidem*, nr. 1161; Biblioteca Academiei, CIII/18.

⁸⁰ *Catalogul documentelor moldovenești*, V, nr. 207; N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 54; *ibidem*, p. 410.

⁸¹ Gh. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 573. În acest loc s-au găsit urme de ziduri vechi și două luminări groase formate din pături alternative de ceară și pînză, avînd întipărite stema Moldovei.

⁸² *Catalogul documentelor moldovenești*, Supliment, nr. 336.

⁸³ *ibidem*; *idem*, II, nr. 1349.

⁸⁴ Arh. St. București, Ms. nr. 628, f. 513.

⁸⁵ Lung de aproximativ 30 de km și lat de 20 km, acest ocol cuprindea principalele sate existente între Jijia și Prut.

⁸⁶ D.I.R., A, XVI, vol. II, nr. 179 (prima atestare documentară a satului).

⁸⁷ *ibidem*, III, nr. 151 (prima atestare documentară a satului).

Nicolae de la Greci⁸⁸; 4) Rînghileștii, pe Prut, devenit seliște înainte de ianuarie — august 1582, cînd Iancu Sasu, o confirma lui Ștefănescu cămăraș și lui Tiron diac⁸⁹; 5) Durneștii, dăruit de Petru Șchiopul lui Gavril aprod⁹⁰; 6) Broștenii, dat lui Stamate stolnicul de Petru Șchiopul la 30 aprilie 1591⁹¹; 7) Dobrăcinii, dăruit lui Căraiman mare ceașnic de Ieremia Movilă, la 16 mai 1604⁹²; 8) Bădeuții, devenit seliște înainte de 1591⁹³, dată, împreună cu cutul Sebeșanii, de Constantin Movilă lui Gheorghe vornicul, la 7 aprilie 1611⁹⁴; 9) Slobozia Ștefăneștilor, întărit de Antonie Ruset lui Ionașco Balș, la 1677⁹⁵.

Concomitent cu acțiunea de înzestrare a tirgului cu noi construcții, Ștefan cel Mare se preocupă și de refacerea ocolului domnesc al Ștefăneștilor. Astfel, cel puțin două sate au fost lipite sau realipite ocolului în timpul marelui domn. Ne referim la satele Selicicani și Bădeuți. Primul este menționat într-un document de la Petru Rareș într-un schimb de sate făcut între Oniul vistiernicel și Ștefan cel Mare: domnul cedează satul Hlipicianii și primește Selicicani⁹⁶. Faptul că la 1581 satul este atestat ca „ascultător de ocolul Ștefăneștilor”, ne face să credem că schimbul viza tocmai întărirea acestui ocol domnesc⁹⁷.

În ceea ce privește Bădeuții, dacă la 1424 satul este dat de Alexandru cel Bun unui boier, probabil tot din proprietatea domnească, la 1611, cu specificarea de fost loc domnesc, este trecut în stăpînirea lui Gheorghe vornic⁹⁸.

5. Construcții domnești.

Satele care aparțineau de acest ocol aveau obligația de a se îngriji de întreținerea construcțiilor domnești din Ștefănești. Dintre acestea menționăm, în primul rînd, biserica domnească construită probabil în urma atacului tătărăsc din anul 1476. Ctitoria lui Ștefan cel Mare nu ni s-a păstrat, deși tradiția locală o confundă astăzi cu biserica Cuvioasa Paraschiva. La 1871 se vedeau urmele altor două biserici, dintre care una, situată la cîțiva metri mai la sud de cea actuală, cu dimensiunile 16/8 metri, era atribuită lui Ștefan cel Mare⁹⁹. Dealtfel, trei biserici văzuse, la 1593, și diacul moscovit Trifon Korobeinikov, în tirgul de a cărui ospitalitate s-a bucurat¹⁰⁰. Printre acestea se afla probabil și ctitoria lui Ștefan cel Mare, nu însă și biserica Cuvioasa Paraschiva.

⁸⁸ *Ibidem*, nr. 199 (există în timpul lui Ștefan cel Mare: *ibidem*, XVI, vol. I, nr. 445).

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 234 (prima atestare documentară a satului).

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 513 (prima atestare documentară a satului).

⁹¹ *Ibidem*, IV, nr. 20 (prima atestare documentară a satului).

⁹² *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 446 (atestat documentar la 15 octombrie 1427: *D.R.H.*, A, vol. I, nr. 69).

⁹³ *D.I.R.*, A, XVI, vol. IV, nr. 10 (atestat documentar din 1424: *D.R.H.*, A, vol. I, nr. 57).

⁹⁴ *D.I.R.*, A, XVII, vol. III, nr. 26.

⁹⁵ Arh. St. București, Ms. 628, f. 513. Așezat între Bașeu și Prut, lîngă vadul Ploscurenilor, acest sat, astăzi dispărut, se numea în epoca modernă Bahîrnești.

⁹⁶ *D.I.R.*, A, vol. I, nr. 445.

⁹⁷ *Ibidem*, vol. III, nr. 199.

⁹⁸ C. Cihodaru, *Refacerea ocoalelor și curților domnești în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în: „Omagiu lui P. Constantinescu-Iași”, București, 1965, p. 272.

⁹⁹ Biblioteca Academiei, Ms. nr. 224, f. 119. Informația dată de istorioara găsită înainte de 1886 la Kostaki Vartic din Ștefănești care vorbește de „biserica cu hramul Cuvioasa Paraschiva, din tirgul Ștefănești făcută de Ștefan voievod, iar la zidire a fost afierosită sf. mucenic Procopie...” (vezi Th. Codrescu, *Uricarul*, VIII, p. 20) se bazează pe aceeași tradiție locală. Nu este exclus însă ca biserica construită în timpul lui Ștefan cel Mare să fi avut hramul Sf. mucenic Procopie, iar Cuvioasa Paraschiva să fie hramul actualului monument chiar de la sfințirea lui.

¹⁰⁰ *Călători străini*..., III, p. 352.

Considerată ca fiind cel mai vechi monument religios din Moldova adaptat unor funcții cu caracter defensiv¹⁰¹, acest ultim monument se înscrie stilului de construcție specific primelor decenii ale secolului al XVII-lea. Construcție de mari dimensiuni (32 metri lungime, 10 metri în lățime și 15 metri înălțimea la cheia arcurilor naosului) cu ziduri groase de aproape doi metri și contraforturi, cu ferestre evazate spre interior, cu un puternic turn de apărare prevăzut cu ferestre de tragere și cu o galerie bine mascată ce face legătură cu o tainiță, biserica a constituit, într-adevăr, o puternică fortăreață în calea numeroșilor invadatori¹⁰².

Documentele menționează și un mare iaz domnesc, creat prin ridicarea unei ieșături pe Bașeu, între Ștefănești și satul Stîncă¹⁰³. La capătul din jos al acestui iaz se găsea o moară domnească din piatră, atestată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea¹⁰⁴, dar existind, probabil la fel ca și iazul, din secolul al XV-lea.

Tot domnești erau și podurile fixe existente pe Bașeu și pe Prut. Astfel, dacă într-adevăr Ștefan cel Mare este cel care realizează satul Bădeuți la ocolul domnesc, atunci tradiția privind construirea podului de piatră de peste Bașeu în timpul marelui cîtor este foarte probabil să aibă valoare istorică, deoarece acest pod făcea legătura între satul Bădeuți, situat inițial în stînga Bașeului și tirgul Ștefănești¹⁰⁵.

De asemenea, nu este exclus ca pe ambele maluri ale Prutului să se fi aflat o întinsă braniște domnească. Prezența acesteia poate fi pusă în legătură, cu existența, pe partea stîngă a acestui rîu, considerat în totalitate proprietatea domnului, a toponimului „braniște” și a unei mari păduri¹⁰⁶.

La sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, cînd înținsul ocol domnesc al tirgului Ștefănești este înlocuit de proprietatea feudală sau mănăstirească¹⁰⁷ — veniturile domnești se reduc simțitor, iar construcțiile se vor ruina¹⁰⁸.

Dacă situarea localității la intersecția marilor drumuri comerciale a favorizat-o sub aspectul dezvoltării economice, același fapt a înlesnit atacurile tătarilor, cazacilor și polonilor. În vederea apărării acestui important centru comercial cu o bună poziție strategică, domnia s-a preocupat de organizarea unui corp de curteni¹⁰⁹. De asemenea, izvoarele interne, dar mai ales cele externe vorbesc despre existența în Ștefănești a călărașilor¹¹⁰. Foarte numeroși la începutul secolului al XVII-lea — la 1612 sînt menționați 1000 de oșteni — numărul lor a scăzut simțitor în a doua jumătate a aceluiași secol¹¹¹.

¹⁰¹ V. Drăguț, *O epocă artistică uitată: epoca lui Miron Barnovschi*, în „Buletinul monumentelor istorice”, nr. 1, 1973, p. 18.

¹⁰² Din cauza avariilor provocate în special turnului, biserica a fost refăcută de cîteva ori în secolul al XVII-lea, la 1794 și 1828. Nu este exclus ca încă din timpul lui Ștefan cel Mare să fi existat în jurul ctitoriei sale o curte domnească. Deși s-au făcut afirmații categorice în acest sens (I. D. Marin, *Contribuții la studiul curților domnești din Moldova*, în „Studii și articole de istorie”, IX, 1967, p. 32), ele nu au deocamdată nici o bază documentară.

¹⁰³ Arh. St. București, Ms. 628, f. 513; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 71.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Constantin C. Giurescu, *Cum se trage cuvîntul den om în om*, p. 53. Vechiul sat Bădeuți se afla în stînga Bașeului, probabil pe locul numit astăzi Seliște. Dealtfel, conform unei legende locale, mutarea satului în dreapta acestui pîrîu s-a făcut de Ștefan Sircea, vechilul lui Constantin Paladi, pe la 1704 (*Marele dicționar geografic al României*, V, p. 270).

¹⁰⁶ Idem, *Istoria pădurii românești*, București, 1976, p. 169—170.

¹⁰⁷ Șase din cele nouă sate domnești au fost înstrăinate de Petru Șchiopul, la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

¹⁰⁸ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 71.

¹⁰⁹ Printre numeroșii căpitani, documentele menționează și pe Bogdan, căpitan de curteni (Biblioteca Academiei, XXXIV/32).

¹¹⁰ N. Grigoraș consideră că Ștefăneștii constituiau „un centru populat în întregime cu călărași” (*op. cit.*, p. 53).

¹¹¹ *Ibidem*.

Prezența, la 1590, a unui vâtaf de hînsari este, desigur, în legătură cu existența acelei categorii de oameni înarmați folosiți la stringerea impozitelor și la respingerea unor raiduri făcute de tătari, turci și cazaci ¹¹².

În caz de război, tirgoveții aveau obligația să dea un număr de oșteni înarmați. Așa s-a întâmplat în 1655, cînd în lupta împotriva seimenilor, Gheorghe Ștefan beneficiază și de sprijinul oștilor din Ștefănești ¹¹³.

În această zonă nu au lipsit nici fortificațiile. Astfel, în apropierea tirgului a existat o cetate de pămînt, prevăzută cu două șanțuri de apărare de formă pătrată, primul avînd latura de 45 metri, care trebuie pusă în legătură cu paza podului și a vadului de trecere de peste Prut ¹¹⁴.

B. Aspecte din istoria militară a tirgului.

Cu toate acestea, marile invazii nu au putut fi oprite de puținele forțe militare existente aici. Rapidele raiduri tărăraști foloseau cu predilecție „șleahul So-rocei”, trecînd Prutul pe la Ștefănești ¹¹⁵. Așa s-au petrecut lucrurile în anul 1476, cînd, profitînd de faptul că Ștefan cel Mare se afla în sudul Moldovei, unde încerca să oprească înaintarea armatei lui Mohamed al II-lea, în luna iunie, „tătarii „cu călcat tirgul Ștefănești și au luat prinși mulți fruntași” ¹¹⁶.

La începutul secolului al XVI-lea a fost rîndul polonezilor să distrugă acest oraș. Au făcut-o probabil în septembrie-octombrie 1506, cînd au ajuns pînă la Bo-voșani, și în iulie 1509 „cînd au intrat fără veste în țară de au prădat Cernăuții, Dorohoiul, Botășanii, Ștefăneștii” ¹¹⁷. Peste un an, în aprilie-mai 1510, tătarii ata-înd pe trei direcții, se reped, „de la Orhei pînă la Dorohoi și pe Prut în sus” ¹¹⁸, jefuind probabil și acest tirg. În august 1513, Beti Ghirai, fiul hanului, după ce a ars tirgul Iași și ținutul Cîrligăturii a ajuns cu oștile sale pînă la Dorohoi și Ște-
fănești ¹¹⁹.

¹¹² D.I.R., A, XVI, vol. III, nr. 558.

¹¹³ *Călători străini...*, V, p. 519.

¹¹⁴ Biblioteca Academiei, Ms. 224, f. 119. Este foarte probabil ca această cetate de pămînt să fi fost făcută în a doua jumătate a secolului al XVII-lea împotriva atacurilor poloneze (I. Neculce, *op. cit.*, p. 182); prezența marilor șetrari în Ște-
fănești este probabil și în legătură cu organizarea apărării acestui tirg (Biblioteca
Academiei, XXXIV/32; *Catalogul documentelor moldovenești*, III, nr. 1177, 1196,
1197, 1265); de asemenea, cu ajutorul movilelor care se întindeau pe malul Pru-
tului urmînd „Drumul Furilor” și „șleahul Hotinului”, dintre care patru se aflau
în apropierea Ștefăneștilor (vezi Al. Păunescu, P. Sadurschi, V. Chirica, *op. cit.*,
p. 263), era alarmată populația atunci cînd atacau tătarii.

¹¹⁵ E. Diaconescu, *op. cit.*, p. 55. Dealtfel, se poate constata acest fapt urmă-
rind satele pustiite de tătari și cazaci. Astfel, cei care urmau acest drum treceau
Prutul pe la Avrămeni, numit și „O sută de movile”. Un document din 28 martie
1618 menționează faptul că, din cauza cazacilor, locuitorii satului Năvîrniți din
apropierea Avrămenilor „au fugit în munți în zilele lui Petru Voievod”. (D.I.R.,
A, XVII, vol. IV, p. 254). Drumul continua pe malul Prutului (vechea albie a aces-
tui rîu se abătea spre dreapta, fiind identică cu valea numită astăzi Prutul mort)
pînă la podul de piatră de peste Bașeu, din dreptul satului Bădeuți (atestat ca se-
liște la 1591 — *Ibidem*, XVI, vol. IV, nr. 10). De aici invaziile urmau fie pîrîul
Bașeu spre Ștefănești și Dorohoi (la 1 septembrie 1579 sînt menționați Bivolarii
„care de la tătari a rămas seliște și nu era într-însa nici un suflet de om, ci a fost
fără oameni”, *ibidem*, III, nr. 151), fie malul drept al Prutului, spre Iași (la 1582
satul Rînghilești este atestat ca seliște, *ibidem*, nr. 234). La începutul secolului al
XVII-lea unele seliște sînt repopulate (Bădeuți și Rînghilești), apărînd chiar sate
noi (Sebeșanii, pe Bașeu, lîngă Bădeuți, probabil în locul numit astăzi Cotul bise-
ricii, și Slobozia Ștefăneștilor).

¹¹⁶ *Războieni...*, p. 194.

¹¹⁷ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. îngrijită de P. P. Panai-
tescu, ed. a II-a, p. 140.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 141.

¹¹⁹ *Ibidem*.

La mai puțin de un an de la urcarea pe tron a lui Ștefan cel Tânăr și în aceeași lună în care se încheiasă o convenție cu Polonia — august 1518 — tătarii conduși de hanul Albu atacă, probabil la cererea turcilor, prin „șleahul Sorocci”. Venind dinspre Iași pe „Drumul Furilor”, o parte din oastea condusă de Ștefăniță staționează în Ștefănești, în timp ce grosul armatei, în frunte cu vornicul Petre Carabă, trecind probabil prin nordul acestei localități, îi surprinde pe tătari în zorii zilei de 9 august 1518 la confluența pârului Ciuhur cu Prutul¹²⁰. Peste numai două decenii, istoria se repetă, de această dată în cel mai nefavorabil context internațional pe care l-a avut până atunci Moldova: este vorba de agresiunea tătarotomano-poloneză din anul 1538. Atacul tătarăsc, desfășurat în perioada când Petru Rareș ducea tratativa cu polonii, la Hotin, s-a terminat cu înfrângerea tătarilor la marginea Ștefăneștilor¹²¹. Nu este exclus ca în această localitate să fi avut loc acel ultim sfat al lui Petru Rareș cu boierii¹²², după cum este foarte probabil ca, la întoarcere, Soliman cel Mare să fi trecut Prutul pe la Ștefănești¹²³. Tot aici are loc, la 1572, o ciocnire între avangarda oștirii lui Bogdan Lăpusneanu, venit cu ajutor polonez ca să reocupe tronul Moldovei și armata lui Ion-vodă¹²⁴. După două decenii de la marea invazie turco-tătară din anii 1574—1575, la 1 septembrie 1595, staționează în Ștefănești, „ars din temelie de cazaci”¹²⁵, armata poloneză condusă de hatmanul Zamoyski, care-l proclamă domn pe Ieremia Movilă, în sudul acestei localități¹²⁶.

La începutul secolului al XVII-lea, localitatea suferă numeroase distrugeri, provocate în special de armatele poloneze care obișnuiau să însoțească familia Movileștilor spre capitala Moldovei, urmind drumurile de pe valea Prutului. Astfel, între 16—19 decembrie 1607, aici are loc o mare bătălie între Constantin Movilă, venit cu ajutor polonez, și vărul său, Mihail Movilă, domnul Moldovei, la care au participat peste 30 000 de oameni¹²⁷. În toamna anului 1615, Alexandru Movilă, însoțit de aproximativ 20 000 de cazaci, polonezi și francezi, merge pe „Drumul Furilor” spre Iași, trecind și prin Ștefănești¹²⁸. Peste un an, Ștefan al II-lea Tomșa, încercând să reocupe tronul Moldovei cu ajutor turcesc și tătarăsc,

revăzută de P. P. Panaitescu, 1959, p. 183.

¹²⁰ *Cronicele slavo-române din secolele XV—XVI*, publicate de I. Bogdan, ed.

¹²¹ *Ibidem*, p. 184.

¹²² Ca urmare a faptului că Soliman cel Mare evită lupta cu Petru Rareș, îndreptându-se pe valea Bahluiului și a Siretului spre Suceava, domnul Moldovei s-a retras, probabil în urma unei ciocniri avute cu muntenii și tătarii care au acceptat să meargă prin „trecătoarea Botoșanilor”, spre Ștefănești. Într-adevăr, această localitate se află „nu departe” de Hotin (Antoniou Veranciu, *Despre espedițiunea lui Soliman cel Mare, împăratul turcilor în Moldova și Transilvania asupra lui Petru și Ioane*, în Ilarian, „Tesaur de monumente istorice”, III, p. 165), iar distanța poate fi parcursă, străbătând chiar și întinsa pădure de pe malul stîng al Prutului, într-o singură zi (Petru Rareș se desparte de boieri la 14 septembrie 1538 — *Cronicele slavo-române din secolele XV—XVII*, p. 99 — ajungînd în aceeași zi la Hotin — *Petru Rareș*, Buc., 1978, p. 184).

¹²³ „Itinerarul turc” (*Călători străini*..., I, p. 385), arată că sultanul s-a întors din Suceava pe la Bandoș (Botoșani), ultima localitate menționată fiind Ispini (probabil Ștefănești). Cronicarii turci vorbesc despre construirea unui pod peste Prut lângă localitatea La movile (probabil la O sută de movile), cunoscută și cu numele de Gîrla morii (această gîrlă existentă în continuarea Iazului morii, se vărsa în Prut în dreptul satului O sută de movile; *Cronici turcești privind țările române*, I, p. 231).

¹²⁴ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 196. În apropierea Ștefăneștilor s-a descoperit și acceaia bătăuță de Ion-vodă, la 1573.

¹²⁵ *Călători străini*..., III, p. 644; în atacurile asupra Moldovei, cazacii constituiau avangarda armatei poloneze.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ V. Lungu, *Mihăiilaș Movilă și Moldova în anul 1607*, în „Cercetări istorice”, VIII—IX, 1932—1933, nr. 1, p. 99.

¹²⁸ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 41; Aurel H. Golimas, *Lupta decisivă de la Tătărași și capitularea dorobanților deasupra Tăuteștilor*, 1935, p. 14.

nimicește în această localitate aproximativ 1 000 de călăreți polonezi și francezi ¹²⁹. În tirgul incendiat probabil de incursiunea tătară-cazacă din 1650 ¹³⁰, Gheorghe Ștefan, împreună cu 4 000 de ardeleni, așteaptă, la 1653, ajutorul promis de polonezi în lupta împotriva lui Timuș Hmelnițki ¹³¹. De asemenea, dacă la 1684 "se auzea prin țară că este la Ștefănești, pe Prut, o tabără poloneză" care venea să-l repună domn pe Ștefan Petriceicu ¹³², peste doi ani, în august 1686, aici face popas armata condusă de Ioan Sobieski ¹³³. Dealtfel, în 1691, cu ocazia celei de a doua campanii în Moldova, regele polonez se oprește tot în acest târg ¹³⁴.

7. Evoluția tirgului. Locuitorii.

Firește, aceste invazii și jafuri, la care se adaugă și altele necunoscute nouă, precum și calamitățile naturale — incendii, inundații, cutremure și invazii ale lăcustelor ¹³⁵ — au făcut ca evoluția acestui târg să fie destul de sinuoasă. Menționat, la 1476, ca un târg "cu mulți frunțași" ¹³⁶, este reprezentat în harta lui G. Reichersdorff, tipărită la 1550, prin trei turnuri ¹³⁷, deși între timp cunoscuse cel puțin cinci invazii tătară-polone. Târgul se menține între localitățile importante ale Moldovei și în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, din moment ce, cu numele Stepanurte îl întâlnim într-o hartă a Europei din 1579, iar cu cel de Stepanovițe în harta lui Domenico Custos din anul 1596 ¹³⁸. De asemenea, menționat ca un târg cu 150 de case la 1593 ¹³⁹, Ștefăneștiu sînt trecuți, la 1600, alături de Botoșani, Roman, Bacău, Birlad, Tecuci și Hîrlău în categoria acelor "oppida notabiliora", menționate de Heidenstein ¹⁴⁰. În 1612, la numai cinci ani de la bătălia dintre urmașii lui Ieremia și Simion Movilă, acest oraș îl impresionează pe Tomasso Alberti, care îl descrie ca pe un "tîrg mare cu 2 000 de case" ¹⁴¹. Acceptînd acest număr, Const. C. Giurescu considera că populația acestei localități era, la aceeași dată, de aproximativ 10 000 de locuitori ¹⁴².

Deși aceste date nu se par exagerate, nu se poate contesta faptul că, la începutul secolului al XVII-lea, Ștefăneștiu au cunoscut o înflorire economică și o evoluție demografică. O explicație poate fi căutată în atenția acordată acestei localități de Ștefan al II-lea Tomșa: acestui domn, care a rezidat uneori în Ștefănești, i se datorește, după părerea noastră, construirea bisericii Cuvioasa Paraschiva ¹⁴³, în apropierea ctitoriei lui Ștefan cel Mare.

¹²⁹ *Călători străini...*, IV, p. 404; *Cronici turcești privind țările române*, I, p. 517.

¹³⁰ Documentul din 12 mai 1651 arată că Macri căpitan și apoi pircălab de Ștefănești și-a pierdut "dresele și privilegiile de moștenire... cînd au venit Galga sultan cu oaste tătarască și Bogdan Hmelnițki hatman" (Biblioteca Academiei, XLVI/150).

¹³¹ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. E. Boldan, 1956, p. 212. Venind cu ajutor tătarăsc pe "șleahul Sorocei", Vasile Lupu află de capitularea cazacilor în cetatea Sucevei atunci cînd ajunge în Ștefănești (*Ibidem*), p. 220).

¹³² N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 148.

¹³³ *Ibidem*, p. 163—164; scrisoarea din 1 august 1686 în care se descrie această campanie poloneză, este scrisă în Ștefănești (*Ibidem*).

¹³⁴ E. Diaconescu, *op. cit.*, p. 58—59. Înaintea acestei campanii are loc la Ștefănești o ciocnire între un grup de moldoveni în frunte cu Turculeț cel Mare, aliatul lui I. Sobieski și 40 de turci care veneau dinspre Camenița (I. Neculce, *op. cit.*, p. 182).

¹³⁵ *Călători străini...*, IV, p. 362.

¹³⁶ *Războieni...*, p. 194.

¹³⁷ Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, p. 214.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 288; *Călători străini...*, III, p. 303.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 352.

¹⁴⁰ D. Ciurea, *Noi considerații privind orașele din Moldova*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie "A. D. Xenopol", Iași, VII, 1970, p. 30.

¹⁴¹ *Călători străini...*, IV, p. 362; același călător îl menționează ca un târg mare și în 1613 (*Ibidem*).

¹⁴² Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, p. 289.

Începînd cu deceniul al patrulea al secolului al XVII-lea izvoarele documentare vorbesc despre decăderea acestui tirg. Astfel, Paolo Bonnici nota în 1632 : „de la Iași, pentru a merge în Polonia, treci printr-un tirg numit Ștefănești de circa 200 de case, cam la 40 de mile depărtare de Iași”¹⁴⁴. Peste patru ani, în descrierea anonimă a soliei lui J. Krasinski, se arată că „acest orașel înainte vreme era însemnat, după cum se vede din așezarea lui, și după biserica de zid frumos clădită, dar acum ruinată, pentru restaurarea căreia acum se cară pietre și alt material”¹⁴⁵. De asemenea, dacă în același deceniu Niccolo Barsi consideră Ștefănești doar orașel¹⁴⁶, la 15 februarie 1657, Conrad Iacob Hildebrandt constată că „localitatea era tare ruinată”¹⁴⁷.

Avînd de suferit probabil și din urma războaielor turco-polone din anii 1672—1676, Ștefănești sînt atestați de solia lui Ioan Gninski din anul 1677 în aceeași stare de decădere : „orașul era odinioară destul de mare, are o biserică de zid cu acoperișul ars, un iezec lîngă oraș, dar stricat, a fost acolo o moară de zid. În acest oraș locuiesc călărași, dar nu știu dacă erau mai mult de o sută de gospodării de-ale lor”¹⁴⁸.

La 1684, Miron Costin, în Poema polonă numește localitatea oraș (miasto)¹⁴⁹, deși transformarea Căminței în cetate turcească (1672—1699) a lovit în activitatea comercială desfășurată pe „șleahul Hotinului”. Dealtfel, dezvoltarea Ștefăneștilor în ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea este afectată și de ocuparea ținutului Cernăuți și a cetății Soroca de oștile poloneze conduse de I. Sobieski¹⁵⁰.

La începutul secolului al XVIII-lea, ca urmare a reluării activității comerciale pe ruta Iași—Căminți și a navigabilizării râului Prut, tirgul Ștefănești cunoaște o anumită prosperitate economică¹⁵¹.

Fiînd un centru cu o oarecare însemnată economică și administrativă în care locuiau numeroși dregători, era firesc ca acest tirg să fie și sediul unor vechi manifestări culturale. Acestea trebuie legate, în primul rînd, de existența în Ștefănești a numeroși clerici. Astfel, numai pe lîngă biserica domnească se găseau 3—4 preoți de mir în frunte cu „popa cel domnesc”, deseori atestați în documente¹⁵². La aceștia se adăugă preoții celorlalte biserici menționate în Ștefănești. De asemenea, mulți dintre meșteșugari și negustori erau probabil știutori de carte, o parte dintre ei semnînd, în calitate de martori, documentele date în acest tirg¹⁵³.

Întemeiat probabil la începutul domniei lui Ștefan cel Mare, într-un loc deosebit de favorabil vieții omenești, tirgul Ștefănești trebuie considerat ca fiind continuatorul altor așezări, mai vechi. Centru meșteșugăresc și, mai ales, comercial, aflat în directă legătură cu Iașii, Hotinul, Soroca și Botoșanii, tirgul a cunoscut, în secolele XV—XVII, o anume prosperitate economică, dar și o sinuoasă evoluție demografică.

Decăderea acestei localități a fost doar temporară, Ștefănești constituind și în secolele următoare un tirg cu o anumită importanță economică, politică și culturală.

¹⁴³ Avînd în vedere asemănarea care există între acest monument și ctitoriile lui Ștefan al II-lea Tomșa (vezi V. Drăguț, *op. cit.*, p. 18), ca și informația potrivit căreia exista, la 1612, o biserică mare, neterminată (*Buletinul Societății geografice române*, 1898, p. 61), credem că biserica Cuvioasa Paraschiva este construită în timpul acestui domn. Dealtfel, Ștefan al II-lea Tomșa este menționat în Ștefănești, la 1622 (*Călători străini*..., IV, p. 499).

¹⁴⁴ *Ibidem*, V, p. 21.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 113.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 74 și 154.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 601.

¹⁴⁸ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 71.

¹⁴⁹ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 216.

¹⁵⁰ I. Neculce, *op. cit.*, p. 182.

¹⁵¹ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 82.

¹⁵² Dintre preoții domnești sînt menționați în documentele emise în Ștefănești (pînă acum ne sînt cunoscute 17 documente scrise în acest tirg) : Albu (*Biblioteca Academiei*, CIII/162) ; Strătuț, (*Ibidem*, nr. 1550) ; Ștefan (*D.I.R.*, A, XVII, IV, vol. II, nr. 111 ; *ibidem*, III, nr. 253).

¹⁵³ *Ibidem* ; Arh. St. București, Mitropolia Moldovei, CLVI/3.

1. Podul de piatră construit pe Bașeu, în dreptul satului Bădeuți, probabil în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.

2. Sigiliul șoltuzului și pecetea tirgului Ștefănești de pe un zapis din 15 martie 1614.

PE URMELE LUI MOISE MOVILĂ ȘI ALE LUI GHEORGHE ȘTEFAN

DE

ILIE CORFUS

S-a întâmplat ca la cumpăna deceniilor șase și șapte din secolul al XVII-lea trei foști domni români să se găsească în același timp în refugiu în Polonia, apelând cu toții la ajutorul acestei țări pentru a-și redobândi tronurile. Ei erau Moise Movilă, domn în două rînduri a Moldovei (1630—1631, 1633—1634), Gheorghe Ștefan, domn al aceleiași țări (1653—1658), și Constantin Șerban Basarab, domn al Țării Românești (1654—1658). Aici ne vom ocupa numai de primii doi, urmînd ca informații noi în legătură cu pribegia fostului domn muntean să fie date în alt articol.

Despre Moise Movilă se știa pînă acum că, destituit de Poartă, a trecut în mai 1634 în Polonia, cu mercenarii și tezaurul său, și că în septembrie același an s-a angajat să dea hatmanului Koniecpolski o sumă anuală de 1 000 de zloți roșii, 100 de boi și 13 buți de vin dacă îl va reinstala în scaun, iar că o lună mai tîrziu a salutat pe rege la seim¹. Acolo, în noua sa patrie, al cărei cetățean nobil era, își găsi el liniștea pentru restul vieții sale, iar țara părăsită Moldova, l-a uitat pentru totdeauna². Nu demult s-a aflat care au fost obiectele prețioase rămase de la el în Polonia, la vara sa Ana, fiica lui Ieremia Movilă și soția lui Stanislaw Potocki, voievod al Cracoviei și mare hatman al regatului, și s-a stabilit anul morții sale (1663)³.

Noi documente, descoperite în ultimul timp în Arhiva centrală de acte vechi din Varșovia, arată că el nu s-a resemnat, deci n-a stat tot timpul liniștit în noua sa patrie, ci, dimpotrivă, a făcut spre sfîrșitul vieții sale o nouă încercare de a obține domnia. Acesta a avut loc la începutul anului 1660, imediat după prima expediție, nereușită, a lui Constantin Șerban în Moldova (noiembrie 1659) și la începutul domniei lui Ștefăniță Lupu. Este vorba de o acțiune diplomatică întreprinsă, la insistența sa și a Anei Potocki, de regele Poloniei, Ioan Cazimir, și de cancelarul său, Nicolae Prażmowski, nu însă direct la Poartă, ci pe lîngă hanul tătarilor, Mehmed Ghiral al IV-lea, și pe lîngă vizirul său, Sefer Gazi aga, cu scopul ca aceștia să-l așeze din nou în scaun. Tătarii s-au arătat dispuși, dar s-au adresat mai întîi sultanului pentru aprobare⁴. La un răspuns afirmativ din partea Porții nu se putea însă aștepta cel ce cu decenii în urmă fusese mazilit în două rînduri de ea, tocmai pentru prea marea sa simpatie față de poloni. De aceea, el a cerut ca regele să insiste din nou și cît mai urgent pe lîngă tătari, ca aceștia să-l pună în scaun înainte de a li se întoarce solii cu răspunsul de la Constantinopol, promițînd la 16 februarie 1660, din Liov, cancelarului că-i va da, cînd se va vedea din nou domn, 3 000 de zloți roșii⁴. Dar răspunsul sultanului, comunicat cancelarului la 10 iulie același an de vizirul hanului, a fost negativ: „Cine a apelat mai întîi la monarhii străini, iar nu la noi — ar fi declarat padișahul — acela este trădătorul nostru... Nu-i nevoie ca cineva să intervină

¹ I. Bogdan, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, vol. II, p. 611—612.

² N. Iorga, *Istoria românilor*, V I, București, 1938, p. 43—44.

³ I. Corfus, *Odoarele Movileștilor rămase în Polonia*, în „Studii”, 25 (1972), nr. 1, p. 35, 55—56.

⁴ Anexa 2.

⁴ Anexa 3.

pentru unul ca acesta⁶. Regele a insistat însă din nou pe lângă han, dar n-a încercat nimic fără avizul Porții⁷, care a fost așteptat în zadar.

Dar dacă Moise Movilă s-a bucurat pînă la sfîrșitul vieții de ospitalitatea polonă, Gheorghe Ștefan a fost lipsit cu totul de ea, neputînd fi iertat pentru faptul că în 1657, domn încă fiind, a ajutat pe Gheorghe al II-lea Rákóczy, principele Transilvaniei, să ia cu armele tronul Poloniei. Încercarea făcută de el la 12 decembrie 1657 pe lângă cancelarul polon de a fi reprimat în grația regelui⁸ a dat greș. Mazilii în martie 1658 de Poartă, care-și arăta în felul acesta prietenia față de Polonia, se știe că el a trecut în Transilvania, de unde a încercat, cu ajutor de la același Rákóczy, să-și reia tronul în expediția-i, nereușită, din iulie 1658. Se știe apoi că în urma acestui eșec, el s-a gândit la un adăpost în acele țări, care fuseseră aliate în războiul împotriva Poloniei, de unde și pribegia sa prin centrul, nordul și răsăritul Europei, fără a se alege însă cu nimic la Viena (1660), Moscova (1662) sau Suedia (1665), și că s-a stabilit, în sfîrșit, la Stettin, pe atunci posesiune suedeză, de unde a trimis în 1665 în misiune la Ludovic al XIV-lea pe Alexandru Iuliu Torquat, agent suedez, care trecuse cu zece ani mai înainte pe la el, prin Moldova, la cazaci, și care acum se afla în serviciul său, apoi în 1667 pe Nicolae Milescu, și unde a închis în 1668 ochii pe vecie⁹.

Documente inedite, culese din aceeași arhivă poloneză, pun în lumină aspecte necunoscute pînă acum ale pribegiei sale. În primul rînd se dovedește că nereușita din vara anului 1658 nu l-a făcut să renunțe la planul de a-și relua cu armele domnia. În acest scop, el a început să-și recruteze mercenari, chiar din Polonia, pentru a alunga pe Gheorghe Ghica, înlocuitorul său în scaun. Aceasta se constată din scrisoarea hanului (același han, la care se apela atunci pentru reinstalarea lui Moise Movilă) către regele polon din 1659, prin care i se cerea să nu-i permită asemenea recrutări și nici trecerea prin Polonia în Moldova. Pentru a-l face să-i împlinească cererea, hanul amintea regelui de pagubele pricinuite de mercenarii lui Gheorghe Ștefan, considerat acum trădător și dușman al său, pe teritoriul polon, cînd i-a trimis în ajutorul lui Rákóczy¹⁰.

În al doilea rînd, se arată că domnul pribeg s-a străduit din nou să obțină iertarea regelui Poloniei și un adăpost în această țară. În acest scop, el a apelat mai întîi la „voievodul” (comandatul) trupelor tătarăști de la Cetatea Albă, Șah Bulat elagasi (cel ce avea să anihileze cele două încercări ale lui Constantin Șerban din 1659 și 1661 de a lua tronul Moldovei) ca să stăruie pe lângă cancelarul suveranului polon să-i uite greșala și să-l ia sub protecția sa. Gheorghe Ștefan întreținuse, cînd era domn, relații bune cu căpeteniile tătarilor din Bugeac, un mîrzac de acolo, Ruștem, venindu-i în ajutor în vara anului 1653 la asediul Sucevei cu o sută de tătari, iar pe Șah Bulat îl numea prieten al său într-o scrisoare a sa din primăvara anului următor¹¹. Dar prietenul la nevoie se cunoaște, iar Șah Bulat a dat dovadă de aceasta, cînd a cerut, la 11 octombrie 1660, cancelarului să roage pe rege să-l ierte și să-i acorde azil în Polonia, asigurîndu-l că și hanul ar fi mai bucuros ca el să meargă la prieteni, adică la poloni, decît la dușmani, adică la cazaci, cu care tătarii se aflau atunci în război, ca unii ce se pusese sub protecția Moscovei¹². Regele a căutat însă să se asigure mai întîi de acordul personal al hanului, trimițîndu-i în acest scop un sol și primindu-i răspunsul din 4 decembrie același an, cu „îngăduința” de a-l lăsa să intre și să locuiască în Polonia, cu toate rudele și bunurile sale, fără a i se popri ceva din acestea pentru sultan sau pentru el, hanul. Și întocmai ca Șah Bulat, și el era de părere că era mai bine să se ducă la poloni decît la tătari, sperînd ca din Polonia să-i trimită la nevoie împotriva acestora din urmă ajutor de cîteva sute de mercenari, recrutați pe cheltuiala sa¹³. În același sens și cu aceleași argumente a intervenit tot atunci și Murad Ghirai Nureddin sultan, fratele hanului, iar în scrisoarea către cancelarul polon acesta își exprima chiar speranța reprimării domnului mazil în grația sultanului¹⁴.

Dar, lucru și mai surprinzător, Gheorghe Ștefan, cetățean nobil al Poloniei încă din anul 1654, a apelat direct la rege, la Varșovia, cerîndu-i azil și ajutor pentru redobîndirea domniei și

⁶ Anexa 4.

⁷ Anexa 6.

⁸ Biblioteca Czartoryski din Cracovia, ms. 402, f. 313.

⁹ N. Iorga, în prefața volumului al X-lea din colecția Hurmuzaki, p. IV—VII, și în *Istoria românilor*, VI, p. 218—241.

¹⁰ Anexa 1.

¹¹ Amănunte, în corespondența inedită a lui Gheorghe Ștefan cu polonii, pregătită pentru tipar.

¹² Anexa 5.

¹³ Anexa 6.

¹⁴ Anexa 7.

promi(indu-i, în schimb, o mare sumă de bani. A fost însă refuzat. Aflăm aceasta din scrisoarea sa (în limba latină), adresată cancelarului la 26 februarie 1666 din Szin, localitate în Slovacia, aproape de Košice, de fapt un răspuns la scrisoarea acestuia, adusă lui de fratele său, hatmanul, și în care se dezvinovăța, declarând că n-a avut nici o înțelegere cu Rákóczy, suedezii și cazacii împotriva Poloniei și că nu le-a cunoscut planul, și constata cu durere că acum i se refuză privilegiul ce i-l asigură „indigenatul” de a și găsi la nevoie adăpost în patria-i adoptivă. La ce-l folosește această cetățenie — se întreba el — dacă i se cer sume mari de bani pentru trecerea sau șederea sa temporară în Polonia? Era gata să plătească sau să dubleze chiar suma promisă regelui la Varșovia, numai să fie ajutat să-și redobândească țara de baștină și demnitatea. Aștepta răspuns¹⁴. Acesta i-a fost însă potrivnic, mîndru-l mai departe pe drumul cunoscutei sale pribegii. Pe deasupra mai fusese păgubit de niște obiecte prețioase de către hatmanul Potocki, soțul Anei, care le luase de la oamenii săi trimiși să le vîndă în Polonia¹⁵.

În sfîrșit, aflăm acum cu ce misiune l-a trimis pe Torquat la Paris. În scrisoarea sa din 2 ianuarie 1665, expediată prin acesta din Stettin, el atrăgea atenția regelui Franței, Ludovic al XIV-lea, asupra pericolului otoman care amenința creștinătatea și se oferea să-l înfrunte, dacă ar fi ajutat cu arme, oameni și mijloace¹⁷.

Publicăm, în anexe, scrisorile inedite, toate originale, de care a fost vorba mai sus. Primele șase, redactate în limba polonă (folosită de tătari în corespondența lor cu polonii), sînt însoțite de traducerea lor românească, iar ultimele două, în limba latină, se bucură de rezumate mai ample. Cuvintele tipărite în traducere cu litere cursive, în original sînt scrise în latinește.

A N E X E

1

Kobazei (1659).

Mehmet Ghirai al IV lea către Ioan Cazimir

Îi cere să nu permită lui Gheorghe Ștefan să recruteze mercenari în Polonia și să treacă în Moldova împotriva noului domn, Gheorghe Ghica.

Naiaśnieysz y niezwyćieżony monarsze, krolu Polski, bracie nasz miły. Zdrowia dobrego z szczeni wszelakim od P. Boga wszechmogącego zaziwac zyczymy uprzejmie.

Wziąłismy pewną wiadomość yz Stephan woiewoda przeszły wołoski, który ieście do tego czasu w ziemi węgierski zostaie, zaciąga woyska, ktore zgromadziwszy prosto ma z nimi yść kolo Zambora y Stryia tym slakiem, a wyrznuwszy się, bezpiecznie ma uderzyć na Gikę teraźniejszego woiewode wołoskiego, który iako unkiarowi jego mosci tak też y nam wszystkim test zydliwy. A co strony Stephana wojewody przesłego wołoskiego, ten iest naszym szdrycay y nieprzyiacielem, a co wieksza ze y wam niemalą skodę uczynił czescią woyska swego w te czasy gdyśmy tabor węgierski gromili y onych samych. O co usilnie upraszamy, abyście onemu iako przechodow tak tesz y zaciagow w Polsce zabronic kazali. W tym wielką przyeiasn pokaze w.k. mśc, brat nasz, ktoremu natenczas wszelakich szesłiwsoli od P. Boga zaziwac zyczymy. Dan z Kobazey.

W.k.mosci wszego dobra zyczliwy brat, Mehmet Gieray chan wielkich ord krymskich. Naiaśnieyszemu y niezwyćieżonemu monarsze Janowi Kazimirzowi z bozey laskiey krolowi polskiemu, wielkiemu xiazeciu litewskiemu, ruskiemu, pruskiemu, mazowieckiemu, zmuudzkiemu, inflantskiemu, smolenskiemu, czernuechowskiemu, a szwedzkiemu, gotskiemu, wandalowskiemu dziedzicznemu krolowi etc., bratu y przyiacielowi naszemu pilnie.

A.1659

Preastrălucite și nebiruite monarh, fratele nostru drag. Vă dorim din inimă să vă bucurați de bună sănătate, cu toate fericirile de la Domnul Dumnezeu cel atotputernic.

Am luat știre sigură că Ștefan, fostul voievod al Moldovei, care încă pînă acum se află în țara ungurească¹, recrutează oști, pe care stringîndu-le, urmează să meargă cu ele de-a

¹⁴ Aneca 8.

¹⁵ E. Hurmuzaki, *Documente*, IX—1, p. 246—247.

¹⁷ Anexa 9. Scrisoarea, pe microfilm, mi-a fost se mnalată de cercetătorul Gh. Chiriță, căruia-i aduc și pe această cale mulțumiri.

¹ Citește: Transilvania.

dreptul pe la Sambor și Stryj, pe șleaul acela, și făcându-și drum, are să lovească în siguranță în actualul voievod al Moldovei, Ghica², care este binevoitor atît mării sale suveranului nostru³, cît și nouă tuturor. Iar cît privește pe Ștefan, fostul voievod al Moldovei, acesta este un trădător și un dușman al nostru, ba mai mult, că și vouă v-a făcut pagubă destul de mare cu o parte din oastea sa în acea vreme, cînd noi am distrus tabăra ungurească și pe ei înșiși⁴. Rugăm străruiți ca să dați poruncă să i se interzică atît trecerile, cît și recrutările de mercenari în Polonia. Cu aceasta, mări voastră regească, fratele nostru, ne va arăta mare prietenie, căruia îi dorim deocamdată să se bucure de la domnul Dumnezeu de toate fericirile. S-a dat din Kobazel

Al mării voastre regești frate doritor de tot binele, Mehmed Ghirai han al marelor hoarde din Crimeea⁴. Pecetea inelară a hanului>.

<Adresa:> Preaștrălucitului și nebiruitului monarh, Ioan Cazimir, din mila lui Dumnezeu rege al Poloniei, mare principe al Lituaniei, Ruteniei, Prusiei, Mazoviei, Samogitiei, Livoniei, Smolenskului, Cernihovului și rege ereditar al Suediei, goților, vandalilor, fratelui și prietenului nostru, grabnic.

<De altă mină:> <Anul> 1659.

(Arhivele centrale de acte vechi din Varșovia, Arhiva coroanei din Varșovia, fondul tătăresc, cartonul 62, mapa 82, nr. 414. Original).

2

<Începutul anului 1660>.

Sefer Gazi aga, vizirul hanului, către cancelarul Nicolae Prażmowski.

Răspuns la solia lui RożniacăEti: va stărui pe lină Poartă pentru reinstalarea lui Moise Movilă în scaun.

... Co strony Mohily woiewody przedtym woloskiego, w wielkiej jest u nas za nim przyczyna jego k.mści cenie. Zarazem do cesarza jego msci tureckiego posla naszego wysyłamy y o tym sie barzo wielce starać bendziemy.

<La sfîrșitul scrisorii:> În privința fostului voievod al Moldovei, intervenția m.s. regelui pentru el este la noi de mare preț. Trimitem îndată solul nostru la m.s. împăratul turcesc și ne vom da foarte multă silință pentru aceasta.

(*Ibidem*, cartonul 61, mapa 170, nr. 314. Original).

Liov, 16 februarie 1660.

Moise Movilă către Nicolae Prażmowski

Îi mulțumesc pentru că a intervenit pe lingă han ca să-l reazeze în scaun și se obligă să-i dea o sumă de bani, numai ca hanul să facă aceasta înainte de a primi răspunsul Porții. Jasnje wielmozny mści xieze kancelerzu wielki koronny a mnie wielce mści panie y dobrodzieu.

Wziawszy wiadomość od iey mci pani woiewodzinye krakowskiej, siostry moiey, także y od im pana Wieniawskiego natenczas posła krola iego mci pana mego milosciwego zes wn m. m. pan, wziawszy mię w protekcyę swoję, wyswiadczyć ieswoy dobry affekt y łaskę krola iego mci pana mego milosciwego do hana iego mci promowując mię na hos hospodarstwo woloskie. Co za łaską boza y promocyą wm m.m. pana tenze pan poseł krola iego mci wszystko dobrze y pomysłnie sprawił y odniósł mi listy od wezyra iego mci, obiecując mi panstwo woloskie. Na które

² Gheorghe Ghica (aprilie 1658 — noiembrie 1659). Acesta a trimis, îndată după luarea domniei, la regele Poloniei mai multe solii: un sol al său, care se întorcea de la Varșovia, a poposit la 28 iunie 1658 la Lublin; altul, care ducea daruri regelui, a trecut prin același oraș la 30 iunie; alți trei soli au fost trimiși pe rînd la începutul anului 1659: unul, care ducea regelui un prizonier, a poposit la 11 februarie în orașul amintit, al doilea a trecut tot pe acolo la 28 februarie, iar al treilea s-a oprit în același oraș la 18 și 19 martie 1659 (Arhivele de stat ale voievodatului Lublinului, fondul Concicile orașului Lublin, nr. 256, f. 86, 108 v, 109, 113).

³ Sultanul Mehmed al IV-lea (1648—1687).

⁴ Aluzie la capturarea, la 30 iulie 1657, de către tătari, a celei mai mari părți din armata transilvăneană în Podolia, în timp ce se întorcea acasă, după capitularea lui Gheorghe al II-lea Rákóczy în fața polonilor.

⁴ Mehmed Ghirai al IV-lea (1642—1665).

za łaską bożą y łaską krola iego mci pana mego miłosciwego y promocyą wm m.m. pana y dobrodzieia gdy na tem stolku osiedzę, nie tylko usług moją, ale wszelaką wdzięcznością do skonczenia życia moiego oblięgatus zostaie wm m.m. panu, Tylko y de końca upraszam abyś wm m.m. pan raczył nie opuszczać mię z rąk swoich, a temi czasy racz tak do hana iego mci, iako y do wezyra iego mci listy posłać, aby tem prędzey mogło się stac, nim posłowie hanscy powroczą z Konstantynopola od Porty, którzy szczególnie w tey sprawie są wyprawieni. A iakom ia przez jey mc panią wojewodziną y i.m. pana Wieniawskiego za podięte prace obiecał trzy tysiące czerwonych złotych wm m.m. panu, tak y teraz przez ten list nie tylko to, ale y samego siebie y całą substancją moie oblięguie, gdy mie p. Bog pocieszysz. Powolne y teraz usługi moie pilnie w łaskę wm m.m. pana zaleciwszy, zostaie wm m.m. pana cale zyczliwy przyjaciel y sługa powolny.

Moyzeasz Mohiła gospodar wołoski <autograf>.

Datum we Lwowie die 16 febr<uari> 1660.

Eminența voastră părinte mare cancelar al coroanei⁶, domnul și prietenul meu mult milostiv.

Luind știre de la doamna voievodeasa a Cracoviei, sora mea⁷, precum și de la dumnealui domnul Wieniawski, pe atunci sol al m.s. regelui, domnului meu milostiv, că domnia ta, domnul meu milostiv, luindu-mă sub protecția domniei tale, ai binevoit să declari milostivirii sale hanului bunul domniei tale simțămint și grația n.s. regelui față de mine, promovându-mă la domnia Moldovei, ceea ce, din mila lui Dumnezeu și promovarea domniei tale, domnului meu milostiv, același domn sol al m.s. regelui a rînduit totul bine și prielnic și mi-a adus scrisori de la milostivirea sa vizeirul⁸, făgăduindu mi domnia Moldovei. Pentru care, cînd, din mila lui Dumnezeu și din îndurarea m.s. regelui, domnului meu milostiv, precum și prin promovarea domniei tale, domniei și binefăcătorului meu milostiv, mă voi așeza în acest scaun, voi rămîne îndatorat domniei tale, domnului meu milostiv, nu numai cu slujba, ci și cu toată recunoștința mea plină la sfîrșitul vieții mele. Numai că te rog plină la capăt, ca domnia ta, domnul meu milostiv, să nu binevoiești să mă lepezi din mîinile domniei tale, iar acum binevoiește să trimiți scrisori atît milostivirii sale hanului, cît și domniei sale vizirului⁹, ca acest lucru să se poată face cît mai grabnic, plină se vor întoarce solii hanului de la Constantinopol, de la Poartă, care sînt trimiși mai ales în această treabă. Iar eu, după cum am făgăduit domniei tale, domnului meu milostiv, prin milostivirea sa doamna voievodeasă² și prin dumnealui domnul Wieniawski, 3 000 de zloti roșii⁴ pentru strădaniile depuse, tot așa mă oblig și acum prin această scrisoare nu numai la aceasta, ci și cu întreaga mea ființă, cînd mă va bucura Domnul Dumnezeu. Recomandînd și acum stăruitor plecatele mele slujbe grației domniei tale, domnului meu milostiv, rămîn al domniei tale, domnului meu milostiv, întru totul binevoitor prieten și plecată slugă.

Moise Movilă domn al Moldovei.

S-a dat în Liov, în ziua de 16 februarie 1660.

(Ibidem, fondul Moldova și Țara Românească, nr. 79. Original).

4

Baccisarai, 10 iulie 1660 .

Sefer Gazi aga către Nicolae Prażmowski

Răspuns la solia lui Wieniawski: a intervenit, fără rezultat însă, la Poartă pentru reinstalarea lui Moise Movilă în scaun.

... W wielki wadze u nas biła przyczyna waszey kanczylerki msci za panem Moyzyszem Mohiłą wojewodą przeszłym wołoskim. Posyłałismy w tei materiei do cesarza tureckiego, aby sie przyczynom naszym dosc stało. Tak odpowiedział: kto się przedtym garnał do monarchow postronny <ch>, a nie nas, iest naszym zdraycą, a kto się tesz znowu z bontownikow moich prosto uciekał do nog moich, słuszną abym takich zawsze chlebem opatrywał; nie potrzeba aby się kto przyczyniał za takowi, jam iest sobie udzielnym monarchą, wolno mi tego panowania kogo sam zechcę przyiaciela moy. Takiey iest respons turecki. Mysmy się z dusze starli y staramy temu czleku utrapionemu uslužili za przyczyną waszą, iako to o tym szerzy ustnie powie urodzony Wieniawski.

⁶ Nicolae Prażmowski, episcop de Luck (citește: Luțk).

⁷ În realitate, vara sa, adică Ana, fiica lui Ieremia Movilă, căsătorită a patra oară cu Stanislav „Revera” Potocki, voievod de Cracovia și mare hatman al regatului.

⁸ Sefer Gazi aga, vizirul hanului.

⁹ Zlotul roșu, monedă de aur, egală ca valoare cu florinul.

<Adaos la scrisoare:> În mare atenție a fost la noi intervenția domniei tale, domnule cancelar, pentru domnul Moise Movilă, fostul voievod al Moldovei. Am trimis în această materie la împăratul turcesc, pentru a se da satisfacție intervențiilor voastre. El a răspuns așa: „Cine a apelat mai întâi la monarhii străini, iar nu la noi, este trădătorul nostru, iar cine dintre rebelii mei a alergat din nou de-a dreptul la picioarele mele, drept este ca unora ca acestora să le asigur totdeauna plinea; nu-i nevoie ca cineva să intervină pentru unul ca acesta; eu sînt un monarh de sine stătător, îmi este îngăduit să numesc pe acela, pe care eu singur voi vrea să fie prietenul meu”. Acesta este răspunsul turcesc. Noi am stăruit din suflet și stăruim ca să slujim, la intervenția voastră, acestui om necăjit, după cum despre aceasta vă va spune mai pe larg din gură nobilul Wieniawski.

(*Ibidem*, fondul tătăresc, cartonul 61, mapa 141, nr. 284^b. Original).

5

Cudnów, 11 octombrie 1660.

Șah Bulat aga către Nicolae Prazmowski

Se roagă să obțină pentru Gheorghe Ștefan iertarea regelui și permisia de a ședea în Polonia. Constantin Șerban se află la cazaci.

Jasnie wielmożny mscy x-dze kancelerzu koronny, moy wielcze mczi pani y przyiacielu.

Przysławszy do nasz posła swego Stephan woiewoda przesły ospodar mułdawski uprasalacz nasz azebiłmi ia (iako ten ktori z s ramienia chana dobrodzieia mego na pogranicu mieszkaiacz tak przyaczol iako iey <!> inszy przestrzegal) u waszey kancelerska msczi proszbe moie wniosł za niem. Chczy wasza kancelerska moszcz jego krolewski mci uprasacz, azebi tego ospodara przeslego lubo w cim zgreszil krol jego m. Polski pod skrzydla swoje wzial. Chan dobrodzi moi y oaszem radnieyszi bendze, ze sie udaie do przyaciol naszich anizeli mial tak ucziniecz, iakos ten zdraicza Konstantin woiewoda multanski (ktorego y teras iest kilka set ludu przy Chmielnieczkim). Ia to biore na szlie swoim, ze chan jego m. bendze to mial sobie za wielka rzeczy wdzieciem gdis sie taczii ludze do naszich przyaciol, to iest do waszego monarchii, garną. Proszę ia waszei kancelerski mczi, azebis iemu viam rectam pokazawsi do krola jeogo mci, gdzie sobie upodoba mieyscze w ziemi krola jego mci tam mogł oszczeczaz, a ia chana dobrodzieia mego biore na szyć swoie, ze y wm memu m. panu bendzie z wielką sławą kiedi do siebie takiego cłowieka przigarnicz. A ia we wszistkim w czym roskazes wasa kancelerska moszcz sluziecz gotowem, zostaię przyacielem y bratem was. kancelerskiei mczi.

Szahbulat aga, woiewoda woisk białogrodzkich.

Datum z pod Cudnowa, 11 octobris a. 1660.

Jasznie wielmożnemu moiemu wielcze mscziwemu panu y przyaczelowi jego mci x-dzu Mikołaiowi Prazmowskiemu biskupowi łuckiemu, kancelerzowi wielkiemu koronnemu przyna-
lezy.

Prea puternice milostive părinte cancelar al coroanei, domnul și prietenul meu mult milostiv.

Ștefan, fostul voievod al Moldovei, trimițînd la noi solul său și rugîndu-ne ca eu (ca acela care, stînd în numele hanului, binefăcătorului meu, în ținutul de pe graniță, am prevenit alt pe prieteni, cît și pe alții) să stăruim pentru el cu rugămintea mea la domnia ta, domnule cancelar. Binevoiește domnia ta să rogi pe măriia sa regele ca să ierte pe acest fost domn de aceea ce a greșit¹⁰ și m.s. regele Poloniei să-l ia sub aripile sale. Hanul, binefăcătorul meu, va fi într-adevăr mai bucurpos dacă el se îndreaptă către prietenii noștri decît să facă precum acesta trădător Constantin voievodul Munteniei¹¹ (ale cărui cîteva sute de oameni se află și acum pe lîngă Hmielnițki)¹². Eu iau acesta pe grumazul meu că măriia sa hanul va socoti acesta drept un lucru mare și va fi mulțumit că asemenea oameni se grăbesc la prietenii noștri, adică la monarhul vostru. Eu te rog pe domnia ta, domnule cancelar, ca, arătîndu-i calea cea dreaptă la m.s. regele, și unde își va alege un loc în țara m.s. regelui, acolo să se poată așeza, iar eu voi lua pe han, binefăcătorul meu, pe grumazul meu, că și domniei tale,

¹⁰ Aluzie la ajutorul dat de Gheorghe Ștefan lui Gheorghe al II-lea Rákóczy împotriva regelui.

¹¹ Constantin Șerban Basarab (1654-1658).

¹² Gheorghe (Iuri), hatmanul cazacilor zaporojeni, fiul lui Bogdan Hmielnițki.

domnului meu milostiv, îți va fi cu mare slavă, cînd vei atrage la domnia ta un asemenea om. Iar eu sînt gata să te slujesc în toate cîte îmi vei porunci domnia ta și rămîn prietenul și fratele domniei tale, domnule cancelar.

Șah Bulat aga, voievodul oștilor Cetății Albe.

S-a dat Cudnów, 11 octombrie anul 1660.

Adresa: Preaputernicului mult milostivului meu domn și prieten, reverendului părinte Nicolae Prażmowski, episcop de Luck, marelui cancelar al coroanei se cuvine.
(*Ibidem* P, cartonul 62, mapa 92, nr. 424. Original).

6

Baccisarai, 4 decembrie 1660.

Mehmed Ghirai al V-lea către Ioan Cazimir

Răspuns la solia lui Wieniawski: Îngăduie lui Gheorghe Ștefan să șadă în Polonia a intervenit la Poartă pentru reinstalarea lui Moise Movilă în scaun.

Najasnieszy krolu Polski, bracie nasz.

W.k. msc brat nasz przyczyniając się za Stephanem woiewoda abysmy onemu przyiazdu pozwolili do Polski, czynimy to y pozwolamy na przyczynie w.k. msci brata naszego, niechay sobie miszka ze wszystkichmi dobrami dokrewnymi, mie waruionc się najmniejszy rzeczy iako od cesarza tureckiego tak tesz y nas, gdysz lepiey ze sie do was, iako do przyiacioli naszych, uda, anizeli do nieprzyiacioli. On w panstwach waszych zostawiwszy rozumiemy yz on zechce z strony swoiey z kilkaset przeciwko nieprzyaciolom iako waszym tak tesz y naszym wysylac gdy tego potrzeba ukaze. Przytym wam zdrowia dobrego y wszelakich szesliwosci zyczym og. p. Boga. Dan w Bakcysarai 4 decembris.

W.k.m. wszego dobra zyczliwy brat, Mehmet Gieray chan wielkich <ord>.

Wazna byla promotia w.k. msci za panem Mochila do nas. Zarazem wyslalismy do Stambu-la w tych sprawach. W Bogu nadzieis yz się woli w.k. msci stanie. Pawla Strasza zas y z drugim niewornikiem na prosbe w.k. msci puscilismy. Nie szerzac sie o wszystkim szerzey do jasnie wielmosznego xiondza kanczylerza pisali yustnnie mowili z panem Wieniawskim z ktorego poselstwa barzo kontenci zostalismy.

Preastrălucite rege al Poloniei, fratele nostru.

Măria voastră regească, fratele nostru, intervenind pentru Ștefan voievod ca să-i îngăduim venirea în Polonia, facem acesta si-i îngăduim, la stăruința mării voastre, frate e nostru, să locuiască, cu toate bunurile și cu rudele sale, fără a se rezerva atît din partea împăratului turcesc, cît și din partea noastră nici cel mai mic lucru, căci e mai bine că se duce la voi, ca la prietenii noștri, decît la dușmani. Rămîntînd el în țările voastre, socotim că va voi să trimită din partea sa cîteva sute de oameni împotriva dușmanilor voștri, cît și ai noștri¹³, cînd nevoia o va cere. Cu acesta, vă dorim de la Domnul Dumnezeu bună sănătate și toate fericirile. S-a dat în Baccisarai, la 4 decembrie.

Al mării voastre de tot binele doritor frate, Mehmed Ghirai han al marilor hoarde.

Pecetea inelară. Adresa ¹⁴.

Titulă: *Intervenția mării voastre pentru domnul Movilă a fost valabilă. Îndată am trimis la Stambul în aceste treburi. Avem nădejde în Dumnezeu că va fi pe voia mării voastre. La rugămîntea mării voastre, am aliberat pe domnul Strasz și pe un alt rob. Fără a ne întinde, am scris despre toate mai pe larg reverendului părinte cancelar¹⁴ și am vorbit din gură cu domnul Wieniawski, de a cărui solie rămînem tare mulțumiți.*
(*Ibidem*, cartonul 61, mapa 148, nr. nr. 292 a și b. Original).

7

1660

Murad Ghirai Nureddin către Nicolae Prażmowski

Intervine ca regele să permită lui Gheorghe Ștefan să locuiască în Polonia.

Jasnie oswieconemu y wielebnemu w Chrystusie xiedzu Mikołaiowi Prażmowskiemu biskupowi łuckiemu, kanczlerzowi naywyższemu koronnemu polskiemu, opactwa sieciechowskie-mu administratorowi, proboszczowi krakowskiemu.

¹³ Aluzie la cazaci.

¹⁴ Ca la nr. 1.

¹⁴ N. Prażmowski.

Stephan gospodar preszely woloski poniewacz garnie sie do łaski krolewsky, mowi y chce znowu wiernym podaany byc cesarzowi jego mosci tureckiemu y chanowi jego mosci bratu naszemu, oto tyz przyczyniam sie za nim naprzod do krolewsky y do waszey mosci, aby mu krol jego mosc pozwolil tu do ziemi swoiey wiechac tymczasem nim go cale znowu przyprawdzimy do łaski cesarza jego mosci y chanas jego mosci. A lepybyz nam sie nam widzi ze sie do krolewskiey mosci ziemi udaie nizeli do inszych nieprzyjaciol naszych polnych y iabyz upraszam waszey kancelarskiey mosci, aby mu byz pozwolil krol mulosciwy w ziemle swoie wiechac y gdzie mu sie kolwiek podobaa, aby mu bylo wolno za przyczyno naszo siedziec, gdziebyz sobie kolwiek spodoba. A natenczas zyczliwym bratem zostae w m.m.p. zyczliwy brat y przyziaci.

Jasnie wielmozny Murat Gieray Nuradyn sultan ord wielkich y malych.

Jasnie oswieconemu y wielebnemu w Chrystusie xiodzu Mikolaiewi jego mosci panu Prazmowskiemu, biskupowi luckiemu, kancelerzowi naywysszemu koronnemu polskiemu, opactwa sieciechowskemu administratorowi, proboszczowi krakowskiemu, bratu naszemu.

Luminatului si venerabilului Intru Hristos parintelui Nicolae Prażmowski, episcop de Luck, cancelar suprem al coroanei polone, admirator al abației de Sieciechów, paroh al Cracoviei.

Fiindcă Ștefan, fostul domn al Moldovei, aspiră la grația regelui, spune și vrea din nou să fie supus credincios mării sale împăratului turcesc și mării sale hanului, fratelui nostru, iată că și eu intervin pentru el, mai întâi la marea sa regele, apoi la domnia ta, ca m.s. regele să-i îngăduie să între deocamdată aici, în țara mării sale, plină ce-l vom aduce din nou cu totul în grația m.s. împăratului și în cea a m.s. hanului. Și nouă ni s-ar părea că ar fi mai bine ca el să se ducă în țara m.s. regelui decât la alți dușmani ai noștri comuni, și eu te-aș ruga pe domnia ta, domnule cancelar, ca milostivul rege să-i îngăduie să între în țara sa, oriunde i-ar plăcea, și să i se dea voie, la intervenția noastră, să șadă oriunde i-ar plăcea. Iar deocamdată rămân al domniei tale, domnului meu milostiv, binevoitor frate și prieten. preaputernicul Murad Ghirai Nuredin sultan al hoardelor mari și mici.

<Pecetea ovală, mică, imprimată>.

<Adresa>: Prealuminatului și venerabilului Intru Hristos părintelui Nicolae, domniei sale domnului Prażmowski, episcop de Luck, cancelar suprem al coroanei polone, administrator al abației de Sieciechów, paroh al Cracoviei, fratelui nostru.

(*Ibidem*, cartonul 61, mapa 32, nr. 174. Original).

Szin, 26 februarie 1661.

Gheorghe Ștefan către Nicolae Prażmowski

A primit scrisoarea sa prin fratele său, hatmanul. Se scuză: n-a fost în înțelegere secretă cu Rákóczy, suedezii sau cazacii împotriva Poloniei și nu le-a cunoscut planul. Constată că i se refuză privilegiile de care urmează să se bucure în calitate de cetățean nobil polon. La ce-i folosește „indigenatul”, dacă i se cere o sumă de bani pentru trecerea sau șederea sa temporară în Polonia? Este gata să plătească sau să dubleze suma de bani promisă regelui la Varșovia, numai să fie ajutat să-și redobândească patria și demnitatea. Așteaptă răspuns.

Excellentissime domine, mihi observandissimo.

Literas vestrae excellentiae per dominum Kozakowskium ac fratrem nostrum hetmanum datas, debito cum honore accepi et quae nobis mandat humiliter intellexi ac exhorui. Nam nescio quid pecaverim contra serenissimam suam maiestatem vel regnum Poloniae. Neque enim collisi cum Rakocio, Sueco vel 'Kozacis, neque sciebam quo inclinet animus ipsorum. Ponamus hoc quod pecavi: at clementia serenissimae suae regiae maiestatis longe maior est quam error ille meus. Multis et majori crimini obnoxii condonavit sua maiestas, nondum est exhausta clementia ejus, ut non sit reliquus locus pro persona nostra. Libertati et nobilitati clementer indulsit sua maiestas. Scopus indigenatus ist <ius> est ut omnibus privilegiis in regno Poloniae ipse etiam, ut alii veri, nati, facti nobiles possint frui ac gaudere. Quod jam ut video mihi soli negatur. Quicquid ego serenissimae suae maiestati promisi Varsaviae, id totum imo duplum persolvam modo mea negotia promoveat. Memor dulcissimae patriae ac dignitatis habitae, modo eam repetere possim promisi, et pro solo transitu, vel commoratione in regno Poloniae nihil promisi neque quicquam sum daturus. Si sua maiestas efficiet, ac vestra excellentia, ut patriam ac dignitatem repetam, omnia quae habeo libenter expendam, gratamque fidelitatem quoad vivam ostendam. Laus sit Deo hic etiam honestam acceptationem habeo, nihil molestiae vel injuriae a quoquam patior. Hoc unice me punit, quod extra natale solum commorer. Si non restituar pristinae dignitati, malo illam pecuniae summam, hic pro victu quotidiano expendere, quae etiam ad ultimum vitae terminum mihi sufficiet, quam pro solo

transitu, ac commoratione in regno Poloniae profundere. Ego omnem meam spem in sua ser <enis-sima> maiestate, ac vestra excellentia fixi. Legatus suae majestatis ex Crim cum bono responso rediit, at nescio quo meo infortunio fit, quod non possim sine maxima summa pecuniae trans-lum obtinere in Poloniam. Cui bono itaque indigenatus si scopo suo careat ? Capitaneus Francus aget cum vestra excellentia, cui ut fidem adhibeat plenam majorem in modum rogo. Responsum benignum exspecto, vestram excellentiam divinae clementiae ex animo commendans. Datum ex Szina die 26 februarii anno Domini 1661.

Vestrae excellentiae servitor addictissimus, G. Stephanus p.m.

<Adresa :> Excellentissimo domino, Nicolae Pramovszki episcopo Lucensi ac supremo regni Poloniae cancellario etc., domino, domino ac patrono observandissimo.
(*Ibidem* P, fondul moldovenesc și muntenesc, nr. 95. Original).

Stettin, 2 ianuarie 1665.

Gheorghe Ștefan către Ludovic al XIV-lea

Trimite la el pe colonelul A.I. Torquatr de Frangepani și îl roagă să-i dea ascultare în cele ce i le va expune din partea sa. Îl face atent asupra pericolului otoman care amenință creștinătatea și se oferă să-l înfrunte, dacă ar fi ajutat cu arme, oameni și mijloace.

Sacra regia christianissima maiestas, domine, nobis clementissime.

In extremo rerum praesentium statu ac ultimis cogitationibus nostris tot in vanum consultis et frustra requisitis christianis principibus (ne quidquam intentatum amore boni publici relinqueremus, quo videremur divino tribunali obnox) novissima desideria nostra apud christianissimam maiestatem vestram, regum potentissime, deponimus atque per illustrem et magnificum virum, amicum et cognatum nobis charissimum Alexandrum Julium Torquatum a Frangepany, liberum baronem in novi bellici consily praesidentem et colonellum, humiliter proponimus. Qui pro ea, qua pars est, atque pollet consily dexteritate et experientia, animi nostri sententiam et voluntatem fusius, latiusque exponet, atque boni communis pro iuribus promovebit incrementum. Hunc, ut ad commissi sibi negotij uberiorem relationem sacra regia christianissima maiestas vestra sereno vultu admittere, plenamque illi, non secus, quam nobis, si praesentes essemus, in singulis dictis et factis, fidem adhibere dignetur, non tantum magnopere petimus, verum etiam propter imminencia in orbem christianum majora pericula, quam vehementissime efflagitamus. Aderit in zelo regio divini luminis favor et nos quidem christianissimae maiestatis vestrae auspicio secuti, nec non armis, viris, medysque adiuti, juncto consilio, roboreque barbarae infidelium tyrannidi obviam ibimus et feralem in nos illius impetum ac ferociam contundemus, longe felicius quam hactenus in caeteris orbis christiani principibus speramus. Istud, cum et mutua mortallum omnium societas maxime vero christianae religionis, amor, tum certo imminens malorum, periculorumve metus, exigant, non possumus, quam sanctissime et efficacissime de propensione et clementia sacrae regiae christianissimae maiestatis vestrae sentire atque in his novi anni auspiciis cum omnimoda, felicissimorum successuum comprecatione pro regio erga nos affectu et rem publicam sollicitudine, amnem in praesens et in futurum, adiectis una afflictis provincys, synceram ac subiectionem polliceri.

Sacrae regiae christianissimae maiestatis vestrae servus devotissimus, Georgius Stephanus princeps Moldaviae.

Stetini in Pomerania, secundae januariys, a <nno> 1665.

<Pe altă pagină, de altă mână :> Au consul de Napoli de Homanie du 2-do Janvier 1665.
(Ministère des Affaires Etrangères, Paris. Archives diplomatiques. Turquie, I, f. 160—161.
Original. Microfilmul la Arhivele statului din București, Franța, rola 97, cadrul 238—239).

PARTICIPAREA TRANSILVANIEI LA RĂZBOIUL DE TREIZECI DE ANI. UN ZIAR - BROȘURĂ DIN 1621

DE

I. TODERAȘCU

Intrarea Transilvaniei în Războiul de treizeci de ani¹, alături de uniunea protestantă², a avut un puternic ecou european. Începând ostilitățile împotriva Habsburgilor (în august 1619), Gabriel Bethlen a determinat o sensibilă schimbare a raportului de forțe. În Ungaria, Moravia ori Boemia trupele transilvănene au obținut însemnate succese militare. Au fost ocupate mai multe cetăți (Cașovia, Levoča, Nitra, Győr, Komárom, Bratislava) ajungându-se la scoaterea Ungariei de sub ascultarea imperialilor. Alături de insurgenții cehi, oștirea lui Bethlen a participat, în noiembrie 1619, la asediul Vienei.

După încheierea primei păci cu Habsburgii (Nikolsburg, 6 ianuarie 1622) diplomația coaliției protestante s-a arătat foarte preocupată de antrenarea principelui transilvănean într-o nouă campanie contra Ligii catolice³. În vara anului 1623, Gabriel Bethlen, ajutat acum de trupe turcești și de oști din Moldova și Țara Românească, a reluat acțiunile ofensive. Deși victorios, împrejurările l-au făcut să înceteze operațiunile militare și să încheie pacea de la Viena (8 mai 1624). Thomas Roe, ambasadorul Angliei la Constantinopol, era încredințat că Bethlen a acceptat tratativele cu imperialii forțat de izolarea în care s-a aflat și că, dacă va fi efectiv sprijinit de protestanți, va reîncepe războiul contra Habsburgilor⁴. Speranțele ambasadorului englez, cel mai stăruitor diplomat în acțiunea de atragere a lui Gabriel Bethlen, aveau să se împlinească. În toamna anului 1626, principele Transilvaniei a ridicat din nou armele împotriva imperialilor. Alături de oastea lui Ernest von Mansfeld, armata sa urma să înlănească trupele vestitului general Wenzel von Wallenstein. Lipsit de sprijin militar efectiv (pe oștirea lui Mansfeld nu se putea, practic, conta) și de ajutoare bănești, Gabriel Bethlen nu s-a angajat în operațiuni militare directe⁵. El a preferat să încheie mai întâi un armistițiu (11 noiembrie 1626) iar apoi pacea de la Bratislava (20 decembrie 1626). În unele cercuri diplomatice s-a crezut că principele Transilvaniei va relua, și de această dată, ostilitățile ceea ce, în fapt, nu s-a mai întâmplat.

Alăturarea lui Gabriel Bethlen la coaliția protestantă și operațiunile militare desfășurate de oștile sale au fost urmărite cu atenție de cercurile politice interesate. Pentru informarea

¹ Conflictul s-a desfășurat în patru perioade: perioada boemă (1618—1625), daneză (1625—1629), suedeză (1630—1635) și franco-suedeză (1635—1648). Transilvania a participat la ostilități între 1619—1622, 1623—1624 și 1626 în vremea domniei lui Gabriel Bethlen și 1644—1645 pe timpul domniei lui Gheorghe Rákóczi I.

² Principii protestanți s-au grupat, încă din 5 mai 1608, în Uniunea evanghelică, o alianță cu caracter politico-militar, sub conducerea lui Friederich de Phalz.

³ Pe larg, pentru acesta, Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1974, p. 75—95.

⁴ *Ibidem*, p. 82.

⁵ *Ibidem*, p. 90; I. Lupaș, *Principele transilvan Gabriel Bethlen, în Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj, 1940, p. 211.

acestora și, în general, a publicului, au fost tipărite ziare, sub formă de broșuri, în care era rezumat mersul evenimentelor.

Prezentăm, în cele ce urmează, un astfel de ziar-broșură apărut în tipografia lui Abraham Verhoeven din Anvers⁶ și rămas în afara principalelor colecții ori publicații de documente cunoscute la noi⁷. Tipograful flamand a reprodus textul după un exemplar apărut la Viena în decembrie 1620. Ziarul are 16 pagini, este în limba latină, cu caractere romane și se intitulează: *Historica narratio, De Rebellion Hungarorum per Bellenum Gaborem procurata, siue Sacratissimae Caesareae, Ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, etc Regiae Majestatis, Edictalis Cassatio, Iniquae, Praetensae, et ipso Iure nullae Electionis, Gabrielis Bellen, in Regno Hungariae. Nec non actorum omnium, tractatorum, et Concluserum in Conventu Posoniensi et Novizoliensi, Annulatio*. Antverpiae, anno 1621. Apud Abrahamum Verhouium. Iuxta exemplar Viennae in Austria editum. *Cum Gratia et Privilegio*⁸. El are un caracter oficial, apărând cauza Habsburgilor și ideologia contrareformei. Imprimarea s-a făcut cu aprobarea cenzurii care veghea la respectarea ideilor politice de stat.

Boșura sintetizează, în cele 16 pagini, răscoala principelui Transilvaniei Gabriel Bethlen contra Habsburgilor și operațiunile militare din prima lui campanie. Deși Gabriel Bethlen, scrie ziarul, promisesse „împreună cu clasele și ordinele Transilvaniei” credință și ajutor împăratului austriac, el a pus la cale, înțelegându-se cu „unii frunțași și locuitori răzvrățiți ai Ungariei, cu rebelii din Boemia și cu Frederic, palatinul Rinului”, invadarea și ocuparea Ungariei. Bethlen „a străbătut toată Ungaria superioară ... a pătruns pînă la Pojon unde, înconjurîndu-l pe palatinul regatului nostru, al Ungariei, l-a silit prin forță ... să convoace dieta generală pentru locuitorii regatului...” Aici, „nesocotind cea mai strictă obligație a omagiului adus nouă... el au propus ca străvechea prerogativă a clasei ecleziastice să fie abrogată; toate bunurile ecleziastice le-au atribuit folosințelor profane; pe oficialii maiestății noastre i-au îndepărtat din locul lor și slujba lor...; au susținut că bărbații frunțași... să fie proserși ca trădători ai patriei, fiindcă s-au sustras furiei învingătorilor, nevrînd să aprobe prin voturile lor faptele lor nelegiuite. În sfîrșit... ei au încheiat o confederație păgubitoare și bogată în răzvrătiri cu rebelii din Boemia și unindu-se cu trupele lor au invadat în mod dușmănos Austria și înaintînd pînă la Viena, unde pe atunci era sediul curții noastre imperiale, au copleșit totul prin incendii, jafuri și omoruri”.

După un armistițiu⁹, inițiat de imperiali, în care Gabriel Bethlen a ținut să fie cuprinși și boemii, principele Transilvaniei, „îndemnînd și pe turci să pornească război împotriva noastră...”, a ocupat cetățile întărite ale comitetului Homonnay¹⁰, a înconjurat cu soldații Munkaciul

⁶ Vezi și I. Toderașcu, *Ziare-broșuri privilegiate la Războiul de treizeci de ani*, în „Anuarul Inst. de ist. și arh. „A. D. Xenopol”, XIII, 1976, p. 333–335.

⁷ Între acestea se impun a fi a fi menționate: Szilágyi Sándor, *Oklevelek Bethlen Gábor MDCXIX–XXI hadjáratai történeléhez* (Documente privind istoria campaniei lui Gabriel Bethlen din 1619–1621), în „Magyar Történelmi Társ”, IV, 1857, p. 185–224; Antal Gindely, *Acta et documenta historiam Gabrielis Bethlen Transilvaniae principis illustrantia*, Budapest, 1890; *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, vol. IV–V; *Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae*, vol. VII; Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII; *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia*, vol. II–IV, Praga, 1972–1976, sub redacția Josef Goci, Josef Polišensky, Gabriela Cechova.

⁸ *Povestire istorică despre răscoala ungarilor organizată de Gabriel Bethlen, sau anularea edictală a preasfîntei maiestăți imperiale și a maiestății regale a Germaniei, Ungariei, Boemiei etc. a alegerii nelegale, pretextate și de drept fără valoare a lui Gabriel Bethlen ca rege al Ungariei și anularea tuturor actelor, tratatelor și concluziilor de la conventul posonian și novizolian, Antwerpen (Anvers), în anul 1621, la Abraham Verhoven, după exemplarul editat la Viena. În Austria. Cu favoare și privilegii. Ziarul se află în Biblioteca universitară din Gand (Belgia) sub cota M-1759, I, A-35845. Asemenea ziare-broșuri ocazionale care relatează evenimente din campaniile întreprinse de Gabriel Bethlen au apărut și la Praga, Augsburg, Pressburg, Colonia etc. Cîteva exemplare se păstrează și la Biblioteca Academiei R.S.R. (ex.: *Neue Zeitung von dem Fuersten aus Siebenbuergen Bettlehem Gabor wie ihre Fuerstliche Durchleuchtigkeit den 12 Octob.: in das Koenigreich Ungern kommen und die Koentigliche Cron zur Pressburgk zu seinen haenden bekommen...* Prag, bei Lorenz Emmerich, 1620; *Regni Hungariae occupatio. Oder-Kurze summarische doch grünnliche Relation: von dem Fürsten in Siebenbürgen Bettlehem Gabor...* Prag, Gedruckt bey Lorenz Emmerich, 1619).*

⁹ Bratislava, 16 ianuarie 1620.

¹⁰ George Homonnay, pretendent la tronul principatului Transilvaniei.

și apoi Nitra..., a asediat de mai multe ori fortăreața Komárom; din cetatea Pojon a izgonit garnizoana germanilor și a făcut numeroase încălcări ale prevederilor stabilite în armistițiu... Apoi, în mod nelegal, „prin aclamația tumultuoasă a răzvrătiților el a voit să fie proclamat ca rege al Ungariei la 25 august <1620> și călcând din nou pe față armistițiul și cucerind Nitra a trimis trupele sale în Austria și în stăpânirea noastră de dincoace de Dunăre și pustiind totul cu armele a ocupat cetățile, orașele și garnizoanele noastre de la graniță”.

Gabriel Bethlen este învinovățit de politică filoturcă, cărora le-a cedat, în Transilvania, „fortărețele puternice ale stăpînirii creștinilor, recștigate de la turel sub Sigismund Bathory cu mari cheltuieli... adică Lippa¹¹, Solymos¹², Totvaradgya¹³, Margita¹⁴, Monostor¹⁴, Arad, Syri¹⁶ și Facsath¹⁷; ... în Ungaria a început să cedeze turcilor garnizoanele de la graniță și de curînd a predat Vacziul¹⁸, sediul episcopal, situat între Buda și Strigoniul...”

Alegerea lui Gabriel Bethlen ca rege al Ungariei este calificată „înjurioasă, îndrăznească și de drept fără nici o valoare, violentă, necinstită, provocatoare, contrară drepturilor și obicelurilor regatului”. Tot astfel, cele ce se hotărîseră în adunarea de la Pojon „le declarăm nelegitime, nedrepte și fără putere...”.

Ziarul, conceput și difuzat din poruncă imperială, era un manifest care îndemna la ordine.

Am transcris documentul fără a interveni în textul editorului. Aceasta, spuneam și cu altă ocazie¹⁹, din dorința, firească, de a nu denatura ceea ce este caracteristic scrisului tipografic de la începutul secolului al XVII-lea. Așa, bunăoară, se întîlnesc, curent: „V” pentru „u” vocalic (ex.: vniversis, vt, Vngaria, villa, vna, vbi, vsque, vsus etc.), „j” vocală (ex.: homagij, incendijs, remedijs, insidijs, inducijs etc.) ori cuvinte prescurtate prin titlă (ex.: obtedere, dominădi, tēpore, sâcte, ostētata, cōtra etc.).

Historica

narratio, De Rebellione Hungarorum per Betlenum Gaborem procurata, siue Sacratissimae Casareae, Ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, etc Regiae Majestatis, Edictalis Cassatio, Iniquae, Praetensae, et ipso Iure nullae Electionis, Gabriellis Betlen, in Regno Hungariae. Nec non actorum, tractatorum, et Concluserum in Conventu Posoniensi et Novizoliensi, Annulatio. Antverpiae, anno 1621. Apud Abrahamum Verhoulium. Iuxta exemplar Viennae in Austria editum. Cum Gratia et Privilegio.

Ferdinandvs Secvndvs, Dei Gratia Electvs Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, etc Rex Arhidux Austriae, Dux Burgundie, Stiriae, Carinthiae, Caroniolae et Wirtembergae, etc Comes Tirolis, etc. Vniversis et singulis, qui se non indignos reddiderunt, Gratiam nostram Caes. Regiamque. Quam deplorandae seditionum, Rebellionum, ac intestinorum motuum flammae, rapinae, caedes, vastitates, Regnum nostrum Hungariae inundent ac extremis calamitatibus involuant, notius est quàm vt longiori commemoratione refricandum videatur. Et licet non sine paterno commiserationis affectu, velut oculis subjectam spectemus, squalidam et afflictam charissimi Regni nostri faciem, et extremas, quibus nunc premitur miseriae, quaeque eidem a nimia potentissimi hostis vicinitate haud dubie imminubunt: Illud tamen coram Deo immortalis, ac vniverso quàm latēpatet, Orbe Christiano, conscientiam nostram non leviter solatur, quòd innocentiae nostrae testimonio securissimus, hisce tàm luctuosis Patriae tempestatibus, nè levissimam quidem nostra ex parte causam vel occasione praebitam fuisse, ipsius quoque Regni nostri Hungariae

¹¹ Lippa = Lipova, în Banat (cf. Coriolan Sucu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, Ed. Academiei R.S.R., 1967, p. 359).

¹² Solymos = Șoimuș, în Banat (cf. *ibidem*, vol. II, București, Ed. Academiei R.S.R., 1968, p. 175).

¹³ Tótvaradgya = Totvărădla, Vărădla de Mureș (cf. *ibidem*, p. 203).

¹⁴ Margita = Marghița, în Crișana (cf. *ibidem*, vol. I, p. 378).

¹⁴ Monostor = Mănăstur, în Banat (cf. *ibidem*, p. 385).

¹⁶ Syri = Șiria, în Banat (cf. *ibidem*, vol. II, p. 174).

¹⁷ Facsath = Făget, în Banat (cf. *ibidem*, vol. I, p. 225).

¹⁸ Vác (Vaț), ocupat de turel la 4 noiembrie 1620.

¹⁹ I. Toderășcu, *op. cit.*, p. 336.

publico testimonio, publicis Comitiorum Decretis inserto, suffragante. Nam in primis, ad ipsum Regni Hungariae Diadema, Regiaeque Majestatis fastigium, non vi, nec armis, aut legibus interdicto ambitu, quod nonnulli à Rebellibus nostris Bohemis petito exemplo, sine fronte obijcere nobis audent, sed justa, ordinaria, legitima, ratione ac via pervenimus. Id quod Articulis Diatilibus, Anni Millesimi Sexcentissimi decimi octavi, tota contestata est Vngaria, quibus Nos, juxta antiquam consuetudinem et libertatem eorundem semper observatam, paribus votis unanimitque consensu, in Dominum, et Regem ipsorum, ritè elegisse, proclamasso, invocatoque demùm Numinis Divini auxilio foeliciter etiam coronasse, palam professi sunt. Quod eorum testimonium, adeo tenaciter Decretis Regni inserere laborarunt Status Hungariae (oculto Dei consilio disponente ne villo sub praetextu, Legitimum Dominum nostrum in dubium vocari aliquando posset) vt ab optima recordationis Imperatore Matthia, peculiari Diplomate assecurationem vrserint, et impetrarint, quo reciperet, supra memorata verba, nulla prorsus vucula commutata, Legibus Regni fore inserēda. Quam quidem publicam testificationem, nostra Majestas nullo modo persuasum habet, in animis maximae Regnicolarum partis, ita abolitam esse, vt non multo magis perpendat, optimum quemque indignam hanc Patriae suae oppressiōnem, acerbissime ferre: plerosque tamen Bethlenij vi, eiusque assecularum, quibus in novis rebus spes est, oppressos, quae sentiant proferre non audere.

Iam verò in ipsa Regij muneris administratione, quam similiter pravi quidam homines vt praetextum aliquem Rebellioni suae obtēdere possent, vellicandum sibi sumpserunt, ita Dei benignitate versati sumus, vt nemo omnium vel privatim vel publice queri possit, vlla ex parte, Leges, patrias, jus, et aequum, per Nos fuisse violatum. Quocirca, posteaquam Anno Millesimo Sexcentesimo decimo nono, Imperator Matthias, felicis reminiscentiae vigesima die Martij in fata concessisset, subito ad ordinandas res Hungariae animum serio applicuimus, Regni Comitia ad festum Sacratissime Trinitatis, quod in vigesimam sextā diem Maij incidebat, publicavimus. Et quoniam ex Lege aureae Bullae inserta, citatos Nos à Moguntino Electore ad Convntum Electoralem Francofurti adesse, creando Romanorum Regi, Imperij rationis poscebant, Statum vniversorum comprobatione, Palatino Hungariae *Sigismundo Forgach de Gyms*, pleman ad celebranda nostro nomine Comitia facultatem elargiti sumus, ac praeterea, omnium privilegiorum iurum, immunitatum conservationem, gratiose obtulimus. Atque in ijs ipsis Comitijs, quae decima tertia die Augusti ejusdē Anni 1619 conclusa fuere, publica Regni Constitutione, vndeque integram ac inculpatam Regiae Majestatis nostrae Administrationem, tota Hungaria contestata fuit, dum immortales Nobis humillimè gratias egerunt, eo nomine, quòd eam erga fideles Status et Ordines benignitatem nostram essent experti, vt nihil omninè eorū, quae vel vigore Diplomatis nostri Regij, vel Articulorū tempore Coronationis nostrae Ano superiore sancitorum stabilita fuerant, in nobis desiderari passi, simus.

Caeterum, dum Nos tam praeclaro et Ordinū Vniversorum elogio subnixi, nihil minus quam subitos et seditiosos in Hungaria motus formidamus, eo ipso tēpore, quo, Del benignitate, ac concordia Principum Electorum suffragio ad supremum Imperij fastigium evehebamur, vnus hominis, sed qui conspirationis suae multos et potentes sibi assecclas conjunxerat, et cum Rebellibus nostris vires consiliaque sociarat, effrenata dominādī libidine, atrox ac periculosum exarsit Rebellionis incendium, cujus nefandae proditiōis ac perfidiae, non minus initia, quā, progressus, et exitus, dolo, fraude tyranide, detestabilia fuerunt. Posteaquam enim *Gabriel Bethlen* Turcico Exercitu instructus, Transilvaniam invaserat, Dominumque suū, cui juratus erat, *Gabrielem Batthorem*, possessione Transilvaniae deinde vitā exturbat securitati suae concutendum, ac in eo vel maximè sibi elaborandum existimavit, vt cum Imperatore Matthia, felicis memoriae, certas concordiae rationes iniret. Inter caeteros autem anno Millesimo Sexcentesimo decimo quinto, stabilitae pacis Articulos, tam à praedicto Bethlenio quā à Transylvanie Statibus, Syngraphis, ac Sigillorum impressione firmato Diplomate, promissum fuit: Quod neque contra suam Majestatem, ejusque legitimos successores Reges Hungariae, et Regnum, Augustissimamque domum Austriacam, Regna, et Provincias, cum quibus sua majestas singularia pacta habet villo vnquam tempore, aversam, vel hostilem praetentionem habebunt, aut contra Regni Hungariae libertates, privilegia, quietem aut tranquillitatem, palam, vel occulte quicquam fieri patiuntur. Quodque idem Bethlen, et successores, vna cū Statibus et Ordinibus Transylvaniae, suae majestati suisque Successoribus Legitimis, et Regno Hungariae, quandoque necessarium fuerit, contra omnes eorum hostes (excepto Turca) omni ope, auxilio, Viribus et fidelitate aderunt. Quae omnia vt eo sanctius servarentur, quo arcitius, firmabantur rursum anno millesimo sexcentesimo decimonono, consignatis Diplomatis, eadem ipsa renovata, confirmata, atque ratificata fuere. Et Bethlen quidem, in verbo suo Principis, bona fide, Transylvani autem, fide Christiana mediante, promiserunt, tam per se ipsos sacre et inviolabiliter observandos, praedictos Articulos, quam etiam per alios quorum intererit, observari facient Successores que suos ad eorum observationem in perpetuum obligatos velint.

His igitur pactorum foederum strictissimis vinculis, securitati Hungariae abunde prospectum, neque Nobis ex parte Bethlenij quicquam hostile expectandum videbatur. Verum, vix pauculis mensibus post foedera renovata elapsis, contra fidem datam, de invadenda ac occupanda Hungaria, occulta non solum cum nonnullis seditionis ac perfidis Hungariae Proceribus et Incolis, sed et cum Rebellibus Bohemis, ac *Frederico Palatino Rheni* Bethlenius consilia agitare coepit. Nequa vero rectae machinationis indicia ex apparatu bellico, quem sollicitè Bethlen instruebat, in publicum prorumperent, ad primarios Regni nostri Hungariae Officiales, iteratis scriptiōibus, per summum fingendi simulandique artificium, commemorabat Bethlen, pactorum conventorumque sibi memoriā non effluxisse quorum vigore vna cum vniversa Transilvania arctissime obstrictum sese meminerit, vt contra omnes hostes, omni ope, auxilio, viribus, fidelitate Majestati nostrae praesto fit; nunc tempus esse, quo dictorum cōventorumque constantiam re ipsa contestaretur: Aliquot igitur millia milium bene instructorum, contra Bohemos, actutum se missurum, si modo Nobis ita adlubescat Transilvanos quoque vt magis incautos circumveniret ad arma expedienda, ac militem conscribendum induceret, foederum nobiscum initorum praetextu, acriter incitabat, vt juxta datam fidem, auxilia Nobis submittere, nō differrent. Postquam et Transilvanis belle imposuisse et a milite satis instructum se animadvertit, scriptis ad Generalem nostrum Casloviensem Magnif. Andream Doczi literis, significat Varadinum iter se adornasse, non dubitare, quin varij de se rumores ab aemulis circumferantur, quasi Hungariae invadendae, consilia agitare; Caeterum, monere se, atque etiam impensius rogere, ne malevolorum sermonibus aures praebeat; nondum sibi excidisse quid ex capitulationibus, ac fide data, Majestati nostrae debeat. His, alijsque verborum lenocinijs, adeo dictum Generalem nostrum, Bethlenus demulsit, vt nihil prorsus ab illo metuendum sibi existimaret, donectandem sub initium Septemb. Anni praeter lapsi, accedente Cassoviensium, perfidia ac proditiōe, idem Generali noster, captus, accompedidus constrictus, sub arcta custodia in Transilvaniam (vbi et vitam clausit) à Bethlenio mitteretur.

Deinceps vero, vi, terrore, rapinis, bonorum direptionibus, caedibus item, ac indignissimis contumeliosisque fidelium Nostrorum tam Ecclesiasticorum quam saecularium oppressionibus grassatus Bethlen, Hungariam superiorem totam pervasit, profanatisque ac devastatis, Catholicorum templis, expulsis vel occisis Sacerdotibus, bonis Ecclesiasticis occupatis, ac vire primarijs qui fidem Deo ac Regi Coronato debitam, violare renebāt patria exclusis, ipse sibi sub nomine Principis Hungariae, Regni nostri Dominationem nefarie vsurpavit, dumque Nos Imperiali inaugurationi intenti procul abessemus, ferme antequam Hungariae perturbationis fama ad Nos perferretur, Posonium vsque penetravit Vbicircum ventum Regni nostri Hungariae Palatium, vi, metuque adegit, vt cum summo juris nostri Regij praepudicio, quādoquidem Statum ad Comitia convocatio ad Regem tantum spectat, Generalem Dietam Regnicolls, Posonium indiceret.

Quia vero armorum strepitus ac Tyrannicusterror conventiculo Posoniensi moderabatur idcirco nefando, ac multis saeculis inaudi o, sceleris, ac perfidiae exemplo, nonnulli complices Bethleni, praestiti Nobis homagij strictissimam obligationem susque deque habentes, Regiam que nostram auctoritatem, quantum in ipsis erat, prorsus convellentes, de Bethlenio in Regem protrudendo consilia inierunt: Status Ecclesiastici vetustissimam praerogativam, abrogandam consenserunt: bona Ecclesiastica omnia profanis vsibus addixerunt: officiales Majestatis nostrae loco ac officio amoverunt cum dedecore: viros primarios tam Ecclesiasticos quā Seculares quod ausus nefarios calculis suis approbare nolentes sutori tebellantium sese subduxissent velut Patriae proditores, proseribendos pronuntiaverunt. Demum, ne quid ad extremum praecipitis insaniae complementum deesset, perniciosam, ac rebellionum feracem, cum rebellibus bohemicis confaederationem ineundo adsciscere eorum copijs, hostilitate Austriam invaserunt, Viennamque vbi, tunc Aulae nostrae Cesareae sedes, progressi, incendijs, rapinis, caedibus omnia compleverunt.

Nobis vero etsi non deerat consilium, quo severioribus remedijs, tantae perfidiae obviam iremus, pro innata tamen clementia nostra omnia prius, quam armis experiri volumus, si placidis fortasse remedijs Bethlen, ejusque tumultuosa factio, ad saniora consilia revocari posset Eaque de causa, Commissarios nostros primarios, Posonium destinavimus; nec solum Regnicolis Regiam nostram clementiam, libertum, privilegiorum ac caeterarum concessionum quietum: securum vsum, iterum obtulimus; verum etiam Bethlenio, omnia commoda et emolumenta, quae salvis Hungariae legibus praestari per nos possent, bona fide, et Regia clementia promissimus. Is vero, quoniam res suas necdum satis firmatas advertebat vt intiret et sua cum Turcis negotia ordinare, et Transilvaniae prospicere et Polonico se metu liberare, et quonam Bohemicum bellum inclinaret, explorare posset, consueto suo artificio vsus, simulat, ac promittit se effecturum, vt Hungaria ad obsequium nostrum reducatur; Sed tempore opus esse, quo

animi nonnullorum exasperati, suis persuasionibus leniri queant. Itaque Inducias ad festum S. Michaelis duraturas stabiliri, toto hoc tempore in eo quo tunc erant statu, omnia permanere, nec quicquam hostile ab alterutra parte attentari debere. Quantum vis autem facili assequeremur, Bethlenium ab ingenio suo, ne nunc quidem degeneraturum, tamen ut hic etiā clementiam nostram experiretur, has ipsas Inducias, certis conditionibus (et quidem quod ad Bohemos attinet, quos maxime Bethlenius urgebat iisdem Inducijs comprehendendi, hac expressa reservatione, ne aliter cum supradictis Bohemis Induciae essent, quam si prius Justis et aequis cōditionibus, oblatis, requisiti fuerimus) firmatis vtrinque Diplomatis, admisimus. Postmodum vero etiam Salvi Conductus tabulos pro Bohemis, si aequas Induciatum cōditiones offerre vellent, Bethlenio transmisimus. Vix Induciae stabilitae fuerant, cum Bethlen, nihil non egit, ut Constantinopoli per falsos rumores, rebus nostris depressis, hostium vero nostrorum supra verum elatis, ostēdita occasione, Turcam ad bellum contra nos gerendum concitaret: ipse interim munitas Comitum Homonnay Arces occupavit: *Munkachium*, *Nitriamque* iteratis vicibus milite circumcinxit. Germanorum turmam, sine cuiusquam noxa secundo Danubio iurinum vectam, hostiliter invasit: *Comaroniense* fortalitium Haydonum obsidione nonsemel cinxit; ex Arce Poseniensi, Germanorum praesidium exturbavit: innumerae alia pacti Inducijs adversantia perpetravit. Tandem, primario Regni Hungariae Statu absente, totius Regni Sclavoniae Legatis, ac plurimis Magnatibus non comparentibus, multis Comitatuū Nuncijs, iusta instructionem ipsorum, penitus abnuentibus, ipsis vero Comitibus per Legatos nostros jam dissolutis, ne quid rite ulterius tractari posset, cum pridie certa mors refragaturis dinuntiata fuisset, a paucis perfidae Rebellionis concitatoribus, tumultuaria factiosorum conclamatione, 25 Augusti sese Regem Hungariae pronunciari voluit, Inducijsque palam rescissis, Nitria expugnata, copias suas in Austriam, ditionemque nostram eis Danubianam immisit ferroque omnia populatus, Arces, Oppida, Limitaneaque praesidia nostra occupavit.

Quibus rebus per vim et fraudem gestis, ista quoque addidit: quod quem ad modum in Transylvania, ut Turcarum gratiam demereretur, valida Christianarum ditionum propugnacula, magnis Rom. Imperij sumptibus sub *Sigismundo Bathoro* a Turcis recuperata, videlicet *Eyppam*, *Solymos*, *Totparadgya*, *Margita*, *Monosior*, *Arad*, *Syri* et *Facsath*, vi et armis occupata, Turcis tradidit, ita nunc in Hungaria Limitanea, praesidia iisdem Turcis consignare cepit, tradiditque nuper Vaczium Episcopalem sedem, inter Budam et Strigonium oportuno loco situm, magnis olim Hungariae sacrique Imperij impensis recuperatum atque defensum. Vtique tam nefariae protidionis a se invidiam amoliretur, hac nos calumnia appetijt, quasi per Oratorem nostrum in Porta Ottomannica, de Vaczio Turcis tradendo transegissemus quod quidem magis falsum ac fricolum est, quam ut fidem apud vllum, qui non plane perditus sit, possit invenire.

Neque vero his metris Bethlenij erga nos calumniosae machinationes constiterunt, sed in praefationibus Articulorum Novizoliensium conqueritur, in avertis libertatibus libero Religionis exercitio, publicis immunitatibus pressos et aggravatos esse Status Hungariae: Quod quam a vero absit, superius memorata Anni 1619. Constitutio Regnicolarum, vno fere mense ante Bethlemianam invasionem edita, luculenter commonstrat. Additur: Polonos milites nostros, per nonnullas Hungariae partes, contra cautiones Induciarum, caedibus grassatos esse: Quibus denique subnectitur serius quam par erat, Commissarios nostros Novizolium destinatos, nec satis idoneis plenipotentialibus instructos fuisse, vel quod in illis. Confaederatorum mentio nulla esset, vel quod Vasalli nomine in ijs vocarentur Hungari. Verum qui haec aequa lance ponderaverit, haud obscure intelligit, dedita opera, ansam occasionem quae nobis obloquendi quasitam fuisse. Nam vigore Induciarum, vltrocitroque liber commeatus admissus fuit: eo freti Poloni, non expectata ordinatione nostra iter per Hungariam instituerunt; At ubi hostiliter se peti, ac passim trucidari adverterunt, naturae legibus concessa defensione, vsi, ferro sibi viam aperire sunt coacti. Commissarios vero nostros, id circo tardius aliquanto expeditivimus, quod Bethlenius, ante Comitiurum initia, certos suos Legatos, ad nos missurum se receperat per quos necessaria ad futuram Diaetam, repraesentarentur; Hosdum expectamus, ac ex Legatorum tractatibus Instructionem faciendam differimus, Legationem a Bethlenio promissam mutato consilio intermissam, serius quam par erat, intelleximus. Plenipotenciales vero, consueti formula ad res Hungariae componendas, (qua de causa Dieta illa a nobis indicta fuit) expediri curavimus. Quod vero Vasalli nomen, insertum Plenipotentiaibus fuit, id nec studio novitatis, nec quod derogari quippiam, antiquis Vngariae libertatibus cogitaremus, factum est: neque vero Vasalli nomen tale, est, quo Principes, Marchiones, ac nobilissimus quisque gaudet, ut ad allicujus dignitatis imminutionem trahipossit.

Quae cum ita sint, ne quod nobis, vel successoribus nostris praejudicium quacunque tandem ratione ex praetensa hac, injuriosa, praesumpta, ac ipso jure nulla Bethlenij in Regem Electione, regiminisque ac Regij tituli usurpatione generetur. In primis totam hanc Electionem, injustam violentam, iniquam, seditiosam, iuribus, consuetudinibusque Regni contrariam, ac

proinde irritam, invalidam, penitus nullam esse, auctoritate nostra Regia declaramus. Praeterea, quidquid in Conventu Poseniensi, aut Novizoliensi, contra jura nostra Regia, contra Ecclesias Dei, ac Statum Ecclesiasticum, contra Leges, libertates, ac antiquas Regni nostri Hungariae laudabiles consuetudines, contra Fideles nostros tam Ecclesiasticos, quā Saeculares, quoquo modo statutum, decretum ac definitū fuit, id totum penitus cassamus, annullamus, illegitimum innjustum, invalidumque pronunciamus; neque illorum Conventiculorum statuta, robur aliquod vllō vnquam tempore habere volumus; si quidem et juxta perpetuum Regni nostri Vngariae legem, ac consuetudinem, nulla constitutio valida esse possit, quam legitime Coronati Regis aprobatio non firmaverit: Quia vero, ne quid intētatum relinqueremus, quo Sacro Imperio, et Regno Hungariae Salus, et pax restitueretur, Bethlenio Hungariae Principis Titulum, ea ratione detuleramus, si ad fidem, obediētiā que nostram Regnum Hungariae reduxisset. Is vero non modo non implevit conditionem, sed perfide potius, quantum in ipso fuit, Regnum Hungariae abstrahere a nobis et alienare laboravit: Ea propter, praedictum Titulum Principis Hungariae, penitus cassamus, abrogamus, et abolemus.

Porro cum ad Iuris Jurandi Religionem, qua experve justa Regum Hungariae formula abligamus, non minus quam ad auctoritatem nostram, officiumque Regium tuendum, pertineat, ne per vim, injuriam, ac Rebellionem Nobis extorta, aut adempta negligamus, frustra hactenus tentatis omnibus, quibus ad sanitatem Rebellionis animos revocare speravimus, tandem jus nostrum armis, quādo aliter non licet, afferere; Regna ac Ditiones nostras, ab injusta rapacissimi invasoris opprēssione vindicare; quae nobis indigne adempta sunt, juste repetere; subditos nostros metu ac Tyrannide pressos, pristinae libertati, quam amissam gemunt, restituere; spoliatos, ac honorum suorū possessione deturbatos, sublevare; Rebellioni, quietem publicam reponere in animum induximus. Quod quidem eo majore felicitis victoriae fiducia facimus, cum s, (quod Deus omen avertat) nostra conniventia Rebelliū nostrorum Consilia praevalere permittēremus, aliud cōsequi non posse provideamus, quam quod Regnum hoc, olim florentissimum magno, et Ditionum nostrarū Austriacarum, et totius Sac. Rom. Imp. periculo, Turcicae servitutis jugo, indignissime subiceretur.

Interea illud incredibili jam nunc animi maerore, mētis nostrae oculis obversatur, quod paucorum Rebellionis nostrorum temeritate ac insania, tot excidia, direptiones coedes, vastitates, quantas bellum intestinum secum cum turbine quodam ac procella invehere solet, miseram, exhaustam, et innoxiam plebeculam sint oppressurae, quorū omnium nos insontes esse, atque futuros in posterum, coram Deo, ac mundo, ad omnem etiam posterorum memoriam, sancte protestamur, illisque luenda atque expiāda transcribimus, qui rerum novarum studio, ac praeposito ambitu, huic luctuosissimo incendio facem subjecerunt. Deum vero Opt. Max. justissimae causae nostrae, quae ad modum in Bohemia nuper celebri nobis victoria concessa, vindicem, Rebellionis vero ac perfidiae gravissimum vltorem futurum, spe certa ducimur, cum ipsomet afferente, atque infinitis tam veteris historiae, quam moderni temporis exemplis compertum habeamus, eos qui legitimae resistunt potestati, ipsimet Deo, cui praevalere nemo potest, resistere.

Quocirca benigne ac serio monemus Regni nostri Hūgariae Palatinum, caeterosque vniuersos ac singulos Consilios nostros, qui nobis nominatim, strictissimo iurejurando fidelitatem suam obligarunt, vt memores Sacramenti, quo nobis obstringuntur, et cuius religione illos exsolvere, et liberare, nullo modo intendimus, ita se in praesenti patriae tumultu gerant, ne coram Deo, Nobis, atque vniuerso mundo, officio suo defuisse, ac fidelitatis Nobis debitae rationem nequaquam habuisse, merito iudicentur. Coeteros etiam vniuersos Regni Hungariae Status Magnates, Nobiles, Liberaur Civitatum incolas, ac Milites tam praesidarios, quam Haydones, ac alios, clemēter hortamur vt indissolubile vinculum homagij, quod tempore Coronationis Nobis praestiterunt, ad animos revocent: a Rebellionis se causa removeant: eos vt declaratos Nostros Rebelles et patriae hostes, armis, opibus, cōsilio ne adjuvent militi Nostro ad pacem Hungariae reducendam, oppressosque a Tyrannide vindicandos, a Nobis destinato, ne vllō modo resistant: quin potius vt fideles subditos decet; ac propria ipsorum vtilitas expetit, omni ope, atque auxilio iuuent. Meminerint etiam peculiaris Iurisiurandi, quod liberae Civitates, ac Militaris Ordo, Nobis vt pote Regni ipsorum legitimo praestiterunt. Cogitent quae a Nobis ac Domus nostrae Regibus beneficia, jura, privilegia obtinuerint. Perpendant an gloriae ipsis vel commodo futurum sit, exploratae virtutis ac benignitatis Principibus, perfidum hominem, jus omne, prae perversa in alieno Regno imperandi libidine, ludibrio habentē in Turcarum auxilijs, (quibus tamen hactenus, conservandorum foederum major cura quam Bethleno fuit) spē omnem collocantem, cui, vbi se conservare non poterit, Regnum ipsum in praedam, cesurus est, practulisse. Denique Divina ac humana jura animo reputent, quae Regibus obediētiā, ac fidelitatem, exacte praestandam, vel cum vitae fortunarumque discrimine praescri-

bunt : Neq ; vero vetera exempla proponere necesse habemus, cum in oculis sit, quos in plerisque ditionibus, Nostris, nefarie cōtra Nos conflata conspiratio exitus habuerit.

Nos vero Deum in primis, cordium scrutatorem religiose testamur, nihil nobis fuisse, aut etiamnum magis in volis esse, quam vt commissum Nobis a Deo Regnum nostrum Hungariae, Turcae, vicini hostis potentissimi insidijs ereptum, juribus ac libertatibus suis, quiete perfrui possit, ac tot tantisque superiorum temporum cladibus attritum, in veterem gloriam reflorescat.

Et haec erant, quae publico ac patenti hocce Edicto Nostro ad aequitatem causae Nostrae declarandam, omnibus potissimum vero Regni Nostri Hungariae incolis, notiscanda existimavimus. Datum in Ciuitate Nostra Vienna, die decima Mensis Decembris. Anno Domini, Millesimo sexcentesimo vigesimo, Regnorum Nostrorum, Romani Secundo, Hungariae et aliorum Tertio, Bohemiae vero Anno Quarto.

Ad mandatum Sac. Caes. Regiacque
Maiestatis proprium

OBSERVAȚII NOI ÎNTR-O CONTROVERSĂ VECHĂ (FAMILIA GHICA DIN MOLDOVA)

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

Înzestrarea celebrei lucrări *Arhondologia Moldovei*, în recenta sa reeditare¹, cu note genealogico-istorice pentru unele familii moldovene de anumită importanță a pus autorului acestor rinduri probleme dintre cele mai dificile, atât în ceea ce privește selecția, izvoarele documentare și bibliografia, cât și — mai ales — în ceea ce privește istoria însăși a familiilor respective². În cele mai multe cazuri, studiile speciale consacrate acestor familii lipsesc. Neputînd întreprinde o cercetare specială asupra fiecăreia din cele 100 de familii — nici nu era acesta scopul adnotării *Arhondologiei* — am considerat utile pentru cititorul nespecialist (în primul rînd) micile informări generale, bazate uneori și pe concluzii proprii, date în subsolul unor pagini. Munca la această ediție a arătat, însă, necesitatea alcătuirii prealabile a unor micromonografii și studii speciale, consacrate stabilirii filiațiunilor documentare, umplerii golurilor din genealogiile unor familii și elucidării chestiunilor genealogice controversate. Una dintre acestea din urmă, privind originea Ghiculeștilor moldoveni, a fost deschisă acum un secol și se rezumă, în fond, la stabilirea originii fraților Iordachi și Costachi Ghica, primul fiind autorul ramurilor Trifești, Kefal, Budești și Brigadier, iar al doilea — al ramurilor Comănești, Deleni și Grigore Ghica IV.

Pentru a înțelege sensul acestei controverse, trebuie înfățișată evoluția ei.

În 1873, Dora d'Istria (1827—1888), din ramura Ghiculeștilor munteni, într-o lucrare despre familia Ghica, a arătat că din Grigore Ghica III Decapitulat (+1777) descindea o singură ramură, al cărei ultim reprezentant nu avea fii. „Il ramo femminile — adăuga principesa scriitoare — ebbe origine da un matrimonio di Caterina Ghica, sorella di Gregorio [voievodul decapitat — *n.n.*], col gran vestiario di Moldavia, il greco Sutziaroglu”³. Ea preciza, într-o notă, că această ramură a păstrat numele *Ghica*, la fel cum în Rusia și Austria casele domnitoare păstrasera numele Romanovilor și Habsburgilor, deși nu erau decît descendente în linie feminină din vechile dinastii cu aceste nume⁴ (Romanovii fuseseră sub-

¹ C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, București, 1973.

² Cf. precizările aduse în Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga” din București, ședința din 5 iunie 1974 (textul în arhiva Comisiei). Articolul de față a constituit și el subiectul unei comunicări în aceeași Comisie, la 7 aprilie 1975. Cf. și „Revista de Istorie”, nr. 5/29, 1976, p. 761—762.

³ Dora d'Istria, *Gli albanesi in Rumenia. Storia dei principi Ghica nei secoli XVII, XVIII e XIX...*, Florența, 1873, p. 448. Dora d'Istria este pseudonimul de scriitoare al Elenei Ghica (1827—1888), din ramura munteană, căsătorită cu prințul Koltzov-Massalsky.

⁴ *Ibidem*, nota 2.

stituiți prin familia de Holstein-Gottorp, iar Habsburgii — prin casa de Lorena). În altă notă, aceeași autoare scria despre Costachi Ghica, unul din cei doi frați: „Figlio di Caterina, sorella di Gregorio III, maritata a Demetrio Sutziaroglu. I discendenti di Caterina portano il nome della madre”⁵.

În 1892, E. Rizo-Rangabé scria însă, fără să arate că astfel o contrazice pe Dora d'Istria și fără să enumere temeiurile documentare care îndreptăteau această contrazicere: „Les Ghika de Moldavie descendant du Prince Grégoire Ghika [Decapitulat — n.n.] (...). Ils se divisent en deux branches, *présument issues de deux petit-fils du P-ce Grégoire*”⁶. El socotea, prin urmare, pe Iordachi și Costachi Ghica nepoți de fiu ai voievodului decapitat.

Tot în 1892 s-a tipărit *Arhondologia Moldovei*, al cărei autor, paharnicul Sion, consemnase, pe la mijlocul veacului trecut, ceea ce se știa pe atunci în Moldova: Iordachi și Costachi Ghica se numiseră, după tatăl lor, *Sulgearoglu*. Asupra acestor amănunte vom reveni, însă, cu comentarii, în cuprinsul studiului de față.

În 1898, s-a tipărit, în revista *Arhiva*, o genealogie alcătuită de scriitorul Ion Ghica, fostul bei de Samos; în ea, se arăta că Grigore Ghica III Decapitulat a avut o fiică — Dora d'Istria scrisese „o soră” — numită *Caterina*, soția unui *Sulgeropol*; aceștia ar fi fost părinții logofătului Alecu Ghica și bunicii lui Grigore vodă Ghica IV (1849—1856)⁷. În același an și în aceeași revistă, I. Tanoviceanu a adus unele corecturi acestei spițe, pentru partea ei moldovenească; și, ajungând la Costachi Ghica, marele genealogist se întreba: „Dar Costache Ghica al cui fiu era? Și în ce legătură era cu Grigorie Ghica vodă din 1777? Până acum, ne-a fost cu neputință să aflăm...”⁸. Tanoviceanu încheia astfel: „După părerea noastră, părere pur conjecturală, hatmanul Costache Ghica poate să fie fiul spătarului Dumitru Ghica, fratele lui Grigorie Ghica vodă, sau poate al lui Alexandru Sulgeropol vel comis”⁹.

Un an mai târziu, O. G. Lecca, în prima versiune a genealogiilor sale, a afirmat că „de la Grigore Ghica vodă (1724—1777) (...) se despart, prin fiii săi, ramurile familiei Ghika din Moldova, numite Comănești, Deleni, Brigadier etc.”¹⁰. În 1900, criticând lucrarea lui O. G. Lecca, Nicolae Docan a adus în discuție toate datele cunoscute pînă atunci, conchizind că Iordachi ar putea fi un Ghica autentic, dar colateral Decapitatului¹¹, în vreme ce pentru Costachi Ghica, hatman, apoi logofăt, prevedea următoarele posibilități de înrudire cu Decapitulat: fiu al vreunui frate; descendent din Grigore I sau II; „sau, în fine — *ținînd samă de împrejurarea că spița lui Ion Ghika numește Catinca pe străbunica Ghykuleștilor Comănești — poate fiul Catinicăi Ghyka, sora lui Grigore Alexandru V. V., pe care (...) o ținuse un D. Gheorghiadess. Fie că acest Gheorghiadess era în realitate un Sulgeroglu; fie că Catinca să fi fost căsătorită, în afară de Gheorghiadess, și cu un Sulgeroglu; fie că am presupune că Costachi Ghyka e fiul natural al Catinicăi Ghyka cu un Sulgeroglu... hypotezele sunt multiple și toate sunt acceptabile*”¹².

Un considerabil pas înainte în dezlegarea acestei probleme l-a făcut, în 1902, istoricul Radu Rosetti, pe care l-am putea bănuși de parțialitate, ca nepot de fiică al lui Grigore Ghica IV; el a publicat un amplu studiu pe această temă¹³, pledînd pentru descendența Ghykuleștilor moldoveni din Sulgearoglu. Bazat

⁵ *Ibidem*, p. 381, nota 4. Numele acestei familii a fost ortografiat în mai multe feluri. Păstrăm forma de origine, din documentele moldovenești: Ghica.

⁶ Eugène Rizo-Rangabé, *Livre d'or de la noblesse phanariote*, Atena, 1892, p. 53; subl. n.

⁷ *Genealogia Ghykuleștilor*, în „Arhiva”, 3—4/1898, p. 233.

⁸ I. Tanoviceanu, *O rectificare de genealogie*, în „Arhiva”, 5—6/1898, p. 355.

⁹ *Ibidem*, p. 356.

¹⁰ O. G. Lecca, *Familiiile boierești române*, București, 1899, p.

¹¹ N. Docan, „Familiiile boierești române”, de Octav Georges Lecca, extras din „Arhiva”, 3—4/1900, p. 27.

¹² *Ibidem*, p. 33.

¹³ Radu Rosetti, *Despre urmașii lui Grigore Ghica vodă III și originea Ghykuleștilor din Moldova*, în „Convorbiri literare”, anul XXXVI, 1902, p. 793—818.

pe documente și pe interpretarea lor strict logică și imparțială, Radu Rosetti a ajuns la concluzia că Iordachi și Costachi Ghica au fost frați¹⁴, fiind, amândoi, fiii Catincăi Ghica, sora Decapitatului, căsătorită — după părerea sa, la 1745 — cu un personaj numit de Constantin Dapontes *Dumitru Gheorghiades*¹⁵, iar de Elena Ghica (Dora d'Istria) — *Dumitru Sulgearoglu* (Demetrius Sutzioroglu)¹⁶.

Răspunzând lui Radu Rosetti în același an și în aceeași revistă, lt. col. Mihail Gh. Ghica¹⁷ din Muntenia a respins strălucita argumentare a celui dintii, socotind că Iordachi și Costachi Ghica erau ... fiii lui Grigore vodă Decapitulul¹⁸, deși cîteva rînduri mai înainte combătuse afirmația lui Radu Rosetti că aceștia doi erau frați! După părerea sa, Dumitru Gheorghiades din textul lui Dapontes și Dumitru Sulgearoglu din textul Dorei d'Istria sînt persoane diferite, fiind unul — cumnat, iar celălalt — ginere al voievodului decapitat. Și acest autor conchide: „de am afla vreun document dovedind că o soră a lui Grigore Ghica III a fost căsătorită cu un Sulgearoglu, cuvintele principesei Massalsky [Dora d'Istria — n.n.] ar avea valoarea cea mai însemnată”¹⁹. După cum vom vedea mai încolo, „documentul” reclamat de M. Gh. Ghica a fost publicat în același an (1902), de către N. Iorga.

În 1904, în a doua ediție a lucrării sale, E. R. Rangabé a trecut pe Iordachi și Costachi Ghica drept fii ai spătarului Matei Ghica, fratele Decapitatului²⁰. Totodată, însă, același autor arăta că sora lui Grigore Ghica III Decapitulul, Caterina, fusese căsătorită cu hatmanul Dimitrie Sulgearoglu Gheorghiades²¹, admițînd, astfel, echivalența respinsă de M. Gh. Ghica.

În 1911, O. G. Lecca nu s-a mai mulțumit nici cu formula vagă din prima ediție a genealogiilor sale, nici cu formula propusă de Rangabé, ci a trecut pe Iordachi și Costachi Ghica direct ca fii ai Decapitatului, în disprețul tuturor datelor cunoscute²²!

În 1919, istoricul I. C. Filitti, unul din cei mai iscusiți genealogiști români, într-o scurtă schiță istorică a familiei Sulgearoglu, a admis pe hatmanul Dumitrache, zis Iorgulescu, Gheorghiade (ceea ce e totuna) și Sulgearoglu, căsătorit cu Ecaterina Ghica (sora Decapitatului), avînd următorii copii: *Constantin*, zis Ghica, însurat cu Maria Cantacuzino; *Iordache*, zis de asemeni Ghica, însurat cu Anastasia Kostaki-Negel; *Sultana* (alte texte o numesc Smaragda), soția lui Constantin vodă Moruzi; *Eufrosina*, soția lui Neculai Manu²³.

Discuția a continuat, susținută de ambele tabere. În *Amințirile* sale, Radu Rosetti a rămas, firește, la teza Sulgearoglu²⁴, în timp ce Gh. Ghibănescu declara în 1926: „Noi ne oprim la arătările lui Rangabé, care afirmă că Matei Ghica spătar fu dus prizonier în Rusia la 1769 și muri acolo [ceea ce nu e adevărat: Matei Ghica trăia și la 1777 și era în Moldova, cum vom arăta mai încolo! — n.n.]. El a avut doi băieți” — Iordachi și Costachi Ghica²⁵.

¹⁴ *Ibidem*, p. 803.

¹⁵ *Ibidem*, p. 811.

¹⁶ *Ibidem*, p. 806.

¹⁷ Mihail Gh. Ghica, *Cîteva cuvinte asupra originii Ghikuleștilor din Moldova*, în „Convorbiri literare”, anul XXXVI, 1902, p. 1122—1126.

¹⁸ *Ibidem*, p. 1123.

¹⁹ *Ibidem*, p. 1125.

²⁰ E. R. Rangabé, *op. cit.*, ed. II, Atena, 1904, p. 90 și 93.

²¹ *Ibidem*, p. 90.

²² O. G. Lecca, *Genealogia a 100 de case*, București, 1911, pl. 45.

²³ I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 292—293 și notele. Pentru Eufrosina, soția lui N. Manu, v. și C. G. Mano, *Documente din secolele al XVI-lea—XIX-lea privitoare la familia Mano*, București, 1907, p. 184: pomelnicul familiei Manu, adnotat pe la 1825 de marele logofăt al Patriarhiei, Nicolae Aristarchi bey, trece pe Eufrosina (+1823) ca fiică a lui „Gheorghe Sulgearoglu”; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 293, nota 5, corectează această eroare; rămine, însă, importantă atestarea patronimului.

²⁴ Rasu Rosetti, *Amințiri*, vol. I, Iași, 1922, p. 238—242; vol. III, Iași, 1925 p. 247.

²⁵ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XV (Vasluiul), p. XLI.

Unsprezece ani mai târziu, în 1937, C. Gane a rezumat într-un articol scurt această controversă, arătând că ea nu a fost „întotdeauna călăuzită de o desăvîrșită obiectivitate”²⁶. În același articol, și în unul următor, C. Gane a expus unele probe documentare, conchizind și el în sensul tezei Sulgearoglu, cu argumente care se pot primi și azi, precum revenirea prenumelor Dumitru și Alexandru, dar nu și al lui Matei, fratele Decapitatului, pe care unii Ghiculești mai vechi și mai noi l-au dorit atât de mult ca ascendent al lor, încît au mistificat placa de pe mormîntul de la Sf. Spiridon din Iași, al lui Costachi Ghica, făcîndu-l pe acesta să se numească *Costache Matei Ghyka*²⁷! Apoi, „dacă Iorgu și Costachi [Ghica] ar fi fost fiii lui Matei, cum mai veneau ei atunci frați cu Smaranda, doamna lui Constantin vodă Moruzi, pe care nimeni nu o contestă că era fata lui Sulgearoglu și a Ecaterinei Ghica?”²⁸.

Cu toată această nouă demonstrație — a treia, după a lui Radu Rosetti și a lui I. C. Filitti — în același an O. G. Lecca nu consemna decît că Ghiculeștii din Moldova „coboară din Constantin (...) și Gheorghe, urmași ai lui Grigore III”²⁹.

În fine, în 1940, publicînd un document referitor la Alexandru Ghica, fiul lui Iordachi — document asupra căruia vom reveni — G. Bezviconi conchidea: „Alexandru (...) e nepotul de fiu al lui Grigore Ghica (+1777) al Moldovei”³⁰, pentru ca în 1943 să retrăteze astfel: „Pe baza lucrării citate, a lui Octav Lecca, ne-am pronunțat, fără să vrem, într-o chestiune care poate fi considerată drept cea mai delicată problemă genealogică românească. (...) În «chestiunea Sulgearoglu» nu ne pronunțăm nici astăzi, deoarece, deși spiritul genealogic face să admitem pe acest Sulgearoglu ca ascendent al Ghiculeștilor din Moldova, totuși obiectivismul nostru face să constatăm o patimă răutăcioasă aproape la toți adepții teoriei origini din Sulgearoglu”³¹.

Cu aceasta, curioasa polemică a încetat, fără a fi, însă, rezolvată: pînă și în 1972, într-o lucrare consacrată domnitorilor fanarioți ai Moldovei, s-a susținut că marele logofăt Costachi Ghica, bunicul lui Grigore vodă Ghica IV, ar fi fost fiul spătarului Matei Ghica (+1769; sic!)³², deși, în legătură cu Constantin vodă Moruzi, autorul acestei lucrări arată că a fost căsătorit cu Sultana Sulgearoglu³³!

Să vedem, acum, ce rezultă din documentele contemporane, ale veacului XVIII, din unele mărturii rămase de la urmașii imediați ai celor doi frați și din interpretarea și coroborarea lor.

1. Grigore Ghica Decapitul a avut o soră, *Ecaterina*, căsătorită cu un anume *Dimitrie Gheorghiadis*. Faptul e unanim admis. S-a păstrat textul cuvîntării rostite de tînărul Grigorașcu Ghica — viitorul voievod decapitat — la căsătoria surorii sale³⁴, dar data căsătoriei ineseși nu e cunoscută. Cum am arătat mai sus, Radu Rosetti presupusese că ea a avut loc la 1745³⁵. Însă, din

²⁶ C. Gane, *Despre Ghiculeștii Moldovei*, în „Sânzana”, nr. 3, din 23 octombrie 1937, p. 8. Revine și în nr. 4, din 30 octombrie, p. 10.

²⁷ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. XLV și, în textul nostru, p. 319 C. Gane, *op. cit.*, p. 10.

²⁸ C. Gane, *op. cit.*, p. 10.

²⁹ O. G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, 1937, p. 232.

³⁰ G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. I, București, 1940, p. 59.

³¹ *Idem*, vol. II, București, 1943, p. 38.

³² Dim. Scarlat Sutz, *ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΗΓΕΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΜΟΛΔΑΒΙΑΣ*, Atena, 1972, p. 111; v. și spița de la p. 88—89.

³³ *Ibidem*, p. 195.

³⁴ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIII, p. 507—510; traducerea în *Scrieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592,—1837, culese și publicate în tomul XIII din documentele Hurmuzaki de A. Papadopoulos-Kerameus*, traduse de G. Murnu și C. Litzica, București, 1914, p. 459 (în continuare, vom cita: *Scrieri și documente grecești*).

³⁵ Radu Rosetti, *Despre urmașii lui Grigore Ghica vodă...*, p. 812.

textul cuvântării, rezultă că tatăl miresei, dragomanul Alexandru Ghica, trăia și avea titlul de Exaporit (consilier de taină); ori, din alte surse știm că acest titlu îi fusese conferit în decembrie 1739, cu prilejul încheierii păcii de la Belgrad³⁶, iar moartea sa a survenit în februarie 1741³⁷. Deci, căsătoria fiicei sale nu se putea face decât între aceste date. De altfel, în același text se arată că în momentul acela domnea în Moldova Grigore Ghica II, iar în Țara Românească — vodă Constantin Mavrocordat; ambele domnii se isprăvesc la 1741, dar cea a lui Grigore Ghica II (fratele dragomanului) începe abia în octombrie 1739. Prin urmare, ținând seama de toate aceste amănunte, credem că nu greșim situând căsătoria respectivă în cursul anului 1740.

2. Încă din 1902, Radu Rosetti presupusese că Iordachi și Costachi Ghica erau frați — pe temeiul faptului că, în actul de împărțire a averii lui Iordachi, semnează fiii săi, „toți frații, dimpreună cu moșul nostru, d-lui hatm. Costachi Ghica”³⁸. De asemenea, el admisesese că acești doi presupuși frați erau nepoți colaterali ai voievodului decapitat, pe temeiul unui act din 1776, în care Grigore Ghica III numește pe „nepotul nostru, dumnealui hatmanul Gheorgaki Ghica”³⁹.

Probe noi, mărturii ale unui contemporan, rudă și prieten cu cei doi, întăresc presupunerile lui Radu Rosetti și le transformă în certitudini. E vorba de *Efemeridele* banului Constantin Caragea, celebre, dar puțin exploatate. În aceste însemnări, ni se spune de câteva ori că Iordachi și Costachi erau frați⁴⁰; cităm însemnarea din 24 noiembrie 1777: „Se duse și boierul hatman Iorgache, împreună cu fratele lui, boierul cămăraș Costache, în butca lor, spre întâmpinarea Măriei Sale [Constantin vodă Moruzi], ca cumnat al său”⁴¹. De asemenea, tot de câteva ori banul Caragea afirmă că Iordachi Ghica („Iorgache”) — deci, implicit, și Costachi! — era nepotul lui Grigore vodă Ghica⁴².

În alte *Efemeride*, ale aceluiași ban Caragea, se află și această însemnare: „Luni, 29 iunie ale aceluiași an [1775] Măria Sa [Grigore vodă Ghica] a cinstit pe amintitul său nepot Iordache Ghica cu slujba hătmaniei”⁴³; pînă atunci, fusese și el tot cămăraș.

3. Deci, e dovedit absolut sigur că frații Iordachi și Costachi Ghica erau nepoții colaterali ai voievodului decapitat. Controversa se rezumă, în acest punct, la amănuntul care rămîne de precizat: nepoți de frate, de văr sau de soră? Băzindu-se pe documente, Radu Rosetti se oprea, în 1902, la ultima soluție: „Toate împrejurările concură pentru a ne sili să conchidem că o soră (...) a lui Grigore Ghica [Decapitatul] a luat de soț pe Dumitru Sulgeoroglu și a fost mama lui Iordaki și Costaki Ghica”⁴⁴.

Am arătat că, răspunzînd lui Radu Rosetti, M. Gh. Ghica a respins această afirmație, cerînd un document care să întărească spusele Dorei d'Istria; anticipînd, am precizat că un asemenea document a fost dat la iveală chiar în 1902, de către N. Iorga; el aparține unui personaj de seamă, contemporan cu Iordachi și Costachi Ghica, înrudit, chiar, cu cel din urmă: este vorba de *Genealogia Cantacuzinilor*, scrisă de banul Mihail Cantacuzino în 1787. Se arată

³⁶ C. Dapontes, *Ephémérides daces*, II, Paris, 1881, p. 417.

³⁷ A fost decapitat în 1741, „în marșea lăsatului de sec” (*Cronica Ghiculeștilor*, București, 1965, p. 511); Ath. Comen-İpsilanti a înregistrat data de 10 februarie 1741 (*Scrieri și documente grecești*, p. 150); după informațiile adunate de Dora d'Istria, dragomanul Alexandru Ghica a fost arestat la 5 februarie 1741 și, „dopo 15 giorni di crudele prigionia, fu decapitato pubblicamente, il 21 febb. fra le 3 e le 4 dopo il mezzogiorno” (*Gli albanesi in Rumenia*, p. 201, nota 4).

³⁸ Radu Rosetti, op. cit., p. 801; subl. n.

³⁹ *Ibidem*, p. 806.

⁴⁰ *Scrieri și documente grecești*, p. 73, 75, 85.

⁴¹ *Ibidem*, p. 85.

⁴² *Ibidem*, p. 70, 76.

⁴³ P. P. Panaitescu, *Un manuscript al „Efimeridelor” lui Constantin Caragea, banul*, în „Buletinul Comisiunii Istorice”, III, 1924, p. 138 (subl. n.); în textul grec (p. 176), e Gheorgaches.

⁴⁴ Radu Rosetti, op. cit., p. 811.

acolo că dragomanul Alexandru Ghica a avut trei băieți și cinci fete. „Cea mai mare fată s-a măritat după *Hatmanul, fiul slugerului Iorgu*, cu care a născut doi fii: unul anume Iordache, ce s-a însurat la Moldova cu fata Domniței, fiicei lui Racoviță voievod. Altul, Costache, ce a luat nume de Ghica, s-a însurat la Moldova cu fata lui Iordache Deleanu Cantacuzino. A avut *Hatmanul Iorgulescu* și o fată, ce a măritat-o după Costache Muruz, ce a domnit la Moldova în anul [1777]⁴⁵, precizînd, în alt loc, că Maria Iordache Cantacuzino-Deleanu (despre care se știe îndubitabil că a fost soția hatmanului Costachi Ghica, vezi mai jos), „s-a măritat cu Costache comisul⁴⁶, *fiul hatmanului Iorgulescu și nepot de soră a lui Grigorie Ghica voievod* (...) pe care (...) l-a tăiat Poarta“⁴⁷. În legătură tot cu această familie, banul Cantacuzino adaugă că vodă Constantin Cehan Racoviță „s-a însurat la Constantinopol cu *fata slugerului Iorgu*“⁴⁸. Acest ultim amănunt e confirmat de încă două izvoare. Anume, în *Cronica Ghiculeștilor* se spune că „în cel de-al treilea [de fapt, al patrulea — n.n.] an al domniei sale, Constantin vodă Racoviță a fost amărit, mai întîi deoarece a pierdut pe doamna sa Sultana, *fiica răposatului Iordachi slugerului*“⁴⁹; pe piatra sa de mormînt de la Golia, se citește că Sultana era fiica lui *Gheorghe din Viza* și a *Eufrosinei* și a murit la 2 ianuarie 1753⁵⁰.

Constatăm, deci, că „slugerul Iorgu“, „Iordache (Gheorgache) slugerul“ și „Gheorghe din Viza“ sînt una și aceeași persoană, ceea ce ne obligă să punem semnul egalității între *Iorgulescu* și *Gheorghiadēs* (de fapt, același nume, primul într-o formă românească, al doilea într-o formă grecească!) pe de o parte, și între acestea și *Slugaroglu* (=fiul slugerului), pe de altă parte, atunci cînd ne referim la Dumitru (Iorgulescu, Gheorghiadēs, Slugaroglu). Rezultă, implicit, că „*Hatmanul, fiul slugerului Iorgu*“, din textul banului Cantacuzino, „*Dumitru Gheorghiadēs*“ din cuvîntarea lui Grigorașcu Ghica (1740) și „*Demetrius Sutzioroglu*“ din cartea Dorei d'Istria sînt, la rîndul lor, una și aceeași persoană: soțul Ecaterinei (Catinca) Ghica, sora Decapitatului.

Exactitatea informațiilor banului Cantacuzino se verifică și cu privire la alte amănunte pe care le dă; astfel, cel despre căsătoria lui Iordache Ghica cu „fata Domniței, fiica lui Racoviță voievod“, e confirmat de banul Caraea, care notează că în 1775, la întoarcerea de la Petersburg la Constantinopol, cămărașul Iordachi Ghica venise „cu soția și copiii lui și cu soacra lui, domnița Ruxandra Racoviță“⁵¹. Această domniță, fiică a lui Mihai vodă Racoviță, fusese căsătorită cu Grigore Kostaki-Negel⁵².

Despre căsătoria lui Costachi Ghica cu „fata lui Iordache Deleanu Cantacuzino“, vom da mai încolo — în legătură cu analiza textului lui Sion — toate amănuntele, iar despre fata „hatmanului Iorgulescu“, măritată „după Costache Muruz“, am arătat mai sus că banul Caraea atestă că vodă Moruzi era cumnat cu cei doi frați Ghica, precizînd, chiar într-un loc: „*cumnat de soră*“⁵³.

Se vede, prin urmare, că informațiile banului Cantacuzino asupra acestor chestiuni sînt demne de toată crezarea; și ar fi fost nefiresc să fie altfel, de vreme ce el era — repetăm — înrudit cu soția lui Costachi Ghica: tratele său, Constantin Cantacuzino-Măgureanu (+1761), fusese căsătorit cu Safta Cantacuzino-Deleanu din Moldova, mătușa Mariei (soția lui Costachi Ghica).

În ciuda acestor texte clare, care se adaugă mărturiei Dorei d'Istria, dovedindu-i deplina temeinicie, documentelor și argumentelor aduse de Radu Ro-

⁴⁵ *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 402—403; subl. n.

⁴⁶ Costachi Ghica a avut și acest rang — cf. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XII, p. 89 (documentul e, însă, din 23 aprilie 1795).

⁴⁷ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 49; subl. n.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 44; subl. n.

⁴⁹ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 653 (subl. n.); în textul grec: Ἰωργακῆ σουλταδάρη.

⁵⁰ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, p. 163.

⁵¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 137.

⁵² General M. Racoviță Cehan, *Familia Racoviță Cehan. Fișe nominale și fotografii*, București, 1942, p. 101. V. și *Uricariul*, XXIII, p. 279—281.

⁵³ *Scrieri și documente grecești*, p. 76.

setti, ca și tradiției înseși a Ghiculeștilor moldoveni din veacul trecut, care — unii din ei — nu negau descendența din Sulgearoglu, E. Rizo Rangabé a trecut, în 1904, cum am arătat, pe cei doi frați, Iordachi și Costachi, drept fii ai spătarului Matei Ghica. În adevăr, pe o placă nouă de la Sf. Spiridon, la mormintul lui Costachi Ghica, acesta e numit „marele logofăt Constantin Matei Ghyka”, ceea ce echivalează cu un fals în acte publice, căci lespedea autentică, cu inscripția compusă în versuri, nu-i dă acest nume, ci doar amănuntul că se născuse la Istambul („Vizantie te plinge ca pe-al său fiu născut”) și că a murit la 18 februarie 1818⁵⁴. Ipoteza filiației din Matei Ghica, însă, cade de la sine, în lumina textelor citate pînă aici. Dealtfel, găsim în aceleași *Ejemeride* ale lui Caragea următoarea însemnare, datată 30 septembrie 1777: ... Măria Sa [Grigore Ghica vodă]... au înștiințat pe boierul hatman Iorgache, nepotul său”, care era „la Holboca, la boierul spătar Matei Ghica”⁵⁵. Ori, dacă Matei Ghica ar fi fost tatăl lui Iordachi, atunci Caragea nu ar fi avut nici un motiv să nu o spună, explicit sau implicit; nespunînd-o, nu ne dovedește decît că *Matei Ghica nu era tatăl lui Iordachi și Costachi Ghica*. Și, de altminteri, nici nu putea fi, căci, cum notează contemporanul său, banul Mihail Cantacuzino, de la el „copii n-au rămas”⁵⁶.

4. Alte probe că hatmanul Costachi Ghica nu făcea parte din familia Ghica (pe linie masculină):

a) într-un act din 25 august 1792, vărul primar al soției sale, vistierul Enache Cantacuzino de la Horodniceni, îl califică drept „boer străin”⁵⁷;

b) Andreas Wolf (1741—1812), care a cunoscut Iași la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, scrie că, între „principalele case grecești” din Iași, cea mai de frunte era a hatmanului Costachi Ghica⁵⁸;

c) unul din fiii acestuia, anume Dimitrie Ghica, a scris în 1821 împăratului Austriei o scrisoare, cerîndu-i să-l primească printre „fericiții supuși” ai săi. Scrisoarea a fost însoțită de o declarație a aceluiasi Dimitrie Ghica, datată 10 ianuarie 1822, și a cărei traducere o lăsam să urmeze⁵⁹, cu adnotările noastre între paranteze drepte: „Tatăl meu [hatmanul și logofătul Costachi Ghica] *de origine greacă*, s-a stabilit de cincizeci de ani [decî, de prin 1772] în Moldova, unde s-a căsătorit cu o femeie din familia prinților Cantacuzino, naționalizați în această țară. Din partea tatălui meu, *mă înrudesc de aproape* cu familia acestui prinț Ghica, care a domnit în Moldova [referire evidentă la Grigore Ghica III, ultimul — pentru acea vreme]. Familia mea e, de asemenea, înrudită cu cea a prințului Alexandru Moruzi [fiul lui Constantin vodă Moruzi, de la 1777], care de asemenea a domnit în Moldova: *mama sa era sora tatălui meu*; celelalte înrudiri ale mele sînt cu cea dintîi nobilime moldoveană și greacă”.

Deci, însuși fiul lui Costachi Ghica nu se sfia să-l declare pe tatăl său „de origine greacă”, ceea ce corespunde întru totul cu afirmația lui Enache Cantacuzino („boier străin”) și a lui Andreas Wolf. E de observat că declarantul nu-și afirmă *apartenența* la familia Ghica, ci doar *înrudirea foarte apropiată*; iar „cheia” pentru stabilirea acestei înrudiri ne-o dă prin precizarea celeilalte înrudiri, cu Constantin Moruzi.

Cît privește anul venirii lui Iordachi și Costachi Ghica în Moldova, din această declarație rezultă 1772; ori, prima domnie moldovenească a lui Grigore Ghica III a început în martie 1764. Putem, deci, crede că acesta e anul venirii fraților Sulgearoglu în Moldova, cu unchiul lor matern, pe care l-au urmat apoi și în Țara Românească; banul Caragea o spune clar, atunci cînd povestește

⁵⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 158.

⁵⁵ *Scrieri și documente grecești*, p. 70.

⁵⁶ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 405.

⁵⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 248.

⁵⁸ N. Docan, *op. cit.*, p. 33.

⁵⁹ Textul francez, în Hurmuzaki, *Documente* (serie nouă), II, p. 781—782; v. și comentariul lui I. C. Filitti, *Correspondența domnilor și boierilor români cu Metternich și cu Gentz*, în A.R.M.S.I., s. II, t. XXXVI, București, 1914, p. 26. (diferă anul declarației, la Filitti e 1812).

întoarcerea sa din Rusia, în februarie 1775, „cu prietenul meu credincios și tovarășul meu de robie, marele cupar Costache Ghica (al cărui frate mai mare, cămărașul Alexandru, își dăduse obștescul sfârșit la Petropolis, îmbolnăvinduse chiar în ziua cînd ne robiseră voluntarii în București) [în 1769 — *n.n.*]. Amîndoi eram vîriți în datorii și aproape goi. Evghenia Sa [Costache Ghica] s-a așezat în casa lui părintescă [din Constantinopol], unde locuia cel mai mare dintre frați, cămărașul Gheorgache⁶⁰ Ghica, cu soția și copiii...”⁶¹. Mai încolo, arată că „amîntitul... nepot” al lui Ghica vodă, „Gheorgache Ghica”, a devenit hatman la 29 iunie 1775⁶².

E prețioasă menționarea „casei părintești” de la Istanbul; avem, de asemeni, precizarea unui al treilea frate, *Alexandru* (mijlociul, mort în Rusia pe la 1770 — el, deci, nu spătarul Matei Ghica!) și precizarea ordinii celor trei frați: Iordachi, Alexandru și Costachi. Alexandru a murit fără urmași; în amintirea sa, amîndoi frații săi și-au botezat cîte un băiat cu numele Alexandru, ca și sora lor. Smaragda Moruzi, perpetuînd, astfel, și amintirea dragomanului Alexandru Ghica, ucis la 1741; Alexandru Moruzi, fiul Smaragdei, a fost și el domnitor; Alexandru Ghica, fiul lui Costachi, e tatăl lui Grigore Ghica IV (1849—1856); de la celălalt Alexandru, fiul lui Iordachi, avem alt document, care probează și el neapartenența la familia Ghica pe linie masculină. Acest Alexandru Ghica a fost prins de evenimentele din 1812 în Basarabia, și în 1821 autoritățile rusești l-au chestionat, odată cu toată boierimea moldoveană de peste Prut, asupra originii și nobilității sale. Din răspunsurile pe care le-a dat, se vede că era născut la 1773 (deci în timpul pribegiei de la Petersburg, 1769—1775). Dar, spre uimirea noastră, la capitolul „spîta neamului”, Alexandru Ghica nu a indicat decît o *singură generație*: pe tatăl său, logofătul Iordachi Ghica! La „documente”, a prezentat patru acte, probînd că la 1777 Iordachi Ghica era hatman, la 1786 și 1792 era mare vornic, iar la 1793 era mare logofăt. Atît, și nimic mai mult⁶³. Mai trebuie, oare, de spus că, de ar fi fost Alexandru Ghica nepot de fiu, de frate, de văr — oricum, dar numai pe linie masculină — al marțirului de la 1777, el s-ar fi prevalat neapărat de acest amănunt, care n-ar fi fost decît în sprijinul lui, de vreme ce Grigore vodă Ghica fusese protejatul țarinei Ecaterina II?! Semnificativ e și faptul că acest Alexandru Ghica e amintit cu titlul de prinț doar în 1812⁶⁴, titlul nefiînd confirmat la 1821. Mai trebuie, oare, o probă mai clară că Alexandru Ghica — întemeietorul ramurii Ghica Brigadier — știa foarte bine că nu aparține familiei Ghica decît prin femeie?! Așa cum o știa și vărul său primar Dimitrie Ghica, a cărui declarație din 1822 am analizat-o mai sus.

Venim, acum, la textul lui Sion, pe care-l vom analiza rînd cu rînd, pentru a demonstra încă o dată exactitatea unora dintre afirmațiile sale și a evidenția confuziile pe care le-a făcut.

Sion zice că „după tăerea domnului Ghica, au venit domn Const. Moruz” — ceea ce e adevărat — „care era cumnat cu Ghica” — ceea ce e o confuzie. Moruzi fiind cumnat cu Iordachi și Costachi Ghica, nu cu voievodul decapitat; „și doamna lui Muruz, fata Sulgilolului” — afirmație dreaptă, în lumina informațiilor documentare prezentate pînă aici — „își adusesese frați și veri cîțiva din Țarigrad, la chiverniseală aice”, ceea ce — măcar parțial — nu corespunde adevărului, căci am arătat că Iordachi și Costachi, frații doamnei, erau în Principate de pe la 1764; dar poate fi adevărată aducerea unor veri, căci banul Caragea menționează că soția lui vodă Moruzi a venit însoțită „din Capitală”, adică de la Istanbul, de „boierul postelnic Iorgache Siuciaroglu”⁶⁵. „Moruz, ca să răzbune moartea cumnatului său [recte, a unchiului după soție — *n.n.*], a

⁶⁰ P. P. Panaitescu transcrie *Gheorghe*, dar în textul grec (p. 175) e *Gheorgaches*, ca și la p. 176, unde, însă, a tradus mai corect, *Iordache*.

⁶¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 137.

⁶² *Ibidem*, p. 138.

⁶³ G. Bezviconi, *op. cit.*, vol. I, p. 57—58.

⁶⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 38.

⁶⁵ *Scrieri și documente grecești*, p. 87.

închis pe mulți boieri" — ceea ce e adevărat, dar închiderea boierilor s-a datorat opoziției lor, în frunte cu Manolache Bogdan și Ioniță Cuza, care și-au și pierdut capetele, la 13 august 1778; „între boierii ce aveau închiși, era și un Cantacuzino Deleanu" — ceea ce e perfect adevărat, căci iată ce notează banul Caragea în ziua de 15 august 1778: „Mitropolitul, deopotrivă cu toți boierii, au rugat pe Măria Sa să dea drumul boierilor închiși, adică logofătului Bălănescul Roset, spătarului Iordache Cantacuzino..."⁶⁶; „carele — continuă Sion, referindu-se la Cantacuzino Deleanu — aveau numai o fată, Măriuța, văduvă tinăra". În realitate, spătarul Cantacuzino mai avusese copii, dar îi rămăsese o singură fată, pe care vărul ei primar, Enache Cantacuzino, o numește, în amintitul act din 1792, *Măriuța*, adică exact așa cum o știe și Sion, ca diminutiv, adevărind, în același act, că se măritase „al doile după dum-lui hat. Costachi Ghica (...) boieru străin"⁶⁷.

În adevăr, Măriuța se căsătorise prima dată la 1765⁶⁸ cu Ilie Roset, mort curînd după 19 septembrie 1776⁶⁹; cum tatăl ei, spătarul Iordachi Cantacuzino Deleanu, era născut la 1723, putem considera că Măriuța însăși avea, la data primului ei mariaj, în 1765, vreo 17 ani, iar cînd a rămas văduvă — vreo 28 de ani; exact cum scrie Sion: „văduvă tinăra" !

„Înfricoșindu-l și pe acela [pe Cantacuzino Deleanu — *n.n.*] cu sabia, ca să scape, a primit ginere pe Costachi Sulgilolu, ce era tinăr holteiu⁷⁰, frate cu doamna tiranului Muruz"; nu știm dacă vodă Moruzi l-a „înfricoșat" realmente pe spătarul Cantacuzino, dar știm că, la numai 12 zile după eliberarea acestuia, adică la 27 august 1778, s-a celebrat la Iași logodna lui Costachi Ghica, acum agă, cu fiica lui Cantacuzino, pe care banul Caragea o numește tot Măriuța, sau, în transcrierea greacă, Marița⁷¹, nunta propriu-zisă fiind fixată pentru data de 17 septembrie, la Deleni⁷².

Sion adaugă: „și i-au dat [lui Costachi Ghica — *n.n.*] porecla tăetului Ghica", ceea ce nu se poate susține în fața documentelor care desemnează pe ambii frați — Iordachi și Costachi — încă dinaintea de 1778, cu numele de Ghica. Rămîne de stabilit cînd și cum s-a transferat acest nume fiilor Catincăi Ghica-Sulgearoglu (analogii se pot face cu cazurile cunoscute din familia Rosetti și din alte familii).

Este, prin urmare, un fapt stabilit, că descendența Ghiculeștilor moldoveni din Sulgearoglu era, la sfîrșitul veacului XVIII și în prima jumătate a veacului XIX, „un lucru de cunoștință publică", ca să folosim expresia lui Radu Rosetti⁷³; pledează, în acest sens, mărturiile aduse de acesta din urmă, și care provin de la Grigore Ghica IV (transmisă de generalul Savel Manu) și mărturia fiului acestui domnitor, beizadea Alexandru Ghica (mărturii prezentate de Radu Rosetti atît în studiul său din 1902, cît și în *Amintiri*, și pe care nu le-am mai adus în rîndurile de față): lor li se adaugă actele referitoare la Alexandru Ghica (1821) și Dimitrie Ghica (1822). Din aceeași vreme, datează încă un text, care dovedește că, efectiv, faptul acesta era de cea mai largă cunoștință publică. Într-o satiră versificată, din 1821, aparținînd lui Vasile Pogor-tatăl, sînt

⁶⁶ *Ibidem*, p. 93; subl. n. V. și M. Kogălniceanu, *Cronicle României*, ed. II, vol. III, București, 1874, p. 282.

⁶⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 248.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 223.

⁶⁹ General Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, București, 1938, p. 84. V. și N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VII, p. 272, nota. 1.

⁷⁰ În 1818, anunțînd lui Metternich moartea acestui „Grosslogofet Kostaki Ghyka", consulul Raab adăuga că fusese în vîrstă de 76 de ani (Hurmuzaki, *Documente*, II — serie nouă —, p. 452); dacă cifra e exactă, rezultă că logofătul era născut în 1742, ceea ce corespunde cu data de 1740 stabilită mai sus pentru căsătoria părinților săi.

⁷¹ *Scrieri și documente grecești*, p. 93.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Radu Rosetti. *op. cit.*, p. 808.

puse în gura Mărioarei Sturza, născută domniță Callimachi, mama lui Mihail vodă Sturza, aceste cuvinte :

„Dar Ghica ? De unde-i Ghica și de pe ce-i neam domnesc ?

Minele lor a luchiumuri și a oloi mirosăsc !

Cîsmegii din învechime și suiulgiarol din nou,

În herbul lor se cuvine un hîrleț, un cap de bou”⁷⁴.

Aluzia e deosebit de transparentă, iar jocul de cuvinte o probează cu îndestulare : autorul jonglează cu cuvintele Sulgear-oglu (fiul sulgerului) și suiulgear-oglu (fiul cîsmigului, al fintînarului)⁷⁵.

Să conchidem. Sînt fapte incontestabile că :

1) Iordachi și Costachi Ghica au fost frați ;

2) Constantin vodă Moruzi le era cumnat, mai precis, „cumnat de soră” (banul Caragea) ;

3) sora celor doi frați (soția lui Moruzi) era fata lui Sulgearoglu și a Catincăi Ghica.

Aceste premise sînt suficiente pentru a trage concluzia că Iordachi și Costachi Ghica — pe care textele contemporane îi numesc *nepoți* ai lui Grigore Ghica Decapitatul — au fost fiii aceluiași părinte ca și sora lor, doamna lui Constantin vodă Moruzi.

S-ar putea, însă, obiecta că apelativul *nepoți* poate desemna și nepoții de fiu, de văr primar sau de văr mai îndepărtat. Însă, în *Efemeridele* sale, banul Caragea a folosit un termen de înrudire care nu poate îngădui nici o altă interpretare : atît pentru Iordachi, cît și pentru Costachi Ghica, el folosește termenul *δυσπρός*, tradus de editori, simplu și constant, *nepot* Ori, *δυσπρός* înseamnă numai *nepot al unui unchi*, cu alte cuvinte, nepot de soră sau de frate (pentru a desemna nepoții de fiu și pe cei de văr există alți termeni).

Ori, dacă cei doi frați erau *nepoți de unchi*, ai lui Grigore Ghica Decapitatul, și cum noi știm că acest *unchi* — care e domnitorul însuși ! — nu putea fi, în nici un chip, un frate al tatălui lor, ci doar al mamei lor, nu ne rămîne decît soluția descendenței din Caterina Ghica și Dumitru Sulgearoglu. *Quod erat demonstrandum*.

⁷⁴ Emil Virtosu, *O satiră în versuri din Moldova anului 1821*, în S.M.I.M., II, 1957, p. 509.

⁷⁵ *Ibidem*, nota 8. Nu avem, însă, motive să dăm crezare acestei șarje — între altele, tocmai pentru că e o șarjă ! După Dora d'Istria, Dumitru Sulgearoglu „era secondo genito di uno più distinti fanarioti...” (*Gli albanesi in Rumenia*, p. 178, nota 2).

CONTRIBUȚII LA STUDIUL CRONICII „PLÎNGEREA MĂNĂSTIRII SILVAȘULUI”

DE

LIVIU BURLEC

Cronica *Plîngerea mănăstirii Silvașului*¹ se încadrează în rîndul cronicilor rimate care cunosc o largă răspîndire în secolul al XVIII-lea, integrîndu-se organic sub raportul ideilor conținute în istoriografia transilvăneană din acea perioadă. Apreciată de unii cercetători² sub aspect ideatic și inclusă în cadrul istoriei literaturii, de alții³, ca izvor istoric, cronica se dovedește a fi la fel de interesantă sub amîndouă aspectele.

Includerea *Plîngerii* în lucrările de sinteză a literaturii sau folosirea ei doar ca document istoric a exclus posibilitatea unei analize exhaustive a acesteia sau a problemelor ridicate de date, loc de scriere și paternitate. De aceea, în rîndurile următoare ne propunem să aducem unele date noi cu privire la locul pe care-l ocupă cronica în istoriografia secolului al XVIII-lea; apoi să încercăm o identificare a autorului, a locului unde a fost scrisă precum și o datare a cronicii, date fiind părerile contradictorii care au fost emise.

Plîngerea mănăstirii Silvașului și istoriografia secolului al XVIII-lea. Cronicile rimate în rîndul cărora am circumscris și *Plîngerea mănăstirii Silvașului* au fost create după modele grecești în Țara Românească și Moldova și poate maghiare în Transilvania, căpătînd însă o individualitate bine conturată prin faptul că exprimă ideile și sentimentele păturilor largi ale populației. Scrise în

¹ *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvașului, din eparhia Hațegului, din Prislop* a fost publicată pentru prima dată de Cezar Bolliac în „Buciumul”, I, (1863), p. 11—12, 16, 19—20 (nr. dintre 5 și 12 ianuarie). A fost redescoperită în 1878 de Ghenadie Enăceanu în biblioteca mănăstirii Căldărușani și publicată în „Biserica ortodoxă română”, IV (1878), p. 496—507. Amîndouă manuscrisele editate s-au pierdut. În prezent, există șase manuscrise păstrate la Biblioteca Academiei R.S.R. din București (4), Biblioteca Academiei din Cluj-Napoca (1) și Arh. St. Brașov (1).

² Vezi, Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, București, 1969, p. 134—137; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1936, p. 190—192; N. Drăgan, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, Bucarest, 1938, p. 61—62; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 137—139.

³ Vezi, B. P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, București, 1875, 311 p.; Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiuului, Silvașului și Belgradului*, Blaj, 1902, 152 p. și Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici, Blaj, 1902, 498 p.; Ioan Boroș, *Mănăstirea Prislopului*, în „Semantismul istoric” al diecezei Lugojului, 1903, p. 467—481. Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, 445 p.

românește și apropiindu-se ca model de poezia populară, aceste cronici sînt alcătuite în mediul orășenesc (scrierea de față fiind din acest punct de vedere o excepție) iar prin ideile protestatare pe care le conțin, ele se adresează păturilor largi nemulțumite de ordinea existentă.

Cronica se oprește asupra unui fenomen cu reverberații în conștiința românilor din Transilvania veacului al XVIII-lea, cu repercusiuni asupra evoluției ei ulterioare; este vorba de unirea unei părți a românilor cu biserica catolică⁴ la anul 1700, unire care a declanșat cunoscutele lupte religioase și tot felul de samavolnicii îndreptate asupra celor de lege ortodoxă. Multe din aceste evenimente și stări de spirit sînt surprinse cu exacitate de autorul cronicii, un călugăr din Prislop, pe care noi l-am presupus a fi Efrem, după cum vom încerca să arătăm mai jos.

Plîngerea a apărut într-o perioadă de emulație a culturii românești din Transilvania, ca urmare a cadrului favorabil creat prin sprijinirea de către Habsburgi a catolicismului. Limitele acestui cadru au fost însă permanent lărgite, formele de cultură românească îmbogățindu-se sensibil prin lărgirea învățămîntului, intensificarea activității tipografice și diversificarea literaturii. Scrierea de față ocupă un loc distinct în istoriografia transilvăneană în limba română prin forma versificată în care este scrisă, dar mai ales prin ideologia promovată, care ilustrează o bună cunoaștere și interpretare a fenomenelor contemporane. Sub acest aspect ideologic, ocupă un loc de tranziție, depășind scrierea lui Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Scheilor Brașovului*⁵ sau pe cele ale lui Radu Duma⁶, fără a se ridica la nivelul scrierilor generației *Școlii ardeleni*.

Sub aspectul valorii literare, cronica nu egalează poezia populară, deși o imită, deoarece aceasta a parcurs un proces de „selecție seculară“, ce a dus la cristalizarea capodoperelor literaturii populare; dar nu trebuie ignorată nici sub acest aspect. Chiar dacă uneori versurile acoperă mai stîngaci faptele, răzbate din cronică suflul poetic al autorului care atinge coarde sensibile ale cititorilor chiar și astăzi.

Cronica este o scriere pătimașă a unui călugăr neunit, un document de epocă specific pentru mentalitatea romanilor ortodocși, nesupuși influențelor din afară, mai ales „mărginimii“ din jurul Sibiului, zonă care a reprezentat teatrul celor mai puternice opoziții la unire. Pe lângă fondul ei protestatar, cronica cuprinde și adînci implicații sociale cu caracter democratic, oferind în același timp și informații inedite despre trecutul mănăstirii.

⁴ La sfîrșitul secolului al XVII-lea Transilvania devenie provincie a Imperiului habsburgic. Curtea din Viena pentru a-și consolida dominația folosește alături de dinastie, armată, birocrație și catolicismul. Acesta urma să constituie cheagul spiritual al imperiului și să servească de instrument politic de dominație și unificare. Dar în Transilvania tocmai catolicismul rămăsese cel mai slab; de aceea se impunea schimbarea raportului de forțe în favoarea acestuia prin atragerea românilor ortodocși la biserica catolică, deoarece aceștia și biserica lor erau excluși din cadrele constituției Transilvaniei. Unirea unei părți a românilor cu biserica catolică s-a înfăptuit la 7 octombrie 1698, cînd actul de unire a fost semnat de 38 de protopopi și întărit prin diplomele leopoldine din 1699 și 1701.

⁵ *Istoria sfintei besereci a Scheilor Brașovului*, cuprinde istoria acestei biserică între anii 1393—1742. Pentru anii 1393—1633 se folosește de un rezumat al *Cronicii protopopului Vasile din Brașov* (sec. XVII), pe care-l completează cu știri de caracter local, la care adaugă însă și informații de interes mai larg. Aspectul cel mai caracteristic al cronicii lui Tempea este dat de împotrivirea sa hotărîtă față de unirea cu Roma. De asemenea, Tempea reacționează la nedreptățile sociale și nu ezită să le dea în vileag (vezi *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 562—563).

⁶ *Istorie. Din ce pricină au început împăratul turcesc asupra împărăției Moscului oaste și Cronica Țării Ardealului*. Operă a unui cărturar de rînd ca Radu Duma, aceste cronici înmănușează, fără vreun plan definit, știri felurite. În general, el pune accentul ca și Radu Tempea, pe întîmplările și faptele contemporane lui, criticile avînd un ton temperat. (vezi *Radu Duma și alții, în Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 701).

Începutul cronicii este influențat de versuri din literatura psalmilor: „Ia aminte, ceriule, și voui grăi, / Plingînd cu amar, mă voui tîngui. / Auzi-mi, pămîntule, cuvintele / Și să-mi cuprinzi lăcrămile“. (vers. 1—4). Prima parte sau *Cuvîntul cel din început* prezintă soarta mănăstirii Prislop⁷ pînă la 1700. În aceste versuri autorul se străduiește să demonstreze unitatea de credință a tuturor românilor de la începuturile bisericii românești, continuitatea și succesiunea procesului cultural politic și bisericesc administrativ de la întemeierea statelor feudale și pînă în vremurile apropiate lui: „Multe biserici și mănăstiri sînt zidite / Prin toată Țara Rumânească, / Și în toată cea Muldovenească. / Și aici, în Ardeal, sînt multe / Dintru acele vremi făcute / De domni și de boiarii Țării Rumânești / Și de a Țării Muldovenești / / Și dintr-o aceasta se arată. / Că era o pravoslovie adevărată / Întru aceste trii țării și o credință / Dreaptă întru sfînta Troiță / (vers. 61—68, 79—81).

Unitatea religioasă a românilor care este conturată în prima parte și în care autorul vede semnul unității neamului a fost stîrbită la anul 1700 prin trecerea unei părți a românilor transilvăneni la catolicism. Prin aceasta Habsburgii urmăreau să aplice faimosul lor principiu *divide et impera* pentru a-și consolida dominația și a-i slăbi pe supuși, lucru pe care-l sesizează perfect înțeleptul călugăr din Prislop prin cuvintele pe care le pune în gura lui Klein „Căci nu va fi spre un folos / Unație ce s-au scos, / Ce numai ca să ne răsniască / De frații din Țara Româniască / Și din Țara Moldovenească, / Ba încă și între noi, din Ardeal / Să bage pe cel viclean, / Să nu ne mai putem înțelege / Nici din sași și din unguri a ne mai alege. / (Versiunea Bolliac).

În versuri cu astfel de aprecieri și în altele pe care le vom menționa mai jos constă superioritatea acestei cronicii față de scrierea lui Radu Tempea sau cele atribuite lui Radu Duma. Căci dacă aceștia din urmă consemnează faptele în toată nuditatea lor, fără a discerne cele semnificative de cele mai puțin semnificative, aprecierile autorului cronicii se ridică la treaptă de judecată. El sesizează just faptul că atragerea la catolicism se face în folosul unor beneficii materiale: „Acest vîlădică, decă s-au unit, sāracu / I-au umplut papa sacu / De titlușuri înalte / Mincinoase și deșarte“ / (vers. 173—176). Dar pentru a cucerii terenul, unirea avea nevoie nu numai de trecerea celor care păstoreau norodul, ci de o atragere masivă a populației la catolicism. În acest sens regimul se folosește de abilitățile sale, de armele sale politice și pavăza puterii sale militare: „Popilor și norodului le-au dat nădejde / Precum că iobăgia să va piardă / Și vor fi nemeși ei / Și feciorii lor vai de eii! / Acest dar mare le-au făgăduit / Cu care i-au și amăgit / Pînă s-au lepădat de Răsărit“ / (vers. 177—183).

Metoda de care uza este cunoscută: după fiecare pas făcut înainte urmează și unul înapoi, pentru a nu stîrni îngrijorarea stărilor și a da actelor sale aspectul necesar de liber consimțămînt; dar cu cuvîntul de ordine în taină și consemnul generalilor să aibă grijă ca pasul înapoi să nu se mai facă⁸. Același lucru este subliniat și de următoarele versuri: „Popii lui cei unații / Era bine întemeiați / Cu poruncă împărătească / Nimene din starea lui să clătească /“ (vers. 487—490).

Superioritatea cronicii de față, raportată la producțiile istoriografice anterioare, dintre care cea mai reprezentativă rămîne a lui Radu Tempea, este evidentă cel puțin în trei momente, esențiale dealtfel, asupra cărora se opresc autorii celor două cronici: Mihai Viteazul, cauzele unirii și Inochentie Klein.

În *Istoria sfîntei desereci a Șcheilor Brașovului*, întîlnim un scurt pasaj asupra „sculării“ lui Mihai Viteazul: „... s-a sculat Mihai vodă din Țara Muntenească de au trecut muntele și au aprins satele. Atunci au mers domnul Tîrviș, județul din Brașov, cu protopopul Mihai și-au făcut pace cu Mihai vodă să nu strice țînu-

⁷ Mănăstirea Prislop se află în Silvașul de Sus, lîngă Hațeg; a fost întemeiată, conform tradiției, de călugărul Nicodim (1404—1405), dar de fapt este o ctitorie adomniței Zamfira, fiica lui Moise Vodă, la anul 1564. În secolul XVI a fost reședința episcopilor de Silvaș. (vezi Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 276).

⁸ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 133.

tul¹⁰. După cum se vede, lipsa de înțelegere pentru acțiunea atât de curajoasă a domnului muntean este evidentă¹⁰. Nu aceeași este părerea cronicii rimate: „Vi-teazul ce vrea pe Români să uniască / Precum a fost mai de mult să-i ntărească / Prin legi și prin credință / Să aibă toți o voință“ (Versiunea Bolliac). Din aceste versuri și din altele pe care le-am menționat se vede că pentru autorul cronicii, conștiința unității de neam este clară. Pentru Radu Tempea, neștiința este una din cauzele care au dus la unirea românilor, „și fiind preoții Țării Birsei într-această vreme proști și neînvățați de ajuns, le căuta să le zică cum zicea el (popa Jipa — n.a.): că deși zicea vreunii cari cunoșteau momelile lui cite ceva; el dată îi sârea asupra și cu cuvinte grele îi prăbrăzia, atita cît nici unui țigan nu-i cale a grăi cuvintele ce grăia el preoților“¹¹.

Făcînd o comparație între cele expuse de cronicarul din Șchei și cel din Prislop, viziunea clară a acestuia din urmă asupra cauzelor unirii este mai presus de orice îndoială¹¹a. Deosebirea dintre cele două cronici iese cu pregnanță la iveală și în cazul activității lui Inochentie Klein. Deși amîndouă cronicile au un caracter anticatolic, totuși numai scrierea noastră manifestă înțelegere față de acțiunea episcopului unit, care și-a pus întreaga activitate în scopul emancipării sociale și naționale a neamului său.

În toate aceste deosebiri de viziune asupra evenimentelor relatate în cele două cronici, trebuie să vedem o evoluție în formarea conștiinței naționale, dată fiind și diferența de trei-patru decenii care separă datele de scriere a celor două cronici, dar și progresele acestei conștiințe la nivelul unor structuri sociale mai largi. Prin această cronică, pe care am încadrat-o în istoriografia celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, înregistrăm un progres al istoriografiei transilvănene, aplecată de acum tot mai mult spre problemele epocii: aplecare ce va fi ridicată nu peste mult timp de Școala ardeleană la rang de luptă pentru emancipare socială și națională a românilor transilvăneni.

Data și locul unde s-a scris cronică. O problemă ce se ridică în fața cercetării actuale este cea a datării cronicii. Căci autorul, consecvent principiilor monastice, nu menționează anul cînd a scris cronică. În aceste condiții o încercare de datare nu se poate face decît pornind de la conținutul scrierii.

Doi dintre cei care s-au ocupat cu acest opus au ajuns la următoarele concluzii: Radu Iacob, pornind de la considerentul că autorul se oprește cu nararea evenimentelor la 1762, consideră acest an, ca anul de întocmire al scrierii¹², iar Dan Simonescu, pornind de la versurile: „Aron vrînd ticăloasa unație să-o întărească / S-a sculat cu putere tirănească / Și-n cincisprezece ani de zile...“ (vers. 435—437) și luînd anul 1749 ca an în care Petru Aron are primele succese în atragerea românilor la unire, consideră anul 1764 ca anul de scriere al *Plîngerii*¹³, fiind foarte aproape de concluziile noastre.

Încercînd și noi o datare pe temeiul analizei conținutului, am ajuns la concluzia că această cronică trebuie să fi fost terminată spre sfîrșitul anului 1763. În acest sens am avut în vedere forma poetică a scrierii care, deși nu este de o valoare deosebită, ea lasă totuși impresia unei opere de măiestrie literară, care necesită un anumit timp de creație, ceea ce ne face să excludem posibilitatea apariției ei în anul 1762, lucru confirmat de altminteri și de împrejurarea că vorbind despre necazurile mănăstirii autorul afirmă: „La anul o mie șapte sute șazeci și doi / Mi s-au sculat asupra-mi pizmași noi“ / (vers. 664—665), ceea ce desigur nu s-ar fi întîmplat dacă cronică ar fi fost scrisă în 1762.

Care este argumentul nostru pentru anul 1763? Vorbînd despre Petru Aron cronicarul spune: „Acum ce să zic sau să grăiesc? / Că foarte mă îngrozesc / De acest prea viteaz bărbat / Pentru lucrurile ce au lucrat / Care înainte îi vor merge“. / (vers. 608—612), afirmație ce revine și în versul 644. Tot atât de impor-

¹⁰ A se vedea mai jos.

¹¹ Radu Tempea, *op. cit.*, p. 91.

¹² a Vezi mai sus (vers. 173—176, 177—183).

⁹ Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*, 1969, p. 59—60.

¹² Iacob Radu, *op. cit.*, p. 80.

¹³ D. Simonescu, *Plîngerea mănăstirii Silvașului*, în *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII)*, București, 1967, p. 73.

tant pentru argumentarea noastră este și versul 683: „*Stingă-l Dumnezeu cu tot neamu*” care sună ca un fel de blestem pe care-l lansează autorul împotriva lui Petru Aron. Deci când a fost scrisă cronica Aron era încă în viață (el a murit la 25 februarie/9 martie 1764). Și întrucât aceste versuri sînt spre finele opusului putem considera că spre sfîrșitul anului 1763 și cronica era terminată.

În rindurile de mai jos, vom încerca să lămurim și locul în care s-a scris aceasta, ceea ce ne va ușura tentativa de a descoperi și autorul *Plingerii*. În acest sens am pornit din nou de la o cercetare temeinică a textului, avînd în vedere mai ales aspectul informațional și descriptiv, dar și cel geografic. Se remarcă, dintr-o analiză atentă a cronicii, vastele cunoștințe ale autorului, capacitatea sa deosebită de a pătrunde în esența fenomenelor, precum și bogatele informații și dese referiri pe care le face la Silvaș în primul rînd, la Sibiu și împrejurimile sale apoi. Cunoașterea acestor locuri este o condiție *sine qua non* pentru transpunerea lor în versuri. De aici concluzia: autorul a fost un călugăr din Prislop care însă în jurul anului 1762 a fost nevoit să părăsească mănăstirea și să se refugieze la Sibiu. Că a poposit aici ne-o demonstrează bogatele informații referitoare la acest oraș și împrejurimile lui, și în special asupra Săliștei „cuibul celor mai intensive agitațiuni antiunioniste de la 1744 încoace, „după cum o caracterizează Augustin Bunea”¹⁴. „Săliștea, este supt munte, departe / Scaun de șapte sate / În Săliște mi se pare, trei zile au săzut / Cuvînt și-o sfeștanie le-au făcut” / (vers. 265—268). Și geografic se dovedește că cele afirmate de noi par a fi veridice. Într-adevăr vorbind despre mișcarea lui Visarion spune: „Apoi sfîntul de la Orăștie *au venit* pe drum în sus / Și pînă la scaunul Săliște a ajuns”. / (vers. 259—260). Rezultă că pornind de la Orăștie se îndreaptă spre Sibiu, dar înainte s-a oprit în drum la Săliște, lucru care este în conformitate cu situația geografică a locului. Referindu-se pe urmă la protopopul Băianu afirmă: „Din Sibiu bolnav *au eșit* / Și pînă acasă păduchii l-au năpădit” / (vers. 280—281). Din aceste versuri răzbătă sentimentul de familiaritate și siguranță al autorului față de evenimentele relatate și care s-au petrecut în locuri cunoscute lui. Cînd acțiunea narată se depărtează de Sibiu lucrul este sesizabil: „Și abia din Sibiu *au eșit* / La curtea sa, în Sumeră, *au ajuns*”. / (vers. 297—298). „Să mergem în satu, în Cut / Să vezi vrămașul Aron ce-a făcut”. / (vers. 542—543). Se pare într-adevăr că așa au stat lucrurile. Însăși afirmația autorului de la sfîrșitul părții în care înfățișează evenimentele de Sibiu din timpul mișcării lui Visarion nu vine decît să întărească ipoteza noastră: „Aceste cîte s-au spus, toate s-au făcut / Că cei ce le-au văzut și le-au auzit / Ei le-au mărturisit”. / (vers. 308—310). Rezultă fără putință de tăgadă din această mărturisire că autorul și-a petrecut anumite momente din viață, cel puțin cele în care și-a scris cronica, la Sibiu, unde a aflat numeroase informații pe care le-a transpus în versuri completînd astfel pe cele referitoare la Silvaș și dînd în acest fel la iveală această scriere unitară în idei, bogată în informații și exactă în conținut. Scrisă la Sibiu ea a ajuns la frații din Țara Românească, dusă pe Olt în jos de „călugărașii” pe care îi amintește autorul la sfîrșitul cronicii, care, din cauza persecuțiilor lui Petru Aron, au fost nevoiți să ia drumul surghiunului: „Pre călugărași din Sibiu i-au scos / Și i-au gonit pe Olt în jos / Surguni în Țara Românească / De mine să nu mai pomenească”. / (vers. 700—703).

Ipsa factă este exclusă posibilitatea ca scrierea să fi fost elaborată în Șcheii Brașovului cum presupun I. Pervain¹⁵, Octavian Șchiau și Livia Bot¹⁶. Ultimii doi își susțin ipoteza prin similitudinea unor versuri din cele două scrieri. Avînd în vedere această asemănare și cunoscîndu-se anterioritatea cronicii lui Radu Tempea față de *Plingerea mănăstirii Silvașului*, ei au emis ipoteza că aceasta a fost scrisă de un călugăr din Prislop refugiat în Șcheii Brașovului, unde a cunoscut desigur opusul lui Radu Tempea și din care s-a inspirat.

Într-adevăr asemănarea dintre cele două cronici este frapantă. Noi însă considerăm că această apropiere nu se datorește faptului că autorul *Plingerii* ar fi fost influențat de manuscrisul din Șchei, ci mai de grabă datorită unor versuri

¹⁴ Augustin Bunea, *Episcopii Petru...*, p. 135.

¹⁵ I. Pervain, *Radu Duma și alții în Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 703.

¹⁶ Octavian Șchiau, Livia Bot, *Prefață la Radu Tempea, op. cit.*, p. 17.

de factură populară care circulau în mediul ortodox din Transilvania și care erau îndreptate întru potrivă lui Atanasie și a uniților, care au constituit fondul din care s-au inspirat cei doi cronicari, de altfel, în cronică brașoveană aceste versuri sînt așezate între unele știri documentare referitoare la Atanasie, folosite de autor pentru a contura profilul acestuia. În același scop rezultă că sînt folosite versurile comune pomenite, fapt ce denotă existența unor astfel de stihuri care circulau în mediul românesc neunit. Apoi, chiar titlul pe care-l dă Radu Tempea versurilor din cronică sa „Arăta-vom și alte ale lui Atanasie stihuri” lasă să se înțeleagă că au mai existat și alte versuri care circulau în lumea ortodoxă transilvăneană. În felul acesta expresia „alte stihuri” din titlu ni se pare destul de clară: aceste stihuri sînt altele pe lângă unele existente.

Circulația unor astfel de versuri de factură populară ne este confirmată și de Petru Maior în *Istoria bisericii românilor* care spune că Sofronie însuși „a început a grăi cu batjocură împotriva unirii, încă și în versuri”. Și tot el ne spune că era un preot tuns, Ioan Molnar, care descoperindu-și o misiune ca a lui Visarion, într-un tirg foarte populat, ridicat pe un podium, batjocorește pe uniți „în versuri”¹⁷.

Apoi, ni se pare puțin probabil că fiind scrisă cronică în Șchei, autorul să nu amintească măcar o dată de acest puternic centru al ortodoxismului din Transilvania și să insiste atît de mult asupra Sibiului.

Autorul cronicii. Potrivit principiilor monahismului, autorul nu-și menționează nici numele, nici anul cînd a scris cronică. În această situație vom încerca o identificare a lui sau o reliefare a ideilor și sentimentelor de care este animat, pornind, ca și în cazul încercării de datare, tot de la conținutul scrierii. Faptul nu e tocmai simplu de realizat, mărturie fiind în acest sens multiplele păreri emise cu privire la autorul cronicii.

Majoritatea celor care au studiat-o sînt de părere că este vorba de un călugăr din această mănăstire, părere care de altminteri o împărtășim și noi. Nu de aceeași părere este însă și Dan Simonescu care în studiul ediției critice a *Plîngerii mănăstirii Silvașului* spune: „Conținutul istoric și social ideologic al cronicii nu ni-l impune în mod neapărat un cleric pe autor. Motivele religioase din cronică sînt puține, în timp ce temeiurile ei istorice, politice, sociale sînt esențiale și dominante. Modul cum se face apărarea Prislopului este mai degrabă al unui mirean decît al unui cleric... Dar pînă și forma poetică a unor versuri libere, cu totul neegale ca măsură, anarhice din punctul de vedere al cadenței ritmice, toate acestea dezvăluie un autor laic cu spirit mai independent decît ar fi putut avea, un cleric”¹⁸.

Trebuie să spunem că lipsa cadenței ritmice care ne-ar dezvălui spiritul mai independent al unui mirean nu este convingătoare, cum la fel de neconvingătoare ni se pare și cealaltă afirmație că adevăratele cauze ale unirii fiind politice, autorul trebuie să fi fost un laic. Dimpotrivă, zicem noi, este mai ușor pentru un inițiat în tainele dogmei creștine să-și dea seama că scopul unirii nu a fost de natură religioasă, ci mai ales de natură politică. Că autorul a fost un călugăr ortodox, vine să ne-o întărească și tonul vehement cu care se face apărarea Prislopului, precum și a ortodoxiei în general și ura înverșunată împotriva uniților și în special a lui Petru Aron, „acest lup de Arăviia”, cum îl numește autorul. Această atitudine vădit ostilă uniților, noi nu o punem pe seama faptului că acest călugăr ar fi fost pripășit aici de la românii de peste Carpați sau dintre sîrbii din Banat cum o face Radu Iacob¹⁹ — încercînd să explice în acest fel aversiunea autorului față de uniți — ci mai degrabă o considerăm o rezultantă a dragostei lui nețărmurite față de românii ortodocși, față de mănăstirea Prislopului. Pentru a confirma parcă cele spuse, și anume că autorul este un călugăr din mănăstire, sînt unele versuri care dau anumite amănunte care ar scăpa unui străin: „Veneau la mine, de multe ori, părinți / Mulți din multe părți / Pentru ca să se odihnească / Și pre mine după cuviință să mă grijească”. (Vers 227—230), sau vor-

¹⁷ Apud : N. Iorga, *Sate și preoți*, București, 1962, p. 252 și Augustin Bunea, *Episcopii Petru...*, p. 184.

¹⁸ D. Simonescu, *op. cit.*, p. 72.

¹⁹ Iacob Radu, *op. cit.*, p. 64.

bind despre restaurarea bisericii de către Vasile Toplițanu, Ioan și Paul Sălișteanu spun : „Chiliile le-au înnoit / Pre mine de gunoiu m-au curățit / Și alte chiliile încă au mai rădicat / Care s-au mai surpat / Și au pus multă nevointă / Pentru mine cu credință / Cît vor putea să mă înnoiască / Și cu mine să lăcuiască / Den afară, peste tot m-au acoperit / Din lăuntru prea frumos m-au zugrăvit / Deci alți călugărași s-au mai adunat / Și întru toate acesteia au urmat“. (Vers 467—478). De la cine așadar această puzderie de amănunte decît de la unul care și-a petrecut viața acolo, pe cine putea să bucure atît de mult această reînnoire a bisericii decît pe un slujitor al ei ?

Dar mai presus de apartenența autorului la tagma călugărească, mai presus de motivele religioase ale cronicii, de interesele înguste ale unei persoane, răzbate din versurile *Plîngerii* nemărginita dragoste a autorului față de interesele neamului său. Cînd sînt puse în joc nevoile vitale ale poporului atunci aspectele religioase sînt plasate pe plan secund, în prim plan trecînd persoanele și acțiunile menite să schimbe soarta acestui popor. Este semnificativă în acest sens atitudinea condescendentă cu care este învăluit în această cronică episcopul Inochentie Micu, episcop unit dealtfel, care a luat măsuri de întărire a unirii, „unire“ pe care înțelegea să o folosească în scopul emancipării sociale și naționale a poporului său ¹⁹ a.

Din cele arătate pînă aici, avem următoarele elemente : *Plîngerea* este opera unui călugăr din mănăstirea Prislop care a cunoscut bine tradițiile referitoare la trecutul glorios al mănăstirii sale, posedînd și o deosebită capacitate de a înțelege evenimentele pe care le-a trăit ; de aici a plecat sau a fost nevoit să plece în jurul anului 1762 la Sibiu, unde a scris cronică, dovedindu-se a fi un bun cunoscător al istoriei acestei regiuni.

Ne rămîne în acest caz să urmărim dacă anumite momente din viața vreunui călugăr de aici, din această perioadă, concordă cu concluziile noastre care apar în urma analizei cronicii.

În toamna anului 1759 a început mișcarea religioasă a lui Sofronie din Cioara, mișcare îndreptată contra unirii. Deși a pornit din Zarand, ea s-a extins în scurt timp, cuprinzînd și comitatul Hunedoarei. În iunie 1761, generalul Buccow a luat cele mai drastice măsuri pentru înăbușirea ei, între care și arderea mănăstirilor din lemn și dărîmarea celor de piatră. Printre cele destinate să împărtășească această soartă figura și Prislopul. Ea a fost totuși salvată în urma intervenției la comisia aulică a episcopului Petru Aron.

În toamna anului 1761, protopopul unit al Hunedoarei, Zaharie, se lepăda de unire împreună cu tot clerul și poporul său, astfel că cei de la Prislop rămăseseră izolați, fără populație unită în jurul lor și amenințați de pericolul de a fi uciși sau de a nu mai avea cu ce să se hrănească. În aceste condiții sînt ispițiți să defectioneze și ei, aducînd la cunoștință acest lucru fraților de la Blaj, care-i îndeamnă să nu se înspăimînte de persecuțiile și de suferințele ce ar veni asupra lor și să rămînă statornici în unire ²⁰.

Dar toate sfaturile și îndemnurile au rămas fără rezultat. Egumenul Varlaam și călugării Efrem, Nichita și popa Lazăr din Silvaș, ieromonahii Teodosie și Paisie de la Plosca s-au lăsat seduși de un călugăr „Inocențiu și „Miske“, protopop neunit din Deva și au trecut cu toții la ortodoxism.

În urma acestei treceri, Petru Pavel Aron ceru la 13 aprilie 1762 baronului Dietrich, membru în comisia aulică transilvană, să ia măsuri pentru izgonirea călugărilor din mănăstire. Dar generalul Buccow, președintele comisiei aulice transilvane, neluînd în seamă rugarea călugărilor din Prislop de a li se permite să rămînă neuniți în mănăstire pînă la liniștirea tulburărilor religioase, dispuse ca averea mănăstirilor să fie predată episcopului Aron pentru a deschide o școală la Hațeg, iar oficialilor comitatensi le dădu ordin în 5 iunie 1762 să distrugă cele două mănăstiri ²¹.

Să urmărim, în continuare, care este situația acestor călugări după expulzarea lor de la Prislop. Despre Varlaam și Nichita se știe că după ce au încetat tulburările religioase s-au reîntors la unire, iar în 1770 îi întîlnim instalați din nou

¹⁹ a Vezi mai sus versurile ediției Bolliac.

²⁰ Aug. Bunea, *Episcopii Petru...*, p. 324—325.

²¹ *Ibidem*, p. 326—327 și Iacob Radu, *op. cit.*, p. 85.

la Prislop. Posibilitatea de a circumscrie pe unul dintre aceștia concluziilor noastre fiind exclusă, să analizăm mai departe situația celui alt călugăr, a lui Efrem.

Despre aceasta se știe că împreună cu Teodosie de la Plosca au fost prinși și întemnițați la Sibiu, de unde au fost alungați în Țara Românească²². Acest lucru ni-l confirmă și o scrisoare a lui Teodosie din 1776 adresată protopopului Simion Stoica de la Alba Iulia în care spune: „Știi bine câtă nevoie am pățimit, fusesi prins la Sibii, mă scoaseră din Sibii cu nemți, pînă mă scoaseră din țară afară. Dacă încăș cu câtă nevoie am trăit în Țara Românească pînă ce am trecut muntele iarăși dincoace, câtă frică și câtă nevoie am pățimit, numai avîndu norocu că fii(n)d și fratele Efrem călugărul, care și el a fost pri(n)s dimpreună cu mine, știind sama muntelui și avînd cunoștință cu domnia ta și știind tot lucrul vostru...”²³. Această scrisoare aduce unele lămuriri interesante în sprijinul ipotezei noastre că Efrem ar fi autorul cronicii. Mai întîi prin faptul că precizează că au fost prinși și întemnițați la Sibiu, iar apoi expulzați în Țara Românească, ea este aidoma cu sfîrșitul *Plîngerii*: „Și Aron pe unii din călugărași i-au prins / Și în temniță la Sibiu i-au închis / Zece luni și jumătate / Neavînd ei nici o răotată” (vers 672—675). „Iar alții de-a lui groază și frică / Au fugit neluînd nimica / Și au trecut în Țara Românească / Acolo de ereticii să se odihnească” (vers 678—681); „Pre călugărași din Sibiu i-au scos / Și i-au gonit pe Olt în jos” (vers 700—701). În al doilea rînd confirmă presupunerea noastră că autorul cunoaște bine regiunea Sibiului, căci zice Teodosie că salvarea lui a fost faptul că era împreună cu Efrem călugărul, care știa seama muntelui, semn că era umblase de mai multe ori prin aceste părți și trecuse în Țara Românească. Totodată, textul scrisorii ne dezvăluie și legăturile pe care le avea Efrem cu cei de credință ortodoxă, căci scrisoarea spune că „avînd (Efrem) cunoștință cu domniata, și știind tot lucrul vostru...”

Astfel se explică bogatele și exactele informații pe care ni le furnizează cronica și care desigur nu puteau să provină decît de la unul ca Efrem, umblat prin această regiune și cu multiple legături în lumea neunită, de unde a putut să aibă informațiile de care s-a folosit în cronică. Un alt argument în sprijinul ipotezei noastre ni se pare și siguranța cu care ne informează asupra timpului cît au stat „călugărașii” întemnițați: „zece luni și jumătate”. Ori această siguranță se pare că nu poate aparține decît unuia care și-a petrecut acest timp în detenție, ori acesta știm că a fost Efrem.

Toate datele coroborate ne duc spre concluzia că autorul cronicii este călugărul Efrem din Prislop, iar aceasta a fost scrisă la Sibiu în timpul celor zece luni și jumătate de detenție. Prin starea psihică depresivă și deznădejdea pe care o dă temnița ne putem explica poate și titlul cronicii *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvașului*, ne putem explica și ura înverșunată a autorului împotriva lui Petru Aron din pricina căruia a fost întemnițat.

Se pare că finalul opusului l-a scris în Țara Românească, unde a fost expulzat după ce a ieșit din temniță. Poate l-a scris la Căldărușani, unde de altfel s-a și găsit unul dintre primele manuscrise ale acestei cronică și care a constituit un loc de refugiu permanent și sigur pentru călugării ardeleni și unde ei au desfășurat o intensă activitate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea²⁴.

Ar mai fi, de altfel, un element care să întărească concluzia noastră, faptul că pe o icoană „făcătoare de minuni” din Prislop se găsesc niște versuri care datează din această perioadă, căci, în partea de sus a icoanei, se specifică în legătură cu unele zugrăveli anul 1752²⁵. Aceste versuri ca stil sînt aidoma celor din *Plîngere*: „O Fecioară prea lăudată / Tu ești maică adevărată / Că ții în sfintele tale brață / Fiul din sfînta Troiță / Pre acesta Maică l-ai născut / Și fecioară curată ai ră-

²² „Despre călugării Efrem de la Prislop și Teodosie de la Plosca se știe astăzi pozitiv, că ei au fost prinși și aruncați în temnița din Sibiu, de unde escortați de soldați pînă la graniță au fost expulzați în Țara Românească”. Vezi Aug. Buinea, *Episcopii...* p. 327.

²³ N. Iorga, *Studii și documente*, București, 1901, vol. IV, p. 96—97.

²⁴ Vezi, D. Furtună, *Ucenicii stareșului Paisie la mănăstirile Cernica și Căldărușani*, București, 1928.

²⁵ Iacob Radu, *op. cit.*, p. 87.

minut / Ești de Dumnezeu născătoare / Și lumii folositoare“. Aceste versuri ne sugerează existența unui versificator la Prislop în perioada în care funcționa acolo și Efrem.

Și ar mai fi un indiciu că rezultatele la care am ajuns noi ar fi veridice. Și anume că sfîrșitul unuia dintre manuscrise²⁶ este identic cu ceea ce ne spune suspomenita scrisoare a lui Teodosie : „Pe călugărași din Sibiu i-au slobozit / Și pe Olt în jos i-au gonit“.

Rezultatele la care am ajuns în studiul de față, dacă vor fi acceptate, ar putea contribui la o integrare mai judicioasă a „*Plîngerii mănăstirii Silvașului*” în cadrul istoriografiei secolului al XVIII-lea din Transilvania, ca o etapă de tranziție între primele cronici în limba română și creațiile reprezentanților Școlii ardelenene²⁷. Operă a călugărului Efrem de la Prislop, ea a fost scrisă în 1763 la Sibiu și reprezintă o frescă din ceea ce a însemnat veacul al XVIII-lea pentru românii transilvăneni.

²⁶ Este vorba de manuscrisul 36, aflat la Biblioteca Academiei R. S. România din Cluj-Napoca, copiat de Pamphylium Pamphyly din Săliște la 1825, deci chiar în regiunea unde a fost scrisă și cronica.

²⁷ În ce privește concluziile la care am ajuns s-ar putea obeicta faptul că în analiza noastră ne-am folosit și de ediția lui Bolliac, care are unele versuri, pe care nu le conține nici o altă ediție. Problema care se pune este dacă aparțin aceste versuri cronicii în forma ei primară sau au fost adăugate de Cezar Bolliac. Trebuie să remarcăm faptul că din aceste versuri care se găsesc în plus față de celelalte răzbate o viziune realistă asupra evenimentelor istorice, avînd o tentă națională, care ar cadra cu viziunea romantică a lui C. Bolliac. Care sînt totuși argumentele împotriva atribuirii acestei versiuni lui Bolliac. În primul rînd sînt mult mai numeroase versurile din această variantă decît cele pe care le pomeneste Dan Simonescu în ediția sa critică și nu se referă numai la momente cheie cum ar fi Mihai Viteazul și Inochentie Klein; apoi multe versuri au altă formă decît celelalte manuscrise pe care le cunoaștem. Cele adăugate sînt perfect adevărate, ceea ce denotă o cunoaștere a evenimentelor, lucru ce face o notă discordantă cu unele greșeli care apar în ediția lui C. Bolliac: Siliște în loc de Săliște, Banatul în loc de Băianu, forma corectă fiind Daianu, cum se găsește în manuscrisul 36 de la Biblioteca Academiei R.S.R. din Cluj-Napoca, Bogăcioaia în loc de Pogăceaia și alte versuri care sînt puțin clare și inteligibile. Ar mai fi un argument împotriva faptului că aceste versuri ar fi adăugate de C. Bolliac, căci editorul cînd nu a putut descifra un cuvînt din manuscris a pus puncte de suspensie. Rămîne ca eventuala descoperire a altor manuscrise să aducă lămuriri în această direcție. Dar indiferent de prezența sau absența acestor versuri valoarea cronicii rămîne aceeași.

VENITURILE ȘI CHELTUIELILE MĂNĂSTIRII SF. SPIRIDON DIN IAȘI ÎNTRE ANII 1771 ȘI 1823

DE

D. AGACHE

În fondul de documente al Epitropiei Generale a Casei Spitalului Sf. Spiridon din Iași aflat, în prezent, la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”—Iași, se păstrează două condici de venituri și cheltuieli ale acestei instituții cuprinzând perioada dintre 1 ianuarie 1771 și 31 august 1823¹.

Importanța datelor și informațiilor pe care le conțin condicile, valoroase nu numai pentru cunoașterea istoricului instituției, dar și a unor aspecte mai puțin studiate privind evoluția economică și socială a Moldovei pe o perioadă de mai bine de jumătate de secol, a fost semnalată de I. Tanoviceanu, încă din 1895².

Subliniind valoarea documentară a datelor cuprinse în cele două condici privitoare la moșii, vii, case și alte imobile³, el și-a propus, doar, să compare bugetul Epitropiei Sf. Spiridon din anul 1893—1894 cu cel din 1793—1794, adică

¹ Condicile pe care le prezentăm sînt bine păstrate. Nu au titlu pe coperte, iar în interior, pentru fiecare an, sînt înscrise, separat, veniturile și, după o filă sau două nescrise, cheltuielile. Începînd cu anul 1772, la sfîrșitul fiecărei „sămi”, apare „Izvodul de rămășițe” privitor la sumele nefincasate în anii precedenți. Prima condică are 135 de file, din care 129 scrise, și cuprinde perioada 1771 ianuarie 1—1780 ianuarie, iar cea de a doua, 324 file, din care numai 282 scrise, și include sîmile de la 1780 ianuarie pînă la 1823 august 31. Textul este scris pe hîrtie subțire, în folio (30×20 cm) de calitate superioară. După filigrane, se pare că hîrtia provine de la manufactură din Transilvania. Ambele condici sînt legate în piele — prima de culoare neagră, cealaltă maro. Îmbrăcămintea din piele are pe ambele tartaje, de jur împrejurul scoarțelor, ornamente executate prin presare și cîte un chenar din flori stilizate. Pe coperta primei condici se află un medalion și o inscripție în limba greacă. Textul condicilor este scris în limba română folosindu-se alfabetul chirilic. Cifrele sînt redată cu litere chirilice pînă în anul 1777 (Condica I, f. 81), apoi cu cifre arabe. Scrisul, deși inegal, este în general îngrijit. La sfîrșitul fiecărei sămi apar semnăturile și sigiliile epitropilor. Manuscrisele s-au păstrat în arhiva Epitropiei, predată Arhivelor Statului din Iași în 1948, de unde, în același an, a fost preluată de Academia R. S. România, de la care, în 1951, a trecut la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Fond Spiridonie, Condici I și II. În continuare, în text, se va cita I și II.

² I. Tanoviceanu, *Bugetul Epitropiei S-tului Spiridon din Iași la 100 de ani de interval (1793—94 și 1893—94)*, în „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, an. VI (1895), p. 430—436.

³ *Ibidem*, p. 430.

la interval de un secol, și promitea⁴, pentru viitor, un studiu „amănunțit“, care însă n-a mai văzut lumina tiparului.

Ulterior, mai toți cercetătorii care au studiat fondul de documente al Epitropiei Sf. Spiridon sau istoricul instituției⁵ menționează existența acestor condici dar, în ceea ce privește valoarea lor documentară, reiau considerațiile generale susmenționate, fără a întreprinde o analiză atentă a datelor și informațiilor pe care le conțin. Așa, de pildă, Gh. Ghibănescu, care a investigat aproape întregul fond de documente al Epitropiei Sf. Spiridon, nu se referă, în lucrările sale, la condicile de care ne ocupăm, tipărind însă două documente considerate, fiecare în parte, ca prime bugete ale Mănăstirii Sf. Spiridon din Iași. Primul, în manuscris la Biblioteca Academiei⁶, cuprinde veniturile și cheltuielile mănăstirii de la 1 ianuarie 1760 pînă la 1 ianuarie 1761, iar cel de-al doilea⁷, aflat în fondul de documente al Epitropiei de la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ Iași, se referă la perioada dintre 1 iunie 1760 și 1 iunie 1761. Acestea sînt singurele sămii cunoscute pînă în prezent pentru anii ce premerg datei de 1 ianuarie 1771, de la care sînt înscrise în prima condică veniturile și cheltuielile acestei instituții.

Este de netăgăduit însă că dări de seamă anuale de venituri și cheltuieli au fost întocmite de la fondarea spitalului (1757 ianuarie 1) de vreme ce, chiar prin hrisovul de întemeiere⁸, domnul Moldovei, Constantin Mihail Cehan Racoviță, atribuind administrarea spitalului Epitropiei negustorilor din Iași, hotăra ca cel orînduit „să poarte griji pentru toate veniturile și cheltuielile“, urmînd ca, anual, marii dregători (logofătul, postelnicul, spătarul și vistiernicul), a treia zi după praznicul mănăstirii, „să ia sama epitropilor ce vor fi după vremi și de venituri și de cheltuielile anului“. Ulterior, în alte hrisoave de dani, au fost inserate noi reguli privind administrarea Mănăstirii Sf. Spiridon. Astfel, Ioan Teodor Calimah voievod stabilea, în 1759 decembrie 22 ca, pe lîngă cei patru mari dregători, să fie prezenți la controlul „sămii“ mănăstirii și doi egumeni (de la Galata și de la Golia), adăugînd ca „aceia samă pe tot anul să se treacă la condica mănăstirii...“⁹. Rezultă, deci, că „sămile“ anuale, conform poruncilor domniei, erau trecute în condicile mănăstirii. Este posibil, în acest caz, să fi existat, în afara celor menționate, una sau mai multe condici în care să fi fost înscrise veniturile și cheltuielile instituției, atît pentru perioada anterioară anului 1771, cît și pentru anii de după 1823. Asemenea condici vor fi dispărut în împrejurări vitrege — așa cum s-a întîmplat și cu alte documente din fondul Spiridoniei — sau se află, poate, nedepistate încă în diverse fonduri particulare sau publice. Trebuie notat, totuși, că pentru perioada de după 1823 se păstrează o parte din „sămile“ anuale în dosarele din fondul de arhivă al Epitropiei Sf. Spiridon de la Arhivele Statului din Iași¹⁰.

Condicile la care ne referim, prin bogăția informațiilor ce le conțin, permit urmărirea creșterii patrimoniului mănăstirii și a spitalului, indicînd sursele de venituri și destinația cheltuielilor. Importanța lor crește și mai mult dacă

⁴ *Ibidem*, p. 431.

⁵ Gh. Băileanu, *Evoluția juridică a Epitropiei Sf. Spiridon de la 1757 la 1800, partea II și III*, Iași, 1929; V. Rășcanu ș.a., *Istoricul Spitalului Orășenesc Clinic de Adulți din Iași*, vol. I, București, Ed. medicală, 1956.

⁶ Publicat în „Ioan Neculce“, fasc. 5, 1925, p. 233.

⁷ *Idem*, fasc. 9, partea I, 1931, p. 170—172.

⁸ *Ibidem*, p. 157—159.

⁹ *Ibidem*, p. 165—168. Noi precizări aduce Gr. Alexandru Ghica voievod prin hrisovul din 1765 iunie 13, în care hotăra ca „sama“ să fie iscălită de epitropi, iar controlul socotelilor să-l efectueze însuși domnul, care „va pune pecete gospod“ (Gh. Băileanu, op. cit., p. 32) și Al. I. Mavrocordat prin hrisovul din 1785 august 1, cînd, în urma anaforei boierilor din 1784, constata că spitalul se află „în slabă și proastă stare“ din cauze multiple și dispunea un control mai riguros.

¹⁰ Direcția Generală a Arhivelor Statului București, *Epitropia Generală a Casei Sfintului Spiridon Iași, 1824—1948. Inventar arhivistic*, București, 1971.

avem în vedere faptul că puține sînt materialele documentare privind Moldova de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, care să cuprindă informații de o asemenea diversitate, pe o perioadă atît de întinsă, și care să ofere elementele ce pot contribui, în parte, la o mai bună cunoaștere a tabloului epocii respective. Astfel, în condici sînt cuprinse informații privitoare la arendă, cumpărături, schimburi și hotărniciri de moșii, dezvoltarea viticulturii, chirile caselor și dughenilor și bezmănul locurilor; activitatea pieței interne (veniturile tirgurilor, circulația mărfurilor, prețurile etc.), volumul importului și exportului unor produse și mărfuri; începuturile organizării medico-sanitare; starea edilitar-urbanistică a lașilor în perioada respectivă; calamități (secete, epidemii, incendii, cutremure etc.), care au afectat întreaga țară sau numai orașul Iași etc.

Pentru a ușura folosirea datelor, am alcătuit două tabele — unul de venituri, celălalt de cheltuieli, pe care le publicăm în anexă. Datele au fost grupate în funcție de natura veniturilor și a cheltuielilor. Trebuie însă subliniat faptul că varietatea informațiilor face dificilă ordonarea strictă a datelor după criterii prestabilite. Sperăm, totuși, că procedeul adoptat poate înlesni, în mare parte, redarea cît mai exactă a realității.

Astfel, capitolul de venituri a fost împărțit în patru grupe¹¹. Prima este formată din venituri din proprietăți în care sînt incluse sumele realizate din arenda moșiilor, vînzarea produselor, chiria dughenilor și bezmănul locurilor. În cea de a doua grupă au fost cuprinse sumele provenite din taxele vamale de import și export (de pe carele cu lipscăni, vama cazaclilor, de pe „postajele de la jidovi”, din venitul cerii etc.), din taxele comerciale interne (mortasipia, pircălăbia, cotăritul, venitul cîntarelor, păhărnicia, venitul rachiului „ce intră în Iași” și cel „ce se vinde la Ocnă”; venitul făclierilor de la Botoșani și Bîrlad) și taxele pe veniturile de la Ocnă. În grupa a treia au fost înglobate sumele ce au revenit mănăstirii din cotele din impozite (pogonăritul de tutun și cunița), precum și cele încasate pentru scutelnici și dajdia țiganilor, la care se adaugă sumele provenite din scutirile de dări (gorștina, desetina), embaticul sau etisionul de la metoace, milele, dobînzile din împrumuturi și altele. Într-o grupă separată am inclus „prisosurile” din anii precedenți.

Capitolul cheltuielilor a fost împărțit în cinci grupe¹².

În prima au fost reunite cheltuielile privitoare la moșii (hotărniciri, schimburi, tălmăciri de acte, lucrări de reparații la mori, poduri etc.), la lucrul și întreținerea viilor, chiria transportului, depozitarea și vînzarea vinului și cele referitoare la prisăci. În grupa a doua au fost cuprinse cheltuielile cu caracter administrativ-gospodăresc (procurarea alimentelor, hainelor și materialelor pentru confecționarea lor, a obiectelor, uneltelor, materialelor de construcție, cele privitoare la reparații și construcții, cheltuieli de cancelarie și altele). În cea de a treia grupă au fost incluse toate cheltuielile referitoare la întreținerea bisericii (luminări, cea-ră, ulei, cheltuielile la bramul mănăstirii și altele), lefile preoților și ale oamenilor mănăstirii. În grupa a patra au fost înglobate cheltuielile spitalului: a) întreținerea bolnavilor (alimente, îmbrăcăminte, lenjerie); b) doctorii și aparatură medicală; c) lefurile personalului medical și de îngrijire. În ultima grupă au fost cuprinse mîile, restituirile de împrumuturi și cheltuielile ocazionale.

Analizînd capitolul de venituri între anii 1771 și 1823 observăm o creștere continuă a lor, exceptînd doar anii afectați de evenimente deosebite. Această mărire este remarcabilă chiar și numai în ceea ce privește sumele¹³ reale încasate, fără „rămășițele” anilor precedenți ce se adaugă la veniturile anului respectiv¹⁴, care sînt, de regulă, sume nerealizate. Dealtfel, la înscrierea sumelor provenind din „rămășițe” se menționează cît reprezintă „bani gata” și cît urmează a se „împlini”.

¹¹ Vezi Anexa 1.

¹² Vezi Anexa 2.

¹³ Exprimate în lei, bani și parale, neîntîlnind decît o singură dată echivalentul lor în galbeni. Leul era egal cu 40 de parale sau cu 120 de bani.

¹⁴ Sămile nu cuprind totdeauna perioada unui an calendaristic. Începînd cu anul 1793, ele au următoarea alcătuire: 1793 ianuarie 1—1793 septembrie; 1793

Comparând totalul anual al veniturilor mănăstirii, remarcăm că, raportat la venitul din anul 1771, în 1774 suma era dublă, în 1779 triplă, în 1794 crescuse de cinci ori, în 1801 de zece ori, în 1815 de 12 ori, iar în 1820 de 15 ori ¹⁵.

În ansamblu, ponderea cea mai mare, în cadrul veniturilor, o dețin sumele încasate din arendarea moșiilor. Așa, de exemplu, în anul 1771, suma realizată din arendarea moșiilor reprezenta 31,62% din totalul veniturilor, în 1790 — 26,42%, în 1810 — 55,06%, iar în 1820 — 71,50%. Trebuie reținut faptul că mănăstirea arenda cu regularitate venitul moșiilor, nerecurgând la exploatarea directă a unor dintre ele decât în cazul când nu găsea cumpărători, sau anumite produse erau necesare pentru consumul propriu. Datele oferite de condici indică o creștere continuă a valorii arenzii. Astfel, dacă în 1771 suma totală încasată din vânzarea venitului moșiilor era de 2 058 lei, în 1820 ajungea la 64 255 lei și 80 de bani ¹⁶. Desigur, pentru a înfățișa creșterea reală a arenzii în această perioadă trebuie luate în considerare două elemente: sporirea numărului moșiilor prin donații succesive și cumpărături, dar mai ales creșterea cursului galbenului ¹⁷. De aceea, o imagine aproape precisă asupra valorii arenzii ne-o putem forma urmărindu-i evoluția nu global, ci pe moșii ¹⁸. Spre exemplu, analizând prețurile cu care au fost arendate moșiile Blăgești ¹⁹ (Bacău) și Dumești ²⁰ (Vaslui), ca să ne limităm numai la acestea, constatăm că, chiar în condițiile creșterii cursului galbenului, arenda s-a mărit, în perioada la care ne referim, într-o măsură considerabilă. Astfel, în decurs de 50 de ani, valoarea arenzii s-a mărit nominal de circa 25—30 de ori, iar cursul galbenului a înregistrat, în aceeași perioadă, o creștere de circa 4—5 ori, ceea ce înseamnă că prețul arenzii a sporit numai de 6 ori.

Din informațiile furnizate de condici reiese că moșiile erau arendate unor boieri cu ranguri, negustori, „fețe” bisericesti, oameni de condiție socială modestă și locuitorilor moșiei ²¹, constatare valabilă numai pînă în anul 1791, pînă când apar mențiuni privitoare la numele arendașilor, ocupația, rangul, apartenența etnică etc. De aceea, pentru primii 20 de ani, în funcție de datele inserate în „sămi”, pot fi stabilite anumite categorii de arendași. Majoritatea o formau dregători de diferite ranguri (vornici, șetrari, paharnici, jîtniceri, bani, sulgeri etc.), apoi mici slujbași (căpitani, baș ceauși), reprezentanți ai bisericii (preoți, egumeni, arhimandriți, episcopul și chiar mitropolitul), negustori și oameni de condiție modestă. Cei mai mulți dintre arendași erau autohtoni, dar apar și străini — unii dintre ei împămîntenți: armeni, greci, evrei etc. În general, moșiile

octombrie 1—1795 aprilie. 1795 mai 1—1796 octombrie; 1796 noiembrie 1—1797 noiembrie; pînă în anul 1800, de la 1 decembrie al fiecărui an pînă la sfîrșitul lunii noiembrie a anului următor; urmează „sama” 1799 decembrie 1—1800 martie 1; în continuare, sămile cuprind perioada 1 martie — sfîrșitul lui februarie; în 1823, de la 1 martie la 30 august.

¹⁵ Vezi Anexa 1.

¹⁶ În anul 1791 se ridica la 4 595 lei, în 1810, la 29 380 lei (vezi Anexa 1).

¹⁷ Vezi G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, p. 222—223.

¹⁸ Avînd în vedere și dezvoltarea neuniformă a moșiilor, care difereau prin întindere, grad de fertilitate, așezare geografică etc. (Vezi Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, Ed. Junimea, 1973, p. 11).

¹⁹ În 1771 cu 300 lei, în 1777 cu 400 lei (I, f. 3 v. și 83); în 1797 cu 1 600 lei, în 1805 cu 1 905 lei, în 1810 cu 3 500 lei, în 1815 cu 5 000 lei, în 1818 cu 7 000 lei și în 1820 cu 10 000 lei (II, f. 128, 164, 194, 225, 243 și 256).

²⁰ În 1771 cu 200 lei, în 1777 cu 230 lei (I, f. 3 v. și 83); în 1797 cu 750 lei, în 1805 cu 1 800 lei, în 1810 cu 2 000 lei, în 1815 cu 4 000 lei, în 1818 cu 4 500 lei și în 1820 cu 4 500 lei (II, f. 128, 164, 194, 225, 243 și 256).

²¹ Moșiile: Petrosul (I, f. 4); Orhei (f. 22 v.); Hrețca și Șirăuți (f. 3 v. și 115 v., II, f. 2, 46 și 61); Cotnari cu Zlodica și Hirlău (I, f. 96 și 115); Sirbi, Avrămeni și Crăinici (II, f. 31 v.); Blăgești (f. 32, v. și 82 v.). Este vorba, în acest caz, de dreptul de protimisim al celor de pe moșie (Vezi Val. Georgescu, *Preambulul în istoria dreptului românesc*, București, 1965 și I. Constantinescu, *Arendarea moșiilor în Moldova pînă la Regulamentul Organic*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VI (1973), p. 259—268.

erau arendate pe un an sau doi, dar și pe un număr mai mare de ani²². Însemnările cuprinse în manuscrise reliefează și practica arendării mai multor moșii către același arendaș sau aceea a arendării venitului moșiei împreună cu alte venituri²³. Unele mențiuni indică faptul că arendarea se făcea cu anumite clauze²⁴ și că, uneori, se ajungea la anularea contractului, fără a se indica motivele.

În pofida unor condiții grele, cauzate de ocupațiile străine în vremea războaielor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul celui următor, de anii secetoși, sau bejenia populației, arenda a fost încasată, cu unele excepții, fără mari dificultăți. În felul acesta, în perioada pe care o avem în vedere, principala sursă de venituri a mănăstirii era în măsură să asigure și să acopere o mare parte din cheltuieli. Practica arendășiei se înscrie, dealtfel, în sfera transformărilor pe care o cunoștea gospodăria moșierească și mănăstirească în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și la începutul celui următor, în sensul extinderii acestui sistem, în cadrul noii orientări a economiei de exploatare a moșiilor, cu toate consecințele ce decurgeau de aici²⁵.

O altă sursă de venituri o constituiau sumele provenite din chiria dughenilor și bezmănul locurilor²⁶. La începutul perioadei de care ne ocupăm, sumele încasate din acest venit erau destul de modeste. Treptat însă, acest venit sporește, ajungând de la 235 lei și 60 bani în 1771, la suma de 5705 lei și 60 bani în 1820²⁷. De subliniat faptul că prin donații, cumpărături sau schimburi, mănăstirea își mărește numărul dughenilor și locurilor²⁸. Cele mai multe dintre ele se aflau în orașul Iași, în condiții indicându-se ulițele sau mahalalele unde erau situate, numele și ocupația celor care plăteau chirie sau bezmăn. Însemnările privitoare la persoanele care plăteau chirii pe dugheni sau la cele care dețineau „binale” pe locurile mănăstirii arată diversitatea ocupațiilor acestora: crișmari, băcali, bărbieri, pitari, abăgeri, teslari, horilcari, tutungii etc. De asemenea, trebuie amintit faptul că din anul 1802 până în 1809 mănăstirea primea pentru casele în care se afla Consulatul rus din Iași cîte 800 de lei anual drept chirie²⁹, iar în anul 1818 încasa chirie pentru casele ocupate de Consulatul francez³⁰.

Este de semnalat faptul că în condiții figurează, din 1775, și sumele încasate din venitul Galaților³¹, denumit mai pe urmă Spiridonie Galaților, dar neinclus din 1793 în venitul denumit Spiridonie. Sumele importante ce se adaugă sub acest nume la capitolul veniturilor erau realizate din bezmăn și chirii pe locul pe care se aflau salhanale, magazii și dugheni, precum și din taxele pe cheresteaua adusă pe Siret și descărcată pe locul mănăstirii³². Aceste sume apar înscrise global în sămi sub denumirea generică de venit al Galaților, nepermițînd o departajare a lor în funcție de natura venitului³³. Și în acest caz trebuie evidențiat faptul că sumele realizate din venitul locului de la Galați sînt într-o

²² În 1781, Carabet armean arenda moșia Chiperești pe timp de 7 ani cu prețul de 500 lei pe an (II, f. 17).

²³ De pildă, cu mortasipia și cîntarul la Tg. Frumos (I, f. 96 v.).

²⁴ În anul 1777, moșia Chiperești era arendată lui Trandafil grec pe timp de 5 ani, cu 300 lei anual, cu obligația de a face iazul și morile (I, f. 83).

²⁵ Vezi Gh. Platon, *op. cit.*, p. 20.

²⁶ În 1771, sumele încasate din acest venit reprezentau 3,6% din totalul veniturilor, în 1777 — 7,4%, în 1796 — 10,2%, în 1810 — 5,5%, în 1815 — 16,4%, iar în 1820 — 6,3%.

²⁷ Vezi Anexa 1.

²⁸ În anul 1771, mănăstirea deținea 17 dugheni și locuri, iar în 1820 avea 18 dugheni și pivnițe și 13 locuri.

²⁹ Vezi II, f. 149, 154, 158 v., 164 v., 176 v. și 189 v.

³⁰ Vezi, de asemenea, f. 244 v., 269 și 275 v.

³¹ Pentru care însă nu avem date decât din 1776 în hrisovul lui Gr. Al. Ghica (P. Râșcanu, *Lefile și veniturile Țoierilor Moldovei în 1776*, Iași, 1887, p. 67—68).

³² Pentru detalii, vezi P. Râșcanu, *op. cit.*, p. 67—68.

³³ Este dificil, în această situație, de precizat în ce măsură creșterea sumelor se datorează majorării bezmănului și chiriilor sau, dimpotrivă, dacă intensificarea exportului de cherestea a contribuit la mărirea venitului din taxe.

continuă creștere atât în ultima parte a secolului al XVIII-lea, cât și la începutul veacului următor³⁴.

Unele venituri, chiar dacă sumele nu sînt prea însemnate, le-a realizat mănăstirea și din vânzarea produselor. Practica exploatarei moșilor prin arendă n-a permis o participare mai însemnată a mănăstirii la activitatea pieții interne și externe de mărfuri. De aceea și veniturile provenite din acest domeniu sînt dintre cele mai mici. Aici, de fapt, apare deosebirea esențială între această instituție și gospodăria boierească și mănăstirească ce obține principalele venituri din vânzarea produselor. Dealtfel, doar două sînt produsele pe care mănăstirea le comercializează statornic: mierea și vinul, în rest, cu totul întîmplător, sînt vîndute unele cantități neînsemnate de porumb și grîu³⁵. Vinul, rezultat atât din viile mănăstirii de la Odobești și Crucea (Panciu), Nicorești și Priponești, cât și din cele de la Iași (Copou, Bucium și Miroslava)³⁶, a constituit principalul produs destinat pieții interne sau externe. Dar, sumele înscrise în condici, obținute din vânzarea vinului, sînt extrem de variate de la un an la altul. Citeva exemple ilustrează cît se poate de bine această situație³⁷. Totodată, datele care apar în condici înlesnesc cunoașterea producției la pogan pe zone viticole, destinația (consum propriu sau vânzare), prețul vânzării, cheltuielile de întreținere etc. În ceea ce privește cantitățile de vin destinate pieții, observăm că acestea erau vîndute, fie prin crișmele mănăstirii, fie „de pe loc”, „cu ridicata”, de obicei negustorilor cazaclii³⁸. Mărirea venitului realizat din vânzarea vinului a variat în funcție de evoluția prețurilor³⁹.

Celălalt produs din care mănăstirea a realizat surplusuri pentru vânzare a fost mierea, rezultată din stupii prisăcilor de la Borșa (Iași) și Dumești (Vaslui). Deoarece mierea era folosită, în mare parte, pentru consumul propriu, cantitățile rămase pentru vânzare nu erau prea mari⁴⁰, deși, în raport cu celelalte produse, prețul mierii cunoaște o creștere rapidă⁴¹.

În ceea ce privește veniturile din taxe, se știe că mănăstirea a primit, după cunoscutul sistem feudal, din partea domniei, diferite danii constînd în cote din taxe vamale, taxe pe anumite produse și mărfuri vîndute pe piața internă și pe veniturile de la Ocnă. Aceste venituri erau constituite din „mila” din vama domnească⁴², taxele de pe carele cu lipscăanii⁴³, de pe „postajele de la jidovi”⁴⁴,

³⁴ Astfel, dacă în 1775 suma era de 240 lei, în 1820 se ridica la 1 750 lei. Numai anul 1815 reprezintă o excepție cînd se încasează suma de 8 900 lei.

³⁵ Așa, de pildă, în 1784 — 12 lei de pe porumbul de la Balotina (II, f. 62 v.); în 1786 — 460,60 lei din uiumul a două mori: Chiperești și Borșa (f. 83); în 1795 — 26 lei pe două merte și 6 dimirlii de grîu (f. 119); în 1804 — 1 000 lei, „arvună pe păpușoi vînduți la Roman” (f. 158 v.), iar în 1805 — 804 lei de pe 134 chile vînduți cu 6 lei chila (f. 164 v.).

³⁶ În total, 36 de pogoane.

³⁷ În anul 1772 — 652 lei (I, f. 12 v.); în 1782 — 751,75 lei, în 1793 — 1 297,21 lei; în 1807 — 1 735 lei, în 1817 — 297,60 lei (II, f. 34, 108, 176 v., și 236 v.).

³⁸ Negustorii de vinuri între Moldova și părțile cazăcești (vezi și C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918*, București, Ed. Academiei, 1969, p. 27).

³⁹ În 1772 — 2 lei vadră; în 1774 — 1 leu; în 1796 — 1 leu; în 1809 — 3 lei.

⁴⁰ În 1772 — 11 vedre; în 1774 — 16 vedre; în 1785 — 61 și 1/2 vedre; în 1799 cu 7 lei; în 1802 cu 10 lei; în 1808 cu 12 lei (II, f. 77, 105, 136 v., 149 și 181 v.).

⁴¹ Așa, spre exemplu, o vadră de miere era vîndută în 1772 cu 4,15 lei; în 1774 cu 3,90 lei (I, f. 12 v. și 34 v.); în 1785 cu 4,30 lei; în 1791 cu 6,60 lei; în 1799 cu 7 lei; în 1802 cu 10 lei; în 1808 cu 12 lei (II, f. 77, 105, 136 v., 149, și 181 v.).

⁴² Dăruit de Gr. Al. Ghica în 1764 iulie 24, cîte 50 lei la ziua hramului mănăstirii (Gh. Băileanu, *op. cit.*, p. 18); în 1785 martie 7, Al. I. Mavrocordat îi acordă 2 000 lei din vama domnească în locul venitului de la Ocnă (*ibidem*, p. 43).

⁴³ Dăruit mănăstirii, în 1759 decembrie 2, de Ion Teodor Calimachi („Ioan Neculce”, fasc. 9, partea I-a, 1931, p. 165—168).

⁴⁴ Tot din anul 1759 decembrie 2 (*ibidem*).

de pe venitul cerii⁴⁵, al porcilor vinduți peste hotare⁴⁶ și vama cazaclilor⁴⁷. Veniturile realizate din taxele de pe produsele și mărfurile vândute pe piața internă proveneau din mortasipie⁴⁸, pîrcălăbie⁴⁹, cotărit⁵⁰ și cîntare⁵¹.

În general, sumele provenind din vama domnească rămîn neschimbate în perioada în care mănăstirea a beneficiat de acest venit.

Taxele de pe carele cu lipscării erau stabilite la 15 lei pentru fiecare car cu marfă ce se descărca în Iași, iar pentru cele în trecere pe jumătate⁵². Din acest venit, mănăstirea încasa în anul 1771 — 125 lei, în 1774 — 780 lei; începînd din 1781 venitul scade treptat, ajungînd, în 1791, la suma de 90 lei. De asemenea, cuantumul sumelor încasate din taxele de pe postavul vîndut pe piața internă nu are o pondere prea mare față de celelalte venituri, fiind de 100 pînă la 350 lei. Mai important apare venitul cerii realizat din taxa de 1/2 para pe oca de ceară ce mergea la export⁵³. În funcție de sumele obținute, din taxele de pe exportul de ceară, ne putem forma, cu aproximație, o imagine asupra cantităților vîndute, din Moldova, pe piața externă, în timp de 20 de ani. Mai trebuie notat faptul că, pentru primii ani, în condici sînt înscrise numele persoanelor și cantitățile de ceară trecute, prin vamă, peste hotar⁵⁴. În anul 1777, mănăstirea încasa din acest venit suma de 858 lei de pe 72 026 oca ceară, din care se scădeau 92 lei și 39 de bani „ce-au revenit celor ce-au strîns venitul”⁵⁵, iar în 1781 — 422 lei și 54 bani de pe 35 477 oca ceară, fiind menționate, de asemenea, numele de persoane și cantitățile.

Pentru veniturile din taxele vamale pe porcii trecuți peste hotar, în condici apar înscrise sume doar pentru 4 ani dispași, fiind cu totul neînsemnate în raport cu celelalte venituri din taxe ale mănăstirii⁵⁶.

O pondere mai mare a avut-o venitul vămii cazacliilor, rezultat din taxele percepute pe vinul trecut peste hotar de negustorii de vinuri numiți, în general, cazaclii. În 1773, suma încasată de pe exportul de vin era de 880 lei (I, f. 22); în 1776 — 1 580 lei (f. 62); în 1786 numai 180 lei (f. 82). Și în acest caz s-ar putea calcula, chiar dacă nu cu exactitate, cantitățile de vinuri exportate din Moldova către părțile cazăcești între anii 1771 și 1786⁵⁷.

Venitul din mortasipia cea mare a Iașilor înlocuia taxa percepută pe sacul cu făină sau grăunțe ce se vindea în Iași. Pînă în 1776 au fost realizate din acest

⁴⁵ Din 1765 iunie 13 prin hrisovul lui Gr. Al. Ghica (V. Rășcanu ș.a., *op. cit.*, p. 53—59).

⁴⁶ Din 1776 (P. Rășcanu, *op. cit.*, p. 67—68).

⁴⁷ Din 1765 iunie 13 (V. Rășcanu ș.a., *op. cit.*, p. 53—59).

⁴⁸ Mortasipia cea mare a Iașilor dăruită mănăstirii în 1759 decembrie 22 (Gh. Băileanu, *op. cit.*, p. 17), la care Gr. Al. Ghica adaugă, prin hrisovul din 1776, mortasipia Tg. Frumos (P. Rășcanu, *op. cit.*, p. 67).

⁴⁹ Pîrcălăbiile de Soroca și Tg. Frumos dăruite, în 1761 aprilie 18, de Ioan Teodor Calimachi (Gh. Băileanu, *op. cit.*, p. 18).

⁵⁰ Din 1766 mai (*ibidem*).

⁵¹ Dăruit mănăstirii în 1766 noiembrie 15 (*ibidem*).

⁵² Din 1759 decembrie 22 (*ibidem*).

⁵³ Dăruit de Gr. Al. Ghica în 1765 iunie 13 (*ibidem*, p. 26).

⁵⁴ Spre exemplu, în 1773 era încasată, de către vameș, suma de 127 lei și 80 bani după cum urmează: 19 lei și 5 bani de pe 1 660 oca (de la Riga); 7,20 lei — 600 oca (Panaite); 6,90 lei — 540 oca (Pantasi); 6,116 lei — 550 oca (Toader Petrov); 34,27 lei — 2 738 oca (Dumitru Pavli); 22,60 lei — 1 800 oca (Năstasă Vințean); 4,20 lei — 335 oca (Stamate); 26,102 lei — 2 146 oca (Chiriac Anastasă). Vezi I, f. 24 v.

⁵⁵ Vezi I, f. 82 v.

⁵⁶ În 1777 — 79,08 lei pe 1775 porci, cite 6 bani unul; în 1778 — 100 lei pe 2000; în 1779 — 72,05 lei pe 1450, cite 2 parale unul (I, f. 85. 98 v. și 115); în 1781 — 41,72 bani pe 832, cite 2 parale (II, f. 16 v.).

⁵⁷ Din 1787, acest venit era încasat împreună cu cel al rachiului ce „întra în Iași”, pînă în 1791 (II, f. 87, 91, 94 v., 99 și 104).

venit sume destul de importante⁵⁸. Este de notat că sumele încasate din mortasipia Tg. Frumos nu pot fi separate, deoarece venitul acesta era vîndut, de regulă, împreună cu cel al moșiei și al cîntarului.

Venitul din pîrcălăbiile Sorocii și Tg. Frumos a fost încasat numai pînă în anul 1776 cînd, prin hrisovul lui Gr. Al. Ghica, a fost înlocuit cu alte venituri. Pentru anii în care s-a perceput, sumele oscilează între 590 lei în 1771 și 1845 lei în 1775 (I, f. 3 și 62).

Venitul cîtăritului apare în condici doar pentru anii 1771—1774, sumele încasate fiind de 180 lei în primul an și de 610 lei în ultimul (I, f. 4 v. și 32 v.).

Importante sume a primit mănăstirea și din venitul cîntarelor de care a beneficiat, fără întrerupere, în toată perioada cuprinsă în condici. Comparînd sumele obținute din acest venit, observăm o creștere continuă a lor⁵⁹ atît la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, cît și la începutul celui următor, ceea ce indică o intensificare a schimbului de produse pe piața internă. Ponderea cea mai mare în cadrul acestui venit o dețin sumele încasate din taxele de pe cîntarele din Iași, după care urmează cele din Bîrlad, Roman, Huși etc. Venitul cîntarelor era arendat unor boieri cu ranguri, slujbași sau negustori, de obicei pe un an sau doi. Cităm doar cazul cînd un oarecare Iani mumgiu arendează venitul cîntarului din Iași din 1771 pînă în anul 1778, iar Sîrghie căpitan, pe cel de la Soroca, în aceeași perioadă.

Din venitul păhărniceii, mănăstirea a încasat între anii 1776 și 1791 sume ce au oscilat între 47 lei și 480 lei (I, f. 65 și II, f. 94 v.). Este de notat că în anul 1780, pentru acest venit nu s-a găsit cumpărător din cauza lipsei vinului (II, f. 1). Astfel de însemnări sînt deosebit de prețioase pentru cunoașterea anilor de recoltă slabă a viilor din Moldova.

Venituri modeste a avut mănăstirea și din taxele de pe rachiul ce intra în Iași⁶⁰ și de pe cel ce se vindea la Ocnă⁶¹.

Sumele cele mai mici au fost încasate din venitul făclierilor de la Botoșani: în 1773 — 42 lei și în 1776 — 60 lei (I, f. 25 și 63) și de la Bîrlad: 30 lei în 1776 (I, f. 63).

O altă categorie de venituri de care a beneficiat mănăstirea în perioada de care ne ocupăm o formează cotele din impozite: pogonăritul de tutun⁶² și cunița⁶³.

Din pogonăritul de tutun, mănăstirea încasa numai 1/3, celelalte 2/3 fiind dăruite cutiei milinelor și, respectiv, casei doctorilor. În primii ani, cu mici fluctuații, acest venit a cunoscut o evoluție ascendentă, ajungînd de la 800 de lei în 1776 la 4 000 de lei în 1812, an după care se constată o diminuare continuă a sumelor, în 1822 fiind de 1 233 lei (vezi Anexa 1). De remarcat faptul că în anul 1788 suma încasată din acest venit era de numai 72 de lei, cauza acestei situații aflînd-o din însemnarea că „țara a fost bejenărită“.

Aproape același curs a cunoscut și venitul cuniței, sumele fiind ceva mai mari. Așa, spre exemplu, în 1785 s-au perceput 1 090 lei și 80 de bani, suma cea mai mare fiind obținută în 1798 — 6 400 lei; în anii următori înregistrează însă o scădere continuă, ajungînd în 1821, 1822 și 1823 la cîte 500 de lei anual.

⁵⁸ Este suficient să amintim că în 1772 la „sama“ de venituri este înscrisă suma de 1 000 lei, iar în anul 1775 — 1 335 lei.

⁵⁹ În 1771, suma de 540,60 lei reprezentînd 8,3% din total; în 1781 — 1 055 lei — 6,2%; în 1795 — 4 792 lei — 11,1%; în 1810 — 5 167 lei — 9,6%.

⁶⁰ În 1777 — 352 lei și 20 bani; în 1781 — 74 lei și 60 bani; în 1783 — 9 lei și 110 bani, iar în 1791 — 1 000 lei. În anii 1779 și 1780 acest venit nu a fost încasat ca urmare a interdicției importului de horică din Polonia (I, f. 97 v.), în anii următori percepîndu-se taxe pe rachiul produs în țară.

⁶¹ În 1772 — 53 lei; în 1777 — 120 lei, iar din 1782 pînă în 1787 cîte 30 de lei pe an.

⁶² Dăruit de Gr. Al. Ghica în 1776 (P. Rășcanu, *op. cit.*, p. 67—68) și consta din perceperea unei taxe de 1 ban de pogon.

⁶³ Din 1785 august 1, de la Al. I. Mavrocordat (Gh. Băileanu, *op. cit.*, p. 51—53). Taxa era de 40 bani noi de vită și 6 bani de oaie și capră pentru cele aduse

În ultima grupă de venituri ale mănăstirii am inclus pe cele provenind din scutiri, privilegii, monopoluri, mile etc.

Unul din aceste venituri se referă la banii încasați de la vistierie pentru scutelnicii acordați mănăstirii de domnie. În timp ce în anul 1775 suma era de 144 lei „pentru 8 liudi scutelnici câte 18 lei, 4 fiind folosiți la vilele mănăstirii” (I, f. 48), în 1780 suma era de 400 lei pentru 20 scutelnici (II, f. 3 v.), iar începând cu anul 1801, când mănăstirea primea 60 de scutelnici, suma era de 1316 lei și 60 bani (II, f. 143 v.).

Începând cu anul 1783, mănăstirea a încasat și dajdia ȝiganilor pentru ȝiganii căldărari „gospod”⁶⁴ și pentru două cete de ȝigani dăruiti de tatăl lui Lascarache Roset vistiernic — câte 100 lei anual (II, f. 124).

Un alt venit l-au constituit și sumele primite din veniturile metoacelor de la mănăstirile Precista din Roman și Prorocul Samuil din Focșani⁶⁵, bisericile din Bodești și Herța⁶⁶ și schiturile Stavnic și Măgura Ocnelor⁶⁷. În general, sumele erau fixe, plătite anual, fiind înscrise în condici sub denumirea de etision, „batic” sau embatic. Mănăstirea Precista din Roman împreună cu metoacele ei⁶⁸ plătea, anual, până în 1782, câte 200 de lei, iar în anii următori câte 500 de lei. Schitul din Măgura Ocnei achita, între 1804 și 1819, câte 40 de lei anual, iar din veniturile bisericii din Herța⁶⁹ se primeau între 1800 de lei și 2 600 de lei anual.

În cursul perioadei pe care o discutăm, mănăstirea a primit însemnate sume de bani și sub formă de „mile”. Acestea erau dăruite fie de boieri sau familiile lor, fie de domni și soțiile acestora. Cele mai însemnate danii de acest fel au fost în anii 1803 și 1804 — 7 000 lei⁷⁰ și, respectiv, 16 000 lei⁷¹, sume afectate reconstruirii bisericii și spitalului, deteriorate de cutremurul din 1802.

În condici mai sînt menționate sumele realizate de mănăstire din unele vînzări⁷², schimburi⁷³, învoieli⁷⁴ etc.

la pășunat în Moldova sau cumpărate și netrecute peste hotar în termen de două luni. Aceeași taxă trebuia plătită de locuitorii Benderului și ai Hotinului care dădeau și pentru fiecare stog de fin. Caii birșanești din „Țara Ungurească” și cei din „Țara Muntenască” erau supuși la aceeași taxă pentru vremea cît se aflau la iernat.

⁶⁴ În 1797, suma de 112 lei; în 1805 — 200 lei; în 1820 — 545 lei (II, f. 128 v., 164 v. și 256 v.).

⁶⁵ Dăruite mănăstirii, în 1764 septembrie 7, de Ștefan Racoviță voievod (V. Rășcanu ș.a., *op. cit.*, p. 50).

⁶⁶ În 1804 mai 15, Alexandru Moruzi voievod dăruiește mănăstirii biserica Herța cu toate veniturile (Th. Codrescu, *Uricariul*, VIII, p. 27—39).

⁶⁷ Prin actul de „afierisire”, din 1805 decembrie 5 (V. Rășcanu ș.a., *op. cit.*, p. 106).

⁶⁸ Mănăstirea Prorocul Samuil din Focșani și biserica din Bodești.

⁶⁹ Venituri realizate din mortasipia Dorohoiului, răsurile ȝiganilor domnești de la Ocnă, din vamă și din mortasipiile Fălticeniilor și Chișinăului (II, f. 165).

⁷⁰ 5 000 de lei de la Alexandru Moruzi voievod și 2 000 de lei de la Catinca Ianculea visterniceasă (II, f. 154).

⁷¹ 13 500 de lei dăruiti de Al. Moruzi voievod, 1 000 de lei de soția sa, Zoe, și 500 de lei de Ioniță „fiul lui Stoica” (II, f. 158 v. și 159 v.).

⁷² 700 de lei de pe doctoriile vindute în 1775 (I, f. 47 v.) și 748 lei și 66 de bani în 1781 (II, f. 19); în 1780—820 lei de pe pivnița mănăstirii „din Bărboiu” (II, f. 3 v.).

⁷³ 500 lei de la Imbo paharnic, căruia mănăstirea i-a dat, în schimb, în 1779, moșiile Șirăuți și Bănila pentru 6 dugheni din Iași, de pe Ulița Mare, „de lingă hazne” (I, f. 117 v.).

⁷⁴ Între 1814 și 1820, mănăstirea încasa de la Iancu Miclescu spătar, „după tocmeală”, câte 100 de lei anual pentru iazul său de pe moșia Chilișoaia a mănăstirii.

Se cuvine a fi amintite, de asemenea, sumele provenite din împrumuturi⁷⁵ și dobânzi⁷⁶, înscrise tot la capitolul de venituri, dar care au avut, în ansamblu, o pondere destul de redusă.

În fine, alte sume, menționate tot la venituri, se referă la „împliniri“ din anii precedenți și restituiri de bani avansați pentru anumite lucrări care n-au mai fost executate.

Înceind prezentarea multiplelor surse de venituri de care a beneficiat Mănăstirea Sfântul Spiridon din Iași între anii 1771 și 1823, constatăm că veniturile, așa cum am mai afirmat, au crescut de la un an la altul, această instituție primind din ce în ce mai multe danii conștind din proprietăți, imobile ș.a. de la particulari și o serie de privilegii și monopoliuri din partea domniei. Se impune să precizăm că evoluția veniturilor, marcată de o creștere de peste 15 ori, este numai nominală. Trebuie să se țină cont că în această perioadă s-au produs schimbări importante și în ceea ce privește cursul galbenului. De aceea, în realitate, veniturile mănăstirii, avind în vedere acest fapt, au crescut de numai 3—4 ori. Mai trebuie menționat că marea lor diversitate creează multe dificultăți, ordonarea materialului înscris în condici, oricât de riguros s-ar face, nu permite cuprinderea exhaustivă a datelor.

Analizind cheltuielile Mănăstirii Sf. Spiridon din Iași între anii 1771 și 1823 trebuie să remarcăm de la început că, raportându-le la venituri, rezultă o balanță activă în majoritatea anilor pentru care avem „sămile“ înscrise în condici. Caracteristica generală este aceea că cheltuielile sînt mai mici decît veniturile, cu excepția anilor 1788—1791, 1806, 1816, 1817, 1821 și 1823, în majoritate ani de război și administrație străină, afectați de calamități naturale sau de alte evenimente deosebite. Deci, în numai 8 ani din cei 52, pentru care avem „sămi“ înscrise în condici, cheltuielile au depășit veniturile.

În ceea ce privește repartitia cheltuielilor, se impune observația că, fiind vorba despre o instituție, destinația acestora este diferită de cea a unei gospodării moșierești sau mănăstirești. În primul rînd, cheltuielile privitoare la moșii sînt neînsemnate, asemenea obligații revenind arendașilor. Singurele domenii productive către care are dirijată o mică parte din fondurile bănești ale mănăstirii erau viile, prisăcile, morile, podurile. Sumele cele mai importante erau cheltuite în scopuri administrativ-gospodărești, pentru întreținerea bisericii și a spitalului, plata salariilor ș.a.

În general, sumele cheltuite cu lucrul și întreținerea viilor, transportul, păstrarea și vinzarea vinului nu se ridică la cifre deosebit de mari (vezi Anexa 2). Cheltuielile viilor au fost mai mari în ultima parte a secolului al XVIII-lea și în prima parte a celui următor, nu numai datorită creșterii suprafeței viticole⁷⁷, dar și ca urmare a scumpirii forței de muncă⁷⁸. Așa cum reiese din datele înregistrate în condici, mănăstirea își lucra viile folosind munca salariată⁷⁹. Este adevărat că, uneori, lucrările de întreținere a viilor erau efectuate cu ajutorul scutelnicilor, dar pentru aceștia mănăstirea plătea sume de bani la visterie, așa cum era vorba tot de întreținerea muncii salariate. În condici sînt menționate, riguros, sumele plătite prin cămărași sau chelar pentru lucrul viilor, indicîndu-se, de cele mai multe ori, felul lucrării efectuate: dezgropatul, tăiatul, hărăgitul, prășitul, îngropatul și culesul. La cheltuielile privitoare la lucrul viilor mai trebuie

⁷⁵ În 1779, mănăstirea împrumută 3 000 lei de la „măria sa Doamna“ (I, f. 118), iar în 1783, suma de 1 500 lei „de la un obraz“, cu dobîndă de 1% pe lună, bani cu care s-a cumpărat o moșie lângă Dumești (Vaslui) de la Safta Gînduleasa (II, f. 48).

⁷⁶ Dobînzile încasate de mănăstire pentru sumele împrumutate au fost următoarele: în 1772 — 115 lei pentru 500 de lei (I, f. 10); în 1777 — 10 parale la 10 lei (f. 86); în 1802 — 18 lei și 64 bani pentru 1 500 lei împrumutați lui Iordache Balș vistiernic pentru o lună și jumătate (II, f. 149); în 1804 — 868 de lei și 66 de bani pe banii împrumutați lui Grigoraș Sturza vistiernic (f. 159).

⁷⁷ În 1771 — 26 pogoane, iar în 1823 — 36 pogoane și jumătate.

⁷⁸ Așa, de pildă, în 1771 costul lucrului unui pogon de vie din podgoria Bucium era de circa 14 lei, iar în 1823 de circa 30 lei.

⁷⁹ Lipsind însemnările, nu se poate calcula plata muncii pe zile sau persoane, ci numai costul lucrului pe un pogon de vie.

adăugate și cele destinate transportului și păstrării vinului, plății chelarului, vie-rului și oamenilor săi, hamalilor, apoi cheltuielile pentru procurarea și reparatul vaselor, întreținerea gardurilor și caselor de la vii etc.⁸⁰. Este de notat că lucrul unui pogon de vie costa diferențiat chiar și la podgoriile aflate în aceeași zonă viticolă⁸¹.

De asemenea, întreținerea prisăcilor mănăstirii de pe moșiile Borșa (Iași) și Dumești (Vaslui) a necesitat unele cheltuieli. Ele se referă la plata personalului angajat — prisecarii — la cumpărarea știubeilor, „bătaia” stupilor, amenajarea temnicelor, chiria adusului mierii și plata dărilor⁸².

Tot în ceea ce privește moșiile întâlnim cheltuieli pentru cositul finului, reparatul morilor, iazurilor, podurilor⁸³ ș.a.

Unele sume de bani au fost folosite în scopul întregirii moșiilor prin cumpărarea unor părți de moșii de la răzeși și de la alți proprietari⁸⁴. Datorită deselor încălcări de hotăr, mănăstirea a trebuit să suporte cheltuielile privitoare la „hotărîțul” moșiilor⁸⁵ și cele pentru „tălmăcirea” documentelor vechi din limba slavă, transcrierea și înnoirea unor hrisoave de stăpînire, întocmirea cărților de judecată ș.a.⁸⁶.

Pentru nevoile proprii, mănăstirea își procura minimum de inventar, cumpărînd în acest scop animale de tracțiune, mijloace de transport și unelte⁸⁷.

Mănăstirea cumpăra, în același timp, alimente, îmbrăcăminte, materiale pentru confecționarea îmbrăcăminte și diferite obiecte casnice.

Dintre alimentele de strictă necesitate erau procurate: făină, orez, cafea, untdelemn, sare, oțet, legume și fructe⁸⁸.

⁸⁰ Spre exemplu, în anul 1771, suma de 859 lei și 59 bani era cheltuită în felul următor: 609 lei și 23 bani — lucrul viilor; 113 lei și 96 bani — chiria vinului; 3 lei — taxa podului; 13 lei și 90 bani așezarea vinului în pivniță; 119 lei și 90 bani — cheltuiala cămărașului, plata „lipcanului” ce aducea banii și cumpărarea a 98 vedre de vin (I, f. 6).

⁸¹ În 1823, lucrul unui pogon de vie de la Copou costa 40 lei, iar la Bucium — 30 lei (II, f. 277).

⁸² În 1782 se plăteau 10 lei pe 100 știubeie; 1 leu și 60 bani chiria adusului mierii de la Dumești; 12 lei pe un temnic; 8 lei prisăcărul la Borșa; 10 lei și 60 bani pe 70 știubeie la Borșa; 3 lei chiria adusului mierii și „bătutul” cerii la Borșa; 39 lei și 18 bani, desetina pe 354 stupi „cu două cruci” (II, f. 37).

⁸³ În 1791 — 10 lei pe 4 fâlci fin (II, f. 107); în 1802 — 171 lei pe 38 fâlci (f. 150 v.); 1808 — 24 lei pe 4 fâlci (f. 184); în 1810 — 240 lei pe 26 fâlci (f. 196 v.); în 1812 — 60 lei pe 12 fâlci (f. 209 v.). Pentru mori: 288 lei și 90 bani la Borșa (f. 7 v.) și 316 lei (f. 79 v.); 90 lei la Blăgești (f. 68); 1166 lei și 90 bani la Chiperești (f. 68); dar și 203 lei și 66 bani iazul de la Chiperești (f. 53 v.) și 80 lei pentru podul de la Balotina (f. 71).

⁸⁴ Părți din Onești de la răzeși cu 3 650 lei (II, f. 247, 251 v. și 258 v.) și altele de la Safta Gînduleasa (f. 178 v. și 190 v.).

⁸⁵ Pentru Cotnari și Hîrlău — 600 lei (II, f. 150 v.); pentru Blăgești — 200 lei (f. 155); pentru Stăvnic — 180 lei (f. 209); pentru Tg. Frumos — 300 lei (f. 210); pentru Dumești — 200 lei (f. 217 v.); pentru Petrosul — 4017 lei (f. 233 v.).

⁸⁶ Pentru tălmăcit: 10 lei în 1771 (I, f. 9); 14 lei și 60 bani în 1773 (f. 31 v.); 1 leu în 1782 (II, f. 39 v.); 15 lei în 1790 (f. 103); 10 lei în 1804 (f. 160 v.); 40 lei în 1806 (f. 171 v.) etc. (vezi și f. 201 v., 217 v., 222 și 228).

⁸⁷ Un cal costa în 1771 — 25 lei (I, f. 9 v.); în 1789 — 42 lei și 90 bani (II, f. 97 v.); în 1791 — 25 lei (f. 107 v.); iar doi boi, în 1801 — 90 lei (f. 145); un car costa în 1801 — 10 lei (f. 145 v.); o butcă valora în 1790 — 250 lei (f. 103); iar o tulumbă — 140 lei (f. 135); un hîrleț, o lopată și o sapă costau în 1790 cîte 1 leu bucata (f. 103), iar un topor în 1814 — 3 lei (f. 221 v.) și în 1820 — 4 lei (f. 258 v.).

⁸⁸ În 1787 — 106 lei și 42 bani pe 684 ocă făină de grîu și 800 ocă făină de porumb; 25 lei pe 300 ocă făină de grîu și de porumb și alți 6 lei și 30 bani pe 100 ocă făină de porumb (II, f. 97 v.); în 1789 — 182 lei pe 30 chile orez (f. 139); în 1805 — 6 lei pe o ocă de cafea (f. 166 v.); în 1790 o ocă de untdelemn costa 25 parale (f. 102 v.), iar în 1791 — 50 parale oca (f. 107 v.); în 1790 se plăteau

Pentru oamenii care slujeau la mănăstire se procura îmbrăcămintea necesară. Informațiile cuprinse în condici privitoare la îmbrăcămintea cumpărată atestă faptul că mai toți slujitorii, pe lângă lefuri și hrană, primeau haine din partea mănăstirii. Îmbrăcămintea primeau atât argații și slugile, cât și călugării și cei care ocupau alte slujbe. Se cumpărau ciubote, sumane, șalvari, mēman, beniș de postav, cojoace, rochii, turbane, dulame, cămăși, scarpe, căciuli, cergi ș.a.⁸⁹. De regulă, oamenii mănăstirii primeau îmbrăcăminte de sărbători sau, în dar, cu prilejul căsătoriilor.

Tot pentru angajații săi și pentru aranjatul odăilor, mănăstirea cumpăra diferite pinzeturi, mătăsuri, postavuri ș.a. Se mai procura stofă, macatlic, mușama, șiret, bogasie, pislă, cîrștină sau cîrșină ș.a.⁹⁰. Multe din aceste materiale erau aduse din import. Însemnate sume erau cheltuite cu amenajarea odăii în care era primit domnul la ziua hramului mănăstirii sau cu pregătirea stranelor din biserică rezervate pentru domn și mitropolit⁹¹.

Pentru încălzitul încăperilor erau procurate lemne și mangal în fiecare an⁹².

Între cheltuielile mănăstirii apar numeroase mențiuni privitoare la cîntarele cumpărate pentru capitală și pentru celelalte orașe și țiguri din țară⁹³.

Dintre obiectele pentru gospodărie cumpărate de mănăstire amintim pe cele confecționate *din lemn*: dimirlii, coafe, putini, covățele, albi, ciure, ciubere, poloboace, știubeie etc.; *ceramică*: chiupuri, străchini, oale, ulcioare, ulcele; *sticlă*: gârăfe; *metal*: foarfece, cuțite, linguri, furculițe, cazane, tingiri, tigăi, glistire, talgere, lighene, ibrice, căldări etc.⁹⁴.

Mobilierul necesar era confecționat în atelierile mănăstirii sau se cumpăra⁹⁵.

De asemenea, pentru alte trebuințe gospodărești (iluminat, curățenie etc.) se procurau luminări și ceară pentru luminări, „sopon“, „criț“, oțet, „cridă“, vopsele, burete, rogojini, mături ș.a.⁹⁶.

27 lei pe 270 ocă sare (f. 103); în 1789 — 52 lei și 60 bani pe 1400 căpățini varză (f. 98), iar în 1821 — 28 lei pe 700 căpățini (f. 264 v.); în 1795 — 15 lei pe 200 ocă perje (f. 130) etc.

⁸⁹ În 1820 costa 4 lei și 60 bani o pereche „iminii“ (II, f. 258); în 1822 — 2 lei și 60 bani o pereche de papuci (f. 270 v.); 6 lei și 60 bani o pereche de ciubote (f. 271) și 3 lei o cămașă (f. 271 v.); în 1786, o cergă costa 2 lei și 90 bani (f. 85 v.); în 1797 — 5 lei, în 1806 — 3 lei și 60 bani una „proastă“ și 9 lei una „bună“ (f. 173).

⁹⁰ În 1801, costa 10 lei un cot de postav (II, f. 145 v.); în 1800 — 6 lei și 60 bani cotul de stofă (f. 140 v.); 4 lei și 30 bani o bogasie și 30 parale dramul de șiret de fier.

⁹¹ În 1793 — 106 lei și 81 bani (II, f. 113 v.); în 1806 — 94 lei (f. 173); în 1802 — 7 lei (f. 150).

⁹² Astfel, în 1771 — 6 lei pe 4 care lemne (I, f. 9); în 1773 — 15 lei și 80 bani pe 10 care lemne și 4 ocă luminări (f. 28); în 1789 — 9 lei și 60 bani pe un car mangal (f. 97 v.).

⁹³ În 1772 un cîntar costa 25 lei (I, f. 19); în 1791 — 30 lei (II, f. 107); în 1803 — 80 lei (f. 156); în 1818 — 440 lei pe 4 cîntare mari și două „aiaruri“ de plumb (f. 247 v.); în 1820 — 410 lei și 60 bani pe 3 cîntare.

⁹⁴ Spre exemplu, în 1796 — 1 leu pe două dimirlii (II, f. 126); în 1772 — 3,60 lei un poloboc (I, f. 19); în 1881 — 5 lei pe 5 albi (II, f. 203); în 1781 — 16,60 lei pe o căldare (f. 25); în 1795 — 7,60 lei un cazan (f. 121); în 1809 — 2 lei pe două ibrice (f. 191) etc.

⁹⁵ Așa, de pildă, în 1793 un dulap costa 6 lei (II, f. 114); în 1798 — 8 lei (f. 134 v.); în 1796 — 10 lei o masă și un scaun (f. 125 v.); în 1823 — 40 lei pe 160 „poponețe“ luminări (f. 277 v.).

⁹⁶ Nefiind de o importanță aparte, vom indica pentru aceste articole numai unele din filele din condici unde sînt menționate (I, f. 31 v. și II, f. 124 v., 134 v., 135, 146 v., 150, 191 v., 209, 222, 234 și 252).

Avînd o administrație cu atribuții atît de diverse, mănăstirea a trebuit să întrețină o cancelarie, pentru ale cărei nevoi erau cumpărate condici, hîrtie, ceară tare, cerneală, buline etc.⁹⁷

În cadrul cheltuielilor cu caracter administrativ-gospodăresc, o pondere ridicată o dețineau cele privitoare la reparațiile clădirilor, construcțiile noi, cumpărarea materialelor necesare, plata meșterilor ș.a. Astfel de lucrări erau executate la clădirile spitalului, la „odăile” în care locuiau oamenii mănăstirii, la dughenile și crișmele din oraș și la „drumul apei”.

În condici sînt înregistrate cu rigurozitate toate sumele cheltuite în acest scop⁹⁸. Merită să se facă o mențiune aparte pentru anii în care se înfăptuiesc noi construcții sau unele reparații de anvergură. Așa, de pildă, în anii 1797—1798 s-au cheltuit 20 023 lei și 90 bani de „s-au făcut spitalurile noi”, 2 666 lei cu „meremetul și acoperitul bisericii” și 3 425 lei și 3 bani cu „meremetul apei” (II, f. 131). Totodată, se impune a fi amintite unele lucrări de modernizare cum ar fi, spre exemplu, înlocuirea, în 1785, a hîrtiei de la ferestre cu sticlă (II, f. 80) sau aducerea apei și facerea cișmelelor⁹⁹.

Toate materialele necesare construcțiilor și reparațiilor, precum și confecționării unor obiecte de uz casnic sau unelte erau cumpărate de pe piața Iașilor sau aduse din alte părți. Mănăstirea cumpăra *material lemnos*: lemne, leături, grinzi, căpriori, costoroabe, scînduri, șindrilă, pari, nuiiele, spini, tălpi de stejar, amnare, precum și paie, var, nisip, cărămidă, piatră, fier, cuie de fier și de draniță, oale „pentru drumul apelor”, sticlă ș.a.¹⁰⁰. În cele mai dese cazuri se indică și scopul pentru care era procurat materialul respectiv¹⁰¹. Astfel, avem indicații că, în afară de clădirile spitalului și ale bisericii, mai trebuiau reparate odăile în care locuiau preoții, vlădica, ceilalți oameni ai mănăstirii și doctorii, precum și construcțiile anexe: cuhnea, grajdul, pivnițele, apoi crișmele și dughenile din oraș.

Cheltuielile au sporit pe măsura extinderii spitalului, a creșterii numărului bolnavilor și înmulțirii construcțiilor anexe¹⁰².

În executarea lucrărilor de reparații și construcții și a celorlalte treburi gospodărești, mănăstirea utiliza munca salariată. Astfel, pe lângă slujitorii angajați permanent, folosea și personal sezonier. Funcția cea mai importantă, în ceea ce privește administrația, o deținea sameșul, care avea obligația să țină o strictă evidență a tuturor veniturilor și cheltuielilor mănăstirii. Pentru munca sa, el primea un salariu lunar¹⁰³. În condici mai apar sume plătite portarului, vizitiului, bucătarului, slujitorilor țigani, chelarului, vierului, prisecarului, dar și croitorului,

⁹⁷ În 1771 — 3 lei o condică (I, f. 9); în 1772 — 2,90 lei pe jumătate bucată hîrtie (f. 19 v.); în 1785 — 30 bani pe o bucată hîrtie (II, f. 80); în 1819 — 5 lei pe trei „conțuri” hîrtie (f. 252).

⁹⁸ Datele sînt atît de numeroase încît numai enumerarea lor ar ocupa un spațiu prea larg. De menționat suma de 26 534 lei pentru reconstruirea bisericii și spitalului în 1803 (II, f. 157 v.) și 17 579 lei în 1805 pentru aceleași lucrări (f. 168).

⁹⁹ I, f. 25, 67 v., 109 v., 137 v.—138; II, f. 196, 201, 202, 202 v., 208, 215 v., 221, 2227, 233, 238 v., 245, 251, 258 și 264.

¹⁰⁰ În 1776 — 30,75 lei pe 245 scînduri de stejar (I, f. 75); în 1790 — 105 lei pe 350 scînduri de brad (II, f. 102 v.); în 1786 — 30,30 lei pe 25 000 dranițe (f. 85 v.), iar în 1789 — 100 lei pe 20 000 șindrile (f. 98); în 1881 — 10,75 lei pe cinci care nuiiele (f. 202); în 1790 — 327 lei pe 84 mierțe var (f. 102 v.); în 1810 — 192 lei pe 12 000 cărămizi (f. 196 v.); în 1801 — 640 lei pe 16 coșuri piatră (f. 146).

¹⁰¹ „her” pentru tacîmuri (I, f. 9); cărămizi pentru sobă (f. 31); leături și scoarțe la clopotniță (f. 43 v.); plumb pentru cișmele (f. 135).

¹⁰² Spre exemplu, în 1797, se cumpărau 200 pari pentru a se face lemnărie în mănăstire (II, f. 130 v.), iar în 1806 — 105 pari pentru finărie (f. 172).

¹⁰³ Salariul sameșului a rămas invariabil în decursul anilor, adică 50 lei pe lună (I, f. 37 și II, f. 273).

mîndirigiului, teslarului, fierarului, ceasornicarului. De asemenea, erau plătiți sa-lahorii, calfele și diferiți meșteri: pietrari, cărămidari, geamgii, suulgii, cizmari, făclieri ș.a. Deseori, sumele plătite sînt notate global, incluzîndu-se atît plata meșterilor, cît și costul materialelor folosite ¹⁰⁴.

Frecvent apar în condiții însemnări privitoare la „ciubotele“ plătite celor trimiși să îndeplinească diferite treburi ale mănăstirii la moșii, vii sau în alte localități. Tot în obligația mănăstirii intra și plata chiriei caselor în care locuiau doctorii.

Sume importante se cheltuiau în fiecare an pentru întreținerea bisericii și a celor două schituri, precum și cu lefurile preoților, dascălilor, psaltilor, eclesiarhului și diaconului.

Astfel de cheltuieli priveau procurarea de făclii, untdelemn, smîrnă, tămîie etc., la care trebuie să adăugăm pe cele de la ziua hramului mănăstirii cînd, datorită importanței ceremoniei, lua parte și domnitorul, împrejurare ce conferea pregătirilor un caracter deosebit.

Pe lîngă procurarea alimentelor ¹⁰⁵, cu ocazia hramului mănăstirii (12 decembrie) erau date mile și bacșișuri.

Pentru biserică erau cumpărate icoane, candelă, patrahire, potire, sfeșnice etc. Erau, de asemenea, lucrate stihare, pristaluri ș.a. Sînt indicate, în același timp, sumele pentru facerea catapetezmei bisericii. Tot în cheltuielile bisericii intrau și cele pentru întreținerea preoților în vîrstă și pentru slujbele și praznicele ce urmau a fi ținute după canon.

Lefurile preoților și ale celorlalți slujitori ai bisericii sînt menționate separat, în condiții specificîndu-se cît primea fiecare lunar. Astfel, în 1771, psaltul și diaconul primeau cîte 15 lei pe lună, eclesiarhul — 5 lei, doi preoți cîte 7 lei și un altul 15 lei. Sume fixe erau plătite călugărilor de la schiturile Stavnic — 20 de lei, din Liești — 20 de lei și din Codru — 40 de lei. Egumenul primea mai mult. În 1789, el era plătit cu cîte 50 de lei pe lună pentru 9 luni și cîte 60 de lei pe lună pentru 3 luni. Duhovnicul spitalului primea 60 de lei pe an.

De remarcat faptul că în anii 1821—1822, cît s-au aflat în „bejenie peste Frut“, preoții și ceilalți slujitori ai bisericii Mănăstirii Sf. Spiridon din Iași au primit sume substanțiale pentru întreținere ¹⁰⁶.

Trebuie menționat că preoții, pe lîngă leafă, primeau hrana și îmbrăcămîntea tot de la mănăstire, iar în situații speciale și ajutoare.

În cadrul cheltuielilor mănăstirii, o pondere importantă o au și cele referitoare la spitalul ce a luat ființă și s-a dezvoltat în anii care au urmat. Sume însemnate erau folosite pentru întreținerea bolnavilor și asistența medicală. Pentru bolnavi era procurată îmbrăcămîntea necesară, lenjeria, hrana zilnică, medicamente și aparatură medicală, asigurîndu-le, în același timp, iluminatul și încălzitul. De asemenea, personalul medical și de îngrijire era plătit cu lefuri lunare.

În ceea ce privește întreținerea bolnavilor, observăm că, pe lîngă cheltuielile cu asigurarea hranei, erau cumpărate lemne de foc, pinzeturi, lînă, camași, „oghealuri“, cușme etc. ¹⁰⁷.

În raport cu sporirea numărului bolnavilor și a extinderii spitalului, cheltuielile vor înregistra o continuă creștere (vezi Anexa 2). Așa, de exemplu, în anul 1777, numai cu mîncarea bolnavilor se cheltuia suma de 2 513 lei și 96

¹⁰⁴ Portarul și vizitiul primeau 50—60 lei pe an. Ceilalți erau plătiți în funcție de volumul și dificultatea sau urgența lucrărilor.

¹⁰⁵ Cafea, zahăr, confeturi, vodcă, dulceață, pîine, stafide etc.

¹⁰⁶ 300 lei, psaltului Ionită (II, f. 265); 875 lei, vlădicăi pe 3 luni; 4 212 lei, cheltuielile vlădicăi Sardeon și alți 5 125 lei reprezentînd leafa părintelui vlădică pe 15 luni (de la 15. VI. 1821 la 30. VIII. 1822).

¹⁰⁷ De exemplu, în 1777, cheltuielile erau repartizate astfel: 306 lei mîncarea pe două luni și jumătate și 1 076,37 lei pe celelalte luni; 70 lei pe 21 chile orez; 150 lei pe 140 care lemne; 63 lei pe 464 coți pinză; 102 lei și 75 bani pe 51 cămași, 22 „camzoale“ și 42 perechi indispensabili; 17,18 lei pe 98 coți pinză; 14,105 lei — lucrul mindirelor și al perinelor; 21 lei — 84 ocă lînă; 33 lei — 6 „oghealuri“; 128,60 lei — 40 cergi; 9,75 lei — 11 cușme; 1,60 lei — două „ștergare“; 101,30 lei — 90 bucăți astar pentru bolnavi (I, f. 51 v.—53 v.).

bani¹⁰⁸. Pîinea era procurată din oraș, în condiții fiind inserate, anual, sumele plătite pitărilor pentru „jimla” dată spitalului, în baza contractului încheiat cu mănăstirea¹⁰⁹. Mai trebuie observat că însemnările privind îmbrăcămintea și lenjeria cumpărate sugerează, cu aproximație, numărul bolnavilor tratați în anul respectiv, fără însă a se ști, cu exactitate, capacitatea spitalului¹¹⁰.

Alte cheltuieli se referă la spirtul, oțetul, fructele ș.a., cumpărate pentru spital. Este adevărat că, uneori, sumele apar înscrise global, incluzînd cheltuielile cuhnii vîldicăi, a oamenilor mănăstirii și a bolnavilor la un loc (vezi II, f. 116 v.).

În ceea ce privește „îmbrăcămintea” spitalului, cheltuielile erau destinate mai ales procurării lenjeriei, pierdelelor, legăturilor pentru bolnavi etc.¹¹¹.

Unele date atestă faptul că nu era neglijată nici dotarea spitalului cu cele necesare acordării unei îngrijiri corespunzătoare bolnavilor¹¹². În același scop erau cumpărate „buruieni” pentru iarnă, adică plante medicinale, precum și lipitori¹¹³.

Medicamentele utilizate în tratarea bolnavilor erau procurate de la „spîțaria” spitalului, singura din Iași autorizată să dețină și să elibereze medicamente atît pentru spitalul mănăstirii, cît și pentru nevoile orașului Iași. Sumele plătite pe medicamente au cunoscut un curs ascendent¹¹⁴.

Tot pentru buna îngrijire a bolnavilor era cumpărată și aparatură medicală dintre care se remarcă, în mod deosebit, procurarea unei mașini de „electrismos” (II, f. 156) și a uneia de „galbanismos” (f. 161), ceea ce dovedește că se depuneau eforturi pentru înzestrarea spitalului cu aparatură modernă, care era importată, cel mai adesea, din Austria, de unde erau aduse și medicamentele.

Mai trebuie arătat că încă de la înființare, pentru îngrijirea bolnavilor, au fost angajați medici și personal ajutător¹¹⁵. Pentru serviciile lor, ei erau remunerați cu un salariu lunar, iar pentru asistența medicală prestată peste obligațiile ce le reveneau, li se plăteau sume suplimentare¹¹⁶. Salarii primeau atît medicii de la spitalul din Iași, cît și medicul și farmacistul de la Ocnă (I, f. 6). Din datele înscrise la plata salariilor cunoaștem numărul personalului medical care funcționa la spital pentru fiecare an. Așa, de pildă, în 1775, personalul spitalului era format din 4 doctori și 4 gerahi (chirurgi), ale căror salarii însumau 2.390 lei¹¹⁷. În 1778 erau 3 doctori (Luche, Pandelescu și Iordache), 4 gerahi (Herlet,

¹⁰⁸ În 1780 — 2.823,34 lei (II, f. 5); în 1782 — 3.400 lei (f. 35); în 1805 — 6.400 lei (f. 167 v.); în 1810 — 9.311,93 lei (f. 197 v.); în 1814 — 15.121,30 lei (f. 223 v.); în 1818 — 19.523,49 lei (f. 247 v.).

¹⁰⁹ În perioada decembrie 1795 — decembrie 1796 — 2.000 lei (II, f. 120); în 1803 — 2.530 lei (f. 155); în 1809 — 4.150 lei (f. 190); în 1816 — 6.125 lei (f. 233 v.); în 1817 — 6.425 lei (f. 241).

¹¹⁰ În 1782, numărul bolnavilor era de circa 35—40; în 1798—99 de circa 50. Situații speciale sînt în anii de război cînd numărul lor crește brusc, amenajîndu-se în oraș încăperi în case particulare sau în dugheni ale mănăstirii pentru tratarea bolnavilor.

¹¹¹ În 1795 și 1796 — 495,30 lei (II, f. 120 v.); în 1797 — 433,60 lei (f. 124 v.); în 1798 — 247 lei (II, f. 134 v.); în 1814 — 450 lei (f. 221 v.).

¹¹² Se cumpărau scaune „umblătoare” (II, f. 134 v., 203 v. și 221 v.); vase, oale, cazane, dulapuri (f. 134 v., 166, 166 v., 184 v., 245 v.).

¹¹³ Vezi II, f. 160 v., 233 v. și 246.

¹¹⁴ De la 602,34 lei în 1771 (I, f. 70 v.) la 3.329,114 lei în 1778 (f. 102) și la 4.200 lei în 1814 (II, f. 223 v.).

¹¹⁵ Doctori, gerahi (gherahi, țerahi), ipohirurgi, poslușnici.

¹¹⁶ În 1785 i se plătea dr. Filadelfi, suma de 200 lei, fiindcă „face adesi privegheri la spital” — identic cu actualul serviciu de gardă (II, f. 78 v.); în 1786, aceiași 200 lei și dr. Anghel 200 lei (f. 84); în 1823 — 500 lei, dr. Viola, peste leafă, din porunca vistiernicului Petrache Sturza (f. 278 v.).

¹¹⁷ Sumă repartizată astfel: 180 lei dr. Dracache; 600 lei dr. Fotache; 600 lei dr. Ianacache; 280 lei dr. Pandelescu; 180 lei lui Constantin gerah (pe 9 luni); 110 lei lui Andronache gerah (pe 9 luni), 60 lei gerahului „neamț” (pe 3 luni) și 120 lei gerahului de la Ocnă (II, f. 51).

Costache, Lokman și Bortolici? Bartolog?), un ipohirurg (Anton) și epistatul pentru împărțirea doctoriilor la bolnavi. În afară de medici, primeau salarii personalul ajutător și de îngrijire, format din stolnic, bucătar, poslușnici și femei poslușnice (II, f. 120 v.—121).

De subliniat faptul că lefurile au crescut treptat, dar, mai ales, în prima parte a veacului al XIX-lea. (Vezi Anexa 2).

În afara cheltuielilor administrativ-gospodărești și pentru întreținerea bisericii și a spitalului, la care ne-am referit, în condici mai apar unele cheltuieli privitoare la achitarea dărilor, restituirea datoriilor și milele.

În ceea ce privește dările, mănăstirea plătea la Vistierie, începând cu anul 1805, o sumă anuală, împărțită pe sferturi, pentru scutelnicii folosiți în executarea diverselor lucrări¹¹⁸. Sumele sînt diferite de la un an la altul, ceea ce dovedește că mănăstirea folosea un număr inegal de scutelnici, în funcție de cerințe. Totodată, mănăstirea plătea la cutia milelor, pentru crîșme, o sumă de bani anuală¹¹⁹ și la casa răsurilor pentru sarea luată de la Ocnă¹²⁰.

Numeroase sînt și însemnările privind milele ce se dădeau de către mănăstire la „fețe scăpătate”, la săraci, familiilor cu mulți copii sau „năpăstuite”, cu prilejul căsătoriilor și al înmormîntărilor¹²¹. În majoritate, milele erau oferite soțiilor, copiilor sau rudelor celor care slujiseră la mănăstire. Aceste mile erau date la propunerea epitropilor sau din porunca domniei.

De remarcat că mile erau date și unor membri ai familiilor domnitoare. Astfel, în 1808 era dată suma de 100 lei „cucoanei” lui beizadea Mihăiță Racoviță, iar începînd din 1812, cîte 1200 lei anual, „cuconilor lui beizade Mihăiță” (II, f. 184 și 208).

În două rînduri apar în condici sume destinate ajutorării școlii. În 1813 — 500 lei pentru școala domnească (II, f. 216) și în 1814 — 500 lei pentru „Școala cea Mare” a orașului Iași (f. 221).

În capitolul cheltuielilor erau trecute și sumele restituite din datoriile mănăstirii, precum și cele cheltuite peste veniturile realizate în anii precedenți, sau neîncasate în anul respectiv — nesolvabilii „fiind iertați”¹²².

Tot în „sama” privind cheltuielile mănăstirii figurează și sumele plătite pentru împlinirea veniturilor ș.a., care, nereprezentînd o categorie distinctă și neavînd o pondere prea mare în ansamblul cheltuielilor, nu au fost incluse în categoriile analizate.

Trebuie însă să observăm că la sfîrșitul fiecărei „sămi” era întocmit „un izvod de rămășițe” în care, detaliat, erau menționate toate sumele care urmau să fie încasate, precum și scopul pentru care o parte din aceste sume fuseseră folosite. În mod obișnuit, ani în șir, aceste sume, deși figurau la capitolul de venituri, în realitate erau bani neîncasați, surplusurile sau excedentele, fiind, deci, aparente. Merită a fi amintit modul în care se „lichidează” suma de 4261 lei și 69 bani în 1784, cînd se menționează că o parte din datornici au murit, iar alții, fiind săraci, „au fost iertați” (II, f. 69 v.).

¹¹⁸ În 1805 — 133 lei (II, f. 166); în 1806 — 98 lei (f. 172); în 1808 — 160 lei (f. 185 v.); în 1809 — 38 lei (f. 190 v.); în 1812 — 210 lei (f. 210 v.); în 1813 — 170 lei (f. 216); în 1821 — 286 lei (f. 266).

¹¹⁹ În 1795 — 300 lei, din care 40 lei pentru două crîșme (II, f. 121); în 1801 — 190 lei (f. 150); în 1806 — 210 lei, din care 60 lei pentru trei crîșme (f. 172—173); în 1813 — 280 lei (f. 216 v., 217 v.); în 1816 — 361 lei (f. 234); în 1818 — 362 lei, din care 62 pentru trei crîșme (f. 246 v.).

¹²⁰ Pentru 15000 ocă sare se plătea la casa răsurilor cîte 75 lei în 1820 și și 1823 (II, f. 259 și 277).

¹²¹ Așa, spre exemplu, în 1773 era dată suma de 1000 lei lui Ion Botez medelnicer (I, f. 28); în 1809 — 3000 lei la „fețe știute” (II, f. 192) și 8847 lei la „deosebite fețe scăpătate și sărace”; în 1810 — 3000 lei la „deosebite fețe sărace” (f. 197 v.) etc.

¹²² În 1777 — 103,89 lei (I, f. 87); în 1783 — 700 lei (II, f. 50 v); în 1784 — 450 lei (f. 69); în 1785 — 1775 lei (f. 80); în 1793 — 3000 lei (f. 116 v.); în 1781 — 1600 lei și 22 bani (f. 98); în 1790 — 1706 lei (f. 103 v.); în 1791 — 3213 lei și 33 bani (f. 107 v.); în 1807 — 3055 lei (f. 178); în 1817 — 6245 lei și 6 bani (f. 238).

În concluzie, se impune să subliniem faptul că înființarea spitalului pe lângă Mănăstirea Sf. Spiridon din Iași a determinat crearea unor venituri permanente menite să servească scopului pentru care noua instituție a fost fondată. De aceea, în decursul anilor, ponderea cheltuielilor pentru spital, în ansamblul cheltuielilor Epitropiei, este din ce în ce mai mare, pe măsura dezvoltării noului așezământ.

Desigur, perioada analizată, constituind un început în organizarea celei mai vechi instituții spitalicești din Moldova, nu putea rămâne în afara schimbărilor provocate de lipsa de experiență și discontinuitatea administrativă. Totuși, chiar în asemenea condiții, după cum lesne am constatat prin analiza efectuată, administrarea veniturilor și cheltuielilor Epitropiei Sf. Spiridon din Iași s-a făcut în condiții satisfăcătoare.

Balanța a fost de cele mai multe ori excedentară dar, de fapt, este vorba de un pasiv care, adeseori, se încheia cu „iertarea” datornicilor sub diverse motive. Așa se face că, în afara unui singur caz, nu întâlnim situații când vreun datornic să fie executat silit la plata datoriei, ceea ce dovedește o anumită îngăduință față de cei care angajau arendarea veniturilor mănăstirii și nu plăteau sumele respective la datele stabilite prin contract. Totodată, fără a incrimina pe cei răspunzători, în anumite perioade, de administrarea veniturilor acestei instituții, se observă o prea mare larghețe în acordarea milelor unor persoane a căror identitate rămâne nedezvăluită, ceea ce, bineînțeles, putea favoriza, în unele cazuri, abuzurile. Este de neîngăduit că unele abuzuri au fost săvârșite mai ales în vremuri de restriște, în perioada războaielor și administrațiilor străine, când arbitrarul era dominantă într-unghi vieții economico-sociale și politice a țării.

În sfârșit, trebuie să menționăm că dificultățile ridicate de marea diversitate a datelor și informațiilor cuprinse în cele două condici și numeroasele probleme pe care le pune prelucrarea lor, n-au îngăduit întotdeauna elucidarea în totalitate a unor aspecte dintre cele mai importante pentru evoluția instituției, sau care sugerează elemente interesante, valabile pentru întreaga economie a Moldovei din perioada de descompunere a feudalismului. Dealtfel, multe din acele aspecte se oferă ca materie pentru studii speciale. Noi ne-am propus însă să ne limităm lucrarea la o prezentare sintetică și intrinsecă a acestui important izvor documentar.

Anii	Venituri din proprietăți			Venituri din taxe						Alte venituri		T O T A L	Excedent din anul precedent	TOTAL GENERAL
	Arenda moșiilor	Bezmănușul locurilor și chiria du- ghenilor	Vinzarea produselor	De la vamă	De la ocnă	Comerciale interne		Cote din impozite		Scutelnici și dajdia țigănilor	Diverse			
						De pe mărfuri	De pe cîntare	Pogonări- tul de tutun	Cunița					
1771	2 058	235,60	26	566	1 605,102	1 441,80	540,60	—	—	—	1 034,20	6 507,82	—	6 507,82
1772	2 280	264	697,45	1 197,60	2 300	2 503	756	—	—	—	420	10 417,105	1 257,90	11 675,75
1773	1 927	370	1 083	1 889,92	2 300	3 252	718,87	—	—	—	—	11 540,59	4 601,57	16 141,116
1774	2 112,60	360	2 340	1 808	2 300	3 650	583,27	—	—	—	—	13 153,87	6 596,54	19 750,21
1775	2 745,110	500	1 801,98	2 892,88	2 300	3 609,20	805	—	—	144	1 023	15 821,76	10 292,68	26 114,24
1776	3 561,80	836,80	2 309,84	2 491,60	2 300	2 129,84	710	—	—	120	200	14 659,28	12 547,31	27 206,59
1777	2 880	1 032	350	2 349,68	2 200	922,30	985	800	—	240	2 157,44	13 916,22	11 880,101	25 797,03
1778	3 221,70	970	2 365,06	2 348,30	2 200	805	850	800	—	240	469,20	14 167,06	9 430,99	23 547,105
1779	3 139,40	910	632,60	2 069	2 200	296,60	958	1 430	—	320	4 200,17	19 155,57	8 828,112	27 984,49
1780	2 749,40	1 549,36	1 081,30	1 775,60	2 200	228,30	1 005	1 250	—	400	1 229,89	13 468,45	12 984,106	26 453,31
1781	3 171	1 679	1 584	2 084,06	2 200	414,60	1 055	1 350	—	400	2 831,53	16 758,119	11 340,80	28 099,79
1782	3 571	1 594,30	919,75	1 858,27	2 200	368,90	1 075	1 150	—	400	4 116,48	17 253,80	11 851,33	29 104,63
1783	3 461	1 737,81	835,42	1 546,81	2 200	339,110	1 271	1 810	—	460	4 633,07	18 294,81	15 386,89	33 681,50
1784	3 001	1 553,90	289	585	2 200	410	1 360	2 300	—	400	8 156,48	20 255,723	8 598,93	28 854,45*
1785	3 662,60	1 902	1 077	964,90	2 200	264	1 395	2 010	1 090,80	400	3 161	18 126,110	8 190,56	26 317,46**
1786	4 600	1 213	877	2 639,53	200	400	1 426	1 570	2 125	400	960,60	16 410,113	525,41	16 936,34
1787	4 176,90	1 308,53	1 000	875	—	380	1 097,90	1 500	2 100	280	—	12 717,113	1 615,08	14 333,01
1788	2 635	889	977	312,60	—	349,06	520	72	1 250	—	500	7 504,66	2 279,76	9 784,22***
1789	2 970	940	1 846,90	209,52	—	247,60	850	1 445	1 083	—	500	10 091,82	—	10 091,82
1790	4 010	1 025	236	1 806,97	—	550	2 821,60	1 016,27	3 245	—	500	15 210,64	—	15 210,64
1791	4 595	962,60	785,60	2 127,90	—	1 200	2 960	1 315	2 000	—	500	16 467,90	—	16 467,90
1792	—	—	—	—	—	(Spirido- nie)	—	—	—	—	—	—	—	—
1798	3 970	1 774	1 547,21	1 500	200	850	3 205	1 847	—	—	—	14 893,21	7 192,60	22 085,81
1794	6 290	2 957	2 050	2 600	200	2 720	5 985	800	3 250	750	1 967	29 591	10 008,12	39 599,12
1795	13 535	2 225,90	1 906,102	3 700	200	2 500	4 792,15	3 300	5 000	800	5 010	43 003,87	12 214,105	55 218,72
1796	7 450	1 838	962,60	2 168,80	300	4 530	3 453	1 150	5 600	2 150	2 200	31 824,20	27 860,117	59 685,17
1797	8 645	1 904	1 100	2 000	—	5 600	3 076	1 935	5 760	1 762	2 600	34 404	33 126,05	67 530,05
1798	9 790	2 111	982	2 000	—	4 000	3 645	2 250	6 400	640	250	36 068	21 882	57 950 ****
1799	10 910	1 726	522	2 050	—	5 000	4 245	2 500	5 000	650	50	32 653	27 786,108	60 439,108
1800	2 100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 100	34 794,93	36 894,93
1801	13 105	2 303	293,75	2 600	—	6 200	3 683	2 050	5 050	1 587,60	3 278	40 150,15	26 952,35	67 102,50
1802	12 250	2 944,96	248	2 050	200	3 285,80	3 803	2 650	5 050	1 520	2 608,64	36 610	22 387	58 997
1803	12 610	3 279,60	535	2 000	80	4 500	3 638	2 500	4 000	2 020	8 470,60	43 613	19 290	62 903
1804	14 235	3 494,60	2 300	2 050	—	5 300	4 188	3 000	4 250	1 520	1 835,66	63 924,66	17 678,87	81 603,53
1805	19 615	3 414,70	1 984	2 050	—	2 000	4 828	2 005	3 500	1 640	4 123	45 259,60	17 171	62 430,60
1806	20 535	3 799,60	—	2 050	—	2 270	5 123	3 325	2 500	2 133	2 580	44 215,60	9 023,39	53 238,99
1807	24 980	8 229,60	1 735	2 050	—	4 300	3 673	2 750	3 500	278	3 467	49 962,60	—	49 962,60
1808	27 430	2 461,60	2 059	2 050	—	3 650	3 633	3 500	4 000	273	2 931	51 988,60	4 852,111	56 840,51
1809	27 430	2 401,60	909	2 050	—	3 650	5 603	3 000	4 000	273,60	3 412,60	52 729	3 822	56 551
1810	29 380	2 858,60	—	2 050	—	3 650	5 167	3 000	3 500	305	3 440,60	53 351	—	53 351
1811	35 110	2 700,60	607	2 050	—	3 650	5 852	4 000	3 500	280	2 917	60 666,60	—	60 666,60
1812	36 410	2 724,60	800	2 050	—	2 150	5 882	2 400	1 000	280	2 117	50 813,60	—	55 813,60
1813	38 360	3 154,60	—	2 050	—	1 950	6 377	1 870	1 000	1 780	2 967	59 508,60	1 015,27	60 523,87
1814	40 255	3 889,60	—	2 050	—	3 650	6 117	2 333,40	2 000	787,60	2 580	63 662,40	—	63 662,40
1815	42 758	12 589,60	—	2 050	—	3 850	6 520	2 164,80	2 500	1 412	2 580	76 421,20	—	76 421,20
1816	45 028	4 769,60	—	2 050	—	3 750	7 870	1 333,80	1 200	1 182	2 480	69 663,20	—	69 663,20
1817	51 070	5 873,60	297,60	2 050	—	3 600	8 055	2 000	1 500	1 530	2 505	78 481	—	78 481
1818	62 470	6 019,60	—	2 050	—	2 281,117	9 165	2 666,80	1 200	1 530	2 488	89 871,17	—	89 871,17
1819	59 028	5 350,60	—	1 333,40	—	2 650	9 215	2 333,40	1 200	1 510	2 398	85 018,20	—	85 018,20
1820	64 266,80	5 705,60	—	1 550	—	1 100	9 410	1 666,80	1 000	1 265	3 430	89 793,100	—	89 793,100
1821	29 866,80	—	—	—	—	—	550	—	500	—	2 000	32 916,80	436,05	33 352,85
1822	58 216,80	1 400	—	—	—	7 450	2 660	1 233	500	—	844	72 303,80	—	72 303,80
1823	29 683,40	800	—	1 005	—	—	3 740	—	500	188	2 042	37 958,40	5 593,82	43 552,02

* În condică, calculat greșit, în minus, cu 6 lei.

** Idem, cu 20 lei.

*** Idem, cu 10 lei.

**** În plus, cu 113 bani.

Anii	Cheltuielile pentru moșii		Cheltuielile bisericii și a două schituri		Cheltuielile administrativ gospodărești.	Cheltuielile pentru spital				Alte cheltuieli	TOTAL
	Lucrul viilor	Alte cheltuieli	Întreținerea bisericii	Lefurile preoților și ale oamenilor mănăstirii.		Întreținerea bolnavilor	Medicamente și aparatură medicală.	Lefurile personalului			
								Medical	Auxiliar		
1771	859,59	116,67	329,107	695	364,87	—	602,84	1 730	452	1 100	6 249,114*
1772	917,21	211	662,40	1 352,60	222,60	—	—	1 702,90	105	1 900,107	7 074,18
1773	1 458,97	821,71	106	1 957,105	180,35	—	—	1 360	600	3 600,114	9 545,62
1774	1 546,11	647,101	205,40	2 063,50	282,62	—	—	1 510	—	3 200,50	9 455,74
1775	2 048,108	250,18	648,27	1 744	233,90	2 627,44	1 029,96	2 390	—	2 600,90	13 567,113**
1776	802,85	291	1 344,23	1 794,40	1 751,95	2 970,85	2 618,115	2 560	—	1 200,15	15 335,48***
1777	1 317,22	330	422,93	1 978,60	414,68	2 978,15	2 543,72	2 020	—	4 361,54	16 366,24
1778	692,39	184,08	325,108	1 465	3 252,57	2 184,27	3 329,114	2 405	330	600	14 768,113
1779	861,15	220	89,15	1 332	4 013,61	2 704,62	2 720,30	2 465	340	249	14 999,63
1780	441,58	240,48	200	912	1 341,102	2 978,34	1 531,90	2 505	408	2 900	13 458,92
1781	1 021,24	166,47	458,81	1 162	1 335,21	2 915,12	1 572,42	3 900	408	530	13 468,107
1782	655,35	215	348,48	1 073,60	704,27	3 631,111	200	2 925	416	1 700,48	11 869,87
1783	596,21	233	549,09	1 006	1 701,33	3 170,72	1 910,80	3 365	424	4 000	16 955,95
1784	723,81	340,20	523,78	1 269	1 913,114	3 080,75	800	3 020	408	6 803,64	18 832,72
1785	657	418	130	1 337	3 238,99	3 301,96	1 260	1 337	466	5 100	17 533,75
1786	684,72	300	205,03	1 352	3 575,110	2 789,81	1 200	1 710	504	3 000	15 321,26
1787	1 161,21	485,75	188,36	1 390	2 186,18	2 531,15	750	925	336	2 100	12 053,45
1788	852,24	377,81	378,15	1 090	656	920	—	—	—	7 100	11 374
1789	830,36	204,55	50	1 452,80	2 432,79	1 361,09	—	516,80	113,80	2 800,90	11 797,82
1790	1 116,33	312,27	316,88	2 706	2 511,48	3 139,11	1 253,40	2 760	408	3 900,90	18 423,97
1791	1 700,99	498	208,102	2 830	1 833,78	2 933,84	960	2 100	442	4 900,63	18 407,66****
1792	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1793	704,60	350,40	20	1 930,11	3 433,09	1 859,75	720	1 170	353	1 826,14	12 367,69*****
1794	1 407,66	421,30	593,30	2 556	5 770,39	6 804,66	1 720	2 200	1 802,60	4 800,12	27 834,27
1795	1 225,117	170	620	2 438	10 510,15	4 544,09	1 980	2 340	3 109,60	419	27 357,75
1796	1 197,66	370,30	1 678,42	2 210	6 705,30	7 560,114	1 430	1 760	1 725,60	1 921,30	26 559,12
1797	945,60	200,60	3 070	2 030	26 863,36	5 966,57	1 320	1 680	1 866	1 705,39	45 647,12
1798	1 192,96	250	508,90	2 160	9 708,24	6 822,45	1 320	1 880	1 902	400	26 144,15*****
1799	466,30	218	533,60	2 340	9 464,09	6 015,36	1 320	2 240	1 528	820	25 645,15
1800	125	41	609,60	495	5 313,60	1 504,58	1 330	630	735	159	9 942,58
1801	283,18	443	4 546,18	2 765	23 858,22	5 223,75	1 320	2 820	2 350	1 100,51	44 714,64*****
1802	334,54	220	4 442,69	3 816	18 636,15	3 586,102	1 320	3 180	2 551	1 625	39 707
1803	515,90	217	2 393,45	3 316	34 392,18	5 617	1 320	3 180	3 273	1 000	55 224,33
1804	363	254,30	1 711,90	3 216	34 823,02	5 276	1 320	3 270	3 578	620,30	54 432,32
1805	529,30	405	1 593,47	3 456	27 572,64	7 970	1 480	3 360	4 041	2 000	52 407,21
1806	657,24	306	3 935,12	3 456	27 454,108	8 506,39	1 800	3 360	4 316,60	2 502	56 294,03
1807	473,75	200,30	9 785	3 656	8 635,15	7 120,69	1 800	3 360	4 275	5 804,30	45 109,69
1808	318,72	305,20	3 705,54	4 176	22 680,114	8 665,18	1 800	4 350	4 316	2 700,61	53 017,99
1809	430	353,80	1 715,21	4 026,80	14 201,06	8 735,36	2 300	4 680	4 409	15 700,21	56 551,04
1810	477	370	1 999,30	4 616	13 212,45	11 566,105	2 400	4 640	4 588	5 529	49 398,60
1811	398,30	410	3 067,72	4 416	17 372,101	10 973	2 950	4 620	4 572	6 118	54 897,83
1812	360,36	307	2 253,06	4 616	19 702,24	10 687,87	3 000	4 620	4 534	4 718	54 798,33
1813	386,90	220,05	2 362,90	4 776	19 049,28	13 933,18	3 100	4 620	4 617	5 120,15	58 185,06
1814	381,60	412,60	3 717,90	5 296	15 055	18 978	4 200	4 640	5 364	4 650,30	62 695
1815	386	305,40	4 849,06	4 966	20 958,21	16 734,17	4 200	4 800	5 764	11 045,20	74 007,104
1816	467,16	410	2 072,60	5 186	26 875,44	20 625,86	4 200	4 800	6 155	5 116,60	75 908,26
1817	488	321,56	1 987,04	4 896	16 186,28	27 847,114	4 200	4 800	6 664	13 900	81 290,82
1818	470	650	3 469,60	5 186	18 951,78	26 634,99	4 200	4 800	6 174	8 126,07	78 662,04
1819	518	540	2 065	5 256	21 375,33	23 680,90	4 200	4 800	6 641	5 025	74 101,03
1820	581,90	401,40	6 001,114	5 976	24 879,90	22 238,108	4 200	10 680	8 378	6 020,13	89 557,95
1821	1 686	332	856,62	5 470	10 401,111	7 902	3 500	6 610	2 866	1 260,60	40 884,113
1822	1 599,57	210,70	2 776,102	11 355	12 814,46	11 434,65	4 200	7 100	6 602	8 617,18	66 709,118
1823	320	404	1 182	4 875	10 892,54	12 264,75	2 100	4 802	4 075	11 200	52 115,09

* În condică, calculat greșit, în minus cu 2 bani.

** Idem, cu 1 leu.

*** Idem, cu 9 lei și 100 bani.

**** Idem, în plus cu 3 000 lei.

***** Idem, cu 10 lei.

***** Idem, cu 20 lei.

***** Idem, cu 100 lei.

ȘTIRI EXTERNE DESPRE REVOLUȚIA DE LA 1848 DIN ȚĂRILE ROMÂNE

DE

D. IVĂNESCU și HORST FASSEL

Începînd cu 1 iulie 1847 apare la Heidelberg ziarul „Deutsche Zeitung”. Titlul îi explică și adevărata menire; el trebuia să reprezinte interesele naționale ale întregii Germanii. Editorul și redactorul șef al acestui ziar era cunoscutul cărturar Georg Gottfried Gervinus (1805—1871) care din 1826 studiase la Heidelberg istoria, în 1830 devenise profesor la universitatea din localitate, iar mai târziu la cea din Berlin, unde l-a avut ca student și pe A. D. Xenopol, reputatul istoric român de mai târziu. Editor al revistei de istorie „Deutsche Jahrbücher”, autor a nenumărate lucrări ce s-au bucurat de o bine meritată primire din partea specialiștilor, e de ajuns să amintim excelenta ediție a operelor lui Tucidide, cele cinci volume ale *Istoriei literaturii germane*, cotate drept o adevărată revoluție în acest domeniu, *Istoriografia florentină pînă în secolul al XVI-lea*, sau cunoscutele sale studii istorice privind secolul al XIX-lea ca și cercetările asupra vieții și operei lui Shakespeare, istoricul german a fost în același timp, pe plan social-politic, un militant activ pentru introducerea unor reforme atît de necesare statelor germane. Acesta este și motivul pentru care îl vom întîlni, în anul 1848, printre membrii Parlamentului de la Frankfurt pe Main, de la care Gervinus aștepta o schimbare radicală a situației social-politice existente. Dezamăgit, atunci cînd dezbaterile Parlamentului au rămas fără urmări practice, se va retrage la lucrările sale științifice.

În numărul 1 din 1847 al ziarului „Deutsche Zeitung”, la care Gervinus scria cu regularitate articolul de fond, vom întîlni și păreri social-politice ale celui care-l fondase. De reținut este faptul că istoricul se afla în tabăra celor ce pledau pentru unitatea Germaniei, dar nu accepta calea aleasă de Prusia care încerca să se impună în rezolvarea problemelor germane prin forța armelor.

Ziarul lui Gervinus publică, în anii 1847 și 1848, mai multe articole despre țările române. Cel mai interesant dintre ele este, desigur, *Relatările unui moldovean*, din 1 iunie 1848, pe care-l reproducem integral în anexă. Facem aceasta nu numai pentru bogăția informațiilor cît și ineditul unora dintre ele, dar mai ales pentru faptul că acest articol, apărut într-un supliment al amintitei publicații, n-a ajuns niciodată la noi. Dar mai întîi să menționăm și alte informații despre români, informații care se găsesc în paginile periodicului german și preced articolul citat mai înainte. Ele se referă îndeosebi la Transilvania. În majoritatea cazurilor provin din corespondențe ale sașilor și au în vedere, în primul rînd, situația acestora. Primul articol despre Transilvania apare în „Deutsche Zeitung” la 5 august 1847 (p. 287) și are ca subiect starea românilor care nu fac parte din biserica unită; li se atribuie un fanatism religios, se afirmă că preoții lor sînt inculți și lucrează cîmpul la fel ca și țărani. Tendința acestei prezentări este evidentă: românii, care-și păstrau vechea religie, nu erau pe placul corespondentului ce se vedea, totuși, obligat să le certifice curajul și să conchidă că „bunăstarea materială a românilor se reduce din ce în ce, averea lor trecînd, încetul cu încetul, în mîna maghiarilor și germanilor”, fapt necomentat în prezentare. Următoarele articole

destinate situației din Transilvania gravitează în jurul temerilor că privilegiile sașilor și limba lor maternă ar fi periclitate. Primul pericol l-ar constitui ungurii, care vor să alipească Transilvania la Ungaria (numerele din 5 septembrie și 3 noiembrie 1847). Se arată în acest sens că unirea aceasta este dorită numai și numai de nobilime și contravine doleanțelor țărănimii. Articolele publicate la începutul anului 1848 pun în discuție, mai ales, obținerea unui ajutor politic din partea Germaniei pentru a menține statu quo-ul în Transilvania.

În 1848 știrile despre Țara Românească și Moldova sînt mult mai numeroase decît cele despre Transilvania. În numărul 134 din 11 noiembrie 1847 apăruse deja un articol despre cele două principate, intitulat *Moldau und Walachei*. Autorul se presupune a fi un moldovean care, după ce, inițial, insistă asupra interesului manifestat de marile puteri asupra celor două țări, arată că singura speranță a concetățenilor săi este un „*regat unic al Daciei*” (s.n.) și nu uită să amintească că anumite premise au fost create în cele două țări în această direcție. Pentru împlinirea acestui deziderat autorul apelează la ajutorul Germaniei, căci Austria nu o poate face, iar celelalte mari puteri n-au nici un interes de a susține cauza română. Iată ce spune, în argumentarea ideii sale: „*Desigur, ne-ar conveni mai mult să formăm un stat independent*, (s.n.), dar cine poate să ne tragă la răspundere că nu încercăm cu forțele noastre proprii? Putem oare să începem, în același timp, să ne luptăm și cu puterea suzerană a sultanului și cu puterea protectoră a țarului? (p. 1070). Se citează apoi, spre exemplificare, ca model de eșuare politică, cazul domnitorului Grigore Ghica. Apare clar, din cele afirmate mai sus, că în intențiile românilor pe primul plan se situa lupta pentru unire, independența urmînd să fie cucerită după realizarea unirii.

În numărul din 23 decembrie 1847 s-a publicat declarația consulului general al Prusiei în Moldova, baronul de Richthofen. Acesta pleda pentru relații economice mai strînse cu Moldova și confirma faptul că negustorii autohtoni ar fi foarte cinstiți și demni de toată încrederea. O atenție deosebită a acordat „*Deutsche Zeitung*” revoluției din Țara Românească. În mai multe numere sînt descrise pe scurt principalele evenimente legate de formarea guvernului revoluționar, pregătirile turcilor pentru a interveni, intrarea trupelor străine, etc. Nu lipsesc nici zvonurile și știrile cu caracter senzational. Astfel, în numărul 147 al ziarului, din 26 mai 1848, este dată ca sigură omorîrea lui Mihail Gr. Sturza de către popor, informație republicată de redacție în notele ce însoțesc articolul din anexă. Oprindu-ne la acesta din urmă vom încerca unele considerații. Atît în *Relatările unui moldovean*, cît și în articolul publicat de același ziar în numărul său din 11 noiembrie 1847, nu este exclusă posibilitatea ca ele să aparțină aceluiași autor, apare evidentă ideea unui stat dacic, idee atît de mult îmbrățișată de reprezentanții cei mai de seamă ai celor trei țări românești nu numai în perioada pe care o discutăm.

Posibilitatea formării unui stat român, cuprins în granițele imperiului habsburgic, numai în vederea realizării scopului final și numai temporar, a preocupat pe revoluționarii din cele trei țări românești ce căutau o soluție practică și eficientă pentru crearea statului român unitar și independent¹. Autorul „*Relatărilor...*”, remarcă, de la bun început, dorința românilor care, „treziți din somnului lor politic artificial”, nu vor să mai fie „subjugați de vreun principiu străin”. Este invocat trecutul istoric comun al provinciilor românești pentru a justifica intenția cît și pentru a sugera hotărîrea celor 8 milioane de a constitui o Românie viitoare unită și independentă, căci „fiecare patriot a purtat în sufletul lui dorința de unitate națională”. De altfel, acum, la izbucnirea revoluției, „cînd semnalul a fost dat”, intențiile sînt mărturisite fără echivoc, „la fel ca și polonezii și italienii sîntem puși — se afirma în articol — în situația să nu putem obține independența noastră națională decît prin rezistență”. Pentru a cîștiga simpatia și sprijinul celor la care apelează semnatul *Relatărilor* nu uită să le stimuleze interesul pentru bogățiile naturale pe care le posedă țările române. Un articol cu un conținut asemănător, o dovadă în plus că ideile din *Relatări* reprezentau un punct de vedere

¹ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională, 1834—1849*, București, 1967.

comun revoluționarilor români și nu o atitudine singulară, a apărut la 17 aprilie 1848 în periodicul francez „Le National” și purta semnătura „Un valah”².

În ceea ce privește amănuntele pe care le oferă articolul în discuție, amănunte privitoare la evenimentele ce au avut loc la Iași la sfârșitul lunii martie 1848, ele sînt destul de exacte, autorul lor demonstrînd că a fost bine informat. Exacte pot fi socotite și acele rînduri ce descriu odiseea peripețiilor prin care au trecut cei treisprezece revoluționari moldoveni ce trebuiau predați turcilor. În afara *Relațiilor* publicăm și comentariile redacției ziarului „Deutsche Zeitung”. Aceste comentarii, prezente în notele anexei, exceptînd unele aprecieri mai mult sau mai puțin subiective, sau chiar eronate, merită atenție, îndeosebi cele referitoare la modul în care cei șase revoluționari moldoveni, și mai ales Al. I. Cuza, au reușit să scape de urmărirea oamenilor lui Mihail Sturza.

Apare firească întrebarea asupra identității autorului articolului aflat în discuție. Desigur pot exista mai multe ipoteze, dar cea mai probabilă pare a fi Eudoxiu Hurmuzaki, în favoarea căruia se pot aduce cele mai multe argumente. Încă din 1834, cînd se afla la Viena pentru studii, Eudoxiu Hurmuzaki era considerat ca mentorul spiritual al „tineretului dacic”, cum îi plăcea să-i numească pe românii aflați în capitala austriacă³. Așa l-a cunoscut Al. I. Cuza în anii 1836—1837, cînd viitorul domn l-a vizitat la Viena și a luat cunoștință de atmosfera de patriotism și înfrățire națională ce exista în cercul vienez între compatrioții veniți în metropola austriacă din toate colțurile pămîntului românesc. Și nu trebuie omis faptul că în anii 1848—1849 Eudoxiu Hurmuzaki, luptătorul cu viziune „dacică” cum a fost caracterizat, avea legături nu numai cu cercurile studenților români, dar și cu cele influente ale societății habsburgice. El era unul din adepții amintitei variante, a unui stat român aflat temporar în granițele imperiului habsburgic. Este de ajuns să apelăm la scrisoarea pe care o primea la Viena de la frații săi, Alexandru și George, prin intermediul lui Alecu Russo care venea de la Iași: „Russo e gata de plecare și intenționează să discute cu moldovenii de acolo soarta Principatelor. Va propune unificarea acestora cu Austria”⁴. Cît privește relatarea propriu zisă a celor petrecute la Iași, să nu uităm că Hurmuzaki ar fi putut să o obțină de la oricare din revoluționarii moldoveni refugiați în Bucovina, printre ei aflîndu-se și Cuza, cel pomenit în comentariile redacției ziarului german ca unul din eroii evenimentelor. Dar, indiferent dacă Hurmuzaki sau un altul este semnatarul documentului, importanța lui constă în informațiile pe care le oferă despre acțiunile întreprinse de revoluționarii români în vederea realizării unui stat unit și independent.

1. Juni 1848

Mittheilungen eines Moldauers

Der Eindruck der aufeinanderfolgenden Umwälzungen und besonders der Wiener Märzereignisse hat auch die weniger bekannten Staaten am deutschen Donaustrome aus dem künstlich erzeugten politischen Schlafe aufgerüttelt. Wie die Ungarn wollen auch ihre Nachbarn ihren Charakter, ihre Sprache geltend machen und werden sich nicht von einem fremden Prinzip unterjochen lassen! So gut die Ungarn reine Magyaren bleiben wollen, ebenso entschieden wollen die slavischen Stämme und die Romanen, sogenannten Moldowalachen, welche fälschlich von vielen den Slawen zugerechnet werden, ihre eigene romanische Sprache, ihre eigene volksthümliche Staatsverwaltung haben, und würden nur als selbständiges Ganze, unter einem König aus deutscher, am liebsten österreichischer Dynastie, an Ungarn, Polen, Slavonien und Serbien, als Föderativstaaten, sich mit Schutz- und Trutzbündniss zu Österreich und Deutschland sich anschliessen.

² *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, vol. I, p. 245—246.

³ *Alexandru Ioan Cuza. Acte și scrieri*. Ediție alcătuită de D. Ivănescu și Virginia Isac, Editura „Junimea”, Iași, 1973, p. XI—XII.

⁴ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 40.

Diese romanische Nation ist gegenwärtig in folgende Provinzen zerstückelt Moldau, Walachei, welche beide Fürstentümer für ihre Selbstständigkeit an die Pforte Tribut zahlen müssen und durch ein sogenanntes organisches Reglement, welches Russland als Schutzmacht entwerfen liess, regiert werden; dann die Provinz Bukowina, welche die Moldau an Österreich abgetreten hat, und Bessarabien, seit 1812 im Besitz der Russen. Die genannten Länder mit dem an die Donaufürstentümer angrenzenden Transilvanien enthalten gegenwärtig bei acht Millionen reine Romanen. Wenn sich diese Nation selbst, zu einem Staat verbindet, so kann sie eine hinreichende Heeresmacht stellen, um den freien Handel für Deutschland gegen Russland zu schützen¹. Dieses ist eine wichtige politische Frage, die zur Berathung vor das deutsche Parlament kommen muss, daher sehen auch wir Romanen mit Hoffnung auf die Versammlung der deutschen Volksmänner in Frankfurt.

Durch die Gründung eines Staatenbundes mit eigenen Konstitutionen nach den Bedürfnissen der verschiedenen Nationalitäten (nicht eines Bundesstaates unter österreichischer Oberhoheit) und durch natürliche Erweiterung des griechischen Königreiches bis auf einige Freihäfen, die für den Welthandel im schwarzen und im mittelländischen Meer freibleiben müssen, wäre auch die orientalische Frage gelöst, die Türken müssten ihre Hauptstadt nach Asien verlegen. Ehe diese natürliche Besonderung der Nationen erfolgt, wird keine Ruhe in Europa heimkehren, und jede Macht, die diesem die Völker unserer Zeit bewegenden Drang sich widersetzt, ist eine Frieden störende-revolutionäre! Da nun wir, so wenig als Polen und Italien, hoffen dürfen, das Recht unsrer nationalen Selbstständigkeit ohne solchen Widerstand zu erringen, so sehen auch wir heissem Kampf entgegen, zu welchem bereits das Zeichen gegeben ist! In dieser Voraussicht nun richten wir unsere Blicke auf unsre nächsten Vorgänger im Kampf, damit deren Teilnahme uns ermutige und stärke! Diese Teilnahme aber dürfte wohl für Euch, liebe Deutschen, keine grundlose, keine zwecklose sein. Bisher habt ihr freilich unter Eurem grossem, nur von Russland richtig honorierten Staatsmann — Euch wenig um diese von der Natur so reich begabten Donauländer bekümmert, welche die fruchtbaren Ebenen zur Kolonisation bieten, und nur die Beute einiger privilegierten Fürsten waren. Inzwischen wurde dort, wie bei Euch, die Vereinigung der Nation als heisser Wunsch seit Jahren im Herzen jedes Patrioten getragen; jetzt aber machen sich die bedrückten Gefühle Luft, und es scheint auch über unsre Sklaverei der Tag des Gerichtes gekommen zu sein. Die letztvergangenen Ereignisse in Jassy zeigen unverkennbar den nahenden Sturm, sowie die Richtung, die derselbe nehmen wird!

Es hatte nämlich vor einiger Zeit die moldauische Regierung den Minister des Inneren beauftragt, einige Einwohner der Stadt zu befragen, um den allgemeinen Wunsch nach einer Reform kennen zu lernen². Die nur wenigen Befragten haben jedoch die Erklärung abgegeben, dass sie allein eine solche Verantwortlichkeit vor dem Volke nicht übernehmen wollen, aber bereit seien, in einer Versammlung die allgemein gefühlten Bedürfnisse zu ermitteln. Der Minister war

¹ Wir erkennen die grosse kommerzielle Wichtigkeit dieser Frage vollkommen an und werden sie, sobald Deutschland seine Organisation auch nach aussen beginnt, nachdrücklich hervorheben; da wir überzeugt sind, dass Galacz und Braila einst für unsern Ausfuhrhandel eine eben so bedeutende Rolle spielen werden, wie Triest oder die Hansestädte.

² Wir bezweifeln keineswegs die äussere Richtigkeit der hier erzählten Tatsachen; allein des Pudels Kern ist, dass die in Deutschland und Frankreich erworbene Bildung der jüngeren Bojaren für Russlands Absichten auf diese Länder schon lange ein Dorn im Auge ist; seinen Zwecken gemäss, mussten diese durch ziemlich freie Institutionen geschützten Edelleute vernichtet werden, damit er nachher desto ungehinderter die so zurechtgelegte Erbschaft Stourdzas antreten konnte. Der Plan war, die Unzufriedenheit der Bauern auf gut galizische Weise gegen den Adel zu benutzen; allein dieser, klug genug, drehte den Spieß um und stellte sich mit seinen Forderungen an die Spitze seiner Leibeigenen, durch welche an und für sich sehr geschickte Operation er den nun rathlosen Fürsten, oder dessen russischen Agenten zu jenen Grausamkeiten trieb.

nicht nur mit dieser Antwort befriedigt, sondern wollte selbst der Beratung, als meistbeteiligte Behörde, beiwohnen. Am 27. März (8. April) versammelten sich hierauf bis 7 Uhr Abend, Tausende von einheimischen und fremden Bewohnern des Landes aus allen Klassen und ernannten einen gemischten Ausschuss, um die Punkte zur Reform (nach den Bedürfnissen des Landes) auszuarbeiten. Es wurden hiernach allgemein 35 Forderungen, einen geregelten, politisch wie materiellen Zustand des Staates betreffend, gestellt.

Bis auf zwei Punkte bewilligte der Fürst Alles, aber die Majorität wollte nicht nachgeben, und beschloss in einer Sitzung am Abend des 28/9. März, mit Waffen auch diese zwei Punkte zu erzwingen³. Als dieses der Fürst hörte, schickte er das Militär unter Anführung seiner zwei Söhne, Dimitri und Gregoire, an den Ort der Versammlung. Bereits waren alle Teilnehmer an derselben auseinander gegangen, bis auf 20 Personen aus den ersten Familien, welche noch in einem Zimmer zusammengeblieben waren. Sofort umstellten die Soldaten das Haus, nachdem sie, um Schrecken einzujagen, in die Luft geschossen hatten. Auf den Ruf: „Verrath!“ sprangen die zwanzig jungen Leute auf, aber aus allen Eingängen empfängt sie ein Wald von Bajonetten, und ein griechischer Söldner tritt mit einem Trommler vor, legt das Gewehr auf die Versammelten an und fordert sie auf, ihm zu folgen. Man verlangt, dass die schriftliche Ordre nach dem Gesetz vorgezeigt werde, da treten die zwei Söhne des Fürsten vor und laden⁴ die Herren ein, Ihnen zum Fürsten zu folgen, der in der Kaserne auf sie warte. Die Gesellschaft entschloss sich, zu folgen, als sie aber vor das Haus gelockt waren, sprangen von allen Seiten die Soldaten vor und überwältigten bald die entwaffneten jungen Leute, knielten und misshandelten sie auf das Grausamste und führten sie unter Kolbenstößen in die Kaserne. Von dort wurden 13 der ersten Bojaren, meist in Deutschland und Frankreich erzogen, nachdem man ihnen ihre Kleider, Uhren und Geld geraubt und nur zerissene, mir Ungeziefer bedeckte Soldatenmäntel gegeben hatte, geknebelt auf Leiterwagen nach Galacz abgeführt. Die Proteste der fremden Konsuln wurden nicht beachtet, ebensowenig die Demonstrationen der in Galacz lebenden Kaufleute, denn am vierten Tag schon wurden diese Opfer des Verraths in Schiffen mit Militärbegleitung nach Matschin auf die türkische Seite gefahren. Da erhob sich aber ein mächtiger Sturm, und die Schiffe konnten das jenseitige Ufer der Donau nicht erreichen, sondern wurden vom Wind in den Hafen von Braila geschleudert. Wie Wilhelm Tell sprangen die jungen Leute an Land und wollten sich in das englische Konsulat flüchten, aber nur sechs erreichten ihr Ziel; sieben wurden durch die walachischen Soldaten, welche mit der moldauischen Regierung einverstanden sein mussten, aufgegriffen, am anderen Tage nach Matschin geführt und den Türken übergeben. Durch die menschenfreundliche Unterstützung des engl. Konsuls, Herrn Kuninghaus, des Herrn von Huber und der Kapitäne der Dampfschiffe Arpad und Pesth erreichten die Sechs Orschowa und entkamen auf diese Weise den Händen der Regierung, welche sogar nach russischem Vorbilde die Güter der Gefangenen und Flüchtigen an sich ziehen wollte. Aber der Baron von Richthofen, königlich preussischer Generalkonsul, reiste nach Konstantinopel und bewirkte, dass durch einen Firman diese Massregel unterbleiben musste, und das Loos der in Matschin Gefangenen durch menschliche Behandlung erträglich wurde.

Die Aufregung über diese Vorgänge ist allgemein so gross, dass alle Bojaren die Hauptstadt verlassen haben und fast Alle ihre Entlassung verlangen. In diesem Augenblicke ist nur der Fürst mit seinen zwei Söhnen am Ruder der Verwaltung⁵.

³ In diesem Punkte müssen wir dem geehrten Einsender widersprechen. Die Deputierten hielten sich nämlich einerseits nicht für befähigt, ohne Rücksprache mit ihrem Kommittenten mit dem Fürsten über jene beiden fraglichen Forderungen zu verhandeln; andernteils aber war es am 28. März keine „bewaffnete Versammlung“, sondern die Abgeordneten hatten sich mit ihren Frauen in leichten Salonskleidern bei einem der Ihrigen zu einer Soiré eingefunden und trugen nur einen Dolch bei sich.

⁴ Unter einer auf Ehrenwort gegebenen Versicherung, dass ihnen nichts geschehen solle.

⁵ Der Pesther „Ellinör“ meldete vor wenigen Tagen seine Ermordung, welche Nachricht ausser der Wahrscheinlichkeit der Rache schon desswegen Glauben ver-

Man will behaupten, dass der russische Konsul, Hr. v. Kotzebue, bei dieser Gelegenheit zehntausend Dukaten nach Bukarest abgeführt hat, nachdem dieser würdige Sohn des berühmten Vaters⁶ keine Ränke und schändliche Mittel unversucht gelassen hat und leider einen wahren Henker in dem bei uns allgemein verhassten jüngern Sohn des regierenden Fürsten, Namens Gregoire, gefunden hat. Dass Russland, durch dessen schrankenlose Gewalt bisher alle Gräuelt der Verwaltung in den Donaufürstentümern sanktioniert waren, endlich selbst den letzten Einfluss daselbst verloren hat, lässt sich leicht begreifen. Gegenwärtig versucht zwar Hr. v. Duhamel, ein russischer General, die Sympathien wieder zu erwecken, aber es wird ihm nicht gelingen, im Gegentheil erwarten wir mit Zuversicht den Schutz von Deutschland, welches nach seinem Princip die Freiheit aller Nationalitäten anzuerkennen, um seines eigenen Heiles willen dieselben gegen alle feindlichen Mächte unterstützen muss! Möge derselbe Strom der euren und unsrer Gauen durchströmt, hier wie dort auch derselben Freiheit Zeuge sein!

RELATĂRILE UNUI MOLDOVEAN

(din „DEUTSCHE ZEITUNG“, HEIDELBERG, 1848, Nr. 153, 1 iunie, Suppl. 1/2)

Impresiile pe care le-au provocat transformările succesive, mai cu seamă evenimentele din martie de la Viena, au trezit din somnul lor politic artificial și statele noastre, mai puțin cunoscute pe Dunărea germană. Asemenea ungurilor și vecinii acestora doresc să impună limba lor, caracterul lor și nu vor permite să mai fie subjugati de vreun principiu străin. Tot așa cum unguri doresc să rămână maghiari curaji, și slavii și românii, care în mod eronat sînt considerați de mulți ca fiind slavi, așa zișii moldo-vlahi, vor să aibă limba lor română, propria lor administrație națională de stat și vor fi dispuși să se atașeze numai pe urmă, ca un tot autonom, sub un rege dintr-o dinastie germană, de preferință austriacă, alături de Ungaria, Polonia, Slovenia și Serbia, ca state federale, unei alianțe de apărare cu Austria și Germania.

Această națiune română e divizată în momentul de față în următoarele provincii: Moldova, Valahia, principate care pentru independența lor sînt puse să plătească tribut Porții și care sînt guvernate printr-un așa zis Regulament organic, întocmit la cererea Rusiei ca putere protectoare. Mai este apoi Bucovina, cedată Austriei din partea Moldovei, și Basarabia, încorporată din 1812 la Rusia țaristă. Țările amintite, împreună cu Transilvania învecinată, au acum aproximativ 8 milioane de locuitori, români autentici. În cazul în care această națiune s-ar uni într-un singur stat, ea ar fi în stare să dea o putere armată capabilă să apere pentru Germania liberul comerț în dauna Rusiei¹. Aceasta este o problemă politică importantă, care trebuie să ajungă să fie discutată în fața parlamentului german. De aceea noi românii ne uităm cu speranță la adunarea solilor poporului de la Frankfurt.

dient, weil der junge Kusa, einer der sechs geretteten Flüchtlinge, sich in der Hauptstadt Ungarns gegenwärtig befindet.

⁶ Zur Charakterisierung des Hrn. v. Kotzebue, russ. Konsul in Bukarest, diene noch ein Zug, der hier in den Mittheilungen übergangen ist. Von der englischen Kanzlei in Braila aus unterhandelten nämlich diese sechs Flüchtlinge mit dem walachischen Gouvernement um Abzug nach Deutschland. Man willigte ein, und Kotzebue bürgte mit seinem Ehrenworte für die Redlichkeit der Zusage. Kaum aber hatte der junge Kusa zur Probe in Begleitung des österr. und engl. Konsuls das Asyl verlassen, als man in der Strasse auf ihn eine Hetzjagd anstellte, der er nur durch schnelle Flucht an Bord einer englischen Brigg entging. Von dort nahm ihn, den ziemlich schwer Verwundeten, nach vier Tagen das österr. Dampfschiff trotz aller Versuche von walachischer Seite, es zu hindern, glücklich auf und brachte ihn nach Pest.

¹ Recunoaștem întru totul marea importanță comercială a acestei probleme și o vom sublinia energetic atunci cînd Germania va începe, și în exterior, să se organizeze; căci sîntem convinși că Galații și Brăila vor juca un rol la fel de mare pentru exportul nostru ca și Triest sau orașele hanseatice.

Problema orientală s-ar putea rezolva prin întemeierea unei federații de state avînd o constituție proprie, în raport cu necesitățile naționalităților diferite (oricum nu e vorba de un stat federal sub suzeranitatea austriacă) și prin extinderea firească a regatului Greciei. Excepții de la această măsură ar constitui doar unele porturi libere care ar urma să-și păstreze independența în interesul comerțului mondial din Marea Neagră și în Mediterană. Turcii ar trebui să-și mute capitala în Asia. Fără această diviziune firească a națiunilor nu se va ajunge în Europa la o liniște deplină, iar statele care se opun acestor năzuințe ce agită vremurile noastre, dăunează păcii și sînt revoluționare [sic !]. Deoarece la fel ca și polonezii și italienii sîntem puși în situația să nu putem obține independența noastră națională decît prin rezistență, ne aflăm în fața unei lupte dirze, iar semnalul pentru izbucnirea ei s-a și dat. În consecință, ne îndreptăm privirile spre acei care au și început o luptă asemănătoare și vrem ca exemplul lor să ne întărească și să ne încurajeze. Cred că pentru voi, dragi germani, un astfel de sprijin n-ar fi inutil și lipsit de temeii. Conduși de marele vostru om de stat (apreciat la justa lui valoare numai de ruși) v-ați interesat firește puțin de țările dunărene, atît de bogat înzestrate de natură și care oferă ținuturi fertile pentru colonizare. Ele pînă acum au fost victime ale unor domnitori privilegiați. Dar la fel ca la voi, de atunci fiecare patriot a purtat în sufletul lui dorința de unitate națională. Și sentimentele innăbușite izbucnesc acum și se pare că a sosit ziua judecării și pentru robia noastră. Ultimele evenimente de la Iași indică, fără drept de apel, furtuna apropiată și direcția în care se va îndrepta ea.

Gvernul moldovean l-a însărcinat, cu cîva timp în urmă, pe ministrul de interne să chestioneze pe unii locuitori ai orașului [Iași] pentru a lua la cunoștință de dorința generală referitoare la o reformă². Cei interogați, puțini la număr, au declarat însă că nu vor să-și asume singuri o asemenea responsabilitate în fața poporului, dar că sînt gata să determine necesitățile unanim simțite în cadrul unei adunări. Ministrul nu numai că a fost mulțumit de un asemenea răspuns, dar și-a manifestat și dorința să participe la consfătuire în chip de instanță interesată foarte mult de rezolvarea chestiunii. În ziua de 27 martie (8 aprilie) s-au adunat, pînă la 7 seara, mii de locuitori autohtoni și străini ai țării, din toate clasele, și au numit un comitet executiv pentru a elabora punctele pentru reformă (corespunzător intereselor țării). S-au formulat apoi 35 de doleanțe referitoare la organizarea politico-materială judicioasă a statului.

În afară de două puncte, principele a aprobat totul, dar majoritatea nu a vrut să cedeze și a hotărît, într-o adunare, în seara zilei de 28/9 martie, să impună prin forța armelor cele două puncte³. Cînd principele află de aceasta, a trimis armata sub conducerea celor doi fii ai săi, Dimitrie și Grigore, la locul adunării. Toți participanții, în afară de vreo 20 de persoane, din cele mai bune familii, plecaseră deja. Aceștia din urmă mai erau adunați într-o cameră. Soldații au înconjurat imediat casa, după ce, pentru a stîrni frică, au tras o salvă în aer. La strigătul „trădare“ cei 20 de tineri s-au ridicat, dar la toate intrările au fost întîmpinați de un val de baionete și un mercenar grec, cu un toboșar, a ieșit din front, îndrept-

² Nu ne îndoim de exactitatea formală a faptelor povestite aici, dar esența problemei e că toată cultura pe care boierii mai tineri și-au însușit-o în Germania și Franța a deranjat de mult intențiile Rusiei referitoare la aceste țări. Potrivit intereselor ei, acești nobili, sprijiniți de instituții relativ libere, trebuiau distruși, ca ulterior să poată prelua nestăpînită moștenirea lui Sturza. Planul s-a bazat pe exploatarea, în chipul Galiției, a nemulțumirii țărănești împotriva nobililor, dar acești boieri, suficient de deștepti, au răsturnat situația punîndu-se, cu cererile lor, în fruntea iobagilor proprii, împingînd prin această mișcare abilă pe domnitorul dezorientat, sau mai bine zis pe agenții rusești ai acestuia, la amintitele cruzimi.

³ În acest punct trebuie să-l contrazicem pe onoratul corespondent. Deputații erau pe de o parte de părere că nu sînt în stare să trateze cele două puncte cu domnitorul, fără să se sfătuiască cu cei care i-au delegat, pe de altă parte, în 28 martie, nu era o „adunare armată“, ci deputații se adunaseră cu soțiile lor, în haine ușoare de salon, la unul de-al lor, la o serată și nu aveau decît doar un pumnal la ei.

ținând pușca asupra celor adunați și invitându-i să-l urmeze. S-a cerut ca ordinul scris să fie arătat potrivit legii. Atunci cei doi fii ai domnitorului ies în față și invită domnii să-i urmeze la principe, care i-ar aștepta la cazarmă⁴.

Cei de față s-au decis să-i urmeze, dar după ce au fost ademeniți să iasă din casă, din toate părțile năvăliră soldați, și, în curînd, au pus mîna pe tinerii neînarmați, le-au pus călușe în gură, i-au maltratată în chipul cel mai groaznic și cu lovituri cu patul armei i-au condus la cazarmă. De acolo, 13 dintre primii boieri, educați în majoritate în Germania și Franța, după ce li s-au furat hainele, ceasurile, banii și după ce li s-au dat chiar niște paltoane rupte și pline de gînganii, cu călușe au fost puși pe căruțe și duși la Galați. Protestele consulilor străini nu fură ascultate, la fel ca și demonstrațiile comercianților gălățeni, căci deja în a patra zi aceste victime ale trădării au fost duse sub escortă în vase la Măcin, pe partea turcească. S-a stîrnit însă o furtună puternică și vasele nu au putut ajunge pe malul celălalt, ci au fost împinse de vînt în portul de la Brăila. La fel ca și Wilhelm Tell, tinerii săriră pe mal și au vrut să se adăpostească la consulatul britanic. Dar numai șase au ajuns la țintă, șapte au fost prinși de soldații valahi, care se pare că erau în înțelegere cu guvernul moldovean. A doua zi acești șapte au fost duși la Măcin și predați turcilor.

Cu sprijinul omenos al consulului britanic, a d-lui Kunningham, a d-lui Huber și a căpitanilor vapoarelor „Arpad” și „Pesta”, cei șase au ajuns la Orșova și au scăpat astfel din mîinile guvernului, care, după modul rusesc, a vrut chiar să confişte proprietățile celor arestați. Dar baronul de Richthofen, consul general regal prusian, a mers la Constantinopol și a reușit ca, printr-un firman, să se renunțe la această măsură și ca soarta prizonierilor de la Măcin să devină, printr-o tratare umană, suportabilă.

Agitația din cauza acestor evenimente e în general atît de mare, că toți boierii au părăsit capitala și aproape toți își depun demisia. În momentul de față doar domnitorul și cu cei doi fii ai săi se află la cîrma administrației⁵.

Se spune că consulul rus, dl de Kotzebue⁶, ar fi dus cu această ocazie 10.000 de ducați la București, după ce acest vrednic fiu al unui tată de proastă reputație nu a renunțat la nici o intrigă, la nici o meschinărie, găsind, din păcate, în mai tînărul fiu al domnitorului, Grigore, un adevărat călău, fapt pentru care acesta e urît de noi. Că Rusia, prin a cărei putere nemăsurată pînă acum au fost aprobate toate grozăviile administrației, și-a pierdut ultima influență aici, e lesne de înțeles. Actualmente, dl. Duhamel, un general rus, încearcă să trezească din nou simpatiile, dar nu va reuși, dimpotrivă. Noi așteptăm cu încredere ajutor din partea Germaniei care, potrivit principiului ei de a recunoaște libertatea tuturor naționalităților, trebuie să-i ajute pe aceștia pentru binele său propriu, împotriva tuturor forțelor dușmănoase! De-ar fi ca același fluviu, care trece prin ținuturile noastre și ale voastre, să fie martorul aceleiași libertăți!

⁴ Asigurîndu-i pe cuvînt de onoare că nu li se va întîmpla nimic.

⁵ „Ellinor” din Pesta a anunțat cu cîteva zile în urmă uciderea domnitorului, știre care merită să fie crezută, nu numai din considerentul unei răzbunări probabile, ci și pentru faptul că unul dintre emigranții salvați, tînărul Cuza, se află actualmente la Budapesta.

⁶ Pentru caracterizarea domnului de Kotzebue, consul rus la București, poate folosi încă o trăsătură, peste care s-a trecut în aceste relatări. De la cancelaria britanică din Brăila cei șase evadați au dus tratative cu guvernul valah pentru plecarea lor în Germania. Acest lucru a fost aprobat și domnul Kotzebue a garantat prin cuvîntul său de onoare pentru sinceritatea aprobării. Dar imediat după ce, de probă, tînărul Cuza a părăsit, însoțit de consuli austriac și englez, azilul, a și fost gonit pe stradă, reușind să scape doar prin fugă mare pe bordul unei ambarcațiuni engleze. De acolo, după patru zile, cel rănit destul de grav a fost preluat de vaporul cu aburi austriac, în ciuda strădaniilor din partea valahă de a împiedica aceasta. Și a fost dus astfel la Budapesta.

TEODOR CODRESCU ȘI LEGĂTURILE LUI CU BRAȘOVUL

DE

CONST. A. STOIDE

Cele două periodice brașovene, „Foaia Literară”, mai apoi „Foaie pentru minte, inimă și literatură”¹ și „Gazeta Transilvaniei”², scoase în 1838 de G. Bariț și trecute în 1850 sub conducerea lui Iacob Mureșianu³, au avut, după cum se știe, legături și cu o parte dintre oamenii politici și de litere din Țara Românească și Moldova.

La trecerea acestor publicații de sub conducerea lui Bariț sub aceea a lui Iacob Mureșianu, arhiva care rezultase pînă la acea dată din activitatea periodicelor amintite, cu excepția actelor fundamentale, a rămas la vechiul director, care a contopit-o cu propriile-i hîrtii. Mai tîrziu aproape tot ce a rămas în acest domeniu de pe urma scriitorului, istoricului și omului de acțiune care a fost G. Bariț, a trecut în colecțiile Academiei române⁴. Noua arhivă formată după 1850, prin activitatea acelorași periodice, a fost și ea, la rîndul ei, contopită în așa-zisa „arhivă a Mureșenilor”⁵. Cît timp însă hîrțiile lui Bariț, intrate la Academie, s-au păstrat intacte⁶, „arhiva Mureșenilor” rămasă în păstrarea familiei a suferit importante pierderi, datorită condițiilor cu totul particulare prin care a trecut, astfel încît cercetătorul de astăzi nu este în măsură să cunoască, ci numai să deducă, care a fost conținutul ei inițial. Din ce s-a păstrat, materialul relativ la Moldova este destul de modest (însă mai substanțial decît cel relativ la Țara Românească): un număr de scrisori semnate: G.

¹ Pentru condițiile în care a fost editată „Foaie pentru minte, inimă și literatură” a se vedea: Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, tom. I, Buc., 1913, p. 257 și recenta carte a lui G. Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, Buc., 1969, p. 7 și urm.

² Pentru „Gazeta de Transilvania”; Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 287—290; A. A. Mureșianu, *La împlinirea unui veac de la întemeierea Gazetei de Transilvania*, Brașov 1938, extras din „Țara Bîrsei” și *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, vol. I, 1—3, Buc., 1966. Primul ziar românesc, scos la Brașov a fost însă „Foaie de săptămîină din Transilvania”, scoasă în două numere la 3 și 10 iulie 1837, tot de G. Bariț (A. A. Mureșianu, *La împlinirea unui veac etc. în „Țara Bîrsei”*, an. X (1938) nr. 2, p. 107.

³ G. E. Marica, *loc. cit.*, Pentru „Gazeta” și A. A. Mureșianu, *loc. cit.*, p. 115.

⁴ Mss. Academiei R.S.R. nr. 966—991, în care, pe lingă „documente originale și copii, note și studii istorice”, etc. se află și scrisori primite de Bariț de la diferite persoane și instituții; nr. 992—1013, care cuprind „corespondență” diversă, colecția 4, Bariț din anii 1836—1893 (22 de volume); Bianu, Nicolaiaș, *Catalogul manuscriselor românești*, Tom. III, Craiova, 1931, p. 183—260).

⁵ Sub acest nume este cunoscută și astăzi.

⁶ Unele scrisori și acte provenind din arhiva lui Bariț se păstrau și în colecțiile profesorului brașovean Candid C. Mușlea, a cărui soție era înrudită cu scriitorul; alte scrisori se păstrau prin 1946—1949 în Biblioteca Astra din Brașov.

Sion, G. Tăutu, D. Ralet, N. Istrati, Alecu și Constantin Hurmuzaki, T. Stamati, T. Codrescu, scriitori și oameni politici moldoveni, unii colaboratori la foile brașovene, alții macenați, și de asemenea corespondența cu ardelenii care petreceau la Iași sau „pe la ținuturi”, ca profesori sau cu alte ocupații. Scrisorile în cauză sînt totuși în măsură să adauge date noi necesare pentru cunoașterea împrejurărilor din Moldova, în perioada foarte agitată, cuprinsă între anii de după revoluția de la 1848 și de dinainte și după unirea din 1859.

Un cărturar moldovean, format în țară în prima jumătate a veacului al XIX-lea, T. Codrescu. Cunoscutul poligraf și om de acțiune, T. Codrescu⁷, a avut, în raport cu alți cărturari moldoveni, dacă nu cele mai numeroase, totuși cele mai variate legături, prin corespondență și publicistică, cu revista brașoveană „Foae pentru minte” și, după cît se pare, și cu „Gazeta” pentru cîtva timp, în calitate de corespondent secret, și evident, cu cei doi directori consecutivi ai publicațiilor, G. Bariț și Iacob Mureșianu. T. Codrescu, cunoscut cercetătorilor mai ales prin publicația de documente *Uricariu*, operă stufoasă, lipsită de metodă și cu multe greșeli de tipar și de lectură, dar încă folosită și folositoare, prezintă cel mai caracteristic tip de cărturar moldovean, ridicat în condiții modeste, care-și începe o activitate puțin obișnuită, în deceniul al patrulea al veacului trecut, pentru a o duce pînă aproape de sfîrșitul acestui secol. Intelligent, ambițios și activ, format în școlile din țară, era mai mult un autodidact, de o mare curiozitate și deosebit talent de adaptare la cele mai diverse probleme.

Într-o epocă în care nu se punea accentul pe originalitate, Codrescu a avut o activitate publicistică întinsă și variată; dornic de influență și parvenire, a năzuit și la situații politice, fără a obține rezultate care să-l mulțumească^{7 bis};

⁷ Era fiu de preot din Iași, rămas orfan de mic copil. După nota autobiografică, publicată în *Uricariu* (VII, p. 203 și următ.), care cuprinde însă evidente contradicții, s-ar fi născut la aprilie 1819. Și-a început studiile la școala lancasteriană de la Trei Ierarhi, pe care a trebuit să le întrerupă în 1829 din cauza ciumei. Din împrejurarea că a încercat să se înroleze în miliția pămînteană la înființarea ei în 1832 (nota autobiografică), și a fost găsit prea „scund de stat”, trebuie să deducem că s-a născut cu 2—3 ani mai înainte, adică prin 1816—17). Luat de un văr la Galați, cu ocazia plecării acestuia pentru mai mult timp la Iași, a fost lăsat la propriile-i mijloace și nevoit să se descurce singur, a făcut-o în mod destul de satisfăcător; s-a angajat mai întîi la poliție să citească, cu toba, diversele comunicate oficiale; apoi a trecut ca „logofăt” la Poștă. La reîntoarcerea vărului cu numirea de polițai al Galaților a fost dat de acesta la școala domnească de sub direcția lui Toma Giușcă. Deoarece cunoștea „toată manipulația școalei”, încă de la Trei Ierarhi, a fost „mîna dreaptă a dlui profesor”. Aici îl găsește ministrul Lupu Balș, care venise la Galați însoțit de referendarul școlilor G. Asachi. A fost ales „ca cel dintîi din școală publică”, să înmîneze domnitorului Mihail Sturza „o hîrtie de felicitare din partea gălățenilor”. Se întoarce apoi la Iași, unde-și termină studiile gimnaziale în Academia Mihaileană, și face „doi ani ai cursului de filosofie... și alți doi ani la dreptul roman”. Numit profesor adjunct de franceză la clasa începătoare se dedică studiului acestei limbi, adîncind problemele de sintaxă și făcînd traduceri literare pe care le publică în revista din Iași, ceea ce, afirmă el, i-a „procurat o mică reputațiune, chiar între profesorii francezi”. Recomandat să dea lecții de limba română Lutziței Paladi „soția marchizului de Bedmar, grand d'Espagne”, el notează că „de aici începe intrarea mea în lumea aristocratică”. În legătură cu „talentul” deosebit al lui Codrescu de a-și face legături în lumea celor puternici, de amintit și cele narate de dînsul, despre observația beizadelei Dumitru Sturdza, comandantul oștirii pămîntene, că-i ridică „în cap pe toate cucoanele mari”, care stăruiau să-l facă ofițer (Nota autobiografică, *Uricariu* VII și D. Ivănescu, *Teodor Codrescu*, „Revista Arhivelor”, I, 1966, p. 213 și următ.).

^{7 bis} În 1856, timp de cîteva luni (aprilie—octombrie) a fost director al Arhivelor Statului din Iași (Nota autobiografică și D. Ivănescu, loc. cit., p. 222). Caimacanul Balș i-ar fi oferit directoratul în ministerul lucrărilor publice sub ministerul N. Istratie, post pe care l-a refuzat deoarece i se cerea „să scrie în

în schimb a făcut avere. Mic slujbaş la cancelarie de ținut și din capitală⁸, profesor de limba franceză⁹, pe care a învățat-o la vreunul din pensioanele deschise de emigranții francezi, improvizați în preceptoși, care încă se mai găseau în Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea¹⁰, la un moment ajunge în grație domnească, ocupînd postul de secretar al voievodului progresist Grigore Ghica¹¹. T. Codrescu a făcut ziaristică, destul de bună pentru epocă, a cules și tradus din presa străină articole și materiale documentare, care serviau interesele neamului, scoțindu-le și în broșuri de largă circulație; a făcut și literatură, ce-i drept astăzi cu totul uitată și despre care nu s-a făcut vreun caz în vremea elaborării ei; a tradus și compilat manuale didactice; a redactat dicționare, luate încă în considerație; a editat colecția de documente *Uricariu*, în 25 de volume; a scos sau girat cîteva gazete¹², și pe lângă toate acestea a avut și cîteva preocupări lucrative, ca tipograf¹³ și librar¹⁴. Înaintașii și emulii săi, un Eliade, G. Asachi, G. Bariț au făcut la fel, aceștia însă au fost personalități reprezentative...

Spirit progresist, „serdarul” Teodor Codrescu, imortalizat în înfățișarea fizică prin binecunoscutul portret, reprodus de fiul său „Cornel”, împreună cu propriul său portret în vol. XXV din *Uricariu* și de Gh. Ghibănescu pe coperta revistei „Teodor Codrescu”, a lăsat în urma sa o operă, cantitativ vastă. Omul era sfătos, comunicativ și, neîncercător în judecata viitorimii, după ce chiar în prezent avusese multe deziluzii¹⁵, a căutat pe cît i-a stat în putință să-și facă cunoscute realizările. La fel cu periodicele pe care le-a editat, și colecția de documente oglindește în mici articole și note de subsol supărările sale de moment. Era foarte simțitor la aprecierile negative și privea „criticile”, care se aduceau operei sale drept acte de ingratitude și chiar atacuri perfide¹⁶.

Lucrarea cea mai cunoscută a lui Codrescu, singura care astăzi poate fi utilizată cu folos de cercetători, e *Uricariu*, colecție de documente în 25 de volume. Dintre acestea 3 volume au fost alcătuite de G. Ghibănescu¹⁷, pe atunci tînar cercetător, celelalte în întregul lor se datoresc lui Codrescu¹⁸. Evident, colecția,

contra Unirii...” (*Ibidem*). După Unire a ocupat cîteva funcțiuni publice, între care aceea de primar al Iașului („președinte al sfatului municipal”), prefect, etc. A se vedea pentru aceste funcțiuni pe lângă autobiografia deja citată și nota polemică *Domnul Mihail Kogălniceanu* (T. Codrescu, *Rezumatul cronologic al celor 15 volume din Uricariul*, Iasi 1890, p. 217—223) și *Codrescu Teodor*, notă bibliografică de G. Ungureanu (*Indicator în Arhivele Statului Iași*, 1947, p. 43—44).

⁸ Nota autobiografică (loc. cit.) și D. Ivănescu, T. Codrescu (loc. cit.).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Poate la Iași, poate și la Galați, unde în acea vreme funcționa pensionatul lui Sachetty.

¹¹ Nota autobiografică, loc. cit.

¹² A se vedea mai departe.

¹³ Nota autobiografică, loc. cit., p. 208.

¹⁴ *Ibidem*, compr. și anexele IV și V.

¹⁵ A se vedea articolul polemic al lui Codrescu, *Domnul Mihail Kogălniceanu*, în *Rezumatul cronologic* și de asemenea *Uricariul* XVIII, Iași, 1892, foaie nepaginată, postfață a lui Codrescu. Urare lui G. Ghibănescu să-l urmeze făcînd mai bine; îi dorește însă să nu soarbă „din cupa ingratitudinii” din care a fost el „adăpat de toți acei” pe care i-a ajutat mai mult începînd cu „B. P. Hîjdeu și sfîrșind cu... Ioan Nădejde”.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Volumele din *Uricariul* publicate de Gh. Ghibănescu sînt XVIII, XXIII și XXIV. Pentru aceasta a se vedea și notele introductive la aceste volume, precum și Gh. Ghibănescu în „T. Codrescu, revistă istorică”, an. I, nr. 1, Iași, oct. 1915, p. 1; Prefață, în care spune: „subscriindu-mi-se de bătrînul autor al *Uricariului* publicarea a trei volume în marea lui colecție (vol. XVIII, XXIII și XXIV), cred a contribui la continuarea operei sale prin această revistă”.

¹⁸ Între cele mai substanțiale a fost colaborarea episcopului Melchisedec; a se vedea vol. XX din *Uricariu* pp. 96, 132 etc.

pe lângă alte lipsuri, pe care în parte le-am semnalat, suferă și de lipsa unui indice de nume, care s-o poată face mai ușor accesibilă, în epoca noastră de bogate și variate izvoare istorice.

În afară de colecția *Uricariu*, pe care harnicul poligraf, ajuns la vîrstă înaintată, o socotea drept cel mai înalt titlu de glorie al său, a avut și o îndestul de susținută operă de traducător. S-a văzut că, după cîteva ocupații mai modeste, el a fost profesor de limba franceză și apoi de istorie¹⁹ la colegiul de la Trei Ierarhi.

Ca să răspundă unor cerinți foarte presante ale învățămîntului din epocă, a tradus, adaptat și alcătuit o serie de manuale de limbă și gramatică și a compus dicționare și tratate pentru diverse obiecte de studii: *Gramatica mică franceză* și *Gramatica nouă franceză* după Noël și Chapsal²⁰, *Elemente de analiz gramaticesc pentru limba franceză*²¹; *Dialoguri francezo române* (ajunsă la ediția 11 în 1881)²²; un *Dicționar francez-român* în două volume²³; *Dicționar german-român*

¹⁹ A se vedea demisia lui T. Codrescu din învățămînt înaintată ministerului învățăturilor din Moldova în febr. 1853. Se arată că a fost numit în sept. 1840, profesor de limba franceză „la Academie, la clasele primare”; a fost apoi „ridicat bibliotecar” și în urmă profesor de istoria universală la colegiu (*Uricariul* VII, pp. 211—212).

²⁰ *Mica gramatică franceză*, Iași, 1841; *Nouvelle grammaire française*, Iași, 1843. O bibliografie completă a lui T. Codrescu nu avem. Cea alcătuită de G. Adamescu din *Contribuții la Bibliografia Românească*, fasc. II, Buc., 1923 și fasc. III, Buc. 1928, e cu totul incompletă. Unele date asupra publicațiilor lui T. Codrescu se găsesc înserate și pe copertele diverselor sale publicații. Acolo însă sînt trecute fără nume de autor, laolaltă cu operele altor scriitori care s-au publicat la tipografia sa. Lista necompletă a lucrărilor se află și în Xenopol-Erbiceanu, *Serbarea școlară*, Iași.

De menționat că în fișele Bibliotecii Universitare Iași, nu se găsesc trecute decît o mică parte din aceste lucrări. Colaborarea sa la diversele periodice pînă la 1850 inclusiv (chiar și aceea semnată prin inițiale), a fost bibliografiată în *Bibliografia analitică* citată. De asemenea colaborarea la „Foaia pentru minte, inimă și literatură” este cuprinsă în lucrarea citată a lui G. E. Marica.

²¹ *Eléments d'analyse grammaticale suivis de quelques exercices préparatoires* (și text în românește cu chirilică), Iași, 1844.

²² *Dialoguri francezo-românești pentru tinerime. Precedate de un abecedar, de un vocabular și urmate de anecdote, de cîteva traducțiuni din literatura românească și „proverburi”*. Iași, 1851, ed. 3.

²³ *Dicționarul francezo-român după edițiunea P. Poienaru, F. Adron și G. Hill, sporitu și adăugitu cu latinește de pe Dicționarul lui Boiste*, vol. 1—2, Iași 1859; ed. a II-a Iași 1875—1876. Asupra acestui dicționar a se vedea și Mircea Seche, *Schiță istorică a Lexicografiei române*, vol. I, Buc. 1966, p. 45—46. De observat însă că vocabularul francez român elaborat de Poienaru, Aaron și Hill este și el numai o adaptare a operei lui P. C. V. Boiste, *Dictionnaire Universel*, într-o ediție anterioară anului 1834. Acest dicționar este arătat sub denumirea de „Dicționarul de Academia franțozască”, de către Poienaru și colaboratori, ca acela din care și-au scos lucrarea (M. Seche, op. cit. p. 45). O comparație între dicționarul universal al lui Boiste și vocabularul Poienaru o dovedește, ca de altfel și perfecta coincidență între versiunile Poienaru și Codrescu. Codrescu n-a făcut altceva decît să rectifice în oarecare măsură vechiul vocabular al lui Poienaru, servindu-se pentru aceasta de noua versiune dată de Charles Nodier și Louis Barré, care pe lângă unele îndreptări și completări făcute dicționarului lui Boiste, a introdus în explicații și termeni latini. A se vedea în acest sens *Dictionnaire Universel de la langue française, avec le latin et l'étimologie par P. C. V. Boiste, dixième édition, revue, corrigé, considérablement augmentée, précédée des principes de grammaire, d'après l'Académie française* etc. par Charles Nodier, Louis Barré, Paris 1841. Mircea Seche atrage atenția, după indicațiile lui T. Codrescu din ziarul „Naționalul”, că acesta începuse să lucreze și un *Dicționar româno francez*, din care în 1858 deja tipărise litera A. După cum observă Mircea Seche, este vorba de „o lucrare nerealizată” a lui Codrescu (M. Seche, op. cit., p. 50, nota 1).

în două volume²⁴. În colaborare cu D. Gusti, a dat un *Abecedar pentru școalele începătoare*²⁵; apoi *Abecedarul latin*, scos anterior de P. M. Cîmpeanu²⁶, și un manual de *Istoria Românilor*²⁷. Operă didactică, născută mai mult din intenții lucrative, e *Catehismul elementar al religiei creștine* „ediționat” în colaborare cu același D. Gusti²⁸. Opera de debut, ca literat și traducător a lui Teodor Codrescu e *Enrich de Aizinfels*, publicată în 1838, pe cînd autorul ei era numai „auditor anului II-lea” de filozofie la Academia Mihăileană²⁹. Urmează *Belizarie*, „un fragment”³⁰, se pare rezumat după romanul cu același nume, de tendințe moralizatoare al lui Marmontel, scriitor francez, ale cărui opere circulau la noi atît în original, cit și traduceri în limbile greacă modernă și română³¹. În revistele ieșene ale timpului, Codrescu a publicat o serie de traduceri literare după

²⁴ T. Codrescu, *Dicționarul germano român, după Thibaut și ulți autori*, vol. I, Iași, 1882; vol. II, 1886. A urmat în de aproape lucrarea lui M. A. Thibaut, *Nouveau dictionnaire François — allemand et allemand français*, quarante sixième édition, revue avec soin et considerablement augmentée, deux volumes, Paris, 1864 (ediție pe care am avut-o la dispoziție). Codrescu a folosit volumul II, „allemand-français”, pe care-l reproduce întocmai, cu unele omisiuni de exemple și de explicații de substantive, nume proprii. Singura ediție a *Dicționarului german român* pe care a scos-o Codrescu, aceea din 1882—1886. N-a existat o ediție din 1875, cum ar înclina să creadă M. Seche (*Schiță de istorie a lexicografiei române* II, p. 306), influențat se pare de M. Isbășescu, M. Iliescu ș.a. (în *Bibliografia dicționarului german român*). Ceea ce s-a luat drept o ediție din 1875, e numai indicația rău înțeleasă, din Codrescu, despre greutățile prin care a trecut pînă a putut vedea tipărit, în 1886, volumul al doilea al *Dicționarului*: „Către cititori. Mulțămesc lui Dumnezeu că după un timp atîta de îndelungatu” am putut să dau publicului opera completă a *Dicționarului germano-român* în două volume”. Asteriscul din cuprinsul notei dă explicația: * am început tipărirea în anul 1875” (Codrescu, *Dicționarul*, vol. II, foaie nepagînată la început). Dar aceasta e numai o indicație că tipărirea dicționarului a suferit mari întîrzieri, cerînd un răstimp de peste unsprezece ani.

²⁵ T. Codrescu, D. Gusti, *Abecedar pentru școalele începătoare*, Iași 1861.
²⁶ *Abecedar latin de P. M. Cîmpeanu, însoțit și de cele cinci declinațiuni*. Edițiunea a 2-a de Th. Codrescu et D. Gusti, Iași, tipografia Buciumului român, 1860. (Xenopol—Erbiceanu, *Serbarea școlară*, p. 251, nr. 31).

²⁷ T. Codrescu și D. Gusti, *Istoria Românilor, biografii românesce după metoda catihetică pentru clasa 2a și a 3a primară, a școalelor satești din Principatele Unite*, Iași, 1860.

²⁸ Th. Codrescu și D. Gusti, *Catehism elementar al religiei creștine, după mărturisirea drept credincioasei biserici a Răsăritului*, Iași, 1858 (și alte ediții).

²⁹ *Istoria tinărului Enrich de Aizinfels*, tradusă din franțuzește de Teodor Codrescu, auditor anului III-lea de filosofie în Academia Mihăileană, Iași, tip. sf. Mitropoliei 1838. (în Xenopol—Erbiceanu, *Serbare școlară*, p. 303, nr. 52).

După o traducere în l. franceză a operei scriitorului german Christoph von Schmid, zis canonicul. În același an traducea această povestire și Gr. Pleșoianu (Al. Piru, *Istoria literaturii române pînă la 1830*, București, 1977, p. 612—613).

³⁰ T. Codrescu, *Belizarie* (text în limbile română și franceză), Iași, 1843, 12 pag. în 8°.

³¹ Idila lui Marmontel, *La Bergere des Alpes*, a circulat la noi în traducerea neogreacă a lui Riga Velestinlis (vezi A. Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă în România*, Buc. 1940, p. 29 și nota 1). Pentru traducerea aceluiași Riga în neogreacă a romanului *Belissaire* a scriitorului francez a se vedea Ariadna Camariano-Cioran, *Operele lui Marmontel în sud-estul european*, („Studii de literatură universală”, vol. X, 1967). *La Bergere des Alpes*, sub denumirea de: *Istorie morală din poveștile d. Marmontel, Adeleida sau păstorii Alpiilor*, a fost publicată de Zaharia Carcalechi, în traducere românească în „Calendarul de Buda” pe anul 1818, p. 20—111. (Bianu Simonescu, *Bibliografia românească veche*, III, p. 216). De notat că și scriitorul moldovean Costache Negruzzi își va începe cariera literară, prin 1824, cu traducerea nuvelei lui Marmontel, *Le Trepied d'Helene* cu titlul *Pirostria Elenei*, (publicată de N. Iorga în „Revista Istorică”, IV, 1918, p. 30—49 și extras). Grigore Pleșoianu

opere franceze, pe care mai tirziu le-a strîns în placheta *Foiletonistul*³². În genere aceste opere erau luate la întîmplare, sau, atunci cînd erau alese, în afară de cîțiva scriitori în vogă³³, s-a ținut seamă de caracterul lor melodramatic. E de presupus că operele erau pe gustul traducătorului și posibil și a publicului cărui i se adresa. Astăzi originalele franceze după care s-au tradus sînt cu totul uitate și, cum era de așteptat, și, la noi, versiunile lui Codrescu. Pentru cele mai multe din aceste traduceri se arată numele autorului³⁴; cînd numele lui nu e menționat, trebuie să deducem că opera a fost astfel culeasă de către traducător, din vreun almanah al timpului. Se pare că la fel s-a întîmplat cu cele două „nuvele”, *Zamfira, episod din Orient* și *Solitarul din Senegalia*, ambele tipărite fără nume de autor și fără nici o altă indicație a provenienței, într-o plachetă aparte³⁵. Afiliat curentului care avea în fruntea sa oameni de talia lui Mihai Kogălniceanu, V. Alecsandri, C. Negri, e de așteptat că cel puțin o parte din literatura publicată de T. Codrescu să constituie o armă de luptă în sprijinul ideilor pentru care milita. Nu e deci de mirare că traduce și publică și *Coliba lui moș Toma*, cunoscutul roman antisclavagist, al scriitoarei americane Harriet Beecher-Stowe³⁶. Traducerea era însoțită de o substanțială prefață, semnată de însuși M. Kogălniceanu³⁷. În 1851, Codrescu a tradus și publicat romanul *Mihail Cantemir Moldovanul*, semnat *Contesa Dash*. Cartea interesa, nu atît prin valoarea ei literară sau prin împrejurarea că personajele poartă nume românești și acțiunea se petrece în Moldova, cît prin anume amănunte din viața scriitoarei, proaspete în amintirea contemporanilor. Sub pseudonimul *Contesa Dash* se ascunde numele doamnei Anne Gabrielle de Cisternes, vicontesa Poilie,

a tradus și publicat în 1829 povestirea *Aneta și Luben* a aceluiași scriitor francez, (Bianu Simonescu, op. cit., p. 649—658). Pentru traduceri în românește din Marmontel ale aceluiași, dar și pentru traduceri datorate altor scriitori români între care și lui Heliade Rădulescu, a se vedea și G. Călinescu *Marmontel*, în G. Călinescu, *Scriitori străini*, ed. V. Nicolescu și Adrian Marino, Buc., 1967, p. 312—320 și același, *Marmontel și doamna de Genlis*, (op. cit., p. 321—345).

³² T. Codrescu, *Foiletonistul cuprinzătoriu de feliurite nuvele traduse de*, Iași, 1853.

³³ Eugen Scribe, *Regele de caro*, p. 22—38; Paul de Kock, *Bărbatul cu neconținute îngrijiri*, p. 154—159, Alexandru Dumas (tatăl) *Bianca Capelo*, p. 167—184 și Stanislav Bellanger, *Moldoveanul la Paris*, p. 205—244.

³⁴ În afara celor patru scriitori amintiți în nota de mai sus, alte bucăți sînt traduse după autori astăzi cu totul uitați: dr. Alfonse Teste, Henri Berthaud, Marie Anne Noble, Amedée de Bart și Alfred des Errats (T. Codrescu, *Foiletonistul*). Traducerile acestea și-au avut totuși prețuitorii și cetitorii lor. Între 1846—1851, unul dintre aceștia, medelnicerul Ionașcu Ionașcu, selecta într-o culegere antologică patru din nuvelele traduse de T. Codrescu, numite de el „romanse istorice”. În prefața culegerii, Ionașcu arăta, eventualilor cetitori că „acest tom se alcătuiește din cele mai alese, foarte interesante și cu prisosință încîntătoare romanse și din cele mai rari și mai plăcute poezii”. Bucățile alese de Ionașcu după traduceri ale lui T. Codrescu, sînt: *Un al doilea bărbat*, *Însărcinarea vărului*, *Cine poate răspunde pentru sine* și *Bărbatul cu neconținute îngrijiri*. (I. Bianu, *Catalogul manuscriselor românești*, I, Buc., 1907, p. 454—455).

³⁵ Teodor Codrescu, *Zamfira, episod din Levant* și *Solitarul, nuvelă istorică*, Iași. S-ar putea ca *Zamfira* să fie o operă „originală” a lui Codrescu, scrisă de el după vreo povestire orală, culeasă în vreuna din călătoriile sale în sudul Dunării. Intriga e în legătură cu războiul din 1821—1829, pentru independența Greciei.

³⁶ Th. Codrescu, *Coliba lui Moș Toma* de Harriet Beecher Stowe, vol. 1—2, Iași 1853. Despre altă traducere a cărții care se tipărea în aceeași vreme de „Popu și libraru Henig”, vorbește scrisoarea lui Codrescu către Iacob Mureșianu, din 27 martie 1853 (Anexa IV). Fragmente din această operă, într-o mai veche traducere, s-au publicat la Brașov în „Foaia Duminicii”, 1837, nr. 18, din 1 mai 1837, *Pedeapsa robilor*, cu două ilustrații, în care robii sînt biciuiți.

³⁷ Introducerea semnată de M. Kogălniceanu e de fapt un amplu studiu asupra problemei sclaviei; cuprinde și referiri asupra stărilor de lucruri de la noi. Are ca titlu *Ochire istorică asupra sclaviei*, (p. I—XXX).

scriitoare franceză, care în 1845 contractase o căsătorie morganatică cu Grigore Sturza, fiul domnitorului. Intervenția atotputernicului părinte pentru anularea căsătoriei și reacția fiului, au îmbrăcat forme eroic-comice și se găsesc consemnate în memorialistica și în rapoartele consulare ale timpului. Tipărirea în Moldova a unei traduceri după o carte care cuprindea și destule aluzii la evenimentele petrecute, vorbește de la sine, în privința intențiilor pe care le-a urmărit traducătorul român, dînd-o la lumină³⁸.

Pe lângă traduceri de opere literare, Codrescu a dat și cîteva traduceri cu caracter științific: *Despre dreptul de proprietate*, de Thiers³⁹, *Statistica Moldovei*, de N. Suțu⁴⁰ căreia i-a făcut și unele adaosuri și *Fizionomia omului*⁴¹, după un autor necunoscut.

Impulsionat de succesele pe care le-au avut contemporanii V. Alecsandri, C. Negruzzi, Matei Millo, în teatrul de vodevil și comedie, în cea mai mare parte tradus și adaptat după modele franceze⁴², și-a încercat și el norocul. Au rămas de la dînsul două opere dramatice: *Soldatul Prujitor* „comedie vodevil”⁴³ și *Plăieșu logofăt mare*, dramă în cinci acte, „însoțită de documente”⁴⁴. Dintre piesele de teatru ale lui T. Codrescu, un loc aparte a fost rezervat „dramei”, *Plăieșu logofăt mare*⁴⁵. Opera a fost tradusă și prelucrată în limba italiană, sub titlul *Amore e Giustizia*, de către fiul său Cornel Codrescu, student în medicină la Neapole și jucat în cîteva rînduri, cu începere din 1879, pe scena teatrului din acel oraș⁴⁶.

Avînd la dispoziție tiparul, Codrescu a dat la lumină și multe scrieri cu totul ocazionale, de care în genere autorii lor nu fac prea mare caz⁴⁷. Ca o sim-

³⁸ Mihail Cantemir *Moldovanul*, de Contesa Dash, partea 1—2, Iași 1859, pp. 11+305 în 8°. Originalul francez se intitula *Mikaël le Moldave*, par madame la comtesse Dash, Paris, 1849, 2 vol. Tom. I, pp. 2+347 și table; tom. II, pp. 2+356 și table. Traducerea românească s-a făcut, după cît se vede, după o versiune prescurtată, apărută la Bruxelles în același an. Despre aventura scriitoarei cu prințul Grig. Sturza, a se vedea G. Sion, *Souvenire contemporane*, Buc. 1856, p. 409—435 și studiul lui H. Hămbășan, *La comtesse Dash et son mariage morganatique avec le prince Grégoire Stourdza*, Buc. 1935, 26 p.+3 pl. și Radu Alabală, *În jurul prefeței unei cărți franceze despre Moldova veacului al XVIII*, în *Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare*, Buc. 15—16 dec. 1955, Buc. 1957 (rezumatul comunicării) pp. 286—288. Pentru o altă carte scrisă douăzeci de ani mai tîrziu de Contesa Dash (*Les vacances d'une Parisienne*, Paris, 1865), care revenise prin părțile noastre și despre episodul din 1845, a se vedea N. Iorga, *Călătoria în România a contesei Dash*, în „*Revista istorică*”, vol. XXV, nr. 7—9, p. 251).

³⁹ Codrescu Th. *Despre dreptul de proprietate* de Thiers, Iași, 1850, 158 p. în 8°.

⁴⁰ Codrescu Th., *Notiți statistice asupra Moldovei* de prințul Neculai Suțu, Traducere și adăugiri de, Iași, 1852.

⁴¹ Publicată în „*Icoana Lumii*”, din 1845.

⁴² Vezi Charles Drouhet, *Vasile Alecsandri și scriitorii francezi*, Buc. 1929 și D. Popovici, *Cercetări de literatură română*, Sibiu 1944, *Studii Franco-Române*, p. 125 și urmărit.

⁴³ *Soldatul prujitor, comedie vodevil*, „prelucrare”, Iași, 1846. Despre această „prelucrare”, Codrescu spune în nota autobiografică citată că ar fi scris-o inspirat de felul de a fi al „sergentului Verdeș”, pe care-l cunoscuse la carantina Țiglinii (Uricariul VII, loc. cit.). Nu spune însă după cine a „prelucrat” vodevilul.

⁴⁴ T. Codrescu, *Plăieșul logofăt mare, dramă română istorică, în cinci acte, Mozaic istoric și literar*, ed. II, Iași, 1876, 60 p.

⁴⁵ S-a jucat de două ori pe scena teatrului din Iași. Ibidem.

⁴⁶ Codrescu Th., *Plăieșu logofăt mare, dramă română, în cinci acte*, cu traducere în limba italiană (*Amore e giustizia*) de C. Th. Codrescu și o precuvîntare de Th. D. Speranța, Buc. 1907, XXIII+172 pp., în 8°. A se vedea și C. H. Niculescu, *O dramă românească reprezentată la Neapoli în 1879* („*Studii italiene*”, IX, (1942/p. 153—161).

⁴⁷ A tipărit între altele și *Necrologul doamnei Eufrosina Ghica, născută Filipescu*, Iași, 1850.

plă traducere sau compilație, fără nici un aport personal, numai din intenția de comercializare, a tipărit el Doctorul sătenilor⁴⁸. O concesie făcută anumitor preferinți ale timpului a însemnat tipărirea unui *Dicționar de inimă*, „edițiune miniatură”⁴⁹.

Interes deosebit reprezintă traducerile și publicarea de articole diverse în legătură cu problema unirii Principatelor, pentru care milita alături de Kogălniceanu și al câtor inspirator acesta din urmă pare a fi: *Presa franceză și principatele române*⁵⁰ și de asemenea culegerile: *Protocolul conferințelor de la Viena, dimpreună cu alte acte diplomatice de ale Principatelor*⁵¹. Același caracter îl are culegerea de acte diplomatice: *Autonomia Moldovei și actele pentru cesiunea Bucovinei*⁵², publicată într-un moment în care se discuta de către forurile europene soarta Principatelor și în care unele cercuri moldovenești, între care și acela al lui Codrescu, sperau să obțină o revizuire a graniței de nord a Moldovei, mutilată în 1775⁵³. Erau, fără îndoială, publicații sugerate de Kogălniceanu și aveau ca scop contracararea acțiunilor Austriei și Turciei, care după cum se știe, erau adversare unirii Principatelor, dar și pentru a da impuls de luptă diverselor pături din țară.

Interes documentar multiplu, între care și acela de felul în care a judecat oamenii și situațiile din Turcia un tânăr moldovean, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, și chiar unele stări de lucruri de la noi, îl prezintă însemnările din 1844 ale lui Codrescu: *O călătorie la Constantinopol*⁵⁴. La judecarea operei însă trebuie să se ia în considerație și observația care s-a făcut, că în parte ea reproduce fragmente din o mai veche descriere a Constantinopolului⁵⁵. Parte din studiile și materialele privitoare la Principate, sau de altă natură, broșuri astăzi devenite rarități bibliografice, au fost inițial tipărite în *Uricariu* și apoi scoase în tiraj aparte, cu paginația de acolo⁵⁶.

Evident, peste toată această producție de compilator și gazetar harnic, curios și dornic de a fi de folos, dar și de notorietate, s-a așternut o uitare, care nu e datorată numai unui secol și mai bine ce ne desparte de autor, dar și lipsei totale de sinceritate în materie literară, ca și grabei cu care au fost redactate celelalte opere ale acestui prolific scriitor. Activitatea sa de gazetar și de publicist politic, spre onoarea lui, se menține pe linia progresistă, pe care a adoptat-o și

⁴⁸ Codrescu Th., *Doctorul sătenilor, cuprinzând rețete de mai multe boale, cules din diferite cărți, atât pentru oameni cât și pentru animalele cu care se servesc sătenii*, Iasi, 1874, în 16°.

⁴⁹ *Dicționarul de inimă*, Iași, 1874, fără nume de autor. A doua ediție 1887, pe numele lui Codrescu. A se vedea și Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, II, 1969, p. 258.

⁵⁰ *Presa franceză și Principatele Române, articole extrase din Zimbru*, de Teodor Codrescu spune: „în scurtul timp a legiurii de presă, am putut publica neciuită în „Zimbru” mai multe articole din jurnalistică franceză, atingătoare de importanta acțiune a Unirii Principatelor Române. Articollii acestia li-am retipărit în broșura de față...”

⁵² Codrescu T., *Autonomia Moldovii și actele de cesiunea Bucovinei cude-marcațiunea ei. Extrase din Uricariul, partea a IV-a*, p. 225—280, Iasi, 1856.

⁵³ Semnificativ în privința rolului pe care-l rezerva Codrescu, prin scoaterea și în extras a acestor acte e și următorul pasaj din prefață: „Din Partea a IV a *Uricariului* am extras articole cuprinse în broșura de față cu năzuința că ele ar putea servi de dovezi autentice în regularea confiniilor în dezbatere de către divanul adhoc, ce este chemat de tratatul de Paris să reguleze organizarea definitivă a Principatelor Române. Sperăm dară că actele aceste se vor lua de către membrii divanului îndeaproape și serioasă privire; timpul e îndestul de favorabil și ne silim de a nu-l perde, căci târziu, poate se va înfățișa o ocaziune așa de îndemânatică”.

⁵⁴ Codrescu T., *O călătorie la Constantinople*, Iași, 1844, p. 111.

⁵⁵ G. E. Marica, *Foaia pentru minte*, p. 400, nr. 2716.

⁵⁶ Dintre acestea, cum s-a văzut, fac parte actele referitoare la *Autonomia Moldovii* (Vezi nota noastră, nr. 52), dar de asemenea și scrierea apocrifă, de mare circulație în epocă și mai târziu: *Testamentul lui Petru cel Mare*, Iași, 1892, p. 15, în 8°, scos din *Uricariul*.

urmărit-o cu o stăruință tenace; de aici și desele suprimări la care au fost supuse foile scoase de dînsul⁵⁷, și necesitatea la care a fost constrîns de a le schimba ca denumire pentru a continua sub alte titluri⁵⁸, dar militînd totdeauna pentru aceleași idealuri.

Teodor Codrescu și Brașovul. A. Legăturile cu periodicul *Foae pentru minte* etc. Din ce s-a păstrat din corespondența foarte vastă a lui George Bariț, dintre care multe piese provin și de la cîrturarii din Moldova, ar reeși că el n-a avut legături epistolare cu Teodor Codrescu⁵⁹. Aceasta se poate deduce însă numai pentru început, deoarece la data apariției celor două periodice, Codrescu se găsea la începuturile sale publicistice — era încă „auditoriu” adică elev al Academiei, la clasul al doilea de filosofie și își publica traducerea din franțuzește a bucății *Heinrich de Aizenfels*⁶⁰. Și omul și opera însemnau prea puțin pentru a fi putut atrage atenția directorului publicațiilor brașovene. Trei ani mai tîrziu numai, se întîlnește inserată în „Foae pentru minte” o notă care semnala apariția uneia din traduceri de opere didactice ale tînărului profesor din Iași⁶¹. Pentru cîțiva ani, numele lui Teodor Codrescu nu mai apare în „Foae” brașoveană. Se întîlnește din nou în 1843, cînd alături de dînsul apare și numele fratelui său mai mare, acel sîrdar Manolache Codrescu, care, după cît se vede, se găsea în legături cu vreunul dintre corespondenții din Iași ai lui Bariț⁶².

În 1843, sub semnătura lui T. Codrescu se reproduce în „Foae” un fragment din mica sa scriere intitulată *Belizarie*; după cît se pare, de data aceasta legătura nu se mai face indirect. Acum numele lui Codrescu era cunoscut prin numărul relativ important de publicații și trebuie să deducem că o corespondență avusese loc între ei, deși nu s-a transmis pînă la noi nimic în acest sens. Căci e neîndoios că pentru a reproduce pasajul amintit din articolul scriitorului moldovean, conducerea revistei a trebuit să-i ceară aprobarea. Se reproduce un tablou „compus de baronul Jerard”, litografiat la Iași, care reprezenta pe Belizarie, generalul bizantin, sub înfățișarea unui cerșetor orb; se dau explicații și se inserează un pasaj din lucrarea lui T. Codrescu, cu același nume, inspirată din opera lui Marmontel. Totul e însoțit de o notă a redacției⁶³. Cîțiva ani mai tîrziu, în „Foae” se dă un alt capitol din aceeași lucrare a scriitorului ieșean: *Partidele celor albaștri și a celor verzi*⁶⁴. O notă din 1845, anunța apariția din 1844 a cărții lui T. Codrescu *O călătorie la Constantinopol*; cu ocazia aceasta, redacția face aprecieri mai mult decît binevoitoare asupra ei: „Brava! să trăiască autorul...”⁶⁵. Într-unul din numerele următoare se reproduce și capitolul

⁵⁷ Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, tom. I, p. 807—809.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ A se vedea I. Bianu, G. Nicolaiasa, *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. III, p. 183—260, mss. nr. 966—991 și 992—1013.

⁶⁰ Vezi mai sus, nota 29.

⁶¹ „Foae pentru minte”, nr. 7, 1842, p. 56, Noel și Șapsal. *Gramatică franțeză* de T. Codrescu, Iași, 1841, 1 vol. în 8°.

⁶² Acesta va fi mijlocul ca în 1843 să se publice în „Foae pentru minte”, versurile pe care serdarul Manolache le închina soției sale, moartă cu un an înainte și intitulată *La mormîntul soției mele* („Foae”, nr. 37 (1843), p. 295—296); citeva numere mai tîrziu se publică anonim și *Cuvînt funeral, ce s-a rostit la moartea sîrdăresei Ruxandra Codrescu* („Foae”, nr. 41 (1843), p. 327—328). Timp de zece ani nu mai apare în „Foae” nimic semnat de Manolache Codrescu. În 1853 se publică, sub semnătura sa, un articol relativ la *Monumentul mitropolitului din Moldova Veniamin*. Se reproduce și o cerere adresată domnitorului, de către un grup de ieșeni, pentru ridicarea unui monument marelui chiriarh („Foae”, nr. 21 (1853), p. 157—158).

⁶³ „Foae pentru minte”, nr. 30, 1843, p. 233—236. Tabloul „compus” de „baronul Gerard” se reproducea după litografia lui G. Năstășan, elev al Academiei din Iași.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 28, 1846, p. 221—223 și nr. 29, același an, p. 228—232.

⁶⁵ „Foae”, nr. 10, 1845, p. 83 și G. E. Marica, *op. cit.*, p. 160, nr. 37.

din carte intitulat *Patriarhiile din Constantinopole*⁶⁶. În 1846, „Foaia” reproduce după revista „Albina”, *Moldoveanul la Paris*, traducere de T. Codrescu a pitorescului reportaj, datorat scriitorului francez Stanislas Bellanger — *Les étrangetés à Paris. Le moldo-valaque*⁶⁷. Aceasta este colaborarea lui T. Codrescu la „Foaia”, din perioada în care revista brașoveană se afla sub conducerea lui G. Bariț; în totul numai reproduceri după publicații, fie din revistele moldovenești din epocă, fie din volumele tipărite.

La fel se petrec lucrurile și după 1850, după trecerea periodicelor sub conducerea lui Iacob Mureșianu. Din opera lui Thiers *Du droit de propriété*, tradus de T. Codrescu în 1850 și publicat în volum, se reproduce în „Foaie”, în anul următor capitolul care trata *Despre moșteniri*⁶⁸, continuat în 1852 cu aliniatul *Despre prescripție*⁶⁹. În același an, se reproduce din „Zimbrul” și reportajul cu note pitorești asupra Țiganilor, *Țămurile Dunării*, după scriitorul francez H. Marmier⁷⁰. În „Foaia” din 1853 se publică două recenzii asupra unor publicații ale lui T. Codrescu. Cea dintâi care se ocupă de primele două volume din *Uricariu* e numai o reproducere după ziarul lui Asachi „Gazeta de Moldavia”⁷¹, cea de a doua semnată „Un amatoriu de literatură națională”, semnalează punerea sub tipar a romanului *Coliba lui moș Toma*, tradus după scriitoarea americană H. Beecher-Stowe, de T. Codrescu⁷².

Pentru mai mult de cinci ani se oprește „colaborarea” dintre T. Codrescu și „Foaia pentru minte”. În aceleași condiții de simple reproduceri după publicațiile lui Codrescu sau scurte semnări de apariția a unei lucrări a acestuia va fi reluată ea pentru anii 1858—1859. Astfel în „Foaia” din 1858, este anunțată apariția lucrării de statistică didactică *Memoriu despre starea învățămîntului în Moldova*, semnat de T. Codrescu și D. Gusti⁷³. În anul următor se semnalează apariția vol. IV, din *Uricariu*, reproducindu-se și „Catalogul documentelor cuprinse în acest volum, cu o introducere și o notă a redacției”, asupra importanței apariției colecțiilor de documente românești⁷⁴. În numerele următoare se

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 14, 1845, p. 115—116.

⁶⁷ „Foaie”, nr. 22, p. 170—174; nr. 23, p. 178—182; nr. 24, p. 186—190; nr. 25, p. 193—197 și nr. 26, p. 201—204. A se vedea și G. E. Marino, *Foaia*, p. 213, nr. 644. Articolul a fost reprodus de Codrescu și în *Foiletonistul* (Iași, 1853, p. 205—244).

⁶⁸ G. Bariț, care a urmărit prin periodicele editate și impulsionează cărțile ardeleni spre creația literară, condamnă recursul la reproduceri de articole și bucăți literare din periodicele de peste munți, caracteristic mai ales „Foaii” de după 1850. Printr-un număr de articole scrise între 1853—1865, el a căutat să stimuleze pe condeierii din Transilvania să scrie opere originale. Nu s-a putut însă ajunge la rezultate apreciable. (Vezi G. E. Marica, *Foaia*, p. 27).

⁶⁹ „Foaia” XIV (1851), nr. 14, p. 107—109, fără indicația numelui traducătorului Codrescu (G. E. Marica, op. cit., p. 218, nr. 687).

⁷⁰ Din *Dreptul Proprietății*, de Tiers, trad. de Teodor Codrescu, în anii 1850 *Despre Prescripții*, „Foaie” din 1852, nr. 34, p. 134—136; nr. 35, p. 139—140; nr. 37, p. 147—148; nr. 38, p. 152—153; nr. 39—40, p. 153—156 și nr. 41—42, p. 164—167.

⁷¹ „Foaie” din 1852, nr. 46, p. 358—359; nr. 49, p. 377—379; nr. 50, p. 391—392. Vezi Marica, op. cit., p. 216, nr. 671.

⁷² G. E. Marica, *Foaia*, p. 178, nr. 241.

⁷³ Notă începe prin a anunța că „În Iași Moldova s-a înființat, nu de mult, o companie de literați și patrioți, români adevărați, care au de scop a înăvuiți lectura românilor prin prelucrarea și tipărirea de cărți în limba română”. Urmează înștiințarea că la Iași s-a pus sub teacă *Coliba lui Moș Toma*, sau *Viața negrilor din sudul Statelor Unite din America*. Se tipărește și apelul lui Codrescu la prenumărare. („Foaie”, nr. 11—12, 1853, p. 88. A se vedea și Marica, op. cit., p. 170, nr. 145).

⁷⁴ G. E. Marica, op. cit., p. 180, nr. 268. În schimb se găsesc în „Gazeta Transilvaniei”, relativ destul de des, articole reproduse din „Zimbru”, începînd cu anunțarea reapariției acestui ziar și a „României Literare” (Gazeta Transil-

reproduce după același volum din *Uricariu*, sub titlul *Un act vechiu*, „Planul de obiăduire republicană al logofătului D. Sturza”. Este cunoscutul proiect de republică aristo-democraticească⁷⁵.

B. *Correspondența cu Iacob Mureșianu*. Correspondența analizată și publicată în nota de față, nu cuprinde, după cât se vede, decât o parte din scrisorile adresate de T. Codrescu lui Iacob Mureșianu, directorul „Foi pentru minte” și al „Gazetei de Transilvania”. Din contextul primei scrisori ca dată, se poate vedea că alt sau alte schimburi de scrisori avuseser loc între ei anterior⁷⁶. Acestea s-au pierdut, ori au fost înstrăinate, după cum este evident că aceiași soartă au avut și unele scrisori din perioada de după 1854⁷⁷. Informația din correspondența de față, fără să fie de mîna întîia, aduce totuși unele precizări asupra vieții culturale din Moldova epocii și uneori redă și ceva din atmosfera în care conviețuiau oamenii, despre care sîntem obișnuiți să susținem anume păreri, stratificate în opere devenite autoritate. Correspondența oferă apoi o serie de amănunte despre rolul jucat de T. Codrescu în comerțul de intermediere de carte, pe care-l face sau intenționează să-l facă cu Ardealul și cei de acolo, care sînt Andrei și Iacob Mureșianu, cel dintîi la Sibiu și cel de al doilea la Brașov; apoi George Bariș, directorul fabricii de hirtie din Zărnești și alții.

Din prima scrisoare ca dată, ce s-a păstrat, luăm cunoștință de suprimarea, în februarie 1852, a gazetei „Zimbru”, foaie scoasă de Codrescu și a periodicului „România Literară”, revistă scoasă de V. Alecsandri și care începuse a se imprima la tipografia Buciumului Român. Se reproduce în această scrisoare și ordinul de suspendare a periodicului, semnat de șeful Poliției; Grigore Suțu⁷⁸. Aflăm apoi, indicație prețioasă, mai conformă cu adevărul, că din revista „România Literară” se tipărise, în februar 1852, primul număr, format din două coale. Credem că așa trebuie interpretată indicația lui Codrescu, care arată că periodicul suprimat: „dirigeat de poetul Alecsandri și din care numai două coale ieșise, dar care n-au apucat a se împărți”⁷⁹. Nu sînt arătate motivele suprimării revis-

vaniei”, nr. 8 din 29 ianuarie 1855, p. 31—32). Unele din știrile reproduse sînt în legătură și cu persoana lui T. Codrescu. Din numărul din 27 ianuarie 1855 a „Zimbrului” se reproduce articolul care vorbește despre participarea Moldovei la expoziția de la Paris din anul următor. Articolul, după o serie de relații asupra progreselor realizate în țară după revoluția de la 1848, se încheie cu numele membrilor comisiei alcătuite prin „ofisul” cu data de 16 ianuarie 1855, care avea sarcina de a aduna obiectele pentru expoziție. Comisia era compusă din: logofătul Costache D. Sturza, postelnicii G. Asachi și Costache Negruți, spătarul Teodor Codrescu și un Hristache Gheorghiu. („Gazeta Transilvaniei”, nr. 14 din 19 februarie 1855, p. 54—55). Mai tirziu li se adaugă și naturalistul Mihailuc de Hodocin. Evident, era o tovarășie în mijlocul căreia T. Codrescu se simțea destul de bine! Din numărul din 6 iulie 1855 al „Zimbrului” se reproduce articolul care tratează despre constituirea la Academie a „Societății de încurajare la învățatură a junimei române”. Comitetul de conducere era format din: vornicul D. Ralet ca președinte, spătarul T. Codrescu secretar și din membrii, doctor A. Fătu, spătar D. Gusti și spătar G. Platon. („Gazeta Transilvaniei”, nr. 58 din 20 iulie 1855, p. 222). Exemplele s-ar putea înmulți pentru anii următori ai „Gazetei”.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 425, nr. 241.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 425, nr. 2967.

⁷⁷ Anexa I. Scrisorile de față fac parte din colecția Biblioteca Mureșenilor, care în momentul cînd au fost transcrise de noi se găsea în păstrarea Bibliotecii Regionale Brașov. Mai tirziu au trecut, împreună cu tot ce se păstrase din vechile colecții la Casa memorială a Mureșenilor, înființată după 1966. Scrisoarea din anexa I, purta nr. 2098/1852. Celelalte scrisori, în ordinea în care sînt date aici, aveau numerele 2099, 2100, 2101 și 2102/1853. Parte din colecția de scrisori au fost regestate într-un „catalog” de către dr. Joe Gherman, rudă prin soția sa cu Mureșenii.

⁷⁸ Și pentru perioada aceasta semnalarea apariției de publicații de ale lui Codrescu, sau reproduceri de pasaje din ele, presupune o corespondență, care nu s-a păstrat.

⁷⁹ Acest ordin poartă data de 24 febr. 1852, Anexa I.

tei „România Literară”. Ele par a fi acele deduse de vechii cercetători⁸⁰. Cît privește suprimarea ziarului „Zimbru”, Codrescu afirmă că aceasta s-a făcut la intervenția „consulului general din București”, convins de Asachi, „cu care se găsea în bune relații” să „oprească” toate gazetele de oarece ar fi „nepotrivite cu spiritul de acum”. În continuare el insinuează că supărarea lui Asachi era provocată de faptul că „Zimbru” făcea „concurență mare jurnalului... „Moldavia”, al acestuia, care, de altfel ar fi fost „privit ca nulu”; de asemenea, spune el, tipografia Buciumului Român „tipărește lucruri destul de curate și frumoase”⁸¹. Deci totul s-ar fi redus la o chestiune de meschină concurență, cea ce nu e de crezut. Asachi n-a putut avea nici un amestec în această tristă afacere.

Scrisoarea următoare, cu data de 1 iunie 1853, e închinată afacerilor sale de traducător și editor de cărți. Caută acum să-și plaseze *Coliba lui Moș Toma*, care e pe cale de-a ieși de sub tipar și căreia „în urma dorinței generale”, de a o împodobi cu „stampe lucrate la Paris”, se vede nevoit să-i ridice prețul. Se ocupă și de difuzarea la Iași a „Gazetei”, observînd că e mai mult căutată de cînd s-au „pus articole pentru orient”. Crede că în felul acesta i se va ridica cu mult tirajul. Face rezerve numai la „fața scrisă cu litera latină și ortografia”, care, afirmă el, nu place nicicum și de aceea cam cîrtesc cetitorii din Iași⁸². În adevăr, pe cînd în Transilvania se scria românește și cu litere latine cu mai bine de un veac înaintea corespondenței dintre Codrescu și Iacob Mureșianu⁸³, în Moldova și Țara Românească despre așa ceva nu putea fi vorba. S-a păstrat un curios document despre felul în care a fost primit alfabetul latin în 1861, de către un om simplu din Moldova⁸⁴, dar în care atitudine trebuie să se vadă o mentalitate de care a trebuit să se țină seama la reforma scrisului.

Scrisoarea cu data de 27 februarie 1853, aduce informații mai mult despre comerțul de carte. A trimis la începutul lui ianuarie „o lădiță cu o mulțime de cărți și cu o epistolă d-lui paharn. Codrenescu de la Tîrgul Ocna”. Dă relații și asupra librăriei pe care o deschide „în companie” și cere să i se trimită cîte 20 de numere din „Gazeta Transilvaniei” și „măcar cîte un exemplar din toate cărțile, cîte s-ar tipări în românește și nemțești, atingătoare de români, din tipografiile din Brașov”. Vrea să i se comunice care ar fi calea cea mai potrivită pentru schimb. Revine cu informații asupra imprimării romanului *Coliba lui Moș Toma*: „în tipografia noastră acum se tipărește faimosul roman american *Coliba lui Moș Toma*”. Anunță și vestea tristă că „asociatul nostru, d. doctor T. Stamati, a murit în luna noiembrie (1852) de oftigă”⁸⁵. Și în scrisoarea din 27 martie 1853 se continuă cu afaceri de librărie. Repetă dorința, exprimată în scrisoarea precedentă, de-a avea în librăria de curînd înființată „orice carte literară atingătoare de români, în orice limbă, afară de ungurești, căci nu sînt cititori unguri”; specifică dorința de-a i se trimite: „gramatica cu litere (latine);

⁸⁰ Scrisoarea din Iași, 29 febr. 1852, Anexa I. Totuși cîteva numere au putut fi salvate de la distrugere. Dintre acestea un exemplar a cunoscut D. Iarcu, care a inserat în tratatul său intitulat *Bibliografia chronologicală română* (ed. II, Buc., 1873, p. 66) pentru anul 1852: „România Literară” (cu Răzvan Vodă țigan) V. Alecsandri, Iași”. Un alt exemplar se păstra înainte de 1944, la Fundația Brătianu și a fost studiat de N. Camariano în articolul *Primul număr al României Literare* (în „Revista Fundațiilor regale”, nr. 10 din 10 oct. 1940). În fine, părți din același prim număr posedă C. Turcu. A se vedea nota acestuia *Un fragment din numărul unic al revistei „România Literară” de la 1852*, în „Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară”, tom. XX, 1969, p. 219—221, și reproducerea faximilată a celor opt pagini păstrate.

⁸¹ Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice*, p. 693: „România Literară” a încercat să apară și în febr. 1852, dar a fost suprimată chiar pe cînd se tipărea în tipografia Buciumului; cauza a fost originea lui Răzvan Vodă, dintr-un articol al lui Nicolae Bălcescu”.

⁸² Anexa 1.

⁸³ Anexa 2.

⁸⁴ C. A. Stoide, *Introducere la Catalogul documentelor românești*, vol. I, Buc., 1955, p. XVII—XX.

⁸⁵ „Buletinul Ioan Neculce”, vol. III, p. 233, *Frămîntări literare în schimbarea alfabetului*.

acea germano-română; o lectură aleasă din mai multe materii; Istoria Românilor de Florian (Aaron), din fiecare cite 5 exemplare”⁸⁶. Interesante relații se dau despre modul în care putea fi difuzată „Gazeta Transilvaniei”, oprită la cenzură, în Moldova: „Gazetele le primesc regulat, afară de nr. 22. Am început a le da la abonați, pe sub mână, căci știi că „Gazeta de Transilvania” îi stigmatizată de mult prin ordine de peste Prut”. D(omnu) editor să nu aibă vreo frică, căci și noi avem tipografie și știm că treaba nu merge fără bani. Îndată ce vom da toate numerile va vom înștiința, ca să trag o poliță spre a plăti la cine vei voi”. Din nou face stăruință pentru a se lămurii soarta celor 50 de volume de cărți trimise prin Codrescu de la Tîrgul Ocna. Unele din aceste cărți constituiau singurele exemplare pe care le avea Codrescu; și-ar fi „golit biblioteca” pentru a le trimite. Despre Geografia răposatului doctor T. Stamati, rămasă, probabil, neterminată, anunță că are a se ocupa „d. Gusti, companionul meu”. Înformează că același domn Gusti a tipărit *Ritorica Română* carte trimisă în „lădița” încredințată lui Codrescu. Și scrisoarea aceasta cuprinde întepături la adresa lui Asachi, care face, în calitate de censor, greutatea la tipărirea cărții lui Gusti. De altfel acesta din urmă l-a „scărmănat ca poet în acea ritorică”. Din această cauză opinează că *Retorica* „nu va căpăta voie de circulație”⁸⁷, deși ceva mai sus arătase că el deja o trimisese la Brașov. Restul scrisorii cuprinde informații entuziaste despre revenirea în Iași a domnitorului Grigore Al. Ghica, după boală.

E de fapt un articol pregătit de Codrescu pentru „Gazeta Transilvaniei”, cu intenția de a combate svonurile, altfel întemeiate, în legătură cu boala mintală de care suferea popularul voievod. Această se vede și din felul cum e redactat, deoarece prezintă un contur aparte față de scrisoarea în care a fost inclus. Începe: „Iași 21 martie. Noutatea că prea bunul nostru domnitor” etc. Nu avem posibilitatea de a controla în colecțiile „Gazetei”, care nu se păstrează complete în Biblioteca din Iași pentru această perioadă, ca să vedem dacă a fost sau nu publicat. Cu aceeași ocazie Codrescu a trimis redacției și o poezie a lui D. Ralet, „vornic și directorul Departamentului Dreptății”, spre a fi publicată în „Foaie” sub semnătura R.⁸⁸ Poezia, după indicațiile date în cartea lui G. E. Marica, nu se vede a fi fost publicată.

Scrisoarea a patra, datată din luna iunie 1853, aduce în discuție probleme de negoț de carte dar și unele informații politice. Într-un post scriptum Codrescu își îngăduie să recomande redactorului „Gazetei” norme de compartare în ce privește corespondența relativă la oameni și lucruri din Moldova. El critică articolul apărut în ziarul brașovean în legătură cu „numirea logofătului Costache Sturza de „ministru din lăuntru”. După dînsul articolul ar cuprinde numai „adulații și nici un dram de adevăr”. Încheie cu un sfat care putea fi și un avertisment: „bine ar fi dacă s-ar putea mai multă rezervă și conștiința corespondențelor, căci în loc de bine pot vătăma „Gazeta”. Sfatul nu putea fi urmat de redacția „Gazetei” din două motive: 1. Costache Sturza era înrudit cu Hurmuzacheștii, în acea epocă în strînse legături cu I. Mureșianu; 2. Răspindirea în Moldova a „Gazetei” era asigurată mai ales prin bunăvoința atotputernicului „ministru din lăuntru”, adulat⁸⁹.

Cea de a cincea scrisoare e nedată, dar după indicații interne și după stampila poștei, se vede a fi din 4 februarie 1854. Cuprinsul ei e de un deosebit interes. În afară de revenirea stăruitoare asupra lădiții cu cărți rătăcite, el face rugămintele lui I. Mureșianu să intervină la Sibiu „la fratele D-lui Andrei” (Mureșianu) ca să stăruie pentru a i se trimite autorizația cerută prin agenția k.k. din Iași, de a trimite cărți românești acolo. Se comunică interesanta listă a cărților pe care intenționează să le trimită: „Uricariu, în trei părți”, *Balade*, două părți, (adică poeziile populare ale lui V. Alecsandri), *Statistica Moldovei* (de N. Suțu, în traducerea lui Codrescu), *Mihul* (de N. Istrati), *Coliba lui Moș Toma*,

⁸⁶ Anexa III.

⁸⁷ Anexa III.

⁸⁸ *Ibidem*. Asupra bolii de care suferea voievodul Grigore Ghica a se vedea însemnările detaliate ale lui N. Suțu în *Memoires*, publicate de Panaioti Rizos, Viena, 1899, capitolul XLIII–XLIV, p. 191–198.

⁸⁹ Anexa IV

Repertoriul teatrului, de V. Alecsandri și Doine și *Lăcrămioare*, tipărite la Paris⁹⁰, de același. Nu-și poate explica cauza întârzierii acestei autorizații pentru care a intervenit de 5 luni. A primit și cereri prin „domnul Vasici” doctorul, cunoscutul traducător al *Macrobiaticei*, să trimită abonaților *Coliba lui Moș Toma*. Anunță că peste 2 săptămâni va ieși de sub tipar și tomul al treilea din *Hronica lui G. Șincai*⁹¹. E vorba despre ediția completă a cronicii istoricului ardelean, tipărită la Iași în 1853—1854, în trei volume⁹². De asemenea anunță și apariția cărții lui A. T. Laurian, *Istoria Românilor până la 1834*, tipărită în trei tomuri⁹³.

Prin opera de editor de documente istorice, concretizată în masiva colecție a *Uricariului* și prin zierele înființate, T. Codrescu a adus un real folos la progresul studiilor istorice în Patria noastră și la popularizarea ideilor noi, luptând alături de marii făuritori ai Unirii, ca un auxiliar prețios al lor. Activitatea sa de traducător de literatură franceză și cu deosebire cea de harnic redactor de manuale didactice pentru uzul acestei limbi, îi asigură un modest rol în istoria răspîndirii la noi a limbii și culturii franceze. În afară de literatura tipărită, care cuprinde și un mare număr de bucăți ne incluse în volumele *Foiletonistul* și *Zamfira*, Codrescu a avut și o largă activitate de răspîndire de cunoștințe în legătură cu diverse probleme de cultură generală, prin publicarea a tot felul de articole și studii, traduceri sau adaptări din franuzește. Articolele în cauză se referă la descrierile istorico geografice ale diverselor țări și regiuni de pe glob, apoi o serie de probleme cu privire la industrie, comerț, finanțe, drept, etnografie, medicină și agricultură, învățămînt, religie, evenimente istorice etc. Această largă activitate răspîndită în periodicele: „Icoana Lumii”, „Albina Românească”, „Zimbrul”, „Steaua Dunării” etc., cuprinde peste șaptezeci de articole, dintre care unele, extinse pe mai multe numere, dacă ar fi fost scoase în tiraje aparte ar forma tot atîtea broșuri și cărți⁹⁴. Nu se poate trece cu vederea nici peste activitatea sa de librar, om de cultură și de gust, care putea selecta și impune o carte. Într-o epocă în care se simțea lipsa unei biblioteci publice, el a deschis un cabinet de lectură, ajutînd și prin aceasta la răspîndirea gustului de citit. A redactat și editat cataloage de librărie⁹⁵. Nu trebuie uitat că T. Codrescu a fost printre puținii librari ai epocii care au urmărit cu stăruință legăturile cu Transilvania. El a trimis peste munți, în deosebi la Sibiu și Brașov, tipăriturile moldovenesti, eșite de sub teasurile tipografiei sale, sau din alte oficine, opere adese datorate celor mai reputeate pene ale epocii; a difuzat prin librăria sa gazetele cu vederi înaintate: „Buciumul”, „Zimbrul”, „Zimbrul și Vulturul”, „Steaua Dunării” și altele; a mijlocit pătrunderea din Ardeal în Moldova a publicațiilor „Gazeta Transilvaniei”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură” și precum spune el însuși în scrisorile către Mureșianu, a tuturor publicațiilor care se referă la români, tipărite în toate limbile, care se citesc în Iași. Este un rol modest, pe care T. Codrescu l-a îndeplinit cu mult zel și cu o dragoste care-i asigură recunoștința noastră neprecupețită.

⁹⁰ Anexa V.

⁹¹ A fost editată după ms. lui Gherman Vida, de o comisie care avea în frunte pe A. T. Laurian și M. Kogălniceanu.

⁹² Anexa V.

⁹³ A se vedea *Bibliografia analitică*, vol. I, 1—3, după indicile de la p. 1191, la numele „Codrescu Teodor”.

⁹⁴ La deschiderea librăriei sale, T. Codrescu a redactat și publicat un *Catalog de cărțile românești aflate la librăria de lângă biserica Banu, Iași*, 1853, 22 p. în 8°. (Barbu Theodorescu, *Istoria Bibliografiei Române*, Buc., 1945, p. 27). La fel va proceda la deschiderea cabinetului de lectură. El dă și atunci la iveală un *Catalogue des livres du cabinet de lecture du Th. Codrescu, Petrini et Cii, Iassy, 1858*, p. 48, care cuprinde 3501 titluri de cărți. (Barbu Theodorescu, op. cit., p. 31). În fine și-a catalogat propriile scrieri „pe ultima copertă a „Buciumului Român”, 1877). (Ibidem, p. 122).

ANEXE

I.

Iași în 29 februarie 1852

Prea scumpul și stimabilul meu Domn,

Amabila Dv. epistolă din 11 ale curenteii o am primit la 26. Bucuria ce o am simțit cetind-o a fost nerostită. Cauza de ce nu se primesc gazetele la poșta austriacă îmi este necunoscută. Din Bucovina mi s-au scris ca să încetez complexența mea trimițându-le pe „Zimbru”, căci poliția îi trage la giudecată militară. Am socotit că e mai înțelepțeste de a suspenda expediția până la alte timpuri mai bune. Însă din nenorocire, dulcea speranță ce nutream de a vă putea servi măcar altă dată, mi s-au răpit prin următoarea împărțășire ofițială ce mi s-au trimis :

„Onor Redacții a Tipografiei Buciumului Român

Din poronca Eselenței sale d. Ministru din lăuntru, poliția cu onor comunică acestei redacții că publicarea foilor periodice 1-u. „Zimbru” și al 2-lea „România Literară”, ce se tipăresc în această tipografie, are a fi deîndată suspendată, cu adăugire că dacă redacția s-ar abuza a nu se supune unei asemenea poronci, presa se va închide de îndată.”

Șeful Poliției, Grigore Suțu, nr. 1900, an. 1852 febr. 24.

Domnul meu, cu o poruncă s-au oprit de îndată două jurnale, unul ce era născut și în putere și altul ce era să se nască. Acest al doilea era dirigit de poetul Alexandri și din care numai două coale eșiră, dar care n-au apucat a se împărți.

Vodă au primit o notă de la consulul general de la București, în care se zice că „România Literară” ar fi un standard democratic, că Alecsandri au fost în fruntea mișcării de la 1848, că adesea presa moldovenească au publicat lucruri prea libere. În urma acestora, Asachi ca țenzor, întrebând fiind de Vodă de ce nu privileghează, el au răspuns că „Zimbrul” nefiind țenzurat de dînsu, ci de prințul Neculai Suțu, nu este răspunzător. Vodă, spre a scăpa de mai multă vorbă, au poroncit închiderea „Zimbrului” pentru vecie.

Este de luat aminte că Asachi, văzînd că „Zimbrul” face concurență mare giurnalului său „Moldavia”, ce este privit ca nulu și că tipografia noastră Buciumul Român tipărește lucruri destul de curate și frumoase, n-au găsit alt mijloc decît a intriga prin consulul general de la București, cu care este în bună relație, de a face să se oprească toate celelalte gazete, ca nepotrivite cu spiritul de acum. Iată ce felu de om au stat mai 20 de ani în fruntea instrucției în Moldova ! De aici se poate vedea de era să se aștepte vre un rezultat bun de la un arman renegat ! Mă opresc căci mi-e greu !

Însemnați pre un neguțitoriu ori alt cineva ca să-i încredințezu un ecsemplar întreg din „Zimbru” cum și din câte cărți au eșit la tipografia noastră până acum ; prin poștă nu se poate căci nu le primește și apoi ar costisi prea /mult/.

Politica noastră doarme și numai intrigii sînt de agiuns, Vai și iar vai ! În literatură împreună cu conredactorul meu, D. Gusti, poetul, am făcut pe cit am putut ; acum ne temem să nu ni se închidă și Tipografia, ce costă peste 2 500 galbeni. De s-ar tîmpla una ca asta, ar fi o sacrificie prea mare pentru noi, care am câștigat banii aceștia cu sudoarea frunții. Sperăm însă în Dumnezeu,

Am onoare a fi a dumitale sincer amic,

T. Codrescu

II.

Iași, în 27 febr. 1853.

Onorabilul meu domn I. Mureșanu,

La scrisoarea d-tale am răspuns îndestul de târziu, însă aceasta au urmat din aceea că nu aveam ocazie a vă trimite ceva cărți. La începutul lui Ianuarie am încredințat o lădiță cu o mulțime de cărți și cu o epistolă d-lui pahr. V. Codrenescu de la Tîrgu/ Ocna. Nu știu dacă o ați primit. Păcat, dacă cumva

s-au rătăcit, căci vă trimeteam o bună provizie de cărți. Informați-vă de la d. Codrenescu ce s-au făcut pachetu, cu toate că d-lui m-au asigurat că au expediat pachetu.

Vă înștiințez că am deschis în companie o librărie în care voim ca să se găsească orice product din literatura română. Trimeteți acum de o dată 20 de exem/plare/ de „Gazeta de Transilvania” cu adresa mea; de se vor cere mai mult vă voi scrie. Pentru provizion și expedierea banilor se va urma regula păzită în anii trecuți cu frații Gheorghiu.

Așa dar să capăt măcar câte un exemplar din toate câte s-ar tipări în românește ori în nemțește, atingătoare de români și [în] tipografiile din Brașov; arătați și care ar fi calea îndemnatică și schimb. Acum de odată puteți a-mi trimeti craizbandă cite o carte importentă și voui plăti costul eu. Gazetele să fie bine împachetate ca să nu se rupă, spre a nu avea vorbă cu abonații și expediția să fie regulată.

Din tipariu am scos partea a doua a *Uricariului*; peste o lună va fi gata și a treia parte. În tipografia noastră acum se tipărește faimosul roman american *Coliba lui Moș Toma*. Cred că știți că asociatul nostru d. doctor T. Stamati a murit în luna Noembrie de otită.

Aștept cu nerăbdare răspunsul Dumnevoastră.

A dumitale plecatu servu

T. Codrescu et Compania.

III.

Iași, în 27 martie 1853

Scumpul meu amic, domnule I. Murășanu,

Cu mare mulțămire am primit epistola dumatăle din 12 ale curente, asupra căria am onoare a vă răspunde: în librăria noastră am dori a căpăta ori ce carte literară atingătoare de Români în ori care limbă afară de ungurești, căci nu sânt cetitori unguri; *gramatica cu litere*, acea *germano-română*, o lectură aleasă din mai multe materii folositoare; *Istoria românilor* de Ilarian, de fiecare câte 5 exem/plare/. Socot că mai bine ar fi dacă d. Nemeth mi-ar trimete catalogul librăriei sale până acum, căci atunci ași ști cum să mă orientez; pe la el s-ar putea trece multe cărți. Aceasta ar fi bine pentru d. libraru.

Gazetele le primesc regulat, afară de nr. 22. Am început a le da la abonați pe sub mână căci știți că „Gazeta de Transilvania” îi stigmatizată de mult din ordinuri de peste Prut. D. editor să nu aibă vre o frică căci și noi avem tipografie și știm că treaba nu merge fără bani. Îndată ce voui da toate numerile vă voui înștiința ca să trag o poliță spre a plăti la cine va voi.

În lădița ce am încredințat-o d. Codrenescu era peste 50 cărți, însă fără de catalog. Bine ar fi să-i scriți să-i recomandați pe cineva la margine ca să des-cuđa acea lădița și făcînd catalogu să stea la comandantul până veți căpăta voe, căci a scrie d. Codrenescu ca să o trimită înapoi la Iași, ar costa o mulțime de bani; deci scriți căci ar fi păcat să rămăe [pierdute] acele cărți, pentru că din cîteva n[ume]ri eu însumi nu am măcar un exemplar, fiind că mi-am golit biblioteca ca să vă dau d-voastră. Stăruiti și cred că le veți căpăta în grabă.

Geografia lui răposatu Stamati are mai cu timpul să se ocupe do-nul Gusti, companionul meu. D-lui au tipărit *Ritorica română* (pe care v-am trimis-o în lădiță), dar d. Asachi, ce esti și țenzor au făcut pretenție, pentru că se vede ceva scărmanat ca poet în acea ritorică și îm(i) pare că nu va căpăta voe de cerculat. Pentru gazete voui vorbi cu Asachi spre a vi le espedia prin Bucu-rești. Știți că s-au tipărit pe jumătate. Pe la noi școlile merg ca vai de ele; in-trigi, nechibzuinți și neînțelegeri cit vrei.

V-am trimes o listă de abonament prin poștă la *Coliba lui Moș Toma*, roman pentru scālăvie, cu rugăminte ca să publicați. Cred că romanul acesta va avea bune rezultate pentru robia țiganilor. Se mai tipărește o ediție de Popu și libraru Henigu, dar eu n-am cumpărat căci esti 70 lei și eu o dau cu 20 lei. De se vor ivi abonați, ne veți îndatori și cărțile vi le voi trimite prin agenție cu învoire. Cartea aceasta pe la Maiu va fi gata căci lucrează mereu.

Vă alăturerez o poezie făcută de Dimitrie Ralet, vornic și director al departamentului dreptății. Publicați-o cu inițiala R. Iată ceva și despre venirea I.P.:

Iași 21 martie. Noutatea că prea bunul nostru domnitor are a intra în capitală, deplin înșănătoșitu și apuca circa țarei, umplu pe mic pe mare o bucurie nescrisă. Zioa era splendidă și populația Iașilor, ca în zi de sărbătoare se îndrepta spre bariera Păcurarilor. Unii pe jos și în trăsură au mers mai 1/2 milă spre întâmpinarea I.S. Toți funcționarii mari și mici, muzici, jandarmerii, miliția, dame aruncînd /flori/ pe străzi, elevele de la școala publică cum și școlerii, cu toții duseră în triumf pe I.S. până la Palat. Poeziile și sunetele curgeau ca ploaia. Se zice că nici la sosirea domnitorului în țară, venind de la Constantinopol în 1849, primirea n-au fost mai cordială, mai entuziastă. Sara, ca prin farmec, toată politia au fost înluminată. A încerca să se descrie bucuria tuturor ar fi cu neputință. Domnitoru se pare înduioșet de niște așa manifestatii publice, căci cu toții dorea înșănătoșirea și întoarcerea lui. Toate intrigile țesute la Constantinopol spre a-l înlătura de la domnie, au rămas zădărnice și sumele cele mari de bani împrăștiate pentru acest scopu nu se mai înapoiesc. Se zice că înălțimea /Sa/, au făgăduit că bunătatea sa cea mare se va prefăce în o fermitate cu care se va înlătura oare care năzuințe abuzive, fără de care țara nu poate fi fericită și domnitorul binecuvîntat de popor.

Toate aceste...¹ mai prin toate gazetele streine. Pe la noi fiecare judecă de niște așa absurdități ca și cum un domnitor nu poate fi supus boalei.

Domnul meu, din cînd în cînd vă v-ași împărtăși câte ceva, care să nu compromită foaia dumatilă. Numai acesta-i mijlocul ca „Gazeta” să fie tolerată în Moldova. Nu tot ce se scrie poate fi bine primit de o foaie ce este într-o poziție excepțională. Pe la noi nu prea bucurosi cetesc fața dintăi a Gazetei, fiind cu *litere*. Puneți în foaie ceva poezii mai multe și nu prea multe descrieri de călători.

Am onoare a fi a dumatilă, sincer amic

T. Codrescu

IV.

Iași în 1 Iunie 1853

Onorabilul meu Domn,

Vin a vă încunoștiința că *Coliba lui Moș Toma* a ieșit din tiparu. Dorința generală fiind ca să pun stampe lucrate la Paris, eu am suitu prețu vechi de 1 florin și 4 crețari. De vor fi amatori înștiințați-mă câți sînt și cum să le expediescu și din banii adunați veți opri ce vă datorescu pe „Gazetă”. Pe semestrul 2 iară numai 10 exemplare să-mi trimiteți. De vreo cîteva numere au început oamenii a întreba „Gazeta” pentru că ați pus articule pentru Orient. De veți urma așa, socot că se va înmulți numărul abonaților. Numai fața scrisă cu litere latine și ortografia nu le place nici de cum și de aceea cam cîrtesc.

Până acum multe se aud despre Ruși, dar până acum ei încă n-au trecut Prutul. Toate sînt în liniște, numai comerțu lînceazăște. Mai dăunăzi am voit să vă trimet trei părți din *Uricariu* și broșura II din *Balade*, dar portu poștii de 5 florini și ceva m-au făcut să-mi schimb u ideea. Am rugat pe dragomanu agenției, d. Savu ca să vi le trimată pîn la Siret și de acolo până la Brașov cu diligența. Nu știu de le-ați primit. Dară pachetu cu o mulțime de cărți, de la Târgu Ocnei, încredințat de mine pahar. Codrescu ce face? Păcat că multe cărți erau bune. Trimiteți-mi un preț curent de pe hîrtie la dl. ... ca să-l avem.

Am onoare a fi al Dvoastră plecat serv. T. Codrescu.

P.S. Nu prea bine s-au primit articolul atingătoriu de numirea logof. Costachi Sturza de ministru din lăuntru, căci totu era numai adulații și nici un dram de adevăr. Bine ar fi dacă s-ar putea mai multă rezervă și conștiință corespondenților, căci în loc de bine pot vătămă „Gazeta”. Încă vă cer pardon de aceasta.

¹ Manuscrisul defect.

V.

Mult stimabilul meu domn,

Companionul meu adese vă scrie, însă numai pentru abonații la Gazetă; eu acum încă vinu a vă scrie câte ceva. D. Codrenescu au spus profesorului din Târgu Ocnei că v-au expediat lădița cu cărțile ce v-am trimis încă în anu trecut. Vă rog faceți tot ce puteți ca să căpătați lădița, căci în ea se află multe cărți importante; la din contră mi-ar părea rău căci cu paguba mea n-am putut să vă înlesnesc. Socot că de veți stăruie la dl. Codrenescu, ar putea să vă-o trimită prin mocanii ce aduc marfă la Moldova. Nu uita, stăruieți, stăruieți, ca să mă bucur. Vă poftesc ca să scriți fratelui, d-lui Andrei, la Sibiu, ca să stăruie a se trimite învoirea ce am făcut-o prin agenția din Iași, care au scris în două rânduri la Gubernatorul din Sibiu de a putea eu espeda în Transilvania la adresa dlui Nemeth câteva cărți românești: 1. *Uricariul*, trei părți; *Balade*, 2 părți; *Statistica Moldovei*, *Mihul*, *Coliba lui Moș Toma*, *Repertoriul teatrului* de V. Alecsandri și *Doine și lăcrămioare*, tipărite la Paris. Nu știu ce-i pricina, căci așteptu acum de 5 luni răspunsu și totu nu-mi vine. Despre aceasta am înștiințat și pe domnul Vasici, care m-au acuzat că de ce nu trimet *Coliba lui Moș Toma* abonaților din Sibiu. Eu din toată inima ași voi să trimet, dară nu pot și nici am vreo cale îndemănatică; arătați-mi și eu sănt gata a trimete tot felul de cărți, numai nu prin mijlocu d. Codrenescu.

Peste două săptămîni va eși și tomul al treilea din Șincai, de sub tipar; preț pe trei tomuri în 4°, pe hârtie velină este 22 1/2 c; *Istoria Românilor până la 1834*, publicată de A. T. Laurian în trei părți au eșit de sub tipar și se vinde cu 4.

Aș voi să vă trimit câte un exemplar din cărțile cele mai importante prin poștă, dară portu cel enorm mă sperie și mă face de mă întorc acasă cu pachetu. Nu uitați să scriți și să îndemnați pe d. And. Murășanu ca să stăruie pentru ca să capăt voi de a trimete cărți.

Al dumitale devotat

Serd. T. Codrescu

Scrisoarea nu e datată. Se poate deduce data de lună și zi cu precizie din indicația de pe verso, poșta Moldovei „Iași, 3 febru.”, iar cea de an /1854/ după indicațiile din scrisoare, din care se vede că „peste două săptămîni va ieși și tomul al treilea din Șincai”, care în adevăr a apărut în 1854.

CREAREA BLOCULUI MUNCITORESC-ȚĂRĂNESC

DE

ANDREI CARDAȘ

Pentru cunoașterea istoriei P.C.R. în anii de după ilegalizarea sa, pentru surprinderea modului în care acesta a reușit să-și desfășoare activitatea în condițiile deosebit de grele ce i-au fost impuse, să capteze energiile revoluționare ale maselor, să grupeze în jurul său majoritatea clasei muncitoare, țărănimea și alte categorii sociale, reliefa activității Blocului Muncitoresc-Țărănesc (B.M.Ț.), prezintă o importanță deosebită. Atât crearea acestei organizații cât și diferitele aspecte ale activității sale au constituit, în ultimii ani, obiectul mai multor lucrări*.

* Dintre acestea cităm: *P.C.R. în viața social-politică a României 1921—1944*, Culegere de studii, Ed. militară, București, 1971; Acad. P. Constantinescu-Iași, *Lupta pentru făurirea frontului popular în România*, Ed. Academiei, București, 1968; Florea Dragne, *Blocul Muncitoresc-Țărănesc*, în *Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R.*, Ed. politică, București, 1970, vol. I, p. 258—310; Florea Dragne, *50 de ani de la crearea Blocului Muncitoresc-Țărănesc*, în „Era socialistă”, nr. 18/1975; Al. Gh. Savu, *Folosirea de către P.C.R. a campaniei alegerilor parlamentare din iunie 1931, în vederea stringerii legăturilor cu masele*, în „Studii. Revistă de istorie” nr. 1/1962; Gh. I. Ioniță, *Organizațiile democratice create, îndrumate și influențate de P.C.R. în anii 1921—1924*, în „Anale de istorie” nr. 1/1969; N. Goldberger, *Lupta P.C.R. pentru întărirea legăturilor sale cu masele*, în „Anale de istorie”, nr. 2—3/1966; M. C. Stănescu, *Din activitatea P.C.R. privind problema țărănească în anii 1922—1928*, în „Anale de istorie” nr. 6/1965; A. Petric, *Demascarea în unele materiale ale P.C.R. a politicii antițăărănești dusă de P.N.Ț.*, în „Studii și materiale de istorie contemporană” vol. 2/1962; M. Rusenescu, *Relațiile Partidului Comunist cu alte partide în anii 1922—1928*, în „Studii. Revistă de istorie”, nr. 5/1971; N. Petreanu, *Partidul Comunist Român în viața politică a României în anii 1921—1933. Momente și semnificații*, în „Anale de istorie”, nr. 4/1972; Florian Tănăsescu, *Partidul Comunist Român și alegerile parlamentare (1922—1938)*, în „Anale de istorie”, nr. 2/1973; Traian Udrea, *Poziția Partidului Comunist Român față de problema agrară (1921—1945)*, în „Revista de istorie”, nr. 1/1974; Florea Nedelcu, *Concepția P.C.R. privind forma tactică legală și ilegală de activitate revoluționară (1921—1944)*, în „Revista de istorie”, nr. 11/1974; Venera Teodorescu, *Alegerea candidaților Blocului Muncitoresc Țărănesc în parlament (iunie 1931)*, în „Revista de istorie”, nr. 4/1974; Andrei Cardaș, *Deputații comuniști în parlament (iunie 1931)*; în „Lupta de clasă”, nr. 7/1970; Andrei Cardaș, *Activitatea comuniștilor în consiliile comunale (1926—1928)* în „Forum. Științe sociale”, nr. VI/1970.

În articolul de față ne propunem ca, pe baza unei ample investigații în arhive și biblioteci ca și în rîndurile unor vechi militanți ai mișcării comuniste și muncitorești din țara noastră, să prezentăm unele aspecte mai puțin cercetate și mai puțin cunoscute legate de momentul creării B.M.Ț., programul și structura acestei organizații care a avut cea mai lungă existență dintre toate organizațiile de masă legale create și conduse de P.C.R.

Crearea Blocului Muncitoresc-Țărănesc ca organizație politică legală, condusă de către P.C.R., a fost rezultatul unui proces complex și relativ îndelungat. De la apariția în cadrul P.C.R. a ideii despre necesitatea organizării „blocului muncitoresc-țărănesc” și pînă la crearea sa ca organizație centralizată pe întreaga țară, cu program și structură organizatorică proprie, a fost necesară o perioadă de peste doi ani. Procesul de creare a B.M.Ț. reflectă însuși procesul de acumulare de experiență ce a avut loc în P.C.R. în perioada respectivă, de căutări și verificări a diferitelor forme de muncă, de adaptare la condițiile și situația concretă.

Faptul că în România nu fusese încă desăvîrșită revoluția burghezo-democratică, în care erau interesate largi categorii sociale, impunea găsirea unor forme de atragere a acestora sub influența partidului și de mobilizare a lor la lupta pentru relizarea sarcinilor cu caracter burghezo-democratic și general-democratic, pentru revendicările lor zilnice, economice și politice.

În condițiile structurii social-economice de atunci a României, cînd marea majoritate a populației o forma țărănimea, Partidul Comunist nu-și putea îndeplini misiunea sa istorică fără a atrage de partea sa masele muncitoare, ca pe baza unei platforme corespunzătoare intereselor clasei muncitoare, țărănimii și altor categorii sociale, acestea să fie încadrate în lupta generală pentru dezideratele pe care etapa istorică respectivă le punea în fața țării.

P.C.R. a acordat încă de la crearea sa o mare însemnătate problemei agrare, stabilirii atitudinii sale față de țărănime. Aceste chestiuni au figurat pe ordinea de zi la toate congresele partidului precum și la numeroase plene.

Analizînd evoluția programului P.C.R. în problema agrară, constatăm că a predominat în general — cu unele deformări într-o perioadă sau alta cum au fost cele privind naționalizarea întregului pămînt, trecerea la munca colectivă prin intermediul obștilor, exagerarea rămășițelor feudale și altele — o orientare justă, bazată pe cerința exproprierii marilor proprietari fără despăgubire și a improprietării gratuite a țăranilor. P.C.R. a promovat în acest sens punctul de vedere cel mai înaintat în raport cu toate partidele politice din România.

Dacă în problema modalităților concrete de rezolvare a problemei agrare în cadrul P.C.R. s-au confruntat puncte de vedere diferite, exprimîndu-se uneori și soluții greșite, partidul a avut însă de la început un punct de vedere just și clar exprimat în legătură cu necesitatea alianței muncitorești-țărănești.

Pornind de la această necesitate obiectivă, P.C.R. a militat încă din primii ani ai existenței sale pentru încheierea alianței de luptă între clasa muncitoare și țărănime, folosind în acest scop forme și mijloace diferite¹. Pe această linie P.C.R. s-a preocupat de studierea și analiza situației, structurii și programelor unor organizații politice și profesionale cu caracter țărănesc, încercînd în nenumărate rînduri să colaboreze cu acestea. Tocmai în cadrul acestor preocupări a apărut pentru prima dată în cadrul P.C.R. ideea despre necesitatea creării unui bloc muncitoresc-țărănesc², conceput inițial sub forma unei înțelegeri, în vederea unor acțiuni comune, între P.C.R. și Partidul țărănesc², ca alternativă la formula „blocului opoziției”, care se vehicula foarte mult pe la începutul anului 1924.

¹ Vezi și Traian Udrea, *Poziția Partidului Comunist Român față de problema agrară (1921—1945)*, în „Revista de istorie”, nr. 1 din 1974.

² Faptul că în acele momente B.M.Ț. era conceput ca o formulă a alianței muncitorești-țărănești, rezultă, clar din următoarea precizare făcută în coloanele ziarului „Socialismul”: „Formarea blocului muncitoresc-țărănesc e unirea maseilor muncitorești din orașe și sate. Acesta e blocul pe care l-am propus partidului țărănesc” („Socialismul”, nr. 34 din 26 martie 1924). Iar mai departe, consta-

Pornind de la situația că în Partidul Țărănesc se afla înregimentată o numeroasă masă țărănească, P.C.R. a adresat la 12 martie 1924 o scrisoare conducătorilor Partidului țăărănesc și Partidului socialist în care propunea crearea unui „bloc muncitoresc-țărănesc” (în înțelesul alianței, al luptei comune — A.C.) în vederea cuceririi puterii politice și a consolidării „unui stat muncitoresc-țărănesc”. Scrisoarea era însoțită de un program de acțiune în acest scop³.

Programul de acțiune propus de P.C.R. cuprindea — cu excepția prevederii privind confiscarea acțiunilor marilor întreprinderi industriale și a celei privind naționalizarea întregului pământ — revendicări care nu depășeau limitele orinduirii capitaliste, ele înscriindu-se în coordonatele desăvârșirii revoluției burghezo-democratice și ale luptei general-democratice. Pentru situația politică internă a României din anul 1924, un asemenea program de acțiune nu era încă la ordinea zilei, condițiile obiective nu permiteau trecerea la realizarea lui, la instaurarea unui guvern muncitoresc-țărănesc. Mai realistă ar fi fost propunerea unor acțiuni comune pentru chestiuni la ordinea zilei cum erau: lupta împotriva nedreptăților și arbitrarului în aplicarea reformei agrare, lipsa de locuințe, scumpetea etc.

Prin propunerea realizării frontului unic cu partidele burgheze din opoziție și în primul rând cu Partidul țărănesc, P.C.R. urmărea lărgirea influenței sale în rândurile unor categorii de oameni ai muncii și în primul rând ale țărănimii. Deși acțiunea întreprinsă de P.C.R. în vederea realizării unui pact electoral, în primul rând cu Partidul țărănesc, era în acel moment insuficient clarificată atât din punct de vedere teoretic cât și al consecințelor sale politice practice, trebuie să menționăm, totuși, că P.C.R. a pornit de la situația de fapt că țărăniștii grupau în jurul lor mase importante ale țărănimii. Manevrind cu revendicări obiective juste ca libertatea de organizare, drepturi și libertăți cetățenești etc., folosindu-se de o serie de lozinci cu audiență în mase, Partidul țărănesc, partid nou și încă necompromis prin guvernare, reușise să cîștige de partea sa adeviziunea unor cercuri largi din rândurile țărănimii și ale păturilor nevoiașede la orașe. Că pentru cîștigarea simpatiei s-a uzat din plin și de frazeologie stînjitor de demagogică, că au fost făcute promisiuni niciodată îndeplinite — fenomen specific politicianismului burghez — este foarte adevărat. Dincolo de toate aceste tare, trebuie reținut faptul că în acei ani, țărăniștii s-au făcut purtătorii de cuvînt ai democratismului și legalității⁴. Dealtfel, în tabăra opoziției, Partidul țărănesc era caracterizat ca un partid de extremă stîngă și acuzat, bineînțeles fără temei, de bolșevism.

Orientarea P.C.R. spre încheierea unei înțelegeri cu partidul țărănesc își mai găsește explicația și în faptul că acest partid, fiind apreciat ca un partid realment țărănesc, fusese invitat în citeva rînduri să adere la Internaționala țărănească roșie⁵.

Tendențele de dreapta care își făceau tot mai mult loc în conducerea Partidului țărănesc și mai ales atitudinea anticomunistă a unor cadre din conducerea acestuia au dus la respingerea de către Partidul țărănesc a propunerii P.C.R.⁶.

Înțindu-se unitatea de interese a muncitorimii și țărănimii se spunea: „Într-o țară agrară ca România, în care majoritatea populației o formează pătura țărănească, țărănimea săracă și mijlocie e un aliat firesc al muncitorimii în lupta ei contra burgheziei” (*ibidem*).

³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inventar 8, dosar 27, f. 95—99; vezi și M. Rusenescu, *Relațiile P.C.R. cu alte partide din anii 1922—1928*, în „Studii. Revistă de istorie”, nr. 5/1971, p. 995.

⁴ Vezi T. Ornea, *Momente din istoria politică a țărănismului (1880—1926)* în „Anale de istorie”, nr. 4/1968, p. 120.

⁵ Internaționala țărănească (Kristintern) s-a înființat în toamna anului 1923, cu prilejul unei conferințe țărănești ținute în timpul expoziției gospodăriei țărănești, care a avut loc la Moscova, la care au participat țărani din mai multe țări. Secretar al I.T.R. a fost ales Toma Dombal. Tezele adoptate cu prilejul constituirii proclamau ca principală cerință a momentului lozincă guvernului muncitoresc-țărănesc lansîndu-se chemarea la înființarea de partide țărănești revoluționare (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 437, f. 63—90).

⁶ „Socialismul” nr. 34, din 26 martie 1924.

Respingerea de către țărăniști a propunerii făcute de P.C.R. nu a mai permis realizarea blocului muncitoresc-țărănesc în formula proiectată, cea a unei înțelegeri electorale între cele două partide. P.C.R. a continuat, însă, să militeze cu perseverență pentru a găsi forme adecvate de activitate în rîndul maselor țărănești și pentru a-și spori influența în lumea satelor.

Vedem deci că, la început, ideea organizării unui „bloc muncitoresc-țărănesc” a apărut în mișcarea comunistă din România, pornindu-se de la necesitatea făuririi alianței de luptă între clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, de la necesitatea unor acțiuni comune a acestor două forțe sociale pentru revendicările lor vitale, politice și economice.

Chestiunea organizării unui „bloc muncitoresc-țărănesc” a revenit în discuție în cadrul P.C.R., în toamna anului 1925. De data aceasta, la primul deziderat — acela al necesității găsirii unui mijloc pentru realizarea alianței de luptă a muncitorilor și țăranilor — s-au adăugat altele noi. Partidul fusese scos în afara legii, iar aceasta a pus în fața sa soluționarea unor noi și importante sarcini.

Paralel cu ascuțirea divergențelor de păreri în probleme ca: poziția în chestiunile națională și agrară, aprecierea etapei revoluționare etc., în partid apar altele noi în discuție, cărora trebuia să li se găsească o rezolvare. Printre acestea un loc important l-au ocupat chestiunile referitoare la necesitatea și modalitatea organizării muncii ilegale, imbinarea activității ilegale cu cea legală, formele și mijloacele de activitate legală etc.

Pentru Partidul comunist, căruia burghezia nu-i permitea să-și desfășoare legal activitatea, găsirea unor forme și mijloace legale de manifestare, care să-i dea posibilitatea ca, rămînînd în ilegalitate, să se poată totuși adresa maselor în chestiunile vitale ale țării, să le poată mobiliza la acțiuni, era una din problemele tactice de cea mai mare importanță. Referitor la aceasta, Lenin aprecia că „bolșevicii n-ar fi putut să păstreze (nu numai să consolideze, să dezvolte și să întărească) în anii 1908—1914 nucleul solid al partidului revoluționar al proletariatului, dacă n-ar fi păstrat, cu prețul luptei celei mai aprige, obligativitatea imbinării formelor ilegale de luptă cu cele legale, cu participarea obligatorie în parlamentul ultrareacționar și într-o serie de alte instituții care funcționau în cadrul unor legi reacționare”⁷. De stabilirea unui raport just între activitatea legală și cea ilegală, de folosirea cu pricepere a oricăror posibilități ce se iveau pentru activitatea legală în mase, depindea în mare măsură, succesul activității Partidului comunist aflat în ilegalitate.

În legătură cu formele și metodele corespunzătoare pentru continuarea activității în noile condiții, au apărut în partid diferite opinii și tendințe, asupra cărora și-au pus amprenta, în mare măsură, lipsa de experiență în munca ilegală și în imbinarea muncii ilegale cu cea legală, insuficiența călire ideologică și politică a unor cadre de conducere⁸.

O parte dintre militanții partidului, printre care E. Kőblos M. Pauker, D. Fabian, Al. Dobrogeanu-Gherea⁹ și alții, avînd în vedere scoaterea partidului în afara legilor, cereau ca acesta să desfășoare numai activitate conspirativă. Meritul acestor militanți a fost că, în fața faptului împlinit, au luat măsuri de apărare a partidului, de organizare a lui pe baze ilegale. Ei au subapreciat însă faptul că muncă ilegală putea și trebuia să fie imbinată cu activitatea legală.

Mulți dintre militanții comuniști din România au insistat de la început pentru ca paralel cu existența și întărirea partidului ilegal, să fie folosite cît mai larg și posibilitățile legale. Problema s-a discutat și la Congresul al III-lea al P.C.R. care, într-una din rezoluțiile adoptate, prevedea că „Partidul comunist trebuie să exploateze toate posibilitățile legale, fie chiar și cele mai neînsemnate”¹⁰. Pe linia indicațiilor practice nu se mergea însă mai departe pe prevederea

⁷ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, București, ESPLP, 1956, p. 19—20.

⁸ În legătură cu aceasta vezi și Florea Nedelcu, *Concepția P.C.R. privind forma tactică legală și ilegală de activitate revoluționară (1921—1944)*, în „Revista de istorie”, nr. 11/1974.

⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inventar 8, dosar 62, f. 70.

¹⁰ Arhiva I.S.I.S.P., cota Ab VIII-a p. 10.

creării fracțiunilor comuniste în sindicate și a activității comunistilor în cooperative, organizații culturale, educative, sportive etc.¹¹. Plenara din iulie 1925 menționa că „Partidul communist trebuie să se folosească de orice eveniment sau de orice chestiune pusă la ordinea zilei, pentru a crea organizații legale libere, în care să se strângă masele și să lupte pentru rezolvarea chestiunilor respective în folosul lor”¹². Cert este că după ilegalizare, majoritatea cadrelor au admis că în tactica partidului trebuiau introduse unele schimbări. Despre ce fel de schimbări era vorba? La această întrebare s-au preconizat soluții diferite. Unii militanți ai partidului ca N. Marian, V. Ionescu, Al. Crișan și, într-o anumită măsură H. Sternberg¹³, care au avut însă o influență mai mică, au alunecat pe panta renunțării la orice activitate politică ilegală, susținând că, în condițiile de atunci ale României, nu era nevoie de un partid ilegal, preconizând crearea unui partid muncitoresc legal. Alți militanți ai partidului erau de părere că trebuie să existe numai un partid legal, care să aibă un aparat ilegal. Ei preconizau, în consecință, elaborarea unui program al partidului care să facă posibilă activitatea legală. Imediat după ilegalizare, unele cadre de conducere ale P.C.R. printre care Gheorghe Cristescu, susțineau că partidul „trebuie să aibă grijă să creeze un partid muncitoresc legal și să editeze un ziar legal care să nu poarte numele de „ziar communist”, iar pentru eventualitatea că autoritățile vor urmări să dizolve partidul legal și-și vor pune în practică intențiile, se preconiza organizarea unui aparat ilegal, care să aibă, în orice moment, posibilitatea de a lua în mînile sale conducerea¹⁴. Acestora nu le erau însă clare relațiile care urmau să se stabilească între partidul legal și aparatul său ilegal și nici metodele și formele concrete de organizare și desfășurare a activității.

În fine, o altă parte dintre militanții P.C.R. preconiza un partid muncitoresc legal, cu un program mai inofensiv, aparent necomunist, în care, pe lângă comuniști, să activeze și persoane de altă convingere politică, aceasta paralel cu menținerea și întărirea partidului ilegal, care trebuie să asigure conducerea și îndrumarea partidului legal¹⁵.

Inițial, ideea creării unui partid muncitoresc legal în România a fost aprobată de către Internaționala Comunistă, trimițându-se chiar indicații în acest sens. Astfel într-o scrisoare a C.E.I.C. către C.C. al P.C.R. din 11 decembrie 1924, după ce se arăta necesitatea unei temeinice organizări ilegale a P.C.R. și U.T.C., se spunea: „În același timp, trebuie să ne gândim la organizarea unui partid muncitoresc legal. C.C. trebuie să găsească material corespunzător și, bazându-se pe experiența P. C. Iugoslav și bulgar, să elaboreze un proiect de program și statut. C.C. trebuie să studieze și individual problema privind liderii partidului legal”¹⁶. Pe baza acestor indicații, într-o ședință a conducerii P.C.R. din martie 1925 s-a discutat problema organizării unui partid muncitoresc legal, în care urmau să intre comuniști, socialiști, o parte din aripa stîngă a Partidului țărănesc și alte elemente care acceptau să lupte pe baza unui program minimal de revendicări politice și economice. Militanții P.C.R., discutînd această problemă, au analizat-o sub toate aspectele, insistînd în primul rînd asupra avantajelor și dezavantajelor creării unui asemenea partid. În ce privește avantajele, acestea se concretizau, evident, în crearea unor posibilități pentru manifestarea legală a comunistilor. În același timp, unii participanți la ședința menționată subliniau că înființarea unui asemenea partid ar putea avea și dezavantaje: dezorientarea unor elemente echi-voce, încurajarea tendințelor lichidatoriste etc. Un susținător al partidului legal a fost E. Köblos care considera că, cu toate inconvenientele, crearea unui partid legal era oportună în situația dată, accentuînd asupra păstrării hegemoniei și întăririi în continuare a partidului ilegal. După dezbaterile purtate pe această temă în ședința amintită, s-a ajuns la concluzia că organizarea unui partid legal

¹¹ *Ibidem*, p. 10—11.

¹² *Idem*, cota Ab — IX-14, inventar 162, p. 17.

¹³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inventar 8, dosar 62, f. 70.

¹⁴ Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1, dosar 10, f. 4—8.

¹⁵ *Idem*, dosar 21, f. 1.

¹⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 10, f. 1—4 (mapa 174/1924).

era oportună, iar H. Sternberg a primit sarcina elaborării programului și a declarației de constituire spre a fi înaintate Federației Comuniste Balcanice¹⁷.

Nu după mult timp, problema creării partidului legal în România a ajuns în dezbaterile forului comunist balcanic. Această idee și cerință a militanților comuniști din România a întâmpinat de la început opoziție din partea Federației Comuniste Balcanice, care considera că „crearea unui partid legal în acest moment este o idee complet greșită și periculoasă”¹⁸.

Discuțiile pe tema organizării unui partid muncitoresc legal au continuat în P.C.R. și în perioada următoare, fără să se ajungă însă la realizarea în practică a acestui deziderat¹⁹.

Din păcate, o bună perioadă de timp, în P.C.R. orice preocupare pentru a găsi și a dezvoltă posibilitățile de muncă legale era etichetată de către elementele stângiste ca „oportunism”, „lichidatorism” etc. ceea ce explică, în parte, de ce nu s-au găsit și impus, imediat după ilegalizare, forme concrete pentru activi-

¹⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inventar 8, dosar 36, f. 38—39.

¹⁸ Idem, dosar 34, f. 8—18.

¹⁹ La o ședință a militanților sindicatelor unitare din ianuarie 1927, Coloman Müller, susținut de N. Marian și G. M. Petrescu, propunea înființarea unui partid legal. S. Schein s-a pronunțat împotriva acestei opinii, iar Ștefan Dan a propus drept alternativă, reorganizarea și permanentizarea B.M.T. (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 21, dosar 4 083, f. 26; fond 1, inventar 8, dosar 56, f. 2).

În final, s-a admis propunerea lui Müller, iar acesta a fost însărcinat să pregătească proiectul de program pentru noul partid. Problema a fost readusă din nou în discuție la o ședință convocată în vederea reorganizării B.M.T. și a pregătirii pentru alegerile parlamentare ce urmau să aibă loc pe data de 4 iulie 1927, la care au participat S. Schein, Imbre Petre, Coloman Müller, Eugen Rozvan, I. Baga, Al. Mihăileanu, Imre Aladar, M. Cruceanu, M. Macavei și alții, cu care ocazie Müller a insistat din nou în acest sens, supunând discuției și proiectele de statut și programul pentru partidul legal. S. Schein, Al. Mihăileanu și alții s-au pronunțat împotriva, propunerea lui Müller fiind respinsă (idem, fond 1, inventar 8, dosar 64, f. 12—15). Dacă Müller avea în vedere organizarea unui partid muncitoresc-tărănesc, fără a avea ca nucleu conducător Partidul comunist ilegal, alți militanți din conducere continuau să susțină mai departe ideea organizării unui partid muncitoresc legal în România care să fie condus de către Partidul comunist ilegal și prin intermediul căruia comuniștii să-și poată desfășura activitatea legală. Astfel, la o ședință a Biroului Politic din străinătate, care a avut loc în martie 1927, respingându-se proiectul militanților sindicali cu privire la partidul legal preconizat de Müller, se sublinia, în același timp, că „noi sîntem în principiu pentru partidul muncitoresc legal ca manta a Partidului comunist, nu însă pentru un partid în care individualitatea proletarietului și rolul său conducător să dispară” (idem, dosar 56, f. 5—5.a), iar G. Moskovici, reprezentantul P.C.R. la Comintern comunica, în mai 1927, că va pune din nou la Internaționala Comunistă problema înființării unui partid legal în România (idem, dosar 60, f. 224—225). Cominternul care inițial aprobase ideea creării unui partid muncitoresc legal în România, s-a opus ulterior acestei cerințe. Se aduceau, în acest scop, fel de fel de pretexte. Principalul argument era acela că un partid legal nu putea fi un partid cu adevărat comunist, cu toate că militanții comuniști din România nu intenționau să creeze un al doilea Partid comunist, ci un partid muncitoresc, pe baza unui program care să cuprindă toate revendicările politice și economice din programul P.C.R. pentru care se putea acționa legal.

Ca argument împotriva partidului legal mai era invocat faptul că acesta ar putea constitui locul de stingere a elementelor oportuniste, antipartinice, că partidul ilegal i s-ar cere un efort prea mare pentru conducerea partidului legal etc.

Problema a revenit în discuție și la Congresul al IV-lea al P.C.R., unde mai mulți militanți comuniști din România au insistat pentru crearea unui partid muncitoresc legal, prin intermediul căruia să-și desfășoare activitatea partidul comunist ilegal (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inventar 8, dosar 62, f. 312, 334 și *passim*).

tatea politică legală a comuniștilor. Elementele cu orientare stângistă, sectară își închipuiau că mijloacele legale de luptă erau „oportuniste” iar cele ilegale erau revoluționare.

Fără îndoială, unele soluții preconizate cu privire la organizarea activității P.C.R. după ilegalizare, exprimau, cu sau fără voia autorilor, și concepții lichidatoriste. Acestea au fost însă cu mult exagerate în perioada respectivă de către elementele stângiste, care confundau de multe ori lupta pentru folosirea posibilităților legale cu concepțiile lichidatoriste.

Deși discuțiile cu privire la crearea unui partid muncitoresc legal în România nu au dus la nici un rezultat, înseși necesitățile luptei au determinat pe comuniști să găsească alte forme care să le dea posibilitatea să se adreseze deschis maselor în problemele fundamentale ale vieții, să-și poată afirma public părerile și concepțiile în chestiunile care frământau viața economică și social-politică din România, să mobilizeze masele la luptă pentru revendicările lor vitale, împotriva orînduirii bazată pe exploatare și asuprire.

În vara anului 1925, conducerea P.C.R. a discutat în mai multe rînduri probleme legate de situația politică și de tactica partidului în legătură cu alegerile comunale ce urmau să aibă loc. Într-una din aceste discuții, la care au participat E. Kőblos, B. Ștefanov, D. Fabian, M. Kahane, P. Tkacenco, H. Sternberg, W. Roth și alții, s-a hotărît începerea unei campanii pentru înființarea Blocului Muncitoresc Tărănesc, prin intermediul căruia să se inițieze tratative cu partidele din opoziție în vederea unor acțiuni comune în campania alegerilor comunale. H. Sternberg a primit sarcina să se ocupe de crearea Blocului, la București²⁰. Ulterior, într-o conferință întrunită la Timișoara, s-a elaborat un program minimal pentru B.M.T. și s-a adoptat hotărîrea de a se încheia frontul unic cu F.P.S. și, în cazul cînd ar fi existat vreo posibilitate, să se meargă împreună cu toate partidele opoziționiste, inclusiv averescanii²¹. Un document mai complet care reflecta orientarea ce-și făcuse loc în conducerea P.C.R. pentru găsirea unor forme legale de activitate și care, în același timp, stabilea cadrul programatic pe baza căruia s-a constituit ulterior B.M.T., este rezoluția sesiunii plenare a C.C. al P.C.R. și a Comisiei Centrale de control din 21—24 iulie 1925.

Pornind de la necesitatea unirii tuturor categoriilor sociale nemulțumite de guvernarea liberală într-un front comun de luptă, pe baza unei platforme de revendicări democratice, plenara a indicat să se treacă la constituirea unor organe comune de luptă, a unor comitete comune, în care să intre comuniști, social-democrați, membri ai sindicatelor unitare, ai sindicatelor social-democratice, ai partidelor țărănesc, național etc.²².

Plenara menționa că Partidul comunist trebuie să privească tactica frontului unic drept cel mai bun mijloc de revoluționare a maselor de muncitori și țărani; ea indica, în același timp, realizarea lui nu numai de sus, prin scrisori către conducerea Federației partidelor socialiste, Partidului țărănesc, Partidului maghiar etc., ci și de jos, în organizațiile locale ale acestor partide, în fabrici, birouri etc., prin mobilizarea maselor la acțiuni comune pentru apărarea intereselor lor, „prinzîndu-le în chip organizatoric, adică creînd organe comune, comitete comune”²³. La baza frontului unic, de jos și de sus, al muncitorilor din sindicatele unitare și din cele social-democrate, al muncitorilor și țăranilor care urmau partidele „opoziției unite”, partidele politice ale naționalităților conlocuitoare și F.P.S., preconizat de P.C.R., plenara punea un program minimal din 13 puncte cuprinzînd următoarele obiective: restabilirea, lărgirea și garantarea libertăților democratice; amnistie generală politică și militară; alegeri libere pentru Constituantă cu sistem proporțional, vot egal, direct și secret, pentru toți locuitorii țării de la 18 ani în sus; desființarea rămășițelor feudale la sate prin

²⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inventar 8, dosar 60, f. 185—188.

²¹ *Idem*, dosar 62, f. 72; „Facla”, nr. 65/11 iunie 1925.

²² Arhiva I.S.I.S.P., Cota Ab-IX-14, inventar 162, p. 7.

²³ Noțiunea de front unic este folosită aici în sensul unui front comun de acțiune, care să cuprindă toate forțele sociale interesate în lupta contra guvernului liberal.

²⁴ Arhiva I.S.I.S.P., Cota Ab-IX-14, inventar 162, p. 7.

exproprierea fără plată a tuturor proprietăților mai mari de 30 ha împreună cu tot inventarul lor și predarea pământului la țărani tot fără plată; desființarea jandarmeriei și a siguranței; naționalizarea Băncii Naționale, a minelor, pădurilor, forțelor hidraulice și a tuturor întreprinderilor mari; introducerea unei legislații sociale largi și aplicarea ei sub controlul celor interesați (8 ore de muncă, ajutorarea șomerilor de către stat, asigurări sociale etc.); sprijinirea de către stat a cooperativelor, meseriașilor și micilor plugari, prin credite suficiente și ieftine; măsuri radicale împotriva scumpetei și a speculei cu articole de primă necesitate și cu locuințele; impozite directe în raport cu averea; asigurarea dezvoltării libere a tuturor minorităților naționale; anularea datoriilor de război; politică de pace cu popoarele vecine²⁵. Aceste puncte programatice le vom găsi ulterior, în cea mai mare parte atât în programul comunal al comitetelor de front unic, cât și în programul B.M.T. din 1926. Ele reprezentau, în esență, programul minimal al P.C.R. și nu vizau nici o revendicare cu caracter socialist²⁶, ci doar imperative ale desăvârșirii revoluției burghezo-democratice și cerințe cu caracter general democratic, cu excepția prevederii relative la autodeterminare pînă la despărțire, care nu-și avea justificarea pentru România. Punerea acestor revendicări dovedea că P.C.R. începuse să sesizeze — fără a o formula expres — etapa revoluționară în care se găsea România. Programul reflecta o înțelegere justă a necesității împlinirii revendicărilor politice cu cele economice, a revendicărilor generale cu cele cotidiene, parțiale. De altfel, în rezoluția adoptată de Plenară, se sublinia că „în România luptele pentru revendicări parțiale și imediate sînt necesare” și că Partidul comunist „trebuie să desfășoare cel dintîi steagul acestor revendicări parțiale și imediate și să ducă cu hotărîre și în chip organizat lupta pentru satisfacerea lor”²⁷. Cu excepția cerinței autodeterminării, programul preconizat de P.C.R. răspundea în general cerințelor momentului istoric, concorda cu realitățile românești din acea vreme, corespundea intereselor diverselor categorii sociale (muncitori, țărani, mica burghezie și chiar cea mijlocie, intelectuali), putînd constitui un punct de raliere a acestora în lupta pentru realizarea integrală sau parțială a cerințelor exprimate în el.

Mergînd pe linia indicată de plenară, de a găsi forme concrete pentru unirea tuturor forțelor sociale interesate în lupta pentru realizarea programului de revendicări democratice propus de P.C.R., precum și de la imperativul creării unor mijloace de activitate legală, în septembrie 1925, în preajma campaniei electorale pentru alegerile comunale, C.C. al P.C.R. a trimis o circulară organizațiilor de partid, împreună cu programul pentru alegerile comunale și rezoluțiile plenarei din iulie, în care se indica forma organizatorică sub care trebuia să se realizeze atragerea sub influența partidului a unor categorii sociale cît mai largi, care să constituie un mijloc pentru patrunderea comunistilor în mase și pentru întărirea legăturilor partidului cu acestea²⁸.

Formele preconizate urmau să fie, în același timp, un mijloc pentru manifestarea politică legală a comunistilor, în vederea participării lor la evenimentele politice și a stabilirii de contacte cu celelalte partide și grupări politice ce vizau în programele și în acțiunile lor revendicări democratice. În circulara amintită se indica organizațiilor de partid să treacă la constituirea unor comitete de front unic, ca organisme politice cu caracter legal, pentru ca, prin inter-

²⁵ Arhiva I.S.I.S.P., cota Ab-IX-14, inventar 162, p. 7—8.

²⁶ Vom explica la timpul potrivit de ce nu considerăm cerința naționalizării B.N.R., a minelor și marilor întreprinderi, o revendicare cu caracter neapărat socialist.

²⁷ Arhiva I.S.I.S.P., cota AB-IX,14, inventar 162, p. 9.

²⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 17, vol. I, f. 188, Florea Dragno *Blocul Muncitoresc Țărănesc, în Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R.*, Ed. politică, București, 1970, vol. I, p. 260.

mediul lor, să se inițieze tratative cu alte partide și grupări politice, urmînd, de asemenea, ca acestea să fie folosite de către comuniști pentru a-și face cunoscute părerile asupra problemelor ce frămîntau viața social-politică a țării în acea perioadă²⁹.

Începînd din luna septembrie 1925, în numeroase localități din țară s-a trecut la constituirea comitetelor de front unic, care au început pregătirile în vederea participării muncitorimii la alegerile comunale. Aceste comitete au constituit începutul procesului de creare a Blocului Muncitoresc Țărănesc.

În procesul înființării acestor formațiuni politice muncitorești, au apărut, alături de numele de Comitet de front unic, care fusese indicată de către P.C.R. și alte denumiri: Blocul democrației muncitorești țărănești, Blocul muncitoresc, Blocul muncitoresc țărănesc, Comitet electoral etc. Mișcarea muncitorească din România confirma astfel adevărul marxist că în procesul luptei revoluționare masele găsesc și impun forme de organizare la care de multe ori nici nu se gîndesc conducătorii.

Din motive de conspirativitate, P.C.R. a hotărît să se declare public că inițiativa constituirii comitetelor de front unic aparține sindicatelor unitare.

Aceste comitete au fost concepute ca organe ale frontului unic de jos, cu caracter politic; ele au fost organizate din inițiativa P.C.R., de către militanți comuniști și ai sindicatelor unitare, ca organisme politice prin intermediul cărora să se poată duce tratative în vederea unor acțiuni comune cu acele partide și grupări politice care aveau în preocupările lor obiective cu caracter democratic. Aceste comitete aveau în același timp menirea de a da posibilitatea comuniștilor să participe direct la evenimentele politice, să popularizeze acele puncte din programul P.C.R. care puteau fi expuse în mod legal.

Referitor la concepția de la care a pornit conducerea partidului cînd s-a trecut la crearea B.M.Ț., E. Kôblos, pe atunci secretar general al partidului, declara: „Noi creăm B.M.Ț. pentru că, deși noi existăm ilegal, noi vrem să folosim toate posibilitățile pentru a scoate la iveală în fața maselor lozincile noastre. Noi vrem să facem alianță cu țărănimea”³⁰, iar mai departe preciza: „Partidul nostru este ilegal și de aceea este greu ca el să se manifeste în fața maselor. De aceea, noi trebuie să folosim toate posibilitățile legale pentru a nu ne rupe de mase, iar B.M.Ț. este un mijloc pentru partidul nostru ca noi să putem să manevrăm, să putem desfășura lupta”³¹.

La București, constituirea Comitetului Blocului democrației muncitorești țărănești (B.D.M.Ț.) s-a hotărît într-o întrînire din 10 octombrie 1925 a reprezentanților organizației de partid, împreună cu reprezentanți ai sindicatelor unitare. A doua zi a avut loc o ședință mai largă prezidată de P. Crăciun, unde a luat cuvîntul S. Schein, Gh. Cristescu, M. Leonin, G. M. Petrescu și alții, care au subliniat necesitatea și scopul Blocului. S-a ales un comitet de acțiune compus din Gh. Cristescu, S. Schein, V. Kant, I. Tiri, N. Vișan, P. Crăciun și M. Leonin, hotărîndu-se constituirea de subcomitete pe cartiere, lansarea programului comunal și tipărirea de afișe electorale³². În ziua de 14 octombrie și-a dat adeziunea la B.D.M.Ț. publicistul de orientare democratică N. D. Cocea, care, în același timp, a pus la dispoziția Blocului ziarul „Facla” condus de el³³. În acest fel, ziarul „Facla”, folosit încă de la apariția sa de către P.C.R., a devenit organ semioficial al B.D.M.Ț., desfășurînd pînă la interzicerea sa o susținută campanie de sprijinire a acțiunilor Blocului. La 14 octombrie au fost cooptați în comitetul B.D.M.Ț., N. Cocea și S. Margulies. M. Leonin a fost ales secretar al Comitetului B.D.M.Ț., iar Gh. Cristescu casier. S-a constituit un birou din care făcea parte Gh. Cristescu, S. Schein și M. Leonin³⁴.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inventar 8, dosar 62, f. 317.

³¹ *Ibidem*, f. 319.

³² „Facla”, nr. 145, din 15 octombrie 1925.

³³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 21, dosar 4078, f. 258; vezi și „Facla” nr. 146 din 16 octombrie 1925.

³⁴ „Facla” nr. 147 din 17 octombrie 1925; vezi și Arhiva C.C. al P.C.R., fond 21, dosar 4078, f. 256.

Comitetul de acțiune al B.D.M.T. din București a lansat un manifest către muncitori, țărani, intelectuali, meseriași, mici comercianți și către toate partidele și organizațiile care își propuneau ca scop lupta împotriva guvernului liberal, în care, după ce se demasca șirul de fărâdelegi al guvernării liberale și prevederile reacționare ale noii legi administrative, se sublinia că B.D.M.T. a fost constituit de către militanți ai sindicatelor unitare, cu scopul de a strânge laolaltă toate forțele sincere democratice care să lupte împreună în campania pentru alegerile comunale³⁵.

Vestea constituirii Blocului Democrației Muncitorești Țărănești la București s-a răspândit cu repeziciune în întreaga țară. Din multe localități au început să sosească scrisori pe adresa Comitetului B.D.M.T. în care se exprima dorința de a se constitui Blocul și în localitățile respective, cerându-se lămuriri și instrucțiuni³⁶.

În lunile următoare s-au constituit, sub diferite denumiri, asemenea formațiuni politice în numeroase localități din țară^{36 bis}.

În acest fel a început procesul de constituire a unei noi organizații politice cu caracter legal, care avea să îndeplinească un rol important în activitatea P.C.R. pentru stringerea legăturilor cu masele de muncitori și țărani.

De la crearea lor și pînă în aprilie 1926, comitetele B.D.M.T. și comitetele de front unic au acționat în aparență fără o legătură și o coordonare pe scară națională, întrucît ele nu aveau un organ central căruia să-i fie subordonate. În practică însă, activitatea lor a fost coordonată pe întreaga țară de către P.C.R. prin organizațiile sale ilegale sau prin militanți comuniști, acolo unde nu existau organizații. Conducerea P.C.R. se orienta încă de pe atunci în direcția permanențizării acestor formațiuni politice și centralizării lor într-o organizație politică legală, prin intermediul căreia comuniștii să desfășoare activitatea în mase, atît la orașe cît și la sate.

Pornind de la aceste necesități, la indicația P.C.R., Comitetul de front unic al muncitorilor din București a anunțat la 15 aprilie convocarea unei consfătuiri a comitetelor de front unic muncitorești și a comitetelor B.D.M.T. din întreaga țară, pentru ziua de 18 aprilie 1926, în sala Casei poporului din Turnu Severin. În legătură cu această consfătuire, comunicatul menționa că ea era determinată de necesitatea „coordonării acțiunii în vederea campaniei electorale parlamentare” și pentru a se „hotărî asupra emblemei comune și a programului cu care ne vom prezenta în alegeri”³⁷.

Consfătuirea convocată s-a întrunit la data și locul menționate³⁸ și și-a desfășurat lucrările sub formă de Conferință a Blocului Muncitoresc-Țărănesc³⁹. La Conferință au participat: S. Schein, M. Leonin, H. Sternberg din partea Comi-

³⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 21, dosar 4079, f. 95—96.

³⁶ *Idem*, dosar 4082, f. 3.

^{36 bis} În decembrie 1925 erau formate și activau asemenea comitete la București, Iași, Bazargic, Buzău, Craiova, Piatra Neamț, Focșani, Ploiești, Timișoara, Arad, Sibiu, Oradea, Tg. Mureș, Mediaș, Brașov, Galați, Tecuci, Tr. Severin, Corabia, Salonta. În aceste comitete activau militanți cunoscuți ai mișcării comuniste, mulți dintre ei participanți la congresele I și II ale P.C.R., precum și activiști ai sindicatelor unitare printre care: Gh. Florescu și C. Mănescu — Ploiești; Ștefan Dan — Cluj; Dr. E. Rozvan — Oradea; I. Baga — Arad; Coloman Müller — Timișoara; Simo-Geza — Tg. Mureș; M. Macavei și State Ciuherezu — Tr. Severin, M. Cruceanu și I. Diaconescu — Craiova; N. Boiangiu — Buzău; Ștefan Mihăilescu — Focșani; P. Constantinescu-Iași — Bîrlad; I. Niculi — Iași; I. Iliescu — P. Neamț; B. Abraham — Brașov; C. Neniță și D. Chicuș — Galați etc. (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inventar 8, dosar 50, f. 18—27; fond 95, dosar 36, f. 115).

³⁷ „Dezrobirea”, nr. 2, din 12 aprilie 1926; Florea Dragne, *op. cit.*, p. 265.

³⁸ Alegerea ca loc de desfășurare a conferinței a orașului Turnu Severin a fost determinată de faptul că această localitate nu era cuprinsă în zona stării de asediu.

³⁹ „Dezrobirea”, nr. 3, din 22 aprilie 1925. C.C. al P.C.R. a criticat ulterior transformarea consfătuirii comitetelor de front unic în conferință a B.M.T. pe

tetului de Front Unic Muncitoresc din București, C. Müller — Timișoara, dr. E. Rozvan — Oradea, Gh. Voștinar — Arad, B. Abraham — Brașov, I. Bolohan — Iași, I. Pirvan și N. Penescu — Tr. Severin, C. Gavrilă — Craiova și alții. S-au primit adeziuni din partea comitetelor de front unic și comitetelor B.D.M.Ț. din Ploiești, Galați, Cluj, Bîrlad, Tg. Mureș și Mediaș⁴⁰. Conferința a avut următoarea ordine de zi: 1) Raportul politic; 2) Raportul asupra organizării tehnice a campaniei electorale; 3) Adoptarea programului, a semnului electoral și a unei denumiri unice pentru toate comitetele de front unic și comitetele B.D.M.Ț. și 4) Alegerea C.C. al B.M.Ț.⁴¹

În raportul politic prezentat de H. Sternberg, după ce se făcea mai întâi o analiză a activității desfășurate în campania pentru alegerile comunale, se insistă asupra necesității continuării acțiunilor pentru realizarea frontului unic și a atitudinii pe care B.M.Ț. trebuie s-o adopte față de F.P.S. și față de partidele burgheze din opoziție. Conferința a adoptat o rezoluție la raportul politic al cărei conținut principal era lupta pentru realizarea frontului unic.

Raportul asupra organizării tehnice a campaniei electorale prezentat de E. Rozvan, făcea mai întâi o analiză a caracterului legii electorale, după care se ocupa de necesitatea organizării comitetelor de front unic în toate orașele, modul cum trebuiau depuse listele în alegerile parlamentare, organizarea propagandei etc.

Conferința a mai hotărât împărțirea teritoriului țării în 11 sectoare (regiuni) pentru organizarea propagandei și conducerea celorlalte acțiuni legate de campania electorală: Oltenia, Muntenia, Prahova, Moldova, Dobrogea, Basarabia, Bucovina, Timișoara, Arad, Oradea și Tg. Mureș⁴². După adoptarea denumirii de „Blocul Muncitoresc Țărănesc” pentru toate comitetele din întreaga țară, a programului B.M.Ț. compus din 18 puncte și a semnului electoral reprezentat de două linii paralele orizontale (=semnul egalității, semnificativ de altfel pentru însuși conținutul programului Blocului). Conferința a ales C.C. al B.M.Ț.⁴³; ca secretar al B.M.Ț. a fost ales avocatul Marcel Leonin.

La baza programului B.M.Ț. adoptat de Conferința de la Turnu Severin a stat programul minimal al P.C.R., adoptat de Plenara C.C. și a Comisiei centrale de control din iulie 1925. Majoritatea prevederilor din programul Blocului erau identice sau aproape identice cu cele cuprinse în programul minimal al P.C.R.⁴⁴.

Modul cum a fost conceput programul B.M.Ț., conținutul său, dovedesc că P.C.R. a urmărit să dea Blocului caracterul unei organizații politice cu caracter larg democratic, în realizarea programului căruia să fie interesate toate categoriile sociale care sufereau de pe urma exploatarei.

motiv că crearea acestuia nu a fost încă pregătită, nu fuseseră atrase cadre și din alte organizații de masă pentru a intra în conducerea Blocului (Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, inventar 8, dosar 50, f. 18—27).

⁴⁰ „Dezrobirea”, nr. 2, din 15 aprilie 1926. Președinte al conferinței a fost ales I. Pirvan, iar secretari Gh. Voștinar și M. Penescu.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*; vezi și Arhiva C.C. al P.C.R., fond 21, dosar 4082, f. 16.

⁴³ În C.C. al B.M.Ț. au fost aleși: M. Leonin, H. Sternberg, Timotei Marin, Gh. M. Petrescu-Ghempet și L. Pătrășcanu, iar ca supleanți: Coloman Müller, dr. E. Rozvan, Mihail Cruceanu și M. Macavei (*ibidem*).

⁴⁴ Programul B.M.Ț. adoptat de Conferința de la Tr. Severin era următorul: „1) Anularea constituției și a legiurilor liberale, precum și a tuturor legilor antimuncitorești, antițărănești sau îndreptate contra minorităților naționale; 2) Restabilirea, garantarea și lărgirea drepturilor și libertăților maselor muncitoare și ale minorităților naționale și desființarea stării de asediu și a cenzurii pe tot cuprinsul țării; 3) amnistie generală politică și militară; 4) Alegeri libere pentru Constituantă pe baza sufragiului universal, egal, proporțional, direct și secret; modificarea legii administrative și a legii electorale înlăturând toate dispozițiile reactionare care lovesc în masele populare și acordarea dreptului de vot pentru toți locuitorii țării peste 18 ani, fără deosebire de sex, naționalitate sau supușenie; 5) Exproprierea fără plată a întregului pământ (nu numai a pământului cultivabil ci și a pădurilor, pășunilor, islazurilor etc. pînă la 50 ha).

Așa cum rezultă din programul B.M.T., revendicările cuprinse în el pot fi împărțite în linii mari, în următoarele categorii: 1) cu caracter politic de nuanță general democratică; 2) referitoare la problema agrară; 3) revendicări cu caracter economic și muncitoresc; 4) în problema națională; 5) politică externă și 6) revendicarea guvernului muncitoresc-tărănesc.

Revendicările din prima categorie se refereau la lupta contra măsurilor și legilor îndreptate împotriva muncitorimii și țărănimii, pentru restabilirea, lărgirea și garantarea drepturilor și libertăților democratice, desființarea stării de asediu și a cenzurii, pentru amnistie generală politică și militară, alegeri libere pe baza votului universal, egal, direct, secret, pentru toți cetățenii țării de la 18 ani în sus, desființarea jandarmeriei și a siguranței etc.⁴⁵

Cea mai importantă revendicare din program era cea referitoare la lichidarea rămășițelor feudale în agricultură. În acest sens programul prevedea exproprierea fără plată a întregului pământ pînă la 50 hectare și distribuirea acestuia, fără plată, țărănimii muncitoare sub controlul ei, ajutorarea țăranilor muncitori de către stat cu semințe, mașini, vite, unelte și credite pe termen lung și cu dobîndă mică, precum și ajutor pentru îmbunătățirea fertilității pămîntului prin administrarea de îngrășăminte și executarea unor lucrări de irigații⁴⁶. Această cerință era cea mai importantă nu numai pentru faptul că ea sesiza în mod just conținutul și sarcinile etapei de dezvoltare social-economică în care se găsea România, dar dădea posibilitatea, în același timp, a atragerii de partea proletariatului a aliatului său firesc, țărănimei, interesată în cel mai înalt grad în realizarea acestor cerințe.

Ponderea ocupată în programul B.M.T. de revendicările privind problema țărănească dovedește preocupările P.C.R. pentru închegarea alianței de luptă dintre clasa muncitoare și țărănime, faptul că Blocului Muncitoresc Țărănesc, prin însăși definiția sa, îi revenea ca una din sarcinile principale lupta pentru făurirea acestei alianțe.

Predarea și distribuirea fără plată a acestui pământ țărănimii muncitoare și sub controlul ei. Fiecare familie țărănească să primească atîta pământ cît poate lucra și cît îi este necesar pentru întreținere; 6) Desființarea jandarmeriei, a siguranței și a gărzilor comunale, ordinea publică să fie păstrată de către miliția poporului muncitor; 7) Ajutorarea țăranilor muncitori de către stat cu semințe, mașini, vite și unelte de muncă, necesare lucrării pămîntului, credite suficiente pe termene lungi cu înlesniri de plată țăranilor. Ajutorarea din partea statului a lucrărilor de ameliorare a pămîntului cu îngrășăminte, irigațiuni etc.; 8) Naționalizarea sub controlul muncitorilor din întreprinderile respective a băncilor, C.F.R., a tuturor uzinelor și fabricilor mari și a tuturor forțelor motrice; 9) Legislația largă în interesul și sub controlul muncitorimii, adică: a) ziua de lucru de 8 ore și a săptămîinii engleze; b) ajutorarea șomerilor din partea statului și a comunei; c) autonomia caselor cercuale de asigurare bătrîneții și invalidității; d) ocrotirea femeilor și copiilor. Toate asigurările să se facă numai prin contribuția patronilor și a statului, e) legiferarea consiliilor muncitorești de fabrică și uzină; 10) Ajutorarea din partea statului a cooperative-lor muncitorești și țărănești prin credit suficient și fără dobîndă. Desființarea codului cooperației și legiferarea autonomiei complete a cooperative-lor; 11) Ajutorarea de către stat și comună a construcțiilor de cămine muncitorești, colonii, școli, case de sugari și lehuze; 12) Impunerea directă a capitaliștilor și proprietarilor mari pentru a suporta cea mai mare parte a impozitelor indirecte și a impozitului pe salariu; 13) Măsuri radicale împotriva speculei, a scumpetei și cametei; 14) Aprovizionarea populației nevoiașе cu alimente și combustibil ieftin; 15) Asigurarea dezvoltării libere a minorităților naționale. În școlile și judecătoriile din ținuturile locuite de minoritari să prevaleze limba acelor minorități; 16) Anularea tuturor datorilor de război; 17) Politică de pace față de toate popoarele vecine; încetarea cheltuielilor de înarmare, desființarea fabricilor de muniții și de arme; recunoașterea Rusiei Sovietice; 18) Guvern muncitoresc, țărănesc. (Arhiva I.S.I.S.P., Cota Ab-IX-14, inventar 162, p. 7—7 a; „Dezrobirea” nr. 3, din 22 aprilie 1926).

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

În domeniul economic și al revendicărilor cu caracter muncitoresc, programul B.M.Ț. cerea legislație socială largă în interesul muncitorimii (ziua de lucru de 8 ore, ajutorarea șomerilor din partea statului și comunei, asigurarea pentru bătrânețe și invaliditate, autonomia asigurărilor sociale, ocrotirea femeilor și copilor, legiferarea consiliilor muncitorești de fabrică și uzină, ajutorarea din partea statului a cooperativelor muncitorești și țărănești, a construcțiilor de cămine muncitorești, colonii școlare; impozite directe în raport cu veniturile, desființarea tuturor impozitelor indirecte și a impozitelor pe salariu, măsuri împotriva speculei, scumpetei și cameiei etc.⁴⁷. Aceste revendicări (adică cele privind chestiunile muncitorești) nu depășeau cadrul societății capitaliste, ele nefiind revendicări cu caracter socialist. Dealtfel, în anii următori înseși guvernele burgheze au fost nevoite să legifereze, sub presiunea luptelor muncitorești, unele din aceste cerințe. Un merit deosebit al programului era faptul că pune în mod corect și just cerințele în problema națională și anume: asigurarea dezvoltării libere a naționalităților conlocuitoare, folosirea limbii materne în școli și instituții⁴⁸. Acest mod de a pune problema națională se datora acelor cadre din conducerea P.C.R. și a Blocului care aveau o viziune mai realistă, care înțelegeau caracterul necorespunzător pentru România al lozincii autodeterminării până la despărțire și faptul că lansarea acestei lozinci îngreuna orice fel de contacte și acțiuni comune cu alte partide politice, inclusiv cu social-democrații.

În domeniul politicii externe, programul B.M.Ț. pune cerința promovării unei politici de pace cu toate popoarele vecine și recunoașterea Rusiei Sovietice⁴⁹.

Faptul că în programul B.M.Ț. unele revendicări erau înfățișate în mod deosebit de maniera în care ele se înscriseră în documentele P.C.R. — în speță cele privind probleme agrare și problema națională — nu trebuie să ne conducă la concluzia că programul Blocului era opus celui al P.C.R.

Fiind o organizație politică legală, creată și condusă de Partidul comunist, B.M.Ț. oferea posibilitatea militanților comuniști pentru a aborda unele chestiuni într-un chip deosebit, într-un spirit mai realist, decât se puteau pune ele, din anumite motive, în acea perioadă în programul partidului.

Incluzând în general revendicări realiste, care corespundeau cerințelor vremii, năzuințelor pentru care luptau masele populare în acel timp, programul B.M.Ț. nu era scutit însă de unele neajunsuri și prevederi nerealiste, necorespunzătoare momentului istoric; el nu făcea distincție între revendicările cu caracter imediat și cele de perspectivă.

Această situație era rezultatul faptului că în P.C.R. la acea dată nu se clarificaseră încă problemele privind etapa revoluționară în care se găsea România, pentru a se putea stabili linia strategică și tactica de luptă în funcție de cerințele acesteia.

Astfel, în program era menționată ca una din revendicările principale cu caracter politic, lupta pentru anularea Constituției⁵⁰, cerință nerealistă și nerealizabilă în momentul istoric respectiv. Sarcinile etapei impuneau lupta pentru aplicarea consecventă a prevederilor democratice din Constituție, anularea legilor care îngreunau traducerea în fapt a prevederilor constituționale, în scopul adâncirii și largirii democrației.

Programul cuprindea, de asemenea, revendicarea naționalizării, sub controlul muncitorilor, a băncilor, C.F.R., a uzinelor și fabricilor mari și a tuturor forțelor motrice⁵¹, cerință care prin felul cum era formulată avea un caracter socialist, fiind cu totul în afara imperativelor etapei și a posibilităților de realizare în momentul respectiv.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

Dacă ar fi fost pusă în sensul trecerii în proprietatea statului a Băncii Naționale, minelor etc., această cerință cu caracter burghezo-democratic ar fi putut ralia în jurul Blocului o serie de categorii ale burgheziei mici și mijlocii, interesate în înfăptuirea unui asemenea deziderat⁵².

În partea finală, programul pune revindicarea guvernului muncitoresc-tărănesc, chestiune care nu era însă deloc clară în cadrul P.C.R. mai ales în ce privește împrejurările concrete când o asemenea lozincă putea fi pusă la ordinea zilei. Pentru acea perioadă această cerință nu era însă actuală.

Cu aceste neajunsuri, programul B.M.T. avea, în general, un caracter realist, ancorat în realitățile românești, ceea ce constituie o dovadă a preocupării unei anume părți a militanților mișcării muncitorești din România pentru cunoașterea acestora. El putea constitui punctul de plecare pentru ralierea în procesul desăvârșirii revoluției burghezo-democratice a tuturor forțelor sociale interesate în aceasta, cu condiția aplicării unei tactici elastice din partea P.C.R.

Deși atît începutul procesului de constituire a B.M.T. cît și făurirea sa ca organizație centralizată pe întreaga țară au avut loc în preajma unor campanii electorale, cauzele obiective care au determinat crearea sa erau legate de situația în care P.C.R. era nevoit să-și desfășoare activitatea, de sarcinile care stăteau în fața sa în condițiile specifice ale României, în etapa istorică dată.

Blocul Muncitoresc-Tărănesc și-a concentrat o mare parte a acțiunilor sale în munca electorală, întrucît campaniile de alegeri ofereau posibilități mai largi pentru însoțirea activității politice, pentru pătrunderea în mase. Acest fapt nu ne îndreptățește să considerăm însă Blocul exclusiv ca o formație cu scopuri electorale. În decursul existenței sale, B.M.T. a luat parte activă la numeroase acțiuni inițiate de partid, la diferite campanii politice, la lupta pentru apărarea intereselor vitale ale muncitorilor și țăranilor.

Încă de la crearea sa, Blocul Muncitoresc-Tărănesc a fost conceput ca o organizație largă, cu caracter democratic care să unească în rîndurile sale toate categoriile interesate în rezolvarea sarcinilor desăvârșirii revoluției burghezo-democratice.

Menționăm însă că în legătură cu fizionomia și caracterul Blocului Muncitoresc-Tărănesc, au existat atît în faza inițială a creării sale, cît și mai tîrziu, și alte concepții. Astfel, încă de la început s-a manifestat tendința din partea unor militanți comuniști de a da Blocului caracterul unui partid muncitoresc legal⁵³. Deși prin aceasta nu se urmărea substituirea Blocului, Partidul comunist ilegal și nici înlocuirea partidului prin Bloc, ci se urmărea ca încă de la început să i se dea acestei organizații un caracter stabil, cu o structură organizatorică bine definită, cu un sistem de primire de membri și de evidență, ideea a fost combătută, fiind considerată ca lichidatoristă. Cu toate acestea, ea a revenit în discuție și mai tîrziu, fără a fi însă aplicată în practică.

Nu au lipsit nici opiniile ce încercau să dea Blocului caracterul unei formațiuni de partide și grupări politice în vederea campaniilor electorale⁵⁴, precum și nici cele care vroiau să-i reducă menirea doar la o formă de coordonare a activității tuturor organizațiilor revoluționare⁵⁵.

⁵² Cerința naționalizării după cum se știe nu este o revendicare cu caracter exclusiv socialist. În anumite condiții se poate să aibă un caracter burghezo-democratic sau chiar burghez. Mențiunea ce se făcea însă, în programul Blocului ca ea să se înfăptuiască sub controlul muncitorilor îi dădea un caracter socialist, făcînd-o nerealizabilă.

În multe țări capitaliste din Apus au fost efectuate naționalizări de către statul burghez în cadrul capitalismului monopolist de stat (Anglia, Franța, Italia etc.). În unele țări din Asia și Africa s-au efectuat naționalizări în cursul luptei antiimperialiste și antif feudale fără a avea un conținut socialist (Egipt, Siria, Ghana, Guineea etc.).

⁵³ „Facla”, nr. 191, din 9 decembrie 1925; Arhivele I.S.I.S.P., Cota A, IX-XIII, inventar 161; „Bolșevismul”, nr. 2, din decembrie 1925.

⁵⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 21, dosar 4 082, f. 18—19.

⁵⁵ „Înainte”, nr. 12 din 25 noiembrie 1928.

Concepția dominantă ce a stat la baza organizării și activității Blocului în întreaga perioadă a existenței sale, a fost însă aceea care considera B.M.Ț., ca pe o organizație politică largă, cu caracter democratic, unde, pe lângă comuniști să activeze și persoane cu alte vederi politice și din diferite straturi sociale și care să grupeze toate categoriile sociale interesate în lupta pentru înfăptuirea dezideratelor puse de etapa istorică respectivă la ordinea zilei.

O problemă care a făcut obiectul multor discuții în partid a fost aceea a modului cum trebuia asigurată conducerea de către P.C.R. a Blocului Muncitoresc-Țărănesc. În legătură cu aceasta, s-au manifestat două tendințe. Una, mai realistă, care se pronunța împotriva declarării publice a B.M.Ț. ca fiind organizație comunistă, urmînd să se asigure conducerea de către partid prin comuniștii ce activau în conducerea Blocului. Alta, de nuanță stîngistă, care pretindea ca B.M.Ț. să declare public că activează sub conducerea partidului comunist și să atragă în rîndurile sale numai pe acei care acceptau în întregime programul P.C.R.

Pînă spre sfîrșitul anului 1928 s-a impus în general, prima orientare. Din aceste motive, în presă, declarații ale conducătorilor Blocului etc., acesta era prezentat, firește din necesități tactice, ca fiind o organizație independentă de orice partid politic.

După constituirea B.M.Ț. ca formație centralizată pe scară națională, P.C.R. a îndrumat organizațiile sale locale să sprijine conducerea acestuia în vederea extinderii activității sale în întreaga țară. Structura organizatorică a Blocului ce s-a cristalizat încă de la început a fost următoarea: Comitetul Central, care avea în frunte un secretar (în unele perioade denumit și secretar general), Comitetul local B.M.Ț. (în unele documente și în diverse perioade apare și denumirea de secțiune locală a B.M.Ț.) ca organ ce coordona activitatea pe raza unui oraș sau județ și ținea legătura cu centrul, comitetul de front unic în întreprinderi, cartiere și sate, ca verigă de bază a B.M.Ț.

Pe parcurs, în diferite perioade, au fost constituite în unele localități, comitete județene și comitete regionale ale B.M.Ț. Acestea nu au făcut însă parte din structura organizatorică permanentă a Blocului.

În perioada ce a urmat constituirii B.M.Ț., comitetele B.D.M.Ț. și comitetele de front unic create în diferite localități în toamna anului 1925 au devenit organizații locale ale acestuia, purtînd fie denumirea de comitet de front unic, fie de comitet local al B.M.Ț. În unele localități — Arad, Bihor, Tg. Mureș⁵⁶, s-au constituit comitete județene ale B.M.Ț. cu sarcina de a îndruma comitetele locale din raza lor de activitate. C.C. al B.M.Ț. cît și unele comitete județene au trimis imediat după conferința de la Turnu-Severin circulare și instrucțiuni, precum și activiști, în scopul reorganizării și întăririi comitetelor ce existau și a constituirii de noi comitete⁵⁷. În lunile aprilie-mai 1926 s-au constituit noi comitete la Brăila⁵⁸, Constanța⁵⁹ și în alte localități.

Spre sfîrșitul lunii mai 1926, existau comitete locale ale B.M.Ț. în 42 de județe⁶⁰ din 71. Atît comitetele locale ale B.M.Ț. cît și comitetele din întreprinderi, cartiere și sate, aveau fizionomia unor organe de front unic.

Din punct de vedere social, componența comitetelor era destul de reprezentativă. În ele intrau muncitori, mici meseriași, mici comercianți, funcționari, iar în unele locuri și țărani. Cu mici excepții, acestea erau constituite în special la orașe. Pe lângă comuniști, în componența comitetelor intrau și nemembri de partid, membri ai sindicatelor unitare și uneori chiar membri ai P.S.D. și ai Partidului țărănesc. Activitatea se desfășura prin membrii comitetului — mulți dintre ei fiind, în același timp, membri ai organizațiilor ilegale de partid sau avînd funcții de conducere în sindicatele unitare — și prin simpatizanți. Simpatizanții erau recrutați din rîndul muncitorilor și al altor categorii sociale care sprijineau programul B.M.Ț. și acceptau să participe la acțiunile inițiate de acesta.

⁵⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 50, f. 18—27.

⁵⁷ Idem, fond 21, dosar 4 082, f. 18—19, 158—161.

⁵⁸ Idem, dosar 4 078, f. 116.

⁵⁹ „Muncitorul Constanței”, nr. 1 din 1 mai 1926.

⁶⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inventar 8, dosar 50, f. 18—37.

Fiind subordonate pe verticală C.C. al B.M.Ț., comitetele locale ale Blocului erau îndrumate pe plan local de către organizațiile ilegale de partid. Referindu-se la relațiile dintre comitetele B.M.Ț. și organizațiile de partid, o circulară a C.C. al P.C.R. trimisă organizațiilor de partid din martie 1926, sublinia că secțiunile locale ale Blocului trebuie „să aibă legătură directă cu organizația locală a P.C.R. și ca toate hotărârile să fie luate mai înainte de acord cu comitetul local”⁶¹ (al P.C.R. — n.ns.).

În localitățile unde existau organizații ilegale ale P.C.R., comitetele B.M.Ț. primeau indicațiile de la acestea, prin membrii de partid ce făceau parte din comitetele Blocului, fără a preciza, bineînțeles, în fața întregului comitet că este vorba de indicații primite din partea P.C.R. Acolo unde nu existau organizații de partid, îndrumarea comitetelor B.M.Ț. se făcea prin membrii de partid din localitățile învecinate care stabileau legături cu simpatizanți ai P.C.R. ce făceau parte din comitetele Blocului, sau prin activiști trimiși de la centru.

Crearea B.M.Ț. ca organizație centralizată la nivelul întregii țări, cu un program unitar, încheia un proces de căutări și experimentări care începuse în P.C.R. cu peste doi ani în urmă.

Prin constituirea B.M.Ț., Partidul Comunist a pus bazele unei organizații politice legale care avea să ocupe timp de aproape 8 ani un loc important în cadrul mișcării muncitorești din România. Prin intermediul acestei organizații, P.C.R. a avut posibilitatea să se adreseze maselor de muncitori și țărani, să pătrundă în mijlocul acestora, să-și popularizeze programul de luptă și să ia parte la viața politică a țării.

⁶¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 52, f. 328—329.

CARACTERISTICI ALE FEUDALISMULUI ROMÂNESC

DE

DINU C. GIURESCU

Care sînt caracteristicile feudalismului din Țara Românească și Moldova în secolele XIV și XV? Ce imagine de ansamblu se recompune astăzi din mărturiile scrise, din cele arheologice și numismatice, din arhitectura și arta epocii? Unii cercetători¹ au considerat că, pînă spre mijlocul secolului al XV-lea, cele două state românești au cunoscut fărîmîțarea feudală cu trăsăturile ei definitorii, așa cum le găsim anterior în vestul și centrul continentului; că după 1450—1460, domnia a început centralizarea statului.

Opinii care, treptat, au fost confruntate cu documentele. Au fost reluate mărturiile, analizate în totalitatea și interdependența lor. A rezultat că nu există două etape în dezvoltarea economico-socială a Țării Românești și a Moldovei, și anume: prima, pînă către anii 1450—1460, în care ar fi predominat economia naturală cu corolarul ei — în suprastructura politică — fărîmîțarea feudală; a doua, după amintita dată, cînd ar fi avut loc creșterea producției de mărfuri și a pieții interne, afirmarea neguțătorilor autohtoni în comerțul dinlăuntrul și dinafară, sprijiniți, numai în această din urmă fază, de domnie; fază cînd ar fi avut loc, centralizarea statului.

Din realitățile ce infirmă opinia despre existența fărîmîțării feudale pînă spre mijlocul secolului al XV-lea în Țara Românească și Moldova, reamintim, în primul rînd, *circulația monetară*. Ea reîncepe din secolele IX—X și devine tot mai activă în continuare, cu zeci și zeci de descoperiri în Dobrogea, în zona Dunării,

¹ V. Costăchel, *Les immunités dans les Principautés roumaines: aux XIV-e et XV-e siècles*, Bucarest, 1947, 107 p.; Barbu T. Cămpina, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și Țara Românească*, în „Acad. R.P.R. Lucrările sesiunii generale științifice din 2—12 iunie 1950”, București (1951), p. 1602—1638; *idem*, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în „Studii cu privire la Ștefan cel Mare”, București, 1956, p. 11—111; cf. *idem*, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, în „Studii. Revistă de istorie”, VI, 1953, nr. 1, p. 191—236, și nr. 3, p. 79—119; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, 559 p. (îndeosebi capitolele: Domeniul feudal; Oastea feudală); articolele recapitulative, cu bibliografia respectivă, în „Studii. Revistă de istorie”, XV, 1962, nr. 6: *Dezvoltarea social-economică a țărilor române în vremea feudalismului dezvoltat* (p. 1457—1477) și *Organizarea statului feudal* (p. 1479—1490); *Istoria României*, vol. II, București, 1962, capitolele: *Fărîmîțarea feudală în Țara Românească și Moldova în secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea* (p. 284—346) și *Lupta pentru centralizarea statului feudal în țările române în a doua jumătate a veacului al XV-lea* (p. 449—477).

în interiorul teritoriilor muntene, moldovene și transilvane²; la care se adaugă emisiunile proprii ale domnilor români, odată cu cirmuirile lui Vlaicu Vodă (c. 1365) și Petru Mușat (pe la 1377)³ și continuare, aproape fără întrerupere, în Țara Românească, până sub Basarab Laiotă (c. 1473—1477), și în Moldova, până sub Ștefăniță (1517—1527)⁴. Prezența însăși a banilor atestă „un anumit grad de dezvoltare a schimbului de mărfuri”⁵: constatarea exprimă o realitate și pentru secolele X—XIII, cât și pentru etapa următoare, după 1300, cînd măturile numismatice și cele scrise arată o sensibilă intensificare a circulației monetare.

Se adaugă *vechimea schimburilor de produse* în teritoriile românești, încă din perioada conlocuirii româno-slave, atestată prin termenul *tîrg* care înseamnă, mai întii, locul unde se vinde și se cumpără (înțeles răspîndit în toată aria românească, termen de întrebuintare generală, cu numeroase derivate, în limba noastră) — apoi, operația însăși de vînzare—cumpărare și, în sfîrșit, așezarea omenească unde se ține tîrgul, deci = oraș sau orașel⁶. Vechimea schimburilor interne de mărfuri este atestată și prin termenii latini, slavi⁷ și greco-bizantini din limba română⁸.

O a treia realitate care — ca și precedenta — infirmă tot atît de direct afirmația că „în secolele XIV—XV, trăsătura caracteristică a vieții economice era economia naturală...”⁹ este *formarea și dezvoltarea orașelor, centre ale negoțului și ale unei producții meșteșugărești pentru piață*. În ordinea primei atestări în scris — sînt cunoscute 7 orașe¹⁰ din secolele X—XII, 15 din sec. XIII; 24 din secolul

² Octavian Iliescu, *Despre natura juridică și importanța despăgubirilor oferite de Basarab voievod regelui Carol Robert* (1330), în „Studii și materiale de istorie medie, V, 1962, p. 133—150; Constantin C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie sous la domination tartare (1241—1352)*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire”, 1965, p. 55—70; Dinu C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice în perioada feudalismului timpuriu (sec. X—XIII)*, în „Romanoslavica”, X, 1964, p. 359—384; Octavian Iliescu, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIV-e siècle*, în „Nouvelles études d'Histoire”, 3, 1965, p. 105—116; *idem*, *L'Hyperpère byzantin au bas Danube du XI-e et XV-e siècle*, în „Revue des Etudes sud-est européennes”, VII, 1969, 1, p. 109—119; *idem*, *Moneda în România*, București, 1970, p. 12—13 și 47—49; C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, t. 23, 1972, nr. 3, p. 375—415; Octavian Iliescu, *Le prêt accordé en 1388 par Pierre Mușat à Ladislas Jagellon*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XII, 1973, 1, p. 123—138; Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV—XV*, București, 1973, p. 202—206; pentru alte lucrări asupra circulației monetare în secolele X—XV, a se vedea bibliografiile citate în studiile mai sus-menționate.

³ Octavian Iliescu, *Moneda în România*, p. 14—19 și 25—28; Octavian Luchian, George Buzdugan, Const. C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977, p. 5—11 și 43—57.

⁴ Oct. Luchian, G. Buzdugan, C. C. Oprescu, *op. cit.*, p. 12—33 și 57—87.

⁵ Karl Marx, *Capitalul*, I, ed. IV-a, București, 1960, p. 198; cf. Karl Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, București, 1954, cap. II (Banii sau circulația simplă), p. 101—102.

⁶ Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea și pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 22 și 75.

⁷ Constantin C. Giurescu, *op. cit.* p. 22—23. Cf. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 153—156.

⁸ H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române în secolul al XV-lea*, București, 1966, p. 186—187, și indexul sub termenii: arună, drum, ieftin, cîntar, litră, aspru (monedă), rodie, migdal, chitră, lămfie, orez, mirodenii, piper, zahăr, săpun, prăvălie, cămătă etc.

⁹ *Istoria României*, vol. II, p. 284.

¹⁰ din care 1 atestat arheologic: Garvăn-Dinogetia.

XIV; 17 din intervalul 1400—1450 și 3 din 1451—1470¹¹. Așadar, pe tot teritoriul românesc, cel puțin 63 de orașe în ființă pînă către 1450, știut fiind că prima lor mențiune în scris nu arată și data fondării: orașele sînt, în genere, mai vechi, unele fiindînd, cum dovedesc mărturiile arheologice, cu mult înainte. Toate aceste ȋrguri sau orașe sînt, de la constituirea lor, centre ale comerțului.

Nu se adevăresc nici afirmațiile că autoritatea politică, domnia, a sprijinit abia din a doua jumătate a secolului al XV-lea, interesele negustorilor proprii, din Țara Românească sau Moldova¹². *Privilegiul acordat în 1408 de Alexandru cel Bun liovenilor, conferă orașului Suceava un drept de depozit în privința postavului străin, un serios avantaj în vînzarea „mărfii tătarăști” și interzice brașovenilor vînzarea în detaliu a aceluiași postav străin. Tot actul din 1408, mai precizează că neguțătorii străini vor cumpăra produsele moldovene numai în ȋrguri și tot numai acolo își vor plăti vămile. Prevederi care vin și în favoarea orașenilor moldoveni.* Celelalte privilegii moldovene de comerț pînă la 1460, nu cuprind clauze care să favorizeze exclusiv pe neguțătorii străini, dezavantajînd pe cei ai țării¹³. *Aceeași situație, foarte explicit exprimată, și în Țara Românească: „Dă domnia mea — scrie Dan al II-lea la 1424—1431 — această poruncă a domniei mele orașului domniei mele, Țirgoviștenilor; iată, vă sloboade domnia mea de toate și de vămă, să nu dați nicăieri, numai la Țirgoviște...; cum ați dat în zilele vechilor domni, astfel și acum”*¹⁴. Sprijinul acordat de domnie orașului Țirgoviște este, așadar, anterior cîrmuirii lui Dan al II-lea. Dar atitudinea față de brașoveni? Documente muntene din prima jumătate a secolului XV formulează limpede clauza privind libertatea reciprocă a neguțătorilor munteni și brașoveni de a-și exercita, fiecare în cealaltă țară, comerțul. Așa sînt actele eliberate de: Radu Praznaglăva, la 17 mai 1421; de Dan al II-lea, la 1431 (după 30 ianuarie) și la 1428—1430; de Alexandru Aldea, la 1433—1434; de Vlad Dracul, la c. 26 aprilie 1438¹⁵. Mărturiile din ambele țări, infirmă așadar părerea că domnia ar fi început să apere interesele de negoț ale orașenilor din propriile țări, abia în a doua jumătate a secolului al

¹¹ Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Țara Românească* în „Studii. Revistă de istorie”, XVI, 1963, nr. 6, p. 1255—1282; Constantin C. Giurescu, *Țirguri sau orașe și cetăți moldovene...*, capitolele referitoare la Cetatea Albă, Bîrlad, Chilia, Hotin, Siret, Hîrlău, Suceava, Cernăuți, Iași, Piatra lui Crăciun (Piatra Neamț), Roman, Tg. Neamț, Dorohoi, Bacău, Tighina, Tg. Troșului, Cotnari etc. etc.; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Scurtă istorie a românilor*, București, 1977, p. 170—171.

¹² Tratatetele comerciale încheiate de domnie cu statele vecine „apără cu multă grijă interesele clasei stăpînitoare a Moldovei, domnii și boierii” și „ignoră, în schimb, interesele ȋrgoveștilor care sînt de-a dreptul sacrificate din privilegierea constantă a negustorilor străini în tot cuprinsul primelor două treimi ale veacului al XV-lea”: Barbu T. Cămpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, București 1956, p. 50. „În Moldova, Ștefan cel Mare manifestă preocupări de apărare a intereselor ȋrgoveștilor țării pe care nu le întîlnim în vremea nici-unuia dintre predecesorii marelui voievod...”; „...În locul indiferenței arătate de domnii de pînă la Ștefan cel Mare pentru lupta grea a orașenilor Moldovei...”: *Istoria României*, II, p. 458 și 460; „De asemenea și în Țara Românească, începînd cu vremea lui Vlad Țepeș, domnia — constatînd că vechea concurență a negustorilor transilvăneni aducea prejudicii negustorilor munteni — se solidarizează cu aceștia din urmă: *ibidem*, p. 460. (Sublinierile mele D.C.G.).

¹³ Întreaga demonstrație la Constantin C. Giurescu, *Țirguri sau orașe și cetăți moldovene...*: p. 120—124 și p. 159—163.

¹⁴ *Documenta Romaniae Historica (DRH) B. Țara Românească*, vol. I, București 1966, p. 109 (ed. de P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc). (Sublinierea mea D.C.G.).

¹⁵ *Documenta Romaniae Historica, D. Relații între Țările Române*, I, editate de Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, București, 1977, p. 217—218; 278—279 și 263—264; 297—298; și 350—351. Vezi și Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, p. 176—180.

XV-lea : acest sprijin a existat și este confirmat în scris și în prima jumătate a secolului al XV-lea¹⁵ bis.

Imunitatea a fost considerată „corolarul economiei naturale și al fărâmițării feudale”¹⁶; în locul autorității de stat, feudalul beneficiar al imunității încasa dările de la locuitorii aflați în dependența sa și tot el exercita acte administrative și judecătorești. „Feudalul se prezenta astfel pe teritoriul stăpinit de el nu ca un simplu proprietar, ci ca un fel de suveran”¹⁷. Domnia și-ar fi exercitat autoritatea efectivă numai asupra satelor aflate în stăpânire proprie, asupra țărgurilor, a satelor de mici proprietari și mici boieri (care nu aveau privilegiul de imunitate); în rest, asupra domeniilor marilor boieri și ale mănăstirilor beneficiind de imunitate, puterea centrală rămânea „destul de slabă”, mereu repusă în discuție de „puterea aproape de sine stătătoare a marilor boieri”¹⁸. Ca atare, în regimul fărâmițării feudale, „pe baza ierarhiei feudale, se încredința domniei o activitate de coordonare a forțelor deținute de boieri”¹⁹.

Nici de astă dată, documentele nu ne îngăduie să ajungem la concluziile citate mai sus. S-a demonstrat că un act de imunitate cuprinde o formulare analitică, cu scutirile și beneficiile concesate de domn și cu interdicția expresă pentru dregătorii statului de a încălca dispozițiile puterii centrale²⁰. S-a arătat că formulele „să-i fie de ocină și de ohabă” (în actele muntene) și „să le fie (să-i fie) uric, cu tot venitul” (din cele moldovene) nu exprimă acordarea imunității²¹; aceste formule arată întărirea „pe care domnul țării — în calitatea sa de proprietar eminent — o dă actelor juridice referitoare la mutațiunile proprietății funciare”²². Imunitatea reprezintă pentru cele două state românești, în secolele XIV—XV, o stare de excepție (nu una obișnuită)²³, ce cuprinde părți foarte reduse din teritoriul țărilor, și care nu reprezintă zone compacte. Cît anume? În secolele XIV și XV, numărul satelor (inclusiv țărgurilor) din Țara Românească, se poate aprecia la cca. 3000²⁴, iar numărul satelor aflate sub regimul imunității — 313 (cum rezultă din documentele intervalului 1374—1500²⁵), adică 10,43% din totalul așezărilor. Chiar dacă unele acte de imunitate se vor fi pierdut, mărturiile scrise ale epocii arată că circa 87—88% din teritoriul Țării Românești se află, în secolele XIV și XV, sub directa cîrmuire a domniei și a dregătorilor ei²⁶. În Moldova, satele trecute în privilegiile de imunitate sînt în număr de 71 (inclusiv două viitoare așezări), ceea ce reprezintă între 2 și 3% din totalul așezărilor, pentru intervalul 1384—

¹⁵ bis Vezi și confirmarea acestei reciprocități în actul dat de suveranul Ungariei, la 26 aprilie 1438 : D.R.H., D, I, p. 350.

¹⁶ *Istoria României*, vol. II, p. 314.

¹⁷ *Ibidem*, p. 315.

¹⁸ *Ibidem*, p. 319.

¹⁹ *Ibidem*, p. 318.

²⁰ Vladimir Hanga, *Contribuții la problema imunității feudale pe teritoriul patriei noastre*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, 1960, seria III, fascicula 2 Jurisprudentia, pag. 29—52; Ștefan Ștefănescu, *L'évolution de l'immunité féodale en Valachie aux XIV-e — XVI-e siècles*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, VII, 1968, nr. 1, p. 18.

²¹ Întreaga demonstrație la Vl. Hanga, *Op. cit.*, p. 36—41.

²² Vl. Hanga, *Op. cit.*, p. 41. Părerea contrară, că amintitele formule ar concede imunitatea, la : Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale* p. 108—109 și *Ohabă-obabnic*, p. 249—252, ambele studii în ediția G. Mihăilă, București, 1968; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 77—79; V. Costăchel, *Les immunités dans les Principautés roumaines aux XIV-e et XV-e siècles*, București, 1947, p. 11—12 și 97.

²³ Cf. Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 43.

²⁴ Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, p. 26—27 (cu bibliografia respectivă).

²⁵ Recenzia subsemnatului la studiul lui Vl. Hanga, în „*Revue des Etudes Sud-Est Européennes*”, II, 1964, nr. 1—2, p. 296—298.

²⁶ Dinu C. Giurescu, *Țara Românească*..., p. 303—308.

1486²⁷. Tot restul teritoriului, deci 97—98%, este sub ascultarea domniei și a aparatului de stat. Față de realitățile cuprinse în documente, apare fără temei, fără acoperire, afirmația că în secolul XIV și prima jumătate a secolului XV, „aspectul cel mai de seamă al guvernării statului consta într-un arbitraj asigurat de către domn între stăpînii teritoriali...“²⁸.

Fără acoperire este și opinia că „în epoca fărîmîțării feudale, posibilitățile domniei de a asigura guvernarea țării sînt foarte reduse, datorită faptului că o bună parte din teritoriul acesteia era alcătuit din marile domenii feudale, care se administrau în chip autonom pe baza imunității feudale, precum și din cauza lipsei unui aparat de stat centralizat“²⁹. *Principalii mari dregători* sînt în funcție exact în perioada așa-zisei fărîmîțări feudale, trecuți în documente între 1368 și 1437 în Muntenia și 1387—1456 în Moldova³⁰. Numiți și revocați de domn, ei participă la exercitarea autorității politice interne și externe a statului.

Dar *dregătorii teritoriali* care ascultă tot de domnie? În *Țara Românească, sînt trecuți în documente, începînd cu ultimele decenii ale secolului al XIV-lea și în continuare*³¹: birarii — cei ce adunau birul (darea personală), dijmarii care string renta din produse, găletarii — din griu, iar finarii — din fin, vameșii — de albine și stupi, de bălți (peștele), de oi, de porci, de vin (vinăriceri); osluharii — pentru feluritele prestații; globnicii — pentru perceperea amenzilor, a impunerilor fixate spre a compensa un delict; pîrcălăbii și județii — la administrarea teritoriului și orașelor; vameșii — la perceperea vămilor; la aceștia adăugîndu-se și subalternii direcți ai marilor dregători (din sfat)³². În Moldova, în primele șase decenii ale secolului al XV-lea — adică tot atunci cînd ar fi existat fărîmîțarea feudală, iar domnia nu ar fi dispus de „un aparat de stat, centralizat“ — sînt atestați documentar: brănișteri, cluceri, „cel ce stringea darea“, desetniceri, globnici, ilișari, joldunari, judecători domnești, osluhari, păhărnice, pererubți, pîrcălăbi, posadnici, pripășari, străjeri, șetrari, vornici (de orașe), vornici mici, vatamani (aceștia din urmă, dregători în sate, apar de repetate ori începînd cu anul 1415)³³. În plus, domnii Moldovei și ai Țării Românești, amintesc de mai multe ori și de dregătorii țării (ca nume colectiv). Toți acești dregători își exercită efectiv atribuțiile administrativ-fiscale și judecătorești — documentele îi arată în exerciciul funcțiunii, prezenți în județe și ținuturi, în orașe, cetăți și sate, datori să răspundă la poruncile autorității centrale. Însăși prezența lor documentară constituie dovada peremptorie a realității statului feudal centralizat, existent în Moldova și Țara Românească, încă din secolul al XIV-lea. Un element caracteristic întemeierii celor două state, sub Basarab cel Mare, ca și sub Bogdan, este tocmai centralizarea teritoriilor și a puterii statale în jurul domniei, cu aparatul de stat necesar exercitării autorității domnești³⁴.

Mai mult: acești dregători ai statului adună dări sau dijme acordate de domnie unor ctitorii, ca de exemplu, în 1385³⁵ în folosul mănăstirii Tismana sau

²⁷ *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. I (1384—1448), București, 1975, ediția C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, și vol. II, București 1976, ed. L. Șimanschi, G. Ignat, D. Agache. La 71 sate se adaugă cîteva locuri pustii, prișci, iezere, brăniști...

²⁸ *Istoria României*, II, p. 318.

²⁹ *Ibidem*, p. 319.

³⁰ N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII*, București, 1968, p. 300—301.

³¹ Sînt menționați numai dregătorii aflați în acte pînă către 1450/1460, cît ar fi durat „fărîmîțarea feudală“.

³² *D.R.H., B, Țara Românească*, vol. I, indicele de materii sub voce și documentele respective.

³³ Pentru toți dregătorii teritoriali ai domniei, în Moldova *D.R.H., A, Moldova*, vol. I, indicele de materii, sub voce, și documentele respective, *D.R.H., A, Moldova*, vol. II (idem).

³⁴ Constantin C. Giurescu, *Despre vechea organizare fiscală a Țării Românești în secolul al XIV-lea în „Amfiteatru“ V*, 1970, 1, p. 1 și 14; *idem, Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 9—19.

³⁵ *D.R.H., B, I*, p. 21 doc. din 3 octombrie.

la 1482, în beneficiul celei de la Snagov³⁶. Iar când un feudal își strânge dijelele sau gloabele prin oamenii săi (slugi ale boierilor și mai ales ale mănăstirilor), faptul este anume amintit în hrisovul domnesc, tocmai fiindcă el constituie o excepție de la situația obișnuită în care atare operații revin slujitorilor domniei³⁷.

În organizarea militară românească a secolelor XIV și XV au existat cetele boierești, similare „banderiilor feudale” din alte țări? Erau formate aceste cete din vasalii și slugile unui mare boier, care la rîndul său, servea pe domn în virtutea unor legături de vasalitate? Două documente externe³⁸ și unul intern — dat de Ștefan cel Mare la 1484 — invocate în sprijinul întrebărilor formulate³⁹, arată de fapt, contrariul. Cele două acte externe spun, că îndatoririle militare ale boierilor români stabiliți în Galiția, rezultă din modul de organizare al oastei feudale polone și din faptul că ei au primit de la mari nobili poloni cite un sat ca feud — și nu din dreptul românesc invocat în amintitele documente. Iar actul din 1484 menționează o ceată teritorială, comandată de boierul Gangur — pîrcălab al Orheiului — și obligată să presteze serviciul militar domniei și nu marelui boier. Documentele din secolele XIV și XV nu atestă existența unor cete — „banderii” ale boierilor munteni sau moldoveni⁴⁰. Avem mențiuni din secolul XVI, când un boier face o danie unei slugi a sa pentru dreaptă și credincioasă slujbă⁴¹; atari danii înseamnă o răsplată pentru serviciile aduse pînă atunci; dar ele nu au caracterul unui feud și nici nu stabilesc o legătură de tip vasalic⁴². Cît despre „curți” — locurile unde boierii își au reședința — ele nu pot fi asemuite cu cetățile și fortificațiile feudalilor din vestul continentului; ele au avut rosturi administrative, de sediu al boierului respectiv care-și ținea acolo și averea mobilă; de aceea curțile vor fi fost înconjurate de un zid și păzite de cîțiva slujitori înarmați, dar fără să fi putut îndeplini rosturile militare ale castelelor din occident. Pe o singură mențiune — satul Muncel „unde a fost cetatea lui Duma Negru” (act din 1462)⁴³, nu se poate construi o întreagă teorie⁴⁴.

În alcătuirea oștirii s-au propus, tot pentru secolele XIV—XV, două etape: prima — cînd predomină cetele boierești⁴⁵, următoarea — cînd domnia face apel

³⁶ D.R.H., B, I, p. 291, doc. din 23 martie.

³⁷ D.R.H., B, vol. I și D.R.H., A, vol. I și II, la indice sub *slugi ale boierilor, dregători mănăstirești* — cu trimerile la documentele respective.

³⁸ Date de Vladislav de Opolia (la 1378) și de principele de Cernigov — Svi-drigailo (la 1424), unor români, Ladomir Românul și Vlad Dragosinovici, așezați în Galiția.

³⁹ Ioan Bogdan, *Cîteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boierilor moldoveni în secolul XIV și XV*, în „Analele Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., s. 2, t. XXIX (1907), p. 613—628, și Ioan Bogdan, Documentul Răzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV, *ibidem*, t. XXX (1908), p. 361—439.

⁴⁰ Manole Neagoe, *Din vechea organizare militară a țărilor române. Cetele boierești*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, X, 1973, p. 151—161.

⁴¹ ca, de ex. doc. din 3 august 1529: D.I.R., XVI, B, vol. II, p. 74—75; din 20 ian. — 28 sept. 1577: D.I.R., XVI, B, IV, p. 249; din 6 febr. 1580, *ibidem*, p. 451.

⁴² M. Neagoe, *Problema centralizării...* p. 60—66.

⁴³ Doc. din 8 oct. 1462: D.R.H., A, II, p. 161.

⁴⁴ Un volum destinat anume temei centralizării statelor feudale Moldova și Țara Românească — primul de acest fel în literatura noastră de specialitate — a apărut prin grija Editurii Scrisul Românesc. Aparține cercetătorului Manole Neagoe: *Problema centralizării statelor feudale românești, Moldova și Țara Românească*, Craiova 1977, 273 p. După ce arată părerile exprimate de istoriografia română, după ce schițează datele principale ale problemei în țările din centrul și vestul continentului, autorul se oprește asupra citorva instituții feudale pentru a vedea dacă documentele confirmă existența fărîmîțării feudale pe teritoriul Țării Românești și Moldovei — și anume: vechea organizare militară, domeniul feudal și imunitatea; apoi discută și alte aspecte: fărîmîțarea feudală în secolele XIV—XVI și problema centralizării statului feudal în secolele XIV—XVI. Metoda urmată este aceea cerută de cercetarea științifică — reexaminarea critică a mărturiilor scrise și arheologice și compararea rezultatelor cu studiile anterioare. Desigur, unele opinii exprimate în volum pot fi discutate cu interpretări mai nuanțate sau

la micii stăpîni de ocîni (răzeși și moșneni); ceea ce ar aduce și o dovadă a centralizării puterii statale, efectuată de domnie, care nu ar mai depinde astfel de trupele marilor boieri. Nici de astă dată, teoria nu-și găsește confirmarea documentară: în secolele XIV și XV, oastea cea mare cuprinde pe toți stăpîni pămîntului, ca și pe țărani dependenți — scutirile acordate de domnie de la această îndatorire fiind extrem de rare, cu totul excepționale. Recente studii conchid că, sub Mircea cel Bătrîn, participarea la oastea cea mare era obligatorie pentru toți locuitorii, inclusiv țărănimia dependentă; că această oaganizare este în ființă și înaintea domniei lui Mircea și că situația este similară pentru Moldova, în secolul al XV-lea⁴⁶. De altfel, și în această direcție, documentele sînt clare și bine cunoscute; satul Pulcovți este scutit de toate slujbele și dădiile în favoarea ctitoriei Strugalea: „...numai la oastea cea mare să slujească domniei mele, iar alta nimic mai mult“ adaogă Mircea cel Bătrîn, la 11 mai 1409⁴⁷. Aceași prevedere și pentru satele dependente Ciulinia, Mociuriș, Ohaba, Frînghișești, Dobrușești, Izvorani, Turbați, Ghermănești, Beala sau Preslop unde, tot voievodul Mircea adaogă: „...numai la oastea cea mare să se pregătească...“⁴⁸. O îndatorire la fel exista și pentru țirgoveți, inclusiv cei dependenți⁴⁹. Ca atare, nici în alcătuirea oștirii nu se poate afla o dovadă în sprijinul teoriei despre fărâmițarea feudală în cele două țări românești, în sec. XIV—XV.

Dar domeniul feudal din Țara Românească și Moldova? Este asemănător celui din Europa apuseană? Cuprinde cele două părți principale — „rezerva“ seniorului cultivată prin clacă și delnițele țărănilor dependenți? Unii cercetători au răspuns afirmativ și au considerat că moșile de la sud și est de Carpați sînt împărțite la fel ca domeniul occidental⁵⁰. Pentru a cunoaște realitatea ne întoarcem la mărturiile epocii. Răspunsul este negativ: documentele muntene și moldovene din secolele XIV și XV nu atestă — nici direct, nici indirect⁵¹ — existența unei „rezerve“ feudale. Aceleași mărturii ne dau posibilitatea să apreciem însă mărimea domeniilor boierești: marea majoritate cuprind 1—2 sate; o parte au 3—4 sate; puține — pînă la zece sate; ca o excepție apar stăpîniri boierești cu zeci de sate⁵². Numai acestea din urmă ar fi comparabile ca întindere cu domeniul feudal apusean; dar nici la aceste mari stăpîniri boierești „rezerva“ nu este atestată documentar.

diferite. Dar, în ce privește tema sa centrală, lucrarea cercetătorului Manole Neagoe demonstrează, prin analiza strînsă a documentelor și prin examinarea critică a argumentelor invocate de alți cercetători, că nu a existat o fărîmițare feudală în statele românești de la sud și est de Carpați pînă către mijlocul secolului XV. Ca urmare, cade și opinia despre o pretinsă centralizare a puterii după 1450, de către domnie, cu ajutorul unor forțe interne.

Pentru curțile boierești și rolul lor: M. Neagoe, *op. cit.*, p. 67—77.

⁴⁵ Despre cetele boierești vezi pagina precedentă; despre slugile boierilor, vezi supra, p. 13.

⁴⁶ N. Stoicescu, *Oastea cea mare în Țara Românească și Moldova*, în volumul „Oastea cea mare“, București 1972, p. 36; cf. p. 35, nota 25 și p. 39—41; Manole Neagoe, *Op. cit.*, p. 77—98.

⁴⁷ D.R.H., B, I, p. 76 (nr. 35).

⁴⁸ *Ibidem*, p. 74 (nr. 34), p. 51 (nr. 21), p. 58 (nr. 24), p. 217—218, 391, 404, 415, 459, p. 82 (nr. 38).

⁴⁹ D.R.H., B, I, p. 84 (nr. 39), doc. din 1417—1418.

⁵⁰ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală...* p. 119, 213—214, 226—229; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964, p. 82—83, 86; *Istoria României*, II, p. 310—312.

⁵¹ Dovezile indirecte ale existenței rezervei ar fi, potrivit unor cercetători: menționarea mai frecventă a poienilor; întemeierea de sate noi în locuri „pustii“; trecerea viilor, în actele epocii, ca proprietăți distincte; faptul că grîul ar fi devenit, în secolul XVI, o marfă în comerțul extern și intern și trebuia produs în cantități sporite, prin munca țărănilor dependenți. Aceste opinii sînt analizate și se arată de ce nu pot fi considerate ca mărturii nici directe, nici indirecte ale existenței unei „rezerve“ pe moșile boierești: M. Neagoe, *op. cit.*, p. 126—133 (cu bibliografia respectivă).

⁵² M. Neagoe, *Op. cit.*, p. 133—142.

Erau constituite amintitele moșii ca un teritoriu unitar care, prevăzut cu imunitate, forma o enclavă, un fel de stat în stat?⁵³ Nici această interpretare nu poate fi susținută; când un boier din Moldova are peste zece sate, le aflăm despărțate unele de altele, răspindite, nu odată, în ținuturi diferite⁵⁴. Situația este similară în Țara Românească: marea proprietate boierească sau mănăstirească nu forma, în secolele XIV—XV un singur domeniu teritorial; ea se compunea din sate aflate la zeci de kilometri, uneori la peste 100 km distanță unele de altele⁵⁵.

Sînt și alte aspecte care au fost considerate ca mărturii ale fărîmîțării feudale; astfel, hicienia unor boieri și fuga lor peste hotare; jurămintele date de unii fugari suveranilor străini, de obicei regelui Poloniei; salvconducele trimise de Ștefan cel Mare logofătului Mihul — refugiat tot în Polonia... O cercetare atentă a documentelor demonstrează că hicieniile unor fruntași care-și oferă serviciile unor cirmuitori străini nu pot fi interpretate ca dovezi ale fărîmîțării feudale⁵⁶. (De altfel, cazuri de uneltire împotriva domniei se continuă pînă în secolul al XVIII-lea inclusiv, la fel ca în secolele XIV, XV, XVI și XVII!).

Cît despre cirmuirea lui Ștefan cel Mare, faptele confirmă autoritatea reală exercitată de domn asupra țării; ele nu pot fi interpretate ca o criză a puterii domnești, în sensul că Ștefan n-ar fi îndrăznit să reprime trădarea, că el s-ar fi aflat, de exemplu în bătălia de la Șcheia, în fața „unui uriaș complot feudal”: asemenea interpretări sînt greșite, ele nu rezistă unei confruntări cu documentele⁵⁷.

*

Teoria despre fărîmîțarea feudală în Țara Românească și Moldova în secolul al XIV-lea și prima jumătate a celui următor, nu își află confirmarea documentară. Pentru a cunoaște realitățile unor epoci, să ne întoarcem la toate mărturiile lor, analizate în interdependența lor, după regulile statornicite ale cercetării, fără scheme sau analogii aprioric adoptate.

⁵³ În acest sens conchide P. P. Panaitescu, *Obștea*... p. 82.

⁵⁴ M. Neagoe, *op. cit.*, p. 142—146; alte aspecte la p. 147—151.

⁵⁵ Analiza la Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV—XV*, p. 241—243; aceeași concluzie la H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 83.

⁵⁶ Demonstrația la M. Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale românești*... p. 179—196.

⁵⁷ Vezi, de exemplu, execuțiile poruncite de Ștefan cel Mare imediat după bătălia de la Baia în decembrie 1467; încă un fapt care demonstrează autoritatea incontestabilă a domnului asupra boierilor: Ș. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XV-e siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467), à la lumière d'une source inédite*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VIII, 1969, nr. 6, p. 967—979; M. Neagoe, *op. cit.*, p. 182—188.

CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE ÎN ISTORIA UNIVERSALĂ

DE

V. CRISTIAN

Sînt puține probele mele care au suscit atîtea discuții printre istorici ca aceea a periodizării. Faptul este lesne explicabil. Periodizarea este legată nu numai de necesități de ordin metodologic, ci și de concepția generală a istoricului privind evoluția societății. S-au putut propune, astfel, numeroase periodizări, care au căpătat o mai largă sau mai redusă răspindire, după cum a fost afirmată și ideea imposibilității unei diviziuni a istoriei omenirii. Aceasta din urmă, cu adepți încă și astăzi, s-a bucurat totuși de o mai mică audiență. Caracterul și complexitatea evoluției istorice au impus dorința unei sistematizări nu numai în spațiu, ci și în timp. Încercări în această privință s-au făcut încă din antichitate. Ele erau legate de concepția religioasă a vremii. Astfel, zoroastrismul propunea o schemă foarte riguroasă pentru o desfășurare totală a istoriei de 12.000 de ani, împărțiți în patru etape egale în funcție de evoluția luptei dintre Ormuzd și Ahriman. Factorul mitologic este prezent și în cunoscuta periodizare a lui Hesiod, în care, dezvoltîndu-se unele idei orientale, lumea este privită ca străbătînd mai multe etape, fiecare din ele constituind un regres față de precedentă, fapt simbolizat și prin raportarea vîrstelor omenirii la diferite metale (aurul, argintul, bronzul, fierul). Ulterior, Evul mediu a impus concepția creștină și în domeniul periodizării. Ea s-a manifestat, îndeosebi, prin schema augustiniană a celor șase vîrste, corespunzătoare celor șase zile ale creației biblice și prin aceea a celor patru monarhii.

Gînditorii antici și medievali nu au propus decît arareori periodizări care să aibă în vedere, în primul rînd, activitatea oamenilor. Pe de altă parte, diferitele etape pe care le-au stabilit nu apar ca trepte ale unei dezvoltări ascendente a omenirii, afirmație valabilă, în ansamblu, și pentru periodizarea creștină.

Umanismul a introdus o nouă manieră în considerarea periodizării. La fel ca întreaga istorie, și aceasta a fost privită într-o viziune laică. Împărțirea tripartită, care s-a generalizat după Chr. Keller, este o expresie a secularizării istoriei. Pe de altă parte, noua periodizare, în diferitele ei variante, a subliniat ideea că, dincolo de zig-zaguri, etapele istoriei umane marchează evoluția sa progresivă. Aprecierea are în vedere, mai ales, progresul realizat prin trecerea la epoca modernă. Dealtfel, este interesant de subliniat că această denumire, acceptată de istoricii din mai multe țări, în locul aceleia de „istoria nouă”, subliniază și conținutul noii epoci nu numai plasarea sa în timp și raportarea la celelalte epoci istorice, cum este cazul cu epoca veche, epoca medie sau, mai recent, cu cea contemporană. De aici însă au sporit și dificultățile delimitării ei, mai ales în privința începutului, fapt care s-a reflectat și în diversitatea soluțiilor preconizate pentru aceasta.

Mai multe date au fost propuse ca început al istoriei moderne universale. Ele se extind pe o perioadă de circa două sute de ani, ceea ce este foarte mult dacă avem în vedere durata totală a epocii moderne. Prima dintre ele a fost 1453. În ochii umaniștilor, care își desfășoară activitatea într-o perioadă relativ apropiată, ea trebuia să apară ca o soluție firească; de vreme ce căderea Imperiului roman de apus marca sfârșitul antichității, prăbușirea Imperiului bizantin, considerat ca o prelungire a Imperiului roman de răsărit, putea să o marcheze pe aceea a Evului mediu. Soluția s-a bucurat de o largă răspândire, fiind adoptată uneori și de învățămîntul istoric din diferite țări, inclusiv în acela de la noi. Treptat însă, pe măsura accelerării și îmbogățirii istoriei, inconveniențele ei au ieșit tot mai pregnant în evidență. Pe de o parte, oricît de largi implicații a avut, căderea Constantinopolului nu a afectat direct decît o regiune limitată¹; pe de altă parte, stabilirea turcilor în capitala Imperiului bizantin nu putea constitui un factor de progres și, cu atît mai puțin, de modernizare. Iată de ce, deși periodizarea aceasta este utilizată încă și astăzi, ea este justificată nu numai prin căderea Constantinopolului, ci și prin evenimentele care au urmat pînă la marile descoperiri geografice². Și acestea au fost considerate, adeseori, drept început al epocii moderne³, după cum au fost propuse și alte soluții.

Atenția acordată de istoricii burghezi începuturilor epocii moderne este cît se poate de firească, ei aparținînd tocmai categoriei sociale care a dominat această perioadă. Criteriile de la care au pornit însă rămîn unilaterale. Chiar atunci cînd se apelează nu numai la un singur factor, ci la mai mulți, aceștia privesc doar anumite aspecte ale devenirii sociale, nu întotdeauna cele mai importante. Or, datorită caracterului unitar al istoriei, este evident că o periodizare științifică a ei nu poate fi realizată decît printr-o considerare globală a evoluției, pornindu-se de la „recunoașterea legilor generale de dezvoltare a societății umane”. Este necesar deci ca, mai întîi, să se aibă în vedere transformările care se petrec în baza economică a societății, dar analiza trebuie extinsă și în alte direcții. Fiind caracterizată în primul rînd, prin esența raporturilor sociale, epoca istorică nu se confundă cu orînduirea. Stabilirea limitelor ei trebuie să aibă în vedere modul în care se realizează trecerea de la o orînduire la alta, apoi evoluția factorilor politici, culturali ș.a.

În aceste condiții, găsirea unui moment de demarcație între două perioade istorice este dificil de realizat. Dificultatea sporește atunci cînd este vorba de istoria universală, care, după cum s-a remarcat, „este a tuturor popoarelor”⁴. În cazul începuturilor epocii moderne, acestea cunosc o mare varietate, soluțiile propuse variînd aproape de la țară la țară, în funcție de evoluția specifică a fiecăruia, de evenimentele și fenomenele determinate pentru aceasta. La scara întregului glob, criteriul nu mai poate fi decît parțial aplicabil. Oricît de important este un eveniment, influența sa asupra altor regiuni nu se realizează decît treptat și în funcție de condițiile locale. Alegerea unui moment precis pentru începuturile epocii moderne universale prezintă inconveniente importante. Ele rezultă din însuși conținutul evoluției istorice și se răstîng, în mod firesc, pe plan metodologic (stabilirea caracterului unui anumit eveniment nu se poate realiza fără o analiză a premiselor sale).

În funcție de aceste considerente, credem, trebuie privită și soluția, acceptată de majoritatea istoricilor marxiști, de a privi Revoluția burgheză din Anglia ca început al istoriei moderne universale. Ea a rezultat din dorința firească de a găsi un moment esențial în evoluția conflictului capitalism-feudalism. Re-

¹ A. D. Xenopol observa, poate prea tranșant, că 1453 reprezintă o „întîmplare mai mult răsăriteană” (*Noțiuni de istorie universală*, II, Iași, 1909, p. 100).

² Vezi, de exemplu, Firmin Roz, *Histoire des Etats-Unis*, Paris, 1934, p. 13—14.

³ Este, printre altele, soluția la care se oprea Xenopol în lucrarea amintită.

⁴ E. M. Jukov, *The Periodisation of World History*, în Comité international des Sciences Historiques, XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm, 21—28 Août 1960, *Rapports. I. Méthodologie. Histoire des Universités. Histoire des prix avant 1750* Göteborg-Stockholm. Uppsala, 1962, p. 75.

⁵ *Ibidem*, p. 74.

voluția engleză constituie prima mare revoluție burgheză. Ea s-a desfășurat într-o țară care deținea și, mai ales, avea să aibă un rol important pe plan internațional. Ea poate fi deci considerată ca fiind, după cum observa Marx, o „revoluție europeană”, și chiar, ne permitem să adăugăm, o revoluție mondială. Evenimentele de la mijlocul secolului al XVII-lea din Anglia nu au exercitat însă o influență imediată. Este adevărat, în aceeași perioadă au loc și alte ridicări sociale, dar coincidența lor în timp nu este legată și de o apropiere sub raportul conținutului. O anumită legătură se poate stabili cu Frondele, dar ea este doar de suprafață; în vreme ce Revoluția engleză, dincolo de un anumit conservatorism, era îndreptată spre viitor, Frondele (mai ales cea de a doua, dar și Fronda parlamentară), chiar dacă aveau și unele elemente progresiste, ținteau revenirea la o situație din trecut. Alte mișcări ale momentului, cum sînt cele ale lui Massaniello, răscoala cazacilor sub conducerea lui Bogdan Hmelnițki, marea răscoală condusă de Li Ţi-cin ș.a. aveau obiective esențial deosebite, ca urmare a împrejurărilor în care se desfășoară.

Importanța internațională a Revoluției engleze — faptul ni se pare esențial pentru problema discutată — s-a manifestat nu atât în perioada imediat următoare, cît ulterior, mai ales în secolul al XVIII-lea, cînd Anglia burgheză, ca urmare a transformărilor din economia sa, îndeosebi a revoluției industriale, a devenit prima putere economică a lumii. Chiar influența ei pe plan cultural s-a realizat cu precădere tot în „veacul luminilor”, cînd exemplul politic britanic și ideologia engleză au întîlnit dincolo de Canalul Mîneei condiții care să asigure o receptare creatoare a lor.

Elementele menționate subliniază dificultatea alegerii ca moment de demarcație între două perioade ale istoriei universale a unui eveniment produs într-o singură țară.

O comparație cu celelalte momente de trecere reliefează și mai limpede lucrurile. În trecerea de la Antichitate la evul mediu, căderea Imperiului roman de apus are o importanță mult mai largă, atît prin spațiul întins a cărui evoluție este modificată, cît și prin profunzimea procesului social-politic. Dealtfel, căderea Imperiului reprezintă mai mult o reflectare evenimentială a unui fenomen cu adînci rădăcini, distrugerea cadrului instituțional care apăra sclavia ducînd la generalizarea unui nou sistem social-economic. Situația este asemănătoare și în ceea ce privește trecerea de la epoca modernă la cea contemporană. Marea revoluție socialistă din Octombrie a modificat radical evoluția unei mari regiuni a globului. Mai ales ea a introdus relații fundamentale noi, care nu se putuseră manifesta în perioada anterioară, cu atît mai puțin să coexiste cu cele vechi, cum este cazul în perioada anterioară revoluțiilor burgheze. În aproximativ același timp, în întreaga lume s-au produs importante fenomene înnoitoare. În mai multe țări au avut loc mișcări revoluționare cu caracter socialist. Într-o importantă parte a Europei, lupta națională și-a găsit încununarea în formarea statelor unitare și independente. În general, sfîrșitul primului război mondial duce la o față mult mai schimbată a lumii, chiar dacă într-o bună parte a ei persistă situații create anterior.

Pentru începutul epocii moderne nu există un eveniment sau un grup de evenimente cu consecințe atît de largi. De aceea, soluția care ne apare cea mai firească este aceea a stabilirii unei perioade de tranziție între două epoci, în care transformările să fie suficient de consistente pentru a marca sfîrșitul incontestabil al lumii medievale. Nu avem în vedere aici întreaga perioadă de tranziție de la feudalism la capitalism, neapărînd complet nici una din cele două orînduiri, deși, în ansamblu, ea este mai mult legată de perioada modernă decît de evul mediu. Credem că din ea trebuie reținută acea parte cînd raportul dintre vechi și nou se modifică în favoarea ultimului, cînd noul, modernul, devine preponderent și definitoriu pentru evoluția societății, cînd el marchează un proces devenit în mod clar ireversibil. Firește, aceasta nu se poate raporta la întregul glob. Pînă în plină epocă modernă, o bună parte a lumii a trăit pe trepte diferite de dezvoltare, de la paleolitic pînă la capitalism. Este necesar ca, ținînd seama de raporturile dintre diferitele regiuni ale globului, să avem în vedere, mai întîi, dezvoltarea acelor unde fenomenul modernizării își are începuturile.

unde a ajuns pentru prima dată la maturizare și a anunțat transformări cu caracter general.

În lumina celor arătate pînă acum, considerăm că soluția cea mai adecvată pentru stabilirea începuturilor istoriei moderne universale, soluție care a mai fost propusă de istorici marxști⁶, este aceea a opțiunii pentru secolul al XVI-lea. În ansamblul său, acesta cuprinde importante transformări, în toate domeniile vieții sociale. Este adevărat, unele din ele își au începuturile în secolul anterior, dar abia acum ele capătă necesara consistență pentru marcarea unei epoci noi.

Deosebit de interesante și sugestive sub acest raport sînt considerațiile lui Marx și Engels. Preocupările lor de a descifra esența capitalismului — elementul definitoriu al perioadei moderne — i-au condus la necesitatea precizării începuturilor acestuia. Aprecierile lor au în vedere tocmai transformările profunde, structurale. Stabilind deosebirea fundamentală între cele două epoci, Engels arăta că „înaintea producției capitaliste, așadar în evul mediu, exista pretutindeni mica producție, bazată pe proprietatea privată a muncitorilor asupra mijloacelor lor de producție [...]. Mijloacele de muncă erau mijloace individuale de muncă [...]. A le concentra, a le extinde, a prefăce aceste mijloace de producție fărîmîtate și reduse în pirghiile de producție puternice din zilele noastre — iată rolul istoric al modului de producție capitalist și al purtătoarei lui, burghezia. Felul în care burghezia a îndeplinit aceasta, începînd din secolul al XV-lea, trecînd prin cele trei trepte: cooperăția simplă, manufactura și marea industrie a fost descris de Marx”⁷. Constatarea acestor realități îl determină pe Engels să facă în *Dialectica naturii*, o apreciere tranșantă în legătură cu problema periodizării. „Studiul modern al naturii”, spune el aici, „își are începuturile, ca și toată istoria modernă, în acea epocă grandioasă pe care noi, germanii, o numim [...] reformă, francezii — renaștere, iar italienii — cinquecento. Este epoca care începe în a doua jumătate a secolului al XV-lea”⁸. După cum rezultă din textul lui Engels, fenomenul și-a găsit adevărata sa amploare în secolul al XVI-lea, chiar dacă începuturile sale sînt mai vechi. Este ceea ce sublinia Marx într-un text cit se poate de explicit în legătură cu problema la care ne referim: „Cu toate că întîlnim începuturi ale producției capitaliste, în mod sporadic, în unele orașe mediteraneene încă în secolul al XIV-lea și al XV-lea, *era capitalistă* (subl. lui Marx) datează abia din secolul al XVI-lea”⁹.

Aprecierile de mai sus ne apar întru totul justificate de cercetările recente. Acestea au subliniat pregnant că, într-o bună parte a Europei, structura economică din secolul al XVI-lea nu mai este aceea a evului mediu. Economia autarhică a dispărut, fiind subminată de diviziunea socială a muncii; orașul și satul își diferențiază funcția socială. Meșteșugul păstrează încă un loc important (așa cum îl va păstra pînă tîrziu), dar forma superioară de organizare a producției industriale, manufactura, se afirmă tot mai mult. În cîteva ramuri fundamentale ea devine încă din această perioadă preponderentă, cum este cazul cu vechile domenii ale industriei miniere și a construcțiilor navale, sau cel de curînd apărut al tipografiei, cărțile oferind „cel mai vechi exemplu de producție standardizată în masă”¹⁰. Adevăratul rol al manufacturii în transformarea caracterului economiei este pus în valoare însă, nu numai de forma ei centralizată, ci și de

⁶ Printre alții de Andrei Oțetea, care a motivat-o succint la Congresul internațional de științe istorice de la Stockholm din 1960 (*Actes du Congrès, Göteborg-Stockholm-Uppsala*, 1962, p. 57—58) și a reluat unele idei în lucrarea sa *Renașterea*, Ed. științ., 1964.

⁷ Fr. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, II, E.S.P.L.P., 1955, p. 145.

⁸ *Ibidem*, p. 59.

⁹ Aprecierea este făcută pe baza cunoscutei analize pe care Marx o face în capitolul 24 din *Capitalul* (vol. I, București, 1948, p. 636. *Despre așa-numita acumulare primitivă a capitalului*). Marx avea aici în vedere și deosebirile existente între diferitele regiuni ale Europei; în Anglia, arăta el, „preludiul răsturnării care a dat naștere bazei modului de producție capitalist are loc în ultima treime a secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea (*Ibidem*, p. 637).

¹⁰ A. Oțetea, *Renașterea*, p. 52.

forma descentralizată. Exemplul cel mai concludent îl constituie aici industria textilă, în care transformările sînt cît se poate de evidente în secolul al XVI-lea, în importante regiuni ale Europei occidentale. Or, industria textilă reprezenta o ramură economică de bază; pe de altă parte, practicarea ei în maniera tradițională îi oferise posibilitatea de a se încadra aproape complet în economia autarhică. Transformările în acest sector sînt deci cu atît mai importante pentru ansamblul evoluției economiei.

Importante modificări se produc paralel și în agricultură. Procesul de emancipare al țăranilor este mai vechi, el fiind accentuat tocmai în regiunile unde existau orașe numeroase și o circulație intensă¹¹. Acestea au determinat o sporire a cererii de produse agricole, impunînd deci o cultură mai rațională a pămîntului. Faptul se reflectă și în procesul de transformare a proprietății funciare de tip medieval, condiționate, într-o proprietate capitalistă, deplină în același timp, în care eliberează o importantă forță de muncă. În secolul al XVI-lea procesul este deosebit de accentuat, expresia ea mai puternică oferind-o „împrejurările” din Anglia.

Mutațiile din mediul urban și rural, separarea industriei de agricultură, au avut drept consecință economică esențială dezvoltarea comerțului intern, inclusiv formarea piețelor naționale, și extern. În evul mediu, schimbul fusese redus la minimum posibil. Economia capitalistă, dimpotrivă, bazată pe producția-marfă, este caracterizată prin dezvoltarea relațiilor comerciale. Din secolul al XVI-lea, acestea devin deosebit de intense, devin un element fundamental al vieții economice; se poate explica astfel cum olandezii și-au putut baza ascensiunea social-economică din această perioadă pornind în primul rînd tocmai de la comerț. Legăturile de schimb ale epocii au impus și noi forme de organizare; apar acum companiile pe acțiuni, tipic capitaliste.

Mutațiile amintite au determinat o accelerare a activităților economice, ca și o utilizare mai rațională a resurselor financiare. Acumulări de capital sînt frecvente și în perioadele anterioare. În cea mai mare parte a lor însă, ele nu erau utilizate în scopuri lucrative; preponderent era capitalul cămătăresc, fără influență asupra dezvoltării economiei. Apariția capitalului bancar a modificat situația, întrucît acesta acționează asupra forțelor de producție. După cum observa Marx, „circulația mărfurilor este punctul de plecare al capitalului. Producție de mărfuri, circulație dezvoltată a mărfurilor, comerț, iată condițiile istorice în care ia naștere capitalul. Comerțul mondial și piața mondială inaugurează în secolul al XVI-lea istoria modernă a capitalului”¹².

Transformările economice au determinat profunde transformări sociale. Categoriile specifice evului mediu continuă să existe, dar rolul lor a scăzut evident în această perioadă chiar dacă sub raport strict cantitativ ele mai dețin supremația. Nobilimea dispune încă de cea mai importantă parte a economiei. Puterea sa economică este însă statică. Ea apare deci într-o situație dezavantajată față de puterea economică a burgheziei, care are un caracter dinamic. Superioritatea acesteia din urmă este sesizată uneori de nobilii înșiși. Cea mai revelatorie atitudine este aici aceea a noli nobilimi engleze, interesată atît în transformarea capitalistă a agriculturii, cît și în participarea la acțiuni comerciale și industriale. Și în alte țări, superioritatea activității economice a burgheziei își găsește de multe ori recunoașterea; mercantilismul, pe care-l practică unele țări europene începînd din această perioadă, este o manieră burgheză de concepere a politicii economice a statului.

Odată cu manufactura, transformări sociale profunde se produc și la celălalt pol al societății, ca urmare a modificării locului lucrătorilor în societate. Cu toate încercările meșterilor de a transforma corporațiile în organizații închise și de a împiedica ascensiunea calfelor, aceștia se puteau considera totuși, dincolo de acțiunile pentru apărarea drepturilor lor, ca patroni în devenire, cu toate consecințele care decurg de aici sub raportul atitudinii sociale. Separarea producătorului de mijloacele de producție a modificat situația ducînd, după cum

¹¹ *Ibidem*, p. 66.

¹² K. Marx, *Capitalul*, I, p. 159.

observa Engels, la „condamnarea muncitorului, la munca salariată pe viață”¹³. Lucrătorul din manufactură știe că el nu-și va putea depăși decît în mod excepțional condiția socială, pe care o va transmite și urmașilor săi. Atît poziția, cît și mentalitatea sa se deosebesc deci de cele a lucrătorului medieval, anticipîndu-le pe acelea ale proletarului industrial.

Mutațiile social-economice din secolul al XVI-lea se asociază cu modernizarea instituțională a Europei. Elementul esențial îl constituie progresul realizat în procesul de centralizare statală, proces cu consecințe deosebit de importante.

Caracteristică lumii medievale a fost fărîmîțarea politică. Ea a fost o reflecție a stadiului dezvoltării economice și, în același timp, a întărit tendința spre o autarhie economică. În asemenea împrejurări, cărora li se adăuga anarhia feudală, progresul social nu se putea realiza decît în limite foarte înguste și într-un ritm extrem de lent. Accelerarea dezvoltării societății nu se putea realiza decît într-un alt cadru de organizare a ei. El a fost constituit de statul centralizat. „Tendința de a forma state naționale”, observa Engels, „constituie una din principalele pirghii de progres din evul mediu”¹⁴. Pentru el este limpede caracterul progresist al acțiunii regalității în acest sens. „Ea reprezenta ordinea în mijlocul dezordinii, reprezenta națiunea ce se constituia, în opoziție cu fărîmîțarea în state vasale rebele”¹⁵. În jurul ei trebuiau să se grupeze toate forțele purtătoare ale progresului, întrucît, „toate elementele revoluționare, care se formau chiar în sinul feudalismului, erau legate de regalitate în aceeași măsură în care aceasta era legată de ele”¹⁶. Principala dintre ele a fost burghezia. Aceasta a oferit un sprijin multilateral monarhiei, ajutînd-o să creeze organele statului modern și să înfrîngă rezistența feudalilor. Mai întîi, i-a oferit suportul economic indispensabil. Din rîndurile ei au fost recrutați membrii aparatului birocratic al statului centralizat. Legiști burghezi au justificat teoretic puterea monarhică, invocînd atît argumentul teologic al puterii divine a regelui, cît și principiile dreptului roman, la școala căruia erau crescuți. Puterea politică a nobilimii este îngrădită astfel într-o însemnată măsură, prin acțiunea unui aparat de stat strict subordonat regelui, în care elementul burghez are un rol esențial. Astfel, „nobilimea feudală își păstrează proeminența socială, dar pierde supremația economică și politică”¹⁷. Poziția regelui s-a întărit prin apariția armatei permanente, instrument esențial nu numai împotriva amenințărilor externe, ci și a ridicărilor interne, indiferent că acestea veneau din partea categoriilor populare sau ale nobililor.

Un element esențial în transformarea caracterului statului l-a constituit procesul de formare a națiunilor, proces prin excelență modern. Or, începuturile sale se plasează tocmai în jurul anului 1500, în legătură cu înnoirile social-economice ale societății occidentale și stimulat în parte de consecințele Războiului de o sută de ani. Procesul a determinat impunerea unor prime state naționale, mai întîi în apusul Europei. Rolul acestora a fost deosebit în dezvoltarea societății, prin asigurarea cadrului optim de dezvoltare al diferitelor colectivități umane. Importanța lor este pusă în evidență și de intensitatea luptei ulterioare pentru constituirea unor state naționale, fenomen care se extinde practic pe toată durata epocii moderne. Începuturile sale trebuie considerate, cu atît mai mult deci, atunci cînd ne propunem să stabilim începuturile epocii moderne.

Produs al dezvoltării social-economice a societății, statul național centralizat a favorizat-o substanțial la rîndul său¹⁸. Impunînd pretutindeni aceleași legi, menținînd ordinea și liniștea internă, el a creat condiții indispensabile pentru dezvoltarea industriei și comerțului, asigurînd consolidarea puterii economice a

¹³ K. Marx, Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, II, p. 163.

¹⁴ K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 21, Editura politică, 1965, p. 394.

¹⁵ *Ibidem*, p. 395.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 439.

¹⁸ K. Marx, Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, II, p. 59. „Regalitatea, sprijinindu-se pe tîrgoveți, a frînt puterea nobilimii feudale, și a întemeiat marile monarhii bazate în esență pe naționalități, în cadrul cărora s-au dezvoltat națiunile europene moderne și societatea burgheză modernă”.

burgheziei. Numai în cadrul statelor centralizate a putut apare o piață unică, condiție indispensabilă a avântului economic modern. Importanța centralizării pentru viața economică este subliniată și de mutarea centrelor acestea începînd din jurul anului 1500. În condițiile unei Europe fărîmîțate, preponderența economică putuse reveni micilor state italiene și germane. Ele o pierd însă pe măsură ce în alte părți se realizează centralizarea, locul lor fiind luat de mari state naționale cum sînt Anglia și Franța. A contribuit la aceasta și deplasarea căilor comerciale ca urmare a descoperirilor geografice; acestea însă au putut fi înfăptuite tocmai de statele centralizate și, fapt la fel de semnificativ, la relativ puțină vreme după realizarea unității lor politice. Monarhia centralizată dispunea de mijloacele necesare pentru sprijinirea întreprinderilor externe ale burgheziei, o putea proteja mai eficient împotriva concurenței externe. Chiar dacă, mercantilismul a avut la origine și rațiuni politico-militare, el a favorizat dezvoltarea burgheziilor naționale.

Sub multiple raporturi deci, statul centralizat a constituit un catalizator al dezvoltării sociale. Constatînd că „secolul al XVI-lea a fost epoca formării marilor monarhii”, Marx era îndreptățit astfel să afirme că „monarhia absolută apare ca un centru civilizator, ca un element de unificare a societății”, că ea a fost „laboratorul în care diferitele elemente ale societății erau contopite și prelucrate în așa fel, încît autoadministrarea locală pe care orașele o exercitau în evul mediu ceda locul său dominației generale și autorității publice a societății civile”¹⁹.

Procesul modernizării interne a statelor a influențat și modernizarea relațiilor internaționale, mai ales că fenomenul centralizării s-a extins, în maniere deosebite, în mai multe regiuni ale Europei²⁰. Situația internațională a evului mediu fusese dominată de tendințele universaliste ale papalității și imperiului, a căror acțiune era facilitată de fărîmîțarea feudală. Aceste tendințe s-au atenuat treptat. Cele ale papalității au fost puternic lovite de criza pe care o traversează aceasta de la începutul secolului al XIV-lea, în care unii istorici au văzut chiar sfîrșitul evului mediu²¹, cele ale Imperiului au fost și ele zădărnice în veacul al XVI-lea. Începînd din acest secol, elementul definitoriu al vieții internaționale îl constituie raporturile dintre satele centralizate. Acestea acționează în numele interesului de stat, fără a mai ține seama de vechile principii medievale, inclusiv de considerente religioase; pentru a face față amenințării habsburgice, Francisc I nu ezită să se alieze cu Imperiul otoman²². Principiul care va domina va fi acela al echilibrului de forțe. Pentru a-l putea asigura și pentru a veghea în permanență la protejarea intereselor proprii s-a apelat la modalitatea modernă a diplomației permanente²³, necunoscută înaintea secolului al XVI-lea decît ca o excepție. În același timp, crearea marilor state și impunerea unor relații diplomatice au determinat apariția dreptului internațional; adevăratul său creator este Hugo Grotius, dar opera sa a fost precedată și pregătită în secolul anterior de scrieri cum sînt cele ale olandezului Balthazar Ayala sau italianului Alberico Gentile.

În secolul al XVI-lea se produce și o altă transformare amplă și profundă, aflată în strînsă interdependență cu mutațiile amintite — Reforma. În ultimă

¹⁹ K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 10, Editura politică, 1961, p. 460. Marx făcea o excepție pentru Spania din această perioadă, în care „nobilimea decădea fără a-și pierde privilegiile cele mai dăunătoare, în timp ce orașele își pierdeau puterea lor din evul mediu fără a dobîndi importanța proprie orașelor moderne”.

²⁰ Engels observa că „pretutindeni în Europa, pînă departe în țările periferice, care nu parcuseră întregă etapă a feudalismului, puterea regală a căpătat concomitent supremația” (K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 21, p. 398).

²¹ Vezi A. Oletea, *op. cit.*, p. 152.

²² „Alianța Franței cu Turcia înseamnă, din punctul de vedere al politicii externe, sfîrșitul evului mediu” (*Ibidem*, p. 235).

²³ *Istoria diplomației*, sub red. V. A. Zorin ș.a., ed. a doua, I, București, 1962, p. 201.

instanță, aceasta era un rezultat al ascensiunii burgheziei²⁴. „Marea și puternica Reformă care se naște în secolul al XVI-lea”, observa Marx, este „fiică a acelei forme a noii economii care se ivește atunci și se impune lumii repede cîștigate, economia capitalistă”. Ea este un rezultat al contradicțiilor fundamentale între caracterul bisericii catolice, adecvată feudalismului, și noile cerințe ale societății. S-a observat, pe bună dreptate, că Reforma „s-ar fi produs în mod necesar, chiar dacă biserica catolică n-ar fi abuzat de lunga ei stăpînire fără control”²⁵. Faptul că orașele au jucat un rol hotărîtor în introducerea reformei²⁶ este cît se poate de semnificativ, chiar dacă ea s-a extins și asupra unei însemnate părți a lumii rurale. Într-o manieră religioasă erau formulate principiile de acțiune ale burgheziei, caracterizată printr-un spirit întreprinzător. Teza lui Calvin că „lenea și trîndăvia sînt afurisite de Dumnezeu”, răspundea exact tendințelor unui burghez care este, prin excelență, om de acțiune. Cînd Voltaire va spune mai tîrziu că „a nu fi ocupat și a nu exista este același lucru pentru om”, el răspundea aceleiași tendințe²⁷, adversarul implacabil al bisericii din „secolul luminilor” exprîmînd, într-o altă manieră, aceeași idee ca reformatorul din veacul al XVI-lea. Revendîcîndu-se de la creștinismul primitiv, această biserică „în realitate era cît se poate de modernă”²⁸. Ea a avut un rol important nu numai în transformarea spirituală a unei importante părți a Europei, ci și în catalizarea transformărilor materiale. În același timp, a pus definitiv capăt pretențiilor universaliste ale papalității. Ce-i drept, ea apare ca o mișcare religioasă, dar în această etapă lupta împotriva feudalismului nu se putea duce în mod eficient decît cu arme teologice; să nu uităm că și revoluția burgheză din Anglia secolului al XVII-lea s-a desfășurat în veșmînt religios.

Reforma a constituit astfel un element esențial în procesul de impunere a societății moderne. Ea a reprezentat prima din cele „trei mari bătălii hotărîtoare” în „marea luptă a burgheziei europene împotriva feudalismului”²⁹. Mișcarea lui Luther ca și războiul țărănesc german au constituit doar etapele sale inițiale. Deosebit de importantă a fost mișcarea reformatoare inițiată de Calvin³⁰. Reforma lui Luther și a lui Calvin constituie astfel „revoluția nr. 1 a burgheziei

²⁴ „Cînd Europa ieșea din evul mediu, burghezia orășenească în ascensiune constituie elementul ei revoluționar. Poziția recunoscută pe care și-o cucerise înăuntrul orînduirii feudale medievale devenise prea strîmtă pentru puterea ei de expansiune. Dezvoltarea liberă a burgheziei nu se mai împăca cu sistemul feudal, sistemul feudal trebuia să cadă. Marele centru internațional al sistemului feudal era însă biserica romano-catolică. În ciuda tuturor războaielor interne, ea unea întreaga Europa feudală apuseană într-un vast ansamblu politic [...]. Înainte ca feudalismul laic să poată fi atacat în fiecare țară în parte, trebuie distrusă această organizație centrală, sacră a feudalismului” (K. Marx, Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, II, p. 106). În *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*, subînțind că în opoziție cu catolicismul feudal, „odată cu statornicirea burgheziei s-a dezvoltat erezia protestantă”, Engels sublinia importanța calvinismului care „a servit drept stîndard republicanilor din Genova, Olanda și Scoția, a eliberat Olanda de sub jugul Spaniei și al imperiului german și a furnizat veșmîntul religios pentru actul al doilea al revoluției burgheze, care se desfășura în Anglia” (*Ibidem*, p. 432—433).

²⁵ A. Oțetea, *Renașterea și Reforma*, Ed. științifică, 1968, p. 265.

²⁶ Vezi, de exemplu, pentru pîtrunderea lutheranismului în orașele hanseatice Ph. Dollinger, *La Hanse (XIII—XVII secole)*, Paris, 1964, p. 393 și urm.

²⁷ J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, II, Paris, 1959, p. 8.

²⁸ F. Engels, *Războiul țărănesc german*, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 7, p. 281—282.

²⁹ F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, în K. Marx, F. Engels, *Opere alese în două volume*, II, p. 107.

³⁰ *Ibidem*, p. 107—108. Vezi și *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*, *Ibidem*, p. 433.

³¹ F. Engels, *Cu privire la „Războiul țărănesc”*, în K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 21, p. 400.

[...] care era mult mai europeană decât cea engleză și care a devenit mult mai repede europeană decât cea franceză³¹. În câteva decenii, protestantismul a eliberat de sub autoritatea Romei majoritatea lumii germane și elvețiene, jumătate din Țările de Jos, țările scandinave, Anglia, a făcut progrese importante, temporare sau durabile, în Franța, Polonia și Ungaria. Ea a constituit suportul ideologic pentru ridicarea revoluționară din care avea să rezulte, prin înfringerea Spaniei catolice, Republica Provinciilor Unite, ca și, mai târziu, pentru revoluția engleză. Rolul său este deosebit de important și în transformarea burgheză a unor țări în care nu au avut loc revoluții burgheze în sensul strict al cuvântului — Elveția, țările nordice.

Amploarea transformărilor din secolul al XVI-lea este subliniată în mod pregnant și de procesul de modernizare a culturii. El este o reflectare a profundelor înnoiri ale epocii, dând expresie noii atitudini sociale pe care o cultivă burghezia. Aceasta avea nevoie de o teorie care, „întemeind valoarea umană nu pe naștere ci pe merit, să-i confirme sentimentul superiorității sale“. De aici a rezultat umanismul, „care a devenit forma de conștiință a burgheziei“³². S-a vorbit mult, mai ales în ultima vreme, în legătură cu caracterul umanismului și al Renașterii, a raportului lor cu perioada anterioară. Unii istorici văd în ele o simplă prelungire a evului mediu, care ar fi anticipat toate trăsăturile lor. Nu intrăm aici în detalii; ne limităm la observația comună că fiecare fenomen este pregătit de perioada anterioară. Important este momentul când se realizează o transformare calitativă în raport cu aceasta. Or, cultura Renașterii apare tocmai ca un asemenea produs al unei lumi urbane dezvoltate. Umanismul renașcentist are un caracter esențial deosebit de acela al umanismului medieval. Două, mai ales, sînt trăsăturile care îi definesc noutatea. Mai întîi, el pune în centrul preocupărilor sale omul, omul preocupat exclusiv de viața terestră, omul ca măsură a tuturor lucrurilor. În același timp, umanismul procedează la o laicizare a culturii. Această dublă atitudine era imposibilă în evul mediu, perioadă față de care umanistii au conștiința că sînt net separați. Tocmai de aceea apelează ei la antichitatea clasică, care oferea idei și modele profane, asemănătoare cu cele necesitate de noua epocă, bazate pe o autoritate care putea contrabalansa pe aceea a bisericii catolice.

Această nouă atitudine s-a realizat treptat mai întîi în Italia, cu viața sa urbană dezvoltată. Ea a fost anticipată încă de Dante „ultimul poet al evului mediu și cel dintîi al epocii moderne“, a cărui operă anunța „sfîrșitul evului mediu și zorile epocii noi, moderne“³³. Principiile de esență medievală pe care le întîlnim la autorul *Divinei Comedii*³⁴ sînt treptat abandonate. În jurul anului 1500 cultura umanistă are incontestabil un caracter modern. Din Italia, ea s-a putut treptat extinde în alte țări³⁵, favorizată de procesul de centralizare statală. În fiecare țară ea a îmbrăcat diferite particularități, dar esența sa o diferențiază de cultura medievală. Aprecierea este valabilă în general, dar ea își găsește o ilustrare pregnantă în diferitele manifestări ale vieții spirituale — literatura, artele plastice, filosofia ș.a. Deosebit de revelator este exemplul istoriografiei.

În decursul evului mediu, aceasta a fost dominată de concepția istorică creștină și s-a manifestat aproape exclusiv în forma mai puțin pretențioaselor anale și cronici. Renașterea a impus o transformare fundamentală. Istoria a fost secularizată; cei care o practică nu se declară pe față împotriva religiei și bisericii — cum vor proceda mai târziu iluminiștii — dar le ignoră, încercînd să explice întreaga istorie prin cauze umane și naturale. Istoria apare ca un produs

³² A. Oțetea, *Renașterea*, p. 237.

³³ K. Marx, F. Engels, *Manifestul Partidului Comunist. Prefață*, Ed. politică, 1960, p. 26.

³⁴ Paul Renucci, *Dante et l'histoire*, „Europe“, nr. 437—438, sept.-oct. 1965, p. 36—57.

³⁵ În a doua jumătate a secolului al XV-lea, arăta Engels, „în Italia, Franța, Germania se ivi o literatură nouă, prima literatură modernă; Anglia și Spania cunoscuseră curînd după aceea epoca clasică a literaturii lor“ (K. Marx, F. Engels, *Opere alese în două volume*, II, p. 60).

al activității umane și nu ca realizare a unui plan divin. Numai astfel putea ea servi interesele oamenilor. Laicizarea istoriei determină și modificarea conținutului; viziunea universală face loc preocupării pentru evoluția propriului stat. Istoricul își consideră opera ca avînd o înaltă menire socială, într-un sens asemănător cu acela al anticilor, renunțînd la umilința frecvent afișată a cronicarului medieval. El caută deci să-i dea unitate și valoare artistică, elemente de asemenea absente în majoritatea scrierilor istorice medievale. Sub toate raporturile, istoriografia umanistă are un caracter modern. Faptul este aproape general acceptat, atît de istoricii burghezi³⁶, cît și de istoricii marxisti³⁷. Faptul ni se pare semnificativ pentru problema pe care o discutăm. Istoriografia este deosebit de strîns legată, mai strîns decît alte discipline, de evoluția societății în ansamblu. Este greu de acceptat că ar putea avea un caracter modern, în vreme ce lumea s-ar afla încă în evul mediu. Numai modernizarea societății permite modernizarea istoriografiei, pe care istoricii o pot înțelege și aprecia mai bine decît alte domenii, opiniile lor în privința modificării caracterului ei fiind astfel cu atît mai importante.

Modernizarea culturii s-a produs nu numai prin modificarea caracterului, ci și prin crearea condițiilor pentru ampla ei difuziune. Cu unele excepții, evul mediu fusese o perioadă de ignoranță. Aceasta devenea însă incompatibilă cu lumea puternic urbanizată, preocupată de industrie și comerț; la rîndul său, statul centralizat cerea să fie slujit de oameni instruiți. Dezvoltarea unui învățămînt laic, opus celui scolastic medieval, a fost astfel o consecință firească pentru o societate care avea nevoie de tot mai mulți comercianți, industriași, funcționari și ale cărei necesități spirituale cereau sporirea producției literar-artistice. Acțiunea învățămîntului s-a îmbinat aici cu aceea a noului instrument tiparul. Acesta a permis un salt considerabil în privința posibilităților de difuziune a culturii, acțiune cu consecințe sociale extrem de importante. Datorită și progreselor învățămîntului, numărul tipografiilor a sporit extrem de repede — la sfîrșitul secolului al XV-lea existau 73 de tipografii în Italia, 51 în Germania, 39 în Franța³⁸. Difuziunea culturii a fost accelerată și de progresele Reformei, care, introducînd Biblia în limba populară, a contribuit la dezvoltarea culturală a unor cercuri foarte largi. Utilizarea limbii naționale (care s-a impus dealtfel și în administrație) a fost esențială pentru ampla difuziune a culturii, ca și pentru acțiunea ei socială, care a contribuit la accelerarea procesului de modernizare³⁹.

Ne-am referit pînă acum la transformările care s-au produs în Europa. Secolul al XVI-lea constituie însă o perioadă cînd au loc importante mutații la scară mondială, ca urmare a marilor descoperiri geografice începute la sfîrșitul secolului precedent.

Pînă spre 1500, diferitele regiuni ale lumii s-au dezvoltat izolat, cu contacte puține între ele (care au fost în bună parte conflicte armate, încetinind și nu ajutînd evoluția socială) sau necunoscîndu-se de fel. Se poate astfel spune că, de fapt, nu exista o „lume”, ci mai multe lumi separate⁴⁰. Situația nu era de natură să contribuie la accelerarea dezvoltării omenirii; ritmul în genere lent

³⁶ Cum sînt, printre alții, Ed. Fueter, (*Geschichte der neuen Historiographie*, 1911) și F. Lefebvre (*La naissance de l'historiographie moderne*, Paris, 1971).

³⁷ *Istoriografia novovo vremeni stran Evropi i Ameriki*, Moscova, 1967, lucrare colectivă, (redactor responsabil I. S. Galkin), la alcătuirea căreia, în afara istoricilor sovietici, au participat pentru unele capitole și istorici marxisti din alte țări.

³⁸ A. Oțetea, *Renașterea*, p. 299.

³⁹ „Răspîndirea tiparului, reînviearea interesului pentru studiul literaturii antice, întreaga mișcare culturală care de pe la 1450 a devenit tot mai puternică și mai generală, toate acestea au fost în favoarea bürgerimii și regalității în lupta lor împotriva feudalismului”, arată Engels (K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 21, Editura politică, 1965, p. 398).

⁴⁰ *Histoire générale des civilisations*, sub red. M. Crouzet, vol. 4, P.U.F., 1961 p. 2.

al evoluției trebuie raportat și la această situație. Dealtfel, tehnica transporturilor nici nu permitea stabilirea unor legături permanente între regiunile mai îndepărtate; navigatorii antici și medievali trebuiau să se limiteze astfel, în general, la cabotaj. Începînd din secolul al XIII-lea, europenii au transformat arta navigației, care a oferit posibilitatea călătoriilor îndepărtate de la sfîrșitul secolului al XV-lea.

Marile descoperiri geografice nu sînt doar un rezultat al dezvoltării tehnicii maritime. În ultimă instanță, ele sînt o prelungire la scară mondială a efervescentei activități din Europa celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea. Pregătirea lor a fost asigurată de intensificarea legăturilor de schimb între țările europene și favorizată de sprijinul mai puternic pe care îl puteau da statele centralizate⁴¹. Este adevărat, goana după aur și mirodenii a putut fi un scop și al lumii feudale, dar navigația în scopuri comerciale era o îndeletnicire burgheză. În plus, descoperirile au depășit cu mult scopurile inițiale, avînd consecințe deosebit de importante.

Prin intermediul descoperirilor au fost puse în legătură regiuni care se aflau pe trepte deosebite de dezvoltare. Astfel, s-a putut realiza o diviziune a muncii la nivelul întregului glob și, prin aceasta, o piață mondială⁴², cu consecințe extrem de importante pentru toate regiunile lumii. Comerțul internațional a fost extins într-o arie mult mai largă — locul mărilor este luat de oceane — și în același timp mai sigură decît vechiul centru al comerțului maritim. Mediterana, stăpînită în bună parte de turci și bîntuită de pirai⁴³.

Descoperirile au pus în contact societăți aflate la nivele reduse de dezvoltare cu societatea cea mai avansată a timpului, care se afla în pragul epocii moderne. A apărut astfel posibilitatea ca și ele să se dezvolte mai repede într-un sens modern. Aceasta s-a realizat fie prin stimularea societăților locale, prin implantarea unor grupuri, aducătoare de noi relații, în regiunile respective, ca și prin dezvoltarea legăturilor dintre Europa și lumea extraeuropeană. Transformările determinate de cuceriri din perioada imediat următoare lor sînt mai reduse, dar ele au creat premisele pentru amplificarea ulterioară a mutațiilor social-politice, prin dezvoltarea elementului burghez și organizarea instituțională modernă. Au fost apoi introduse în colonii realizări ale economiei și tehnicii europene, ca și ale culturii. Toate acestea au creat notabile mutații în colonii încă de pe la mijlocul secolului al XVI-lea.

Descoperirile au avut importante consecințe și asupra societății europene⁴⁴. Ele au contribuit la dezvoltarea comerțului și, în consecință, a industriei, care dispunea ca urmare a lor de surse mult mai abundente de materii prime și de

⁴¹ Este revelator faptul că statele iberice au utilizat pentru întreprinderile lor navale marinari italieni.

⁴² K. Marx, F. Engels, *Opere alese în două volume*, p. 384—485 (Marx către Annenkov, 28 decembrie 1846).

⁴³ Pirateria s-a dezvoltat și în Atlantic, cu unele deosebiri însă (corsarii englezi au contribuit și la dezvoltarea economiei engleze).

⁴⁴ „Descoperirea Americii, ocolirea Africii deschisese burgheziei în ascensiune un nou cîmp de acțiune. Piața indiană și chineză, colonizarea Americii, schimbul cu coloniile, înmulțirea mijloacelor de schimb și a mărfurilor în genere dădură negoțului, navigației, industriei un avînt necunoscut pînă atunci, făcînd prin aceasta ca elementul revoluționar din societatea feudală în descompunere să se dezvolte cu rapiditate. Modul de producție feudal sau corporativ de pînă atunci a industriei nu mai putea satisface cererea de produse care creștea odată cu crearea de noi piețe. Manufactura îi luă locul”, pentru ca mai tirziu să devină și ea insuficientă, cedînd locul mării industrii (K. Marx, F. Engels, *Opere alese în două volume*, I, p. 11—12).

⁴⁵ F. Engels, *Dialectica naturii. Introducere*, în K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, II, p. 60. „Marile descoperiri geografice și colonizările care le urmează înmulțiră piețele de desfacere și grăbiră transformarea meseriilor în manufactură” (F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, în K. Marx și F. Engels, *Opere alese*, II, p. 150).

posibilități mai largi de desfășurare a produselor sale⁴⁵. Noile cerințe ale legăturilor comerciale au determinat dezvoltarea industriei navale. La rîndul ei, agricultura a profitat mult de pe urma introducerii plantelor noi, aduse îndeosebi din America. Contactul cu alte lumi, cu realizări originale, a influențat dezvoltarea artei și a gândirii. Descoperirile au permis un progres mai rapid al științelor. Ele au oferit imaginea reală a pămîntului, premisă pentru dezvoltarea unei gândiri științifice și filozofice moderne. Contactul cu civilizații atît de diverse a permis europenilor să-și facă o mai exactă imagine despre sine și să ajungă la o mai bună înțelegere a evoluției societății umane. S-a putut astfel afirma că „dintre evenimentele care au marcat începutul erei moderne niciunul nu a avut urmări mai însemnate decît descoperirea Americii și a drumului spre Indii”⁴⁶.

Sub raportul periodizării, marile descoperiri geografice ne apar ca deosebit de importante. Avem în vedere aici amintitele transformări pe care le determină ele și care devin vizibile tocmai începînd din secolul al XVI-lea. Lor însă trebuie să le adăugăm un alt element, care ne apare fundamental: ca urmare a descoperirilor, istoria devine într-adevăr universală. Aceasta nu mai este doar o sumă a unor istorii juxtapuse. Diferitele societăți își păstrează particularitățile, dar între ele se stabilesc legături și interferențe, cu importante consecințe asupra evoluției generale a lumii. Începînd de acum se poate vorbi de o alăturare a eforturilor majorității membrilor mării familii umane. Aportul lor nu este egal; nu este egal nici profitul care revine diferitelor colectivități, cea mai mare parte a sa fiind acaparată multă vreme de societățile burgheze dezvoltate ale Europei. Chiar astfel însă, marile descoperiri geografice au creat posibilitatea unei contribuții generale a tuturor colectivităților la istoria lumii. Prin consecințele lor ele au determinat astfel o transformare esențială a întregii istorii universale, contribuind, într-o însemnată măsură, la intrarea acesteia în perioada modernă.

Sub multiple raporturi, secolul al XVI-lea ne apare ca marcînd trecerea la perioada modernă a istoriei universale. El constituie un moment de profunde transformări, care, fapt deosebit de important, au loc în toate domeniile vieții sociale. Aceste transformări se produc într-o regiune întinsă și capătă atunci posibilitatea să se extindă la nivelul întregului glob. Acceptarea secolului al XVI-lea ca început al epocii moderne ne apare ca fiind dictată de realitatea însăși. În felul acesta nu mai începem expunerea istoriei moderne a întregului glob, de la un singur eveniment, produs într-o singură țară. Firește, periodizarea propusă prezintă dezavantajul metodologic că nu oferă un moment precis pentru trecerea de la o perioadă istorică la alta. Evoluția însăși a omenirii nu permite însă stabilirea unui asemenea moment. După cum observa Marx, la fel „ca și epocile geologice, nici epocile istorice nu sînt despărțite prin linii de demarcație riguroase și abstracte”⁴⁷. Ele sînt cu atît mai greu de stabilit cînd este vorba de un proces de o complexitate ca aceea a istoriei universale. Principalul este ca, dincolo de relativitatea sa inerentă, periodizarea să pornească de la o analiză cît mai largă a transformărilor profunde pe care le suferă o parte cît mai largă a mării colectivități umane, transformări care determină o înnoire a mersului general al istoriei.

⁴⁵ A. Oțetea, *Renașterea*, p. 94.

⁴⁷ K. Marx, *Capitalul*, I, p. 345.

CONTRIBUȚII PRIVIND FORMAREA MODULUI DE PRODUCȚIE CAPITALIST ÎN ȚARILE ROMÂNE

DE

G. D. ISCRU

Relativ recent, am stăruit¹ asupra concretului istoric al conceptului marxist de *revoluție*, cu aplicare la Țările Române, subliniind faptul că nu trebuie să pierdem niciodată din vedere dubla accepțiune pe care clasicii marxismului au dat-o acestui concept: pe de o parte, de *proces revoluționar* — „epocă de revoluție“, cum zice K. Marx —, cu durată variabilă, de la țară la țară, în funcție de specificul ei de dezvoltare, pe de altă parte, de *moment revoluționar*, cu precizarea că nu orice moment revoluționar poate fi considerat revoluție în această de pe urmă accepțiune. Ne-am bazat raționamentele, între altele, pe un text altfel foarte cunoscut al lui K. Marx. Urmărirea în continuare a textului citat ne poate prilejui unele din cele mai utile reflecții atât pentru înțelegerea concretului istoric al „epocii de revoluție“, cât și — legat de acesta — pentru clarificarea noastră metodologică.

„O formațiune socială nu pierde niciodată — scria K. Marx — înainte de a se fi dezvoltat toate forțele de producție, pentru care ea oferă suficient cîmp liber, și noi relații de producție, superioare, nu apar niciodată înainte ca în sinul vechii societăți să se fi copt condițiile materiale ale existenței lor. De aceea omenirea își pune întotdeauna numai sarcini pe care le poate rezolva, căci la o examinare mai aprofundată se va constata întotdeauna că sarcina însăși se naște numai atunci cînd condițiile materiale ale rezolvării ei există deja sau, cel puțin, sînt în proces de devenire“. Totodată, K. Marx atrăgea atenția că în timp ce „revoluționarea materială a condițiilor economice de producție“ poate fi constatată de specialist „cu precizie științifică“, revoluționarea suprastructurii poate fi urmărită mult mai greu².

În studiul de față, pornind de la teza marxistă că relațiile de producție constituie principalul element definitoriu al modului de producție, vom cerceta revoluționarea relației de proprietate și a relației de muncă în perioada de

¹ Rezultat al unui efort de clarificare metodologică, studiul de față reia unele opinii exprimate anterior (cf. G. D. Iscru, *Observații metodologice privind periodizarea generală a istoriei României, cu referire specială la perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, în „Revista de filozofie“, tom. XXII, 1975, nr. 6), le dezvoltă, abordînd și alte aspecte ale subiectului în discuție.

² K. Marx, *Prefață la Contribuții la critica economiei politice*, în K. Marx—Fr. Engels, *Opere*, vol. 13, Ed. politică, București, 1962, p. 9.

trecere de la feudalism la capitalism în Țările Române³, cu scopul de a vedea ce termeni ne este îngăduit să utilizăm în acest domeniu.

1. *Revoluționarea relației de proprietate.*

Începutul acestui proces îl constatăm, după părerea noastră, încă din secolul al XVIII-lea, momentul cel mai important — pus în evidență de cercetările de pînă acum — fiind cel al desființării incomplete a servajului tipic feudal.

O frecvență mai mare a cazurilor de eliberare din șerbie, fără pămînt — prevestind sau, poate, chiar începînd fenomenul „acumulării primitive a capitalului” — întîlnim încă în veacul al XVII-lea, mai ales în a doua jumătate a lui. Fenomenul este mai bine cercetat pentru Țara Românească. Fără a putea opera cu totalitatea documentelor existente — care nici pînă acum nu stau, prin publicare, la îndemîna tuturor cercetătorilor —, istoricul Constantin Giurescu, întîlnind numeroase cazuri de asemenea eliberări, a putut trage concluzia că „în a doua jumătate a secolului al XVII-lea cea mai mare parte a țăranilor fără pămînt (proveniți din atari eliberări — n. ns.) erau oameni liberi”, avînd garantată prin cărți domnești această condiție socială. „În asemenea condițiuni — continua C. Giurescu — o nouă legătură, care să readucă starea de lucruri din secolul XVI, nu mai era cu putință”⁴.

Dacă C. Giurescu avea dreptate în ce privește ritmul mai grăbit al eliberărilor din rumînie — de regulă, fără pămînt — în veacul al XVII-lea, istoricul, trecînd ușor peste faptul că încă nu putuse stabili, atunci, proporțiile, fie și aproximative, ale fenomenului, s-a grăbit să tragă concluzia că în prima jumătate a secolului al XVIII-lea rumînia era deja o instituție perimată iar reforma din 1746 — după părerea sa — „nu făcea decît să desăvîrșească o evoluție care era aproape terminată”⁵.

Cercetătorii Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, reluînd studiul chestiunii pentru ultimele decenii ale veacului al XVII-lea, pe o bază documentară mai bogată decît C. Giurescu, au ajuns la concluzia că, cu tot ritmul mai grăbit al eliberărilor, „rumînia a continuat să reprezinte și acum (în perioada menționată — n. ns.) realitatea fundamentală a relațiilor agrare”⁶. Florin Constantiniu, continuînd cercetarea problemei pentru prima jumătate a veacului al XVIII-lea, într-o lucrare pînă acum fundamentală, confirmă concluzia anterioară, atrăgînd însă atenția asupra crizei acute în care rumînia intrase și din care n-a mai ieșit decît prin desființare⁷.

În ce privește Moldova, o analiză statistică neputînd fi făcută pe toate documentele cu vecini⁸, orientativ și provizoriu putem folosi concluziile ce se desprind dintr-o atare analiză a documentelor existente la Arhiva istorică centrală, documente catalogate recent pînă la 1720⁹. Din această analiză rezultă puține cazuri de iertări sau rîscumpărări din vecinie și toate se fac fără pămînt ori nu se menționează felul în care se fac. Apariția expresiei de „vecini nerîscumpărați” în 1685 ar putea indica, totuși, indirect, amploarea rîscumpă-

³ Stadiul istoriografic al problemei ne obligă să facem cele mai multe exemplificări pentru Țara Românească și Moldova, pentru care fenomenul este mai bine studiat din punctul de vedere ce ne interesează.

⁴ C. Giurescu, *Legătura lui Mihai Viteazul*, în Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială*, ed. a doua revăzută și adăugită de Const. C. Giurescu, București, 1943, p. 69.

⁵ *Ibidem*, p. 205.

⁶ Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea, *Aspecte ale rumîniei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea*, în „Revista arhivelor”, nr. 2/1960, p. 246—247.

⁷ Fl. Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1972, p. 81—82.

⁸ Datorită, în principal, nepublicării documentelor.

⁹ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a Statului*, vol. I—V (anii 1387—1720), Ed. D.G.A.S., București, 1957—1975 și idem, *Supliment I*, (anii 1403—1700), București, 1975.

rărilor din vecinie. Cele mai multe documente cu vecini — în Arhiva istorică centrală — sînt din intervalul 1653—1675 (148 în 22 de ani), numărul lor scăzînd în ultimul sfert al secolului (70 în anii 1676—1700) și menținîndu-se încă scăzut în primii 20 de ani ai secolului al XVIII-lea (89 în anii 1701—1720). Adăugarea documentelor cu vecini catalogate în *Suplimentul* citat — 15 în prima jumătate a secolului al XVII-lea și 14 în a doua jumătate — nu schimbă prea mult datele problemei. Deci, cele mai multe documente cu vecini în secolul al XVII-lea — existente în Arhiva istorică centrală — sînt din perioada în care și în Moldova se desăvîrșește așa-numita „legare de glie”¹⁰. După cercetările de pînă acum, rezultă că eliberările din vecinie, în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în continuare, sînt — comparativ cu Țara Românească, unde „legarea de glie” avusese loc mai devreme — mai puține. Cercetătorul V. Mihordea, care a studiat mai bine fenomenul, este de părere că în a doua jumătate a secolului al XVII-lea se desfășoară în Moldova o vastă acțiune de creștere a numărului vecinilor, utilizîndu-se pentru aceasta o varietate de forme de aservire¹¹. Totuși, cu toată amploarea fenomenului de aservire, instituția veciniei va intra și în Moldova în criză, datorită rentabilității mai mici a forței de muncă aservite — în condițiile punerii tot mai mult în valoare a pămîntului —, datorită rezistenței la aservire a țăranilor liberi, datorită, în sfîrșit, interesului Domniei de a mări puterea solvabilă a contribuabililor¹². Criza instituției se manifestă și prin eliberări din vecinie, iar eliberările — mai rare față de Țara Românească — se fac, de regulă, fără pămînt.

În Transilvania — unde problema socială este complicată foarte mult, în secolul al XVII-lea și în continuare, de cea națională —, chestiunea nu este încă studiată sub acest aspect decît în anumite zone, ceea ce ni se pare insuficient pentru a încerca o generalizare. Indicii că se mergea și aci, mai ales în secolul al XVIII-lea, pe linia așa-numitei acumulări primitive a capitalului — prin despărțirea producătorului direct de mijlocul de producție — găsim, de pildă, în creșterea alodiului pe seama sesiilor iobăgești — dar problema necesită totuși cercetări serioase.

Prin urmare, antecedente pe linia eliberărilor din servitute, *fără pămînt* — și, pe această bază, *mărirea proprietății depline, nef feudale*, în cuprinsul domeniului — constatăm și înainte de desființarea incompletă a servajului tipic feudal, cu un ritm mai alert cu cît înaintăm spre momentul istoric al acestei desființări în Țările Române. Dar — am spus — acest din urmă moment ni se pare a fi cel mai elocvent în ce privește începutul, pe plan general, al revoluționării relației de proprietate. Căci — restringînd discuția la Țara Românească și Moldova¹³ —, una este eliberarea sporadică a unui număr definit de rumâni (vecini), eliberare compensată parțial de aservirile petrecute între timp, forța principală de muncă rămînînd covîrșitor cea servilă, și alta este punerea acestei probleme la nivelul întregii țări, trecerea la desființarea instituției tipic feudale de care vorbim, urmînd ca de aci înainte principala forță de muncă să nu mai fie cea servilă de tip feudal. Dar atît eliberările fără pămînt, anterioare desființării incomplete a servajului de tip feudal, cît și cele urmate — pe plan general — în urma desființării instituției în Țara Românească și Moldova, atrăgeau

¹⁰ Cf. *Istoria României*, vol. III, Ed. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 198—199.

¹¹ V. Mihordea, *Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIIIe siècle*, Ed. de l'Acad. de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1971, p. 115—121.

¹² *Ibidem*, p. 122—128.

¹³ Aci, fenomenul este mai bine studiat. Transilvania rămîne totuși cu un specific al ei. Deși șerbăia tipic feudală a fost desființată prin lege în 1785 (acad. David Prodan, *Desființarea șerbăiei în Transilvania*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VII, Ed. Acad. R.S.R., București, 1974) și nici o lege ulterioară nu a atacat fondul juridic al reformei, în Transilvania iobăgia s-a menținut *in fapt* — și documentele ulterioare o consemnează.

după ele, în mod obiectiv, schimbări calitative în regimul proprietății, chiar dacă termenii juridici din documente nu au întotdeauna claritatea pe care am dori-o noi azi. Important este să ne străduim a înțelege acești termeni în contextul istoric și în desfășurarea în perspectivă a fenomenului.

În ce privește regimul juridic al proprietății stăpînitorilor care trebuiau — cu sau fără voie — să-și elibereze rumânii, hrisovul din 5 august 1746, referindu-se la „rumânii ce i-am avut pînă acum la stăpînirea noastră, vînduți cu moșiile lor den vremile ceale vechi la strămoșii noștri“, prevedea ca toți cei care vor fi rumâni „cu moșiile lor,“ „moșiile să rămîie la stăpînirea noastră, să le stăpînim cum și pînă acum“, rumânii urmînd a fi eliberați numai cu „capele...“, fără de moșie¹⁴.

Hrisovul din Moldova — al cărui original încă nu-l cunoaștem — este mult mai confuz pentru noi¹⁵. Încercînd să-i reținem concepția privind regimul juridic al proprietății, trebuie să avem în vedere că în Moldova nu a avut loc „legarea de glie“ în forma în care ea s-a petrecut în Țara Românească sau în Transilvania, adică printr-o hotărîre luată la nivelul întregii țări. Evoluția veciniei are un specific al ei în Moldova și reforma din 1749 nu trebuie ruptă de acest specific. Hrisovul din 6 aprilie 1749 îl definește pe vecin ca fiind „sătean megieș fără de moșie, atîta numai că din sat nu este volnic ca să iasă“. Mai reținem, în legătură cu viitorul acestor vecini-megiași, că atunci „cînd s-a vinde moșie, oamenii să nu să vînză, ci ca niște săteni a satelor în sat să rămîie, făcînd slujba obicinuită“. Hrisovul nu se referă — cum am văzut în Țara Românească — la vreo „vîndere“, din vechime, a acestor vecini, cu moșiile lor, iar acum, pentru intrarea (sau reintrarea) lor în condiția juridică de oameni slobozi, nu prevede nici o rîscumpărare. Reținem însă esențialul, în legătură cu problema pe care o discutăm: acești vecini deveneau (sau redeveneau) *oameni slobozi dar fără moșie*, moșie care — se înțelege — rămînea, în concepția legiuitorului, în întregime în stăpînirea boierilor și mînaștilor. Prin urmare, din acest punct de vedere cele două hrisoave nu diferă — în litera sau în spiritul lor.

Rămîne de definit natura acestei „stăpîniri“ a moșiei de către cei care și-o adjudecau. Dacă hrisovul din Moldova, în textul lui, ne ajută indirect, prin interpretare, să lămurim problema, cel din Țara Românească ne pune într-o oarecare derută cînd zice că „moșiile să rămîie la stăpînirea noastră, să le stăpînim cum și pînă acum“. Cînd ne amintim însă că foarte puține din eliberările anterioare — de cînd aceste eliberări devin mai frecvente — s-au făcut cu „moșia“ celui eliberat și cele mai multe fără moșie; cînd vedem că nici legile ulterioare din Țara Românească, pînă la Regulamentul Organic, nu folosesc noțiunea de proprietar¹⁶, ci pe acelea de „stăpînul moșiei“ sau — referindu-se la moșie — „pămîntul nostru“; cînd știm că „rezerva“, ca proprietate deplină, nefeudală, a evoluat în cuprinsul domeniului (vezi mai jos), începem să înțelegem că terminologia juridică, urmînd transformările structurale, s-a „debarasat“ treptat de conținutul vechi, dobîndînd, treptat, unul nou. Ca spre conținutul modern de proprietate evolua concepția „stăpînitor“, o dovedesc documentele ulterioare care permit o privire retrospectivă. Este cazul foștilor rumâni din Bădești — caz foarte cunoscut în veacul al XVIII-lea — care, încă în 1803 se judecau cu m-reă Cîmpulung pentru moșie, pe care și-o tot revendicaseră pînă atunci și tot fuseseră rămași prin judecăți. Veliții boieri, prin anafora către domn, țineau să precizeze

¹⁴ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea* (în continuare: D.R.A.), vol. I, Țara Românească, Ed. Acad. R.P.R., București, 1961, p. 463 (s.n., G.D.I.).

¹⁵ De aceea a prilejuit interpretări diametral opuse în legătură cu situația instituției ca atare (vezi: V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1968, p. 129—139, dar și Fl. Constantiniu, *Relațiile agrare...*, p. 126).

¹⁶ Vezi: *Pravilniceasca condică*, ed. critică, Ed. Acad. R.P.R., București, 1957, p. 80, 84, 86; *Legiuirea Caragea*, ed. critică, Ed. Acad. R.P.R., București, 1955, p. 42, 44, 46, deși în 1818, conceptul modern de proprietate dobîndise contururi mai precise.

că sătenii respectivi își eliberaseră „numai capetele lor...”, nu și moșia”, fapt pentru care acum sînt în situația de „lăcuiitori p[er] moșie streină” și, deci, trebuie să urmeze cele legiuite în acest caz. „Neodihniți” după hotărîrea boierilor din Divan, peste numai 10 zile locuitorii din Bădești revin în fața domnului. Hrisovul domnesc, reistorisind conflictul, cuprinde și următorul pasaj foarte semnificativ pentru ceea ce discutăm aici: „Și nu este îndoială că dintru început va fi fost vreo-dinioară moșia lor, dar după aceia moșii și strămoșii lor făcîndu-se rumâni ai mîn<ăst>irii cu moșia dinpreună..., la vremea dăzurămînirilor... s-au răscumpărat numai capetele lor, iar moșia era a mănăstirii, hotărâtă de mai nainte prin judecată...”. Domnul găsește dreptă hotărîrea boierilor, întărind ca mănăstirea „să stăpînească moșia în bună pace”¹⁷. Dacă în 1746 domnului și boierilor reformatori încă nu le era suficient de clară deosebirea dintre „stăpînirea” după vechiul sistem („cum și pînă acum”) și cea care urma să se instaureze — că și transformările structurale erau abia la început! —, ulterior, deși termenul va continua să fie utilizat, „stăpîni” se simt tot mai mult proprietari în sensul modern al cuvîntului și fac tot ce depinde de ei pentru a-și impune punctul de vedere (vezi cazul de mai sus).

Prin urmare, sîntem de părere că termenul de „stăpînire” — referindu-se la moșie (pămînt) —, utilizat încă multă vreme în perioada de trecere de la feudalism la capitalism în Țara Românească și Moldova, și-a modificat treptat conținutul, paralel cu evoluția transformărilor structurale, devenind sinonim cu acela de proprietar în sensul modern al cuvîntului, fiind înlocuit cu acesta din urmă într-un anumit moment istoric, deși în acel moment moșia încă nu fusese degrevată în întregime de servitutea feudală care decurgea din dreptul de folosință al țăranului dependent. De aceea, pînă la deplina degrevare de menționata servitute, în 1864, legea va recunoaște încă acest drept de folosință, cu tot provizoriul în care el a intrat începînd din 1851. Modificarea de conținut de care vorbim a început, după părerea noastră, din momentul istoric în care ritmul eliberărilor din servitutea tipic feudală — de regulă, eliberări fără moșie — a devenit mai ridicat, anunțînd prin aceasta începutul procesului așa-numitei acumulări primitive a capitalului pe calea despărțirii producătorului direct de mijlocul principal de producție. În mod logic, considerăm că desființarea incompletă a servituții tipic feudale încheie o primă etapă a acestui proces și deschide o altă pe aceeași direcție a revoluționării relației de proprietate despre care vorbim. Că nu numai marii „stăpîni” ai pămîntului începeau să gîndească și să acționeze astfel, ci și țărani eliberați din servajul de tip feudal, o dovedesc documente deja puse în circuitul științific¹⁸.

Am insistat asupra acestui moment de început pe plan general atît din dorința de a aduce o contribuție la interpretarea corectă a reformei amintite, cît și pentru a da posibilitatea, după părerea noastră, să se urmărească de la începuturile lui un proces de cea mai mare importanță pentru înțelegerea tuturor transformărilor istorice în „epoca de revoluție” pe care o discutăm¹⁹.

În continuare, creșterea treptată și într-un ritm tot mai alert, în cuprinsul marelui domeniu funciar, a suprafeței de pămînt intrată în *proprietate deplină, nefeudală*, creștere înfăptuită în realitate și reflectată și în texte juridice, reprezentă, după părerea noastră, materializarea revoluționării relației de proprietate

¹⁷ Arh. St. Buc., *M-rea Cimpulung*, pach. VII, doc. 5 a—b. Cazul satului Stroești (Argeș) este și mai edificator (vezi N. Leonăchescu-Nădrascu, *Stroești—Argeș. Documente și mărturii*, vo. I (1520—1933), Ed. Litera, București, 1971).

¹⁸ Cf. V. Mihordea, *Relațiile agrare...*, p. 175 și urm.; D.R.A., I, p. 469—470; David Prodan, *Desființarea șerbiei...*, în loc. cit., p. 46 și urm.

¹⁹ Ne deosebim de Fl. Constantiniu, care, referindu-se la Țara Românească, consideră că în ce privește regimul proprietății, reforma din 1746 „nu aduce nici un element calitativ nou în raport cu situațiile anterioare” (Fl. Constantiniu, *Relațiile agrare...*, p. 134).

în perioada de trecere de la feudalism la capitalism în Țările Române. Să argumentăm cele două aspecte ale problemei: creșterea de fapt a proprietății depline (așa-numita „rezervă”) și reflectarea acestei creșteri în texte juridice.

Pentru Moldova, problema „rezervei”, cu soluția pentru care pledăm aici, este lămurită de prof. Gh. Platon²⁰. După datele acestuia noi am întocmit un grafic, pe care îl socotim destul de sugestiv ca să renunțăm la alte comentarii (vezi graficul nr. 1). Atragem în plus atenția că la culturile ce interesau cel mai mult pe „proprietari” și arendași, cum era grîul de toamnă de pildă, „rezerva” este foarte mare în comparație cu pămîntul „legiuit”. Grafic, situația se prezintă astfel, după datele furnizate de Ecaterina Negruți-Munteanu (vezi graficul nr. 2). Calculată în procente, „rezerva” cultivată cu grîu de toamnă în 1849 reprezintă peste 85% din totalul suprafeței ocupată de această cultură pe marele domeniu, iar „rezerva” în 1857 reprezintă 90%²¹. Iarăși cifrele ne scutesc de comentarii.

Pentru Transilvania, existența proprietății depline în cuprinsul marelui domeniu este semnalată încă din veacul al XVI-lea — e drept, într-o proporție neglijabilă²² — iar creșterea ei în perioada de trecere de la feudalism la capitalism este pusă în evidență de cercetările recente, care-i apreciază proporția considerabilă^{22 bis}. În timp ce V. Cheresteșiu, după o lucrare de epocă, apreciază „rezerva” (alodiul) la 1/3 în principatul Transilvaniei²³ la mijlocul secolului al XIX-lea, Iosif Kovács este de părere că raportul dintre pămîntul urban și cel alodial nu poate fi stabilit în stadiul actual al cercetărilor, deși, după calculele pe care le face, ajunge indirect la o proporție și mai mare a pămîntului alodial pentru Banat, Crișana, Maramureș și Principatul Transilvaniei: circa 68%²⁴. Totuși, autorul însuși consideră acest procent mult prea mare față de realitate. Lucrarea sa demonstrează însă, în limbajul cifrelor, lăcomia marilor stăpîni de pămînt pe parcursul întregii acțiuni de împroprietărire a foștilor iobagi, eforturile lor de a li se recunoaște cît mai mult pămînt alodial^{24 bis}.

Dacă pentru cele două Țări Românești amintite existența și creșterea în ritm relativ rapid a așa-numitei „rezerve” în cuprinsul marelui domeniu în perioada de trecere de la feudalism la capitalism nu a fost și nu este controversată, pentru Țara Românească problema a fost viu discutată începînd mai ales din 1969, cînd a apărut una din cele mai serioase lucrări privitoare la agricultura

²⁰ Gh. Platon. *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864*, în „Studii și articole de istorie”, vol. V, București, 1963; idem, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Ed. Junimea, Iași, 1973, p. 24. Pentru realitățile agrare din Moldova în ultima etapă a trecerii de la feudalism la capitalism (1848—1864), inclusiv pentru problema care ne preocupă aici, a se vedea substanțiala contribuție a Ecaterinei Negruți-Munteanu, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848 și 1864*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1963.

²¹ Vezi *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții*, Ed. Acad. R.P.R., 1963, p. 102.

²² Cf. Iosif Pataki. *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*. Studiu și documente, Ed. Acad. R.S.R., București, 1973, p. LXXII—LXXXI. Acad. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, vol. III, Ed. R.S.R., București, 1968, p. 8, unde găsim întreaga paginație în care se semnalează „rezerva”.

^{22 bis} Acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Buc., Ed. st. 1967, p. 15 b și 158; Ileana Șuta, *Economia agrară pe domeniile Oradea și Beiuș ale Episcopiei romano-catolice în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*. Teză de doctorat, Buc., 1977, p. 82; Liviu Botezan, *Organizarea pămînturilor arătore și a finătelor iobăgești, din Transilvania în perioada 1785—1820*, în „Apulum”, VIII/1970), p. 139—140.

²³ V. Cheresteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, Ed. politică, București, 1966, p. 45.

²⁴ Iosif Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Ed. Dacia, Cluj, 1973, p. 20, și 121.

^{24 bis} Vezi și G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. I, 1683—1884, Sibiu, 1889, p. 600—601, 638, 640, 643, 647, 649—650.

Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea, datorată cercetătorului Ilie Corfus²⁵, despre care va fi vorba mai jos.

Pentru secolul al XVIII-lea, cercetătorul Sergiu Columbeanu a pus în evidență existența și tendința de creștere a proprietății depline în cuprinsul domeniului mănăstiresc²⁶. Acesta, paralel cu Ilie Corfus, ajunsese la concluzia că „rezerva” a avut o „slabă pondere” în Țara Românească în veacul amintit, situație care s-a menținut, după părerea sa, și în prima jumătate a secolului al XIX-lea²⁷. Publicându-și teza de doctorat în 1974, S. Columbeanu și-a menținut punctul de vedere, care coincidea cu cel al lui I. Corfus, exprimat prin cartea apărută între timp. Făcând unele comparații, S. Columbeanu a tras concluzia că „rezerva” a avut, în cuprinsul marelui domeniu agrar al Țării Românești, în secolul al XVIII-lea, un rol „à peu près insignifiant”²⁸. Concluzia ni se pare excesivă și metodologic inadmisibilă, de vreme ce autorul a analizat un număr limitat de moșii dintr-o categorie ce nu deținea primul loc în economia țării (moșiile mănăstirești). Chiar și așa, dacă autorul raporta, de pildă, producția „rezervei” nu la întreaga producție a domeniului, cum a făcut, ci la producția ce revenea stăpînului feudal din dijmă²⁹, de pe pămîntul dat în folosință³⁰, ar fi observat că producția „rezervei” reprezenta, în cazurile sintetizate de dînsul în tabele — față de producția provenind din dijmă — între 16% și 107%; că în 8 cazuri din 17 producția „rezervei” depășea 50% față de cea provenită din dijmă; că într-un caz, în 1773, ea depășea, la griu, chiar întreaga producție provenită din dijmă³¹. Dacă autorul ar fi raportat, în paralel, și producțiile provenind din dijmă la producția întregului domeniu și ar fi comparat datele cu cele rezultate din raportarea producției „rezervei” la cea a întregului domeniu, atunci rolul „rezervei” nu i-ar mai fi părut, comparativ, atît de „insignifiant”.

O mărturie de epocă privind existența, mărirea și diversitatea „rezervei” în Țara Românească în secolul al XVIII-lea, mărturie citată și de S. Columbeanu, este opinia boierului istoric Mihail Cantacuzino Banul. Acesta, în capitolul XXI al lucrării sale, intitulat: *Despre moșii*, scrie între altele: „Viile ce sînt pe moșii străine dau proprietarului din douăzeci vedre una, sub numele de otașniță (otașină — n. ns.). Nimeni nu are voie să planteze pe moșie străină vie sau livadă de fructe fără voia proprietarului. Din toate semănăturile și produsele făcute pe moșii străine se dă dijmă... Nimeni nu are voie a călca holde, livele și fin sau locuri cu semănături ce le deosebește proprietarul pentru sine... Pentru locul de pășune (sau izlaz), vitele se plătesc cu cite 12 bani. Iar pe locul rezervat pentru seama proprietarului nimeni nu poate băga vite fără deosebită tocmeală. În păduri nimeni nu poate băga vite fără învoirea proprietarului”³².

²⁵ Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1969. Autorul își publicase punctul de vedere în această chestiune cu 4 ani înainte — vezi I. Corfus, *Evoluția rezervei feudale din Țara Românească sub Regulamentul organic pînă la 1848*, în „Studii”, Rev. de ist., tom. 18, 1965, nr. 4.

²⁶ Sergiu Columbeanu, *Grandes exploitations domaniales en Valachie au XVIII-e siècle*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1974, p. 79 și urm.

²⁷ Idem, *Economia domeniului din Țara Românească în comparație cu economia domeniului din Europa răsăriteană în secolul al XVIII-lea*, rezumat al tezei de doctorat, București, 1968, p. 9; idem, *Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii”, Rev. de istorie, tom. XVIII, 1965, nr. 2, p. 332—333.

²⁸ Idem, *Grandes exploitations...*, p. 87.

²⁹ Căci, în fond, ne interesează — în acest caz — nu atît totalul producției, ci cantitatea de producție marfă provenind din dijmă și de pe „rezervă”.

³⁰ Dar să nu uităm că dijma nu provenea numai de la clăcași, în baza condiționării feudale, rezultată din dreptul lor de folosință.

³¹ S. Columbeanu, *Grandes exploitations...*, p. 83—86.

³² Mihail Cantacuzino Banul, *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, București, 1863, trad. de George Sion, p. 36—37. Sublinierile ne aparțin. Am modernizat grafia traducătorului pentru o mai clară înțelegere.

Chiar ținând cont de spiritul, eventual, partizan al autorului, rămâne pentru noi o imagine aproximativă a ceea ce putea să însemne „rezerva” în secolul al XVIII-lea, ca și sensul unui efort esențial al clasei pe care istoricul-boier o reprezenta.

„Rezerva” domeniială este reflectată și în legile epocii de care ne ocupăm — ca transpunere pe plan juridic a voinței și efortului clasei dominante.

Astfel, pentru secolul al XVIII-lea, în *Pravilniceasca condică* (1780, în vigoare până în 1818), în capitolul: „Ceale drepte ale stăpînitorilor moșiiilor ce au asupra lăcuiitorilor”, în art. 15 se prevede: „*Stăpînul moșii alege cel mai bun loc al moșii pentru trebuința lui...*”, exceptîndu-se curăturile, care rămîn ale celui ce le-a făcut. În același capitol, mai înainte, legea prevăzuse, în legătură cu viile (revezi) și afirmația de mai sus a lui M. Cantacuzino Banul), că: „nu poate a sădi cinevaș vie fără de voia stăpînului moșii, iară cînd fără de a nu lua voie va sădi cinevaș în loc ce era ales de stăpînul moșii mai denainte, pentru trebuința lui, atunci să-și piarză osteneala; iar cînd va sădi în loc ce nu era de trebuința stăpînului, atunci nu să vinuște atîta cel ce au sădit fără de voie, pentru că stăpînul moșii are a să folosi cu obicinuita otașină”. Mai departe, în legătură cu pădurile, legea prevedea că „lăcuiitorii” nu au voie „să-ș bage rimători<i> lor în pădurile ceale oprite, adică în ceale ce vor avea deosebite stăpînii moșiiilor pentru vinzarea ghinzii, ci întîi să se tocmească cu stăpînii, și așa așăzîndu-se — să-i bage; iară cîți vor îndrăzni să-și bage rimători<i> lor, fără de tocmeală, unii ca aceia să plătească stăpînului moșii prețul acela ce putea să-l ia și de la alții”³³.

Să urmărim acum și pentru secolul al XIX-lea existența și creșterea „rezervei” — proprietate deplină, nefeudală — în cuprinsul marelui domeniu, ca și reflectarea acestui proces în mentalitatea oamenilor și în texte de legi.

Observăm mai întîi că pentru primele trei decenii problema, în fond, nu este cercetată, deși trebuie să reținem părerea lui S. Columbeanu (vezi mai sus, p. 420) și datele furnizate de I. Corfus pentru sfîrșitul acestei prime treimi de veac, date care însă nu permit o apreciere cantitativă³⁴.

În stadiul actual al cercetărilor, o apreciere cantitativă permite perioada regulamentară și controversa de care am vorbit a existat și există în jurul cifrelor. În timp ce acad. Andrei Oțetea a pornit de la treimea recunoscută ca proprietate deplină prin Regulamentul organic³⁵, I. Corfus, n-a conceput „rezerva” ca fiind — în cuprinsul marelui domeniu — întreaga suprafață intrată în proprietate deplină, ci doar suprafața cultivată în stricta regie a proprietarului. Autorul a făcut foarte meticuloase calcule în consecință, ajungînd, pentru anul 1838, la concluzia că în întreaga Țară Românească „rezerva” reprezenta 21.023 pogoane, adică 1,03% din întreaga suprafață arată (nu intrau în calcul județele pentru care autorul nu a găsit date). S-a înțeles că autorul avea în vedere numai „rezerva” cerealiară. După 1843 mai ales — continuă I. Corfus — „rezerva” apare mai frecvent pe moșii și în suprafețe ce mai întinse³⁶.

Cercetînd numai situația din Țara Românească, fără nici o referire sau legătură cu procesul similar din celelalte Țări Române — pentru care cercetările, pornind de la alt concept, ajunseseră la alte concluzii —, I. Corfus a intrat involuntar într-o mare încurcătură. Neasimilînd „rezerva” cu proprietatea deplină din cuprinsul marelui domeniu funciar, reducînd „rezerva” numai la cea cerealiară (arabilă) — și, pe această cale, ajungînd la concluzia arătată mai sus —, I. Corfus nu a definit, în mod direct, relația de proprietate în care intrase pămîntul luat de clăcași ca „prisoase”, peste pămîntul „legiuit” primit în baza condiționării feudale de care am vorbit N-a definit în mod direct relația de proprietate în care intrase pămîntul luat ca „prisoase”, lăsîndu-ne să înțelegem că el a rămas în vechea relație de proprietate (cea feudală), deși a definit clar relația de muncă în care acest pămînt intrase, ignorînd o elementară exigență metodologică materialist-istorică după care pămîntul, ca principal mijloc de producție, nu poate

³³ *Pravilniceasca condică*, ed. cit., p. 80—86.

³⁴ I. Corfus, *Agricultura...*, p. 46—58.

³⁵ Cf. *Istoria României*, vol. III, Ed. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 946.

³⁶ I. Corfus, *op. cit.*, p. 164—166.

întra într-un anume tip de relație de muncă, fără să intre — anticipat sau cel puțin concomitent — în același tip de relație de proprietate. Astfel, I. Corfus consideră — corect, după părerea noastră — că învoielile pentru „prisoase” — a căror amploare este primul care a documentat-o — „nu mai aveau caracterul unor raporturi feudale, ci cel al unor relații noi”, adică de tip capitalist — căci altfel, atunci, nu puteau să fie —, fiindcă era vorba „de traficarea de către proprietar a unui pământ care era eliberat prin lege de obligații feudale față de clăcași”, aceștia din urmă fiind siliți să încheie asemenea învoieli „nu prin forță (constrângere extraeconomică) ci de nevoia lor de pământ (constrângere economică)”³⁷. De fapt, așa cum se vede din textul citat, I. Corfus a definit, în mod indirect însă și relația de proprietate în care intrase pământul luat de clăcași ca „prisoase”. Dar, datorită neasimilării „rezervei” cu proprietatea deplină în cuprinsul marelui domeniu — așa cum este folosit îndeobște conceptul pentru celelalte Țări Române, ca și pentru Țara Românească de către alți cercetători —, I. Corfus ori n-a sesizat că poate să dea o definiție directă și clară relației de proprietate în care intrase pământul luat ca „prisoase” ori a evitat să dea această definiție, pentru a nu reconfirma, de fapt, un punct de vedere cu care pînă atunci se declara în total dezacord. Că este vorba, la autorul citat, de o confuzie, o dovedește explicația pe care — poate — s-a simțit obligat s-o dea (căci n-o făcuse în volumul precedent) în lucrarea d-sale, recent apărută, consacrată agriculturii Țării Românești în perioada 1848—1864. Astfel, I. Corfus explică: „On entend par réserve féodale cette partie de la terre réservée par le propriétaire ou le fermier, mais cultivée par les paysans dépendants, avec leur inventaire agricole”. Acesta este, în adevăr, conținutul dat noțiunii în istoriografia de specialitate³⁸. Mai departe, I. Corfus adaptează situația, în mod corect, la Țara Românească, continuind: „Autrement dit, la réserve comprenait toute l'étendue de terre qui restait au propriétaire, après distribution aux paysans des lots prévus par la loi”. Lege care — adăugăm noi — conserva servitutea feudală ce greva asupra moșiei, menținînd obligația de distribuire la clăcași a unei suprafețe de pământ. Dar, de aici încolo începe, după părerea noastră, la autorul citat, confuzia. „En fait — continuă d-sa —, la plus grande partie de ces terrains disponibles n'était pas réservée par le propriétaire pour être cultivée comme réserve, mais était affermée aux paysans à titre d'«excédents»”. Iată, deci, pământ intrat în relație de muncă nouă, nefeudală, capitalistă, deși — după I. Corfus — nu intrase „de fapt” în relație nefeudală de proprietate. Și confuzia se adâncește: „Or — continuă autorul — du moment que ces terrains étaient affermés, ils ne pouvaient être considérés comme faisant partie de la réserve, mais de la partie de la terre dont les paysans avaient la jouissance”³⁹. Iată, deci, pământul arendat la țărani ca „prisoase”, intrat — prin urmare (după propria părere a autorului) — în relație nefeudală de muncă, readus de acesta — e drept, d-sa zice: „de fapt” — în relație... feudală de proprietate, de vreme ce asupra acestui pământ clăcașii „aveau la jouissance”. Astfel, pentru autor cercul se închide și problema devine de nerezolvat.

Prin urmare, pornind de la asimilarea „rezervei” cu proprietatea deplină-nefeudală, atunci capitalistă — în cuprinsul marelui domeniu în perioada de care ne ocupăm, să vedem existența ei reală și apoi reflectarea ei în mentalitatea oamenilor și în texte de lege.

După calculele pe care personal le-am făcut, la nivelul întregii Țări Românești — pe baza catagrafiei din 1838, ale cărei date, prelucrate pe județe, ne-au fost puse cu amabilitate la dispoziție de prof. G. Retegan, care împreună cu I. Donat au studiat, primii, în chipul cel mai serios, această catagrafie și cărora le mulțumim și pe această cale —, reiese că în 1838 media de pământ „legiuit” — folosit de clăcași în baza condiționării feudale — nu depășea cu mult

³⁷ I. Corfus, op. cit., p. 191—192.

³⁸ Pentru situația din Europa occidentală, vezi punctul de vedere și bibliografia aferentă la Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, Ed. științifică, București, 1974, *passim*.

³⁹ Ilie Corfus, *L'agriculture en Valachie depuis la Révolution de 1848 jusqu'à la Réforme de 1864*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1976, p. 28.

4 pogoane în total (arătură, finețe, izlaz). Or, după înseși mărturiile citate și datele furnizate de I. Corfus, clăcașii utilizau suprafețe de pământ „ce covîrșesc cu mult mai mult peste legiuitele lor pogoane” — cum se exprima un ocîrmuitor de județ, în 1846⁴⁰. Astfel, luînd în calcul 3 județe despre care I. Corfus furnizează date pentru anul 1848 obținem următoarea situație, pe care o comparăm cu datele anului 1838 :

Județul	Populația rurală (familii)	Anul 1838 Pămîntul „legiuit” folosit de aceasta (pogoane)	Media pămîntului „legiuit” (pogoane)	Anul 1848 ⁴¹ Media, pe familie de clăcași (pog.) („legiuit” și prisoa se)
Brăila	3.494	40.328	11,5	58,6
Ialomița	10.075 ⁴²	93.972 ^{42 bis}	9,3	43
Gorj	28.783	67.004	2,3	12

Pusă pe grafic, situația de mai sus arată astfel (vezi graficul nr. 3).

Așa se face că nu sînt deloc „spectaculoase” datele furnizate de Ion Pătroi, privitoare la „rezerva” domeniială din Oltenia — pe județe — și global pe întreaga Țară Românească în ajunul reformei din 1864⁴³. Puse pe grafic, datele respective arată astfel (vezi graficele nr. 4 și nr. 5).

Prin urmare, nu este vorba numai de o „tendință” de creștere a proprietății depline în cuprinsul marelui domeniu, ci de o creștere reală, depășind 50% la mijlocul veacului al XIX-lea luat ca moment istoric.

Un indiciu important privind ponderea reală a proprietății depline în cuprinsul marelui domeniu în momentul înlăptuirii reformelor agrare cunoscute — indiciu cu care nu s-a prea făcut legătura — ni-l dă compararea procentelor proprietății mari moșierești cu cele ale proprietății țărănești în general (ale foștilor clăcași, pontășii, iobagi, ca și ale țăranilor ce fuseseră liberi). Cităm, pentru aceasta, concluziile a două lucrări de referință. „După reforma agrară (din 1864 — n.ns.), proprietatea moșierească reprezenta aproximativ 70% din suprafața cultivabilă a României, iar proprietatea țărănească (adică a moșnenilor, răzeșilor și a foștilor clăcași impropietăriți) aproximativ 30%” — conchidea Nichita Adăniloae⁴⁴. Iar Iosif Kovács, referindu-se la Transilvania, scrie în concluziile lucrării sale deja citate : „Loturile ce trebuiau să intre în proprietatea țăranilor eliberați constituiau aproximativ 31% din întinderea pămîntului arabil folosit, restul deținându-l și în continuare moșierii”⁴⁵.

Să urmărim acum reflectarea în mentalitatea oamenilor, în comportarea lor, precum și în texte de legi, în Țara Românească, procesul de revoluționare a relației de proprietate în secolul al XIX-lea, pînă în anul reformei din 1864.

După părerea noastră, în stadiul actual al cercetărilor, putem distinge, în timp, patru etape — valabile, în general, și pentru Moldova —, determinate de totalitatea transformărilor structurale și în primul rînd de creșterea reală a proprietății depline în cuprinsul marelui domeniu funciar. *Prima etapă* este mărginită de cele două importante legiuri — Pravilniceasca condică (1780) și Legiuirea Caragea (1818) —, limita superioară trebuind să fie împinsă pînă la revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu ; aceasta, pentru a urmări și punctul

⁴⁰ I. Corfus, *op. cit.*, p. 186.

⁴¹ *Ibidem*, p. 189—190.

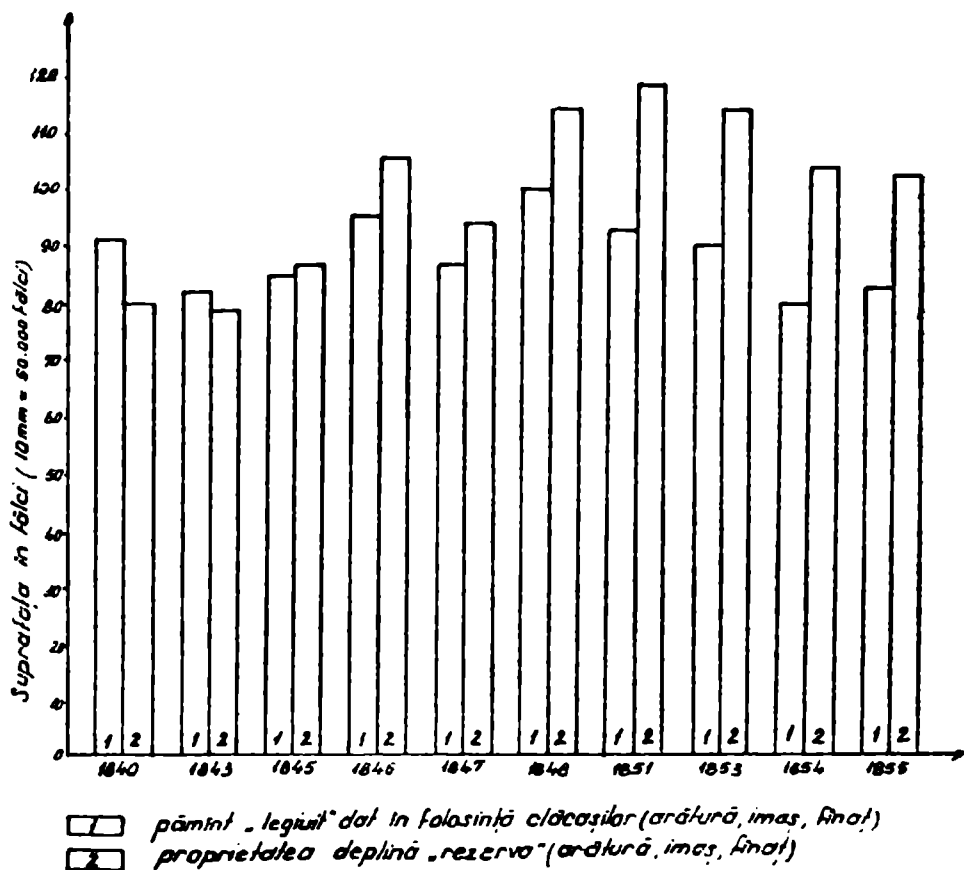
⁴² Datele se referă la întregul județ, nu numai la mediul rural.

^{42 bis} Iosif Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Ed. Dacia, Studii și documente, Ed. Acad. R.S.R., București, 1973, p. LXXII—LXXXI.

⁴³ Ion Pătroi, *Marea proprietate și aplicarea învoielilor agricole în Oltenia între anii 1849—1878*, teză de doctorat susținută și admisă în 1976, București,

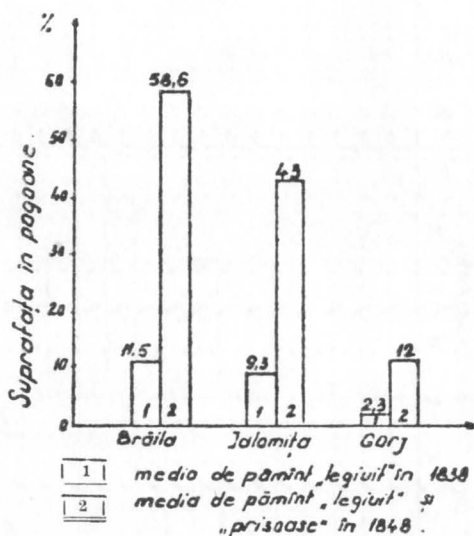
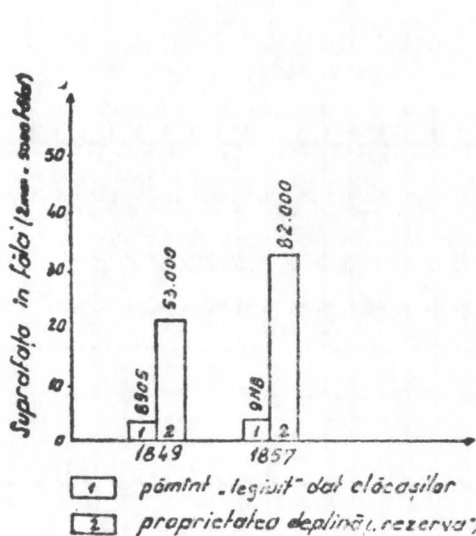
⁴⁴ N. Adăniloae și Dan Berindei, *Reforma agrară...*, p. 344.

⁴⁵ Iosif Kovács, *op. cit.*, p. 182.

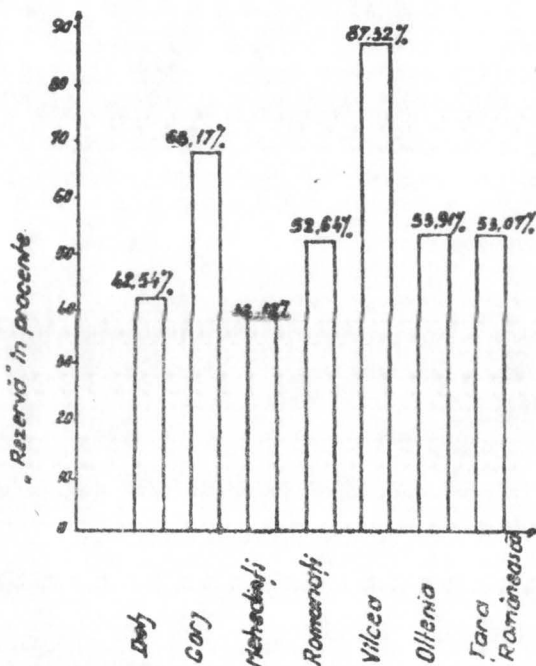
Graficul nr. 1 : Relația de proprietate pe marele domeniu funciar din Moldova la mijlocul sec. al XIX-lea.
(după Gh. Platon)

de vedere al celor mai înaintate forțe în problema proprietății. *A doua etapă* este cuprinsă între revoluția din 1821 și „momentul” elaborării și intrării în vigoare a Regulamentului organic. *A treia etapă* este mărginită de acest din urmă moment și mijlocul veacului al XIX-lea, trebuind să luăm în considerație — în ce privește limita superioară — atât punctul de vedere al revoluției din 1848, cât și pe cel exprimat în legiuirea agrară din 1851. *A patra etapă* este cuprinsă între mijlocul veacului al XIX-lea (în sensul arătat) și legea rurală din 1864. Cercetările viitoare ar putea conduce la subdivizări, unele întrevăzându-se chiar în momentul de față. Pe parcursul acestor etape se înfruntă din ce în ce mai puternic trei puncte de vedere în problema proprietății în această „epocă de revoluție socială”, toate trei înscrise, în fond, pe direcția majoră a revoluționării relației de proprietate, unul dintre ele fiind însă puternic marcat de egoismul de clasă al celor care știau că au în mîna lor averea și puterea, egoism care a fost împins pînă la lipsa de responsabilitate socială și care — pînă la urmă — a condamnat la eșec acest punct de vedere. *Un punct de vedere* a fost cel al marilor stăpîni de pămînt — marii proprietari în devenire. Aceștia, cu excepțiile despre care va fi vorba mai jos, au militat pentru ca marele domeniu să le revină în proprietate exclusivă. Pe această direcție se înscrie lupta lor pentru creșterea proprietății depline („rezerva”) în cuprinsul domeniului în perioada de trecere de

Graficul nr. 2 : Relația de proprietate pe marele domeniu funciar din Moldova la mijlocul sec. al XIX-lea. Pământul cultivat cu grâu de toamnă.

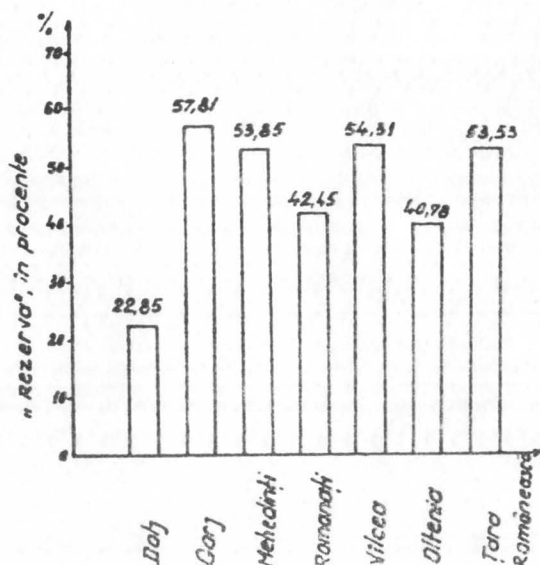
Graficul nr. 3 : Pământ „legiuit” și „prisoase” în trei județe.

Graficul nr. 4

„Rezervă” (proprietate deplină) pe moșiile particulare (nr. 4), precum și

Graficul nr. 5 →

pe moșiile mănăstirești, ale statului, ale așezămintelor publice, ale comunelor (nr. 5), în Oltenia, comparată cu cea din întregul principat (după I. Pătroi).
În calcul: grădini, arături, finețe, izlazuri, păduri, vii.

la feudalism la capitalism, efortul de a împiedica o lege rurală contrară punctului lor de vedere, apoi — când acest lucru nu a fost posibil — de a o eluda cât mai mult. *Alt punct de vedere* — chiar dacă nu și-a avut ideologi spre a-l exprima, dar sesizabil din acțiunile reflectate în documente — a fost acela al țărănimii în general, al clăcașilor (pontașilor, iobagilor) indeosebi. Când prețul pământului a crescut — sub impulsul nevoilor societății — iar boierii au început să-și sporească mai mult „rezerva” în cuprinsul domeniului, o reacție firească a apărut și în obștea aservită în ansamblu, ca și la fiecare individ în parte: mai întâi de a evita amestecul „stăpînului” în structura intimă a obștei (delimitări de pământ, fixarea locului curăturilor, a regimului acestora, interdicțiile la folosirea pădurii etc.), apoi — mai ales după desființarea servituții personale — de a-și elibera pământurile, de a redeveni stăpînă numai obștea. Mai slab la început, fenomenul ia amploare pe măsură ce se înaintează în „epoca de revoluție” de care ne ocupăm. Și clăcașii nu apelează atît la judecări (unii recurg și la această cale), unde șansele erau minime, cît la acțiuni pe plan local, mai ales în momente prielnice (războaie, stări de răzvrătire generală, ca în vremea revoluției din 1821), cînd se consideră tot mai mult, cu de la sine putere, stăpînii deplin ai pământului. Astfel, între țărani încă parțial aserviți și marii stăpîni ai pământului, care doreau pentru ei proprietatea exclusivă a acestuia, se declanșează, treptat, lupta pentru pământ — mai precis, pentru recunoașterea proprietății depline. În evul mediu „clasic”, țărani nu au pus, în Țările Române, în general, problema pământului, chiar cu prilejul unor răscoale, căci nimeni nu le îngrădea dreptul la folosirea lui integrală. Ei au pus doar problema unui regim mai blînd al obligațiilor. Problema pământului au pus-o, atunci, în conflictele cu feudații, obștile libere. La nivelul țării, la nivelul principalei forțe de muncă, „problema pământului” s-a pus, în Țările Române, în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, cînd mersul istoriei cerea stabilirea *proprietății depline* asupra acestuia. Cînd dreptul la folosirea integrală a pământului a fost amenințat de marii stăpîni, satul aservit a declanșat lupta pentru a deveni stăpîn deplin pe pământul care, cîndva, îi aparținuse. Și pentru că mersul istoriei era către proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, se „naște”, treptat, în fiecare individ ce compunea satul gîndul

și sentimentul proprietății private. Această luptă — ale cărei obiective se clarifică treptat — a fost impulsionată și amplificată de diverși factori de care nu ne ocupăm aici. În sfârșit, un al treilea punct de vedere — mai adecvat specificului epocii în Țările Române —, aparținând burgheziei orașenești — cită era atunci! —, ca și celor mai realiști dintre stăpînii de domenii — și ei proprietari deplin în devenire —, aparținînd, deopotrivă, intelectualității progresiste — eterogenă ca proveniență socială, dar animată de ideile noi care își făceau loc și în țara noastră pe măsură ce transformările structurale înaintau —, pornea de la dubla stăpînire asupra pămîntului în feudalism⁴⁶ și, luînd în considerație existența atît de îndelungată a unei atare realități, a ajuns să susțină că problema pămîntului — problema socială fundamentală — nu se va putea rezolva fără recunoașterea unei duble proprietăți a celor două principale părți implicate: foștii stăpîni feudali și foștii țărani aserviți. Acest raționament lucid era dictat și de conștiința pericolului extern care ar fi rezultat pentru Țările Române dintr-un conflict social puternic care putea oricînd să izbucnească între părțile menționate, ca și de necesitatea atragerii în luptă a țărănimii, de partea forțelor situate ferm pe linia progresului social — cerut și permis de condițiile concrete ale epocii —, pentru a lichida mai repede realitățile feudale încă existente și a așeza societatea pe baze capitaliste.

Stadiul actual al cercetărilor, ca și spațiul de care dispunem, nu ne îngăduie să urmărim „pas cu pas” evoluția celor trei puncte de vedere în cele patru etape precizate mai sus. De aceea, ne vom mărgini, deocamdată, să le surprindem în „momente de vîrf”, atunci cînd exprimarea lor este cea mai clară în cuprinsul unei etape.

Pentru punctul de vedere — să-l numim — *exclusivist* privind revoluționarea relației de proprietate, *Legiuirea Caragea* este elocventă pentru prima etapă de care am vorbit. Legea, valabilă — cu unele modificări — pînă în 1865, definind termenii juridici cu care operează, face un pas mai departe — față de *Pravilniceasca condică* — în acordarea unui conținut modern, capitalist, expresiei tradiționale (venind din feudalismul „clasic”) de „stăpînul moșiei”. Astfel, legea, ocupîndu-se de „închiriere sau arendă”, de „sădire sau clădire”, de clacă, așează, de o parte, pe „stăpînul moșii” cu „pămîntul lui”, iar de altă parte pe „străinul (inclusiv clăcașul care avea drept de folosință asupra pămîntului) care venea să închirieze, să arendeze, să sădească sau să clădească pe „moșie străină”. *Pravilniceasca condică* nu pusese restricții asupra curăturilor, dar *Legiuirea Caragea* oprește pe clăcaș „să facă curătură fără voia în scris a stăpînului, coprinzătoare unde și cît loc să cure”. Reconfirmînd o prevedere din *Pravilniceasca condică*, *Legiuirea Caragea* stabilește: „Care din clăcași, fără voia stăpînului, va sădi vie pe locul lui (al stăpînului, adică pe „rezervă” — n. ns.), să o piarză”⁴⁷. Să reținem de pe acum că *Legiuirea Caragea* — încă în vigoare — a fost invocată în 1851 pentru a se da cea mai clară formulare a punctului de vedere despre care vorbim aici.

Că departajarea rezultată din *Legiuirea Caragea* era un punct de vedere în etapa la care încă zăbovim, rezultă și dintr-un document care permite o generalizare. Este vorba despre o expunere detaliată asupra situației Țării Românești prin anii 1821—1822 (îndată după moartea domnitorului Al. Suțu). În expunere se arată că „acei care locuiesc pe moșii străine (clăcașii) muncesc la stăpînul pămîntului cite 12 zile pe an...” etc.⁴⁸

Că, în epocă, și în Moldova se cunoștea precis ce este aceea proprietate deplină, desăvîrșită, rezultă foarte clar din *Codul Calimachi* din Moldova (întărit și promulgat la 1 iulie 1817 — valabil și el, ca și *Legiuirea Caragea*, cu modificările aduse, pînă în 1865 —, cod care se ocupă pe larg de problema proprietății sub toate aspectele (*V. Codul Calimach*, ed. critică, Ed. Acad. R.P.R., București, 1958, îndeosebi p. 223—234).

⁴⁶ Vezi, de pildă, modul de a gîndi al lui Mihail Kogălniceanu, principal autor al legii rurale din 1864 — cf. Gh. Cristea, *Criza agrară din 1865—1866 și consecințele sale social-economice*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. V, Ed. Acad. R.S.R., București, 1975, p. 114.

⁴⁷ *Legiuirea Caragea*, ed. cit., p. 40—48.

⁴⁸ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821* (în continuare: *D.I.R., Răscoala...*) vol. I, Ed. Acad. R.P.R., București, 1959, p. 125 și 129.

Adunate și prelucrate atent, documentele ne obligă să vorbim și despre un *punct de vedere al țărănimii* încă parțial dependente, în ce privește revoluționarea relației de proprietate, pe lângă cele două arătate până acum. Acest punct de vedere reiese din documentele ce dezvăluie acțiuni concrete ale țăranilor în sensul preluării în deplină „stăpânire” a întregului pământ lucrat de ei. Documentele publicate până acum⁴⁹, dar mai ales lucrarea citată a lui I. Corfus⁵⁰, pun cu toată claritatea în evidență acest punct de vedere în etapa pe care încă o analizăm. Pe această direcție țărani vor continua lupta și în anii următori, cu toate persecuțiile la care au fost supuși.

Cît privește *punctul de vedere* — să-i spunem — *mai adecvat condițiilor concret-istorice* în care se desfășura revoluționarea relației de proprietate în Țara Românească, expresia cea mai clară ne-o dă programul agrar al revoluției din 1821. Despre el ne-am ocupat cu alt prilej⁵¹ și nu mai intrăm aici în detalii. Reținem numai că el este programul care, în acel moment istoric, ține — rațional și responsabil — „cumpăna” între cele două poziții extreme despre care am vorbit.

În a doua etapă (1821—1831), din confruntarea în continuare a celor trei puncte de vedere a rezultat o „reconsiderare” a celui despre care am vorbit întâi și pe care l-am numit *exclusivist*. Revoluția din 1821 — în timpul căreia s-au exprimat clar celelalte două puncte de vedere —, greutatea mari în aplicarea, după 1821, a *Legiurii Caragea*⁵², teama regimului de alt „1821” a dus la această reconsiderare, exprimată prin Regulamentul organic. Astfel, dacă *Legiuirea Caragea* se străduia să acrediteze ideea că pământul este în întregime în proprietatea „stăpînului”, Regulamentul organic stabilește în Țara Românească, pe plan juridic, *tiersajul*, precum este îndeobște cunoscut, adică 2/3 din moșie rămîne în folosința clăcașilor, după dreptul feudal, „stăpînul” fiind obligat să respecte acest drept, iar 1/3 din moșie trece în proprietatea deplină — nefeudală, capitalistă — a fostului „stăpîn” numit acum deja proprietar, deși această din urmă calitate o avea numai pe treimea menționată.

În felul ei de a gândi și de a acționa, țărănimea clăcașă s-a opus cît a putut măsurării pământului, conform Regulamentului⁵³, dar „proprietarii” și-au exercitat dreptul pe care și-l dăduseră prin lege, reușind să impună învoielile pentru „prisoase”.

În a treia etapă (1831—1831), procesul revoluționar maturizîndu-se continuu, se petrec schimbări demne de reținut în cele trei puncte de vedere menționate. În timp ce susținătorii punctului de vedere exclusivist, izbutind să-și impună proprietatea deplină în cuprinsul domeniului, se pare peste treimea prevăzută de Regulament, reușind să depună un domn care încercase să le cenzureze în oarecare măsură egoismul de clasă, dobîndiseră și mai mult curaj de a merge pe drumul deja trasat, adepții celorlalte două puncte de vedere deveniseră, la rîndul lor, mai insistenți și erau pe cale de a ajunge la ultima expresie a programului lor agrar. Astfel, cum s-a arătat, clăcașii, neîmpăcîndu-se cu ideea că pământul nu le „aparține” în întregime, se opuseseră măsurării și impuseseră masiv răscumpărarea cu bani a obligațiilor clăcășești, iar spre sfîrșitul decadei, mulți dintre ei, pentru a scăpa de obligațiile clăcășești, se străduiau să devină proprietari pe o bucată de pământ cît de mică. În același timp, reprezentanții celuilalt punct de vedere, mai adecvat condițiilor concret-istorice, trec la formularea definitivă a programului lor agrar. Dacă revoluția din 1821 exprimase programul său agrar în formula: „averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să se jărtfească... pentru folosul de obște” (exceptîndu-se averile boierilor „fă-

⁴⁹ *Ibidem*, toate documentele de acest fel conținute în volum; vezi și *Problema țărănească în Oltenia în secolul al XIX-lea. Documente*. Ed. D.G.A.S., București, 1967, toate documentele „în materie” pînă în 1821.

⁵⁰ I. Corfus, *op. cit.*, p. 36—38.

⁵¹ G. D. Iscriu, *Prelegeri de istorie modernă a României. Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, (Tipografia Universității București), București, 1975, p. 38—41.

⁵² I. Corfus, *op. cit.*, p. 41—58.

⁵³ *Ibidem*, p. 167 și urm.

găduiți")⁵⁴, acum transformările structurale impuneau altă formulare. „Ideile și interesele poporului se prefăcuseră — avea să observe Nicolae Bălcescu — și revoluția așteptată nu se mai putea mărgini la sinteza de la 1821”. În ce privește regimul proprietății, același ideolog al revoluției burgheze preciza că noua etapă revoluționară trebuia „a deslega problema sărăciei poporului, a da o altă organizație proprietății, baza societății, a bogăției și fericirii publice” — și aceasta prin „împroprietărirea țăranilor”⁵⁵. Notăm că N. Bălcescu se referă la evenimentele și gânduri imediat următoare conspirației revoluționare din 1840, mai precis la alcătuirea „Frăției” și la începutul acțiunii ei. Acesta este, deci, „momentul” în care s-a trecut de la o formulare la alta, *adică de la ideea transformării clăcașilor în niște arendași pe veci* (prin contract emfiteotic), cu plata unei rente în bani către proprietarul „nominal”, rentă „statornicită odată pentru totdeauna” — programul conspirației revoluționare din 1840⁵⁶ —, la ideea programatică a împroprietării clăcașilor — programul agrar al „Frăției”⁵⁷ și al revoluției de la 1848, pe care „Frăția” a pregătit-o din punct de vedere ideologic. Dezvăluirile lui N. Bălcescu vin în aproximativă consonanță cu mărturisirea — e drept, cam târzie — a altui contemporan și tovarăș de idei, Mihail Kogălniceanu. Acesta, în cunoscutul discurs ținut în 1891 la Academia Română — *Dezrobirea țăganilor, ștergerea privilegiilor boieresti, emanciparea țăranilor* — afirma: „La 1840, tinerii români din Paris ținură o întrunire în care Costache Negri proclamă necesitatea împroprietării țăranilor, ca o reformă de care atârna însuși viitorul statului român”⁵⁸.

Revoluția din 1848 a proclamat cunoscutul ei program agrar, asupra căruia nu insistăm aici⁵⁹, program care — dacă se vor confirma dezvăluirile amintite mai sus — era al generației revoluționare de după 1840 în Principate. Și conducerea revoluției, pe căi constituționale — pentru a evita complicații mai mari — era hotărâtă să-și pună în aplicare acest program.

Dar revoluția fiind înfrântă, adepții punctului de vedere exclusivist, confrunțați în 1848 cu o formulare precisă a soluției pe care ei n-o acceptau și cu intenția de aplicare a acestei soluții, confrunțați — de asemenea — cu cea mai clară afirmare a punctului de vedere țărănesc, atât în confruntarea de opinii, cât și „la fața locului”, adepții numitului punct de vedere n-au pierdut prilejul ce li s-a oferit pentru a proclama deschis și fără nici un echivoc dreptul lor deplin și exclusiv asupra întregului domeniu funciar.

Astfel, legea agrară din 1851 prevedea:

Art. 140: „După legiuirile pământului — și anume, § I, cap. 6, desp. 3 din Pravilă, *Condica Caragea* (de reținut — n. ns.) —, săteanul ce locuiește pe moșia altuia nu se poate socoti decât ca un chiriaș pe acea parte de loc ce primește...”.

Art. 144: „Precum este săteanul stăpin cu desăvîrșire pe sine și pe averea sa, asemenea este și proprietarul pe pământul său; pe acest temei, nici proprietarul nu poate avea pe munca și averea săteanului nici săteanul pe pământul proprietarului alte drepturi decât acelea care izvorăsc din vreo tocmeală făcută de bună voie între dinșii sau din întocmirile ce această legiuire a așezat deopotrivă pentru amândouă părțile”. Partea finală a paragrafului se referă la „acceptarea”

⁵⁴ D.I.R., *Răscoala...*, I, p. 208.

⁵⁵ N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în N. Bălcescu, *Opere*, tom. I, partea II-a, ed. G. Zane, București, 1940, p. 103.

⁵⁶ G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. III, Ed. Acad. R.P.R. (București), 1963, p. 227.

⁵⁷ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 310.

⁵⁸ Vezi Mihail Kogălniceanu, *Opere*, ed. critică publicată sub îngrijirea lui Dan Simionescu, vol. II, îngrijit de Al. Zub, Ed. Acad. R.S.R., București, 1976, p. 618.

⁵⁹ Pentru aceasta Apostol Ștan, *Le problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie*, Ed. de l'Acad. de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1971.

legiuitorilor (art. 140) — cu titlu provizoriu însă — de a mai da, în continuare, pământ în folosință „chiriașilor” care, neavând mai mult decât cinci capete de vite mari pentru lucrarea pământului, n-au trebuință de mai multă întindere de pământ” decât pământul primit încă în folosință, în baza legii și în suprafața prevăzută de ea. În baza acestor temeieri juridice, legiuitorii se grăbesc să „postuleze” că (art. 144): „§ 1. Slobod este săteanul să se strămute și să-și așeze locuința și munca sa cînd și unde folosul său îl va povățui. § 2. Slobod este proprietarul să întrebuințeze proprietatea sa după cum i-ar conveni mai bine și să lăsa pe dînsa sau să depărteze din săteni pe cîți va socoti”. Urmează, în articolul citat, restricții privind strămutarea, dar ele nu țin de dreptul feudal, ci de necesități moderne⁶⁰.

În a patra etapă pe care am propus-o (1851—1864), continuă să se înfrunte și mai aprig cele trei puncte de vedere. Deși adepții punctului de vedere exclusivist se puteau considera deja avantajaji — de condițiile istorice care le permisese să legifereze — cum am văzut — în 1851, totuși revoluția din 1848 și starea de spirit continuu agitată a țărănimii după aceea — pe de o parte —, trecerea pe primul plan a problemei naționale, pe de altă parte, cu marea răspundere ce ar fi revenit oricărui român care, într-un fel sau altul, ar fi pus rezolvarea ei în pericol, a desființat, în practică, pînă la urmă, avantajul legiuitorilor din 1851. Deși aceștia — și cei în numele cărora vorbeau — își vor susține în continuare, cu îndărătnicie și chiar cu lipsă de răspundere față de interesele superioare ale țării, punctul lor de vedere exclusivist, fiind încurajați și avantajaji și de unele prevederi ale Convenției de la Paris din 1858, totuși rezolvarea „problemei agrare” a perioadei de trecere de la feudalism la capitalism nu s-a făcut și nu se putea face pe baza punctului lor de vedere. Ea s-a rezolvat conform programului agrar al revoluției din 1848, program al cărui susținători, în continuare, încurajați la rîndul lor de desfășurarea evenimentelor, priveau principala problemă socială internă cu tot realismul și cu conștiința unei înalte răspunderi față de soarta țării. În interior, ei se sprijineau pe puternica presiune „de jos” a masei țărănești, pe care nimeni n-o putea ignora.

Punctul de vedere exclusivist a fost aprig susținut de către adepții lui în toată perioada luptei pentru unirea din 1859, atunci cînd a venit în discuție „problema agrară” și a fost apărat pe toate căile posibile în statul român unit pînă în 1864. Plin de contradicții de logică formală, atacabil cu argumente istorice și juridice, datorită ignoranței — prefăcute sau reale — în materie de istorie și drept a susținătorilor lui, acest punct de vedere, cu cît se afirmă mai insistent, cu atît vine mai mult în dezacord cu interesele superioare ale țării. Dimpotrivă, între celelalte două puncte de vedere se produce o apropiere vădită începînd chiar din vremea revoluției din 1848 — și era firesc, atunci, să se întîmple așa, căci se înfăptuia o revoluție burgheză și nu o altă revoluție. În Adunările ad-hoc din 1857 și în Comisia Centrală de la Focșani, în Adunările electivale ale celor două țări, ca și în Adunarea unică din 1862, asistăm la o aprigă luptă de opinii în „problema agrară”⁶¹. Lucrurile fiind în general cunoscute specialiștilor, nu este cazul să insistăm asupra lor. Dacă am repetat pînă acum unele date și informații, am făcut-o numai pentru a nu rupe procesul pe care îl urmărim. Cercetările recente au adus suficiente dovezi pentru a justifica modul în care au procedat adepții programului agrar al revoluției din 1848, în frunte cu Mihail Kogălniceanu și domnitorul Al. I. Cuza, pentru elaborarea și promulgarea legii rurale în condițiile istorice de atunci.

În sfîrșit, legea rurală din 1864 a rezolvat „problema agrară” a perioadei de trecere de la feudalism la capitalism în Principate conform condițiilor concret-istorice în care s-a desfășurat aci revoluția socială burgheză. Esența legii este recunoașterea dreptului deplin al țărănimii pînă atunci încă parțial dependente după sistem feudal, asupra pământului pe care îl avea în folosință în baza legi-

⁶⁰ Cf. D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. I, București, 1907, p. 700 și 708. Toate sublinierile în textul legii ne aparțin — G.D.I.

⁶¹ N. Adăniloae și Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, p. 79—159.

lor existente, legi care — expresie a voinței clasei dominante — încercaseră să conteste acest drept, dar nu reușiseră, căci realitatea a fost mai puternică decât voința amintită și decât expresia ei juridică. De acum, masiv, societatea a fost și pe plan juridic așezată aproape complet (vezi mai jos) pe temelia orînduirii capitaliste — proprietatea privată asupra mijloacelor de producție.

*

În finalul acestui capitol se pune problema de a defini care sînt — dacă sînt! — „rămășițele feudale” în domeniul relației de proprietate după intrarea oficială și reală în aplicare a legilor de reformă agrară în Țările Române. Căci — conform concepției materialist-istorice — relația de proprietate fiind fundamentală în definirea modului de producție, rămășițele feudale — dacă sînt! — trebuie căutate mai întîi în acest domeniu.

S-a vorbit în istoriografia noastră, pînă nu demult⁶², despre marea proprietate privată asupra pămîntului („proprietatea moșierească”) ca fiind o rămășiță feudală. Cum stau lucrurile după cele mai avizate concluzii de pînă acum? Cercetînd cel mai mult și mai bine aplicarea reformei agrare din 1864, Nichita Adăniloae ajunge la concluzia că „după reformă, proprietatea feudală (cîtă mai era feudală în „momentul” 1864! — n. ns.) asupra pămîntului s-a transformat în proprietate de tip burghez, modul de producție capitalist devenind dominant”⁶³. În ce privește intervalul de aplicare a reformei agrare, adică intervalul în care marea domeniu s-a degrevat *in mod real* de condiționarea feudală, reproducem, pentru Principate, tot concluzia lui N. Adăniloae: „În anul 1864 au fost împroprietăriți mai puțin de 100.000 de clăcași, în 1865 aproximativ alte 200.000, iar restul, în mod continuu, pînă în primăvara anului 1867, și sporadic pînă după războiul de independență”⁶⁴. Prin urmare, masiv, împroprietăririle s-au terminat în 1867 și numai sporadic au continuat pînă după 1877, foarte puține pămînturi rămînînd, deci, practic, grevate — deși juridic degrevate — de vechea servitute, pe un timp limitat. O servitute de tip feudal mai continua încă să greveze, prin lege, asupra pădurilor, timp de 15 ani, după care și acestea trebuia lichidată fie prin înțelegere, fie prin tribunal. Observăm însă, în legătură cu pădurile, că acestea și pînă atunci fuseseră exploatare, de fapt, în regim de proprietate deplină⁶⁵. Cu atît mai mult proprietarii vor face acest lucru după 1864, dreptul sătenilor reducîndu-se la satisfacerea unor nevoi mărunte.

Aplicarea reformei agrare a durat mult mai mult în Transilvania, moșierii — în covîrșitoare parte maghiari — fiind foarte mult protejați atît în acțiunea concretă de rezolvare a cazurilor litigioase, cît și prin legile ulterioare menite să „lichideze” această problemă⁶⁶. Dar și țărani au opus o dîrză împotrivire, purtînd ani în șir procese și răsculîndu-se adeseori. Calculînd datele reieșite din această crîncenă înfruntare, Iosif Kovács constată următoarea repartiție a proprietății la sfîrșitul secolului al XIX-lea: „gospodăriile țărănești pînă la 50 iugăre posedau, din întreaga proprietate, 7.151.057 iugăre, adică 55,30%, iar moșierii 4.389.668 iugăre, adică 38,23%”. 742.608 iugăre, deci 6,47% din în-

⁶² Încă din 1967, V. Liveanu punea semnul egalității între relațiile feudale de proprietate și marea proprietate moșierească după 1864 (cf. *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, Ed. politică, București, 1967, p. 17) și nu a fost singurul care a gîndit și a scris astfel. Ecouri ale acestei teze s-au constatat și în aprecierea reformei agrare din 1945 (cf. *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare*, Ed. politică, București, 1969, p. 345).

⁶³ N. Adăniloae și Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, p. 345.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 342.

⁶⁵ Vezi, pentru Țara Românească, G. D. Iscru, *Contribuții privind învățămîntul la sate în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XIX-lea*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1975, p. 32—49. Totuși, asupra regimului proprietății pădurilor în perioada ce discutăm este necesar un studiu special.

⁶⁶ Iosif Kovács, *op. cit.*, p. 75—160.

treaga proprietate revenea proprietarilor cu o gospodărie între 50 și 100 iugăre⁶⁷. În ce privește terenul arabil, după aceleași calcule el se afla în mina țărănimii, la sfârșitul secolului al XIX-lea, în proporție de 68,84%, pădurile 11,81%, iar pășunile și izlazurile 60,37%⁶⁸. Deși a rămas în continuare un număr de probleme litigioase privitoare la regimul proprietății, problema agrară a perioadei de trecere de la feudalism la capitalism s-a rezolvat și în Transilvania în sensul că, în procesul — e drept, foarte chinuit — de aplicare a patentelor din 1853 — 1854, pământul a intrat masiv, nu numai de drept, ci și de fapt, în relație de proprietate capitalistă, țărănimii revenindu-i o proporție apreciabilă din suprafața agricolă.

Atunci, dacă după decretarea legilor rurale de care am vorbit, vechea relație — feudală — de proprietate a funcționat într-un cadru atât de limitat de spațiu și timp, fiind pînă la urmă lichidată — cu excepția unor puține cazuri pe care cercetarea istorică urmează a le depista și arăta — dacă, deci, proprietatea de tip capitalist s-a așezat la temelia societății în timpul arătat mai sus, cum putea, pe o asemenea bază, să „crească” altfel de relație de muncă decît una de același tip, adică de tip capitalist? Este, după părerea noastră, o problemă de logică elementară. Dar pentru ca răspunsul să fie și mai clar la această din urmă întrebare, urmează să cercetăm procesul de revoluționare a relației de muncă în perioada de trecere de la feudalism la capitalism.

2. Revoluționarea relației de muncă.

Munca salariată, mai precis: vinderea forței de muncă pe bani, — bani „lichizi” —, este, după părerea noastră, o formă particulară prin care se realizează relația de muncă în capitalism, ea luînd proporții covârșitoare în anumite țări, dar neajungînd la asemenea proporții în altele. *Relația de muncă tipic capitalistă* este, prin amploarea pe care a luat-o în această orînduire, *contractul (convenția; la noi — „tocmeala”, „învoiala”)* între părți juridic egale, deși economic diferențiate. Contractul este cunoscut încă din orînduirea sclavagistă, dar, precum se știe, el n-a definit relația de muncă a acelei orînduiri, după cum n-a definit-o nici pe aceea din orînduirea feudală din care contractul n-a dispărut. El a ajuns dominant și definitoriu, în anumite condiții istorice, în orînduirea capitalistă. Mijloacele și formele prin care el se realizează, — mijloace de executare, plata forței de muncă (în bani „lichizi” sau în natură), forma în care se achită obligațiile beneficiarului de contract către proprietarul mijlocului de producție (la fel: în bani „lichizi” sau în natură) — se subordonează esenței contractului, care nu este nici sclavagistă și nici feudală. Esența lui este dată de regimul de *proprietate* sub care se află mijlocul de producție. În capitalism, mijloacele de producție fiind în proprietate privată, esența contractului — ca relație de muncă — este capitalistă, adică adecvată acestei forme de proprietate. În perioada de trece de la feudalism la capitalism se întîlnesc forme mixte sau de tranziție spre contract, forme care însă dispar, fiind înlocuite cu contractul ca atare pe măsură ce mijloacele de producție intră deplin și definitiv — pentru o întreagă epocă istorică — în relație capitalistă de proprietate. În feudalism, contractul, deși nu aparține, în fond, acestui mod de producție, ca tip de relație de muncă, este influențat — mai mult sau mai puțin — de modul de producție respectiv — și nici nu putea să fie altfel. De aceea, aparențele pot înșela pe nesimțite pe cercetător. Numai o analiză atentă și o situație fermă și consecventă pe poziția materialismului istoric ne poate feri de interpretări inadecvate realității istorice.

În feudalismul românesc întîlnim contractul (tocmeala) ca relație de muncă, fără a fi dominant și definitoriu și fiind supus diverselor influențe ale modului de producție feudal. Vorbînd despre claca oamenilor liberi pe domenii feudale, încă istoricul Constantin Giurescu observa, fără a fi un marxist, că ea „pornea... dintr-o altă concepție decît cea a rumânilor”, rumânul prestînd obli-

⁶⁷ Iosif Kovács, *op. cit.*, p. 164.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 168.

gația respectivă „ca o îndatorire a condiției lui servile”⁶⁹. O relație de acest tip, puternic „alterată” încă de relațiile feudale, întâlnim în satele de colonizare — „sloboziile” — de pe domeniile feudale, sate al căror regim abia a început, la noi, să fie studiat la modul serios⁷⁰. O mai mare amploare a relației de muncă bazată pe contract (tocmeală) constatăm în Țara Românească și Moldova în veacul al XVIII-lea⁷¹. Pentru Transilvania, acest aspect este încă insuficient studiat⁷². După desființarea rumâniei și veciniei, claca însăși datorată de foștii rumâni (vecini), eliberați, începe să capete, treptat, conținutul unei tocmeli în felul în care începe a fi privită, deși ea își menține conținutul social-economic feudal până la reforma din 1864. Creșterea aflului demografic din sparse Transilvania⁷³; extinderea arendășiei⁷⁴; așezarea de coloniști străini (sirbi, bulgari) veniți de peste Dunăre; eforturile boierilor și arendașilor de a atrage forța de muncă pe domeniile lor în condițiile în care nevoile interne și externe impuneau o tot mai mare punere în valoare a pământului; angajarea tot mai mult a domeniilor în producția pentru piață în condițiile în care boierul (arendășul) dispunea de puține mijloace de transport; apariția manufacturilor pe domenii și apoi creșterea numărului lor — toți acești factori, desigur și alții care acum ne scapă, au stimulat dezvoltarea relațiilor de muncă bazate pe tocmală (contract) în Țara Românească și Moldova. Pe măsură ce, trecind în veacul al XIX-lea, avansează cunoscutul proces al „acumulării primitive” a capitalului, terenul devine și mai prielnic pentru amplificarea relației de muncă bazată pe tocmală. În Țara Românească apare categoria socială a „tocmitorilor” sau „tocmașilor” — și numărul acestora este, în unele județe, destul de mare⁷⁵. În perioada regulamentară, generalizarea învoielilor pentru „prisoase” amplifică și mai mult relația de muncă bazată pe tocmală. Pe lângă acestea notăm învoielile obișnuite ale oamenilor liberi dar cu pământ puțin, ale celor veniți din Transilvania sau din alte părți, ale „oamenilor fără căpătii” sau ale „băjenarilor hrisovoliți”⁷⁶.

Intrarea în vigoare a legiurilor agrare din 1851 — care numeau pe clăcași pur și simplu chiriași! —, creșterea în continuare a „rezervei”, paralel cu des-

⁶⁹ Constantin Giurescu, *Despre rumâni*, în *Studii de istorie socială*, ed. a doua, revăzută și adăugită de C. C. Giurescu, București, 1943, p. 204.

⁷⁰ Cf. M. D. Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1973.

⁷¹ Cf. V. Mihordea, *Relațiile agrare...*, p. 140—158 și 159—161; Fl. Constantin, *Relațiile agrare...*, p. 83—94.

⁷² Vezi unele indicii într-un studiu tangent la problema noastră: Al. Csetri și Șt. Imreh, *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfârșitul orânduirii feudale (1767—1821)*, în Șt. Pascu (sub redacția...), *Populație și societate*, vol. I. Ed. Dacia, Cluj, 1972.

⁷³ Vezi G. D. Iscră, *Un dregător mai puțin cunoscut: ispravnicul de „ungureni” în Țara Românească*, în „Revista arhivelor” nr. 1/1968; act și bibliografia aferentă.

⁷⁴ Ioana Constantinescu, *Contribuție la istoria relațiilor agrare în perioada destrămării feudalismului. Arendarea pe baza dreptului de protimis în Țara Românească*, în „Studii”, Rev. de istorie, tom. XVIII, 1965, nr. 5; idem, *Contribuții la istoria relațiilor agrare în perioada destrămării feudalismului. Arendarea pe baza dreptului de protimis (preemiune) în Moldova*, ibidem, tom. XXV, 1972, nr. 2. Vezi, în continuare, pentru secolul al XIX-lea, studii consacrate arendășiei: Apostol Stan, *Arendășia în Țara Românească (1831—1848)*, manuscris, valorificat parțial în „Studii”, rev. de istorie, tom. XX, 1967, nr. 6; G. D. Iscră, *Arendășia în Țara Românească la începutul perioadei regulamentare*, în „Revista de istorie”, tom. 28, 1975, nr. 6. Despre arendășie ca factor de dizolvare a structurilor feudale ne vom ocupa cu alt prilej.

⁷⁵ Cf. Ion Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800—1850*, vol. I, Ed. științifică, București, 1958, p. 207—208, 212, 216 și 402.

⁷⁶ Ambele aceste din urmă categorii numărau în 1842, în Moldova, 14 426 liude, la scoteala „cifertului” I, adică circa 10% din numărul birnicilor (Cf. *Analele parlamentare ale României*, tom. XII, partea II-a, București, 1902, p. 160—161).

fășurarea celorlalte fenomene deja semnalate, măresc și mai mult aria relației de muncă bazată pe tocmeală (contract). În 1857, manifestul electoral conservator se grăbea să anunțe, ca linie de conduită viitoare, că la baza relațiilor dintre „proprietari” și posesorii forței de muncă va fi numai „buna învoială”, aceasta decurgând din respectul „absolut al proprietății de orice natură și libertatea absolută a muncii sătenilor”⁷⁷. O personalitate progresistă ca Vasile Boerescu, doctor în drept la Paris (1857)⁷⁸, scria în 1856 că pe treimea moșiei, stabilită de lege ca proprietate deplină în cadrul domeniului funciar, treime asupra căreia țăranul clăcaș nu avea nici un drept, după legile în vigoare, „la convention tient lieu de loi entre les parties”⁷⁹.

În Principate, un aspect major al luptei sociale după 1851 și până în 1864 este acela al efortului de impunere (de către „proprietari”) sau de neacceptare (de către clăcași) a învoielilor agricole, mai precis a condițiilor înrobitoare cerute de „proprietari”. Anii premergători Unirii din 1859 și anii domniei lui Al. I. Cuza până în 1864 sînt serios marcați de această dură realitate, insuficient pusă în evidență pînă acum.

Pentru „proprietarii” care militau ca întreaga moșie să le revină în mod exclusiv în proprietate iar relația de muncă să fie de aci înainte numai contractul (tocmeala), este cea mai elocventă exprimare din Proiectul de lege rurală al Comisiei centrale de la Focșani (1860), proiect adoptat, în esența lui, în 1862, de Adunarea legislativă unică, în care conservatorii aveau majoritatea. Astfel, proiectul de lege adoptat prevedea (art. 4): „De acum înainte, locuitorii cultivatori se vor înțelege de-a dreptul cu proprietarul respectiv pentru toate locurile de hrană, de finaje și de pășunare ce vor avea de trebuință, în forma obicinuită pentru tocmelele de bună voie”⁸⁰.

În ce-i privește pe clăcași, aceștia s-au opus continuu condițiilor înrobitoare ale tocmelelor pe care „proprietarii” se străduiau să le impună.

Era firesc ca legea rurală din 1864 — expresie juridică a unei structuri capitaliste, lege menită să definească, să apere și să conserve relația capitalistă de proprietate, ajunsă dominantă — să lase loc, în viitor, tocmelelor, chiar consfințite de o lege specială dacă altfel nu se putea. Într-o țară cu puternice tradiții și realități agrare, cum a fost țara noastră, în care deposedarea producătorilor direcți s-a oprit la anumite limite și în care marele domeniu funciar „ieșea” din feudalism cu inventar și mijloace bănești insuficiente, ca și cu proprietari puși în deprimă cu exploatarea moșiei în regie proprie, o lege a tocmelelor — după ce țărării clăcași se opuseseră ani la rînd condițiilor lor oneroase! — apărea ca o necesitate absolută pentru cei care, înfăptuind reforma, conservaseră marea proprietate.

Legea de tocmele agricole din 1866 a fost, fără îndoială, o mare derogare de la Constituția țării, dar această derogare era cerută, atunci, de interesele clasei dominante — iar într-o societate bazată pe clase antagoniste legile sînt, în general, expresia voinței clasei dominante. Dacă această clasă a fost capitalistă prin esența ei, legea în ansamblu sau unele din prevederile ei nu puteau fi „rămășițe feudale” decît, cel mult, sub aspectul strict formal al unor noțiuni cu care încă se opera. Prin duritatea ei, această lege exprimă specificul exploa-

⁷⁷ Apostol Stan, *Curentele politice în România între Unire și Independență*, manuscris, p. 61. Un caz tipic de conduită conservatoare: Barbu Catargiu (vezi Arh. St. Buc., fond Min. de interne, Ad-tive, inv. 314, dos. 73/1858, f. 92—95 și 116).

⁷⁸ Cf. Apostol Stan, *Vasile Boerescu*, Ed. științifică, București, 1974.

⁷⁹ Cf. D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuri...*, vol. IV, p. 299 (subl. ns., G.D.I.).

⁸⁰ D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuri...*, II, București, 1907, p. 453 (subl. ns.).

^{80 bis}. Vezi Gh. Cristea, *Contribuții de istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1866—1882) Legislație și aplicare*, Ed. Acad., București, 1977.

țării capitaliste în țara noastră timp de câteva decenii după reforma agrară⁸⁰ bis. Împreună cu alte realități specifice, de o duritate excesivă, această lege a generat alte fenomene sau manifestări specifice, cum au fost, de pildă, marele răscoală țărănești din epoca modernă, răscoale cărora nu le găsim egal în Europa și în lume.

Prin urmare, venind din antichitate, însoțind permanent orinduirea feudală, fără a-i fi definitorie ca relație de muncă, *tocmeala* (variante în românește a *contractului*) a ajuns, treptat, în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, relația de muncă dominantă, pe măsură ce și proprietatea deplină asupra mijloacelor de producție parcurgea o evoluție asemănătoare. Mai mult, claca însăși, — cea datorată de țăranul parțial dependent (clăcașul, pontașul), clacă ce și-a menținut esența ei feudală pînă cînd legea din 1864 a desființat-o ca servitute a vechii orînduirii, — a început, treptat, să fie asimilată cu o chirie a locului folosit.

Am discutat pînă acum situația din mediu rural. Aceasta nu înseamnă că în lumea orașului nu s-a petrecut un fenomen asemănător — evident, cu un specific al lui. Deliberat am lăsat la sfîrșit menționarea acestui fenomen, pentru că, paradoxal, el abia a început să fie studiat la noi, pentru Țara Românească și Moldova analiza oprindu-se la intrarea în vigoare a Regulamentelor organice, iar concluziile se referă mai ales la regimul proprietății. Aici ne permitem doar să reproducem concluziile studiului respectiv. „În ansamblu — conchide autorul —, orășenimea a circumscris aservirea, i-a redus adîncimea și a luptat pentru lichidarea ei, lichidare care s-a produs lent, inegal și contradictoriu”. Autorul consideră regimul de *bezman* și *embatic* în orașe ca un „puternic vestigiu feudal”⁸¹ — și apoi continuă: „Împotriva lui (a acestui „vestigiu feudal” — n. ns.) se va îndrepta acum lupta orășenimii în materie de statut juridic al proprietății în perioada 1831—1864. Vechea stăpînire consolidată pe vatra și moșia țărilor, pe locurile domnești în sens larg, va fi asimilată de la sine cu o proprietate absolută de tip burghez”⁸².

După ce mai sus am făcut o apreciere de ansamblu asupra legii de tocmești din 1866, în finalul acestui subcapital este cazul încă să ne întrebăm: care

⁸¹ Personal, nu împărtășim acest punct de vedere, căci *bezmanul* și *embaticul*, ca relație de muncă, iau amploare în Principate tot în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, cînd nu se mai întruneau condițiile unui servaj feudal în dublu sens: asupra pămîntului și asupra embaticarului. De altfel, *embaticul* (emfiteoza) nu este altceva decît un *contract de arendare* pe termen lung și el este cunoscut încă din antichitate, din sclavagismul roman, de pildă, cînd relația de proprietate era mai apropiată de cea capitalistă — și, totodată, autorul nu-i spune „vestigiu sclavagist”. *Embaticul*, ca formă particulară a contractului de arendare, a trecut în dreptul bizantin, iar de aci și în Principate, dar este de reținut că el ia amploare în perioada amintită, pe măsură ce relația modernă de proprietate avansa la nivelul țării. În Principate, prin amploarea lui, *embaticul* ar putea fi considerat o relație tipică perioadei de tranziție de la feudalism la capitalism, cu o supraviețuire ale cărei resorturi și forme specifice sînt încă de cercetat.

⁸² Valentin Al. Georgescu, *Observații asupra structurii juridice a proprietății orășenești în Țara Românească și Moldova (1711—1831)*, în „Studii”, Rev. de istorie, tom. 26, 1973, nr. 2, p. 280. Aici și o bibliografie parțial adecvată subiectului nostru. Pentru completarea informației factologice trimitem la: Paraschiva Cîncea, *Din istoricul emanicării orașelor și țărilor (1848—1865)*, în „Revista arhivelor” nr. 2/1964; idem, *Desfășurarea procesului de emancipare a orașelor și țărilor între anii 1866—1900*, în „Revista arhivelor”, nr. 1/1966; Ilie Corfus, *Lupta de eliberare a orașelor și țărilor din Țara Românească sub Regulamentul organic*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. V, Ed. Acad. R.S.R., București, 1975.

au fost „rămășițele feudale“ în ce privește relația de muncă în urma aplicării legii rurale, „rămășițe“ despre care vorbesc chiar studii foarte recente?

Mai întâi, reamintim că este aici o chestiune de logică formală: dacă relația capitalistă de proprietate ajunge să domine la nivel național (cu observațiile de mai sus — vezi p. 428—429)⁸³, pământul intrat covârșitor într-o asemenea relație de proprietate nu putea intra decât într-o relație de muncă de același tip, adică de tip capitalist.

Unii cercetători continuă să considere drept rămășițe feudale în ce privește relația de muncă — cităm din cel mai reprezentativ și mai cu autoritate — „dijma din produse, dijma la tarla și constringerea extraeconomică“⁸⁴, aceasta din urmă fiind prevăzută, după părerea autorului, în legile de tocmeli agricole din 1866 și 1872.

Referitor la dijmă, notăm că noțiunea — lingvistic — se menține, dar conținutul ei social-economic este altul acum, față de cel din feudalism. În feudalism, toate obligațiile rumânului (vecinului, iobagului) față de stăpînul feudal, inclusiv dijma, izvorau din condiția servilă a acestuia, condiție care *parțial* se menține, în ce-i privește pe rumânii etc. eliberați, și în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, perioadă în care — cum am văzut — relațiile de producție sînt în continuă transformare, transformare desăvîrșită prin aplicarea reformei agrare. După aceasta, dijma și alte obligații — unele înscrise, altele nu în *contractul* de învoială — nu mai provin din relația de servaj (asupra moșiei și asupra forței de muncă) ci *din relația de proprietate și de muncă de tip capitalist*. Să nu ne inducă în eroare menținerea în limbă a noțiunilor. Noi sîntem datori să le urmărim conținutul lor social-economic. Continuînd considerațiile cu care am început acest subcapitol, adăugăm că în capitalism, și la noi, unde — în raporturile agrare — s-a practicat „marea arendășie“, țăranul cu posibilități modeste a practicat, de fapt, o „mică arendășie“, pe bază de *contract*. Dacă el nu-și achita arenda în bani, ci în produse (dijma!), în muncă (dijma „la tarla“ sau alte forme) sau mixt, aveau aceste forme de achitare a arenzii o *esență feudală*? După părerea noastră — nu. Iar expresia de „rămășițe feudale“ este derutantă, fiindcă ea estompează, în vorbirea curentă, deosebirile esențiale dintre realitățile a două orinduirii sociale. De aceea, sîntem de părere că în lucrările științifice cel puțin, această expresie să nu se mai folosească. Și încă un cuvînt. Dacă proprietarul nu folosește decât foarte puțin „munca salariată“ (recte: abgajarea cu bani, bani lichizi, a forței de muncă), înseamnă că avem motive să ne indoim de realitățile capitaliste ale societății respective? După părerea noastră, nu, avînd în vedere cele arătate mai sus. Ne-ar rămîne să răspundem doar la întrebarea: de ce la noi s-a folosit atît de puțin „munca salariată“? În răspunsul la această întrebare trebuie să avem în vedere în primul rînd specificul dezvoltării istorice, concretizat — în această privință — în: îndelungata tradiție de plată în natură, relativă și destul de îndelungata lipsă de numerar, interesul clasei dominante în acest sens, uneori chiar interesul producătorului direct în condițiile social-istorice date. Sînt, acestea, chestiuni care încă mai trebuie cercetate spre a fi bine înțelese. Oricum, fetișizarea de către unii cercetători a „muncii salariate“ — formă dominantă în unele țări capitaliste pe modelul cărora clasicii marxismului au studiat modul de producție capitalist —, a dus, în anumite condiții, la estomparea și chiar la negarea unor fenomene tipice perioadei de trecere de la feudalism la capitalism în țara noastră (de vreme ce „la mijloc“ apărea foarte puțin sau deloc „munca

⁸³ La acele observații mai adăugăm și noi pe aceea privind menținerea unor relații de obște — totale sau parțiale, într-o zonă sau alta —, care însă nu pot fi considerate feudale, dar nici capitaliste, ele aparținînd după părerea noastră, altui mod de producție. Ne propunem să dezvoltăm această idee cu un alt prilej.

⁸⁴ Vasile Maciu, *Procesul trecerii de la feudalism la capitalism în agricultura României în perioada formării și consolidării orinduirii capitaliste (1848—1878)*, în V. Maciu, *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1973, p. 262—263.

salariată"). Credem că acest nivel de aplicare a marxismului la concretul istoric românesc în perioada menționată — a fost depășit.

Referitor la constrângerea de executare a tocmelilor agricole, constrângere apreciată și ea ca „rămășiță feudală”, notăm mai întâi că aceasta nu este altceva decât o formă sau metodă de aducere la îndeplinire a *contractului* intervenit între cele două părți. Ea se subordonează, în ce privește conținutul social-economic, relației de proprietate și de muncă din care derivă, *adică relației capitaliste*. Nu poate fi, deci, o constrângere extraeconomică de tip feudal de vreme ce relația de muncă din care derivă nu este una feudală, ci una capitalistă. „Indemnarea” cu ajutorul primarului (legea din 1866) sau executarea silită cu ajutorul dorobanțului (legea din 1872) constituie, după părerea noastră, expresia unui regim de excepție în raporturile agrare de tip capitalist în țara noastră, o derogare — cum am mai spus — de la însăși Constituția țării, derogare cerută de interesele clasei dominante — clasă capitalistă, nu feudală ! Acest regim a putut să dureze, pe plan juridic, 16 ani (1866—1882), iar în fapt mult mai mult. Dacă acest regim de excepție nu l-am considera ca atare în cadrul orînduirii capitaliste, ci am continua să-l numim „rămășiță feudală”, aceasta ar însemna — dacă rămînem consecvenți modului respectiv de a gîndi — că toate legile și măsurile de excepție din orînduirea capitalistă, menite, la nivelul structurii sociale, să impună rapid și fără surprize voința clasei dominante, în materie de executare a contractului între părți, ar trebui să le considerăm rămășițe feudale. Or, aceste legi și măsuri au aparținut suprastructurii juridice, politice sau administrative a orînduirii capitaliste, uneori într-o formă de exprimare specifică. Ele au imprimat o duritate aparte exploatării capitaliste în agricultură — domeniu despre care vorbim —, poate chiar mai mare ca în feudalism uneori, dar aceasta nu înseamnă că au fost rămășițe feudale. Concepția materialist-istorică ne-a deprins să operăm cu noțiuni și concepte precise și în cercetarea istorică, iar în stabilirea apartenenței lor la o orînduire sau alta să avem în vedere înainte de toate conținutul lor. Aparențele pot conduce la erori dar persistența în eroare acuză o aplicare dogmatică a concepției la concretul istoric.

•

În incheiere, considerăm că există multe chestiuni, unele fundamentale, care se cer a fi lămurite pentru perioada de trecere de la feudalism la capitalism. De felul în care ele vor fi lămurite depinde, după părerea noastră, înțelegerea corectă a realităților din orînduirea capitalistă în țara noastră. De aceea, considerăm că este în profitul istoriografiei românești ca discuția să continue.

DESPRE ÎNCEPUTURILE REVOLUȚIEI ROMÂNE DE LA 1848. PENTRU O ANALIZĂ ÎNTR-O PERSPECTIVĂ MAI LARGĂ

DE

GH. PLATON

Anul 1848, *Primăvara popoarelor*, se știe, s-a bucurat, pe drept, de o deosebită prețuire în literatura noastră istorică. Evenimentele s-au dovedit a fi mult prea importante, lupta între vechi și nou prea pasionantă și spectaculoasă, implicațiile externe și internaționale, interferențele cu revoluțiile europene prea puternice pentru a nu stîrni interesul, pentru a nu reține atenția. Rezultatele cercetării, decantate, verificate prin confruntare, valoroase în ansamblul lor, ne-au apropiat sensibil de înțelegerea fenomenelor în toată complexitatea lor.

Produs al unei îndelungate și complexe acumulări, dînd expresie necesităților obiective și năzuințelor cristalizate într-un întreg secol de *creștere*, de dezvoltare multilaterală a societății românești, revoluția de la 1848 a formulat un program sub semnul căruia, practic, s-a dezvoltat întreaga noastră istorie modernă. Parte din moștenirea sa a fost fructificată abia în zilele noastre.

Baza documentară, considerabil sporită prin aducerea în circuitul științific a unui prețios material de arhivă, ne oferă posibilitatea, dar ne și obligă, totodată, de a lărgi perspectiva de interpretare, de a analiza fenomenul revoluționar în întreaga sa complexitate. Faptul este cu atît mai necesar cu cît, din cauza rutinei, adeseori, se mai îngăduie persistența unor deficiențe de natură să aducă prejudicii înțelegerii depline a acestui important eveniment istoric.

Ne-am apropiat de revoluția de la 1848 cu sîmbălă firească generată de înțelegerea complexității fenomenului, de răspunderea gravă care revine istoricului a cărei sarcină este nu numai de a reconstitui evenimentele, ci de a desprinde, în egală măsură, geneza, sensul și semnificațiile acestora. Am consacrat studierii antecedentelor și desfășurării revoluției în Moldova o însemnată parte din activitatea pe care am desfășurat-o pe tărîmul istoriei și am avut satisfacția să probăm că revoluția din Moldova reprezintă o *parte integrantă a revoluției românești*¹, situată pe același plan valoric național, o parte a efortului națiunii de a se întruni în cuprinsul unui stat unitar neatîrnat. Sîntem în măsură, acum, să aducem în discuție noi elemente, capabile să lărgescă orizontul în care trebuie apreciată revoluția românilor. În discuția ce ne propunem s-o întreprindem, vom porni de la analiza unei lucrări recente care aparține cercetătorului bulgar Ivo Todorov, intitulată *Des forces et du caractère du mouvement révolutionnaire de 1848 en Moldavie*, publicată în „Etudes balkaniques”, nr. 2, Sofia, 1976.

Cu o competență profesională și o probitate care merită întreaga noastră prețuire, autorul supune unei severe analize structura societății din Moldova încercînd să desprindă concluzii cu privire la mobilul acțiunilor și caracterul general al *mișcării*. Apreciem cu atît mai mult străduința autorului cu cît noi înșine, în

¹ „Era Socialistă, anul LIII, mai, 9/1973 și „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, istorie, t. XIX, s. III, a. fasc. 2, 1973.

urma analizei situației interne, a raporturilor de clasă, a structurii sociale, a atitudinilor care se desprind din considerarea perioadei anterioare sau din opțiunile afișate în cursul anului revoluționar, ne-am străduit să lărgim sfera de înțelegere a fenomenelor².

De la început, I. Todorov, fără să minimalizeze obiectivele generale ale mișcării, constată că aceasta, deși prima din punct de vedere cronologic, nu a atins anvergura și nu a avut rezultatele revoluției din Țara Românească. Analiza comparativă a dezvoltării economice și sociale a celor două Principate îi slujește drept temei pentru aprecierea potrivit căreia atât înainte, cât și în timpul anului 1848, burghezia din Moldova nu avea nici tăria necesară, nici interesul să apere consecvent introducerea schimbărilor radicale în relațiile de producție și în regimul politic (p. 58). „Divizată și lipsită de o organizare politică, nedispunind de conducători de inspirație radicală și democratică, recunoscuți pe plan politic și ideologic, burghezia moldoveană era progresistă nu revoluționară. Participă la mișcare și constituie cu celelalte forțe moderate curentul liberal din sinul revoluției, este doritoare să introducă numeroase reforme burgheze, fără să poată juca însă rolul conducător” (60).

Referindu-se la îmburghezirea boierilor, întreprinde o atentă analiză a poziției diverselor grupări boieresti, indică mobilurile în virtutea cărora au acționat și subliniază faptul că boierimea mică și mijlocie „de inspirație liberală”, handicapată de lipsa de organizare, s-a văzut silită să recurgă la acțiunea comună cu marii boieri de inspirație liberală și cu mare influență. Această alianță, consideră, pe drept, autorul, era naturală, fiind generată de structura economică și socială (62).

Având un program limitat, cea mai mare parte a boierimii de inspirație liberală, „nu considera țărănimea ca un aliat important” și își punea speranța, mai ales, în situația politică generală (62). Observațiile privind structura boierimii îi îngăduie autorului să remarce că, în fond, fricțiunile dintre boierimea mare și cea mică reflectă contradicția existentă între burghezie și marea proprietate feudală (63). Contradicțiile de clasă se transformă în contradicție internă de clasă, de pătură socială. Atitudinea față de țărănime, de problema agrară, în general, este confuză și contradictorie, teama față de țărănime duce la atenuarea programului social (64). Deoarece burghezia și reprezentanții cercurilor de boieri de inspirație liberală nu reprezentau o forță unitară, doritoare și capabilă să conducă o revoluție radicală burgheză, *inteligentia* a fost purtătoarea principiilor și a ideologiei radicale și democratice (65). În Moldova, ea a fost aceea care a oferit programul, a indicat căile de realizare a acestuia, a oferit platforma ideologică și politică mișcării neorganizate a burgheziei și a boierimii de inspirație liberală (65).

„Inexistența organizației politice secrete, va avea consecințe asupra dezvoltării și caracterului mișcării revoluționare, cu atât mai mult cu cât burghezia nu era organizată din punct de vedere politic”. Înainte de 1848 — constată în continuare autorul, — după o largă discuție asupra problemelor notate mai sus — lipseau factorii subiectivi indispensabili și condițiile realizării unei fuziuni organice între lupta *inteligentei* radicale și democratice și boierimea de inspirație radicală și burgheză. Această trăsătură, caracteristică Moldovei, se manifestă, cu claritate, începând din epoca de pregătire a mișcării și influențează considerabil evoluția și rezultatul acesteia” (66).

Evoluția evenimentelor de la 1848 este urmărită în raport cu această grupare a forțelor reliefându-se consecințele generate de separația existentă între grupările de la Iași și Paris. Neputința elementelor radicale, aflate în afara hotarelor țării, de a participa la evenimentele începute în capitala Moldovei nu a îngăduit curentului celui mai progresist să-și concentreze forțele; în felul acesta, mișcarea a fost lipsită de pregătirea minuțioasă, atât de necesară. Încă de la început, acțiunile n-au avut drept obiectiv organizarea unei revoluții profunde. Pregătirea era orientată către o mișcare care trebuia să impună domnitorului reforme liberale burgheze, considerate drept indispensabile (66).

² Gh. Platon, *Probleme privind mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova*, în *Studii și articole de istorie*, vol. XI, București, 1968 și *Revoluția de la 1848 în Moldova, parte integrantă a revoluției românești*, loc. cit.

Subliniind, din nou, concepția mărginită a liberalilor, care au neglijat masele țărănești, autorul notează că, în intențiile lor, inițiatorii se sprijineau, mai mult, pe bunăvoința și condescendența domnitorului decât pe ideea de a ridica masele populare și de a sprijini, în felul acesta, mișcarea (66—67). Remarcînd, încă odată, inconsistența aripei radicale — pentru a sublinia cauzele care au menținut *mișcarea liberală din martie* în cadrul acțiunilor strict legale (66), autorul constată că, și după evenimentele din martie, cînd direcția mișcării este asumată de radicalii democrați din afară, liberalii nu au renunțat la linia lor (67). Absența unei direcții revoluționare și democratice în sinul mișcării a impus, în continuare, linia reformistă. Deși frământările sociale ale maselor au lărgit sfera *mișcării* revoluționare și i-au radicalizat programul, nu s-a stabilit, cu toate acestea, o colaborare, strînsă între conducătorii mișcării și mase. Cerințele moderate formulate nu-i puteau convinge pe țărani să se ridice la luptă. Cu începerea din luna mai, emigrația revoluționară se situează în fruntea mișcării; ca urmare a acestui fapt, țărănilor li se acordă o mai mare atenție. Lupta țăranilor liberi sau aserviți rămîne elementul de fond pe care evoluează, în continuare, *mișcarea*. Concepția reformistă a liberalilor și a radicalilor a împiedecat folosirea situației revoluționare, a determinat ca cele două mișcări — cea a țăranimii și cea a burgheziei — să se desfășoare paralel; faptul reprezintă „una din trăsăturile caracteristice ale revoluției de la 1848 în Moldova” (69).

Evoluția, ale cărei trăsături au fost schițate mai sus, este determinată, consideră I. Todorov, de „caracterul special al proceselor social-economice și politice care au avut loc în acest Principat ceea ce distinge, mai ales, *mișcarea* revoluționară moldoveană de *revoluția* munteană” (69).

Referindu-se, în continuare, la teama de potențialul revoluționar al maselor (70), autorul observă că *mișcarea* moldoveană „nu reflectă, în întregime și obiectiv situația revoluționară creată în Principat. La momentul crucial, *mișcarea* a început printr-un document foarte moderat care nu conține nici chiar toate obiectivele vizate de *revoluția* burgheză” (72). Apreciind, încă de la început, că dezvoltarea mișcării nu justifică deloc considerarea factorului extern ca fiind de primă importanță (56), autorul este de părere că ar fi dificil de admis că, doar din considerente de natură tactică, *Petiția proclamație* nu cuprinde ideile mari ale revoluției. În fond, continuă el, problema națională, ca și cea agrară, instaurarea unei noi organizații de stat, unirea, nu sînt puse în martie (72). Conținutul documentului este explicat prin aceea că „liberalii moderați dominau în momentul în care a început *mișcarea*”. Armonia existentă în martie „între spiritul moderat și inconsecvent al *Petiției* și metoda opoziției legale reflectă rolul conducător al boierilor de inspirație liberal-moderată și a reprezentanților opoziției conservatoare. Este dificil de admis, notează I. Todorov, în continuare, că *mișcarea* din martie ar fi urmărit răsturnarea regimului și ar fi inaugurat începutul revoluției române de la 1848”. Analiza la care supune raporturile interne și evenimentele îi justifică concluzia potrivit căreia aceasta „a fost o mișcare moderată, legală, a boierilor îmburgheziți și a burgheziei. *Condiționate unic de ideile reformiste ale marii boiemiri liberale, egoiste și conservatoare față de popor, evenimentele acestei faze nu sînt deloc reprezentative pentru situația revoluționară din Principate*” (72).

Redactînd și înaintînd *Petiția*, membrii opoziției și marii boieri de inspirație liberală considerau că și-au îndeplinit datoria. Ei părăseau, în fond, partidul național în momentul în care tinerii de inspirație revoluționară avansau ideea de a impune prin forță schimbările solicitate, cînd au început să fie cunoscute apelurile la răsturnarea regimului. Această linie de conduită, păstrată în cursul întregului an revoluționar, a împiedicat lărgirea *mișcării* (72—73).

Cea de a doua fază se caracterizează prin participarea mai largă a aripei radicale și democratice și prin întărirea luptei maselor și are o calitate nouă (75). Radicalii și democrații din afara hotarelor țării s-au situat în fruntea mișcării. Deși nu erau partizanii unei revoluții sociale profunde, ei reprezentau, totuși, cerințele societății noi. „Convinși de caracterul reacționar al regimului marii proprietăți funciare feudale și a Regulamentului organic, ei se străduiau, gradat, să găsească o soluție problemei agrare și naționale, profundelor transformări de structură. Principiile formulate la Brașov reliefează intransigența lor în privința regimului și a legii fundamentale a acestuia. Atunci cînd majoritatea burgheziei și a boierilor de inspirație liberală, continuă autorul, spera că domnul va sancționa

revendicările formulate în *Petiția din martie*, tinerii ajung la conștiința necesității unei acțiuni energice inițiale cu scopul de a proceda, ulterior, la o serie de reforme. Răsturnarea regimului stabilit prin Regulament și înlăturarea ordinii feudale reprezenta țelul imediat al revoluționarilor adunați în aprilie și mai în Transilvania" (73), (s.n. Gh. P.).

Respingind ideea cristalizării gradate a ideologiei, I. Todorov subliniază logica includerii în ultimile două programe a ideii Unirii și afirmă că, în urma ocupării Moldovei de către trupele țariste, importanța problemei naționale sporește. Considerând comitetul din Cernăuți drept o organizație similară *Frăției muntene* și apreciindu-i activitatea, iar cele două documente, *Dorințele partidei naționale* și *Proiectul de constituție*, elementele care delimitează net cele două faze ale mișcării (74), autorul observă că cele două comitete de la Iași și Cernăuți, prezintă orientări diferite în privința atitudinii față de aliați, de profunzimea schimbărilor, față de mijloacele de luptă. Deosebirea apare mai accentuată odată cu intrarea primelor detașamente ale armatei țariste în Moldova (75).

Izbucnirea revoluției în Țara Românească, remarcă autorul, în continuare, a stimulat lupta. Spiritul democratic, însă, nu-și găsește expresie în acțiuni revoluționare. Din această cauză, îndepărtându-se de mase, curentul radical nu se orientează către țărănime care-i putea servi drept aliat. „Programul și eforturile curentului radical, apreciază I. Todorov, lupta largă și radicalizată împotriva ordinii feudale dusă de țărănimea liberă și dependentă — după luna martie 1848 — conferă mișcării din Moldova un caracter revoluționar și democratic. În a doua fază, obiectivele radicalilor și lupta neorganizată a țărânimii concordă într-o largă măsură” (75—76).

Desprinzând concluziile, I. Todorov subliniază, din nou, că mișcarea din Moldova prezintă programul cel mai radical și mai complex al revoluției din 1848 din Principate, dar, totodată, și cel mai slab și mai puțin organizat, din cauza „incompatibilității dintre aspirațiile și cerințele, revoluționare, în esența lor, a conducătorilor radicali și democrați ai mișcării și maniera în care era concepută realizarea lor”. „Legalismul care a dominat mișcarea revoluționară moldoveană” este atribuit, mai cu seamă, burgheziei reformiste, „structurată și lipsită de unitate, colaborării conștiente cu elementele moderate ale boierimii îmburghezite”; burghezia nu joacă rolul de inspirator ideologic și de conducător politic al mișcării. Curentul liberal nu poate înlocui, în întregime, factorul subiectiv revoluționar consecvent, care ar fi putut uni și radicaliza toate păturile burgheziei, ale boierimii mici și mijlocii îmburghezite, să utilizeze programul de transformări revoluționare ca instrument pentru a atrage forța motrice fundamentală a revoluției: țărănimea liberă și dependentă”. Reliefindu-i consecințele, autorul plasează mișcarea moldoveană „pe flancul cel mai moderat al revoluției burgheze de la 1848 din Principatele Române”. Dezvoltarea și caracterul acesteia relevă fizionomia politică a burgheziei române, gata la compromis cu moșierii. Trăsăturile caracteristice ale atitudinii manifestate acum în Moldova, încheie autorul, se regăsesc mai târziu, „pe întregul parcurs al penibilului proces de întărire a regimului capitalist în România” (p. 76—77).

Am acordat un spațiu atât de larg reproducerii ideilor principale din lucrarea lui Ivo Todorov pentru a sublinia, încă odată, seriozitatea cu care s-a aplecat asupra acestui important moment al istoriei noastre naționale, meticulozitatea cu care s-a străduit să desprindă relațiile cele mai intime, de natură să descifreze sensul real al acțiunilor, să precizeze atitudinile și opțiunile politice ale claselor sociale și ale grupărilor. Din nefericire, în construcția sa, pe care a dorit-o completă, autorul a pierdut din vedere ansamblul. A omis, sau a crezut că nu este necesar, în problema care l-a interesat — ceea ce este la fel de grav — să țină seama de faptul că revoluția de la 1848 este o manifestare a națiunii române, una și aceeași pe întregul cuprins al Daciei, că ea nu se putea desfășura izolat, regional, fără legături și implicații adinci care au conferit evenimentelor și faptelor substanță și orientare nouă; a omis să sublinieze că evenimentele s-au desfășurat într-un anumit context internațional. Că Principatele se aflau sub suzeranitatea Porții și sub protectoratul Rusiei țariste, iar, ca urmare a modului în care a fost stabilit noul echilibru european în deceniile anterioare, influența acesteia din urmă devenise precumpănitoare, în dauna influenței Porții, a cărei suzeranitate, de altfel, rămăsese pur nominală. Nu a precizat nici faptul că în urma revoluției din Viena

Imperiul habsburgic se transformase într-o monarhie constituțională fapt care va avea implicații adânci asupra începuturilor revoluției românești, cel puțin.

Pe baza analizei, competente și competente, de altfel, — fără să fie sprijinită, întotdeauna, pe înțelegerea deplină a realităților istoriei noastre — I. Todorov a alcătuit o *schemă* care poate să aibă valabilitate cu caracter general. Elementele pe care domnia sa le aduce în discuție pot să servească la explicarea doar a unora din particularitățile revoluției și nu la definirea completă a acesteia. Referindu-se numai la raporturile de clasă din interiorul provincial al Moldovei, autorul interpretează toate acțiunile prin prisma acestora excluzând din construcția sa considerentele de natură tactică ce au imprimat desfășurării evenimentelor o anumită orientare (p. 56, 76—77). După opinia noastră, problemele pe care le analizează autorul — asupra cărora nu ne propunem să stăruim aici — trebuie abordate într-un alt context, privite într-o perspectivă mai largă, mai cuprinzătoare.

Revoluția din anul 1848, fenomen general, european, se știe, a fost rezultatul firesc, necesar, al unei îndelungate evoluții istorice, expresie a procesului de creștere, de dezvoltare, a societății, saltul calitativ al unei acumulări, în cursul căreia — în structura societății — s-au operat transformări radicale. Pregătită de un șir întreg de procese istorice, revoluția din 1848, continuarea, într-o formă superioară, a celei din 1821, a fost un fenomen românesc, un semn de maturitate a națiunii. Produs al epocii moderne, dezvoltată în condițiile creării pieței naționale, *națiunea română* — constituită pe baza unor acumulări seculare, care capătă, acum, pe treapta nouă a istoriei, calități și conținut noi — s-a afirmat unitar în pofida existenței granițelor politice arbitrare, menținute de stăpânirea sau dominația străină. Dezvoltarea organică și unitară a provinciilor românești în secolul care a precedat revoluția, accentuarea puternică a luptei politice, manifestarea largă a tendințelor de unitate și dezvoltare impetuoasă a *culturii naționale* și a ideologiei, cristalizarea *conștiinței naționale*³, nu puteau să nu-și pună amprenta asupra evenimentelor de la 1848, nu puteau să nu se materializeze într-o acțiune generală, unitară. Unitatea nu se degajă spontan, doar, din acțiunea legilor de dezvoltare ale istoriei; spre realizarea ei ținea *lupta politică organizată* a forțelor naționale care, în deceniile care au prefațat revoluția, a îmbrăcat înalte forme de expresie. Mișcarea condusă de Cimpineanu, programul acesteia, demersul politic spectacular al patriotului român, obiectivele și acțiunile *Frăției*, nu aveau, cituși de puțin, aspect regional, erau *naționale, românești*.

Nu putem să analizăm revoluția de la 1848 — așa cum face autorul — fără să ținem seama de întreaga dezvoltare anterioară, de *mișcarea națională* ale cărei obiective țineau spre constituirea unui stat românesc, unitar și independent. Revoluția de la 1848 reprezintă o continuare a eforturilor anterioare, o încercare de realizare, în condițiile date, a programului social și național românesc. Plecând de la aceste premise, nu mai putem privi evenimentele de la 1848 ca fiind provinciale, izolate. Pe plan politic — faptul este de netăgăduit — ele sînt continuarea unor acțiuni care se încadrau, deja, într-un program a cărui aplicare solicita o orientare strategică și tactică. Practic, *Frăția* și *Societatea studenților români din Paris* au fost organele, instrumentele, create în vederea alcătuirii programului, a stabilirii modalităților de realizare a acestuia.

În analiza sa, deși este de acord că „pericolul unei intervenții țariste a fost un factor extern de care s-a ținut mereu seama, înainte și mai cu seamă în cursul mișcării” — legătura între acest factor defavorabil și *legalismul* mișcării fiind evident după 28 iunie, mai ales, — cînd Iașul și alte orașe ale țării au fost ocupate de detașamente ale armatei țariste — „dezvoltarea mișcării” — notează în continuare autorul — nu justifică deloc considerarea factorului extern ca fiind de primă importanță” (56).

Explicînd faptele, exclusiv, prin prisma realităților sugerate de raporturile economice și sociale și negînd importanța elementului tactic, autorul elimină cu totul din discuția sa *lupta națională* care-și găsește expresie în acțiunile întreprinse de români. Or, nu este nevoie să demonstrăm aici că reacțiile sociale, politice și naționale nu pot fi urmărite în funcție doar de gradul de dezvoltare, că nu sînt,

³ Idem, *Rădăcinile istorice ale revoluției române de la 1848*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, XI, 1974.

întotdeauna, condiționate exact, de o anumită maturitate a forțelor de producție. Istoria ar fi mult prea simplă, prea comodă, chiar, dacă ar fi redusă doar la asemenea corespondențe. Nici un tipar nu poate înlocui realitățile materiale, reacțiile spirituale, complexe și contradictorii. Nu trebuie să uităm că lupta națională a românilor din cele două Principate avea drept obiectiv înlăturarea suzeranității și a protectoratului. Nu trebuie demonstrat faptul că în calea obiectivelor naționale ale românilor cele mai mari obstacole le puneau protectoratul țarist. Din cauza aceasta, cu toate restricțiile impuse de regimul regulamentar, lupta împotriva acestuia, pe toate căile: legale sau ascunse, reprezenta un obiectiv principal al luptei politice românești. Corespondența consulară⁴, cea franceză, mai cu seamă, cunoscută, de altfel, este cât se poate de semnificativă pentru reliefaarea intensității și a formelor de expresie ale acestei lupte, în deceniile anterioare revoluției.

Consulii Angliei și ai Franței — deși nu de pe aceleași poziții și cu aceleași obiective — în pofida înțelegerilor în virtutea cărora Principatele erau lăsate practice, în sfera de influență a Rusiei, sprijineau mișcarea națională din cele două Principate, orientată spre diminuarea efectelor influenței Rusiei țariste. Activitatea lui Colquhoun, dar, mai ales, a lui Billecocq, în acest sens, este cât se poate de probantă. Cererile repetate ale românilor de a li se îngădui Unirea și înlocuirea protectoratului cu un regim de garanție colectivă au căpătat, invariabil, același răspuns — desprins din logica relațiilor internaționale între Puteri —: numai stringerea legăturilor cu Poarta poate să garanteze existența politică a celor două Principate, în condițiile în care integritatea Imperiului otoman reprezintă o chestiune de interes european. Cel puțin deocamdată, *problema românească* putea să capete valoare europeană numai în cadrul raporturilor care o uneau cu problema generală a orientului. Recomandările în acest sens — ele sînt cunoscute⁵ — se încadrau într-o anumită linie politică europeană de care românii nu puteau să nu țină seama în strădaniile lor pentru unitate, independență și progres.

În condițiile în care, în Principate, acționau și se ciocneau atîtea interese nu se putea ca românii să nu aibă în vedere această situație complexă în organizarea luptei naționale. Acțiunile lor politice, ascunse sau fășite, dovedesc limpede că lupta națională a fost adaptată acestor împrejurări, și-a impus sarcini în raport doar cu posibilitățile de realizare. În primul rînd, fără a se înceta afirmarea existenței națiunii pe întregul cuprins al Daciei strămoșești, urmîndu-se o linie cu mai vechi precedente, cerința unității a fost restrînsă doar la cele două Principate. Ideea unirii acestora fiind acceptată în principiu de cele două Curți — protectoare și suzerană — discutată frecvent și acceptată ca soluție strategică în cercurile politice și diplomatice europene, în contextul general al *Problemei orientale*, șansele păreau mai mari.

Unirea și garanția europeană trebuiau să fie condițiile care să îngăduie cîștigarea independenței și organizarea statului român în conformitate cu „spiritul veacului”. Corespondența consulară reliefează limpede opoziția împotriva protectoratului; aceasta, în anumite împrejurări — ca cea a articolului adițional în *Tăra Românească*, — sau a incidentelor provocate în *Moldova* de purtarea insolentă a lui Dașcov, la începutul anului 1844⁶ — a îmbrăcat forme acute. „Dorința tuturor spiritelor și a tuturor claselor” în favoarea Unirii⁷ — „nevoie la fel de simțită”,

⁴ Hurmuzaki, vol. XVII și Radu N. Florescu, *The struggle against Russia in the Romanian Principalities 1821–1854*, „Acta Historica”, toms II, „Societatea Academică Română”, Roma, Monachii, 1962, Constantin Vlăduț, Ion Cîmpineanu, Editura științifică, București, 1973.

⁵ Vezi, spre exemplu, Hurmuzaki, XVII, p. 303 (Lagan către Broglie, 23 august 1833) și Gh. Bibescu, *România de la Adrianopol la Balta-Liman* — (1829–1849) *Domnia lui Bibescu. Corespondență și documente* — 1834–1856, t. I, București, 1893, p. 289–294. (De Nion către Guizot, 14 octombrie 1846).

⁶ Sf. Biblioteca Muzeum Narodowego oddz. Czartoryskich, Mss. nr. III, 5405, p. 11–24 și Hurmuzaki, XVII, p. 1005–1009 (Duclos către Guizot, 15 martie 1844).

⁷ Hurmuzaki, XVII, p. 398 (raportul lui Bois le Comte, din 1834) Huber vorbește de dorința de a constitui un stat capabil să formeze o barieră împotriva proiectelor invadatoare ale vecinilor. *Ibidem*, p. 808–810. Vezi și Radu R. N. Florescu, *op. cit.*, p. 300–302 (Scrisoarea lui Cîmpineanu către Palmerston, din 2 iunie 1839).

pentru locuitorii ambelor Principate, sînt mereu prezente în rapoartele consulare. Totodată însă, este înfățișat și „sentimentul de teamă” și insecuritate generat de împrejurările din prima parte a secolului⁸. La 21 iulie, de pildă, Huber notează că „boierii și țărani au astăzi, poate, mai mult ca niciodată în trecut sentimentul dragostei de patrie”, avînd convingerea că tot ceea ce o nouă organizare le-ar aduce ar fi pierdut în eventualitatea unei ocupații a puterii protectoare. Mihai Sturza, el însuși, apreciază diplomatul, „nu neglijează nimic pentru a inspira moldovenilor gustul de naționalitate”⁹. Este, aceasta, o indicație limpede, oferită de un observator cu largă experiență, care atestă existența conștiinței naționale, maniera acesteia de a acționa, de a se exterioriza.

Firesc, moldovenii, românii, în general, priveau cu îngrijorare — cu îngrijorare exagerată, chiar, uneori — orice schimbare survenită în relațiile dintre marile puteri, care ar fi putut să aibă repercusiuni asupra modului de soluționare a „Problemei orientale”¹⁰. Prea de multe ori, în decursul istoriei, fuseseră victime ale combinațiilor diplomatice pentru a nu urmări cu îngrijorare, dar și cu atenție, sporită mereu, desfășurarea evenimentelor. Referindu-se, de pildă, la poziția geografică a Moldovei, apropiată de granițele puterii protectoare, Billecocq — subliniind „solidaritatea pe terenul situației politice” a moldovenilor și a muntenilor — remarcă îngrijorarea ce a produs-o în Moldova preprimarea acțiunii naționale în fruntea căreia s-a aflat I. Cîmpineanu. Pedepsa aplicată patriotului muntean a fost apreciată drept un simptom al înăsprii reacțiunii antinaționale¹¹. Dar remarcă Duclos, de pildă, în noiembrie 1839, „cu toate eforturile care se fac din exterior, pentru a o reține din urmă, Moldova este antrenată în această mișcare rapidă care duce toate popoarele către mai bine...”. Utilizarea deschisă a forței armate nu mai este capabilă să oprească acest proces din dezvoltarea sa firească¹².

Ne-am oprit asupra acestor exemple, din mulțimea celor care pot fi oferite, nu pentru a reconstitui formele luptei naționale sau momentele importante ale acesteia, ci doar cu scopul de a sugera *atmosfera internă*, legătura strînsă, indisolubilă, între factorul intern și cel extern. Nu putem înțelege împrejurările anului 1848 făcînd abstracție de perioada anterioară, plină de clocot, de adîncă frămîntare, cînd s-au încrucișat și s-au contopit puternice interferențe, s-au născut implicații ș.a., cînd, în funcție de atmosfera politică internațională, de raportul de forțe pe plan intern, în acord cu interesele naționale, s-a cristalizat programul național, s-au stabilit tactica și strategia luptei naționale. Nu putem face abstracție nici de împrejurările anterioare, dar nici de contextul în care a izbucnit și s-a desfășurat revoluția românilor de la 1848. Numai astfel, vom putea explica și limitele programelor revoluționare și cele ale unora din acțiuni.

Cînd revoluția a început, grăbită, poate, și de tendința domnitorului de a obține cît mai repede o dezlegare a crizei — M. Sturza era prins, el însuși, între primejdia mișcării din interior și cea a intervenției din afară, care-i amenințau, în egală măsură, domnia — factorii de conducere s-au văzut constrînși să se decidă imediat, să adopte măsuri urgente. Firește, lipsa unei coordonări prealabile minuțioase și-a spus cuvîntul în aspectul practic al desfășurării evenimentelor. Orientarea generală a luptei românești era fixată însă demult; în expunerea programului și în coordonarea acțiunilor, linia tactică anterioară este menținută, atîta vreme cît primejdia din partea intervenției puterii protectoare exista, în condițiile în care, practic, lucrul era cunoscut chiar și de cei mai puțin experimentați dintre oamenii politici ai timpului, orice mișcare a românilor nu putea să nu se îndrepte și împotriva protectoratului. Primejdia era acum mult sporită de avertismentul țarului, formulat atît de limpede, adus la cunoștință la 16/28 martie 1848. Înțelegerea între grupările opoziționiste, pe planul acțiunilor naționale, a devenit o realitate odată cu lupta națională, în expresia politică a acesteia. Interesele na-

⁸ Hurmuzaki, XVII, p. 392—393, 571 etc. (raportul lui Bois le Comte), 491—492 (Cochelet către Broglie, 8 mai 1835), 718—719, 723—274 (Huber către Molé, 4 noiembrie 1838, 1 februarie 1839) etc.

⁹ *Ibidem*, p. 777—779 (Huber către Thiers).

¹⁰ *Ibidem*, vol. XVIII, p. 20—21 (Codrîca către Guizot, 7 mai 1847).

¹¹ *Ibidem*, vol. XVII, p. 758—759 (Billecocq către Soult, 14 noiembrie 1839).

¹² *Ibidem*, p. 1005—1009 (Duclos către Guizot, 15 noiembrie 1844).

ționale erau aceleași și ele erau precumpănitoare în momentele de pericol, care amenința existența națiunii, în momentele de gravă decizie. Or, acum, societatea românească era la o răscruce a istoriei; acțiunile care urmau să fie întreprinse ori deschideau zăgazurile care stăteau în calea dezvoltării națiunii, ori îi închideau orice perspectivă de viață liberă și afirmare. Reprezentanții generației de la 1848, care au dat expresie tăriei și vitalității națiunii, crescuți în învățămintele și spiritul revoluției din 1821, aveau deplin, credem, sentimentul acestei grave responsabilități istorice. Faptul ne este probat, din plin, atît de perioada anterioară, cît, mai cu seamă de împrejurările din cursul revoluției, asupra cărora vom stărui în continuarea expunerii noastre.

Solidaritatea claselor societății pe planul luptei naționale, determinată de o acută conștiință a realității, se înfăptuise, deja, cînd a izbucnit revoluția, atît la nivel provincial, cît și general, național. Ne-o mărturisesc M. Kogălniceanu care notează că, în primăvara anului 1848, cele trei categorii de nemulțumiți, care alcătuiau opoziția în Moldova, ajunseseră la o oarecare unitate¹³. O informație directă în acest sens ne oferă și o corespondență din București, din 30 august 1848, adresată ziarului din Berlin „Vossische Zeitung”, care subliniază că „în dorința unificării mai rapide a acestor două provincii surori, pînă acum așa nefericite, ei (opozanții) se unesc cu toții”¹⁴.

Acordul asupra programului național, de perspectivă, precum și asupra celui imediat, inclus în *Petiția proclamație*, nu a exclus deosebiri și divergențe cu privire la maniera de transpunere în practică, în viitor, a problemelor fundamentale privind organizarea viitoare a statului, după cum nu a exclus deosebiri nici în maniera de a acționa imediat. *Petiția* reprezenta, faptul apare incontestabil, mai puțin o expresie a intereselor de clasă. Moderația ce o caracteriza, urmărirea să obțină sancționarea domnitorului, eventual și a curții protectoare (ar fi fost cu puțință aceasta, oare, în condițiile includerii unor formulări mai radicale?) pentru a putea fi depășite dificultățile începutului. Problemele care se puneau în fața societății românești erau prea complexe, împrejurările politice prea grave, deosebiri de interese prea adînci și experiența politică, în general, prea redusă pentru a îngădui, încă de la început, adoptarea unei atitudini unitare a majorității acelor care participau la dezbaterile pentru elaborarea programului, în problemele fundamentale. Trebuia găsită o soluție de natură să slujească atît interesele politice imediate, precum și mișcarea românească națională, de perspectivă.

Petiția proclamație, la elaborarea căreia, împreună cu V. Alecsandri, a contribuit și M. Kogălniceanu, participant la evenimentele din martie¹⁵, nu reprezintă, deci, rodul unei acțiuni de moment. Este un document bine gîdit, chibzuit. Reprezentînd și rezultatul unei alianțe tactice între diferitele grupări ale boierimii liberale și conservatoare, *Petiția* corespundea, totodată, situației politice a Moldovei. *Programul oficial*, care trebuia sancționat de domn pentru a legaliza acțiunea și aprobat de Petersburg nu putea să cuprindă altceva decît afirmarea deschisă și limpede a *legalității regulamentare*; aceasta nu din oportunism, nu din interes de clasă, ci pentru a nu îngădui producerea *intervenției* pentru evitarea edicției, în întreaga epocă regulamentară, lupta națională a românilor s-a desfășurat în anumite limite. Nu este greu de admis acest fapt în condițiile în care nu despărțim anul 1848 de perioada anterioară, în care nu considerăm acțiunea de acum decît ca începutul ce trebuia să creeze cîmp mai larg acțiunilor de transformare a societății.

Desprins din analiza logică al evenimentelor, în defășurarea lor firească, adevărul este formulat de mulți dintre contemporanii autorizați, participanți la evenimente.

¹³ Apud Al. Zub, M. Kogălniceanu și Gr. Al. Ghica (*Note pe marginea unui manuscris inedit*), în „Revisaa Arhivelor”, anul L, vol. XXXV, nr. 4, București, 1974, p. 614.

¹⁴ Teodor Pavel, *Revoluția de la 1848 din Țările Române, în corespondența către ziarul berlinez „Vossische Zeitung”*, în „Revista de istorie”, t. 27, 1974, nr. 3, p. 436.

¹⁵ Al. Zub, op. cit. Vezi și D. Vitcu, *Kogălniceanu și evenimentele din martie 1848 de la Iași*, în „Anuarul Institutului de istorie”, Iași, IV, 1967.

Conștiință de responsabilitate ce le revenea, atenți, pentru a nu oferi nici un pretext de intervenție, factorii de conducere au controlat cu atenție toate acțiunile și, mai ales, au redactat documentul programatic cu o deosebită circumspecție. Aceasta, cu atât mai mult cu cât provocările nu au lipsit. În acest sens, este semnificativă mărturia lui G. Sion care reliefează culpărea pe care a manifestat-o V. Alecsandri la sugestia — interesată, se pare — a unui ofițer de a introduce în program un aliniat în legătură cu armata; din grija de a nu compromite întregul spirit în care era alcătuit documentul, poetul a refuzat să-i aducă vreo modificare în acest sens¹⁶.

Prudența era cu atât mai recomandabilă cu cât nu este exclus ca să fi existat tendința, din partea anumitor cercuri, de a împinge lucrurile pe un teren care să ofere prilejul unei intervenții armate. Prea multe sînt mărturiile din epocă ce consideră întreaga mișcare ca fiind provocată¹⁷, pentru a nu îngădui o asemenea presupunere.

În contextul politic în care a început revoluția, moldovenii, contînd pe faptul că primejdia din partea Imperiului habsburgic, cel puțin pentru moment, fusese înlăturată, ca urmare a instituirii regimului constituțional, au căutat să evite orice pretext de natură să prejudicieze interesele și drepturile pe care Rusia țaristă le avea sau pe care și le aroga în calitate sa de putere protectoare. Programul din martie reprezintă o expresie a acestei necesități politice, în virtutea căreia românii trebuiau să urmeze o cale în acord cu posibilitățile reale de care dispuneau. În împrejurările de atunci, dată fiind situația geografică, regimul juridic al Principatelor, lipsa de dispoziție a Europei de a interveni altfel decît prin îndemnuri, în sprijinul luptei de emancipare a românilor, o ridicare directă, prin afișarea deschisă a programului integral, de perspectivă, ar fi reprezentat asumarea unui risc inutil.

Reprezentanții luptei naționale nu puteau să nu țină seama de împrejurările internaționale, să le folosească, după cum istoricul, în reconstituirea faptelor, nu poate să facă abstracție de contextul în care aceasta s-a desfășurat. N. Șuțu notează, în acest sens, că chiar dacă unii tineri ar fi înclinat spre o *revoluție* (în sensul unei răsturnări violente), aceasta nu ar fi fost posibilă „într-o țară slabă, înconjurată de trei mari puteri monarhice. Quel homme sensé — continuă logofătul — aurait pu croire au lendemain d'une révolution dans un pays entouré de grandes puissances intéressées à la combattre ?”¹⁸.

Subliniind eficiența căii legale, într-o scrisoare adresată comitetului revoluționar din Cernăuți, în august 1848, D. Ralet subliniază că aceasta „nu dădu cuvînt rușilor de a zice că veniră pentru a liniști vreo răzvrătire pentru că scoase minciunos raportul lui Vodă”¹⁹. Apărîndu-se acțiunea din martie, „cea mai pacinică și mai legală care pînă atunci se manifestă”, împotriva celor care o considerau o revoltă îndreptățită contra celor două puteri, suzerană și protectoare, într-un articol din „Bucovina”, din 22 aprilie 1849, al cărui autor, se pare, este M. Kogălniceanu, se subliniază că „Dinaintea unei puteri rusești ce sta pe malul Prutului, abe în depărtare de două ore de Iași și a căria înfricoșată apropiere ar fi înădușit chiar la înființarea lui gîndul cel mai tainic de o rebelie în contra ambelor puteri protectoare, neadevărul unei acuzări atît de neadevărate sare în ochii chiar acelu

¹⁶ G. Sion, *Souvenir contimporane*, București, 1888.

¹⁷ Cf. Gh. Ungureanu, *Familia Sion. Studii și documente*, Iași, 1936, p. 54—55, Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1955, p. 387—388, N. Rouso, *Suite ou supplément à l'histoire politique et sociale des Principautés, Danubiennes de M. Elias Regnault*, Bruxelles, 1855, p. 17, 174—177 și *passim*. *Le protectorat du czar ou la Roumanie et la Russie. Nouveaux documents sur la situation européenne*, par J.R. (I. Heliade Rădulescu) témoin oculaire des événements qui se sont passés en Valachie de 1828 à 1839, Paris, Camon éditeur, 1858, Alexandru A. C. Sturdza, *Régne de Michel Stourdza prince régnant de Moldavie 1834—1849*, Paris, 1907, p. 160—107 — în notă etc.

¹⁸ N. Soutzo, *Mémoires*, publiés par P. Rizos, Vienne, 1899, p. 149—150, 157—158.

¹⁹ T. Bălan, *Activitatea revoluționarilor moldoveni în Bucovina în 1848*, Sibiu, 1944, p. 109, anexa 45 și *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, p. 352—353.

orb". În afară de sublinierile pe care, din nou, Kogălniceanu le face în *Dorințele partidei naționale*, precizând cauzele moderației *Petiției*, mai tirziu, în sensul de mai sus, într-o intervenție în Cameră, exprimă limpede greutatea acestor temeuri în acțiunea din martie²⁰.

Ferindu-se să ofere vreun pretext de imixtiune, moldovenii, așa cum am mai notat, au încercat să folosească, totodată, bunele dispoziții ale Austriei constituționale pentru a o interesa în susținerea mișcării politice a românilor. Sensibilitatea pe care o manifestă Huber, consulul din Galați, față de potențialul economic al Principatelor, atenția pe care o acordă evenimentelor din Moldova, sprijinul eficient pe care-l primesc revoluționarii expulzați peste Dunăre — cu ajutorul lui Huber, aceștia reușesc să treacă în Transilvania cu pașapoarte austriece — grija cu care acesta notează mișcarea trupelor țariste în Principate, precum și efortul de a stimula continuu atenția superiorilor săi în privința acestora²¹, dovedesc utilitatea orientării.

A fost stimulată, în egală măsură și interesul Germaniei. Consulul general al Prusiei, Richtoffen, se știe, s-a oferit ca intermediar între opoziționiștii moldoveni și Poartă. Meusebach, consulul de la Iași, îl secondează pe Huber în acțiunile sale. Amîndoi sînt la fel de interesați în desfășurarea evenimentelor, subliniază continuu valoarea economică și strategică a Principatelor. Pe aceeași linie, încă din 1847, în numărul din 11 noiembrie al ziarului „Deutsche Zeitung”, din Heidelberg, într-un articol intitulat *Moldau und Valachai*, autorul, un moldovean, solicită sprijinul Germaniei pentru realizarea „unui regat unic al Daciei” — singura dorință a concetățenilor săi. „Ne-ar conveni mai mult, se notează în document, să formăm un stat independent, dar cine poate să ne tragă la răspundere că nu încercăm, cu forțele noastre, să începem să luptăm, în același timp și cu puterea suzerană a sultanului și cu puterea protectoare a țarului” ?²².

La 1 iunie 1848, într-un alt amplu articol, inserat în același ziar, după ce se vorbește de existența națiunii române, de teritoriul acesteia, se subliniază că în cazul în care „această națiune... s-ar uni într-un singur stat — cu o populație de peste 8 milioane — ar fi în stare să dea o putere armată capabilă să apere — pentru Germania — libertatea comerțului împotriva Rusiei. Aceasta — se notează în continuare în document, este o problemă importantă, care trebuie să ajungă să fie discutată în parlamentul german. De aceea, noi românii ne și uităm cu speranță la adunarea solilor poporului de la Frankfurt”. Notînd că „ultimele evenimente de la Iași indică, fără drept de apel, furtuna apropiată, direcția în care aceasta se va dezvolta”, autorul, după ce face o scurtă relatare a desfășurării evenimentelor, exprimîndu-și, încă odată, încrederea în sprijinul Germaniei încheie astfel : „fie ca același fluxu care trece prin ținuturile noastre și ale voastre să fie martorul celeiași libertăți”²³.

²⁰ „Monitorul oficial al României”. *Dezbaterile corpurilor legislative*, 11 februarie 1883, p. 1130. M. Costache Epureanu, răspunzînd unei interpelări, în ședința Camerei din 17 mai 1869, notează că, „atunci, noi cei de dincolo de Milcov n-am cîțezat că putem să facem lucruri mari, n-am crezut că putem să sfîrșim împărăția Rusiei, noi am fost foarte modeste, noi am făcut o programă și știți dorințele noastre principale care erau”. „Dezbaterile Camerei deputaților, anul 1869, ședința din 17 mai 1869, p. 105. G. Sion, la rîndul său, arată că „a răsturna guvernul prin răscoală nimeni nu cugeta, întîi că era un pas prea hazardos, al doilea vecinătatea Puterii Protectoare era prea aproape și totdeauna amenințătoare”. *Op. cit.*, p. 167.

²¹ Folosind documentele consulatului austriac din Galați, pe care, cu bunăvoință, ni le-a pus la dispoziție acad. prof. Ștefan Pascu — căruia-i aducem, și pe acesteia cale, cele mai vii mulțumiri — am întocmit comunicarea *La Révolution de la 1848 dans les Pays Roumains reflétée dans les archives du consulat autrichien de Galați*, pe care am prezentat-o la primul simpozion româno-austriac de istorie, care a avut loc la Viena, în noiembrie 1976. Toate problemele enunțate mai sus sînt cuprinse în bogatul material documentar.

²² *Loc. cit.*, p. 1070.

²³ *Ibidem*, nr. 153, 1 iunie, supl. 1/2.

Tactica adoptată de moldoveni nu a fost particulară, singulară, decît în sensul că răspundea împrejurărilor de aici; ea se încadrează, așa cum se poate observa, într-o atitudine generală. Astfel, românii din Transilvania, care-și desfășurau revoluția într-un alt context politic, au fost constrînși să facă concesii lor. Amenințați cu dispariția națională, ei au trebuit să opteze — tragică opțiune — pentru Monarhia habsburgică. Din cauza aceasta, programul care urma să fie înaintat spre aprobare împăratului nu putea cuprinde revendicări de natură să pună în primejdie „integritatea” Monarhiei. Muntenii, la rîndul lor, cîntînd pe sprijinul Turciei, pe care sperau s-o poată opune puterii protectoare — înainte, încă, de a se declanșa insurecția, I. Ghica pleacă la Constantinopol pentru a convinge cercurile politice din capitala Imperiului otoman să accepte programul românesc — nu au putut să dea expresie direct, nici ei, năzuințelor spre unitatea și independență, mai ales.

Sînt, acestea, indicii — ele sînt departe de a fi ultimile — care recomandă o atentă analiză a faptelor și a evenimentelor, în contextul istoric în care s-au desfășurat, în cuprinsul larg al interdependențelor și interacțiunilor internaționale complexe ale epocii moderne.

Ivo Todorov, explicînd desfășurarea evenimentelor doar prin poziția și interesele claselor, nu ține seama de existența *națiunii române*; de asemenea, el nu admite că *Petiția* din martie, evenimentele în cuprinsul căreia aceasta a luat naștere, ar reprezenta începutul revoluției române de la 1848. Este limpede, credem noi, în virtutea însăși a strategiei naționale, o revoluție simultană în țările române a fost exclusă din capul locului în măsura în care, din cauzele asupra cărora am mai stăruit, unitatea fusese limitată, într-o primă etapă, doar la cele două Principate. Elementele conducătoare au apreciat, în funcție, probabil, de judecarea lucidă a tuturor factorilor, că, la început, cel puțin, insurecția revoluționară, deși simultană, trebuia să se desfășoare separat în cele două Principate, în acord cu împrejurările concrete. Hotărîrile adoptate la consfăturile de la Paris, la casa lui N. Bălcescu, sînt edificatoare în acest sens²⁴. Lucrurile au luat însă o întorsătură neașteptată prin izbucnirea revoluției în Moldova, înainte ca tinerii din Paris să fi avut vreme să ajungă în țară.

Pregătiți sub raport ideologic, de acord asupra problemelor fundamentale naționale, membrii partidei naționale, divizați din punctul de vedere al apartenenței de clasă, al concepțiilor politice, în împrejurările în care au fost constrînși să se decidă — și încă repede — nu puteau să nu șovăie, să nu manifeste incertitudine. M. Sturza a profitat, tocmai, de această situație caracteristică, firească începutului, pentru a efectua, cu repeziciune, represiunea.

Odată începută însă, revoluția nu a mai putut fi oprită din mersul ei ascendent. Ea trebuia să evolueze, *obiectiv*, să exprime, în formele sale de manifestare, *unitatea* sub semnul căreia s-a dezvoltat societatea românească în secolul în care s-a înfăptuit *piața națională*, s-a constituit națiunea, s-a cristalizat, puternic, *conștiința națională*. Impulsul pe care dezvoltarea istoriei înseși i-o dădea, îndrepta revoluția spre orizontul național, spre contopirea cu mișcarea generală a românilor, expresie a voinței națiunii de a fi ea înseși. Particularitățile regionale se estompează, unele dispar, chiar, mișcarea națională se generalizează, revoluția devine unică, accentul esențial punîndu-se pe *unitate*. Organizarea se face pe baze noi, într-o perspectivă mai largă. Evenimentele ulterioare s-au desfășurat în legătură strînsă, nemijlocită, cu evenimentele din Transilvania și Țara Românească, marcate de începutul acțiunilor revoluționare.

În vara anului 1848, se poate vorbi, deja, de *revoluția generală a românilor*. În acest sens, în memoriul adresat Parlamentului german de la Frankfurt, la 17 septembrie 1848, subliniindu-se caracterul particular al revoluției românești, se notează că aceasta n-a avut, la origini, „nici vreo înțelegere generală sau vreo conjurațiune”; manifestările politice ale românilor — se arată, în continuare, în document — ies la lumină în deosebiți timpi: astfel, în Moldova în martie, în Transilvania, la Blaj, în maiu, în România proprie în iunie și ceva mai tîrziu în Banat. *Tocmai în aceasta avem dovada că poporul român întreg a ajuns la conști-*

²⁴ Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru deslănțuirea revoluției de la 1848*, în „Studii”, nr. 1, 1956.

infa și la simțul trebuinței de libertate și de independență națională"²⁵. (s.n. Gh. P.). Negînd existența pregătirii prealabile, cu scopul de a îndepărta acuzația, pe care Rusia o formulase, cu privire la intenția de reconstituire a Daciei, pentru a-și justifica intervenția, documentul subliniază limpede, în schimb, existența acelei puternice conștiințe naționale care nu putea să nu contribuie la transformarea revoluției într-un fenomen general românesc.

Fără îndoială, împrejurările au impus în continuare păstrarea unor particularități specifice, impuse atît de separația multiseclară, cît și de tactica și strategia revoluției, de împrejurările politice internaționale care nu suferiseră modificări. Strădaniile au fost îndreptate însă spre sublinierea și promovarea obiectivelor obștești, românești. Bazele unității depline au fost puse acum. Unitatea spirituală anterioară, întărită de acțiunile politice concertate, în anii care au precedat revoluției, este consolidată de contactul realizat în focul activ al luptei revoluționare. Unitatea cimentată acum a fost, poate, bunul cel mai de preț pe care revoluția de la 1848 l-a lăsat moștenire posterității.

Revoluționarii moldoveni, scăpați de urgia represiei domnești, trec Carpații, în Transilvania și participă, împreună și cu muntenii, la adunarea națională de la Blaj. Spectacolul oferit de zecile de mii de români, adunați spre a-și exprima voinea de libertate socială și națională, conținutul subliniat național al manifestării, i-au impresionat puternic. A reprezentat un îndemn pentru a da expresie practică năzuințelor general naționale, care au fost înscrise în cele șase puncte ale legămîntului de la Brașov, redactat la 12/24 mai, cunoscut sub numele de *Prinipiile noastre pentru reformarea patriei*. Revoluționarii moldoveni se legau să lupte pentru desființarea relațiilor feudale și improprietărea țăranilor fără despăgubire, pentru nimicirea privilegiilor feudale, întemeierea instituțiilor țării pe principii de „libertate, egalitate și frățietate“, pentru *Unirea Moldovei și a Valahiei într-un singur stat neatinat românesc*, ca primă etapă pe calea unității integrale.

Aici, la Blaj, sub faldurile tricolorului, al cărui freamăt, după expresia învățatului sas Stephan Ludwig Roth, a făcut să bată puternic inimile de la București și Iași, se string și mai mult legăturile între români, se stabilesc noi proiecte care urmăresc generalizarea revoluției. Inițial, se conta pe sprijinul Austriei constituționale, pe eventuala colaborare cu maghiarii, pe ajutorul armat al românilor din Banat, Țara Românească și Transilvania. Răsturnarea lui M. Sturza și instaurarea libertății în Moldova trebuia realizată printr-o intervenție armată, înfăptuită din trei direcții: din sud, din Țara Românească, din nord, din Bucovina și din Transilvania. În acest scop, parte din moldoveni pleacă în Banat, pentru a stabili legătura cu Eftimie Murgu, iar o parte în Bucovina unde se afla, deja, o organizație care întreține legătura cu comitetul alcătuit la Iași, cu scopul de a organiza în continuare acțiunile revoluționare.

Succesele inițiale ale mișcării românilor din Transilvania, la care s-au adăugat, probabil, informațiile cu privire la iminența izbucnirii revoluției în Țara Românească — legată strîns de evenimentele de peste Carpați — justificau speranțele în succesul unei acțiuni simultane. Intervenția românească din afară trebuia să se facă în același timp cu ridicarea armată a țăranilor din interior, sub conducerea unora dintre boieri. În acest sens pledează informațiile oferite de W. Kotzebue, aflat atunci la Bălătești, moșie a Cantacuzinilor, devenită un fel de centru de adunare²⁶. La 10 mai 1848, agentul polonez Butkiewicz, comunicînd o convorbire cu D. Ralet, subliniază cît de puternice erau strădaniile românilor spre unitate: „ei, notează agentul, au format comitete și intenționează să se pună sub protecția Austriei devenită constituțională pentru a respinge protectoratul Rusiei“²⁷.

Pe pămîntul Transilvaniei, participînd direct la mișcarea tumultuoasă care, aici, a ridicat la luptă întreaga națiune, s-au întărit legăturile frățești. G. Barițiu vorbește de acordul perfect, existent în chestiunile naționale și politice. „Eu în-

²⁵ I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, București, 1889, p. 121.

²⁶ Klaus-Henning Schroeder, *Ein unbekannter bericht von Wilhelm Kotzebue über die unruhen 1848 in der Moldau*, în „Südost Forschungen“, Band, XXX, 1971, p. 74 și urm. Traducerea românească se află inserată în volumul nostru.

²⁷ P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848*, Cartea Românească, București, 1929. p. 38—39.

sumi — notează patriotul transilvănean — mă mir de acea armonie de cîte ori cuget la imensa diversitate a educațiunii noastre politice din acea epocă“.

„Gazeta de Transilvania“, prin pana dirigitorului ei, se face purtătoarea de cuvînt a intereselor naționale, devine un adevărat *oficios al revoluției*, dovădind cît de strîns se împleteau acum acțiunile, dar, mai cu seamă, năzuințele și destinaul românilor. „Românii, subliniază Barițiu, la 26 aprilie 1848, în replica la circulara amenințătoare a guvernului țarist, vreau numai totală scăpare de supt atîtea epitropii venite în silă, vreau o leagă strînsă, frățească, între locuitorii acestui pămînt, vreau suveranitate deplină, vreau pace cu toți vecinii lor, alianță cu fireștii lor aliați, scurt, libertate și frăținitate înăuntru și în afară. Aceste le vreau și le ceru ei cu viața odată nici că se vor odihni pînă nu le vor cîștiga“. Omul politic afirmă dreptul Principatelor de a dispune de propria lor soartă, subliniază dorința de libertate și progres, își exprimă încrederea că soarta națiunii române se va hotărî la București și la Iași, nu la Cluj, Blaj sau Buda²⁸. Era, aceasta, o replică dată veleităților de anexiune ale nobilimii maghiare, dar, totodată și expresia fermă a încrederii în destinele națiunii, o constatare desprinsă din realitățile revoluției aflată în plină desfășurare.

La începutul lunii iunie, cînd vestea revoluției din Țara Românească nu ajunsese încă în Transilvania, făcîndu-se, din nou, interpretul românilor din Principate, exprimînd deschis dezideratele pe care aceștia nu le puteau formula, Barițiu consideră că a venit timpul să se spună limpede generalului Duhamel, comisarul curții de la Petersburg, ce dorește să realizeze românii: „să ne conducem singuri, să fim neatințați, cu totul neutralitate, să ni se lase Dunărea și linia Mării Negre, [...] Împăratul să nu pună piedică dacă noi vom încerca a uni România cu Moldova cel puțin într-o confederație mai strînsă“²⁹.

Integrată în circuitul general al evenimentelor, expresie a legăturilor dintre români, care au căpătat un conținut superior în urma începerii revoluției în Moldova, a extinderii acesteia în Transilvania și a pregătirii acțiunilor în Țara Românească, aceste luări de poziție ale *Gazetei* capătă o valoare care se cere a fi puternic subliniată. Limitînd cererile naționale, de unitate și independență, doar la cele două Principate, G. Barițiu exprima, de fapt, concesiia pe care revoluția românilor din Transilvania era nevoită s-o facă monarhiei constituționale din Viena, în interesul general al românilor.

Represiunea care a urmat în Moldova după 27 martie 1848, care s-a abătut, fără excepție, asupra tuturor claselor și categoriilor sociale, ca și campania diversionistă, desfășurată cu scopul de a disloca unitatea revoluționară și a împiedica o eventuală raliere a maselor, nu a putut opri dezvoltarea acțiunilor spre forme superioare de organizare. Improvizatei și nesiguranței caracteristice începuturilor le ia locul acțiunea tot mai consistentă, mai organizată. Opoziția din Iași, deși capitala Moldovei era bîntuită de cumplitul flagel al holerii, se generalizează. În timp ce comitetul revoluționar din Iași redactează memoriu către cele două curți — în care se subliniază dreptul de autonomie al țării — extinzîndu-și activitatea în ținuturi și adresîndu-se unor pături tot mai largi, Comitetul din Cernăuți, constituit în *partid național*, adresează o *Proclamație către români*. Ca și broșura lui V. Alecsandri — *În numele Moldovei a omenirii și a lui Dumnezeu*, redactată în mai 1848, adresată, semnificativ, *fraților români din toată România*, proclamația, și ea, reliefează limpede caracterul larg, național, spre care a evoluat revoluția.

Cele două comitete acționează în „frățească unire“, spre „mîntuirea patriei“, spre „scăparea mamei țări, dorință a tuturor românilor“. La 11 iunie, cînd revoluția triumfa la București, revoluție care, după expresia lui G. Sion, „a făcut epocă în viața românilor“, la Iași — nu întîmplător, desigur — se desfășoară o impunătoare manifestație. În frunte cu mitropolitul Meletie, peste 1000 oameni, „din cei mai însemnați ai țării“, au remis un memoriu comisarului otoman Talaat Effendi. Dînd expresie drepturilor de autonomie ale țării, purtătorii de cuvînt ai intereselor obștești afirmău hotărîrea de a „vorbi cu glas mare și cu capul ridicat“.

Realizarea unei colaborări între cele două comitete revoluționare — cu toate deosebirile de vederi care existau între membrii *partidei naționale*, aparținînd

²⁸ „Gazeta de Transilvania“, nr. 43, 27 mai 1848.

²⁹ *Ibidem*, nr. 47, 10 iunie 1848, p. 195—196.

tuturor categoriilor sociale — probează faptul că, chiar dacă în rezolvarea problemelor mari de organizare internă — în chestiunea agrară, mai cu seamă — părările rămăneau încă deosebite, pe plan național acordul era deplin. Toate clasele societății se pronunțau pentru unitate, înlăturarea ingerințelor străine și independență. În acest sens, vederile ca și acțiunile erau unanime și ele se contopesc, fac parte integrantă cu acțiunile generale în curs de desfășurare din Transilvania, cu evenimentele din Țara Românească, începute la 9 iunie 1848, prin ridicarea poporului la revoluție, la Islaz. În măsura în care revoluția atinge întregul teritoriu, *latura națională* devine dominantă. *Proclamația partidului național din Moldova* subliniază dreptul românilor „de a face îmbunătățiri” în țara lor. Toate documentele care reliefează legăturile dintre cele două comitete revoluționare se referă — în sublinierea scopurilor finale ale luptei — la interesele *românilor*, nu la cele particulare ale moldovenilor. Ocupația Moldovei de către trupele țariste, temporară în iunie și apoi la jumătatea lunii iulie, făcând inoperante planurile inițiale de intervenție, întărește caracterul național al acțiunilor.

Numeroase mărturii, individuale sau colective, ale participanților la evenimentele din vara fierbinte a anului 1848, reliefează caracterul național, românesc al eforturilor, conștiința că acestea impun și pregătesc unitatea națională. Comunicând începerea lucrărilor pentru alcătuirea unei *constituții* similare cu cea pe care urmau s-o proclame muntenii, P. Mavrogheni îi scria, din Iașul, lui C. Negri că „nici o divisiune nu-i va putea sustrage de la înfăptuirea țelului suprem care este Unirea Principatelor”³⁰. La rîndul său, C. Negri, îi scria lui N. Bălcescu că „dorința noastră iaste de a ne uni cu voi neapărat și spre acest sfîrșit ce are a ne aduce a forma o țară puternică și cu îndoit viitor, vom lupta cu cît ne va fi prin putință”. V. Alecsandri, și el, îi înfățișa patriotului muntean „dorul cel mai înfocat al nostru — *Unirea cu Valahia sub un singur guvern și sub aceeași constituție*” (subliniat în text)³¹.

Comitetul din Cernăuți, sincronizîndu-și acțiunile cu cel din Iași, în opera de alcătuire a programului național comun, subliniază, la 18 iulie 1848, nevoia de „a conlucra” cu frații de peste Milcov, „ca frații de același sînge și de aceeași soartă”. Conlucrarea, se notează în document, reprezintă un element indispensabil și pentru a determina Europa să-și definească poziția. „Mișcarea Valahiei spre de-bîndirea neatrînrării naționale — se notează în acest sens — ajutorul ce au primit de peste Carpați și călcarea hotarelor Moldovei de către o putere ce s-au îndatorat, prin tratate, a o respecta, aceste trei acte însemnate au să hotărască pentru totdeauna soarta provinciilor dunărene legate cu chestia orientului. Totodată, declararea românilor din Banat și din Transilvania de a veni în ajutorul Moldovei și Valahiei cînd le-ar călca vreun dușman este o dovadă de duhul ce insuflă astăzi pe Români”³².

Că legăturile erau puternice, că declarațiile în favoarea unității de acțiune nu aveau doar caracter sentimental, abstract, ne este probat și de convingerea ce și-o formase A. G. Golescu și care o împărtășește lui N. Bălcescu, la 7/19 iulie, 1848, în conformitate cu care „a sosit timpul ca să organizăm o *frăție secretă și grandioasă*, care să se întindă peste toate țările României”³³. De asemenea, apelurile adresate „fraților moldoveni”, inserate în „Pruncul Român”, reliefa conștiința comunității eforturilor.

La 25 iulie/6 august 1848, „Albina Românească”, reproducînd un articol din presa reacționară străină, consemnează intenția emigraților moldoveni ca, împreună cu transilvănenii, să organizeze o răscoală al cărei rezultat trebuia să fie, ca și în Valahia, răsturnarea ordinei existente și unirea celor două Principate într-un singur stat”. Îndemnul lui I. Ghica de la Constantinopol, adresat lui N. Bălcescu, pentru a lua legătura cu comitetul revoluționar de la Cernăuți, misiunea lui Iancu Alecsandri, plecat din Constantinopol spre București, cea a lui Sanders, emisar al guvernului revoluționar muntean, la Iași și la Cernăuți, unde aduce textul pro-

³⁰ T. Bălan, *op. cit.*, p. 98.

³¹ St. Mateș, *Din relațiile și corespondența poetului Gh. Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1939, p. 1.

³² T. Bălan, *op. cit.*, p. 81—83.

³³ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. II, p. 616.

clamației de la Islaz³⁴, probează faptul că informațiile nu sînt lipsite de temeii. Pe linia acestor eforturi se plasează, probabil, și planul insurecțional inițiat de Răducanu Roset, găsit printre hîrțile lui Huber, consulul austriac din Galați³⁵.

Din cele consemnate pînă aici, se desprinde că programul revoluționar cunoscut sub numele de *Dorințele partidei naționale în Moldova*, ca și proiectul de constituție, redactate de M. Kogălniceanu, din însărcinarea comitetului revoluționar de la Cernăuți, reprezintă rodul unui efort colectiv al celor două comitete și al colaborării revoluționarilor cu muntenii. Pronunțîndu-se în favoarea Unirii, considerată drept „cheia bolții fără care întreg edificiul național s-ar prăbuși”, afirmînd dreptul deplin de autonomie, documentele, expresia cea mai înaltă a dezideratelor programatice, formulau, deschis și limpede, toate acele revendicări care, din rațiuni de natură tactică, nu putuseră fi incluse nici în *Petiția* de la Iași și nici în programul de la Islaz, documente oficiale. Ele reprezintă rezultatul colaborării revoluționare între cele două țări, expresia cea mai vie a unității revoluției românești.

Recrudescența mișcării naționale după ocuparea Moldovei de trupele țariste își găsește expresie nu numai în stringerea, mai puternică, a legăturilor revoluționare între cele trei țări românești, nu numai într-o accentuată radicalizare a acțiunilor din Moldova — aici se preconizase, chiar, o retragere în munți și o rezistență națională, bazată atît pe forțele interne, cît și pe ajutorul din Transilvania și Banat, de natură să determine intervenția Europei și să aibă drept sfîrșit firesc ca „românii să devină în lume o nație puternică și de sine stătătoare”; asistăm la o participare sporită a maselor, ridicate la conștiința înțelegerii evenimentelor. Documentele indică „via mulțumire” cu care moldovenii au întâmpinat revoluția din Țara Românească, faptul că „au simțit și cunoscut ceea ce poate să fie bun pentru dinșii”. Mai mult, o corespondență din Iași, adresată ziarului „Le National”, arată că țărani din regiunea muntoasă a Moldovei, înarmați cu furci și topoare, au pornit „pentru a merge să-și verse sîngele pentru apărarea constituției fraților lor”³⁶. O altă corespondență, din București, adresată ziarului „Vossische Zeitung”, la 29 iulie, confirmă știrile în acest sens arătînd că „frații moldoveni... vin în grupuri de la Tecuci, Bîrlad și mai de departe ca să încurajeze și să pretindă constituția noastră și unirea cu noi”³⁷. Informațiile documentare care atestă că — cu toată represiunea, granița spre Țara Românească era molipsită³⁸, confirmă măsura în care revoluția cuprinsese în vîrtejul ei poporul român în totalitatea lui.

Din cele cîteva notații formulate mai sus, care sînt departe de a epuiza materialul documentar, se desprinde faptul că, începută în Moldova, revoluția se extinde, treptat, pe întreg teritoriul românesc, acțiunile din Moldova se integrează și pot fi explicate doar în cuprinsul larg al revoluției generale românești. Chiar dacă, firesc, se mai manifestă unele aspecte regionale, generate de condițiile politice deosebite, *fondul* revoluției este însă unic, românesc, direcția evoluției, țelul final sînt aceleași. Revoluția a fost un test de maturitate, de afirmare a națiunii, a conștiinței naționale. Dînd expresie cîștigului în acest sens, Doxachi Hurmuzaki făcea, mai tirziu, următoarea profesiune de credință, într-o scrisoare adresată lui G. Barițiu, la 1 mai 1850: „Pe lîngă toate pămîmirile și rănile sîngerătoare, României (revoluția) au produs acest bine că bărbății români care sînt adînc și sînt gata a se jertfi pentru năciunea lor... împinși de o putere nerezistibilă, să cunoscură, se iubiră și se îndatoriră unii pe alții legîndu-se și unindu-se spre binele neamului... Chiar deși ultima mișcare a Românilor nu ar fi avut alt spor, eu totuși aș binecuvînta apropierea duhurilor, unirea inimilor, frățietatea caracterurilor... solidaritatea soartei, combucurarea și compătîmirea unora cu toți și a

³⁴ *Ibidem*, p. 193.

³⁵ Șt. Pascu, *Contribuții la cunoașterea mișcării revoluționare de la 1848 din Moldova*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, t. III, nr. 8, s. IV, fasc. 2, *Historia*, Cluj, 1958.

³⁶ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. IV, p. 365.

³⁷ T. Pavel, *op. cit.*, p. 436.

³⁸ N. Bănescu, *Corespondența familiei Hurmuzaki cu Gheorghe Barițiu, Vălenii de Munte*, p. 63—66.

tuturor cu unul, care au izvorât din acea mișcare și prin care răzlețitul trup a națiunii noastre fără îndoială s-au îndesit și s-au încheșnat... ceea ce trecutul au unit, curgătorul nu va despărți și nici secolul cred că nu va putea”³⁹. Este, aceasta, o mărturie ce poate sluji drept concluzie revoluției din Moldova, început și parte organică a revoluției generale românești.

Revoluția începută în Moldova a avut o importanță covârșitoare asupra dezvoltării evenimentelor în principatul de peste Milcov. Experiența inițială a ajutat pe organizatorii revoluției din Țara Românească să depășească momentele grele ale începutului, să acționeze cu mai multă siguranță și energie, să asigure succesul insurecționării Principatului muntean. Într-o scrisoare adresată lui M. Kogălniceanu, la 26 iulie 1848, Gr. Ghica, viitorul Domn al Moldovei, referindu-se la începuturile revoluției observa că, cu toate criticile care se pot aduce manierei în care s-au desfășurat evenimentele, în condițiile specifice (teroare internă, holeră, iminența invaziei străine) nu se putea acționa altfel „din cauza lipsei necesare a unității de idei și acțiune”. Mișcarea a avut, totuși, consideră el, o valoare de experiment care a stimulat și radicalizat pe munteni”⁴⁰.

Din cele discutate până aici, se desprinde, credem, necesitatea de a aborda evenimentele din Moldova într-o viziune mai largă, de a le considera nu separat, izolat, ci — drept ceea ce au însemnat — început și parte componentă a revoluției care nu se putea să nu fie unitară, rezultat al unui întreg secol în care, pe plan economic și spiritual-ideologic, în cuprinsul națiunii, se făcuseră pași însemnați spre apropiere; revoluția nu putea să nu pună pe primul plan *unitatea națională* drept condiție esențială a existenței și dezvoltării spre viață modernă liberă.

Firește, autorul a cărei lucrare am analizat-o nu și-a propus să abordeze revoluția românească în ansamblul ei. Prin forța lucrurilor, însă, în cursul expunerii, ei a trebuit să facă referiri, ample referiri, câteodată, la toate problemele grave ale acesteia. Explicind totul prin prisma raporturilor de clasă, prin teama de mase, scoțind cu totul, aproape, din calcul elementul național, autorul este departe de a înțelege raportul existent în cursul istoriei noastre moderne între *social* și *național*. I. Todorov a scris o lucrare interesantă, adâncind, în parte, probleme care au fost discutate, deja, în literatura noastră de specialitate. Cu tot înaltul profesionalism care se desprinde din analiza sa, aceasta este unilaterală și creează mai de grabă confuzie decât lămurește raporturile intime ale uneia din cele mai însemnate și grave probleme ale istoriei noastre naționale. Revoluția de la 1848 se cere apreciată într-o viziune cu mult mai largă, la nivelul cerințelor, cu experiența și înțelepciunea timpului nostru. Rîndurile de față, departe de a epuiza problematica, reprezintă o pledoarie, care s-a vrut convingătoare, în acest sens.

³⁹ Cf. Gh. Platon, *Ecouri ale revoluției muntene și maghiare din anul 1848—1849 în Moldova*. În „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași, S. a III-a, a. Istorie, t. X, 1964, p. 39.

⁴⁰ Al. Zub, *op. cit.*, p. 618.

CONSIDERAȚII PRIVIND TEORIA ALIANȚEI BURGHEZO-MOȘIEREȘTI

DE

V. RUSSU

Cercetarea istoriei moderne a României a cunoscut, în ultimele trei decenii, o dezvoltare remarcabilă datorită eforturilor lăudabile făcute de numeroși cercetători în legătură cu problemele fundamentale ale unei epoci de covârșitoare importanță pentru evoluția și afirmarea națiunii noastre pe plan material și spiritual. Trecerea în revistă a principalelor rezultate obținute în cercetarea acestei epoci din istoria noastră națională ar fi greu de întreprins în limitele îngăduite de prezenta lucrare. Dealtfel, în funcție de problema pe care vrem să o abordăm, acest lucru nici nu este necesar. Obiectivul pe care ni l-am propus presupune, în mod firesc, nu analiza principalelor rezultate obținute de noua noastră istoriografie, ci reliefaarea locului pe care îl ocupă teoria alianței burghezo-moșierești în interpretarea și valorificarea istoriei moderne a României.

Teoria alianței burghezo-moșierești a fost elaborată și pusă în circulație de reprezentanții noii noastre istoriografii. O primă încercare notabilă în această direcție i se datorește, fără îndoială, lui Lucrețiu Pătrășcanu, care, în cunoscuta sa lucrare *Un veac de frământări sociale*, apărută la București, în 1945, a căutat să surprindă caracteristicile evoluției social-politice a Principatelor și apoi ale statului național român de la 1821 până la 1907. În această lucrare întâlnim, poate pentru prima dată, încercarea de a se demonstra existența în România a unui fenomen specific, și anume, alianța dintre burghezie și moșierime. În funcție de această teorie se explică raporturile dintre clasele dominante și preocuparea acestora de a institui o formă de conducere, care să le îngăduie apărarea pozițiilor economice și politice față de lupta maselor populare. Teama de lupta maselor populare și dorința comună de apărare a marii proprietăți, susține Lucrețiu Pătrășcanu, ar fi dus, în cele din urmă, la încheierea coaliției burghezo-moșierești și la instituirea unui regim politic de natură să servească cât mai bine interesele similare ale celor două clase dominante¹.

Teoria lui Lucrețiu Pătrășcanu a fost preluată, declarat sau nu, de aproape toți cercetătorii care s-au ocupat, special sau incidental, de geneza, instituirea și organizarea noului regim. Nu este cazul să insistăm, aici, asupra tuturor lucrărilor în care se fac referiri la această problemă. Din rațiuni asupra cărora o să insistăm în continuare considerăm necesar să ne oprim, deocamdată, numai la două lucrări, care au exercitat, sau exercită încă, o influență notabilă asupra noii noastre istoriografii.

Prima dintre aceste lucrări², rod al colaborării unor istorici și juriști, cuprinde un capitol special în legătură cu instituirea și organizarea noii forme de conducere a țării. Astfel, în capitolul al III-lea, intitulat *Constituirea regimului*

¹ Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 260—269.

² Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Ed. șt., București, 1957.

burghezo-moșieresc. România în perioada capitalismului premonopolist (1864—1900)³, se face o analiză destul de întinsă asupra caracterului regimului instituit după detronarea lui Al. I. Cuza. Autorii acestei lucrări, pornind de la ideea potrivit căreia în timpul domniei lui Cuza „de teama maselor, majoritatea burgheziei a căzut tot mai mult la înțelegere cu moșierimea”⁴, critică extrem de sever noul regim al cărui obiectiv ar fi constat numai în apărarea „privilegiilor de clasă ale moșierimii și burgheziei... și exploatarea din ce în ce mai intensă a maselor muncitoare”⁵. Regimului burghezo-moșieresc, bazat pe alianța dintre cele două clase dominante, i se atribuie, în același timp, caracteristici profund reacționare și antipopulare. Chiar Constituția de la 1866, al cărei loc în organizarea noului regim este pe larg subliniat⁶, este caracterizată drept un „model de lege reacționară, prin care s-a consfințit dictatura burgheziei și moșierimii și lipsa de drepturi a maselor populare”⁷.

Tezele cuprinse în această lucrare au fost preluate, în mare parte, cu prielul elaborării volumului al IV-lea din *Tratatul de Istoria României*⁸, căpătând, în acest fel, semnificații ce depășeau valoarea unor puncte de vedere individuale. De la apariția, în 1945, a primei ediții din *Un veac de frământări sociale* și până la publicarea sintezei din 1964, teoria referitoare la alianța burghezo-moșierească s-a îmbogățit și a căpătat o largă răspândire în literatura noastră de specialitate. Faptul acesta are o importanță ce merită să fie subliniată, întrucât, după opinia noastră, este vorba de ceva mai mult decât o simplă chestiune de terminologie. În fond, de acceptarea teoriei referitoare la alianța dintre cele două clase dominante, alianță care a dus în cele din urmă la constituirea regimului burghezo-moșieresc, depinde, într-o măsură substanțială, maniera de interpretare a caracteristicilor dezvoltării societății românești din 1848 până la izbucnirea primului război mondial. În sfârșit, restrângând sfera la raporturile dintre burghezie și moșierime rămâne de văzut, în funcție de acceptarea sau respingerea tezelor menționate, dacă organizarea României moderne s-a făcut pe calea compromisurilor, concesiilor și renunțărilor, din partea primeia, la programul de la 1848, în favoarea încheierii unei alianțe cu o clasă ce trebuia, mai devreme sau mai târziu, să dispară de pe arena istoriei. Ducând lucrurile mai departe, adică până acolo unde se caută rădăcinile alianței dintre burghezie și moșierime, rămâne de văzut dacă nedeșăvârșirea revoluției de la 1848 s-a datorat trădării burgheziei și dorinței acesteia de a pactiza cu boierimea sau altor factori al căror rol nu poate fi neglijat atunci când încercăm să explicăm persistența influenței economice și politice a vechii clase dominante. Unghiul din care privim lucrurile are o importanță particulară nu numai pentru explicarea relațiilor dintre cele două clase dominante, ci și pentru înțelegerea raportului de forțe dintre ele până când, treptat, s-a putut ajunge la înlăturarea moșierimii de pe arena istorică a României. În esență, credem, este vorba de conceperea istoriei moderne a României ca un proces sau ca o suită de momente în sine lipsite de legătură organică între ele.

În ceea ce ne privește, precizăm, din capul locului, că rezultatele cercetărilor din ultimii ani probează din ce în ce mai mult faptul că teoria alianței dintre burghezie și moșierime poate fi considerată drept un fel de pat al lui Procrust pentru posibilitățile de interpretare și judecare a sensului istoriei noastre moderne. O asemenea afirmație ni se pare cu atât mai întemeiată, cu cât teoria alianței a fost elaborată înainte de a se întreprinde cercetări serioase și competente în legătură cu caracteristicile vieții politice din cea de a doua jumătate a secolului trecut. Lucrările care au apărut ulterior s-au aflat, în cea mai mare parte, sub puternica influență a teoriei menționate. Astfel, o bună parte din istoricii care au întreprins cercetări în legătură cu cea de a doua jumătate a secolului trecut au acceptat, fără nici o rezervă, teoria alianței și s-au străduit, în același timp,

³ *Ibidem*, p. 152—183.

⁴ *Ibidem*, p. 156.

⁵ *Ibidem*, p. 160.

⁶ *Ibidem*, p. 165—177.

⁷ *Ibidem*, p. 160.

⁸ În sinteza apărută în 1964 acestei probleme i s-a consacrat un capitol, și anume, capitolul al XIII-lea, p. 519—534.

să-i găsească suportul material prin studiile elaborate în legătură cu revoluția de la 1848, constituirea statului național, domnia lui Cuza Vodă, ș.a.m.d.⁹ Cu acest prilej, s-a pus în circuitul științific un bogat material documentar, care a favorizat, într-o măsură substanțială, lărgirea orizontului cunoașterii în legătură cu unele din problemele fundamentale ale istoriei moderne. Demn de reliefat este însă și faptul că mulți dintre autorii care au întreprins asemenea cercetări au căutat să-și orienteze explicațiile principale în funcție de teoria alianței burghezo-moșierești, teorie ce părea să reprezinte un fel de „cheie universală” capabilă să deschidă toate ușile în dosul cărora s-ar mai afla ascunse anumite taine ale istoriei moderne. O asemenea metodă de lucru este extrem de comodă, deoarece autorul este scutit, aproape complet, de a interpreta, faptele istorice întrucât are la îndemină o teorie ce-i oferă a priori explicațiile esențiale de care, chipurile, ar avea nevoie. În acest fel, materialul documentar este selectat într-o anumită manieră și „turnat” apoi în tiparele dinainte pregătite ale alianței burghezo-moșierești.

Aprecierile făcute pînă acum nu sînt suficiente pentru a reliefa dezechilibrul existent între teoria alianței burghezo-moșierești și realitatea istorică din întreaga epocă modernă. Pentru a convinge sau cel puțin a face plauzibil un asemenea punct de vedere nu este suficientă numai critica la adresa unei anumite categorii de lucrări. Pentru a realiza ceea ce ne-am propus sînt necesare, fără o puțință de tăgadă, argumente de natură să îngăduie reliefaarea slăbiciunilor interne ale teoriei alianței dintre burghezie și moșierime.

Astfel, din capul locului se cuvine să precizăm faptul că majoritatea cercetătorilor consideră revoluția de la 1848 drept unul din momentele principale în procesul de constituire a alianței burghezo-moșierești. Atunci, se subliniază, spre exemplu, în sinteza din 1964, burghezia din cele trei țări române, de teama maseilor populare, s-a aliat cu boierimea și a sacrificat revoluția pe altarul colaborării cu o clasă ce era legată prin mii de fire de vechiul regim¹⁰. „Peste tot în cele trei țări române, se precizează în paragraful referitor la *Caracterul și urmările revoluției*, a avut loc alianța burgheziei cu boierimea liberală și chiar cu unele elemente opozante ale boierimii conservatoare”¹¹. „Tipic, continuă autorul paragrafului menționat, alianța burgheziei cu boierimea liberală a funcționat în Moldova, unde burghezia nu s-a despărțit de boierimea liberală nici atunci cînd a început să cheme țărănimea la luptă. Alianța burgheziei cu boierimea liberală se întemeia pe acceptarea de către aceasta a noii orînduirii capitaliste, cu condiția ca boierimea să facă cît mai puține concesii din partea ei, și cu păstrarea marii proprietăți funciare. Adîncirea revoluției în direcția burghezo-democratică putea duce la destrămarea acestei alianțe, dar înfrîngerea luptei revoluționare a făcut ca ea să constituie germeul coaliției burghezo-moșierești viitoare”¹².

Punînd lucrurile pe acest teren s-ar părea că revoluția română de la 1848 n-a avut altă menire decît să convingă boierimea de utilitatea unei colaborări cu o clasă ce-i căuta de multă vreme alianța. Potrivit acestei concepții revoluția de la 1848 ne apare doar ca un mijloc, care ar fi îngăduit burgheziei să obțină din partea boierimii consimțămîntul în ceea ce privește acceptarea ei ca parteneră la conducerea statului. Din momentul în care acest lucru s-a realizat revoluția nu-și mai avea rațiunea de a fi și burghezia din cele trei țări române s-a grăbit, chipurile, să-i provoace căderea pentru a nu periclită, prin adîncirea ei, succesul principal obținut, și anume, alianța cu boierimea. Labilitatea acestei teorii este cît se poate de evidentă. A reduce esența revoluției de la 1848/49 doar la preocuparea burgheziei de a se alia cu boierimea echivalează, în ultimă instanță, cu punerea în circulație a unei imagini false asupra unuiu din faptele istorice de cea mai mare importanță pentru evoluția istoriei noastre moderne. Obiectivele fundamentale ale revoluției sînt, în general, cunoscute și nu este cazul să insistăm, aici, asupra lor. De asemenea, considerăm că nu este necesar să stăruim nici asupra cauzelor înfrîngerii acesteia, întrucît se știe că revoluția română de la 1848/49 n-a

⁹ *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad., București, 1964, p. 269, 280, 287, 290, 296, 310.

¹⁰ *Ibidem*, p. 171—174.

¹¹ *Ibidem*, p. 173.

¹² *Ibidem*.

putut fi *adîncită* nu atît datorită grabei burgheziei de a cădea la înţelegere cu boierimea, cît mai ales ca rezultat al intervenţiilor militare străine ¹³.

De altfel, chiar aceste intervenţii militare străine sînt de natură să probeze, pînă la evidenţă, că revoluţia română de la 1848/49 a avut ca totul alte obiective decît înfăptuirea sau cel puţin crearea cadrului celui mai potrivit pentru realizarea alianţei burghezo-moşieresci ¹⁴. Modul în care a fost înăbuşită revoluţia, arestarea şi exilarea conducătorilor, prelungirea ocupaţiei militare în Principate, instaurarea regimului neoabsolutist în Transilvania, persecutarea şi supravegherea atentă a celor implicaţi în organizarea şi conducerea luptei de emancipare socială şi naţională, refuzul clar şi categoric de a-i reprimi în ţară pe exilaţii munteni etc., sînt tot atîtea elemente ce pot fi invocate în sprijinul aserţiunii de mai sus. Faptele istorice sînt „îndărătnice”, după cum sublinia la timpul său V. I. Lenin, şi ele se împotrivesc tendinţelor de a le încorseta în tipare dinainte pregătite ¹⁵.

Înfrîngerea revoluţiei de la 1848/49 nu a avut drept rezultat, după cum se ştie, renunţarea la lupta pentru înfăptuirea programului de revendicări sociale şi naţionale ¹⁶. Dimpotrivă. Experienţa anului 1848/49 a demonstrat, pînă la evidenţă, necesitatea stringentă a continuării luptei pentru unitate şi organizarea statului naţional pe baze moderne ¹⁷. Pledează, în acest sens, activitatea emigraţilor, planurile de organizare a unei noi revoluţii sau apriga dispută ideologică angajată între reprezentanţii burgheziei şi moşierimii conservatoare în jurul acelor probleme fundamentale ale epocii ce se impuneau în mod imperios a fi rezolvate ¹⁸. Caracteristicile perioadei premergătoare constituirii statului naţional român pot fi găsite nu în renunţări şi compromisuri, ci mai degrabă în regrouparea forţelor, în reorganizarea lor în vederea unei noi confruntări, care urma să aibă consecinţe din cele mai însemnate pentru situaţia ţărilor române, în general, şi pentru raportul de forţe dintre diferitele categorii şi clase sociale, în special. Demn de remarcat este însă faptul că în noua noastră istoriografie s-a ajuns la concluzia potrivit căreia întreaga luptă pentru unitate şi organizarea societăţii româneşti pe baze moderne, s-a desfăşurat sub semnul alianţei dintre burghezie şi moşierime ¹⁹. Pentru a se demonstra veridicitatea unui asemenea punct de vedere au fost puse în circulaţie cîteva argumente asupra cărora se impune să ne oprim, deşi, în funcţie de problema ce ne preocupă nu avem posibilitatea să angajăm o discuţie detaliată pe marginea lor.

Astfel, este îndeobşte cunoscut faptul că în lupta pentru Unirea Principatelor un rol esenţial a revenit „partidei naţionale”, acea formaţiune politică eterogenă în rîndurile căreia intrau, alături de burghezie, numeroşi reprezentanţi ai boierimii de toate categoriile ²⁰. Constituirea „partidei naţionale” şi evitarea includerii revendicărilor de natură socială în programul acestei formaţiuni politice sînt considerate exemple din cele mai elocvente pentru a proba măsura în care burghezia şi moşierimea au ajuns tot mai mult la o înţelegere şi au căutat să rezolve problemele fundamentale ale epocii pe calea compromisului, „ceea ce anunţa regimul burghezo-moşieresc” ²¹. Un alt argument adus în sprijinul acestei teorii are în vedere activitatea desfăşurată de Adunările *ad-hoc* din Moldova şi Muntenia. Aşa, spre exemplu, în sinteza din 1964, se subliniază, clar şi categoric, că „aceste adu-

¹³ V. Russu, *Unitatea revoluţiei române de la 1848*, în „Analele şt. ale Univ. „Al. I. Cuza” din Iaşi”, Secţiunea III. a. Istorie, fasc. 2/1973, p. 214.

¹⁴ Vasile Maciu, *Caracterul unitar al revoluţiei din 1848 în ţările române*, în „Studii”, nr. 5/1968, p. 840—842.

¹⁵ V. I. Lenin, *Opere*, vol.

¹⁶ Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unire a revoluţionarilor exilaţi de la 1848*, în „Studii privind Unirea Principatelor”, Bucureşti, 1960, p. 125—166.

¹⁷ *Ibidem*; G. Zane, *La loi rurale de 1864 et l'heritage ideologique de 1848*, „Revue roumaine d'histoire”, nr. 2/1964, p. 213—225.

¹⁸ G. Zane, *op. cit.*, p. 213—225.

¹⁹ *Istoria României*, vol. IV, p. 261—292.

²⁰ Vasile Maciu, *Organizarea mişcării pentru Unire în anii 1855—1857 în Moldova şi Ţara Românească*, în „Studii”, nr. 1/1959, p. 43—76.

²¹ *Istoria României*, vol. IV, p. 269; Dan Berindei, *L'Union des Principautés roumaines*, Bucureşti, 1967, p. 132.

nări au fost o nouă etapă pe drumul spre compromisul care era în curs de încheiere între burghezie și moșierime și care anunța regimul burghezo-moșieresc²².

Explicații de această natură sînt greu de acceptat chiar la o analiză sumară a lucrurilor. Lupta pentru unitate națională nu poate fi redusă, în ultimă instanță, doar la preocupările reprezentanților burgheziei și moșierimii de a găsi formula cea mai potrivită pentru a se ajunge la o alianță de mult gîndită și pregătită, alianță care să îngăduie, în cele din urmă, „o tocmeală în legătură cu tîrgul pe care cele două clase posedante așteptau să-l încheie în dauna maselor”²³. Unitatea națională devenise, la jumătatea secolului trecut, o necesitate vitală, iar în realizarea ei erau interesate, în egală măsură, toate clasele și categoriile sociale. Experiența revoluției de la 1848/49 a demonstrat, fără putință de tăgadă, că menținerea și dezvoltarea națiunii, pe plan material și spiritual, era indisolubil legată de realizarea cît mai grabnică a Unirii parțiale sau integrale²⁴. Ca urmare a acestei stări de lucruri este într-un totu explicabil de ce, vreme de un deceniu, istoria țărilor române a fost dominată cu autoritate de lupta pentru constituirea statului național. În această luptă, care nu a cunoscut răgaz și a cerut continui eforturi materiale și spirituale, s-au integrat, treptat, reprezentanții tuturor claselor și categoriilor sociale. Constituirea „partidei naționale” în Principate oferă, în acest sens, unul din exemplele cele mai elocvente. Colaborarea în cadrul acestei formațiuni politice eterogene a reprezentanților mai multor clase și categorii sociale nu izvoră, credem, atît din dorința de a se ajunge la compromisuri, tranzacții sau alianțe, cît mai ales din înțelegerea acelor rațiuni ce impuneau concentrarea tuturor eforturilor în vederea înfăptuirii aceluși obiectiv ce era de interes general, și anume, unitatea națională. Numai pe acest teren al unui interes general, ce depășea obiectivele limitate, de grup sau de clasă, a fost posibilă, atunci cînd împrejurări interne și internaționale au cerut-o, o anumită colaborare între reprezentanții unor clase și categorii ce aveau poziții și interese atît de diferite sub raport social, economic, politic și cultural. Pentru a se ajunge însă la un asemenea front comun în lupta pentru constituirea statului național se impunea, în mod firesc, elaborarea unui program, care să cuprindă tocmai acele revendicări ce puteau să apropie clase și categorii ce difereau atît de mult în ceea ce privește pozițiile și interesele social-economice și politice²⁵.

La acentea trebuie să adăugăm și un alt element, care, deseori, este neglijat sau minimalizat atunci cînd se încearcă explicarea raporturilor dintre burghezie și moșierime în perioada constituirii și organizării României moderne. Astfel, după cum se știe, în lupta pentru constituirea statului național român dificultățile cele mai serioase au provenit nu atît din partea opoziției interne, cît mai ales de la acele puteri garante ce nu doreau, sub nici o formă, înfăptuirea Unirii Principatelor²⁶. Lupta pentru înfrîngerea opoziției marilor puteri necesita, poate mai mult decît motivele asupra cărora ne-am oprit mai înainte, crearea aceluși front comun prin care să se demonstreze că Unirea era dorită și cerută de toate clasele și categoriile sociale și nu numai de un grup restrîns de exaltați, așa cum am dorit să demonstreze, în Congresul de la Paris, reprezentanții Austriei și Turciei²⁷. Experiența primelor alegeri pentru Adunarea ad-hoc a Moldovei a fost mai mult decît amară. Atunci s-a văzut, poate mai bine decît în alte împrejurări, ce implicații poate avea acțiunea unui grup restrîns de mari boieri, care se bucurau de sprijinul neprecupețit al acelor puteri ce doreau, prin orice mijloace, să împiedice constituirea statului național român.

Punînd lucrurile pe acest teren ni se pare într-un totu explicabil de ce reprezentanții burgheziei, adică a acelei clase ce s-a situat, în împrejurările istorice de atunci, în fruntea luptei pentru unitate națională, au căutat să găsească tactica

²² *Istoria României*, vol. IV, p. 280.

²³ *Ibidem*, p. 313.

²⁴ V. Russu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 214.

²⁵ Vasile Maciu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 53.

²⁶ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale*, București, 1944, *passim*.

²⁷ D. A. Sturdza, Ghenadie Petrescu, D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și documente relative la istoria nașterii României*, vol. II, p. 1016.

cea mai potrivită pentru realizarea unui front comun de acțiune care să anihileze sau, cel puțin, să reducă la minimum posibilitățile de manevră ale marilor puteri antiunioniste. Realismul tacticii adoptate în anii acelei lupte hotărâtoare pentru înfăptuirea unuia din dezideratele majore ale revoluției de la 1848 nu are nevoie de prea multe argumente spre a fi demonstrat. Organizarea și menținerea unității de acțiune a „partidei naționale”, antrenarea întregii populații în lupta pentru Unire, depășirea dificultăților interne, înfringerea Europei marilor puteri, prin dubla alegere a lui Cuza, sint tot atâtea elemente ce pledează în favoarea realismului căii alese și a mijloacelor utilizate în vederea înfăptuirii unuia din obiectivele ce răspundeau intereselor generale ale națiunii. Unirea, după cum s-a subliniat în repetate rânduri, a fost un act de energie al întregii națiuni²⁸. Acest deziderat major s-a înfăptuit nu atât sub semnul compromisului și alianței dintre burghezie și moșierime, cât mai ales ca rezultat al conjugării eforturilor reprezentanților tuturor claselor și categoriilor sociale. Numai în acest fel a fost posibilă realizarea Unirii pe o cale specifică, proprie. O asemenea colaborare a fost posibilă însă numai pînă în momentul în care Unirea, această dorință generală, după cum a subliniat la timpul său Kogălniceanu²⁹, a devenit o realitate prin dubla alegere a lui Al. I. Cuza. Odată cu înfăptuirea Unirii „partida națională” nu se mai putea menține și s-a destrămat în părțile ei componente, întrucît cerințele cu care era confruntată societatea românească, în urma actului de la 5 și 24 ianuarie 1859, impuneau, în mod firesc, alte raporturi și atitudini, determinate, în ultimă instanță, de interesele fundamentale ale diferitelor clase și categorii sociale. În esență, după 24 ianuarie 1859, problema fundamentauă ce preocupă toate clasele și categoriile sociale era aceea a sensului organizării și dezvoltării tînărului stat național român.

Pornind de la aceste premise putem afirma, fără teama de a greși, că Unirea Principatelor nu a fost concepută ca un act în sine, ci ca un punct de plecare, pentru organizarea societății românești pe baze moderne. Dubla alegere din 5 și 24 ianuarie 1859, act cu adînci semnificații pentru istoria națională și europeană, a demonstrat, incontestabil, puternica dorință de unire a românilor, care n-au ținut seama de opreliștile tratatelor internaționale și și-au impus punctul de vedere în fața marilor puteri³⁰. Fără a diminua cu nimic valoarea actului din ianuarie 1859 se impune să subliniem faptul că acesta, spre a deveni viabil, trebuia consolidat printr-un șir de reforme menite să ducă la edificarea aceluia edificiu modern pentru care au luptat reprezentanții generației de la 1848. În consecință, Unirea din 1859 trebuie considerată doar un prim pas pe calea luptei pentru progres și independență. Ea a deschis drumul, a dat contururi și dimensiuni noi eforturilor în direcția organizării societății românești pe bazele cerute de spiritul veacului. Rămînea, în continuare, de realizat o operă uriașă de reforme, care va impune eforturi considerabile pe măsura impresiunantului edificiu ce urma a fi ridicat de acele forțe social-politice ce erau chemate să pună de acord starea de lucruri din Principatele Unite cu spiritul unui veac dominat de lupta pentru afirmarea și realizarea națiunilor. Problema prezenta, în împrejurările de atunci, un interes esențial, întrucît de conținutul, natura și caracterul acestor reforme urma să depindă, în ultimă instanță, însuși cursul istoriei noastre naționale. Ca urmare a acestui fapt, nu este deloc întîmplătoare impresionanta bătălie ce s-a angajat, între reprezentanții diferitelor clase și categorii sociale, în jurul mult disputatei probleme a căilor, ritmului și direcțiilor dezvoltării statului național român.

În noua noastră istoriografie se acceptă, cu rezerve însă, faptul că în timpul domniei lui Cuza Vodă lupta în jurul reformelor s-a datorat, în ultimă instanță, decsebirilor de interese dintre burghezie și moșierime³¹. Cu toate acestea, se ajunge la concluzia potrivit căreia tocmai în timpul domniei lui Cuza, adică în cursul unei perioade extrem de agitate sub raportul luptelor politice interne, s-ar fi consolidat și desăvîrșit alianța dintre burghezie și moșierime, ceea ce a permis,

²⁸ M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, Ed. șt., București, 1959, p. 288.

²⁹ *Ibidem*, p. 9—19.

³⁰ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 252—272.

³¹ *Istoria României*, vol. IV, p. 313.

după 11 februarie 1866, instituirea și organizarea unui nou regim politic³². În consecință, anul 1866 ar marca în istoria modernă încheierea celui proces de apropiere dintre burghezie și moșierime, proces ale cărui origini sînt căutate încă din timpul revoluției de la 1848.

Pentru a se demonstra veridicitatea acestei teorii s-a făcut apel la anumite argumente, care au în vedere, de cele mai multe ori, colaborarea strînsă dintre reprezentanții burgheziei și moșierimii în ceea ce privește organizarea regimului instituit în urma loviturii de stat de la 11 februarie 1866. În virtutea acestei concepții, constituția de la 1866 este considerată drept piatra unghiulară a coaliției dintre burghezie și moșierime. Așa, spre exemplu, legea fundamentală, votată în iunie 1866, este caracterizată în unele lucrări, drept „instrumentul legal al regimului burghezo-moșieresc”, întrucît „a dat posibilitatea celor două partide, liberal și conservator, de a se întări și de a monopoliza puterea politică”³³. Ca urmare a acestei stări de lucruri s-a putut ajunge și în România la un sistem „de guvernare bipartită”³⁴, comparabil cu cel existent în Statele Unite ale Americii³⁵. Aprecierile de această natură sînt interesante și seducătoare însă nu și suficient de convingătoare. Atunci cînd facem o asemenea afirmație nu avem în vedere doar anumite inadvertențe în ceea ce privește existența, în 1866, a celor două partide de guvernămînt sau a sistemului bipartit, ci elemente de cu totul altă natură.

Astfel, Constituția de la 1866 este considerată, de obicei, drept opera comună a reprezentanților burgheziei și moșierimii, care au ajuns, în cele din urmă, la o deplină înțelegere în ceea ce privește maniera de organizare și conducere a statului³⁶. Or, tocmai această problemă, în care majoritatea cercetătorilor văd elementul cel mai important pentru a proba încheierea deplină a alianței dintre burghezie și moșierime, ridică numeroase și serioase semne de întrebare. Analiza unora dintre acestea este necesară din cel puțin două puncte de vedere. În primul rînd, se impune să reliefăm faptul că legea fundamentală de la 1866, cu toată importanța ce i se acordă în explicarea vieții politice din România acelei vremi, este puțin și deficitar studiată în literatura noastră de specialitate. În al doilea rînd, nu am putea trece cu vederea nici peste faptul că în aprecierile făcute asupra Constituției de la 1866 s-a pornit, în cel mai bun caz, doar de la analiza textului acesteia. O asemenea metodă de lucru nu ne poate duce însă prea departe în înțelegerea caracterului și importanței noii legi fundamentale adoptată după lovitură de stat de la 11 februarie 1866. Restrîngerea analizei numai la textul Constituției de la 1866 se dovedește întru totul insuficientă atunci cînd încercăm să observăm dacă aceasta a avut sau nu influență asupra vieții politice sau a raportului de forțe dintre cele două clase dominante. Pentru a ne putea forma o imagine cît de cît exactă asupra acestei probleme, a cărei importanță nu o poate nici-meni contesta, se impune, cu necesitate, întreprinderea unor investigații, care să aibă în vedere nu numai textul Constituției, ci întregul proces de elaborare și votare a acesteia. Adoptarea unei asemenea metode de lucru oferă, fără puțință de tăgadă, posibilități mult mai largi pentru a angaja discuții în legătură cu caracterul, importanța și implicațiile noii Constituții.

Punînd lucrurile pe acest teren avem posibilitatea să facem anumite observații ce nu ni se par lipsite de interes. Astfel, analizînd componența Adunării Constituante și dezbaterile purtate în jurul noii legi fundamentale ajungem, inevitabil, la concluzia potrivit căreia Constituția de la 1866 nu poate fi considerată drept opera comună a burgheziei și moșierimii și nici un rezultat al unei perfecte colaborări între grupările ce reprezentau, atunci, interesele celor două clase dominante³⁷. Între altele, analiza atentă a materialului documentar probează, pînă la evidență, faptul că în Adunarea Constituantă majoritatea a aparținut conservatorilor în timp ce burghezia nu a fost reprezentată decît parțial în cadrul unui for

³² *Ibidem*, p. 518—532.

³³ *Ibidem*, p. 531.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 532.

³⁶ *Ibidem*, p. 531—532.

³⁷ *Ibidem*.

căruia îi revenea o misiune extrem de importantă în legătură cu organizarea noului regim³⁸. Faptul acesta nu a rămas fără urmări și încă din cele mai însemnate. Majoritatea conservatoare, preocupată foarte mult de viitorul clasei pe care o reprezenta și-a impus continuu punctul de vedere în ceea ce privește prevederile esențiale ale Constituției, fapt cu implicații din cele mai însemnate pentru maniera de organizare a noului regim și raportul de forțe dintre burghezie și moșierime³⁹. Demn de remarcat este faptul că reprezentanții grupărilor conservatoare au căutat să facă din Constituție un instrument prin care să fie garantate, în primul rând, interesele fundamentale ale moșierimii ceea ce a influențat, în mod substanțial, caracterul noii legi fundamentale.

Nu am putea trece cu vederea nici peste un alt element ce este, de cele mai multe ori, neglijat în literatura noastră de specialitate. Este vorba, în esență, de faptul că noua Constituție s-a născut pe fondul unor acute conflicte între reprezentanții acelor grupări liberale și conservatoare, care au participat la organizarea noului regim⁴⁰. Noua lege fundamentală nu s-a născut din colaborare, din înțelegeri și compromisuri. Ea poate fi considerată drept un produs specific al puterilor frământări politice, care s-au declanșat, cu intensitate, după detronarea lui Cuza. Or, datorită condițiilor interne și împrejurărilor internaționale, în lupta angajată în jurul manierei de organizare a noului regim, cîștig de cauză a obținut burghezia, ci moșierimea. Ca urmare a acestui fapt, de un acord deplin, existent între burghezie și moșierime în ceea ce privește maniera de organizare a noului regim, este greu de vorbit. Dimpotrivă. Cercetarea atentă a materialului documentar ne îngăduie să subliniem faptul că organizarea noului regim a fost socotită atât de liberali, cît și de conservatori drept o operă provizorie asupra căreia trebuia să se revină cît mai repede posibil, deoarece nu satisfăcea, pe deplin, interesele nici uneia din grupările ce reprezentau cele două clase dominante⁴¹. Liberalii, și în special cei de orientare radicală, luptau pentru reorganizarea regimului în sensul lărgirii democrației burgheze, în timp ce conservatorii, de toate nuanțele, doreau restrîngerea libertăților și instituirea unui regim autoritar, care să le asigure dominația clară și categorică în viața politică a țării⁴². Lupta angajată în jurul Constituției de la 1866, adică în legătură cu acea piatră unghiulară a alianței burghezo-moșierești, demonstrează cît se poate de clar labilitatea argumentelor referitoare la identitatea intereselor și acordul deplin în ceea ce privește organizarea noului regim și încheierea procesului de apropiere dintre cele două clase dominante.

Demn de remarcat este și faptul că majoritatea cercetătorilor problemei au în vedere și alte elemente, atunci cînd încearcă să demonstreze de ce anul 1866 poate fi considerat drept moment final în ceea ce privește definitivarea alianței burghezo-moșierești. Este vorba, în esență, de importanța majoră care se atribuie problemei agrare în lămurirea evoluției raporturilor dintre burghezie și moșierime atât în timpul domniei lui Cuza, cît și după detronarea acestuia. Problema agrară, care s-a bucurat de o mare atenție din partea cercetătorilor domniei lui Cuza⁴³, a fost socotită, și aceasta nu fără temei, drept principala cauză a disensiunilor dintre burghezie și moșierime⁴⁴. Această luptă, potrivit unor teorii de largă circulație în istoriografia noastră, s-ar fi încheiat printr-un compromis, ceea ce a

³⁸ V. Russu, *Frământări politice în perioada instaurării regimului burghezo-moșieresc (martie—iunie 1866)*, în loc. cit., tomul XIII, 1967, p. 121—129.

³⁹ *Idem*, *Instaurarea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii (februarie—iunie 1866)*, în loc. cit., tomul XVI, fasc. 2/1970, p. 137—155.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 147—149.

⁴² *Idem*, *Din frământările politice ale perioadei de instabilitate guvernamentală și parlamentară (1866—1871). Încercări de revizuire a Constituției*, în loc. cit., tomul XVIII, fasc. 1/1972, p. 67—84.

⁴³ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țărani*, București, 1907; N. Adăniloaiei și Dan Berindei, *Reforma agrară de la 1864*, Ed. Acad., București, 1967; G. Zane, *op. cit.*, în loc. cit., p. 213—225.

⁴⁴ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I₂, București, 1910, p. 411, 412, 414, 425, 433—434, 437, 447.

permis încheierea alianței dintre cele două clase dominante și instituirea „unui regim burghez-moșieresc specific României”⁴⁵. Ca urmare a acestui fapt, odată cu dispariția mărului discordiei, între cele două clase dominante nu mai puteau exista, după 1866, deosebiri de vederi și principii, ci doar divergențe provocate de lupta pentru obținerea posturilor de conducere în cadrul statului⁴⁶. Teza aceasta, a cărei importanță pentru înțelegerea istoriei moderne nu poate fi contestată, ni se pare, totuși, discutabilă. Lupta dintre grupările politice, care reprezentau, în linii mari, interesele celor două clase posedante nu a fost generată numai sau aproape numai de deosebirile de vederi existente în legătură cu problema agrară. Divergențele dintre burghezie și moșierime, reflectate cu prisosință în frământările interne ce au urmat după 1859, își găsesc izvorul în problema fundamentală a epocii, și anume, calea pe care trebuia să o urmeze dezvoltarea tînărului stat național român. Pornind de aici nu intenționăm să știrbim cu nimic din importanța problemei agrare, ci doar să sugerăm faptul că frontul confruntării dintre burghezie și moșierime a fost mult mai larg și avea în vedere întregul proces de organizare a statului. Problema agrară reprezenta o latură importantă a acestui proces⁴⁷, dar nu se poate confunda cu el. Mai mult decît atît, procesul de modernizare a statului național român, nu s-a încheiat odată cu decretarea legii rurale, ceea ce ne face să credem că „perfectarea” unei înțelegeri între burghezie și moșierime era greu de realizat atîta vreme cît nu se putea ajunge la un acord în legătură cu direcțiile și ritmul de dezvoltare a țării. Transformarea României în sens modern nu s-a încheiat odată cu domnia lui Cuza și datorită acestui lucru lupta dintre burghezie și moșierime în ceea ce privește direcțiile de dezvoltare a țării a rămas deschisă. Într-adevăr, chiar la o analiză sumară a lucrurilor se poate afirma că, în linii mari, după 11 februarie 1866 cele două clase dominante au rămas pe vechile poziții. Burghezia dorea reforme pentru a se realiza, moșierimea dorea să le împiedice pentru a se menține. Burghezia vedea în reformele înfăptuite în timpul domniei lui Cuza doar un început ce trebuia continuat, în timp ce moșierimea socotea opera încheiată. Burghezia lupta pentru afirmare și realizare, iar moșierimea pentru păstrarea statu quo-ului. Burghezia nu-și epuizase încă misiunea sa istorică, iar acțiunile întreprinse de grupările ce o reprezentau se inscriau în sensul mișcării în istorie, ceea ce conferă o valoare de necontestat eforturilor depuse în direcția continuării procesului de modernizare a țării. Moșierimea, clasa ce pierduse de pe urma reformelor, se împotriva continuării procesului de modernizare, întrucît avea mult de pierdut și aproape nimic de cîștigat. Pozițiile, interesele, destinele celor două clase erau cu totul diferite și de aceea este greu de acceptat teza identității intereselor dintre ele. Moșierimea, clasa ce ținea de ceea ce Marx a calificat drept „rămășițe” ale istoriei, se stîngea treptat, în timp ce burghezia se afla, în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în plin proces de ascensiune. Drumurile urmate de cele două clase, în istoria modernă a României, au fost diferite. Dezvoltarea generală a capitalismului a avut efecte deosebite asupra celor două clase posedante, ceea ce explică de ce în preajma primului război mondial moșierimea se afla în pragul pierderii pozițiilor economice și politice, în timp ce burghezia se afla în plină ascensiune.

⁴⁵ N. Adăniloaiei și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 345.

⁴⁶ *Istoria României*, vol. IV, p. 535—538.

⁴⁷ V. Russu, *Considerații privind constituirea partidului conservator în România*, în *loc. cit.*, tomul XVIII, fasc. 2/1972, p. 134.

NOI DOCUMENTE ROMÂNEȘTI DIN ARHIVELE POLONE ȘI FRANCEZE (I)

DE
TH. HOLBAN

Continuăm publicarea documentelor românești din secolele XV și XVI, găsite în arhivele poloneze și franceze¹. Am copiat documentele, respectând cu strictețe ortografia textelor respective. Acolo unde documentul se abate prea mult de la problemele românești, prezint textul în rezumat.

1

<1434> februarie 12, Balacev. Ștefan al II-lea scrie regelui Vladislav al Poloniei despre biruința asupra fratelui său Iliș, refugiat apoi la Colomeea, și îl roagă să nu-i mai dea ajutor.

Кладиславови, Б(о)жью м(н)л(о)с)тъю, королеви Полскомъ, Литовскомъ Рускомъ и нын(х) мог(х) земль, г(о)спод(а)риви нашимъ многомъ служеб(у) ерналъ, в(т) стѣфана короды, г(о)спод(а)рмъ Земли Молдавскон. Дав(м) вѣданы вашин вѣленостн яко в(с)мы и первѣе сего писали вашин м(н)лостн и послали в(с)мы тотъ листъ, до пана Клоостовского старостѣ Кави(н)цко(го). Ино не вѣдав(м) вѣд(т) ли принесли к(ъ) вашин м(н)л(о)с)ти. Ка(к) бра(т) нашъ Навѣдъ бы(л) оу вашин м(н)л(о)с)ти та(к) спрѣтася оу та(г)лъ оу нашъ землю безъ вѣстн и мы с(т)рѣтнали в(с)мы в(о) за мною в(т) Сочавы и тѣ(т) в(с)мы с(ъ) нимъ бон нмѣли и Б(о)г(ъ) намъ помог(ъ) и побѣли в(с)мы в(о) и божры в(о) и в(с)к(ъ) люди што с(ъ) нимъ были. Понмал в(с)мы на то(м) побон то(л)ко в(н)ь са(м) третын оутѣклъ в(п)л(т) до вашин м(н)л(о)с)ти земли до Коломи. Тамъ па(к) панъ Кола староста Гнатинскы и Коломынскы вѣл в(о) на скон рѣкн. И писал к(ъ) намъ ажъ пондѣтъ с(е) нимъ до вашин м(н)л(о)с)ти ино мы просимъ вашин м(н)л(о)с)ти яко нашѣго г(о)спод(а)рмъ авы в(с)тѣ ваша мн(о)с)тъ посадили в(о) гдѣ ваша мн(о)с)тъ вѣдав(т) авы пото(м) та(к) не оучинилъ. Зану(ж)е слыши(м) и вѣримъ тому(ж)е до было безъ вашин м(н)л(о)с)ти рады. Ино проси(м) вашин м(н)л(о)с)ти, бы ваша м(н)л(о)с)тъ держала в(о), ка(к) бы пото(м) того не оучинилъ безъ вашин м(н)л(о)с)ти рады. И не былане в(з)ли нѣго лихын лю(д)и, бых(о)м(ъ) могли, и мы оу ча(с) вашин м(н)л(о)с)ти служити гдѣ коли бѣд(т) вашин м(н)л(о)с)ти надобѣ и в(о) бых(о)м(ъ) с(а) не в(с)терѣгали доколе в(с)т(ъ) оу вашин м(н)л(о)с)ти и поставили бы в(с)тѣ ваша м(н)л(о)с)тъ в(з)ли нѣго, нѣкоторы(х), скон(х) вѣрны(х) авы не оушо(л) до нѣкоторы(х) вашин м(н)л(о)с)ти неприѣтели и наши и писа(н) оу Балачев...² ф(и), ѿ.

Lui Vladislav, din mila lui Dumnezeu, rege al Poloniei, Lituaniei, Rusiei și al multor altor țări, domnului nostru drag, slujbă credincioasă de la Ștefan voievod, domn al Țării Moldovei. Dăm de știre măriei voastre, așa cum am scris și

¹ Vezi tomul XIII (1976) al acestui „Anuar“.

mai înainte milostivirii voastre și am trimis acea scrisoare domnului Vlostovsky, staroste de Camenița. Nu știm însă dacă a fost adusă milostivirii voastre. Cum fratele nostru Ilieș a fost la milostivirea voastră și a năvălit în țara noastră fără veste și noi l-am întâlnit la o milă de Suceava și aici ne-am bătut. Și Dumnezeu mi-a ajutat și l-am bătut pe el și pe boierii săi și pe toți oamenii, care au fost cu el. I-am prins în această luptă, numai el singur a fugit, din nou în țara milostivirii tale, la Colomiia. Acolo, domnul Kola, staroste de Sniatin și de Colomiia, l-a luat în mînile sale și mi-a scris că se va duce cu el la milostivirea voastră. Noi însă rugăm milostivirea voastră ca pe stăpînul nostru ca să-l așeze acolo unde trebuie, pentru ca pe urmă să nu mai facă ce a făcut. În același timp auzim și credem că nu s-a făcut cu știrea milostivirii voastre. Rog milostivirea voastră să-l țineți pentru ca să nu mai facă ce a făcut fără știrea milostivirii voastre și să nu fie pe lingă el oameni răi, pentru ca și noi la timp să putem servi milostivirea voastră, unde milostivirea voastră va avea nevoie, iar de el nu mă voi feri, cît timp va fi la milostivirea voastră; să puneți pe lingă el cîțiva oameni credincioși de ai milostivirii voastre, ca să nu pătrundă dușmani ai milostivirii voastre și ai noștri.

Scris la Balacev, <1434> februarie 12.

(Varșovia, Archiwum Głównie, dzial moldawski, Nr. XXXIII; perg. fără pecete).

Notă. Actul — databil după lupta de la Dărmănești (1 februarie 1434) — a mai fost publicat (în traducere) în „Revista istorică”, XX, 1934, (p. 269—270) și în „Studii”, anul VI, 1953. nr. 2, p. 215—216 (după: Bibl. Acad., Fotografii, XL/1).

2

1481. Septembrie. Ștefan, domnul Moldovei, trimite soli în Polonia, care vor arăta credința și sinceritatea domnului față de regele polonez și vor cere învoire să fie lăsați să treacă spre Moscova.

„Posolstwo woloskoho woievody.

1 Na pamiat poslom howorty of Hospodyna Stefana woiewody. Na perwo poklon. Druhoie ot hole dal mily Boh u Ruki Stefanu woiewodie otcznu Yeho Zemlu Moldawskuiu, a on slużył y slużył Hospodaru swoiemu welihomu korolu z prawdoiu, y choczet iemu slużył jako Hospodarewi swoiemu, y paki dati uznamenie pro Pohanstwo, pro Turcy, kak se ukreplaiut na Chrestijanstwo, y putia prosit od Stefana woiewody na zemlu Korolewskuju, iakoż proiawit iesmi pereże ieho korolu y Eho milosti y korol by Ieho milost otom rozsmotret, y nam dopomahat tymi razy pieniazmil, ludmil, ili imieniem, czom holi iesmi moh do żywota y ia iesmi dawal, a teper iesmi neduż, niczoho dawati bez waszoie milosti.

Milostiwy korolu, proszu Twoiu milost za kniaźnu do Stefany woiewody, o tom by korol Jehu milost posmotrywszy szto by propustil moi posly czerez Swoiu Zemlu do kniazia Moskowskoho. Milostiwy korolu dast li milostiwy Boh to tak budet, a iesli to ot Twoieie milosti budet imu wideti a że mia miluiesz sluchu swoieho, koli popustisz moi posly czerez swoiu Zemlu y welikoho Knizstwa Litowskoho.

Milostiwy korolu, szo iesi przyslal Matiasa Biskupa o szkodę Kamenickiui do nas, a my iesmo dobre zrozumieli tym razem, a też milostiwy korolu y moiemi welmi welikuiu szkodę ot Kameneczan. Milostiwy korolu, upamiatah sobie, koli przyszol Cesar turski na nas, y na naszu Zemlu, a naszy ubohij ludi ot Soczawy y oni pobiehli do Kamenca, a u naszych ludey ubohich ot Soczawy byli parobcy Kafinskije y tyie wsi ohomany, a oni stoli, y Burmistr y z starszymi wziali tyie parobcy, a cesar turski przyslal do nas, i prosil tych parobkow kafinskich, y my dali kolko w nas bylo wsich, a kolko ich nebylo, szlo ich kamenczane uziali. y my dawali za tui 20 parobkow za piat' po Dewiati tysiacz, a za inoho po piati asprah za odnoho parobka. Milostiwy korolu, proszu Twoie milosti uczyni mi prawo z kamenczany o moi szkody, a także uczynim kak mi uwzelisz toie poselstwo pryslano k Wilni. Indykt 14.

(Varșovia, Archiwum Głównie, Metryka litewska nr. 191-A, pag. 351, copie de pe originalul aflat la Moscova).

Solia domnului Moldovei.

Solii vor vorbi în numele domnului Ștefan voievod. Mai întîi se vor închina, apoi vor anunța, că milostivul Dumnezeu a dat lui Ștefan voievod patria sa,

țara Moldovei și că el a servit și va servi domnului său, marelui rege, cu dreptate și vrea să-l servească ca pe un stăpin al său. După aceea vor da știri despre lumea păgînă, despre turci, cum se întăresc împotriva creștinătății și cum cer voie lui Ștefan voivod să treacă spre țara regelui, după cum am anunțat în fața regelui și a milostivirii sale, pentru ca milostivirea sa să ție seama de aceasta și să ne ajute cu bani, cu oameni sau cu avere, căci atunci cînd am putut și eu am dat, iar acum sînt sărac, nu pot da nimic fără milostivirea voastră.

Milostive rege, cer milostivirea ta pentru cneaghina care va veni la Ștefan voievod și anume ca milostivul rege să permită trecerea solilor mei prin țara sa spre cneazul Moscovei. Milostive rege, dacă milostivul Dumnezeu va vrea să fie așa și dacă acest lucru se va vedea din mila ta și dacă îmi respecti vorba, să dai voie solilor mei să treacă prin țara ta și a marelui cneaz de Lituania.

Milostive rege, l-ai trimis pe episcopul Matias la noi în legătură cu pagubele de la Camenița; de data aceasta, noi am înțeles foarte bine, fiindcă, milostive rege, și mie mi s-au făcut mari pagube de către cei de la Camenița.

Milostive rege, îți aduce aminte cînd împăratul turc a venit la noi și în țara noastră, iar sârmanii noștri oameni de la Suceava au fugit la Camenița, iar cu sârmanii noștri oameni de la Suceava se aflau robii din Kafa și pe toți aceștia i-au ascuns, primarul și cu cei în vîrstă i-au oprit pe acești robi. Împăratul turcesc a trimis la noi cerînd robii din Kafa și noi i-am dat pe toți, care se aflau la noi, iar cei care nu erau au fost luați de cei din Camenița. Pentru cei 20 de robi a trebuit să dăm nouă mii pentru cinci, iar pentru alți robi cîte cinci aspri de fiecare rob.

Milostive rege, te rog să-mi faci dreptate cu cei din Camenița, să-mi dea despăgubiri, căci și eu voi face la fel, cînd îmi vei trimite solie de la Vilna.

Notă. Documentul se află și la I. Bogdan, *Documente de la Ștefan cel Mare*, II, p. 364—366, însă este scris în slava veche; versiunea noastră este o traducere în limba ruteană, în transcriere poloneză și prezintă deosebiri de conținut.

3

1497. Se amintește de înfrîngerea polonezilor în Moldova.

Anno 1497. Pestilentia maxima vigeat in Polonia et Masovia, eodem Anno in authumno fuit Rex Ioannes Albertus in Walachia cum tota Polonia et cedet Christianorum magna per Turcas una cum Valachis que sub concordia in recessu cum Palatino Valachorum per fraudem deceptos facta est.

(Varșovia, Biblioteka Narodowa, Rozne, F. IV. 80, fol. 31 (verso).

Anul 1497. O mare molimă a străbătut Polonia și Mazovia; în acel an, toamna, regele Ioan Albert a fost în Moldova cu toată armata polonă și au murit o mulțime de creștini, prin înșelăciunea domnului Moldovei în înțelegere cu turcii.

4

1539. Regele polonez trimite în solie la domnul Moldovei pe Andrzej Thanczinski și pe preotul Jan Byelinski cu scrisoare de pace și cere ca și domnul Moldovei să trimită o asemenea scrisoare.

Poselsthwo do voyevodi Valaskyego, przez Andrzeja Thanczinskiego Castellana Polanyckiego y kszyszandza Jana Byelinskiego Canonika Ploczkiego.

od nasz posdrowienye y przyaszny laskawa yako sanszadowy y przyacielowy Poslowye naszymy przyachawszy do pana voyevodi Valaskiego powyedza mu naszemu. Pothym lysth oddadzya, vyerzanczy a gdy przethszyon bedzie powyedza themy slowy :

Pan nasz krol yego miloszcz Polski etc. poslal nasz ku t(woia) m(ilość) powvedayancz yssz gdy byly przeth males czassem poslowye t(woie)j m(ilości) y yego k(rólewskie)j m(ości) y zandaly o pokoy o zachowane dobre sanszyeczsthwa, y o lysth przymirny, krol Yego Mości baczanz t(woia) m(ilość) bicz panem chrzesczyanskym, y baczanz thesz pokoy y myr bycz rzecz pozyteczna, y

sluszna, myedzy y panstwy chrzesczyanskiemy. nyeodamowil thego poslom t(wojej) m(ilości) czyego ymyenyem t(wojej) m(ilosci) v yego k(rólewskiej) m(osci) szandaly.

Y poszwolil yego k(rólewska) m(ość), nasz pan aby myr y pokoy byl dzyerszan myedzy pansthwy yego k(rólewskiej) m(ości) a myedzy zyemya Valaska, na czo przyszel s radamy svemy duchownemy y swyeczskyemy, y lysth podpyec zanczya szwoya y pod rad szwoych thesz przyszyanga pyervey czynly ynszy voyewodowy yego k(rólewskiej) m(ości) panu naszemu a wszak ze k(rólewska) yego m(ość) chcancz okazacz na then czass przyaszny y laska szwoya t(woja) m(ilość) przy poslych t(wojej) m(ilosci) pyervey przyszyagl, y lish they przy-syangy poslom dacz raczil.

Nass tho dla thego poslal abyszmy tho they przyszyengy sluchaly khora t(woja) m(ilość) mass tho yego m(osc) k(rólewsko) uczynycz s pany radamy swemy duchownemy y swyeczkyemy y s ynszemy boyary zyemye Moldawskyey ys byszmy thesz lysth wzyany they przyszyangy pod pyeczeczany t(wojej) m(ilości).

A thak banda szye o tho stharacz poslowye nassy aby then lysth byl dobrze napissan zapyueczanthowan y wydan przyszyanga rhesz ysz by szye dobrze od pana voyewody y oth rad yego y boyarow uczynyla.

Powyedza thess yss nass sprayly stharostowy nassy ze pan voyewoda roz-kazal szye poddanem swym w pokoyu w sprawyedywosczy zachowacz y w myrze s ludmy naszemy czo nam yesth wszdyaczno ad pana voyewody yss my thakyess sz naszej strony roskaym szye poddanyem naszem w sprawyedywosczy w myrze y w pokoyu przeciwko poddanym pana voyewodzynem zachowacz.

Otkad naszych poklon y przaszny powyedza panu voyewodzye nassy, a ra-dam yego od rad naszych posdrowyeny.

Przytym poslowye nassy przeyrza thy articuli, ktore sza nam od poslow zyemye podolskyey na ssemye podany wszyanwszy ku sobye kogo w Podolyu, kogo by rozsumyely s poddanych nassych a kthoreby szya sdaly uzyteczne bicz podolskyey zyemye poslom naszym s rady poddanych naszych abo stharosthy Camyenyeczkiego. Othy by szye u voewody stharaly aby byly przyanthe, y lysth aby na myr byl dan, bocz szye nam thesz nye wsisthki sdadza przysthoyn y potrzebne gdyss w lyszeye przymyrym vlye thego yuss yesth napissano, a my zaszye thakyess lysth na thy articuli przez rancze stharosthy Camyenyeczkiego panu voyewodzye Valaskyemu poslemy yaky nam bandzye przynyesszyon.

(Libri Legationum nr. 7, fol. 10—11)

Solie către voievodul Moldovei,
prin Andrej Thenczinski, castelan de Polaniec, și preotul Jan Byelinski,
canonic de Plock.

Solii noștri, sosind la domnul voievod al Moldovei, vor transmite din par-tea noastră sănătate și prietenie bună ca unui vecin și prieten al nostru. Apoi vor da scrisoarea de încredere, iar cînd va fi citită se vor adresa cu aceste cuvinte:

Domnul nostru milostiv regele Poloniei etc. ne-a trimis la milostivirea ta, spunînd că atunci cînd au fost solii tăi mai înainte la rege și au cerut pace și păstrarea bunei vecinătăți și scrisoare de pace, milostivirea sa regele, văzînd că milostivirea ta ești un domn creștin și considerînd că pacea este un lucru util și just între oameni și între statele creștine, nu a refuzat acest lucru solilor milostivirii tale, care l-au cerut în numele milostivirii tale de la milostivirea sa regele.

Și milostivirea sa regele, domnul nostru, a permis să fie pace între statele milostivirii sale regelui și între Țara Moldovei, pentru care a jurat împreună cu consilierii săi duhovnicești și mireni și scrisoare cu pecete și cu jurămîntul con-silierilor săi au trimis și alți voievozi regelui, domnului nostru, tot așa și milos-tivirea ta să procedezi, dînd scrisoare de jurămînt solilor.

De aceea am fost trimiși aici ca să ascultăm jurămîntul, pe care milostivi-rea ta îl face regelui împreună cu consilierii duhovnicești și mireni și cu alți boieri ai Moldovei, căpătînd și scrisoare de prietenie cu pecetea milostivirii tale și a consilierilor tăi.

Solii vor căuta ca această scrisoare să fie bine scrisă și jurămîntul de la domnul voievod și de la consilierii săi.

Vor spune de asemenea că starostii noștri au dat poruncă ca supușii domnului voievod să fie lăsați în pace, la fel și supușii noștri din partea supușilor voievodului.

Vor transmite închinăciuni domnului voievod din partea noastră și a consilierilor noștri.

Cu acest prilej solii noștri vor cerceta acele articole care ne-au fost trimise de la solii din țara Podoliei, din partea storostelui de la Camenița. Voievodul de asemenea să se stăruie să facă pace și să respecte acele articole ale Țării Podoliei.

Notă. O copie a aceluiași document a fost publicată în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, 1, p. 143—144 (cu o trad. franceză, p. 144—145).

5

1539, februarie 10. Cracovia. Textul jurământului de credință trimis de regele polonez lui Ștefan, domnul Moldovei.

Жикгмон(т)[ъ], Бо(ж)[ъ]ю м[н]а[о](с)тъю, коро(л)[ъ] По(л)ски(н), велики князи Литовски(н), Руски(н), Пруски(н), Жомон(т)ски(н), Мазовицки(н) и Нны(х)[ъ], Озна(н)мѹемъ и іа(в)но чини(н)[ъ] ти(м)[ъ] наши(м)[ъ] лнсто(м)[ъ] Хто ннго посмотри(т)[ъ] або чточн іго вслышити нны(ш)ни(м) и напото(м)[ъ] бѣдѹчимъ комѹ бѣд(т)[ъ] потре(в)[а] того вѣд(ти). Ижи мы н всн панови рады н[а]ши(х)[ъ] д[с]х[о](в)нын и вѣстски(н) присл҃гаемъ мномоѹ б[о]гѹ и причистон іго матерн и (в)снмъ свѣтъ(м)[ъ] и слѣбѹемъ н даемъ н далн ісмо то(т)[ъ] н[а]шъ лнсгъ присл҃жны(н) вѣ(л)мо(ж)номѹ п[а](н)оу ш(н)[ъ] Стефанови Ковкодѣ Бо(ж)[ъ]ю м[н]а[о](с)тъю г[о](с)п[о]да[р]ю Зѣмли Мо(л)да(в)скої, сынѹ старого Стефана Ковкоды н земн іго Мо(л)да(в)ско(н): — На то(м)[ъ] н(ж)[ъ] нынѣшнѣго днѣ ма(м)[ъ] мѣти вѣчны(н) а пѣ(в)ны(н) правы(н) промѣжи себе поко(н) в[ъ]ласцѣ н в[ъ] добро(н) прїа(з)ни потомѹ іа(к)[ъ] присл҃га(л)[ъ] н зморѹ чини(л)[ъ] вѣ(л)мо(ж)нын іа(н)и Грабѣа в[ъ] Тарнове, Кашталян(н)[ъ] Крако(в)ски(н), г[в]т[ма](н)[ъ] На(н)вѣ(ш)ши(н) Корѹны По(л)скоѹ старостѣ сѣдомн(р)ски(н) н з[ъ] ы(н)шнмн паны радами нашнмн за розказа(н)іамъ наши(м)[ъ] з[ъ] радою н с[ъ] паны шлѣ(х)тою н боіары Зѣмли Мо(л)да(в)скої н со всѣю Зѣмлю Мо(л)да(в)скою: — Ты(м)[ъ] же обыча(м)[ъ] н мы н кро(л)вѣста н[а]шн нрадн кро(л)вѣства н[а]ш[а]го присл҃га(м)[ъ] н слѹбѹ(м)[ъ] н вѣ(л)іа ісмо вѣ(л)можного пана Стефана н сыно(в)[ъ] іго н боіа(р)[ъ] н шлѣ(х)тѹ іго н Зѣмлю Мо(л)да(в)скѹю в[ъ] добрын мирѣ н поко(н) н в[ъ] доброс сѣсѣдѣство н по(д)[ъ]свѣтъю корѹнѹ по(л)скѹю тако(м)[ъ] іако вышѣ(н) написано н іако(м)[ъ] тѣ(ж)[ъ] были прѣ(д)ковѣ н[а]ши(м)[ъ] с[ъ] прѣ(д)ками іго г[о](с)п[о]д[а]рьми Зѣмли Мо(л)да(в)скої. — Ни шдн(н)[ъ] тѣ(ж)[ъ] нпрнате(л)[ъ] Стефана Ковкодѣ не ма(т)[ъ] мѣти жадного мѣстца а нн которо(г)[о] пожнѣмъ ннѣдѣ(ж)[ъ] в[ъ] ашн(х)[ъ] зѣмлѣ(х)[ъ] которынн держимъ по(д)[ъ] н[а]шнмн рѣками по(д)[ъ] Корѹною по(л)скоѹ(г)[о] н нѹ ма(м)[ъ] таково(г)[о] нпрнате(лѣ) а нн держажн а нн хова(ти) напроти(в)к Стефана Ковкоды н сыно(м)[ъ] іго н зѣмль мо(в)да(к)ско(н) алі іма(м)[ъ] таково го ч(в)л(о)(в)ка з нашн(х)[ъ] зѣмль прочѣ выгна(ти):

Граница тѣ(ж)[ъ] которѣа естѣ межн зѣмля(н)и кро(л)вѣства н[а]ш[о]го межн зѣмлю Польшою н Литовскою н межн Мо(л)да(в)скою зѣмлю тѣа ма(т)[ъ] бѣти по старомѹ межн тѣмн зѣмля(н)и са(к)[ъ] было сѣ старада(в)нѹ п[о] Покѹцкѹю зѣмлю не ма(т)[ъ] сѣ ннко(л)и упомина(ти) на вѣкн вѣ(ч)нын Хто(ж)ко(л)вѣкъ бѣд(т)[ъ] г[о](с)п[о]д[а]рьмъ зѣмли Мо(л)да(в)ско(н) а нн... добѣвѣ(ти) а нн жа(д)ны(х)[ъ] на нѣдо(в)[ъ] на нѣ нн чини(ти) кѣдѣ(ж)[ъ]

bătrînului Ștefan voievod, și al țării sale moldovenești. Pentru aceea, din ziua de astăzi vom avea pace veșnică și sigură și dreaptă între noi în milă și în bună prietenie, precum a jurat și înțelegere a făcut prea măritul Jan conte de Tarnów, castelan de Cracovia, hatmanul suprem al coroanei poloneze, staroste de Sandomir, împreună cu alți domni ai sfatului nostru din porunca noastră, cu consiliul și cu domnii nobili și cu boierii pămîntului moldovenesc și cu întreaga țară a Moldovei. După același obicei și noi și regatul nostru și sfatul regelui nostru jurăm și ne obligăm și am luat pe măritul domn Ștefan și pe fiii lui și pe boieri și nobilimea lui și întregul pămînt moldovenesc în bună pace și înțelegere și în bună vecinătate și sub sfînta coroană poloneză, așa cum s-a scris mai sus și precum au fost înaintașii noștri cu înaintașii domnilor Țării Moldovei.

Nici un dușman al domnului Ștefan nu va avea vreun loc și nici ur. fel de hrană nicăieri în țările noastre, pe care le ținem sub mîinile noastre, sub coroana poloneză și un asemenea dușman nu-l vom ține și nu-l vom ascunde împotriva domnului Ștefan și al fiilor lui și al pămîntului Moldovei, ci un astfel de om va fi alungat afară din țările noastre.

De asemenea, granița care este între țările regelui nostru, între Țara Poloniei și a Lituaniei și între Țara Moldovei să rămîie ca în vechime între aceste țări, precum a fost din vremurile vechi. Iar despre Țara Pocuției nu va aminti nimeni în vecii vecilor, ori cine ar fi domn în Țara Moldovei și nici să o ocupe și nici un fel de incursiuni în ea să nu facă, întrucît acea țară a Pocuției totdeauna din timpurile străvechi a aparținut coroanei poloneze și moștenire este și va fi în veci.

Negustorii de asemenea au voie și deschis le este drumul și în siguranță să vină din Țara Moldovei în țările noastre. De asemenea și negusturilor noștri în Țara Moldovei și spre Turcia pe drumurile străvechi le este permis să facă negoț și să cumpere și să vîndă care ce va avea, iar vamă vom plăti ca în vechime, plătindu-și vama dreaptă și bună la ducere, de asemenea au și vor avea libertate să se întorcă în țările lor pe drumurile pe care ei vor dori cu întreaga lor avere, fiecare ori ce va avea.

De asemenea, la graniță, oamenii răi vor fi pedepsiți de amîndouă părțile ca în vechime și vom face comisii la fel de ambele părți tot așa ca în vechime, pentru ca răufăcătorii să fie pedepsiți, iar cei buni să aibă voie să locuiască în țările noastre, iar oamenii neastîmpărați de amîndouă părțile trebuie să-i întoarcem și să le dăm drumul, căci unii pot fi servitori sau robi, ca ȋiganii și tătarii din Țara Moldovei, asemenea oameni nu vor fi primiți nicăieri în țările noastre, ci vor fi înapoiți în țările lor, așa cum a jurat și înțelegere a făcut mai sus numitul hatman, domnul nostru [castelan de] Cracovia.

De asemenea, dacă s-ar întîmpla unele neînțelegeri și apăsări asupra domnului Ștefan și asupra Țării Moldovei, ceea ce să nu dea Domnul, încît nu va avea putere să reziste mai mult în țara sa, atunci pentru el țara noastră îi va fi deschisă și neoprită să vie și să plece și în țara sa să se întorcă cu întregul său avut oricît ar avea la el și cu oamenii săi.

Tot așa pe pămîntul și în țara noastră pe ambele maluri ale rîului Nistru, acolo unde pămîntul ar fi al nostru sau al supușilor noștri, nimeni dintre moldoveni nu vor avea locuință cu turmele de dobitoace, nici cu albine, numai cu învoirea starostelui sau a arendașilor noștri, sau a acelor domni cărora le aparține ocina și pămînturile.

De asemenea, morile care au fost construite de voievodul Moldovei pe pămîntul nostru pe ambele maluri ale rîului Nistru, pentru a se folosi de ele domnul numai cu învoirea noastră și a urmașilor noștri. Iar fugarii de ambele părți să nu fie primiți, ci să fie îndată înapoiți aceluia de la care au fugit.

Așa să fie păstrat de ambele părți, ceea ce s-a scris cu privire la facerea dreptății în scrisoarea noastră, tot ce s-a scris mai sus făgăduim domnului Ștefan și boierilor lui și nobilimii și tuturor supușilor lui că le vom ține și îndeplini după această însemnare a noastră în vecii vecilor, potrivit cu cîntea și cu credința creștină a noastră, împreună cu toți domnii sfatului nostru, atît cei duhovnicești, cît și cei mireni.

S-a scris la Cracovia în timpul seimului general, în anii de la nașterea domnului 1539, luna februarie 10 ziua, indictionul 12.

Notă. O traducere poloneză a acestui act s-a publicat în Hurmuzaki. *Documente*, Supl. II, 1, p. 122—123 (cu o trad. franceză, p. 123—125).

DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI DIN SECOLELE XVI—XIX

DE

ȘT. BUJOREANU

Valea Horincei, străbătută în toată lungimea ei de pîrîul Horincea, este una dintre bogatele regiuni ale Moldovei de Jos cu vechi sate răzeșești, bogată în vii, livezi, pășuni și prisăci. Această fertilă regiune a fost locuită din timpurile străvechi. Aproape nu este deal sau vilcea în care să nu se găsească urme de civilizație preistorică, dacică sau daco-romană.

Odată cu orînduirea feudală și mai precis cu începutul secolului al XV-lea, documentele noastre interne aduc știri numeroase despre așezările omenеști din această parte a Moldovei. Sînt pomenite satele : Rugineni (de la Ilie Rugină), Ștoborăni (satul lui Știobor), Tăuții (al lui Dragomir Tăutul), Cavadinеști (satul lui Cavadin), Găneștii (de la unul Ganea), Aldeștii cu Șipotili și Căușani, toate așezate pe partea de apus a văii dinspre Gura Horincei, iar la nord, spre obîrșia Horincei, satele : Ghireasca (Ghereștii), stăpînit de Mihul medelnicerul, Mînzăteștii, Lupeștii, Măluștenii, Țuțcanii cu Mănăstirea Țuțcani și Sîpenii.

Privitor la originea satelor din nordul Horincei, legendele locale pomeneșc despre întîmplări, voalate de fantezia populară, despre persoane atestate și de actele răzeșești de mai tîrziu (zapise, cărți de judecată, hotarnice, pomelnice), ca primi stăpînitori de sate și moșii. O legendă locală privitoare la originea satelor : Ghireasca, Mălușteni, Țuțcani și Sîpeni, pomenește de Mihul (Miul medelnicerul) ca primul stăpînitor al satului Ghireasca (un pomelnic din anul 1816 de la biserica Sf. Gheorghe din Ghireasca menționează numele lui Mihul printre ctitorii bisericii), de un Țuțcu, nume consemnat de actele răzeșești posteroare, socotindu-l ca întemeietor al satului, și despre un Hîrîie, ucis de Țuțcu în timpul unei certe pentru moșia Țuțcanilor dinspre răsărit, care pare a fi un descendent al lui Petre Hîra, nepotul lui Dragomir Iuba banul. Acest Hîra a stăpînit moșiile : Spîrenii și Drăgomăneștii vecine cu moșia lui Țuțcu.

Legate de aceste sate, în documentele răzeșești din sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea, apar nume de boieri de țară sau de răzeși înstăriți ca : Gembet, Mălușteanu, Hiliuță, Zonte (Zontec) și Bantaș.

Satul Țuțcani este pomenit de Dimitrie Cantemir, în „Viața lui Constantin Cantemir“, dîndu-l drept un sat al părintelui său. Se știe că a treia soție a lui Constantin Cantemir, Ana, a fost din neamul Bantaș, boieri de țară, din sudul Moldovei ; și se mai știe că el a făcut nunta fiicei sale Ruxanda cu Lupu Bogdan, fiul jitnicerului Bogdan, în satul Țuțcani, notat greșit de Cantemir în Tutova în loc de Horincea. Dacă Constantin Cantemir a făcut nunta fiicei sale în Țuțcani înseamnă că el a avut legături cu Țuțcanii, mai precis cu Sîpenii — sat vecin cu Țuțcanii, a cărui moșie, în vechime, a făcut trup comun cu moșia Țuțcani și din care o bună parte a aparținut Băntășeștilor, din care se trage Ana, ultima soție a lui Cantemir. Astfel, prin soția sa, Cantemir a ajuns proprietar în moșia Sîpeni — Țuțcani.

De altfel, unii din urmașii vechilor Bantași de aici, au continuat să trăiască în Sipeni — Țuțcani. Menționăm pe căpitanul Toader Bantaș, pomenit într-un act din 1796 și pe fiii acestuia, mazilii Gheorghe, Dumitru și Vasile, menționați de catagrafia din 1831.

Mai târziu, când destrămarea proprietății răzeșești ajunsese un fapt implinit, în viața satelor din nordul Horincei, apar noi persoane, de data aceasta rîvnitori înrâiți, la moșiile răzeșești, recrutați din rîndurile boierimii vecine. Menționăm pe boierii Costăchești, o adevărată calamitate pentru satele Țuțcani, Mălușteni, Lupești și Igești. Astfel, vornicul Lupu Costache își însușește prin fraudă și silnicie, o parte din moșia Lupești iar spătarul Mihalache Costache și, mai târziu, Ilie Costache (Lățăscu) s-au infiltrat prin silnicia unor judecăți nedrepte în moșiile Țuțcani, Mălușteni, Ghireasca și Igești.

În astfel de împrejurări, pentru susținerea dreptății lor, răzeșii cereau anchetă la fața locului, care de obicei se făcea de către un trimis al pîrcălăbiei la ordinul domnului țării, un mazil sau vornic de poartă care în urma cercetărilor pe teren și pe baza documentelor vechi prezentate de cei în cauză, redacta cunoscutele hotarnici, care constituiau, de obicei, baza juridică a dreptului de proprietate asupra moșiei în cauză.

Toate documentele ce le publicăm se află, în copie, în posesia noastră.

1

1521 (7029) iunie. Ștefan voievod întărește lui Petre Țarcograd și rudelor sale o parte din satul Dombroieni.

...Vechiul ispisoc pe pergament în limba slovenească de la domnul Ștefan voievod din leat 7029 <1521>, ionie, și cu tălmăcirea alăturată de Ion Iancu, tălmăciu, prin care ispisoc, domnul Ștefan voievod dă și întărește stăpînirea lui Petre Țarcograd și fratelui său Drăguș și soru-sa Dronța și nepoții lor Onița și fraților săi Brelad și Negrilă și Lazăr și surorile lor Anușca și Marușca și Anghelina, toți nepoții lui Mihai Dombroian și lui Trile Dombroian, pe o bucată de loc ce să numești Dombroieni, pe care au avut-o cumpărată Mihail și frate-său Tânase Dombroian de la Popișc fiul lui Ivan Siliș din Chineja, din dresese ci au avut ei de la bătrînii domniei sale Ilieș și Ștefan voievod...

Notă: Acest rezumat ne află în „Socotința” (raportul) lui Vasile Chicoș, către tribunulul Covurlui, privitoare la împresurarea moșiilor Chirilești și Groiul (Horincea-Covurlui) din 1843 iunie 28. Un rez. vechi mai succint a publicat M. Costăchescu în *Doc. Ștefăniță*, p. 308 (nr. 60).

2

1591 (7099) martie. Petru voievod întărește lui Vasile Mălușteanu postelnic a treia parte din satul Hănășeni și a treia parte din iezarul Hircete.

...Un suret de pe alt suret de pe un uric vechiu de la domnul Petru voievod din 7099 <1591>, martie, cu cuprinderea: că au miluit pe sluga domniei sale, pe post(elnicul) Vasile Mălușteanu, cu osăbită milă și i-au dat de la domni-sa în Țara Moldovei cu a lui dreaptă ocină și cumpărătură din ispisoc de cumpărătură ce au avut de la singur domnia sa, a treia parte din sat Hănășeni și a treia parte din ezer Hircete care aceli a treia parte din sat de Hănășeni și a treia parte din ezer îi sînt lui dreaptă cumpărătură de la frații său Corne și Moșul, feciorii lui Gavril Măluștean drept 80 aspri, să-i fie lui și de la domnia sa uric și moșie cu tot venitul.

Notă: Rezumatul se găsește în Cartea de judecată din 1819 mai 30, a lui Scarlat Alexandru Calimah în pricina de judecată dintre Șerban Coșniță și ai săi cu neamul Talpă, pentru moșia Mălușteni.

3

1605—1606 (7114). Ieremia Movilă voievod întărește lui Iurașcu logofăt o parte de ocină din satul Vitolți, ținutul Chigheci.

Ispisoc de la Ieremia voievod din v(ă)leat 7114 <1605—1606>.

Adica au venit denaintea noastră și denaintea boierilor noștri Pietra, ne-poata comisului, de a lor bunăvoie, de nimeni nevoiți, nice siliți, și au vîndut dreaptă ocină și moșie den urice ci au avut moșul lor de la...¹ vo(ie)v(o)d, o parte din ocină cită se va alege din sat din Vitolti ce au pe Prut la ținutul Chigheciului. Acea au vîndut d(omnu)lui nostru credincios lui Iurașcu logofătul, drept două sute de galbeni și le-au plătit lor deplin.

Pentru aceia ca să fie lui uric și de la noi și moșie cu tot vinitul. Și altul să nu să amestice peste această carte a noastră.

Am propus eu, Axente uricarul, de pe sirbie ca să să știe.

Ghen(arie) 7221 <1713>.

4

1619—1620 (7128). Gașpar Grațiani voievod întărește urmașilor lui Sima Bica jumătate din satul Hotinești, numit apoi Deleni, ținutul Tutova.

Suret de la înălțatul domn Gașpar vodă din veleat 7128 <1619—1620> cu cuprinderea: Urmașii lui Sima Bica împreună cu mulți marturi se jeluiesc domnului că și-au pierdut scrisorile ce le aveau de la bătrînul Stefan vodă cînd au venit Alexandru vodă cu cneaz Coriș, scrisori asupra Hotineștilor. Ei cer domnului să le întărească stăpînirea Hotineștilor, acum Deleni.

Precum au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri moldovenești, toți nepoții și strănepoții lui Sima Bica și s-au jăluit înaintea noastră cu vreo jalobă și au adus și oameni mulți buni și bătrîni și împrejurași și au mărturisit înaintea noastră pentru scrisoarea ce au fost avut moșul lui Sima Bica danie și danie și miluire de la bătrînul Stefan vodă ci au fost dat și l-au miluit moașa lor Naste Dăloaie, giurăte de sat Hotinești, ci să numesc Deleni, pe pîrîul Giurgii, parte dinspre răsărit, ci este în ținutul Tutovii. Și ace scrisoare le-au pierdut cînd în pradă au venit Alexandru vodă și cu un cumnat a lui, cneaz Coriș. Atunci au prădat pre dînșii și au luat bucate și straie. Atunci pierduse și ace scrisoare.

Și noi văzîndu-i jaloba lor și atîta mărturisire a oamenilor buni, am crezut așijderea, și de la noi s-au dat întărire sus-numiților nepoți și strănepoți lui Sima Bica, la ace giurăte di sat den Hotinești ci să numești acum Deleni, partea dinspre răsărit, ci este dată și de la noi să fie dreaptă ocină și moșie și întărire cu tot vinitul. Și alții să nu se amestice.

Domnul poruncește.

Și am scos acest suret de pe sirbie pe românește, eu, preotul Ene diac mari, la veleat 7277 <1769> iulie 18.

5

1641—1642 (7150). Vasile Lupu voievod întărește lui Daniil diacon jumătate din satul Deleni numit înainte Hotinești.

Suret di pi proba ispisocului sirbescu a lui Vasile vodă den veleat 7150 <1641—1642>.

Noi, Vasile vodă, cu mila lui Dumnezeu, domn Țării Moldovei. Iată au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri mari și mici, sluga noastră Daniil diacon, feciorul Mariei, nepotul lui Ioan, și cu neamul lor și au întors 30 galbini cheltuiala lui Gheorghe și Tugulea, feciorii lui Ignat și lui Oniș lui Harbuz, pentru giurăte di sat Deleni parte de către răsărit care sat s-a chemat întîi Hotinești, ci sînt în ținutul Tutovii, care cheltuială au făcut ei cînd s-au pîrît Ignat, și Gheorghe și Tugule și Harbuz a Ioanii cu Ionașcu Săpoteanul pentru acest sat Delenii, arătînd Ionașcu Săpoteanul că acest sat Delenii este dreaptă ocină și moșie

¹ Loc gol.

și-l stăpînesc ei cu dreptăți. Iară Ignat și Ioan și Harbuz și Țugule au arătat un uric de întăritură de la Gașpar vodă și au rămas pe Ionașcul Săpoteanul. Atunci Ignat și Țugule și cu feciorii, cu neamul lor Gheorghe, Ioan și Harbuz îndreptîndu-se, au făcut ispisoc de rămas pe tot satul Delenii puind într-acest ispisoc numai pe moșii lor cu partea denspre apus iar pe moșii lui Daniil cu partea către răsărit, n-au scris.

Pentru care acum Daniil diaconul și neamul lui s-au ridicat și au întors cheltuiala pe ce giumătăți di sat de Deleni cu parte despre răsărit cei 30 galbeni în minile lui Țugulea și Gheorghe și Ignat și Harbuz și Ioan înaintea domniei mele și boierilor noștri. Și de acum înainte să aibă sluga noastră Daniil diaconul a stăpîni ace giumătăți di sat parte către răsărit după cum au stăpînit, cu tot vinitul. Iar Ignat, Ion și Țugule și Gheorghe și Harbuz să-și stăpînească giumătăți di sat parte către apus, după cum au stăpînit și părinții lor și moșii lor, după hrisovul cel vechiu arătat de la Gașpar voevod.

Iar sculîndu-se aceștia sau feciorii lor și vor arăta niscaiva scrisori că și această giumătăți di sat este a lor și ar vre să întorcă această giumătate di sat, să nu să țină în samă și să se rupă aceli scrisori și altul să nu să amestice înaintea acestui ispisoc a domniei mele.

Așa poruncesc.

S-au tălmăcit această probă di pi ispisocul sîrbesc fiind numai probă și fără peceți.

Aron ieromonah Episcopiei Huși, în anul 1777.

Această copie scos di pi celi adivărați ispisocaci, din cuvînt în cuvînt și fiind adivărată, se încredințează, 1819.

6

1741—1742 (7250). Hotarnica satului Deleni.

Din luminata poroncă, a măriei sale lui vodă, fiind noi orînduiți de cinstita Ispravnicie a ținutului Tutovii, ca să mergem la sat la Deleni, carili este la acest ținut al Tutovii, ca să alegem și să hotărîm pricinile ci au avut răzășii de Deleni anumi: Ion Stratulat, Cozmiță Țugulea și Arion cumnat lui și Ion Plăcintă și cu alți răzăși și neamuri a lor cu neamul Lupăneștilor anumi: preotul Grigore Roșca și preotul Neculai și cu Vasile Patrichi și Andrei Gălușcă și cu alti neamuri și răzăși ai lor ci să trag den Lupan slugerul; care aceștia a treia parte din giumătate de sat de Deleni den partea dinspre apus și fiind aceasta a treia parte a Lupăneștilor hotărîtă de mult de moșul lor și acum avînd multă pricină între dinșii pentru o chiatră care se stricase, de la o samă di vremi și unii arăta că să ste mai gios iar alții mai în sus hotarul.

Și ieșînd la giudecată la dumnealui Iordache Cantacuzino vel logofăt, au hotărît dumnealui ca să măsoare tot locul acei giumătăți di sat di Deleni dinspre apus și să se îndrepteze.

Deci, mergînd noi acolo, am strîns pi toți răzășii Lupănești și aceștia numiți mai sus, și am măsurat locul și cel di cîmp și cel di pădure și unde au avut ei pricină am pus chiatră, unde s-au vinit drept, dînd răzășilor den sus două părți și den cîmp și den pădure și o parte am dat Lupăneștilor pe din gios tot prin hotarul cel vechiu și am pus chiatră drept pisti pîrîul Belahoiului în marginea pădurii den deal de un drumușor în pădure. Drept ace chiatră la deal în costișă am făcut trei cruci în trei părți care sînt alături la un loc. Și de la aceli feți în sus pînă în zarea dealului Lipovățului, undi să împreună cu moșia mănăstirei Lipovățului și cu poiana ci să chiamă Poiana Șchiopolui ci este în codru, să ție răzășii cei den sus; iar din aceli în gios, pînă în Izvorul cel Mare, ci este den gios di mănăstirea lui Lupan, undi să tilnești cu hotarul Bucureștilor, să ție neamul Lupăneștilor. Iar pentru o bucată di loc di finaț ci este a Lupăneștilor în fundul Bilahoiului, den sus di hliza răzășilor care este iarăși stilpîtă cu chetri di la moșii lor, care s-au măsurat și s-au aflat nouă funii pol în lungul pi pîrîu și cinci funii în lat. Iar pentru vii ci au avut răzășii în podgorii pi lîngă mănăs-

tirea lui Lupan, pe den sus, care podgorii au rămas pi locul Lupăneștilor fiind și livezi vechi făcute di moșii și di părinții lor s-au cunoscut precum s-au fost învoit moșii și părinții Lupăneștilor di s-au stăpînit viile și livezile. Pentru care și acum iarăși așa s-au socotit și s-au așezat între noi și între alți mărginași pentru cîte vii sau livezi vor ave răzășii cei den sus la această podgorie care le-au stăpînit moșii și părinții și ei pîn și acum să-l stăpînească și de acum măcar ca sint părăsite și înconjurati di păduri. Cînd ar vre să le lucreze ei sau neamul lor, să fie volnici și să nu-i dejmuiască Lupăneștii iar alte vii să nu aibă voie să mai facă acolo la acea podgorie.

Iar pentru parte de loc, parte lui Toma diacul ce au arătat Lupăneștii că au în giurăte di sat de Deleni dinspre răsărit care acum se chiamă Băcanii și au hotărît d(umnea)lui vel logofăt cu giudecată ca Lupăneștii să vină cu oameni marturi ca să dovedească cum că ei au stăpînit ace parte a lui Toma diacul într-ace giurăte di sat de Deleni, undi să chiamă acum Băcani, dovedindu-se să stăpînească și acum. Dar Lupăneștii n-au putut dovedi și n-au adus martori înaintea noastră. Iar răzășii au arătat niște pomi a lui Toma pi hotarul Arămești, ci este alături cu Băcanii, pe din gios, care hotar îl stăpînește iar neamul Lupăneștilor. Și neputînd afla noi adevărul și nefiind o dovadă nici di o parte, n-am putut alege și au rămas să se giudece la giudecata Divanului. Iar pentru cîte pricină arată mai sus după cum am aflat cu frica lui D(umne)zeu, au hotărît și am dat această mărturie la mina răzășilor ce sint numiți mai sus precum și la mina Lupăneștilor.

Și pentru credință, au iscălit. Și Poiana Șchiopului ci să numești mai sus să vină în hotarul răzășilor acestora. Să să știe. 7250 <1741—1742>.

Gavril Mîndrea.

Ștefan Popescu.

Constantin Talpiș.

Asămine după ce adivărată hotarnică, 1804 mart 26, Constantin Ursoianul.

7

1777 iulie 24. Hotarnia satului Aldești.

Facem știre cu această mărturie hotarnică că di(n) luminata poruncă a prea înălțatului domnului nostru, măria sa Grigore Alexandru Ghica voveod, fost-ain rînduți cu luminată carte a măriei sale ca să mergem la ținutul Covurluiului, pi Horincea, ca să hotărîm niște părți di moșie a popii lui Ștefan Bircă și altor împregiurași. După luminata poruncă am mers la numitele moșii întru care am mers și la moșia Aldești a lui Gavrilă Albu, ruptaș și a altor răzăși a lui, care moșie umblă lungul la răsărit și la apus pe din sus di coastă cu moșia Pănăsești, iar pi din gios cu moșia Mălușteni care după multă pricină ci ave Gavrilă ruptaș cu Toader Lefeciu, Constantin Săcuian răzăș di Mălușteni, pentru două ezuri vechi ci sint pi apa Horincii, care iezuri sint dipărtati unu di altul di 14 stîinjeni gospod și fiind aceste două iezuri aproape di hotarul Măluștenilor pururea fiind pricină între răzășii di Mălușteni cu răzășii di Aldești, zicînd răzășii di Mălușteni că ar fi iezuri pi hotarul Măluștenilor; și neputînd fi odihnă între dinșii, s-au sculat Gavril ruptaș cu răzășii săi și-au mers la Ieși și au dat jalobă măriei sale lui vodă, cînd s-au rînduit vornicul de poartă ca să-i hotărască. Întru care am văzut și hotarnica din 1767 întru care s-au măsurat întăiu moșia Măluștenilor și li s-a împlinit moșia mai gios di la iazuri 18 stîinjeni gospod undi le-am dat și sămni di hotar într-o scursură în malul Horincii dinspre răsărit...¹ Constantin Săcuian și cu ceilalți frați ai lor fiind neîtelegători nu s-au ținut odihniți cu hotărîrea vornicului Antohie Luță. Fiind pricină cu răzășii de Aldești de iznoavă au mers Gavrilă ruptaș cu răzășii di Aldești la Ieși și au jăluit măriei sale lui vodă la care s-au rînduit cu luminată carte a măriei sale la pîrcălabii di Galați; care dumnealor pîrcălabii di Galați au orînduit pi dumnealui căpitan Cîrjă ca să cerceteze pricina între dinșii. În care au arătat mărturia din veleat 1776 iscălită di Antohie Coroi întru care scrie că după poroncă au mers la stările

¹ Loc rupt.

moșiilor Măluștenilor și Aldeștilor și au strins pe toți răzășii și deoparte și de alta și după ce cu amăruntul cercetare ei au făcut, așa au găsit cu dreptate : că hotărîrea ce s-au făcut întîiu au fost bună și undi le-au dat sâmnii hotar Antohie Luță vornic de poartă. Acolo au găsit și d(umnea)lui Antohie Coroi căpitan ci-i cu dreptate, care rămîn amîndouă iezurile pî moșia Aldeștilor. Deci acum, al triilea cercetare, am mers și eu iarăși împreună cu căpitan Antohie Coroi la starea acestor moșii di mai sus arătați și am strins pi toți răzășii și deoparte și di alta cît și alți oameni străini și preoți. Și întîiu le-am cerut ca să ni arate sâmnii moșiilor după cum au stăpînit. Întru care ne-au arătat un pomușor în zarea dealului dinspre răsări...¹ Aldeștii au purces din ulm drept di vale spre apus pâr în malul Horincii și-au ieșit drept în scursura di apă, undi le-au dat sâmn di hotar Antohie Luță vornic di poartă, cînd au hotărît. Deci noi am socotit ca să lipsască pricinile dintre ei, am dat din scursură în sus trii stînji răzășilor di Mălușteni și am pus piatră hotar, care piatră caută pi lungul moșiei la răsărit și la apus care au rămas aceli două locuri di iezuri pi moșia Aldeștilor : adica iazul cel mai din gios din piatră în sus di 15 stînji dipărtare din hotarul Măluștenilor însuși în moșia Aldeștilor, iar iazul cel mai din sus rămîne dipărtarea lui 29 stînji în moșia Aldeștilor în sus. Cunoscut-au toți răzășii precum că răzășii di Mălușteni rău și fără nici o dreptate să acolisăsc di iezuri că ar fi pi moșia lor, că pi moșia Măluștenilor este iezăr osăbit.

Cari după alegiri și hotărîre ci am făcut, am dat această mărturie hotarnică însămi la mina lor, lui Gavrilă ruptaș i altor frați răzăși di a lui di Aldești ca să stăpînească cu pace dinspre răzășii di Mălușteni.

Întru care am și iscălit.

Veleat 1777 iulie 24.

Grigore Beldiman vornic di poartă.

Antohie Coroi bi vel căpitan

Eu, Constantin Săcuian, răzăș din Mălușteni.

Eu, Toadir Lificiu, ot tam².

Eu, Vicol Lificiu, ot tam².

Eu, Andrei Foca, ot tam².

Eu, Mihăilă Foca, ot tam².

Eu, Ion Bălan, ot tam².

Eu, Ștefan sîn Mihăilă, ot tam².

Răzăși di Aldești :

Eu, Gavrilă ruptaș.

Eu, Petru Curalb.

Eu, Moisă Curalb.

Eu, Ioniță Movilă.

Eu, Dumitru Grumez.

Eu, Ion Strimbei.

Eu, Gheorghe sîn Gavrilă.

Eu, Toadir Brat.

Eu, Constantin Brat.

8

1784 octombrie 30. Hotarnica satului Lupești.

Din luminata poruncă a preainălțatului nostru domn, măria sa Alexandru Constantin voievod, d(umnea)lui vornicul Lupu Costache aducîndu-ne luminată carte (a) mării sale lui vodă, întru care ni se poruncește de cătră măria sa ca să-i alegem și hotărîm niște părți de moșie ce le are la ținutul Covurluiului, la fundul Horincii, anume Lupeștii, din Dumitru Gîrneț, i fiind și avînd trebuințele

¹ Loc rupt.

² De acolo.

ținutului, nu am putut mergi la fața locului și am rinduit pi Ioniță Dima, mazil, om di ispravă și pe Ioniță Enache, mazil, și Toadir Bantaș mazil, după cum ni se poruncește ca să orînduim de la noi. Noi, mergînd la fața locului, am strîns pi toți răzășii și împrejurașii di moșia Lupeștii și Gîrnețul, anumi pi toți răzășii și împrejurașii di moșia Lupeștii și Gîrnețul, anumi pi Toderășcu Mînzul, răzăș, pi Lazăr Oaie, răzăș, Toadir Poalelungi, răzăș, pi Gheorghe Virgolici, mazil, pi Neculai Bantaș, răzăș, Dumitru Buțurca, răzăș, pi Toadir Trif, răzăș; și întrebindu-se toți aceștia răzăși de mai sus arătați în cîți bătrîni umblă această moșie Gîrnețul-Lupești și Lupeștii, ne-au arătat că umblă în patru bătrîni anumi: Maței, Tunsul, Dacul, Hălcoșul. Făcînd și noi o funie di 20 stînjene și stînjănul di...¹ palme, am început a tragi moșia dinspre soare răsărit, din iazul lui Belciu în sus, care iaz disparte Mînzăteștii în gios, și rămîne în sus Gîrnețul și Lupeștii și să lovești în capete cu moșia Ghireasca despre răsărit. Și am ajuns cu măsura pînă în drumul cel mare, în fundul Horincii, undi este și un bour vechiu, într-un stejar, care acest drum mare disparte ținutul Fălciului la miază-noapte, și în gios rămîne Lupeștii și Gîrnețul și s-au găsit 124 funii și pol stînjene care fac 2480 stînjene și giunătăti. Și iarăși ne-am întors înapoi în dreptul iazului lui Belciu în matca Horincii și am purces măsurînd cu funia în sus pînă în drumul cel mare ci mergi prin mijlocul codrului la Fălciu, care drum disparti moșia Bursucii în sus, rămînînd în gios Lupeștii-Gîrnețul și s-au găsit 125 funii mijlocul, care fac 2500 stînjene. Și iarăși ne-am întors în gios la o movilă undi este și un bour vechiu într-un stejar iarăși în dreptul iazului, care ace movilă și cu bourul disparte trii hotare, adica moșia Sîrbii în gios, și la apus disparte moșia Drăghia; și dintr-ace movilă am purces cu măsura în sus pe dinspre apus pînă în drumul cel mare și s-au găsit 121 funii, 7 stînjene care fac de 2427 stînjene. Și iarăși ne-am întors la movilă unde este un bour de la apus și am măsurat și pe lungul moșiei la răsărit, pînă în iazul lui Belciu, în apa Horincii, și s-au găsit 53 funii, adica 1060 stînjene. Și iarăși ne-am întors la capătul moșiei dinspre ameză-noapte, dispre Bursuci, adica din drumul cel mare a Fălciului și am măsurat pînă în muchea dealului unde disparte ace multe de deal, rămîne moșia Drăghia la apus și moșia Ghireasca dinspre răsărit și s-au găsit închis moșia Lupeștii i Gîrnețul. Deci noi stînd și întrebînd pe numiții răzăși ca să-și dea seama de spițele lor mai sus arătați din patru bătrîni și să ne arate și scrisori dovezi ci vor fi avînd și nimene nu ne-au arătat zicînd că nu se știe ci numai atîta ne-au arătat că au stăpînit cu gura. Și am întreat și pe d(umnea)lui vichilul vornicului Lupu Costachi, Toadir Năstacul, cu ce cere moșie din moșia Lupești i Gîrnețul. El ne-a arătat o mărturie din vealeat 7287 <1778> octombrie 25 a lui Constantin Movilă vechil, căpitan de Covurlui, și întărită și de Antohie Coroi biv vel căpit(an) de Covurlui, care mărturie arată că Tiron și-au dat toată partea sa di moșie din Lupești și din Gîrnețul răposatului banului Gavril Costache partea sa di moșie cîtă se va alege din toată partea lui, adică din cîmp, din pădure, și cu livezi di pomi. Așijderea și Grozăviște și Ivan și-au dat toată partea lor di moșie din Lupești și din Gîrnețul pentru furtisagurii lor ci au făcut iarăși răposatului banului Gavril Costachi, toată partea lor cîtă se va alege din cîmpu din pădure, din pomături. Și iarăși ne-au mai arătat o carte gospod a răposatului Constantin Cehan Racoviță din vealeat 7261 <1752> decembrie 19, care carte întărește stăpînirea vornicului Lupului Costache, pi aceste cinci părți di moșie de mai sus arătate ci le ari la moșia Lupești i Gîrnețul. Și răzășii stînd cu toții au socotit și s-au învoit înainte și au scos toată părțile ci li ari d(umnea)lui Lupu Costachi danie și cumpărătură adica 45 stînjene, partea lui Tiron din partea Mînzului. Și iarăși au mai scos 30 stînjene partea lui Ivan iarăși din partea Mîrzului; și iarăși au mai scos 45 stînjene partea Focăi, din bătrînul Cristescul i din bătrînul Chioștilor tij au mai scos 35 stînjene parte lui Grozăviște din partea lui Iane i a Buțurcăi tij au mai scos 803 stînjene jumătăti din toată părțile și s-au dat iarăși d(umnea)lui vornicului Lupului. Partea lui Vartic n-au vrut să o arate răzășii cu voia și primirea lor a tuturor răzășilor. Și noi cu toții răzășii am stăpînit și le-am socotit aceste cinci părți de moșie di mai sus arătați și le-am ales toată i le-am scos

¹ Rupt.

în câmpu și în pădure cu primirea noastră a tuturor răzășilor cît și a vechilului d(umnea)lui vornicului di s-au pus și pietre hotar : adica una piatră pi iazul lui Belciu dinspre răsărit. Iarăși am măsurat pi dealul Horincii în sus, pe despre răsărit pînă într-o movilă, care pînă la ace movilă au vînit 22 și jumătăți funii și 3 stînjeni, adică 453 și jumătăți stînjeni, care ace movilă disparti moșia Ghi-reasca despre răsărit și despre amiază-noapte, Lupeștii, moșia răzășilor și în gios rămîn părțile d-lui vornicului Lupu Costachi din Lupești i din Gîrnețul și în movilă s-au pus și piatră hotar. Și iarăși ne-am întors înapoi în dreptul iazului lui Belciu cu al doile trăsură undi s-au pus și altă piatră hotar în costișa dinspre apus alătura cu drumul ci vini pi valea Horincii ; și de acolo iarăși am purces în sus cu măsura funii, pi valea Horincii iar pi costișă pe despre apus tot în sus pe vale pînă în dreptul petrei ci s-au pus în movilă și s-au găsit iarăși 22 și jumătăți funii și 3 stînjeni, adică 453 stînjeni și s-au pus și piatră hotar din deal din drum în costișă dinspre apus, carili ace piatră disparte Lupeștii, moșie răzășască, în sus și în gios rămîn Lupeștii și Gîrnețul partea d(umnea)lui vornicului Costachi. Și iarăși ne-am întors înapoi cu al trîilea măsură în drept al doile piatră, undi am pus piatră hotar, care ace piatră disparte Mînzăteștii în gios și Sîrbii la apus. Și din piatra aceasta arătată am purces cu măsura în sus pe despre apus pînă în dreptul unor ulmi și am pus piatră hotar din deal di drum despre apus și s-au găsit 230 și jumătăți funii adică 4610 stînjeni, care ace piatră la apus despre Sîrbii. Și dintr-această de la ulmi iarăși am purces în sus cu măsura pi costișă pi dinspre apus, pînă ce s-au pus pietre hotar. Iară di deal den drum în dreptul pietrilor celor două care s-au pus una în costișă pe vale și alta la răsărit într-o movilă și s-au găsit la măsură 90 funii adică 180 stînjeni. Și iarăși ne-am întors înapoi cu al patrulea trăsură în dreptul ulmilor despre apus, undi am pus hotar, sub marginili dumbrăvii în dreptul celorlalti pietre care acea piatră desparte Sîrbii în gios, și în sus Lupeștii i Gîrnețul. Și după acea piatră am mers iarăși în sus cu măsura funii și am trecut peste drum ci vini di la Drăghia și merge la Horincea și am pus piatră hotar din sus di drum în dreptul celorlalte pietre ce caută la movilă unde este piatră hotar. Și iarăși am găsit 90 de funii adică 180 stînjeni. Și iarăși ne-am întors în gios în capul moșiei despre apus în dreptul celor două pietre ce caută la ulmi la o movilă în care movilă este un stejar cu bour vechiu, care ace piatră desparte Sîrbii, în gios și în sus rămîn Lupeștii i Gîrnețul și la apus se lovești în cap cu Drăghia, am purces cu măsura în sus pe zarea dealului care acea zare de deal desparte moșia Drăghia la apus și tot în sus zarea dealului am mers cu măsura peste dumbravă în sus pînă în dreptul celorlalte hotare care caută piatră pîn la piatra din movilă și s-au găsit 90 funii adică 180 stînjeni care la aceste trii pietre ci să pomenesc mai sus disparte Lupeștii, moșie răzășască în sus, și rămîne în gios Lupeștii i Gîrnețul partea d(umnea)lui vornicului Lupu Costachi.

Și am încheiat în 11 pietre hotarale domnealui vornicuî Lupu Costachi. Și noi încă după alegere ci am făcut. am dat aceasta mărturie hotarnică la mîna d(umi)sali vornicului Lupu Costachi ca să fie d(umnea)lui spre încredințare.

1784 oct(ombrie) 30.

Ioniță Enachi, hotarnic.

Ioniță Dima, hotarnic.

Toadir Bontaș, hotarnic.

Erei Ștefan Bîrsă, răzăș.

Tânase Bîrsă, răzăș.

Vlasă Bîrsă, răzăș.

Toderașcu Mînz, răzăș, adiveresc.

Ghenadie, monah, adiveresc.

Lazăr Oaie, răzăș, adiveresc.

Grigoraș Buțurcă, răzăș, adiveresc.

Ion Cotarlă, răzăș, adiveresc.

Dumitru Cerchez, răzăș, adiveresc.

Gheorghe Virgolici, mazil, adiveresc.

Toadir Poalelungi, răzăș, adiveresc.

Cari noi aceștia am pus degitili în loc di pecete.

Pi acești răzăși ci sînt iscăliți, cu primirea lor, neștiind a iscăli, mi-au zis de i-am iscălit eu, iar degitili și le-au pus ei singuri.

Enache Fălcu, logofăt.

9

1797 septembrie 23. Hotarnica moșiei schitului Ghireasca, din 1797, dată de spătarul Mihalache Costachi.

Fiindcă la schitul Ghireasca, ci este la ținutul Covurluiului, s-au socotit de către prea-sfinția sa părintele episcop Roman(ului) chirie chir Veniamin și s-au rînduit egumen și purtător de grijă celui schit pe părintele Gherasim ieromonah, s-au primit și de noi, dîndu-li-se toate ale schitului cum și moșia care se începe din parte de sus despre Bursuci, undi să numește la Fintina Mari, și porcede zarea dalului (în) gios, pe deasupra satului Lupești, și mergi pînă undi să împreună apa Horinții cu Ghireasca. Și de acolo porcede la deal spre răsărit pînă la movila Șorița și de acolo porcede zarea dealului în sus pe deasupra dealului satului Mălușteni și mergi pînă la Lacul Ingrădit, și să lovești cu moșia Birlăleștilor, și de acolo porcede zarea dealului pe deasupra Birlăleștilor și mergi tot așa pînă undi să întilnești di undi s-a început adica de la Fintina Mari, care se află schitul supt a sa purtare de grijă și stăpînire stăpînindu-să în toati hotarale precum se arată mai sus.

Mihalachi Costachi spătar, 1797 sept(embrie) 23.

10

1812 iunie 1. Hotarnica Țuțcanilor făcută de vornicul de poartă Toader Vîrgolici.

Din porunca cînstitutului divan al Cnejeiei Moldovei, fiind rînduit ca să hotărască moșia Țuțcanii despre răsărit de la ținutul Covurluiului, ocol Horincea, a neamului Hiliuțasci în Stavresc i Goesc i Gimbătesc care această moșie o împarte în patru bătrîni, pe care o au și de baștenă de la moșii, strămoșii lor. Le-am cerut scrisori dovezi ca să vîd cu ce stăpînesc ei. Mi-au scos numai niște scrisori de la dregătoria ținutului lor cum că ar fi avut de multe ori pricină cu neamul Bălăieștilor i Crucinești i Gogulești ce trag din Mălai Turbătescu, zicînd că și partea di moșie ci o au despre apus de Țuțcani dar le zic și Turbătescu, ar fi mergînd cît și Țuțcanii despre răsărit, în gios. Și după multă ciartă ce au avut între dînșii, atît din vechiu cît și acum, s-au dovedit precum ace parte dinspre apus nu mergi deopotrivă cu Țuțcanii dinspre răsărit, care cu toții au mărturisit că în vremea de șaizăci de ani trecuți, iarăși au făcut mare vorbă între dînșii și s-au dispărît doi bătrîni în sus, Bălăieș și Goga, din care se trag Crucineștii; că din piatra ce este în mijlocul satului din vechi pusă și drept spre apus, pînă într-o movilă ci o disparte pe Turbătescu de Mălușteni, în sus să stăpînească Bălăeș și Crucineștii, iar din piatră în gios să stăpînească Aritoneștii și Hiliuțăștii, trup ci să numești Zăițana, în care Mălai Turbătescu nu are treabă, nici Hiliuțăștii cu Aritoneștii în partea Turbătescului nu are. Spre dovadă di această, sub carte de blestem toți au mărturisit că, în vrajba di atunci ci au avut, au stricat Bălăeș casa lui Ariton fiind pi partea di sus, și Aritoneștii au dat foc viei lui Bălăeș fiind pi partea di gios. Și ace stăpînire după învoieli ci au făcut atunci s-au păzit multă vreme. Acum, de vreo șase ani încoace, s-au sculat neamul Crucineștii cu ai lor cu giudecăți și cu chipuri, ca să intre în partea di gios și prin carte domnească ci scrie către pîrcălăbie, arată că au lipsă. Pîrcălăbia a orînduit pi postelnicul Iordachi Liga ca să hotărască aceste părți di moșie, carili din nepricepere sau din pizmă megieșască a lucrat cu totul împotrivă. Și la hotărîrea ci au făcut au stricat și din Țuțcanii dinspre răsărit și din Zăițana o samă

ca di 700 di stînjani și au făcut trup și părți despre apus ca să meargă deopotrivă cu cea spre răsărit pînă în Goidești. După care hotărîtură cu chipurile ci au putut face prin pîrcălăbie, au și înșălat pe vreo cîțiva răzăși ce n-au știință de carte și stăpînirea din vechi, de au dat învoială cu știință că le dau șasezeci stînjani. Iar cu o sumă ca aceea di 700 stînjani îndată ci au vînit numitul postelnic ca să puie pietre au mers răzășii cei cu știință la pîrcălăbie și arătînd, le-au dat răvaș de oprire ca să nu urmeze nici după învoială nici după hotărîtură ci au făcut Liga ci să meargă după stăpînirea din vechiu.

Acum, scoțîndu-mă pi mini cu cartea Divanului ca să hotărîm această moșie, între alte scrisori și multe vorbe ci au avut între dînsii, au scos preotul Ștefan Cruceanu și carte de blestem ci o scoase spre arătarea adevărului din vremea hotărîtului Ligăi, care atunci n-au scos-o și știind-o că-i ispitită, acum, vîzînd-o cu toții, au mărturisit că n-au auzit de ace carte. Și au ieșit doi bătrîni, Sandu Hiliuță și Neculai Arîton, vrîsta lor este de optzeci di ani, făcuți aice și crescuți fiind și moșinași în toate părțile și după știința ci au apucat de la părinții lor au primit carte di blăstăm zîcind ca să meargă și să arate stăpînirea veche după cum se arată și prin cartea cînstîtului Divan. Și așa purcezdînd cu acei oameni înainte pe unde le-au fost stăpînirea vechi, cu lanțul de fer de 10 stînjani și stînjînel de opt palme gospod, care palmă am pus-o pe această mărturie hotarnică.

Întîiu din piatra ce este în mijlocul satului și este despărțitoare a Țuțcanilor dinspre răsărit și colțul Zăitănii din sus și dispre răsărit, valea în gios pe marginea văii pri despre răsărit pe undi s-au împlinit 295 stînjani și am pus piatră hotar, mai gios di grădina popii lui Ștefan Cruceanu, despărțitoare marginii despre apus a moșiei Țuțcani. Din capătul Zăitănii din sus și dinspre răsărit, vale în gios, și de acolo înainte și pe vale pînă unde s-au împlinit una sută nouăzeci stînjani, la un ulm mare, am pus piatră hotar; și de acolo înainte tot mergînd pe despre răsărit pînă unde s-au împlinit trei sute cincizeci și patru stînjani, am pus două pietre cheotoare părții moșiei Țuțcanilor colțul despre apus și din gios care pietre sînt cheotoare și Zăitănii despre răsărit și să opresc în colțul moșiei Goideștilor; și de acolo am întors cu măsura drept spre răsărit cam pi costișă în gios în coastili Goideștilor, pînă în zarea dealului den sus de ulmul unde s-au împlinit două sute cincizeci și patru stînjani și am pus piatră hotar lîngă un stejar cu bour și de acolo înainte și la vale pînă în valea Zbancului unde s-au împlinit două sute treizeci și opt stînjani și am pus două pietre hotar cheotoare hlizii Goideștilor și despărțitoare Țuțcanilor; și de acolo înainte și la deal pînă în culmea dealului unde s-au împlinit două suteoptzeci stînjani și am pus pietre hotar despărțitoare moșiei Țuțcanilor di moșia Săpenilor. Și de acolo înainte și la vale peste valea Purcarului în coasta' dinspre răsărit, unde s-au împlinit două sute treizeci de stînjani și am pus piatră hotar. Și aice răzășii di moșia Săpeni au făcut multă vorbă zîcind că vor întoarce acest colț în moșia Săpenilor. Apoi prin carte de blestem au giurat un preot, Gavrilă, și mai toți, și au văzut răzășii de Țuțcani că giurără, le-au dat voie să puie pietrele hotar unde ar vre ei cu primirea lor; Și de acolo au mers drept la deal pînă în culmea dealului în coastili moșiei Igești...¹ moșiei Țuțcanilor capătul din gios dinspre răsărit și despărțitoare di moșia Săpenii care de toți stînjanii acestui capăt din gios, fac o mie treizeci stînjani; și de acolo iar înainte cu măsura drept în sus alături cu moșia Igești pe zare, pînă undi s-au împlinit patru sute opt stînjani, și au pus pietre hotar lîngă un stejar cu bour ci este despărțitoare coastii moșiei Țuțcanilor de capătul Igeștilor; și de acolo înainte pînă undi s-au împlinit patru sute șazăci stînjani, am pus piatră hotar iarăși lîngă un stejar cu bour; și de acolo înainte pînă pe coasta despre răsărit, prin pădure pînă la un stejar iarăși cu bour, unde s-au împlinit două sute douăzeci și șase stînjani și am pus piatră hotar despărțitoare marginii Țuțcanilor de capătul moșiei spătarului Mihalache Lățăscu ci o are de la Zontestii; și de acolo înainte drept în sus prin pădure pînă la o piatră vechi ci este despărțitoare marginii dinspre răsărit a Țuțcanilor de ace margină despre apus a Zontestilor, unde s-au împlinit două sute nouăzeci stînjani; și dintr-ace piatră am mers înainte cu măsura și cam la vale spre Lișcov, unde

¹ Rupt.

s-au împlinit patru sute șaptezăci stinjeni și am pus piatră hotar ; și de acolo înainte pe pîrîul Lișcovului pe undi s-au împlinit două sute stinjeni la iazul lui Fuiogă am pus piatră hotar ; și de acolo înainte tot pîrîul Lișcovului pînă undi dă Leao în Lișcov la un podeț unde s-au împlinit patru sute stinjeni ; și de acolo înaintea Leoaiei pînă unde s-au împlinit cinci sute douăzeci stinjeni drept casile lui Șușne. Și aice s-au făcut multă vorbă cu răzășii hlizei Gîrnițoaiei și Drăgo-mănești zicînd acei răzăși că ei au să meargă pînă la Lacul Ingrădit cu hlizele lor. Din împotrivă răspund răzășii de Țuțcani și cerșesc capătul moșiei lor. Și văzînd că este pricină am făcut sămn pî pămînt și am lăsat piatra gios. De acolo înainte alătura cu Leaua, și despre răsărit, pînă undi s-au împlinit cinci sute treizăci stinjeni și am făcut sămn în pămînt și am lăsat piatra. De acolo înainte la deal prin pădure pînă undi s-au împlinit trei sute patruzăci stinjeni colțul unde am lăsat două pietre hotar și am făcut semn în pămînt, care de toți stinjenii aceștii margini pe despre răsărit fac trei mii opt sute patruzăci și patru stinjeni. Și de acolo am întorsu cu măsura drept spre apus la Lacul Ingrădit, unde s-au împlinit o sută stinjeni, și cincizăci au rămas Țuțcanilor despre răsărit și cincizăci Țuțcanilor despre apus ; am pus două pietre hotar cheotoare Țuțcanilor și Măluștenilor și coasta Bîrlăleștilor ; și de acolo am întors cu măsura în gios printru Țuțcanii dinspre răsărit și printru Turbătescu pe unde s-au împlinit șapte sute zece stinjeni în sat aldi Șușne, și am pus piatră hotar ; și de acolo înainte pe zare în gios pînă undi s-au împlinit cinci sute stinjeni la un bour ; și de acolo înainte pisti fundul Gliganului pînă la un stejar cu bour unde s-au împlinit două sute patru zăci stinjeni ; și de acolo înainte pisti vii prin fundul văii Țuțcanilor la vale prin sat pe undi s-au împlinit șapte sute șaptezăci stinjeni în piatra cea din sat, de unde am început măsura.

Și cu aceasta am măsurat de giur impregiur și am pus pietre pe undi au fost pricină și am măsurat-o. Care de toți stinjenii marginii dinspre apus fac trei mii cincizăci și nouă stinjeni. Și-am măsurat și curmezîșul pe trii locuri, din piatra ci este în mijlocul satului drept spre soare răsare, pînă într-o piatră veche ci este dispărîtoarea marginii Țuțcanilor dinspre răsărit și au ieșit șase sute cincizăci și opt stinjeni ; și am măsurat și drept iazul lui Fuiogă curmezîș din iaz și pînă într-o piatră ci stă în zare între Turbătescu și între Roșcani și au ieșit șase sute stinjeni. Și am măsurat și prin satul Sușneștilor din piatra ci s-au pus Turbătescului dispărîtoare de Țuțcani și drept spre răsărit și la vale pisti Fintina cea Mare, a Sușnii, și pîr pisti pîrîul Leoi, s-au găsit trei sute douăzeci stinjeni. Și cu aceste măsuri s-au măsurat și am făcut și harta inchipuitoare de starea fieștecărei hlize, după cum se află, pe care am dat-o dimpreună cu această mărturie în mina răzășilor Hiliuțăști.

Toader Virgolici vornic de poartă, 1812 iunie 1.

11

1814 mai 28. Invoială prin care răzășii din moșia Igești se invoiesc ca să împartă această moșie în opt bătrîni : partea de sus numită Igești, în patru bătrîni : Frumușanu, Durac, Frăsîman și Năstase, iar partea de jos numită Răpicești, iar răși în patru bătrîni : Armoga, Luca, Dolhanu și Ipate.

Adica noi, toți răzășii din moșia Igești, ținut(ul) Covurlui, pe apa Lișcovul ci treci în ținutul Fălciu, care moșie o împărțim pe opt părți, dici partea din gios să o stăpînească patru bătrîni anumi : Aromaga, Luca, Dolhanu și Ipate, iar partea den sus să o stăpînească iarăși patru bătrîni anumi : Frumușanu Durac, Frăsîman și Năstase, care acest trup de moșie din vechiu s-au numit parte di gios Răpicești, și parte di sus Igești.

Și după multe pricini și giudecăți ce am avut între noi cu toții din pricinile stăpînirea vechi cu carele nu ne puteam învoi cu stăpînirea, nefiind scrisori nici la o parte nici la alta, pentru acest trup de moșie, măcar că la leat 1808 sept(embrie) 4 au fost mai făcut o invoială ca să stăpînim cu toții la un loc, nu ne-au fost de mulțămire născîndu-se pricini între noi și siliți să fim a merge la cinstita pîrcălăbie ca să stăm în giudecată tot pentru pricina de mai înainte. Am stat toți la invoială ca această moșie să o dăm drept în două pe cei opt bătrîni

ca să lipsească pricinile dintre noi, adică să stăpânim precum mai sus să arată adică în partea de gios acei patru bătrâni, iar în partea de sus iarăși acei patru bătrâni care mai sus sînt pomeniți. Și pentru ca di acum înainte s-au sfîrșit toați pricinile dintre noi și nu ne-au mai rămas nici un cuvînt de răspuns în pricina stăpînirii vechi și acum măcar și scrisori de se vor găsi să nu să mai ție în samă, și aceasta învoială ci o dăm să rămînă în veci nestrămutată.

Și pentru credința noastră că ne vom ține de această învoială ci o dăm, ne-am încălț cu minile noastre care am știut carte, iar cei care nu am știut ne-am pus numile și degetele, rugînd și pe cinstita Pircălăbie de ne-au încredințat.

1814 mai 28.

12

1818 mai 16. Mărturie hotarnică a Delenilor den vechiu Hotinești.

După poruncă fiind eu rînduit ca să merg la moșia Deleni, ce s-au numit den vechiu Hotinești, ca împreună cu ingineriul ce l-au adus răzășii di moșia Deleni, spre ridicarea planului moși(ilor), ce se arată în gios după porunca cinstitei isprăvnicii, am mers la numitele moșii împreună cu ingineriul și am adunat pi toți răzășii di moșia Deleni și di moșia București și di moșia Pitești și pi vichilii mînăstirii Lipovăț, ci are mînăstire Lipovăț, moșie anumi Hăbășeștii, măgieșită cu moșile acestea.

Și mergînd cu ingineriul(l) și cu toți răzășii moșiilor numite, s-au pus steaguri la toați hotarali și sămnili vechi. Ingeriul, după meșteșugul ingineresc au ridicat planul moșiei Pitești ci este a d(umi)sali căpitanului Tănase Mogildea, ci să începi din apa Birladului și mergi spre apus alături din moșia Hăbășeștii a m(ănă)stirei Lipovățului pi din sus di Pitești și mergi la apus pînă în zarea dealului Checerii, la fîntina Arămoiei, ci este colț cu Hăbășeștii; și di acolo, la apus, alături cu hliza ci să numești Arămeștii ci este scoasă tot din moșia Deleni, mergînd Pitești pînă în pîrîul Giurgii ci să întîlnesc cu partea Delenilor despre apus. Iar moșia Piteștilor pe din gios se alătură cu moșia București; den apa tot spre apus pînă undi să întîlnește cu hotarul Ivești dinspre apus și rămîn București prin sămnii și vechi din altii vechi și pisti pîrîul Bilahoiului și pisti capul Tăclăuanului prin Izvorul Mare ci este pe din gios di m(ănă)stirea lui Lupan, tot spre apus pînă undi să întîlnește cu hotarul Ivești dinspre apus și rămîn București în gios, iar moșia Deleni, capătul dinspre apus, mergi în sus alături cu Ivești pînă în sămnii vechi prin mijlocul Vladnicului tot în sus prin Vladnicul Mic...¹ tot în sus alături cu Ivești în zarea Butnarului dinspre Orgoiești și acolo este colțul Delenilor din sus. Și de acolo mergi Delenii alături cu moșia mînăstirei Lipovățul spre răsărit pisti valea Butnarului prin sămnii vechi tot spre răsărit zarea dealului după cum arată și într-o copie de pe o hotarnică din vealeat 6999 <1491> și mergi tot la răsărit zarea dealului pe din sus de Vlădicel și pe din sus de Iacul Plăvăii tot alături cu Lipovățul pînă undi să întîlnești cu moșia Zizinca, și de acolo mergi la răsărit pînă să întîlnești cu moșia Hăbășeștilor iarăși moșie a mînăstire Lipovățul; și den pîrîu în gios spre ameazăzi mergi Delenii pen capătul Hăbășeștilor, zarea dealului în gios pen sămnii vechi pi zarea Chicirii la fîntina Arămoiei. Și așa s-au încheiat tot trupul Delenilor ce s-au chemat den vechiu Hotinești în ținutul Tutovii. Iar moșia Hăbășeștii a mînăstirei Lipovățul merge la răsărit alături cu Zizinka pen sămnii vechi și treci pisti luncă pînă în apa Birladului den gios di podul ci este pisti apa Birladului pînă în moșia Pitești a căpitanului Tănase Mogildea, și di acolo mergi în gios tot pi apa Birladului capul moșiei Pitești pînă în moșia București. Și așa s-au ridicat planul acestei moșii mai sus pomenită.

După poruncă am cerut scrisori să-mi arate răzășii asupra acestor moși și ne-au arătat căpitanul Mogildea cu răzășii lui un ispisoc sîrbesc de la domnul Bogdan vodă din vealeat 7015 <1507> februarie 20, ce întărește stăpînirea Movilii paharnic pe satul Pitești, ci este pi Bîrlad, cu vad di moară în Bîrlad, ce au avut cumpărătură di la feciorii lui Balosă Horghit. Și au mai arătat un zapis di danie tot di moșia Pitești pi un bătrîn ci arată și cu vad di moară în apa Bîr-

¹ Rupt.

ladului la vadul Cruțăștilor pi malul dispre răsărit și alt zapis di cumpărătură tot di moșia Pitești pi apa Birladului. Și ne-au arătat Matei Horduna cu răzășii lui un ispisoc di moșia București ce sînt alături cu moșia Pitești și Delenii de la domnul Petre voievod din vealeat 7054 <1546> aprilie 20 ce întărește lui Mihăilă feciorul lui Grigore și altor frați a lui Mihăilă, strănepoții lui Bucur Danu pi satul București, ținutul Tutovii, cu moară în Bilahoiu și cu minăstire în codru. Ne-au mai arătat o hotarnică din vealeat 7288 <1779> decembrie 20 ce au hotărît moșia București, Ioniță Hușanu și cu Iordache Roiu și arată hotarnica că să începi moșia București den apa Birladului spre apus și mergi alături cu Piteștii pe din sus pînă în pîrîul Giorgii, spre apus și Bucureștii pe din gios mergînd tot la apus pen Izvorul cel Mare în moșia Ivești. Ne-au arătat răzășii di Deleni un ispisoc sîrbesc di la Irimia vodă din vealeat 7112 <1604> aprilie 20 cîi întărește lui Lupan siugerul pi o a treia parte din giumătati di sat Deleni, ce s-au chemat den vechiu Hotinești, la ținutul Tutovii, ce au cumpărat-o de la o Ana și soru-sa Parasca, fetili Bolii, și di la alte neamuri după cum arată ispisocul. S-au mai arătat un ispisoc di la domnul Ștefan vodă din vealeat 7169 <1661> iulie 17 ce întărește stăjînirea lui Grigore, feciorul lui Lupan, și altor frați a lui pe o a treia parte din satul Deleni, ce au avut-o părinții lor cumpărătură. Și ne-au arătat și alt ispisoc di la domnul Gașpar vodă den vealeat 7128 <1619—1620> ce întărește stăpînirea tuturor nepoților și strănepoților lui Sima Bica pe giomătati den sat de Hotinești, ci să numesc Delenii, pe pîrîul Giorgii, parte dinspre răsărit ci esti în ținutul Tutovii. Și au mai arătat și alt ispisoc de la Vasile vodă din vealeat 7158 <1650> iolie 15, ce arată că au întors Daniil diacul, feciorul Mariei și cu frații lui și cu alte neamuri a lui 30 galbini, cheltuiala lui Ignat și a feciorilor lui Harbuz și a altor neamuri a lor pe giumătati di sat den Deleni parte despre răsărit. Și au mai arătat și o hotarnică den vealeat 7259 <1751> august 1, ce au hotărît moșia Deleni, parte dinspre apus, Gavrilă Gheucă, medelnicer și Ștefan Popăscu, Constantin Talpiș.

Și au mai arătat și altă hotarnică de Deleni partea răsăritului ce este iscălită de banul Lupu Costache, ce au osăbit hlizele Băcanii și Arămeștii ce sînt den pîrîul Giurgii spre răsărit, ce sînt tot Deleni, parte despre răsărit. Și au mai arătat răzășii un zapis vechiu ce arată că au răscumpărat Turce și Gheorghe, feciorii lui Lupan și a Sofiei, dar Arămeștii de la feciorii lui Tăbai. Și au mai arătat un ispisoc de la Ion Calimah vodă, den vealeat 7267 <1759> august 15, ce au întărit lui Sava Burghiele, și altor neamuri a lui, pe giumătati di hliză de Arămești, ce este scoasă tot din Deleni, cum și alte dovezi sînt pi această hotară de moșie.

Și de cercetarea ci am făcut, am dat această mărturie la anumi preot Vasile Focșa, și preot Neculai Burghiele, căpitan Vasile Blăniță, Dumitrachi Ioniță Doagă, Ion Roșca, postelnicele Vasile Blăniță, și Neculai Blăniță, Constantin Gălușcă, Vasile Prepeliță, Ion Crăciun, diacon Simion Blăniță, și alte neamuri și Constantin Danu, Costachi Buhuși, Ion Burghiele.

1818 mai 16.

¹ Rupt.

TREI DOCUMENTE PRIVIND FAMILIA LUI MIRON COSTIN

DE

DUMITRU ZAHARIA

Arhivele Statului din Bacău păstrează de mai mulți ani trei documente referitoare la unele sate și moșii stăpânite de membrii familiei marelui cărturar român Miron Costin.

Primul dintre ele arată cum Sirbca logofeteasă, fosta soție a logofătului Gavrilaș Mateiaș, a împărțit satele și moșiile dăruite de Barnovschi voievod precum și pe cele cumpărate împreună cu soțul său urmașilor hatmanului Costin.

La 1663 martie 13, mitropolitul Sucevei și marii boieri confirmă faptul că fiii hatmanului Costin și-au împărțit între ei moșiile rămase după moartea tatălui lor, primind în același timp mai multe moșii și sate de la Iordache mare spătar, Alexandra spătaroaia și Ileana comisoaia, fiicele lui Gavrilaș Mateiaș logofătul și ale Sirbcăi.

Eustratie Dabija voievod întărește împărțeala de sate și moșii făcută de frații lui Miron Costin cu Iordache mare spătar. În urma acestei împărțiri, fiii hatmanului Costin căpătau de la Iordache spătar satele: Bobești, Vasilău, Ciurcău, Doroseu, Boiancizi, Mihailășiani, toate în ținutul Cernăuți, Mihailășiani și Rufinții din ținutul Hotin și Pirlitii situat pe Putna. După această împărțire, Miron Costin împreună cu frații și surorile sale aveau în stăpânirea lor unele părți din satele și moșiile: Zadubruca, Bobești, Cerniauca, Dinisauca, Vasileu (denumit și Vasilău), Anutul de Gios (denumit și Onutul de Gios), Stăpânăuca, Rohotna, Ciurcău (denumit și Cercău), Doroseuni (denumit și Doroseu), Boiancizi, Mihailășeni, Pirlitii, toate în ținutul Cernăuți, azi R.S.S. Ucraineană, Râșcăuți, Halici, Malinți, Șiscăuți, Mihailășiani, Ojov (denumit și Oșov), Cerlena cea Mare, toate în ținutul Hotin, azi în R.S.S. Ucraineană, Crasna, ținutul Suceava, azi în R.S.S. Ucraineană, Grozinți și Bărnov, ținutul Hotin, Cepeleuți, ținutul Suceava, Cornești, ținutul Dorohoi, toate trei azi în R.S.S. Moldovenească, Ciurbiani (denumit și Ciurbeni), ținutul Dorohoi, în com. Mileanca, județul Botoșani, Tarasăuni, Ozninu și Rufinții, ținutul Hotin, Itșiani, ținutul Suceava, Păltiniș, ținutul Dorohoi, în com. Hudești, județul Botoșani, și Căbăciani, ținutul Dorohoi, azi or. Darabani, județul Botoșani.

Documentele pe care le publicăm aduc informații interesante privind averea moștenită de marele cărturar al Moldovei de la părinții și rudele sale apropiate.

Asupra moșiilor pe care le avea Miron Costin după soția sa Ileana, fiica lui Ion Movilă, au fost publicate de către N. Grigoraș alte trei documente în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ VI (1969), p. 237—239.

Cele trei documente editate de noi aduc alte știri valoroase și, din acest motiv, publicarea lor o socotim oportună.

Documentele pe care le publicăm au fost regestate în Inventarul arhivistic al colecției de documente de la Arhivele Statului Bacău nr. 39, 40 și 41.

1.

1663 (7171) februarie 28, fără loc. Iordache mare spătar, ginerele logofetesei Sirbca, scrie și mărturisește că a împărțit între urmașii hatmanului Costin moșiile și satele rămase după moartea acestuia.

Acesta catastiv s-au făcut de ciale sate și ocine ce au avut dumnialui logofătul de(n)preun(ă) cu dumniai Sirbca logofeteasa, soacră-me, de danie de la Barnovschi v(oievo)d și cumpărătura ce au cumpărat de(n)preun(ă). Deci eu am socotit ce li să vine cuconilor lui Costin hatmanul, părțile lor : a șeasia parte de finețe, volost¹ Cernăuți ;

a șeasia parte de Zadubruca, tij² ;
a șeasia parte de Bobești, tij² ;
a șeasia parte de Cearneauca, tij² ;
a șeasia parte de Dinisăuca, tij² ;
a șeasia parte fin din Vasilău pol.³ și din Anutul de Gios pol.³ ;

a șeasia parte de Stăpenăuca ;
trei părți și din Rohotna ;
a treia parte fin,
a șeasia parte ;
volost¹ Hotin ;
a șeasia parte din Halici ;
a șeasia parte din Grozinți ;
a șeasia parte din Rașcăuți ;
a șeasia parte din Malinți ;
a șeasia parte din Bărnov ;
a șeasia parte din Tarasăuni ;
a șeasia parte din Ozninu ;
a șeasia parte din giământate de sat din Șișcăuți și giământate din Mihăilășiani ;

a șeasia parte giământate de sat din Ojov și giământate din Crasna ot⁴ Suceava ;

a șeasia parte din Cepeleuți, tij² ;
volost¹ Suceava ;
a șeasia parte din Itșiani ;
volost¹ Dorohoi ;
a șeasia parte din Ciurbiani ;
a șeasia parte din Făltinuș ;
a șeasia parte, trei părți din Cornești, la Dorohoi, și ;

a treia parte din Cerlena cea Mare, din Hotin ;

a șeasia parte din giământate de sat din Căbăciani, din Dorohoi. Fac pisti toate trei sate și giământate precum am socotit pre dreptate, precum li să vine și ce li-am dat, să știe. Pentru aceste sate cum sînt scrise mai gios :

Cepeleuții, puțin, nu sat întreg, li-au dat dumnialui logofătul pînă au fost viu ;

Rufinții sat întreg, tij¹ giământate de sat de Mihăilășiani, cu vecinii, i-au dat mai apoi, tij¹ ;

Bobeștii întreg sat cu vecinii, la Cernăuți, tij¹ ;

giământate de sat din Vasilău cu vecinii, tij¹ la Cernăuți ;

giământate de sat din Cercău cu vecinii, tij¹ la Cernăuți ;

giământate de sat din Doroseuni cu vecinii, tij¹ la Cernăuți ;

a treia parte de sat la Boiancizi cu vecinii, la Cernăuți ;

Pirliții, sat întreg, cu vecinii și cu două roate de mori la Putna, tij¹ ;

333 taleri bătuți li-am dat la înmormintarea lui Costin, tij¹ așijderile, viile ci au fost de moșie la mina lor, la noi n-au rămas niciuna. Așijderile cîndu au adus cucoanele lui Costin din Țara Leșiască și le-am ținut la casa mea și le-am făcut cite trei rînduri de haine, tînbare de urșinit cu pasciale de riși, tînbare de sarbale cu pasciale de soboli, tînbare de șahmerande scumpe, tij¹ cu pasciale de soboli și alte cheltuiali multe, scumpe cum s-a dat la niște feate de boiari cum dumnealui știe.

Așjidirea după moartea Barnovschieoiei cea bătrîne s-au dus dumnealui Costin hatmanul și au luat partea noastră toată de la Nicorițoae, partea socrii noastre din avuția lui Barnovschi v(voievo)d ce ni s-au venit, doao părți ce ni să venea noao și o parte i să venia lui Costin, iară ei o au luat tot și s-au dat toate la mina lui Costin și noi le-am lăsat și acialia toate să-i hie trecut. Insa de sa vor așaza, iară de nu se vor așaza nu vor hi ertat nici unele, ce toate le vor pune.

43 Иврдакм кѣл снѣтъ(ар) мекѣл <m.p.>².

<Pe verso-ul filei a doua, însemnare contemporană> : Catastiv ce am făcut și am socotit ce să venia feciorilor lui Costin părțile lor să știe și ce le-am dat. Leat 7171 (1663) fev(ruarie) 28.

Arh. St. Bacău, Colecția de documente, 1/24. Orig., difolio (31,3×19,4), filigran, pătat, cu ștersături pe verso.

¹ Ținut (slavonism).

² De asemenea (slavonism).

³ Polovina (slavonism) = jumătate.

⁴ De la (slavonism).

¹ De asemenea (slavonism).

² Eu Iordache mare spătar am iscălit <m.p.>. (Această semnătură se află sub fiecare din cele șase coloane).

2.

1663 (7171) martie 13, Iași. Sava mitropolitul Moldovei și marii boieri întâresc împărțeala făcută de Iordache mare spătar cu feciorii hatmanului Costin asupra moșiilor rămase după moartea acestuia.

† Се оубо ми, Сава архієпископъ и митрополит Сучавскѣи, и Раковецъ(х) Чухан вел логоф(с)т, и Тома Катакозинно вел дворник Долѣн Зиман, и Соломон Бзрадѣн вел ворник Кишинъ Зиман, и Николае Раковецъ(х) хѣтман и переклаб Сучавскѣи, и Стаматіе вел постелник, и Глингорѣ вел чашник, и Дѣк-вел вистирник, и Тодар вел комис, и Николае Бѣхѣш вел мед(валничар), и Зра сакіе вел клѣчар, и Хрисоскѣл вел жит(ничар), и Статіе вел сѣл(уар), и Ївнашко вел пит(ар), и Константин Жора вел армаш и Тодарашко Паладіе ага, и Пятрашко третін лог(с)ф(с)т, и Кѣтрош, и Дѣмитрашко Рошка, и Зрса, и Белдиман, и Енакіе, и нцѣ дворници глотніи и ниніи болѣтры и с(ч)новіе колѣтры шт двор г(с)сп(с)д(н)нѣ иг(с) м(н)л(с)сти Нв Евстратіе Дабнж(а) воюода г(с)сп(с)д(а)рѣ Зиман Молдавскон.

Facem știre, cu această scrisoare a noastră, cum au venit înaintea noastră tuturor dumnilui fratele nostru Iorgachi, marele spătar, și ni-au arătat un zapis de mărturie cu blăstăm de la toți feciorii lui Costin ci au fost hatman, anume: Miron pircălabul de Hotin, și Potomir stolnic, și Iancul căpitan, și Vasilie, și Velicico, și surorile lor, Marghita și Sirbca și Todosca și Ileana, nepoții Sirbcăi logofetesei, ce-au fost după logofătul Gavrilas, scriind și mărturisind ei într-acel zapis al lor cum ei și-au împărțit toate moșiile ce au avut de la părinții lor, pre frați și pre surori și cu dumnilui Iorgachi, spătariul cel mare, și cu mătușele lor, dumnealor: Iliaa comisoaia, și soru-sa Alexandra spătăroaia, fiatele lui Gavrilas ci au fost logofăt mare, pentru ocinele ce li să venea lor de pre moașea lor. Sirbca logofeteasa, și de pre Barnovschi voievod, ci au fost danie lui Gavrilas logofătul, împreună cu giupâneasa lui, Sirbca. Deci pentru acialia părți ce să venia ficiorilor lui Costin, dumnilui Iorgachi spătarul li-au dat din ocinele dumisale mai mult decît li să venia părțile lor carele le scriem anume: Bobeștii, sat întreg cu vecinii și cu tot venitul, la ținutul Cernăuților, și giumătate de sat de Vasilău cu vecini, iară la Cernăuți, și giumătate de sat cu vecini la Cernăuți, anume Ciurcăul, și giumătate de sat den Doroșău cu vecinii, iară la Cernăuți, și a treia parte de sat den Boiancizi cu vecini, iarăși la Cernăuți.

Așijdirea și giumătate de sat de Mihăilășiani și din ciia giumătate a șiasă parte, iar din Mihăilășiani cu vecinii la ținutul Hotinului, și Rufinții cu vecinii iar la Hotin, și satul Pirlitii cu vecini și cu patru roate de mori la Putna. Ce aciastia sate li-au împărțit tot ficiorii lui Costin pre frați, cînd s-au împărțit și alte moșii a părinților lor.

Pentru care lucru, după moartea lui Costin hatman și a giupiniasei lui rămas-au toți ficiorii lor în Țara Leșească, iar dumnilui fratele nostru Iorgachi spătar, făcut-au pomană și milă de i-au scos pre toți, pre ficiorii lui Costin, den țară streină și i-au strîns la dumnilui și i-au crescut împreună cu fiii dumisale

¹ Iată dar, noi, Sava arhiepiscop și mitropolit al Sucevei, și Racoviță Cehan mare logofăt și Toma Catacozinno mare vornic al Țării de Jos, și Solomon Birlădeanu mare vornic al Țării de Sus, și Nicolae Racoviță(ă) hatman și pircălab de Suceava, și Stamatie mare postelnic, și Gligorie mare ceașnic, și Duca mare vistiernic, și Toader mare comis, și Nicolae Buhuș mare medelnicer, și Ursache mare clucer, și Hrisoscul mare jicnicer, și Statie mare sulger, și Ionașco mare pitar, și Costantin Jora mare armaș, și Toderășco Paladie aга, și Pătrașco al treilea logofăt, și Veatres, și Dumitrașco Roșca, și Ursul, și Beldiman, și Enachie și..... ită² vornici de gloată și alți boieri și fii de boieri de la curtea milostivirii sale domnul Io Evstratie Dabija voievod, domn al Țării Moldovei.

² Șters.

fiindu-le ca un părinte. Și fiatele li-au măritat și li-au înzăstrat și au făcut multe cheltuiiale cu dinsele. Și la îngroparea părinților lor au cheltuit 333 de taleri bătuți, neavind nici un prilej și fiindu lipsiți de bani ficiorii lui Costin. Acești bani ce scriem mai sus și alte cheltuiiale ci au făcut dumnialui lordachi spătar, la nuntele fiatelor lui Costin hatman, nicio cheltuiială de aceasta nu li-au ținut în samă, ce toate le-au lăsat și le-au ertat să fie de la dumnialui cheltuite și ca să fie pomană. Deci cari mai sus scriem ficiorii lui Costin hatmanul, văzindu milă și atita socotință ca de la un părinte, ei însă au primit cu mulțămită toate satele ce le-au dat dumnealui lorgachi spătar și mătușele lor Iliana comisoaia și Alexandra spătăreasa și pentru tot binele ce li-au făcut carele scriem mai sus făcutu-i-am dumisale spătar și dumnialor mătușelor lor zapis cu mare blăstăm iscălit de toți ficiorii lui Costin și s-au tocmnit dinaintia noastră să nu mai scor-nească dintru dinșii cineva din ficiorii lui Costin piră sau gilceavă asupra dumisale spătariului sau a mătușelor lor ce scriem mai sus, sau a fiilor domniilor sale amindoi boiari, în viaci, ce ca să stea pre această tocmeală ce s-au tocmnit denaintea noastră. Pentru aceia văzind de a lor bună voe între dinșii tacmală și zapis cu așezare făcutu-i-am dumisale spătar lordachi și de la noi acestu adevărat zapis (de mărturie) ¹ ca să-i fie de credință și pre acel să facă și drese domnești și pentru întăritura credinței noi toți am iscălit (cu) ¹ minile noastre și ne-am pus peceteile către acest adevărat zapis. Și eu Apostol Uricar am scris să se știe.

Дѣ с(Ѧ) знают.

Пис(а) ѡ Мс, л(ѣ)то хзроа м(ѣ)с(Ѧ)ца мар(тѣ) г҃ѣ д(ѣ)ни.

† Пз Сава митрополит Сѣчавскѣн.

Пз Раковницѣ Чухан кел лѡг(о)ф(ѣ)т.

Пз Оома дворник искаах.

Пз Соломон Бѣрлѣдѣн кел ворник искаах.

Пз Николан Раковницѣ хатман.

Пз Стамати кел пост(ѣ)лник.

Пз Глгоріѣ кел чашиник.

Духа

Пз Тоадѣр кел кѣшѣр искаах.

Пз Никол(а) Бѣхѣш кел мед(ѣ)лничар) искаах.

Бз Хрисоскѣл кел жикничар.

Пз Статіѣ(?).

Пз Ивнѣшко <бнѣ?> трети лѡг(о)ф(ѣ)т исал.

Пз Армаш Костанди Жора исал.

Пз Дѣмित्रашко Рошка дворник исал².

Arh. St. Bacău, Colecția de documente, 1/25. Orig. (42×28,7 cm), filigran, pătat, rupt puțin la îndoituri, sigiliu în fum al mitropoliei Sucevei cu legenda: Печатъ с(ѣ)т(о)го Гевр҃гия Митрополитѣ Сѣчавскѣи (Pecetea Sfintului Gheorghe, a Mitropoliei Sucevei).

¹ Rupt.

² Să se știe.

Ia Iași, în anul 7171 (1663), luna martie, 13 zile

+ Eu Sava mitropolitul Sucevei (m.p.).

Eu Racoviță Cehan mare logofăt (m.p.).

Eu Toma vornic am iscălit (m.p.).

Eu Solomon Birlădeanu mare vornic am iscălit (m.p.).

Eu Nicolai Racoviță(hatman) (m.p.).

Eu Stamati mare postelnic (m.p.).

Eu Gligorie mare ceașnic (m.p.).

Duca mare vistiernic (m.p.).

Eu Toader mare comis am iscălit (m.p.).

Eu Nicolae Buhuș mare medelnicer (m.p.).

Eu Ursache mare clucer am iscălit (m.p.).

Eu Hrisoscul mare jicnicer am iscălit (m.p.).

Eu Statie (?) am iscălit (m.p.).

Eu Pătrașco al treilea logofăt am iscălit (m.p.).

Eu armașul Constandin Jora am iscălit (m.p.).

Eu Dumărișco Roșca vornic am iscălit (m.p.).

3.

1663 (1717) martie 18, Iași. Eustratie Dadija voievod întărește împărțeala moșilor rămase după moartea hatmanului Costin făcută de feciorii acestuia și Iordache mare spătar.

† Іѡ БЕСТРАТІЕ ДАБІЖА ВОІВОДА, Б(О)ЖІЮ МЛ(Н)СТІЮ, Г(О)СП(О)ДА(Л)РЪ ЗІМАН
МІХАІЛЕСКУ¹.

Adecă au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boiarilor noștri celor mari și celor mici credincios și cinstit boiarinul nostru Iordachi, spătariul cel mare, și ne-au arătat un zapis de măturie, cu blăstăm făcut, de la toți ficiorii lui Costin, ce au fost hatman, anume: Miron pîrcălabul de Hotin, și Potomir stolnicul, și Iancul căpitanul, și Vasilie, și Velico și surorile lor, Mărghita, și Sirbca, și Todosca și Iliana, nepoții Sirbcăi logofetiașei, ce au fost giupîniașă lui Gavrilăș, logofătul cel mare, scriindu și măturisindu într-acel zapis cum și-au împărțit toate moșiile ce au avut de la părinții lor pre frați și pre surori și cu boiarinul nostru Iordachi spătariul și cu mătușile lor, Iliana comisoaia și soru-sa Alexandra, giupîniașă lui Iordachi spătariul, fiatele lui Gavrilăș logofătul, pentru ocinile ce li și vinia lor de pre moașia lor Sirbca logofitiașă și de pre Barnovschi vodă, ce au fost danie și cumpărături lui Gavrilăș logofătul împreună cu giupîniașă lui, Sirbca.

Deci, pentru aciale părți ce să vinia ficiorilor lui Costin, boiarinul nostru Iordachi spătariul li-a dat din ocinile dumisale mai mult decît li să vinia părțile lor, care sate scriem anume: Bobeștii, sat întreg, cu vecini și cu tot vinitul, la ținutul Cernăuților, și giumătate de sat de Vasileu, cu vecini, iarăși la Cernăuți, și giumătate de sat de Ciurcău, cu vecini, iară la Cernăuți, și giumătate de sat de Dorășeu, cu vecini, așijderea la Cernăuți, și a treia parte, de sat de Boiancizi, cu vecini, iarăși la Cernăuți; așijderea și giumătate de sat de Mihăliașiani, și din ceaia giumătate de sat a șiasia parte, iar din Mihăliașiani, cu vecini, la ținutul Hotinului, și Rufinții cu vecini, iar la Hotin; și satul Pîrliti, cu vecini, și cu patru roate de mori la Putna. Ce acestea sate li-au împărțit toți ficiorii lui Costin pre frați, cînd s-au împărțit și cu alte moși a părinților lor, pentru care lucru, după moartea lui Costin hatmanul și a giupîniașăi lui rămas-au toți ficiorii lor în Țara Leșească, iară boiarinul nostru Iordachi spătariul făcut-au pomană și milă de i-au scos pre toți ficiorii lui Costin din țară străină și i-au strîns la dumniului și i-au crescut de(n)preună cu fiii dumisale, fiindu-le ca un părinte, și fiatele li-au măritat și li-au înzăstrat și au făcut multe cheltuiiale cu dinsele. Și la îngroparea părinților lor au cheltuit trei sute și treizeci și trei de taleri bătuți fiind lipsiți și neavînd nici un prilej de bani ficiorii lui Costin.

Acești bani ce scriem mai sus și alte cheltuiiale ce au făcut boiarinul nostru Iordachi spătariul la nuntele fiatelor lui Costin hatmanul nicio cheltuiială de aciaștea nu li-au ținut în samă, ce toate le-au lăsat și le-au ertat să fie de la dumnealui cheltuite și ca să fie pomană.

Deci ficiorii lui Costin hatmanul carii mai sus scriem, văzînd milă și atîta socotință ca de la un părinte, ei încă au primit cu mulțămîită toate satele ce li-au dat Iordachi spătariul și mătușile lor, Iliana comisoaia și Alexandra, giupîniașă lui Iordachi spătar, și pentru tot binele ce le-au făcut, carele scriem mai sus, făcut-au boiarinului nostru lui Iordachi spătariul și mătușelor lor zapis cu blăstăm, care, iscălit de toți ficiorii lui Costin, ca să nu mai scorniască ficiorii lui Costin vreo piră sau gilceavă asupra boiarinului nostru Iordachi spătariul, sau a mătușelor lor, sau a ficiorilor dumisale.

Pentru aceia și domnia mea am dat și am întărit boiarinului nostru, lui Iordachi spătariul și Ilenei comisoaei și Alexandrei și ficiorilor lor pre tocmală toate ca să ție ficiorii lui Costin satele. Iară mai pre mult să nu s(e) amestece nici altă piră sau gilceavă să nu mai scorniască acum nici odinioară în veci

¹ Io Evstratie Dabija voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei.

peste cartea noastră. Тоѣ пишем¹.

Оу шс(оу), в() л(ѣ)го *зрѣд март(ъ) нѣ д(ъ)ни.

† Сам г(о)сп(о)динъ казал.

Из Раковницъ Чухан вил лвроф(ѣ)т <m.p.>²

Apostol uricar <a scris>.

Arh. St. Bacău, Colecția de documente, 1/26. Orig. (42×28,7 cm), filigran, pătat, rupt puțin în partea stângă jos, sigiliul domnesc timbrat în ceară roșie, parte din ceară căzută.

¹ Aceasta scriem.

² Ia Iași, în anul 7171 (1663) martie 18 zile. Însuși domnul a spus. Eu Raco-viță Cehan mare logofăt (m.p.).

REGISTRUL DE INTRARE A SOLDAȚILOR ROMÂNI RĂNIȚI ȘI A PRIZONIERILOR TURCI RĂNIȚI DIN SPITALUL MILITAR CENTRAL DE LA TURNU MĂGURELE

(8/10 oct. 1877 — 4 apr. 1878)

DE

MARCEL CIUCA

Războiul din 1877—1878, pagină înălțătoare a epopeii naționale, scrisă cu sînge de către poporul nostru, a constituit tema lucrărilor multor istorici, militari, medici, care au făcut analize largi diferitelor lui aspecte pentru a se putea trage învățăminte sau pentru a glorifica numele celor care și-au dat viața pentru independența neamului. S-au scris monografii, s-au publicat documente. Numele celor care au udat cu sîngele lor pămîntul din sudul Dunării au fost cinstite cum se cuvine. Prin 1898, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, probabil, publica un tabel¹ de ostașii morți în timpul războiului. Adunarea numelor acestor ostași s-a făcut într-un timp de aproape un an de zile prin revizorii școlari și prin învățătorii satești, care au fost ajutați în cercetările lor de primari, preoți, oameni mai în vîrstă de prin sate, de familiile și rudele celor căzuți în război². Scopul mărturisit al acestei acțiuni a fost „ca să se cunoască și să se distingă mai bine ostașul și ca numele lui să devie oarecum legendar în micul cerc de oameni în care și-a trăit tinerețea înainte de a pleca în război”³. Cu numele ostașilor din fiecare comună s-a tipărit cîte un tablou în mai multe exemplare, care s-a așezat în toate școlile și bisericile comunei respective⁴. Pentru unele centre, ca : București, Iași, Galați, Craiova, Botoșani, Focșani, Buzău, Pitești, Turnu Măgurele, Cîmpulung, Tecuci, Dorohoi, Roman, Vaslui și Huși cercetările nu s-au făcut prin corpul didactic și numele s-au luat din lucrarea „Istoricul războiului din 1877—1878”⁵, întocmită de mai mulți ofițeri.

Autorii acestei din urmă lucrări au socotit că publicînd numele lor aduc „un omagiu de frățescă iubire și de dăruitoare și vecinică amintire”⁶, „un omagiu de venerațiune, de respect și de iubire memoriei eroilor căzuți în acest război”⁷.

Un omagiu memoriei eroilor războiului de independență aducem și noi făcînd cunoscute numele soldaților și milițienilor răniți pe cîmpul de luptă și tratați în Spitalul militar central din Turnu Măgurele, Secția a II-a chirurgicală.

¹ Tabelă de ostașii morți în războiul din 1877—1878 [Eroii războiului de independență, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, 1898] (carte rară).

² Ibidem, p. I.

³ Ibidem, p. IV.

⁴ Ibidem, p. V.

⁵ Istoricul războiului din 1877—1878. Participarea României la acest război. Lucrare făcută de mai mulți ofițeri, partea a II-a și a III-a, București, 1898.

⁶ Ibidem, p. CCXIX.

⁷ Ibidem, p. 1085—1086.

*

În timpul războiului, micul și liniștitul orașel dunărean, Turnu Măgurele, a constituit punctul de comunicații al armatei române din sudul Dunării cu țara. Mult prea mic pentru o așa de mare solicitare, după cum se aprecia, „tot orașul nu e decât un spital și tirgul și stradele gem de lume de toate soiurile și mai ales de soldați ruși și români care vin din Turcia ca să cumpere mîncări și băuturi. Toate casele mari și magaziiile s-au deșertat și s-au transformat în spitale”⁸. Trupele române trecuseră Dunărea pe la punctul Siliștioara, aproape de Corabia, pe un pod de pontoane, care ulterior nu a mai corespuns cu linia de operații a armatei, fiind lateral. După trecerea armatei, podul a fost mutat la Turnu Măgurele — Nicopole, urmînd să se facă pe aici comunicația definitivă cu țara⁹.

Serviciul sanitar militar în timpul războiului a fost împărțit în două: în sudul Dunării era condus de dr. Carol Davila, iar în țară de dr. Capșa și era asigurat de spitalele militare, Crucea Roșie și de ambulanțele militare și cele ale Crucii Roșii care urmau trupele. La Turnu Măgurele se organizează un mare centru spitalicesc care era pus sub conducerea dr.-lui Kalinderu, ajutat de medici români și străini, trimiși de guvernele lor sau de asociații filantropice străine¹⁰. Aici era capul terminal al zonei etapelor — posturi de adăpostire, de îngrijire a bolnavilor — și prima etapă sanitară în țară. Asemenea etape între Grivița, unde se instalase Davila, și Turnu Măgurele au fost la Mecica și Muselim-Selo. Răniții care puteau să fie transportați, treceau prin aceste etape pînă la Turnu Măgurele, de unde erau împărțiți la spitalele din țară, ceilalți rămîneau pe loc pînă la îmbunătățirea stării lor. La 2 septembrie 1877 au sosit la Turnu Măgurele cei dinții răniți¹¹.

Între spitalele de aici, al căror număr variază de la autor la autor¹². Spitalul militar central a ocupat, după cum era și normal, un loc principal. El era instalat în cazarma dorobanților¹³. Secția a II-a chirurgicală s-a înființat la etaj, în aripa stîngă a cazarmii, în septembrie 1877, fiind condusă de germanul dr. cpt. Hahn, ajutat de doctorul român Michael¹⁴.

În timpul războiului, în spitalele militare române, pentru ușurarea suferințelor răniților au lucrat alături de medicii români și medici străini. Mulți din ei au dorit să lucreze la Turnu Măgurele, acolo unde numărul răniților și gravitatea rănilor cereau mai mult ca oriunde personal medical bine pregătit. Legătura cu medicii străini a fost luată începînd din septembrie 1877, în urma apelului prin ziare făcut de prințul Dimitrie Ghica, președintele Crucii Roșii române¹⁵. La 28 septembrie 1877 sosiseră deja la București zece medici germani

⁸ George Potra, *Știri din războiul pentru independență din scrisori particulare*, în „Rev. ist.”, XXI, nr. 7—9, 1935, p. 198—213 (correspondența locotenentului C. Mihaescu, ajuns mai tîrziu general, cu soția sa).

⁹ *Istoricul războiului*, p. 329.

¹⁰ C. Barbu, *Carol Davila și timpul său*, București, 1958, p. 307.

¹¹ Dr. Ludovic Fialla, *Reminiscențe din Resbelul româno-ruso-turc al anului 1877 și rolul Societății „Crucea Roșie” în timp de pace și de resbel*, București, 1892, p. 47.

¹² Iată spre pildă: Mayer, cpt. Titus Frederic, în *Serviciul sanitar în campania din 1877—1878*, București, (1915), p. 24, indică 9; Dr. Michael, în *O pagină sanitară din războiul independenței statului român, 1877—1878*, București, 1906, p. 8, arată că în afară de spitalul ofițerilor și de baracele „Crucii Roșii” erau în Turnu Măgurele 12—14 alte spitale militare, înființate prin case de rechiziții, prin loca-luri de școli, prin magazii de cereale.

¹³ Mayer, loc cit., p. 129.

¹⁴ Dr. Michael, loc. cit., p. 3.

¹⁵ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență* (de aici înainte se va cita prescurtat *D.I.R.*), V, p. 677, doc. nr. 1335; VI, p. 19, doc. nr. 20.

sub comanda medicului general Kammerer¹⁶, între care se afla și dr. Hahn, și au lucrat în diferite spitale pînă în decembrie. La 29 decembrie ministrul de externe mulțumește Consului general al Germaniei la București, baronul Fr. Joh. Alvensleben, pentru serviciile aduse de misiunea medicală germană spitalelor militare române, în momentul cînd mandatul lor era pe punctul de a expira¹⁷. La 5 septembrie 1877, Fred Debains, agent diplomatic al Franței la București, anunța lui Kogălniceanu, ministrul de externe, că peste patru zile urmau să sosească la Slatina primii patru chirurgi francezi, din cei șapte care trebuiau să vină, și-l ruga ca să-și poată începe activitatea imediat la spitalele din Turnu Măgurele, unde au concursul „din partea camarazilor lor români de la facultatea din Paris, care conduc stabilimente spitalicești din Turnu”¹⁸.

C. Mansfield, agentul diplomatic al Angliei la București, la 2 noiembrie înștiința pe ministrul de externe că cinci medici englezi au plecat la Turnu Măgurele ca să lucreze la spitalul militar de acolo¹⁹. De fapt, după spusele dr.-lui Fialla, doar unul era medic, ceilalți fiind studenți în medicină²⁰.

Guvernul suedez a trimis și a subvenționat pe dr. Dunner, care a lucrat la spitalul „Independența”, al Crucii Roșii și care, pentru serviciile sale, a primit Crucea Steaua României²¹. Acesta a fost rechemat în țară de către guvernul Suediei în noiembrie 1877²². Totodată, la spitalele din București, au lucrat și doi medici americani²³.

Așa cum s-a spus mai sus, Secția a II-a chirurgicală a Spitalului militar central din Turnu Măgurele a fost condusă de dr. cpt. Hahn²⁴, ajutat de doctorul român Michael²⁵. Acesta din urmă a ținut la zi registrul²⁶ cu răniții internați în secția respectivă, el fiind cel care se ocupa de corespondența administrativă și sanitară, lucrările statistice și de cancelarie; tot el a fost însărcinat

¹⁶ *Ibidem*, VI, p. 319—320, doc. nr. 646. Despre cheltuielile făcute pentru plata soldelor acestora vezi: *Ibidem*, VI, p. 632, doc. nr. 1239; p. 682—684, doc. nr. 1325 și VII, p. 174—175, doc. nr. 305.

¹⁷ *Ibidem*, VIII, p. 332, doc. nr. 646.

¹⁸ *Ibidem*, VI, p. 78—79, doc. nr. 132.

¹⁹ *Ibidem*, VII, p. 250, doc. nr. 463.

²⁰ Dr. Ludovic Fialla, *loc. cit.*, p. 66.

²¹ *Ibidem*, p. 65.

²² *D.I.R.*, VII, p. 637, doc. nr. 1115.

²³ Dr. Ludovic Fialla, *loc. cit.*, p. 89.

²⁴ Despre dr. Hahn aflăm că pînă la venirea în țara noastră își îndeplinea serviciul în garnizoana Breslau și „cu timpul a devenit unul din cei mai încercați și reputați chirurgi și profesori din capitala Germaniei” (Dr. Michael, *loc. cit.*, p. 3); „bărbat excelent cu amorul distins pentru arta sa și prin exactitatea serviciului său, infatigabil în îngrijirea celor confiați artei sale” (Fialla, *loc. cit.*, p. 73). A murit prin 1892.

²⁵ Despre dr. Michael, în *Repertoriul medicilor, farmaciștilor, veterinarilor din recturile românești, (înainte de anul 1870), Adaos la volumul I (completare și rectificare de date)*, publicat de dr. V. Gomoiu, București, 1941, la p. 106 înținem: „Michaeli sau Michaili (Vasile). A început medicina în Școala lui Davila și a continuat-o la Facultatea din București, unde a obținut doctoratul la 10 ianuarie 1876. În 1877 era medic de batalion cl. II în Batalionul Tutova — al Div. III Miliții”. Autorul acestui *Repertoriu* crede că este vorba de fostul inspector general sanitar de mai târziu. Din mărturiisrile dr.-lui Michael aflăm următoarele: era de origină din Birlad și în primăvara lui 1877 se afla ca medic de plasă în județul Tutova, iar în toamnă în județul Dorohoi, unde primește ordinul de chemare din partea Ministerului de Război ca să se prezinte la Turnu Măgurele. Avea 27 de ani (Dr. Michael, *loc. cit.*, p. 2). La 6 august 1877 sînt numiți în cadrul batalioanelor de miliții, cu gradul de medici de batalion clasa II-a, doctorii și licențiați în medicină. La Batalionul Tutova este numit dr. Michael Vasile („Timpul”, An. II, nr. 179, din sîmbătă 6 aug. 1877). În anul 1906, cînd publica broșura lui, menționată mai sus, el era inspectorul serviciului sanitar.

²⁶ Registrul a fost depus la Arhivele Statului din București de către Elisabeta Mihail, la 4 iulie 1958, unde se află sub cota: Manuscrise, nr. 1556.

cu primirea și evacuarea răniților și bolnavilor, ajutat de o soră de caritate și de câțiva soldați infirmieri precum și de dr. Hahn și de Maria Fălcoianu.

În această secție erau internați numai soldații și gradele inferioare pînă la sergenți. Numai doi, dintre prizonierii turci, sînt căpitani.

Făcînd unele considerații statistice pe baza datelor cuprinse în acest registru, vom constata că de la 8 octombrie 1877 la 5 aprilie 1878, în Secția a II-a chirurgicală, transformată mai apoi în secție medicală, au fost îngrijiți 405 soldați, dintre care 311 români, 2 ruși și 92 prizonieri turci. Au fost vindecați 141, evacuați 211 și au murit 53 (36 români și 17 turci). Cinci dintre bolnavii români au fost internați de cîte două ori și unul de trei ori. Soldații turci răniți aparțineau armatelor de la Plevna — 91, și de la Rahova — 1. Soldații români răniți aparțineau următoarelor corpuri de trupă.

Regimentul	2 infanterie	— 7	"	16 "	— 10
"	3	— 3	"	1 artilerie	— 4
"	4	— 8	"	2 "	— 7
"	5	— 12	"	3 "	— 4
"	6	— 5	"	4 "	— 2
"	7	— 19	"	1 geniu	— 9
"	8	— 1	"	1 vînători	— 9
"	1 dorobanți	— 13	"	2 "	— 2
"	2	— 36	"	3 "	— 3
"	3	— 1	"	4 "	— 2
"	5	— 17	"	2 roșiori	— 1
"	6	— 5	"	2 călărași	— 2
"	7	— 5	"	4 "	— 1
"	8	— 2	"	5 "	— 2
"	9	— 10	"	6 "	— 1
"	10	— 32	"	7 "	— 4
"	11	— 3	"	8 "	— 4
"	12	— 3	"	9 "	— 3
"	13	— 6	Milițieni ²⁷		— 20
"	14	— 10	Sanitari		— 14
"	15	— 8	1 fără nici o mențiune		

Sînt reprezentate toate județele țării, astfel :

Argeș	— 5 soldați	Muscel	— 2	"
Bacău	— 9	Neamț	— 6	"
Brăila	— 7	Olt	— 9	"
Botoșani	— 10	Prahova	— 8	"
Buzău	— 10	Putna	— 21	"
Covurlui	— 8	Rm. Sărat	— 8	"
Dimbovița	— 1	Roman	— 7	"
Dolj	— 15	Romanși	— 11	"
Dorohoi	— 4	Suceava	— 9	"
Fălciu	— 6	Teleorman	— 18	"
Gorj	— 9	Tecuci	— 18	"
Ialomița	— 2	Tulova	— 5	"
Iași	— 8	Vaslui	— 8	"
Ilfov	— 17	Vilcea	— 45	"
Mehedinți	— 16	Vlașca	— 7	"

la 2 din ei nu se indică locul de unde sînt.

Dintre rănile și bolile de care au suferit acești soldați, vom observa în prima parte a registrului, deci în prima parte a războiului, multe rani la membrele superioare și inferioare, fracturi, amputații, reumatisme, iar în partea a

²⁷ Despre milițieni aflăm din „Legea pentru organizarea puterii armate în România” din 1868. Art. I prevedea: Puterea armată a României cuprinde cinci elemente distincte — a. Armata permanentă; b. Corpurile dorobanților și grănicerilor; c. Milițiile; d. Garda orașenească; e. Gloatele, iar la lit. b. a aceluiași articol: Locuitorii țării — de la 20 la 36 ani, cîți nu vor fi chemați să facă parte

două, febra tifoidă (110 cazuri), disenteria etc. Rănile aveau un grad de gravitate remarcabil, datorat pe de o parte apropierii luptătorilor, pe altă parte calibrului mare al puștii Henry-Martiny cu care erau înzestrați soldații turci²⁸. Într-un raport din 28 octombrie 1877 se arată că în ultimele transporturi de răniți de dincolo de Dunăre, la Turnu Măgurele, s-a observat că o mare parte din acei răniți, în principal din județul Teleorman, au prezentat următoarele particularități: în prima serie s-au observat răni ale mâinilor (mîna dreaptă), produse prin arme de foc la foarte mică distanță, iar la a doua serie s-a constatat amputația parțială a degetelor printr-o armă tăietoare²⁹. Toate acestea, la care se adaugă faptul că toate rănile sînt primite din față, iar nu din spate, ne arată înversurarea cu care soldații români, tineri țărani (în vîrstă de 17—33 de ani), s-au aruncat în bătălie, în condițiile luptei de aproape, purtată în tranșeele inamice și pentru cucerirea întăriturilor turcești.

* * *

În ceea ce privește transcrierea, am căutat să facem textul inteligibil, redînd grupurile de litere: sci, tz, ph, ch prin ști, ț, f, ș, sau literele: â, y, j prin i, i. Prescurtările le-am completat. Pentru că autorul, începînd de la poziția nr. 11, nu a mai respectat rubricația, a trebuit s-o modificăm după cea inițială. De numirile satelor au fost scrise greșit de către dr. Michael, lucru explicabil dacă avem în vedere faptul că, datorită stării în care erau bolnavii cînd erau înregistrați, ei pronunțau stîlcit numele satelor și comunelor de baștină și așa au fost trecute în registru. Am îndreptat greșelile, dînd explicații în note. În paranteze ascuțite, < >, am pus ceea ce am adăugat noi. Prescurtările le-am completat tacit.

* * *

„Resbelul din 1877—78 între turci cu românii, rușii, serbii și montenegreni. Registru de intrare a soldaților români răniți și răniților prizonieri turci căutați în Secțiunea II-a chirurgicală, Divizia I-a din Spitalul militar central de la Turnu Măgurele.

1877 octombrie 7/19

Dr. Mihail

În colaborare cu d. Dr. Hahn, căpitan, medic prusian din garnizoana Breslau“.

din armata permanentă, dorobanți și grăniceri, precum și cei de la 27 la 36 ani, care au trecut prin armata permanentă, prin dorobanți sau grăniceni, fac parte din miliții („Monitorul Oficial“ nr. 162, miercuri 17/29 iulie 1868).

²⁸ Mayer, *loc. cit.*, p. 160.

²⁹ D.I.R., VII, p. 83, doc. nr. 151.

Nr. înregistrare	Data intrării	Gradul	Numele	Corpul		Domiciliul			Eta- tea	Vindecați	Evacuați	Morți	Data ieșirii	Diagnoza și observații
				Regi- mentul	Compania	Județul	Plasa	Comuna <Satul>						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	8/10oct	soldat	Stușea Ianuș	Inf. 5	5	Roman	Moldova	Hălăucești	29	—	1	—	11/10	Ablația falangatei Seton la indicatorul drept, gamba stângă Seton la articulația ge- nunchiului drept
2	" "	caporal	Damian Vasile	Vânători Bat III	3	Putna	Bilești (Bilești)	Bilești	27	—	1	—	"	
3	" "	"	Stan Grigori	idem	4	Rm. Sărat	Marginea de Sus	Dedulești	"	—	1	—	1 febr	
4	" "	"	Crăciun Mihai	Inf. 2	3			Brăila	19	—	1	—	7/11	Seton la gamba dreaptă febră tifoidă-ușoară Rănire a părților moi ale articulației genun- chiului stâng — bala în articulație
5	" "	soldat	Ciornel Dumitru	Dero- bați 16	1	Botoșani	Jijia	Todireni	25	—	1	—	12/11	
6	" "	caporal	Arsu Petre	Dero- bați	1	Teleor- man		T. Mă- gurele	27	—	—	1	10/10	
7	" "	soldat	Nicolae Ghe- rasi	" 9	4	Brăila	Balta	Stăncuța	"	—	1	—	1 febr. /8	Fractură cominutivă a gambei drepte 1/3 infe- rioară ; aplicat gipsu. Embolia cerebrală cu he- miplegia dreaptă a feții, ivită în 1/3 din urmă a lunii ian. 1878 Seton la 1/3 superior al gambei stinge. Seton la gamba stângă.
8	" "	"	Pauleț Mihai	" 14	5	Roman		Mărgineni	25	—	1	—	11/10	
9	" "	caporal	Păunescu Constantin	Inf. 5	5	Suceava	Siret	Pașcani	26	—	1	—	27/10	
10	" "	soldat	Ciolacu Ioan	Artil. 3	3			Vaslui Tecuci	30	—	1	—	"	Seton profund al articu- lației genunchiului drept — mișcările libere. Paralizia membrului su- perior stâng (simulant)
11	" "	milician	Botez Con- stantin	—	—				24	1	—	—	18/10	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
12	" "	soldat	Gabrolescu Nicolae	Dorobanți 9	6	Putna	—	(Bilești Bilești)	31	—	1	—	11/10	Seton la gama stângă
13	" "	"	Pallștea Ilie	Inf. 2	8	Romanați	Oltețu	Morun-glavu Vlădila Nănești	27	—	1	—	27/10	idem idem, idem
14	" "	"	Florea Mathei	Inf. 2	7	"	Ocolu	Vlădila Nănești	27	—	1	—	11/10	Ablația pulpei degetului mare picior stâng.
15	" "	"	Darie Ioan	Inf. 5	1	Bacău	Bistrița <de> Jos	"	27	—	1	—	27/11	Rănire în palma stângă Rănire la pulpa indicat
16	" "	"	Mihăilă Constantin	Inf. 5	5	Bacău	"	Horgești	30	—	1	—	27/11	torului drept
17	8/10 oct	soldat	Petrescu Ioan	Inf. 7	1	Dolj	Jiul<de> Gios	Grecești	27	—	1	—	27/11	Dezarticulația falangetei medului stâng.
18	" "	sergent	Roșca Ioan	"	1	Romanați	Ocolu	Caracal	25	—	1	—	11/10	Rănire la pulpa indicat
19	" "	soldat	Mocanu Stojanu	Dorob. 9	5	Rm. Sărat	—	Bălăceanu	26	—	1	—	"	torului drept.
20	" "	"	Turcoman Ioan	Inf. 5	8	Botoșani	Țirgul	Costești	22	—	1	—	11/10	idem, idem, idem
21	" "	"	Marin Dumitru	Dorob. 5	4	Teleorman	Călmățui	Cîrligați	25	—	1	—	11/10	Dezarticularea I și II falangei indicatorului drept.
22	" "	"	Hairin Ioan	" 13	2	Iași	Codru	Comana 30	31	—	1	—	"	Dezarticularea I și II falangei indicator drept.
23	" "	"	Pelelungă Stoica	" 9	7	Brăila	Vădeni	Scorțaru Nou	27	—	1	—	"	idem, a inelarului drept.
24	" "	"	Petrilă Ioan	" 13	4	Vaslui	Racova	Cursești	24	—	1	—	"	Rănire la policele ³¹ drept.
25	10/10 "	"	Enăchescu Niculae	Vinăt. Bal 1.	2	Rm. Vlcea	Cozia	Păușești	25	—	—	1	29/10	" la anularul ³² stâng.
26	" "	"	Nastase Constantin	Dorob. 5	3	Teleorman	Țirg	Roșiori de Vede	24	—	1	—	11/10	Seton la braț stâng, scapula și torace (complicat cu pneumothorax și pleurezia epanchement.
27	" "	"	Iancu Vasiliu	Inf. 5	3	Iași	Cîrligătura	Păușești	25	—	1	—	"	Autopsia confirmă diagnosa - Fractura homoplatei și coastelor 3-a și a 4-a. Pulmon stîng pierde de subst.; cel drept pleuro-pnermonie cu epanchement seros. †

³⁰ Este probabil „Comarna”; nu există satul „Comana” în jud. Iași.

³¹ Policar = degetul gros al mîinii.

³² Anular = degetul inelar.

³³ În text: „Miroslavici”.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
28	" "	"	Dumitru Ioan	Inf. 7	1	Suceava	Siret	Miroslă- vești ³⁴	23	—	1	—	11/10	—
29	" "	"	Alexandru Tănăsescu	Vinăt. Bat. 1	2	Teleorman	Tr. Mă- gurele		25	—	1	—	18/10	Rănire prin armă de foc la spata dreaptă.
30	" "	sergent	Velicu Ghiorghei	Inf. 7	4	Tutova	Pereschiv	Stănuești	24	—	1	—	11/10	Plagă prin armă de foc în reg<unea> parietală dreaptă.
31	" "	caporal	Munteanu Grigori	Inf. 7	4	Fălciu	Podoleni	Plhnești ³⁴	24	—	1	—	11/10	Plagă prin instr<ument> tăietor la vertice. ³⁵
32	" "	soldat	Dumitru Florea	"	4	Oltu	Vedea	Tătulești	26	—	1	—	"	Ablatia pulpei indicato- rului drept.
33	" "	"	Dobre C-tin	Vinăt. Bat. I	2	Argeșu	Gălăsești	Țuțulești	26	—	1	—	7/11	Plagă gangrenoasă în regiunea popliteo stângă
34	10/10	soldat	Cazacu Dumitru	Inf. 7	2	Oltu	—	Vulturești	26	—	1	—	5/12	Seton cu fractura calca- seului drept. Tetanos sub- acut ³⁶ . Vindecat
35	" "	"	Ardeleanu Vasile	Dorob. 14	6	Bacău	Tazlău	Berești	22	—	1	—	11/10	Ablatia pulpei indicato- tului drept
36	" "	"	Mathei Marin	Inf. 7	7	Romanați	Oltu<de> Sus	Arcești	27	—	1	—	"	Rănire prin baionetă în palma stângă.
37	" "	caporal	Todocă Stan Vintilă	Dorob. 5	2	Teleorman	Margine	Alexandria	21	—	1	—	"	Seton prin scapula.
38	5/10	soldat	Bujoreanu Vasile	Inf. 5	8	Vaslui	Mijlocu	Ciorța	24	—	1	—	"	Perdere ochiului drept
39	11/10	"	Vasile Dumitru	Vinăt. Bat. 1	3	Ilfov	Dimbovița	Plătărești	21	—	—	—	14/10	Rănire în regiunea tem- poro-parietală dreaptă, (Bala înăuntru, s-a scos.)
40	" "	"	Iliescu Ilie	"	3	Rm. Vilcea	Cozia	Păușești	22	—	1	—	18/10	Fenomene cerebrale, fe- bră, delir. La autopsie : fractură și meningo-en- cefalită. Abces în emisfera corespunzătoare . †
41	11/23 oct 1877	"	Stalpin Ghiorghei	Dorob. 15	3	Suceava	Șomuz	Folticeni	28	—	1	—	1 febr. 1878	Ablatia falanginei și fa- langetei indicatorului drept. Seton cu fractura femu- rului drept în mijlocu.

³⁴ În text : „Băhnești”.³⁵ Vertex (latin) = creștetul capului.³⁶ Subliniat în text.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
42	"	"	Christea Ioan	Dorob. 9	8	Rm. Sărat	Plalul «Rîmnicul»	Jitia	25	—	—	1	14/26 oct.	Rănire în regiunea lom- bară cu paraplegia, para- lizia vezicii și rectului. Eschare sacrotracanteri- ane. †
43	"	"	Aldea Badea	Inf. 7	1	Oltu	Șerbănești	Crîmpoala ³⁷	27	—	1	—	2/14 dec,	Seton la planta picioru- lui stîng cu eschi... ³⁸ ; gangrenă.
44	"	"	Ioan Florea	Dorob. 5	3	Teleorman	Tîrg	Rădoești	31	—	—	1	28/12 dec,	Seton al cotului cu frac- tura cubitului drept. S-a făcut resecție. Pleurezia en epanchement. †
45	"	"	Ioan Oprea	" 5	1	"	Călmățui	Șăgarcea	30	1	—	—	21/3 nov.	Seton la palma stîngă. Vindecat. Congediat 1 ¹ / ₂ lună.
46	"	"	Dobre Marin	"	1	"	"	"	25	—	1	—	2/14 dec.	Seton la talpa stîngă.
47	"	"	Ioniță Volcu	"	1	"	"	Băsești	30	—	—	1	13/25 oct.	Seton la pulpa stîngă. Gangrenă foudroyantă 39†
48	11/23 oct 1877	sergent	Cheratcu Vasile	Dorob.13	4	Vaslui	Stemnlicu	Cozmești	31	—	—	1	3/12 oct.	Rănire în regiunea lom- bară o paralizia membre- lor inferioare, a vezicii și rectului. Autopsia. Pro- iectilul a pătruns arti- culația coastei 3-a lombară cu vertebra a cărui corp fracturat, măduva dis- trusă și prosedie așezată în canalul medular †
49	"	soldat	Căpiță Ioan	Inf. 5	3	Vaslui	Vaslui	Vaslui	28	—	1	—	13/25 oct.	Seton la mina stîngă.
50	"	"	Șerbănoae Zuharia	Dorob. 14	1	Bacău	Tazlău de Sus	Doftana	30	—	—	1	14/26 oct.	Seton cu fractura tibiei drepte în 1/3 inferior, complicat cu opistotonos †

³⁷ În text : „Trimpoaia“.³⁸ Indescifrabil.³⁹ Foudroyant (fr.) = fulgerător, rapid

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
51	11/23 oct1877	"	Chelmar Ioan	"	3	Bacău	"	Dărmănești	31	—	—	1	14/26 oct.	Seton la ambele brațe. Complicat cu opistotonos †
52	"	caporal	Diaconu Grigori	Vlnăt. Bat. I	B.I.	Oltu	Oltu	Dobrotești	22	—	1	—	27/9 oct.	Seton la humerul stîng.
53	"	"	Ștefan Nicolae	Inf. 7	2	Dolju	Jiul-Sus	Cernătești	26	—	1	—	2/14 dec.	Plagă în regiunea dorsală și seton la planta picioru- lui drept cu ablatia de- getului al 4-lea și frac- tura cominutivă a me- tatarsului corespondent.
54	"	soldat	Marin Marin	Dorob. 5	3	Teleorman	Tîrg	Rădoești	29	—	1	—	1 feb. 1878	Seton la palma dreaptă cu gangrenă și căderea degetelor mediu, anular și micu. Abcese multiple la antebrațu. Deferită pe plagă.
Transferat Divizia 2-a														
55	"	"	Ion Ghiorghe	Vlnăt. Bat. I	B.3	Dolju	Clmp	Dobridor	31	—	1	—	13/25 oct.	Rănire la degetul micu al mînei stînge.
56	"	"	Stan Ioan al III-lea	Dorob. 5	4	Teleorman	Călmățui	Odaia	24	—	1	—	"	Ablatia falangetei indica- torului drept și seton la planta piciorului stîng.
57	"	"	Radu Constantin	Dorob.14	6	Bacău	Tazlău de Gios	Tețcani ⁴⁰	25	—	1	—	27oct.	Seton la gamba stîngă.
58	"	"	Lungu Marin	Vlnăt. Bat. I	B.I	Dolju	Clmp	Dobridor	38	—	1	—	13 "	Rănire la mediul și anu- larul stîng.
59	"	"	Ioan Dumitru	Inf. 7	7	Ilfov	Snagov	Lipia- Bojdani	27	—	1	—	24 "	Seton la călcîiul drept
60	"	"	Rusai Ioan	Dorob.14	7	Bacău	Tazlău de Sus	Măgirești	23	—	1	—	13 "	Rănire la indicatorul și mediul drept
61	11/23 oct 1877	soldat	Stan Ioan IV-lea	Dorob. 5	1	Teleorman	Călmățui	Ologi	24	1	—	—	21 ian 1878	Amputația antebrațului stîng. Operația făcută pe clmp, devizia ambul. Gan- grena bontului. Abces la brațul drept. Congediu 2

⁴⁰ În text : „Tescariu“.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
62	"	"	Pîrsu Marin	Inf. 7	1	Romanați	Oltu de Jos	Călușu	27	—	1	—	18/30 oct.	luni. Congediu de reformă înaintată. Gangrena bontului. Seton la humerus stîng.
63	"	"	Mirea D-tru	Inf. 7	5	Buzău	—	Mărunții ⁴¹	22	—	1	—	26/8 nov.	Seton la pulpa stîngă. Gangrenă
64	"	"	Thoma Parasciv	Vînat. Bat. 2	B.3	"	Pîrscov	Piclele	24	—	1	—	13/25 oct.	Rărire la coapsa stîngă
65	"	"	Vîlcu Vasile	Inf. 7	7	"	Pătîrlagi	Cislău	25	—	1	—	"	Seton la pulpa dreaptă
66	"	"	Stan Stancu	Dorob. 5	4	Teleorman	Călmățui	Lița	27	—	1	—	24/16 oct.	Ablatia falangetei de la indicatorul și mediul drept
67	"	"	Daniiluc Mihai	" 16	3	Botoșani	Siret	Salcia	27	—	1	—	"	Seton la pulpa stîngă
68	16/28	"	Jugănaru Vasile	Vînat. Bat. I	B.3	Gorju	Jiu	Turceni	29	—	1	—	18/30 oct.	Seton la policele stîng
69	"	"	Mitrachi Marin	Inf. 2	7	Dolju	Balta	Segarcea	29	—	1	—	"	Rărire la degetele 3-lea și 4-lea piciorul stîng.
70	"	"	Ștefănescu Stan	Inf. 7	6	Oltu	Vedea	Șuica	26	—	1	—	"	Rărire la vîrfurile nasului.
71	16/28 oct 1877	soldat	Dascălu Dumitru	Dorob. 13	4	Vaslui	Funduri<>	Parpanița	24	—	1	—	18/30 oct.	Rărire la anularea stîng.
72	"	"	Balan Gheorghe	Dorob. 9	2	Brăila	—	Osman	27	—	1	—	"	Seton la indicatorul stîng; S-a extras așchiile
73	20/2 oct 1877	"	Neculac Cilibiu	Călărași Bat. 2	Exc. 3	Gorju	Jiu	Timișani	27	—	—	1	23/5 oct.	Seton la articulația genunchiului drept, cu fractura femurului. Gangrenă foudroyantă. S-a făcut amputația coapsei la 1/3 inferior. †
74	21	"	Pupazan Gheorghe	"	"	"	"	"	22	—	1	—	27oct.	Ablatia falangetei indicatorului drept.
75	26/3	"	Hîrzi Vasile	Dorob. 13	2	Iași	Brașiștea	Luceni	24	1	—	—	6/18 nov.	Estirparea unui chist ste ²² al pleoapei superioare drepte.
76	30/12	"	Piclea Ghiorghe	" 15	4	Neamțu	Bistrița	Buhuș	24	1	—	—	4/16 nov.	Bronșită
77	5/17 noiembrie	"	Ioan Nicolae	" 7	5	Prahova	Cîmp	Gherghița	24	1	—	—	9/21 nov.	Febră reumatică.

⁴¹ Este vorba, probabil, de satul „Mărunțișul”

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
78	11/23 noem- brie	soldat	Tămășanu Theodor	Dozob. 10	5	Tecuci	Tecuci	Tecuci	23	—	1	—	5/17 dec.	<i>Răniiții de la Rahova,</i> 7 Noembrie Seton la mîna stîngă, între articulația metacar- pofalangei a indicatorului și mediului Rănire în regiunea tem- porală dreaptă, fără de- nudarea osului. Seton la față (orificiul de intrare, buza superioară, traversat maxilar supe- rior, perderea dinților supe- riori, eșire la dreapta prin maxilarul inferior a- proape de ureghii). Rănire superficială a te- gumentelor feței dorsale a piciorului drept (tramis la corp). Seton la pulpa stîngă (gambă). Rănire superficială a tegumentului feței dorsale picior drept (simulant de retracția a bicepsului bra- chial stîng) tramis la corp) Seton la coapsa stîngă
79	" "	"	Anița Thoder	" 15	6	Suceava	Moldova	Ciumulești	29	—	1	—	26 nov.	
80	" "	"	Mihai Ghiorghe	" 6	8	Tecuci	Necorești	Poiana	24	—	1	—	2/14 dec.	
81	12/23 noembr. 1877	soldat	Bîrlan Dumitru	" 1	2	Mehedinți	Ocolu	Valea Boerească	24	1	—	—	27 nov.	
82	" "	"	Nicolescu C-tin	" 1	"	"	"	Dîlbocița	24	—	1	—	2/14 dec.	
83	" "	"	Baba Ion	" 1	4	"	Blăginița	Țigăncuști ⁴²	27	1	—	—	6 ian. 1878	
84	" "	"	Burchesiu Petru	" 1	2	"	Ocolu	Șișești	26	—	1	—	2/28 dec.	
85	" "	"	Florea Vasile	" 1	3	"	Cîmp	Gîrla Mare	27	—	—	1	5/17 dec.	Seton la antebraț drept cu fractura extremității inferioare a radiului și humerului. S-a făcut re- secția cotului. Traiectul setonului în lungimea an- tebrațului. Eschimose. Pneumonia intercurrentă †

⁴² Este vorba, probabil, de satul „Țigăncușul” din Blăginița.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
86	" "	"	Vetavu Ioan	" 1	2	Dolju	Bălți	Bistrețu	27	—	1	—	1febr.	Seton la coapsa dreaptă cu fractura femurului; aplicat ghipsu
87	" "	"	Mladin Ilie	" 1	3	Mehedinți	Cîmp	Salcii	28	—	1	—	2/14 dec.	1) Seton la brațul drept; 2) rănire în regiunea cervicală; 3) Seton în perelele abdominal anterior. Eschioriatie în regiunea toracică laterală stîngă (transmis la corp).
88	" "	"	Cojocariu Ifrim	" 1	4	"	Dumbrava	Secu	28	1	—	—	27/9 nov.	Seton la mîna stîngă, lîngă articulația degetului al V-lea.
89	" "	"	Simion Ioan	" 6	4	Ilfov	Oltenița	Hotarele ⁴³	28	—	1	—	5/17 dec.	Seton la coapsa dreaptă
90	12/23 noembrie 1877	soldat	Marin Stoica	Dorob. 6	4	Ilfov	Oltenița	Radovanul	28	—	1	—	2/14 dec.	Seton la coapsa dreaptă
91	12/24 nov. 1877	soldat	Cotacu Barbu	Dorob. 1	4	Mehedinți	Dumbrava	Secul	24	1	—	—	27 nov.	Eschioriatea tegumentelor feței dorsale a coapsei drepte (transmis la corp).
92	" "	"	Ciorescu Marin	"	"	"	—	Cocați	23	1	—	—	6 ian. 1878	Rănire a tegumentelor la stînga verticelui cu denudarea osului.
93	" "	"	Velicu Petre	" 6	4	Ilfov	Oltenița	Hotarele ⁴³	27	—	1	—	17/29 nov.	Rănire a obrazului înaintea urechii stînge
94	" "	"	Șchiopescu Gheorghe	" 1	2	Mehedinți	Ocolu	Perii	23	1	—	—	27/9 nov.	Rănire superficială a buzelor aproape de comisura dreaptă (transmis la corp).
95	" "	caporal	Surdu Vasile	" 15	3	Suceava	Șomuz	Giurgești	24	—	1	—	26 nov.	Seton la coapsa dreaptă, aproape de genunchi.
96	" "	soldat	Nicolae Ștefan	" 1	4	Dolju	—	Coșoveni ⁴⁴	24	—	1	—	" "	Seton al paretelui abdominal anterior, flegmon și abces consecutiv.
97	13/25 "	"	Trucă Thoder	Călărași 9	3	Oltu	Șerbănești	Alimănești	28	1	—	—	5/17 dec.	Rănire la nasu prin secure (din bătaia).

⁴³ În text : „Hotaru“.⁴⁴ În text : „Coșoveni“.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
98	16/28 „	„	Mihalachi Stoica	Măișian		Plocești	Plocești	Plocești	24	1	—	—	28/12-8/1dec.	Adenită inguinală dreaptă.
99	„ „	„	Valamanu Vasile	Dorob. 16	2	Botoșani	<Tîrgul>	Curtești	25	1	—	—	28nov.	Bronșită și febră intermitentă terță (sic).
100	22 „	„	Ionescu Ghiorghe	„ 2	7	Rm. Vilcea	Oltețu de Sus	Sășcioara ⁴⁵	24	1	—	—	3/15 dec.	Rheumatism muscular <i>Veniți de la spil.</i>
101	23/5 nov. 1877	„	Stoica Anton	„ 7	3	Prahova	Filipești	Cocorăști ⁴⁶	24	—	1	—	2/14 dec.	Seton la planta piciorului drept, aproape de articulația metatarso-falangei 4-a și 5-a <i>Medica</i>
102	„ „	„	Șeicariu Florea	Inf. 6	8	Dolj	Balta	Ghidiciul ⁴⁷	22	1	—	—	27nov.	Rănire superficială a tegumentului verticalului (tramis la corp) <i>idem</i>
103	„ „	„	Neculcea Ioan	Inf. 3	8	Ilfov	Sabar	Bragadir	29	—	1	—	2 dec.	Seton la 1/3 mediu al coapsei stînge <i>idem</i>
104	„ „	„	Mihart C-tin	Inf. 4	4	Gorj	Jiul	Ionești	21	—	1	—	„	Plagă prin proiectil la punctul de elecție gambei stange și seton la metacarpul 2-lea drept. <i>idem</i>
105	23/5 nov. 1877	soldat	Toader Tador	Inf. 7	4	Tecuci	Nicorești	Poeana	24	—	1	—	26nov.	Seton în regiunea toracică; laterală stîngă în dreptul coastei VI cu necroza ⁴⁸ acestui osu. <i>idem</i>
106	8/20 „	„	Pelcu Ivan	Dorob. 9	1	Brăila	—	Pichilești	20	—	1	—	1febr. 1878	Fractura femurului drept (prin căderea din gîrliciul pînii la Rîioasa)

Transf. Divizia 2-a

⁴⁵ În text: „Seșoara“.⁴⁶ În text: „Cucurăști“.⁴⁷ În text: „Ghidieni“.⁴⁸ Necrose (fr.) = cangrenă.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
107	23	"	Dumitru Panait	Inf. 8	3	Ilfov	Snagov	Lipia	23	—	1	—	2dec.	Rănire la gam- ba dreaptă
108	"	caporal	Mocanu Anghel	Dorob. 5	8	Vlașca	Glavacioc	Șalariul	25	—	—	1	27nov.	venit de la Meșica idem Marasm-Decu- bil sacrotro- canterian; con- gelația ambe- lor picere, per- derea degetelor pictor drept. †
109	7/19dec.	idem	Ioan Corolu	Inf. 4	1	Gorj	Amaradia	Copacioasa	27	1	—	—	6 ian.	Combustia feței și mînei drepte
110	"	soldat	Fugariu Vasile	Inf. 2	6	Romanați	Oltu	Osica de Sus	26	—	1	—	22/12	Seton la humerul stîng și regiunea laterală a gîtu- lui.
111	7/19dec 1877	caporal	Thodorășcu Vasile	Dorob. 11	3	Covurlui	Siret	Pechea	25	—	1	—	22/12	Seton la gamba stîngă.
112	"	soldat	Ispas Nicolae	Inf. 4	6	Dolj	Ocolu	Bucoveș	25	—	1	—	4 ian. 1878	Seton la coapsa stîngă
113	"	"	Constantin Andrei	Inf. 1	3	Dolj	Jiul de Sus	Braloștița	28	—	1	—	4 ian. 1878	Seton la 1/3 inferior al coapsei stînge
114	"	"	Lefegiu Sandu	Dorob. 11	4	Covurlui	Horincea	Săseni	24	—	—	1	16dec.	Congelația ambelor picere plină la 1/2 gabei †
115	"	"	Balan Ion	" 12	4	Tutova	Corodul	Lungești	25	—	1	—	22/12	Seton la coapsa stîngă
116	"	"	Iftodi Gheorghe	" 11	2	Covurlui	Prut	Fîntînele	24	—	1	—	"	Rănire la gamba stîngă
117	8/12dec 1877	"	Muscalu Dumitru	Inf. 3	2	Mehe dinți	Dumbrava	Grecești	21	1	—	—	18ian. 1878	Plagă prin instrument tă- ietor la spata dreaptă (fiind de gardă la poliția a fost rănît de caporalul seu).
118	15	"	Diaconu Sava	Inf. 5	3	Iași	<Codrul>	Osoiul	21	—	1	—	22/12	Amputația brațului stîng, operat la Grivița
119	15 dec. 1877	soldat	Giobanu Stan	Artillerie R.2	B.I	Vlașca	<Marginea>	Cucuruzu	24	—	1	—	22/12	Amputația antebrățului drept și rănire la mîna stîngă. Operat la Grivița.
120	17	sergent	Vasilescu Ioan	Dorob. 7	3	Brăila	Brăila	Brăila	24	—	1	—	"	Rănire sub urechia stîngă.
121	24/12 dec. 1877	soldat	David Avram	Vânători Bat. III	C.4	Botoșani	Botoșani	Botoșani	26	1	—	—	29/12 dec.	Convalescent de febră ti- foldă

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
122	27/12 „	„	Bandoagă Vasile	Doroș. 16	2	Botoșani	Ștefănești	Ostropceni	26	1	—	—	30/12 dec.	febră reumato-renală
123	31/12 „	„	Ștefan Ghiță	Inf. 4	3	Ilfov	—	București	22	—	—	1	14ian. 1878	Amputația gambei drepte în urma congealației și congealația piciorului stîng, marasmă. ↑
124	„ „	„	Fecioru Gheorghe	„ 5	7	Vaslui	Crasna	Lipovăț	25	—	1	—	1 febr. 1878	Fractura gambei înge. Consolidată.
125	„ „	„	Stoica Nicolae	Geniu Bat. 1	3	Prahova	Filipești	Băicoi	22	—	1	—	1 febr 1878	Congelația ambelor picioare (numai degetele).
126	4/12dec.	„	Ștefan Porfin	Nicopol		<Ialomița>		Rasa	30	—	1	—	8 dec.	Rănire prin mușcătură de cal la degetul indicator drept.

Răniții și bolnavii români intrați în 1878

1	10 ian. 1878	soldat	Marinescu Marin	Vînăt. Bat. 1	C.4	Vlașca	<Neajlov>	Vișina	22	1	—	—	14ian.	Combustia picerelor. Tramis la corp.
2	„ „	„	Taslău Vasile	Art. 4 Bt. 3		Rm. Sărat	<Orașului>	Cotești	27	—	1	—	1febr. 1878	Combustia feței și minilor, febră gastrică
3	„ „	„	Aipu Ioan	sanitar		Romanați	<Oltul de Jos>	Juvărești (Giuvărești)	32	1	—	—	20febr.	Icter. Febră tifoidă. Congediu 2 luni.
4	„ „	„	Drăghici Dumitru	„		Dolju	<Jiul de Sus>	Scăești	30	1	—	—	19ian.	Enterită. Tramis la corp.
5	„ „	„	Gradinariu Vasile	„		„		Argintari ⁴⁹	25	1	—	—	18ian.	Bronșită. Tramis la corp.
6	„ „	„	Duminică Ștefan	Atr. 3	5	Putna	F o c ș a n i		25	1	—	—	2 febr	Reumatism muscular și articular. Tramis la corp.
7	„ „	„	Dranca Ghiorghe	idem		Buzău	<Slănic>	Vintilă-Vodă	26	1	—	—	19ian.	Enterită. Tramis la corp.

⁴⁹ Poate este vorba de „Argetoaia” <https://biblioteca-digitala.ro> / <http://adxenopol.academiaromana-is.ro>

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
8	10 ian. 1878	soldat	Petru Ilie	Inf. 6	2	Vilcea	<Oltețul de Jos>	Frățila	26	1	—	—	3 mart.	Anemie și febră tifoidă intercurrentă. Congediu 2 luni.
9	" "	"	Nicolae Chiriacu	sanitar		Ilfov		București	25	1	—	—	21 febr.	Tifos... ⁵⁰ Congediu 2 luni
10	" "	"	Predescu Ion	"		Vilcea	<Cerna de Jos>	Mădularu	21	1	—	—	27ian.	Convalescent febră tifoidă și reumatism. Congediu.
11	" "	"	Sptrlă Ghiorghei	"		Iași	Iași	I a ș i	26	1	—	—	21febr.	Reumatism și febră tifoidă. Congediu.
12	" "	"	Poraru Vasile	"		Vilcea		Moșna	28	1	—	—	27ian.	Febră reumatismală. La corp
13	" "	"	Constantin Mihai	"		Mehedinți		... ⁵⁰	30	1	—	—	28febr.	Icter și febră continuă Congediu 2 luni
14	" "	"	Miche Constantin	Inf. 6	2	Gorj	<Gilort>	Vladimir	27	—	—	1	30ian. 1878	Dizenterie și febră tipidă (formă cerebro-spinală) †
15	" "	"	Constantin Ioan	Dorob. 2	8	Vilcea	—	Trojești ⁵⁰	22	1	—	—	19 ian.	Bronșită și reumatism muscular (tramis la corp)
16	" "	"	Mihăescu Lazăr	Sanitar		Vilcea	<Oltul de Jos>	Sutești	30	1	—	—	21febr.	Febră continuă. Congediu 2 luni
17	13	"	Anton Ioan	"		Ilfov	—	București	31	1	—	—	21febr.	Febră tifoidă. Congediu
18	" "	"	Mihăescu Dumitru	Dorob. 2	7	Vilce		Cior tești ⁵¹	25	1	—	—	16febr.	Febră tifoidă. Congediu
19	14	sergent	Ioniță Costachi	" 16	3	Botoșani	<Siret>	Calinești	28	1	—	—	21febr.	Plagă prin instrument contondent la frunte. Febră tifoidă. Congediu
20	15 ian.	soldat	Mihai Dumitru	Inf. 4	6	<Mehedinți>	<Dumbrava>	Padina Mică	27	1	—	—	21febr.	Bronșită. Febră tifoidă Congediu.
21	15	"	Dumitru Gheorghescu	sanitar		Slatina	Slatina	S l a t i n a	26	1	—	—	19 ian.	Reumatism muscular. Tramis la corp.
22	" "	"	Baba Ion	Dorob. 1	4	Mehedinți		Blagnița-Tigănești	27	1	—	—	16febr.	Febră tifoidă. Congediu
23	23	"	Sava Radu	Inf. 7	3	Buzău	Pîrscov	Goidești	—	1	—	—	21febr.	Febră tifoidă. Congediu.
24	" "	milițian	Neculai Dumitru	sanitar		București	București	București	—	1	—	—	"	Febră tifoidă. (Transfereați din

⁵⁰ Greșit, este probabil „Stroești”, din pl. Horezu.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
25	"	"	Enl Constantin	"		Ialomița	Borcea	Mihal Viteazu	—	1	—	—	"	Febră tifoidă. <i>Div. 2-a</i> Idem <i>Sp. m.</i> Idem <i>cntral</i>
26	24	"	Vasile Bărboi	Dorob. 13 Sanitar al Secției 2-a chirurgie Vinători 4	2	Iași	Branîștea	Stîncă-Rîsnovan	—	1	—	—	16 febr.	Febră tifoidală. Congediu.
27	24 ian.	milițian	Ioan Ioan	Sanitar idem Dorob. 10	4	Argeș	Olt	Stoilești	24	1	—	—	4 febr.	Febră reumatismală și conjunctivită. Congediu de convalescență de 1 lună.
28	"	"	Danilă Agachi	Sanitar idem Dorob. 10	8	Putna	Biliiești	Ciucșlea	23	1	—	—	31 ian.	Gangruetă și negrogrea testiculară stîng (sănătos, transmis la corp).
29	"	soldat rus	Feodor Bsliaif	flotila rusă		Alecsei			23	—	1	—	1 febr. 1878	Bubon drept. Deschis
30	25	"	Costachi Rusu	—	—	Roman	Roman		24	—	—	1	3 febr.	Pneumonia stîngă (la vîrf) ↑
31	26	"	Corneliu Ioan	Dorob. 10	7	Tecuci	Berheci	Negulești	25	—	1	—	13 febr.	Congelația picerelor
32	27	"	Brenet (?) Gheorghe	Călărași 9	3	Olt	Olt	Dobrotești	29	1	—	—	10 febr.	Abces analu. Ramas la corp.
33	"	"	Frumușanu Anghel	Dorob. 5	3	Teleorman	Teleorman	Carveni ⁵¹	28	1	—	—	7 febr.	Dizenteria. Sănătos. Congediu de o lună.
34	29 ian.	"	Bandoagă Vasile	Dorob. 16 Sanitar în secția 2-a	1	Botoșani	Ștefănești	Ostopceni	27	1	—	—	10 febr.	Contuziune în regiunea lombară. Intrat în serviciul său
35	"	"	Pirlea Ghiorghe	Dorob. 15	4	Neamț	Bistrița	Buhuș	24	1	—	—	19 febr.	Febră continuă.
36	31	"	Petru Constantinescu	Dorob. 2	7	Rm. Vilcea	Olteț	Ciorțești	26	1	—	—	21 febr.	Febră tifoidă. Congediu
37	29	"	Stan Voicu	" 3	2	Teleorman	Turnu Sarata	Putinei	22	1	—	—	16 febr.	Febră reumatismală.
38	30	"	Ologu Ioan	" 8	2	Buzeu		Merei	22	—	—	1	13 febr.	Febră tifoidă ↑
39	"	"	Ciulin Nicolae	Călărași 4	2	Prahova	Titșor	Popești	24	1	—	—	21 febr.	Febră tifoidă. Congediu
40	"	"	Vasile Haritonov	rus	—	—	—	—	26	—	1	—	3 febr.	Bronșită și ble... ⁵²

⁵¹ În text : „Sortești“.

⁵² Este vorba, probabil, de „Cervenia” <https://biblioteca-digitala.ro/> <http://adxenopol.academiaromana-is.ro>

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
41	31	"	Mocanu Radu	Dorob. 9	4	Brăila	Balta	Gropeni	25	—	—	1	17	Dizenterie și pleurezia
42	"	"	Rădulescu Ion	" 2	7	Rm. Vlcea	Olteț	Crăpăturile	25	1	—	—	martie	stîngă intercurrentă †
43	"	"	Enachi Vasile	Călărași 7	2	Vaslui	<Mijlocul>	Codăești	28	1	—	—	21febr.	Febră continuă. Congediu
44	"	"	Zabatu Ghiorghe	Roșiori 2	3	Tutova	Birlad	Bulăești	25	1	—	—	7febr.	Febră continuă. Congediu
45	31 ian.	soldat	Ionescu Nicolae	Călărași 7	4	Dorohoi	Mihăileni	Tureasca	21	1	—	—	7febr.	Bronșită și reumatism.
46	"	"	Roșca Ion	Călărași 6	1	Rm. Sărat	Grădiștea	Galbeni	26	1	—	—	"	La corp.
47	2 febr.	milițian	Nae Chizan	milițian,		București	București	Găurești	22	—	—	—	"	Bronșită idem
48	4	"	Ioniță Marcu	"		Roman	Roman	Roman	20	—	1	—	15febr.	Idem. Sănătos. idem
													6febr.	Febră tifoidă †
														Febră continuă
49	"	"	Ghiță Dumitrachi	Călărași 8	1	Roman	Siret	Trifești	19	1	—	—	13febr.	Febră reumatismală
50	8	"	Todir Cudin	milițian				Huși	23	1	—	—	26febr.	Febră continuă
51	11	"	Ilie Botez	milițian				—	28	—	1	—	14febr.	Bronșită
52	11	soldat	Neagu Sandu	Dorob. 10	2	Pulna	Vrancea	Stolnici	26	—	—	1	27	Dizenterie cronică †
53	"	"	Antoniou Vasile	" 15	5	Suceava	Șomuz	Răcăciuni	24	1	—	—	17	Febră tifoidă
54	"	"	Preotu Nicolae	Dorob. 7	1	Dimbovița	<Ialomița-Dimbovița>	Runcu	30	—	1	—	31	Febră tifoidă și conge-
55	13	"	Ionescu Ilie	" 2	7	Vlcea	<Cerna de Jos>	Stănești	19	—	1	—	14febr.	lația piciorului stîng.
56	13 febr.	"	Ghedar Ioan	Inf. 4	4	Gorju	Novaci	Cernadie	29	1	—	—	19febr.	Transfer, Divizia II.
57	15	"	Slan Ioan	Dorob. 8	1	Buzău	<Buzău>	Panatau	27	1	—	—	17	Bronșită
58	"	"	Stoica Dumitru	Dorob. 10	1	Putna	Focșani	Focșani	27	1	—	—	mart.	Bronșită. La corp.
													"	Febră continuă Conge-
													"	diu 2 luni
													"	Febră tifoidă. Congediu
													"	1 lună

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
59	"	"	Mihai	"	1	Putna	Focșani	Focșani	25	1	—	—	28febr.	Febră tifoidă. Congediu 1 lună
60	"	"	Costache Robescu	Călărași 5	2	Falciu	Mijlocu	Deleni	30	1	—	—	21febr.	Febră tifoidă. Congediu
61	"	"	Cristea Căuțișă	Derob. 10	7	Putna	Zăbrăuți	Movilița	25	1	—	—	"	Idem Idem
62	"	"	Costachl Chipdoi	"	8	Tecuci	Zeletin	Muncel ⁵³	20	1	—	—	17 mart.	Intoxicație palustră. Febră tifoidă și... ⁵⁴ . Congediu 2 luni
			Ggeorghe											
63	"	caporal	Thoma	Derob. 12	6	Falciu	Podoleni	Cosmești	24	1	—	—	21febr.	Febră tifoidă. Congediu
			Nicolae											
64	"	caporal	Vasile	" 10	4	Putna	Răcăciuni	Valea Seacă	22	1	—	—	"	Idem Idem
			Iftodi					Recea						
65	"	"	Barcioagă	" 2	7	Vilcea	Horez		26	1	—	—	"	Febră tifoidă. Congediu
			Nicolae											
66	"	"	Ion	" 10	3	Putna	Zăbrăuț	Răcoasa	22	—	—	1	4mart.	Febră tifoidă și ftizie consecutivă †
			Tudurachi											
67	15febr.	milițian	Ion	milițian		Teleorman	—	Miroși ⁵⁴	23	1	—	—	28 febr.	Febră tifoidă. Congediu 1 lună.
			Scarlat											
68	"	"	Grigori	"		Gafați	Galați	Galați	17	1	—	—	21 febr.	Febră tifoidă. Congediu.
			Popovici											
69	"	soldat	Tanasă	Derob. 16	2	Botoșani	—	Ștefănești	35	1	—	—	21 febr.	Rănire în regiunea sacră prin obuz. Febr tifoidă. Congediu.
			Costache											
70	"	"	Pomană	" 10	3	Putna	Zăbrauți	Clmpurile	30	1	—	—	28 febr.	Febră tifoidă. Congediu 2 luni.
			Nicolae											
71	"	"	Dumitru	Artil. 2	6	Argeșiu	—	Tutală ⁵⁵	25	—	—	1	28 febr.	Febră tifoidă. Adinamică †
			Petre											
72	"	"	Bolovan	Derob. 2	5	Vilcea	Cozia	Păușești	23	1	—	—	21 febr.	Febră tifoidă. Congediu
			Gheorghe					de Măglași						
73	"	"	Predescu	" 2	5	Vilcea	Olt	Nimoiu	25	1	—	—	28 febr.	Idem Idem 1 lună
			Gheorghe											
74	"	"	Ion Ilie	Geniu 1	5	Vlașca	Marginea	Gostin	24	—	—	1	9 mart.	Convalescență febră tifoidă și ftizie consecutivă †

⁵³ În text : „Mulcel”.

⁵⁴ În text : „Niroși”.

⁵⁵ Probabil : „Tutana”.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
75	"	"	Tîrnăcopu Rusica	"	"	Vlașca	Cîlniștea	Drăgănești	24	1	—	—	26 febr.	Febră tifoidă. Congediu 2 luni
76	"	"	Ștefănescu Ioan	Vinători 4	3	Vilcea	Oltețu	Stănești	22	1	—	—	19 febr.	Febră continuă.
77	"	"	Gerea Ioan	Dorob. 2	5	Vilcea	Cozia	Păușești de Maglași	23	1	—	—	28 febr.	Febră tifoidă. Congediu 1 lună.
78	18	"	Oaie Petrică	" 2	6	Vilcea	Monastire- le	Monastire- le ⁵⁶	22	1	—	—	17 mart.	Febră continuă și pleure- zia. Congediu 2 luni.
79	"	"	sergent Cucută Răducanu	sanitar		Ialomița	Borcea	Călărași	30	1	—	—	28 febr.	Febră continuă. Congediu 1 lună.
80	"	"	milițian Iacob Garabete	bărbier		Putna	Focșani	Focșani	31	1	—	—	23 febr.	Indigestie. Convalescență febră tifoidă.
81	19	"	<soldat> Tudor Gheorghe	Geniu 1	5	Teleorman	<Marginea>	Atîrnați	26	1	—	—	26 febr.	Febră reumatismală. La corp.
82	20	"	soldat Rădulescu Nicolae	Dorob. 2	7	Vilcea	<Horezul>	Cîrstănești	—	1	—	—	17 mart.	Febră continuă. Congediu 2 luni.
83	"	"	soldat Dănilă Agachi	" 10	—	Putna	Plasa Bilești	Ciușlea	21	1	—	—	"	Febră continuă. Bronșita capilară (sughitu încetat după 3 zile, prin clorat). Congediu 2 luni.
84	20 febr.	soldat	Dincă Ștefan	Geniu 1	2	Romanați	Oltu	Rusănești	23	—	—	—	—	Febră tifoidă.
85	"	"	Avlaseai Ghiorghe	Dorob. 16	7	Dorohoi	—	Rădăuți	22	—	—	1	1 mart.	Dizenterie cronică †
86	20	"	Pușcașu Nicolae	" 16	6		Herța	Rescu (sic)	23	1	—	—	17 mart.	Febră continuă. Congediu 1 lună.
87	20 febr.	soldat	Albescu Ioan	Dorob. 14	2	Roman	Siret <de> Sus	Vovriești	24	1	—	—	17 mart.	Febră continuă. Congediu 1 lună.
88	"	"	Croitoru Stan	" 10	8	Putna	Zăbrăuți	Mărăști	—	1	—	—	26 febr.	Febră continuă. La corp.
89	"	"	Anghel Vasile	i d e m		Putna	Vrancea	Găurile	33	1	—	—	28 febr.	Febră tifoidă Congediu 1 lună
90	"	"	Iorga Anton	Călărași esc. 5	col.	Covurlui	Horincea	Covadinești	21	1	—	—	"	" " "
91	"	"	Gheorghe Marin	Inf. 2	mu- niții 7	Argeșu	Galașești	Teașca- Popești	22	1	—	—	17 mart.	Febră tifoidă și intoxicație palustră. Congediu 1 lună

⁵⁶ Probabil : „Mănăstireni”.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
92	18 „	milițian	Simion Gh. Dumitru	hârbier în secție		Covurlui	Galați	Galați	25	1	—	—	1 mart.	Febră continuă.
93	21 „	soldat	Florea Gurgumetu	Dorob. 5	1	Teleorman	—	Flămînda	20	—	—	1	4 mart.	Febră tifoidă ataxo-adinamică †
94	21 „	sergent	Raileanu Vasile	Inf. 5	7	Iași	—	Cucuteni	25	1	—	—	17 mart.	Febră continuă. Congediu 2 luni
95	22 „	soldat	Saracilă Gheorghe	Dorob. 10	8	Tecuci	<Zeletin>	Boghești ⁵⁷	26	1	—	—	26 febr.	Febră reumatismală. La corp
96	„ „	„	Melaiu Constantin	Dorob. 10	8	Putna	<Vrancea>	Găuri <le>	33	1	—	—	„	Idem Idem
97	23 „	„	Vasile Bondoagă	sănită al secției II		Botoșani	Ștefănești	Ostropcenii	—	1	—	—	28 „	Febră reumatismală. La corp
98	26 „	caporal	Focșeneanu Dumitru	Dorob. 16	1	Neamțu	—	Răsboeni	24	—	—	1	7 mart.	Febră tifoidă (forma ataxică) †
99	„	soldat	Dragu Constantin	Dorob. 2	4	Gorji	—	Urezeni ⁵⁸	25	1	—	—	13 mart.	Febră reumatismală. La serviciu.
100	26 „	milițian	Trăsnitu Ion	milițian-hârbier		Olț		Slatina	18	1	—	—	15 mart.	Febră tifoidă. Congediu 1 lună
101	27 „	soldat	Lupu Gheorghe	Inf. 7	4	Fălciu		Vutcani	25	1	—	—	17 mart.	Febră continuă Con. 1 lună
102	28 „	„	Dumitru Blîșnele	Dorob. 5	1	Vilcea		Blîrzești	25	1	—	—	8 mart.	Febră reumatismală (La serviciu)
103	1 martie	milițian	Ștefan Stan	milițian		Ilfov	Snagov	Chiajna	23	1	—	—	2 april.	Febră tifoidă. Congediu 2 luni
104	2 „	soldat	Pureică Anton	Artil. 1	3	Covurlui		Aldești	25	1	—	—	17 mart.	Febră continuă. Congediu 1 lună
105	„ „	„	Tudorescu Ion	Dorob. 2	7	Vilcea		Scatova (sic)	22	—	—	—	—	Febră tifoidă
106	„ „	caporal	Irimia Constantin	„ 10	5	Tecuci		Vizurești	23	1	—	—	26 mart.	Febră tifoidă. Congediu 2 luni
107	„ „	soldat	Dinu Dragomir	Inf. 3	3	Ilfov		Malu Spart	26	—	—	1	5 mart.	Dizenterie cronică †
108	„ „	„	Nicolaescu Tanasă	Dorob. 2	7	Vilcea		Broșteni	27	—	—	1	29 mart.	Convalescent de febră tifoidă

⁵⁷ În text : „Boghești“.⁵⁸ Este vorba de „Hurezani de Jos“ <https://biblioteca-digitala.ro> / <http://adxenopol.academiaromana-is.ro>

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
109	2 mart.	soldat	Transferați din sect. dr. Aronovici, de la Dumba	Serbănescu Gheorghe	Dorob. 2	7	Vilcea	Broșteni	23					Febră tifoidă
110	"	serg.		Drăgoi Mihal	" 2	7	Vilcea	Rm. Vilcea	25	1	—	—	2 april.	Febră continuă. Congediu 2 luni
111	"	soldat		Porumbaș Eni	" 10	7	Putna	Suroca	24	1	—	—	17 mart.	Febră tifoidă, Congediu 2 luni
112	"	"		Spalașu Gheorghe	Călărași 8	3	Neamțu	Costișa	26	1	—	—	2 april.	Idem idem 1 lună
113	"	"		Apostolescu Ioan	Artilerie 1	—	Muscel	Ștefănești	22	1	—	—	2 apr.	Idem și pleuro-pneumonie. Idem 2 luni
114	"	caporal		Lupașu Petre	Dorob. 14	4	Bacău	Brustureni	23	—	—	1	21 mart.	Febră tifoidă. Paralidită supurată +
115	"	soldat		Florescu C-tin	Dorob. 2	7	Vilcea	Folești<de> Sus	22	1	—	—	17 mart.	Febră tifoidă. Congediu 2 luni
116	2	"		Angheluță Mihai	" 10	8	Putna	Vărsătura	24	1	—	—	17 mart.	Febră tifoidă. Congediu 1 lună
117	"	"		Dimu Gheorghe	Artil. 4	5	Neamț	Bancești	21	—	—	—	—	Idem Idem
118	"	"		Țăpol Th.	Inf. 5	7	Suceava	Lespezi	21	1	—	—	17 mart.	Febră tifoidă. Congediu 1 lună
119	"	"		Besa (?) Nicolae	Dorob. 10	1	Putna	Ghilești	22	—	—	—	—	Idem Decubet (sic)
120	"	"		Arbonași Mihail	Dorob. 10	1	Putna	Suraia	24	1	—	—	17 mart.	Febră tifoidă, Congediu 1 lună
121	"	"		Nițescu Dumitru	Dorob. 2	5	Vilcea	Sărăcinești	25	1	—	—	2 april.	Idem Idem 2 luni
122	"	"		Verzescu Thoma	Dorob. 2	5	Vilcea	Muereasca<de> Sus	25	—	—	—	—	Idem
123	"	"		Ionescu Vasile	"	5	Vilcea	Petrari<de> Sus	28	1	—	—	17 mart.	Icter și febră continuă. Congediu 2 luni.
124	"	"		Georgescu Nicolae	"	5	Vilcea	Budești	23	1	—	—	30 mart.	Febră tifoidă. Congediu 2 luni
125	3	"		Tudor Gheorghe	Geniu 1	5	Teleorman	Atârnați	26	—	—	1	3 apr.	Reumatism articular acut și febră tifoidă +
126	"	"		Morărescu Gheorghe	Dorob. 14 sanitar	4	Roman	Trifești	24	1	—	—	7 mart.	Febră tifoidă reumatismală. La serviciu.
127	"	militian		Iacob Garabet	militian-bărbier		Putna	Focșani	31	1	—	—	17 mart.	Indigestie. Convalescență febră tifoidă. Congediu 2 luni.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
128	3mart	soldat	Crivăţu Marin	Dorob. 3 sanitar	4	Vlaşca	Glavacioc	Gălăţeni	24	1	—	—	9 mart	Febră reumatismală. La corp.
129	6	"	Uşman Gheorghe	Dorob. 16	3	Botoşani	Siret	Burdujeni	24	1	—	—	17 mart.	Febră tifoidă, Congediu 2 luni
130	"	"	Danu Vasile	Dorob. 10	8	Tecuci	—	Buda	28	1	—	—	"	Febră continuă
131	7	"	Cojanu Ioan	Dorob. 12	1	Fălciu		Podoleni	30	1	—	—	17 mart.	Febră tifoidă. Congediu 2 luni
132	12	miliţian	Constantin Marin	miliţian		Argeş		Albota-Cerbu	29	—	—	—	—	Bronşită acută
133	"	caporal	Dragoescu Theodor	Dorob. 2	5	Vilcea		Muereasca <de> Sus	26	1	—	—	2 april.	Febră tifoidă. Congediu 2 luni
134	"	soldat	Dinescu Trifan	idem		idem		idem	23	—	—	1 15 mart.		Febră tifoidă †
135	"	"	Gheorghescu Ion	idem		idem		idem	31	—	—	—	—	Idem
136	12	"	Tufănescu Constantin	idem		idem		idem	26	1	—	—	2 april.	Bronşită cronică. Congediu 2 luni.
137	17	"	Partheni Ioan	Dorob. 10	6	Tecuci	Berlad	Matca	28	1	—	—	26 mart.	Febră tifoidă. Congediu 2 luni
138	"	idem	Butunoi Costachi	"	7	Idem	Berheciu	Medeleni	28	—	—	1 1 april.		Pneumoniă dreaptă †
139	"	soldat	Ţinjală Gheorghe	Călăraşi 7	1	Vaslui ⁵⁹	Stemnicu	Buhăeşti	23	1	—	—	26 mart.	Febră tifoidă. Congediu 1 lună
140	"	"	Botezatu Va<sile>	Călăraşi 8	2	Bacău	Tazlău <de> Jos	Drăgu-geşti ⁶⁰	26	1	—	—	"	Idem Idem 1 lună
141	"	"	Rotariu Constantin	Dorob. 10	7	Tecuci	Berheciu	Neguleşti	23	1	—	—	"	Dizenteria acută. Idem 1 lună
142	"	"	Oncea Ioan	"	6	Putna	Vrancea	Nistoreşti	23	—	—	—	—	Febră tifoidă
143	"	"	Ionescu Constantin	Dorob. 2	7	Vilcea	Otăsău	Stăneşti	22	1	—	—	2 april.	Febră tifoidă şi stoma-tită ulceroasă. Congediu 2 luni.
144	"	idem	Andriescu Dumitru	idem		Vilcea	Olteţu	Dozeşti	21	—	—	—	"	Idem. Congediu 2 luni
145	"	"	Căldărariu Constantin	Dorob. 2	5	Vilcea	Cozia	Muereasca <de> Sus	23	—	—	—	—	Idem şi niduraţia pulpei gambei stînge.

⁵⁹ În text : „Vilcea“.⁶⁰ În text : „Drăgueşti“.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
146	17	soldat	Botez Ilie	Călărași 9,	3	Gorji	Amaradia	Prigoria	27	—	—	—	—	Febră tifoidă. Debilitate generală.
147	"	"	Stătescu Constantin	Dorob. 2	5	Vilcea	Cozia	Muereasca <de> Sus	23	—	—	—	—	Febră tifoidă.
148	17 mart	soldat	Băloi Constantin	Dorob. 2	7	Vilcea	Ocolu	Govora	26	—	—	1	27 mart.	Febră tifoidă comatoasă
149	"	"	Gîrbea Tudor	Artil. 2	B.2	Prahova	Teleajen	Cheuză ⁶¹	22	—	—	—	—	Idem
150	"	"	Mihai Petre	Dorob. 15	5	Suceava	Șomuz	Dolhești-Mari	27	—	—	—	—	Idem
151	"	"	Năstasă Vlaican	Artil. 2	—	Muscel	Podgoria	Leordeni	21	—	—	—	—	Febră tifoidă
152	"	"	Rădulescu Ioan	Artil 1	—	Vilcea	Horez	Roești	24	—	—	1	19 mart.	Muribund. Febră tifoidă. Congelația picioarelor
153	"	"	Petrachi Ionescu	Artil. 2	—	Tutova	B l r l a d		28	—	—	—	—	Febră tifoidă
154	"	"	Tănăsă Nicolae	Dorob.10	7	Tecuci	Berheci	Negulești	22	1	—	—	—	Febră tifoidă. Congediu 1 lună
155	"	"	Ciobotariu Vas<ile>	Dorob. 10	5	Tecuci	Nicorești	Vizurești (Ghizurești)	20	1	—	—	2 april.	Idem și osteo-periostită Congediu 2 luni.
156	"	"	Vacariu C-tin	"	7	Tecuci	Berheci	Vultureni	22	1	—	—	26 mart.	Febră continuă și icter. Congediu 1 lună.
157	"	"	Duca Ion	"	"	"	"	Corbasca	24	1	—	—	"	Febră tifoidă. Congediu 2 luni
158	"	milițian	Petrachi Grigori	milițian		Putna	—	Focșani	19	1	—	—	"	Idem. Idem, 1 lună
159	"	soldat	Radu Ion	Dorob, 10	7	Tecuci	Berheci	Corbasca	21	1	—	—	"	Idem. Idem, 2 luni
160	"	"	Lazăr Vas<ile>	"	"	"	Zeletin	Buda	23	1	—	—	2 apr.	Idem. Idem, 2 luni
161	"	"	Petrișor Apostol	"	—	Putna	Gîrlele	Balotești	22	1	—	—	26 mart.	Febră continuă. Congediu 1 lună
162	"	milițian	Tudor Pachiță	milițian		Iași	Braniștea	Holboca ⁶²	23	—	—	—	—	Febră tifoidă
163	20	soldat	Dragu Mihai	Dorob. 15	4	Neamțu	Bistrița	Buhuș	21	—	—	1	27 mart.	Convalescență febră tifoidă. Peritonită acută
164	"	"	Drăghici Gheorghe	" 2	5	Vilcea	Cozia	Muereasca <de> Jos	25	—	—	—	—	Febră tifoidă
165	"	"	Ilie Sava	Dorob. 9	5	Rm.Sărat	Grădiștea ⁶³	Domnița	30	—	—	—	—	Febră continuă.

⁶¹ Oreșit, probabil : „Ghiojdu“.⁶² În text „Bulboca“.⁶³ În text : „Graniștea“.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
166	21	"	"	Mămulariu Ion	Dorob. 2	5	Vilcea		Călimăneșt	25	—	—	—	Febră tifoidă
167	22	"	"	Neniu Oprea	Inf. 2	6	Rm.Sărat	Marginea	Lacul<lui> Baban	25	—	—	—	Idem
168	23	"	caporal	Ionescu Ion	Dorob. 2	7	Vilcea	Oltețu	Sinești	27	—	—	—	Febră continuă.
169	24	mart	soldat	Niculăescu Dumitru	Dorob. 2	5	Vilcea	Cozia	Costești	24	1	—	30 mart.	Febră continuă. Conge- diu 1 lună
170	26	"	"	Marin Stăncilă	Geniu Bat. I	5	Vlașca	Neajlov	Gratia ⁶⁴	24	1	—	2 apr.	Retrecissement mitral ⁶⁵ . Congediu 2 luni
171	"	"	milițian	Stan Dinu	milițian		Romanați		Caracal	30	1	—	26 mart.	Desertat
172	"	"	soldat	Ilie Clobotariu	Dorob 14	3	"		"	25	—	—	1 26 mart.	Muribund
173	"	"	"	Simionescu Ioan	Dorob. 2	7	Vilcea	Ocolu	Ocna	23	1	—	2 apr.	Febră tifoidă. Cong:diu 2 luni
174	"	"	"	Dumitru Marin	Inf. 4	8	Mehedinți	Blahnița ⁶⁶	Balta Verde	20	—	—	—	Febră tifoidă
175	"	"	"	Mihai Neagu	Dorob. 7	5	Prahova	Țirșoru Vechiu	Strejnicu ⁶⁷	24	—	—	—	Idem
176	"	"	milițian	Ion Oprescu Gh.	militar		Ilfov	București	București	21	—	—	—	Febră tifoidă
177	"	"	soldat	Capangiu Alexandru	Dorob. 6	3	Ilfov	Foișoru	Foișoru (sic)	23	—	—	—	Bronșită
178	"	"	"	Dumitru Orăvicanu	Călărași 7	esc. 7	Dorohoi	Berhomete	Dersca	21	1	—	2 apr.	Febră tifoidă și pneumo- nie. Congediu 1 lună
179	"	"	"	Ioan Roșu Nicolae	Dorob. 1	1	Mehedinți	Dumbrava	Cleanovul	24	—	—	—	Febră tifoidă
180	"	"	"		Inf. 7	6	Tutova	Tutova	Lălești	21	—	—	—	Febră gastrică
181	30	"	milițian	Ion Ionescu	milițian		Dolj		Craiova	24	—	—	—	Enterită
182	"	"	soldat	Cănciu Ion	Geniu 1	5	Mehedinți	Ocolu	Mehedinți	21	—	—	—	Pneumonie stîngă
183	"	"	"	Miron Vasile	Dorob. 16	3	Suceava	Șomuz	Drăgănești	25	—	—	—	Febră reumatismală
184	31	"	"	Zamfir Ioan	Dorob. 9	5	Rm.Sărat		Dăscălești-Negulești	21	—	—	—	Febră tifoidă

⁶⁴ În text : „Gropia“.⁶⁵ Rétrécissement (fr.) = strîmtare, îngustare (Deci : stenoză mitrală).⁶⁶ În text : „Blenița“.⁶⁷ În text : „Srașnicu“.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
185	"	"	Juvano Nicolae	Geniu 1	2	Buzău		Mizil	30	—	—	—	—	Febră reumatismală
186	"	"	Cărpitu Nae	Idem		Prahova		Ploiești	26	—	—	—	—	Idem
187	2 april	"	Diaconu Ion	Artil. 1	6	Romanați		Gostăvețu	22	—	—	—	—	Febră tifoidă
188	3	"	Dușu Ion	Idem 2	de- tașat	Buzău		Cilibia	23	—	—	—	—	"
189	"	"	Iordachi Nicolae	Idem 1	idem	Dolj		Caraula	23	—	—	—	—	"
190	"	"	Dincă Froni	Idem 2	idem	Buzeu		Briaza	22	—	—	—	—	"
191	4 april	"	Dumitrescu Dumitru	Inf. 6	1	Ilfov		București	20	—	—	—	—	"
192	4 april.	soldat	Ungureanu Ion	Inf. 6	1	Dolj		Belcinu	23	—	—	—	—	Febră tifoidă
193	5	milițian	Ioan Pascal	milițian		Covurlui		Galați	21	—	—	—	—	"

Răniții prizonieri turci — la luarea Plevnei 28/10 noiembrie 1877.

1	20 oct.	soldat	Ahmet Ibrahim 1877	de la armata din Rahova				—	—	—	1	20 oct.	Ablatia membrului inferior stîng în direcția articulației genunchiului, gangrenă. Moribund.
2	2/14 dec.	"	Ahmet Isin		Plevna			—	—	1	—	4 dec.	Ablatia falangenei și falangetei indicatorului drept.
3	"	"	Ali Ahmet		"			—	—	1	—	"	Idem Idem Idem
4	"	"	Mahter Selim		"			—	—	1	—	20/12	Fractura maxilarului inferior drept.
5	"	"	Iomer Mahmuth		"			—	—	1	—	"	Seton la articulația cotului drept.
6	"	"	Ahmet Zinficar		"			—	—	1	—	4 dec.	Seton la gamba dreaptă
7	"	"	Musteța Muhmet		"			—	—	1	—	"	Ablatia falangetei indicatorului drept.
8	"	"	Bechir Dalip		"			—	—	1	—	"	Seton la 1/3 inferior brațului stîng.
9	"	"	Ali Ibrîș		"			—	—	1	—	"	Seton în regiunea cervico-scapulară stîngă
10	"	"	Hamil Amza		"			—	—	1	—	"	Rănire în regiunea cervicală

⁶⁸ În text : „Ostavețu”.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
11	"	"	Saiu Bechir Mehmet			"			—	—	1	—	16/28 dec.	Rănire în reg. maxilarului inferior — fractura claviculei stîng.
12	"	"	Ramazan Ilias			"			—	—	1	—	"	Rănire la coapsa dreaptă
13	"	"	Mustafa Ahmet			"			—	—	1	—	4 dec.	Seton la coapsa stîngă și adenită inghinală
14	"	"	Tair Hasan			"			—	—	—	1	10/22 dec.	Seton la 1/2 brațului stîng cu fractura humerusului (gangrenă foudroyantă a feselor drepte) De ltr.
15	2/14 dec. 1877	"	Sec Osman			"			—	—	1	—	4/16 ec.	Seton la obrazul stîng.
16	"	"	Omer Sain			"			—	—	1	—	"	Congelația și căderea parțială a degetului V de la ambele picioare
17	2/14 dec. 1877	soldat	Imer Denis			Plevna			—	—	—	—	24 ian 1878	Seton la brațul stîng cu fractura humerusului (transferat Div. 2-a)
18	"	"	Mustafa Ismail			"			—	—	—	1	18 ian 1878	Seton la palma mîinii stînge, început de gangrenă. Fractura oaselor
19	"	"	Sali Soleiman			"			—	—	1	—	4/16 dec.	Exchoriația în regiunea toracică laterală stîngă.
20	"	"	Miecrulun Hasan			"			—	—	1	—	16/28 dec.	Rănire pe față externă a gambelor drepte
21	"	"	Ibraim Mehmet			"			—	—	1	—	4/16 dec.	Rănire la urechia stîngă cu tumefacția regiunii coronale.
22	"	"	" Mustaba			"			—	—	1	—	"	Abces sub[cutan]ian (vindecat)
23	"	"	Sali Veli			"			—	—	1	—	"	Rănire în regiunea temporozigomatică dreaptă și enterită.
24	"	"	Muhabel Sabi			"			—	—	1	—	"	Ablatia mediului și falgangetei indicatorului stîng
25	"	"	Arabu 1 ^o			"			—	—	1	—	"	Sănătos

1	2	3	4	5	6	7	9	10	11	12	13	14	15
26	"	"	Arabu 2 ^o			"		-	-	1	-	"	Rănire la indicatorul drept
27	"	"	Mehmet Ibraim			"		-	-	1	-	"	Bronșită și reumatism muscular
28	"	"	Nebin Ali			"		-	-	1	-	"	Seton la gamba stângă
29	"	"	Somer Nebi			"		-	-	1	-	"	Rănire la călcâiul stâng
30	"	"	Ali Hüselin			"		-	-	1	-	16/28 dec.	Seton la 1/3 inferior braț drept, gangrenă.
31	"	"	Hüselin			"		-	-	1	-	"	Combustia feței și mâinilor
32	"	"	Hünelu			"		-	-	1	-	13 febr 1878	Congelația ambelor picioare (tetanos subacut).
			Inali			"		Transferat la Spitalul Primăria.					
			Mustafa			"		-	-	0	-	27 ian	Seton la articulația cotului stâng (transferat Divizia 2-a)
33	"	"	Ali Bechir			"		-	-	1	-	4 ian. 1878	Seton la 1/3 inferior antebrațul stâng, cu fractura cubitului (s-a scos proiectilul).
34	"	"	Ahmet Osman			"		-	-	1	-	15/27 dec.	Rănire în regiunea temporală stângă, cu fractura maxilarului superior. Meningo-encefalită
35	2/14 dec. 1877	soldat	Mehmet Mehmet			"		-	-	1	-	22/12	Seton la brațul drept cu fractura humerului
36	"	"	Hasan Hüselin			"		-	-	1	-	"	Seton la brațul stâng cu fractura humerului.
37	"	"	Ali Suli			"		-	-	1	-	16/28 dec.	Seton la 1/3 inferior antebrațul stâng cu fractura radeului.
38	"	"	Nesim Rislim			"		-	-	1	-	"	Seton la 1/3 inferior antebrațul drept cu fractura radeului.
39	"	"	Husein Mehmet			"		-	-	1	-	20/12 - 1	Seton dublu la palma dreaptă, unu la police, cu fractură; altul în reg. hypotenară.
40	"	"	Ramadan Sefel			"		-	-	1	-		

Veniți de la corturile spitalului Primăriei

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
41	"	"	Veniți de la corturile din Grădina Pusică	Hasan Mustafa Abdul Hamid		"			—	—	1		7/19 dec. 20/12	Seton la gamba dreaptă
42	"	"				"			—		1	—		Rănire la policele drept și flegmon la gamba stîngă.
43	"	"		Hamdi Haller		"			—	—	1	—	16/28 ian.	Seton la brațul drept și spate
44	"	"		Ali Ismail		"			—	—	1	—	"	Fractura maxilarului in- ferior
45	"	"		Mehmet Ismail		"			—	—	0	1	12/1 ian.	Seton la fesa stîngă. Fe- bră tifoidă.
46	"	"		Ahmet Mehmet		"			—	—	1	—	13febr.	↑ Congelația ambelor picere
										Transferat la Pri- mărie				
47	"	"		Iahin Hysein		"			—	—	—	1	24/12- 5/1	Seton la antebrațul drept cu fractura cubitului co- minutivă și rănire pe fața dorsală a miniei stînge. Abces metastatic în ar- ticulația genunchiului stîng.
48	"	"		Ali Mehmeth		"			—	—	—	1	22/12- 3/1	Rănire în regiunea lom- bară
49	7/19	"		Abdulah Emlula		"			—	—	1	—	22/12- 3/1	Seton la brațul stîng cu fractura humerului.
50	"	"		Mustafa Omer		"			—	—	—	1	20/12- 1/1	Seton la brațul drept cu fractura humerului
51	"	"		Aziz Mehmet		"			—	—	—	1	7/19 dec.	Seton la ambele gambe și coapsa dreaptă. Tetanos adus de la Dumba).
52	13/25	"		Mahmut Mehmet		"			—	—		—	22/12 dec.	Rănire la scapula dreaptă (proiectilul înăuntru)
53	13/25 dec. 1877	soldat		Mahmut Mahmut		"			—	—	1	—	16/28 dec.	Rănire la degetul mare piciorul drept.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
54	19/31	"	Veniți de la corturile Spitalului Primăriei	Osman Mahmet		"			—	—	—	1	26/12-7/1	Congelația ambelor picfe	
55	"	"		Bairan Husein		"			—	—	1	—	20/12-31"	Hemorolde.	
56	"	"		Osman Hasan		"			—	—	1	—	22/12 3"	Enterită	
57	"	"		Mahmut Hasan		"			—	—	—	1	12 febr.	Congelația picerelor	
58	"	"		Mehmet Ali		"					1	—	13 febr.	—	
Transferat la Spît. Primăriei.															
59	"	"		Isuf Ali		"						—	1	24 ian. 1878	Febră tifoidă intercurrentă a produs moartea (un picior numai) †
60	19/31	"		Mehmet Ali		"						0	—	22/12 3 dec.	Congelația piciorului drept †
61	"	"		Temur Bechir		"				—	—	1	—	20/12-1 ian.	Reumatism muscular
62	"	"		Ali Ahmet		"				—	—	1	—	"	"
63	"	"		Mehmet Mechiș		"				—	—	1	—	"	" Enterită
64	27/12	căpitan	Veniți de la „Independența” dr. Ruso	Osman Mahamet		Cetaca	transferați la Divizia 2-a				1	—	1 febr 1878	Fractura tibiei drepte 1/3 inferior; aplicat ghips	
65	"	"		Mahmuth Asan		Stambul			—	—	1	—	idem	Flegmon al coapsei stinge	
66	"	soldat		Ismail Ali		Iurtupeaza	—		—	—	1	—	4 ian. 1878	Fractura brațului drept; aplicat ghips.	
67	28/12(ai noștri)	"		Osman Asan		Anatolia			—	—	1	—	"	Seton la gamba stingă	
68	"	"		Ahmet Meineti		Constanti-nopol			—	—	1	—	"	Seton la antebrațul sting.	
69	"	"		Cursutl Beiti		Anatolia			—	—	1	—	"	Rănire la gamba dreaptă, deasupra articulației ti-bio-tarsiană drepte.	
70	"	"		Mușir Husnel		—				—	—	1	—	"	Seton al părților mol ale toracelui, cu fractura spe-nei homoplatei drepte. În-trare în reg. sternare —

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://adxenopol.academiaromana-is.ro>

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
71	"	"	Mahmut Sefel			—			—	—		1	6 ian. 1878	conternat coatele, eșire prin homoplate. Seton al miniei stînge, cu fractura metocarpului al 4-lea. Congelație. Febră tifoidă. ↑ Seton al humerului drept.
72	"	"	Abdul Ali			Anatolia					1	—	4 ian. 1878	Seton al părților moi ale toracelui, în partea stîngă
73	28/12 dec. 1877	soldat	Hysnei Mahmet						—	—	1	—	4 ian. 1878	Seton al părților moi ale toracelui, în partea stîngă
74	"	"	Mahmet Mehmet						—	—	1	—	"	Seton la gît și humerul drept cu paralizia membrului superior drept.
75	28/12 dec.	"	Osman Regipi			Anatolia			—	—	1	—	4 ian. 1878	Seton cu fractura humerului stîng.
76	"	"	Soleiman Soleiman						—	—	1	—	"	Seton la gamba stîngă.
77	29/12	"	Asan Imin			Osman-bazar			—	—	0	—	27 ian. 1878	Adenită axilară dreaptă și seton cu fractura tibiei și ³⁰ articulației tibea-tarsiene — stînge; aplicat ghips
78	"	"	Regip Icub			Limap			—	—	1	—	4 ian. 1878	Seton la antebrațul dreptu
79	"	"	Soleiman Içşar			Pristine			—	—	1	—	"	Perdere a ochiului drept și cheratita cu hypopyon stîng.
80	"	"	Asan Tahir			Haschiu			—	—	—	1	1/ian. 1878	Congelație și enterită ↑
81	"	"	Asan Mustafa			Saphaopol			—	—	(0)	—	27 ian. 1878	Rănire 1/3 inferior coapsei cu fractura femurului și hydorthrasa genunchiului (bala internă) fractură cominutivă.
82	"	"	Osman Mustafa			Chili			—	—	1	—	4 ian. 1878	Seton la gamba dreaptă
83	"	"	Sali Nuredin			Rizren			—	—	0	—	27 ian. 1878	Rănire la coapsa dreaptă, 1/3 superior

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
84	.	.	Veli Musadu			Sevas			Transferat divizia 2-a — — 1 — 4 ian. 1878				Adenită inguinală dreaptă și seton la articulația genunchiului, partea in- ternă.	

Finele 1877
Prizonierii intrați în anul 1878

1	10 ian.		Ahmet Ali						—	1	—	—	5 febr.	Bronșită și reumatism. (trimis la corpu).
2	" "		Chahamil Ahmet						—	1	—	—	"	Idem Idem (trimis la corpu)
3	" "	căpitan	Mehmet Ismail						—	—	—	—	13 febr.	Reumatism muscular și febră continuă
									Transf. la			1		
4	" "	soldat	Ahmet Ali						—	—	—	—	19 ian	Dizenterie
5	" "	"	Mehmet Husein						—	—	—	—	17 "	Dizenterie
6	" "	"	Asan Abdulah				Transferați la Polymeride		—	1	—	—	13 febr.	Bronșită
7	" "	"	Isuh Mustafa						—	1	—	—	13 febr.	Enterită
8	" "	"	Soleiman Ali						—	1	—	—	5 febr.	Enterită. Trimis la corpu.

ADDENDA ET CORRIGENDA

Cu greu, o cercetare istorică întemeiată pe documente s-ar putea socoti vreodată definitiv încheiată. Întotdeauna, se află, după încheierea ei, un document — până atunci inedit — cu o informație nouă, sau un altul, tipărit, dar nu acolo unde te-ai fi indemnna să-l cauți, ori într-o formă sub care nu te-ai așteptat să-l găsești! Mai ales atunci când un asemenea document confirmă sau infirmă o ipoteză, când completează sau nuanțează până la schimbare o anume imagine, el trebuie numaidecît comunicat acelor care au folosit studiul căruia i-a lipsit. Un nou studiu, firește, nu se face. Și atunci, o adunare de asemenea „addenda et corrigenda” — împreună cu acele constatări mărunte, care se fac la tot pasul într-o cercetare, dar căreia îi sînt colaterale sau total străine și care nu pot constitui, ele însele, subiecte de articole ori studii întregi — devine o necesitate.

Din aceste considerente, adăugînd și corectînd informația unor lucrări mai vechi sau mai noi, comunicînd și cîteva constatări mărunte, am încredințat tiparului notele de față.

1. „Cozial” = Cozia.

Într-un scurt articol, publicat în 1934, regretatul prof. Constantin C. Giurescu a localizat satul *Cozial* — unde călătorul Ghillebert de Lannoy l-ar fi întîlnit, după propria-i mărturie, pe Alexandru cel Bun în anul 1421 — în vechea braniște a Bohotinului, unde există un sat *Cozia*¹, atestat la 6 februarie 1431 sub forma unei prisăci care „este la Bohotin, pe Cozia”². Întrucît în volumul întîi al colecției *Călători străini despre țările române* Maria Holban a socotit că discuția asupra identificării este nerezolvată³, prof. Giurescu a revenit asupra localizării propuse mai de mult, susținînd-o în continuare ca fiind „una din localizările care pot fi considerate drept sigure pentru toți cei familiarizați cu geografia istorică și cu toponimia”⁴.

Dacă identitatea *Cozial* = *Cozia* se admite, atunci trebuie să adăugăm încă o Cozie, alături de cea din braniștea Bohotinului, ca loc posibil al întîlnirii cavalerului de Lannoy cu principele Moldovei. Ea este menționată în documentul din 3 aprilie 1488, prin care Ștefan cel Mare a dăruit Putnei satul Cozminul, din

¹ Constantin C. Giurescu, *Întîlnirea lui Guillebert de Lannoy cu Alexandru cel Bun*, în „Revista Istorică Română”, IV, 1934, p. 286—287.

² *Documenta Romaniae Historica (D.R.H.)*, A, Moldova, vol. I, p. 150.

³ *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 61.

⁴ Constantin C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 155.

ținutul Cernăuților; în descrierea hotarelor acestui sat, apare „baia Coziei”⁵ — în textul slav, e folosit termenul *ruda*⁶ — ceea ce înseamnă că era o exploatare minieră în punctul numit Cozia. La 1488, Ștefan cel Mare arată că satul Cozminul era proprietatea sa, probabil făcea parte din domeniul domnesc. Ori, dacă Gillebert de Lannoy a intrat în Moldova pe la Hotin, drumul spre Suceava — unde se cuvenea să meargă, pentru a-l întâlni pe domnul țării — trecea prin Cernăuți și Siret; satul Cozmin era lateral drumului dintre aceste două orașe. E posibil ca, parcurgând drumul dintre Cernăuți și Siret îndreptându-se spre Suceava, cavalerul să fi fost anunțat că domnitorul nu se afla în capitala țării, ci în satul său, Cozmin, iar întâlnirea s-a putut produce la Cozia din marginea Cozminului. În felul acesta, „Cozial”-ul lui Lannoy s-ar localiza pe traseul călătorului, într-un sat care a aparținut, realmente, domnilor moldoveni, și ar rămîne doar confuziu — și explicabilă, și acceptabilă — între Cozmin, Cozia și „Cozial”⁷.

2. O explicație care nu s-a dat

Numele pretendentului care, în 1486, a încercat să cîștige, pentru sine, tronul Moldovei, de aproape trei decenii ocupat de Ștefan cel Mare, și pe care acesta l-a învins „la Bulgari, pe Siret”, ne e dat, în vechile cronici, în formele: Hroet, Hronet, Hroniut, Hronodă⁸. Discutind acest nume, N. Iorga susținea forma Hronotă, care „ar avea măcar un rost de formă” (prin comparație cu Dobrotă, Capotă etc.), în timp ce Hroet „n-are nici un sens, dar dedesuptul acestei porecle era numele adevărat al celui care se dădea, probabil, drept fiul lui Petru Aron”⁹. La fel a explicat acest nume și prof. C. Cihodaru, care a formulat ipoteza că „în arhetipul cronicilor moldovenesti din sec. XV, numele a avut forma „Aronotă Petre”, adică „Petru, fiul lui Aron”¹⁰.

Ar mai fi o explicație — care, după cîte știu, nu s-a dat — pentru acest nume, destul de straniu și pe care l-am bănuțat a fi, de fapt, o poreclă. În adevăr, într-un act particular, datat 5 aprilie 1661, se menționează că a fost scris *въ днѣ Штефан Хроютъ, сынъ Василіа вождѣ*¹¹. Ștefan cel slăbănog e, cum se vede, fiul lui Vasile vodă Lupu.

Nu este exclus ca și pretendentul Petru de la 1486 să se fi „remarcat” printr-o fragilă constituție fizică, și porecla va fi fost, în acest caz, aceeași: *хроютъ*. Derivînd, probabil, din adjectivul *хромъ* care înseamnă *șchiop, paralytic*¹², forma aceasta o avem atestată și pentru veacul al XVI-lea, la un Drăgan Hroit (*Хроитъ*) menționat în 1575¹³.

Ar fi de controlat, în textele slave, formele pe care le îmbracă acest cuvînt, înainte de a accepta echivalența Hronotă (Hroet) Petru = Petru cel Slăbănog. (sau Șchiop).

⁵ Documente privind istoria României (D.I.R.), A, 2/XV, p. 92.

⁶ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 334; v. și p. 338, n. 2.

⁷ O altă Cozia a fost pe valea Bistriței; e menționată într-un document din 10 octombrie 1459, scotit, însă, „un fals, alcătuit de călugării bistrițeni, pentru a-și justifica stăpînirea braniștei din jur, probabil la sfîrșitul secolului al XVI-lea” (D.R.H., II, p. 421). Falsul anulează obiectul actului (dania), dar nu și toponimele cuprinse în el (sînt menționate în documente ulterioare — cf. *ibidem*; se adaugă și documentul din 27 decembrie 1591, publicat de Paul Mihail în „Studii”, 2/XVII, 1964, p. 253). Această Cozie, însă, ca și cea din braniștea de la Bohotin, nu era pe traseul firesc al călătorului. Cf. și observațiile Mariei Holban, pe marginea cărții lui C. C. Giurescu, în „Revista de istorie”, 6/31, 1978, p. 1077—1081.

⁸ *Croniclele slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 11 (20), 36, 46—47 (51), 59 (64), 72.

⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, București, 1937, p. 216.

¹⁰ În „Studii și cercetări științifice” (S.C.Ș.), istorie, Iași, 1/VII, 1956, p. 182, n. 1 (recenzie la B. Cîmpina).

¹¹ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, 1, p. 172.

¹² Cf. și I. I. Sreznevskii, *Materiali dlia slovarea drevnerusskogo iazika*, Moscova, 1903, vol. III, col. 1407, sub voce.

¹³ *Revista „Teodor Codrescu”*, 4/V (1 sept. 1935), p. 49—51.

¹⁴ Ștefan S. Gorovei, *Autour de la paix moldo-turque de 1489*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 3/XIII, 1974, p. 542—543.

3. La relațiile moldo-otomane

Într-un studiu apărut în 1974, observăm că ducerea haraciului la Poartă pare a fi fost o atribuție obișnuită a marelui logofăt; de aici ipoteza că în 1489 cel care a dus haraciul și a restabilit relații convenabile cu Poarta a fost logofătul Ioan Tăutu¹⁴.

O însemnare, păstrată într-o copie polonă și datată de copist 1532, confirmă această ipoteză: „darurile pe care voievodul Moldovei le dă sultanului și unor pașale” erau trimise la Istanbul „prin cancelarul său, ori prin marele său hatman”¹⁵.

Mai era de observat că cele câteva știri despre ducerea haraciului în secolul XV sau la începutul celui următor datează, toate, din vară. Aceeași însemnare oferă explicația: darurile erau trimise la termen fix, haraciul fiind prezentat în ziua de Sf. Gheorghe (23 aprilie). În adevăr, o chitanță, semnalată nu de mult și confirmând primirea haraciului pentru anul financiar 1542/1543, e datată 30 aprilie 1543¹⁶. O altă chitanță, de același gen, e datată 5—15 mai 1566¹⁷.

E de adăugat că cea mai veche copie a cronicii lui Grigore Ureche (datată 1660—1670) nu conține capitolul despre solia logofătului Tăutu la Poartă, pentru „închinarea Moldovei”, sub Bogdan al III-lea¹⁸, de unde concluzia că informațiile respective au fost introduse de interpolatori, după tradiția orală¹⁹ — din care a receptat și Ion Neculce două „cuvinte” referitoare la același fapt — sau după alte izvoare.

Vom reveni, într-un studiu special, asupra tuturor acestor chestiuni, în legătură cu evoluția raporturilor moldo-otomane pînă la 1572.

4. La domnia ereditară a Movileștilor²⁰.

Tratatul turco-polon din anul Hegirei 1007, din care ambasadorul olandez la Poartă reproducuse, în 1613, pasajul referitor la domnia ereditară a Movileștilor²¹, a fost publicat, de curînd, în întregime²². El datează chiar din prima zi — 7 Muharrem — a anului 1007 H., adică din 4 august 1598²³; se constată, din compararea textelor, că ambasadorul olandez era foarte bine informat (e posibil să fi avut la îndemînă chiar o copie a tratatului).

De această problemă s-a ocupat, în 1867, B. P. Hașdeu. Într-un studiu publicat atunci, el a reproduș, din cronică lui Piasecki, un pasaj în care acest scriitor polon — amestecînd, de altminteri, cronologia — arată că, la moartea lui Ieremia Movilă, „i-a urmat în domnie fiul său mai mare, Constantin”²⁴. La fel, N. Istvanffy, în *Regni Hungarici Historia* (1622), afirmă că succesorul lui Ieremia a fost „fiul său minor, în vîrstă de 13 ani”, care fusese recunoscut ca moștenitor și de împă-

¹⁴ Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, Supliment II, 1, p. 66.

¹⁵ Mihai Maxim, *Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie entre les années 1538—1574*, în „AIESEE, Bulletin”, 2/X, 1972, p. 235.

¹⁷ Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, I, București, 1976, p. 83.

¹⁸ Gh. Cardaș, *Odiseea celui mai vechi manuscris inedit al cronicii lui Grigore Ureche*, în „Mitropolia Olteniei”, 5—8/1970, p. 569.

¹⁹ *Ibidem*, p. 570.

²⁰ Ștefan S. Gorovei, *O lămurire: domnia ereditară a familiei Movilă*, în „Revista de istorie”, 7/28, 1975, p. 1091—1094.

²¹ *Ibidem*, p. 1092 (după N. Iorga, „Doamna lui Ieremia vodă”, în *ARMSI*, s. III, t. XXXII, 1910, p. 36 și 38).

²² Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 142—143.

²³ În articolul citat *supra*, n. 20, am considerat — după raportul olandez — că tratatul e din 1599, remarcînd, însă, că „de fapt, anulul Hegirei 1007 îi corespunde intervalul 4 august 1598 — 23 iulie 1599” (n. 12).

²⁴ B. P. Hașdeu, *Constantin Movilă. I. Cînd oare s-a suit pe tron Constantin Movilă?*, în „Arhiva istorică a României”, III, 1867, p. 62.

ratul Rudolf al II-lea, și de regele Mathias de Habsburg al Ungariei²⁵. Și un francez, Baudier, într-un *Inventaire de l'histoire générale des Turcz*, apărut la Paris în 1617, cunoștea aceeași succesiune²⁶.

Atît Baudier, cit și Istvanffy, punînd moartea lui Ieremia la 1608, afirmă că, în acel an, Constantin avea 13 ani; firește, anul 1608 nu se poate primi, dar vîrsta tînărului prinț cred că e corectă — în orice caz, se potrivește mai bine decît cea dată de Joppecourt (8—9 ani la 1608) — și, raportînd-o anului 1606, rezultă că întîiul fiu al lui Ieremia Movilă s-a născut la 1593.

5. La documentele lui Miron vodă Barnovschi

În volumul XIX al colecției *Documenta Romaniae Historica*, întocmit de H. Ralambie Chircă (București, 1969), se află două documente emise de cancelaria lui Miron vodă Barnovschi, și date: Iași, 7 august 1627 (nr. 227) și — desigur, tot Iași — 8 august 1627 (nr. 228). Includerea lor în volum, cu aceste datări de timp și loc, se datorește, presupunem, unui lapsus memoriae: toată vara anului 1627, Miron Barnovschi, a fost la Oceakov, în cunoscuta expediție în care a avut de jucat un rol așa de însemnat, dar și de primejdios²⁷.

Din chiar documentele publicate în același volum, se vede că la 11 iunie 1627 domnul și boierii erau la Toderești pe Bîc (numerele 220—221), loc pe care îl vor părăsi două zile mai tîrziu, cînd documentele sînt date „în tabără” (numerele 222—223). La 6 iulie, domnul era la Tighina²⁸, iar de la 11 iulie pînă la 14 septembrie a trimis în Polonia mai multe scrisori, date „sub Oceakov”²⁹. Mai mult decît atît: la 5 august, din Iași, scriau în Polonia „administratorii Țării Moldovei”, Dumitrașco Ștefan mare logofăt și Ianache Catargi mare postelnic³⁰.

Așadar, la 7 și 8 august 1627, Miron Barnovschi nu putea fi în nici un caz la Iași! Am fi fost în dilemă, dacă actele respective s-ar fi păstrat în original; dar primul e o copie, iar al doilea — un rezumat. Ele trebuie redatate sau — în cazul imposibilității acestei operațiuni — trecute în rîndul actelor cu data greșită³¹.

6. La genealogia familiei Cîrjă

Nu de mutl, a fost adus în atenția cercetătorilor *Manolache Cîrjă* (1790—1855), poet care, după trecerea de un secol, pune sub semnul întrebării paternitatea lui Costache Conachi asupra unora dintre poeziile considerate pînă acum ca fiind create de cel din urmă³². Am dat, pentru cunoașterea ascendenței lui Manolache Cîrjă — proprietar la Cîrja, Oncești și Ghibărteni — o sumă de amănunte³³, privind pe Cîrjeștii din sec. XV—XVI — Iliăș și Șandru Cîrjevici — și pe cei din sec. XVII—XIX, cuprinși în spița — din păcate, nelegată de cei vechi — alcătuită la 1815 de fratele poetului³⁴. Observam, atunci, că din acea spiță

²⁵ *Ibidem*, p. 77.

²⁶ *Ibidem*, p. 73.

²⁷ Aurel H. Golimas, *Domnul Moldovei Miron Moghilă Barnovschi*, Iași, 1933, p. 24—26.

²⁸ Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, Supliment II, 2, p. 539—540.

²⁹ *Ibidem*, p. 540—561.

³⁰ Gh. Duzinchevici, *Miron Barnovschi Moghilă și Polonia*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj”, VI (1936—1938), p. 205—206.

³¹ Cazul acesta pledează — alături de alte considerente — pentru reluarea unei tradiții mai vechi în cercetările istorice: întocmirea *itinerariilor princiare* — în cazul nostru, ale domnitorilor români — înainte de a se întreprinde o cercetare.

³² N. A. Ursu, *Un poet moldovean necunoscut: Manolache Cîrjă*, în „Cronica”, X, nr. 4 din 24.I.1975, p. 8; idem, *Poetul moldovean necunoscut Manolache Cîrjă și paternitatea unor versuri atribuite lui Conachi*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXV, Iași, 1976, p. 15—38.

³³ Ștefan S. Gorovei, *Cîteva amănunte despre familia poetului Manolache Cîrjă*, în „Cronica”, X, nr. 17 din 25.IV.1975, p. 3.

³⁴ Gh. Ghibănescu, *Spița familiei Cîrjă*, în „Arhiva”, 3—4/VIII, 1897, p. 189—196; spița la p. 191.

sînt atestați documentar Ioan Cîrjă — diac (1798—1799), sulger (1803—1815), serdar, apoi ban (+1827) — și Andronache Cîrjă, menționat la 1785.

Un mănunchi de vechi documente covurluiene, publicate în 1937 de prof. C. Velichi³⁵, coroborate cu alte știri documentare, întregesc istoria acestei familii. Le consemnăm aici, atît pentru a putea fi, eventual, utilizate de viitorii biografi ai lui Manolache Cîrjă, cit și pentru completarea a ceea ce s-ar putea numi o fișă dintr-un viitor dicționar genealogic³⁶.

Un document din 27 decembrie 1493 — necuprins, sub această dată, în *D.I.R.*, 2/XV (1478—1500) — arată că Ștefan cel Mare a întărit atunci lui Stan Grama, Sima, Bodea și Bogdan, cumpărăturile făcute de ei la Sirbi (la virful Slivnei) și la Ghibarț (viitorul Ghibărteni)³⁷. La 15 martie 1531³⁸, Petru Rareș a întărit lui Medelian și lui Crăciun satul Oncești, cumpărat cu 200 zloți tătarești de la fiii lui Frățilă. Acest Crăciun este strămoșul Cîrjeștilor de mai tîrziu. La aceeași vreme, trăia și un *Alexandru Cîrjă*, folosit de Petru Rareș într-o solie la Moscova, în 1529³⁹, și al cărui prenume poate arăta o legătură cu Șandru Cîrjevici, pisarul din 1495—1499 (dacă nu cumva e o greșeală la mijloc și știrea se referă la cunoscutul diplomat Luca Cîrjă).

Pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea, știrile despre această familie ne lipsesc, deocamdată. Abia la 1609 apare un *Cîrjă* (nu i se menționează și prenumele), în calitate de cumpărător, alături de postelnicul Vrabie, de un Toma și un Crăciunaș, al satului Gotești pe Prut, la Tigheci⁴⁰. La acest Cîrjă se referă un document din 26 septembrie 1797⁴¹, prin care trei bătrîni, trecuți de 90 de ani, au dat o mărturie pentru hotarele satului Oncești pe Slivna. Ioan Cîrjă (viitorul ban) le ceruse să-i dea partea din Oncești care i se cuvenea de la strămoșul său David Cîrjă, ginerele lui Crăciunaș. Cei trei bătrîni s-au împotrivit inițial, motivînd că același Crăciunaș avusese cumpărătura și în hotarul moșiei Gotești peste Prut (ținutul Tigheci), pe care au stăpînit-o David Cîrjă și urmașii săi, Onceștii rămînînd exclusiv celorlalte rude. Logofătul Ioan Cîrjă le-a răspuns „că nești urmași lui David Cîrjă au stăpînit în moșia Goteștii numai a patra parte, ci au fost cumpărătura de însuși Gheorghită Cîrjă” — desigur, cel din 1609; urmașii celorlalți cumpărători de atunci sînt menționați sub numele de Vrabiești (descendenții postelnicului Vrabie) și Vergulești — fără să fi stăpînit nimic din partea lui Crăciunaș. Diferendul a ajuns la protopopul ținutului; acolo, cei trei bătrîni au mărturisit că „David Cîrjă au fost ginere bătrînului Crăciunaș”, așa că logofătul Ioan Cîrjă „au rămas să-și ia a treia parte din bătrînul Crăciun, din numita moșie Onceștii, dreaptă parte Saftei, fata bătrînului Crăciunaș, soția lui David Cîrjă”.

Acest din urmă personaj figurează în spița de la 1815 ca pîrcălab și fiu al lui Gheorghită [Cîrjă] hatman (!). Documentar, l-am constatat între 1682 și 1705. La 1682, ca descendent din fostul comis Vitolt, are o pîră pentru satul Vitolt, tot la ținutul Tigheci⁴². Nu știu dacă e același cu boierul Cîrjă, folosit în 1712/1713 drept sol la Moscova⁴³. Deși spița din 1815 îl arată ca fiu al lui Gheorghită

³⁵ C. Velichi, *Acte covurluiene*, în „Revista istorică”, XXIII, 1937, nr. 1—3, p. 82—94; nr. 4—6, p. 172—181.

³⁶ Am propus alcătuirea unui asemenea instrument de lucru, împreună cu un album genealogic românesc, în comunicarea *Un plan de lucru: Corpus genealogiarum*, prezentată la 27 martie 1974, în cadrul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie „N. Iorga” din București.

³⁷ C. Velichi, *op. cit.*, p. 173.

³⁸ *Ibidem*, p. 80—81 și 173. Cf. *D.I.R.*, A, 1/XVI, p. 330.

³⁹ P. P. Panaitescu, *Petre Rareș și Moscova*, extras din volumul „În memoria lui Vasile Pârvan”, București, 1934, p. 8.

⁴⁰ *D.I.R.*, A, 2/XVII, p. 256.

⁴¹ C. Velichi, *op. cit.*, p. 88—90.

⁴² *Catalogul documentelor moldovenești*, IV, nr. 750, p. 178; alte mențiuni: *ibidem*, nr. 790, p. 186 (1683); nr. 1114, p. 251 (1687); nr. 1206, p. 272 (1689); nr. 1252, p. 283 (1690); N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 36 (1698/1699); *Catalogul documentelor moldovenești*, V, nr. 499, (1705).

⁴³ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. II, București, 1959, p. 276.

Cîrjă — care ar fi cel din 1609 — cronologic, această filiație pare imposibilă.

Urmaș în a patra generație, Ioan Cîrjă (tatăl poetului) a fost acela care, prin repetate cumpărături, a refăcut starea materială a ramurii sale. Actele covoirluene publicate de prof. C. Velichi acum patru decenii îl arată făcînd aceste cumpărături începînd din 1793, cînd era diac; după 1799 a devenit sulger (1803, 1809, 1812, 1814, 1815) și apoi ban.

Aceiași familii îi aparține — fără să pot preciza cum — cunoscuta actriță ieșană *Anicuța Cîrjă*, fiica lui Gheorghe Al. Cîrjă, născut în 1860 la Cîrja⁴⁴.

7. La genealogia Sioneștilor

Față de înverșunarea cu care a fost contestată genealogia familiei Sion înainte de „bătrînul Coșescu”, încercarea de a găsi ascendența adevărată a acestei familii a putut părea menită eșecului. În postfața pe care am dat-o ediției din 1973 a *Arhondologiei Moldovei*, am arătat că ar fi posibil ca adevăratul întemeietor al acestei familii să fie Sion (1558), fiul păhărniceului Dragotă (1531) și nepotul păhărniceului Cîrstea, menționați în două documente păstrate doar în copii slave moderne, ceea ce a putut fi un motiv de suspiciune, deși, cum am subliniat și atunci, nu aceste documente au fost invocate de Sionești atunci cînd și-au plămuit genealogia. Ca un argument pentru descendența familiei Coșescu (mai tîrziu Sion) din acest Sion de la 1558, aduceam atunci „revenirea, la fiul lui Războian, a prenumelui Sion, rarism — dacă nu chiar unic — în epocă și în documente. Din punct de vedere al generațiilor genealogice, Sion de la 1558 poate fi bunicul lui Ionașcu Coșăscu, la rîndu-i, bunicul celui alt Sion”⁴⁵. Un document, scăpat din vedere la data redactării postfeței respective, confirmă și existența lui Sion de la 1558, și descendența familiei Coșescu din el, și, implicit, autenticitatea actelor din 1531 și 1558. Este un zăpis, datat Iași, 29 aprilie 1632 — păstrat în original, la Biblioteca Academiei (al doilea original despre familia Sion!) — prin care Șcheauca și Marta, fiicele lui Gligor, nepoatele lui Sion, au vîndut „unchiului nostru, Ionașco Coșescul”, a șasea parte din Coșești pe Racova, partea tatălui lor⁴⁶. Deducem, de aici, că satul Coșești a fost împărțit inițial în două — desigur, între cei doi fii, Sion și Simion, ai păhărniceului Dragotă de la 1531 — și, mai apoi, partea lui Sion din Coșești s-a împărțit iarăși în trei. Legătura dintre Sion I (1558) și pîrcălabul Ionașco Coșescul (+1634), bunicul lui Sion II (1681), nu e încă stabilită; în genealogia plămuită de Sionești — dar bazată pe spița din 1801, care nu a fost „comandată” și „obținută”, ci e rezultatul unei hotărînicii⁴⁷ — tatăl fraților Ionașcu și Avram Coșescu poartă numele Dumitrașcu⁴⁸. Oricum, în lumina acestor constatări, cred că îndoiala se poate risipi: familia Coșescu (Sion) descinde din păhărniceul Cîrstea, de la începutul secolului al XVI-lea.

8. La genealogia și heraldica familiei Sturdza

La 6 septembrie 1908, Ioan Bogdan scria de la Moscova lui I. Bianu: „am găsit într-un act de la 1547 pecetea foarte bine păstrată a lui Sturdza postelnicul”⁴⁹. Documentul și respectiva amprentă sigilară nu par a fi intrat în circuitul științific; e de observat, însă, că la 1547 Ion Sturza era pîrcălab de Hotin, iar postelnic fusese în 1540⁵⁰. Pecetea în cauză ar putea ajuta la stabilirea descendenței Sturzeștilor din veacul XVII din acest postelnic (apoi pîrcălab de Hotin

⁴⁴ Cf. albumul *160 de ani de teatru românesc*, Iași, 1976, p. 175.

⁴⁵ Ștefan S. Gorovei, *Postfață* la ediția citată, p. 336.

⁴⁶ D.R.H., A, vol. XXI, p. 49. Adaug și documentul din 29 iunie 1635 (în copie la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”), prin care Vasile Lupu întărește lui Ionașco Coșescul încă o șesime din Coșești pe Racova, cumpărată de la Armanca, fiica Vasilcăi, nepoata lui Sion Coșescul.

⁴⁷ *Uricariul*, XXIII, p. 296—297.

⁴⁸ C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, ed. 1973, p.

⁴⁹ *Scrisori către I. Bianu*, vol. I, București, 1974, p. 263.

⁵⁰ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, București, 1971, p. 328.

și hatman) Ion Sturza, deocamdată neclară⁵¹. După cum, neclară este și ascendența acestui din urmă personaj, care se intitula, în 1546, *Ion Sturzea Ureachevici de la Șomuz*⁵², iar în 1553 — *Sturza Urechievici*⁵³, căci, așa cum a remarcat și prof. Const. A. Stoide, nu e cunoscută, pînă acum legătura dintre vechii Ureche și hatmanul Sturza⁵⁴.

Despre alcătuirea genealogiei familiei Sturdza — pentru care lucrările au început, se pare, chiar sub Ioniță Sandu Sturza⁵⁵ — sînt edificatoare amănuntele furnizate de Radu Rosetti⁵⁶.

9. Pe marginea „Mușatinilor“

Cîteva corecturi și adăugiri la această carte⁵⁷, care s-a bucurat de cîteva recenzii, una dintre ele remarcîndu-se printr-o rea credință care nu echivalează decît incompetența autorului ei în materia asupra căreia și-a luat îngăduința să emită judecăți de valoare⁵⁸. Ilustrația ultimei coperte reprezintă nu pecetea lui Aron vodă Tiranul (și acesta n-a domnit numai în 1591—1592, ci în 1591—1595), ci a pretendentului Aron vodă, de la 1550—1563. La p. 93, Ștefan Lăcustă e socotit „al IV-lea“ — evidentă greșeală, în loc de „al V-lea“. La p. 96, trebuie corectată afirmația că, în 1541, „la 23 ianuarie, Petru Rareș pleca din Istanbul“⁵⁹; în scrisoarea trimisă prietenului său Boldorffer din Bistrița, la 28 ianuarie 1541 de la vadul Silistrei, Petru Rareș arată că a plecat de la Sultan „am 9. tag Jenuari“ și a sosit la Dunăre la 23 ianuarie⁶⁰. Ori, încă de la sfîrșitul anului 1540, sultanul se afla la Adrianopol⁶¹; în adevăr, într-un raport trimis de la Constantinopol de Ieronim Laski lui Ferdinand de Habsburg la 5 februarie 1541 se arată clar că, reobținînd domnia Moldovei, Petru vodă „est ex Adrinopoli expeditus“⁶².

La genealogia și istoria vechii familii domnești sînt și cîteva adăugiri de făcut. Un document din 1438, recent semnalat, menționează — ca și Dlugosz — înrudirea lui Vlad Dracul cu Mușatinii astfel: „Dux Walachie (...) est sororius duorum ducum de Muldavia“⁶³. Aici, „sororius“ pare a fi mai degrabă „cumnat de soră“, decît văr; chestiunea merită a fi adîncită, întrucît ea va putea oferi indicații pentru înțelegerea poziției Moldovei față de luptele dintre Dăneștii și Drăculeștii din Muntenia.

⁵¹ Ștefan S. Gorovei, *Pe marginea unor studii de genealogie și heraldică*, în „Revista de istorie“, 8/30, 1977, p. 1536.

⁵² I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, București—Paris, 1926, pl. 77.

⁵³ Th. Holban, *Documente externe*, în „Studii“, 3/XVIII, 1965, p. 674; cu corecturile aduse de Const. A. Stoide, *O prețioasă culegere de documente externe moldovenești*, în tomul IV, 1967, al acestui Anuar, p. 233.

⁵⁴ Const. A. Stoide, *op. cit.*

⁵⁵ Ioniță Tăutul, *Scrieri social-politice*, București, 1974, p. 321: „Corespondențe pentru cercetare documenturilor familiei Sturzăști“.

⁵⁶ Radu Rosetti, *Amintiri*, vol. I, Iași, 1922, p. 231—234; idem, *Despre chipul în care a fost alcătuită genealogia familiei Sturdza*, în „Adevărul literar și artistic“ din 26 ianuarie 1930.

⁵⁷ Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976.

⁵⁸ Recenzia, semnată de Ovidiu Mureșanu, a fost tipărită în „Steaua“ (Cluj), nr. 11/1976, p. 48. Nu-mi sînt cunoscute contribuțiile istoriografice ale recenzentului, în baza cărora d-sa și-a îngăduit tonul acestei recenzii.

⁵⁹ Eroarea de dată provine de la N. Iorga, (*Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. II, 1925, p. 202), care, în traducerea scrisorii, a sărit mai multe cuvinte.

⁶⁰ Hurmuzachi-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 397.

⁶¹ *Ibidem*, p. 394—395. Vezi și Petru Rareș (vol. colectiv), București, 1978, p. 178.

⁶² Hurmuzachi, *Documente*, II, 1, p. 214.

⁶³ Virgil Ciocîltan, *Între sultan și împărat: Vlad Dracul în 1538*, în „Revista de istorie“, 11/29, 1976, p. 1777 (v. și idem, *La campagne ottomane de Transylvanie (1438) dans le contexte politique international*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, 3/XV, 1976, p. 440).

La Alexandru Lăpușneanu, merită să se sublinieze că acesta e, după Petru Rareș, al doilea domnitor moldovean de la care se cunoaște o semnătură⁶⁴. Amănunte despre fiii acestui domn, cu destine tragice, sînt în documentele turcești, recent editate⁶⁵; remarcăm, numai, că unul dintre ei, Ionașco, a fost trimis la Poartă, ca zălog⁶⁶ — unul dintre cei dintîi fii de domni moldoveni care au fost în această situație (după fiul lui Petru Rareș).

Cu privire la Ioan vodă cel Cumplit, știrile date la iveală de C. Rezachevici⁶⁷ arată că el era socotit, încă din 1551 — cînd, între 24 mai și 11 iunie, a încercat să ia tronul Moldovei — ca fiind „ex veteri Palatinorum Valachiae familia”. La 1556, era în slujba Porții — „Yuvan”, fiul lui Ștefan voievod — „trimis în provincia Caramania din Anatolia, ca să încaseze bani de la o feudă imperială”⁶⁸.

Un foarte interesant document, publicat încă din 1933 de Th. Holban, conține știri prețioase despre familia lui Iancu vodă Sasul, în exilul ei polonez, după moartea fostului domn⁶⁹. Această familie avea următoarea componență: „*Dunna*, *uxor illius* [Doamna Maria]; *Bochdan*, *puer illius*; *Domna Lianna*, *anni 11*; *Domna Knessna*, *anni 10*; *Domna Woynyka*; *Donna Despina*”, la care se adaugă „*Philippus*, *filius uxoris palatini*”. Față de cele scrise în Mușatinii⁷⁰, e de observat că acest document dă fiicelor lui Iancu Sasul aceleași nume ca și spița din 1571, alcătuită de Bogdan (viitorul Ștefan Bogdan); *Elena*, din această spiță, corespunde cu *Lianna* din documentul polonez și e, deci, una și aceeași persoană cu *Omeliana*. Sînt, totuși, și o *Cneajna* și o *Despina*, ceea ce întărește presupunerea că uneia dintre ele i s-a zis și *Chrysaphina*. În fine, avem anii de naștere pentru domnițele *Omeliana* (n. 1571 și moartă la 27 de ani, în 1598) și *Cneajna* (n. 1572).

Tot referitor la familia lui Iancu Sasul e un document din „1602”, adresat de „Nectarie, arhiepiscop al Primei Justiniane, Ohridei și întregii Bulgarii, Serbiei, Albaniei, Ungrovlahiei, Moldovei”, lui Bogdan „la casa ambasadorului Engliterei”⁷¹.

În sfîrșit, o știre despre fiica lui Iliș al III-lea (1666—1668), menționată de cronicarul muntean Radu Popescu și despre care scriam că viața ei „nu ne este, deocamdată, cunoscută”⁷² un document grecesc, datat „circa 1670” (dar poate fi și mai tîrziu) arată că „prea luminată și nobila domniță, doamna Elena, fiica fericitului domn Ilișcu vodă” a adoptat, împreună cu mitropolitul Auxentie de Cizic, o fată cu același nume, Elena⁷³.

10. Un arhitect uitat al Iașilor

Micul dicționar enciclopedic menționează (p. 1603) pe „SINGUROV (SUNGUROV), Mihail (sec. 19), arhitect și inginer rus. Stabilit la Iași în 1832; profesor de inginerie la Academia Mihăileană. A realizat „Obeliscul leilor” de la Copou și a reconstruit în stil neoclasic palatul domnesc și palatul Sturdza din Iași”.

⁶⁴ G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 283.

⁶⁵ Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 58, 85, 99—100, 112, 121.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 58.

⁶⁷ Constantin Rezachevici, *Prima încercare a lui Ion vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei, ca urmare a „turcirii” lui Iliș Rareș (iunie 1551), după un izvor polon inedit*, în „Revista Arhivelor”, 4/1975, p. 383—391.

⁶⁸ M. Guboglu, *Două călătorii în Turcia pentru cercetarea arhivelor Imperiului otoman*, în „Revista Arhivelor”, 1/1969, p. 223; autorul semnalează (p. 226) și un document — care trebuie să fie foarte interesant — din 1540, cu știri despre moartea lui Ștefan Lăcustă și înscăunarea lui Alexandru Cornea.

⁶⁹ Th. Holban, *Monetele curențe în Moldova și contravaloarea lor în Polonia la sfîrșitul sec. XVI*, în „Arhiva”, 3—4/40, 1933, p. 146.

⁷⁰ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 127.

⁷¹ „Revista Arhivelor”, 2/1961, p. 275—276 (recenzie de Victor Papacostea, care a făcut și datarea acestui document).

⁷² Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 164, n. 1.

⁷³ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 734.

Nota aceasta o reproduce, parțial, pe cea din *Dicționarul enciclopedic român*, vol. IV (p. 412). Întrucât activitatea acestui personaj este întru totul remarcabilă — și, se pare, mai puțin cercetată pînă acum — nu vor fi lipsite de interes precizările care urmează.

Neculai Singurov s-a născut în Rusia, la 1807. Asupra prenumelui, nu există nici o îndoială: se numea Neculai, și nu Mihail, cum apare în dicționarele menționate. Numele, în rusește, se scria *Sungurov*; în România, s-a folosit și forma *Singurov*, și *Singurof*⁷⁴. Din aceeași familie a făcut parte și un cunoscut revoluționar rus, *Nikolai Petrovici Sungurov* (1805 — ?), organizatorul unui „cerc revoluționar secret”, descoperit de autoritățile țariste în mai 1831; membrii cercului au fost arestați, iar Sungurov, condamnat la muncă silnică, a murit în Siberia⁷⁵.

Anul nașterii viitorului arhitect rezultă din diferite acte de stare civilă, inclusiv din actul de deces⁷⁶. Și-a făcut studiile la Petersburg — după tradiția familiei, ar fi studiat și în Elveția — venind în Moldova probabil în aprilie 1828 (după alte informații, ar fi venit în 1829, cu Kiselev); ca locotenent de geniu, a participat în 1829 la luptele de la Silistra⁷⁷. În 1830, a fost numit, împreună cu spătarul D. Carp, în proaspăt alcătuita Comisie arheologică pentru Moldova⁷⁸. Avansat căpitan în 1833⁷⁹, îl găsim, în acest an, angrenat în lucrările de modernizare a căilor de comunicație din Moldova⁸⁰, operă în care i s-au recunoscut, mai târziu, merite deosebite⁸¹. În 1835, cu gradul de maior, i s-a încredințat cursul de inginerie, la Academia Mihăileană, unde a funcționat între 1835—1838, fiind alături de cei care, în 1836, au protestat împotriva intenției domnitorului de a impune predarea în limba franceză⁸².

După planurile pe care le-a alcătuit, ca arhitect, s-a început construirea catedralei mitropolitane, s-a ridicat „Obeliscul cu lei” din Copou (1834) și s-a reconstruit palatul domnesc din Iași⁸³. Căsătorit, după 1830, cu Smaranda Codreanu (n. 1810) o nepoată de soră a poetului Constantin Stamati — a locuit, în Iași, în casa aflată azi la întretăierea străzilor 23 August și Gh. Asachi (fostă apoi a profesorului Climescu); nașterile copiilor săi sînt trecute în mitricile bisericilor 40 de Sfinți și Banu. A demisionat din armată în 1850⁸⁴, iar după pensionare s-a retras la moșia Ioneasa, dăruită de Mihail Sturdza, locuind, pînă la sfîrșitul vie-

⁷⁴ Așa cum îl găsim în *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. IX, p. 538.

⁷⁵ T. P. Passek, *Din ani îndepărtați. Amintiri* (în lb. rusă), 1963, vol. I, p. 510—511.

⁷⁶ *Starea Civilă, Fălticeni*: în 1872, la căsătoria fiicei sale Olga, avea 65 de ani; la moarte, în 1880, avea 73 de ani.

⁷⁷ G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, ed. II, București, 1962, p. 218, n. 11; în această lucrare, G. Bezviconi a dat primele amănunte mai precise despre N. Singurov.

⁷⁸ Gh. Balica, *Informații arheologice în materialele documentare din Arhivele Statului de la Iași*, în „Revista Arhivelor”, 2/1963, p. 138—139.

⁷⁹ G. Bezviconi, *op. cit.*

⁸⁰ L. Boicu, *Lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova în vremea administrației ruse din anii 1828—1834*, în S.C.S., ist., Iași, 1/XII, 1961, p. 112; lucrase și mai înainte, la „drumul oștenesc” Focșani-Tecuci-Bîrlad-Fălcu (ibidem, p. 113); v. și idem, *Căile de comunicație terestră în Moldova între 1834—1848* (I), în acest „Anuar”, IV, 1967, p. 90—91, și partea a doua a acestui studiu, în „Anuar”, V, 1968, p. 121.

⁸¹ G. Bezviconi, *op. cit.*

⁸² N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi, organizatorul școlilor naționale din Moldova*, București, 1962, p. 76—79 și 139.

⁸³ N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ed. II, Iași, 1913, p. 177 și 330; Scarlat Porcescu, *Catedrala mitropolitană din Iași*, Iași, 1977, p. 60—64 (se citează documente din care rezultă că Singurov era deja colonel în 1842).

⁸⁴ G. Bezviconi, *op. cit.*; L. Boicu, *Căile de comunicație...* (I), p. 91, arată, însă, că la 1854 a fost „avansat colonel și numit director al Departamentului lucrărilor publice”.

ții, în Fălticeni. În această ultimă perioadă, purta discuții pe cît de lungi, pe atît de misterioase cu un refugiat polon — venit în Moldova după revoluția poloneză din 1830—1831 — cavalerul Nestor Treter de Lubomir⁸⁵. În mod voit, colonelul Singurov a ținut în jurul său un vâl de mister : nu vorbea niciodată despre ru-dele lăsate în Rusia, iar în actul de deces — contrar uzanțelor — numele părin-ților săi lipsesc. A murit la 12 septembrie 1880 și a fost îngropat în cimitirul Timpești de la Fălticeni (unde, însă, mormîntul a dispărut). Dintre fiii săi, *Alexandru* — căsătorit cu Caterina Nicolescu, fiica lui Iosif Nicolescu, creatorul cu-noscutei burse de care a beneficiat și N. Iorga — a fost aghiotant domnesc în 1876 ; *Neculai* a fost maior și a lăsat urmași la Brăila, iar *Eugen*, a ocupat dem-nități locale la Fălticeni, unde a lăsat urmași. Dintre fete, *Maria* a fost căsătorită cu Enache Negruzzi (văr primar al scriitorului), iar *Olga* cu C. Botez-Forăscu, dintr-o cunoscută familie a locului.

O cercetare atentă și profundă, monografică, a vieții și activității lui N. Sin-gurov ar fi și interesantă, și utilă ; oricum, personajul o merită cu prisosință.

*
* *

În timp ce prezentul material se afla sub tipar, a apărut articolul semnat de Teodor Bojan și Ioan Gabor, *Contribuții cronologice la domniile lui Alexandru și Bogdan Lăpușneanu*, în „Revista de istorie”, 2/31, 1978, p. 329—332 ; notițele reproduse (și în facsimile) de către autori atestă că Bogdan al IV-lea a fost în-scăunat la 9 martie 1568, în timp ce Alexandru vodă, călugărit Pahomie, a mu-rit la 11 martie, fiind îngropat în mănăstirea Slatina la 14 martie. Era de obser-vat că *textele* acestor însemnări fuseseră publicate și de Radu Constantinescu, *Note privind istoria bisericii române în secolele XIII—XIV*, în „S.M.I.M.”, VI, 1973, p. 185—186 (nota 62), fără să atragă, însă, în mod deosebit atenția asupra importanței lor.

ȘTEFAN S. GOROVEI

⁸⁵ Informații de la C. Ghelleme, Fălticeni (strănepot al colonelului Singurov). Despre Nestor Treter de Lubomir, v. Artur Gorovei, *Din istoria culturală a Foltic-enilor*, în „Buletinul Muzeului Sucevei din Folticeni”, an. II, nr. 1 (1918), p. 21—22. Iași, 31 ianuarie 1978.

ISTORIA ROMÂNIEI

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977 (Biblioteca de arheologie, XXX), 390 p.

Bine cunoscut în lumea științifică prin valoroasele sale studii consacrate, printre altele, multiplelor probleme ale metalurgiei bronzului, prof. M. Petrescu-Dîmbovița adună la un loc în volumul de față depozitele de bronzuri de pe teritoriul României, ascunse în pământ în cursul unui întreg mileniu, aproximativ între secolele XVI și VI. i.e.n.¹ Lucrarea cuprinde: Cuvînt înainte (p. 7—8), Abrevieri (p. 9—14), Introducere (p. 15—37), Corpus-ul depozitelor de bronzuri de pe teritoriul României din Bronzul mijlociu pînă în Hallstattul tîrziu inclusiv (p. 39—165), Les dépôts des bronzes de la Roumanie. Résumé (p. 166—169), Pl. 1—403 (p. 170—374), Harta 1—10 (p. 375—384), Indicații privitoare la proveniența ilustrațiilor (p. 385), Indice de locuri (p. 387—390).

După cum rezultă și din cele de mai sus, cartea a fost concepută și realizată, în fond, ca un *corpus*, primul de acest fel în literatura noastră arheologică, cuprinzînd toate depozitele de bronzuri, cunoscute la ora actuală de pe teritoriul țării, atît cele publicate, cit și cele inedite, aflate în colecțiile din România sau ajunse în diferite muzee din străinătate. Astfel concepută, lucrarea nu include capitole speciale consacrate istoricului cercetărilor, tipologiei, cronologiei și tehnicii de prelucrare a obiectelor de bronz sau legăturii depozitelor cu așezările și necropolele contemporane, aceste probleme fiind discutate, în cadrul unor considerații generale, în paginile introducerii.

Astfel, în ce privește depozitele din Bronzul mijlociu (secolele XVI—XIV), se scoate în evidență interesul deosebit, manifestat încă din secolul trecut, față de aceste descoperiri, incluse în diferite lucrări monografice, de sinteză sau speciale, elaborate de cercetători din țară sau din străinătate. Dintre tipurile de obiecte din aceste depozite și descoperiri izolate de o atenție specială s-au bucurat săbiile și topoarele și, într-o oarecare măsură, apărătoarele de brat. Marea majoritate a acestor depozite provine din Transilvania, descoperirile fiind concentrate mai ales în nord-vestul acestei provincii, în aria culturii Otomani și, în măsură mai mică, în centrul Ardealului, în aria culturii Wietenberg. După conținutul lor, pot fi deosebite mai multe categorii de depozite; cele mai numeroase sînt cu arme, fapt din care s-a dedus caracterul războinic al purtătorilor culturilor Otomani și Wietenberg (menționăm că — avînd în vedere nu numai bogăția armelor, ci și tezaurele de aur și structura așezărilor — această teză a fost nuanțată recent în sensul unei stratificări sociale, al existenței, pe lîngă „poporul de rînd“, a unei aristocrații militare, suprapuse²). Se arată, în continuare, că diferiți specialiști au deosebit trei, respectiv două faze ale depozitelor, unii încercînd, totodată, și sincronizarea acestora cu fazele de dezvoltare ale culturilor Tei, Verbicioara, Vatina, Gîrla Mare, Pecica, Otomani, Wietenberg, Monteoru, Costișa. În privința cronologiei absolute, autorul pare a adopta datarea unor specialiști, care încadrează bronzul mijlociu dunărean între sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XIII-lea. Se cuvin menționate aici unele opinii mai noi, care nu au mai putut fi luate în considerație de autor, și prin care se încearcă datarea începutului perioadei discutate din

¹ Toate datele, menționate în continuare, se înțeleg, de asemenea, i.e.n.

² I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapest, 1975, p. 140, 171, 177.

regiunea Dunării de mijloc și de jos pe la 1700 sau chiar 1800/1700³, pentru Bulgaria fiind propusă o dată și mai veche (1900)⁴, fără îndoială exagerată, cel puțin în ce privește zona aflată la nord de Munții Balcani. Este însă posibil ca aceste date mai ridicate, chiar dacă se dovedesc juste, să nu afecteze prea mult cronologia absolută a depozitelor, cel puțin a celor cunoscute la ora actuală, căci și I. Bóna, de pildă, plasează primul său „orizont” de depozite abia la sfârșitul Bronzului mijlociu 2, datat în secolul al XVI-lea⁵. În sfârșit, se scoate în evidență faptul că potrivit rezultatelor analizelor spectrografice, executate de specialiștii de la Württembergisches Landesmuseum din Stuttgart, nu se pot stabili, deocamdată, deosebiri esențiale în compoziția metalului folosit în diferite faze.

Cum este și firesc, autorul stăruie mai mult asupra problemelor depozitelor de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului (secolele XIII—VIII), perioada de maximă înflorire a metalurgiei bronzului din spațiul carpato-dunărean, furnizind pînă acum peste 400 de depozite, dintre care 360 provenite din Transilvania. Studiind grupele regionale din perioada Bronzului târziu (secolul XIII), s-a putut constata că produsele puternicului centru metalurgic din Transilvania (împreună cu care au fost antrenate și unele piese de origine central-europeană) s-au răspândit, în afară de Dobrogea, în toate regiunile extracarpătice ale României și chiar mai departe spre est, în spațiul ucrainean, și într-o oarecare măsură și la sud de Dunăre, pe teritoriul Bulgariei. Obiecte de factură sud-dunăreană au fost descoperite în Dobrogea, Oltenia și, în mai mică măsură, în Muntenia. În sfârșit, unelele, armele și podoabele de origine răsăriteană caracterizează mai ales aria culturilor Noua și Coslogeni.

Dintre depozitele hallstattiene timpurii se remarcă în mod deosebit marile depozite-turnătorii de la Uioara, Spălnaca, Aiud (jud. Alba), Gușterița (jud. Sibiu), Cincu (jud. Brașov), Band (jud. Mureș) și Dipșa (jud. Bistrița-Năsăud), datele în Ha A 1, cu obiecte de bronz în greutate de cca 5000 kg, adică mai mult decît toate depozitele la un loc de la sfârșitul epocii bronzului din Transilvania. Această abundență a obiectelor de bronz este pusă în legătură cu exploatarea mai intensă a aramei, aurului și a sării, marile turnătorii aflîndu-se în apropierea zăcămintelor de sare. Un rol deosebit i se acordă și intensificării relațiilor de schimb, efectuate în deosebi pe bază de sare. Pe această cale s-au introdus probabil barele de cositor pur dinspre Boemia și Saxonia, perlele de chihlimbar dinspre nordul Europei, iar perlele de sticlă albastră dinspre sud. Autorul subliniază caracterul mai unitar al conținutului depozitelor de la începutul Hallstattului, ca și afluxul unor tipuri de origine central-europeană. Această observație ni se pare de o deosebită importanță, mai ales dacă avem în vedere vizibila uniformizare, în general, a monumentelor arheologice din această vreme, fenomen legat de formarea în bazinul Tisei și răspîndirea treptată pînă spre Nistru a grupelor complexului hallstattian timpuriu cu ceramica canelată, la care se adaugă apariția, în regiunea danubiano-balcano-pontică, a celui alt mare complex, cu ceramică imprimată, de tip Insula Banului-Babadag, fapte care nu sînt lipsite probabil de anumite semnificații de ordin etnic⁶.

În ce privește clasificarea cronologică a depozitelor, autorul adoptă sistemul lui H. Müller-Karpe, stabilind șase serii de depozite (Bronz D, Ha A 1—2, Ha B 1—3), încadrate în cite un secol fiecare, între 1300 și 700. Se menționează, în același timp, și dificultatea de a include unele depozite, cu tipuri de obiecte de o existență mai îndelungată sau din două faze care se succedă, între aceste cadre fixe. Oricum, ordonarea depozitelor din Bronzul târziu și Hallstattul timpuriu în seriile menționate este o importantă realizare a arheologiei noastre. Pornind de la această clasificare, va fi posibilă, poate, în viitor, nu numai o datare „globală”, ci și una mai nuanțată a depozitelor, încercînd să se diferențieze, de la caz la caz, etapa producerii pieselor componente, intervalul de colectare a lor, și, în sfârșit, perioada îngropării depozitului — asemenea încercări nefiînd, de fapt,

³ *Ibidem*, p. 10—11, 27; T. Kovács, *L'âge du bronze en Hongrie*, Budapest, 1977, p. 15—17, 88—89; S. Morintz, *Revista de istorie*, 30, 1977, 8, p. 1471.

⁴ R. Katinčarov, *Arheologia-Sofia*, 16, 1974, 1, pl. 1.

⁵ I. Bóna, *op. cit.*, p. 294.

⁶ A. László, în *Thraco-Dacia*, București, 1976, p. 89—98; S. Morintz, *op. cit.*, p. 1480—1487, cu bibliografie.

cu totul inexistente. În felul acesta — firește, fără a se putea aștepta vreodată la o finețe cronologică comparabilă cu cea oferită de tezaurele monetare — ar fi posibilă o utilizare mai rodnică a depozitelor ca izvoare istorice, mai ales a acestora, despre care se crede că au fost ascunse în anumite momente de tensiune politică (frământări interne, lupte intertribale, războaie, invazii etc.).

Numărul analizelor obiectelor de bronz din depozitele de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului fiind încă redus în raport cu marea cantitate a pieselor, autorul ne avertizează că rezultatele obținute trebuie tratate cu prudență, fără a putea fi, deocamdată, generalizate. Se semnalează totuși că analiza unor obiecte din perioada Bronz D indică un procent scăzut de cositor în Moldova și, dimpotrivă, un procent mai ridicat în Transilvania. În ce privește Hallstattul timpuriu, analiza unor obiecte de bronz din Transilvania și Dobrogea indică, de asemenea, un procent mai ridicat de cositor. „Asemenea analize, pe cale chimică și spectrografică — conchide autorul —, sînt absolut necesare pentru stabilirea caracteristicilor, pe etape, a structurii chimice a bronzurilor din această vreme, în vederea determinării locurilor de proveniență ale minereurilor respective, confirmîndu-se și, în același timp, completîndu-se pe această cale concluziile de ordin tipologic și cronologic“.

Din Hallstattul mijlociu (secolul VII) se cunosc doar 14 depozite, împărțite de autor în trei grupuri, corespunzînd la două serii, Vințu-Coldău (Transilvania) și Bîlvănești-Ghidici (Oltenia), prima fiind trecută în corpus (p. 161) sub denumirea de Vințu de Jos-Vaidei. Sincronizarea acestor două serii cu aspectele culturii Basarabi din Oltenia și Transilvania este, desigur, în principiu, justă. În ce privește cea din urmă regiune, și mai ales grupa de depozite de pe valea Someșului, trebuie să avem în vedere totuși faptul că, deocamdată, descoperirile culturii Basarabi nu sînt atestate la nord de valea Mureșului⁷, iar așezarea fortificată de la Drimbar-Teleac, de pe Mureșul mijlociu, este considerată de unii specialiști ca aparținînd unei perioade pre-Basarabi⁸.

Descoperirea recentă a depozitului de la Drencova (jud. Caraș-Severin) a permis lărgirea cadrului cronologic al depozitelor de bronz, cel puțin pentru Banat, pînă în prima fază a Hallstattului tîrziu (secolul VI). Autorul subliniază însă că fiind vorba de un singur depozit, cu puține piese, formularea unor considerații generale ar fi, deocamdată, prematură.

Corpus-ul, foarte clar organizat, constituind miezul lucrării, cuprinde în total 450 de depozite. Din punct de vedere metodologic, s-au deosebit depozitele sigure de cele nesigure din Bronzul mijlociu și Hallstattul mijlociu, precum și cele sigure, nesigure și din fază neprecizată din Bronzul tîrziu și Hallstattul timpuriu. În cadrul acestor categorii, depozitele sînt prezentate în ordine cronologică, pe serii, iar apoi pe regiuni, menționîndu-se pentru fiecare serie, în ordine alfabetică, descoperirile din Transilvania, Moldova, Muntenia, Oltenia și Dobrogea. Pentru fiecare depozit se menționează condițiile de descoperire, conținutul, colecția în care se află piesele, numărul lor de inventar, alte eventuale informații, precum și bibliografia, aceste date fiind completate organic de o bogată ilustrație, la baza căreia stau, în cea mai mare parte, desenele executate după piesele originale de însuși autorul lucrării.

Autorul a depus un efort uriaș pentru a reconstitui cît mai exact conținutul fiecărui depozit în parte, confruntînd cu mîgală datele din literatură cu registrele inventare, precum și cu piesele originale, risipite astăzi în zeci de muzee din țară și de peste hotare (Ungaria, Iugoslavia, Austria, R. F. Germania, Suedia). Firește — spune autorul —, datorită pierderii unor piese sau amestecului altora din depozite diferite, precum și a informațiilor incomplete de care dispunem uneori relativ la aceste descoperiri, reconstituirea unora din depozite este

⁷ A. Vulpe, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 115—132; idem, *Mem. Antiq.*, 2, 1970, p. 115—213; idem, *Studii și comunicări. Istorie*, Craiova, 1974, p. 25—28.

⁸ Idem, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 118.

încă susceptibilă de îmbunătățiri⁹. În acest sens s-au și exprimat, de fapt, unele îndoieli în text, iar în planșe fiind separate cu grijă acele piese, care nu au aparținut cu certitudine depozitelor respective.

Rod al unei munci pasionate și al unei experiențe de peste trei decenii, cartea prof. M. Petrescu-Dîmbovița, asupra importanței căreia, evident, este de prisos să mai insistăm, umple un gol mult resimțit în literatura noastră arheologică. Lucrare fundamentală, ea încheie o întreagă etapă în cercetările din domeniul depozitelor de bronzuri din spațiul carpato-dunărean și, în același timp, deschide alta, nouă: punând la dispoziția specialiștilor o importantă categorie de izvoare, ea constituie o bază solidă pentru studiile viitoare asupra depozitelor și a metalurgiei, ca și a epocii bronzului și a Hallstattului, în general. Sîntem convinși că, aidoma unor asemenea opere din literatura de specialitate europeană, apărute cu multe decenii în urmă, dar utile pînă astăzi, și cartea care ne-a prilejuit rîndurile de față își va păstra actualitatea pentru multe generații de arheologi¹⁰.

A. László

ION HORĂȚIU CRIȘAN, *Burebista și epoca sa*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 531 p.

Epoca lui Burebista este epoca maximei expansiuni teritorial-politice a geto-dacilor, a unei fecunde activități desfășurate în planul făuririi unei strălucite culturi și civilizații, dintre cele mai reprezentative din Europa „barbară”. Cu toate acestea, nu am avut, pînă la apariția monografiei merituosului cercetător Ion Horațiu Crișan, nici o lucrare de acest fel, unde să fie înfățișate această epocă și personalitatea celui care a animat-o.

Explicația acestei situații stă în calitatea și cantitatea informațiilor transmise de autorii vechi, insuficiente pentru a contura, singure, imaginea societății geto-dacice, sub toate aspectele ei, din vremea lui Burebista. Apoi, pînă în ultimii ani, descoperirile arheologice erau prea puține pentru a constitui elementul,

⁹ Menționăm, în această ordine de idei, că răsfoind, cu alt prilej, rapoartele anuale ale muzeului din Sf. Gheorghe am găsit unele informații potrivit căroră la Bancu (jud. Harghita) s-au descoperit, de fapt, două depozite și nu unul singur, cum apare în lucrarea recenzată (p. 126, cu mențiunea că obiectele provin din două locuri). Astfel, în raport se arată că muzeul a fost anunțat despre descoperirea primului depozit de către dr. Gy. Demeter, care a și donat muzeului unele dintre piesele găsite (un celt, un vîrf de lance și o seceră). Custozii V. Csutak și F. László, deplasați la fața locului în zilele de 12—14 octombrie 1911, au efectuat un sondaj în locul descoperirii pieselor, pe terenul lui L. Csödö. Drept rezultat, au dezvelit și desenat o vatră rotundă, considerată ca aparținînd unui atelier de turnătorie, alături de care s-au mai descoperit, în situ, două „topoare”, unul mai mic, iar altul mai mare, o seceră și cîteva fragmente ceramice. Cu aceeași ocazie, de la L. Csödö s-au mai obținut 11 obiecte de bronz, iar de la J. Pál două „topoare”, descoperite toate anterior, în același loc. (Prin „topoare” trebuie să înțelegem, aproape sigur, culturi.) Piesele celuilalt depozit au fost găsite de colaboratorii muzeului cu ocazia unei anchete etnografice, în... podul unei case, într-o ladă de fier. După cum s-a putut stabili, aceste obiecte (opt seceri și cinci brățări) s-au găsit cu cîteva ani în urmă, pe terenul lui G. Madár, la 200 m distanță de locul de descoperire a primului depozit. În fine, autorii cercetărilor au considerat, just, că piesele celor două depozite aparțin tipurilor caracteristice perioadei Bronz IV. A se vedea *Jelentés SzNM*, 1910—1911, Sf. Gheorghe, 1912, p. 63—64. M. Roska (*Rep.*, p. 58—59, nr. 44) menționează, greșit, din cel de al doilea depozit, un „topor” și cinci brățări.

¹⁰ Semnalăm, în încheiere, unele scăpări care puteau fi îndreptate într-o erată: p. 11, dezlegarea prescurtării TRÉT nu este exactă; p. 15, nota 10 și p. 16, nota 21, respectiv 1955, în loc de 1960, ca anul de apariție a aceluiași lucrări de K. Horedt; p. 19, r. 1, Reinecke A, în loc de Reinecke D.; p. 20, nota 80, A. D. Alexandrescu, în loc de I. T. Dragomir.

care să completeze ori să înlocuiască, unde este posibil, informația scrisă. Chiar după acumulări impresionante cantitativ-interpretative, în domeniul cercetării arheologice, întreprinderea de a scrie o monografie, axată pe o problemă asemănătoare celei a lucrării lui I.H.C., apărea temerară.

Cu atât mai mari sînt meritele celui care a purces la scrierea unei asemenea cărți. Și I.H.C. a dus cu bine la capăt întreprinderea la care s-a angajat. Au recunoscut-o specialiștii și publicul larg, fapt care a dus la reeditarea cărții, la doi ani de la apariție¹. Este, acesta, un element fără de care nu am putea sublinia, îndeajuns, calitățile monografiei în discuție.

Mai buna subliniere a acestor deosebite calități solicită o prezentare a conținutului cărții. În cuprinsul ei se află: *Prefață la ediția I*; *Prefață la ediția a II-a*; cap. I *Premisele interne*; cap. II *Premisele externe*; cap. III *Cel dintii și cel mai mare dintre regii din Tracia*; cap. IV *Politica internă*; cap. V *Politica externă*; cap. VI *Întinderea stăpînirii*; cap. VII *Cetățile și așezările fortificate de tip d a v a*; cap. VIII *Cultura*; cap. IX *Sfîrșitul*; *Lista abrevierilor*; *Indice*.

În prefața la cea dintii ediție aflăm care sînt obiectivele autorului. „Am încercat să prezentăm înmănunchiat tot ce știm despre marele rege, despre mărețele lui înfăptuiri și despre epoca în care a trăit. Am încercat să precizăm rolul de primă mărime pe care l-a avut Burebista în istoria antică a Europei, care în multe privințe poate sta alături, pe aceeași scară a valorilor, cu Caesar, marele său contemporan și dușman, a cărui soartă finală a împărțășit-o“ (p. 7).

În cel dintii capitol, (p. 11—64) ne sînt înfățișate premisele interne, economice, sociale, politice, care au stat la temelia ridicării geto-dacilor în vremea lui Burebista. De reținut, din acest important capitol, aprecierea, plină de semnificații, a autorului asupra stadiului de dezvoltare, atins de geto-daci la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. „Mutațiile deosebite de ordin social-politic ce își au baza în dezvoltarea rapidă a societății daco-getice începînd, mai cu seamă, din a doua jumătate a sec. al II-lea î.e.n. explică apariția statului centralizat pe parcursul primelor decenii ale veacului următor, stat în fruntea căruia s-a situat o puternică personalitate: Burebista. Premisa fundamentală a statului condus de el rezidă, fără îndoială, în dezvoltarea social-economică despre care am vorbit“ (p. 46—47).

Al doilea capitol, referitor la premisele externe, favorizatoare ale ridicării lui Burebista, cuprinde analiza direcțiilor expansiunii romane, analiza situației lumii „barbare“ din vecinătatea Daciei și a mișcărilor sociale de la Roma (p. 64—76). Concluzia, ce se degajă în urma acestei analize, este un punct de vedere nou în istoriografia noastră² și se cuvine a fi înfățișată. „Situația internă de la Roma, ce se adaugă celei externe generale, va fi și ea propice ridicării unei mari puteri la periferia lumii romane, va constitui una din premisele externe ce va favoriza apariția „celui dintii și cel mai mare dintre regii din Tracia“ (p. 74).

Cel dintii și cel mai mare dintre regii din Tracia este titlul capitolului trei, capitol consacrat, îndeosebi, personalității marelui rege. Autorul dezbate, aici, chestiuni legate de personalitatea lui Burebista, de numele său, de data la care a început să domnească, preocupîndu-se apoi de problema capitalei și a originii marelui rege (p. 77—152). Se remarcă, prin elevata ținută științifică, dezbaterile problemei începuturilor domniei și a capitalei lui Burebista, dar, mai ales, cea a originii marelui rege³.

¹ I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, Editura științifică, București, 1975.

² Amintim aici doar pe R. Vulpe, *Le Gète Burebista, chef de tous les Gétos-Daces*, în *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 54; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 28—29.

³ Comentarii asupra poziției adoptate de I. H. Crișan în această problemă, H. Daicoviciu, *Marginalii la Burebista și epoca sa*, (III), în „Steaua“, XXVI, 9, 1975, p. 42; R. Vulpe, op. cit., p. 54, nota 23. Nu împărțăm opinia lui H. Daicoviciu, întrucît, o asemenea atitudine, precum cea adoptată de I. H. Crișan, oriunde și oricînd, nu înseamnă minimalizarea argumentelor celor ce au adoptat o concluzie mai precisă. Cu atât mai mult în cazul de față cînd I. H. Crișan a expus argumentele invocate în sprijinul celor două teze și a arătat, în urma unei competente analize, că, după părerea domniei sale, nici una nu i se pare convingătoare.

Dezbaterii „politicii interne“ a lui Burebista îi este consacrat capitolul patru. Aici, autorul caută să arate cum s-a înfăptuit unificarea geto-dacilor, ce activitate economic-edilitară a desfășurat Burebista, cum erau organizate oastea, curtea și statul și în ce orînduire social-economică evolua societatea geto-dacică în vremea marelui rege (p. 152—230). Toate acestea sînt probleme de mare însemnătate și dificultate, amplu dezbătute în istoriografie, unde nu s-a ajuns la un punct de vedere comun, I.H.C. propunînd, la rîndu-i, noi ipoteze și, mai ales, indicînd noi modalități de cercetare a problemelor în discuție.

În cadrul capitolului cinci, închinat „politicii externe“ a lui Burebista, I.H.C. înfățișează acțiunile militare ale acestuia, îndreptate împotriva celților, romanilor, cetăților grecești de la Pontul Stîng și a neamurilor așezate în partea de răsărit a teritoriilor geto-dacilor, încheind cu relevarea acțiunilor diplomatice ale lui Burebista (p. 230—273).

Fruntașii „imperiului“ lui Burebista fac obiectul capitolului șase (p. 273—290), unde aflăm o bună imbinare a izvoarelor literare cu cele arheologice și o interesantă precizare, care arată că „oricît de întinsă a fost stăpînirea lui Burebista ea nu depășește niciunde aria de locuire a geto-dacilor și, în consecință, nu poate fi vorba de cucerirea unor teritorii străine“ (p. 285).

Cetățile și așezările fortificate de tip *dava* fac obiectul capitolului șapte (p. 290—383), capitol remarcabil prin încercarea, izbutită, de a înfățișa întreg efortul arhitectonic al geto-dacilor, în acest domeniu.

Cultura daco-getică, în care I.H.C. include cultura materială, religia, știința și arta, este tratată pe întinderea unui întreg capitol (p. 383—484), al optulea, unde se încearcă realizarea unei imagini asupra „a tot ceea ce s-a creat pe tărîmul culturii materiale și a celei spirituale“ (p. 383).

Înlăturarea marelui rege, destrămarea stăpînirii sale și locul ocupat de Burebista în cadrul istoriei getice și al celei antice universale fac obiectul ultimului capitol (p. 484—497).

Incontestabil, monografia lui I.H.C. este o frescă, în liniile ei esențiale, fidelă epocii lui Burebista. Are remarcabile calități, care fac din ea una din producțiile însemnate ale istoriografiei noastre. Este adevărat, însă, că sînt și unele interpretări, care, după părerea noastră, sînt susceptibile de ușoare emendații. Asupra cîtorva interpretări, prilejuite lui I.H.C. de cercetarea unor aspecte ale vieții sociale și ale credințelor religioase la geto-daci, ne vom opri, în cele ce urmează, evident fără a socoti punctul nostru de vedere decît o opțiune.

Analizînd informațiile vechi referitoare la așa-numiții *cometai-capillati*, pentru a stabili structura societății geto-dacice din vremea lui Burebista, I.H.C. ajunge la încheierea că, sub denumirea de *cometai-capillati*, trebuie să vedem nu oamenii liberi, de rînd, cum se susține în istoriografie⁴, ci o categorie privilegiată (p. 196—198).

Unul dintrîi argumente al acestei ipoteze și cel mai însemnat îl constituie relatarea lui Caesar, despre realitățile sociale din Gallia. „În întreaga Gallie există două categorii de oameni care au oarecare însemnătate și se bucură de o anumită considerație. Căci poporul este ținut aproape în rîndul sclavilor; el nu îndrăznește să întreprindă nimic și nu este chemat la nici o adunare. Cei mai mulți cînd sînt apăsați fie de datorii, fie de impozite prea mari sau de nedreptatea celor puternici, se declară sclavii nobililor, care au față de ei absolut aceleași drepturi pe care le au stăpînii față de sclavi. Una dintre cele două categorii este formată din druizi, cealaltă din cavaleri“⁵.

⁴ În acest sens, Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 370; C. Brandis, *Dacia*, în Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, IV, col. 1955; G. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916, p. 16; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 148; G. Daicoviciu, *Istoria României*, I, sub red. C. Daicoviciu, E. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ștefan, București, 1960, p. 281.

⁵ Caesar, *De bello Gallico*, VI, 13, în traducerea J. Vilan Unguru și E. Po-ghirce, București, 1964, p. 218.

Faptul că Caesar nu indică denumirea celtică pentru așa-zii *equites* este considerat de I.H.C. ca dovadă o apropiere între ordinul ecvestru roman și „cavalerii” celtici. „Între ei vor fi existat deosebiri, dar nu de ordin esențial, rațiune pentru care Caesar folosește termenul latin” (p. 196)⁶.

Care este ideea centrală a comentariului lui I.H.C., la pasajul mai sus citat din Caesar? „Dacă *pilleati* corespund nobililor din lumea celtică și patricienilor din cea romană, ni se pare firesc ca cealaltă categorie, *comati* (*capillati*) să reprezinte pe cavaleri (*equites*), existenți atât la celți cât și la romani” (p. 196).

Urmărind comentariul lui I.H.C. se desprind unele încheieri, care, se pare, pun problema altfel de cum a voit-o domnia-sa. Dacă echivalarea *pilleati*-lor cu patricienii romani poate fi acceptată, pe un plan foarte general, se ridică, însă, o întrebare, când se indică drept corespondenți ai aceluiași *pilleati*, nobilii din lumea celtică. Ea vizează aflarea numelui acelei nobilimi celtice, care, după I.H.C., este corespondentă *pilleati*-lor dacici. Coroborând corespondențele propuse de I.H.C. între *pilleati* și nobilii celtici și între *capillati* și „cavalerii” de la același neam cu textul citat din Caesar, rezultă, în urma comentariului domniei-sale, că nobilii la celți nu erau alții decât druizii. Încheierea firească este aceea că *pilleati* au de corespondenți pe druizii celtici, al căror rost social este binecunoscut, deci, *pilleati*, în întregul lor, sînt preoți. O încheiere de felul acesteia nu este acceptată nici de I.H.C., care arată că „Deceneu a alcătuit această castă, în fruntea căreia erau situați nobili de rang, *pilleati*, din rîndul cărora se alegeau regele și virfurile preoției, în frunte cu marele preot” (p. 196).

Socotim că am reușit să arătăm, prin cele de mai sus, că ipoteza cea mai plauzibilă asupra structurii sociale a geto-dacilor din vremea lui Burebista rămîne cea acceptată în istoriografia de pînă acum. Dacă totuși interpretările noastre nu sînt pe deplin convingătoare, invocăm mărturia Columnei lui Traian.

Privind Columna vedem că armata dacică, luptătoare împotriva lui Traian, era alcătuită doar, întocmai cum arată autorii vechi, din *pilofori* și *cometai*, aceștia din urmă fiind, numeric, covârșitori. Conform afirmațiilor lui I.H.C., armata dacică era alcătuită doar din nobili, avînd drept conducători preoții. Ni se pare nefirească o asemenea imagine a armatei dacice. De altfel, chiar I.H.C. arată „... nobilii (acei *tarabostes*) dețineau comanda unităților iar *comati* pe cea a sub-unităților, pe cită vreme masa luptătorilor o formau oamenii de rînd” (p. 184). Nu putem crede că artistul sau artiștii-realizatori au înfățișat pe Columnă doar nobilimea daco-getică, ignorînd cu totul poporul de rînd.

Sînt, toate acestea, elemente, care, după părerea noastră, conferă justete tezei conform căreia termenul de *cometai* desemnează poporul liber, de rînd la geto-daci.

Susceptibile de unele observații ni se par și cîteva afirmații și atitudini, pe care dezbateră fenomenului religios le-a prilejuit lui I.H.C.

Referindu-se la documentele relative la religia geto-dacilor, I.H.C. consideră că, în reconstituirea acesteia, „tezaurlul gîndirii populare românești” trebuie să de-vină „sursă primară” în raport cu informațiile literare vechi (p. 447). Aceasta, întrucît, în studierea religiei geto-dacilor, „numai pe baza puținelor texte scrise ce ni s-au păstrat nu se va putea face un pas înainte” (p. 447).

Nu putem primi ca adevărate cu totul afirmațiile de mai sus. Dacă, într-adevăr, informațiile literare vechi, prin bineștiutele lor caracteristici, fac dificilă întreprinderea studierii religiei getice, nu vedem îndreptățită aprecierea după care nu se poate „face un pas înainte” doar cu ajutorul acestor informații. Doar pe baza acestor izvoare, folosind, prudent, comparațiile cu alte religii, învățatii de pînă acum au dat contribuții de valoare în domeniu. Am aminti doar pe I. I. Russu, care a întocmit, numai pe baza elementelor mai sus arătate, o lucrare temeinică, cea mai solidă din literatura problemei⁷. Admitem că trebuie să acordăm atenția cuvenită documentelor arheologice, dar trebuie să le privim și cu

⁶ Se pare că lucrurile stau altfel. În acest sens, G. Boissier, *Cicero și prietenii săi. Studiu asupra societății romane din vremea lui Cezar*, traducere de N. Steinhardt, București, 1977, p. 54—55.

⁷ I. I. Russu, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, V, 1944—1948, Cluj, 1949, p. 61—140.

mare circumspecție, cum bine subliniază chiar I.H.C. (p. 456—457). Nu ni se pare îndreptățită nici aprecierea că izvoarele vechi trebuie să fie sursă de mină a doua, în raport cu datele oferite de folclorul românesc, atunci când studiem religia getică. Ideea apelului la folclorul românesc, pentru a lumina unele aspecte ale religiei getice, este de remarcat, cum remarcat se cuvine și faptul că ideea aceasta, a utilizării folclorului, nu este nouă. O găsim afirmată și aplicată, dar în cuvenitul raport dintre datele transmise de autorii vechi și cele extrase din folclorul nostru, la L. Blaga⁸.

Preocupându-se de problema caracterului religiei daco-getice, I.H.C. expune ipotezele exprimate în legătură cu această chestiune. Domnia-sa arată că unul din susținătorii fervenți ai monoteismului la geto-daci a fost V. (Pârvan (p. 448). Considerând terminologia utilizată de V. Pârvan, care l-a nedumerit oarecum pe L. Blaga⁹, credem că nu este riguros exact să-l așezăm pe autorul *Geticeii*, alături de E. Rohde¹⁰, cum este de părere I.H.C.

Unul din cele mai de seamă aspecte ale religiei getice este credința în nemurire. Referindu-se la această problemă, I.H.C. arată, în acord cu M. Eliade, că „credința daco-getilor ca și a inițiaților Misterelor din Eleusis ori pentru cei ai lui Orfeu este că post-existența fericită începe după moarte și că numai sufletul îl întîlnește pe Zamolxis” (p. 460). Este evident că, astfel, I.H.C. admite ipoteza lui M. Eliade asupra naturii cultului lui Zamolxis. Conform acestei ipoteze, trăsăturile esențiale ale cultului lui Zalmoxis erau de tip misteric și eshatologic¹¹.

Principalul argument al ipotezei lui M. Eliade îl constituie datele oferite de capitolul 95 din cartea a IV-a a *Istoriilor* lui Herodot și relatarea lui Hellanicos¹². Am avut prilejul să ne ocupăm de un aspect al religiei getice, de „nemurire”, și cu această ocazie am arătat că, dintre toate informațiile datorate lui Herodot, pentru religia getică, acest capitol, IV, 95, prezintă, după părerea noastră, cea mai mare asigurare. Tot atunci, considerăm că singura informație care poate fi luată în discuție pentru o analiză a religiei getice rămîne cea cuprinsă în capitolele 93, 94 ale cărții a IV-a din *Istoriile* lui Herodot¹³. Faptul acesta ne determină să privim cu circumspecție ipoteza lui M. Eliade și, acum, și a lui I.H.C., despre cultul lui Zalmoxis, considerat cult misteric. În acest chip privind lucrurile, nu putem accepta viziunea celor doi autori asupra „nemuririi” getice.

Conform textului herodoteic, IV, 94, după cum s-a mai arătat, geții nu credeau într-o nemurire a sufletului, ci erau convinși că „dincolo” vor duce o viață aievea celei pămîntene¹⁴. Aceasta era concepția getică asupra vieții viitoare în secolele VI—V î.e.n. Care era credința lor despre lumea de „dincolo”, în vremea lui Burebista, este o întrebare, la care nu se poate da un răspuns precis, bazat

⁸ L. Blaga, *Getica*, în „Saeculum. Revistă de filosofie” (Sibiu) I, 4 (iul.-aug.), p. 23.

⁹ *Ibidem*, p. 17, nota 1; R. Vulpe, în aparatul critic la V. Pârvan, *Dacia. Civilizație antică din țările carpato-danubiene*, ediția a IV-a, traducere de R. Vulpe, București, 1967, p. 162, nota 31, respinge afirmația după care autorul *Geticeii*, ar fi susținut ideea „monoteismului” geto-dacilor, domnia-sa arătînd că V. Pârvan a vorbit doar despre „henoteismul” religiei getice. În legătură cu această problemă, D. M. Pippidi, *Henoteism*, în *Dicționar de istorie veche a României*, coord. D. M. Pippidi, București, 1976, p. 323, arată că V. Pârvan afirma „henoteismul” geților.

¹⁰ Care, în *Psyché*, traducere franceză de A. Reymond, Paris, 1928, p. 286, spunea, referindu-se la geți, că „ils avaient un seul dieu”.

¹¹ M. Eliade, *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970, p. 40, 74. Se cuvine relevat faptul că I.H.C. a adoptat lecțiunea *Zamolxis*, după I. I. Russu (p. 449).

¹² M. Eliade, *op. cit.*, p. 49, arată că cele mai caracteristice elemente ale cultului lui Zamolxis, care îl apropie de mistere, sînt „andreionul” și „banchetul”, închiderea în grotă și revenirea, nemurirea sufletului și post-existența fericită, deci, elemente cuprinse în capitolul amintit, cu excepția nemuririi sufletului, de care ne vom ocupa mai departe.

¹³ V. Lica, *Observații asupra „nemuririi” getice*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași”, Istorie, T. XXII, S. III a, 1976, p. 126—127.

pe documente. După părerea noastră, singura informație, referitoare la „nemurirea” getică, demnă de încredere, rămâne cea transmisă de Herodot. În acest caz, noi nu știm, care a fost evoluția ulterioară a credinței getice în nemurire¹⁵. În ceea ce ne privește, credem că este foarte puțin probabil ca ea să fi evoluat spre o credință, puternic spiritualizată, în nemurirea sufletului.

În concluzia la cercetarea fenomenului religios getic, I.H.C. arată, printre altele, că, la geto-daci, Zalmoxis a fost „zeul lor suprem” (p. 462). Afirmația nu ni se pare, în întregul ei, riguros exactă. Ea poate fi acceptată doar pentru vremea când relatează Herodot.

O cercetare recentă, întreprinsă de prof. N. Gostar, arată că este mai plauzibilă ipoteza după care epoca de maximă adorare a lui Zalmoxis era cea a secolelor V—IV î.e.n. Domnia-sa aduce ca argumente mărturiile unor texte antice, cum ar fi un pasaj din Strabo, VII, 3, 5, unde relatarea despre Zalmoxis începe cu „se spune”. De asemenea, în studiul prof. N. Gostar, se arată că unele texte vechi, cum ar fi Vergilius, *Eneida*, III, 35; Ovidiu, *Tristii*, V, 2, 69; V, 3, 21—22; Iordanes, *Getica*, 41, evidențiază adorarea lui Ares-Marte de către geto-daci, în vremea maximei lor expansiuni teritorial-politice, perioadă când simțămîntul religios față de acest zeu era mult mai puternic decât pentru ceilalți¹⁶.

Ipoteza avansată de prof. N. Gostar ni se pare sprijinită de argumente temeinice și, deci, vrednică de toată atenția. Ne vom îngădui, afirmându-ne adevăratea la această ipoteză, să adăugăm unele observații proprii, care, socotim noi, vin să o sprijine și mai mult. Arătăm, atunci când ne preocupă „nemurirea” getică, că unii învățați din secolul trecut au afirmat că dintre autorii-povestitori despre Zalmoxis, doar lui Herodot i se cuvine încredere¹⁷. Tot atunci, arătăm că se mai poate face o observație tradiției literare referitoare la Zalmoxis și anume că majoritatea autorilor, ulteriori lui Herodot, ce ne informează despre zeul getic, utilizează doar capitolul IV, 95 din *Istoriile* acestuia. Adică tocmai acel capitol, unde se arată relația Zalmoxis-Pythagoras, relație menită să mîngie amorul-propriu al grecilor. Așa, credem noi, se explică și menționarea, doar o singură dată a lui Gebeleizis și nu ca o dovadă a monoteismului geto-dacilor¹⁸. Dacă observația noastră se dovedește a fi întemeiată, atunci este evident că de mult scade calitatea informațiilor respective și că de puține lucruri știm despre Zalmoxis, în afara celor relatate de Herodot. Coroborînd, la argumentele aduse de prof. N. Gostar, modesta noastră observație, credem că ipoteza, prin care se arată că adorarea lui Zalmoxis nu mai era, în vremea statului dac, aceeași cu cea din secolele V—IV î.e.n., poate fi acceptată. În acest caz, perspectiva din care trebuie să privim religia getică este alta. În această nouă perspectivă, apare puțin întemeiată aprecierea, după care Zalmoxis a fost zeul suprem al geto-dacilor, în toată istoria lor, pînă la cucerirea romană.

Alte obiecții, ce s-ar mai putea ridica, nu privesc, toate, aprecieri asupra unor chestiuni de seamă ale istoriei getice și, mai cu seamă, nu ating aproape de loc solidele calități ale monografiilor în dezbatere.

Așa spre exemplu, nu ni se pare întrutotul justificată afirmația lui I.H.C., conform căreia relatările lui Caesar despre galli pot fi folosite pentru reconstituirea unor evenimente petrecute la geto-daci (p. 160) și, mai cu seamă, nu vedem cu totul îndreptățită schițarea unei maniere de acțiune a lui Burebista, aproape numai după știri referitoare la celți. Ni se pare că o asemenea situație poate fi observată în dezbaterile problemelor legate de unificarea geto-dacilor (p. 152—175). Unificarea geto-dacilor de către Burebista, „epocală realizare” este o pro-

¹⁴ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 325—326; E. Rohde, *op. cit.*, p. 286, nota 3; G. Kazarow, *Thrace, in The Cambridge Ancient History*, VIII, 1930, p. 552; L. Blaga, *op. cit.*, p. 21.

¹⁵ V. Lica, *op. cit.*, p. 129.

¹⁶ N. Gostar, *Zalmoxis*, în curs de apariție. După domnia-sa, am adoptat lecțiunea *Zalmoxis*.

¹⁷ G. Bessel, *De rebus Geticis*, Göttingen, 1854. p. 47 și 51; Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 329.

¹⁸ V. Lica, *op. cit.*, p. 126, nota 17.

blemă în care dezbaterile sînt departe de a fi istovite¹⁹. Situația are o explicație în carența exasperantă a izvoarelor literare vechi, care ar motiva, într-o măsură, maniera utilizată de I.H.C. În această situație, este un merit ce se cuvine a fi recunoscut lui I.H.C. că a încercat să dea un răspuns, chiar dacă nu integral just, acestei importante probleme. Greutatea de a răspunde acestei chestiuni este recunoscută și de domnia-sa, prin dificultatea încercată în cîntărirea exactă a contribuției factorului economic-social intern și a factorului personalitate în realizarea unificării triburilor geto-dacice. „Dacă procesul de unificare pe care l-a săvîrșit Burebista nu își găsește explicația în amenințări de ordin extern sau în rațiuni de natură mistico-religioasă, înseamnă că acest proces s-a desfășurat în alt chip, a fost determinat de altceva. Și acest altceva nu poate fi cîntat decît în dezvoltarea internă a societății geto-dacice, la care se adaugă calitățile excepționale cu care era înzestrat unificatorul” (p. 160). „Cealaltă epocală realizare; unirea tuturor semințiilor daco-getice se datora calităților deosebite cu care a fost înzestrat Burebista și de aceea ea va dispărea odată cu el” (p. 491).

I.H.C. se ocupă, pe întinderea unui întreg subcapitol (p. 209—217), de natura orînduirii sociale, în care se încadrează statul lui Burebista. Domnia-sa rezolvă problema formațiunii social-economice, în care evolua statul lui Burebista, în manieră „tributalistă”, așa cum se vede peste tot în peisajul istoriografic actual²⁰. I.H.C. nu ne convinge, însă că societatea dacică, din vremea lui Burebista, a urmat o linie de dezvoltare nesclavagistă. Dacă, într-adevăr, nu toate popoarele au urmat aceeași evoluție, parcurgînd formațiunile social-economice din schema clasică, fără a ocoli vreuna, cum bine arată domnia-sa (p. 210—212), nu este acesta argumentul, care să convingă, că societatea dacică din vremea lui Burebista urma o linie de dezvoltare nesclavagistă. Cît despre faptul că geto-dacii *extra provinciam* nu au ajuns să cunoască sclavagismul (p. 212), el mai poate fi discutat în sensul dacă poate constitui un argument în favoarea tezei „tributaliste”.

Ar mai putea fi amintite și unele ușoare contradicții, ce nu pot fi decît regretate și care nu afectează, aproape deloc, logica expunerii. Ne referim la interpretarea unui pasaj din Appianus, *Războaiele civile*, III, 25, referitor la expedițiile pregătite de Caesar împotriva lui Burebista și a partilor. Pasajul în dezbatere este interpretat, înțeli, în sensul că aceste expediții urmăreau supunerea partilor și, după aceea, atacarea lui Burebista, pentru ca, în alt loc, să găsim alt comentariu unde se arată că împotriva lui Burebista se vor îndrepta legiunile și abia după înfrîngerea lui romanii vor lua drumul Parthiei (p. 154), 157, 171, 494). Am mai putea aminti interpretarea pasajului datorat lui Flavius Iosephus, *Antichități iudaice*, XVIII, 1, 5, 22, unde se vorbește de acei pleistoi-polistai de la daci. În referirile sale la izvoarele vechi, relative la proprietatea funciară la daci, I.H.C. traduce, după A. Bodor²¹, lecțiunea amintită prin „cei mai mulți” (p. 192). În alt loc, domnia-sa arată (nu reiese prea limpede dacă adoptă această tălmăcire) că A. Bodor traduce lecțiunea în discuție prin „cei mari”. ea referindu-se la preoții geto-dacilor, considerați drept conducători (p. 461). Această

¹⁹ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 29, arăta, cu multă dreptate, că, în realitate, procesul unificării geto-dacilor s-a desfășurat de o manieră aproape necunoscută nouă.

²⁰ M. Constantinescu, *Modul de producție tribut și orînduirea tribută, în „Probleme economice”, 11, 1972; H. Daicoviciu, op. cit.*, p. 76—93; idem, *Le caractère de la société et de l'État daces à l'époque classique*, în *Thraco-Dacia*, București, 1976; I. Banu, *Sur la formation sociale de la Dacie pendant les deux siècles antérieures à la conquête romaine*, în *Résumés des rapports et communications* (IIe Congrès International de Thracologie), București, 1976. Se cuvine, pentru respectarea contribuției înaintașilor, să amintim comparația propusă de I. Nestor, în *Studii și referate privind istoria României*, II, București, 1955, p. 1878 între sclavagismul geto-dac și cel al hititiților sau cel al statului Urartu. Interesantă este și observația lui A. Bodor, *Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană. Problema obștilor la daci*, (II), în „SCIV”, VIII, 1—4, 1957, p. 146, asupra asemănării dintre caracterul statului dac și trăsăturile, subliniate de Marx, ale societăților orientale.

²¹ A. Bodor, *op. cit.*, (I), în „SCIV”, VII, 3—4, 1956, p. 265, nota 2.

ușoară contradicție se explică, credem, printr-o regretabilă scăpare a lui I.H.C., care nu a sesizat că A. Bodor a revenit, într-un studiu din 1965²², asupra tălmăcirii lecțiunii *pleistoi-polistai*, propusă în 1956.

Acestea au fost observațiile, pe care am considerat că le suscită unele interpretări și aprecieri ale lui I.H.C., prilejuite domniei-sale de dezbateră problemelor legate de epoca lui Burebista, de personalitatea marelui rege. Am subliniat, în mai multe locuri, statutul de opțiuni al acestor observații ale noastre, nu de soluții definitive. Am subliniat, de asemenea, și faptul că aceste observații au fost prilejuite, în bună parte, de carența izvoarelor vechi, carență care implică nenumărate obstacole și, deci, multiple posibilități de interpretare. Această situație evidențiază și mai mult meritele celui care a luminat o epocă și un mare rege, închinându-le „un monument durat din piatră solidă” (p. 8).

Deși nu a beneficiat de un „pământ sigur al documentelor”, I.H.C. a reușit să-și realizeze intențiile, dînd la iveală, o întocmire în concordanță cu scopul propus. Autorul a dorit să înfățișeze epoca și personalitatea lui Burebista. Și din acest unghi de vedere înregistrăm o împlinire, domnia-sa realizînd o fericită structurare a lucrării, epoca și animatorul ei fiind înfățișați în cuvenitul raport dintre ei.

Cartea lui I.H.C. se impune nu numai prin ceea ce am evidențiat pînă aici. Se impune și prin maniera de abordare a problemelor, printr-o fericită completare a documentelor literare cu cele arheologice, prin remarcabile interpretări ale celor din urmă. Ea conține teze noi, care, chiar dacă vor întîmpina, unele din ele, observații-opțiuni din partea altor specialiști, ele vor rămîne o importantă contribuție a autorului lor la dezbateră problemelor istoriei noastre vechi.

Sublinierea calităților cărții semnată de I.H.C. nu ar putea fi deplină dacă nu am avea în vedere că ea se adresează și „cititorilor nespecialiști” (p. 8). Și din acest unghi de vedere, cartea de față corespunde exigențelor, ea oferindu-le amănunte și informații, care să le faciliteze consultarea ei.

Nu trebuie să uităm a evidenția și bogatul aparat critic, care arată elocvent-cite eforturi a solicitat autorului scrierea acestei cărți. Numărul notelor — 1576 — este de-a dreptul impresionant. Ele sînt nu doar simple referințe bibliografice, ci, aflăm și multe discuții critice asupra unora din lucrările citate. Din păcate, nu e vina autorului, așezarea notelor la sfîrșitul capitolelor nu este de loc bine-venită, lectura cărții fiind, în această situație, extrem de dificilă.

Se cuvine amintit și cuprinzătorul indice, care conferă cărții o înaltă ținută științifică. De asemenea, să remarcăm și prezența celor 27 de figuri, prețios ajutor în lectura cărții. Nu ar fi fost nepotrivită, credem, inserarea unui rezumat într-o limbă de circulație internațională. Trebuie să relevăm și bunele condiții grafice, asigurate de Editura științifică și enciclopedică.

Cele de mai sus recomandă monografia *Burebista și epoca sa* drept una din lucrările de largă referință și, în egală măsură, una din producțiile de seamă ale istoriografiei noastre.

Vasile Lica

PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII—XV)*, vol. II, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 214 p. + 121 fig. + 27 pl.

Săpăturile arheologice de la Păcuiul lui Soare se înscriu nu numai ca unele din cele mai ample efectuate pe teritoriul țării noastre în ultimul sfert de veac, ci și ca extrem de rodnice în ceea ce privește concluziile de ordin istoric pe care le-au prilejuit pentru primele secole ale mileniului al II-lea. Datele esențiale relative la cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare, datată în secolele X—XI, fuseseră consemnate în volumul monografic — încununat de premiul Academiei R.S.R. — apărut în anul 1972. În schimb, pentru așezarea din secolele XIII—XV lipsea o lucrare care să ofere o imagine mai amănunțită asupra sa, cu toate că anumite

²² Idem, *Cu privire la καποβάται și la πονηπτά la daci*, în „Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”, Series Historia, Fasciculus 1, 1965, p. 15.

descoperiri corespunzătoare veacurilor menționate deveniseră cunoscute prin publicarea rapoartelor preliminare de săpături și a citorva studii generale și speciale, datorate îndeosebi lui R. Popa și P. Diaconu. O asemenea lacună este completată de volumul al II-lea al monografiei dedicate săpăturilor de la Păcuiul lui Soare, reprezentând rodul eforturilor lui P. Diaconu și S. Baraschi și beneficiind de prețioasa colaborare a lui O. Iliescu și M. Mihalcu.

Așa cum se specifică în *cuvîntul înainte*, în volum s-au avut în vedere descoperirile corespunzătoare secolelor XIII—XV făcute în decursul campaniilor dintr-un 1956 și 1974; au fost totodată publicate și unele vestigii arheologice din secolele X—XI, cum sînt armele și piesele de cult, neincluse în primul volum al lucrării; în schimb, publicarea necropolei medievale și a anumitor categorii de obiecte (sigilii, piese de os și podoabe de sticlă) a fost amînată pentru cel de-al treilea volum al monografiei.

După *cuvîntul înainte* volumul cuprinde un succint capitol intitulat *scurte considerații istorice* (P. Diaconu), în care se fixează cronologia celor trei niveluri departajate în cadrul așezării medievale, încercîndu-se să se coreleze existența lor cu evenimentele politice de la Dunărea de Jos. Primul nivel de locuire a fost datat de la începutul secolului al XIII-lea pînă la 1285, cînd ar fi avut loc o năvălire a tătarilor; cel de-al doilea durează pînă în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea, cînd s-a produs marea invazie turcească care a dus la cucerirea Silistrei învecinate; ultimul nivel nu depășește primul sfert al secolului al XV-lea, după care așezarea de insulă este părăsită din cauze rămase neelucidate.

Urmează apoi scurte referiri la resturile unui *zid medieval* (P. Diaconu), care pe baza observațiilor stratigrafice și a elementelor de ordin tehnic se datează la cumpăna dintre secolele XIII—XIV. Identificarea lor face dovada că așezarea de la Păcui era fortificată, trăsătură care și din acest punct de vedere îi conferă calitatea de centru urban.

Capitolul privind *locuințele* (S. Baraschi) ne oferă o privire de ansamblu a urmelor de locuire din secolele XIII—XV. Au fost depistate un număr de 50 de complexe de locuire, dintre care numai patru erau bordeie, restul fiind locuințe de suprafață. Întrucît interesul celor care au dirijat lucrările de pe șantier s-a concentrat îndeosebi asupra obiectivelor arheologice datînd din secolele X—XI, numai șapte locuințe din secolele XIII—XV au beneficiat de o dezvelire completă. Cu toate acestea, datele obținute asupra sistemului de construcție al caselor, ca și asupra instalațiilor pentru încălzit și gătît din interiorul lor sînt destul de consistente și ele au prilejuit unele concluzii generale interesante privind tipurile de locuințe din aceeași epocă din bazinul inferior al Dunării. În afara constatării evazive că „majoritatea locuințelor cercetate provin din ultimul nivel medieval”, ar fi fost de dorit să se precizeze cărui strat îi aparțin cele 50 de locuințe și să se individualizeze aceasta și pe plan, pentru a avea o imagine clară a dispoziției lor în cadrul porțiunii cercetate a centrului urban.

În capitolul dedicat *activităților economice* (P. Diaconu) sînt prezentate unele și piesele care se pot pune în legătură cu agricultura, pescuitul, creșterea vitelor, prelucrarea fierului și lemnului, țesutul și cusutul, precum și obiectele de uz casnic. Se enumeră și se ilustrează un bogat fond de descoperiri, completat de indicații asupra celor mai edificatoare analogii din regiunile învecinate.

În continuare se face clasificarea tipologică a *materialului ceramic*, însoțită de cîteva observații asupra acestuia (S. Baraschi). Selectarea și sistematizarea ceramicii au ridicat dificultăți deosebite date fiind abundența și varietatea deosebită a materialului de această factură. În cadrul ei au fost distinse o specie comună și o altă smălțuită, ambele divizate la rîndul lor după formă și ornamentație în numeroase tipuri și variante. Analiza inventarului ceramic a prilejuit și unele observații deosebit de importante privind originea anumitor categorii de vase. În acest sens s-a contestat filiația directă a ceramicii medievale din cea de tip Dridu, fără să se excludă însă toate legăturile dintre ele. Înlocuirea olăriei de tip Dridu s-a produs atunci cînd s-a ajuns la o producție locală a unor specii de vase imitate după ceramica importată din centrele bizantine. Precizările privind datarea anumitor specii ceramice de la Păcuiul lui Soare au permis revizuirea limitelor cronologice propuse anterior pentru unele așezări contemporane din zona Dunării inferioare.

În ceea ce privește fragmentele ceramice considerate ca provenind de la vase de provizii (fig. 46), avînd analogii și la Coconi, surprinde asemănarea lor cu o categorie ceramică tipică pentru jumătatea meridională a Moldovei, aflată sub controlul Hoardei de Aur. Existența acestei categorii de vase, cu decor aproape identic cu cel întîlnit la Orheiul Vechi, Costești, Birlad-Prodana etc., ca și a monedelor emise de mongoli sau de centrele dunărene aflate sub dominația lor, pune într-o nouă lumină caracterul relațiilor dintre Hoarda de Aur și regiunile de la Dunărea de Jos.

În capitolele referitoare la *obiectele de podoabă și de cult* (P. Diaconu) și la *armele și piesele de echipament* (S. Baraschi) sînt analizate un număr foarte mare și variat de obiecte, care fac dovada diversității producției artisanale și de armament de la Păcuiul lui Soare, a efervescenței contactelor comerciale, dezvoltîndu-se totodată anumite laturi ale vieții spirituale.

Urmează apoi prezentarea *monedelor medievale și moderne* (O. Iliescu). Dintr-un număr total de 258 de monede, de o mare diversitate, (la care se adaugă alte 40 de piese rămase nedeterminate) 248 se încadrează cronologic între 1204 și 1394, cele mai numeroase fiind emisiunile celui de-al doilea țarat bulgar, țaratorilor de Tîrnovo și Vidin, despotului de Caverna, Hoardei de Aur, Țării Românești, Bizanțului și statelor grecești create după 1204, alături de care apar în număr mai redus și alte tipuri de monede. Cîteva din ele reprezintă adevărate rarități numismatice, a căror identificare a prezentat serioase dificultăți.

Un alt capitol se referă la *cunoașterea materiei prime și a tehnologiei folosite la piesele metalice* (M. Mihalcu) pe baza determinărilor metalografice efectuate pe lame de cuțit și pe bucăți de fontă.

Volumul este însoțit de o listă de abrevieri, un rezumat în limba franceză și un indice, beneficiind de un bogat material ilustrativ constînd din fotografii (alb-negru și color) și desene de foarte bună calitate. La cele mai multe piese nu s-a indicat din păcate scara la care au fost reproduse. Mai multe inexactități cuprind harta de la fig. 91 : poziția Limbariului (care de fapt nu este numele unei localități, ci un toponim în cadrul satului Hansca) este indicată pe Nistru, aproximativ unde se află Calfa, și nu în centrul Basarabiei ; Nistrul nu este redat cu numele său românesc, ci sub grafia Dnestr ; la fel s-a procedat cu Niprul, transcris Dnepr ; Cozia și Bîtea Doamnei, plasate în stînga Oltului și, respectiv, a Bistriței, sînt de fapt pe malul drept al râurilor amintite.

În ceea ce privește modul de publicare al materialelor, considerăm că ar fi fost util să fi fost făcută pe complexe de locuire și pe niveluri, ceea ce ar fi conferit și altor specialiști — îndeosebi celor din anii ce vor urma, cînd stadiul cunoștințelor va fi desigur superior celui de astăzi — posibilitatea de a realiza interpretarea ansamblului de descoperiri într-o viziune proprie. Am sugera, de aceea, ca în măsura posibilului, într-un volum viitor al monografiei să se indice materialele descoperite în cadrul aceluiași context, chiar și a celor deja publicate în primele două volume.

În ansamblu se poate aprecia că volumul al II-lea al monografiei despre săpăturile de la Păcuiul lui Soare reprezintă o contribuție de seamă la arheologia epocii medievale, înscriindu-se între lucrările menite să înlănească elucidarea unor aspecte importante privind istoria regiunilor de la Dunărea inferioară. Merită relevat că atît în timpul lucrărilor propriu-zise de șantier, unde au avut de înfruntat condiții naturale vitrege, cit și la selecționarea și interpretarea materialului arheologic, autorii monografiei au fost puși în fața rezolvării unor probleme spinoase, pentru care le-a fost solicitată din plin perseverența și priceperea. Excelenți cunoscători ai perioadei, autorii au pătruns în intimitatea fenomenelor istorice, reușind să definească convingător rolul așezării de la Păcuiul lui Soare în contextul descoperirilor vremii.

Victor Spinei

* * * *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476.* Monografie și culegere de texte, București, 1977, 352 p. + o hartă.

Apărută cu ocazia aniversării a cinci secole de la crîncena confruntare dintre Țara Moldovei și Imperiul otoman, din vara anului 1476, această carte a fost editată sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului din București. Ea cu-

prinde un studiu monografic semnat de Manole Neagoe, care este și coordonatorul volumului, iar în partea a doua o culegere de texte ce însumează totalitatea izvoarelor istorice cunoscute pînă în prezent privitoare la această campanie. Textele italiene sînt editate de același Manole Neagoe, cele slavone de Olimpia Guțu, cele turcești de Mihail Guboglu, cele germane de Radu Constantinescu și Constantin Vlad, coordonatoarea culegerii de texte fiind Olimpia Guțu.

Reprezentînd cea mai completă contribuție la cunoașterea evenimentelor din anul 1476, studiul monografic (p. 7—115) reliefează, în prima sa parte, situația internațională în ajunul conflictului cu Imperiul otoman (p. 7—29), importanța strategică a Moldovei (p. 29—37), precum și încercările de alianță inițiate de Ștefan cel Mare (p. 37—58). Bazat pe o amplă documentare, capitolul consacrat desfășurării campaniei turco-tătare (p. 58—104) aduce noi informații privind forțele care se înfruntă în acest război, itinerariile oștilor, pierderile suferite de moldoveni și atitudinea aliaților lui Ștefan cel Mare. În ultima parte a studiului (*Semnificația pe plan european a campaniei din 1476*, p. 104—115), autorul, folosind același stil atractiv și convingător, aduce noi argumente în favoarea afirmației istoricului francez Ferdinand Lot după care „grație sacrificiilor «balcanicilor» și slavilor din răsărit, civilizația occidentală a putut să continue în Europa occidentală și de acest lucru nu-și dau seama în chip suficient germanii, italienii, francezii” (p. 115).

Firește, succesul acestei cărți se datorește în egală măsură și celor 75 de texte (p. 121—347), care, pe lângă faptul că întregesc imaginea asupra acestei campanii militare, readuc în circuitul științific informații prețioase referitoare la domnia lui Ștefan cel Mare.

Așa cum, dealtfel, s-a mai arătat (vezi recenzia din *Războieni Valea Albă și împrejurimile*, 1977, p. 348—349), o obiecție trebuie, totuși, făcută atît studiului monografic cît și cărții care, cel puțin din punct de vedere grafic, trebuia concepută, ca titlu, altfel, pentru că *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, nu corespunde conținutului cărții. Și apoi de ce: *Războieni*, dacă e vorba de o reexaminare critică a izvoarelor, și nu Pîriul Alb, așa cum se consemnează în izvoarele contemporane și cum însuși Ștefan cel Mare o spune în documentul din 7 martie 1493, reprodus în acest volum (nr. 51, p. 233). Editarea textelor slave din volum adoptă acest nume numai în regestul documentului menționat, la cele din textele narative folosind, nu înțelegem de ce, toponimicul Valea Albă (vezi, de exemplu, nr. 71 și 75) care apare numai la Grigore Ureche (vezi nr. 73). Trezind peste faptul că regestele sînt făcute în grabă (vezi nr. 39), nu putem să nu observăm formulările neîngrijite ale comentariului lor, ce aparțin chiar coordonatoarei acestei culegeri de texte atît de bine întocmită în restul ei și atît de utilă cititorului. Din păcate, sistemul de difuzare a acestei cărți prin restrînsa rețea a unităților arhivistice privează pe mulți cititori de o lucrare pe cît de interesantă pe atît de utilă. De aici necesitatea unei difuzări adecvate a ei prin librării. Pentru că o asemenea lucrare nu interesează numai pe specialiști, ci, în bună măsură, pe toți iubitorii de istorie pentru care ea constituie o carte de mult așteptată și necesară.

Gh. Pungă

General locotenent ION ȘUȚA, *Infanteria română. Contribuții la istoricul armei*, vol. I, *De la începuturi pînă la primul război mondial*, București, Editura militară, 1977, 278 p.

În frămîntata sa istorie, poporul român a fost nevoit să apere neatrîrnarea și integritatea patriei prin fapte de pilduitor eroism în luptele cu cotropitorii țării. De aceea, „istoria armatei române nu poate fi separată de istoria poporului român. Ea se împletește organic cu aceasta, constituind un tot unitar” (p. 12). Pornind de la asemenea apreciere și de la rezultatele mai vechi și mai recente ale istoriografiei militare, general-locotenent Ion Șuța își propune să înfățișeze, în acest prim volum, evoluția infanteriei române, „regina bătăliilor”, de la începuturile existenței sale pînă la cea dintîi conflagrație mondială. Lucrarea constituie astfel o contribuție la istoricul infanteriei române, fiind cea mai documen-

tată sinteză și singura realizare pe această temă, cu excepția unui *Istoric al infanteriei române*, întocmit mai demult, de Inspectoratul general al infanteriei (București, 1931).

După *Cuvîntul înainte* și *Introducerea*, în care sînt fixate datele generale ale studiului întreprins, cartea cuprinde cinci capitole, în succesiunea momentelor parcurse de infanteria română: *Organizarea, înzestrarea și instrucția infanteriei dace și romane* (cap. I, p. 19—41); *Infanteria română în secolele XIV—XVI* (cap. II, p. 42—91); ... *în secolele XVII—XVIII* (cap. III, p. 92—112); *Dezvoltarea infanteriei române în perioada 1821—1877* (cap. IV, p. 113—207); *Dezvoltarea infanteriei române de la războiul pentru independență pînă la primul război mondial* (cap. V, p. 208—266); în încheiere sînt indicate principalele surse bibliografice întrebuintate de autor.

Fără îndoială, investigația întreprinsă de general-locotenent Ion Șuța reflectă interesul specialistului de a cerceta îndeaproape aspectele de strict interes militar din evoluția infanteriei. Aflăm, prin urmare, în cartea lui Ion Șuța, date interesante despre organizarea, numărul, instrucția și tactica infanteriei, despre echipamentul și armamentul ei în diferite etape istorice — elemente mai puțin studiate în scrierile de istorie militară. Prin evidențierea acestor aspecte autorul a reușit să surprindă cîteva din coordonatele esențiale legate de trecutul infanteriei române. Se arată că momentele cele mai semnificative ale dezvoltării ei reprezintă opera celor care au gândit și au luptat în mijlocul armiei, „au simțit bătaia inimii infanteristului” (p. 266). Totodată, infanteria noastră, prin jertfele date de-a lungul veacurilor pentru libertatea și independența patriei, a reușit să întemeieze o *tradiție proprie* în armata română, tradiție ce trebuie prețuită și continuată de generațiile de astăzi (p. 266).

Bazată pe un material bogat și bine sistematizat, dispunînd, în plus, de viziunea competentă a specialistului asupra problemelor de istorie și artă militară, scrierea la care ne-am referit reprezintă o realizare apreciabilă pentru istoriografia militară.

Nu socotim inutile și cîteva observații.

Împotriva primejdiei tătare, populația de pe teritoriul țării noastre s-a retras nu numai în munți (p. 45) ci și la pădure, cum dovedește recent, cu convingere, acad. Const. C. Giurescu (*Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Editura „Ceres”, București, 1976); arătînd că Iancu de Hunedoara a introdus sistemul transportării infanteriei pe căruți (p. 51), ar fi fost bine-venită precizarea că sistemul ca atare fusese preluat de la husiți.

Cartea este însoțită de o bogată ilustrație și de schițe în măsură să faciliteze înțelegerea structurii sau a echipamentului infanteriei române în diferite timpuri. Scriere meritorie a istoriografiei noastre militare, lucrarea generalului-locotenent Ion Șuța își împlinește cu cinste dedicația către infanteristul român, acest slujitor al armiei curajului, a demnității, a vitejiei personale și de masă.

Ștefan Lemny

DUMITRU C. POPESCU, *Privire istorică asupra justiției militare din România*, București, Editura militară, 1977, 138 p.

Cartea lui Dumitru C. Popescu recomandă atenției cititorilor o temă ce se dovedește, de la început, interesantă și inedită. Justiția militară, parte integrantă a justiției în genere, reflectă realități, bine definite, din organizarea societății iar studiul ei poate oferi date utile în legătură cu diferitele aspecte ale trecutului. Investigația lui Dumitru C. Popescu pornește, apoi, din necesitatea unei cunoașteri mai aprofundate a disciplinei pe care el o slujește: justiția militară.

După cum era de așteptat de la o asemenea lucrare — prin natura ei juridică — s-a apelat în mod frecvent la datele disciplinelor conexe, îndeosebi la istoria militară și a dreptului. Din acest motiv autorul a precizat, mai întâi, unele noțiuni despre stat și drept (p. 9—17), tratînd, apoi, pe scurt, evoluția justiției militare în istoria universală. Capitolul despre *Justiția militară în România* (p. 38—95) care urmărește, de altfel, problematica esențială, desprinsă din titlul cărții începe, la rîndul lui, cu „noțiuni sumare despre formarea armatelor române” (p. 38—45). Aproape 45 de pagini din alcătuirea cărții realizează cadrul care să contribuie la înțelegerea cercetării întreprinse de autor. Un paragraf de 5 pagini schițează „justiția militară în România din cele mai vechi timpuri pînă astăzi”, urmărindu-se apoi, în alte paragrafe, analiza principalelor legi sau coduri de legi care au stat la baza organizării justiției militare din țara noastră, în perioada dreptului scris: Manualul de legi al lui Fotinopulos (1777), Pravilnicească condică (1780), Codul lui Caragea (1818), Regulamentul organic, Condica penală ostășească (1852), Condicele justiției militare din 1873 și 1937.

Într-un alt capitol sînt prezentate concluziile în legătură cu caracterul de clasă al justiției militare burgheze (p. 99—114) iar ultimul capitol analizează principalele aspecte ale justiției militare în perioada 23 August — 1 ian. 1969 (p. 114—136).

În ansamblu, cartea lui Dumitru C. Popescu are meritul de a trezi interesul cercetătorilor asupra istoricului justiției militare din țara noastră, domeniu încă puțin studiat.

Nu este un motiv însă de a lăsa neobservate cîteva din scăderile ei.

Arătînd instituțiile de constrîngere specifice evului mediu, autorul arată că acestea le foloseau „voievodul, domnitorul, monarhul sau nobilul” (p. 12) ca și cum termenii ar avea un înțeles similar. În alte locuri, autorul nu etalează, în suficientă măsură, spiritul de documentare, indispensabil unei cercetări ca aceea în care s-a angajat. Astfel, el acceptă organizarea timpurie a oștirii românești în armată, milicie și „ridicarea gloatelor” sau îl consideră pe Mircea cel Bătrîn „întemeietorul oastei românești” și „primul domnitor care se înfățișează European cu o armată permanentă” (p. 39), aprecieri depășite de mult de istoriografia militară. Ar fi fost, iarăși, indicat ca asemenea cercetare să se întemeieze mai mult pe folosirea documentației istorice. Pentru evul mediu autorul consideră că „nu avem nici o informație din care să rezulte existența unei justiții militare... voievozii fiind suverani cu puteri absolute” aveau prin urmare, și „atributul de judecată asupra militarilor”, (p. 46—47). Afirmția, care ni se pare valabilă, ar fi putut să câștige un plus de trăinicie dacă s-ar fi evidențiat mai clar felul în care „obiceiul pămîntului” și alte practici au suplinat, în condiții specifice evului mediu, justiția militară. Incluzînd „dezertările și nesupunerile în caz de război” în „categoria” (sic!) de „hiclenie” autorul ar fi putut prezenta și cîteva situații reale din istoria țărilor române (p. 47). Ne exprimăm, apoi, dezacordul în legătură cu abaterile, destul de repetate ale autorului, de la unele reguli de scriere a citatelor sau de întocmire a aparatului critic (p. 13—14, 38, 40). Amintim aici că, pentru scrierea numelor de popoare în ortografia noastră nu se folosesc majuscule (p. 23) iar titlurile dregătorilor se scriu cu inițiale mici (p. 41—43). Și încă un semn de atenționare asupra expresiei „cea mai deplină” (p. 39) și asupra anului morții lui Caesar care este 44 iar nu 43, cum apare, probabil, dintr-o greșeală de tipar.

Discutabilă ni se pare și structura asupra căreia s-a oprit autorul pentru alcătuirea cărții sale. Elementele cadrului militar și juridic în care a evoluat justiția militară ca și interpretările juridice ale documentelor ce urmăresc această evoluție ocupă un spațiu prea întins în comparație cu ceea ce ar putea constitui subiectul unei „priviri istorice”. Aceasta, credem, ar fi trebuit să se preocupe de justiția militară ca determinare și reflectare a contextului istoric în care a evoluat, astfel încît istoria să nu constituie doar un cadru, ci o realitate exprimată (legic și logic) în manifestările juridice. Este surprinzătoare lipsa oricărei referiri la justiția militară în epoca veche știut fiind că, în special în Dacia romană, asemenea elemente s-au manifestat odată cu celelalte forme ale culturii și civilizației romane.

Am ținut să prezentăm observațiile de mai sus tocmai fiindcă tema cărții lui Dumitru C. Popescu s-a dovedit interesantă și se reclamă aprofundată, în continuare. Din această cauză socotim că și-a atins scopul anunțat, acela de a „trezi în rindul tinerilor cadre de juriști militari interesul adâncirii cercetărilor în acest domeniu (p. 7).

Ștefan Lemny

DAN BERINDEI, L. BOICU, GHEORGHE PLATON (coordonatori), *Independența — lupta milenară a poporului român*, Iași, Ed. „Junimea”, 1977, 130 p.

Cartea, apărută în anul centenarului Independenței și avînd drept coordonatori pe Dan Berindei, Leonid Boicu, Gheorghe Platon, își propune să prezinte lupta poporului român, de-a lungul istoriei, pentru independență și dobîndirea ei efectivă.

Considerînd, în *Cuvînt înainte*, că în istoria noastră lupta pentru independență este „o constantă, o permanență istorică”, autorii adaugă mai departe că ea „se împletește pînă la contopire cu alte două constante: conservarea neîntrepută a ființei statale și străduința către unitate” (p. 6).

Volumul este structurat în opt capitole, de fapt studii, urmate fiecare de Note, avînd în final un *Indice* de persoane și locuri (p. 125—129). Dorința coordonatorilor a fost, incontestabil, să se realizeze o „carte” și nu o „culegere de studii”; pînă la urmă, deși principiul cronologic este respectat, organicitatea lasă de dorit. De aceea, vom trata fiecare capitol drept ceea ce și este, adică un studiu, avînd fiecare, așa cum rezultă din *Sumar*, autorul sau autorii lui.

I. *Statele feudale românești în lupta pentru independență* (Nichita Adăniloae, p. 7—18). Pornind de la faptul că „lupta pentru nealîinare în epoca medievală a fost, în esență, o luptă pentru dănuirea poporului român și a organizării sale statale” (p. 8), autorul trece în revistă principalele momente ale acestei lupte, legate între ele, în contextul balcanic și european, în lumina cauzalității și urmărilor, începînd cu formarea statelor feudale românești și sfîrșind cu instaurarea domniilor fanariote și pacea de la Karlowitz.

O problemă, care merită a fi relevată și pe care Nichita Adăniloae a subliniat-o cu consecvență, este aceea că, foarte timpuriu, în conștiința unor conducători politici s-a născut ideea că „țările române nu se pot apăra cu eficacitate decît aliate între ele” (p. 9). Unitatea pe cîmpul de luptă și meditația asupra acestui fapt, împreună cu conștiința, dictată și de tradiție, a unei altfel de unități — de origine și de limbă, explică apoi și celelalte „uniri”, adică încercările unor domni de a-și întinde sceptorul asupra celorlalte țări române. Trebuie notat de asemenea faptul, arătat de autor, că lupta pentru neatîrnare nu înseamnă o luptă pentru a recăpăta ceva pierdut, ci de a menține și salva independența atunci cînd presiunea externă a fost prea puternică. Tributul însemna răscurmărirea păcii, și el singur, dacă facem abstracție de mulțimea obligațiilor cu care turcii au împovărat de la o vreme țările noastre, garanta perpetuarea ființei statale și păstrarea naționalității.

Capitolul II — *Spre independență pe calea reafirmării autonomiei și conștiinței de unitate național-politică* (autori: Leonid Boicu și Gheorghe Platon, p. 19—34), studiu remarcabil, prezintă evenimentele începînd cu instaurarea regimului fanariot și pînă la 1859.

Pierderea treptată a vechilor „libertăți”, culminînd cu aducerea domnilor străini, nu înseamnă, în același timp, pierderea oricăror libertăți. Există o libertate internă, care a permis păstrarea individualității și începerea unei lucrări, încete dar sigure, de revitalizare, „reanimare” a luptei pentru neatîrnare, pusă acum pe alte temeuri, determinate alît de noua structurare economică și socială din interior, cît și de existența la granițe a două imperii, Austria și Rusia, a căror politică era „prin excelență expansionistă și acaparatoare” (p. 19).

Meritul principal al autorilor rezidă în puterea de a fi sintetizat, în hățișul de contradicții al perioadei prezentate, acele direcții care au conlucrat, fiecare în parte și toate la un loc, la acea regenerare națională, cea ce a dus la unirea din 1859 și independență la 1877. Bazîndu-se pe o întinsă informație (vezi cele

108 note, p. 32—34), cei doi istorici probează o înțelegere extrem de nuanțată a fenomenului „revitalizării” naționale, înțelegere evidențiată și cu alte ocazii. Remarcăm, de asemenea, în acest studiu, un model de limbaj istoric și de argumentație „strinsă”, de austeritate și bun simț.

Capitolul următor (III — *Statul național român în lupta pentru independență*, p. 33—45) este alcătuit de Dan Berindei. Autorul, cunoscut ca un specialist al perioadei, începe prin a reliefa însemnătatea Unirii de la 1859, care „urma să însemne o etapă de pregătire a desăvârșirii unității naționale și a asigurării independenței” (p. 35, subl. a.), după care înfățișează împrejurările în care tânărul stat român și-a manifestat velleitățile de independență deplină. Astfel, actul de la 24 Ianuarie 1859 a reprezentat „o bază solidă” pentru înfăptuirea independenței, care s-a impus ca „o problemă ce urma a fi radical rezolvată într-un viitor apropiat” (p. 37, subl. a.). Zilele de 5 și 24 ianuarie 1859 au constituit „temeiul primei etape a unității statale”, ele fiind însă, și „preludiile independenței din 1877” (p. 39). Autorul stăruie asupra momentelor în care statul român s-a comportat ca și independent; după opinia noastră, ar fi fost util să se demonstreze de ce regimul garanției colective devenise, de acum, inacceptabil (dacă un timp garanția a permis principatelor să-și păstreze autonomia, să existe ca entități distincte, statutului național o asemenea cămașă îi era prea mică. Pentru o dezvoltare plenară, în sens modern, independența era indispensabilă).

Căderea lui Cuza, care a fost mai mult decît un domn, un simbol al Unirii, a antrenat după sine o lungă criză politică și o situație internațională în care se punea problema pierderii a tot ceea ce se realizase în cei șapte ani de domnie și chiar pierderea, potrivit unor proiecte mai vechi (vezi p. 39), a ființei statului național. În acest context, aducerea unui prinț străin reprezenta ceva mai mult decît, așa cum spune autorul, satisfacerea intereselor răsturnătorilor lui Cuza, „ale claselor și păturilor sociale pe care ei le reprezentau” (p. 39) și posibilități pentru „grăbirea ritmului de modernizare”; reprezenta expresia unei necesități istorice (vezi pentru aceasta studiul lui Vasile Russu, „Monstruoasa coaliție” și detronarea lui Al. I. Cuza” în vol. *Cuza Vodă în memoriam*, ed. Junimea, Iași, 1973, p. 503—550).

Capitolul al patrulea — *România în ajunul războiului pentru independență (iulie 1875 — aprilie 1876)* (autor Vasile Maciu, p. 46—61), prezintă starea economică și socială, politica internă și externă a României în perioada amintită. Studiul se bazează pe o bogată informare, autorul dorind o analiză cît mai amplă a problematicii abordată. Nu putem fi însă de acord cu unele afirmații, scăpări și confuzii ale autorului.

Astfel, chiar de la început, V.M. delimitează „ajunul războiului de independență în perioada celor doi ani anteriori mișcărilor din 29 și 30 aprilie — 11 și 12 mai 1877, cînd corpurile legiuitoare au declarat starea de război cu Imperiul Otoman. Dar, în titlu, autorul ne propune altă delimitare (iulie 1875 — aprilie 1876), iar nararea propriu-zisă o duce pînă la 25 aprilie — 7 mai 1877, ultima dată de referință din text. Firește, aceasta poate fi o simplă scăpare! Aflăm, în continuare, care era contextul internațional, în speță, acea perioadă „relativ pașnică” a chestiunii orientale („cum este numită criza generală a Imperiului Otoman”), al cărei început „a fost determinat” în Europa de izbucnirea răscoalei din Bosnia și Herțegovina, în România de „adîncirea contradicției dintre virfurile conservatoare și liberale” (p. 46). Nu sîntem lămuriți cum „adîncirea contradicției” în România poate „determina” izbucnirea crizei orientale! Autorul însă, după ce enumeră atitudinea puterilor față de criză, declară concis că aceasta „i-a impus României să intensifice acțiunea de cucerire a independenței”, după care trece la analiza „bazei economico-sociale”.

Starea economică a României este caracterizată de „dezvoltarea lentă a capitalismului premonopolist atît în agricultură, cît și în industrie”, țara „era încă (subl. ns.) mult rămasă în urmă”, cauzele fiind, după V.M., trei: 1. trecerea „tirzie” la orînduirea capitalistă, 2. dependența față de Imperiul otoman și 3. faptul că, după 1859, „mulți ani la conducerea statului s-au aflat grupări politice dominate de marii proprietari funciari” (p. 46). Situația este mai complicată și ar fi necesitat o discuție mai nuanțată; nu este cazul să insistăm asupra ei,

interesant este ce spune autorul mai departe: „Chiar și construirea căilor ferate, care a contribuit la dezvoltarea agriculturii (numai atât? — n.ns.), ușurând importul mărfurilor industriale străine, a constituit o *piedică în calea progresului economic al țării*” (p. 46, subl. ns.). Poate explica V.M. cum revoluționarea transporturilor, fenomen sută la sută capitalist, împiedică progresul economic? Nouă ni se pare că dimpotrivă. De altfel, chiar d-sa spune, o frază mai înainte, că una din cauzele pentru care România era „încă” rămasă în urmă este trecerea „tîrzie” la capitalism! Și tot așa, în altă parte, V.M., demonstrînd necesitatea industriei, notează: „Dezvoltarea generală a economiei a continuat să impună construirea mai departe a șoselelor, liniilor telegrafice și a căilor ferate, precum și modernizarea porturilor dunărene românești” (p. 48)!

Autorului i se mai poate imputa folosirea unor formulări diferite pentru a exprima același lucru. Referindu-se, de pildă, la industrie, V.M. deosebește „forme industriale”, „categorii industriale”, „categorii de forme industriale”, „industrii”, „ramuri industriale” (p. 47). Lipsa de precizie terminologică și maniera școlărească de exprimare duc uneori la efecte de-a dreptul ilare. Astfel, „produsele diferitelor categorii de forme industriale” erau concurate de mărfurile străine, dar cele mai lovite erau „produsele de fabrică”, unele fabrici fiind „silite să lichideze sau să-și schimbe patronii prin vânzare-cumpărare” (p. 47). Dar mai departe: „deși greu lovite de concurența mărfurilor străine, diferitele categorii industriale au rezistat totuși”. Și încă: dintre „ramurile industriale”, cea mai importantă era cea textilă, „urmată de industria alimentară, inclusiv cele două fabrici de zahăr” (p. 47, subl. ns.).

Trecînd la prezentarea compoziției sociale, V.M. nu este suficient de precis atunci cînd vorbește de muncitori. Astfel, la orașe, „ca și la sate”, există „o pătură (!) de muncitori, care n-aveau adesea decît salariul obținut pentru munca prestată” (dar erau salariați! — M.C.). Și următoarea afirmație este ambiguă: „Pe cînd muncitorii agricoli de la sate n-aveau conștiință de clasă, muncitorii de la orașe, în special cei din orașele mari, începeau să fie conștienți că formează o clasă deosebită de burghezie” (p. 49). De unde autorul spune că există „și la orașe” „o pătură de muncitori”, afirmă apoi că aceștia încep să aibă o conștiință de clasă și anume „o clasă deosebită de burghezie” (pînă atunci s-ar înțelege, după V.M., că muncitorii formau împreună cu burghezia o clasă!). Dar chiar și în această „pătură” de muncitori de la orașe, care încep să aibă conștiință de clasă, „se distingeau totuși două pături”: „cu calificare și ocazionali”!? (p. 49). La sfîrșit, dacă adăugăm că și burghezia are trei pături, ne trezim puțin uluiți, neștiind care-i deosebirea dintre „clasă” și „pătură”, care-i „clasă” și care-i „pătură”!

În afara manierei „personale” de prezentare, autorul dovedește că, adesea, este tribut ar unor idei preconcepute, care se văd atît în „aranjarea” materialului, cît și în importanța pe care o acordă acestei „aranjări”. Analiza vieții economico-sociale a României nu are alt sens, în concepția sa, decît de a face trecerea la analiza vieții politice. După aceasta, concluzia: „Condițiile economice interne și externe ale României din ajunul războiului pentru independență au creat totuși (subl. ns.) o perioadă de criză economică și politică, care a dus la desprinderea ei de Imperiul otoman și la proclamarea independenței” (p. 46—47). Independența este legată în exclusivitate de „condițiile economice interne și externe ale României”, care „au creat totuși” (puteau să nu „creeze”!) o criză totală („criza” este piatra filosofală a lui V.M.) care, la rîndul ei, se înțelege, a dus la război, care război s-a întîmplat să fie unul de independență. Avem credința că, înlocuind o explicație cu o schemă, V.M. ar explica la fel oricare alt război. Ar fi fost necesar, și cu atît mai mult avînd în vedere includerea studiului său într-un volum care se vrea nu atît prezentarea unui război, cît a unei constante a istoriei noastre — lupta pentru independență, ca autorul să fi înțeles *necesitatea istorică* a actului, legăturile sale intime cu toate năzuințele fundamentale ale neamului nostru, la faptul că dacă independența era cerută de o întreagă istorie (și era justificarea sa), ea era o condiție fără de care nu se putea imagina viitorul României moderne. Independența era (și este), fără îndoială, o condiție a existenței noastre.

Trecind la prezentarea situației politice interne și externe, V.M. ne oferă o cronică aproape zilnică a mișcărilor adoptate, a primirilor de la Palat, notelor, depeșelor, etc., etc., contribuția istoricului fiind aproape de nesesizat. Astfel, ca să exemplificăm, în condițiile crizei guvernării conservatoare, Carol, dîndu-și seama că nu mai poate continua (ce?), l-a chemat pe Mavrogheni pentru „a cunoaște mai bine schimbările politice” (la care „schimbări politice” se referă V. M. nu ne putem lămuri!), care spune domnului că „situația e nesigură”! Atunci domnul, „temîndu-se”, ordonă ministrului de război să ia măsuri ca armata „să poată fi eventual mobilizată” ș.c.l.a. (vezi p. 50 și urm.).

Uneori, autorul dă dovada unei naivități desăvîrșite, ca atunci cînd afirmă că domnul cîștigă devotamentul armatei dînd o serată ofițerilor din București (p. 50) sau cînd stabilește, reluînd un citat din broșura *Beizadea Mitică* a lui M. Theodorian-Carada, că deosebirea dintre I.C. Brătianu și C.A. Rosetti constă în aceea că primul „se cununase într-o mănăstire și-și boteza copiii, pe cînd Rosetti nu și-a botezat niciunul” (vezi nota 51, p. 60). În alte cazuri, construcțiile autorului sînt pur și simplu deconcertante. România era „strîmtoară” de „faptul dependenței față de Imperiul otoman” (p. 46); „Rafinările de petrol dețineau un rol important, pentru că produsele lor serveau la iluminat” (p. 47, subl. ns.); „societatea românească a fost... în dezvoltare, populația țării numărînd circa 4.424.961 locuitori”!! (p. 48, subl. ns.); „Totuși, coaliția, sprijinindu-se pe mase, inclusiv pe majoritatea moșierimii, cucerise puterea...” (p. 51).

Parcurend, în fine, aparatul critic al studiului, ne-am putut edifica asupra faptului că autorul n-a utilizat istoriografia ultimilor zece ani, iar urmărilor se vîd atît în interpretarea anumitor aspecte ale politicii interne și externe din preajma războiului de la 1877—1878, cît și în maniera deficitară de înțelegere și prezentare a evenimentelor. În consecință, contribuția lui Vasile Maciu, din punctul de vedere al dorințelor exprimate în *Cuvînt înainte*, este destul de redusă; capitolul scris de d-sa face notă discordantă, fiind principală lacună a acestui volum meritoriu.

Desfășurarea propriu-zisă a războiului pentru independență face obiectul următorului capitol, scris de Nichita Adăniloae (*V. Cucerirea independenței pe calea armelor — operă a întregului popor*, p. 62—85). Autorul începe prin a discuta modul în care independența era privită de diferitele clase sociale și de aici opiniile lor asupra căilor de obținere efectivă. Bun specialist al războiului de la 1877—1878, N.A., după prezentarea proclamării independenței de stat a României, ne oferă o cronică pertinentă a conflagrației, văzută ca o cauză și un efort al întregului popor, din toate teritoriile locuite de români.

Cap. VI (*Recunoașterea și însemnătatea independenței*, autori Vasile Cristian și Vasile Russu, p. 86—96) pleacă de la ideea că, intrucît independența „modifică statutul internațional al României, ea trebuia să-și găsească însă consacrarea prin recunoașterea sa de către celelalte state” (p. 86). Izbînda acțiunii diplomatice a României, prin recunoașterea sa ca stat independent, a fost însoțită însă de anumite concesii, de natură economică și apoi politică, concesii care au marcat, pentru o perioadă, evoluția societății românești. Toată această problematică este tratată diferențiat de autori. Este evidențiată, astfel, importanța României și a teritoriului românesc pe plan internațional, poziția României față de puteri și a puterilor față de România, necesitatea găsirii de aliați, nepunîndu-se pune problema unei neutralități de tip elvețian, așa cum ar fi dorit mulți dintre oamenii noștri politici, în sfîrșit, aderarea României, în 1883, la Tripla Alianță. În legătură cu calificarea acestui act drept trădare a intereselor naționale, autorii își pun problema caracterului orientării României spre Europa Centrală (p. 92). Aderarea nu este, așa cum s-a spus adesea, rezultatul acțiunii României, „ambii parteneri erau interesați într-o asemenea apropiere” (p. 92, vezi și nota 32). Statul român avea nevoie de un răgaz pentru a-și consolida neamirna, iar soluțiile nu puteau fi altele decît o încurajare a progresului economic în interior și o politică de echilibru în afară. Departe de a fi fost o trădare, actul de la 1883 s-a dovedit a fi, incontestabil, o soluție viabilă, un paravan în spatele căruia năzuințele naționale s-au putut adapta la cadrul nou al statului național independent, fără a uita nici o clipă neunitatea deplină

Partea a doua a studiului este legată de însemnătatea independenței, urmările sale asupra tuturor aspectelor politice, economice și sociale din țară. Cucerirea neatrănării, subliniază autorii, „a înfruntat în chip profund toate domeniile de activitate, provocând mutații ale căror efecte pot fi surprinse ca într-o oglindă în cea accelerare puțin obișnuită a ritmurilor istoriei noastre moderne de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începuturile celui de-al XX-lea”. (p. 92). Arătând, printre altele, că dobândirea independenței a determinat o creștere a industriei și, implicit, o creștere numerică a proletariatului și o limpezire a conștiinței sale de clasă, autorii subliniază influența pe care acesta, prin activitatea sa teoretică și practică, o are asupra „orientării și atitudinii partidelor politice de guvernământ” (p. 95). Proletariatul, ca forță conștientă de sine, începe să joace un rol extrem de important și istoria acestui rol este, de fapt, istoria contemporană.

Studiul Mariei Platon (VII *Literatura independenței*, p. 97—111) pleacă de la ideea că „din totdeauna, conștiința ne-a fost puternic marcată de un fel de „presiune a istoriei” (p. 97), arată cum „presiunea” războiului de la 1877 a dat naștere la o întreagă literatură și care ar fi „liniile de rezistență” ale acestei literaturi.

Ultimul studiu (VIII *Independența României în perspectiva istoriei contemporane*, p. 112—124) îi permite lui Ion Căpreanu să facă o incursiune „pînă în zilele noastre”, în care demonstrează însă mai puțin din ce și-a propus. Avînd de arătat cum faptul de a fi stat independent a marcat întreaga noastră istorie ulterioară, autorul înțelege să discute momentele în care independența a stat în cumpănă, în cadrul unui soi de rezumat evenimential al sutei de ani pe care tocmai o sărbătorim.

În ansamblu însă volumul acesta este una din aparițiile editoriale cele mai importante dedicate Independenței în 1977, anul Centenarului. Se demonstrează limpede că neatrănarea nu a fost un „dar” al marilor puteri, în virtutea căruia acestea aveau „dreptul” la compensații economice sau de altă natură, ci urmarea firească a unei lupte necurmate, o încununare a eforturilor întregii națiuni române, din toate teritoriile locuite de români. Arătîndu-se „raportul indisolubil dintre dobîndirea neatrănării și desăvîrșirea unității statale” (p. 95), se arată însă și altceva: cum *Independența — lupta milenară a poporului român*, o constantă a istoriei noastre, a fost întotdeauna (este și astăzi) o trăsătură temperamentală a românilor, ca și dorința arzătoare a unității depline.

M. Cojocariu

Independența României. Documente, Volumele I, II (Partea I și Partea a II-a), III, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, LII + 420 p.; LXII + 428 p.; I, IV + 381 p.; LIII + 338 p.

În istoria României moderne, independența de stat a reprezentat, ca și unitatea națională și reformele interne, o condiție *sine qua non* a reușitei procesului. Faptul justifică constanta preocupare a istoriografiei noastre în scopul reliefării condițiilor și semnificației realizării acestui istoric dezerat. Totodată, preocupările și realizările istoriografice, expresie a cunoașterii în timp a problemei, sînt în evidență necesitatea investigării unor noi fonduri documentare.

Acestei necesități răspunde și elaborarea, sub egida Direcției generale a Arhivelor Statului, a Academiei R.S.R., a Academiei de Științe Sociale și Politice și a Institutului de istorie „Nicolae Iorga” — București, a unei noi ediții de documente, cuprinse, în funcție de natura lor, în trei volume: volumul I, *Documente și presă internă*; volumul II (Partea I și Partea a II-a), *Correspondență diplomatică străină*; volumul III, *Presă străină*. Fondul documentar, selecționat „din mai toate depozitele de arhivă și de bibliotecă din țară”, din arhivele Angliei, Austriei, Belgiei, R. P. Bulgaria, Franței, R. F. Germania, Italiei, R. S. F. Iugoslavia, S.U.A., U.R.S.S., Turciei și R. P. Ungaria, din presa românească și străină, nu reia, ci „amplifică” informația din cele nouă volume de *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, editura Academiei 1952—1955 (v. Prefață, vol. I, p. VII—IX, autor I. Gal). Punînd în valoare documente ce atestă poziția guvernelor României din epocă, a diferitelor personalități și cercuri politice, a maselor largi, a românilor de pretutindeni, a cercurilor

guvernante ale puterilor europene, ca și opinia publică europeană față de împlinirea dezideratului fundamental al României moderne, noua ediție oferă diferite unghiuri de vedere, prilejuind, din partea cercetării, concluzii corespunzătoare realității.

Valoarea noii ediții se impune și în privința metodei de editare a documentelor. Criteriul folosit în organizarea acestora este cel cronologic, regestele cuprinzând data, genul documentului, emitentul, destinatarul, și, foarte concis, conținutul. Editarea documentelor în limba străină, a originalului, cât și în traducere românească, redarea corespunzătoare a cotei documentului, rezolvarea unor probleme de ortografie, datare, completarea unor lacune existente în text — marcându-se intervențiile autorilor — constituie realizări notabile, de referință, ale genului științific.

Autorii, constituind volumele în funcție de natura documentelor și recurând la aceleași părți componente pentru fiecare, le accentuează identitatea, fapt ce impune, din partea noastră, luarea lor în considerare în mod separat.

Independența României. Documente. Volumul I. Documente și presă internă. Coordonator: Ionel Gal; redactor responsabil: Ștefan Hurmuzache; redactori responsabili adjuncți: Ioana Burlacu și Ioana Alexandru Negreanu. Volum întocmit de: Axenia Andone, Vasile Arimia, Ioana Burlacu, Ileana Chirtu, Mihaela Ioniță, Ioana Al. Negreanu, Gheorghe Socol, Mircea Spiridonăanu, Elena Stîngaci, Constantin Vlad, la realizarea lui colaborând: Nichita Adăniloae, Mircea Alexandrescu, Mihai Apan, Stan Apostol, Paul Barbu, Viorica Covaci, Ana Cristina Jalbă, Filofteia Mică, Ștefania Mihăilescu, Gernat Nüssbächer, Paul Oprescu, Alexandru Pal Antal, Ioan Pleșa, Ioan Pușcaș, Octavian Rotaru, Ioan Tomole.

Prefață (Ionel Gal) p. VII—IX; *Introducere* (Traian Lungu) p. XI—XIX; *Notă asupra ediției* (Ioana Alexandra Negreanu) p. XXI—XXII; *Lista documentelor*, p. XXIII—XXXVII; *List of documents*, p. XXXVIII—LII; *Documente*, p. 1—370; *Indice toponimic*, p. 371—376; *Indice onomastic*, p. 377—388; *Ilustrații*, p. 389—420.

În *Nota asupra ediției* ni se prezintă sursele pentru cele 305 documente ale volumului: colecțiile Direcției Arhivelor Centrale (fonduri aparținând unor instituții: Casa Regală, Marele Stat Major, Ministerul de Interne, Ministerul Justiției; fonduri personale: Carol I, Brătianu, Cernat); fondurile sau colecțiile filialelor Arhivelor Statului (Alba Iulia, Bacău, Brașov, București, Craiova, Sibiu, Tirgoviște etc.) fondurile Bibliotecii Academiei R.S.R., Bibliotecii Centrale de Stat, Ministerului Afacerilor Externe; documente oficiale publicate în „Monitorul Oficial”; materiale apărute în presa românească („Resboiul”, „Timpul”, „Românul”, „Telegraful român”, „Familia”, „Gazeta Transilvaniei”, „Curierul financiar”); documente provenind de la instituțiile puterilor legiuitoare, executive și ale opiniei publice. În plus, se fac precizări de natură metodologică — în mare menționate mai sus — care avizează asupra problemelor ce le ridică parcurgerea volumului.

Documentele volumului permit reliefaarea unor aspecte „ce se desprind din desfășurarea unui război care avea să aducă realizarea marelui deziderat național” (p. XII).

Unele privesc pregătirile armatei române, atitudinea României față de evenimentele din Balcani. Politicii de neutralitate, adoptată de statul român față de mișcările naționale din Balcani și intervenția brutală a oștilor otomane îi corespunde, pe plan intern, o aprinsă dispută între cercurile politice în privința atitudinii de viitor. Pe plan extern, se recurge la acțiuni diplomatice, menite a conferi României, prin recunoașterea neutralității din partea puterilor, o situație de independență de fapt. Interes deosebit prezintă atestarea pregătirilor militare (doc. 2), elaborarea proiectelor de acțiune militară în scopul apărării liniei Dunării (doc. 12) în condițiile în care acțiunile puterilor nu convergeau spre garantarea neutralității, și când, ca urmare a considerării României, prin noua constituție otomană, provincie privilegiată în cadrul imperiului și a eșuării conferinței de la Constantinopol, pentru cercurile guvernante românești apăsarea iminentă ruperea legăturilor cu Poarta, impunându-se apropierea de Rusia, în baza unei convenții ce să garanteze integritatea teritorială a statului român.

Tocmai în privința tratatelor româno-ruse ediția de față, spre deosebire

de cea din 1952—1955, oferă documente menite a pune într-o lumină veridică această interesantă și dificilă problemă. Astfel, procesul verbal cuprinzând debaterile deputaților și senatorilor din Consiliul Național al României, din luna ianuarie 1877, în privința trecerii trupelor ruse, reliefează dificila situație a României, față de care „Europa a stat indiferentă la relele ce (o) amenință de atîta timp”, ca și dificultatea luării unei decizii (doc. 18). Încheierea convenției, căreia Rusia s-a opus să i se confere un caracter politic, nu elimina diferențele româno-ruse. Atitudinea Rusiei, în chiar perioada imediat următoare încheierii convenției, îngrijorează opinia publică românească, în ciuda măsurilor luate de oficialitățile române privind „organizarea, transportul și locuința trupelor rusești precum și toate cele trebuincioase la facerea de poduri, adevărate lemne, bărci” (doc. 37). Declararea de război Turciei din partea Rusiei și intrarea trupelor ruse în România, eveniment anunțat de țarul Alexandru al II-lea prin scrisoarea adresată din Chișinău la 13/25 aprilie domnitorului Carol (doc. 33) ca și de marele duce Nicolae, prin scrisoarea din 14/26 aprilie, înainte de adoptarea vreunei hotărâri din partea Corpurilor Legiuitoare ale României în privința convenției încheiate, impune din partea guvernului român luarea de măsuri pentru păstrarea ordinii publice (doc. 29).

Cît privește poziția celorlalte puteri europene, documentele aparținînd agenților români acreditați pe lângă curțile acestora evidențiază opoziția din partea acestora în privința independenței României (doc. 4, 88, 127). Un număr însemnat de documente care aparțin lui Ioan Bălăceanu, agentul diplomatic român la Viena, pun în lumină poziția Austro-Ungariei față de încheierea convenției româno-ruse, față de proclamarea independenței statului român, față de participarea armatei române la acțiunile din sudul Dunării, ca și opinia diplomatului român, care, adept al respectării neutralității depline din partea României, în ciuda condițiilor ce impuneau încheierea convenției cu Rusia și intrarea în războiul împotriva Turciei, va propune chiar demobilizarea armatei române după ce rușii vor trece Dunărea (doc. 38).

Un deosebit interes prezintă documentele ce atestă participarea populației românești de pretutindeni la realizarea marelui deziderat național. Constatarea privește nu numai documentele ce se referă la activitatea comitetelor populației pentru sprijinirea armatei din teritoriul liber, dar și acțiunile românilor aflați sub dominație străină. Atitudinea cercurilor conducătoare maghiare (doc. 5, 68, 140, 217, 264) nu poate stăvili voința românilor de a acționa, prezentîndu-ni-se acțiuni semnificative, ca încercarea studenților români din Budapesta de a se constitui în comitet de acțiune în cadrul autorizat (doc. 140), îndemnul lui Barițiu din 17/19 mai 1877 prin „Epistola respectuoasă către femeile noastre” din Transilvania, Banat și Bucovina pentru a contribui la ajutorarea ostașilor români (doc. 58) constituirea de comitete de ajutoare, ca cel de la Brașov (doc. 62, 98) sau înrolarea ca voluntari în ciuda tuturor opreliștilor (doc. 89, 93).

În privința participării României la războiul împotriva Turciei ni se prezintă opinii, fie românești, fie străine ce pun în lumină semnificația intervenției armatei române la sud de Dunăre (doc. 133, 206, 215, 218, 219) ca și eroismul ostașilor români. Sint atestate aprecierile din partea țarului Rusiei care, în urma victoriei românești de la Rahova, va acorda trupelor române 24 decorații cu crucea „Sfîntul Gheorghe” (doc. 220) iar în urma căderii Plevnei va conferi domnitorului Carol ordinul „Sfîntul Andrei cu spade”. Aprecieri survin și din partea împăratului Germaniei (doc. 242), a principelui Nicolae al Muntenegrului (doc. 237), a prințului Carlos de Bourbon (doc. 211, 246) a atașatului militar francez, colonelul Gaillard (doc. 163).

Volumul prezintă documente ce se referă, firește, la o multitudine de aspecte, pe lângă cele menționate. Se impun cele privind cooperarea armatei române cu trupele sîrbe în cadrul operațiunii Belogradciik Nazir (doc. 265, 268) relațiile româno-ruse după terminarea războiului (doc. 277) sau atitudinea românilor față de prevederile Tratatului de la Berlin (doc. 290, 294, 302) etc.

Autorul studiului introductiv, regretatul Traian Lungu, în baza documentației cuprinsă în volum, realizează nu doar o simplă prezentare a documentelor, dar, „ținînd seama de valoarea lor informațională, de conținutul lor și de ordinea lor cronologică”, analizează unele aspecte ce țin de pregătirea și desfășurarea războiului, emițînd unele considerații interesante. Lucrarea evidențiază toc-

mai posibilitatea punerii în lumină, prin prisma informației documentare furnizate de volum, a unor aspecte importante ce privesc războiul pentru cucerirea independenței. Cu toate acestea, unele afirmații cuprinse în studiul introductiv necesită observații. Dintru început chiar, se afirmă că „obiectivele centrale” ale „etapei revoluției burghezo-democratice a creării statului național unitar” (subl. n. — G. C.) a transformărilor capitaliste, a cuceririi independenței, în care s-au pus bazele României moderne, fuseseră în mare măsură realizate până în preajma ultimului pătrar, *cu excepția (!) independenței*” (subl. n. G. C.). De asemenea, referindu-se la instituirea dualismului austro-ungar și la implicațiile acestui fapt asupra situației românilor din Transilvania, autorul consideră că „lupta națională a românilor transilvăneni, va cunoaște în deceniile următoare *forme din cele mai violente (!)*” — (subl. n. — G. C.) în care se vor căli frunții rezistenței românești” (p. XIII). Ne rezumăm doar la a semnaliza aceste afirmații, dovadă a parcurgerii cu atenție a documentelor volumului, dar și a studiului introductiv, invocând pentru aprecieri pe marginea lor considerațiile istoriografiei noastre privind procesul făuririi României moderne, ca și cele privind lupta națională a românilor din Transilvania după instituirea dualismului austro-ungar.

Independența României. Documente. Volumul II. Corespondență diplomatică străină. Partea I, 1853—1877, mai. Partea II-a, 1877, mai — 1878, decembrie. Coordonator Ionel Gal; redactor responsabil — Vasile Arimia; redactori responsabili adjuncți, Iosif I. Adam, și Dan Berindei. Volum întocmit de: Jelița Gămulescu, Vasile Matei, Gabriela Mărășoiu, Elena Moisuc, Cornelia Moraru, Sanda Racoviceanu, Dumitru Zaharia, la realizarea lui colaborând: Eugenia Ciocan, Valentina Costake, Slavca Diamandi, Marilena Popescu, Sabina Popescu. Cuprinde următoarele părți: *Notă asupra ediției* (I. Adam și S. Racoviceanu) P. I, p. VII—VIII; *Introducere* (Dan Berindei) P. I, p. IX—XXXI și P. II, p. VII—XXI; *Lista documentelor*, P. I, p. XXXIII—XLVII și P. II, p. XXIII—XXXVII; *List of documents*, P. I, p. XLVIII—LXIII și P. II, p. XXXIX—LIV; *Documente*, P. I, p. 1—401, P. II, p. 1—345; *Indice*, P. I, p. 403—412, P. II, p. 347—356; *Ilustrații*, P. I, p. 413—428, P. II, p. 357—386).

În *Notă asupra ediției*, autorii relevă faptul că documentele au fost „selecționate tematic din bogatul fond de microfilme și xerografii al Direcției generale a Arhivelor Statului ca urmare a cercetărilor întreprinse în arhivele de peste hotare” și că provin, în cea mai mare măsură, de la Ministerele de externe ale Angliei, Austro-Ungariei, Belgiei, Franței, Germaniei, Italiei, Rusiei, Serbiei, S.U.A., Documentele aparținând reprezentanțelor diplomatice ale acestor state la București prezintă rapoarte consulare, rapoarte ale unor atașați militari acreditați pe lângă statele majore ale armatelor ruse și române, memorii, circulare și instrucțiuni. În general, au fost reproduse în întregime, cu excepția a puține cazuri, când informațiile au fost considerate „inutile”, principiul de bază al transcrierii constituindu-l respectarea formelor originale.

Având în vedere natura lor, ca și perioada la care se referă, documentele oferă posibilitatea cunoașterii modului în care pe plan extern s-a luat cunoștință de acțiunile românilor în privința realizării *decideratului fundamental* al României moderne. Deși nu se referă cu predilecție, la aspecte ce țin de instituirea regimului de garanție a puterilor europene, ni se evidențiază faptul că proclamarea independenței semnifica de fapt negarea acestuia. Se impune astfel concluzia ce-și face loc în literatura de specialitate¹, conform căreia acțiunile românilor nu vizau doar negarea suzeranității otomane, dar și a regimului de garanție a puterilor europene, dovedit a fi o piedică însemnată în calea progresului societății românești. Documentele volumului permit înțelegerea unor aspecte ce țin de raporturile statului român cu puterile garante, de atitudinea acestora din urmă față de independența României, aspecte ce au în vedere nu numai anul proclamării independenței și al războiului menit să-i asigure deplina consacrare, ci perioada instituirii și ființării statutului juridic al statului român, pus sub semnul suzeranității Porții și al regimului de garanție a purilor europene.

Faptul că românii au înfăptuit Unirea Moldovei cu Țara Românească, refor-

¹ V. Russu, *Constituția de la 1866 și ideea de independență*, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași, Istorie*, T. XXII, S III a, 1976, p. 12 ș.u.

mele interne ce au creat cadrul necesar dezvoltării societății moderne, împotriva voinței curții suzerane și a puterilor garante, reprezenta pentru acestea manifestarea veleităților de independență din partea statului român (P. I, doc. 6, 10, 13).

„Redeschiderea” crizei orientale determină guvernul român la acțiuni ce apăreau în ochii reprezentanților puterilor manifestarea intenției de a se folosi de „complicațiile actuale pentru a-și proclama independența” (P. I, doc. 48). Recurgerea la poziția de neutralitate nu însemna pasivitate din partea României în fața evenimentelor. În susținerea acestei idei putem invoca cunoscutul memoriu al ministrului de externe, Mihail Kogălniceanu, din 15/22 iunie 1876 care sintetiza revendicările românilor față de Poartă și care avea menirea de a conferi României o situație de independență de fapt, ca și nota aceluiasi din 20 iunie/1 august 1876 către agenții diplomatice ai țării noastre.

Interes deosebit prezintă documentele ce privesc numirea neutralistului Nicolae Ionescu ca ministru de externe în cadrul guvernului I. C. Brătianu, la sfârșitul lunii iulie 1876 (P. I, doc. 72, 76). Tatonările româno-ruse și întâlnirea de la Livadia, apar în adevărata lor lumină, „teza” lui N. Ionescu, care n-a participat la întrevederile din Crimeea, că vizita diplomaților români n-a reprezentat decât un „act de curtoazie”, nediscutându-se „proiecte de alianță”, necorespunzând realității; autorul studiului introductiv, Dan Berindei, admite chiar ideea că la Livadia s-a ajuns la un „acord de principiu” (P. I., p. XXII). Documentele relevă faptul că guvernul român prefera conlucrarea politică și militară, alianța, unei ocupații (P. I, doc. 78). Informațiile furnizate de D. A. Sturdza și Ion Ghica despre întâlnirea de la Livadia consulului general britanic (P. I, doc. 86) vin în sprijinul ideii menționate.

Documentele reliefează faptul că promulgarea noii constituții otomane a determinat o reacție puternică din partea opiniei publice românești, a cercurilor conducătoare, ca urmare a considerării României provincie privilegiată în cadrul imperiului (P. I, doc. 90, 91, 92, 93, 100, 101); apare evidentă imposibilitatea ajungerii la un acord cu Poarta, câștigând tot mai mult teren partizanii înțelegerii cu Rusia. Eșecul misiunii lui D. Brătianu la Constantinopol, cu ocazia Conferinței ambasadurilor, în scopul obținerii recunoașterii din partea Porții a neutralității (P. I, doc. 109) impune tot mai mult noua orientare a politicii externe românești. Concomitent, se iau măsuri de apărare a liniei Dunării în eventualitatea unui atac din partea Turciei (P. I, doc. 131, 136, 137, 140, 151). Poarta otomană, în fața pericolului ce reprezenta pentru ea înțelegerea ruso-română, caută să pară maleabilă în atitudinea față de România, angajându-se să nu acționeze la nordul Dunării (P. I, doc. 81) iar Ali Bei, cu ocazia misiunii sale la București, va face chiar propuneri de alianță (P. I, doc. 103).

Atestarea unor aspecte privind relațiile româno-ruse impune concluzia conform căreia proclamarea independenței de stat a României nu a avut loc la adăpostul convenției româno-ruse. Dimpotrivă, la Petersburg, ca și la Londra, conform unui raport diplomatic din 14/26 aprilie 1877, nu se admitea să se vorbească nici de independență, nici de neutralitate (P. I, doc. 146). Se constată chiar divergențe româno-ruse, ca urmare a trecerii granițelor României de către trupele țariste înainte de ratificarea din partea Corpurilor Legiuitoare a convenției (P. I, doc. 148) sau ca urmare a proclamației marelui duce Nicolae către români care a trezit amintirea unor vremuri negate de cursul istoriei. Divergențele rezultau și din faptul că nu era elucidată chestiunea colaborării militare prin convenția încheiată. Rusia nedorind cooperarea militară cu România (P. I, doc. 151, 152). Dorințelor domnitorului român de a se rezerva armatei române o zonă proprie de operații, sub comanda sa (P. I, doc. 157, 165, 169) reprezentanții Rusiei opuneau proiecte ce aveau, în esență, drept scop negarea cooperării militare cu România (P. I, doc. 147, 163, 164).

Proclamarea independenței de stat a României, la 9/21 mai 1877, în condițiile declarării deja a stării de război cu Poarta, la 29 aprilie/11 mai 1877 și rușii oricărei legături care-i greva suveranitatea reprezintă un act energetic al națiunii române. Reacția puterilor, care au privit „cu oarecare surpriză, cu rezervă și, în general, cu lipsă de înțelegere” evenimentul (P. II, p. VII) nu s-a lăsat așteptată (P. II, doc. 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 27, 36). Lipsa de înțelegere din partea agenților diplomației străini apare și în privința prezentării opiniei publice românești, considerându-se principalul efect al proclamării independenței apro-

pierea dintre domnitor și radicali, în timp ce „declarația de independență a aluneacă ca un fapt indiferent peste conștiința mării majorități a națiunii” (P. II, p. IX). Atitudinea puterilor va determina ca românii, prin acțiunile lor, ca cele de apărare a liniei Dunării, înainte de atingerea trupelor ruse, să impună din partea Europei, recunoașterea rupturii definitive între Turcia și România (P. II, doc. 31, 33).

Documentele atestă poziția oficială a Rusiei față de cooperarea militară cu România. Faptul era privit cu răceală de țarul Rusiei, care „tergiversa întâlnirea cu principele Carol” (P. II, p. X) ca și de prințul Gorceakov (P. II, doc. 21). Atitudinea Rusiei, care era potrivnică și reintrării Serbiei în luptă (P. II, doc. 28, 31, 32, 36, 44) era pusă de Fava, agentul diplomatic al Italiei la București, pe seama intervenției Austro-Ungariei, care nu dorea să fie antrenate statele balcanice într-o „cooperare activă”, ca și pe seama intenției Rusiei de a nu oferi României un pretext de a cere, la terminarea războiului, „o eventuală mărire teritorială” (P. II, doc. 22). Atitudinii Rusiei îi dă expresie cea a cancelarului său, prințul Gorceakov, care, așezat la București — fapt nu lipsit de semnificații — a respins toate tratativele (P. II, doc. 36). Demn de remarcat, volumul conține un număr însemnat de documente privind problema cooperării militare româno-ruse (P. II, doc. 44, 45, 48, 54, 63, 64, 67, 83). Rezolvarea ei, în sensul dorit de statul român, survine ca urmare a eșecului suferit de armata țaristă la Plevna. După negocieri spinoase (P. II, doc. 94) armata română, sub comanda distinctă a principelui Carol, căruia i se încredințează comanda întregii Armate de vest româno-ruse, intră în acțiune, în condiții critice pentru trupele ruse, care erau pe punctul de a fi retrase de pe pozițiile avansate (P. II, doc. 74, 79).

Documentele relevă și unele aspecte spinoase privind cooperarea armată româno-rusă în sudul Dunării. Apreciind armata română pentru acțiunile întreprinse în zilele de 30 și 31 august, comandanții ruși, ca și personalitățile politice ruse, odată cu sosirea gărzii imperiale ruse la Plevna (P. II, doc. 118) opun rezistență unor inițiative ale comandanților români, ca cea de a ataca reduta Gri-vița II în ziua de 7/19 octombrie, terminată cu un eșec (P. II, doc. 125) făcând răspunzător de acesta pe domnitorul României (P. II, doc. 123). Schimbările survenite în atitudinea comandanților ruși se manifestă și cu ocazia comunicatului comandamentului țarist, ca urmare a căderii Plevnei la 28 noiembrie/10 decembrie 1877, în care românii nici n-au fost amintiți, fapt care produce „dezamăgire în rîndurile oamenilor politici români” (P. II, doc. 133, 134, 135).

Avînd în vedere natura lor — corespondență diplomatică străină — documentele volumului se impun a fi tratate cu maximă circumspecție, deoarece perspectiva apropierii încheierii păcii impune din partea fiecărei puteri europene prudență, fapt ce răzbate mai ales din documentele ce se referă la perioada ce a urmat căderii Plevnei. Rusia apare preocupată de condițiile încheierii păcii. Drept urmare, va trimite un proiect de propuneri Vienei în scopul consultării poziției Austro-Ungariei (P. II, doc. 147) în vreme ce Germania se erija în posibil mediator (P. II, doc. 147). Tocmai pentru perioada care a premers, din timpul și pentru cea care a urmat imediat încheierii păcii, volumul oferă documente de o însemnătate deosebită, care au fost inaccesibile multă vreme unui cerc larg de cercetători. Pentru cercurile conducătoare ale României încălcarea convenției din partea Rusiei apărea evidentă, intenționîndu-se chiar retragerea trupelor de la sudul Dunării, care preluau sarcina de a înlătura, după căderea Plevnei, rezistența otomană de la Vidin și Belgradcik (P. II, p. VII ș.u.). La Petersburg, Ioan Gr. Ghica, ca urmare a exprimării temerilor guvernului român în privința respectării convenției, primește răspunsul că pentru guvernul rus aceasta nu se referea decît la amenințările din partea Turciei (P. II, doc. 147). Criza raporturilor româno-ruse atinge cote îngrijorătoare (P. II, doc. 158, 161, 165, 169, 176), guvernul țarist amenințînd chiar cu dezarmarea armatei române (P. II, doc. 165).

În privința situației României, puterile se abțineau de la orice sprijin, fapt evidențiat și de eșuarea misiunii lui I. C. Brătianu la Viena și Berlin (P. II, doc. 163, 168) primul ministru făcînd cunoscut parlamentului român refuzul puterilor de a accepta România la masa tratativelor (P. II, doc. 180). Voința românilor, exprimată în fața Congresului de pace de Ioan C. Brătianu și M. Kogălniceanu (P. II, doc. 182), auzită, dar nu ascultată, se va lăsa de cea a puterilor, sensibile doar în fața propriilor interese. Deși prevăzută în Tratatul de pace, independența

României va fi recunoscută condiționat de puterile europene. Ultimul document al volumului prezintă demersurile guvernului român la Paris și Roma, prin C. A. Rosetti, la Berlin, prin agentul diplomatic și la Roma, prin D. Brătianu, pentru recunoașterea independenței de stat.

Avind în vedere natura documentelor cuprinse în volum, autorul studiului introductiv, Dan Berindei, a considerat necesară încadrarea europeană a luptei pentru independență a românilor. Considerind problema orientată „una din dominanțele istoriei universale” în secolele XVIII—XIX (P I, p. IX) rezultantă atât a disputelor marilor puteri pentru dominație în condițiile decăderii Imperiului Otoman, cât și a luptelor de emancipare a popoarelor supuse dominației acestuia, autorul prezintă succint împrejurările în care ea s-a „redeschis” în vara anului 1875. În altă ordine de idei, pornind de la situația românilor, relevă necesitatea realizării independenței odată cu „începutul procesului de formare a națiunii române moderne” (P I, p. IX). Evocind lupta pentru independență în cursul istoriei românilor, evidențiază locul pe care l-a ocupat aceasta în cadrul revoluției de la 1821, pentru perioada premergătoare și din timpul revoluției pașoptiste pentru perioada Unirii, a domniei lui Alexandru Ioan Cuza, alesul națiunii, când în ochii Europei „Unirea Principatelor însemna independența lor” (P I, doc. 6). Se impune, considerăm, concluzia autorului conform căreia realizarea independenței constituie „în primul rind rezultatul eforturilor și sacrificiilor poporului român” (P I, p. XI). Interesantă e relevarea diversității căilor la care recurg românii în scopul cuceririi independenței. Astfel, condițiile impuneau recurgerea și la „calea economică ca drum de acces spre independența țării” (P I, p. XIV) expresia căreia constituind-o încheierea convențiilor comerciale cu puterile europene. De asemenea, recurgerea la politica de neutralitate din partea României față de evenimintele din Balcani este prezentată ca „o altă cale spre independență” (P I, p. XXII).

Autorul, prezentând aspectele menționate, relevate și cu ocazia altor lucrări², emite unele considerații interesante, întemeiate în cea mai mare măsură pe informațiile documentară furnizată de volumul ediției. Însă, deși sesizează faptul că puterile europene se opuneau independenței României, rezumă, în fond, acțiunile românilor, în scopul realizării acesteia, numai la cele privind îndepărtarea suzeranității otomane, celelalte puteri trebuind să-și afirme doar poziția, față de care statul român recurge la diferite căi menite să și-o facă favorabilă. Ori, documentele volumului scot în evidență faptul că acțiunile românilor vizau negarea unui statut juridic al statului român ce ținea nu numai de raporturile cu Poarta otomană, dar și de regimul de garanție a puterilor europene.

În ce privește editarea acestui volum, remarcăm valoarea documentară deosebită, înalta ținută grafică și științifică, ca și efortul autorilor de a prezenta documentele, atât în limba originalului, cât și în traducere românească, înlesnind astfel accesul unui larg cerc de interesați și pasionați de pătrunderea aspectelor legate de realizarea marelui deziderat național.

Independența României. Documente. Volumul III. Presa străină. Coordonator, Ionel Gal; redactor responsabil, Ștefan Hurmuzache; redactori responsabili adjuncți: Mircea Spiridoneanu și Gheorghe Socol. Volum întocmit de: Dumitru Bolintoc, Ileana Chirtu, Mihaela Ioniță, Ana-Cristina Jalbă, Grigore Ploesteanu, Gheorghe Socol, Mircea Spiridoneanu, Elena-Ana Stingaci, Constantin Vlad, la întocmirea lui colaborând: Sanda Racoviceanu, și Mircea Voiculescu. *Introducere* (Apostol Stan) p. VII—XXVII; *Notă asupra ediției* (Mircea Spiridoneanu) p. XXVII—XXXII; *Lista surselor* p. XXXIII—XXXIV; *Lista documentelor*, p. XXXV—XLIV; *List of documents*, p. XLV—LIII; *Documente*, p. 1—308; *Indice toponimic*, p. 309—312; *Indice antroponimic*, p. 313—316; *Ilustrații*, p. 317—338.

Realizarea volumului de documente — în număr de 198 — cuprinzând relații din presa străină privitoare la situația României între anii 1876—1879, ca urmare a explorării unui număr însemnat de periodice străine, cu frecvențe de apariție diferite — de la cotidiene până la publicații anuale — a fost în scopul —

² Cucerirea independenței României, 1877—1878, București, 1967; Unirea Principatelor — preludiul al independenței de stat depline a României, în „Anale de istorie”, XXI, 1975, nr. 3, p. 45—46.

exprimat de autori în *Nota asupra ediției* — de a oferi „un nou unghi de vedere” (p. XXXVII).

Identificându-se 140 de periodice cu asemenea relatări, selecționându-se din rațiuni de valoare documentară, spațiu și timp, ca și datorită dificultăților „inevitabile provocate de lipsa unor surse în țară”, 37 de periodice, număr ce reprezintă 25% din totalul stabilit, „ceea ce constituie mult mai mult decât clasicul eșantion statistic reprezentativ pe baza căruia s-ar putea întreprinde un studiu științific de sociologie a opiniei publice, a presei sau de sociologie politică ori a relațiilor internaționale” (p. XXVII). Acestea, după cum ni se relevă de *Lista surselor*, provin din nouă țări: din Anglia 6, din Austro-Ungaria 5, din Belgia 1, din Franța 11, din Germania 7, din Grecia 1, din Italia 3, din Rusia 1, din Turcia 1 (p. XXXIII ș.u.) citindu-se în cuprinsul volumului unele din Elveția (doc. 35) și Serbia (doc. 166). Meritul lucrării, pe lângă că e prezentată drept prima de asemenea natură, cu referire la independență, din istoriografia noastră, autorii îl pun și pe seama faptului că un număr însemnat din aceste izvoare (18) nu a fost folosit în literatura de specialitate de la „Radu Rosetti și Nicolae Iorga până astăzi” (p. XXVIII).

Cît privește natura documentelor, acestea aparțin „aproape tuturor subspeciilor genului publicistic”: articole editoriale, articole, comentarii politice, reportaje, corespondențe de război, comunicate, știri (p. XXVIII). Versiunea românească aparține autorilor, căutându-se a se reda în extenso doar documente ce prezintă importanță ca atare.

Primele documente cuprinse în volum relevă complexitatea situației României în condițiile disputei dintre marile puteri europene pentru dominație în sud-estul european și ale luptei popoarelor din această zonă pentru emancipare națională. România intră tot mai mult în preocupările presei străine, care prezintă date privind nu numai politica acesteia, dar și istoria națională, aspirațiile populare. Organe de presă ca „Allgemeine Zeitung” (doc. 12), „Révue britannique” (doc. 2) prezintă situația României în condițiile re izbucnirii mișcărilor naționale în Balcani. Memoriul în șapte puncte prezentat de guvernul român Porții otomane a aflat ecou în presa străină (doc. 7 — „Le mémorial diplomatique”).

Promulgarea noii constituții otomane provoacă reacția unor personalități politice și științifice europene ca A. Ubicini (doc. 8) sau prof. Arntz de la Universitatea din Bruxelles, ultimul urmărind evoluția raporturilor românilor cu Poarta, evidențiază justețea și oportunitatea independenței României.

Proclamarea independenței României, deși primită cu răceală de guvernele puterilor europene, află ecou în rindurile presei, fapt relevat de articole din „Allgemeine Zeitung” (doc. 45), „Blackwood's Edinburgh Magazine” (doc. 58), „L'Opinion” (doc. 51).

Relevind acțiunile armatei române înainte de trecerea Dunării de trupele ruse (doc. 33, 59, 70), unele documente atestă poziția Austro-Ungariei față de eventualitatea trecerii fluviului de armata română (doc. 120, 126). De asemenea, ni se relevă stadiul de pregătire, starea de spirit a armatei române (doc. 59, 73), acțiunile acesteia în sudul Dunării (doc. 144, 147, 177, 191). Înțelegând sensul participării României la război (doc. 177) paginile presei europene se fac ecoul complicității situației internaționale a acesteia, căreia, în urma încheierii războiului, nu i se respectă, din partea puterilor, dreptul de a se exprima prin sine, pentru a pleda în favoarea cauzei sale cu ocazia Congresului de pace.

Autorul studiului introductiv, Apostol Stan, evidențiază meritele unui atare volum de documente, care ne dezvăluie, „reacția unor cercuri politice față de evenimente, încercări de evaluare a modalității de soluționare a unor momente de criză, aprecieri anticipative cu privire la modalitatea previzibilă a desfășurării unor acte politice, indiscreții strecurate și comentate, precum și o serie de note care dezvăluie dedesubturi și implicații ale unor evenimente mai greu sesizabile” (p. VII) documente care, prin natura lor, impun un deosebit discernămint și simț critic din partea celui ce le ia în considerație. Prezintă unele aspecte la care se referă și documentele volumului, autorul emite considerații interesante privitoare la condițiile și semnificația proclamării independenței de stat a României, la participarea României la războiul ce a impus recunoașterea realizării dezideratului național din partea puterilor europene.

Interes deosebit prezintă considerațiile autorului privind participarea României la războiul împotriva Turciei. Astfel, prin acțiunile de apărare a liniei Dunării, armata română „a fost implicată în războiul antiotoman înaintea armatei ruse”; trecerea fluviului nici „n-ar fi fost posibilă (p. XXI)” pentru aceasta din urmă „fără ajutorul românilor și al diversunii puternice operate de muntenegreni” (doc. 70). De asemenea, prin „implicarea României și a altor state din Peninsula Balcanică, războiul dobindea și un alt caracter”, acela al luptei popoarelor împotriva dominației otomane și „împotriva oricărei ingerințe externe” (p. XXI—XXII). Considerând că Rusia, în urma războiului, a încălcat unele norme de drept internațional, nerespectând convenția încheiată cu statul român, tratând chestiunea sudului Basarabiei, teritoriu al unui stat declarat independent, cu Turcia „care nu putuse decide asupra teritoriului românesc nici chiar ca putere suzerană”, urmărind evoluția raporturilor româno-ruse, consideră că independența „trebuia consolidată de fapt în raporturile cu Rusia țaristă” (p. XXIV).

Unele considerații necesită, credem, unele observații. Autorul concepe două faze privind „anii luptei efective pentru cucerirea independenței de stat”, prima începe „mai ales” din anul 1873, „cînd se acționează direct pentru integrarea statului național român în drepturile sale suverane pe calea unei intense activități diplomatice”, iar a doua cuprinde acțiunile statului român, în conjunctura insurrecțiilor din Balcani, începute în 1875 (...) din acel moment și pînă în vara lui 1878 cînd independența României era consacrată prin Tratatul de la Berlin” (p. VII—VIII). Considerăm că se impuneau, din partea autorului, unele precizări privind admiterea anului 1873 ca început al „luptei efective” pentru cucerirea independenței de stat, ca și unele privind conceperea primei etape, înțelegînd că a doua cuprinde, în concepția sa, „criza orientală într-un răstimp de patru ani — de cînd este declanșată și pînă este rezolvată”. Admițînd că autorul situează anul 1873 drept început al „luptei active” ca urmare a intențiilor domnitorului și ale unor oameni politici de a proclama independența, considerăm necesară precizarea conform căreia, în această privință, anul 1873 nu reprezintă decît un moment. „Lupta efectivă” pentru realizarea dezideratului național constituie caracteristica fundamentală a perioadei ce a urmat realizării Unirii și a programului acesteia. Invocăm, în sprijinul ideii noastre, informația cuprinsă în chiar ediția de față de documente, în special volumul al doilea, studiul introductiv al aceluiași volum și considerațiile noastre pe marginea acestuia.

★

Independența, act energic al națiunii române, realizat împotriva voinței puterilor europene, va deschide perspectiva noilor împliniri românești și, în special, a desăvîrșirii unității naționale. Omagiu adus de autori centenarului proclamării independenței de stat a României, ediția de documentare reprezintă una din aparițiile istoriografice notabile ale anului jubiliar. Remarcabilă ca ținută grafică și științifică, valoroasă din punctul de vedere al conținutului, ediția se înscrie ca lucrare de referință în opera de editare a izvoarelor istoriei românilor.

Gheorghe Cliveti

★ ★ ★ *Independența României*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 526 p.

Împlinirea a o sută de ani de la proclamarea independenței României a prieluit apariția mai multor lucrări științifice, în rîndul cărora se înscrie voiumul „Independența României”, redactat sub direcția unui comitet compus din Ștefan Pascu, redactor responsabil, C. C. Giurescu, I. Ceterchi, Șt. Ștefănescu, general C. Olteanu, avînd un cuvînt înainte semnat de Ștefan Pascu. Volumul, care se prezintă în condiții grafice superioare și într-o frumoasă ținută științifică, este deschis cu studiul academicianului Ștefan Pascu „Independența — caracteristică fundamentală a istoriei poporului român”, în care autorul, analizînd în mod concludent coordonatele principale ale neamului românesc, arată că patru idei — dreptate, libertate socială și națională, independența și unitatea de stat — au constituit permanențele acestei istorii, una generînd pe cealaltă.

Studiînd ideea de independență și luptă pentru libertate a poporului român

de-a lungul întregii sale existențe, C. Preda în articolul intitulat „Momente din lupta geto-dacilor pentru apărarea libertății” și P. Diaconu în „România și populațiile în migrație” susțin că întregul proces de formare și de dezvoltare se caracterizează printr-o luptă permanentă îndreptată pe de-o parte, în direcția constituirii și definirii sale ca popor unitar, iar, pe de altă parte, în direcția eforturilor de apărare a teritoriilor și a fondului său etnic, lingvistic și cultural.

Un substanțial studiu al lui Șt. Ștefănescu „Lupta pentru afirmarea de sine stătătoare a poporului român, constantă a istoriei medievale românești” se referă la caracteristicile luptei pentru independență în perioada de la întemeiere până la sfârșitul secolului al XVII-lea, insistând asupra formării unui front comun antiotoman al țărilor române, idee izvorâtă din realitatea etnico-culturală și economică.

Ideea de independență înainte de revoluția de la 1848 este prezentată în mod sugestiv de Pompiliu Teodor în studiul „Ideea de independență în epoca luminilor” și de Cornelia Bodea în „Independență și unitate națională înainte de 1848”. Valoroase contribuții aduce V. Maciu, care în studiul „Revoluția de la 1848 și statul independent român” concludă că lupta poporului român pentru neatințare a fost intensificată de marea mișcare națională, care a legat-o de lupta pentru unirea celor trei țări române într-un singur stat român, iar în „Diplomația românească și recunoașterea independenței” analizează împrejurările în care s-a realizat marele postulat istoric.

Importanța unirii principatelor române ca eveniment, care a generat independența, este prezentată de C. C. Giurescu în „Unirea Principatelor, prolog al independenței”, pe baza investigării unor materiale de arhivă.

O expunere competentă a politicii externe „De la Unirea Principatelor la independența României” este făcută de Dan Berindei, care ajunge la concluzia că dat fiind jocul de interese al marilor puteri, calea diplomatică pentru realizarea independenței nu era o soluție realistă, singura cale posibilă în lupta pentru afirmarea României ca entitate independentă fiind cucerirea neatințării pe calea armelor.

Un deosebit interes prezintă contribuțiile lui N. Adăniloaei cu privire la „Proclamarea independenței” și a lui C. Olteanu și Ilie Ceaușescu referitoare la „Războiul de independență 1877—1878”.

În studiul „Independența — rod al luptei întregului popor român”, Ștefan Pascu, V. Anescu și C. Nuțu, cu multe date prețioase, arată că acțiunile de solidaritate și sprijinire a independenței din partea românilor din Austro-Ungaria s-a concretizat în trei direcții principale: înrolarea de voluntari în armata română, susținerea materială a războiului, aportul moral la eforturile României, iar C. Mușeșan în „Ecoul independenței României în politica internațională” subliniază prestigiul de care s-a bucurat în presa europeană faptele eroice ale ostașilor români.

Oglindirea gloriosului război în artele plastice, muzică și literatură este redată cu multă subtilitate de către M. Țoca, E. Borza și G. Muntean. V. Axenciuc în „Dezvoltarea economică a României după cucerirea independenței naționale” demonstrează că o consecință economică a dezvoltării României a fost și aceea a diversificării legăturilor economice ale Transilvaniei, a gravității economice tot mai puternice a provinciilor de la nord și vest de Carpați spre organismul economic al României, iar N. Petreanu și N. Huscariu, în mod nuanțat tratează despre „Independența și mutațiile survenite în viața social-economică a României”.

În sensul consolidării suveranității statului și a intensificării luptei de emancipare națională a românilor din provinciile aflate sub dominația străină pentru eliberare și unire cu țara sînt studiile concludente ale lui Gh. Ioniță și N. Copoiu „Unitatea și independența națională — obiective majore ale poporului român în perioada 1878—1918” și al Vioricăi Moisuc și Șerban Rădulescu „Afirmarea României independente în viața internațională (1878—1914)”.

Într-o formă interesantă sînt dezvoltate temele despre „Participarea României la primul război mondial și problema realizării unității naționale” de către C. Căzănișteanu și „Marea Unire din 1918 și confirmarea ei pe plan internațional” de M. Mușat și I. Ardeleanu.

„Apărarea suveranității și independenței de către forțele democratice și revoluționare între cele două războaie mondiale” este cercetată de Gh. Zaharia, vechi specialist în materie, iar „Lupta armată antifascistă a României ca ex-

presie a voinței de independență a poporului român" de către E. Bantea, D. Mazilu și M. Voiculescu analizează judicios chestiunea suveranității și a independenței naționale, cel dintâi expunând afirmarea acestor principii în politica României, iar cel de al doilea insistând asupra rolului pe care-l au în noua ordine internațională.

Studiile „Constituția României socialiste în cadrul Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa la afirmarea suveranității, independenței și egalității în drepturi a statelor” a lui V. Lipatti și „Dezvoltarea liberă și independentă a popoarelor. cerință obiectivă a contemporaneității” semnat de I. Ceterchi și Al. Bolintineanu aduc importante contribuții la cunoașterea și definirea rolului României în politica internațională din faza actuală.

Volumul se încheie cu studiul interesant al lui G. Macovescu despre „Conceptul de independență națională în politica externă românească”, în care, într-o largă viziune, se afirmă că întreaga activitate a partidului și statului nostru pornește de la înțelegerea faptului că ideile independenței și suveranității naționale constituie o forță motrice de seamă a progresului contemporan.

Apreciind importanța studiilor din acest volum, care reprezintă o valoroasă contribuție pentru istoriografia românească, menționăm exigența științifică cu care ele au fost întocmite.

N. Corivan

Diplomația română în slujba independenței, București, Ed. politică, 1977, 270 p. + 16 pl. (Colectiv de redacție: VASILE GLIGA, TEOFIL BALAJ, ION CIUBOTARU, ROMULUS NEAGU, CONSTANTIN I. TURCU).

Cucerirea independenței statului român, moment crucial în istoria noastră, a determinat, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, numeroase intervenții istoriografice. Evenimentul a fost privit, cum era și firesc, ca un moment de încununare a luptei permanente a poporului român pentru libertate, pentru recunoașterea dreptului său de a ocupa un loc distinct între statele Europei. Numeroase lucrări au abordat această temă, analizând-o sub diferite aspecte, începând cu situația țăranimii române în preajma redeschiderii crizei orientale și contribuția ei la luptele din 1877—1878 și mergând pînă la importanța acestui eveniment pentru evoluția ulterioară a României moderne.

Un loc aparte a fost rezervat analizei acțiunilor diplomatice întreprinse de guvernul român înainte, în timpul și după războiul de independență, legate de obținerea, și recunoașterea independenței. Avînd în vedere condițiile concret istorice în care se desfășura lupta românilor pentru independență, neglijarea acestui aspect ar duce la formarea unei imagini incomplete asupra acestui eveniment. Pînă anul trecut, această problemă a fost discutată doar parțial în cîteva studii semnate de V. Maciu, D. Ionescu, N. Ciachir, M. Malița, rezervîndu-i-se un capitol special în lucrarea colectivă, *Reprezentanțele diplomatice ale României*, I, (București, 1967). În 1977, istoriografia problemei s-a îmbogățit cu cîteva lucrări, între care trebuie să amintim cartea lui N. Corivan, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, (Editura științifică și enciclopedică, București, 1977) și lucrarea colectivă, *Diplomația română în slujba independenței*. În cele ce urmează, vom face cîteva referiri la cea de a doua lucrare.

Publicată în iulie 1977 de Editura Politică, lucrarea *Diplomația română în slujba independenței*, este, de fapt, o culegere de studii interesante, care aduc o contribuție apreciabilă la înțelegerea acțiunilor diplomatice devenite, în contextul european de atunci, o modalitate a luptei pentru independență. Intenția autorilor, exprimată de V. Gliga în *Cuvînt înainte* (p. 5—7), a fost aceea de a descifra „și în acțiunea diplomatică a vremii sensul profund patriotic al tuturor actelor de pregătire, susținere și consolidare a independenței cucerite” (p. 6), față în față cu „indiferența, uneori ostilă, a unor cancelarii europene”.

Lucrarea se deschide cu studiul *Conceptul de independență națională în gîndirea românească*, semnat de Dumitru Mazilu (p. 7—48). Pornind de la faptul că lupta pentru independență națională este o caracteristică fundamentală a epocii contemporane, deci o problemă de mare actualitate, autorul înfățișează succint modul în care a fost concepută independența de-a lungul istoriei de o

seamă de personalități române marcante ca D. Cantemir, N. Bălcescu, Alecu Russo, S. Bărnăuțiu, E. Murgu, M. Kogălniceanu, N. Iorga, V. Pârvan, A. D. Xenopol, N. Titulescu, P. P. Negulescu. Un loc aparte este rezervat analizei modului în care a conceput și concepe Partidul Comunist Român ideea de independență națională. Studiul reușește să redea, în linii generale, coordonatele gândirii românești în problema independenței. Cu toate acestea, se impune o mică observație, referitoare la confuzia pe care o poate determina faptul că titlul sugerează o analiză a conceptului de independență *națională* în gândirea românească, în timp ce autorul se ocupă și de ideea independenței, ilustrată în gândirea românească în perioada anterioară formării națiunii române.

Studiul următor, *Acțiuni ale diplomației românești premergătoare cuceririi independenței*, semnat de Gheorghe Baltac și Vasile Macovei (p. 48—75), se oprește asupra perioadei cuprinse între Convenția de la Paris și izbucnirea războiului din 1877, punind în evidență ofensiva diplomatică permanentă, susținută de statul român unificat, cu scopul de a impune pe această cale, recunoașterea oficială a drepturilor sale suverane. Reorganizarea Ministerului de Externe, înființarea de agenții diplomatice la Constantinopole, Paris, Belgrad, Viena, Berlin, Roma și Petersburg au constituit cadrul organizatoric al activității diplomatice. Principalele probleme cu care a fost confruntată diplomația română în anii premergători cuceririi independenței au fost, așa cum se arată în studiu: „abolirea jurisdicției consulare, dobândirea unor drepturi seculare, precum acela de reprezentare diplomatică, de a încheia tratate, de a institui decorații și de a bate monedă, de a consacra pe plan internațional numele de «România» în locul celui de «Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei»“. Dar satisfacerea acestor cereri, care ar fi echivalat cu recunoașterea independenței, nu se putea realiza doar pe cale diplomatică și acest lucru l-au recunoscut, în cele din urmă, toți oamenii politici români, indiferent de culoarea lor politică, în momentul în care s-au declarat pentru calea armelor. Este adevărat că gruparea conservatorilor era aceea care înclinase mai mult spre calea prudentă a tratatelor diplomatice, dar nu este mai puțin adevărat că liberalii înșiși, ajunși la guvern, puși față în față cu realitățile politice au fost siliți să facă apel la acest mod de acțiune. Având în vedere faptul că toți oamenii politici români doreau, în ultimă instanță, cucerirea independenței, considerăm că departajarea lor în elemente „moderate“, „conservatoare, care preconizau emanciparea statală pe calea exclusivă a activității diplomatice“ și elemente „progresiste, care fără să negligeze importanța acțiunilor diplomatice, militau pentru mobilizarea opiniei publice interne, în condițiile redeschiderii unui mare conflict în sud-estul Europei, la care România participând activ, să-și câștige independența“ (p. 54—55) — este o departajare rigidă. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că „dacă în condițiile intereselor divergente, opuse, ale puterilor europene nu era posibilă realizarea unei înțelegeri internaționale, care să asigure României statutul de independență“ (p. 55), tocmai aceste divergențe dintre marile puteri au servit, întotdeauna, interesele românești, oamenii politici români utilizându-le cu abilitate pentru a extinde autonomia, pentru a realiza independența *de facto* a țării.

Un alt studiu, semnat de Ion Mielcioiu, *Redeschiderea problemei orientale și poziția României față de răscoalele din Balcani. Atitudinea marilor puteri față de agravarea situației în regiune (1875—1877)*, (p. 75—102), realizează un tablou interesant al evenimentelor din peninsula Balcanică, subliniind simpatia și interesul cu care au întâmpinat românii redeschiderea crizei orientale și totodată rezervele oficiale față de acestea, care i-au fost impuse guvernului român de atitudinea ostilă a marilor puteri față de eventuala izbucnire a unui război în Orient. Considerăm totuși, că o analiză mai profundă a cauzelor crizei Imperiului Otoman ar fi putut permite o și mai exactă înțelegere a împrejurărilor redeschiderii crizei orientale în 1875—1876.

Costache Zăvu și Ion Ciubotaru, semnează, în acest volum studiile *Neutralitatea României. Încercările de a obține independența prin garantarea neutralității absolute* (p. 102—130) și, respectiv, *Negocierile dintre România și Rusia. Încheierea convențiilor româno-ruse din anul 1877* (p. 130—152), în care este discutată încercarea României de a obține neutralizarea sa și independența în condițiile redeschiderii crizei orientale. Refuzul marilor puteri de a garanta neutralitatea României împinge guvernul român spre cea de a doua soluție — ali-

anța cu Rusia în războiul care se apropia și pe care România trebuia să-l folosească pentru a-și obține independența.

Vestea proclamării independenței a fost întâmpinată cu mari rezerve și chiar cu ostilitate de marile puteri. România a ținut să demonstreze lumii întregi că ea nu cere independența în dar, ci este capabilă să și-o cîștige prin jertfe proprii. Marin Alexie și Gabriel Petric în studiul, *Proclamarea independenței de stat a României. Atitudinea puterilor garante. Lupta armată și acțiunea diplomatică pentru consolidarea independenței* (p. 152—183), analizează toate aceste aspecte, subliniind faptul că diplomația a fost permanent alături de armata română, făcînd cunoscute Europei victoriile românilor și transmițînd pe front soldaților români aprecierile elogioase pe care presa străină le-a consacrat faptelor de arme românești.

Aspecte legate de modul în care presa străină aprecia faptele soldaților români în războiul de independență sînt prezente și în studiul *Ecoul internațional al epopeii anului 1877*, semnat de Teofil Bălaj și Constantin I. Turcu (p. 183—207).

În sfîrșit, ultimele două studii, *Unele aspecte diplomatice ale recunoașterii independenței naționale a României și Congresul de la Berlin*, semnat de Romulus Neagu și Ioan Voicu (p. 207—238) și *Dezvoltarea relațiilor internaționale ale României. Acțiuni diplomatice dedicate recunoașterii și consolidării independenței după Congresul de la Berlin*, semnat de Marcel Dinu, Octavian Gavriș, Cornel Paraschiv (p. 238—268), înfățișează aspecte legate de recunoașterea independenței României și consolidarea ei diplomatică. Cele două studii subliniază presiunile economice, care au echivalat cu un real șantaj, pe care Anglia, Germania și Franța le-au exercitat asupra României după Congresul de la Berlin, condiționînd recunoașterea independenței de modificarea articolului 7 din Constituția țării și de răscurpărarea căilor ferate construite de firme străine, de către guvernul român, în condiții oneroase. Cel de al doilea studiu insistă, în mod deosebit, asupra acțiunilor întreprinse de diplomația română după recunoașterea independenței de stat, pentru a stabili relații cu state din Europa, cele două Americi și Asia. La aceasta s-a adăugat acțiunea de încheiere a unor convenții consulare și a unor tratate economice și politice.

În încheiere se cuvine să facem cîteva aprecieri, referitoare la volum. În ansamblu, care privesc atît autorii cît și colectivul de redacție. Materialul documentar, care a stat la baza majorității studiilor provine, în bună parte din Arhivele Ministerului Afacerilor Externe. El este bine dozat, supus unei analize atente și completat, cu materialul ilustrativ, cuprins în cele 16 planșe. În ceea ce privește materialul istoriografic, remarcăm faptul că studiile nu fac apel la toate realizările istoriografice înregistrate pînă la data apariției. În general, se observă un efort apreciabil de a da volumului un caracter unitar, atît prin înlăntuirea logică a problemelor dezbătute în studii cît și în adoptarea unei poziții comune față de problemele discutate. Cu toate acestea, anumite aspecte, neesențiale, se repetă în două trei lucrări, fapt care face să crească, inutil, numărul de pagini. Dincolo de aceste cîteva observații, putem spune, totuși, că acest volum reprezintă o contribuție apreciabilă la lărgirea orizontului istoriografic al problemei cuceririi independenței.

Elena-Emilia Lica

NICOLAE CIACHIR, *Războiul pentru independența României în contextul european*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 341 p. + 24 fig.

Eveniment de mare importanță istorică pentru România, războiul de independență din 1877—1878 a reprezentat, totodată, și unul din momentele hotărîtoare pentru evoluția problemei orientale în epoca modernă. Aceasta explică complexitatea sa și necesitatea analizei sale în cadrul general al intereselor popoarelor sud-est europene și al intereselor marilor puteri legate de sud-estul Europei.

O asemenea analiză constituie obiectul lucrării lui N. Ciachir, *Războiul pentru independența României în contextul european*, după cum declară autorul în cel dintîi capitol: „Lucrarea de față își propune să analizeze cu obiectivitate poziția României în perioada 1875—1878, ținînd seama de întreaga complexitate a problemelor care frămîntau Europa în acest timp“ (p. 12).

Este vorba, desigur, de poziția României față de redeschiderea crizei orientale, față de încercările de emancipare a popoarelor din sud-estul Europei, față de politica orientală a marilor puteri, față de căile ce trebuiau urmate pentru dobândirea independenței sale.

Dificultatea subiectului constă în necesitatea întreprinderii unei largi investigații asupra problemei orientale și particularităților sale în momentul crizei din 1875—1878, precum și în găsirea unor explicații veridice pentru atitudinea guvernelor și diplomației românești pe parcursul acestor ani.

Materialul documentar și istoriografic, care a stat la baza întocmirii lucrării de față, ne este prezentat de autor în subcapitolul *Istoriografia problemei* (capitolul 1, p. 14—49): documente extrase din arhivele românești, din arhivele statelor din peninsula Balcanică și ale marilor puteri, care dominau problema orientală în această perioadă; colecții de documente publicate de aceste state, memorii ale unor oameni politici și bogata istoriografie a tuturor statelor legate într-un fel sau altul de acest moment istoric.

Este remarcabil efortul făcut de autor nu numai pentru parcurgerea acestei vaste bibliografii, ci, mai ales, pentru selectarea celor mai semnificative aspecte.

Capitolul 1, *Criza, balcanică din perioada 1875—1878, punct culminant al problemei orientale din secolul al XIX-lea* (p. 7—45), constituie, totodată, și partea introductivă a lucrării, în care se oferă explicații în legătură cu motivele, care au determinat alegerea subiectului, se subliniază obiectivele urmărite, stabilindu-se cadrul redeschiderii problemei orientale [1.1. *Scena politică europeană în ajunul redeschiderii problemei orientale (1875)* — p. 7—14], se fac referiri la istoriografia problemei și la materialul utilizat pentru întocmirea lucrării (1.2. *Istoriografia problemei* — p. 14—45).

În capitolul 2, *România, factor activ în lupta pentru emanciparea națională a popoarelor din Balcani (până în 1875)*, se înfățișează evoluția raporturilor dintre țările române și Poartă, insistându-se asupra intensificării luptei lor pentru emancipare națională, pe măsură ce criza Imperiului otoman se adâncește. În purtarea acestei lupte, aliații cei mai firești au fost popoarele din peninsula Balcanică. Influența exercitată de țările române asupra luptei de emancipare a acestor popoare și sprijinul, pe care l-au acordat ele permanent acestei lupte sînt prezentate pe baza unui bogat material factual. Subcapitole speciale sînt rezervate sprijinului acordat de Principatele române luptei de eliberare din peninsula Balcanică, înainte de revoluția din 1848, insistându-se asupra legăturilor revoluției conduse de Tudor Vladimirescu cu Eterea (2.1. *Principatele române, gazde active ale mișcării de eliberare națională din Balcani pînă în 1848* — p. 46—58); legăturile stabilite de revoluția română din 1848 cu patrioții din Balcani și rolului acestei revoluții pentru intensificarea luptei de eliberare a popoarelor din această zonă (2.2. *Caracteristicile revoluției din 1848 din sud-estul Europei. Bucureștii, ultimul avanpost al revoluției. Misiunea lui Bălcescu la Belgrad, Atena și Constantinopol. Idealuri și acțiuni comune ale patrioților din țările balcanice* — p. 5—73); momentului războiului Crimeii, care a permis punerea în discuție a „problemei românești”, deschizînd drum Unirii și influenței exercitate, de Unire asupra luptei popoarelor din peninsula Balcanică, pentru constituirea lor în state naționale (2.3. *Consecințele războiului Crimeii asupra situației din sud-estul Europei. Clauzele tratatului de pace de la Paris (1856) cu privire la sud-estul Europei. Mișcarea unionistă română și influența ei asupra luptei de emancipare națională din Balcani* — p. 73—84); influenței exercitate în Balcani de politica domnitorului Cuza (2.4. *România și popoarele balcanice în timpul domniei lui Cuza* — p. 84—95). Merită evidențiate încercările de a explica poziția guvernelor române între 1866—1875 față de acțiunile întreprinse în peninsula Balcanică pentru obținerea libertății naționale (2.5. *România și sud-estul Europei (1866—1875)* — p. 95—109) și, mai ales, analiza situației create în urma sprijinului acordat de statul român revoluționarilor bulgari între 1859—1875, aspect căruia autorul îi rezervă un subcapitol special (2.6. *Unele probleme internaționale privind activitatea revoluționarilor bulgari în România (1859—1875)* — p. 109—120).

Capitolul 3, *Sud-estul Europei, obiectiv central al diplomației europene de la răscoala din Bosnia și Herțegovina (vara anului 1875) pînă la începerea ostilităților ruso-turce (aprilie 1877)* este rezervat crizei orientale din 1875—1876, pînă la începerea războiului dintre Rusia și Poartă. Sînt înfățișate condițiile redeschiderii

crizei, subliniindu-se faptul că, acum, ea este declanșată de ridicarea la luptă a popoarelor din peninsula Balcanică împotriva stăpînirii otomane și nu de marile puteri, cum se întîmplase pînă acum (3.1. *Focul insurecțional din Balcani*, p. 120—122). Se analizează, pe larg, atitudinea marilor puteri în condițiile redeschiderii crizei orientale și sint prezentate acțiunile diplomatice care au precedat deschiderea conflictului militar între Rusia și Poartă, (*Diplomația europeană în timpul crizei orientale (iulie 1875 — aprilie 1877)*, p. 122—144). România este privită în acest context, sint analizate încercările sale de a obține independența prin tratative, se dau explicații pentru atitudinea oficială și neoficială a guvernului față de lupta de eliberare a popoarelor din sudul Dunării și pentru încercarea de a încheia o alianță cu Rusia (3.3. *Poziția și acțiunile României*, p. 144—166).

Războiul din 1877—1878 este înfățișat în *Capitolul 4 (Războiul)*, p. 116—211), analizîndu-se efectivul, dotarea și pregătirea tuturor armatelor participante: rusă, turcă, română, sîrbă, muntenegreană. O atenție deosebită se acordă contribuției armatei române în momentele cele mai dificile ale războiului și aprecierilor străine, referitoare la această contribuție (4.2. *Teatrul de operații militare din Balcani și planurile de campanie. Contribuția operativă a armatei române* — p. 195—211 și 4.3. *Aprecieri și mărturii străine despre eroismul românesc* — p. 211—223).

Capitolele 5, *De la San-Stefano la Congresul de la Berlin* (p. 223—280) și 6, *Revenirea Dobrogii la aria de viață a poporului român* (p. 280—298), prezintă urmările esențiale ale războiului din 1877—1878, pretenția marilor puteri de a dicta condițiile păcii, atitudinea lor față de statele mici, care au luptat pentru libertate națională, precum și reintegrarea Dobrogei, străvechi teritoriu românesc, cu populație majoritar românească, în circuitul național.

Concluziile (p. 298—304) se referă la relațiile, pe care România le stabilește după 1878 cu statele din peninsula Balcanică, în condiții de independență, relații care își au tradițiile în perioada anterioară.

În ceea ce privește *Anezele* (p. 304—317), *Indicii* (p. 317—337) și ilustrațiile ele completează, în mod inspirat, lucrarea.

Bogat documentată, lucrarea prezintă sud-estul Europei într-un moment esențial al problemei orientale, care va aduce transformări profunde în această zonă. Mențiuni speciale, sub aspectul informației, merită subcapitolele, care se referă la evenimentele, ce au loc în peninsula Balcanică, între anii 1875—1876, precum și cele referitoare la contribuția și efectivul armatelor din Balcani în timpul războiului. În centrul atenției rămîne, însă, statul român, relațiile sale cu popoarele din peninsula Balcanică, cît și situația sa în raport cu interesele marilor puteri. Lucrarea aduce o contribuție importantă la înțelegerea atitudinii statului român în anumite momente ale noii crize orientale.

Cu toate acestea, abundența informațiilor determină, uneori, o îndepărtare a autorului de analiza, în profunzime, a faptelor și, în unele cazuri, chiar o diluare a argumentației. Pe de altă parte, apar unele discordanțe între titlurile unor capitole și conținut. Avînd în vedere titlul capitolului întîii, *Criza balcanică în perioada 1875—1878, punct culminant al problemei orientale din secolul al XIX-lea*, ne-am fi așteptat, desigur, să se stabilească locul acestui moment în cadrul problemei orientale, caracteristicile sale esențiale, în raport cu momentele anterioare. În realitate, după cîteva referiri, foarte generale, la tendința spre libertate națională a popoarelor din peninsula Balcanică în secolul al XIX-lea, autorul ne înfățișează obiectivele lucrării și istoriografia problemei. Surprinderea este mai mare în momentul cînd citim *Concluziile*. Ne-am fi așteptat, de bună seamă, la o conturare mai precisă a locului ocupat de războiul de independență în contextul european. Autorul preferă, însă, să vorbească despre perspectivele deschise de acest război relațiilor României cu statele din peninsula Balcanică. În ceea ce privește repetarea unor probleme, în ultimele trei subcapitole din *Capitolul 2*, credem că aceasta s-ar fi putut evita fără prea mari dificultăți.

Dincolo de aceste cîteva observații, trebuie să recunoaștem, totuși, contribuția, pe care această lucrare o aduce la cunoașterea locului ocupat de statul român în cadrul momentului 1875—1878 al problemei orientale, rezervîndu-i un loc important în cadrul istoriografiei, referitoare la războiul de independență a României.

Elena-Emilia Lica

General-maior dr. CONSTANTIN OLTEANU, colonel dr. ILIE CEAUȘESCU, colonel dr. VASILE MOCANU, colonel GHEORGHE BEJANCU, *Asalt la redute. Eroi ai războiului pentru independență*, Ed. militară, 1977, ediția a II-a, revăzută și adăugită.

Reeditarea acestei lucrări, cuprinzând „frînturi din viețile și faptele unora din lungul șir al oamenilor care au contribuit la făurirea neamului Românii”, constituie o emoționantă evocare a entuziasmului popular și a eroismului armatei române în războiul pentru cucerirea independenței naționale.

Intenția mărturisită a colectivului de autori de a prezenta cititorilor o parte din izvorul nesecat al faptelor de bravură înscrise pe columna istoriei noastre de soldați și ofițeri în războiul pentru independență a fost realizată prin prezentarea biografiilor unora dintre conducătorii iluștri, ca, de pildă generalul Alexandru Cernat, ofițeri și subofițeri mai puțin cunoscuți publicului larg (sublocotenentul Justin Handoca, căpitanul Dimitrie Bușilă, sublocotenentul Gh. Popescu, sergentul adjutant Constantin Ghenoiu, sergenții majori Petre Cardașu și Teodor Nicolescu, caporalul Ion Paștia sau al unor simpli soldați, precum Grigore Ion, Gheorghe Donici și mulți alții care „ar merita măcar o pagină, pentru că oricine își slujește patria, neprecupețind nimic pentru înălțarea ei, are dreptul de a trăi în conștiința viitorului”. Ultimul capitol aduce un omagiu femeilor și mamelor care au găsit puterea de a se ridica deasupra durerii, atunci cînd nu mai aveau pe cine să aștepte, sprijinind prin numeroase acțiuni operațiunile de pe fronturile din sudul Dunării, precum și infirmierele și surorile de caritate, care au înfruntat ca și soldații, dușmanul drept în față, aplecîndu-se „asupra răniților pe cîmpul de luptă, ca să-i panseze, și în mișcările lor îndeminate omul găsea nădejdea și gingășia; au ostenit în ambulanțele de front și de etape înainte și după operații, au vegheat și au îngrijit și au adus alinare în spitale” (p. 203).

Bazată pe cercetarea unei bogate bibliografii și a periodicelor vremii, românești sau din străinătate, lucrarea cuprinde și numeroase amănunte de ordin militar caracteristice războiului (misiuni de siguranță, de cercetare, de observare, ambuscade, planuri de atac), fragmente din scrisorile celor aflați pe front, îmbinate cu aprecieri din presa locală, etc. care îi conferă caracterul unui tot unitar, frescă emoționantă a nenumăratelor asalturi de pe Plevna, Grivița, Rahova, Vidin, ș.a., conturînd, astfel, pregnant calitățile dovedite de poporul român de-a lungul întregii sale istorii: dîrzenia, vitejia, simțul datoriei și dorul de libertate.

Prin mărturiile grăitoare ale singelui vărsat de cei zece mii de ofițeri și soldați — zeci de mii dintre participanții la lupte rămînd necunoscuți poate pentru totdeauna — autorii reliefează că independența cîștigată pe cîmpul de luptă și recunoscută de Congresul de la Berlin a fost un drept natural și secular al poporului român, cucerit prin lupte grele, prin imense sacrificii materiale și jertfe de sînge, un rezultat al voinței neclintite a întregului popor de a-și apăra propria identitate, de a asigura dezvoltarea de sine stătătoare a României.

Lucrarea *Asalt la redute. Eroi ai războiului pentru independență*, „nu prezintă doar un interes documentar, ci se distinge printr-o autentică expresivitate artistică, prin numeroase valențe poetice, îmbinînd armonios și subtil datele documentare cu efuziunea lirică” (Teodor Virgolici, *Ecourile literare ale cuceririi independenței naționale*, București, 1976, p. 296—297).

C. Cărămidaru

Societatea românească la 1877. Memorii ale unor luptători. Antologie, studiu introductiv, note și comentarii de VALERIU RÂPEANU, București, Ed. militară, 1977, 263 p.

Volumul editat de Valeriu Râpeanu, după cum ne asigură autorul, reprezintă o primă selecție din memoriile luptătorilor din războiul de neam de la 1877—1878, unele din acestea fiind cunoscute specialiștilor și iubitorilor de istorie prin tipărirea lor în deceniile care au urmat cuceririi independenței naționale, altele de pildă „*Amintiri din viață. Memorii*” ale generalului Gheorghe Anghelescu — rămase pînă astăzi inedite, puțin cunoscute și folosite în lucrările de specialitate.

Culegerea urmărește să reliefeze reacția umană și faptele de arme ale participanților la război, militari de carieră (general Gheorghe Anghelescu, colonel Gheorghe Em. Lupașcu, locotenent-colonel în rezervă al armatei T. C. Văcărescu, general Grigore C. Crăiniceanu, general Iancu Ghica, colonel G. Boteanu, locotenent-colonel C. V. Căpălescu, locotenent Ion Perticari, Șt. Georgescu, — sergent general Al. Candiano Popescu, general Alexandru Cernat, căpitan Moise Groza, căpitan Mihai Dumitrescu și general I. Cotruț), dar și oameni de alte profesii, avind virste diferite (dr. Gh. Sabin, Jean Lahovari). Toți, însă, conturează o emoționantă imagine a societății românești, a armatei noastre, așa cum s-a aflat ea în drum spre sudul Dunării, în tranșee sau pe cimpul de luptă, hotărâtă să înlăture dominația străină.

Astfel, rememorînd drumul străbătut spre teatrul de operațiuni, dr. Gh. Sabin subliniază starea de spirit a armatei dar și a populației civile: „Toată lumea din vagon, și noi și soldații, ne-am format în grupuri și toți discutăm asupra evenimentelor, vorbeam, rideam, beam sau cîntam cîntece de război”.

Era un zgomot asurzitor și trenul zbura cum zburau trenurile pe la 1877, cu un zbor domol. Veselia era comunicativă în vagonul nostru cel mai vesel. Pe la stațiuni unde trenul sta mai mult, lumea de pe peron se aduna în fața vagonului nostru și curioșii de prin alte vagoane, văzînd adunați pe cei de jos, se scoborau și veneau și ei să vadă ce e cu noi. Veselia noastră făcea bine tuturor, dar mai ales militarilor de diferite grade, care mergeau să însoțească armata” (p. 49).

Viața grea din tranșeele războiului pentru independență a fost surprinsă cu un adînc realism și de colonelul G. Boteanu, care prin notații sobre asupra misiunilor în care autorul a fost angajat, reliefează detaliile caracteristice, momentele grăitoare și semnificative pentru viața de fiecare zi a frontului: „În decembrie, timpul începuse a fi aspru; îmbrăcămîntea insuficientă; pe de altă parte, Dunărea care înghețase făcea aproape imposibilă comunicația cu țara, astfel că orice se trimetea în ajutorul nostru rămînea nemețit luni întregi, fără a i se da de urmă. Troienii de zăpadă se aștearnau de-a lungul șesurilor și nici urma vreunui drum nu se mai putea deosebi” (p. 135).

Prezentă după aproape două sute de ani pe cimpul de luptă, armata română — înfruntînd nenumărate greutăți și lipsuri — nu numai că a cîștigat războiul, dar a cucerit independența națională, meritul ei fiind „cu atît mai mare... cu cît, reduce la o stare scheletică au îndeplinit toate misiunile ce li s-au dat și mai ales, au executat continuu marșuri și stări în avanposturi, prin nămeți mari, pe un frig puternic, în fața unui inamic care nu a stat cu totul pasiv, ci a făcut mereu incursiuni” (general Radu Rosetti, *Spicuiri prin dosare privitoare la războiul din 1877—1878*, în *Analele Academiei Române*, Memoriile secțiunii istorice, seria III, tom. XXIV, mem. 8, 1942, p. 10).

Chiar dacă memoriile din care au fost selectate fragmentele prezentate în această antologie, n-au constituit o revelație în istoria literaturii române, unele n-au trecut totuși neobservate scriitorilor vremii (p. 15).

Astfel I. L. Caragiale prefăcînd volumul căpitanului Mihai Dragomirescu, *Amintiri militare*, sublinia faptul esențial pentru înțelegerea acestor memorii și anume că „nu avem... a face cu o operă de artă, ci cu relații exacte a unuiia dintre făptuitori. Astfel tot aparatul artistic lipsește: el e înlocuit, în această dare de seamă, prin bogăția episoadelor și prin simplitatea expunerilor” (p. 228).

Studiul introductiv, notele și comentariile completează tabloul societății românești la 1877, punînd în valoare că: „Memorialiștii au participat la același eveniment, la aceeași bătălie, dar au văzut-o și au simțit-o din unghiuri sufletești deosebite, care nu contrazic imaginea de ansamblu asupra războiului, ci o luminează prin reacția individuală, o fac să capete dimensiunea umană care confirmă sensurile și marile adevăruri ale istoriei” (p. 20).

C. Cărămidaru

Acad. V. MALINSCHI, *Profesorul Virgil Madgearu (1877—1940)*. Contribuții la dezvoltarea gîndirii economice, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975, 211 p.

Agenda editorială a anului 1975 a consemnat între evenimentele deosebite publicarea sub auspiciile Ed. Academiei R.S.R. a monografiei acad. V. Malinschi,

„Profesorul Virgil Madgearu (1887—1940). Contribuții la dezvoltarea gândirii economice”. Titlul — și cu precădere subtitlul — ni se pare sugestiv pentru opțiunea autorului pe planul modalității de exprimare științifică: exegeza operei economice a lui Madgearu. Faptul este cu atât mai notabil, dată fiind nouitatea întreprinderii atât în planul concepției de sinteză — prima de această factură dedicată profesorului Madgearu — cit și al perspectivei doctrinare — evaluarea marxistă a operei sale economice.

„Personalitate multilaterală, complexă, dinamică și contradictorie” (p. 9), Madgearu se dezvăluia judecății posterității doar în dimensiunea cea mai largă și în succesiunea devenirii concepției sale economice, refuzând tentația ipostazierii ca unilaterală. Iată de ce, dînd primat „profesorului”, autorul supune examenului critic și pe „cercetătorul”, „organizatorul”, „oratorul”, „publicistul” Madgearu, rezumîndu-i concepția ca sinteză ideatică a acestor manifestări, din momentul formării — obiectul capitolului II „Formația” — pînă la maturitatea sa științifică.

Două idei par să concentreze și să definească totodată viziunea autorului în periplul monografic propus. Prima reneagă abordarea criticistă, speculînd imperfecțiunile unei opere și validează evaluarea unei personalități din perspectiva a „ceea ce a reușit să dea în comparație cu predecesorii și mulți dintre contemporanii săi”. (p. 207). Cealaltă, nuanțează pertinent implicațiile convingerilor politice asupra tezelor economice profesate de Madgearu, dezavuînd orice filiații inoportune între activitatea partinică și cea de cercetare științifică.

Sub aceste incidente metodologice, autorul investighează, compară, corelează fenomene și teze economice, relevînd — fără ostentație — constante și consecvențe, temeuri și eroare în concepția lui Madgearu.

Esența comentariilor s-ar reduce la „eclectismul” formației economistului, subiect ce concentrează argumentele cap. II al monografiei, detaliate apoi în următoarele. Caracterizarea privește, desigur, doar inspirația — vizibilă în opera profesorului — școlii neoistorice, vechii școli istorice germane, școlii clasice de economie politică de tip ricardian sau doctrinei marxiste, fără a se confunda și cu preluarea imitativă a tezelor profesate. De altminteri, „eclectismul” se cere amenințat cu o componentă implicată direct procesului de formare științifică a lui Madgearu, dincolo de autori, opere, concepții și curente: dinamica realităților social-economice românești care i-au modelat și restructurat concepția. Consemnînd faptul, autorul evită echivocul și sugerează, totodată, originea a două din caracteristicile gândirii economice a profesorului: istorismul — înțeles ca raportare a fenomenului economic la manifestările lui trecute și prospectarea evoluțiilor de perspectivă — și spiritul său practic, realist. Acesta din urmă, identificat, între altele, într-o reală vocație a actualității, dublată de spiritul novator, ostil canoanelor, nu o dată anticipativ, explică cursul evoluției gândirii madgeariene, inclusiv prezența ecourilor marxiste. Insistența apelurilor autorului la sinteza tezelor finale ale lui Madgearu — „Evoluția economiei românești după războiul mondial” (1940), „testamentul științific” al „profesorului”, cum se exprima D. Gusti — marchează tocmai ideea devenirii concepției sale economice în confruntarea cu datele realității, confirmînd sau infirmînd judecăți anterioare. Lucrarea dezvăluie un spirit în plină efervescență creatoare matură, capabil să se degajeze de unele erori conceptuale, să discearnă liniile de forță ale dezvoltării economiei românești cu implinirile și carențele sale. Dincolo de o anume predilecție pentru problemele economiei agrare — vizibilă în expozerile documentate pe tema economiei agricole țărănești, a suprapopulației relative agricole, relații agrare, etc. — comentate cu probitate de acad. Malinschi, este evident și ilustrativ interesul manifestat față de economia industrială și protecționismul industrial, perspectivele economiei naționale și imperatiivele independenței economice, vis-à-vis de desfășurările politice internaționale. Faptul ilustrează un ascendent în planul gîdirii economice a lui Madgearu, dispus acum — contrar unor prejudecăți ce-i marcaseră opera — să recunoască primordialitatea ramurilor producătoare de mijloace de producție, implicit, imperativul industrializării.

Recompunerea profilului științific al universitarului — partea cea mai amplă a monografiei (p. 87—131) — prilejuiește autorului un documentat periplu critic al cursurilor sale în materia economiei agrare, industriale, economie politică, studiul întreprinderilor și transporturilor, politica socială. Dincolo de detalii, cititorul este avizat lapidar asupra valorilor perene, nealterate de timp, ale operei didac-

tice madgeariene : structura, amploarea și diversitatea tematică a cursurilor, modul de tratare a realităților și problemelor social-economice românești, temeinicia documentației și justetea unor interpretări, formularea autentic științifică a unor noțiuni, concepte și definiții din domeniul economiei politice ; în sfârșit, — nu însă și în cele din urmă — „meritul de a fi abordat pentru prima dată o seamă de probleme, teme și aspecte noi, nesesizate sau ignorate de mulți economiști”. Rețin atenția în mod particular influențele marxiste sesizabile în opera lui Madgearu (obiectul economiei politice, problema acumulării primitive a capitalului, existența claselor sociale, a contradicțiilor antagoniste și luptei de clasă, înțelegerea și interpretarea unor categorii economice) și — fapt simptomatic pe planul concepției — elaborarea „Elementelor planului economic” (1931), schiță originală a unui plan cincinal de inspirație, dar nu de imitație sovietică. Originalitatea întreprinderii și semnificațiile sale se relevă în paginile cărții în contrastul — banalizând orice comentarii — opțiunilor de politică economică, oficialitatea necontenind profețiile falimentare la adresa experienței sovietice.

Desăvârșind efigia „profesorului”, ultimele trei capitole evocă virtuțile de „remarcabilă energie organizată și totodată organizatoare” (p. 158), iscusit orator și fecund publicist, animator și fondator al unor institute de studii și prognoză economică și socială, unele — este cazul Institutului românesc pentru studiul conjuncturii economice — cu puține precedente și similitudini pe plan mondial. Și aici — asemenea exemplelor oferite în precedentele capitole — constatăm insistența trimerilor în sfera socialului, atât din domeniul agrar, cât și industrial, fie în contextul unor lucrări speciale, fie în articole de presă.

Faptul reconfirmă imaginea savantului de „om al cetății” în accepțiunea cea mai largă a noțiunii și, particularizat la chestiunea care ne interesează, în sensul finalității sociale a ideilor avansate indiferent de domeniul de referință.

Personalitatea lui Madgearu a fost emanația epocii, concepția sa economică altoindu-se — în esență — condiției acesteia, fără a exclude — în unele aspecte — o anume detașare, chiar dacă lipsită de elemente radicale. *Economist burghez*, de formație multilaterală, pragmatică și comprehensivă, el și-a definit profesiunea de credință în mediul social concret, avansind idei pe linia remanierii, a revitalizării structurilor economice și social-politice burgheze maladive, în *spiritul comandamentelor consolidării și conservării organismului politic*. Este, neîndoielnic, o matrice a limitelor, dar și o condiție irecuzabilă a unei judecăți imparțiale. În alți termeni, Madgearu nu poate fi interpretat decît în contextul de la care emană spiritualitatea sa și la care el și-a raportat tezele. Ne-am îngăduit aceste observații, întrucît unele pasaje ale cărții dau senzația detașării de cadrul istoric concret. Interpretarea adevizului lui Madgearu la principiile dirijismului este un exemplu în acest sens. Departe de a eluda limitele acestei doctrine, considerăm opțiunea lui Madgearu în condițiile crizei economice ca intermeiată, în intenția unei revitalizări, fie și expeditivă, a sistemului economiei naționale. Acuitatea crizei reclama intervenții imediate adaptate cadrului burghez, chiar dacă paleative („economia organizată controlată de stat — se pronunța Madgearu în concluziile la „Evoluția economiei românești după războiul mondial” — *departe de a fi privit ca un pămînt al fîgăduinței*, apare ca un imperativ național” — p. 84), promovarea unor principii radicale — deși salutare în planul practicii — echivalînd atunci cu simple efuziuni teoretice, fără schimbarea ordinii sociale.

În altă ordine de idei, se impun unele precizări relative la problematica socială, vizată adiacent de autor. Sub acest raport, socotim impropriu formularea „politică socială muncitorească”, contradictorie în termenii de bază, întrucît conservarea și consolidarea ordinii de stat burgheze — obiectul dezirabil al politicii sociale — exclude orice elaborări legislative de inspirație și în perspectivă muncitorească, sugerate de atributul conferit de autor.

Este vorba, prin urmare, de *politica socială în domeniul muncii* avînd drept obiect raporturile dintre muncă și capital în toate componentele și cu toate implicațiile sale. Precizăm de asemenea — contrar opției autorului — că problema a suscitat un *larg interes în epocă*, antrenînd preocupări, reconsiderări doctrinare ce nu se circumscriu doar publicisticii marxiste. După cum, punctele de vedere ale lui Madgearu nu-și au motivația într-un altruism de clasă, ci în realități stringente.

Dincolo de orice alte comentarii, monografia recenzată se constituie într-un ales și remarcabil omagiu adus unuia din ctitorii școlii economice superioare românești. Este o operă de restituire către posteritate a creației unui ilustru înaintaș al științei românești.

Sorin Mureșeanu

ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea, 1900—1914*, București, Ed. „Litera”, 1977, 187 p.

În ultima vreme, istoriografia noastră s-a îmbogățit cu câteva lucrări valoroase referitoare la activitatea diplomației românești la începutul secolului al XX-lea. Pe o bază documentară considerabil lărgită și beneficiind de o interpretare științifică a faptelor, aceste lucrări¹ ne oferă o imagine de ansamblu a eforturilor diplomației noastre — plasate în păienjenisul relațiilor internaționale din acea perioadă — pentru apărarea independenței și suveranității de stat și în direcția realizării idealului național, subliniindu-se caracterul just, de eliberare, al participării României la primul război mondial.

Cartea lui Șerban Rădulescu-Zoner, elaborată pe baza unui material documentar în bună parte inedit, analizează cu atenție și discernământ raporturile României cu Puterile Centrale în perioada 1900—1914, plasându-le în contextul general al relațiilor internaționale din Europa, din sud-estul european, în special. Monografia este rezultatul unor preocupări îndelungate, autorul fiind cunoscut pentru valoroasele contribuții referitoare la relațiile externe ale României la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea².

De la început, autorul precizează că „de o importanță deosebită pentru diplomația românească de la începutul secolului al XX-lea a fost și evoluția raporturilor dintre partenerii Triplicei, evoluție determinată de unele direcții noi ale politicii externe a acestor state, cât și de consecințele treptatei configurări a Antantei”. Constituirea Antantei modifica, „într-o anumită măsură, complexul de factori externi care determinaseră semnarea de către guvernul român a tratatelor de alianță cu Puterile Centrale, realități ce nu puteau să nu influențeze poziția internațională a României” (p. 10). Sînt analizate elementele care au determinat, totuși, guvernul român să reînnoiască, în 1902, tratatul secret cu Triplicea (dependența economică de capitalul german, relațiile din Balcani, activitatea diplomatică a Puterilor Centrale și a Rusiei în această zonă ș.a.). Evoluția raporturilor dintre România și puterile Triplicei după reînnoirea tratatului de alianță și relațiile României cu monarhia habsburgică (1900—1907) sînt tratate în cadrul unor paragrafe speciale, în primul capitol al cărții.

Capitolul al II-lea este dedicat poziției României față de Tripla Alianță, problemelor politicii externe românești, pe fondul crizei bosniace. Reținem, în mod deosebit, precizările atente și noul punct de vedere în legătură cu poziția României în eventualitatea izbucnirii, în acel context, a unui conflict armat sirbo-austriac (p. 67—68).

¹ Amintim, aici, în ordinea apariției: Constantin Nuțu, *România în anii neutralității (1914—1916)*, București, Ed. științifică, 1972; Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900—1916)*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1975; Boris Rangheț, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial (1916—1920)*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1975.

² Vezi, de exemplu: Șerban Rădulescu-Zoner, *Crizele politice internaționale de la începutul secolului al XX-lea în cadrul teoriei leniniste asupra imperialismului*, în „Studii. Revistă de istorie” nr. 2, 1970; idem, *La souveraineté de la Roumanie et le problème du Danube après le Congrès de Berlin*, în „Revue des études sud-est européennes”, nr. 1, 1971; idem, *România în fața crizei internaționale din iulie 1914*, în „Studii. Revistă de istorie”, nr. 1, 1973; idem, *Convergences des relations diplomatiques roumano-italiennes à la veille de la première guerre mondiale*, în „Rassegna storica del Risorgimento”, 1974, fasc. 3; idem, *Die Stellung der rumänischen Diplomatie gegenüber dem internationalen Schiffsahrtstatut auf dem Schwarzen Meer zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, în „Dacoromania”, 3, 1975—1976.

În capitolul al III-lea, *Locul războaielor balcanice în evoluția raporturilor dintre România și Tripla Alianță*, sint descifrate condițiile complexe ale reinnoirii, de către premierul Titu Maiorescu, în februarie 1913, a tratatului secret cu Puterile Centrale. „Echilibrul — apreciază autorul — a fost încontestabil mobilul acțiunii diplomației românești în contextul agravării relațiilor interbalcanice din lunile mai-iunie 1913”; s-a ajuns la o încordare a relațiilor dintre București și Viena, ca urmare a politicii lui Berthold de favorizare a unei Bulgarii excesiv de puternice (p. 118), în timp ce „Berlinul s-a pronunțat categoric în favoarea susținerii politicii externe românești” (p. 119). Guvernul german a adoptat această atitudine și „pentru a nu împinge România în brațele Antantei” (p. 120). Această atitudine a diriguitorilor de la Ballplatz a impulsionat în România curentul unanim (nu se absolutizează ? Noi i-am spune curentul majorității zdrobitoare — nota n.s., I. A.) de opinie ostil Austro-Ungariei, deja existent și determinat de alte cauze decât cele ale unei politici diferite față de problemele la ordinea zilei din sud-estul Europei” (p. 127).

Capitolul al IV-lea, urmărește evoluția, „de la neconformism la dezangajare”, a raporturilor dintre România și Tripla Alianță, în intervalul august 1913 — august 1914, în contextul conturării, după semnarea tratatului de la București, a celor două grupări în Balcani și a schimbărilor din raportul de forțe dintre marile puteri imperialiste în sud-estul european.

O vie agitație a produs, în cercurile diplomatice germane și austro-ungare, îngrijorate de progresele pe care Antanta le făcea în România, vizita țarului la Constanța (14 iunie 1914), urmată de convorbirile Brătianu—Sazonov și plimbarea lor în automobil în împrejurimile Predealului, traversându-se cu câțiva kilometri frontiera, spre Transilvania (p. 143—147). Apropierea între guvernele de la Roma și București, concretizată și în vizita lui Take Ionescu în Italia (septembrie 1913), se va dezvolta în perioada următoare.

Cartea lui Șerban Rădulescu-Zoner reprezintă o realizare valoroasă a cercetării istorice actuale. Desigur, unele aspecte mai comportă discuții, se mai pot face observații sau aduce și alte argumente. Trebuie, credem, să ținem seama de faptul că autorul n-a avut posibilitatea, obiectiv vorbind, să extindă prea mult dezbateră. După părerea noastră, lucrarea ar fi avut de câștigat — și nu facem prin aceasta o critică autorului — dacă ar fi tratat (fie și sintetic) raporturile respective și în perioada neutralității, desprinderea totală de Tripla Alianță prin intrarea României în război, alături de Antantă.

Cartea lui Șerban Rădulescu-Zoner, alături de cele amintite (vezi nota 1), aduce o contribuție substanțială în înțelegerea poziției internaționale și a politicii externe a României în preajma primului război mondial, în precizarea caracterului just al participării la acest război. O recomandăm, cu căldură și în egală măsură, specialiștilor din domeniul istoriei și publicului cititor mai larg, ca o lucrare în care adevărul istoric, sentimentul patriotic și argumentația științifică „duc cea mai bună casă”.

I. Agrigoroaie

ION NANIA, *Istoria vânătorii în România. (Din cele mai vechi timpuri pînă la instituirea legii de vînătoare — 1891)*, București, Ed. „Ceres”, 1977, 278 p.

Rod al unei preocupări îndelungate, cartea lui Ion Nania completează lucrările consacrate vieții cinegetice românești cu date noi, bazate, uneori, pe cercetări personale de teren. Afirmația este confirmată în special de capitolele referitoare la vînătoria în epoca veche, căreia autorul, un mai vechi cercetător al acestei perioade, îi consacră o treime din lucrare (p. 11—102). Astfel, în această parte a cărții, Ion Nania analizează problema perfecționării armelor și a metodelor de vînătoare în cadrul evoluției generale a societății omenești de-a lungul a peste un milion de ani. În continuare, după ce prezintă informațiile privind această ocupație de la părăsirea Daciei de romani pînă la întemeierea statelor feudale românești (p. 103—118), autorul renunță la criteriul cronologic al structurării capitolelor, preferîndu-l pe cel tematic: *Călători străini despre vînatul și vî-*

nătoarea din țările române (p. 119—127); *Vinătorile domnești* (p. 128—138); *Dă-rile și obligațiile în legătură cu vinătoarea* (p. 139—149); *Armele de vânătoare* (p. 166—172); *Metodele de vânătoare* (p. 173—207); *Loviștile și braniștile* (p. 208—220); *Animale dispărute în evul mediu* (p. 221—243); *Vinătoarea și numismatică, sigilografia și heraldica* (p. 244—256); *Vinătoarea și folclorul* (p. 257—265) și *Vinatul în medicina populară* (p. 266—269).

Subliniind importanța fiecărui capitol în parte, nu putem trece cu vederea inconsecvența cu care este întocmit, uneori, aparatul critic (v. p. 133, 136, 195), dar mai ales unele inexactități, inexplicabile dacă avem în vedere experiența în munca de cercetare a autorului. Astfel, nu înțelegem de ce Ion Nania folosește denumirea de *moșteni* și de *braniști moștenești* (p. 209 și 214), cînd este cunoscut faptul că oamenii liberi din Țara Românească se numeau *moșneni*. (pentru braniști ale moșnenilor, v. C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești*, București, 1976, p. 61—62). De asemenea, lucrarea *Medulla Geographiae practicae* a lui David Fröhlich, apărînd în 1639 și nu în 1693 (v. p. 228 și 231), nu poate să conțină ultima informație sigură despre existența cailor sălbatici în Transilvania. Gratuită este și afirmația că mulțimea vâtafilor „ne dovedește amploarea pe care o luase șoimăritul în Țara Românească, întrucît în epoca respectivă (începutul secolului al XVII-lea, n. ns.) vâtaf este aorope sinonim cu șoimar” (p. 200). Chiar din documentul reprodus de autor în aceeași pagină reiese că darea șoimului era strînsă din satele în care se găseau cuiburi de șoimi, și, prin urmare, nu orice vâtaf era și șoimar sau conducător de șoimari.

Pe de altă parte, constatăm că bibliografia folosită pentru a doua parte a lucrării trebuia îmbogățită, valorificîndu-se și acele informații cuprinse în aparițiile relativ recente. Astfel, deși cartea cuprinde un capitol intitulat *Călători străini despre vinatul și vînătoarea din țările române*, autorul nu folosește volumele IV și V din lucrarea *Călători străini despre țările române*, deși menționează faptul că din seria de 10 volume, apăruseră cinci (p. 119) și nici cartea lui C. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Mutenia* (v. p. 172 și 222). Informații interesante se găsesc și în *Catalogul documentelor moldovenești* (vol. I, nr. 1283; II, nr. 630 și 2941; III, nr. 48 și 1483; IV, nr. 168, 233 și 1936; V, nr. 1254; *Supplement*, I, nr. 658) sau în cartea lui V. Mihordea, I. Constantinescu și C. Istrati, *Documente privind relațiile agrare din veacul al XVIII-lea*, vol. II, București, 1966 (doc. nr. 288, 320, 434, 692, 705). Folosind lucrarea lui C. Cihodaru, *Braniștile și problema apariției rezervei senioriale în Moldova* (în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, seria nouă, Secțiunea III, tom. III, 1957, fasc. 1—2, p. 27—54), autorul ar fi avut posibilitatea să dezvolte exegeza regimului de braniște al moșilor mânăstirești de la munte. De asemenea, considerăm că nu trebuiau omise nici măsurile care au urmărit împiedicarea depopulării țărilor române de vinat, măsuri luate în perioada anterioară anului 1891. Astfel, ministrul de interne al Moldovei, Costache Sturza propune Sfatului Administrativ, la 26 mai 1842, să se interzică vînătoarea între 1 martie, „cînd începe ouatul păsărilor și îngreunarea dobitoacelor”, și 1 iulie (v. C. Istrati, *Introducerea măsurilor pentru ocrotirea vinatului în Moldova*, în „Cercetări agronomice în Moldova”, iunie 1971, p. 142). „Măsurile ce s-au socotit a să păzi pentru a nu să stirpi viațuile nestrîcătoare prin vînarea lor fără osăbire de vreme” Stabile de Sfatul Administrativ au fost aprobate de domn la 5 noiembrie 1842 (pentru conținutul lor, vezi lucrarea citată).

Mergînd pe calea modernizării statului creat prin unirea de la 1859, „Legea pentru poliția rurală” din 25 decembrie 1868 cuprinde un articol în care se prevede: „Vinătoarea este deschisă timp de 8 luni ale anului, iar de la 1 aprilie pînă la 1 august ea va fi oprită pentru tot felul de vinat afară de păsările trecătoare și animalele stricătoare precum urși, lupi, mistreți și altele. Este interzisă luarea și sfărîmarea de pe orișicare proprietate a ouălor și cuiburilor de păsări oprite de a se vîna”.

Deși nu corespunde tuturor exigențelor (pe lîngă cele arătate, semnalăm numeroasele greșeli de tipar și lipsa unui indice), cartea lui Ion Nania constituie, totuși, o contribuție meritorie la cunoașterea vieții cinegetice românești de pînă la 1891.

Gh. Pungă

CONSTANTIN DANIEL, *Orientalia mirabilia*, vol. I, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 290 p.

M. Guboglu, într-un articol al său intitulat, *Orientalistica română*, în „Studii și articole de istorie”, 1, 1956, pp. 314—350, a arătat stadiul precar în care se aflau până la acel moment, studiile de orientalistă în țara noastră. De atunci au avut loc anumite progrese în acest sens. A apărut o revistă de specialitate, „*Studia et Acta Orientalia*”, apoi s-au tradus unele cărți (sinteze, monografii, texte literare etc.) aparținând unor cunoscuți savanți străini. Asociația de Studii Orientale din R.S.R. sprijină în același timp și apariția unor lucrări originale, care să pornească din partea învățaților români.

Printre aceste cărți se înscrie și volumul lui Constantin Daniel, *Orientalia mirabilia*. Dorința autorului, ca printr-o serie de lucrări, să contribuie la cunoașterea și popularizarea civilizației egiptene, în special, și a celor orientale, în general, este cu totul lăudabilă. Credem că și *Orientalia mirabilia* îndeplinește această condiție.

Lucrarea este alcătuită din trei capitole: *Orientalia aegyptica*, *Orientalia semitica* și *Orientalia varia*, fiecare împărțită în mai multe subcapitole. După cum ne dezvăluie și titlurile, C. D. abordează o tematică vastă, încercând să răspundă la o serie de probleme aflate încă în plină dezbatere, contribuțiile sale purtând o notă de originalitate și de bună documentare.

Primul articol tratează *Interdicția magică a fierului în Egiptul faraonic și cauzele sale politico-sociale* (p. 9—46). Încercarea autorului de a explica „întârzierea” utilizării fierului în Egiptul antic este originală și interesantă. Cu problema denumirii fierului s-au ocupat și au încercat să ne ofere variante diferite, egiptologii de la Champollion încoace. S-a stabilit astfel existența celor trei tipuri diferite de fier, folosirea lui bj3 (minereu) la ceremonialul „deschiderii gurii” etc. După opinia noastră, supusă discuției rămâne traducerea cuvintului bj3, care a căpătat mai multe sensuri. C. D. ajunge, în urma investigațiilor sale, la concluzia că fierul n-a fost utilizat până în epoca greco-romană, tocmai datorită legăturii sale cu Seth, zeul răului, dezordinii, deșertului etc. Interdicția folosirii fierului în Egiptul antic avea scopul „de a împiedica pe locuitorii acestei țări să se răscolească împotriva opresiunii tiranice” (p. 30). Avem, totuși, numeroase exemple, unele amintite și de autor (p. 35—41), care dovedesc faptul că anumite cauze religioase, economice și sociale au generat răcoale, care au contribuit la căderea unor dinastii sau chiar regate, fără ca uneltele și armele de fier să fi fost cunoscute. În legătură cu notele studiului ne permitem să facem următoarele constatări: 1) La p. 43, nota 5: A. Erman, H. Ranke, *Aegypten und aegyptisches Leben im Altertum*, Tübingen, 1926 (coautorul lucrării fiind Hermann Ranke și nu W. Ranke), p. 631, nu amintește de utilizarea tîrzie a fierului în Egipt, ci de problemele războiului. Fierul este menționat în aceeași lucrare la p. 530, dar nu se susține interdicția folosirii lui. 2) La p. 16 și p. 44, nota 32, numele corect al autorului este G(erald) A(very) Wainwright și nu J. Wainwright. De altfel, acesta nu este primul autor care a studiat problematica fierului în Egiptul antic; un studiu anterior a fost, spre exemplu, cel al lui Phillips Georg Briton, *The antiquity of the use of iron*, American Anthropologist, N.S., 26, 1924, p. 175—183, cf. și J. R. Harris, *Lexicographical Studies in Ancient Egyptian Minerals*, Berlin, 1961, p. 50 sq. În concluzie am dori să arătăm că egiptenii cunoșteau într-adevăr fierul, mai bine-zis mine-reul de fier, dar nu și prelucrarea acestuia. Argumentul invocat de C. D., conform căreia „este cu neputință de a se afirma în chip logic că meșteșugarii metalur-giști egipteni nu cunoșteau tehnicile metalurgice pentru a obține un fier de bună calitate sau un oțel tare, căci meșterii egipteni erau vestiți în metalurgia bronzului și a cuprului” (p. 12), nu-l putem accepta. Fierul se folosea sporadic în timpul dinastiei a XX-a, fiind utilizat mai des în dinastiile XXI—XXII, ca începînd din timpul dinastiilor XXV—XXVI să fie folosit în locul bronzului¹.

Subcapitolul *Despre cărțile gnostice în Egiptul de Sus* (p. 47—66), se referă

¹ Asupra problemelor ridicate de C. D. în acest subcapitol o să revenim într-un studiu separat.

la prezentarea unor cărți gnostice, descoperite la Nag-Hammadi. Concluzia la care ajunge autorul este că această colecție de scrieri a aparținut „nu unor gnostici, ci unor obști de călugări egipteni...” (p. 64).

În dezbaterea *Despre unele influențe egiptene asupra culturilor mediteraneene* (p. 66—92), autorul acordă, credem, uneori o importanță prea mare și uneori prea puțin documentată, influențelor egiptene asupra acestor civilizații. Astfel, în studiul *Influențe egiptene asupra civilizației etruscilor* (p. 71—74), autorul susține că „influența egipteană este vădită și în construcția mormintelor etrusce, unde întâlnim aceleași lăcașuri subterane — morminte hipogee — ca în Egipt, cu aceleași fresce reprezentând pe răposat în mijlocul prosperității sale” (p. 71). Or specialiștii acestei probleme consideră că mormintele etrusce nu reprezentau ceva singular în bazinul mediteranean, ci ele se asemănau cu cele mai vechi sau contemporane din vechiul Orient, din Egeea prehellenică sau protohellenică, cu cele din Tracia etc. Pe de altă parte, grija deosebită pentru viața de dincolo de moarte este o caracteristică specifică nu numai etruscilor și egiptenilor, ci în general, cu excepția grecilor, popoarelor din bazinul oriental al Mediteranei (cf. spre exemplu, M. Pallottino, *La peinture etrusque*, Geneva, 1952, p. 11 și F. de Ruys, *Scripta Minora*, Louvain, 1975, p. 6 și urm., p. 25 și urm.). În studiul *Influența egipteană asupra începuturilor filozofiei grecești* (p. 74—82), surprindem următoarele afirmații: „... în momentul când grecii apar în istorie, ei nu aduc cu dinșii nici idei originale, nici teze științifice proprii, ci culeg toate roadele a trei mii de ani de civilizație egipteană și mezopotamiană” (p. 76) și „desigur vechii greci, care nu aveau o tradiție teologică au luat de la egipteni și de la popoarele orientale concluzii filozofice și științifice, fără să se mai îngreueze cu credințele absurde ale superstițiilor lor naționale...” (p. 77), care ni se par forțate. Nu putem contesta, nici aici, imensul prestigiu de care se bucura civilizația egipteană în ochii grecilor și nici unele influențe reciproce; dar a reduce gândirea filozofică și religia grecilor la simple influențe venite din altă parte, am comite o gravă eroare. Religia grecilor, spre exemplu, de esență indo-europeană, a suferit o puternică influență din partea populațiilor prehellenice și într-o măsură mai mică și mai târziu din partea unor populații cu care grecii erau în contact (cf. M. P. Nilsson, *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*, Lund, 1927 și idem, *Geschichte der Griechische Religion*², vol. I—II, München, 1961). De altfel, influențele egiptene asupra religiei grecești au fost mai mult formale (cf. S. Morenz, *Die Begegnung Europas mit Agypten*, Berlin, 1968, p. 32 și urm.). Capitolul mai cuprinde studiile: *Influențe egiptene asupra medicinei vechilor greci* (p. 82—85), *Influența egipteană asupra religiilor din Grecia* (p. 85—87), *Influențe egiptene asupra dreptului roman* (p. 87—91), *Influențe culturale egiptene asupra vechilor evrei* (p. 66—69), și *Înfruntarea culturii egiptene asupra fenicienilor* (p. 69—71). La p. 92, nota 15 am corectat-o astfel: H. Grapow, H. Deines, W. Westendorf, *Grundriss der Medizin der alten Aegypter*, vol. I—IX, Berlin, 1954 — în loc de H. Grapow și colab., *Grundriss der Medizin der alten Aegypter*, Berlin, 1958—1963, VI vol.². Ultimul articol din capitolul *Orientalia aegyptica*, se intitulează *Cu privire la etimologia termenului φιλοσοφία* (p. 93—102). C. D. combătând — din motive întemeiate — etimologiile indo-europene (p. 94) și semitice (p. 95—97) propuse pentru cuvântul σοφός „înțelept”, ajunge la concluzia că acesta ar proveni din egipteană clasică šb3.w > copt CABE (a se citi save) > safe > sofe > σοφέος > σοφός „învățat”, „înțelept” (p. 98). Într-adevăr, P. V. Ernestedt, *Egipetskie zaimstvovaniia v grecheskom iazike*, Moskova — Leningrad, 1953, a reușit să pună în evidență un număr de etimoane egiptene ale unor termeni grecești. P. V. Ernestedt stabilește etimologia egipteană a unui termen grec, comparându-l mai întâi cu cel corespunzător ca sens din coptă și-l trece apoi la egipteană clasică. Această metodă este preluată și de C. D.

O parte din *Orientalia semitica*, e consacrată esenienilor și mișcării acestora. Aceste studii reprezintă contribuții importante la problematica esenienilor, autorul publicându-și de altfel rezultatele cercetărilor sale, în acest domeniu, în principalele reviste de specialitate din străinătate: *Revue de Qumram*, *Le Muséon*,

² Având păreri diferite de cele exprimate de C. D. în legătură cu aceste influențe, ne propunem, pe viitor, dezbateră mai largă a acestora.

Novum Testamentum, Numen. Din enigmele manuscriselor de la Marea Moartă (p. 105—132), fixează originea mișcării eseniene în Mesopotamia, arătându-se influența doctrinelor magice asupra lor. *Filon din Alexandria și esenienii* (p. 133—169), prezintă personalitatea complexă a „părintelui gnosticismului”, Filon. Problematika esenienilor este continuată în *Două mențiuni relevatoare despre esenienii de la Marea Moartă* (p. 170—191), fiind vorba de amintirea acestora în 2—Corintieni, II, 17 și într-un verset din Apocalipse XXII, 5. Autorul relevă faptul că esenienii se numeau ei înșiși „văzători”, nume sub care îi întâlnim și în manuscrisele de la Marea Moartă. În *Enigma numărului fiarei și procuratorul Gessius Florus* (p. 192—210), C. D. dovedește faptul că numele procuratorului roman-Gessius, cel care exercita puterea în Palestina în numele lui Nero—, în scrisorile ebraice și numele său tradus în ebraică au valoarea numărului fiarei (666), amintit în Apocalipse, XIII, 18. În *Poemele proto-feniciene de la Ugarit* (p. 211—221), C. D. redă cuprinsul a trei din cele mai importante poeme feniciene de la Ugarit: *Ciclul de poeme despre zeul Baal* (p. 215—217), *Poemul epic al lui Aqhat* (p. 217—219) și *Legenda lui Keret* (p. 219). Autorul conchide că versificația feniciană nu cunoaște rima, lungimea versurilor este neegală, iar accentul tonic ar reprezenta elementul fundamental în sistemul lor de versificație. Vechea poezie ugaritică este apropiată de cea ebraică (p. 220).

Ni se pare bine fundamentat din punct de vedere științific subcapitolul intitulat *O mărturie despre străvechiul cult al Lunii* (p. 223—231). De-a lungul secolelor cuvîntul βεκεσέληνε din comedia lui Aristofan, Norii, a fost tradus prin mai multe sensuri. C. D. relevă just faptul „că pentru a determina sensul acestui cuvînt compus este absolut necesar să cunoaștem etimologia sa” (p. 225). βεκεσέληνε este pus în legătură cu un cult al Lunii, iar primul element al cuvîntului, βεκε este tradus prin analogii din siro-aramaică, aramaică, siriacă și ebraică, cu sensul de „a văzut”, „a examinat” (p. 227). Cu acest prilej se arată faptul că un alt cuvînt grecesc, βάκις „a văzut”, „a privit”, derivă tot dintr-un verb semit la pael (p. 227—228).

În *Primul roman de dragoste* (p. 235—257) — cu care începe capitolul *Orientalia varia* — sînt combătute tezele lui Stendhal și cele ale lui Denis de Rougemont, referitoare la originea europeană a dragostei pasiuni. Într-adevăr, acesta apare în opere literare la sumerieni — cele două tăblițe ale lui Su-sîn, dinastia a III-a din Ur- la vechii egipteni în mileniul II î.e.n. Poemul lui Nala și Damayanti, care este analizat în cadrul studiului, infirmă tezele anterioare referitoare la faptul că India antică n-a cunoscut iubirea-pasiune. *Prigonirea lui Firdusi și obîrșia secretă a epopeii sale Sah-Name* (p. 258—278), este o reușită a lipsei de apreciere din partea contemporanilor a lui Firdusi și a capodoperei sale Sah-Name. Acesta tocmai datorită faptului că Firdusi făcea parte din secta șiiită, care avea menirea să distrugă califatul Bagdadului.

Anumite idei din *Orientalia mirabilia* — cum ar fi originea termenului πλοσοφία influențe egiptene asupra civilizațiilor mediteraneene, stabilirea grecilor în Egipt, etimologia egipteană a termenului semit pentru „înțelepciune” — au fost dezbătute și repetate, cu modificări mai puțin importante, în majoritatea lucrărilor lui C. D.

Observațiile noastre în prezenta recenzie sînt departe de a scădea din valoarea științifică a volumului I al *Orientaliei mirabilia*. Pe lângă importanța științifică propriu-zisă a volumului, studiile lui C. D. au marele merit de a atrage, așa cum dorește autorul, cît mai mulți „pasionați de cultură” spre studiul atît de vast al orientalisticii. Așteptăm cu mult interes cel de-al doilea volum promis de C. D.

Studiile publicate de Editura Științifică și Enciclopedică, în seria *Bibliotheca Orientalis*, vor rămîne de primă necesitate în cadrul orientalisticii românești, acestea înscriindu-se și ca valoroase contribuții ale cercetătorilor noștri la progresele orientalisticii.

Miron Ciho

HELMUT HEIBER, *Die Republik von Weimar*, München, D.T.V., 1977, 283 pag.

Cartea lui Helmut Heiber¹, dedicată Republicii de la Weimar, reține atenția atât prin documentația bogată și variată care stă la baza ei de realizare, cât și printr-o interpretare adecvată, nuanțată, permițându-i un studiu atent al evenimentelor din Germania, desfășurate după primul război mondial. Autorul a încercat și a reușit în mare măsură să depășească sau chiar să înlăture unele aprecieri învechite, tendențioase ale istoriografiei vestgermane asupra acestui subiect². Așa, de pildă, un spațiu larg este rezervat evenimentelor sociale din noiembrie 1918 pe care, chiar dacă nu le consideră revoluționare, le acordă importanța necesară în schimbările interne intervenite în Germania. Ferindu-se de generalizări sau absolutizări, H. Heiber urmărește cu minuție faptele așa cum evoluează ele, în centrul lor aflându-se contradicția dintre masele muncitoare și sfaturile de soldați luptând cu arma în mână pentru un regim democratic și factorii de decizie politică și militară înspăimântați de amploarea acestor mișcări.

Spre deosebire de cei care au susținut teza referitoare la caracterul anacronic al Republicii de la Weimar, în sensul că n-ar fi corespuns stadiului de dezvoltare a societății germane, H. Heiber demonstrează că nașterea acestei republici a fost un proces obiectiv, început la 29 septembrie 1918, când comandamentul german a cerut factorilor politici încheierea grabnică a armistițiului — situația de pe fronturi era deplorabilă — și s-a terminat la 11 august, 1919, când președintele Ebert a ratificat hotărârea Adunării Naționale în direcția aceasta. Oprindu-se asupra începuturilor Republicii, H. Heiber subliniază două aspecte desfășurate simultan și care, după el, au constituit una din principalele surse de dificultăți regimului de la Weimar: presiunea exercitată de clasa muncitoare, determinând cercurile dominante „să înghită” noua formă de stat — Republica —, și semnarea Tratatului de la Versailles. Ca și alți istorici vestgermani³, el consideră că inserarea în Tratatul de la Versailles a unor articole cu privire la vi-novăția Germaniei în declanșarea războiului (artic. 231), obligațiile economico-financiare, ca și ocuparea zonei renane, toate acestea „au otrăvit” atmosfera și au permis declanșarea unor agitații contra republicii.

H. Heiber încearcă și o periodizare a Republicii de la Weimar. Prima perioadă este marcată de mari tulburări sociale; urmează o stabilitate și o aparență⁴ — după părerea autorului — prosperitate economică, ca după 1928 să

¹ Helmut Heiber este colaborator al Institutului de istorie contemporană de la München și a mai publicat câteva lucrări din care amintim: *Adolf Hitler. Eine Biografie* (1960), *Hitlers Lagebesprechungen* (1962), *Joseph Goebbels* (1962), *Walter Frank und sein Reichsinstitut für Geschichte des neuen Deutschlands* (1966).

² Republica de la Weimar s-a bucurat de atenție din partea istoricilor: v. Karl Buchheim, *Die Weimarer Republik*, München, 1960; Werner Conze, *Die Zeit Wilhelms II und die Weimarer Republik*, Tübingen u. Stuttgart, 1964; Erich Eyck, *Geschichte der Weimarer Republik*, 2Bde, Erlenbach bei Zürich, 1954/1956; Arthur Rosenberg, *Entstehung und Geschichte der Weimarer Republik*, Frankfurt a. Mein, 1955; Albert Schwartz, *Die Weimarer Republik*, Konstanz, 1958; Georges Castellan, *L'Allemagne de Weimar*, Paris, 1969 etc.

³ Gebhardt, *Handbuch der Deutschen Geschichte*; Karl Dietrich Erdmann, *Die Zeit der Weltkriege*, 4/1, Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1973, p. 203.

⁴ Din informațiile pe care le deținem, reiese că după planul Dawes, situația Germaniei se redresase. Situația căilor ferate era bună, bugetul pe exercițiul financiar 1924—1925 s-a încheiat cu un excedent însemnat, veniturile din impozite întrecând cu 40% prevederile. Prețurile produselor de consum rămăneau, în general stabile, numărul muncitorilor șomeri a scăzut. În perioada de stabilitate, Germania ajunsese să aibă un buget mai echilibrat decât cel al Franței, prețuri mai scăzute, un număr de muncitori fără lucru mai mic decât al Angliei și o producție industrială aproximativ mai mare decât cea dinaintea războiului (v. Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne. Activitatea diplomației românești în problema reparațiilor de război. 1919—1932*, Edit. Junimea, Iași, 1976, p. 66).

apară o criză a regimului, influențată de criza economică și care a netezit drumul spre dictatură.

Din însăși compartimentarea lucrării (Nașterea Republicii, 1918; Redactarea și încheierea Conferinței de pace (1919); Despre puciul lui Kapp pînă la alegerile parlamentare; Reparații, inflația, teroarea (1920—1922); De la ocuparea Ruhrului la stabilizarea mărcii; Planul Dawes și alegerile prezidențiale (1924—1925); Blocul politic al burgheziei (1925—1928); Marea coaliție și planul Young (1928—1930); De la Papen și Schleicher la Hitler), autorul caută motivele care au scurtat existența republicii și care au favorizat ascensiunea fascismului la putere. Este, după opinia noastră, unul din obiectivele esențiale urmărite de autor.

H. Heiber este convins că istoricul care abordează astăzi tema Republicii de la Weimar este obligat să răspundă la o întrebare de bază: Politica Republicii de la Weimar a contribuit sau nu la ascensiunea fascismului în Germania? Răspunsul corect se impune cu atât mai mult cu cît nicăieri în lume regimul nazist nu este considerat „o întâmplare” sau un episod fără nici o legătură cu istoria modernă și contemporană a Germaniei. În mod sigur, așa cum reiese și din lucrare, H. Heiber crede în continuitatea obiectivelor grandilocvente urmărite de cercurile conducătoare germane și este convins că regimul nazist, pentru a-și impune politica sa internă și externă, a trebuit să se sprijine pe aceste cercuri ca și pe istoria națională. El susține că în toți anii republicii, forțele politice conservatoare, reacționare n-au părăsit nici un moment ambițiile lor de a ajunge la o formă de stat totalitară și ierarhizată, pentru a asigura Germaniei o politică expansionistă. Aceste forțe — scrie H. Heiber, cu oarecare reținere — s-au bucurat de sprijinul bisericii, armatei, aparatului de stat, sindicatelor patronale.

Ceea ce nu iese în evidență în lucrare, în măsura în care ar fi fost necesar, sînt pregătirile metodice care au avut o anumită anvergură, în vederea înlăturării ordinii postbelice și pregătirii unui război de revanșă. Înarmarea, politica revizionistă, orientarea mentalității populației, fără a fi neglijate, ar fi putut fi mai bine punctate și analizate.

O mențiune specială se impune asupra modului în care H. Heiber prezintă direcțiile principale ale politicii externe dirijate de Gustav Stresemann. El arată că politica de destindere preconizată de fostul ministru de externe al Republicii de la Weimar a corespuns, de fapt, intereselor cercurilor de decizie politică și militară pentru pregătirea unei Germanii capabilă de o revanșă.

În altă ordine de idei, Helmut Heiber, mai timid este adevărat, combate teza după care criza economică a fost cauza principală a înlăturării republicii. El caută „viciul” în structura regimului unei republici fără republicani, în care s-au menținut vechile puteri civile și militare din fosta Germanie imperială, întărite în mare măsură de guvernarea Brüning, ultima guvernarea dinaintea instaurării nazismului. Forțele reacționare, depășite de istorie, pentru a continua să domine, au dat mîna hitlerismului. La această situație s-a ajuns — fapt subliniat de autor — și prin lipsa de maturitate politică a maselor germane și prin gravele greșeli săvîrșite de forțele de stînga.

Cartea lui Helmut Heiber este o lucrare serioasă, bine documentată și abordînd o gamă variată de probleme din istoria Germaniei de după primul război mondial. Ea constituie un pas înainte al istoriografiei vest-germane în intenția ei de a reda faptele într-o lumină cît mai apropiată de adevăr.

Em. Bold

Hitler, Deutschland und die Mächte, Materialien zur Aussenpolitik der Dritten Reiches, Herausgeber MANFRED FUNKE, Bonner Schriften zur Politik und Zeitgeschichte 12. Düsseldorf, Droste Verlag, 1977, 848 p.

La cele cîteva zeci de mii de lucrări speciale apărute în ultimul deceniu în lume despre istoria pregătirii și desfășurării celui de-al doilea război mondial s-a adăugat, în cursul anului 1977, o voluminoasă lucrare, sub redacția lui Manfred Funke, Karl Dietrich Bracher și Hans-Adolf Jacobsen, specialiști reputați de istoria contemporană din Republica Federală Germania. Cele 45 de articole și studii, care ocupă nu mai puțin de 848 de pagini, sînt considerate — așa cum indică și

subtitlul — materiale pentru cunoașterea politicii externe a Germaniei naziste. Apariția acestei culegeri subliniază din nou că problemele politicii externe ale regimului nazist continuă să fie una din preocupările principale ale istoriografiei vest-germane. Sigur că nu este vorba numai de preferințele unor istorici, ci mai ales de nevoile impuse de dezvoltarea societății germane, de puternica înfruntare de opinii care se desfășoară între istoricii din întreaga lume în jurul contribuției decisive a politicii germane la pregătirea și dezlănțuirea unui război care a costat viața a 50 de milioane de oameni.

Față de numărul mare de lucrări pe aceeași temă, apărute până acum în R. F. Germania, dintre care unele de o reală valoare, ne referim îndeosebi la cele provenite de la elevii școlii lui Fritz Fischer și altele, se naște întrebarea ce aduc nou studiile publicate în culegerea de care ne ocupăm? Înainte de a încerca să dăm răspunsul, se impun câteva precizări. Din lectura atentă a lucrării reiese că scopul urmărit de cei 45 de autori este de a confrunta concluziile rezultate din cercetările mai vechi și mai noi în domeniul politicii externe a celui de-al treilea Reich. Este vorba deci de un demers critic de mare amploare, care în mod sigur nu se poate limita numai la concluzii, ci trebuie extins și asupra metodelor de lucru, a surselor documentare, a spiritului interpretativ și altele. La o asemenea acțiune în mod obligatoriu trebuie să participe generații noi de istorici. Din acest punct de vedere, în culegere se oglindește existența în domeniul cercetării istoriei contemporane a Germaniei a unui număr mare de noi lucrători, dintre care unii de o reală valoare.

Departa de noi idea de a subaprecia contribuția istoricilor din perioada de „destelenire” a acestui complicat domeniu, sau de a considera contribuția celor mai tineri drept numai valoroasă. Lucrările de pionierat, cum au fost cele ale lui H. A. Jacobsen, Andreas Hüllgruber, Hans-Jürgen Schröder, Klaus Hildebrand, E. Jäckel și alții, vor rămâne în mod sigur încă mult timp fundamentale din multe puncte de vedere. Ele vor putea fi depășite numai atunci când, între altele, interpretarea problemelor politicii externe naziste se va elibera de influența factorilor tradiționali, când se va realiza prezentarea ei ca un rezultat al legăturii strânse cu politica internă și când va fi dezvăluită contribuția tuturor factorilor de decizie la elaborarea și aplicarea politicii externe. Să precizăm de la început că culegerea pe care o supunem atenției cititorilor nu reușește să fie o confruntare în adevăratul înțeles al cuvîntului. Există însă între cele 45 de articole și studii o parte care aparțin unor istorici mai tineri, care largesc cîmpul cercetării, care nu sînt molipsiți de boala speculațiilor așa zis teoretice, boală care a bîntuit în istoriografia vestgermană, care ataca o serie de probleme mai direct, mai realist și fără îndoială mai aproape de adevăr. Este un pas înainte care se cuvine a fi menționat. În acest cadru, merită a fi evidențiată partea a treia a lucrării, care cuprinde o serie de studii despre relațiile Germaniei naziste cu unele țări europene și ne-europene. În cele mai multe din aceste studii se resimte convingerea, exprimată cu mult înainte de Clausewitz și anume aceea că: nu se poate pregăti și dezlănțui un război fără a se cunoaște care sînt obiectivele care trebuie atinse. Așa se explică de ce aproape nici unul dintre autori nu sînt zbuciumați de întrebări și căutări care, practic, nu duc la nici un rezultat. Ei nu se preocupă de „calitățile doctrinar ale lui Hitler”, problema alternativelor, firească în orice politică externă, nu apare la mulți dintre ei învăluirea într-o vorbărie care se vrea filozofică. Fazele sau etapele firești în desăvîrșirea oricărei politici interne sau externe nu devin argumente cu ajutorul cărora — cum s-a întîmplat în istoriografia vestgermană — pot fi feriți cînd Wehrmachtul, cînd marea industrie de „acuzatii nedrepte”. Politica Germaniei naziste față de o serie de țări europene sau neeuropene apare în multe din aceste studii drept rezultatul unor interese brutale, cu obiective precise și executată cu mijloace variate care au ținut în seamă condițiile specifice ale fiecărei țări în parte.

Relațiile Germaniei naziste cu Canada, cu lumea arabă, cu țările Africii Centrale, cele cu China, cu India, cu Luxemburg, cu Letonia și Estonia, cu Irlanda, cu țările din nordul continentului, cu Elveția sînt prezentate de la instaurarea regimului nazist. Sînt puse în evidență mijloacele folosite pentru asigurarea piețelor din țările Americii de Sud, cele folosite pentru penetrația în India, rolul comerțului, a misiunilor comerciale, rolul minorităților germane aflate în diferite țări, rolul propagandei, a unor mari concerne și monopoluri germane.

Studiul cu privire la politica Reichului în Sud-estul Europei între anii 1933—1936 subliniază metodele prioritare economice folosite din primul an al regimului nazist pentru construirea unei dominații hegemoniale.

Din toate aceste studii reiese mult mai limpede decât în unele din lucrările considerate fundamentale că: politica externă a Germaniei naziste a fost de la început legată de unele obiective mai vechi ale imperialismului german, că prin ea s-a urmărit asigurarea bogățiilor solului și subsolului diferitelor țări, că asemenea obiective nu puteau fi realizate fără de război. Alături de interesele marii industrii germane pentru realizarea unei asemenea politici, unii dintre autori adaugă și interesele marilor proprietari de pământuri, pe cele ale Wehrmachtului, iar alții creionează și influențele exercitate asupra ei de rivalitățile care au existat între diferitele grupări din sinul partidului nazist. Interesantă apare teza apărută de unii autori, care tinde să dovedească că pe măsură ce dictatura pe plan intern s-a întărit prin teroare și represiune, pe planul politicii externe s-au înmulțit provocările și agresiunile. Să mai adăugăm că în studiile analizate, teza că politica externă a fost emanația lui Hitler iar războiul o confruntare ideologică, este aproape dată uitării, în fața logicii impusă de realitate. Lupta împotriva comunismului, considerată în multe alte scrieri vest-germane drept o caracteristică de bază a politicii externe naziste, pare să fie înlocuită — deși nu în mod consecvent — de marea operație de aprovizionare a mașinii de război germane cu bogățiile altor țări, de nevoia de brațe de muncă, de stăpânirea unor teritorii străine a căror populații trebuiau să devină sclavii rasei superioare germane. Nici teza că una din caracteristicile politicii externe a Germaniei naziste a fost lupta împotriva prevederilor înscrise în tratatul de la Versailles, teză foarte aproape de inima unor istorici vest-germani din anii 1950—1960, nu își mai găsește mulți apărători. Problema luptei împotriva tratatelor de pace este abordată dintr-un punct de vedere ceva mai deosebit. După părerea unora, această luptă dusă până la instaurarea nazismului de toate partidele politice din Germania și care a exercitat o mare influență asupra unei părți a populației, a ușurat simțitor nu numai ascensiunea partidului național socialist, ci și succesul politicii sale externe. Cei 14 ani de agitație anti-Versailles sînt considerați pe bună dreptate, drept una din cauzele care explică de ce o parte a maselor au dat în primii ani votul lor de încredere politicii externe a nazistilor.

În lucrare, există și cîteva studii care aparțin unor istorici ale căror păreri și concluzii sînt mai de mult cunoscute. Din păcate, trebuie să arătăm că poziția lor nu prea a suferit schimbări. Karl-Dietrich Bracher a fost și a rămas apărătorul ideii că instaurarea nazismului a însemnat o revoluție. În consecință, el explică politica externă și obiectivele urmărite prin „calitățile revoluționare ale național-socialismului”, prin lupta dusă de regim, pentru realizarea scopurilor vechi și a celor noi”, prin „importanța tipologică a hitlerismului”, prin „noutatea ideologiei hitleriste”. Studiul publicat în culegere, ca și altele publicate mai de mult, subliniază dorința profesorului Bracher de a teoretiza unele din complexele probleme ale istoriei Germaniei între 1933—1945. Fără îndoială că și pe această cale se poate aduce o remarcabilă contribuție în procesul de cunoaștere. Lucrări apărute în Statele Unite și alte țări, cum ar fi cele ale Hannei Arendt, Franz Neumann, George Mosse și alții au fost orientate spre studierea fascismului, spre condițiile de dezvoltare în diferitele țări, spre studierea totalitarismului. În lucrările acestora nu prea se întîlnesc preocupări în legătură cu „aspectele revoluționare ale rasismului”, pentru că este foarte greu de găsit elemente revoluționare în moartea a milioane de oameni, victime ale rasismului!. Să fie oare acest element — cum crede Bracher — o componentă a politicii externe naziste? Se pare că răspunsul este afirmativ, pentru că același revoluționarism îl găsește și în teoria spațiului vital, ca și în procesul de formare a totalitarismului nazist. Pentru a fi cît mai explicit, Bracher precizează că oricine vrea să înțeleagă importanța mondială a nazismului și a catastrofei sale, trebuie să știe că: nu sînt posibile revoluții numai de stînga, ca și glorioasele revoluții din Franța, Anglia și America, ca și era lui Napoleon, au avut „consecințe istorice neprevăzute și poate nedorite”. Atributele radicale ale revoluției naziste — după părerea sa au fost: fixarea unor idei radical inoite, hotărîrea de a le realiza și indiferent cu ce preț a mobiliza masele și mijloacele necesare pentru aplicarea acestor idei. Ne îngăduim să credem că orice cititor are dreptul să se mire de ce istoricul Bracher a făcut atîtea

eforturi pentru ca să încerce o nefericită comparație între „revoluția din ianuarie 1933” și cea din Octombrie 1917. Întregul studiu dovedește cu prisosință imposibilitatea unei asemenea comparații și consecințele supărătoare pentru cel care o încercă.

Studiul istoricului Andreas Hillgrüber, unul din cunoscătorii istoriei diplomatice și militare a Germaniei naziste, reactualizează vechea sa teză despre antisemitism ca o componentă a politicii externe. Documentat, ca de obicei, și mai original atît în abordarea cit și în tratarea unor probleme, profesorul Hillgrüber se ocupă în studiul său, despre legătura care a existat între „soluția finală” adică uciderea tuturor evreilor și războiul din răsărit, pe care îl consideră „cel mai mare război de jaf” și „cel mai mare război de distrugere”. El consideră că primul motiv din cele patru care au dus la dezlănțuirea războiului în răsărit a fost „distrugerea generațiilor de iudeo-bolșevici”, ceea ce trebuia să asigure uciderea evreilor din restul Europei. Teza aceasta a fost criticată la timpul său și s-a părut chiar că autorul era înclinat să-și modifice punctul de vedere. În rest studiul prezintă interes și supune discuției unele puncte de vedere pe care autorul nu pare hotărît să le impună.

Ultimul ministru de finanțe al regimului nazist, Lutz Graf Schwerin von Krosigk, la invitația redacției volumului, a colaborat cu un studiu despre „Finanțele și politica externă sub regimul lui Hitler”. De la distanța vremurilor el este convins, că între situația financiară și politica externă a existat o nemijlocită legătură. Cea mai importantă sarcină a politicii financiare — arăta el — a fost îndeplinirea nevoilor de reînarmare, care trebuia realizată chiar „prin cele mai neortodoxe mijloace” după ordinele date de Hitler. Cu oarecare reținere, fostul ministru nazist arată mijloacele folosite pentru finanțarea reînarmării și insistă asupra presiunii fiscale pe plan intern care a „mai slăbit” puțin după ocuparea citorva din țările învinse, îndeosebi Franța. Finanțarea războiului, adică asigurarea celor 680 miliarde de mărci — arăta el — a fost acoperită parțial de „contribuțiile” țărilor ocupate, de creșterea birurilor, a emisiunilor forțate, care au dus la o amenințătoare inflație.

La sfîrșitul acestei prezentări, a unei lucrări mai puțin obișnuite ca proporții și teme abordate, se poate afirma că istoriografia vest-germană în domeniul cercetării politicii externe a celui de-al treilea Reich începe să depășească perioada, cam lungă, de desțelenire.

J. Benditer

Deutschlands Rüstung im Zweiten Weltkrieg. Hitlers Konferenzen mit Albert Speer 1942—1945. Herausgegeben von WILLI A. BOELCKE, Frankfurt am Main, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1969, 365 p.

Cele 91 de protocoale¹ care sintetizează discuțiile purtate de Hitler cu Speer și colaboratorii săi între 1942—1945 sînt considerate una din cele mai importante surse documentare pentru cunoașterea situației economiei de război a Germaniei. Ele conțin 2500 de hotărîri ale Führerului, care se referă la politica economică, la producția de armament, precum și la problemele tehnicii militare. Cunoscute și sub numele de „Protocoale Speer”, ele dezvăluie pentru cel care este hotărît să le citească pînă la capăt, unele din cauzele fundamentale care au dus Germania la catastrofă. Albert Speer, „arhitect genial” și „excepțional organizator” — cum îl caracteriza Hitler — avea 36 de ani cînd a primit funcția de ministru al Armamentului, rîvnită și de alte căpetenii naziste, între care și de Göring. Prieten apropiat al Führerului, ale cărui iluzii a știut să le hrănească cu talent, arhitectul Speer s-a dovedit a fi deosebit de util pentru conducerea nazistă, în momentul cînd războiul total apărea ca singura soluție prin care s-ar fi putut asigura succesul celui de al treilea Reich. Între Albert Speer, autorul unei lucrări memorialistice, și ministrul Speer, așa cum apare el în calitate de principal sfetnic și conducător al economiei de război, este o mare deosebire. Din cele 91 de procese-verbale ale conferințelor, plus sutele de discuții și întrevederi avute cu mai marii regimului, cu reprezentanții regiunilor ocupate, cu virfurile Wehrmachtului, ale S.S. sau ale serviciilor de spionaj nu rezultă nicăieri prioritatea calităților de ar-

hitect îndrăgostit de frumos și monumental, luptător pentru interesele oamenilor, cum încearcă Speer să se prezinte în memoriile sale. Ceea ce i-au adus elogiile și prețuirea lui Hitler a fost pe de o parte convingerea sa că pentru a asigura hegemonia Germaniei pe continent, trebuia făcut totul, cu indiferent care mijloace, iar pe de altă parte, pentru că a fost unul din cei mai capabili colaboratori în condițiile create de război după 1942. Devotamentul său pentru Hitler, ca și ajutorul pe care i-l-a acordat, au asigurat lui Speer succesul în lupta deloc ușoară cu intrigile și mașinațiile puse la cale contra lui de către Keitel, Jodl, Goering, Bormann și alți conducători mai mari sau mai mici din rândurile regimului nazist. Optimismul său „coplesitor” — cum aprecia Hitler — l-a ferit de unele greșeli, de care s-a făcut vinovat predecesorul său Dr. Todt, a cărui moarte misterioasă se pare că a fost pusă la cale de cercurile apropiate de Führer. Una din aceste greșeli a fost compararea tehnicii militare a altor state cu cea a Germaniei.

Serviciile în subordinea lui Speer au cuprins, din 8 februarie 1942, competența a trei ministere pentru ca, peste puțin timp, să preia o serie de atribuții ale organizației planului de patru ani. În continuă expansiune, ministerul Speer și-a întins competența asupra organelor conducătoare din regiunile ocupate, politicii germane față de țările aliate și satelite, instituțiilor de cercetare științifică. În 1943, acest atotputernic Minister avea o „secție centrală de cultură”, una de propagandă, precum și una de cenzură. Pînă la 1 august 1944, Ministerul Speer conducea de fapt întreaga economie de război, cu ajutorul unui imens aparat. Speer era considerat, după Hitler, al doilea personaj al regimului, care pe calea „unui adevărat miracol” — cum se vorbea în culise — a asigurat Germaniei pregătirile necesare purtării războiului. Acest așa zis miracol a asigurat numai prelungirea războiului, și nu a putut în nici un fel să înlăture catastrofa.

În momentul cînd soarta bătăliilor din iarna anului 1942 nu putea fi încă prevăzută, dar existau suficiente date care indicau nevoia de întărire a producției de război și a întregii economii, Hitler a iscălit directiva „Rüstung 1942”. În vederea creșterii producției de război, în directivă se prevedea în primul rînd asigurarea materiilor prime necesare respectării întocmai a termenelor fixate pentru predarea producției și întărirea rețelei de transport. Programe speciale incluse în directivă aveau în vedere problema metalelor feroase și neferoase, a petrolului, a cărbunelui, a produselor chimice, construcției și întreținerii submarinelor și altor tipuri de vase, a apărării coastelor pentru eventualitatea unei debarcări. Chiar și pentru optimistul Speer de altfel ca și pentru alții, era clar că îndeplinirea acestui program depășea capacitatea economiei germane. Măsurile propuse de Speer și aparatul său, în cadrul conferințelor care au avut loc în anul 1942, au subliniat această convingere. Printre primele măsuri și care au produs „o mare satisfacție” Führerului, au fost cele prin care principalele industrii care lucrau pentru război au fost subordonate nemijlocit controlului imensului aparat care conducea „Germania spre o mare victorie”. În acest fel — spunea Speer — vor fi micșorate „presiunile exercitate de interesele particulare” și de cele ale unor factori din conducerea militară. Succesul aplicării acestei măsuri a fost asigurat prin sprijinul dat de Himmler și organele de represiune S.S. Ordinul din 19 februarie 1942, repetat în martie același an, cu privire la „apărarea economiei de război”, preciza măsurile cele mai aspre pentru toți acei care vor cere materii prime și brațe de muncă peste nevoile reale. Pentru cazurile considerate grave, se prevedea chiar pedeapsa cu moartea. Noile ordine date de Himmler prevedeau pedeapsa cu internarea în lagărele de concentrare a tuturor acelor care vor „nesocoti” interesele purtării războiului. Orice fel de „entuziasm de prisos” — cum declara Himmler — al unor conducători militari, trebuia pedepsit cu trimiterea pe front. Pe această cale, s-a încercat fără succes însă, a se lichida marile rivalități dintre diferitele grupări ale partidului nazist, ale marii industrii, ale organelor de conducere a regiunilor ocupate, pentru împărțirea cît mai avantajoasă și rapidă a prăzii. Războiul total nu trebuia — după părerea acestor cercuri — să se atingă de avantajele pe care ele sperau ca războiul să le asigure. Referindu-se la existența unui număr prea mare de organe conducătoare, Hitler exemplifica consecințele acestei situații, folosind „ceea ce se întîmplă cu Polonia”. Aici — spunea el în mai 1943 — cei ce se ocupă cu planul de patru ani își însușesc ce le trebuie. Intendența diferitelor armate, industria, aviației toate se „întrec între ele și ast-

fel nevoile producției de război nu puteau fi asigurate. Repetatele încercări ca sub diferite forme să se „armonizeze” interesele de îmbogățire a diferitelor cercuri politice și militare, nu au dat nici un rezultat. Hotărîrea de a „supraveghea riguros exportul” către țările aliate, a produs mari nemulțumiri. Ca urmare a situației frontului și a unor măsuri drastice, în 1942 exportul spre Italia a fost simțitor redus. Cu toată opoziția cercurilor comerciale și chiar a unor militari, exportul spre Italia nu a atins în 1942 nici 11% față de 1941, cînd era de 41%.

Oficializarea săptămîinii de lucru de 72 de ore a fost treptat înlocuită cu sistemul „acțiunilor de șoc”, a zilei de muncă continuă. La una din conferințe, Speer a prezentat acest sistem drept un mijloc științific de a menține „puterea de mobilizare neîntreruptă a omului”. La o explicație științifică a recurs Speer și atunci cînd a preconizat „acțiunea clopotelor”, care prevedea topirea clopotelor de la bisericile din țările ocupate „ceea ce va aduce o cantitate de metal peste prevederile noastre”.

Cele mai importante măsuri pentru realizarea programului de război, nu numai pentru anul 1942, au fost cele legate de folosirea la maximum a tuturor resurselor oferite de regiunile ocupate. Era vorba de organizarea unui jaf de proporții poate nemaiîntîlnite pînă atunci. În acest scop, aparatul care conducea economia de război a fost împuternicit, prin crearea unor comisii speciale a căror competență depășea toate celelalte organisme ale ocupației, să organizeze repede, concret, operativ jefuirea tuturor bogățiilor solice și subsolice din țările „cucerite de Marele Reich german”. O cunoaștere aproape amănunțită a geografiei economice a Europei, o ură turbată împotriva a milioane de oameni, ca și frica în fața catastrofei, a mobilizat întreg regimul să caute ceea ce Germaniei îi lipsea: materii prime, minere și brațe de muncă.

Jefuirea Uniunii Sovietice a fost obiectivul principal. Pe lîngă toate celelalte planuri elaborate în acest scop și care treptat au trecut sub controlul Ministerului Speer, a fost elaborat programul „Iwan” care ordona, după înfrîngerea de la Stalingrad, jefuirea la maximum a regiunilor rusești, în pericol de a fi recucerite de trupele sovietice. Se acorda o mare atenție centrelor metalurgice care prezentau importanță pentru producția germană. În speranța că Ucraina va putea fi menținută mai mult timp în stăpînirea germană, au fost elaborate și o serie de planuri pentru refacerea unor fabrici și uzine care să lucreze pentru industria germană. Folosirea bogățiilor Franței pentru nevoile războiului trece în competența Ministerului Speer. Un ordin special dat de Hitler și adresat organelor de ocupație precizează că „față de Franța trebuie exclus orice fel de sentimentalism” și în consecință „să se ceară din ce în ce mai mulți muncitori, mai multe alimente, precum și folosirea forței sale industriale”. Ordinele de „curățire” a Franței de bogățiile ei devin din ce în ce mai dese. Dat fiind — spunea Hitler — la una din conferințe — că cetățenii francezi sabotau armata de ocupație și făceau din ce în ce mai multe greutăți Germaniei, să fie obligați să dea poporului german întreaga lor producție alimentară. O atenție deosebită a fost acordată jefuirii economiei finlandeze. La 29 martie, Hitler și-a însușit propunerea colaboratorilor săi din domeniul economiei de a impune guvernului finlandez obligația de a pune la dispoziția Germaniei cantități mari de materiale „fără să se acorde atenție unor mărunțișuri sau amănunte”. Pretențiile față de Bulgaria, Iugoslavia, Grecia, Albania, trebuiau — cum arăta Hitler — „ridicate la un nivel ca niciodată pînă acum”. Organizația specială R.O.G.E.S. a fost creată în septembrie 1943, pentru exploatarea bogățiilor Italiei. Numai între 15 septembrie 1943 și 15 octombrie același an, au fost scoase din Italia 68.200 tone materiale și materii prime, plus 4800 tone produse finite. În noiembrie 1943 Speer raporta lui Hitler că dacă nu intervenea cu noi cereri în zonele ocupate realizarea programului de producție nu va putea fi realizat. Speer a ținut să sublinieze că „de data aceasta nu este vorba de un ordin oarecare” ci de mobilizarea tuturor mijloacelor posibile. De comun acord cu S.S. au fost întărite măsurile de represiune contra oricărei forme de opoziție.

În aprilie 1944 programul special pentru Ungaria prevedea ca toată industria, rezervele și „punctele de aprovizionare” să fie puse la dispoziția Germaniei prin intermediul societății D.I.C.O. Toată producția a fost pusă sub pază militară germană.

Evoluția discuțiilor din cadrul conferințelor, hotărîrile luate oferă prilejul

să se constate următoarele : pînă după înfrîngerea de la Stalingrad, la Berlin a existat convingerea că potențialul economic și industrial al Uniunii Sovietice va avea rolul hotărîtor în purtarea cu succes a războiului. La sfîrșitul anului 1943, fără să se părăsească convingerea în legătură cu Uniunea Sovietică, activitatea comisiilor speciale a fost concentrată mai mult decît pînă atunci spre țările ocupate din vest, pentru ca în 1944 ele să acționeze cu mare grabă în nordul Italiei, Ungaria, Slovacia, țările scandinave.

Ca un rezultat al acestui jaf de proporții continentale, în lunile iulie-august 1944 producția germană a atins punctul cel mai înalt din anii războiului. În măsura în care cele mai multe din posibilitățile creșterii producției de război erau nemijlocit legate de stăpînirea unor teritorii și bogății străine, supuse unui sălbatic jaf, aparentele succese nu puteau în nici un caz să înlăture apropiata catastrofă. Aceasta a fost una din consecințele inevitabile ale războiului de jaf și cotropire și una din cauzele care au decis înfrîngerea suferită.

Pentru ca materiile prime jefuite sau, rareori, cumpărate, să poată ajunge în uzinele germane, trebuia asigurată o puternică rețea de transporturi care să nu stînjenească transportul de trupe și armament. Începînd din 1942 și pînă la sfîrșitul războiului, transportul a fost una dintre cele mai grele probleme ale economiei de război germane. În discursul ținut de Hitler la 26 aprilie 1942, în cadrul ultimei ședințe a Reichstagului, el a fost obligat să acorde o atenție deosebită acestei probleme. Era pentru prima oară, de la începutul războiului, cînd în fața unui public mai numeros Hitler a precizat că „transportul este o problemă decisivă pentru existența Germaniei”. Pentru a justifica cel puțin parțial gravitatea celor afirmate, el s-a referit la situația de pe frontul de răsărit. Locomotivele germane — arăta el — „nu rezistă la catastrofele naturii” adică la frigul rusesc. În plus — continua el — partizanii distrug liniile ferate, podurile „construite cu atîtă greutate și cheltuială de metal de către armata germană”. Hitler nu a scăpat ocazia de a aminti cît de greu se găsește metalul necesar acestor construcții. Fără îndoială că exemplele folosite de Hitler constituiau numai un aspect al greutăților legate de transport. Planurile făcute pentru refacerea căilor ferate din țările ocupate, întocmit — cum s-a dovedit mai tîrziu — pe dorința de a mulțumi pe Fûhrer, nu au fost realizate pînă la sfîrșitul războiului nici măcar parțial, cu toate sancțiunile date unor conducători naziști. Ca urmare a rapoartelor „negre” sosite de pe front, ca și din partea unor conduceri de uzine, la 24 mai 1942 a avut loc o ședință specială a vîrfurilor conducătoare din economie și care s-a ocupat numai de problema transportului. Precizînd din nou că „problema transportului este decisivă”, Hitler a precizat că pentru rezolvarea ei „trebuie folosite toate metodele indiferent de ceea ce va spune lumea despre conducerea Germaniei”. Să nu uitați — spunea el — „că am trimis acasă doi generali care s-au lăsat copleșiți de greutate”. Acesta a fost răspunsul lui pentru acei care în cadrul ședinței au încercat să arate uriașele greutăți întîmpinate. Pentru a dovedi cît de hotărît era să treacă la sancțiuni, Hitler a expus cu această ocazie de ce „a trimis acasă” pe generalii Heinz Guderian și Walter von Brauchitsch. Din cauza marilor greutăți generate de transport — arăta el încercînd să ascundă cauzele principale — cei doi generali i-au propus în iarna anului 1941—42 să fie retrase trupele cu 50 km ; „ce credeți, i-am întrebât eu, că astfel veți rezolva mai bine problema transportului ? și apoi cu ce se va căra armamentul înapoi, sau vreți să-l lăsați dușmanului ?” Din cauza transportului „sînt zile cînd nervii mei nu mai rezistă. Nu dorm și mereu mă gîndesc ce să facem”. Retragera din Rusia — adăuga el — ar însemna ca soarta armatelor germane să fie aceeași cu o celor conduse de Napoleon”. Poate că acest „moment de sinceritate” nu a fost programat, ceea ce este sigur, este faptul că greutățile din acest domeniu au copleșit pe conducătorii regimului. Cărbunele, fierul și mai ales transportul — spunea Hitler la ședința amintită — „sînt cele trei probleme pe care trebuie să le rezolvăm pînă în 1943”. Ca urmare a măsurilor luate, se cerea imediat Franței să livreze fără întîrziere și „negocieri” 8 000 de vagoane. În iunie 1942 se aprobă jefuirea a 50 000 de vagoane din regiunile ocupate care trebuiau aduse de urgență în Germania. Se intensifică ritmul de reparare a locomotivelor și a vagoanelor, dar numai pe hîrtie, pentru că lipseau brațele de muncă și piesele de schimb. În consecință se hotărîște să se oblige guvernul francez, Belgia și Olanda să efectueze pe cont propriu o serie de repa-

rații și construcții de noi vagoane. Nu noi am provocat la război Franța — spunea atunci Hitler — în consecință „ea trebuie să suporte toate consecințele“. Pentru ca locomotivele să poată rezista la condițiile iernii rusești se hotărâse ca fabricile Skoda, să construiască „o locomotivă primitivă“. Această „soluție surogat“ a constituit un succes al politicii economice a lui Speer, care încă în 1942, așa cum reiese din conferințe, se orienta spre o „îmbunătățire“ și nu de a „revoluționa“ mijloacele de purtare a războiului așa cum se lăuda propaganda nazistă. În 1943, termenul de mijloace primitive va fi din ce în ce mai mult folosit. Aplicarea programului „Ostarbeit“, în iarna anului 1941—42 subliniază puternica lipsă a brațelor de muncă din Germania. Cu ajutorul unei cumplite represiuni, au fost aduși în ianuarie-februarie 1942, 380 000 de cetățeni sovietici pentru agricultură și 247 000 pentru munca în industrie. Peste câteva luni, 700 000 de muncitori sovietici lucrau în agricultură și peste un milion în industrie. În mai 1942, zeci de mii de muncitori din Cehoslovacia erau transformați în sclavii Marelui Reich. La mijlocul anului 1944 au fost aduși 4 000 000 de muncitori din U.R.S.S., Olanda, Belgia, Franța, Italia.

O bună parte din protocoalele Speer oglindesc preocupările în legătură cu problema înnoirii tehnicii militare. Cu toate eforturile făcute în primele luni ale anului 1942, pentru a nu atinge această problemă în toată complexitatea ei, armele noi folosite de aliați au obligat pe cei care conduceau economia de război, să nu mai menajeze susceptibilitățile lui Hitler. Rapoartele sosite de pe frontul de răsărit ca și de pe celelalte fronturi, anunțau operația „Orga lui Stalin“; tunurile sovietice K.V.1, K.V.2, T.34 și altele, au produs îngrijorarea cercurilor militare și politice germane. Înnoirile în domeniul aviației și marinei armatelor aliate din coaliția antihitleristă au pus în evidență existența unor factori care asigurau superioritatea lor tehnică. Rezultatele bătăliilor din iarna anului 1942 au dovedit virfurilor conducătoare naziste ca din punct de vedere al dezvoltării tehnicii militare Germania se afla în întârziere. Încercarea de a rezolva această „problemă“ va dovedi însă nu pentru mult timp că potențialul economic al Germaniei nu putea face față unei asemenea sarcini. În istoriografia vest-germană a circulat și mai circulă încă teza că și în acest domeniu vina principală revine lui Hitler, care a disprețuit părerile specialiștilor.

Ultima conferință la care s-au întâlnit Hitler și Speer a fost la 23 aprilie 1945, după ce s-a dat ordinul de a distruge totul din caela armatelor învingătoare care înaintau spre Berlin. Privite de la distanța vremurilor, cele 91 de protocoale, care pot oferi date despre cum și cât a jefuit cel de al treilea Reich aluminiu, fier, cărbune, wolfram, crom, pirită, molibden, locomotive, vagoane, cereale, brom, bauxită, mobilă și multe alte bogății, constituie o mărturie care nu poate fi pusă la îndoială despre adevăratele obiective ale regimului nazist.

J. Benditer

ISTORIA ROMÂNIEI

Dr. CORNELIU DIMA-DRĂGAN, *Bibliologie generală. Fascicula I. Organizarea și prelucrarea colecțiilor*, București, 1976, 220 p.

Facultatea de limba și literatura română de la Universitatea din București, publică cursul de bibliologie generală al profesorului Corneliu Dima-Drăgan. Bibliologia cuprinde un ansamblu de discipline: 1) *bibliografie*, ramură a bibliologiei care se ocupă cu descrierea, aprecierea, sistematizarea și răspîndirea informațiilor înmagazinate în cărți și în periodice; 2) *tehnica muncii intelectuale* ramură a bibliologiei care se ocupă cu metodele și regulile pentru organizarea studiului, a cercetării și a creației științifice; 3) *bibliofilia*, ramură a bibliologiei care se ocupă cu cercetarea cărții și a bibliotecii în evoluția lor istorică; 4) *biblioteconomia* ramură a bibliologiei care cuprinde totalitatea cunoștințelor și normelor de constituire, completare și organizare a documentelor, întreaga metodologie de prezentare a colecțiilor și de realizare a relațiilor cu cititorii, reali sau potențiali, de păstrare și transmitere a documentelor spirituale acumulate de fiecare etapă a civilizației. În învățămîntul superior românesc științele bibliologice au fost predate mai întîi în epoca interbelică, de Nicolae Georgescu-Tistu la Universitatea din București pe lângă catedra de Istoria literaturii române, iar la Universitatea din Cluj de Ioachim Crăciun în cadrul Institutului de Istorie Națională, condus de Alexandru Lapedatu și Ioan Lupaș.

Primul manual de biblioteconomie a apărut în 1627 „*Advis pour dresser une bibliotheque*” de Gabriel Naudé (1600—1653) unul din cei mai de seamă savanți ai epocii. Gabriel Naudé a fost bibliotecarul cardinalilor Bagni și Barberini (Roma) și Mazarin (la Paris). Cartea lui Naudé a fost retipărită în 1644, iar în 1658 a fost tradusă în limba latină la Hamburg. A fost tradusă în limba engleză în 1661. Ediția latină a fost reeditată în anul 1703 în culegerea *De bibliothecis atque archivis virorum clarissimorum libelli et commentationes*. Au apărut și trei ediții moderne, în 1876 la Paris, în 1903 la Cambridge, iar în 1963 la Leipzig, sub îngrijirea lui Horst Kunze.

În 1644 a apărut la Paris cartea bibliologului francez *Traité des plus belles Bibliothèques publiques et particuliers qui ont été et qui sont à present dans le monde* și tratatul bibliologului elvețian *Bibliothecarius quadripartitus* (Zürich).

Termenul biblioteconomie a fost introdus în știința modernă de Léopold-Auguste Constantin *Bibliothéconomie ou Nouveau manuel complet pour l'arrangement, la conservation et l'administration des bibliothèques* (Paris, 1839). După Léopold-Auguste Constantin biblioteconomia este știința care se ocupă cu „acest ansamblu de administrare, de folosire a bibliotecilor și a fondurilor lor: (p. 7). În limba română, cuvîntul biblioteconomie apare mai întîi în proiectul unui institut de paleografie întocmit de Grigore Bengescu, în anul 1862 (Constantin Moisil, *Biblioteconomie*. Probabil era bine să fie trecut și Milkan, cu manualul său vast *Din istoria Școlii de arhivistă, Hrisovul*, I, 1941, p. 14—15).

În capitolul Prolegomene, autorul trece în revistă principalele cărți de bibliologie. Amintește cele mai vechi regulamente de bibliotecă din țara noastră: 1) Regulamentul Bibliotecii Naționale de la Colegiul Sf. Sava din București (1836); 2) Regulamentul atîngătoriu despre organizarea unei biblioteci publice, deți-

neea și condițiile intrării în sala de citire (1840); 3) Regulamentul pentru bibliotecile populare (1898); 5) Regulamentul pentru înființarea și administrarea bibliotecilor populare ale Astrei (1899). Bogdan Petriceicu Hajdeu a scris în 1859 o lucrare rămasă în manuscris *Despre organizarea și completarea Bibliotecii Naționale*. În 1859, Hajdeu era director al Bibliotecii Centrale din Iași. În 1925—1926, Alexandru-Sadi Ionescu a ținut un curs de biblioteconomie la Școala superioară de arhivistică și paleografie din București. Dintre primele cărți de biblioteconomie în limba română amintim: 1) Eugen Boureanu, *Îndrumar în organizarea și administrarea bibliotecilor*, Iași, 1913, 2 f+39 p.; 2) Barbu Theodorescu, *Manualul bibliotecarului*, București, 1939, 203 p.; 3) Emanoil Bucuță, *Biblioteca satului*, București, 1939, 116 p.; 4) Instrucțiuni provizorii elaborate pentru funcționarea serviciilor Bibliotecii Academiei Române, București, 1940. În ultimile decenii au apărut multe volume de biblioteconomie (o bibliografie a lor în *Dezvoltarea bibliotecilor în R.P.R.*, București, 1973, p. 315—319). Cităm câteva volume: 1) *Comunicări și referate de bibliologie*, București, 1966, 414 p.; 2) 75 de ani de activitate. *Volum jubiliar*, București, 1971, 392 p.; 3) *Biblioteca universitară — laborator de muncă intelectuală*, București, 1972, 543 p.; 4) *Biblioteca și universitatea*, Cluj, 1972, 380 p.; 5) *Lucrările sesiunii științifice din 20—21 decembrie*, Cluj, 1972; 6) 100 de ani de la înființarea primei biblioteci publice din județul Galați. *Volum jubiliar*, Galați, 1974, 548 p.; 7) *Tirgoviște — cetatea culturii românești*, București, 1974, 582 p.; 8) *Consultații de biblioteconomie. Vol. I, Completarea și organizarea colecțiilor de publicații*, București, 1969, 280 p.; 9) *Introducere în biblioteconomie*, Bacău, 1973, 265 p.; 10) Nicolae Georgescu-Tistu, *Cartea și bibliotecile*, București, Editura științifică, 1972, 360 p.+1 f. portr.; 11) *Studia bibliologica*, Vol. I, 1965, vol. II, 1967, vol. III, 1969.

Cartea de care ne ocupăm are următoarele capitole: 1) Constituirea și completarea colecțiilor; 2) Evidența publicațiilor; 3) Clasificarea zecimală a publicațiilor; 4) Cataloge de bibliotecă; 5) Așezarea publicațiilor.

Bibliografia de la sfârșitul cărții este foarte sumară. Termenul document se recomandă în locul termenului tradițional, „publicări”. Documentele sînt: 1) cartea științifică; 2) cartea beletristică; 3) cartea de artă; 4) broșuri; 5) periodice și publicații seriale; 6) manuscrise (inscripții, codici, arhivalii); 7) documente audio-vizuale (hărți, planuri, iconografie, dispozitive și microfilme, documente auditive).

Fondurile se completează prin: 1) cumpărare, 2) donații și transfer; 3) schimbul interbibliotecar; 4) depozitul legal. Pe baza dispoziției Consiliului Culturii și Educației Socialiste nr. 315 din 10 iunie 1974 au drept de depozit legal 7 biblioteci: 1) Biblioteca Centrală de stat; 2) Biblioteca Academiei; 3) Biblioteca Universitară București; 4) Biblioteca Universitară din Iași; 5) Biblioteca Universitară din Cluj; 6) Biblioteca Universitară din Timișoara; 7) Biblioteca Universitară din Craiova.

Biblioteca Centrală de Stat din București, pe baza instrucțiunilor Ministerului Învățămîntului, nr. 18 din 1968 are dreptul la cite un exemplar din producția națională de discuri, precum și la cite un exemplar din toate tezele de doctorat susținute în țară.

Autorul expune sistemul zecimal de clasificare, creat de Melville Dewey, adoptat de Conferința internațională de bibliografie din 1895, completat și îmbunătățit de Institutul internațional de bibliografie de la Bruxelles, internaționalizat mai ales prin Paul Otlet și Henry La Fontaine, care au publicat *Classification Decimale Universelle*, sub forma cunoscută în prezent. În țările socialiste acest sistem a fost îmbunătățit, mai ales în ce privește științele sociale. Institutul internațional de bibliografie a fost transformat în 1931 în Institut internațional de documentare și a devenit Federația internațională de documentare. Alexandru-Sadi Ionescu a considerat sistemul zecimal „cel mai ingenios și mai perfect” din cite au existat. Este sistemul care se impune azi în foarte multe țări. De la Calimachos, autorul catalogului bibliotecii din Alexandria, pînă pe la 1900 s-au folosit diverse sisteme de clasificare, dar sistemul zecimal de azi este mai cuprinzător și oricînd

se pot crea noi subdiviziuni (în ipoteza că vor apare multe discipline noi). Mai sînt biblioteci celebre care n-au introdus sistemul zecimal, dar specialiștii consideră sistemul zecimal superior celorlalte sisteme (pe care nu le trece în revistă autorul cărții de care ne ocupăm).

În țara noastră, încă înainte de 1901 s-a încercat introducerea sistemului zecimal la biblioteca „V. A. Urechia” din Galați (Ioan Lupu, *Introducerea clasificării zecimale în România*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 1966, nr. 2, p. 191—203). În prezent sistemul zecimal este unicul sistem oficial în biblioteci.

Practica biblioteconomică mondială a validat mai ales următoarele tipuri de cataloage: 1) catalogul alfabetic; 2) catalogul sistematic (metodic); 3) catalogul pe subiecte; 4) catalogul-dicționar (o combinație între catalogul alfabetic și catalogul pe subiecte); 5) catalogul tematic (pentru un număr limitat de teme); 6) catalogul topografic. Autorul tratează problema descrierii bibliografice a documentelor. Conferința internațională de la Paris din 9—18 septembrie 1961 a adoptat principiile generale de catalogare, iar în 1969 reuniunea internațională a experților în catalogare, desfășurată la Copenhaga a elaborat codul internațional pentru descrierea bibliografică a monografiilor. Ordinea elementelor bibliografice este următoarea: 1) zona titlului și a mențiunii de autor; 2) zona editării; 3) zona adrese (datele de publicare); 4) zona colaționării; 5) zona colecției (antetitlu); 6) zona titlului; 7) zona legăturii și a prețului. Colecțiile speciale necesită un alt sistem de catalogare. Incunabilele tipărituri pînă la 1500 în Apus, pînă la 1530 în țările nordice, nu au foaie de titlu care să sintetizeze elementele bibliografice ale cărții. Ludwig Hain a publicat repertoriul bibliografic al incunabilelor. În loc de titlu reproduce: „*incipit*”-ul și „*explicit*”-ul și toate datele necesare identificării fiecărei tipărituri. Konrad Haebler a imaginat și inițiat un catalog colectiv al incunabilelor, ce apare la Leipzig, unde este sediul Comisiei internaționale de editarea acestui monument bibliografic. Primul catalog al incunabilelor este „*Incunabula typographiae*” de Cornelius van Benghen (1688). Pentru Bibliografia românească veche (totalitatea cărților apărute de la 1508 pînă în 1830) se identifică autorul după monumentala Bibliografie a lui Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, iar după aceea urmează „o prescurtare a titlului”. Mai pun probleme speciale pentru catalogare manuscrisele, cărțile vechi străine, arhivaliile, precum și documentele audio-vizuale, din ce în ce mai numeroase. Despre catalogare se indică unele cărți mai noi (p. 194—196). Urmează capitolul despre Organizarea cataloagelor și se încheie cu capitolul *Așezarea publicațiilor*. Bibliografia generală de la sfîrșitul cărții cuprinde 14 titluri. La p. 216 citim că vor apare fascicule despre organizarea lecturii și a bibliotecii ce va include o anexă metodică alcătuită din Tabela prescurtată de clasificare zecimală a publicațiilor și de așezare și Tabele de autori.

Iosif E. Naghiu

DAN SIMONESCU, *Curs de teoria bibliografiei*. 1. *Introducere în bibliografie și tehnica ei*; 2. *Bibliografie generală*, București, 1976, 184 p.

Profesorul Dan Simonescu este cunoscut și apreciat ca istoric literar, bibliograf și ca editor de texte vechi. Volumul al treilea din Bibliografia românească veche este opera lui Ioan Bianu și Dan Simonescu. Volumul al patrulea este opera lui Dan Simonescu. Primele cărți le-a scris în 1926: 1. *Viața literară și culturală a Mănăstirii Cîmpulung (Muscel) în trecut*, Cîmpulung, 1926, 72 p.; 2. *Încercări istorico-literare*, Cîmpulung (Muscel) 1926, 56 p. Teza de doctorat „*Literatura românească de ceremonial*”. Condicta lui Gheorgachi 1762. *Studiu și text*, București, 1939, 334 p. este o lucrare de erudiție. Bizantinologul Vasile Grecu o numește „foarte temeinică și merituosă sa lucrare” (Convorbiri literare, 1939, p. 1855, nota 10). Aurelian Sacordețeanu o consideră „studiu de largă informație” (Revista arhivelor VIII, 1939, p. 395). Memoriul de titluri al lui Dan Simonescu,

publicat în 1942 cuprinde: 1. 26 volume, broșuri, extrase; 2. 66 articole și vreo 40 de recenzii. Memoriul de titluri și lucrări a apărut în 1942 pe când era profesor de Istoria literaturii române, epoca veche, la catedra la care a funcționat George Pascu.

La noua catedră a ținut prima prelegere la 15 ianuarie 1942, cu tema „Istoria literaturii române vechi la Facultatea de Litere din Iași” (Programul cursului). Cursul începe după ce a fost întrerupt 8 luni. Profesorul Dan Simonescu trece în revistă pe profesorii care au ținut cursuri de istoria literaturii vechi românești la Universitatea din Iași. La Academia Mihăileană, spătarul Georgie Săulescu (Glossariul limbei dako-române. Prospect, Iași, 1857, 72 p.). La Universitatea din Iași țin cursuri de istoria literaturii române V. A. Urechia, Alexandru Lambrior, Aron Densușianu (care era însă titularul catedrei de limba latină) și Alexandru Philippide. Un an a funcționat Eugen Lovinescu. La 9 noiembrie își inaugurează cursul de istoria literaturii române G. Ibrăileanu. Cursul lui G. Ibrăileanu a fost editat de Iorgu Iordan. Primul profesor care a predat numai literatura veche românească a fost George Pascu. Profesorul Ilie Minea „în scurta D-sale trecere pe la această catedră a lăsat monografiile temeinice, de adâncă pătrundere” (Despre Dimitrie Cantemir, Letopiseșele moldovenești scrise slavonește, Cultura moldovenească în veacul al XVII-lea). Iorgu Iordan a suplinat aproape doi ani catedra de istoria literaturii vechi românești.

Dan Simonescu trece apoi la planul cursului pe care îl va ține și pe care îl intitulează „Probleme de literatură românească veche”. Cursul îl împarte în: 1. literatura populară cu caracter profan; 2. literatura religioasă și 3. literatura istorică. Cursul are următoarele capitole: 1. Lecția inaugurală; 2. Literatura apocrifă. Bogomilismul; 3. Doctrina bogomilică. Pretinse texte bogomilice; 4. Urme bogomilice în vechea literatură românească; 5. Legende dualistice în literatura populară; 6. Despre hronografie; 7. Despre hronografe (continuare); 8. Literatura enigmatică „Întrebări și răspunsuri”; 9. Legenda lui Afroditiu; 10. Evangheliile apocrife; 11. Evangheliile apocrife (continuare); 12. Literatura hagiografică; 13. Literatura didactică și drama religioasă; 14. Literatura didactică și drama religioasă; 15. Diferite alte genuri literare; 16. Cărțile populare și iconografia; 17. Literatura slavo-română; 18. Alte aspecte ale influenței slave la români; 19. Artă veche românească; 20. Tiparul în epoca slavă. Miniaturistica, broderia; 21. Învățămintele lui Neagoe către fiul său Teodosie; 22. Învățăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie; 23. Literatura parenetică în secolul al XVIII-lea; 24. Cele mai vechi românească; 20. Tiparul în epoca slavă. Miniaturistica, broderia; 21. Învățarea și culturală în Transilvania în secolul al XVI-lea; 27. Simeon Ștefan. Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu; 28. Istoriografia slavo-română; 29. Istoriografia slavo-română (continuare).

Cele 29 de lecții ale profesorului Dan Simonescu formează o admirabilă sinteză a istoriei literaturii vechi românești și a întregii culturi vechi românești. Este primul curs universitar al autorului după numirea la catedra din Iași. Autorul a fost mult timp bibliotecar la Biblioteca Academiei și a lucrat la manuscrise.

Dan Simonescu este autorul unei serii întregi de lucrări științifice (Ileana Băncilă, *Dan Simonescu. Bibliografie*. Cuvânt înainte de Dan Zamfirescu, București, Biblioteca Centrală Universitară, 1972, XXXII+190 p.+3 ilustrații).

Cursul editat după notele luate de studentul Ion Pasăre a fost multiplicat și se păstrează (un exemplar) la Biblioteca Centrală Universitară „Mihail Eminescu” din Iași (Cota Ms. II 149).

La Biblioteca Centrală Universitară „Mihail Eminescu” din Iași, Cartea Românească, 828, este fotocopia tezei de doctorat a lui G. Ibrăileanu, „Opera literară a D-lui G. Vlahuță. Cu o introducere. Partea întâia Teza de doctorat în litere” Iași, Tipografia Dacia, P. D. Iliescu, 1912 II+205 (—206) p.

Dan Simonescu a scris la p. I următoarele: „Iași, 14 martie 1944. Unul din cele cinci exemplare supraviețuite incendiului de la Viața românească”. Frumoasa ediție litografiată este completată cu însemnări.

În 1976 a adunat în volum lecțiile destinate cursului post-universitar de ziariști și editori și cursurile de reciclare. Este un succint manual de introducere bibliografică, precum și de elemente de bibliografie generală. Profesorul Dan Simonescu a reușit să dea o sinteză foarte utilă pentru toți cei care vor să se informeze despre problemele bibliografice, atât de necesare în epoca exploziei informaționale în care trăim. Volumul cunoștințelor umane s-a dublat de la 1800 la 1900, apoi s-a dublat de la 1900 la 1950; s-a dublat din nou de la 1950 la 1960, iar de la 1960 se dublează la numai 6—7 ani. În 1971 au apărut 80 000 de reviste de specialitate, cuprinzând anual cam trei milioane de articole. Anuarul statistic O.N.U. indică în anul 1973 un număr de 7900 jurnale, ziare, apărute în 1971 și un număr de 561 000 de cărți tipărite în anul 1972.

Cuvîntul *bibliografie* a fost folosit mai întîi de Gabriel Naudé în *Bibliographia politica*, Veneția, 1638, apoi de Louis Iacob în *Bibliographia Gallica universalis*, Paris, 1644—1654 și în *Bibliographia Parisina*, Paris 1645—1651. Cea mai veche bibliografie tipărită este *Bibliotheca universalis sive Catalogus Omnium scriptorum locupletissimus in tribus longius latina, greaca et hebraica*. Țiguri (Zürich, 1545 de Konrad Gesner.

Profesorul Dan Simonescu definește bibliografia „știința care se ocupă cu cercetarea tipăriturilor pentru a le descrie, clasifica și aprecia în vederea informării cititorilor” (p. 15). În epoca noastră bibliografiile apar în număr din ce în ce mai mare. În 1966 a fost pusă în vânzare la Londra o lucrare bibliografică „Catalogul Bibliotecii Muzeului Britanic” în 263 de volume, ce cuprinde cărțile primite din 1455 pînă în 1955. Catalogul a fost tipărit cu ajutorul abstractorului Willamson, un volum de 500 de pagini pe săptămînă.

Cursul de teorie a bibliografiei cuprinde următoarele capitole: 1) Partea I-a Introducere în bibliografie și tehnica surselor bibliografice, scurt istoric al bibliografiei 1. Introducere; 2. Tehnica bibliografiei; 3. Sursele bibliografice; 4. Lucrări de referință; 5. Clasificarea lucrărilor bibliografice; 6. Scurt istoric al bibliografiei. II) Partea a II-a Bibliografia generală. La p. 151—158 găsim Bibliografia selectivă a cursului de bibliografie.

Cartea se încheie cu 24 de ilustrații. Eram obișnuiți să citim lucrări analitice scrise de profesorul Dan Simonescu, pe baza consultării tuturor izvoarelor. Constatăm acum că scrie cu aceeași competență și lucrări de sinteză. Problemele bibliografiei, tehnicele bibliografice îi sînt tot așa de cunoscute ca și Bibliografia românească veche și Istoria literaturii române, epoca veche. La 75 de ani lucrează cu aceeași energie și tenacitate ca atunci cînd a elaborat Bibliografia românească veche, o operă monumentală, inițiată de Ioan Bianu (1856—1935) a cărei reeditare se discută cu mult interes în anii noștri.

Iosif E. Naghtu

DAN CERNOVODEANU, *Bibliografia heraldicii românești*, București, 1977, 90 p.

Sub auspiciile Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România a apărut, în colecția „Biblioteca Muzeologică”, această bibliografie, datorată unuia din cei mai buni cunoscători ai heraldicii românești. Un foarte bogat material este împărțit între cele șapte secțiuni (Heraldică; Heraldică sigilografică; Heraldică monetară; Vexilologie heraldică; Lucrări genealogice cu descrieri sau reprezentări de steme; Alte lucrări conținînd descrieri sau reprezentări de steme; Lucrări bibliografice), fiecare cu subsecțiunile corespunzătoare. Parcurgînd titlurile metodic înșirate și riguros distribuite (cu inevitabile repetiții), se ajunge ușor la constatarea că în istoriografia noastră a existat un interes constant pentru studiile de heraldică și, mai departe, că existența „materiei prime” pentru aceste studii dovedește, prin ea însăși, nu absența instituției heraldice în țările române, ci tocmai prezența ei, în forme și cu manifestări adaptate realităților românești și necesităților beneficiarilor ei. Este tocmai ceea ce demonstrează același autor, în lucrarea

despre știință și arta heraldică românească, pe care o prezentăm tot în acest *Anuar* și cu care face, de fapt, corp comun.

Semnalăm două articole, publicate în revista Muzeului Arheologic din Piatra Neamț, și care au scăpat atenției autorului: Domnița Hordilă, *Cîteva păreri în legătură cu sigiliul Romanului*, în „Memoria Antiquitatis”, I, 1969, p. 363—367; Octavian Iliescu, *Monede moldovenești inedite*, în „Memoria Antiquitatis”, II, 1970, p. 417—422, cu cinci ilustrații (o monedă emisă probabil de Petru vodă Aron, avînd pe revers o stemă identică cu cea a familiei polone Siemionowicz).

Ștefan S. Gorovei

Creșterea patrimoniului muzeal. Buletin, I, București, 1976, 127 p.

Amintindu-ne de vechia și prețioasă serie *Creșterea Colecțiilor*, editată cîndva de Academia Română, Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România ne prezintă primul buletin din *Creșterea patrimoniului muzeal*. Cele trei mari capitole în care e împărțit corespund căilor de îmbogățire a colecțiilor Muzeului: *Săpături arheologice*; *Achiziții*; *Donații*. Între piesele de valoare deosebită, remarcăm mai multe documente — muntene, moldovene¹ și transilvănene — și foarte multe hărți. Se adaugă numeroase monede, medalii, tipărituri, scrisori, fotografii, diverse obiecte rămase de la oameni de seamă.

Cîteva greșeli de redactare — mărunte, dar supărătoare — trebuie menționate pentru îndreptarea lor sau evitarea în viitor; astfel, la prezentarea unor documente medievale (p. 18), e de prisos a spune „original *manuscris*”: ele nu pot fi decît scrise de mînă! Mai mult, folosirea acestui cuvînt este și nepotrivită: el se folosește, îndeobște, pentru a desemna alte categorii de piese. Iar un document moldovenesc din 1540 *semnat* de domnitor — cum se consemnează — ar fi un unicat! La 1841, nu era domn al Moldovei Alexandru Ghica (p. 39); corespondența, din 1888 și 1889, privitoare la familiile nobile române din Transilvania și Ungaria (p. 51 și 53—54) nu poate privi pe Sextil Pușcariu, ci pe Ioan Pușcariu, autorul unei lucrări cu acest subiect (*Date istorice despre familiile nobile române*, 2 volume 1892—1895). Imposibile sînt definițiile, date, la p. 34—35, unor arbori genealogici: „al Imperiului turc”; „al familiei *imperiale* din Danemarca”; „al familiei *imperiale* din Suedia și Danemarca” (întrucît nici una din aceste două țări nu au avut familii imperiale!!!); „al familiei princiere [care — *n.n.*], ramura Nassau-Orange”; „al familiei princiere [care? — *n.n.*] din Polonia”.

Și o observație, care ar îmbunătăți și economia volumului: nu ni se pare necesară o listă a donatorilor, care să repete obiectele, de vreme ce la capitolul *Donatii* se menționează fiecare din aceste nume.

Perfecționat continuu, ținut „la zi” — ca informație și periodicitate a apariției — buletinul *Creșterea patrimoniului național* va deveni un important instrument de lucru.

Ștefan S. Gorovei

Indrumător în Arhivele Statului. Județul Constanța, întocmit de MARIN STANCIU, AURELIA RĂDUCĂNESCU, MARIA IACOB, MARIA BOIA, București, 1977, 244 p.

Prin strădania comună a colectivului de arhiviști de la Arhivele statului — Filiala Constanța, coordonați de Veronica Vasilescu, arhivist principal în Direcția Generală a Arhivelor Statului, s-a editat la sfîrșitul anului 1977, în seria îndrumătoare arhivistice, *Indrumător în Arhivele Statului, Județul Constanța*.

¹ Între acestea, cele din 4 iunie 1540, cunoscut în D.I.R., A, 1/XVI, după un vechi rezumat, apare acum cu originalul pe pergament.

De la început remarcăm că autorii și-au propus și-au reușit în 216 pagini de text prezentarea celor 70 de fonduri și colecții care, după cum se precizează și în introducere, „pot da răspuns problemelor de istoria Dobrogei și totodată a unor probleme de interes național pe o perioadă de 100 de ani” (p. 6).

Fondurile au fost grupate în șapte capitole în funcție de natura instituțiilor creatoare, a actelor și a informațiilor ce le furnizează, ceea ce ușurează substanțial munca celor ce doresc să cerceteze trecutul județului ori al istoriei Dobrogei.

Autorii au avut fericita idee, după părerea noastră, de a preceda prezentarea propriu-zisă a fondurilor de un scurt istoric al instituției creatoare alcătuit pe baza datelor reieșite din documentele de arhivă și a unei succinte bibliografii. Se pun, astfel, în circuitul științific date interesante, în cea mai mare parte inedite, trezind interesul celor preocupați pentru aprofundarea multor probleme ale evoluției istorice a provinciei dintre Dunăre și Mare. Sînt consemnate, în continuare, date despre modul cum s-a constituit arhiva, lipsurile care au apărut în cadrul ei, precum și anii extremi ai dosarelor existente în fonduri.

În cap. I — *Fonduri administrative* (p. 15—71) se face prezentarea documentelor rămase de la Prefectura județului, primăriile orașelor din aceeași rază, Penitenciarul Constanța ș.a.

Bogate în informații, documentele din aceste fonduri, în mare parte nevalorificate, oferă cercetătorului o arie largă de investigație de la problemele economice, sociale, politice, militare, pînă la cele administrativ-gospodărești.

Pe lîngă acestea o valoare deosebită sub raportul informativ o au unele documente din fondul Prefecturii Constanța care „evidențiază starea de spirit, în unele momente, a țăranilor și muncitorilor, existența organizațiilor comuniste și a unor organizații politice și profesionale sub influența Partidului Comunist și măsurile luate de autorități pentru lichidarea acestora” (p. 30).

Informații interesante și variate apar și în fondul Primăriei municipiului Constanța a cărei cercetare integrală oferă imaginea evoluției Constanței de la un mic oraș „care nu se deosebea cu nimic de târgurile orientale” (p. 42) către un oraș modern.

Documentele create de administrațiile celorlalte orașe din județ, de primăriile comunale, oferă date „utile cercetării științifice pentru că ele completează cu exemple concrete, de amănunt, rapoartele de sinteză și alte genuri de acte aflate în fondul Prefecturii și fondurile celorlalte instituții județene” (p. 62).

Cap. II — *Fonduri judecătorești* (p. 73—110), includ documente create de instituțiile juridice ce au funcționat pe raza județului.

Studierea dosarelor din aceste fonduri oferă informații privind situația economico-agrară, socială și politică a județului în diferite perioade care, coroborate cu alte date, „întregesc baza de informare asupra istoriei Dobrogei” (p. 109).

În cap. III — *Fonduri economice* (p. 111—179), autorii au grupat fondurile rămase de la întreprinderile și instituțiile creatoare, în funcție de ramura în care și-au desfășurat activitatea.

Documentele fondurilor economice oferă cercetătorului date elocvente referitoare la apariția și dezvoltarea pe aceste meleaguri a primelor fabrici și ateliere. Alte documente conțin informații valoroase privitoare la evoluția proprietății rurale, a culturilor și inventarului agricol în diferite perioade în acest important județ al Dobrogei. Cercetarea fondurilor de documente rămase de la instituțiile portuare permite celor interesați să urmărească evoluția porturilor județului, în special a celor maritime, a relațiilor comerciale desfășurate de România prin aceste porturi.

Cap. IV — *Fonduri de muncă și asigurări sociale* (p. 181—195). După cum ne informează autorii, aceste fonduri conțin date multiple cu privire la diferite aspecte ale vieții muncitorești din întreprinderile județului în diferite perioade ale evoluției sale.

Cap. V — *Fonduri școlare* (p. 197—202) prezintă documentele elaborate de instituțiile școlare, oferind date interesante privitoare la evoluția învățămîntului în această parte a țării.

Cap. VI — *Fonduri parohiale și comunități de cult* (p. 203—207) grupează documentele create de comunitățile greacă, evanghelică, luterană, Parohia romano-catolică Constanța.

Scrise în limbile greacă, latină, turcă și germană, documentele cuprinse în aceste fonduri fac referiri la activitățile de cult, la școlile care au funcționat pe lângă aceste comunități. Alte documente permit cercetătorului să-și formeze o imagine de ansamblu asupra ariei de migrare a naționalităților ce s-au așezat în Dobrogea de-a lungul anilor.

Ultimul capitol, al VII-lea — *Colecții arhivistice* (p. 209—216) prezintă colecțiile de planuri și hărți, sigilii, registre de stare civilă, formate din materiale preluate de la diferite instituții și întreprinderi ce au funcționat pe raza județului între anii 1900 și 1953. Studiarea acestor valoroase piese completează imaginea istorică asupra evoluției județului Constanța.

Îndrumătorul se încheie cu un indice general, cu lista celor 41 de ilustrații ce însoțesc textul și cu lista publicațiilor Arhivelor Statului, din ultimii ani.

În încheierea acestei succinte prezentări, care se vrea a fi o invitație la consultarea prețiosului instrumentar de lucru, salutăm efortul arhiviștilor constănțeni ce au pus la îndemina cercetării istorice o lucrare utilă și binevenită.

Valentin Ciorbea

PETRE I. ROMAN, *Cultura Coțofeni*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 107 p. text, 118 pl. + hărți și tabele.

Cartea cercetătorului Petre I. Roman, apărută în colecția „Biblioteca de arheologie”, este o monografie a culturii Coțofeni — perioada de tranziție la epoca bronzului — cultură cuprinzând toată partea vestică a României, Bulgaria de nord-vest și Serbia de nord-est.

Simpla consultare a listei cuprinsului ne dovedește modul judicios de alcătuire a planului de lucru.

În *Introducere* (p. 7—8) este subliniată insuficiența numărului unor săpături sistematice în așezări Coțofeni cu mai multe nivele de locuire. În acest context cercetările din Peștera Hoților de la Băile Herculane au un statut de unicatitate, devenind, totodată, suportul stratigrafic și tipologic al concluziilor lucrării recenzate.

Istoricul cercetării (p. 9—11) este tratat succint fiind enunțate toate etapele esențiale ale cunoașterii fenomenului Coțofeni.

Definirea *Ariei de răspândire* (p. 13—14) a acestei culturi nu dă posibilitatea, așa cum arată autorul, studierii densității, difuziunii așezărilor pe faze evolutive. Acest fapt credem că trebuie subliniat și pentru capitolul următor: *Așezări* (p. 14—15); unde, după prezentarea celor patru tipuri de așezări, autorul trece la analiza caracterului acestora. Cu argumente hotărâtoare, privind grosimea unor straturi de cultură sau descoperirea unor construcții solide de durată, este demonstrată stabilitatea purtătorilor acestei culturi, bineînțeles fără a nega existența unor sălășe sezoniere caracteristice de altfel și altor perioade istorice.

Locuințele (p. 15—16) se constată a fi de patru tipuri: a) bordeie; b) colibe; c) locuințe de suprafață, construite solid; d) locuințe în peșteri.

Activitatea metalurgică (p. 16—17), studiată într-un capitol separat, este considerată „substanțial redusă” în comparație cu perioada anterioară, cât și cea posterioară. Totodată, se acordă atenție tipurilor și variantelor uneltelor, armelor și podobabelor de metal, precum și metalurgiei propriu-zise constatându-se, în urma analizei spectrografice, pentru o singură piesă, concentrația mare de arseniu în piesele de cupru.

Autorul consacră apoi trei capitole — *Industria pietrei șlefuite* (p. 17—18), *Industria pietrei cioplite* (p. 18), *Industria osului și a cornului* (p. 18) — uneltelor de producție din piatră, os și corn clasificate și ele în mai multe tipuri și variante.

În capitolul următor, cel mai important și mai amplu al lucrării, este prezentată *Ceramica* (p. 18—30) care, după o clasificare generală a celor două mari grupe: ceramică fină și de uz comun, și a celor patru procedee: adâncirea, relieful, pictura și incrustația, este studiată riguros științific din punct de vedere tipologic și stilistic, fiind împărțită în mai multe tipuri, variante și ipostaze. Astfel, prin cunoașterea profundă a materialului existent, printr-un spirit de analiză și

sinteză remarcabil ni se oferă o primă sistematizare a abundenței material ceramic Coțofeni. Aceste calități, folosirea ca suport ilustrativ a unui număr mare de planșe, hărți și table exemplare realizate, oferă autorului posibilitatea de a studia transformările de ordin stilistic și tipologic, fază cu fază, de-a lungul întregii evoluții a culturii Coțofeni, precum și în funcție de zonele geografice. Totodată, apare clară persistența sau dispariția unor elemente locale ori influențe exterioare.

Sînt prezentate în continuare *Alte obiecte din lut și os* (p. 30—31); fusaiole, mosoare, linguri, roți de car, reprezentări antropomorfe cu capul în formă de disc, așezat oblic și reprezentări zoomorfe.

Capitolul referitor la *Morminte* (p. 31—33) pune în evidență, atît existența inhumăției, cît și a incinerăției, ultima văzută ca o influență a culturii Baden.

Comparativ cu teoriile anterioare care divizau cultura Coțofeni în speță după criteriul ornamental, monografia lui P. Roman ne oferă o *Periodizare* (p. 35—49) cu adevărat științifică, dar care, spre mai multă siguranță se cere confirmată și în alte așezări din aria de răspîndire a culturii Coțofeni. Rațiunile succesiunii celor trei faze — 1. Perioada de formare, faza I; 2. Perioada de cristalizare, faza a II-a; 3. Perioada clasică, faza a III-a —, precum și trăsăturile fiecărei faze și subfaze în funcție de zonele geografice sînt dezbătute pe larg în acest capitol. Totodată, este studiat procesul regionalizării culturii Coțofeni, proces care debutează în faza a II-a și își are finele în faza a III-a prin apariția mai multor variante regionale.

Autorul discută apoi *Relațiile culturii Coțofeni cu alte culturi contemporane* (p. 51—57) pe baza analizei tipologice și a elementelor de suport descoperite atît în aria acestei culturi cît și a culturilor Baden B—D, Kostolac, Vučedol, Gîlna III — Schneckenberg sau a descoperirilor din Iugoslavia: Bubanj și Hissar. Noi înclinăm să credem că în stadiul actual al cercetărilor sincronismul cel puțin parțial Coțofeni III c—Schneckenberg B trebuie reținut pentru centrul Transilvaniei. Cuțitele curbe — *Krummesser* — de la Sînci și Tebea, ceramica de influență Schneckenberg B de la Tebea, Boarta și, mai nou, Bretea-Mureșană (săpături inedite, Muzeul din Deva) ca și inexistența în centrul Transilvaniei a unor așezări tipice Schneckenberg B socotim că pledează pentru acest sincronism.

În analiza *Cronologiei relative și absolute* (p. 58—67), discutată într-un capitol aparte se reușește, bine documentat, să se definească poziția culturii Coțofeni în ansamblul descoperirilor central și sud-europene. În cronologie absolută autorul plasează cultura Coțofeni în a doua jumătate a mileniului al III-lea î.e.n.

Ocupîndu-se apoi de *Originea culturii Coțofeni* (p. 69—74), autorul definește importanța complexului din eneoliticul final de tip Herculane—Cheile Turzii și a celui de tip Cernavodă III—Boleratz care „pot explica atît legătura genetică între Coțofeni și eneoliticul local, cît și distanța în timp care le separă” (p. 71). Influențele Cernavodă III din Transilvania în așezări Coțofeni I — Petrești, Lelicieni, Bratei, mai nou Deva—Lenin (săpături inedite, Muzeul din Deva) — sînt explicate prin dislocarea înspre nord a acestor comunități de grupul Celei din valea Dunării oltenice. Este urmărită apoi originea componentelor principale tipologice și stilistice ale culturii Coțofeni, ultimele fiind considerate „o creație locală, în sens macro- și microregional” (p. 73).

Sfîrșitul culturii Coțofeni (p. 75—76) este legat de apariția așezărilor de tip Jigodin din estul Transilvaniei și a descoperirilor de tip Milostea și Gîlna timpurii din Oltenia, dateate toate într-o perioadă Schneckenberg B. Legăturile între Coțofeni și culturile Verbicioara și Wietenberg sînt considerate ca o „continuare a pulsațiilor” (p. 76).

În *Incheiere* (p. 77—78), ultimul capitol al prezentării culturii Coțofeni, P. Roman definește cadrul natural, modul de viață și apartenența etnică a purtătorilor acestei culturi. Prezintă fenomenul Coțofeni contemporan cu culturile: Zăbala, Schneckenberg A, Gîlna timpurie, autorul îl consideră „strîns legat de trecut, încît doar șocuri de tipul celor Gîlna tîrzie, Schneckenberg B, Jigodin au făcut să prevaleze la un moment dat, noile caractere ale unei epoci noi” (p. 77).

Al doilea aspect discutat aici, este modul de viață, autorul demonstrînd caracterul stabil al purtătorilor culturii Coțofeni. În susținerea celor propuse de P. Roman, în așezarea de la Bretea-Mureșană, au fost puse în evidență două terasări artificiale, succesive, realizate pentru construirea platformelor unor locuințe de

suprafață, într-un strat de cultură cu grosimea medie de 1 m. Totodată, se pare că agricultura ocupă un loc important în economie prin numărul mare de rîșnițe și frecătoare descoperite în timpul săpăturii.

Ultima parte a capitolului pune în discuție apartenența etnică a purtătorilor culturii Coțofeni. În acest context P. Roman arată : „indiferent dacă grupele care fac parte din fenomenul Coțofeni vorbeau sau nu o limbă indo-europeană, biologic și cultural ele constituie nucleul principal al ramurii și culturii trace nord-dunărene” (p. 78).

Catalogul descoperirilor (p. 79—86), *Bibliografia* (p. 88—93) și *Rezumatul* în limba germană (p. 95—103) încheie volumul.

Rezultatul unei munci asidue și pasionale, reliefînd un *summum* de rare calități, monografia lui P. Roman a reușit să dea o nouă viziune arheologică și istorică descoperirilor Coțofeni. Totodată, lucrarea este un model al genului în felul în care este concepută, organizată și îndeosebi scrisă ; o considerăm, deci un motiv de mîndrie pentru întreaga noastră știință istorică atît pe plan național cît și pe plan mai larg, european.

Mihai Rotea

LIVIU MĂRGHITAN, *Tezaure de argint dacice. Catalog*, Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, București, 1976, 73 p.+49 pl.

Editînd *Catalogul tezaurelor de argint dacice*, Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România inaugurează o serie nouă în repertoriul publicațiilor — seria „Colecții muzeale”. Realizarea răspunde dezideratului general de întocmire a unor instrumente de lucru, indispensabile activității de cercetare, de scriere sau de ilustrare a istoriei.

După *Cuvîntul înainte*, semnat de Florin Georgescu, care evidențiază utilitatea unui asemenea gen de lucrări, și după *Studiul introductiv* al autorului (p. 9—28), *Catalogul* cuprinde : în prima parte, descrierea cîtorva din tezaurele de argint păstrate în colecția muzeului național, însoțită de harta localităților în care acestea au fost descoperite ; în partea a doua, planșele pieselor acestor tezaure.

Importanța catalogului întocmit de muzeograful Liviu Mărghitan este în strînsă legătură cu posibilitățile pe care acest instrument de lucru le oferă înțelgerii și aprecierii superioare a obiectelor artistice realizate de geto-daci. „Numai un popor compus în covîrșitoare parte din persoane dotate cu un pronunțat gust pentru frumos și o bună doză de simț artistic ar fi avut nevoie de atît de numeroase și diversificate obiecte de podoabă” — apreciază autorul (p. 28). Se susține în felul acesta, încă o dată, că tezaurele de argint ale dacilor sînt produse autohtone, cum au arătat Vasile Părvan, I. Nistor, C. Daicoviciu ș.a., infirmîndu-se tezele care contestau paternitatea străbunilor noștri asupra lor.

Înțelegem de aici rostul cărții lui Liviu Mărghitan și necesitatea ca această realizare să fie exemplu pentru întreprinderi similare.

Șt. L.

ALEXANDRU SUCEVEANU, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I—III e.n.*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 177 p.+3 hărți.

Monografia semnată de cercetătorul bucureștean urmărește, după cum declară și autorul, două scopuri : mai întîi de a aduna și sistematiza imensa bibliografie dedicată problemei economiei în Dobrogea romană și în al doilea rînd să trateze această problemă într-un cadru mai complex și mai semnificativ, acela al vieții economice din întreg imperiul roman.

Orientată după aceste două coordonate lucrarea este împărțită în șase capitole, pe probleme : capitolul I, *Introducere istorică*, capitolul II, *Organizarea administrativă*, capitolul III, *Agricultura, creșterea vitelor și pescuitul*, capitolul IV, *Producția locală și comerțul*, capitolul V, *Organizarea financiară*. Volumul se încheie cu un capitol destinat concluziilor și cu un rezumat în limba franceză.

În primul capitol, autorul trece în revistă și subliniază evenimentele politice și militare ce marchează expansiunea Romei spre Pontul Stîng și Dunărea de Jos, distingînd trei etape pentru perioada cuprinsă între aproximativ 148 î.e.n., data anexării Macedoniei și 29—28 î.e.n. aceea a expediției lui M. Licinius Crassus în Dobrogea. În continuare, autorul face o schiță a dezvoltării Dobrogei ca provincie a imperiului roman insistînd asupra momentelor de prosperitate și de regres pe care le-a cunoscut Moesia Inferior din secolul I e.n. pînă în secolul III e.n.

Capitolul al doilea se ocupă cu organizarea administrativă a provinciei, problema fiind tratată pentru fiecare zonă economică în parte: orașele grecești de pe litoral și cele romane din interior și de la Dunăre. Se insistă asupra continuității elementului autohton getic care este susținută, în mod evident, de cercetările arheologice și de cele de toponimie și care plasează realitățile autohtone din Dobrogea romană în marea arie geto-dacă și nu sud-tracică (pagina 32). Autorul atrage atenția că, în ceea ce privește dezvoltarea economică și socială a populației autohtone în pragul cuceririi romane, nu putem extinde părerea după care societatea getică se prezenta ca una în care proprietatea privată se generalizase în cadrul obștiilor teritoriale, de vreme ce unele izvoare literare infirmă acest lucru. În privința statutului juridic deținut de orașele grecești de pe litoral, A. S. înclină spre o reconsiderare a ceea ce, în genere, s-a admis pînă acum. După părerea sa Histria, în urma expediției lui L. Lucullus, n-ar fi primit statutul de *civitas foederata* sau de *libera et immunis* ci, mai de grabă, după cum lasă să se înțeleagă evenimentele ulterioare anului 71 î.e.n., ea va fi fost o *civitas stipendiaria*. Tomisul ar fi avut și el inițial un statut de *civitas stipendiaria* pe care i l-a ridicat Hadrian, după ce, pe la jumătatea secolului I e.n. se pare că a fost, pentru scurtă vreme, *civitas libera*. Orașul Callatis are din acest punct de vedere o situație mai clară datorită *foedus*-ului ce ni s-a păstrat și în virtutea căruia va fi primit statutul de *civitas foederata*.

Cel de-al treilea capitol al lucrării este destinat ocupațiilor locuitorilor Dobrogei romane. Sînt studiate, pe zone, teritoriile agricole ale orașelor romane și grecești, nuanțîndu-se, de la caz la caz, situația juridică a diverselor proprietăți agrare menționate în inscripții. Autorul are meritul de a încerca, pe baza unor date cunoscute ca general valabile în imperiu, să stabilească numărul de locuitori ai orașelor din Dobrogea precum și suma aproximativă a impozitelor plătite de comunitățile urbane sau rurale.

Capitolul al patrulea tratează meșteșugurile și comerțul pe baza cercetărilor arheologice și epigrafico-numismatice dar și a datelor fizico-geografice sau privind resursele naturale. Autorul e de părere că ceramica lucrată cu mîna, găsită la Histria și în alte centre urbane, nu trebuie exclusiv atribuită geților dobrogeni ci și altor elemente etnice „barbare” colonizate de romani lingă așezările mari. În capitolul al cincilea, dată fiind relativa lipsă de știri directe, se încearcă abordarea problemei financiare a provinciei prin prisma mai generală a organizării financiare a întregului imperiu, coroborîndu-se știrile epigrafice locale cu cele din *prosopografia financiară a vremii*.

Din capitolul final, cel al concluziilor, reținem cîteva idei sugestive în privința rolului economic jucat de provincia noastră în cadrul imperiului roman. Dobrogea nu a constituit un „grînar” pentru lumea romană după cum au fost provincii ca Egiptul, Siria sau Sicilia. Nu avem știri despre existența unor averi sau posesiuni funciare considerabile în Dobrogea. Tomisul e singura colonie grecească de pe litoralul nostru care cunoaște în epoca romană o ascensiune economică rapidă în comparație cu Histria și Callatis care, datorită unor condiții obiective dar și unui „conservatorism” în ceea ce privește orientarea comerțului lor spre aceleași vechi direcții microasiatice, se mențin la un nivel relativ mai scăzut. În privința orașelor romane de la Dunăre se constată că factorul militar a jucat un rol primordial, atît în procesul de urbanizare cît și într-o măsură considerabilă, în economie. Criza generală a imperiului roman din secolele II—III e.n. nu a afectat puternic pe plan economic provincia dobrogeană, sau cel puțin lucrul acesta nu poate fi observat din izvoare.

Referitor la romanizare, ca proces complex, autorul e de părere că organizarea administrativă romană a avut un rol de frînare asupra economiei autohtone prin însăși structura factorului economic roman; cetatea și teritoriul ei, ca unitate social-economică, dezvoltîndu-se în detrimentul obștiilor sătești indigene. Dim-

potrivă, când contactul dintre cele două elemente, cel roman (secondat de cel grec pe litoral) și cel autohton, a avut loc pe plan cultural el s-a dovedit a fi deosebit de eficient și cu rezultate durabile. Concluziile de mai sus credem că au o reală valoare științifică și sint rezultatul unei munci de analiză serioasă, merit al cercetătorului Alexandru Suceveanu. Recomandăm cartea prezentată ca un instrument de lucru indispensabil pe viitor celor ce studiază istoria veche a patriei și ca un eveniment editorial binevenit.

Costel Chiriac

GHEORGHE POPILIAN, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, Ed. „Scrisul Românesc”, 1976, 245 p. + 83 planșe.

Cartea are următorul cuprins : Prefață p. 3. Cuvîntul autorului p. 13—14. Abrevieri p. 15—18. Introducere p. 19—22. I. Ceramica de import p. 23—55. II. Ceramica locală p. 56—138. III. Cuptoare de ars ceramică p. 139—145. IV. Considerații generale p. 146—156. V. Catalogul p. 157—220. Rezumat p. 221—234. Lista ilustrațiilor p. 235—238. Indice p. 239—245. I. În prima parte autorul studiază ceramica *terra sigillata* care a pătruns pe teritoriul Daciei inferioare, arătînd că această pătrundere a avut loc după cucerirea Daciei. Remarcăm însă faptul că această afirmație trebuie făcută cu destule rezerve date fiind legăturile cu imperiul înainte de 106 e.n., care nu exclud cu totul ipoteza pătrunderii acestor vase în perioada mai sus amintită. De altfel, chiar autorul arată clar la pagina 83, ocupîndu-se de ceramica de uz casnic, că *olarii daci au cunoscut cu siguranță ceramica romană înaintea transformării țării lor în provincie romană* și remarcă legăturile strînse dintre Dacia și lumea romană înainte de cucerire. Stabilind centrele în care au fost produse vasele *terra sigillata* care apar în Dacia, autorul arată că principalele exportatoare erau atelierele din Gallia. Se subliniază importanța atelierelor lui CINAMOS și PATERNUS de la Lezoux, a aceloră de la Rheinzabern și Westendorf. În al doilea sub-capitol G. P. tratează amforele romane de import, stabilind șase forme principale de amfore care au circulat pe teritoriul Daciei inferioare în special la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul celui următor. În sprijinul afirmației autorului de la pagina 42, după care amforele din cadrul tipului III sint produse la Kos, putem arăta că și la Histria apar în secolul I î.e.n. amfore lucrate în aceeași tehnică, din aceeași pastă dar diferite ca formă și care sint numite Kos sau „pseudo Kos” (material inedit). Un sub-capitol este rezervat categoriei ceramice numite *mortaria*, datată în secolul al III-lea e.n. Primul capitol se încheie cu prezentarea unor diverse categorii de vase de import. Sint studiate vasele cu decor în tehnica barbotinei datate la sfîrșitul secolului al II-lea e.n. și care provin în mare parte din atelierele din sudul Dunării, de la Butovo. Sint prezentate apoi vasele cu interiorul decorat cu figuri în relief, vasele decorate cu roțița, vasele cu ștampila în solea și ceramica cu glazură.

Capitolul II începe cu prezentarea imitațiilor locale de *terra sigillata*. G. P. arată ca descoperirile arheologice atestă pe de-o parte existența sigură la Romula a unor ateliere în care se imitau vasele *terra sigillata* și pe de altă parte o împletire strînsă între elementele de decor locale și cele din provinciile din estul și vestul imperiului. O atenție specială este acordată vaselor decorate cu șerpi, în legătură cu care autorul face o bogată prezentare asupra semnificației și datării acestor vase și schițează cîteva concluzii privind cultele orientale care au pătruns în Dacia inferioară. După o scurtă analiză a ceramicii pictate, G. P. studiază în mod sistematic ceramica de uz casnic, stabilind pentru fiecare, serii tipologice. Sint analizate astfel oalele-borcan, cănile, urcioarele cu una și două torți, cupele-pahare, afumătorile, chiupurile, castroanele, strecurătorile, farfuriile, capacele. Capitolul se încheie cu ceramica dacică din epoca romană, împărțită sistematic în două categorii, cea lucrată cu mîna și cea lucrată la roată, remarcîndu-se importanța necropolei de la Locusteni pentru acest gen de vase.

III. Analizînd în mod sistematic toate descoperirile de cuptoare și cartografiînd localitățile în care s-au făcut aceste descoperiri, G. P. formulează importante concluzii privind centrele de olărie din Dacia, producția de vase din această provincie. Din analiza făcută rezultă că cele mai importante centre de confecționare a vaselor erau Romula, Slăveni, Sucidava, Drobeta și Aquae.

IV. În acest capitol sînt prezentate pe scurt problemele și concluziile ce se desprind în urma studierii fiecărei categorii ceramice. Credem că o concluzie importantă este aceea după care importul de ceramică din provinciile răsăritene este cu mult mai mare față de cel din regiunile vestice ale imperiului, cu excepția vaselor *terra sigillata*; acest lucru demonstrează că legăturile Daciei cu provinciile orientale erau puternice și după cucerirea romană.

V. Toate categoriile și tipurile ceramice înfîlînte în primele două capitole sînt prezentate sub forma unui catalog ce conține 960 de obiecte, respectîndu-se ordinea în care au fost studiate în capitolele mai sus amintite. Textul lucrării se încheie cu un rezumat în limba franceză și un indice de nume și locuri. La sfîrșitul cărții sînt prezentate 83 de planșe de bună calitate. Atragem atenția asupra unor greșeli, inerente dealtfel, care apar în lucrare. În descrierea amforelor de import nu se indică în trimiterea la planșe numărul de catalog al vasului ci acela care indică ordinea figurilor în cadrul planșei. La pagina 41 trimiterea pentru antroponimul παυλός este planșa XXVI, 4 și nu LXXI, 4. La planșa X lipsește numărul de catalog 156 al desenului. La planșa XIII lipsește locul de unde provin vasele de import, respectiv Pannonia. Planșa LXIV este trecută greșit cu numărul LXLIV. La pagina 88 exemplarul 349 nu este trecut în cadrul vreunui tip și nici în explicarea planșei XXXV nu apare acest exemplar. Aceste greșeli fără importanță nu influențează cu nimic valoarea cărții. Remarcînd că *Ceramica romană din Oltenia* este prima lucrare de acest gen din țara noastră, considerăm că aceasta constituie un instrument de lucru de neînlocuit, pentru orice cercetător, orice arheolog care se ocupă de perioada romană.

Octavian Bounegru

Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität, 3, 1975—1976, Herausgegeben von PAUL MIRON, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 312 p.

Atributele primelor două numere ale „Dacoromaniei”, publicate sub îngrijirea prof. dr. Paul Miron de la Seminarul de romanistică al Universității din Freiburg, au fixat locul acestei reviste între publicațiile europene de înaltă ținută științifică. Cel de-al treilea său număr, avînd secretariatul de redacție asigurat de dr. Elsa Lüder, se înscrie prin profil și din punct de vedere calitativ pe linia conturată de primele volume ale publicației. Dedicarea acestui număr prof. dr. Ștefan Teodorescu de la Universitatea din Heidelberg, cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani, ni se pare justificată și binevenită, domnia sa afirmîndu-se ca unul din cei mai consecvenți susținători ai colocviilor organizate în ultimii ani de Societatea „Mihai Eminescu” din Freiburg i. Brsg. în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași.

Contribuțiile reunite în volum au fost în mare parte comunicate în cadrul colocviilor internaționale „Maramureșul, model de cultură sud-est europeană”, din august 1974, și „România și Marea”, din septembrie 1975 (cf. Al. Z(ub) și V. Russu, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași”, XIII, 1976, p. 473—475). Spre deosebire de primul număr al „Dacoromaniei”, închinat problemei romanizării și formării poporului român, și de cel de-al doilea, privitor la personalitatea lui Dimitrie Cantemir, ultimul număr al revistei conține o gamă tematică mai largă, fapt care considerăm că va antrena sporirea interesului specialiștilor pentru publicație.

Volumul este compartimentat în patru diviziuni disciplinare: istorie, literatură, limbă și etnografie, însumînd un număr de 23 de studii, însoțite de un indice onomastic și de un altul de toponime și etnonime.

Domeniul istoriei beneficiază de șase contribuții:

Dezvoltînd preocupări mai vechi, Stelian Brezeanu (*Byzantinische Wirtschaftskontakte an der Unteren Donau in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (1204—1261)*) abordează problema contactelor economice bizantine în zona Dunării de Jos în primele șase decenii ale secolului al XIII-lea, în epoca cînd curtea imperială se stabilise la Niceea, în urma cuceririi Constantinopolului de cruciați. Autorul arată că, după o perioadă de consolidare a forței economice și militare, Imperiul de la Niceea a declanșat o ofensivă victorioasă asupra unor teritorii din Balcani,

îndeosebi în vremea lui Ioan III Ducas Vatatzes, perioadă corespunzând cu intensificarea relațiilor comerciale cu regiunile de la Dunărea Inferioară. Acestea se reflectă, între altele, în numeroasele descoperiri de monede grecești (*hyperperi*) semnalate în toate ținuturile românești. La consolidarea acestor relații se apreciază că au contribuit și comercianții greci refugiați din Constantinopol în urma constituirii Imperiului latin de răsărit (al cărui nume a fost tradus în mod eronat prin *Römisches Kaiserreich*, în loc de *Lateinisches Kaiserreich*!) și stabiliți în centrele din zona gurilor Dunării.

Sabine Rieckhoff-Pauli (*Die ethnische Deutung aus der Sicht der Ur- und Frühgeschichte*) se preocupă de anumite aspecte ale atribuirii etnice ale culturilor preistorice. După o succintă prezentare a punctelor de vedere ale unor binecunoscuți teoreticieni, ca Gustaf Kossinna, Ernst Wahle și H. J. Eggers, autoarea ia în discuție identificarea nivelelor tirzii Hallstattiene din Europa Centrală cu cultura celților, precum și delimitarea zonelor ocupate de celți și germani pe baza informațiilor lui Caesar și a materialelor arheologice. Acestor probleme i-au fost dedicate în ultima vreme pertinente studii de către Rolf Hachmann, ale cărui păreri sint de altfel împărtășite și de autoare.

Victor Spinei (*Aspekte der politischen Verhältnisse des Gebietes zwischen Donau und Schwarzem Meer zur Zeit der Mongolenherrschaft (XIII—XIV Jahrhundert)*) înfățișează noul cadru politic conturat în teritoriul dintre Dunăre și Mare odată cu impunerea dominației politice a Hordelor de Aur. Sint relevante mai multe izvoare din care rezultă pozițiile dobândite de mongoli în nord-estul Peninsulei Balcanice în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în prima parte a secolului următor, colaborarea lor fructuoasă cu centrele genoveze; se apreciază că Bizanțul, deși nu a reușit să preia controlul politic la gurile Dunării, își menține pretențiile de dominație asupra acestor teritorii, amprenta civilizației sale rămânând pregnantă.

Ș. Rădulescu-Zoner (*Die Stellung der rumänischen Diplomatie gegenüber dem internationalen Schifffahrtsstatut auf dem Schwarzen Meer zu Beginn des 20. Jahrhunderts*) și-a consacrat studiul poziției diplomației românești față de statutul navigației pe Marea Neagră în anii premergători primului război mondial. Sint prezentate demersurile diplomatice ale României pe lângă marile puteri în favoarea asigurării navigației libere în Marea Neagră și prin Strimtori.

Alexandru Zub (*Le Maramureș dans la vision de N. Iorga*) prezintă sintetic modul cum s-a reflectat imaginea Maramureșului contemporan în opera lui Nicolae Iorga. În mod deliberat au fost avute în vedere îndeosebi notele de călătorie, conferințele și articolele cu caracter special și numai tangențial lucrările cu conținut strict de specialitate. Din studiul lui Al Zub reiese că fixarea rolului Maramureșului în orizontul politic și spiritual românesc s-a realizat din perspectiva largă cu care marele istoric îmbrățișa în mod obișnuit realitățile din spațiul carpato-dunărean. Observațiile de esență ale lui N. Iorga asupra persistenței nealterate a tradițiilor civilizației maramureșene și a apartenenței sale nemijlocite la cultura românească au fost de asemenea relevante în articol.

Pe linia unor statornice preocupări, încununată de rezultate remarcabile, se înscrie studiul lui Dumitru Protase (*La population daco-romaine en Transylvanie et dans le Banat*) (*depuis l'abandon de la Dacie jusqu'à la venue des slaves*) privind continuitatea populației daco-romane din Transilvania și Banat în cursul secolelor IV—VI, o sinteză a principalelor rezultate ale cercetărilor arheologice din ultimele două decenii. Prezența elementului daco-roman în Dacia intra- și extracarpatică este documentată atât prin descoperirile de așezări și necropole, cât și printr-un bogat fond numismatic.

În domeniul literaturii volumul cuprinde studiile datorate lui C. Wentzlaff-Eggebert (*Les innovations métriques de Platen et l'originalité du sonnet émines-cien*), Iliana Grigorovici (*«La trilogie de la connaissance» et les prémisses d'une herméneutique roumaine*), Klaus-Henning Schroeder (*J. F. Neigebaur in Rumänien (1843—1845)*), M. Zamfir (*Le motif de la mer chez Lucian Blaga*) și Horst Fassel (*Die Dobrodscha und das Schwarze Meer in den Berichten deutscher Donau-reisender des 19. Jahrhunderts*).

Cea de-a treia diviziune a publicației, dedicată lingvisticii, reunește contribuțiile lui Eugen Coșeriu (*Rumänisch und Romanisch bei Hervás y Panduro*), Ivan

Petkanov (*L'élément roumain dans les langues balkaniques*), Peter Wunderli (*Au sujet de l'article roumain: affixation, détermination ou «position»?*), P. Lăzărescu, N. Saramandu (*Les parlers de la Dobroudja dans le cadre du daco-roumain*), N. Saramandu (*Die Aromunen in der Dobrudscha und ihre Mundart*), Jacques Goudet (*La romanité orientale: considérations méthodologiques*), Jean-Claude Bouvier (*Orientalité ou hyper-romanité du roumain?*) și Momcilo D. Savic (*Eine Besonderheit des Rumänischen unter den romanischen Sprachen — Das Fehlen der Zeitenfolge*).

În ceea ce privește articolele din sfera etnografiei, ele sînt datorate lui Petru Caraman (*L'ethnographie Cantemir et le folklore du proche-Orient*, partea a 2-a), Nedret Mamut (*L'image de la mer dans les poèmes turcs pré-islamiques*), Dumitru Pop (*Das Motiv der «Geplünderten Sennhütte» und die Folklore in Maramureș*) și G. Mocanu, C. Oehler (*Maramuresch — Land einer alten Holzbaukunst*).

Simpla enumerare a studiilor inserate în cel de-al treilea număr al „Daco-romaniei” dovedește preocuparea împlinită a redacției de a-l ancora în actualitatea științifică contemporană. Ar fi de dorit ca editorii să-și concentreze eforturile pentru ca periodicitatea apariției acestei publicații, care s-a angajat ferm pe linia reliefării unor importante probleme ale științei și culturii românești, să fie asigurată și în continuare.

Victor Spinei

Suceava. Anuarul Muzeului Județean, IV, Suceava, 1977, 400 p.

După o întrerupere de patru ani, publicația Muzeului județean din Suceava își reia cursul, cu promisiunea de a apărea anual. Ceea ce caracterizează noul tom — și sperăm că aceasta va rămîne caracteristica definitivă și a viitoarelor tomuri — este ancorarea în istoria colțului de țară pe care îl reprezintă; este, adică, o publicație menită să valorifice studiile referitoare la trecutul județului Suceava, cu oamenii, locurile și faptele sale. Dealtfel, acest lucru este subliniat și de dr. Mircea Mușat, în *Cuvîntul înainte* cu care se deschide volumul. La rubrica *Aniversări*, Octav Monoranu și Mihai Iacobescu dau articolul *Independența, — o aspirație vitală și o permanență în istoria românilor*, expunere sintetică, pornind de la geto-daci pînă în zilele noastre. Nu s-ar putea vorbi de „contopirea daco-geților cu romanii” (p. 10), întrucît purtătorii civilizației romane în Dacia nu au fost romani „pur-sînge”, iar romanizarea geto-dacilor nu trebuie privită ca un fenomen etnic, ci doar ca unul cultural. Este vorba, adică, de adoptarea unui întreg mod de viață, nou, superior celui de pînă atunci, în spațiul carpato-dunărean — sau, după precizarea care nu ni se pare lipsită de rost, carpato-danubiano-pontic. Profilul etnic și cultural al poporului care intră în istoria europeană sub numele de *valahi* a rămas atît de bine stabilit, atît de profund atașat romanității orientale, încît nici un neam migrator, oricît de însemnate urme a lăsat în istoria noastră, și nici o stăpînire străină, oricît de îndelungată și iscusită în tentative de perversire sufletească, nu au reușit să-l modifice. Aceasta a fost una din cele mai mari victorii ale poporului român — cîștigată în afara cîmpurilor de bătaie! — cheazăși păstrării unității sale, în ciuda îndelungatei viețuiri separate prin granițe politice.

Vasile Miron prezintă o serie de *Mărturii documentare privind contribuția județului Suceava la dobîndirea Independenței de stat a României*. Documentele înfățișează, în limbajul oficial, arid, sec, al cifrelor, statisticilor, rapoartelor, contribuția pe care vechiul județ Suceava (partea neinclusă în Imperiul habsburgic, cu capitala la Fălticeni) a dat-o, în bani, alimente, muncă și, mai ales, în vieți omenești, în războiul din 1877.

Momente ale răscoalei din 1907 în județul Suceava. Ecouri în Bucovina, prezintă Octav Monoranu și Ioan Cocuz. Pe baza unor documente de arhivă, este schițată întîi amploarea acestor mișcări, în partea a doua a articolului fiind prezentat ecoul lor în rîndul românilor bucovineni. Se semnalează, chiar, cazuri de țărani bucovineni trecuți în regat pentru a-și ajuta frații. Teamă autorităților imperiale de a nu se trezi în fața unor mișcări similare este evidentă; în timp ce presa de limbă germană acuza pe țărani români și arunca insulte grele po-

porului român, iarul „Voința națională” din Cernăuți răspundea cu curaj, arătând că adevărații instigatori nu sînt gazetele și cărturarii, ci „foamea și nevoia”.

Bogata rubrică *Studii de istorie* începe cu prezentarea unor *Noi descoperiri de topoare de silex din județele Suceava și Neamț*, semnată de Dragomir Popovici; Mircea Ignat aduce noi *Contribuții numismatice la istoria dacilor din nordul Moldovei în secolele II—III e.n.* (avînd, în anexă, un util catalog al descoperirilor, vechi și noi, de monede antice în județul Suceava); Nicolae Ursulescu analizează *Concepția lui Dimitrie Onciul referitoare la formarea poporului român, în lumina actualelor cercetări despre complexul cultural de tip Dridu*; M. D. Matei și Emil I. Emandi comunică unele *Observații asupra stratigrafiei curții domnești de la Suceava*, precizînd existența unei vechi construcții de lemn, înlocuită treptat cu construcții de piatră; o cercetare care ar trebui adîncită și extinsă la toate cazurile similare aparține lui Emil I. Emandi, *Observații de geografie istorică privind ocolul orașului Suceava*, cu concluzii de preț pentru înțelegerea atît a formării ocoalelor, cît și a apariției orașelor („...o serie de sate, care ascultau de acest centru încă înainte ca Suceava să devină oraș...”, p. 121). Lazăr Ureche, prezintă *Situația învățămîntului românesc din Bucovina în perioada administrației militare austriece (1775—1786)*. Lui Mihai Iacobescu îi datorăm cîteva pagini de observații pertinente despre *Dimitre Onciul și filozofia istoriei*. Rubrica *Studii de istorie* se încheie cu două studii de istorie contemporană: Ioan Cocuz, *Aspecte ale luptei maselor populare din județul Suceava, conduse de Partidul Comunist Român, pentru refacerea economică (1944—1947)* și Petru Rușșindilar, *Contribuția organizațiilor P.C.R. din județul Suceava la înfăptuirea actului istoric al naționalizării din iunie 1948*.

La rubrica *Din istoria culturii sucevene*, semnează Ion Negură (despre *Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina*), Mihai Cărăușu (despre *Simeon Florea Marian*), Mihai Lazăr (despre preocupările culturale ale „Revistei politice”, apărută la Suceava între 1886—1891 și 1910—1911), Eugen Dimitriu (despre *Perioada fălțiceneană a pictorului Aurel Băeșu*), Nicolae Cîrlan (pe marginea unor manuscrise ale lui Labis), Marina Ileana Sabados (despre *Colecția sculptorului Ion Irimescu, de la Fălțiceni*) și Octavian Nestor (despre *Valori etnice în estetica liricii de dor din Bucovina*).

Trei articole alcătuiesc rubrica *Documente*; Eugen Dimitriu prezintă un obiect straniu, aflat în Muzeul Fălțiceniilor — coarne pentru pedepsirea robilor — și reproduce scrisoarea celui care, în 1916, a dăruit acest obiect; Paul Leu aduce două *Mărturii inedite despre Berta Gorgon*, muza lui Ciprian Porumbescu; tot Eugen Dimitriu reproduce trei scrisori ale lui O. Tafrali către V. Ciurea (două din ele referitoare la inscripțiile gotice găsite la Bunești, lîngă Fălțiceni).

O bună prezentare a vieții și a operei lui I. Nistor semnează Mihai Iacobescu, la rubrica *Medaliaone*; în aceeași rubrică, Nicolae Ursulescu evocă pe T. V. Ștefanelli. Următoarea rubrică, de *Muzeologie*, prezintă activitatea de opt decenii a Muzeului din Suceava (articol de Alexandrina Ignat) și cea a Muzeului „Ciprian Porumbescu” (de Floarea Parascan). La rubrica *Note*, e înfățișată o unealtă neolitică (Vasile Chirica și Marcel Tănăsache, *Un brăzdar de plug din corn de cerb descoperit la Dolhasca*). Cîteva piese dintr-un cimitir medieval de la Suceava, datînd din a doua jumătate a veacului XV, prezintă Paraschiva Victoria Batariuc. După cronică *Săpăturilor arheologice în județul Suceava (1972—1976)*, semnată de Nicolae Ursulescu și Mircea Ignat, rubrica *Din viața muzeelor sucevene*, cuprinde informații despre activitatea instituțiilor muzeale de la Fălțiceni, Mălini, Rădăuți și Vatra Dornei. Volumul se încheie cu prezentarea unor colaboratori ai Muzeului din Suceava, semnată de Ileana Șutac; este vorba de Octavia Lupu-Morariu, Petru Comarnescu, Ion Vicoveanu, Ion Negură, Maria și Mihai Cărăușu, Silvia Bălan și Dumitru Filip.

După cum se vede, un sumar foarte bogat (35 de titluri!) și variat cuprinzînd studii, articole și note redactate îngrijit și cu dragoste pentru toate strădaniile înaintașilor. Urînd viață lungă și fără alte întreruperi anuarului *Suceava*, exprimăm dorința de a se căuta o soluție grafică mai estetică pentru copertă și de a se îmbunătăți calitatea reproducerilor fotografice.

Ștefan S. Gorovei

Banatica, IV, Reșița, 1977, 523 p.

Despre ultimul număr al publicației reșițene, apărut în anul celebrării centenarului independenței de stat a României, fapt care-i conferă un caracter omagial, subliniat dealtfel în nota introductivă, se poate afirma, dintru început, că reprezintă o realizare distinctă în peisajul atât de divers al tipăriturilor muzeale. Prin tematica abordată, care ia în studiu subiecte dintre cele mai importante, reclamate cu acuitate de istoriografia contemporană, *Banatica* depășește caracterul regional al publicațiilor asemănătoare, înscriindu-se printre tipăriturile de largă circulație, care interesează, în egală măsură, atât pe specialist cât și pe cititorul dornic să cunoască istoria patriei.

Fixându-și o structură tematică ce s-a constituit, treptat, într-un adevărat deziderat programatic, *Banatica* ni se relevă, cu fiecare număr, ca o reușită notabilă la descifrarea trecutului istoric, înscriindu-se în aria cercetărilor întreprinse în ultimii ani în vederea elucidării principalelor aspecte ale istoriei României. Ne întrebăm, și de această dată, dacă un sumar atât de judicios alcătuit nu ar deveni mai complet, și deci mai interesant, prin introducerea unei rubrici de *recenzii și note bibliografice* și a alteia privind *viața științifică*. Nu mai readucem în discuție argumentele, întrucât asemenea rubrici sînt unanim acceptate și reclamate chiar de toate revistele și publicațiile de istorie, care se adresează, în primul rînd, poate, cititorului mai puțin avizat asupra realizărilor istoriografiei românești și a cercetătorilor bănățeni.

Prima rubrică, intitulată *Epoca străveche*, însumează în paginile afectate ei șase articole și note referitoare la urmele de locuire din peșterile de pe Valea Nerei, la săpăturile de salvare întreprinse pe Valea Timișului, precum și la Stenca Liubcovei, fiind în același timp prezentate trei culturi de la Pescari. Se impun a fi remarcate studiile: *Periodizarea culturii Vinča în România* (Gh. Lazarovici) și *Considerații preliminare asupra ceramicii de tip Mureș* (T. Soroceanu).

Perioada romană și postromană este ilustrată de studii semnate de N. Gudea, Ovidiu Bozu, Octavian Răuț, Richard Petrovsky și Doina Benea, care insistă asupra următoarelor probleme: existența sanctuarului mithriac de la Pojejena, drumurile romane în Banat și prezența unor ateliere de olărie în aceeași zonă geografică.

Rezultatele investigațiilor din domeniul *Istoriei medii* sînt deosebit de interesante, conferind acestei rubrici un loc aparte în sumarul volumului. Studiile privitoare la această epocă sînt: *Transilvania și Banatul în secolele VI—IX* (Mircea Rusu), *Locuirea feudală timpurie de la Gornea-Tărmuri* (Ilie Uzum), *Problema instaurării dominației otomane asupra Banatului Lugoșului și Caransebeșului* (Cristina Feneșan-Bulgaru), *„Reglementarea” din 1693 a comitatului Severinului* (Costin Feneșan), *Informații privind mineritul și metalurgia de la Sasca în doua jumătăți a secolului al XVIII-lea* (Costin Feneșan, Volker Wollmann) și *Informații privind pregătirea celei de a treia călătorii a lui Iosif al II-lea în Banat* (Mihail P. Dan, Costin Feneșan).

Istoria modernă și contemporană este reprezentată de studii și comunicări semnate de Grigore Ploșteanu, Gelu Neamțu, Gheorghe Naghi, Viorel Faur, Vasile Dudaș, Gheorghe Ruja, Ludovic Báthory, Constantin Brătescu, Liviu Groza și Virginia Ardelean. Aspecte deosebite, care se cuvin a fi subliniate, tratează următoarele studii: *Bănățenii — susținători ai războiului pentru cucerirea independenței* (V. M. Zaberca), *Ecouri ale răscoalei țărănești din anul 1907 în județul Caraș-Severin* (I. Popa, Gh. Jurma) și *Naționalizarea societății „Reșița” și implicațiile ei politice (1920—1923)* (Gh. I. Florescu). De o deosebită valoare informațională sînt documentele publicate de Al. Porțeanu, provenite din arhivele Consiliului Național Român Caransebeș, care evidențiază rolul acestei regiuni în lupta pentru desăvîrșirea unității naționale.

Ultimele două rubrici: *Cronica arheologică și repertorii* și *Istoria artei și a culturii*, cuprinzătoare și diverse, îmbogățesc aria problematică a acestui volum, adăugîndu-se, ca o împlinire firească, unei publicații ce se vrea și reușește, cu fiecare apariție, să se impună ca o contribuție substanțială în domeniul cercetării istorice. Cel de al patrulea tom al *Banaticii* se remarcă, la fel ca și celelalte, atât prin probitatea științifică profesată de toți colaboratorii săi, cât și prin sfera deosebit de cuprinzătoare a preocupărilor acestora.

Gh. I. Florescu

Carpica, VIII, Bacău, 1976, 355 p.

Al VIII-lea volum al publicației Muzeului de Istorie și Artă din Bacău se înfățișează cu un număr de 19 studii și articole, din care 17 sînt grupate în rubrica *Arheologie-Istorie*, iar cîte unul formează rubricile *Etnografie* și *Muzeografie*. Unele lucrări privesc istoria veche a județului Bacău; ele aduc nenumărate contribuții de ordin arheologic și numismatic la cunoașterea vieții pe acele meleaguri din cele mai vechi timpuri. Astfel, la Vermești (Comănești), săpăturile arheologice au identificat o așezare neo-eneolitică; mărturiile aparținînd culturii Criș le înfățișează Dan Monah, în prima parte a raportului *Sondaajul de salvare din așezarea neo-eneolitică de la Vermești-Comănești*. Viorel Căpitanu prezintă *Noi descoperiri de topoare din aramă și bronz în județul Bacău*. O notă despre *Săpăturile de salvare de la Tarnița (comuna Oncești, județul Bacău)* este semnată de Silvia Antonescu, iar alta, despre *Cercetări arheologice la Dudești*, de către Mioara Turcu (dar care este rostul unui articol despre Dudești de pe Dimbovița în anuarul Muzeului băcăoan? !). Într-un studiu de sinteză, Viorel Căpitanu înfățișează însemnătatea unei „dava” de pe Siret — *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcățiu (județul Bacău)* — relevînd legăturile ei cu coloniile pontice și, prin acestea, cu lumea mediteraneană. Două contribuții numismatice sînt semnate de Victor Bobi (*Tezaurul monetar roman de la Minăstioara-Fitionești*) și Virgil Mihăilescu-Bîrliba (*Tezaurul de denari romani de la Rîpile*). Viorel Căpitanu prezintă și *Necropola daco-carpică de la Săucești, județul Bacău*. *Săpăturile de salvare din așezarea prefeudală de la Lespezi-Homocea* sînt descrise de Ioan Mitrea.

De un deosebit interes sînt rezultatele săpăturilor arheologice de la Bacău, publicate de Al. Artimon și I. Mitrea (*Așezarea medievală din secolele XIV—XV de la curtea domnească-Bacău*); ele au scos la iveală urme ale așezării de la sfîrșitul sec. XIV și începutul celui următor, cu multă ceramică, obiecte metalice și monede. De același interes sînt *Contribuțiile arheologice la istoria Adjudului (sec. XIV—XVII)*, semnate de Al. Artimon; „oppidum Egydhalm” e menționat la 1433 (e vorba de Adjudul vechi), iar cercetările de acum arată — cum era și de așteptat — că așezarea era, la sfîrșitul sec. XIV, „într-o fază de tranziție spre un centru orașenesc” (p. 239). Articolul lui Ioan Ciută despre *Indeletniciri apicole în Moldova feudală, cu privire specială asupra zonei Bacăului (sec. XIV—XVIII)*, scoate în evidență însemnătatea acestor străvechi indeletniciri.

Alături de toate aceste studii și articole, alcătuite cu seriozitate și spirit de răspundere, într-o manieră științifică, ilustrînd preocupările constante ale autorilor, cel semnat de Adrian Vătămanu, despre *Logofătul Luca Stroiici*, face o notă absolut discordantă. Autorul nu stăpînește izvoarele și chiar pe acelea care îi sînt cunoscute le interpretează cu vădită lipsă de spirit critic și simț istoric. Textul întreg e redactat așa cum nu s-ar putea admite nici pentru o lucrare de seminar, cu afirmații nefondate, trimiteri neștiințifice etc. Iată o asemenea „perlă”: „Originea familiei lui Luca Stroiici se pare că trebuie să o căutăm în sudul Dunării, printre românii macedoneni, care s-au strămutat în număr destul de mare în nordul Dunării, mai ales cînd voievozii români din Țara Românească și din Moldova intrară în legături de încuscrire cu voievozii sirbi” (p. 255); ideea originii sud-dunărene a Stroiicilor revine cîteva pagini mai încolo, reformulată astfel: „Înșușitul nume de Lupu la botez, cu care e citat în documente, ne duce la numele de botez utilizate la românii macedoneni pe atunci ca și mai tîrziu” (p. 260). Impecabilă logică, negălată decît de contorsionarea frazei: urmînd această logică, trebuie să admitem că toți boierii moldoveni și munteni numiți, din botez, Lupu, aveau origine sud-dunăreană!!! Ce face, însă, autorul, cu Lupu Prăjescu, al cărui neam urcă, în Moldova, pînă la 1393, cu Lupașcu Bucium, mort în lupta de la Fînta (1653), cu Lupașcu Hașdeu — toți în secolul XVII — cu Lupul Tăutu și Lupul Morțun, în secolul XVIII, ca să nu amintim decît cîteva cazuri?! Iată o teorie întregă, născută din afirmația necontrolată și negîndită a unui autor improvizat, căci, urmînd logica dumisale, toate familiile enumerate mai sus ar trebui să fie socotite de origine sud-dunăreană. Ar fi interesant de cunoscut părerea lui Adrian Vătămanu și asupra altor nume de botez folosite în Moldova medievală, precum Ursul, Sîrbca, Greaca, Armanca etc. Ce de-a teorii cu privire la originea atîtor neamuri boierești! Textul e plin și de formulări gă-

unoase, ca acestea : „Luca Stroici se atestă pe sine însuși“ (p. 239), sau „inimosul și distinsul logofăt“ (p. 262). Nu sînt foarte rare inadvertențele istorice : originea...evreiască a lui Aron Tiranul (p. 260) ; „crima“ lui Teodosie Barbovschi (p. 260) ; act scris în românește, cu litere latine, la sfîrșitul sec. XVI (p. 259) ; „episcopul [pesemne : episodul — n.n.] pronunțării rugăciunii „Tatăl nostru“ în limba română de către Luca Stroici, deși serviciul religios se desfășura în biserică în limba slavonă“ (p. 257) etc., etc. Nume stîlcite — Ieremie Movilă, Petru Șchiopu, Coarțeș (în loc de Ieremia, Șchiopul, Scoarțeș). Activitatea diplomatică a lui Luca Stroici nu e analizată, deși documentele cunoscute îngăduie aceasta ; nici rolul său în ctitorirea mănăstirii Dragomirna nu e cunoscut lui Adrian Vătămanu, după cum nu știe nici faptul că Stroici a fost înmormîntat la Dragomirna (ambele informații se află în notele memorialistice ale lui Petru Movilă). Într-un cuvînt, studiul respectiv nu-și află locul într-o publicație serioasă, cum e cea a Muzeului din Bacău. Dar — așa cum se precizează în nota de pe ultima pagină — „Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor“.

Liviu V. Filimon semnează un articol despre *Idei psihologice în opera lui Dimitrie Cantemir*, iar Ioan Murariu — despre *Raporturile economice dintre Moldova și Imperiul otoman între anii 1774 și 1829. Cîteva date istorice despre satul Odohești (județul Bacău)*, pe marginea unui document din 1840, prezintă Elena Artimon, iar Georgeta Popovici, selectînd fragmente dintr-un manuscris inedit, semnează articolul *Anul 1877 reflectat în memoriile învățătorului Vasile Iftimiu*.

Un articol de etnografie — *Evoluția portului mocanilor din Glăvănești-Bacău*, de Dorinel Ichim — și unul de muzeografie — *O contribuție originală a Muzeului de artă din Bacău la practicile animației culturale*, de Doina Bujor — încheie seria materialelor care alcătuiesc volumul VIII al anuarului *Carpica*.

Ștefan S. Gorovei

CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Scurtă istorie a românilor pentru tineret indeosebi*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 424 p. + ilustrații.

Intenția celor doi autori de a scrie o istorie „pentru tineret indeosebi“ se dovedește de bun augur, amintind preocupări similare din epoca Regenerării cînd, ca și astăzi, trecutul devenise imbold înălțător pentru construcția României noi ; adresîndu-se tinerei generații ei au avut certitudinea sensului angajat și util al cunoașterii istoriei în opera de înflorire a patriei la care cetățenii de mîine își vor aduce contribuția. Iată de ce ni se pare justificat să consemnăm și să apreciem un asemenea act editorial.

Mai mult decît *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, sinteza de dimensiuni, proiectată în opt volume, sau decît scrierea în formă de compendiu, într-un singur volum, cartea împlinește năzuința părintelui și fiului, statornici colaboratori, de a cuprinde, într-o formă cît mai analitică, episoadele majore ale trecutului nostru. Într-o asemenea perspectivă, autorii au insistat asupra cîtorva din coordonatele cele mai semnificative : vechimea, romanitatea, unitatea, continuitatea poporului român ca și participarea sa la istoria, la cultura și la civilizația universală.

Un capitol introductiv (*Pămîntul românesc*) fixează cadrul natural-geografic al țării, fiind precizată înrîurirea lui „în bine și în rău“ asupra istoriei românilor. Restul capitolelor parcurg, în succesiunea logică a evenimentelor, întregul trecut al poporului român, din epoca preistorică pînă în etapa actuală a României socialiste. Momentele de seamă ale acestei evoluții își găsesc o tratare corespunzătoare în capitole distincte : *Străvechi așezări omenești ; Strămoșii noștri, dacia sau geții ; Sinteza daco-romană ; Daco-romanii și românii în mileniul migrațiilor ; Intemeierea Țării Românești și a Moldovei. Voievodatul Transilvaniei. Statul dobrogean ; Istoria politică a țărilor române în secolele XIV—XVIII ; Țările române în secolele XIV—XVIII : realități economice și sociale ; Cultura țărilor române în secolele XIV—XVIII ; Epoca renașterii politice românești. Lupta*

pentru realizarea statului național unitar (1821—1918); *România în anii 1918—1939*; *România în al doilea război mondial. Insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944*; *România construcției socialiste, 1944—1976*.

Din titlurile de mai sus se desprinde maniera remarcabilă în care autorii au reușit să sintetizeze bogata noastră istorie, într-un număr relativ mic de capitole și vehiculând cunoștințe esențiale pentru cunoașterea trecutului național. Semnalăm, apoi, atenția mult sporită pentru istoria contemporană și îndeosebi pentru istoria României în anii socialismului. Cuprinzând substanțiale referințe bibliografice, *Scurta istorie* reprezintă astfel un îndreptar valoros pentru cunoașterea unor probleme generale legate de istoria poporului român. O listă cronologică stabilește, în mod sintetic, succesiunea instituțiilor politice și a tuturor conducătorilor pe care poporul român i-a avut în decursul istoriei sale.

Stilul simplu și concis ca și grupajul bogat de ilustrații fac lectura plăcută și atractivă.

În ansamblu, munca prin care autorii și-au clădit ultima lor sinteză vădește pasiune pentru istorie și scrierea ei, dorința lor de a face din cunoașterea trecutului un bun în slujba tuturor cetățenilor patriei.

Ștefan Lemny

ȘTEFAN PASCU, LIVIU MAIOR, *Culegere de texte pentru istoria României*, București, Ed. didactică și pedagogică, vol. I, 1977, 326 p.

Apariția acestei lucrări se înscrie pe linia amplului proces de modernizare a învățământului care a cuprins toate disciplinele, implicit istoria. Dealtfel editarea acestei culegeri de texte nu reprezintă un fapt singular, ci este continuarea unei frumoase tradiții a istoricilor clujeni, materializată și prin alte lucrări de acest gen dintre care amintim doar pe cea mai recentă, *Culegere de texte pentru istoria universală*, redactată de un colectiv sub conducerea prof. univ. Camil Mureșan.

Considerăm că această crestomație a academicianului Ștefan Pascu și a lectorului universitar Liviu Maior corespunde în întregime dublului scop, informativ și formativ-educativ pe care îl are istoria în cadrul disciplinelor de învățământ. Textele selectate cu multă acribie de către autori urmăresc diacronic și tematic istoria poporului român de la primele mențiuni în izvoarele antice și pînă în 1918 la realizarea statului național unitar. Ele contribuie la formarea unei gândiri materialist-dialectice înfățișînd cititorilor faptele așa cum s-au petrecut în realitate. Odată depășit acest prag gnoseologic se trece la cea de a doua treaptă a selecției axiologice și apoi a formării convingerilor juste despre devenirea societății, în fond scopul principal al disciplinei istorice în sistemul nostru de învățământ.

Culegerea de texte pentru istoria României cuprinde aproape 250 de izvoare sau fragmente de izvoare, cele mai importante și mai semnificative din istoria noastră veche, medievală și modernă, urmînd ca un al doilea volum să cuprindă evenimentele din istoria contemporană. Cum era și firesc spațiul cel mai întins din culegere, aproape jumătate îl ocupă textele de istorie modernă, urmînd cantitativ, cele de istorie medievală și veche. Desigur, cînd s-a făcut această repartizare s-a avut în vedere și structura manualelor școlare dar și cuantumul izvoarelor pe care le avem pentru fiecare epocă istorică; mai puține pentru cea veche și medievală mult mai numeroase pentru cea modernă și contemporană.

Pentru istoria veche a țării noastre avem relativ puține știri scrise. Cu toate acestea autorii au reușit printr-o judicioasă selecție a textelor narative și epigrafice să prezinte într-o lumină cit mai apropiată de realitate, complexe fenomene ale istoriei noastre antice. Textele selectate se opresc asupra a trei teme: dacii și civilizația lor, continuitatea populației daco-romane după părăsirea Daciei de către Aurelian și formarea poporului român, și populația autohtonă și popoarele migratoare în perioada prefeudală. Pentru a reda aceste momente cruciale din istoria neamului, au fost alese cele mai importante pasaje din scrierile antice și manifestările epigrafice ale epocii, începînd cu Hellanicos și Herodot.

Poate că, pentru această perioadă era bine dacă erau incluse și unele versuri ale exilatului Ovidiu din perioada sa tomitană când a trăit printre geți și care în *Tristele* și *Ponticele* dă unele știri interesante referitoare la strămoșii noștri. De asemenea, nu trebuia omis nici pasajul din Eutropius în care se vorbește de colonizarea Daciei, (cf. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, București, vol. II, p. 37). În ceea ce privește pasajul din *Arta militară* a lui Mauricius, socotim că nu acesta este cel mai semnificativ (cf. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. II, p. 561 și 563). Ar mai fi de remarcat că pentru această epocă textele nu urmăresc întotdeauna strict cronologic desfășurarea evenimentelor. Astfel, conținutul inscripției din Dionysopolis în care se vorbește despre Burebista este plasat înaintea pasajelor care vorbesc despre expediția lui Alexandru Macedon împotriva daco-geților din anul 335 î.e.n. și a lui Lisimah împotriva lui Dromichaetes din anii 300 î.e.n. și 292 î.e.n., sau informațiile lui Iordanes în care descrie pe daci în timpul lui Deceneu preced pe cele a lui Strabon referitoare la daco-geții din vremea lui Burebista.

Pentru epoca feudală textele sînt mult mai numeroase și mai variate, ilustrînd cronologic teme ample din istoria noastră medievală; formarea statelor feudale, lupta antiotomană, momentul Mihai Viteazul, principalele frămîntări sociale și politice din sec. XVII—XVIII, instaurarea dominației habsburgice în Transilvania și a domniilor fanariote în Moldova și Țara Românească, lupta românilor transilvăneni pentru drepturi sociale și politice etc. Textele selectate de autori exploatînd o gamă largă de izvoare reușesc să redea imaginea reală a evoluției societății românești. Pentru reliefaarea evenimentelor și fenomenelor s-a făcut apel atît la izvoarele narative externe (bizantine, maghiare, turcești, poloneze, etc.), cît și la istoriografia românească începînd cu Grigore Ureche și continuînd cu Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Ion Neculce, Radu Popescu pînă la corifeii Școlii ardelen. Dar pentru înfățișarea cît mai veridică a realității s-a recurs la documentele de cancelarie ale vremii, tratate, diplome, scrisori, etc., ceea ce reprezintă pentru cititorii nespecialiști o deschidere spre largul cîmp de investigare al științei istorice.

Deși istoria Transilvaniei este bine reprezentată în această culegere de texte totuși considerăm că marile probleme ale sec. al XVIII-lea transilvănean nu sînt suficient conturate; nu se pomeneste nimic despre unirea religioasă de la 1700 care a avut adînci reverberații în conștiința românilor transilvăneni, nu este redat mai pe larg programul mișcării de emancipare socială și națională declanșat de Inochentie Micu și continuat cu *Supplex-ul* pentru a se putea face o comparație cu programul revoluției de la 1848 și memorandumul din 1892, urmărindu-se în acest sens evoluția programului și a argumentărilor.

Epoca modernă cum era și firesc, ocupă locul cel mai întins din crestomație. Textele alese surprind în chip strălucit cele mai de seamă evenimente ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, care cuprind momente cheie din istoria poporului nostru: unirea Moldovei cu Țara Românească, recucerirea independenței la care se adaugă alte momente semnificative ca: revoluția lui Tudor Vladimirescu, revoluția de la 1848, cristalizarea mișcării muncitorești și crearea primului partid al muncitorilor la 1893, răscoala țăranilor din 1907, reorganizarea Partidului Social Democrat, România în primul război mondial, desăvîrșirea unității naționale etc. Desigur, pentru epoca modernă nu se pune problema lipsei sau rarității izvoarelor ca pentru epoca veche și chiar medievală; acum un rol de seamă, pe lîngă celelalte categorii de izvoare, îl are apariția presei unde sînt consemnate evenimentele epocii. Dar deși perioadei moderne îi este consacrată jumătate din crestomație întîlnim și aici cîteva evenimente peste care s-a trecut prea repede. Astfel mișcărilor premergătoare revoluției de la 1848 le sînt acordate puține rînduri, din lipsurile evidente trebuind menționat memoriul „cîrvarilor” din 1822, redactat de Ionică Tăutu și care este primul proiect de constituție. Nu a fost inclus nici programul revoluției de la 1848 din Moldova ceea ce nu permite realizarea unei comparații între programele revoluției desfășurate în cele trei țări române și urmărirea radicalizării programului revoluționar. Nici reformele realizate de Alexandru Ioan Cuza nu sînt înregistrate cu excepția proclamației către sătenii clăcași prin care le aduce la cunoștință legea rurală.

În concluzie, putem spune că această lucrare umple un gol în literatura istorică și mai ales didactică, lucru pe care ni l-a confirmat epuizarea ei imediată. Meritul lucrării constă în faptul că pentru prima dată în literatura de specialitate sînt înmănușiate într-un volum o categorie largă de izvoare ceea ce permite urmărirea evoluției societății românești din cele mai vechi timpuri pînă în epoca contemporană, sporind în același timp lectorilor gradul de comprehensiune al proceselor istorice.

Liviu Burlec

* * * *Țara Moșilor, Studii, articole, comunicări.* I, Abrud, 1974, 212 p.; II Alba Iulia, 1977, 272 p.

Larga mișcare pentru valorificarea istoriei locale, pe care o cunoaște ultima perioadă, a adus cu sine cîteva apariții editoriale interesante, care ilustrează potențialul sporit al mișcării istoriografice românești, rezervele încă mari existente la nivelul județelor. Cantonele în jurul problematicii locale, aceste cercetări se impun atenției specialiștilor prin aportul documentar prețios pe care îl aduc, prin informația inedită în cea mai mare parte, prin viziunea, aproape generală, de a integra fenomenul de istorie locală, istoriei naționale de ansamblu. Contribuțiile muzeelor, caselor de creație, ale filialelor județene ale Societății de științe istorice și filologice sau ale Casei corpului didactic încorporează istoriografiei marxiste românești un evantai larg de cercetări, începînd de la istoria veche pînă la istoria zilelor noastre, de la contribuțiile monografice la reconstituirea biografică a unor personalități ale istoriei locale. În această largă mișcare de cercetare și popularizare a istoriei locale în ultimii ani s-a impus, printr-o activitate bogată, subfiliala Abrud-Cimpeni a Societății de științe istorice și filologice, editor al cunoscutelor, deja astăzi, volume *Țara Moșilor*.

Primul volum (Abrud, 1974) este deschis de studiul sinteză al acad. Ștefan Pascu, *Însemnătatea istorică a Munților Apuseni în lupta de eliberare socială și independența națională a poporului român*, zonă care a constituit teatrul de manifestare a unor evenimente de excepțională importanță în istoria poporului român, în lupta pentru emancipare socială și națională.

Un grupaj de studii sînt consacrate momentului Horea (Dumitru Braharu, Titus Furdul, Nicolae Edroiu), aducînd noi contribuții la cunoașterea răscoalei, a personalității lui Horea sau la istoriografia problemei. Revoluției române de la 1848—1849 îi sînt dedicate studiile lui Iosif Kovács, despre activitatea lui Bălcescu pentru colaborarea româno-maghiară, ale lui Alexandru Matei, Dumitru Braharu și Ioan Leric, privind personalitatea lui Iancu și receptarea ei în istoriografia română. Ecoul războiului pentru independența României în Țara Moșilor (N. Oprescu), evenimentele anului 1918 și cronicarul lor local Teodor Botiș (E. Botiș), lupta populației din acest teritoriu împotriva dictaturii militare-fasciste și pentru eliberarea României de sub ocupația fascistă (Dumitru Lupașcu, Gh. Taica), cercetări de istorie a învățămîntului (Remus Oniciu, Romulus Felea), a literaturii (Ioan Leric, Mihail Triteanu), istoria muzicii (Enea Borza), biografii (Aurel Decei, Teodor Ghițan, Gheorghe Bran, Onisim Filipoiu, Mihai Popa), folclor (Ioan Bogdan), toate conturează diversitatea preocupărilor istoricilor din zonă, constituind tot atîtea contribuții la o mai bună cunoaștere a acestui pămînt încărcat de tradiții și istorie.

Volumul II al publicației (Alba Iulia, 1977), oferă cititorului același evantai larg de probleme. Prefațat de lector univ. dr. Nicolae Edroiu, volumul se deschide printr-o semnificativă retrospectivă a unui deceniu de activitate a subfilialei Abrud-Cimpeni, care se poate rezuma în 300 de comunicări și referate în domeniul istoriei și filologiei, susținute în peste 33 de sesiuni și simpozioane. Cercetările de istorie aduc prețioase contribuții la o viitoare monografie a Abrudului sau Cimpeniului (Romulus Felea, Ion Lealiu), la mișcările cu caracter social desfășurate în zona munților Apuseni: în deceniul premergător răscoalei lui Horea (Costin Feneșan), răscoala lui Horea (Octavian Rotaru, Nicolae Edroiu), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Victor V. Mesaros). Sînt contribuții importante

și inedite la cunoașterea mai exactă a mișcărilor socială din această zonă cu tradiții revoluționare.

Un alt grup de scrieri se referă la tradițiile învățămîntului din zona Apusenilor, aducînd date noi despre organizarea școlilor, caracterul acestora, începuturi și realizări (Iacob Mîrza, Remus Oniciu, Vasile Harda, Marcel Știrban), la istoria habitatului (Sabin Belu), sprijinul acordat de populația românească din Apuseni războiului de independență (Ioan Pleșa, Octavian Rotaru), sau la evenimentele din toamna anului 1918 în aceste locuri (Gh. Iancu). Menționăm contribuțiile biografice consacrate unor personalități din această zonă (Coriolan Suciu — postumă, Teodor Ghițan, Romulus Felea, Titus Furdui) sau cercetările care depășesc cadrul local, abordînd teme care privesc istoria general românească (Iosif Kovács, Benkő Samuel, Alexandru Matei, Nicolae Rîșteiu). O mențiune deosebită facem pentru contribuțiile biografice privitoare la zona centrală a Țării Moților ale lui Norbert Fisch. Secțiunea istorie cuprinde și un studiu de metodică predării istoriei (Dumitru Lupășcu), unul de etnografie privind „Țirgul de fete” (Ion Bogdan).

Secțiunea filologie consacră cîteva studii interesante romanului *Geniu pus-tiu* al lui Eminescu, inspirat din timpul revoluției pașoptiste ardeleni, din lumea și personalitatea lui Iancu (Ioan Leric), raporturile lui Slavici cu moții (Mircea Span), centenarului Alexandru Ciura (Romulus Felea), ediției folosite de Petru Maior la traducerea din *Fenelon* (T. Furdui), sau contribuții documentare la biografia lui Ioan Pop Reteganul (Octavian Rotaru), la cunoașterea presei locale (Nicolae Steiu).

Alte studii dedicate folclorului (Romulus Felea) sau unor scriitori din partea locului (T. Furdui, E. Botiș) circumscriu armonios bogăția istoriei și culturii acestor locuri, merituos ilustrată de strădanile autorilor volumului.

Inițiativa valoroasă a subfilialei Abrud-Cîmpeni a Societății de științe istorice și filologice este un exemplu pentru potențialul și posibilitățile de care dispune mișcarea noastră istoriografică, pentru valorificarea tradițiilor istoriei locale în context național.

Desigur, există multe imperfecțiuni, o evidentă inegalitate în cadrul volumelor, de așteptat de altfel, dat fiind caracterul lor eterogen. De aceea se impune în viitor un interes sporit pentru metoda și tehnica de lucru, a utilizării notelor, o mai mare preocupare pentru uniformizarea acestora, bineînțeles mai mult spirit critic în utilizarea izvoarelor, în demonstrația științifică.

Cu atari îmbunătățiri volumele următoare pot intra definitiv în circuitul istoriografiei naționale.

Nicolae Bocșan

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA, INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA” BUCUREȘTI, INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” IAȘI, *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între Țările Române, vol. I (1222—1456), întocmit de acad. ȘTEFAN PASCU, CONSTANTIN CIHODARU, KONRAD G. GÜNDISCH, DAMASCHIN MIOC, VIORICA PERVAIN, București, Ed. Academiei R. S. R., 1977, 527 p.

Îndelung așteptat, acest prim volum, cu care se și inaugurează seria — de mult promisă — *D* a colecției *Documenta Romaniae Historica* însumează 342 documente ilustrînd relațiile dintre țările române pînă la 1456. Această limită superioară fixată de editori ni se pare potrivită: moartea lui Iancu de Hunedoara, începutul domniei lui Vlad Țepeș și ajunul domniei lui Ștefan cel Mare pot constitui, pentru fiecare din cele trei țări românești, cite un punct de reper.

Cuvîntul înainte, semnat de Acad. Ștefan Pascu, are menirea să evoce legăturile „permanente, neîntrerupte și multilaterale” care au existat între cele trei țări locuite de români. Aceste relații nu au fost, de altfel, decît reflexul firesc, logic, al unității poporului român, unite pe care nu a putut-o sfărîma sau dilua nici seculara existență în trei state diferite, nici vreo stăpînire străină. De la

începuturi, Carpații nu au separat pe românii ardeleni de cei extracarpatici, ci i-au unit — ca o „coloană vertebrală a corpului omenesc”. Viața economică, relațiile politice (uneori și alianțe dinastice) au marcat întotdeauna legăturile strînse dintre românii aflați de o parte și de alta a Carpaților, viața culturală și cea religioasă, mai ales, desfășurându-se într-un chip aproape unitar.

Ne-am fi așteptat ca, în câteva rânduri măcar, să se explice modul de alcătuire a acestui volum, criteriile de selecționare a documentelor, locul de păstrare a acestora etc.; altminteri, se poate pune întrebarea: în ce măsură scrisorile papale — de pildă, cele referitoare la episcopia Milcoviei — pot fi socotite acte care ilustrează relațiile dintre cele trei țări? Sau: cum se explică faptul că documentul din 30 ianuarie 1395 (nr. 81 din volum) se afla în 1951 la Arhivele Statului din Cluj, unde „astăzi nu se mai găsește la cota indicată”?

Aceasta e doar o simplă observație de metodologie, căci — să recunoaștem — scrisorile papale reflectă, fie și indirect (uneori și deformat), relațiile politice dintre cele trei țări românești și sînt cazuri cînd numai prin aceste scrisori se poate reconstitui faptul de istorie politică (de altminteri, așa de puțin distinct de cel de natură religioasă în mentalitatea medievală!).

Cu acest prim volum din *D.R.H.*, D, editorii lui ne pun la îndemînă documentele fundamentale pentru cunoașterea procesului de închegare statală în Țara Românească și în Moldova, de la diploma Cavalerilor Ioaniți, din 2 iunie 1247, pînă la diploma prin care Ludovic cel Mare a consemnat, la 2 februarie 1365, desprinderea Moldovei din sistemul politic angevin. Se publică pentru întia dată într-o colecție românească foarte multe documente (în întregime, în rezumate sau și cu scurte citate) aflate în arhive de peste hotare și care, pînă acum, trebuiau folosite după publicații străine, reviste vechi, colecții rare, cel mai adesea însoțite de comentarii într-o limbă care nu e tocmai la îndemîna istoricilor români. Grație volumului de față, avem adunate la un loc toate documentele prin care se poate urmări atitudinea lui Basarab I față de regalitatea maghiară, relațiile acestuia cu Vlaicu vodă, politica orientală a lui Sigismund de Luxemburg; bogat ilustrate sînt legăturile lui Mircea cel Bătrîn cu Ardealul, apoi, după 1400, orientarea și a Moldovei către aceeași țară românească din interiorul arcului carpatic, pentru ca, în anii cînd Iancu de Hunedoara ajunge la apogeuul puterii și influenței sale, domniile ambelor țări să privească spre el ca spre cel mai sigur mijloc de a-și întemeia puterea domniei lor. Amănunțite privilegii comerciale se dau în toate cele trei țări românești și din aceste acte se vede cît era de bogat comerțul care se practica peste Carpați, de vreme ce erau necesare reglementări atît de amănunțite, în privința mărfurilor și a vămilor. Din multe acte, se vede strădania pentru închegarea frontului antiotoman, efort în care Iancu de Hunedoara a polarizat toate atențiile.

Bunele traduceri din latină, asigurate și de Ștefan Bezdechi. Theodor Naum și Lelia Oprea și din slavonă (Damaschin Mioc și Constantin Cihodaru) măresc valoarea științifică a volumului. La urmă, un indice de nume (nu numai onomastic, ci și de locuri!) și unul de materii, după care urmează XXV de planșe, — din păcate, în mare parte ilizibile.

Realizare de mare merit, primul volum din *D.R.H.*, D ne dă măsura exactă a însemnătății pe care această serie o are pentru istoriografia noastră. Ceea ce constituie un argument pentru ca volumele următoare să nu întîrzie prea mult!

Ștefan S. Gorovei

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA, *Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, volumul X (1351—1355), sub direcția acad. ȘTEFAN PASCU, volum întocmit de SABIN BELU, IOAN DANI, AUREL RĂDUȚIU, VIORICA PERVAİN, KONRAD G. GÜNDISCH, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 460 p.

Corpusul de acte medievale interne, *Documenta Romaniae Historica*, lucrare de interes național, și-a adăugat, în anul editorial 1977, primul volum din seria

C. Transilvana (al X-lea în structura concepută de Comitetul de redacție).

Volumul cuprinde 363 de documente în limba originală (limba latină) și în traducere românească, referitoare la istoria economică, socială și politică a voievodatului Transilvaniei dintre 1351—1355; o perioadă scurtă, de numai cinci ani, din domnia regelui Ludovic I de Anjou (1342—1382).

Cele mai multe documente, este, de altfel, o caracteristică a fondului medievale, se referă la viața socială: diplome de danii, întăriri de bunuri, acte de moștenire, zalogiri de moșii, vânzări și schimburi de proprietăți. Unele acte, suficiente la număr, oferă informații în legătură cu procesul de aservire a țărănimii din obști, sporirea obligațiilor țărănimii dependente, cotropirea bunurilor iobăgești. Nu lipsesc nici știrile privitoare la mișcările țărănești, revers al silniciilor la care era supus lucrătorul de pământ. Contradicțiile dintre feudali și orășeni, rivalitatea dintre nobilimea laică și aceea bisericească, colaborarea dintre regalitate și nobilimea ecleziastică și încă alte aspecte de viață socială se desprind din documentele încorporate în acest volum.

Politica regelui Ludovic I de creare a noii nobilimi a prilejuit unor cnezi și voievozi români avansarea în ierarhia socială. Colaborând cu regalitatea aceștia au putut participa la viața politică a țării. Cnezilor Juga și Bogdan, fiii lui Ștefan de Mitnic, li se dăruia, la 8 noiembrie 1352, cnezatul Văii Mitnic din Caraș, „...ca să-l stăpânească și să-l aibă pe veci și în chip nestrămutat, din tată în fiu și din urmaș în urmaș” (p. 161). Voievozii români maramureșeni Ștefan și Ioan, fiii lui Juga, „tot român”, primeau la 14 mai 1353, „moșia de seamă și de frunte numită Cuhea” după „adevăratele și vechile ei hotare” cu toate „folosițele” și cu toate celelalte ce țin de ea: pământuri de arătură, lunci, păduri, dumbrăvi, riuri, piscuri înzăpezite, dealuri, văi, drumuri și „alte locuri de trecere care obișnuiau să fie acolo după *datina românilor*” (subl. ns.). Partea dăruită acestor frați era despărțită de „pământurile sau moșiile voievozului Bogdan” (p. 215). Dragoș Românul, fiul lui Giula, fiul lui Dragoș, a primit, la 12 octombrie 1355, moșiile Giulești și Nyres care „au fost dinainte adevăratul sălaș și locul neîndoios de așezare al celuiui Dragoș și al tatălui și fraților săi...” (p. 363—364). La 29 noiembrie 1355 capitulul bisericii de Agria trimitea pe Ioan preotul „ca om de măturie... ca să ia seama la hotărnicirea și ridicarea semnelor de hotar...” a moșiilor Giulești și Nyres „și să pună în stăpânirea acelor moșii pe Dragoș, fiul lui Giula și pe frații săi români” (p. 377). Rostul politic al nobilimii române din Transilvania va putea fi, în viitor (ne gândim la informațiile ce vor fi cuprinse în următoarele volume ale seriei C), mai bine conturat.

Întocmit după principiile și cu rigurozitatea care caracterizează întreaga colecție, volumul dispune de anexele absolut trebuitoare: prescurtări-bibliografie, rezumatul documentelor în limbile română și franceză, lista documentelor false necuprinse în volum, lista documentelor greșit date în edițiile vechi, indice onomastic și toponimic, indice de materii și 27 de fotocopii.

Beneficiind de coordonarea prestigioasă a Acad. Ștefan Pascu și de colaborarea aleasă a profesorilor și cercetătorilor Francisc Pall, Sigismund Jakó, Alexandru Neamțu, Teodor Naum, Ionsif Pataki, Samuil Goldenberg ca și a mult regentaților Mihail Dan și Ștefan Bezdechi, volumul constituie un prilej de reală satisfacție pentru toți aceia care lucrează în domeniul valorificării trecutului nostru.

I. Toderășcu

Carpica, IX, Bacău, 1977, 216 p.

Ultimul număr al acestei publicații muzeale reunește în paginile sale comunicările prezentate la sesiunea științifică dedicată centenarului independenței de stat a României, manifestare omagială organizată la Muzeul de istorie și artă Bacău, în zilele de 8 și 9 aprilie 1977. Așadar, volumul la care ne referim se înscrie printre aparițiile editoriale consacrate aniversării pe plan național a dobândirii neafectării țării, preludiu unanim recunoscut al desăvârșirii statului unitar în limitele teritoriale impuse de drepturile imprescriptibile ale istoriei acestei națiuni.

După cuvîntul introductiv, semnat de Gh. Roșu, Titu Georgescu întreprinde o succintă trecere în revistă a evoluției ideii de independență, afirmată de întreaga istorie românească și încadrată în coordonatele dimensionale ale istoriei universale, totul raportat la componentele și accepțiunea actuală a luptei pentru independență, conchizînd că „independența, în contemporaneitatea noastră, este însăși condiția progresului omenirii” (p. 14). Urmărind principalele momente ale afirmării independenței naționale, de-a lungul veacurilor, Gh. I. Ioniță subliniază că România a depășit în zilele noastre aceea stare de fapt, remarcată cu tristețe de Nicolae Titulescu, atunci cînd, de la tribuna Societății Națiunilor, afirma că „despre țara mea, domnilor, se știe prea puțin și e păcat!”. Comunicarea prezentată de Mircea Mușat reconstituie cadrul general istoric de manifestare a luptei pentru independență, care s-a afirmat, întotdeauna, indiferent de împrejurări sau conjuncturi, ca o permanență a istoriei poporului român. Ioan Mitrea, în comunicarea intitulată *Teritoriul de formare a poporului român, vatră a luptei seculare pentru unitate și independență*, plecînd de la rezultatele ultimelor cercetări arheologice privind etnogeneza poporului român, relevă că, dacă lupta pentru independență a reprezentat întotdeauna justificarea *sine qua non* a existenței noastre, se impune, dintru început, precizarea că „această luptă a avut ca obiectiv central apărarea pămîntului în care s-a născut poporul român” (p. 35). Fundamentată pe o largă arie informațională, comunicarea *Lupta pentru libertate și independență a poporului nostru în secolele XIV—XVI, oglindită în două instituții medievale românești: posada și munca la cetate* i-a permis lui St. Olteanu să evidențieze aspecte mai puțin cunoscute ale luptei pentru independență, revelate de analiza rolului celor două instituții medievale în afirmarea militară a Moldovei și a Țării Românești, începînd cu sfîrșitul secolului al XV-lea și pînă la mijlocul celui următor.

Înainte de a se ajunge la abordarea diferitelor aspecte ale războiului din 1877—1878, Ion Gh. Șendulescu punctează cîteva momente ale evoluției ideii de independență între 1821 și 1877, pentru ca Dan Berindei, în comunicarea intitulată *Premisele economico-sociale ale constituirii României independente*, să întreprindă o analiză competentă a cadrului general, economic și politic, care a prefigurat și pregătît obținerea independenței, reliefînd concluzia impusă de numeroase surse documentare de epocă, deci de realitățile concrete ale acelor vremuri, că independența de stat a României a reprezentat atît o cerință obiectivă, cît și o etapă ecesară în calea realizării unității depline și a independenței statului român.

Cu următoarele două comunicări se trece la tratarea propriu-zisă a războiului neahtîrării, luîndu-se în studiu, bineînțeles, numai anumite laturi ale pregătirii sau ale desfășurării acestuia. Astfel, Nichita Adăniloae, după investigarea prealabilă a unei bogate bibliografii, insistă, în comunicarea intitulată: *Cooperarea militară româno-rusă în războiul din 1877—1878*, cu precădere, asupra unor chestiuni mai puțin clarificate, cum ar fi „negocierile care au dus la alianța antotomana a celor două țări și colaborarea forțelor armate pînă la trecerea Dunării” (p. 81), colaborare care a avut o semnificație aparte pentru cucerirea independenței popoarelor balcanice și înlăturarea, deci, a supremației otomane în această zonă a Europei. Dumitru Zaharia, sondînd modalitatea în care actele diplomatice ale agenției italiene din București reflectă politica externă a României din anii 1876—1877, introduce în circuitul științific unele informații arhivistice prețioase, care remarcă, ca pe o evidență, faptul că fiecare român „simte că independența cucerită este fructul propriului concurs și nu rezultatul combinațiilor politice externe” (p. 114). În continuare, Liviu Ștefănescu semnează comunicarea: *Valențe naționale și internaționale ale proclamării independenței de stat a României la 9 Mai 1877*, după care urmează trei comunicări în care se evidențiază aportul ținuturilor băcăuane la ducerea războiului de independență: *Contribuția județului Bacău la războiul pentru independența națională* (Corneliu Cărămădaru), *Știri din publicațiile vremii despre acțiuni băcăuane în sprijinul războiului de independență* (Gheorghe Sibechi) și *Unele aspecte privind starea materială și de spirit a maselor populare băcăuane și nemțene și contribuția lor la războiul de independență* (Ioan Ciută).

Unele momente ale luptei pentru desăvîrșirea unității naționale fac obiectul analizei judicioase întreprinse în comunicarea prezentată de Ion Agrigoriaiei: *Contextul internațional și semnificația istorică a glorioaselor lupte din vara anului 1917 pentru apărarea independenței și ființei statului român*. Informații și pertinent, autorul subliniază semnificațiile bătăliilor purtate la hotarele Moldovei, în iulie — august 1917, care au reprezentat punctul de plecare al victoriei definitive și înfăptuirea, deci, a deplinei unificări național-statale.

Ultimele comunicări: *Sistemul tratatelor de pace de la Paris și realitățile politice românești* (Gh. I. Florescu), *Probleme ale independenței și suveranității României oglindite în presa băcăuană între 1934—1936* (Elena Stan), *Războiul de independență în folclor* (Traian Cantemir), *Gazetarul Eminescu la 1877* (Griгоре Codrescu), *Aurel Băescu — reporter de front în timpul primului război mondial* (Doina Bujor) și *Legende și povești de Gr. H. Grădinaru inspirate din războiul pentru independență* (Marin Cosmescu) întregesc aria de manifestare a luptei pentru obținerea independenței și a realizării unității naționale, fapt care vine să confirme, încă o dată, că, traversind secolele, existența ființei naționale a poporului român s-a întrepătruns într-alături cu aspirația independenței sale, încît astăzi, aceste două națiuni s-au contopit, constituindu-se în caracteristica fundamentală și distinctă a poporului român.

Acest tom al *Carpici*, prin conținutul său informațional și concluziile evidențiate, depășește condiția unei obișnuite publicații aniversare, impunându-se printre acele demersuri științifice care aduc noi și notabile contribuții la elucidarea unor momente hotărîtoare ale evoluției istorice a României.

Gh. I. Florescu

CONSTANTIN C. GIURESCU, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, Ed. „Albatros”, 1977, 173 p.

Cartea cu acest titlu este ultima din seria numeroaselor și valoroaselor lucrări apărute în timpul vieții lui C. C. Giurescu. Desigur că numai întîmplarea a făcut ca activitatea marelui istoric închinată în totalitate descoperirii adevărului asupra trecutului să nu se fi sfîrșit înainte de a fi contribuit cu bogata lui experiență și spiritul critic extrem de ascuțit la rezolvarea unor probleme controversate ale istoriografiei românești.

Lucrarea cuprinde 11 studii, din care cinci au mai fost publicate într-o primă formă sau au constituit subiectul unor comunicări științifice.

Studiul *Despre vechea organizare fiscală a Țării Românești în secolul al XIV-lea* (p. 9—12) argumentează faptul că „am avut din primele timpuri ale vieții de stat un asemenea aparat administrativ-fiscal, avîndu-și reprezentanți în toate satele țării” (p. 10), infirmînd, astfel, opinia nefondată a unor istorici care susțineau lipsa unui aparat de stat în perioada amintită. Demonstrînd existența acestui sistem administrativ-fiscal în Moldova și Țara Românească în secolul al XIV-lea — autorul face referiri la ambele state, deși din titlu nu reiese acest lucru — C. C. Giurescu reușește să pună într-o lumină nouă și alte aspecte ale istoriei patriei: organizarea militară și problema centralizării statelor feudale românești.

Dealtfel, ultima problemă este reluată în studiul următor intitulat *Despre așa-zisa „fărămițare feudală” înainte de Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare* (p. 13—18). Arătînd că în istoriografia românească a ultimelor decenii s-a impus, sub influența situației din societatea feudală apuseană, ideea „fărămițării feudale”, autorul, reinterpretînd unele evenimente istorice desfășurate în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, concluzionează: „nu e vorba de o „fărămițare” feudală în perioada de dinainte de Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare, ci de lupta pentru tron” (p. 17); aceasta este o constantă a istoriei patriei noastre care nu poate fi confundată cu „fărămițarea” feudală. Firește că, în aceste condiții, teoria luptei pentru centralizarea statului feudal în țările române în a doua jumătate a secolului al XV-lea cade.

Două mici studii sînt consacrate rezolvării unor controverse legate de folosirea unor titulaturi: „*Istoria României*” sau „*Istoria românilor*”? (p. 19—22)

și *România stat al ariei balcanice* ? (p. 76—86). Problema ridicată nu se oprește doar la formă, așa cum s-ar părea la prima vedere, ci are implicații legate și de conținutul noțiunilor respective. Astfel, în primul studiu autorul optează pentru titulatura „Istoria românilor”, deoarece, pe de o parte, factorul hotărâtor al dezvoltării este poporul, care premerge statul și, deci, și numele de România, iar pe de altă parte, „cere teoretic să se pună accentul pe poporul român urmărindu-se dezvoltarea lui multilaterală indiferent de granițele politice” (p. 22).

În cel de al doilea studiu, autorul, folosindu-se de unele argumente de ordin geografic sau istoric, susține că România aparține spațiului carpato-danubian și nu celui balcanic. Ea poate fi înglobată însă, ca urmare a strânselor legături politice, economice și culturale cu Peninsula, în Sud-Estul Europei.

Un studiu mai întins are ca subiect o problemă deosebit de controversată în istoriografia română mai veche sau mai nouă : „Așezământul” sau „legătura” lui *Mihai Viteazul* (p. 32—75). După ce face, în prima parte, un detaliat istoric al problemei — începind cu Bălcescu, marea majoritate a istoricilor au încercat să dea o explicație acestui „azeșământ” — autorul, preluând și adâncind cu noi argumente studiul lui C. Giurescu, arată că Mihai nici n-a introdus și nici n-a consfințit rumânia, ci a interzis stăpînilor de rumâni fugiți înainte de pustiitoarea campanie a lui Sinan pașa din 1595 să fie readuși. Dealtfel, în urma expediției turcești asupra polonilor din anul 1621, soldată cu o mare risipire a satelor, o măsură asemănătoare a luat și Miron Barnovschi, în anul 1628, în Moldova.

Reluând unele opinii exprimate în lucrarea de sinteză *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, București, 1967, studiul *Cît sint de vechi Bucureștii* (p. 80—83) dă un răspuns unor probleme privind începuturile acestui oraș. Astfel, pe baza descoperirilor arheologice și a puținelor informații documentare existente, autorul consideră că această așezare există cu mult înainte de întemeierea statului Țara Românească, iar transformarea acesteia în oraș a avut loc, de asemenea, înainte de 1300.

O importanță deosebită prezintă pentru istoriografia română studiul *Despre caracterul relațiilor dintre români și turci* (p. 87—122) în care autorul își propune să facă „o cercetare obiectivă, nepasională a întregului complex de relații, spre a observa toate aspectele lor și a ne întreba dacă n-a existat, în anumite perioade, și aspecte pozitive” (p. 90). După ce arată că istoria relațiilor dintre români și turci ar trebui să înceapă cu pecenegii și cumanii, autorul, referindu-se la relațiile politice stabilite între poporul român și turcii otomani, relevă caracterul lor special. Îmbinînd în mod fericit simțul diplomatic cu ascuțitul sabiei, atunci cînd situația o cerea, românii au știut să-și păstreze autonomia. Nu este însă, mai puțin adevărat, arată autorul, că „poporul turc este un popor cavaleresc : știe să aprecieze curajul și-l respectă” (p. 93). Pe de altă parte, dacă românii nu au avut soarta polonezilor se datorește și faptului că, pentru perioada 1683—1829, prezența Imperiului otoman a constituit o stavilă în fața celor două imperii expansioniste, habsburgic și țarist.

În ceea ce privește relațiile economice, Constantin C. Giurescu este de acord cu faptul că țările române au constituit baza de aprovizionare a Imperiului otoman, dar consideră că această exploatare nu a fost chiar atît de aspră, cum este prezentată în istoriografia română actuală. Astfel, unele furnituri se plăteau de către turci cu bani gheață sau erau efectuate în contul haraciului, prețul produselor furnizate Porții de obicei era cel al pieții sau, în medie cu 10% mai scăzut, fapt explicabil, dacă avem în vedere diferența dintre valoarea aurului la Istanbul și aceea din țările române.

Luînd în considerație și opinia lui N. Iorga, conform căreia „trebuie să se renunțe cu totul la ideea că turcii au venit pentru a distruge” (*Istoria comerțului cu Orientul*, Buc., 1939, p. 84), concluzia care se impune este : „istoria relațiilor româno-turce, începînd cu turcii vechi și mergînd pînă la războiul independenței, trebuie scrisă din nou, evitîndu-se exagerările și ideile preconcepute” (p. 122).

Două studii sînt consacrate unor aspecte ale vieții economice : *Datele introducerii porumbului și bumbacului în agricultura românească* (p. 123—130) și *Vechimea morii de apă la români* (p. 131—137). Primul stabilește vechimea cul-

tivării porumbului și bumbacului în țările române; astfel, dacă porumbul a fost introdus mai întâi în Transilvania în prima jumătate a secolului al XVII-lea, iar de aici, probabil în a doua jumătate a aceluiași secol, în Moldova și Țara Românească, primele încercări de cultivare a bumbacului la noi sînt făcute încă din timpul domniei lui Alexandru I. Cuza. Al doilea studiu arată, pe baza unor argumente irefutabile, faptul că „moara de apă nu constituie un împrumut străin al secolelor VIII—XII, ci o moștenire a epocii daco-romane (p. 137). În ultima parte a cărții (*Historica-geographica*), p. 138—173), autorul își propune să dea un răspuns la zece din numeroasele și controversatele probleme de geografie istorică românească: *Unde a fost Malva?* (p. 139—141), *Unde a fost Celeiul?* (p. 141—143), *Unde a fost Vicina?* (p. 143—152), *Unde a fost localitatea „Cozial“?* (p. 152—155), *Unde a fost târgul Săcuieni și Cetatea Teleajenului?* (p. 155—157); *Unde a fost Posada?* (p. 157—162), *Unde au fost Rovinele?* (p. 162—165), *Unde a fost Săpatul?* (p. 165—167), *Unde a fost mănăstirea Strugalea?* (p. 167—169), *Unde a fost cetatea Crăciuna?* (p. 169—173).

Avînd în vedere argumentația logică a studiilor și caracterul pur științific al tuturor lucrărilor marelui istoric, considerăm că, în marea lor majoritate, vii toarele cercetări istorice vor merge pe linia adîncirii opiniilor exprimate în această carte.

Gh. Pungă

WILHELM NYSEN, *Bildgesang der Erdc. Aussenfresken der Moldauklöster in Rumänien*. Trier, Paulinus — Verlag, 1977, 208 p.

Dintre învățații Apusului care în vremea din urmă s-au apropiat cu interes de spațiul românesc, profesorul Wilhelm Nyssen din Köln e poate cel care i-a pătruns mai adînc trăsăturile specifice, vocea inconfundabilă. Interesul pentru Bizanț, despre care scrisese o carte consacrantă, l-a dus spre Moldova, iar Moldova i-a oferit noi elemente de înțelegere a moștenirii lăsate de Imperiul roman de răsărit. Alegea fericită, fiindcă nicăieri n-ar fi putut afla, mai subtil păstrate și mai fidele în spirit, atîtea vestigii, atîtea „supraviețuiri“ ale aceluia imperiu. Este vorba de noile forme de viață care, după căderea Imperiului bizantin, în veacul al XV-lea, au făcut să se înalțe iarăși, pe ruinele încă fumegînde, tot ceea ce, după expresia lui N. Iorga, era mai de preț ca „amintiri, mijloace și indestructibil ideal“, într-un „loc de o seducție nesfîrșită“ (*Byzance après Byzance*, ed. 1971, p. 7—8). Acele forme de viață n-au dispărut cu totul, ci continuă să existe și să incite, iar expresia lor cea mai elocventă o constituie monumentele din Moldova, asupra cărora eruditul ei istoric de artă s-a aplecat cu pasiune, înțelegere și pietate, încercînd să le integreze mesajul în istoria spirituală a umanității. Picturile păstrate de aceste monumente și s-au destăinuit mai mult decît altora, într-un limbaj care odinioară era mai accesibil. Căci „graiul imaginii este mai direct și mai natural“, constituind „începutul întîlnirii dintre oameni, înaintea oricăror cuvînte“. Era firesc ca vremea noastră să se apropie din nou de prototipul semnelor, în ideea de a adînci însăși înțelegerea fenomenului. Imaginea își redobîndește sensul inițial și devine un document important pentru istoric. Fiindcă „ceea ce exprimă vorbirea prin silabe o face și limbajul culorilor“, iar a ignora acest limbaj înseamnă a te lipsi de o sursă dintre cele mai fecunde. Plastica murală era, altădată, un fel de a vorbi tuturor despre lucruri care interesează pe toată lumea. Scenele exterioare de la Humor, Moldovița, Voroneț, Sucevița alcătuiesc o „carte“, a cărei lectură, luminată de texte și făcînd ca textele înseși să sporească în limpezime și relevanță, redevine accesibilă. O *imago mundi* se recompune astfel, de la „geneză“ pînă la „judecata din urmă“ și ne oferă „o teologie în imagini a creștinătății neîmpărțite de la Răsărit și de la Apus, bogat făcută și saturată de culorile pămîntului“. Asupra acestui spațiu spiritual exegetul aruncă lumini noi, în care se simte, infuzată, o experiență directă. Moldova îi dă un „sentiment de déjà vu“. de regăsire într-un spațiu matern, pe care îl cîntă ca un veritabil rapsod: „Strigai în noaptea întunecată / Și-mi răsări Moldova înstelată“, tărîm imaculat al copilăriei, liman de înțelegere și de împăcare. „Cînd sunt atins de grea melancolie / Și-n sinea mea pustiile adie / Cînd ochii mei înspăimîntați străluce / Atunci Moldova-i limpede răscruce / Culorile pereților de mănăstire / Mă înveșmîntă în neprihănire“

(*Cîntare Moldovei*, traducere de Ioan Alexandru, „Luceafărul“, 22 mai 1976). Imnurile par a străbate zidul, ca printr-o membrană, spre a se integra în peisaj. Un fel de a asocia natura însăși la expresia bucuriei de a trăi. Ceea ce în monumentele franceze similare constituie o lege a spațiului interior, în Moldova se realizează în afară. Procedu unic, de negindit dincolo de acest peisaj. Nu-l poți explica deplin, dar îți spui, contemplîndu-l odată cu exegetul, că așa trebuie să fie.

Demersul privitor la plastica murală din Moldova stă în legătură, fie și indirect, cu alte inițiative, mai vechi, ale profesorului Nyssen, precum aceea privitoare la reprezentările euharistice din secolele VI—XI (*Eucharistie*, 1960), aceea despre Bizanțul timpuriu (*Das Zeugnis des Bildes im frühen Byzanz*, 1962) sau cea despre mărturiile creștine la triburile cello-germane (*Der Gott der wandernden Völker*, 1969), toate constituind și pentru istoric un suport restitativ. Nimic mai caracteristic pentru o întreagă civilizație decît acel bronz purtător de făclii din domul de la Erfurt, sau privirea de o tristețe indidicibilă a apostolului Andrei, ambele reproduse în ultima dintre lucrările amintite. Dacă purtătorul de făclii poate fi o emblemă a civilizației creștine, chipul adînc interiorizat al apostolului care a păstorit, se știe, prin părțile noastre, pare un simbol al istoriei însăși. Stăruind cu o privire avertizată asupra unor asemenea imagini, ai impresia unor descinderi în epocă, în chiar miezul ei. „Înapoi la surse“, pare a spune învățatul, care nu s-a mărginit să restituie izvoare plastice, în cel mai ales veșmînt, ci a inițiat o întreagă colecție de texte răsăritene („Sophia“), care i-a adus distincția de stavrofor al Bisericii Ortodoxe Române.

Alegerea subiectelor e definitorie pentru orice cărturar. A te ocupa de plastica bizantină și în genere de iconografia ecleziastică, a traduce și comenta pe Bonaventura, punînd accentul pe contemplare, ca treaptă a cunoașterii, a scrie despre seraficul Francisc din Asissi, important nu numai sub unghi teologic, ci pentru istoria culturii în ansamblu, e un fel de a opta pentru un sistem de valori și de a lua parte la „aventura vieții spirituale de azi“. Nu e singurul mod. Cine a avut privilegiul de a-l cunoaște mai de aproape știe că savantul nu se clăustrează între instrumentele muncii sale, oricît de tentante ar fi acestea, ci păstrează într-una un picior pe tărîmul realității, la a cărei înnobilitare participă. Realitatea românească a ultimului deceniu a simțit, nu o dată, suflul generos al acestei prezențe.

Al. Zub

ADOLF ARMBRUSTER, *La romanité des roumains, Histoire d'une idée*, Bibliotheca Historica, Romaniae, Monographies XVII, <București>, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 279 p.

Subiect de larg interes și intens discutat de specialiști, romanitatea românilor își găsește în lucrarea lui Adolf Armbruster *La romanité de roumains* prilejul fericit de afirmare a școlii istorice românești și a unui merituos slujitor al ei, animat de o pasiune care nu și-a găsit egal decît în spiritul metodei și al forței de reconstrucție așa cum îl caracterizează în prefața lucrării regretatul Andrei Oțetea. (p. 7).

Beneficiind de aportul unei limbi de circulație internațională, cartea oferă un larg cerc de cercetări, mărturii cronologice referitoare la evoluția ideii de romanitate carpato-dunăreană de la primele mențiuni documentare ale românilor sub etniconul de „valachus“ pînă în pragul epocii moderne. Bazată pe o vastă documentare și sintetizînd efortul de mai mulți ani de laborioasă cercetare, lucrarea este structurată, ca și versiunea în limba română, apărută în Ed. Acad. 1968 în șase capitole. *Afirmarea internațională a romanității orientale (sec. X—XIII)*; *Descoperirea latinității limbii române (sec. XIV—XV)*; *Politizarea europeană a ideii romanității românilor (sec. al XVII-lea)*. *Domnia lui Mihai Viteazul și unirea Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei*; *Barocul și epoca de aur a culturii medievale române și Politizarea națională a ideii de romanitate*.

Lucrarea are de asemeni un capitol de concluzii, o bibliografie selectivă și un indice de nume. Prezentînd multe mărturii documentare inedite, alături de altele cunoscute, dar interpretate într-o lumină nouă avînd și rolul unui „corpus“ al acestor mărturii, lucrarea realizează ideea provenienței autohtone a romanității

manque des témoignages écrits en roumain-même, car, à l'époque, les monuments littéraires originaux faisaient encore défaut. En revanche quand il s'agit des sources étrangères, tout indique à l'origine de leurs connaissances à cet égard le peuple (roumain) lui-même" (p. 40).

Autorul surprinde existența în timp a mai multor teorii cu privire la originea românilor firește cu pronunțat substrat politic, teorii ce s-au dezvoltat paralel cu tradiția românească; una săsească, una maghiară ostilă, una bizantină maleabilă, una imperială alături de tradiții savante, științifice, umanistă, baltică și iezuită.

Față de ediția românească a acestei lucrări (vezi recenzia) lui I. Toderascu în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie” „A. D. Xenopol” Iași, tom. X, 1973. p. 504, 507) autorul a operat câteva modificări ca formă și conținut („câteva pasaje de caracter polemic, au fost lăsate deoparte, notele bibliografice de interes secundar au fost suprimate sau completate cu ultimele apariții”) cea principală fiind legată de noile descoperiri privind conștiința romanității la români făcute după apariția primei ediții a cărții (cf. p. 139, 159, 163, 208, 220, 226, 236). De asemenea confirmarea unor supoziții făcute de autor la prima lucrare, l-au determinat pe acesta să-și întărească convingerile și să-și canalizeze eforturile în această direcție, tematica respectivă neavînd decît de cîștigat. Cele două ediții se completează însă în mod armonios.

Lucrarea scrisă într-un stil cursiv, științific, se recomandă de la sine nu numai specialiștilor ci și celor interesați în cunoașterea unor „probleme cheie” ale istoriei noastre naționale, probînd cu documente și argumente temeinice un punct de vedere științific ce înseamnă un cîștig substanțial pentru istoriografia românească.

Valentin Nanu

MANOLE NEAGOE, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc”, 1977, 273 p.

Noua lucrare a lui Manole Neagoe încearcă să formuleze „unele aprecieri într-o problemă dificilă și delicată după mulți ani de analiză a documentelor, după comparații cu cea ce s-a petrecut în cadrul societății feudale dincolo de hotarele țărilor noastre” (p. 6).

În primul capitol (*Problema fărâmițării și centralizării statului feudal în istoriografia românească*), autorul, făcînd o scurtă prezentare a istoriografiei problemei arată că „ne aflăm în prezența unor păreri uneori diametral opuse” (p. 19).

Capitolul *Fărâmițarea și centralizarea feudală în Europa apuseană* (p. 20—49), începe cu analiza făcută modului de constituire a societății feudale apusene, folosînd, pentru aceasta exemple concludente din istoria Imperiului carolingian. Astfel, autorul arată că dacă la sfîrșitul secolului al IX-lea ne aflăm în fața unei societăți feudale încheiate, începînd cu secolul al X-lea are loc un proces de fărîmițare, realizat în etape succesive, prin apariția principatelor teritoriale, a comitatelor autonome și a senioriilor, precum și a instituțiilor care generează această fărîmițare: domeniul feudal, organizarea militară și imunitatea. Centralizarea feudală are loc în secolele XII—XV, prin întărirea bazei materiale a regatității, prin sprijinul acordat de biserică ca și prin perfecționarea instituțiilor feudale și apariția burgheziei.

O mare parte din lucrare este consacrată analizei „celor trei instituții care de obicei generează și consolidează fărîmițarea feudală” (p. 176): organizarea militară românească (p. 50—111), domeniul feudal (p. 112—151) și imunitatea (p. 152—175).

Astfel, dacă I. Bogdan și, după el, și alți istorici români ajunseseră la concluzia că în țările române a existat o oaste de tip feudal occidental, Manole Neagoe ajunge la un nou punct de vedere privind vechea organizare militară românească: în Moldova și Țara Românească nu am avut „o oaste boierească tipic feudală, ci o oaste boierească, feudală totuși, cu trăsături specifice, care o deosebesc de oștile tipic feudale” (p. 67); la noi au existat cete boierești, cu rosturi militare, dar acestea nu erau alcătuite, pe baza legăturilor de vasalitate, cum se întîmpla în apusul Europei. De asemenea, dacă, pînă acum, în istoriografia românească se susținea că la noi curtea boierească a jucat rolul unui castel feudal

apusean, Manole Neagoe arată că rolul curților boierești, în sec. XIV—XVI, a fost mai mult administrativ și mai puțin militar.

Interesantă este și concluzia autorului în legătură cu oastea cea mare: „... existența oastei mari, faptul că toți locuitorii, indiferent de condiția socială, erau obligați să meargă la oaste la chemarea voievodului, iar prezența lor pe cîmpul de luptă este o realitate în secolele XIV—XVI, ne demonstrează că organizarea militară a țărilor române în evul mediu este deosebită de aceea a marilor regate feudale din apusul Europei” (p. 98).

Referindu-se la oastea mică, autorul arată că, deoarece legăturile de vasalitate la noi se stabilesc numai între domn și boieri, „cetele boierilor au mai puțin caracterul feudal, considerate în afara raporturilor lor cu domnia, și capătă un sens feudal abia atunci cînd ele sînt judecate în lumina legăturilor care se stabilesc între boier și domn” (p. 109).

În capitolul consacrat domeniului feudal (p. 112—151), Manole Neagoe, după ce analizează modul de constituire a rezervei feudale în apusul Europei, respinge, punct cu punct, argumentele Valeriei Costăchel și ale lui P. P. Panaitescu privind existența rezervei feudale în Moldova și Țara Românească în sec. XIV—XVI. În ceea ce privește mărimea domeniilor feudale, autorul arată că acestea erau constituite dintr-un sat sau două, nu formau un tot unitar, se găseau în stăpînire devălmășă și, în consecință, nu creau condiții economice stăpînului încît acesta să poată rivaliza cu puterea domnească; în concluzie, „domeniul nu a putut să constituie una din instituțiile care au stat la baza procesului fărâmițării feudale” (p. 151).

Analizînd o altă instituție care a avut, în general, un mare rol în procesul fărâmițării feudale — imunitatea (p. 152—175), autorul susține că, „în cazul Țărilor Române imunitatea are caracterul unor scutiri pe care domnia le acordă parțial și temporar (p. 174) și, deci, „sîntem departe de imaginea unor domenii care devin stat în stat în urma acordării imunității” (p. 175).

După ce stabilește particularitățile celor trei instituții feudale românești, autorul reinterpretează acele fapte care pînă acum probau existența anarhiei feudale, ajunge, în capitolul *Fărâmițarea feudală în Moldova și Țara Românească în sec. XIV—XVI* (p. 176—215), la unele concluzii deosebit de interesante: fărâmițarea feudală presupune sfidarea puterii domnești la adăpostul curților boierești, deci din interiorul țării, nu sub protecția unei mari puteri. Prin urmare, viclenia unor boieri în perioada sec. XIV—XVI nu argumentează ideea de fărâmițare feudală, ci confirmă autoritatea domniei. Pe de altă parte, acele fapte de politică externă care justificau existența fărâmițării feudale în Moldova și Țara Românească, nu-și mai dovedesc temeinicia. Luptele feudale interne, schimburile de domnii și nici chiar împărțirea Moldovei între Iliăș și Ștefan — împărțire care nu a generat o nouă formație politică independentă — nu pot argumenta așa zisa „criză a fărâmițării feudale” în Moldova și Țara Românească.

În ultimul capitol (*Domnia și problema centralizării statului feudal în Moldova și Țara Românească în sec. XIV—XVI* p. 216—271), autorul repune în discuție o problemă destul de controversată în istoriografia românească mai veche sau mai nouă, aceea a existenței domeniului emitent ca o instituție caracteristică feudalismului românesc. Demonstrand existența a două practici des întîlnite în documentele noastre interne — darea calului și prădalica — autorul reușește să argumenteze existența domeniului emitent în Țările Române (dealtfel, în același sens pledează și alte fapte: acordarea de către domn a dreptului de a întemeia sate, drepturile fiscale ale domnului, destul de mari și de numeroase, acordarea unor scutiri domeniilor mănăstirești și boierești, identificarea țării de către domn cu propria lui moșie, dreptul de a judeca în ultimă instanță chiar și atunci cînd acordă dreptul de judecată unui supus).

Prin demonstrarea existenței domeniului eminent în Țările Române, credem că autorul putea adînci exegeza unor chestiuni tratate în lucrare. Astfel, problema obligativității fiecăruia locuitor de a merge la oaste, indiferent de condiția sa socială, trebuie căutată și în dreptul de stăpînire a domnului atît asupra pămîntului cît și asupra populației (dominium eminens); tot de aici derivă caracterul specific al imunității românești.

În concluzie, subliniem meritul lui Manole Neagoe de a aborda, cu competență, dintr-un unghi nou, aspecte fundamentale ale societății feudale românești. Folosind cu diescernămint metoda comparativ-istorică, argumentîndu-și demon

strația și interpretind cu multă logică fapte cunoscute, autorul formulează puncte de vedere noi, care reușesc să sublinieze particularitățile instituțiilor feudale românești.

Gh. Pungă

DAN CERNOVODEANU, *Știința și arta heraldică în România*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 566 p.

Volumul masiv și bogat ilustrat apărut în toamna anului trecut este o operă de mare erudiție, de foarte multă muncă și de adâncă pricepere. El vine după câteva studii ale aceluiași autor (menționez în mod special lucrarea despre stemele municipale și județene, semnată împreună cu I.N. Mănescu¹ și după albumul heraldic alcătuit de Traian Iaroneșcul² și constituie ceea ce nu a putut constitui o altă lucrare — de mari pretenții neacoperite. Însă, de o știință la fel de mare — apărută în 1974 — un tratat cu heraldică românească.

Cartea lui Dan Cernovodeanu (circa 200 pagini de text și 160 de planșe de ilustrații pe hirtie cretată, se compune din trei părți. În prima parte — *Știința heraldică* — se dau (cap. 1) toate indicațiile de ordin tehnic, care alcătuiesc ceea ce se numește „teoria blazonului”: scutul — cu împărțirile, piesele, smalturile (metale, culori, blănuri) și mobilele sale (figuri naturale, artificiale și himerice) — și *ornamentele sale exterioare*: timbrul (coif, cimier și lambrechini), coroana, sprijinitorii (tenanți, suporti, susținători), mantoul cu pavilionul și deviza. Ori de câte ori e necesar, autorul face precizări cu privire la folosirea sau nefolosirea unora dintre acestea în heraldica românească. În încheierea primului capitol, se prezintă concluziile cele mai noi cu privire la originile heraldicii, despre care se credea că trebuie căutate în vremea cruciadelor; cercetările mai noi — se reproduc concluziile heraldistului francez Michel Pastoureau — au arătat, însă, că „factorul ce a determinat — în a doua treime a veacului al XII-lea — apariția blazoanelor pe teritoriul continentului nostru trebuie pus în legătură în primul rând cu evoluția echipamentului militar. Heraldica a luat așadar naștere din contopirea într-un sistem bine încheiat a diverselor elemente emblematice preexistente, aflate pe sigilii, pe scuturi de luptă și pe steaguri (personale sau de grup), din care ultimele par a fi jucat rolul cel mai însemnat în viitoarea alcătuire a stemelor” (p. 15). Al doilea capitol cuprinde o prezentare a studiilor heraldice în țara noastră. Foarte adeseori, aceste studii se suprapun cu cele de numismatică și sigilografie, întrucât materialul fundamental pentru studiile heraldice îl constituie, pentru câteva secole, monedele și sigiliile — mai ales sigiliile, aflate pe documente (de altminteri, același autor a alcătuit și o foarte meticuloasă bibliografie a heraldicii românești, care este prezentată tot în acest număr al *Anuarului*).

Partea a II-a, cea mai masivă din text (peste 160 p.), *Artă heraldică*, este subintitulată *Originea și evoluția heraldicii românești de-a lungul veacurilor*. În capitole separate, sînt analizate stemele de stat (ale Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei, apoi ale Principatelor Unite și României), stemele boierești (nobiliare), cele ecleziastice, districtuale și orașenești. Se subliniază faptul că în Moldova și Țara Românească nu este cunoscută practica acordării de însemne heraldice și titluri nobiliare, ceea ce face ca stemele folosite de boieri în sigiliile lor să fie nu *arme de concesiune*, ci *arme de asumțiune* (assumpta propria auctoritate); se exceptează, firește, cele câteva familii care, în secolele XVI—XIX, au primit titluri de noblete străine și, împreună cu ele, li s-au fixat blazoane. În ceea ce privește stemele dinastice din Moldova și Țara Românească, se arată că ele au fost tot de asumțiune, „luate” de întemeietorii celor două dinastii după modelul

¹ Vezi prezentarea din *Anuar*, XII, 1975, p. 350—351.

² Vezi prezentarea în *Anuar*, XIV, 1977, p. 654—655. Ulterior redactării acelei prezentații, autorul a completat *armoriale* până la 1260 steme.

³ Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica*, București, 1974; pentru „competența”, în materie de genealogie și heraldică moldovenească a autorului acestei cărți, cf.: Ștefan S. Gorovei, *Pe marginea unor studii de genealogie și heraldică*, în „Revista de istorie”, nr. 8/30, 1977, p. 1531—1539.

stemei Ungariei, dar cu modificarea smalturilor (fasciat verde și aur, în loc de roșu și argint), modificare de natură să arate — dată fiind superioritatea aurului — „tendința de autonomie față de regii maghiari”. În cazul Moldovei, analiza stemei dinastice a Mușatinilor e îngreunată de neînțelegerile care mai dăinuie în lucrările de istorie cu privire la succesiunea și genealogia voievozilor moldovei în veacul XIV. Autorul crede în existența lui Costea ca principe al Moldovei, domnind împreună cu Petru I la 1386 (p. 106) și, de aici, se trag unele concluzii de ordin heraldic. De asemenea, autorul acordă credit presupunerii că Bogdan nu a întemeiat o dinastie, și că familia lui s-a stins odată cu Lațcu, singele lui transmițându-se, totuși, Mușatinilor, prin căsătoria lui Alexandru cel Bun cu Ana, fiica presupusă a Anastasiei și nepoată (tot presupusă) a lui Lațcu și, prin urmare, „strănepoata directă a întemeietorului statului feudal Moldova” (p. 115). Personal, am alte credințe în acest domeniu — și autorul le și citează, în modul cuvenit — întrucât consider că dinastia moldovenească este unitară, de la Bogdan I pînă la Alexandru cel Bun, socotind că misteriosul Costea (fie că se numea așa, fie că se numea Ștefan) a fost al doilea fiu al lui Bogdan I, despre care știm, din diploma maramureșeană datată 2 februarie 1365 că avea mai mult decît un fiu: „Bokdan et filii sui”. Elementul-cheie pentru „descifrarea” stemei dinastice — care în vremea lui Petru I apare, pe monede, sub forma unui scut despicat, cu fascii în dreapta și flori de crin în stînga — îl constituie, după părerea mea, înseși aceste flori de crin: originea lor în stema dinastică din Moldova trebuie căutată, oricum, înainte de 1382, anul morții lui Ludovic cel Mare, ultimul rege angevin al Ungariei; Dan Cernovodeanu arată — în ceea ce privește fasciile — că ele sînt rezultatul „unei concesiuni expres din partea regelui Ludovic I de Anjou lui Petru I, în schimbul recunoașterii (măcar formale) a suzeranității sale și poate odată și cu dreptul acordat voievodului moldovean de a bate monedă” (p. 106), idee care se află și într-un articol al lui I. N. Mănescu. De fapt, analiza situației Moldovei în anii 1375—1382 (cînd domnia lui Petru I coincide cu cea a lui Ludovic cel Mare) arată clar că o reluare a relațiilor de vasalitate cu Ungaria (fie și numai formal) este absolut exclusă: din 1370, Ludovic stăpînea și regatul polon și, în aceste împrejurări, acceptarea suzeranității lui Ludovic cel Mare însemna încercuirea aproape totală a Moldovei. Iar această încercuire ar fi, deverit, totală după ce, în 1377, Ludovic a înfrînt și pe cnejii lituanieni și frații Koriatovici din Podolia i-au prestat omagiul de vasali. Petru I nu a primit stema cu fascii și flori de crin, ci a moștenit-o și a purtat-o indiferent de relațiile sale cu regatul ungar, tot așa cum o va purta și Ștefan I (1394—1399), învingător al ungurilor la Hindău. Date fiind aceste fapte, mi se pare greu de acceptat ipoteza că florile de crin ar constitui „o probabilă concesiune angevină, ulterioară, însă, ca apariție pieselor onorabile din primul cîmp” (fasciile) (p. 110). Din contra, acceptînd continuitatea dinastică de la Bogdan I pînă la Alexandru cel Bun, explicațiile mi se par mult mai simple și mai verosimile: scutul despicat, cu fascii și flori de crin, a putut fi o concesiune regală, dar beneficiarul acestei concesiuni nu a putut fi Petru I, în vremea căruia relațiile Moldovei cu regatul ungar nu puteau favoriza o asemenea concesiune, ci unul din înaintașii săi, în vremea cînd acel înaintaș era în bune relații cu regalitatea maghiară. Nu poate fi, după părerea mea, decît cazul lui Bogdan I, pe vremea cînd era voievod al românilor din Maramureș, adică înainte de 1342. Iar, dacă acceptăm ideea schimbării smalturilor în semnul tendințelor de autonomie, atunci putem presupune că această schimbare a avut loc după răzvrătirea lui Bogdan.

În privința stemelor boierești, trebuie reținută concluzia lui Dan Cernovodeanu că „lipsa unei permanențe în reprezentările mobilelor din sistemele sigilare boierești — lipsă datorată exclusiv sistemului de autoconferire folosit — nu poate constitui (...) un motiv de contestare a heraldicii boierești din cele două țări românești” (p. 169). La acest capitol, al stemelor boierești, ca și la cel al stemelor municipale din Evul Mediu, cercetarea documentelor originale din secolele XVII—XVIII vor aduce, încă, numeroase surprize.

Partea a III-a, de Aneze, cuprinde Albumul heraldic cu cele 160 de planșe, ilustrînd toate categoriile de însemne heraldice discutate în text, o Bibliografie împărțită după capitolele textului, Indicele, Lista abrevierilor și rezumate în franceză, engleză și germană.

Condiții grafice deosebite se adaugă pentru a mări frumusețea acestei cărți, a cărei utilitate e mai presus de orice discuție, oricâte deosebiri de păreri s-ar ivi, asupra uneia sau alteia din problemele care îi alcătuiesc cîmpul de cercetare. Ea înseamnă, pentru studiile de heraldică, ceea ce a însemnat apariția, în 1971, a *Dicționarului marilor dregători* al lui N. Stoicescu: o solidă bază de pornire pentru studiile viitoare. Cercetătorii de azi și cei de mâine vor găsi în cartea lui Dan Cernovodeanu cel mai bun îndreptar, cel mai bun manual, chiar și atunci cînd, prin mersul firesc al cercetărilor într-un domeniu așa de delicat cum e acela al studiilor heraldice (și istorice, în general), i se vor aduce corectări și modificări. În fond, o carte ca aceasta își îndeplinește cu adevărat menirea numai atunci cînd incită și pe alții la cercetări identice! Acesta va fi cel mai frumos semn de recunoștință pentru autorul cărții de față.

Ștefan S. Gorovei

* * * *Războieni, Valea Albă și împrejurimile. Monografie istorică, economică și social-culturală*, 1977, 350 p.

Deși pînă astăzi nu a apărut o monografie pe măsura faptelor lui Ștefan cel Mare, aniversările diverselor evenimente din viața marelui domn au constituit tot atîtea ocazii de publicare a unor noi studii și cărți. Deosebit de prolifică a fost, din acest punct de vedere, comemorarea a 500 de ani de la marea confruntare desfășurată la Piriul Alb. Ea a prilejuit apariția, pe lîngă cele două lucrări consacrate în exclusivitate campaniei din 1476 (*Șt. Olteanu, Lupta de la Valea Albă*, București, 1976; *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, 1977), și a acestei valoroase monografii.

Cartea „este rezultatul muncii de investigație depuse de cadre didactice și cercetători de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, la care s-au adăugat alți specialiști din Iași și Piatra Neamț, fruct al dorinței de a înfățișa, în temeiul unei masive documentări, un tablou cît mai complet din zona menționată, privit în evoluția sa istorică” (p. 7). Prefațată de profesor dr. Gh. Platon și cu o *Introducere* aparținînd lui C. Botez, lucrarea cuprinde două părți, avînd ca moment de delimitare insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944.

Consacrat cadrului natural al acestei zone, primul capitol (p. 15—28) prezintă așezarea geografică și relieful, geologia bazinului, principalele tipuri de sol, caracterizarea climatică și cîteva aspecte ale faunei locale.

Pe baza descoperirilor arheologice și a toponimiei locale se demonstrează, în capitolul intitulat *Arheologie și istorie veche* (p. 29—55), continuitatea viețuirii acestor locuri de-a lungul mileniilor.

Bătăliile care pentru români „are mai mare interes decît lupta de la Termopile” i s-a acordat, firește, un spațiu mai larg (p. 55—120). Se evocă aici, în pagini care demonstrează competența în materie a autorilor, dramatismul luptei de la Piriul Alb, o parte din jertfele marilor dregători moldoveni, precum și profilul literar al marelui domn.

Folosind un bogat material documentar, de cele mai multe ori inedit, C. Istrati, C. Botez și I. Miță prezintă aspecte deosebit de interesante privind evoluția social-economică a așezărilor din zona Războieni, din feudalismul dezvoltat pînă la începutul revoluției democrat-populare.

Simpla enumerare a capitolelor părții a doua (*Aspecte din lupta maselor populare pentru făurirea noii societăți*, p. 217—226; *Din realizările anilor făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate*, p. 231—295; *Dimensiunile civilizației contemporane*, p. 295—334) are darul de a reliefa importante transformări economice, sociale, politice și culturale care au avut loc în lumea satelor din această zonă în cele cîteva decenii care au trecut de la Eliberare.

Ultima parte a acestei cărți subliniază semnificația națională a sărbătoririi dramatice bătălii (p. 335—347), iar în *Aneză* (p. 348—349) este prezentată cartea *Războieni. 500 de ani de la campania din 1476*.

Armonios structurată și folosind un bogat material inedit, completat cu numeroase ilustrații și cîteva hărți, cartea depășește valoarea unei monografii cu caracter local, constituind, fără îndoială, o realizare de prestigiu a istoriografiei

române. Din păcate, interesante informații pe care le conține vor fi mai puțin accesibile cercetătorilor străini deoarece rezumatul în limba franceză este insuficient de cuprinzător; pe de altă parte, consultarea acestei utile monografii este îngreunată și de lipsa unui indice.

Gh. Pungă

GERNOT NUSSBÄCHER, *Johannes Honterus. Viața și opera sa în imagini*, Ediție îmbunătățită și adăugită, București, Ed. Kriterion, 1977, 144 p.

Lucrarea cercetătorului brașovean G. Nussbächer s-a voit un omagiu adus vieții și operei marelui umanist Johannes Honterus (1498—1549), de la a cărui naștere se împliniseră, în 1973, 475 de ani. Dar, cele două ediții în limba germană și ediția ultimă, în limba română — apărută în condiții grafice oferite de Editura Kriterion și prin strădania traducătorului M. Cornescu — demonstrează că această carte a depășit cadrul omagial, constituindu-se într-o apariție editorială notabilă și necesară în peisajul cultural al unei țări care își prețuiește cu reală înțelegere valorile.

Deși lucrarea, prin mărturia autorului însuși, nu a urmărit să epuizeze informația privitoare la problemă, nici să se constituie într-o sinteză a bogatei bibliografii legate de Honterus, își vâdește deplin semnificațiile prin modul modern de structurare și interpretare a materialului și prin faptul că este prima carte în românește dedicată personalității marelui umanist brașovean.

Autorul, pornind de la o sumă de izvoare istorice variate prin formă și conținutul lor, a înțeles să realizeze o transpunere veridică în scris, prin *ipostaze tipice de viață*, a biografiei spirituale a cărturarului umanist Honterus. Această succesiune dobindește și mai multă pregnanță prin alternarea părților expositive cu ilustrații adecvate și mai ales prin concordanța și armonizarea dintre text și fotografie.

J. Honterus este încadrat atmosferei timpului său, într-o „Civitas Coronensis”, căreia autorul îi face un scurt istoric, axat pe proeminența economică a orașului, aducătoare de prosperitate, pe rolul său sintetizator și mai ales pe calitatea de centru al culturii umaniste. Derularea imaginilor, fără pretenția de tranșare a unor părți mai obscure și controversate, aduce pe rînd în fața cititorului momentele nașterii, educației și studiilor lui Honterus desăvîrșite la universitatea Vieneză.

Începutul activității publicistice și de gravor în lemn este subliniat prin consemnarea lucrărilor semnificative, precum *Cosmografia* apărută în 1530 la Craiova (și reeditată apoi în mai multe rînduri), *marea hartă a Transilvaniei*, gravată în lemn la Basel în 1532 și *gramatica latină* (și ea cunoscînd apoi numeroase ediții). Referirea la harta realizată de Honterus, prilejuiește autorului scurte descrieri ale orașelor consemnate pe documentul cartografic în țările române, descrieri făcute de umanistul însuși ori de alți cărturari contemporani.

Revenirea la Brașov în 1533, angajarea în viața publică a cetății, întemeierea tiparniței brașovene, cel mai tirziu la 1539 (este a doua tiparniță transilvăneană în ceea ce privește ordinea întemeierii, urmînd-o pe cea din Sibiu creată nu în 1529, ci, după mărturia cercetărilor profesorului Jakó Zsigmond, încă din 1528), sînt alte secvențe, importante din viața lui J. Honterus. Este subliniat rolul tipăriturilor lui Honterus, între care gramaticile eline și latine, scrieri ale lui Aristotel, Platon, Cicero, Quintilian, Seneca, Cato Cenzorul, Ausonius ș.a., opere juridice ca *Pandectele* lui Justinian, harta lumii și cea a sud-estului european, în susținerea învățămîntului organizat în evul mediu pe cele două cicluri ale sale, *trivium* și *quadrivium*. În multe domenii, ni se conturează prin paginile cărții un Honterus novator, recomandînd studiul izvoarelor, inițiator al învățămîntului juridic, creator al gimnaziului brașovean și al celui dintîi regulament școlar, inițiator al teatrului școlar, promotor al Reformei la Brașov și în Țara Birsei, fondator al bibliotecii școlii, inspirator al construirii primei mori de hîrtie pe teritoriul țării noastre etc. Deși adept al concepției geocentrice, deși deținător al unor demnități ecleziastice, J. Honterus, prin activitatea sa culturală și de înnoire a bisericii, prin efortul de introducere a limbii germane în cartea tipărită și în

serviciul religios, prin marile sale inițiative și servicii aduse cetății, s-a remarcat ca om al vremii sale, integrat, alături de un alt mare contemporan al său, Nicolaus Olahus, în sistemul de mobilități creat de Renaștere, în „republica literelor” europene.

Autorul a înțeles să evidențieze toate aceste aspecte, să evite problemele controversate, manifestând rezerve asupra unor opinii neconfirmate documentar. Un merit al cărții este presărarea ei, ori de câte ori s-a oferit prilejul, cu scurte pasaje de istorie transilvană (referiri la organizarea administrativă și economică a orașelor medievale, scurt istoric al Bisericii Negre și al stemei brșovene etc.), precum și reliefaarea prelungirilor în contemporaneitate a unor tradiții istorice. În altă cuprindere, autorul s-a străduit să releve și confluențele culturale din epocă prin sublinierea descoperirii manuscrisului episcopului Nilus într-o mănăstire din Țara Românească (manuscris publicat de Honterus), prin relevarea ideii de unitate și continuitate a românilor sugerată de numele de Dacia conferit țării lor române pe harta lui Honterus etc.

Volumul, început printr-o prefață semnată de M. Isbășescu, posedă o bogată listă bibliografică, ce nu suplinește totuși, cu toate rezervele exprimate în ultimul timp de unii autori de biografii, aparatul critic tradițional (cu trimiterile exacte la autor, lucrare etc.), mai ales în cazul unei lucrări ca aceasta, care respectă adevărul istoric. De asemenea ar fi fost util și un indice de nume proprii cu rolul de a ușura consultarea cărții (chiar dacă aceasta are un număr relativ redus de pagini).

Dar, dincolo de aceste sugestii rezultate în urma lecturii, monografia dedicată personalității umanistului Johannes Honterus este o apariție editorială necesară pe tărîmul istoriografiei românești, notabilă prin maniera modernă a autorului de structurare a conținutului, prin efortul de a prezenta o viață și o perioadă istorică pătrunse de sensurile novatoare ale Renașterii.

Ioan Aurel Pop

ANTONIE PLĂMĂDEALA. *Clerici ortodocși, ctitori de limbă și cultură românească*, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1977, 69 p.

Apărută ca supliment la revista „Ortodoxia”, lucrarea episcopului Antonie Plămădeală, vicar patriarhal, trasează rolul pe care reprezentanții Bisericii ortodoxe române l-au avut de jucat în crearea culturii noastre naționale în limba română. Un prim și scurt capitol e consacrat limbii slavone, care, câteva secole, a fost limba de cult și de cultură a principatelor române; sub haina ei s-a creat — faptul e de mult demonstrat — o strălucită cultură românească; slavonismul nu a fost un fenomen cu implicații etnice, ci pur culturale — din acest punct de vedere, definiția lui Ilie Bărbulescu e cum nu se poate mai sugestivă: slavonismul cultural — așa cum nici romanizarea dacilor nu a produs mutații etnice, ci o amplă, profundă și decisivă mutație culturală. În veacul XVI, cărturarii români și-au dat seama că scrierea în limba slavonă aduce doar un „întuneric de cuvinte neînțelese” (Coresi) și au trecut la traducerea cărților de cult în limba română. Rezultatul acestei acțiuni îl constituie celebrele texte rotacizante, traduse în Maramureș și pe baza cărora Coresi va da primele tipăriri românești. Discutind cele două teze referitoare la începuturile scrisului în românește — impuls interior sau influență exterioară — autorul răspunde cu cuvintele lui Coresi: „am avut jelanie pentru sfintele cărți”. Coresi, care-și numește contemporanii „noi, rumânii”, era conștient că tipărirea sale vor fi folosite nu numai de preoți, ci și de „grămăticii”, de cei care trebuiau să ducă mai departe opera începută de el, prin învățarea limbii române pe textele astfel traduse (p. 12). În adevăr, cărțile sale, răspândite în întreaga arie locuită de români — s-au semnalat tipărirea coreșiene și în biblioteca lui Petru Șchiopul! — au contribuit la transformarea limbii române în instrument de vehiculare a culturii, de întărire a unității spirituale, de trezire a conștiinței unității de neam.

Moștenirea lui Coresi a trecut în mîini vrednice. Mitropolitul Varlaam al Moldovei, sub patronajul lui Vasile vodă Lupu și cu ajutorul lui Petru Movilă, a adus la îndeplinire unul din visurile lui Miron vodă Barnovschi; de sub teacurile

tipografice aduse la Iași și instalate alături de Colegiul de la Trei-Ierarhi, el a scos cărți în „limba noastră românească”, prezentate contemporanilor și urmașilor ca un „dar limbii românești”. Pregătind textele pentru tipar, Varlaam a dat atenție și limbii, astfel încît, așa cum au dovedit-o atîtea studii de strictă specialitate, el a contribuit la cristalizarea limbii române literare.

Autorul nu uită a menționa activitatea lui Petru Movilă — totuși, încă insuficient studiată în întregul ei. E prețioasă observația că, de fapt, cuvîntarea rostită la nunta domniței Maria cu Janusz Radzwill (1645) nu e o simplă orăție de nuntă, ci un adevărat tratat despre Taina Cununii. Din prefața dedicatorie a Triodului înflorit (1631), autorul desprinde indemnul adresat de Petru Movilă fratelui său Moise¹: „să fii ctitor, ziditor și binefăcător al Bisericii și al școlilor”.

În Transilvania, mitropolitul Simion Ștefan — contemporanul lui Varlaam și Petru Movilă, cărora li se adaugă, ca în completarea unei fresce, cărturarul laic Udrishte Năsturel din Muntenia — a fost acela care a îndeplinit un rol similar. Cuvintele sale din „Predoslovie” *Noului Testament* au rămas celebre: „cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni, carii îmblă în toate țările. Așa și cuvintele acelea sînt bune, carele le înțeleg toți”. De aici strădania lui — și nu numai a lui — de a așeza limba română în asemenea tipare, încît să fie tuturora pe înțeles. De fapt, întreaga muncă a atîtor generații, înfățișată în această carte, stă sub semnul acestei strădanii.

Sînt prezentate, apoi, activitatea lui Dosoftei, ostenitor pentru lucruri „de folos între neamul românesc”, poet, istoric, teolog (ea reclamă, mai ales în urma cercetărilor mai noi ale prof. N. A. Ursu, care ne-o înfățișează mult mai bogată și mai completă, o monografie amplă); cea a lui Antim Ivireanul — „un orator excelent și un stilist desăvîrșit” (G. Călinescu) — și rolul *Bibliei de la București* (1688) în desăvîrșirea limbii literare, prin colaborarea unui grup de cărturari clerici și laici (între care un loc de seamă l-a avut Nicolae Milescu). Pentru veacul XVIII, sînt reprezentativi „rîmnicenii”, în fruntea cărora Chesarie de Rîmnici dă numele unei întregi epoci; activitatea sa depășește cadrul îngust al lucrărilor cu subiecte religioase, obișnuite cărților de cult, pentru a trece în acela al preocupărilor istoriografice, interesat să descopere „linia neamului românesc, dinu vechiu trăgîndu-să dinu slăvit neam alu romanilor”.

O altă epocă o reprezintă Veniamin Costachi, denumit „ultimul mare luptător pentru limba românească”, sau, cum își spunea el însuși, ostenitor „pentru folosul și învățătura neamului nostru românesc”.

Al cincilea capitol urmărește rolul literaturii religioase la formarea limbii literare, căci în operele lui Varlaam, Dosoftei, Antim Ivireanul, sînt pagini de literatură autentică. Capitolul se încheie cu frumoasa poezie a lui Alexe Mateevici. *Limba noastră*, „poezie și rugăciune în același timp”. Următorul capitol privește școlile vechi, dar și contribuția unor clerici în domeniul istoriografiei, al filosofiei și al retoricii; cîteva pagini sînt consacrate lui Paisie Velicicovschi, Grigore Dascăluș, Andrei Șaguna, Sava Popovici din Rășinari și Melchisedec, precum și copistilor și zugravilor de biserici.

Capitolul al șaptelea relevă atitudinea clericilor cărturari față de unitatea de limbă și de neam. Este un fapt de mult știut: Coresi spune „noi, românii”; Varlaam se adresează și el *românilor*, cu conștiința unității lor: ardelenii „cu noi de un neam romîni” — cuvinte care amintesc pe ale lui Grigore Ureche și Miron Costin. Cîteva rînduri sînt consacrate clericilor care au îndeplinit și misiuni diplomatice (adăugăm, la aceștia, pe mitropolitul Calistrat al Moldovei, sol al lui Rareș în 1529, și pe mitropolitul Anastasie Crimca, sol în Polonia în 1612 și 1616).

Trebuie, însă, să observăm că, în ceea ce privește cele mai vechi școli (capitolul VIII), sîntem mai mult în domeniul supozițiilor, decît al unor informații cu bază documentară. Nu se pot face asemenea deducții din scrisoarea patriarhală adresată protopopului moldovean Petru, după cum nici afirmația că „cel dintîi sistem de învățămînt de durată la romîni a fost învățămîntul oral prin predică” (p. 59) nu se poate susține prin documentul lui Petru I din 1 mai 1384, în care

¹ Numirea acestuia, la p. 53, *Simion*, e o greșeală: la p. 22 și 41, e numit corect, Moise.

s-ar defini „rolul preoților ca predicatori“ : documentul respectiv privește misiunea dominicană de la Siret, pentru care doamna Margareta-Muşata construisese o biserică în care urma să fie îngropată ; călugării dominicani erau numiți și *frați predicatori*, după cum franciscanilor li se spunea și *minorii*.

Rolul clericilor în diverse compartimente ale vieții culturale, artistice, științifice (încercări de arhivistică, topografie, chiar și desen anatomic !) este recapitulat în același capitol. În cel următor (IX), se sintetizează *Caracterele dominante ale contribuției clericilor la cultura veche românească* : s-au simțit români, au militat pentru afirmarea unității de limbă și de neam, pentru răspîndirea culturii între toți românii, pentru apărarea independenței și întărirea ei.

Întemeiată pe o bogată bibliografie, lucrarea recenzată în aceste rânduri poate fi considerată ca un punct de plecare pentru noi monografii de personalități sau probleme (ne gândim, mai ales, la studierea integrală a activității lui Petru Movilă, Varlaam și Dosoftei), a unor tipografii, a participării unor clerici la viața politică și la activitatea diplomatică în Evul Mediu — părți însemnate din istoria Bisericii ortodoxe române, ea însăși o parte integrantă a istoriei poporului român.

Ștefan S. Gorovei

FLORIAN DUDAȘ, *Carte veche românească în Bihor. Sec. XVI—XVII (Catalog)*, Oradea, 1977, 204 p.+45 fig.

Catalogul cărții vechi românești tipărită în sec. XVI și XVII care a circulat în Bihor pînă în zilele noastre, publicat recent de către cercetătorul Florian Dudaș de la Oficiul județean Bihor al Patrimoniului cultural național, constituie o deplină reușită a acestui gen de cercetări.

Volumul cataloghează 156 exemplare de tipărituri vechi românești, dintre care 120 sînt mai puțin cunoscute sau necunoscute pînă acum a fi circulat în părțile Bihorului. De aceea, asemenea cataloage sînt instrumente necesare studierii geografiei culturale din diferite epoci, a valorilor culturale care au circulat în anumite zone, în cazul de față cea a Bihorului. Catalogul cercetătorului Florian Dudaș este în același timp o dovadă asupra faptului că chiar și o zonă ca cea a Bihorului, unde cercetări mai vechi (cum erau cele ocazionate de *Bibliografia românească veche*, sau datorate lui Gh. Ciuhandu, N. Firu, T. Roșu, At. Popa) au înregistrat un material bogat aici, poate oferi noi elemente, noi descoperiri cercetătorului. Realizarea unor astfel de instrumente de lucru este o sarcină de strîngentă actualitate, mai ales că ea se înscrie și în acțiunile prioritare ale oficiilor județene ale patrimoniului cultural național.

Autorul a adoptat o metodologie adecvată acestui gen de lucrări. După referiri asupra tipăriturii se descrie exemplarul depistat în zonă, se dau indicații bibliografice, făcîndu-se trimiteri la titlurile ce conțin referințe asupra aceluși exemplar. Autorul catalogului publică apoi însemnările manuscrise de pe exemplarele vechilor tipărituri românești care au fost depistate în Bihor, precum și prețioase note în legătură cu circulația acestora.

La sfîrșitul catalogului se dă un *Indice cronologic al vechilor tipărituri românești și exemplarelor lor din Bihor* pentru secolul al XVI-lea (4 tipărituri brașovene și *Palia* de la Orăștie, păstrate în cîte un exemplar iar *Psaltirea* din 1570 în două) și separat pentru secolul al XVII-lea (23 tipărituri, dintre care o frecvență mai mare au *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643, în 20 exemplare ; *Noul Testament* de la Bălgrad, 1648, în 25 exemplare și *Chiriadromionul* de la Alba Iulia din 1699, în 60 exemplare). De asemenea, un *Indice de nume și locuri* (p. 188—198). *Lista ilustrațiilor*, *Bibliografie* și 45 figuri conținînd reproduceri după pagini din exemplarele tipăriturilor românești depistate în Bihor.

Se argumentează, astfel, prin acest catalog, intensitatea circulației vechilor tipărituri românești în Bihor, fiind oferite noi informații pentru cunoașterea culturii românești scrise din această zonă a spațiului românesc.

Catalogarea vechilor tipărituri românești pe zonele în care au circulat acestea este o întreprindere științifică de mare importanță pentru studierea istoriei

vechii culturi românești. Volumul publicat de Florian Dudaș este o realizare deplină în acest sens, pentru care cercetătorul bihorean merită cu prisosință felicitări.

Nicolae Edroiu

* * * *Mihai Viteazul și Sălajul. Guruslău 375 (3 august 1601—3 august 1976).* Culegere de studii, Zalău, 1976, 540 p.

Între numeroasele fapte de cultură care au cinstit memoria lui Mihai Viteazul și au marcat semnificația actelor sale, s-a înscris și sesiunea științifică desfășurată în zilele de 30—31 octombrie 1976 la Zalău, prin participarea, alături de cercetătorii locali, a unor specialiști din Cluj-Napoca și București, preocupați de a evidenția sensurile multiple ale victoriei raportate de marele voievod la Guruslău, de a releva alte aspecte ale domniei acestuia, ale personalității sale și ale perioadei de la cumpăna veacurilor XVI și XVII. Interesantele comunicări prezentate au fost reunite, prin grija organizatorilor sesiunii și cu precădere a coordonatorului direct, Vasile Ciubăcan, într-un volum de largă cuprindere, structurat pe câteva probleme tematice mari și integrat în seria de apariții editoriale cu un specific aparte, care au ținut să omagieze pe Mihai Viteazul deopotrivă cu cinstirea locurilor legate de numele voievodului.

După un cuvânt de prezentare, în care *academicianul Ștefan Pascu* subliniază sintetic și motivează conținutul volumului, urmează trei comunicări aparținând autorilor *L. Tulai*, *M. Pitică* și *Gh. I. Ioniță* și axate pe problematica temeiurilor istorice adânci ale prezentului socialist, reflectat la modul teoretic în Programul P.C.R. și materializat practic și prin dezvoltarea impetuoasă a Sălajului.

Un grupaj de studii privind unele aspecte istorice propriu-zise, relevante de acad. Șt. Pascu, de N. Edroiu și G. C. Mărcuș, de G. Kovách și de Gr. Pop împreună cu G. C. Mărcuș, se ocupă de simbolul major al faptelor lui Mihai Viteazul, de cronologia amănunțită a anului 1601, de Mihai și legăturile sale cu secuții în preajma luptei de la Guruslău și, respectiv, de sensul european al victoriei de la Guruslău.

În aceeași serie tematică, C. Rezachevici, într-un dens studiu, tratează, cu sublinierea unor elemente mai puțin prezente în trecut și istoriografie, câteva aspecte semnificative din perioada cuprinsă între călătoria la Praga a lui Mihai Viteazul și lupta de la Guruslău, iar Al. Porțeanu aduce în atenție forța de simbol a Unirii de la 1600 în momentul hotărârii istorice din 1 decembrie 1918 de la Alba—Iulia.

Alte studii au avut drept conținut descrierea luptei de la Guruslău sau prezentarea personalității voievodului Mihai în lumina unor izvoare documentare și narrative, a istoriografiei mai noi, a literaturii, a manualelor școlare ori o folclorului: Al. Matei (publică 44 de doc., cele mai multe editate), I. Penea (izvoare contemporane germane și ilustrații despre Guruslău), I. Dordea și L. Draaomir (cronici maghiare), Al. Matei și R. Ardevan (istoriografie), A. Fărcaș (manuale școlare), L. Ghergariu (literatură), V. Vetișanu (publicistica sălăjană), L. Ghergariu (tradiția populară). În același grupaj se integrează interesantul portret al domnitorului, sintetizat de V. Netea în lumina scrierilor și imaginilor contemporanilor și ale urmașilor despre Mihai Viteazul, precum și versiunea dată de documentele turcești despre ultimul an de viață a lui Mihai Viteazul și prezentă în studiul regretatului istoric Aurel Decei.

Conținutul unora dintre comunicări se axează cu precădere pe aspecte militare: pregătirea planului luptei, desfășurarea ei și trofeele capturate de oastea lui Mihai la Guruslău (autori: P. Abrudan, I. Cupșa și, respectiv, I. Nistor) sau problemele taberelor de lângă Zalău, de la Cluj și de lângă Turda (autori: V. Ciubăcan și I. Tomole, V. Dărăban și V. Hossu, respectiv, C. Rezachevici).

Două studii scrise de E. Wagner și A. Kiss se referă la zona Sălajului în perioada luptei lui Mihai pentru unire (cu utile anexe documentare privind localitățile și populația sălăjană) și, respectiv, la viața social-economică a orașului Zalău în timpul voievodului român, iar un al treilea vizează aspecte de unitate și continuitate în cultura Sălajului (autor G. Beldeanu).

Prin prezentarea unor probleme legate de *monumentele de la Guruslău*, ridicate de-a lungul timpului (1926, 1936, 1976), prezentare făcută de M. Bog cu I. Ivănescu și de M. Zintz, precum și prin *micromonografia satului Guruslău*, aparținând lui O. Moraru și D. Birjac, se încheie seria studiilor cuprinse în acest bogat volum-omagiu.

Pe lângă unele contribuții științifice remarcabile, ca elementele privind cronologia exactă (eliminarea inadvertențelor născute din dualitatea calendarelor iulian și gregorian) și localizările precise ori opțiunea clară pentru numele cu forma Guruslău, lucrarea semnifică, prin cea mai mare parte a studiilor prezente, sensul modern și atât de apreciat astăzi al conceptului de *istorie locală* integrată deplin în istoria națională și cu semnificații care depășesc hotarele spațiului carpato-dunărean. Reușita volumului se explică și prin sensul major al conlucrării unor cercetători angajați plenar în descifrarea unui trecut cu adinci rezonanțe în contemporaneitate, angajați în cinstirea unor fapte-simbol, primordiale pentru devenirea în timp a poporului român.

Ioan Aurel Pop

CONSTANTIN PASCU, *Cartea românească veche în biblioteca muzeului Brukenthal*, Sibiu, 1976, 170 p.

Așezămîntul de cultură de la Sibiu a publicat în ultimii ani mai multe lucrări consacrate unor colecții ale sale, printre care *Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu*, București, 1957, *Catalogul colecției de incunabule*, Sibiu, 1969, *Catalogul transilvanicelor din Biblioteca Brukenthal, secolele XVI—XVII*, Sibiu, 1974, iar acum a dat la lumină catalogul bibliografic al cărții românești vechi care se păstrează în Biblioteca Brukenthal. Acest catalog se adaugă celor patru volume din *Bibliografia românească veche*, completată și ea în ultimii ani cu cataloagele unor biblioteci ca cele de la Galați, Piatra Neamț sau cea a Bibliotecii Universitare din București.

Lucrarea prezintă 320 de cărți reprezentînd 256 titluri, dintre care 70 cărți aparțin colecției vechi a bibliotecii Brukenthal, 15 tipărituri sînt donații recente, iar 235 provin din noi achiziții. Din numărul total al cărților, o tipăritură aparține secolului al XVI-lea, 19 cărți sînt din secolul al XVII-lea, 114 sînt datate din secolul al XVIII-lea și 122 sînt din secolul al XIX-lea. Cercetînd lista acestui catalog se întîlesc exemplare rare de carte românească, astfel, din sec. al XVI-lea este exemplarul *Sbornicului* slavonesc, tipărit de diaconul Coresi la Sas-Sebeș în 1580, din sec. al XVII-lea un exemplar din *Psaltirea* în versuri, Uniev, 1673, *Sicriul de aur*, Sas-Sebeș, 1683, din sec. al XVIII-lea volumele *Istoria Imperiului otoman* de Dimitrie Cantemir, tipărite la Paris, 1743 și Hamburg, 1745, *Jalea păcurarilor din Ardeal*, Sibiu, 1780. În fine, din sec. al XIX-lea sînt cărțile rare *Bucoavna*, Brașov, 1810, *Gramatica daco-română*, Viena, 1826 și *Vestire*, București — Sibiu, 1827.

Fișa bibliografică a fiecărei lucrări a fost întocmită conform normelor științifice, citindu-se titlul, locul imprimării și anul. Sînt indicate publicațiile în care cartea a mai fost descrisă și se menționează proveniența ei în fondul bibliotecii (donatie sau achiziție). Se publică, in extenso, toate însemnările de pe cărți, iar în cazul însemnărilor în limbi străine se dă și traducerea românească. Sînt analizate toate diferențele față de exemplarele cunoscute. Volumul este completat cu Indicele alfabetic al tipografilor și tipografiilor (p. 153—154), al tuturor titlurilor de tipărituri (p. 155—158), al autorilor și traducătorilor (p. 159—160), și se încheie cu indice de persoane și de toponimice.

Munca cercetătorului C. Pascu, care a pornit de la ideea lăudabilă de a face cunoscut tezaurul de cărți românești vechi păstrate la Biblioteca Brukenthal, trebuie apreciată și prețuită. Modul exemplar al prezentării tehnice a acestei cărți se desăvîrșește în cele 19 fotocopii de pe foile de titlu, însemnările mai importante și unele gravuri. Lucrarea are însă și unele scăpări de redactare. Astfel, nu se arată numele celor 14 donatori ai unor tipărituri, dintre cele mai vechi și valoroase. În cazul celor 235 de achiziții, de asemenea nu se arată numele persoanei sau a instituției de la care s-a achiziționat cartea (așa după

cum a procedat *Bibliografia românească veche*) și nici localitatea de unde a fost procurată (în afară de nr. 49, 76 și 200). Indicarea persoanei și a localității de unde a fost achiziționată cartea, pe lângă alte considerente, constituie indicații prețioase pentru urmărirea circulației tipăriturilor românești în secolele trecute și este o normă indispensabilă în biblioteconomie. Trebuie să arătăm apoi că despre legătura în piele a tipăriturilor indicațiile sînt mult prea sumare, autorul indicînd doar faptul că ea este ornamentată. Or, este util a se preciza dacă este o decorație cu motive florale, geometrice sau compoziție iconografică și dacă decorația are legătură cu conținutul cărții, eventual tehnica de folosire a matrițelor. Editorul a identificat greșit Mănăstirea celor trei stele (?) (p. 153) în loc de Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași unde a funcționat tiparul domnesc. În totalitatea ei, lucrarea constituie însă o contribuție importantă la cercetarea vechii cărți românești.

Paul Mihail

Manuscrisul de la Ieud. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de MIRELA TEODORESCU și ION GHETIE, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 258 p.

După ce s-a făcut oarecare vîlvă în jurul „Sbornicului de la Ieud”, socotit a fi „cel mai vechi monument de grai românesc” (cf. „Tribuna”, nr. 8—9/1977 și „Cronica”, nr. 33/1977), avem acum o ediție științifică a acestui manuscris, provenit din biserica de la Ieud și descoperit de Andrei Birseanu în 1921. Este un manuscris de 24 de file, cuprinzînd trei texte religioase: legenda duminicii (o variantă) și două „cazanii” — învățătura despre Duminica Paștilor și învățătura despre Cuminecătură; aceste texte, împreună cu altele, slave și romane, și două fragmente de tipărituri coresiene, formează acum manuscrisul românesc nr. 5032 al Bibliotecii Academiei Române, în care manuscrisul de la Ieud ocupă filele 170r—193v. Cei care s-au ocupat, anterior, de el, au emis ipoteze diferite cu privire la datare, localizare, etc. La capătul unor cercetări de cîțiva ani și a studierii amănunțite a limbii folosite în manuscris, autorii prezentei ediții au ajuns la concluzia că textele cuprinse în Sbornicul de la Ieud „sînt copii și nu originalele traducerilor românești” (p. 24). Pentru datarea acestei copii, s-a cercetat hîrtia, iar filigranul ei i-a arătat proveniența poloneză: fabricată la Mniszek, hîrtia respectivă începe să fie folosită în documente din 1600—1603. Prin compararea diverselor variante ale filigranului respectiv, se acceptă că manuscrisul a fost copiat în jurul anului 1630. Originalele înseși ale traducerilor sînt, însă, cu cinci decenii mai vechi: două texte sînt copiate după Cazană a II-a a lui Coresi (tipărită în 1581).

Cît privește localizarea, în regiunea nordică a „Dacoromâniei”, autorii ediției iau în discuție aceste patru criterii: 1) manuscrisul a fost găsit la Ieud; 2) hîrtia de la Mniszek, cu filigranul ca al Sbornicului, nu a fost constatată între documentele moldovene și muntene, în schimb, există, scrise pe această hîrtie, opt documente ardelen, din care cinci în nord-estul Transilvaniei¹; 3) filiația textelor arată descendența a două din ele din textele coresiene; 4) copistul vădește influențe lingvistice ucrainene². Adăugînd acestor constatări faptul că,

¹ Trebuie avut, totuși, în vedere, faptul că — cel puțin pentru Moldova, nu a fost încă studiată totalitatea documentelor originale din perioada 1600—1630, pentru că absența hîrtiei de la Mniszek să fie pe deplin probată. Oricum, cazul de față arată încă o dată — dacă acest lucru mai era necesar! — cîtă utilitate ar avea descrierea sistematică, în edițiile de documente, a filigranelor întîlnite pe documente.

² Afirmatia de la p. 52—53 — „scriitorul era ucrainean. El nu stăpînea în chip desăvîrșit limba română” — ni se pare, totuși, prea, prea tranșantă; avem exemple de uricari, din aceeași vreme, care nu stăpîneau nici ei „în chip desăvîrșit” limba din a cărei scriere își cîștigau existența. Ca să nu mai spunem cît de stranie ne apare limba română folosită de Petru vodă Șchiopul (pe la 1591—1594), personaj a cărui origine este, totuși, indubitabil românească!

în textele de la Ieud se „reflectă două straturi de limbă: unul sudic, caracteristic graiurilor de tip muntenesc vorbite în Țara Românească și în sudul Transilvaniei, și unul nordic, localizabil, în cea mai mare parte a sa, în Moldova și Transilvania de nord“ (p. 32), autorii conchid că „cele trei texte din *Manuscrisul de la Ieud* au fost traduse în sudul Dacoromaniei (Muntenia sau sudul Transilvaniei), de persoane vorbind graiuri de tip muntenesc, copiate apoi în Moldova și transcrise, în fine, în forma în care au ajuns la noi, în Maramureș“ (p. 33). Că scribul maramureșean va fi fost un călugăr, aceasta n-ar fi de mirare, ba, din contra, ar fi cel dintâi lucru la care să ne gândim. Un „deprins scriitor“, cum i-ar fi zis Ion Bîanu, obișnuit cu textele religioase, putea fi, foarte bine un monah, indiferent dacă din ctitoria Drăgoșeștilor de la Peri³ sau din altă parte (Ieudul a făcut parte din domeniul lui Bogdan I, fiind trecut, apoi, în 1365, tot în stăpînirea Drăgoșeștilor).

Urmează studiul pur lingvistic (grafie, fonetică, morfologie, formarea cuvintelor, sintaxă, lexic), transcrierea textelor, un substanțial indice și facsimilele celor 48 de pagini. Salutînd apariția acestei ediții, nu ne rămîne decît să ne exprimăm speranța că vom avea, curînd, posibilitatea să consemnăm și alte apariții de acest gen, lămurînd chestiuni atît de însemnate pentru cultura noastră medievală.

Ștefan S. Gorovei

JAKÓ ZSIGMOND, *Philobiblon transilvan*, București, Ed. Kriterion, 1977, 510 p.

O carte ca aceasta nu se poate recenza, așa cum nu se poate recenza un volum de documente: atît de bogată e fiecare pagină în date, idei, sugestii! Într-un prim studiu, — *Oradea în istoria bibliotecilor noastre medievale* — este urmărită activitatea de colecționare și de producere a cărților în acest vechi centru transilvănean, activitate care și-a datorat faima, întinderea și roadele bogate așezămintelor catolice ale unor ordine celebre (dominicani, franciscani, augustin etc.) care au funcționat acolo⁴. Aceste mănăstiri-filiale aveau legături strînse cu abațiile de care depindeau direct și din care unele se aflau în Franța. Se aduceau de acolo și se copiau aici nu numai cărțile necesare cultului, scrieri ale Părinților Bisericii, etc., ci și opere de ale lui Cicero, Seneca și alți autori antici. Autorul are temeiuri serioase pentru a considera că în scriptoriul Ordinului premonstratens din Oradea activitatea de copiere a cărților „începînd din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, trebuie să fi fost relativ importantă și din punct de vedere cantitativ“ (p. 18). Urmele activității mai vechi au fost distruse în 1241, cu prilejul invaziei tătarilor. Se urmăresc cîteva mari biblioteci ale unor clerici de seamă, între care cea a episcopului János Vitéz a fost cea mai vestită, ea sugerîndu-i lui Matei Corvin pasiunea pentru cărți. Despre biblioteca acestui mare rege, cel de-al doilea studiu — *Transilvania și Corviniana* — aduce, de asemenea, o sumă de informații de mare preț. Autorul arată că „în evoluția bibliotecilor din Transilvania, tradiția Corvinianei a fost (...) factorul

³ Despre aceasta, v. și Dr. Aloisiu L. Tăutu, *Țara Oașului românească de secole*, extras din „Buna Vestire“ (Roma), nr. 4/1966 și 1—2/1967, p. 23—25 (cap. V, „Frații Balc și Drag și mănăstirea de la Peri“; în capitolul următor, „Primele traduceri scripturale românești“, se avansează ideea că aceste traduceri „trebuie puse în legătură cu activitatea misionară a franciscanilor printre românii din nordul și nord-estul Transilvaniei“ — p. 27).

⁴ Atragem din nou atenția asupra bibliotecii care s-a închegat în mănăstirea dominicanilor din Siret, ctitoria Margaretei-Mușata (s. XIV). Misionarul Marco Bandini a consemnat, sub Vasile Lupu, că mănăstirea a fost distrusă de voievodul poreclit *Belicîne* — e vorba de Ioan vodă cel Cumplit — iar cărțile au fost luate de marele logofăt, care, în cazul acesta, e *Ioan Goldi*, și nu Miron Costin, cum bănuise N. Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, ed. II, vol. I, București, 1928, p. 316.

de acțiune cu încărcătură pozitivă de care trebuie să se țină seama, nu numai în privința bibliotecilor maghiare și săsești, ci, de la mijlocul secolului al XVII-lea, și a celor românești" (p. 74). Cu argumente absolut convingătoare, se conchide la „posibilitatea ca o parte — poate nu chiar lipsită de importanță — a bibliotecii regale din Buda să fi luat calea Transilvaniei" (p. 92). Un manuscris din Biblioteca Corviniană, conținând opera lui Iustinus, s-a aflat în posesia cronicarului ungur Ștefan Szamosközi, iar un codice — tot pe pergament — cu versuri de Tibullus, Catullus și Propertius, a aparținut principelui Transilvaniei Mihail Apafy I, din a cărui bibliotecă a ajuns apoi, la capătul unor lungi peregrinări, la prințul Eugeniu de Savoia și se păstrează azi în Biblioteca Națională din Viena. *Habent sua fata libelli!*

Dovezi noi despre activitatea unei tipografii cu litere latine la Sibiu în anii 1528—1530, activitate reluată la 1575, se cuprind în al treilea studiu, *Tiparul cu litere latine din Sibiu în secolul al XVI-lea*. Descifrind o monogramă aflată pe una din paginile Evangheliului lui Lorinț (1579), monogramă care cuprinde literele T, G și R și anul 1528, autorul fixează „data întemeierii tipografiei sibiene la 1528", stabilind că „primul ei tiparnic a fost Theobaldus Gryphius" (p. 97); acest Theobaldus Gryphius Reutlingensis fiind nu numai „magistru al științelor medicale", ci și „licențiat în artele tipografice". Utilajele părăsite de Gryphius pe la 1530 vor fi refolosite în anii următori de către conducătorii sibiieni „în scopul agitației luterane pe care urmau să o desfășoare în cadrul bisericii ortodoxe române. În 1543—1544, ei și-au înzestrat atelierul cu matrite și litere chirilice. Activitatea de tipărire a cărților cu caractere chirilice, pornită sub conducerea lui Filip Moldoveanu, tălmăciul și diacul român al orașului, a început în 1544 cu versiunea românească a *Catechismului* lui Luther și a continuat cel puțin zece ani. Dintre produsele ei se mai cunosc azi un *Tetraevangeliiar* slavon din 1546 și un fragment bilingv (slavo-român) al *Noului Testament*, din preajma anilor 1551—1553" (p. 99—100).

Celei dintii dintre aceste tipărituri îi este consacrat următorul studiu, *Pe urmele catehismului românesc din anul 1544*. În 1847, a fost semnalată o foaie volantă tipărită în 1546 în limba germană și în care se menționa un catehism tipărit la Sibiu în românește. „Misterioasa publicație sibiiană, din care astăzi nu se mai cunoaște nici un exemplar" (p. 117), este totuși identificată în catalogul bibliotecii contelui Dénes Banffy din 1752, sub titlul (evident, în maghiară) „Cartea scrisă în valahă de Filip, propăvăduitorul valah, în scopul primirii Reformei de către valahi" (p. 121). Soarta ulterioară a micii tipărituri nu mai este cunoscută: dacă nu a fost vîndută sau dăruită, atunci a rămas în bibliotecă de la Bonțida a conților Banffy și „cu siguranță s-a distrus în 1944—1945, cînd a fost pustiit castelul din Bonțida" (p. 123).

Biblioteca Colegiului Bethlen din Aiud este titlul celui de-al cincilea studiu, în care se urmăresc *Inceputurile și prima sa perioadă de funcționare (1622—1658)*. Activitatea tipografică a Kis Miklós (1650—1702), originar din Tăuții-Măgheruş, este minuțios reconstituită în studiul *Fenecul transilvean*; „opera sa constituie o parte de importanță universală a cărții europene" (p. 226).

Două studii mai mici privesc *Legăturile bibliofile și științifice cu Țara Românească ale lui Köleséri Sámuel* — medic sibiian, interesat de istoria românească, avînd legături cu vodă Brîncoveanu, Constantin Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat — și *Inceputurile tipografiei de la Blaj*, etapă apreciată ca „un frumos capitol — caracteristic istoriei culturii — al conviețuirii româno-maghiare multilaterale și de veche tradiție" (p. 246).

Un studiu întins reface *Istoricul Bibliotecii documentare din Odorheul Secuiesc*. Constituită la sfîrșitul veacului XVII — după ce o substanțială donație a cancelarului transilvan Ioan Bethlen a făcut posibilă transformarea școlii elementare din acel oraș în colegiu — s-a îmbogățit treptat prin cumpărături și moșteniri. Între donatorii de întregi biblioteci sînt nume ilustre: Bethlen, Székely, Teleki.

Studiul *Istoricul bibliotecii lui Timotei Cipariu* urmărește constituirea și soarta cărților acestui cunoscut și pasionat bibliofil. A fost o bibliotecă alcătuită greu, cu multe sacrificii, care a suferit în 1849 pierderi însemnate. După ce, în 1862, a încercat să o vîndă la București, a lăsat-o moștenire (1887) capitolului

greco-catolic din Blaj, cu condiția să fie păstrată și pusă la dispoziția publicului ca o unitate separată. Ulterior, cărțile sale s-au amestecat cu ale lui Augustin Bunea și Ion Micu Moldovan; după alte avataruri, a ajuns la filiala Academiei R.S.R. din Cluj.

Ultimul studiu privește *Cartea și biblioteca în cultura maghiară din Transilvania*. Ca o sinteză a studiilor precedente, autorul privește moștenirea de cărți prin prisma prezentului, pledînd pentru înțelegerea corectă a vieții cărților, a posibilităților nesfîrșite pe care ni le oferă paginile îngălbenite și uitate, de a reconstitui legăturile spirituale dintre oamenii altor vremuri.

Cu cît ar fi mai bogată și mai strălucitoare imaginea pe care o avem despre cultura veche de pe pămîntul românesc, dacă am avea asemenea cărți și despre bibliotecile și bibliofiliile din Moldova și Țara Românească? Răspunsul e de la sine înțeles, iar exemplul pe care cărturarul de la Cluj ni-l dă cu acest al său *Philobiblon transilvan* este unul din acelea care, urmat cu sîrguință și concentrare de eforturi, va da rezultate despre care îndrăznim să credem, de pe acum, că vor depăși așteptările.

Ștefan S. Gorovei

VASILE MIOC, DAMASCHIN MIOC, *Cronica observațiilor astronomice românești (istorie și astronomie)*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 358 p.

După mai bine de șase decenii și jumătate, inițiativa, modestă și timidă a lui Victor Anestin referitoare la istoria fenomenelor cerești, este reluată de astronomul Vasile Mioc și istoricul Damaschin Mioc „însă la o scară mai mare” (p. 6). Sarcina celor doi este cît se poate de dificilă, dat fiind faptul că istoriografia noastră nu posedă vreun registru de observații astronomice ca în cazul altor popoare. Autorii au depus o muncă minuțioasă în adunarea materialului dispersat în multitudinea de documente, manuscrise și cărți. Prin această lucrare se demonstrează încă o dată valabilitatea și necesitatea cercetării interdisciplinare. În cartea de față astronomul și istoricul s-au completat reciproc, dînd la iveală o lucrare utilă celor două domenii de activitate pe care ei le reprezintă: istoria și astronomia.

Cronica observațiilor astronomice românești (istorie și astronomie) cuprinde o perioadă de aproape nouă secole (1022 iunie 2—1894 august 19) și atestă interesul „manifestat (de poporul român, n.n.s.) pentru întîmplări mai mult sau mai puțin obișnuite, care l-au impresionat și pe care le-a considerat demn de-a fi aduse la cunoștință viitorului” (p. 8). Lucrarea de față tratează 261 de fenomene astronomice cuprinse în 443 de relații, pe care autorii le-au grupat după natura lor în șapte capitole. La începutul fiecărui capitol sînt prezentate noțiunile de bază în legătură cu fenomenul tratat, iar după relațiile istorice ale fiecărui eveniment ceresc, autorii cărții se opresc asupra identificării și prezentării lui din punct de vedere științific.

Atestările eclipselor de soare (capitolul I) cuprinse în 95 de știri formează conținutul primului capitol. Punerea în concordanță a consemnărilor istorice privind evenimentele cerești cu datele științifice duce la determinarea exactă a anilor și chiar a lunilor și zilelor cînd a avut loc fenomenul respectiv. Astfel, menționarea eclipsei de soare din 1648 de M. Costin în Letopisețul său este greșită pentru că cercetările astronomice întreprinse pentru acel an nu confirmă pe teritoriul țării noastre nici o eclipsă de soare. Ea trebuie pusă mai degrabă în legătură cu ecipsa din 12 august 1654. Această eroare se datorește faptului că „Miron Costin și-a scris cronica între 1675 și 1677, deci mare parte ea este o cronică de memorii” (p. 27).

Capitolul al doilea se referă la eclipsele de lună, asemănătoare cu cele de soare, dar mai puțin spectaculoase; acestea au atras într-o măsură mai mică atenția oamenilor din trecut. Exactitatea și amănuntele cu care sînt descrise eclipsele de lună, ca dealtfel și cele de soare, dovedesc preocuparea poporului român pentru studierea fenomenelor astronomice. De exemplu eclipsa totală de lună din seara zilei de 14/26 ianuarie 1823 este descrisă foarte amănunțit și

exact de cele trei știri care o consemnează. Astfel, faza de început și de sfârșit a durat aproximativ o oră, iar faza de eclipsă totală, „au fost pînă la doao ceasuri și mai bine“ (2.15.1). Interesantă este și descrierea astrului din timpul eclipsei, comparîndu-l cu o „basma roșie“ (2.15.1), „ca un ficat proaspăt“ sau „vâpsea de sînge“ (2.15.2).

Cometele, care formează subiectul celui de al treilea capitol, constituie unul din cele mai interesante fenomene cerești, datorită apariției lor neașteptate. Punerea în legătură de către contemporani a acestor fenomene cerești cu diferite întîmplări de pe pămînt s-a făcut după consumarea ambelor evenimente.

Capitolul al patrulea se referă la meteori și meteorii. Parcînd cele 38 de știri referitoare la meteoriți observăm că reacția oamenilor față de aceste fenomene s-a schimbat foarte mult de-a lungul anilor. Astfel, dacă în primele consemnări se vorbește că la apariția acestor semne extraordinare „lumea de frică s-a aruncat la pămînt“ (4.8.) în ultima știre, din 20 februarie 1884, se vorbește de fenomene obișnuite, cunoscute.

Fenomenele atmosferice, care formează conținutul capitolului V, sînt evenimente atmosferice care se deosebesc de celelalte prin aceea că produc la apariția lor pagube. Formele diferite sub care au apărut explică și numărul mare al știrilor: 84.

Capitolul VI, Varia, se referă la evenimente cerești deosebite de cele de pînă acum printre care se numără: supernavele, anumite poziții particulare ale planetelor pe cer, vizibilitatea planetei Venus în timpul zilei, lumina zodiacală și așa-numitele „ploi de sînge“ (p. 317).

În ultimul capitol, *Fenomene neidentificate*, sînt menționate evenimentele neobișnuite observate pe cerul țării noastre. Neputința identificării lor se datorește datelor lacunare a mărturiilor despre aceste fenomene.

Înregistrînd și comentînd un material documentar foarte bogat, cei doi autori aduc o importantă contribuție științifică la elucidarea problematicei pe care o cuprinde această interesantă carte.

Constantin Burac

NICOLAE GRIGORAȘ, *Mănăstirea Cetățuia*, Iași, 1977, 92 p + fig.

Mitropolia Moldovei și Sucevei a inițiat tipărirea lucrării referitoare la monumentele istorice bisericești din această parte a țării.

În primul capitol al lucrării *Mănăstirea Cetățuia*, autorul prezintă succint *Dealul și fortăreața Cetățuia*, care au avut epoci de glorie, pe cînd se tipăreau acolo cărți pentru toată ortodoxia, voievozii Țării Moldovei se adăposteau acolo, în vremuri de restriște.

Capitolul al doilea se intitulează *Situația economică, socială, politică și culturală a Moldovei, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*.

În capitolul al treilea este prezentat ctitorul, domnul Moldovei Gheorghe Duca. Venit de tînăr în Principatele Române, a fost ucenic la un negustor în București, apoi la un negustor din Iași. A ajuns administratorul moșiilor voievodului Vasile Lupu, apoi vistiernic al doilea a lui Ștefăniță Lupu (1654—1661). Gheorghe Duca s-a căsătorit cu Anastasia, fiica din prima căsătorie a Doamnei Ecaterina Dabija și a fostului mare vistiernic Buhuși. Grecul stabilit în Moldova a ajuns domn.

Duca vodă are meritul de a fi ctitorit mănăstirea Cetățuia, de pe colina de lîngă Iași. La 1648 se menționează mai întîi Cetățuia. În 28 noiembrie 1649 se amintește „Dealul Cetățuia deasupra Gălății“. Duca vodă a cumpărat viile de pe dealul Cetățuii din 1666. În cea de a doua domnie a ctitorit frumoasa mănăstire. În luna august 1671 Duca vodă scria că a ctitorit Cetățuia și că „dimpreamă cu părinți rugători episcopi și cu tot sfatul de boieri mari și mici“ luase hotărîrea să-i doneze „loc de hrană din locul gospod al tîrgului Iași“. Duca vodă a trimis pe Teodosie Dubău pentru delimitarea și hotărnicirea acestui teren. Noua mănăstire a fost înzestrată cu moșii, iar la 10 iunie 1670 Duca vodă o închină Sfîntului Mormînt de la Ierusalim, unde era patriarh Metodie, care în ianuarie 1671 a recunoscut toate privilegiile acordate mănăstirii de pe colina de lîngă Iași.

Sultanul Mehmed al IV-lea a vizitat mănăstirea Cetățuia la 10 iunie 1672.

Constructorul bisericii și al întregului complex de la Cetățuia este Gligorie Cornescu (Constantin Bobulescu, *Gligorie Cornescu, arhitect al mănăstirii Cetățuia*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei, XXXIV, 1958, nr. 11—12, p. 872—881).

Biserica Mănăstirii Cetățuia construită după modelul bisericii Trei Ierarhi, a fost pictată de frații Mihai și Gheorghe Dima, români macedoneni, originari din „Țara Turcească, de la Enina” chemați în Moldova de Duca vodă. Este contestabil că au contribuit la pictarea bisericii și unii zugravi localnici, cum ar fi Nicolae „zugravul cel bătrîn”, Ștefan zugravul și probabil și alții.

Autorul studiază amănunțit pictura, stabilind ce este original și care sînt picturile la care în decursul timpului au intervenit zugravii.

Capitolul al șaptelea se ocupă de cărțile de cult și de mobilier. Poate că ar fi fost potrivit ca o parte din acest capitol să se intituleze Muzeul mănăstirii, pentru că acolo se păstrează un număr important de cărți, manuscrise, odăjdii etc.

Nicolae Grigoraș descrie amănunțit obiectele de la Muzeu. În fosta cameră a domnițelor se păstrează cărți rituale, manuscrise (de exemplu *Octoih* slavon, Viețile sfinților, Învățăturii creștinești, slujbele sfinților, *(unele scrise în secolul al XX-lea cu litere chirilice)*).

Capitolul al optulea se ocupă de Cetățuia necropolă a familiei domnești. Duca vodă a murit la Lwow în 10 aprilie 1685, iar în 1693 osemintele sale au fost aduse la Iași și îngropate la Cetățuia. Se pare că Doamna Anastasia a fost înmormîntată în biserica Stratenia, care era acolo unde s-a construit catedrala metropolitană.

Capitolul *Rolul cultural al mănăstirii Cetățuia* se ocupă de vechea tiparniță grecească și de cărțile tipărite la această mănăstire. În epoca luptelor crunte dintre catolicism și ortodoxism, la Cetățuia se tipăresc cărți polemice, în limba greacă ce se răspîndeau în lumea ortodoxă. Tipografia grecească de la Cetățuia era condusă de ieromonahul român Mitrofan, care mai tîrziu a ajuns episcop.

Nicolae Grigoraș trece în revistă istoria mănăstirii Cetățuia după secularizare.

Ultimul capitol se intitulează *Viața mănăstirii*. Cetățuia a fost uneori loc de refugiu. Constantin Cantemir „de nu s-ar hi mutat în Cetățuia, l-ar hi luat prizonier polonii”.

În 1908 încep lucrările de restaurare. Mitropolitul Pimen Georgescu a făcut din Cetățuia „mănăstire model” și la 15 august 1910 a instalat ca stareț pe arhimandritul Teotist Stupcanu. La Cetățuia a funcționat o școală monahală la care a fost profesor tînarul ieromonah Partenie Ciopron, episcopul de mai tîrziu. S-a construit și un edificiu pentru școala monahală între casa domnească și baie (cuhne). N. Iorga a fost foarte nemulțumit că în incinta mănăstirii s-a construit un local de școală și a pretins să fie dăruit noul local. Mitropolitul Pimen Georgescu a dispus să fie dăruit localul. Starețul mănăstirii, arhimandritul Teodosie Bonteanu, care își făcea un titlu de glorie din construirea școlii călugărești, a protestat, dar nu peste mult timp a fost îndepărtat de la stăreție și a plecat spre alte meleaguri.

La o ediție viitoare ar fi necesară lista stareților și a călugărilor care au viețuit la Cetățuia.

Iosif E. Naghiu

Saeculum, Iași, Ed. Junimea, 1977, 158 p.

Sub titlul de mai sus, editura Junimea a reunit trei lucrări memorialistice inedite ale unor călători străini.

Prima dintre ele, *Vakay-i-eflaak (Cronica anonimă p. 20—40)*, constituie traducerea în românește a manuscrisului turcesc anonim păstrat la Biblioteca „Millet” din Istanbul.

Îngrijirea ediției, traducerea și notele aparțin lui Valeriu Veliman, care, în introducere, (p. 9—19) încearcă să stabilească identitatea manuscrisului turcesc. Plecînd de la conținutul acestui manuscris, studiat comparativ cu alte cronici, V.

Veliman susține, și argumentația, credem, are darul să convingă, că acesta este o variantă a cronicii lui N. Chiparișă. Completînd informațiile existente și în alte izvoare contemporane, propunînd un mod nou de interpretare a rolului ce l-au jucat domnul Mihai Racoviță și boierul Constantin Ipsilanti în timpul luptelor cu contingentele de austrieci și cătanele ungurești, care au pătruns în Moldova în anii 1716—1717, cronica reprezintă un bun cîștigat pentru istoriografia românească.

Al doilea manuscris, intitulat *Călătorie de la Constantinopol la Iași și de la Iași la București în anul 1742* (p. 55—110), aparținînd lui Markos Antonios Katsaitis, aduce interesante informații privind istoria țărilor române la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Îngrijirea ediției, traducerea, notele și introducerea — care prezintă viața și activitatea științifică a autorului, grec, originar din insulele Ionice — aparțin Elenei Moisuc și regretatului D. Limona.

Deși unele descrieri geografice conțin inexactități — rezultat al compilării unor lucruri apărute în Occident — cronica își păstrează originalitatea și valoarea istoriografică, mai ales prin multitudinea informațiilor culese personal de autor. Astfel, jurnalul de călătorie îmbogățește istoriografia românească cu date noi privind preocupările culturale ale lui C. Mavrocordat, situația social-economică a țărilor române în preajma reformelor inițiate de acesta, descrierea atmosferei de la Curtea domnească din Iași și a împrejurimilor orașului, ospitalitatea românească etc. De asemenea, în capitolul consacrat Daciei, autorul subliniază vitejia dacilor („dintre toate aceste popoare cei mai războinici au fost însă dacii, care n-au putut fi niciodată subjugați în întregime de romani”, p. 94), precum și latinitatea limbii române și a poporului român. Pe de altă parte, informații privitoare la ambundența resurselor economice și ieftinătatea traiului din țările române, dezvoltarea comerțului și cu alte țări decît Poarta, autonomia Moldovei („Sultanul nu are acolo nici o altă jurisdicție în afară de un tribut...”, p. 97), constituie tot atîtea argumente în favoarea propunerii făcute de regretatul C. C. Giurescu, de a se rescrie istoria relațiilor româno-turce, evitîndu-se exagerările și ideile preconceptive (*Probleme controversate în istoriografia română*, Buc., 1977, p. 87—122).

Ultima parte a lucrării, *Insemnări despre România sau frămîntările unei franțuzeice relatate de ea însăși*, este de fapt un jurnal al unei tinere guvernante de origine franceză, Marie Vergne, tradus de Mihaela Odette Ionescu și C. Cubleșan.

Dotată cu oarecare talent literar, autoarea reușește să surprindă, în însemnările sale, aspecte legate de degradarea morală a claselor exploatare din România din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, care „s-a autodesfigurat, tot căutînd să imite obiceiuri și apucături morale din țări mai avansate din care însă, ca un făcut, au preluat și multe, foarte multe defecte”. (p. 156).

În contrast cu viața „lumii bune de la oraș”, este prezentată, în capitolul intitulat *Suraz*, viața acelor ce „au deprinderi și obiceiuri ce le păstrează cu sfințenie de sute de ani, cu toate că țara aceasta a fost pustiită în nenumărate rînduri de năvăliri străine... (p. 156)”, țărani.

În concluzie, apreciem inițiativa editurii Junimea de a publica aceste texte „ce înlesnesc o înțelegere mai adîncă a unor evenimente cunoscute doar din relatări succinte” (p. 5), acțiune care trebuie continuată, acordîndu-se cuvenita prioritate celor mai importante izvoare istorice.

Gh. Pungă

CAROL GÖLLNER, *Gheorghe Rákóczi II*, București, Ed. militară, 1977, 129 p.

Cartea lui Carol Göllner, apărută în seria „Domnitori și voievozi ai țărilor române”, constituie o evocare a personalității lui Gheorghe Rákóczi II, principe al țării românești a Transilvaniei, care, reușind să înfrunte, cel puțin temporar, Imperiul otoman prin unirea forțelor celor trei țări românești, a devenit, după mărturisirea autorului „încă un erou al luptei pentru neatinarea pămîntului românesc, intrat în neuitarea urmașilor” (p. 126).

Primul capitol, intitulat *Urmașii viteazului*, oferă o imagine generală a situației Transilvaniei după asasinarea lui Mihai Viteazul, rămas în conștiința poporului român „domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată Țara Moldovei”. Autorul subliniază încă o dată statutul politic al Transilvaniei în această perioadă, acela de „principat tributatar Porții otomane, dar cu o largă autonomie internă și externă” (p. 6). În continuare sînt prezentați „*Urmașii Viteazului* pînă la 1648 (anul de început al domniei lui Gheorghe Rákóczi II), respectiv, Gabriel Báthori (1608—1613), Gabriel Béthlen (1613—1629), Gheorghe Rákóczi I (1630—1648), considerat, acesta din urmă, „al doilea Mihai Vodă”. Este prezentată politica de alianță a acestor principii atît pe un plan larg, european, cît mai ales cu celelalte două țări românești care, după remarca poetului maghiar Liszti László „ca niște strămoși viteji îi vin în bun ajutor ca să nu cadă pradă năvălirii și puterii dușmanului”.

În capitolul următor, intitulat *Țara și domnia* sînt prezentate unele aspecte privind situația Transilvaniei în această perioadă din punct de vedere economic, social-politic, militar și cultural-ideologic.

Capitolul *Anii de tinerețe* cuprinde activitatea lui Gh. Rákóczi II pînă la *Primii ani de domnie* care e și titlul următorului capitol. În primii ani de domnie Gheorghe Rákóczi II este un continuator al politicii chibzuite a tatălui său, de întărire a puterii centrale și a legăturilor cu celelalte două țări românești, urmărind politica de echilibru între marile puteri, independența Transilvaniei.

În capitolul următor, *Alături de Constantin Șerban*, principele apare în ipostaza de „mijlocitor și judecător al neînțelegerilor provocate de răscoala seimenilor înainte ca turcul păgîn să-și înfigă ghearele”, după cum scrie Georg Kraus în *Cronica Transilvaniei*. Carol Göllner subliniază faptul că, alianța celor trei țări române, a funcționat ca instrument de represiune față de răscoala seimenilor, dar a avut și caracterul unui front de luptă comună pentru păstrarea neatrănării (p. 67).

Politica de a crea o alianță protestantă spre a distruge „babilonul catolic”, mîscînd în realitate năzuințele sale de „a tăia tentaculele lacome ale cercurilor imperiale ce se întindeau spre Transilvania” (p. 59) constituie subiectul capitolului următor intitulat „*Alianța cu Suedia*”. Este o dovadă a creșterii prestigiului Transilvaniei și al conducătorului ei în această epocă pe plan internațional.

La *Campania din 1657* în Polonia se referă următorul capitol al lucrării. Rákóczi era hotărît — așa cum remarca N. Iorga „să treacă pe firul de păr întins deasupra primejdiei” fără a fi cîntărit bine riscul aventurii în care angaja o țară bogată, liniștită, ferită de războaie, în schimbul mirajului coroanei polone. Rezultatul campaniei a fost capitularea și semnarea unui tratat de pace în condiții grele pentru Transilvania.

Aliații și dușmanii este titlul unui alt capitol ce surprinde noi aspecte ale vieții politice interne și internaționale. Părăsit de foștii săi aliați, avînd de înfruntat „o opoziție îndîrjită a nobilimii ardeleni” (p. 92), principele comunica că va abdica pentru „a feri țara de un război pustiitor” (p. 1001).

Capitolul referitor la *Lupta împotriva dominației turcești* prezintă cîteva acțiuni îndrăznețe ale principelui transilvan în alianță cu domnii celorlalte două țări românești, organizate împotriva turcilor. Gheorghe Rákóczi II era hotărît să obțină „cu arma în mînă” recunoașterea sa ca principe de către turci. Moartea îl surprinde însă, fiind grăbită și de rănile provocate în urma unui atac anti-otoman.

Cartea se încheie cu o sumară încercare de definire a personalității lui Gh. Rákóczi II în istoria patriei, iar epilogul cărții prezintă pe scurt situația Transilvaniei după moartea lui Rákóczi pînă la transformarea ei în provincie a Imperiului habsburgic. Scurta listă bibliografică de la sfîrșitul cărții înregistrează principalele lucrări asupra problemei, întregind astfel o micromonografie utilă.

M. Catrinari

GEORGE EM. MARICA, *Studii de istoria și sociologia culturii române-ardelene din secolul al XIX-lea*, vol. I, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1977, 311 p.

Lucrarea lui George Em. Marica, specialist în sociologia și istoria culturii românești deschide o serie de trei volume menite să aducă substanțiale contribuții la elucidarea fenomenului socio-cultural românesc din Transilvania secolului al XIX-lea. Cartea se remarcă sub raportul abordării sociologico-istorice, cel puțin la nivelul citorva articole, a unor teme specifice societății românești din veacul trecut.

Primul studiu, *Contribuții la problema abonaților periodicelor românești pînă la primul război mondial*, se încadrează noii sociologii a lecturii și se tâlmăcește în răspunsuri importante sub aspectul receptării valorilor culturale. Din raportul creator-cititori, autorul se oprește asupra acestora din urmă, rezultatele investigației sale dînd răspunsuri impotrante la întrebările: ce și cît s-a citit? și cine a citit?

Concluziile sînt foarte interesante căci ne explică penetrația ideilor în societate, acestea fiind mobilul care dă suport și amplifică mișcarea de emancipare națională și socială a românilor transilvăneni. Pentru a putea răspunde la ultimile două întrebări, autorul recurge la o analiză exhaustivă a celor 7 liste de „premuneranți” (abonați) din intervalul 1838—1865 a celor mai reprezentative periodice românești din Transilvania la jumătatea secolului al XIX-lea: „Gazeta Transilvaniei” și „Foae pentru minte, inimă și literatură”. Din rezultatele cercetării se poate deduce dialectica raportului dintre dezvoltarea economico-socială și formarea conștiinței sociale și naționale. Apărute în anul 1838, cele două foi pornesc cu un număr de 398 de abonați ca apoi să cunoască o creștere continuă mai accentuată în perioadele de avînt revoluționar (1848) sau liberale (1860—1861) dar și de regrese în perioadele de reflux revoluționar și sporire a autoritarismului. Dar aceste regrese sînt relative căci reprezentarea grafică a numărului de cititori cunoste o evoluție continuă în ciuda sinuozităților de pe linia ascendentă. Cauzele care duc în anumiți ani la scăderea numărului de cititori sînt multiple: interzicerea foilor de a pătrunde în Țara Românească în 1842 și în 1848 în Moldova, apariția altor publicații „Telegraful român” (1854) etc., dar numărul cititorilor este în creștere mai ales după revoluție cînd este adesea răscolită conștiința socială și națională a românilor din Ardeal. Dacă pînă în 1848 numărul de abonamente din Imperiul Habsburgic nu depășea 250, din 1853 pînă în 1855 ajunge la 350—400, în ciuda înjumătățirii cititorilor prin apariția periodicului concurent „Telegraful român” la Sibiu. În ce privește numărul de abonați se constată o preeminență a celor din regiunile sudice, în comparație cu cele nordice, fiind cele mai evaluate sub raport social-economic (Brașov, Sibiu, Abrud—Zlatna) și cultural (Blaj) și avînd o stratificare socială mai accentuată. În regiunile nordice ale Ardealului asistăm la creșterea numărului de cititori mai ales de la jumătatea deceniului al șaselea cînd se observă o stratificare socială mai ales în lumea satului, ca urmare a desființării jobăgiei prin patentele imperiale din 1853 și 1854. Din punct de vedere socio-profesional, ordinea pare cel puțin paradoxală avînd în vedere cele afirmate mai sus în sensul că preoții reprezintă circa jumătate dintre abonați, lucru care nu trebuie să ne mire avîndu-se în vedere situația servilă a preoției ortodoxe și nemulțumirea celei unite pentru că nu i se satisfăcuse promisiunile. Pe lingă acest argument de ordin socio-economic se mai adaugă unul cultural; ei erau știutorii de carte mai ales în lumea satului. După preoți urmează negustorii pînă la 1848 locul acestora din urmă fiind luat de funcționari după revoluție; acestor categorii urmîndu-le în ordine corpul didactic. Concluziile la care ajunge autorul sînt valabile numai pentru Ardeal, căci în Principate situația era alta; aici locul pre-cumpănit dintr-un cititor îl au boierii, iar din punct de vedere al repartiției geografice sînt răspîndiți omogen pe întreg teritoriul dar numai în mediul urban. Valoarea studiului constă în faptul că abordează o temă puțin cercetată, aceea a formării publicului cititor românesc, folosind metoda cercetării cantitative și a investigației exhaustive prin care urmărește apodictic geneza și formarea acestuia vis-à-vis, de dinamica economică socială și culturală a societății românești.

Studiul *Discursul lui Bărnuțiu de la 2/14 mai 1848* privește sub aspect sociologic, dar și ca verigă importantă în lanțul luptelor sociale și naționale, cea mai de seamă operă a lui Bărnuțiu. Discursul tribunului ardelean de la 1848 n-a fost prima manifestare de acest gen, avind antecedente în cererile lui Inochentie Micu pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, *Suplex Libellus Valachorum* (1791), „rugămintele” episcopilor din 1834, 1837 și 1842, și fiind continuat de memorandele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Însă cel puțin pentru secolul trecut reprezintă etapa cea mai de seamă în lupta de emancipare și ascensiune național-socială, marcînd un progres față de postulatele formulate în documentele anterioare. Dacă în memoriile precedente dreptul istoric constituia pilonul de bază al argumentărilor, la Bărnuțiu perspectiva se schimbă, greutatea căzînd pe dreptul natural nefiind, eludată nici istoria mai ales acum în plină epocă romantică. Totodată discursul lui Bărnuțiu nu reprezintă un simplu articol de protest sau o petiție umilită adresată unei autorități, el fiind o manifestare publică, un apel la conaționali, o afirmare energică a păturii luminate românești. Rostul lui era tocmai de a canaliza dispoziția maselor în care mocnea latența răscoalei, de a le direcționa, fiind într-o epocă de efervescență revoluționară. Deși se adresa unui public cîrturar el este tălmăcit pe înțelesul tuturor, influența lui asupra maselor fiind uriașă atunci la 1848 cît și ulterior, rămînînd plin de învățăminte pînă în zilele noastre. Trebuie remarcată această analiză sociologică a discursului căci ideile expuse de el și receptate de mulțime ne dovedește gradul de maturizare al conștiinței naționale.

Scrierile mărunte ale lui Simion Bărnuțiu după 1850 încearcă să restituie o serie de scrieri minore ale revoluționarului pașoptist, care nu au fost valorificate pînă acum și care vin să-i contureze mai bine personalitatea și ideile social-politice, educative și filologice, cunoscute mai ales prin discursul de la Blaj din 2/14 mai 1848 și prin cursurile de drept de la Universitatea din Iași. Una dintre preocupările de seamă ale lui Bărnuțiu în articolele publicate în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” și „Amicul familiei” în perioada post revoluționară îl constituie problemele literaturii și limbii. Privitor la concepția sa poetică este sesizată o simbioză de tendințe raționalisto-clasicizante de o parte, romantice de altă parte, manifestate primele prin teza latinistă extremă și prețuirea umanismului filozofic, iar ultimele prin prețuirea poeziei și rolul ei în viața popoarelor, apologia geniului, cerînd să se pună accentul pe rolul național patriotic al creatorului de frumos. Ideile sale filologice reprezintă de asemenea un amestec curios și hibrid de lucruri sănătoase și absurde. Deși formulează referitor la limbă trei principii juste: al romanității, al progresului și al poporanității, ele sînt anulate în cele din urmă de teza purismului latinist.

La fel de interesante sînt și ideile sale în materie de educație, remarcîndu-se printr-o perspectivă înaintată, cerînd învățămînt în limba română înființarea unei Universități românești, răspîndirea științei de carte și culturii în mase, legarea școlii de viață etc.

Din analiza scrierilor mărunte se pot contura și ideile sale filozofico-juridice și politico-economice care se caracterizează prin anticlericalism, prin ideea de solidaritate și sprijin colectiv, și prin impunerea dreptului ca factor regulator atotputernic al vieții sociale. Valoarea studiului, constă în faptul că repune în circuitul valorilor culturale unele dintre ideile lui Bărnuțiu, încercînd să-l reazeze pe locul cuvenit în mișcarea noastră culturală de unde a fost în bună parte înlăturat datorită criticii maioresciene.

Ultimul capitol abordează o problemă relativ nouă la noi, de sociologia națiunii. Autorul urmărește evoluția sociologică a acesteia în gîndirea românească ardeleană în secolul trecut. Fără a exista o teorie dezvoltată a esenței națiunii la unii dintre gînditorii analizați, ci doar elemente de gîndire sociologică în această privință, autorul distinge două etape în evoluția gîndirii despre națiune în veacul trecut. Prima etapă cuprinde primlele trei sferturi de secol și se caracterizează prin ponderea acordată factorilor preconștienți, prevoluntari: limbă, teritoriu, obiceiuri, legi, trecut propriu, care ar sta la baza națiunii, iar a doua etapă se caracterizează printr-o nouă ierahizare în care factorul conștiința națională devine precumpănitor, mai puțin la Alexandru Mocioni, mai mult la Aurel C. Popovici.

În celelalte studii autorul se oprește asupra unor teme specifice culturii românilor transilvăneni, orientarea spiritualității românești ardelenne spre patri-moniul național (aici, crearea unui costum național românesc), relațiile culturale româno-maghiare, unitatea românească în timpul revoluției de la 1848, sau un articol despre gândirea social-politică a lui Timotei Cipariu.

Lucrarea *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelenne din se-colul al XIX-lea*, apărută la editura Dacia în condiții grafice deosebite, abor-dează teme cu o largă audiență în secolul trecut, indicând măsura asimilărilor de un public cu o receptivitate crescândă și efectul asimilării lor în lupta de emancipare națională și socială. De asemenea trebuie remarcată și abordarea so-ciologică a evenimentelor culturale, ceea ce deschide noi căi spre elucidarea fe-nomenelor socio-culturale.

Liviu Burlec

MIRCEA VAIDA, *Ion Budai-Deleanu*, București, Editura „Albatros”, 1977, 172 p.

Editura Albatros ne propune o monografie Ion Budai-Deleanu, scrisă de un autor tânăr — Mircea Vaida, cu preocupări constante privind ideologia secolului al XVIII-lea românesc. Cartea este structurată în cinci capitole (I. *Viața și opera*, p. 5—16; II. *Istoric și lingvist*, p. 17—24; III. *Idei social-politice în poezia lui Ion Budai-Deleanu*, p. 25—58; IV. *Poemul TREI VITEJI*, p. 59—71; V. *Estetica ȚIGANIADEI*, p. 72—165), urmată de o *Bibliografie selectivă* (p. 166—171). Se impune totuși din capul locului observația de ansamblu că lucrarea, voită ca o monografie, este de fapt o încropire în jurul capitolului „Estetica Țiganiadei”, așa cum, de altfel, autorul însuși lasă să se întrevadă (p. 14). În consecință, capi-tolele destinate analizei activității lui Ion Budai-Deleanu ca istoric, precum și cel al ideilor sale social-politice sînt tratate la modul general și prezentativ, ele apărînd ca o „anexă” cerută de pretenția caracterului monografic.

Activitatea lui Ion Budai-Deleanu ca istoric (p. 17—20) este redusă de autor la prezentarea lucrării sale „*DE ORIGINIBUS POPULORUM Transilvaniae commentatiuncula, cum observationibus historico — criticis*”, precum și al me-moriului „*Kurzgefasste Bemerkungen über Bukovina*”, scris „probabil din încre-dințarea autorităților habsburgice” (p. 20). Aflăm din lectura a două pagini că „*De originibus*”... este o scriere cu caracter polemic, referitoare în esență la drepturile românilor asupra Transilvaniei, în care Ion Budai-Deleanu dă întreaga măsură a erudiției istorice și patriotismului ce-l caracterizează. Adăugăm că se demonstrează și altceva: iluminismul autorului, aderarea sa totală la ideile Școlii Ardelenne, înțelegerea sensului și a căilor luptei naționale.

În altă parte, analizîndu-i ideile social-politice, Mircea Vaida ne prezintă un Ion Budai-Deleanu complex, asupra personalității sale acționînd două co-mponente căpătate în două etape decisive ale destinului său: e vorba de „perioada austriacă. josefinistă și perioada franceză. enciclopedistă. iacobină”. iar „conflu-ența celor două direcții e sesizabilă în întreaga sa operă poetică și științifică” (p. 28). În consecință ideile sale social-politice vor fi adesea contradictorii, domi-nanta lor este însă un iluminism optimist, transpus la scara realităților românești.

Deși meritorii, aceste pagini, scrise parcă cu oarecare grabă, cuprind unele afirmații discutabile, ca și unele construcții imprecise sau contradictorii. Astfel, Mircea Vaida afirmă că retragerea administrației și trupelor romane din Dacia, în timpul împăratului Aurelian, a avut loc în anul 274 (p. 18), cînd corect este anul 271. În altă parte, între „izvoarele bibliografice puse la contribuție” (!) de Ion Budai-Deleanu pentru realizarea operei sale istorice, autorul pune în capul listei „cronica lui Grigore Ureche și cea a lui Simion Dascălul” (p. 19). Nu avem cunoștință despre o „cronică” a lui Simion Dascălul, alături de cea a lui Ureche, așa cum lăsa Mircea Vaida să se înțeleagă. Chestiunea este extrem de contro-versată, totuși majoritatea cercetătorilor vorbesc despre interpolările făcute de Simion Dascălul atunci cînd copiază cronică la Ureche.

Activitatea de istoric a lui Ion Budai-Deleanu este încheiată de Mircea Vaida cu prezentarea memoriului „*Kurzgefasste Bemerkungen über Bukovina*”,

scris, este probabil, din dorința autorităților habsburgice. Cu toate acestea rezultă un material cu „un acut accent polemic, prezentînd într-o lumină neidealizată situația grea în care se sbăteau românii bucovineni”... Autorul reproșează lui Ion Budai-Deleanu că, într-un memoriu „comandat”, nu-și poate depăși „calitatea de slujbaş chezaro-crăiesc”, neputînd pătrunde „cauzalitatea adevărată a stărilor social-politice și economice din Bukovina” (p. 20). Nu sîntem de acord cu această afirmație a lui Mircea Vaida, care aici nu înțelege că într-un memoriu „comandat” există anumite limite inerente și care astfel îl acuză de inconsecvență în gîndire și acțiune pe Ion Budai-Deleanu, de vreme ce, pe aceeași pagină, demonstrează că „sistemul de gîndire” al autorului Țiganiadei este „pregnant iluminist, raționalist”, el apelînd la „principiile juridice și umanitare ale enciclopediștilor francezi”. Principii care, adăugăm noi, sînt revoluționare.

Exemplele în care autorul se dovedește imprecis și plecat spre speculație se pot înmulți. Bazîndu-se pe o informație destul de restrînsă (și acest lucru este în multe privințe scuzabil), dă adesea impresia de inconsecvență, de insuficiență aprofundare a problematicii abordate. Aceasta, credem, este principala cauză a inconsistenței unor capitole și, ca urmare, o trădare a spiritului *monografic* în care a fost concepută cartea spre publicare. Cu toate acestea, avînd în vedere cercul larg de cititori cărora li se adresează, considerăm volumul util, din punctul de vedere al informațiilor pe care le cuprinde.

M. Cojocariu

Eminescu în documente de familie. Ediție de GH. UNGUREANU, București, Editura „Minerva”, 1977, 498 p.

Cele 335 de documente, dintre anii 1813 și 1924, culese din diferite arhive de regretatul Gh. Ungureanu, au văzut lumina tiparului prin străduința foștilor săi colaboratori de la Arhivele Statului din Iași, D. Ivănescu și Virginia Isac. Deși titlul e oarecum impropriu — intrucît nu este vorba de ceea ce îndeobște se numește act de familie — și nu toate documentele sînt publicate pentru prima dată (unele au mai fost editate, fragmentar), volumul de față constituie un mic tezaur de informații pentru cunoașterea mediului în care s-a născut și a copilarit poetul și a vieții părinților săi. Materiale noi se aduc și pentru cunoașterea amănunțită mai ales a vieții de funcționar a lui Mihai Eminescu.

Dar, dincolo de interesul pentru istoria literaturii, volumul prezintă o importanță deosebită pentru istoria acelor meleaguri botoșănene și pentru genealogia unor vechi familii moldovene de acolo. Știri bogate sînt mai ales pentru salele Cucorâni, Ipotești, Joldești, Dumbrăveni; informații exacte se pot culege pentru familiile Balș, Iurașcu, Murguleț; apar urmașii basarabeni, puțin cunoscuți altminteri, ai vornicului Petre Albotă din sec. XVI (din același trunchi, o ramură se va numi Flondor, iar alta Ciudin). Documente vechi, din sec. XVII, sînt menționate în hotarnice; deosebit de interesant e fragmentul de izvod din 1830 (p. 21) cu date biografice despre unii boieri din ținutul Suceava; între ei, clucerul Iordache Dragoș, născut la 1794 ca fiu al șatrului Gheorghe Dragoș, e cunoscut însoțitor al lui Enacachi Gane în călătoria acestuia „la munte”, iar căminarul Ioniță Grigoriu, născut în 1785, este tatăl lui Alecu și Dimitrie Grigoriu-Văsescu, demnitari ai lui Cuza Vodă.

Nu mai puțin interesant este inventarul averii lui Constantin Balș, redactat în 1848: 12 moși, cu nenumărate „acareturi” — de la case boierești și biserici pînă la cismele! — alcătuiau averea „nemîșcătoare”; mobilele din conacul de la Dumbrăveni sînt amănunțit descrise — între ele, un „clavir prelucrat de maestrul Erard de la Paris” — pînă la candelabre și policandre, perdele, ceasornice și „tacimurile” pentru fumat! O mică galerie de portrete de familie se alcătuea din tablourile „răposatului șambelan Iancu Balș” (unchiul lui Constantin Balș), „răposatului vistiernic Iordache Balș” (mort în 1805, bunicul lui Constantin), „răposatului vistiernic Alecu Balș” (mort în 1831, tatăl lui Constantin), „a vistiernicesei Zmaranda Balș” (mama lui Constantin). Se menționează și un tablou de *Rubens*. Alte lucruri de preț se aflau în bogata colecție de arme și în biblioteca de 3 002 volume în limbile română, greacă, latină, germană, franceză, rusă,

unele legate în piele și aurite. E un document excepțional pentru cunoașterea vieții care se putea desfășura, în prima jumătate a veacului trecut, într-un conac boieresc, la țară.

Dintre documentele relative la Mihai Eminescu, semnalăm pe acela din 4 martie 1870 — din care se dau și facsimile — cuprinzând apelul organizatorilor serbării de la Putna (scris de mîna lui Eminescu); multe documente ilustrează activitatea poetului ca bibliotecar la Biblioteca Centrală care poartă azi numele său, apoi (din 1875) ca revizor școlar pentru județele Iași și Vaslui. Rapoarte, adrese, tabele, etc. stau mărturie a conștiinciozității cu care Eminescu înțelegea să-și îndeplinească funcțiile. Ultimele două documente se referă la dărîmarea casei de la Ipotești.

Un prețios glosar dă „traducerile” unor termeni vechi; aceste explicații se adaugă aceloră — uneori foarte bogate — care însoțesc unele documente, mărind valoarea științifică a ediției. La urmă, un indice de nume înlesnește consultarea volumului.

Îngrijit editată, noua culegere de documente se adaugă aceloră mai vechi, îndemnînd la noi sondaje în arhive și — de ce nu? — la o nouă sinteză a vieții lui Mihai Eminescu.

Ștefan S. Gorovei

Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania, vol. I, 2 martie—12 aprilie 1848, sub redacția acad. ȘTEFAN PASCU, VICTOR GHERESTEȘIU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, LXXI+511 p.+5 facs.

Nu este necesar să subliniem aici locul ce-l ocupă în istoria națională revoluția de la 1848. Materialul acumulat, sporul de maturitate și concepția științifică ce a călăuzit cercetările îngăduie astăzi aprecierea într-o perspectivă mult mai largă a acestui important eveniment, cu adînci rădăcini în trecutul nostru istoric, cu consecințe durabile asupra întregii dezvoltări ulterioare. În cuprinsul anului 1848, revoluția din Transilvania ocupă un loc central, atît prin ponderea sa în cuprinsul mișcării naționale românești, cît și prin implicațiile generale, europene.

Istoricii din Cluj au considerat de datoria lor, pe linia unor preocupări de nobilă tradiție în domeniul cercetării istorice, să dezvăluie semnificațiile adînci ale evenimentelor de la 1848. Continuînd investigațiile cărora istoricul Silviu Dragomir le-a consacrat o însemnată parte a existenței sale — aceștia au întreprins o cercetare îndelungată și sistematică a unor importante fonduri documentare din țară și de peste hotare. Rezultatul a fost acumularea unei însemnate cantități de piese arhivistice. Acordînd prioritate izvoarelor documentare, colectivul de istorici a realizat o clasificare sistematică a materialului adunat. Apariția primului volum al seriei reprezintă expresia acestei îndelungate și pertinente strădanii.

Precedat de un *Cuvînt introductiv*, de o *Introducere* și de *rezumatul* documentelor, volumul cuprinde materiale din perioada 2 martie — 12 aprilie 1848 care se referă la ecoul revoluției europene, la începutul revoluției în Ungaria și Transilvania. Documentele oficiale — ordine și dispoziții ale Guvernului provizoriu al Ungariei, Guvernului Transilvaniei, adresele organelor locale, precum și rapoartele acestora, reliefează starea de spirit, mișcările țărănești, tendința nobilimii maghiare și a patriciatului săsesc, indiferent de convingeri politice, de a-și menține pozițiile privilegiate.

Documentele care se referă la poziția românilor față de evenimentele în curs de desfășurare sînt semnificative. Se detașează manifestele elaborate de S. Bărnăușu, din 24—25 martie, de Buteanu, Suciș și Micaș, precum și acele semnate de G. Barișu și de A. Pumnul în care este reliefată, limpede, poziția românilor față de unirea Transilvaniei cu Ungaria, se susține ideea convocării unei Adunări Naționale chemată să elaboreze programul românesc. Piese publicate dau expresie spiritului de înalt entuziasm patriotic în care s-au desfășurat adunările locale, pregătitoare, rolului conducătorilor, care încep să-și afirme personalitatea, conștiințele naționale a românilor, ideii de unitate. Întregul material servește la reconstituirea atmosferei generale care domnea în Transilvania în momentul în care românii începeau să-și pregătească acțiunile, cu hotărîre dar și cu deplină respon-

sabilitate. Este un material dens, care se cere studiat, coroborat, integrat și apreciat în cuprinsul general al informațiilor cunoscute. Publicându-l, istoricii din Cluj au făcut un serviciu real științei istorice, au săvârșit, totodată, un act de cultură cu adevărat semnificativ și de valoare patriotică.

Publicarea întregii serii, pe care volumul pe marginea căruia discutăm o anunță, va îngădui studierea revoluției din Transilvania în toate laturile, cu toate implicațiile sale, va reprezenta un nou și remarcabil monument închinat poporului român, făuritor al istoriei sale. Pentru această realizare științifică, de valoare națională, întreaga noastră prețuire istoricilor din Cluj-Napoca.

Gh. Platon

CORNELIU ALBU, *Alexandru Papiu Ilarian. Viața și activitatea sa*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 327 p.

În anii din urmă, studiile consacrate epocii moderne a istoriei naționale au cunoscut o creștere și o diversificare exemplară, reflexe ale unui interes pe cât de puternic, pe atât de susținut. Cercetările întreprinse asupra fenomenelor și a evenimentelor, monografiile dedicate marilor personalități ale epocii, au conturat treptat profilul veridic al unei perioade care, prin înfăptuirile sale, se situează la temelia existenței noastre actuale.

Investigațiile multiple și minuțioase în istoria secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea nu au putut însă să înlăture, dintr-o dată, unele lacune care, în ciuda eforturilor și a realizărilor, au continuat totuși să rămână. Una dintre acestea a fost, până de curând, viața și activitatea revoluționarului patruzeciopist și istoric transilvănean Al. Papiu Ilarian căruia, oricât s-ar părea de ciudat, nu i-a fost consacrată, până acum, o lucrare care să-l reprezinte. Astăzi, prin monografia alcătuită de Corneliu Albu, această mare personalitate a istoriei și culturii românești își află locul cuvenit în opera noastră istoriografică.

Așteptată atât de multă vreme, lucrarea închinată autorului *Istoriei Românilor din Dacia Superioară* constituie — o spunem cu toată convingerea — o reală și valoroasă contribuție. Corneliu Albu, după cum era de așteptat, nu s-a mulțumit numai să relateze viața și activitatea eroului său, ci — în aceasta rezidă greutatea contribuției sale — a dorit și a reușit să facă din revoluționarul de la 1848 un personaj viu, dinamic, o personalitate care, în mare măsură, și-a dominat timpul. Nu este astfel, de mirare că acest personaj activ, cu idei, fără exagerare, am putea spune, de frapantă actualitate, ne apare ca un om al zilei de azi, un contemporan al nostru.

În monografia lui Corneliu Albu, viața și activitatea cărturarului este structurată în 14 capitole: *Primus inter pares, Tribunalul Alexandru de la Budiu, Student la Viena și Padova, Profesorul, Infatigabilul colector de rarități bibliografice, Legislatorul, Sprijinitorul cauzelor drepte ale Transilvaniei. În vîltoarea luptelor politice, Activitatea la Societatea Academică Română, Președintele Societății „Transilvania”, Polemistul, Apărătorul celor năpăstuiți de tirani, Anii de agonie. Moartea, Semne de recunoștință.*

Începînd cu anii de tinerețe, ai studenției de la Cluj (1844—1847), continuînd cu activitatea neobosită de tribun al revoluției de la 1848 și cu perioada studiilor în străinătate, la Viena și Padova, până în epoca marilor sale opere istorice, cercetarea întreprinsă de autorul monografiei tinde să reliefeze, pentru fiecare perioadă, ceea ce este specific lui Al. Papiu Ilarian, contribuția originală în scris și faptă.

Revoluționarul de la 1848 ne apare, astfel, ca un istoric complet, mai ales prin împletirea gândului cu acțiunea, ca unul care poate fi considerat fondator al istoriei critice românești prin intermediul *Tezaurului de Monumente istorice*, ca un patriot care, oriunde s-a aflat, s-a identificat cu idealul național românesc ale cărui principii le-a expus magistral în *Memorandul* prezentat la 1860 domnitorului Al. I. Cuza, ca un „apărător al celor năpăstuiți de tirani” și, nu în ultimul rînd, ca un militant pentru independența constituțională a Transilvaniei.

Monografia consacrată de Corneliu Albu lui Alexandru Papiu Ilarian — prefațată de prof. dr. Vasile Netea — nu este numai opera unui admirator al erou-

lui ei, totodată și a unui pasionat erudit. Autorul alcătuiește prima bibliografie completă a lucrărilor istoricului transilvănean, element care sporește valoarea firească a monografiei. Alături de aceasta, este adăugată o bibliografie a scrierilor despre viața și opera lui Al. Papiu Ilarian urmată de câteva anexe care întregesc o documentație de excepție.

Scrisă cu pasiune, fluent și documentat, monografia *Alesandru Ilarian — adevărat „monument istoriografic”,* la un secol de la moartea eroului, îi fixează locul în cultura și în viața politică a țării căreia i-a închinat, fără preget, gîndul și fapta.

Florin Platon

GHEORGHE CRISTEA, Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1866—1882), Legislație și aplicare, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 196 p.

Problema fundamentală a societății românești în epoca modernă, „chestiunea agrară” s-a bucurat și se bucură de un interes predilect în literatura noastră istorică. Și este firesc să fie așa, dacă avem în vedere numai și faptul că, într-un stat cu o economie predominant agrară — așa cum se înfățișa România secolului trecut — sistemul și repartuția proprietății asupra pămîntului, cu toate consecințele de ordin economic, social, politic, național, au avut o pondere deosebită în evoluția întregii societăți.

Este și acesta unul din motivele pentru care, problema agrară și evoluția ei în doua jumătate a secolului al XIX-lea, oferă un cîmp larg de investigație pentru cercetarea istorică. Din multitudinea de aspecte pe care aceasta le-a cunoscut în această perioadă, harnicul cercetător Gh. Cristea s-a oprit asupra unuia dintre cele mai importante — învoielile agricole.

Din capul locului ne exprimăm convingerea că lucrarea — rod al unei serioase munci de investigație și interpretare științifică, — reprezintă, în adevăr, o reală contribuție ce răspunde unei necesități resimțite în literatura noastră istorică.

Analizînd, din perspectiva consecințelor reformei agrare din 1864 și în contextul evoluției agriculturii românești pe calea capitalismului, sistemul învoielilor agricole, Gh. Cristea aduce în circuitul cunoașterii științifice noi date menite să întregască imaginea, să înlesnească înțelegerea adecvată a acestei importante coordonate a relațiilor agrare din România secolului trecut. Aceasta era cu atât mai necesar cu cît, în perioada care constituie obiectul atenției autorului (1866—1882) statul român a fost confruntat cu probleme deosebite: instituirea și organizarea noului regim politic, cucerirea independenței și consolidarea acesteia pe plan intern și internațional. Fără a minimaliza rezultatele anterioare, menționate și în capitolul introductiv, apreciem că lucrarea elaborată de Gh. Cristea se detașază de acestea prin două trăsături distincte:

— o substanțială deschidere a ariei de investigație, susținută de o migăloasă și tenace activitate de punere în valoare a unui vast material, în mare parte inedit, existent în arhivele centrale și locale, ceea ce conferă lucrării, pe lângă plusul de informație și atributele necesare unei interpretări în consens cu complexitatea problemelor analizate.

— o pondere deosebită acordată în structura lucrării, nu numai legislației învoielilor agricole ci, mai ales, aplicării acesteia, fapt ce oferă autorului prilejul unei analize riguroase a mecanismului intim al învoielilor, locului și rolului acestora în configurarea aceluia climat complex din lumea satului românesc care a imprimat o permanentă acuitate problemei agrare în general.

Pe fondul acestor preocupări, autorul analizează contextul în care au fost elaborate și aplicate cunoscutele legi privind învoielile agricole din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, subliniind caracterul lor excepțional care a avut consecințe importante nu numai asupra relațiilor agrare, ci în general, s-au răsfrînt asupra sistemului însuși.

Scrisă într-un stil sobru și elegant, de aleasă ținută științifică, lucrarea se parcurge cu interes deși problematica ei nu oferă acea notă de spectaculozitate caracteristică altor pagini ale istoriei noastre naționale.

Cercetătorul și, în egală măsură, cititorul interesat, vor găsi în lucrarea lui Gh. Cristea nu numai un prețios îndreptar în cunoașterea problemei învoielilor agricole ci, în egală măsură, vor înțelege mai bine, în adevăratele sale dimensiuni, una din cauzele importante ale mișcărilor și frământărilor țărănești din ultima parte a veacului trecut, care au culminat cu marea ridicare din anul 1907.

M. Timofte

C. BOTEZ, D. URMA, I. SAIZU, *Epopeea feroviară românească*, București, Ed. Sport—Turism, 1977, 417 p.

Istoria căilor ferate române, de la începuturi până în zilele noastre, a rolului jucat de drumul de fier și de instituțiile sale în dezvoltarea economiei naționale și propășirea societății, nu a constituit, până în momentul de față, obiectul unor cercetări speciale. Din aceste considerente, cartea semnată de C. Botez, D. Urmă și I. Saizu împlinește un gol resimțit mai multă vreme de istoriografia românească cu privire la această problemă.

Autorii, cunoscuți pentru contribuțiile lor privind istoria economică și socială a României, și-au propus și au reușit printr-o lucrare foarte serioasă, bogată în idei și cu multe date inedite, să ofere cititorilor istoricul dezvoltării căilor ferate de pe teritoriul țării noastre începând cu primele gânduri și încercări de îmbunătățire a transporturilor și până la prezentul socialist, cînd acest sector de importanță vitală pentru progresul social-economic cunoaște momentele marii modernizări.

Evoluția căilor ferate este făcută în corelație cu concepția românească privind dezvoltarea rețelei feroviare, cu îmbunătățirile și înnoirile aduse de inginerii noștri atît în faza de proiect cît în cea de execuție și echipare feroviară.

Prima parte a lucrării este consacrată perioadei 1842—1918, timp în care introducerea puterii aburului în transporturi devenise o necesitate obiectivă. Plecînd de la primele proiecte de căi ferate pe teritoriul României, autorii descriu modul cum au fost efectuate cele dintîi construcții feroviare, implicațiile nefaste pentru țară ale concesionării și, mai ales, semnificația trecerii acestora în patrimoniul statului. Capitolele 5 și 6 ne fac cunoscute gîndirea tehnică românească și dezvoltarea rețelei feroviare pînă la primul război mondial, contribuția Căilor Ferate Române la opera de propășire a țării. Perioada marilor încercări, terminată prin Unirea cea Mare, face obiectul capitolului 7.

A doua parte a lucrării este dedicată evoluției rețelei feroviare între anii 1919—1944. Aici, sînt aduse în circuitul științific date noi cu privire la situația căilor ferate într-o perioadă în care s-au produs înnoiri în gîndirea și practica feroviară, dar și momente de impas datorate crizei economice mondiale de supra-producție, consecințelor războiului sau altor crize.

Partea a treia acoperă o etapă de schimbări profunde din istoria căilor ferate din România, perioadă inaugurată prin victoria Insurecției din august 1944. Autorii insistă asupra refacerii căilor ferate (1944—1947), consolidării acestora și, mai ales, asupra modernizării transportului feroviar ca o necesitate a progresului multilateral al României socialiste, a strîngerii legăturilor dintre țara noastră și celelalte state ale lumii.

Ultima parte conține date interesante cu privire la terminologia feroviară românească, la modul cum aceasta se reflectă în literatură, muzică, artele plastice, filatelie, cinematografie și turism.

În concluzie, lucrarea evidențiază rolul jucat de rețeaua feroviară din țara noastră în dezvoltarea economico-socială a statului și constituie un izvor de primă importanță atît pentru specialiști cît și pentru publicul larg doritor de a cunoaște istoria căilor ferate din România. Varietatea și seriozitatea informațiilor, stilul atrăgător în care este scrisă fac din lucrarea de față una din realitățile notabile ale istoriografiei contemporane.

Totodată, ne exprimăm speranța că o ediție a doua a acestei lucrări, pe care o vedem și posibilă și necesară, apărută într-un tiraj corespunzător, va reuși

să satisfacă exigentul nostru public interesat să cunoască ceea ce autorii au numit, și pe bună dreptate, epopeea feroviară românească.

Valeriu Florin Dobrinescu

IOAN LUPAȘ, *Scrieri alese*, I. Ediție, note și comentarii de Acad. ȘTEFAN PASCU și POMPILIU TEODOR, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1977, 259 p.

Apariția primului volum din *Scrierile istorice* ale lui I. Lupaș reprezintă, fără îndoială, un eveniment important și semnificativ pentru preocupările și orientarea istoriografiei noastre contemporane; aceasta, atât pentru că „dimensiunile” scrisului său istoric „acoperă aproape șaptezeci de ani și include o problemă care se confundă cu întreaga istorie a românilor” (p. 18), cit, mai ales, pentru valoarea științifică și educativă a acestui scris; conceput în respectul adevărului și înnobilit de un patriotism care a cinstit îndelungata activitate a istoricului, acest scris își păstrează și astăzi, nealterată, esența valorilor sale.

Precedat de o cuprinzătoare și pertinentă *Introducere*, care situează omul și opera în contextul contemporan, acest prim volum, așa cum se subliniază în *Nota asupra ediției* (29), cuprinde „principalele studii care interesează fie concepția istorică a lui I. Lupaș, fie problemele de istorie a istoriografiei”. Scrise între anii 1921—1957, studiile din acest volum, în ordinea inserării, sint următoarele: *Valoarea educativă a istoriei naționale, Individualitatea istorică a Transilvaniei, Sensul și scopul istoriei, Diferitele criterii pentru împărțirea istoriei românilor în epoci, Probleme de istoriografie transilvană, Din scrisul cronicarilor latini ai Transilvaniei, Dezvoltarea istoriografiei române din Transilvania în sec. XV—XIX, Activitatea literară-științifică a lui Dimitrie Cantemir, Scrierile istorice ale lui Petru Maior, Chestiunea originii și continuității românilor într-o predică de la 1792, Influența lui în scrisul lui Nicolae Bălcescu și Mihail Eminescu, Leopold Ranke și Mihail Kogălniceanu, Ioan Bogdan (1862—1919), Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa, Teodor V. Păcățian*.

Selectate cu grijă, completate cu note și indicații bibliografice recente, care „asociază” textului inițial un plus de rigoare științifică, materialele așa cum s-a dorit, oferă „o imagine cuprinzătoare asupra unui istoric reprezentativ” (29).

Studiile amintite reliefează orizontul larg al istoricului, preocupat nu doar de reconstituirea „seacă, rigidă, științifică” a istoriei, ci care simte trebuința organică „de a căuta contactul sufletesc, viu, personal și subiectiv cu toate fluctuațiile ei”, care consideră, împreună cu J. Michelet, că istoria trebuie să ne deschidă calea spre „învierăa vieții integrale” (p. 61); ele vădese, de asemenea, înălțimea spirituală și capacitatea profesorului, conștient de misiunea școlii, de rolul educativ al istoriei. Studentii, consideră I. Lupaș, trebuie „să se pregătească cu seriozitate pentru chemarea ce îi așteaptă în viața neamului nostru”; să răspundă științei, să respecte și să urmărească progresele acesteia „totdeauna și pretutindeni”; să urmeze, neabătut, „calea adevărului, a luminii și a progresului” (p. 16—17).

În sfârșit, se desprinde din studiile cuprinse în volum — dincolo de valoarea științifică, actuală, a problemelor, de seriozitatea documentării — spiritul elevat al patriotului care face din istorie un instrument al adevărului care să slujească interesele din totdeauna, ale națiunii sale. „Istoria transilvană, notează I. Lupaș, prin dinamismul ei spiritual nemișcat în cursul atitor veacuri de prigoană, reactualizând și valorificând în sens educativ experiențele unui trecut de suferințe îndelungate, dar și de nădejdi neclintite, are darul să aprindă în sufletele înțelegătoare flacăra credinței în triumful adevărului și al dreptății; ...să nu ne îndoim — continuă el — în puterea adevărului ocrotit de taina pământului nostru strămoșesc pe care-l scaldă valurile Dunării și-l împodobesc codrii Carpaților ...Din credința noastră nezugudită va răsări hotărîrea de luptă fără șovăire...” (p. 83).

Introducerea, îndrumar prețios în opera istoricului, limpezește deplin valoarea actuală a contribuțiilor lui I. Lupaș, remarcă limitele firești în raport cu orientările contemporane. *Comentariile* finale întăresc aprecierile asupra valorii

fiecărei contribuții, subliniază progresele înregistrate de cercetările ulterioare. De asemenea, faptul prezintă un netăgăduit interes, sint reliefate modalitățile utilizate de profesor în predarea cunoștințelor de istorie a patriei, este amintit în demn al acestuia pentru o „istorie în adâncime”, care să pună în lumină unitatea civilizației românești.

Definindu-l pe istoricul I. Lupaș, volumul pe marginea căruia am stăruit, de serioasă referință, reprezintă un nou succes, de prestigiu al istoricilor din Cluj.

Florin Platon

Din lupta poporului român pentru independență, Coordonator IOAN SCURTU, București, Tipografia Universității din București, 1977, 294 p.

Acest volum, editat de Facultatea de istorie a Universității din București, se constituie într-un omagiu adus luptei pentru independență a poporului român, în desfășurarea căreia — conchide succint Ștefan Ștefănescu —, unele momente „concentrează secole de istorie... care prin forța lor întăresc coeziunea internă a popoarelor, netezindu-le calea făuririi conștiințe a destinului lor” (p. 3). Studiile și articolele adunate în această carte evidențiază, încă o dată, că lupta pentru independență a reprezentat, întotdeauna, o realitate indubitabilă, ce s-a conturat cu vremea, devenind, de fapt, trăsătura definitorie a înaintării noastre în istorie.

După *Cuvîntul înainte*, semnat de Ștefan Ștefănescu, și unele concluzii formulate de Gheorghe I. Ioniță, care relevă că ideile de unitate națională, de independență și suveranitate a patriei au devenit astăzi, „mai mult decît oricînd pînă acum — rațiunea noastră de a exista ca țară, ca popor...” (p. 11), Vasile I. Dupoi, într-un documentat studiu, demonstrează că întreaga istorie a geto-dacilor a fost caracterizată de lupta acestora pentru „libertate și patrie”, cum nota, dealtfel, unul dintre autorii greco-romani, prezent în Dacia într-un moment de cumpănă pentru păstrarea independenței acesteia. Dumitru Berciu și Florentina Preda, continuînd același subiect, reliefează rolul lui Decebal în cadrul luptei pentru menținerea independenței Daciei. Trebuie remarcat, de asemenea, articolul lui Matei D. Viad, care subliniază faptul că țărănimea română a constituit, în decursul secolelor X—XV, unul dintre factorii determinanți ai ducerii luptei pentru independență. Articolele: *Lupta țărilor române pentru independență (1533—1538)*. Implicațiile ei pe plan european (Florentina Cazan), *Documente noi despre războiul moldo-otoman din 1574* (Mihai Maxim), *Ideea de independență în memoriile și proiectele de reformă din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (Marian Neagu și Dan Basarab Nanu), *Unirea din 1859 — premisă a independenței* (Maria Totu) insistă, cum se poate observa, asupra unor momente sau evenimente cu implicații deosebite în dobîndirea independenței depline a spațiului istoric românesc. Dealtfel, chiar înainte ca independența noastră să fi devenit un fapt recunoscut și oficializat pe plan internațional, multe dintre manifestările României, în domeniul politicii economice sau diplomatice, se remarcă, așa cum demonstrează Constantin Bușe, ca fiind adevărate acte de independență, impunînd o realitate căreia nimic și nimeni nu i se putea opune.

Războiul pentru neatințare și cucerirea independenței, teme majore ale istoriei moderne a României, ocupă, cum era și firesc, un loc aparte în cadrul volumului de față. Așa, de pildă, Constantin Corbu, întemeindu-și considerațiile pe o cuprinzătoare gamă informațională, subliniază contribuția maselor populare, a întregului popor român, la susținerea războiului de independență, în timp ce Liuba Iancovici scoate în evidență rolul transporturilor în purtarea acestuia, iar Mugur Moș insistă asupra aportului Transilvaniei și al Banatului la desfășurarea confruntării armate ruso-româno-turce din anii 1877—1878. Unele consecințe ale cuceririi independenței sînt abordate, din unghiuri diferite, în studiile: *Semnificația proclamării independenței României în relațiile româno-austriece* (Constantin Nuțu) și *Acțiunea politică a guvernului român pentru punerea în aplicare a hotărîrilor Congresului de la Berlin privind independența României* (Gheorghe N. Cazan și Ion Gheorghiu). În același context se înscriu, însă, și demersurile științifice, aparținînd lui Nicolae Ciachir, Radu Ștefan Ciobanu și Valeriei Ciachir.

Actul desăvîrşirii unităţii naţionale, moment al afirmării plenare a aspiraţiilor de independenţă şi integritate teritorială, permanenţe ale istoriei românilor, este abordat în articolele: *Pagini din eroica luptă a armatei române pentru independenţă şi unitate naţională (1916—1917)* (Ioan Scurtu) şi *Contribuţia femeilor la lupta pentru apărarea independenţei şi integrităţii teritoriale, pentru desăvîrşirea unităţii de stat a României (1916—1918)* (Eufrosina Popescu). Demne de relevat sint, totodată, contribuţiile privind modalitatea în care apărarea independenţei patriei a reprezentat o coordonată fundamentală a gândirii şi a acţiunii mişcării muncitoreşti între 1878 şi 1921 şi o preocupare programatică a principalelor partide politice româneşti în perioada interbelică, datorate Doinei Smircea şi lui Ion Constantin. Cum era şi firesc, volumul în discuţie se încheie cu trei studii, notabile prin judecăţile formulate, care dezbat următoarele probleme: *Insurecţia naţională armată antifascistă şi antiimperialistă din august 1944 — incununare a luptei de eliberare socială şi naţională a poporului român* (Iulian Cârţână), *Lupta pentru afirmarea independenţei naţionale a României în anii revoluţiei democrat-populare* (Aron Petric) şi *Politica externă a României socialiste de afirmare a unui nou tip de relaţii internaţionale, întemeiate pe dreptul popoarelor de a dispune în mod liber de soarta lor* (Vasile Budrigă).

Această culegere de studii, a cărei apariţie se înscrie printre manifestările prilejuite de celebrarea centenarului independenţei României, înmănuşează în paginile sale rezultatele unor cercetări meritorii, de adîncire şi definire a luptei pentru independenţă, purtată de poporul român de-a lungul întregii sale istorii.

Gh. I. Florescu

N. CORIVAN, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenţei României*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1977, 190 p.

Nu este deloc întimplător faptul că, în anul sărbătoririi centenarului independenţei, materiale consacrate marelui eveniment au fost numeroase şi variate, îmbrăţişînd toate genurile. Dincolo de scopul obişnuit, de înscriere fermă a momentului în conştiinţa contemporană, de omagiul adus poporului făuritor al istoriei sale, fenomenul editorial al anului 1977, neobişnuit prin proporţiile sale, sugerează, în măsură egală, în limita unor posibilităţi superioare, o străduinţă ştiinţifică remarcabilă: aceea de cercetare în spiritul respectului faţă de adevărul istoric a problemelor susceptibile să contureze tabloul exact a ceea ce a fost — şi este, încă, în spiritele noastre — actul de la 1877.

Fireşte, această muncă, justificată de un puternic interes istoric şi de actualitatea problemei, nu îşi are începuturile în zilele noastre; preocupările referitoare la lupta pentru neatinţare datează din perioada imediat posterioară independenţei. Astfel, se explică uriaşul volum de informaţii acumulat şi prelucrat de-a lungul vremii în: jurnale de război, memorii, studii, monografii ş.a. care au conturat, treptat, valenţele biruinţei româneşti de la 1877. Se consideră, astăzi, că războiul pentru independenţă al României este cunoscut în toate detaliile sale; credinţa aceasta, răspîndită printre contemporanii noştri, este adevărată în parte, doar. Chiar dacă evenimentele, problemele grave, importante, au fost stabilite cu certitudine, pe baza analizei detaliilor, — interpretările, nuanţările, clarificările, prin reevaluarea datelor, în respectul faţă de adevăr, nu vor înceta, improspătînd mereu viziunea, cu înţelepciunea mereu sporită a epocii noastre.

Între apariţiile editoriale ale anului, cartea profesorului N. Corivan se înscrie ca o valoroasă realizare ştiinţifică. Autor a mai multor lucrări de referinţă, în domeniul istoriei moderne, mai cu seamă pentru epoca Unirii, N. Corivan, bun cunoscător al relaţiilor internaţionale ale epocii, era printre cei mai indicaţi să cerceteze o problemă atît de complexă ca aceea a pregătirii diplomatice care a pfaţat lupta armată care a adus României independenţa. Vastitatea materialului, complexitatea problemelor, mulţimea interdependenţelor a solicitat un intens efort de analiză şi de concentrare. Este meritul principal al autorului de a fi reuşit să realizeze un tablou exact, cuprinzător, clar, al diplomaţiei euro-

pene a epocii și, mai cu seamă, de a fi știut să situeze eforturile românilor spre independență în contextul lor, cu implicațiile lor firești. În deplin acord cu concepția istoriografiei marxiste, profesorul N. Corivan nu privește momentul 1877 în sine, desprins din cadrul său, ca rezultat doar al unei conjuncturi prielnice. Cucerirea independenței, după propria sa expresie, formulată în *Introducere* (p. 15) „apare ca rezultat al unui îndelungat proces istoric, reprezentînd, totodată, încununarea a sute de ani de lupte eroice ale poporului nostru pentru dezrobirea de sub jugul otoman”.

Momentul 1877 este cercetat în procesualitatea sa, încadrat în fluxul neîntrerupt și unitar al istoriei.

Organizată în patru capitole, care urmează succesiunea cronologică — *România și criza orientală (1875—1877)*, *Proclamarea independenței și atitudinea Europei*, *Implicațiile internaționale ale participării României la campania din sudul Dunării* și *Recunoașterea independenței României* — lucrarea este precedată de o seamă de repere istoriografice și de o *Introducere*. În *Încheiere*, sînt reluate, pe scurt și sistematizate concluziile principale. Discuția se sprijină pe o informație abundentă; autorul, așa cum o probează și aparatul critic, a selectat-o cu rigoare. Stilul plăcut și antrenant conferă cărții profesorului N. Corivan un plus de atractivitate.

Firește, lucrarea nu aduce în discuție date noi — cine le mai poate găsi, oare, astăzi? Înalta competență cu care N. Corivan dezbată problemele fundamentale, conferă viabilitate faptelor, explică atitudinile, subliniază cît de greu a fost parcurs drumul spre independență, cîtă răspundere și energie a solicitat, cît curaj civic și cît patriotism. Lucrarea prezintă un remarcabil interes, atît prin maniera în care a fost scrisă, cît și prin exemplul experienței istorice, — care se degajă din paginile sale —, atît de necesar vieții noastre de astăzi; este un instrument util pentru cercetători, oferă, într-o prezentare antrenantă și atrăgătoare, unui public mai larg, imaginea generală a uneia din cele mai importante probleme a istoriei noastre naționale.

Florin Platon

CONSTANTIN CAZĂNIȘTEANU, MIHAIL E. IONESCU, *Războiul neatîrării României. Împrejurări diplomatice și operații militare. 1877—1878*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 328 p.

Cartea semnată de C. Căzănișteanu și Mihail E. Ionescu își propune, așa cum se arată în subtitlu, să ia în discuție împrejurările diplomatice în care a fost dobîndită independența și operațiile militare din timpul războiului „neatîrării României”.

Primul capitol — *Independența — constantă a dăinuirii românești* (p. 3—25) realizează o retrospectivă a drumului parcurs de poporul român de la formarea sa și pînă în secolul al XIX-lea pe calea luptei continue pentru unitate, libertate și independență, dobîndirea acestui ultim deziderat național fiind prezentată ca urmare firească a jertfelor a zeci de generații pentru neatîrnare, pentru o viață dreaptă și liberă pe pămîntul strămoșesc. În următoarele două capitole — „*Criza orientală*” — 1875—1877. *Din nou problema europeană* (p. 25—52) și *Atitudinea României în sud-estul Europei (Proclamarea independenței României* (p. 52—98), autorii urmăresc și reușesc în bună măsură să surprindă principalele trăsături ale crizei orientale în noua sa etapă și, totodată, locul României în cadrul acesteia, maniera în care ea caută să folosească contextul internațional în vederea dobîndirii și recunoașterii independenței de stat. Este subliniată atitudinea marilor puteri, care, ca și în alte împrejurări, au ajuns la anumite înțelegeri, înainte și apoi la sfîrșitul războiului din 1877—1878, privind consecințele politice și teritoriale ale acestuia, înțelegeri realizate pe seama statelor mici și mijlocii. În acest context internațional, România a avut dificila misiune de a impune marilor puteri recunoașterea a ceea ce dobîndise cu grele jertfe de sînge pe cîmpul de luptă.

Următorul capitol — *Forțele beligeranților și teatrele de război* (p. 98—135) analizează cu rigurozitate științifică sistemul de organizare, structura organizatorică și pregătirea de război a armatei române care „se înfățișa în primăvara anului 1877 — ținînd seama de posibilitățile noastre economice și demografice — ca o forță destul de redutabilă, atît cantitativ, cît și calitativ, bine încheagată, gata să-și afirme virtuțile” (p. 113). De asemenea, sînt prezentate armata rusă și cea otomană, planurile lor de campanie, teatrele de operații din Asia și din sudul Dunării, iar în capitolul următor *Operațiile militare desfășurate pînă la intrarea armatei române în campanie* (p. 135—168). După o atentă și competentă analiză a operațiilor militare desfășurate pînă la mijlocul lunii iulie 1877, autorii concluzionează că în acest moment „trupele rusești au înregistrat o puternică remisiune generală, fiind amenințate de atacuri inamice decisive”. (p. 167), ceea ce a făcut imperios necesară intervenția armatei române, a cărei acțiuni sînt pe larg prezentate în capitolul *Operațiile militare române la sud de Dunăre* (p. 168—268). Se apreciază, între altele, că cererea comandanților ruși ca armata română să participe la luptele pentru Plevna și nu în altă zonă din sudul Dunării erau justificate, întrucît Osman pașa ar fi putut să-și asigure printr-o serie de acțiuni îndrăznețe superioritatea asupra armatei române, concomitent cu „fixarea” trupelor ruse din fața Plevnei.

La Plevna tinăra armată română s-a acoperit de glorie, atrăgînd atenția lumii întregi asupra virtuților sale, dovedind dragostea fierbinte de libertate a poporului român. Autorii oferă în acest sens numeroase exemple, rezultat al analizei detaliate a acțiunilor întreprinse de ostașii români pe cîmpul de luptă. Dovedind o bună pregătire militară, un curaj fără seamă, ostirea română a obținut în cea de-a treia bătălie a Plevnei singura victorie de prestigiu a trupelor aliate, prin cucerirea redutei Grivița și consolidarea ei prin respingerea contra-atacurilor otomane. În ordinul de zi adresat cu acest prilej armatei române, se arată: „Sub focul cel mai viu al inamicului ați înfruntat moartea cu bărbăție ...; singele vărsat nu va fi în zadar; dintr-însul va rodi mărirea și independența patriei”. Armata română a avut o contribuție importantă la operația de încercuire a Plevnei și deosebit de însemnată la capitularea trupelor aflate aici. În momentul încercării otomane de a străpunge încercuirea, Divizia 2 a din ariergardă, care urma să susțină linia de atac, a fost „fixată” de către trupele române aflate în acel sector al frontului și silită să capituleze. Victoria de la Plevna ca și celelalte victorii dobîndite de ostirea română în cadrul războiului din anii 1877—1878 au dovedit, afirmă autorii, că principiul „națiunii armate” — constantă a luptelor duse de români pentru independență — și-a găsit expresia în „puterea armată pe care România a făcut-o să funcționeze pentru a redobîndi neatinerea” (p. 261). Totodată, războiul de independență a constituit un nou prilej de manifestare plenară a sentimentelor fierbinți de unitate națională a tuturor românilor, la lupte participînd mulți patrioți din provinciile românești aflate încă sub stăpînire străină. Donațiile și ofrandele populației din toate provinciile românești, participarea la efortul general pentru ducerea războiului constituiau dovezi vii ale dorinței de unitate și neatinere.

Împrejurările diplomatice ale încheierii păcii sînt abordate în capitolul *Sfîrșitul general al războiului. Pacea* (p. 268—296). Autorii stăruie asupra eforturilor României pentru a i se recunoaște dreptul legitim, dobîndit pe cîmpul de onoare, de a participa la tratatele de pace și de a i se recunoaște fără condiții independența. Congresul de pace de la Berlin avea să consacre pe plan internațional independența României și intrarea ei cu drepturi depline în viața internațională.

Înfruntînd opoziția marilor puteri, românii au reușit prin forțe proprii să scrie la 1877 o nouă pagină de aur într-o istorie glorioasă, care își urma cursul firesc spre progres și civilizație.

Încheierea lucrării — *Național, popular și eroic în războiul românesc al neatinării* (p. 296—308) este urmată de cîteva schițe ale teatrelor de operații și de un indice general.

Caracterizată printr-o foarte bună organizare și sistematizare a bogăției informaționale, ea analizează riguros științific a operațiilor militare desfășurate de

armata română și o sintetică prezentare a împrejurărilor internaționale, *Războiul neașteptat al României...* constituie o carte de referință între lucrările dedicate acestui eveniment în ultimii ani.

Gh. Iacob

LIVIU MAIOR, *Transilvania și războiul pentru independență (1877—1878)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1977, 202 p. + 12 fotocopii.

Publicată în colecția „Testimonia”, inițiată de Editura Dacia, lucrarea lui Liviu Maior cuprinde un Cuvânt înainte, patru capitole, o notă, anexe, indice de nume și 12 fotocopii.

În capitolul *Transilvania în perioada războiului pentru independență*, autorul scoate în evidență teama guvernului austro-ungar față de tendințele de unire a românilor din Transilvania cu România, care se intensifică pe măsura agravării problemei orientale. Ca urmare a stării de spirit din rîndul populației românești, aparatul guvernamental în frunte cu Coloman Tisza, ministru de externe al Ungariei, cere prefectilor din Transilvania să ia măsuri împotriva tuturor celor care susțineau teoria „Daco-României”.

Titlul capitolului următor *Participarea voluntarilor transilvăneni la războiul pentru independență* este sugestiv pentru a arăta dorința de veacuri a poporului român de a-și câștiga independența. Odată cu intrarea României în război, sute de tineri români din Transilvania treceau zilnic oficial sau neoficial granița în România, pentru a se înrola în armată și a lupta alături de frații lor. Astfel, pînă „la sfîrșitul lunii mai 1877 fugiseră din Săliște și Rășinari 1657 oameni” (p. 31). Măsurile luate de autoritățile ungare de a întări paza de la granița cu România, pentru a opri trecerile clandestine ce luaseră proporții considerabile, erau zadarnice, după cum arată conducătorul unui post de jandarmerie: „Nici chiar un cordon dens format din soldați — o soluție, — care dealtfel, solicită o forță militară numeric mare și o cheltuială și mai mare — nu și-ar atinge scopul, iar eu nu îndrăznesc să iau asupra mea răspunderea că în acest caz nu vor avea loc treceri clandestine”. (p. 37—38). De asemenea, pe lângă aceste măsuri, guvernul austro-ungar a interzis angajarea unor ofițeri de origine română din armata austro-ungară, invocînd motivul păstrării neutralității imperiului față de conflictul româno-ruso-turc. Aceste măsuri erau extinse și asupra ofițerilor care se retrăseseră din cadrele armatei, cum ar fi cazul generalului Traian Doda.

Intrarea României în război pentru cîștigarea independenței de stat impunea angajarea unei armate bine instruită și echipată. În sprijinul procurării materialelor necesare dotării armatei un rol esențial l-au avut comitetele de femei și de bărbați, cu menirea de a colecta bani, alimente și medicamente pentru soldații de pe front. La scurt timp de la declanșarea acestei campanii și în Transilvania se constituie asemenea comitete la: Sibiu, sub președinția Iuditei Măcelariu, la Brașov, în frunte cu Diamandi Manole, la Cluj, sub președinția Mariei Ilieșu, la Năsăud, Alba Iulia etc., ce explică „sensul adinc al acțiunii de solidaritate cu frații de dincolo de Carpați” (p. 43) (capitolul *Contribuția materială a transilvănenilor la războiul pentru cucerirea independenței de stat (1877—1878)*). Avîntul pe care îl luase înființarea comitetelor a atras atenția autorităților austro-ungare care interzice activitatea lor nu atît pe motivul încălcării neutralității în care se găsea statul dualist, cît de teama izbucnirii unei mișcări și mai largi în rîndul românilor din Transilvania, care să ducă la unirea cu România. Cu toate măsurile luate de autorități existau, în genere, două puncte principale: la Brașov, în frunte cu Diamandi Manole, și la Sibiu, condus de Iudita Măcelariu, unde se centralizau sumele pentru a fi expediate în România. Ajutorul material dat de naționalitățile conlocuitoare este de asemenea substanțial. Pentru a nu atrage persecuțiile autorităților mulți „locuitori maghiari preferă a nu-și da numele, fapt ce explică apariția în listele publicate a unor însemnări în genul „egy valaki”, „un oarecare”, „un honved”, „un catolic” etc.

Războiul pentru dobîndirea independenței de stat a României a avut urmări considerabile asupra organizării mișcării naționale din Transilvania, urmări tra-

tate pe larg de Liviu Maior în capitolul *Consecințele războiului de independență asupra mișcării naționale românești*. Astfel, din timpul desfășurării conflictului româno-ruso-turc s-a simțit necesitatea unirii celor două curente: pasivist și activist pentru a putea lupta cu forțe îndoite împotriva guvernului austro-ungar pentru realizarea dezideratului național ce se va împlini în 1918.

În anexă sînt cuprinse 39 de documente în limbile maghiară și germană, publicate bilingv și 35 de articole culese din presa vremii: „Gazeta Transilvaniei”, „Telegraful român” și „Familia”.

Culegerea de documente, în parte utilizate de Liviu Maior în lucrarea recenzată, oglindește dorința românilor din Transilvania de a participa la războiul pentru independența de stat a României, considerîndu-l ca un război al tuturor românilor, indiferent de stăpînirea sub care se afla. Totodată culegerea de articole editată de istoricul clujean în urma unei selectări minuțioase din presa vremii întărește ideea că publicistica oferă un imens izvor de documentare pentru cunoașterea acestei epoci.

Lucrarea lui Liviu Maior abordează o problemă majoră din trecutul poporului nostru; ea este în măsură să stimuleze interesul pentru cercetarea în continuare a unor aspecte mai puțin studiate din această perioadă.

Constantin Burac

„Familia”. *Correspondențe de la Plevna*. Texte selectate, note și comentarii de STELIAN VASILESCU, Ed. „Facla”, 250 p.+12 ilustrații.

Problematica contribuției populației din Transilvania, Banat, Bucovina și Dobrogea la susținerea războiului pentru independență națională din anii 1877—1878 s-a impus, în mod deosebit, în ultimele decenii ca o temă de importanță majoră în istoriografia noastră, temă concretizată prin publicarea a numeroase lucrări și studii care oglesc amploarea și semnificațiile participării tuturor românilor din teritoriile istorice aflate în afara granițelor de atunci ale României (vezi Liviu Maior, *Transilvania și războiul pentru independență (1877—1878)*, Editura „Dacia”, 1977, Octav Monoranu, Ion Cocuz, *Ecouri ale războiului de independență în Bucovina*, în „Almanah Tribuna '76, p. 82—85, Ion Gh. Pană, *În coloana eroilor dobrogeni*”, București, 1974, Viorel Faur, *Date despre contribuțiile românilor bănățeni în sprijinirea războiului de independență, I—IV*, în *Orizont*, 1976, 27 nr. 42—45 ș.a.) la lupta pentru dobîndirea neatinării statale.

Lucrarea „Familia”. *Correspondențe de la Plevna* cuprinde 372 de note, articole, comentarii și 12 ilustrații și poezii din cele 1550 publicate, în perioada anilor 1876—1878, de prestigioasa revistă scoasă de redactorul responsabil și editorul Iosif Vulcan la Budapesta pînă în 1880 și apoi la Oradea, revistă despre care Octavian Goga scria, în 1930, în volumul „Precursori” că este „un palpitant monitor al ideii naționale”, și în același timp, „un certificat pururi reînnoit al unității”.

Redacția revistei pentru a înzela vigilența censurii austro-ungare în legătură cu tot ce se publica referitor la chestiunea orientală, despre care exguvernatorul Ungariei Ludovic Kostk spunea că: „Dacă turcii vor pierde lupta decisivă, Ungaria poate zice ce a zis Napoleon I despre lupta de la Waterloo: Atunci am pierit și noi!” (pag. 45), a fost nevoită să dea asigurări privind neangajarea ei în lupta politică a zilei. Astfel, în nr. 1 din 1877, revista, inaugurînd rubrica „Oglînda lumii” scria: „Sub acest titlu deschidem o rubrică nouă ca — în lipsa de ziare politice românești din Budapesta — publicul nostru cititor să afle, cel puțin în liniamente principale, evenimentele mai importante ce se petrec în lume. Politică militantă, firește, nu vom face, căci nu este misiunea acestei foi. Vom însemna numai fapte, ca cronicari”. Cu toate acestea, rubricile „Oglînda lumii” și *Cronica războiului* au publicat numeroase corespondențe din ziarele românești și străine, din scrisorile martorilor oculari, apeluri și acțiuni ale studenților români din străinătate, ale comitetelor femeilor din Hațeg (p. 94), Năsăud (p. 98), Transilvania (p. 92), Bucovina (p. 92), Craiova (p. 76), Galați (p. 77), Iași (p. 82 și 85), Focșani, Bacău, Roman (p. 84) ș.a., Societăților de Crucea roșie din Anglia (p. 104), din Berlin (p. 105), ale societăților engleze de binefacere și ale

coloniei franceze din București (p. 105—105), salutările generalului Garibaldi adresate descendenților vechilor legiuni romane, românii care „se luptă astăzi, cu eroism pentru țărmlul Dunării, pentru independența lor” (p. 105).

Autorul lucrării, renunțând „la cronologia strictă a apariției textelor în paginile revistei de-a lungul a trei ani (1876—1878) în favoarea unei ordini tematice” (p. 26), a clasat judicios bogatele „corespondențe” în capitole care reliefează momentele, aspectele și evenimentele esențiale ale războiului, precum: criza din Orient, convenția româno-rusă, proclamarea independenței, dezlănțuirea ostilităților de către Poarta otomană, cucerirea independenței pe cîmpul de luptă, contribuția românilor din teritoriile aflate sub stăpînirea Imperiului austro-ungar, acțiunile de solidaritate cu lupta dreaptă a poporului român, luptele de la Plevna, Rahova, Smîrdan și Vidin, primirea triumfală la 8/20 octombrie 1878 a armatei române pe Podul Mogoșoaiei (de atunci Calea Victoriei), Tratatul de la San Stefano, Congresul de la Berlin și întîmpinarea armatei și administrației române la Tulcea, Constanța și în toată Dobrogea „cu pîine și cu sare de toată populațiunea, care așteaptă cu nerăbdare...”, cu stîndarde tricolore, ghirlande de flori” convinsă că: „De astăzi înainte începe o viață nouă pentru noi” (p. 185).

Simpla enumerare a acestor titluri reliefează imensul interes cu care revista a urmărit și consemnat în paginile sale evenimentele politice, militare, diplomatice, entuziasmul marelui număr de voluntari trecuți peste Carpați (cu toate măsurile severe de întărire a pazei granițelor adoptate de către autoritățile austro-ungare) și înrolați în armata română, între aceștia fiind: „Băieți de 15—16 ani [care] își lasă pîrinții acasă și fug la armată în Bulgaria”, (p. 124), sprijinul maselor populare transilvănene pentru ajutorarea ostașilor români care după date ce nu sînt complete —, cuprinde contribuțiile a 10 197 persoane nominalizate, din 368 localități, în sumă de 11 741,32 florini, 9 340,25 lei, 9 654 franci, 30 franci aur, 85 galbeni, 38 taleri, 11,5 napoleoni, 31,5 stăniți, 3 ruble și 14 ducăți de aur. Echi-valentul în lei al acestor sume se ridică la 44 262,26 lei valută 1877/1878, atunci cînd 2—3 litri de lapte valoare 5 creițari, adică 10 bani. La colectele bănești se adaugă ofrandele materiale adunate de la 2 989 persoane din 133 localități nominalizate (p. 208).

Reunite în paginile acestui volum, „veritabilă cronică de război”, textele selectate oferă mărturii care reconstituie nu numai cronica evenimentelor din perioada 1877—188, ci reliefează, totodată, rolul pe care l-a avut revista „Familia” în unirea și mobilizarea eforturilor neobosite ale românilor transilvăneni pentru că „Familia” acelor ani, înfăptuind o acțiune de un vibrant patriotism prin înțajutorarea materială, morală și prin voluntari a fraților de peste Carpați. Astfel informarea maselor de români aflați sub stăpînirea habsburgică despre dramaticele lupte pentru cucerirea independenței de stat a României, a fost nu numai o cronică a războiului pentru neatinare, ci și o *tribună* a cuvîntului pentru afirmarea legăturilor de neam a românilor de pe ambele versante ale Carpaților, a idealurilor de unire, libertate și independență.

Restituirea acestui „izvor istoric de excepție — după cum arată în cuvîntul înainte, Viorel Faur — care se adaugă volumelor de documente editate, completîndu-le cu date de interes științific, dar și cu un mod original, profund patriotic, de reflectare într-un prestigios periodic românesc, care a devenit în acele împrejurări dramatice, un instrument de afirmare a solidarității populației românești din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina cu efortul românilor de dincolo de Carpați, înscriindu-se între factorii reprezentativi ai unității culturale-politice a poporului nostru” (p. 24).

C. Cărămidaru

Culegere de documente privind contribuția maselor populare din județul Mehedinți la lupta pentru cucerirea independenței de stat a României, Drobeta Turnu-Severin, 1977, 179 p. Lucrare realizată la Filiala Arhivelor Statului, județul Mehedinți.

Cucerirea Independenței de Stat a României s-a datorat acțiunii întregului popor român. Eroismului ostașilor i se adaugă largă participare a românilor de pretutindeni în susținerea războiului pentru consacrarea deplină a proclamării inde-

pendenței de la 9/21 mai 1877. Avînd în vedere caracterul războiului dus de români, suportul economic și uman, caracteristic războiului modern, capătă semnificații deosebite. Acțiunea guvernamentală, în condițiile unui război național de eliberare, apare rezumată doar în a organiza, nu a determina, participarea populară. Cunoașterea aspectelor privind contribuția maselor populare la lupta pentru cucerirea independenței are menirea de a edifica pe cel aplecat asupra istoriei naționale asupra elanului ce caracterizează o națiune în clipele ce pun în cum-pănă atributele ei fundamentale.

Culegerea de documente realizată la Filiala Arhivelor Statului, județul Mehedinți, prin cele 83 documente selecționate „din arhivele păstrate în depozitele locale”, în cele din București și Craiova, precum și din Monitorul Oficial al României, își propune atestarea participării locuitorilor județului la realizarea dezideratului național.

Avînd în vedere situația generală a județului, care, așa cum ni se relevă în studiul introductiv (autor Nicolae Chipurici) deși se situa cu suprafața de 1 099 399 pogoane și cu cei 192 879 locuitori pe locul patru între județele țării, sub aspectul economico-social se menține înapoiată, situarea sa în zona de dislocare și regroupare a armatei române și în imediata apropiere a cîmpului de luptă, înțelegem contribuția însemnată a acestui județ în ducerea războiului.

Documentele scot în evidență aspecte legate de eroismul ostașilor mehedineni (Doc. 77, 78, 80, 81, 82, 83) însă, cel mai mare număr prezintă contribuția materială a maselor în sprijinirea războiului. Sînt atestate contribuțiile financiare pentru cumpărarea de armament (Doc. 46, 47). De asemenea, oferirea de produse alimentare, îmbrăcăminte, toate acestea într-un cadru organizat.

Un capitol însemnat al contribuției mehedinenilor la sprijinirea efortului militar al țării îl constituie asigurarea încartuirii de unități la Turnu-Severin (Doc. 13, 14, 15, 18, 22, 24, 30, 75, 79); altul privește asigurarea asistenței sanitare, acționîndu-se pentru „înființarea, dotarea și administrarea spitalelor de răniți din Turnu Severin”, spitalele militare fiind „realizate pe seama contribuției aproape exclusive a populației orașului” (p. 11).

Lucrarea, respectînd normele științifice ale editării izvoarelor istorice, autorii menționînd intervențiile lor asupra documentelor, contribuțiile lor în materie de datare, ortografie, se înscrie ca o reușită a genului științific. Demn de remarcat, ni se prezintă și ilustrații, reprezentînd figuri de eroi mehedineni, documente, lucrări ale pictorilor români ce au redat aspecte ale războiului, care dau o notă distinctă lucrării, pe alocuri avînd și rolul de a completa informația documentară.

Ținînd cont de toate aceste elemente, lucrarea reprezintă o reușită, în limitele scopurilor propuse de autorii ei, și totodată o invitație pentru toți cei în măsură și cu datoria editării izvoarelor istoriei românilor.

Gheorghe Cliveti

ILEANA PETRESCU, VIRGIL JOIȚA, ION PATROIU, *Contribuția Olteniei la războiul pentru independență*, Craiova, editura „Scrisul românesc”, 1977, 209 p. + ilustr. în afara textului.

Lucrarea, la realizarea căreia autorii au folosit un bogat material documentar, abordează aspecte ale contribuției maselor populare la războiul pentru independența de stat a României. Intenția mărturisită a autorilor a fost de a oferi în cele trei părți ale lucrării prima monografie dedicată contribuției locuitorilor Olteniei la realizarea dezideratului fundamental al României moderne.

În prima parte — autor Ion Patroiu — sînt prezentate premisele economice, social-politice și culturale ale independenței de stat. Necesitatea realizării acesteia este considerată ca o urmare a mutațiilor survenite în cadrul societății românești, ca efect al Unirii și reformelor din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

În partea a doua a lucrării, autorul (Virgil Joița), prezintă locul Olteniei în războiul pentru independență. Drept urmare, invocînd tradițiile legate de aceste meleaguri în lupta pentru păstrarea și afirmarea ființei naționale, abordează aspecte privind participarea militară, și și contribuția populației la organizarea efortului de război al statului român.

Consecințele dobândirii independenței în viața economică, social-politică și culturală a Olteniei fac obiectul celei de-a treia părți a lucrării — autor Ileana Petrescu. O atenție deosebită este acordată aspectelor privind dezvoltarea industrială și mișcarea muncitorească și socialistă. Sînt prezentate condițiile apariției și dezvoltării mișcării socialiste și muncitorești, procesul clarificării ideologice și politice, ca și evoluția formelor de organizare și conducere a acestora.

În ceea ce privește evoluția relațiilor agrare sînt reliefate mutațiile survenite ca urmare a dezvoltării relațiilor capitaliste în sectorul de bază al economiei României în ultima parte a secolului al XIX-lea. Contradicțiile ce se manifestă tot mai puternic în cadrul agriculturii sînt puse pe seama persistenței rămășițelor relațiilor feudale de producție, preponderenței proprietății moșierești, ne-rezolvării problemei țărănești prin împroprietăririle din anul 1878 și ca urmare a răscoalei din 1888. Agravarea contradicțiilor din agricultură, dintre stadiul înapoiat al dezvoltării acestora și cerințele dezvoltării moderne a societății, ca și influența exercitată în rîndurile țărănimii de mișcarea socialistă, sînt considerate principalele cauze ce au generat acțiunile tot mai hotărîte ale maselor țărănești de la sfîrșitul secolului trecut.

În strînsă legătură cu transformările ce survin în cadrul societății românești, este privită și evoluția culturii în Oltenia, în condițiile realizării independenței și deschiderii noilor perspective luptei pentru desăvîrșirea unității naționale.

Fără a diminua cu nimic din interesul ce prezintă lucrarea, considerăm necesare unele observații privind aspectul științific al acesteia. În primul rînd, se face simțită lipsa capitolului introductiv, care ne-ar fi edificat mai limpede asupra intențiilor autorilor, ca și a materialului istoriografic utilizat. Faptul explică, credem, și lipsa unității organice a lucrării, aceasta oferind mai curînd impresia unei culegeri de studii, independente ca tematică.

Cu toate acestea, privind contribuția locuitorilor Olteniei la pregătirea și ducerea războiului pentru independență ca o expresie elocventă a efervescenței luptei naționale pentru făurirea României moderne, autorii realizează o lucrare care merită atenție atît din partea cercetătorului științific, cît și din partea publicului pasionat de pătrunderea unor noi aspecte ale istoriei poporului român.

Gheorghe Cliveti

FLORIAN TUCĂ, *Monumentele neamului*, București, Ed. militară, 1977, 193 p. + ilustrații.

Principal mijloc de educație patriotică, dar, totodată și o permanentă sursă de informare — prin modalitățile proprii artei —, monumentele care au eternizat eroicele fapte de arme ale ostașilor și ofițerilor români în anii Războiului de Independență reprezintă dovezi, durate în piatră și bronz, ale recunoștinței urmașilor, ale adeziunii deschise a întregului nostru popor la uriașele eforturi și sacrificii pentru cucerirea independenței naționale.

Pentru a scrie acest „Itinerar eroic”, autorul mărturisește că a pornit „pe drumuri pe care odinioară au mers dorobanții”, soldații din regimnetele de linie, vînătorii, călărașii și roșiorii, artileristii, marinarii și geniștii combatanți în glorioasa campanie a independenței din 1877—1878” (p. 9) cu dorința identificării monumentelor ridicate de-a lungul anilor în țară și pe teritoriul R. P. Bulgaria în memoria luptelor armatei române pentru cîștigarea independenței naționale și eliberarea popoarelor din Peninsula Balcanică de sub dominația Porții otomane. De asemenea, pentru a reconstitui atmosfera vremii și entuziasmul popular, a cercetat registrele și jurnalele de operații militare ale regimentelor, oprindu-se în primul rînd în fața monumentelor dedicate armatei și ostașilor români din satele și orașele din țară, precum și a celor de pe cîmpul de luptă din sudul Dunării.

Autorul prezintă iconografic și documentar obeliscurile și grupurile statuare, bronzurile și plăcile comemorative, în ordinea cronologică a desfășurării evenimentelor. Astfel, partea întîi — „Itinerar eroic românesc” — cuprinde datele principale despre istoricul și caracteristicile artistice ale monumentelor de „pe

malul Dunării" ridicate la Calafat, Cipercanii Noi, Corabia, Turnu Măgurele, Brăila, Măcin, Tulcea, Ploiești, Focșani, Vaslui, Cislău, Pitești, Rîmniceu Vilcea și București. În partea a doua — „Itinerar eroic pe teritoriul Bulgariei” — sînt prezentate monumentele și muzeele istorica-militare închinat de către „poporul bulgar recunoscător”, în urma inițiativei de la 18 mai 1902, pentru cinstirea memoriei eroilor de la Plevna, Grivița, Opanez, Rahova și Poradim, iar în partea a treia — intitulată „Bărbați ai datoriei” — statuile ridicate în amintirea faptelor de arme ale generalilor Alexandru Cernat, Cristodulo Cerchez, Gheorghe Teleman și Carol Davila, maiorul băcăuan Constantin Ene, căpitanul Nicolae Valter Măracineanu și soldatul Grigore Ion.

Valoroase sînt listele cuprinzînd monumentele, obeliscurile, busturile și plăcile comemorative ridicate pe pămîntul țării în memoria luptătorilor români participanți la războiul din 1877—1878, precum și iconografia lucrării, care redă imaginile majorității statuiilor și monumentelor cuprinse în sumar, imagini ce nu sînt simple însemne memoriale, ci: „Ele ni-i aduc în prezent pe toți cei ce nu s-au preocupat răspunzînd chemării datoriei de a se bate pînă la ultima picătură de sînge și energie pentru dreptul poporului român de a fi el însuși, stăpîn pe destinele sale, pe pămîntul strămoșesc, pe munca sa, de a-și orîndui viața după vrerea sa”.

Minuțios documentată, scrisă cu patos și adîncă participare sufletească, cartea lui Florian Tucă (autor cunoscut și din alte lucrări istorice: *În amintirea eroilor*, 1965, *Florile recunoștinței*, 1967; *În memoriam*, 1971, *Cîmpul istoric de la Mărăști*, 1973; *Inscripții în piatră*, 1974, *Coloanele statuii de la Moisei*, 1975, *Mărăști — Mărășești — Oituz*, 1977) constituie o pagină relevantă din marea carte a istoriei luptelor poporului nostru pentru cucerirea independenței naționale în 1877—1878, pagină care va cîștiga în privința documentației dacă — la o necesară, încă de pe acum, ediție a II-a — va include și monumentele ridicate anul acesta cu ocazia sărbătoririi centenarului, precum și pe cele, mai puțin cunoscute sau fără a avea pretenții de opere de artă, răspindite și în alte localități decît cele cuprinse în lista anexată (ex. monumentul dedicat eroilor de la '77 din comuna Faraoani, jud. Bacău).

C. Cărămîdaru

FLORIAN TUCĂ, *Triunghiul eroic. Mărăști, Mărășești, Oituz*, Iași, Ed. „Junimea”, 1977, 160 p.

Epopeea eroică din iulie—august 1917, intrată în istorie alături de faptele și actele memorabile ale afirmării noastre continue, reprezintă, pentru fiecare dintre noi, un moment cu valoare de simbol, fixat definitiv în conștiință, fapt pentru care simțim, peste ani, responsabilitatea jertfelor aduse de înaintași, la Mărăști, Mărășești și Oituz. Cele petrecute atunci s-au contopit intratît cu istoria, cu faptele și gîndurile noastre incrt, încercînd să evocăm pagina de bravură scrisă în cea vară a sentimentelor definitive, ajungem să reînvîiem, parcă, propriile noastre amintiri. Într-un moment cînd întreaga țară celebra victoriile care, în 1917, redeșteptau speranțele și încrederea în realizarea aspirațiilor pentru care România intrase în război, apariția acestui volum constituie un omagiu închinat *triunghiului eroic*, denumire sub care aveau să intre în conștiința noastră înfruntările armate începute odată cu declanșarea ofensivei de la Mărăști. Cartea lui Florian Tucă, dincolo de faptul că reprezintă o expunere concisă a bătăliilor purtate la Mărăști, Mărășești și Oituz, se vrea o evocare, stimulată de un periplu geografic, dar și sentimental, pe locurile unde, la începutul lunii iulie 1917, se dădea semnalul unor izbîzni de răsunset.

După o scurtă prezentare a împrejurărilor în care România se alătura uneia dintre taberele beligerante, a desfășurării campaniei din 1916, a refacerii și a reorganizării armatei române în prima jumătate a anului 1917, autorul întreprinde o trecere în revistă a celor trei bătălii, evidențiînd iscusința comandanților, eroismul luptătorilor, sacrificiile tuturor locuitorilor țării etc. Evenimentele primite de Kirileanu, ilustrează mai cu seamă preocupările acestuia. Între desti-

natarli scrisorilor sale sînt scriitori, istorici, pictori, istorici literari și critici de în fața Europei aceluia timp, fapt recunoscut nu o dată de cei care, obligați de din iulie—august 1917, așa cum remarcă Florian Tucă, au impus armata română evidente, opinau că eroismul soldatului român „prezintă un exemplu măreț de tăria pe care libertatea o inspiră unui popor liber”. Rememorînd, parcă, fapte la care el însuși ar fi participat, autorul nu-și încheie eseul său înainte de a prezenta complexul monumental de la Mărăști și mausoleul de la Mărășești, două mărturii care vor rămîne să evoce peste ani faptele de arme ale aceluia care, de aici, de la porțile Moldovei, au pornit hotărîți să redea liniștea și pacea întregului pămînt românesc.

Această carte, scrisă cu simțire și responsabilitate, rămîne, peste toate, un elogiu vibrant adus aceluia care au avut tăria de a se opune unei forțe ce amenința întreaga Europă, rostind acel răspicat și demn credo: *pe aici nu se trece*, respectat întocmai și manifest apoi în tot ceea ce a urmat pînă la dobîndirea victoriei depline.

Gh. I. Florescu

G. T. KIRILEANU, *Correspondență*, Ediție îngrijită, note, tabel cronologic, bibliografie și indici de MIRCEA HANDOCA, București, Editura Minerva, 1977, XIV+711 p.

Volumul masiv, care se adaugă altora cuprinzînd mărturii de același gen și grație cărora se conturează din ce în ce mai bine o viitoare istorie a genului epistolar în România, conține numai 787 scrisori de la și către G. T. Kirileanu. Nu se poate spune că sistemul acesta, al edițiilor selective, este cel mai fericit, atunci cînd e vorba de documente — și încă ce fel de documente: scrisori particulare, cu informații avînd caracter de unicat! Căci trebuie să ne imaginăm cantitatea de informații care ne rămîn necunoscute, atunci cînd din „peste 16.000 de scrisori” sînt alese și tipărite numai 787!

Prima secțiune a volumului cuprinde o parte din corespondența emisă de Kirileanu; scrisorile sînt reproduse fie din fondurile destinatarilor, fie după ciornele lui Kirileanu însuși. Aceste scrisori sînt prețioase pentru înțelegerea omului care a fost G. T. Kirileanu, pe cîtă vreme scrisorile din secțiunea a doua, artă, oameni politici etc. Pentru unii dintre ei, Kirileanu găsește cuvintele cele mai potrivite situației lor și, ca întotdeauna în asemenea cazuri, în acele cuvinte îl descifrăm și pe el. Numai două exemple, din scrisorile către pictorul Aurel Băescu: „în fiecare om sînt și se luptă atîtea firi strămășești”; în fața neînțelegerii contemporanilor și a lipsei de ajutor din partea oficialităților, el îndemna „să ne închinăm viața muncii stăruitoare de toată ziua și, din cînd în cînd, plăcerii ce-o putem avea de la frumusețile naturii”. Kirileanu se dezvăluie, din aceste scrisori, ca un îndrăgostit de natură — dese referiri la „mama Bistrița”, întotdeauna duioase și nostalgice, mărturisesc această dragoste — și de muzică. Nu se poate trece cu vederea peste atitudinea pe care, întotdeauna, Kirileanu a avut-o față de intelectualii români aflați în situații grele; un ajutor material, o intervenție, un cuvînt bun — nimic nu era precupețit.

De un interes deosebit sînt — din corespondența primită de G. T. Kirileanu — scrisorile semnate de V. Bogrea, J. Boutière, M. Costăchescu, I. C. Filitti, A. Gorovei, M. Lupescu, S. Mehedinți, L. Morariu, G. Vălsan. Atmosfera intelectuală a unei lungi epoci — de la începutul pînă la mijlocul veacului XX — se reface din corespondența aceasta; amănunte interesante se pot culege, de exemplu, despre editarea colecției de documente moldovenești a lui Mihai Costăchescu, reliefîndu-se de la sine rolul deosebit pe care l-a jucat G. T. Kirileanu în tratativele pentru tipărirea marii colecții.

De regretat rămîne — pe lîngă caracterul „selectiv” al ediției — numărul mare de greșeli (de transcriere? de tipar?), care uneori alterează conținutul (ca în cazul schimbărilor de nume etc.). Făcînd abstracție de ele, volumul îngrijit de Mircea Handoca trebuie privit ca un frumos omagiu adus cărturarului de o mare delicatețe sufletească și de o nesfîrșită modestie, care a fost G. T. Kirileanu. Sub aspectul documentar, el e încă și mai valoros, prin bogăția de infor-

mații cuprinse în scrisori. Întrebarea care se pune pentru alți cărturari români e valabilă și pentru G. T. Kirileanu: cînd vom putea cunoaște și folosi întregul material documentar din arhivele lor?!

Ștefan S. Gorovei

Mărăști, Mărășești, Oituz. Documente militare, București, Ed. militară, 1977, 454 p.

Despre prima confruntare armată care a angajat în cele din urmă întreaga lume, intrată în istorie ca *Marele Război*, s-a scris un număr impresionant de lucrări, pe diverse meridiane ale globului, fără ca, între timp, toate documentele referitoare la acest eveniment, care a marcat o nouă periodizare a istoriei universale, să fi fost publicate. O mărturie peremptorie, care vine să sprijine această aserțiune, o constituie volumul de documente întocmit de Constantin Căzănișteanu (coordonator), Vasile Alexandrescu, Aurelian Miriță, Dorin Rusu și Dumitru Dobre și publicat sub egida Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară. Așadar, la atîtea decenii după încheierea unui conflict militar care părea atunci irepetabil, prin amploarea și consecințele sale multiple și complexe, investigațiile de arhivă se dovedesc a fi revelatoare, învederînd faptul că au rămas și continuă să rămînă, pînă astăzi, încă, nepublicate, multe documente care, chiar dacă nu evidențiază, numaidecît, aspecte necunoscute ale realităților anilor 1914—1918, subliniază sau întăresc judecățile formulate deja în legătură cu această temă. Volumul de față readuce în actualitate, prin intermediul documentului, acea încheștare de forțe din vara anului 1917, care a reprezentat, de fapt, începutul victoriei noastre, consfințită apoi prin unirea întregii națiuni române. Orice informație nouă privind bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz, încadrate încă înainte de încheierea păcii printre marile bătălii ale neamului, se constituie, în același timp, într-o probă incontestabilă a voinței care a mobilizat întreaga țară pentru realizarea unității sale depline. Actele de eroism demonstrate în luptele de la porțile Moldovei, însoțite, bineînțeles, de jertfe imense și dureroase, care au atîrnat însă greu în balanța rezultatelor finale, ne-au întărit sentimentul că desăvîrșirea statului național a fost dobîndită pe cîmpul de luptă, după ce, secole la rînd, românii de pretutindenii purtaseră în suflet, generație după generație, această idee fundamentală a existenței noastre.

Dincolo de valențele sale informaționale, acest volum de documente se impune ca un omagiu adus celor care au căzut eroic la Mărăști, Mărășești și Oituz, înscriind o dată simbolică în istoria neamului. După *Cuvîntul înainte*, semnat de Constantin Căzănișteanu — succintă prezentare a participării României la primul război mondial —, sînt reținute 215 documente, provenite în cea mai mare parte din diferite fonduri arhivistice. Natura informațiilor este diversă, degajîndu-se însă, în mod pregnant, principala caracteristică a campaniei din Moldova: hotărîrea unanimă de a conferi României atributele unei țări libere, independente, care să reunească între hotarele sale întreaga națiune, răspunzînd întocmai celui îndemn adresat ostașilor care urmau a se arunca în focul bătăliei de la Mărăști și care subînțea ca „în vitejia voastră toata suflarea românească și-a pus nădejdea și credința nestrămutată în victorie” (p. 83). Fiecare document în parte este o revelație a ceea ce va reveni apoi, ca un adevărat laitmotiv, în aprecierile tuturor celor care, referîndu-se la eroismul românesc, probat cu acest prilej, îl numeau *miracolul românesc*. Depășind însă atmosfera de entuziasm, justificată dealtfel, trebuie să subliniem că fără „acești disprețuitori ai morții” (p. 213), cum au fost caracterizați soldații care s-au înfruntat la Mărășești, abnegați de cel mai înalt țel național, actul unirii noastre nu s-ar fi produs de altundeva, întrucît, așa cum se știe, în dezbaterile forumului internațional al păcii au contat faptele, voința unei țări, și nu manifestările sau aprecierile admirative, chiar dacă acestea erau sincere. Prin tot ce adună în paginile sale, volumul în discuție se impune ca o contribuție autentică la scrierea unei istorii complete a primei conflagrații mondiale, pe măsura vremurilor actuale, cu atît mai mult cu cît s-a scurs destul timp de la data apariției ultimei lucrări ce abordă un asemenea subiect, cu valoare aparte în istoria națională românească.

Acest volum de documente, încheiat cu un temeinic *Indice general*, întocmit de Dorina Rusu, s-a înscris deja, încă de la apariție, ca o realizare științifică

notabilă și un instrument de lucru absolut indispensabil tuturor celor interesați de evenimentele intervenite în vara anului 1917, în ansamblul participării României la primul război mondial.

Gh. I. Florescu

OLIMPIU MATICHESCU, *Solidari cu poporul român*, București, Ed. politică, 1977, 256 p.

La scurt timp după publicarea unei lucrări în care evidenția solidaritatea impresionantă, manifestată pe diferite meridiane ale globului, cu sentimentele de independență și suveranitate ale poporului român, eludate și mai ales înjosite de sentința arbitrară a Dictatului de la Viena, O. Matichescu adaugă, prin cartea la care ne referim, o nouă realizare pe linia vechilor sale preocupări. De data aceasta, plecând de la investigarea acelorași surse documentare — arhive, lucrări, presă etc. —, cadrul demersului său este mult lărgit, înglobând de fapt întreaga perioadă interbelică. Informațiile adunate, care nu sînt altceva decît noi mărturii ale solidarității internaționaliste, subliniază faptul că mișcarea muncitorească, democratică și antifascistă din România s-a aflat în permanență în atenția forțelor progresiste din Europa și S.U.A., ale căror aspirații se confundau cu cele ale maselor largi de oameni ai muncii din țara noastră.

Lucrarea este concepută în două părți, în funcție, bineînțeles, de particularitățile mărturiilor provenite din surse atît de diverse. Astfel, prima parte se referă la comuniunea ideologică și sprijinul primit, de peste hotare, de mișcarea muncitorească din România, între 1918 și anii crizei economice, pentru ca în cea de a doua parte să se insiste îndeosebi asupra solidarității antifasciste. Momentele de afirmare a identității de idealuri și de manifestare a diferitelor forme de intrajutorare sînt prezentate cronologic, insistîndu-se asupra acelor care au interesat, într-o măsură mai mare, opinia publică internațională.

Autorul precizează că manifestarea acestei solidarități internaționaliste a îmbrăcat, de-a lungul anilor, forme dintre cele mai diverse. Astfel, contactarea unor personalități ale vieții publice românești, scrisorile de protest și interpellările adresate unor organisme politice din țară sau unor demnitari aflați în străinătate, în misiuni diplomatice, memoriile înaintate guvernului, Parlamentului, miniștrilor și deputaților, precum și întrunirile sau demonstrațiile organizate în diferite țări au reprezentat, în întreg intervalul cuprins între 1918 și 1939, principalele forme de sprijinire a mișcării muncitorești și antifasciste din România. Referindu-ne la forurile internaționale și la organismele politice naționale, cu caracter profesional, care s-au declarat, în anumite momente, alături de noi, trebuie să amintim în primul rînd partidele comuniste din Franța, Cehoslovacia, Germania, Belgia și Suedia, cele socialiste din Franța și S.U.A., Federația Internațională a Muncii, Biroul Internațional de Luptă Împotriva Fascismului, Ajutorul Roșu Internațional sau cel din Franța, Germania, U.R.S.S., Anglia, Austria, Elveția, Belgia, Danemarca, Liga Drepturilor Omului din Franța și Cehoslovacia etc. Aceștia li se adaugă, apoi, diverse organe de presă și un număr important de personalități științifice, culturale, diplomatice și politice. Pagini aparte, de adevărată și vibrantă solidaritate, sînt rezervate declarațiilor și acțiunilor muncitorilor și intelectualilor de origine română, stabiliți în străinătate, mai ales în S.U.A.

Totul demonstrează că în cele două decenii interbelice, între mișcarea muncitorească, democratică și antifascistă din România și opinia publică internațională s-a conturat și consolidat, uneori în forme manifeste, alteori abia schițate, sentimente de adîncă și sinceră solidaritate, care, fără îndoială, meritau a fi aduse la cunoștința tuturor celor interesați. Temeinic, prin investigația documentară și analiza la obiect, studiul semnat de O. Matichescu reconstituie, pentru o întreagă epocă, cadrul de manifestare a solidarității internaționaliste, sentiment devenit astăzi un principiu esențial al existenței lumii contemporane.

Gh. I. Florescu

M. C. STĂNESCU, *Depun mărturie în fața istoriei*, Iași, Ed. Junimea, 1977, 192 p.

Lucrarea la care ne referim în aceste rânduri evocă și conturează, în același timp, liniile definitorii ale personalității revoluționarului Timotei Marin. Nota distinctă a acestei întreprinderi rezidă, înainte de orice alte considerații, în aceea că readuce în actualitate imaginea unei „minți luminate”, după caracterizarea lui N. Iorga, fapt care a pretins un stăruitor efort de documentare, făcând astfel posibilă înțelegerea exactă a ceea ce a reprezentat în epocă, fostul student ieșean, pentru care militantismul a rămas, în permanență, adevărata profesiune de credință.

Deși, mereu alte circumstanțe au împiedicat realizarea sa deplină, amenințat și constrins să renunțe la convingerile sale, chiar dacă, așa cum remarcă Paul Bujor, „nimeni nu are dreptul să înăbușe brutal o convingere”, Timotei Marin a rămas, până la sfârșitul scurtei sale vieți, *fidele à soi-même* și încrezător în dreptatea istoriei. Omul apreciat și stimat de N. Iorga, C. I. Parhon, Petre Bogdan, Paul Bujor, dr. N. Leon, Traian Bratu, dr. N. Lupu, Iuliu Teodorescu, C. G. Costa-Foru ș.a. s-a afirmat, în fața generației sale, dar nu numai a acesteia, ca un vizionar, dar și ca un adept al faptei, remarcându-se printr-o activitate deosebită în publicistica vremii, redactînd diferite organe ale presei democratice, numărîndu-se printre fondatorii unor organizații politice de masă, abordînd, în scrierile sale, teme majore ale realităților sociale, politice și economice ale acelor ani, aflîndu-se neîncetat printre cei pentru care viața înseamnă luptă. Pentru toate acestea, așa cum preciza în urmă cu cinci decenii și jumătate Petre Bogdan, Timotei Marin „are atîtea drepturi la recunoștința bunilor români”. Volumul de față răspunde, credem, acestei observații, formulată atunci ca o acuzare împotriva acelor care conduceau destinele țării.

Pentru a întregi imaginea biografică schițată în prima parte a lucrării, M. C. Stănescu a alcătuit o antologie, cuprinzînd o parte a scrierilor lui Timotei Marin, înlesnind astfel cunoașterea nemijlocită a ideilor sale, cu limitele și inexactitățile caracteristice epocii în care a trăit. Lucrarea aceasta apare deci ca o operă de justiție a memoriei aceluia care intrase, demult, în uitare.

Gh. I. Florescu

FRANZ DE RUYT et TONY HACKENS, *Vases grecs, italiotes et étrusques de la collection Abbé Mignot*, Louvain, Institut supérieur d'archéologie et d'histoire de l'art, 1974, 287 p. + 138 fig.

Bogata colecție de vase grecești, italiote și etrusce a abatelui Adolphe Mignot, destinată viitorului muzeu de pe lângă Institutul superior de arheologie și de istoria artei din moderna citadelă universitară Louvain-la-Neuve (aflată încă în construcție), constituie obiectul excelentului catalog-album realizat de Franz de Ruyt și Tony Hackens, reputați profesori de istoria artei de la Universitatea catolică din Louvain. Fiecare vas din ceramică, din cele 60 cîte numără colecția datorată subtilului simț artistic al abatelui Mignot, a fost supus unei minuțioase analize privind decorul, proveniența și stilul încît, se poate afirma că lucrarea cuprinde tot atîtea studii comparative.

Ceramica greacă (cuprinsă în catalog între numerele 1—27) și etruscă (nr. 59—60) a fost cercetată de prof. Franz de Ruyt, cunoscut specialiștilor prin mai vechi încercări de punere în lumină a valoroasei colecții a abatelui Mignot (vezi: Pierre Desneux, Jacques Lavalleye et Franz de Ruyt, *Collection Abbé Mignot, Bruxelles: Sculpture médiévale, peinture, céramique grecque, présentées par ...*, Bruxelles, Librairie Craps, 1958; Franz de Ruyt, *Vases grecs et italiotes de la collection Mignot à Bruxelles*, dans les *Atti del Settimo Congresso internazionale di Archeologia Classica*, Rome, „L'Erma” di Bretschneider, 1961, tome II., p. 143—148 et 3 pl.) în timp ce prof. Tony Hackens i-a revenit descrierea și studierea vaselor italiote (nr. 28—58).

Principiul adoptat de autori în prezentarea colecției de ceramică, cuprinzînd piese datate în epoci diferite, este cel stilistic. Studiul comparativ, pînă la detaliu, al fiecărui vas, a îngăduit autorilor să pună în evidență locul și atelierul de proveniență sau chiar numele artiștilor creatori, să întregască iconografia unor vase sau tipuri de vase și, pe această cale, să sugereze cercetătorilor domeniului posibile datări, localizări sau identificări de creatori ale unor piese similare.

Observații pertinente privesc realizarea artistică, tematica decorului și, nu arareori, în cadrul acestora, cititorul avizat poate găsi prețioase indicații pentru cele mai diferite aspecte ale istoriei artei grecești și preromane.

Bogata ilustrare a catalogului cu imagini alb-negru și color, dar mai ales înzestrarea acestuia cu atît de utili indici de nume ale artiștilor și locurilor citate, un indice iconografic etc., vin să întregască în mod fericit o temeinică lucrare care, prin toate acestea, se impune ca un instrument de lucru indispensabil oricărui cercetător al domeniului.

Ion Solcanu

CASSIUS DIO, *Istoria romană*, vol. II. Traducere și note de dr. A. PIAT-KOWSKI, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1977, 663 p.

Primelor 44 de cărți din opera lui Cassius Dio, grupate într-un volum și apărute în urmă cu patru ani în traducerea și comentariul profesoarei dr. Adeline Piatkowski (vezi nota noastră bibliografică în „Analele șt. ale Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Istorie, I. XX, f. 1, 1974, p. 99—100), li se adaugă acum, în aceeași prestigioasă tălmăcire și interpretare, următoarele 11 (XLV—LV). Zece dintre cărțile grupate în acest al doilea volum ne-au parvenit, în întregime, sub formă originală (*Studiul Introductiv*, vol. I, p. 11).

Nu este cazul să mai stăruim asupra importanței pe care opera acestui reprezentant al literaturii grecești din secolul al III-lea o prezintă pentru istoria noastră (am făcut-o la semnalarea întîiului volum). Să reamintim că, două din aceste 11 cărți, LI și LIV, au mai fost traduse, parțial, și publicate de G. Popa-Lisseanu în volumul al II-lea al lucrării sale *Dacia în autori clasici* (București, 1943).

Traducerea de față a fost realizată, e necesar să amintim din nou, după textul stabilit de Ursulus Philippe Boissevain, ediția 1898—1931, 4 volume, Weidmann, Berlin, retipărită întocmai în 1962.

Traducerea este însoțită de un întins *Comentariu* (p. 479—661), plasat la sfârșitul textului, în care cititorul interesat este avizat, permanent, despre realitatea informațiilor transmise de Cassius Dio. Stabilirea unor similitudini, precizarea, confirmarea ori infirmarea știrilor se face prin citarea altor autori antici. Cele mai frecvente referiri se fac la Suetonius, Velleius Paterculus, Appian, Plutarh, Titus Livius, Plinius, Sallustius, Flavius Josephus, Strabon. Nu lipsesc, îi amintim fără să respectăm cronologia, nici Herodot, Dionysios din Halicarnas, Thucydides, Herodian, Seneca, Caesar, Eutropius, Vergilius, Horațiu, Frontinus, Aulus Gellius, Marțial, Propertius, Ovidiu, Macrobius, Tacitus, Iustinus, Valerius Maximus etc.

Alături de scrierile anticilor, prof. Adelina Piatkowski a folosit lucrările unor prestigioși savanți străini și români: Jean Béranger, Volker Fadinger, Mathias Gelzer, Pierre Grenade, Léon Homo, Wolfgang Kunkel, N. A. Maşkin, Paul Petit, Dieter Timpe, Vasile Pirvan, Radu Vulpe, D. M. Pippidi etc.

Autoarea realizează, am arătat și cu ocazia prezentării primului volum, o traducere critică, de natură să înfățișeze opera lui Cassius Dio la adevărata ei valoare. Cercetătorilor, în primul rând aceloră din domeniul istoriei, li se oferă, astfel, un instrument de lucru alcătuit la cel mai înalt nivel al exigențelor științei moderne.

Publicarea integrală a *Istoriei* lui Cassius Dio în traducere românească, care se va realiza prin apariția următoarelor 25 de cărți (LVI—LXXX), va împlini o veche și reală necesitate. Ea onorează, totodată, o carieră prestigioasă de dascăl și cercetător.

N. Toderășcu

IOSIF CONSTANTIN DRĂGAN, *Idealuri și destine. Eseu asupra evoluției conștiinței europene*, București, Ed. „Cartea românească”, 1977, 329 p.

„Idealuri și destine”, cartea savantului de origine română I. C. Drăgan, publicată anul acesta de Ed. Cartea românească, este un demers eseistic în aria istoriei Europei. Autorul — cunoscut cititorilor români din volumele „Prin Europa” și „Noi, tracii” — oferă însă o perspectivă inedită, mai greu palpabilă, de rafinament, încercând să discearnă în semnificația faptelor evoluția conștiinței europene. „O expunere sintetică privind retrospectiv trecutul în lumina actualității și considerind prezentul în perspectiva viitorului” (p. 12), iată ideea centrală a cărții definită de însuși autorul. De ce „Idealuri și destine”? Mai întâi, poate, pentru că demonstrația eseului de față se circumscrie idealului „europenismului”, concentrând componente ce grăvesc în planul social-politic, cultural, al conștiinței. Apoi, pentru că în geneza unei conștiințe europene responsabile și angajate, s-au interferat în timp destine istorice, culturi și civilizații cu valențe de universalitate sau, cel puțin, de sinteză continentală.

Aparențele ar indica o viziune contemplativă a istoriei europene. Optică falsă însă, întrucât spiritul reflexiv ce caracterizează pe autor are determinări și implicații contemporane de o acută actualitate, consacrand încă o dată — dacă mai era nevoie — caracterul politic, militant al mesajului istoric, angajarea și responsabilitatea socială a istoricului. Cartea dobândește astfel atributele stricte actualității, confirmând în nuanță politică contemporană vechiul adagiul „hitoria magistra vitae”.

Prefațată cu verva și probitatea-i cunoscute de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, lucrarea este structurată în patru părți, precedate de un capitol introductiv. Acesta din urmă se constituie — practic — într-o expunere de motive a dezvoltării subiectului, cu o utilă punere în termeni a „fenomenologiei conștiinței europene” (pp. 18—27).

Cartea se vrea — și trebuie remarcată reușita de ansamblu a intențiilor — o instructivă demonstrație în spiritul ideii armoniei, a amiabilității continentale, prin raportare la matricea istorico-geografică și culturală comună a celui „popor

eponim" indo-european, a confluențelor și sintezelor culturale, marcînd, în devenire, idealul „europenismului”. Istoria devine astfel liant, argument al demonstrației și, totodată, criteriu al eșalonării „momentelor” „conștiinței europene”. În această din urmă ipostază, ea identifică factorii congruenți, de expresie universală, implicați ideii de unitate a Europei în devenirea a cinci stadii: „biologic”, „geografic”, „spiritual”, „francez” și „european”. (pp. 21—23).

Dezvoltînd subiectul, pe aceste coordonate, autorul întreprinde un interesant excurs european din preistorie în contemporaneitate, concretizînd abstractul enunțurilor inițiale, pentru a le recompune apoi în meditații pe teme sociale, politice, culturale, umane. „Stadiul biologic” s-ar exprima, astfel, în unitatea lingvistică și etnică indo-europeană, care, într-o perioadă de tranziție, se neagă printr-un proces obiectiv de diversificare, pentru ca în stadiul următor — cel „geografic” — *par romana* să refacă unitatea geo-politică a unei Europe diversificate. Roma, consideră autorul, întemeia astfel istoric începutul armonizării continentului. Sfîrșitului cunoscut al Imperiului cezarilor îi va supraviețui, însă, *spiritualitatea latină*, iradiînd și exercitîndu-și funcția unificatoare europeană. Într-un nou stadiu, al secolului „luminilor”, sinteza franceză îi va succede în efortul de universalizare cu precădere prin trei din atributele sale: național, cultural și ideologic. „Europa franceză” — notează autorul — e o idee, ideea drepturilor omului” (p. 241) și enunțul concentrează esența întregii demonstrații. În sfîrșit, stadiul „european” al conștiinței, se exprimă în ideea responsabilității și solidarității sociale a omului contemporan, dincolo de eterogenitatea structurilor sociale și ideologice.

Degăjînd sensuri transcendente faptelor, autorul comprimă într-o reflecție cu caracter de postulat substanța lecțiilor istoriei, transpunînd-o apoi în înțelesul intrinsec al „europenismului”: „Sinteza franceză eșuiază și ea — notează autorul — pentru că a voit să identifice Europa cu Franța revoluționară. Așa cum Roma cezarilor sau a papilor s-a voit unica Europă.” (p. 23). Extinzînd cadrul, sensul „europenismului” nu poate fi decît acela al unei unități în diversitate, o comunitate continentală armonică, fără estomparea specificității naționale.

Exemplul tipic oferit de autor în acest sens este acela al vocației universale, a „europenismului” românilor întemeiat pe constanțele unei istorii multiseculare, racordată și întreținînd totodată „pulsul” politic și spiritual al entității continentale. Căutînd matca contingentelor românești la scara istoriei Europei, autorul reconsideră mitologia greacă din perspectiva matricei tractice, împărțînd ipoteza — documentată de cercetări recente — că „leagănul Europei” „ar trebui căutat în arcu munților Carpați și la Dunăre” (p. 38). Spațiul tracic este astfel integrat în universalitate ca expresie etnică și culturală, componentă de fond a însăși stadiului primar — „biologic” — al „conștiinței europene”. (p. 44). Este preludiul unui interesant excurs românesc la confluența desfășurărilor istorice continentale, continuat — ca un leit-motiv — pe coordonatele „fenomenologiei conștiinței europene”, identificînd analogii și sensuri proprii ale destinului național în context european. Istoria românilor este astfel interpretată prin spectru european, viziune în care spațiul carpato-dunărean, apare ca mediu de osmoză materială și spirituală de largă dimensiune, teritoriu de dispută diplomatico-militară, iar oamenii ce-l populează din vechime, cavalerii unor idealuri sacre de extensie și implicație continentală. Faptul conferă valențe europene constantelor istoriei naționale — continuitate, unitate, independență, aspirația spre progres și civilizație — perceptibile, cu precădere, în comentariile dense în semnificații ale retrospectivei medieviste românești (pp. 147—229). Statutul juridic al Țărilor Române și permanența interferențelor lor economice, politice, culturale, lupta pentru independență și sentimentul — apoi conștiința — unității în spiritualitatea și fapta românilor, meandrele emancipării naționale, sau arta românească la confluența marilor creații universale, desemnează cîteva din temele meditației eseuului la incidența ideii „europenismului”. Este vorba, mai întîi, de condiția — afirmată secole la rînd de țările române — de „fortăreață a Occidentului” în fața invaziei otomane, asigurînd înflorirea culturii europene și desăvîrșirea Renașterii (p. 171). Pe de altă parte vocația europeană a românilor este identificată de autor în ideea — dezvoltată și de Iorga — a moștenirii bizantine a domnitorilor noștri, fără deșarte orgolii, ci doar în perspectiva salvagărdării creștinătății orientale, a convie-

țuirii armonice și colaborării popoarelor la construcția unui mare edificiu politic (p. 174). „Dracula”. „Ștefan, Atletul lui Cristos”, „Mihai: Pro republica cristiană”, Brîncoveanu ș.a., dobîndesc astfel dimensiuni noi ale notorietății lor europene.

Recompunînd în datele principale traiectul destinului național, autorul distinge, totodată, determinante ale evoluției contemporane a României, geneza și legitimitatea socialismului românesc, dinamica prefacerilor sociale întemeiată pe originalitatea opțiunilor fundamentale exprimate. Într-o lume a interferențelor, socialismul românesc, „expresia unei sinteze naționale originale și trainice” (p. 272), a reprimat orice tentații naționaliste, autarhice, manifestînd tradiționala vocație europeană a acestui popor în semnificative expresii economice, politice culturale-științifice. Prezența României socialiste în domenii de avangardă ale științei contemporane (matematică, laser, fizică, nucleară, automatică, mașini de calcul etc.), viziunea sa realistă originală în aria strategiei dezvoltării, prospectarea responsabilă a viitorului ca element al atenuării contrastelor planetei, sau deschiderea mondială a strategiei sale diplomatice, probează elocvent această idee.

România de azi desăvîrșește, prin urmare, perenitatea mesajului european al istoriei sale, expunînd ca valori de principiu rațiunile superioare ale armoniei națiunilor. Astfel, ea proclamă și concură la împlinirea unor idealuri europene, făurindu-și propriul destin într-un univers de destine. Este concluzia cărții, fixînd într-o reflecție „cheia” eseului: „România este o țară cu probleme tipice europene și ea rezumă întreaga istorie a continentului, rămînînd mereu ea însăși — România”. (p. 329). Un minunat omagiu adus țării sale și oamenilor ei de un „fiu al pămîntului”: Iosif Constantin Drăgan.

Sorin Chițanu

GERHARD BIRKFELLNER, *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien, 1975, 540 p.

Volumul cuprinde o descriere a tuturor manuscriselor glagolitice și chirilice aflate în bibliotecile austriace, majoritatea provenind din Biblioteca Națională Austriacă (ÖNB). Prezentarea documentelor urmează în general trei faze: mai întîi se dau date cu privire la caracteristicile exterioare, formale, apoi o descriere cu ajutorul unui sistem de coduri și, în sfîrșit, o redare exactă a conținutului, accentul punîndu-se în special pe această ultimă etapă. Manuscrisele glagolitice sînt numerotate cu I(I/1—I/19), cele chirilice cu II(II/1—II/214), toate menționate și în indicii de la sfîrșitul lucrării. *Observațiile preliminare generale* conțin informații detaliate cu privire la sistemul descrierii documentelor și o listă completă a *prescurtărilor*. În partea introductivă mai întîlnim și o *Retrospectivă a istoricului constituirii colecției de manuscrise glagolitice și chirilice din Viena*, urmată de un *Catalog al manuscriselor după locurile de păstrare*.

Remarcăm cîteva manuscrise de interes deosebit pentru istoriografia românească: un manuscris slavon din 1586 conținînd o *Psaltire* a lui Iliș Alexandru (II/2 ÖNB) un *Tetraevanghel* din 1502 (II/11 ÖNB), excepțional păstrat, scris pe pergament din porunca lui Ștefan cel Mare și dăruit mănăstirii Zographos de la Muntele Athos. Este considerat a fi unul din cele mai bogat ornate texte din colecția vieneză de manuscrise slave, cunoscut de altfel de specialiști (Ioan Bogdan, Turdeanu, Iorga ș.a.), după cum reiese din indicațiile cu privire la literatura problemei. Și următoarele două manuscrise (II/12 ÖNB și II/13 ÖNB) sînt de proveniență românească: un *Tetraevanghel* de la Petru Rareș (1534), cu un scris splendid ornamentat și un *Tetraevanghel* cumpărat în prima jumătate a secolului al XVI-lea de mitropolitul Anania pentru mitropolia din Tirgoviște. În secolul următor, pe la 1650, acest manuscris ajunge la o biserică din Belgrad de unde va ajunge apoi în colecția vieneză.

Informații interesante cu privire la istoria Moldovei din secolul al XVII-lea ne oferă un *Apostol* (II/32 ÖNB), scris de mitropolitul Moldovei Anastasie

Crimca (1610), în timpul domniei lui Constantin Movilă, și dăruit mănăstirii Dragomirna.

Secolul al XVIII-lea este reprezentat de un text conținând scrieri de, despre și către Ioan Climax (II/ÖNB), un exemplar alcătuit de călugării Filemon, Nicola și Onufrie de la Voroneț (?) și pregătit pentru tipar de starețul mănăstirii Neamț, Paisie (1787). Biblioteca din Viena l-a achiziționat de la anticariatul Gilhofer în aprilie 1958.

Menționăm și manuscrisul din 1731 (II/201 ÖNB), conținând *Descrierea Chinei* de Nicolae Spătarul Milescu și *Rapoartele despre mistiunea romano-catolică din Asia răsăriteană*.

Anexa volumului, cu 16 fotocopii, permite cititorului să-și facă o imagine cu privire la valoarea artistică a colecției.

Sorin Chișanu

ANA COMNENA, *Alexiada*, vol. I—II, Traducere de MARINA MARI-NESCU, prefață, tabel cronologic și note de NICOLAE-ȘERBAN TANAȘOCA, București, Ed. „Minerva”, 1977, 298+357 p.

Alexiada, monografia domniei împăratului Alexios I Comnenul, întemeietor de dinastie, general strălucit și diplomat în aceeași măsură, a stîrnit, la apariție, un interes deosebit printre contemporani. Explicația trebuie căutată atât în informația istorică comunicată cît și, mai ales, în personalitatea autoarei, fiica împăratului Alexios I, desemnată, inițial, moștenitoare a tronului. Dar, cezarissa Ana a fost lipsită de șansă. Nașterea lui Ioan l-a făcut pe împărat să-și schimbe hotărîrea. Ana nu s-a resemnat și n-a renunțat la ideea de a deveni împărăteasă. Susținută de mama ei, Irina Dukas, ea a încercat să-și înlăture fratele. N-a putut-o face însă. Îngăduitor, împăratul Ioan Comnenul și-a trimis sora în domiciliu forțat la o mănăstire, interzicîndu-i orice legătură cu foștii demnitari ai tatălui său.

Viața Anei Comnena, intrigile de la curte, diferendele dintre familia Comnenilor și aceea a Dukașilor au fost urmărite cu atenție de contemporani. Apariția lucrării răspundea gustului pentru senzațional care domina atmosfera de la curte și mediul clerical. Succesul era asigurat.

Valoarea lucrării Anei Comnena nu stă doar în aceste detalii de interes limitat. *Alexiada* este, în primul rînd, cea mai importantă sursă pentru cunoașterea domniei lui Alexios I (1081—1118), suveran care reușise să refacă Imperiul bizantin după grava criză politică dintre 1025—1081. Lucrarea comunică, în esență, unele dintre problemele fundamentale ale Bizanțului din ultima perioadă a existenței sale, perioada de decădere și de agonie. Elemente de politică generală, legitimitatea dinastică, rostul politic al bisericii, politica religioasă a împăratului, aspecte ale ideologiei bizantine, relatate într-o manieră proprie, fac din această operă un izvor de mare valoare istorică.

Tipărită integral pentru întîia oară la Paris, în 1649, prin grija lui P. Poussines, *Alexiada* a cunoscut, apoi, o largă circulație în lumea specialiștilor, fiind considerată un monument al literaturii istorice bizantine.

Alături de alte izvoare narrative bizantine, lucrarea Anei Comnena constituie o importantă sursă pentru istoria românilor. Gh. Șincai (*Hronica românilor și a mai multor neamuri*), P. Maior (*Istoria pentru începutul românilor în Dacia*), banul Mihai Cantacuzino (*Istoria politică și geografică a Țării Românești*), Dionisie Fotino (*Istoria vechii Dacii*), Dimitrie Daniel Philippide (*Istoria României*), Eudoxiu de Hurmuzaki (*Fragmente zur Geschichte der Rumänen*) etc. s-au folosit de informațiile privitoare la vlahi cuprinse în lucrarea monografică a Anei Comnena. Fragmente din cărțile III, V, VII, VIII, X, XIII și XIV au fost publicate, după ediția A. Reifferscheid, de G. Popa-Lisseanu în volumul al II-lea al lucrării sale

Dacia în autori clasici (București, 1943, p. 134—137). În volumul al III-lea din seria *Fontes Historiae Daco-Romanae* (Scriitori bizantini, sec. XI—XIV, vol. întocmit de Alexandru Elian și Nicolae-Șerban Tanașoca, Ed. Academiei, București, 1975, p. 81—119) sînt excerptate și redactate bilingv fragmentele care interesează, în mod deosebit, istoria românilor.

Ediția care face obiectul prezentării noastre constituie cea dintîi traducere integrală în limba română a *Alexiadei*. Ea a fost realizată de Marina Marinescu după ediția critică (text grecesc și traducere franceză) întocmită de Bernard Leib (Anne Comnène, *Alexiade*, 3 vol., Paris, Société d'Édition „Les Belles Lettres”, 1937—1945). Pentru eliminarea unor ambiguități s-a făcut apel, sîntem avizați în *Notă asupra ediției*, la traducerea engleză a lui E.A.S. Dawes (*The Alexiad*, Londra, 1928) și la aceea în limba rusă aparținînd lui I. N. Liubarski (*Aleksiada*, Moskova, 1965). Prefața, tabelul cronologic, notele și bibliografia selectivă, datorate cunoscutului cercetător Nicolae-Șerban Tanașoca, sînt concepute într-o manieră potrivită colecției în care se publică lucrarea. Prin tălmăcirea aceasta, *Alexiada* este oferită nu numai cercetătorului ci și cititorului mai puțin avizat, interesat de cunoașterea civilizației bizantine.

Traducerea în limba română a lucrării Anei Comnena, „fiica atît de înzestrată dar și atît de ambițioasă a împăratului Alexios I Comnenul”, cum o numea N. Iorga, constituie încă un prilej de pătrundere a semnificațiilor unei culturi care a influențat puternic dezvoltarea poporului român în Evul mediu.

I. Toderășcu

WOLFGANG RUGE, *Hindenburg, Porträt eines Militaristen*, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1977, 3 Auflage, 448 p.

Apărută, pentru prima oară în 1974, cartea cunoscutului istoric W. Ruge, despre Hindenburg, s-a bucurat de o largă popularitate în rîndurile specialiștilor ca și a cititorilor, a căror interes pentru temele istorice este din ce în ce mai mare. Departe de a fi numai „portretul unui militarist”, cum indică cu modestie autorul în subtitlu, cartea lui Ruge este o contribuție interesantă la cunoașterea istoriei militarismului german, al cărui slujitor fidel a fost și Feldmaresăul Paul von Beneckendorff und von Hindenburg. Spre deosebire de atîtea alte cărți, mai vechi și mai noi, al căror erou principal este tînărul aristocrat prusac sau bătrînul general Hindenburg, reprezentantul „nobleței prusace” sau al „genialității și dinamismului german”, eroul lui Wolfgang Ruge este militarismul german, cu toate implicațiile sale economice, politice și sociale. Datele biografice ale lui Hindenburg nu constituie pentru autor prilejul unor meditații sau concluzii forțate și sărăcăcioase. Fiu al aristocrației germane, de la mijlocul secolului al XIX-lea, Hindenburg reprezintă, prin întreaga sa activitate, interesele unei categorii sociale conservatoare și reacționare, care își apăra cu înverșunare privilegiile și se opune cu aceeași îndrăzneală mersului înnoitor al istoriei. Educat în cadrul școlilor militare de cadet, Hindenburg, ca și atîtea alte generații, a fost, cum scrie Walter Gorlitz, unul din biografii săi, „mai puțin înzestrat cu valorile eterne ale culturii universale” și mai mult în spiritul apărării „purității prusace și a drepturilor istorice ale germanității”. Fostul paj al reginei Elisabeta, văduva regelui Frederick Wilhelm al IV-lea, produs tipic al educației prusace, favorizat de sprijinul, direct și de culise, al unor generali ca Ludendorff, Oldenburg, Januschau, Grönerer sau Schleicher, Hindenburg reușește să ocupe mai întîi înalte posturi de conducere militară, iar din 1925 s-a situat între vîrfurile de conducere ale republicii de la Weimar. Din dorința de a statornici în mod veridic locul și rolul lui Hindenburg în istoria militarismului și imperialismului german, Ruge a răscolit acte, scrisori, note, presa și documentele vremii, plus cea mai mare parte a literaturii mai noi și mai vechi care se ocupă direct sau indirect, nu numai de Hindenburg, ci și de istoria Germaniei după 1871 pînă în 1934. Ar fi greșit desigur dacă am crede că

Ruge este singurul istoric care a scris despre Hindenburg, apelînd la o bogăție de informații documentare. Spre deosebire de mulți alții, Ruge însoțește analiza evenimentelor cu mult bun simț cu o remarcabilă putere de a distinge esențialul, de a înlătura orice idee dogmatică, care în mod obișnuit sărăcește procesul de gîndire a istoricului. Concluziile sale sînt clare, bogate, iar prin logica lor subliniază o gîndire aerisită și în mare măsură riguroasă din punct de vedere științific. Strădania istoricului, care nu este lipsită de dificultăți, în primul rînd din cauza mulțimii părerilor elaborate despre Hindenburg, pare, după părerea noastră, să exprime nu numai interesul istoricului pentru tema aleasă, ci și nevoia de a reacționa împotriva acelor care, pe calea scrisului, încearcă să „înfrumusețeze” istoria unora din personajele care au contribuit direct la instaurarea nazismului în Germania. Între aceste personaje, Hindenburg a contribuit direct și nemijlocit nu numai la instaurarea nazismului, ci a contribuit și la netezirea drumului spre acest dramatic eveniment. Această contribuție nu a fost nici întimplătoare și nici nu aparține „vreunui ghinion care a umbrit bătrînețea ilustrului german”, cum scriu unii istorici. Dușman neîmpăcat al ideilor republicane, al democrației, legat prin zeci de fire de reprezentanții politicii celei mai reacționare de virfurile militare conservatoare și, prin acestea, de cei care reprezentau bogățiile Germaniei, Hindenburg a considerat, încă din 1930, partidul nazist ca singura forță capabilă să apere germanitatea și să aducă Germaniei prin război o nouă și mare strălucire. Rolul său se limitează la cel al unui șurub, al unui mecanism perfecționat și îndreptat să asigure viața unei Germanii Mari prin moartea altor popoare.

Cartea lui Ruge se citește cu plăcere pentru că istoricul este hotărît să nu se adreseze numai specialiștilor, ci celor mulți, pentru că numai pe această cale se va înlătura, din știința istorică, neadevărul.

J. Benditer

Encyclopedia of the Third Reich, LOUIS L. SNYDER, (ed.), McGraw Hill Book Company, United States of America, 1976, 410 p.

Printre miile de cărți care s-au scris în întreaga lume despre istoria Germaniei naziste, „Enciclopedia celui de la treilea Reich” ocupă în mod sigur un loc aparte. Autorul ei, Louis L. Snyder, profesor de istorie la City University din New York, a dedicat întreaga sa activitate științifică studierii istoriei moderne și contemporane a Germaniei. Bursier al „Fundăției Alexander von Humboldt”, istoricul american s-a aflat în Germania în anii ascensiunii la putere a partidului național socialist. Prima sa lucrare apărută în 1932 s-a ocupat cu „Hitlerismul, pumnul de fier al Germaniei”. De atunci și pînă la apariția Enciclopediei, între studiile sale pot fi citate cele despre Frederic cel Mare, Otto von Bismark, despre Republica de la Weimar, ca și cele care se preocupă cu perioada nazistă. Cunoașterea profundă și multilaterală a istoriei Germaniei, explică de ce, în mod cu totul neobișnuit, Louis Snyder s-a angajat să elaboreze fără colaboratori Enciclopedia. Ea are la bază o vastă documentare provenită din arhivele germane, austriece și engleze cercetarea unor colecții și publicații de ziare, precum și rezultatele discuțiilor purtate de autor în cadrul seminariilor speciale ale Universității din Heidelberg, Frankfurt am Main, Marburg, Giessen, Bochum, Bonn, Cologne și Berlin.

Rod al unei munci migăloase și, desigur, nu lipsită de dificultăți „Enciclopedia celui de al treilea Reich” este o lucrare valoroasă, de un înalt nivel științific și, în același timp, de un real folos pentru cercurile cele mai largi de cititori. Dacă pentru specialiști și studenți o asemenea lucrare este un instrument de lucru, care ușurează operațiunea de investigare, pentru milioanele de oameni dornici să cunoască procesul de constituire a unui regim și a unei mentalități, Enciclopedia este o valoroasă sursă de informare. Realitatea confirmă că mulțimea lucrărilor speciale, de cele mai multe ori menite unui cerc restrîns de inițiați, nu poate să acopere lipsa cărților care se adresează unui public larg și în mod sigur avid de a cunoaște. Din acest punct de vedere Enciclopedia elaborată

de Louis L. Snyder constituie o remarcabilă contribuție. Ea se adresează unui public a cărui apetență pentru adevărul istoric este alimentată și de ura împotriva fascismului. Nu este vorba numai de sensibilitatea nevindecată încă a milioane de oameni care au trăit grozăviile săvârșite de naști în preajma și în timpul războiului, ci de oameni care trăiesc într-o perioadă de mari transformări. Rezultatele cercetărilor făcute de sute de istorici la care se aliniază și cele ale autorului Enciclopediei, trebuie să pătrundă la milioane de oameni stimulându-le nu numai interesul ci și reacția. Această reacție este din păcate încă o necesitate în condițiile în care în unele orașe din Europa au loc congrese ale unor organizații naziste recent înființate, când apar cărți care se bucură chiar de favoarea de a fi traduse în diferite limbi de largă circulație, prin care se „dovedește” că „acuzatiile” aduse regimului nazist sunt pure invenții. Suspectul interes pentru viața Führerului și a unora dintre colaboratorii săi s-a concretizat pe piața comercială a cărții prin apariția unor voluminoase tomuri care se adresează tineretului cu scopul de a-l elibera de „influența dogmatismului gândirii celor mai bătrâni”. Insolența dușmanilor civilizației și a oamenilor merge atât de departe încât o cărțuie recent publicată informa publicul doritor de a afla adevărul că lagărele de concentrare din Germania au fost „centre de producție bine organizate” și că „puținii străini” care au murit în lagăre, mai ales în ultimul an al războiului, au fost victimele tifosului exantematic și a gripei. Orice cetățean englez sau american care deschide enciclopedia la litera A, află că în lagărul de la Auschwitz și-au găsit moartea în primii ani ai războiului 400.000 de oameni aduși din Ungaria, 250.000 din Polonia și Silezia Superioară, 100.000 de germani, 90.000 aduși din Țările de Jos, 90.000 din Slovacia, 65.000 din Grecia și 11.000 din Franța. Se poate afla astfel că „producția centrului” Auschwitz a fost moartea unor oameni nevinovați. Tot la litera A, pe prima pagină se poate afla ce a însemnat „Ausserordentliche Befriedungsaktion”, adică „acțiunea extraordinară de pacificare”, numele codificat al ordinului de lichidare al intelectualității poloneze. Se mai poate afla că masacrarea populației poloneze a prilejuit lui Frank, Gauleiturerul Poloniei însemnări care cu greu au încăput în 42 de volume mari și groase.

Fără să mărturisească, autorul Enciclopediei, prin felul cum a organizat lucrarea, ca și prin aria problemelor abordate, a urmărit să pună în evidență câteva din convingerile sale. Pentru el regimul nazist nu a fost „o întâmplare”, nici „rezultatul luptei dintre bine și rău”, nici „o enigmă” și nici „o încercare monstruoasă” așa cum au prezentat lucrurile F. Meinecke, G. Ritter, L. Dehio și alții. Biografia lui Hitler este prezentată normal; Hitler nu a fost nici demon, nici un non-sens, nici un geniu, ci un autodictat, îngimfat și arogant. După părerea sa, întreaga politică internă și externă a Germaniei naziste a fost rezultatul strânsei conlucrări între toți factorii de decizie și nu emanația lui Hitler. Abundă în lucrare prezentările unor personalități din domeniul industrial, militar, financiar, agricol, comercial care au lucrat împreună cu Hitler la elaborarea întregii politici. În mod special, autorul se ocupă de situația culturii, învățământului, presei, filmului, teatrului, pentru a sublinia contribuția acestor sectoare la barbaria care a însemnat regimul nazist. Ca orice bun cunoscător al istoriei Germaniei, Snyder este convins că există o continuitate între unele din țelurile politicii externe și interne ale regimului nazist și cele ale politicii Republicii de la Weimar. Mai mult chiar. În prefață, el precizează că a selectat unele fapte și din perioada Republicii de la Bonn, pentru că „ele sînt îndeaproape legate de Hitler și regimul nazist”. Istoricul Snyder respinge teza caracterului ideologic al războiului purtat de Germania nazistă. Planul Barbarossa — arăta el — a fost prezentat drept cruciadă împotriva comunismului, în realitate atacul împotriva Uniunii Sovietice a fost determinat de „nevoia de grâu, materii prime, petrol”.

Un loc de cinste a fost acordat tuturor acelor care au luptat sub diferite forme contra nazismului, în interiorul Germaniei sau în afara ei.

Lucrare de o reală valoare, „Enciclopedia celui de al treilea Reich” ar merita să fie într-un viitor apropiat tradusă și pusă la dispoziția publicului românesc.

J. Benditer

PHILIPPE MARGUERAT, *Le III-e Reich et le pétrole roumain, 1938—1940. Contribution à l'étude de la pénétration économique allemande dans les Balkans à la veille et au début de la Seconde Guerre mondiale*, Leiden, A. W. Sijthoff, 1977, 231 p. (Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales — Genève, Collection de Relations Internationales, no. 6).

La numai câțiva ani după lucrarea istoricului britanic Maurice Pearton (*Oil and the Romanian State*, Cambridge, 1971), istoriografia problemei petrolului românesc se îmbogățește, prin apariția cărții profesorului Philippe Marguerat, cu o nouă și temeinică monografie, datorată, de asemenea, unui specialist străin. Cartea istoricului elvețian are la bază o foarte bogată literatură și, îndeosebi, numeroase și concludente documente inedite, provenind din arhivele vest-germane, americane, britanice și franceze, cele românești nefiindu-i accesibile. Pe acest temel și dovedind o excelentă predispoziție pentru o investigație interdisciplinară istorico-economico-diplomatico-militară, autorul își propune și reușește integral să stabilească locul și rolul petrolului în evoluția raporturilor germano-române dintre 1938 și 1940, în mod aparte în ceea ce privește atitudinea celui de-al III-lea Reich față de România. Acesta fiind obiectivul propus, primul capitol este consacrat, natural, situației României în cadrul planurilor politico-economice hitleriste în 1938 (pp. 15—21), context în care se demonstrează convingător că, din vara anului 1938, potrivit aprecierilor biroului lui G. Krauch însărcinat cu studierea posibilităților de aprovizionare a Germaniei cu produse petroliere, atenția Berlinului s-a concentrat brusc asupra resurselor petroliere românești, din acel moment acestea devenind „una dintre cheile reînarmării germane” (p. 21). În momentul lansării ofensivei germane pentru cîștigarea unui teren ce-l considera pierdut în petrolul românesc, de o mare importanță s-au dovedit — rezultă din cel de al doilea capitol — pozițiile Reichului și ale democrațiilor occidentale în sectoarele financiar și comercial ale României, atitudinea Berlinului față de politica internă și externă a Bucureștilor (pp. 23—93). Constatind avantajele și dezavantajele germane în domeniile respective, prof. Marguerat consacră următoarele patru capitole, fundamentale, ale cărții investigații împrejurărilor în care s-a produs „ofensiva” hitleristă pentru acapararea petrolului românesc și rezultatelor practice obținute în fiecare dintre etapele esențiale ale perioadei abordate: vara anului 1938 — martie 1939, martie—septembrie 1939, septembrie 1939—mai 1940 și mai—septembrie 1940. Rezervîndu-ne pentru altă dată prilejul de-a insista asupra problemelor examinate de autor, trebuie să spunem încă de pe acum că el nu a neglijat nici unul dintre aspectele principale ale anilor 1938—1940, atenția sa fiind reținută, pe deplin justificat, de acordul economic româno-german din decembrie 1938, de disputa economică anglo-germană în România în 1938—1939, de faimosul acord economic de la 23 martie 1939, de adevărata „cursă” angajată între puterile celor tabere beligerante de îndată după 1 septembrie 1939 pentru a-și asigura înțietatea în economia României în general, în petrol în special, și, în sfîrșit, de succesul realizat de cel de-al III-lea Reich în decursul lunilor mai—septembrie 1940. Multe dintre aceste aspecte erau cunoscute specialiștilor, însă prof. Marguerat, beneficiind de informațiile deosebite furnizate de o seamă de documente inedite, prezintă consecvent fapte noi, respinge argumentări mult răspindite, propune interpretări și concluzii originale, ceea ce, la un loc, oferă un merit cu totul aparte cărții recenzate, care se încheie cu un capitol de concluzii (pp. 205—210), succedat de mai multe anexe (pp. 211—214) și bibliografie (pp. 215—231).

În încheiere, dorim să ne exprimăm satisfacția pentru apariția lucrării prof. Marguerat, o lucrare științifică de înaltă ținută și care face cinste autorului, școlii istorice căreia-i aparține și editorilor. Tuturor și în primul rînd autorului li se cuvin felicitări pentru această carte care integrează admirabil și argumentat o problemă românească în istoria generală a unei perioade dintre cele mai frămîntate și care, prin concluzia sa fundamentală, în sensul că petrolul românesc a devenit după 1938 „cheia de boltă a sistemului petrolier german” (p. 205), va „provoca” indiscutabil noi cercetări pentru elucidarea rolului României în marea conflagrație dintre 1939 și 1945.

Gh. Buzatu

Dr. PAUL QUINLAN, *Clash over România. British and American Policies towards Romania: 1938—1947*, Los Angeles, 1977, 173 pag. (colecția A.R.A./American Romanian Academy of Arts and Sciences — Academia Română Americană de Științe și Arte, vol. II).

În ciuda proporțiilor reduse, lucrarea lui Paul D. Quinlan se impune atenției specialistului grație unor calități deosebite, cum ar fi, în primul rînd, punerea în circulație a unui bogat material inedit provenind din arhivele americane și britanice, susținerea expozeului pe bibliografia cvasi-exhaustivă consacrată problemei și tratarea cu obiectivitate și evidentă înclinație spre sinteză a aspectelor abordate. Nu putem neglija nici compartimentarea judicioasă a lucrării, dintre cele șase capitole un interes apare prezentînd, din punctul nostru de vedere, primele patru. Astfel, după un examen condensat al evoluției atitudinilor Marii Britanii și Statelor Unite ale Americii față de România pînă în ajunul celui de-al doilea război mondial (pp. 13—23), autorul stăruie asupra perioadei cuprinsă între sfîrșitul anului 1937 și august 1939 (pp. 25—48), context în care se întîlnesc noi considerente pe marginea faimosului demers al lui V.V. Tilea din martie 1939 și asupra căruia Paul D. Quinlan a tipărit recent și un studiu separat (vezi *The Tilea Affair: A Further Inquiry*, în „Balkan Studies”, Volume 19, 1958, no. 1, pp. 147—157). Prin informațiile prezentate se întărește argumentația specialiștilor care demonstraseră anterior că alarma dată de ministrul român la Londra despre prezentarea unui ultimatum german României a fost falsă și, pe deasupra, se atestă că diplomatul român, acționînd în modul cunoscut, s-a dovedit lipsit de experiență atunci cînd a avut inițiativa de-a folosi cuvîntul inflamabil (p. 42). Un capitol special este consacrat primei etape a celui de-al doilea război mondial, respectiv anilor 1939—1942 (pp. 49—77), în vreme ce eforturile cercurilor românești de cele mai diferite tendințe pentru o retragere a țării din tabăra Azei și implicațiile lor anglo-americane sînt expuse într-un cadru separat (pp. 79—103). În acest context, contribuția lui Paul D. Quinlan se dovedește deosebită, el avansînd puncte de vedere noi asupra împrejurărilor internaționale în care s-a pregătit și a reușit insurecția română din August 1944, care, pentru Reichul nazist, a marcat — subliniază istoricul american — o puternică lovitură militară-politică (p. 103). În sfîrșit, capitolele V—VII privesc frămîntata și încă controversata perioadă a anilor 1944—1947.

Concluziile lucrării vin să întărească întreaga demonstrație științifică a lui Paul D. Quinlan în sensul că, în „era” celui de-al doilea război mondial (respectiv anii 1938—1947), România a jucat „un rol crucial” (*a pivotal role*) în cadrul raporturilor dintre marile puteri ale Națiunilor Unite. Dacă anterior anului 1938, conchide Quinlan, intersele Marii Britanii și ale Statelor Unite în legătură cu România erau îndeosebi economice, între 1938 și 1947 cele două puteri occidentale au tîns esențialmente la menținerea unui stat român independent și amical în ceea ce le privea. Această politică a traversat trei faze distincte, și anume: 1938 — primăvara anului 1940, 1940 — august 1944, august 1944 — decembrie 1947 (p. 159).

Cartea cuprinde, în anexă, bibliografia utilizată (pp. 161—173) și consultarea ei dovedește în ce măsură impresionantă Paul O. Quinlan a înțeles să aprofundeze problema și perioada investigate, permițîndu-i realizarea excelenței monografii asupra căreia am insistat în rîndurile de mai sus.

Gh. Buzatu

1945. *Das Jahr der entgültigen niederlage des faschistischen Wermacht. Dokumente ausgewählt und eingeleitet*, von GERHARD FÖRSTER und RICHARD LAKOWSKI, Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik (V. E. B.), 1975, 462 p.

Istoricii din Republica Democrată Germană continuă să se ocupe intens cu publicarea documentelor despre perioada celui de al treilea Reich. Din 1960, au apărut cîteva volume de documente cu privire la pregătirea și dezlănțuirea celui

de al doilea război mondial. Ultimul volum, pe care îl supunem atenției specialiștilor și a celor interesați să cunoască aspectele uneia din cele mai mari conflagrații mondiale, se ocupă cu evenimentele din ianuarie—iunie 1945, care au dus la înfrângerea definitivă a Germaniei. Volumul conține 232 de documente în cea mai mare parte publicate pentru prima oară. Ele provin din arhivele militare precum și din cele care privesc scurta perioadă de guvernare a amiralului Dönitz. În volum se mai găsesc pagini din jurnalul lui Dönitz și câteva apeluri ale organizației antifasciste „Freies Deutschland”, adresate soldaților și poporului german.

În mod obișnuit, lectura și studierea documentelor militare, pare civililor mai grea și, sigur, mai puțin atractivă decât a documentelor diplomatice. Nici documentele de care ne ocupăm nu fac cu totul excepție. Ceea ce însă stârnete interesul și captează atenția cercetătorului sau cititorului este faptul că de la raportul de câteva rânduri al unui comandant de unitate, până la notele, ordinele, analizele provenite de la forurile de conducere ale armatei, toate, fără excepție, sînt marcate de spaimă, panică și mai ales de convingerea, ușor de surprins, a apropiatei catastrofe.

Toate ordinele provenite de la diversele comandamente ale armatei, cancelaria lui Hitler, sau Comandamentul Superior, subliniază hotărîrea disperată de a trece peste realitate, peste adevăr, sălbăticia unor conducători care disprețuiesc viața a milioane de soldați, ofițeri și subofițeri. Ele apar nu o dată cu documentele unui comandament care a deschis un nou front împotriva populației și a soldaților, subofițerilor și chiar a unor ofițeri superiori. Războiul „moral” decis de conducerea civilă și militară a Germaniei se îndreaptă prin măsuri cumplite împotriva „unei profunde oboseli fizice și psihice, a demoralizării aproape generalizată și a defetismului”. Pentru a „vindeca” aceste stări care contraveneau — după părerea lui Himmler — cu „adevăratul spirit prusac, cu urmașii lui Frederich cel Mare”, asupra armatei s-a revărsat un val de cumplite ordine de represiune. Felul cum au aplicat aceste ordine a dovedit cu prisosință că nu a existat nici o deosebire între bandele de asasini naziști și o parte a cercurilor de conducere militară. Consfăturile cu conducătorii marinei, a trupelor motorizate, ale aviației, cu conducerea centrală a poliției și a S.S.-ului au avut drept scop asigurarea executării întocmai a măsurilor de represiune împotriva acelor care au înțeles că catastrofa era foarte aproape. Apelurile adresate populației, în care era din ce în ce mai greu de acoperit adevărul, erau pline de amenințări, în cazurile în care „mila și sentimentalismul” ar acționa în locul „devotamentului față de Führer”.

Înfrîngerile suferite de armatele germane, încă din timpul anului 1944, precum și uriașele pierderi suferite în primele luni ale anului 1945, haosul economic care domnea în întreaga Germanie, au obligat cercurile marilor monopoluri să intensifice măsurile în vederea „salvării Germaniei”. De altfel, încă din noiembrie 1944, la Strassbourg, a avut loc o întrevedere a reprezentanților economiei germane. Ei au considerat că războiul se apropie de sfîrșit, nu în favoarea Germaniei. Reîntoarcerea soldaților de pe front — s-a arătat la amintita consfătuire — „ne impune reîntegrarea lor în viața economică”. Acest minimum „trebuie obligatoriu asigurat, dacă nu vrem să se repete în Germania evenimentele care au avut loc în noiembrie 1918”. Dat fiind, că încercările de a asocia Germania la frontul anglo-american contra Uniunii Sovietice au eșuat, cercurile economice, sprijinite de virfurile conducerii militare și de o parte a diplomației, au hotărît „să folosească puținele relații diplomatice ale Germaniei din 1945, pentru a negocia un armistițiu, bazat pe înțelegerea situației și pericolelor care amenința Germania”. Chiar Hitler, care pînă la eșecul ofensivei de la Ardennes, s-a opus oricăror tratative, după înfrîngerea suferită a aprobat tratative cu anglo-americanii prin țările neutre. Volumul pe care îl prezentăm conține câteva documente semnificative în legătură cu pregătirile în vederea acestor tratative.

Interesante informații sînt oferite de documente cu privire la bătălia Berlinului. Căderea sa a grăbit capitularea Germaniei. O serie de documente publicate în volum contribuie la înlăturarea unor versiuni răspîndite în literatura istorică despre Dönitz, urmașul lui Hitler. Departe de a fi „un naiv” în politică, Dönitz încearcă să asigure lupta în continuare împotriva trupelor sovietice și să

ciștigate timp din partea anglo-americanilor. Din documente nu reiese că noul cabinet condus de Dönitz era hotărât să se îndrepte spre „reforma sistemului”, adică a înlăturării fascismului. Cel puțin zece documente de primă importanță dezvăluie că deosebirile între noul cabinet și cel vechi sînt abia perceptibile. „Flexibilitatea” lui Dönitz, în fața cuceritorilor, nu a avut nimic de a face cu așa zisa sa poziție antinazistă, ci cu frica de a nu figura pe lista marilor criminali de război.

J. Benditer

SARCINI ȘI PROBLEME PRIVIND EDITAREA CORPUSULUI NAȚIONAL DE IZVOARE DOCUMENTARE

În zilele de 23—24 mai 1978, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași a găzduit o dezbatere științifică pe această temă, organizată de Secția de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Au participat specialiști din Iași, Cluj-Napoca și București, care lucrează nemijlocit la întocmirea corpusului național de izvoare medievale *Documenta Romaniae Historica* precum și la colecțiile de documente tematice, reprezentanți ai Academiei de Științe Sociale și Politice, ai Editurii Academiei R.S.R. și ai Arhivelor Statului.

Un referat general, despre *Problema editării izvoarelor documentare în istoriografia română*, a fost întocmit de I. Caproșu și I. Toderașcu. Au fost trecute în revistă preocupările în acest domeniu, începînd cu Mihail Kogălniceanu și Nicolae Bălcescu — primii editori de izvoare diplomatice românești — și continuînd cu Al. Papiu-Ilarian, B. P. Hasdeu și Timotei Cipariu, pînă la colecția de 25 de volume, tipărită la Iași între 1852 și 1895 de Teodor Codrescu — celebrul *Uricar*. În prima jumătate a veacului nostru, tezaurul documentar a fost valorificat prin colecțiile editate de N. Iorga (în special cele 31 de volume de *Studii și documente*) și de Gh. Ghibănescu (*Surete și izvoade*, 25 de volume și *Ispicoace și zapise*, 12 volume), la care se adaugă mai multe colecții cu caracter regional, local sau tematic. Publicarea sistematică, după metode strict științifice, a documentelor noastre medievale, pînă la închegarea unui *Codex diplomaticus*, a început-o Ioan Bogdan, cu *Documentele lui Ștefan cel Mare* (2 volume, 1913). Opera lui Bogdan a fost continuată la un nivel superior de Mihai Costăchescu, a cărui colecție de documente moldovenești a fost editată pînă la Petru Rareș (ediția documentelor acestei din urmă domnii rămîbind, în manuscris, pregătită pentru tipar). Inițiativa similară a lui P.P. Panaitescu nu s-a concretizat decît într-un singur volum din *Documentele Țării Românești*, apărut în 1938. În 1948, odată cu reorganizarea Academiei Române, s-a hotărît publicarea tezaurului documentar în mod exhaustiv pînă la 1700 și apoi prin colecții tematice. Un imens efort colectiv s-a concretizat, însă, prin editarea a numai 27 de volume (între 1951—1956), cuprinzînd documentele moldovenești și muntenesti pînă la 1625, iar cele transilvane pînă la 1350. Constatîndu-se că această colecție nu e nici pe departe exhaustivă și nici nu întrunește calitățile necesare edițiilor științifice, Secția de științe istorice a Academiei a hotărît reluarea colecției de documente medievale sub titlul *Documenta Romaniae Historica* (seria A, Moldova; seria B, Țara Românească; seria C, Transilvania; seria D, relații între cele trei țări), din care au apărut deja mai multe volume.

Editarea documentelor interne medievale privind istoria României a fost titlul comun care a grupat observațiile prezentate de C. Cihodaru (pentru seria A), D. Mioc (pentru seria B) și A. Răduțiu (pentru seria C). Toți trei referenții au înfățișat dificultățile întîmpinate în munca de depistare a documentelor în diferitele forme în care s-au păstrat (originale, copii — transumpturi, în cazul Transilvaniei — traduceri, regeste, rezumate, mențiuni), subliniindu-se necesitatea acută a completării colectivelor cu cadre tinere, a căror specializare, potrivit cu nevoile fiecărei serii, să se facă încă din timpul anilor de studii universitare. S-a atras atenția asupra ritmului de editare a volumelor, ritm care este încă foarte departe de a fi satisfăcător. O problemă deosebit de importantă, care se pune mai ales în cazul documentelor medievale, este cea a fondurilor documentare aflate peste hotare, în arhivele, bibliotecile sau muzeele din Austria, Cehoslovacia, Grecia (Muntele Athos), Turcia, Ungaria, U.R.S.S.; aceste fonduri — unele foarte bogate și prea puțin (sau deloc) explorate — sînt extrem de însemnate pentru istoria României și colecția *Documenta Romaniae Historica* nu se poate concepe fără investigarea lor. De aceea, atît referenții cît și participanții la discuții au realizat o unanimitate în a sublinia, cu deosebită insistență, nece-

sitatea investigării acestor fonduri de către specialiștii români, în vederea procurării de microfilme, xerocopii, fotografii, după care să se poată edita documentele respective, sugerându-se ca instituțiile de resort să reglementeze cit mai curînd modalitățile de obținere a lor, prin schimb sau prin alte mijloace.

Cu privire la colecțiile tematice, s-au prezentat două referate. Autorul celui dintîi — *Importanța editării colecțiilor de documente tematice* — Fl. Constantiniu, a relevat înnoirea substanțială a bazei de informație pe care au adus-o cele două colecții tematice apărute pînă acum — *Documente privind relațiile agrare în sec. XVIII* (2 volume) și *Răscoala din 1821* (5 volume), arătînd că elucidarea unor probleme importante ale istoriei noastre moderne reclamă continuarea eforturilor și în acest sector. Astfel, destrămarea relațiilor feudale și apariția celor capitaliste, care constituie un proces complex, cu aspecte multiple, impun — pentru cunoașterea lor satisfăcătoare — nu numai clarificări de ordin teoretic, dar și noi investigații arhivistice, pentru descoperirea de noi izvoare. În același timp, ar trebui continuată tipărirea seriei de volume privind relațiile agrare, cu documentele referitoare la prima jumătate a veacului XIX, volume deja alcătuite. De asemenea pregătite pentru tipar sînt sîmile mănăstirilor muntenesti și condicile de venituri și cheltuieli ale Mitropoliei Țării Românești, care cuprind un material extrem de bogat și valoros privind economia marelui domeniu mănăstiresc în veacul XVIII. Nu ar trebui omise nici documentele privind apariția și dezvoltarea burgheziei românești, dezvoltarea comerțului intern și extern al Principatelor Române, mișcarea de emancipare a orașelor etc. În vederea cuprinderii unei informații cît mai ample, autorul referatului a sugerat și o îmbunătățire metodologică: unele documente să fie publicate numai sub formă de rezumate, cu pasajele cele mai însemnate, pentru a se evita repetarea textelor stereotipe, a preambulurilor retorice etc.

Cel de-al doilea referat, prezentat de L. Botezan, a înfățișat *Stadiul actual și de perspectivă al editării documentelor privind revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*. Această colecție urmează să cuprindă — în intenția colectivului care o pregătește — un număr de zece volume pentru etapa „pașnică” a revoluției și o altă serie de volume pentru perioada luptelor purtate de revoluționarii din Transilvania (octombrie 1848 — august 1849). Este vorba de documente în cea mai mare parte inedite, aflate în arhivele românești și străine (din Austria și Ungaria), în muzee, în unele arhive eclesiastice etc. În această colecție — din care un prim volum a apărut în 1977 — se vor aduna nu numai acte referitoare strict la revoluția din 1848, ci și documente care atestă întărirea conștiinței și a solidarității naționale, inclusiv a tendințelor de unire cu românii din afara arcului carpatic.

În completarea referatelor, s-au prezentat trei intervenții. D. Agache a vorbit despre repertoriile de documente ca o etapă preliminară a publicării izvoarelor. Aceste repertorii cuprind fișe sistematice pentru actele interne, păstrate în diferite forme (de la original pînă la simpla mențiune) cu descrierea lor arheografică și cu indicarea edițiilor. În intervenția sa, Nistor Ciocan a arătat că transcrierea documentelor românești din veacul XVII ridică multe probleme de limbă veche românească; pentru rezolvarea acestor probleme, sînt necesare studii privind limba românească în secolele XVI—XVIII, dar, pe de altă parte, asemenea studii nu se pot face fără ediții ale documentelor românești! Referindu-se la domeniul științelor auxiliare tradiționale (genealogie, heraldică, sigilografie), Șt. Gorovei a atras atenția asupra faptului că pentru studiile de heraldică și sigilografie medievală (care, în cazul nostru, aproape se suprapun, pentru că materialul de studiu e în mare parte același: pecetile) este nevoie în primul rînd de *imagini*; de aici decurge necesitatea ca fiecare volum să fie însoțit nu numai de bune facsimile ale actelor originale, dar și de reproduceri foarte clare ale pecetilor.

Pe marginea referatelor și a intervențiilor, s-au purtat discuții interesante, privind probleme foarte variate, de la acelea referitoare la organizarea și coordonarea muncii (întîriri mult prea rare ale Comitetului de redacție al colecției *Documenta Romaniae Historica*, relațiile cu Arhivele Statului etc.), pînă la unele probleme metodologice (transcriere, rezumare, indexare etc.), fără să se omită acelea privind editarea colecției *Documenta Romaniae Historica*, în legă-

tură în special cu ritmul de tipărire și stabilirea tirajelor. La acestea din urmă, a dat explicații Beatrice Budescu, reprezentanta Editurii Academiei. Cu privire la lucrările executate în cadrul serviciilor Arhivelor Statului, a adus precizări D. Ivănescu, director adjunct al filialei din Iași a acestei instituții.

În cursul discuțiilor, s-au făcut și o seamă de propuneri, menite să ușureze munca de întocmire a volumelor colecției *Documenta Romaniae Historica* și să ridice continuu calitatea acestei colecții. Astfel, D. Mioc a propus multiplicarea indicilor — existenți la Institutul de Istorie „N. Iorga” din București — pentru *Uricariul*, *Studii și documente*, *Documente privind istoria României* ș.a., pentru ca ei să poată fi folosiți și de colectivul de la Iași, unde se realizează volumele seriei A. În legătură cu editarea documentelor românești scrise în chirilică, N. A. Ursu a pledat pentru o transcriere interpretativă, care să aibă un coeficient de eroare mic (5—10%), față de acela care rezultă din simpla transliterație (40%). Șt. Gorovei a propus ca în viitoarele volume de suplimente — care în mod inevitabil se vor alcătui într-un viitor nu foarte îndepărtat — să fie incluse și mențiunile de documente vechi, consemnate, fără data emiterii, în acte ulterioare; în felul acesta, foarte multe știri referitoare la o epocă, dar aflate în documentele redactate mult mai târziu, ar fi redată epocii lor, îmbogățind informația; astfel, pentru domnia lui Alexandru cel Bun se cunosc 90 de documente incluse în *D.R.H.*, A, vol. I, iar prin excerptarea unor asemenea mențiuni numai din volumele colecției *D.I.R.*, au apărut încă *nu mai puțin de 180 documente* emise de Alexandru cel Bun și care nu au mai ajuns până la noi.

La capitolul colecțiilor tematice, C. Istrati a adus în discuție necesitatea editării științifice a *catagrafiilor*, care conțin un imens material, prea puțin folosit până acum, referitor nu numai la fiscalitate, ci folositor și pentru istoria socială, demografie, statistică, onomastică și toponimie. Gh. Buzatu, referindu-se la sursele documentare privitoare la cel de-al doilea război mondial, a sugerat să se inițieze și o colecție românească pe această temă, similară marilor colecții care apar, de mulți ani, în străinătate.

Schimbul de idei, discuțiile interesante care au fost prilejuite de întâlnirea de la Iași îndreptătesc speranța că asemenea dezbateri vor deveni adevărate consultări periodice ale celor direct implicați și interesați în realizarea edițiilor de documente privind istoria țării noastre.

Ștefan S. Gorovei

AL DOILEA COLOCVIU DE ISTORIE ANGLO-ROMÂN (LONDRA, 4—6 MAI 1978)

Cronica raporturilor științifice anglo-române a înregistrat un eveniment deosebit — colocviul de istorie bilateral consacrat examinării relațiilor dintre Regatul Unit și România de la cucerirea independenței noastre de stat și până astăzi. După ce prima manifestare științifică de acest fel și-a desfășurat lucrările, sub egida Academiei Republicii Socialiste România și a Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, la Căciulați-București, în vara anului 1975, organizarea celui de-al doilea colocviu a revenit părții britanice, la reușita lucrărilor contribuind, în egală măsură, Academia Britanică, Centrul Marea Britanie/Europa de Est (GB/EEC) și Asociația internațională de studii sud-est europene (AIESEE). În primele două zile, prestigioasa reuniune științifică a fost găzduită de Centrul Marea Britanie/Europa de Est din Londra (31, Knightsbridge, SW 1), iar în ultima zi de Academia Britanică, la sediul ei londonez (Burlington House, Piccadilly, W. 1). Delegația română a inclus mai mulți specialiști ai domeniului investigat cu prilejul colocviului de la Londra: acad. prof. dr. Ștefan Pascu, conducătorul delegației, prof. dr. Constantin Nuțu, dr. Eliza Campus, dr. Paul Cernovodeanu, dr. Al. Duțu și semnatarii acestor rânduri. Din partea britanică, printre participanții la colocviu s-au distins numeroși și cunoscuți istorici ori cercetători ai raporturilor anglo-române, precum: Sir William Harpham, directorul Centrului Marea Britanie/Europa de Est, Miss Doreen Berry, directoarea adjunctă a Centrului, prof. dr. Richard Clogg, secretarul Comitetului britanic al AIESEE, dr. Elisabeth Barker, autoarea celei dintâi sinteze privind poli-

tica Marii Britanii în Balcani în cursul celui de-al doilea război mondial, D. Obolensky, profesor de istoria Rusiei și a Balcanilor la Oxford, Hugh Seton-Watson, profesor de istoria Rusiei la School of Slavonic and East European Studies (Universitatea din Londra), E. D. Tappe, fost profesor de limba și civilizația română la aceeași universitate, dr. D. J. Deletant, succesorul la catedră al celui precedent, dr. Maurice Pearton, autorul unei excelente lucrări privind istoria petrolului românesc între 1895 și 1948, Trevor J. Hope și D. Lungu, specialiști în istoria relațiilor româno-britanice în secolele XVIII—XX și alții.

Lucrările colocviului au fost inaugurate de Sir William Harpham și acad. Ștefan Pascu. După aceea, s-au prezentat șase rapoarte, câte trei de fiecare delegație, care au stăruit asupra următoarelor aspecte: *Reacții britanice la lupta națională a românilor, 1848—1859* (Trevor J. Hope), *Relații comerciale anglo-române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (Paul Cernovodeanu), *Implicații britanice în petrolul românesc* (Maurice Pearton), *Relații anglo-române, 1913—1939* (Eliza Campus), *Politica britanică față de România, 1939—1944* (Elisabeth Barker) și *Relații intelectuale anglo-române în perioada interbelică* (Al. Duțu). De remarcat că fiecare dintre rapoartele menționate se baza pe consultarea unei vaste literaturi și, deopotrivă, pe investigarea și punerea în circuitul științific a numeroase documente inedite, descoperite în arhivele române ori în cele britanice. De asemenea, fiecare dintre rapoarte a fost examinat mai întâi de câte un specialist (după ordinea în care le-am citat — prof. C. Nuțu, dr. Maurice Pearton, dr. Gh. Buzatu, prof. Hugh Seton-Watson, dr. Eliza Campus și dr. Denis Deletant), iar, apoi, supus discuției generale.

Referindu-ne la opiniile exprimate în diversele rapoarte, trebuie precizat că ele s-au impus prin originalitate și obiectivitate, fapt subliniat nu o dată de către vorbitori. Acesta a fost cazul materialelor prezentate de Eliza Campus, Paul Cernovodeanu și Al. Duțu, care s-au bucurat de aprecierile unanime ale asistenței pentru maniera strălucită de tratare a problemelor abordate. Întocmai au stat lucrurile și în ce privește rapoartele susținute de istoricii britanici. de această dată fiind rindul colegilor români să le evidențieze calitățile deosebite. În acest cadru, s-a apreciat comunicarea lui Trevor J. Hope ce a insistat asupra împrejurărilor în care s-a ajuns, la 4 mai 1858, la cuvântarea lui Gladstone în Parlamentul britanic în favoarea cauzei Țărilor Române, intervenție ce a marcat — în opinia autorului — un punct de cotitură „în întreaga politică răsăriteană a Marii Britanii”. Maurice Pearton, stăruind asupra impactului problemei petrolului în evoluția relațiilor anglo-române între 1895 și 1929, a semnalat numeroase elemente originale în politica noastră petrolieră, încheierea fundamentală ce a desprins-o fiind aceea că România a fost, în fapt, prima în lume care a definit natura raporturilor dintre stat și capitalurile particulare străine „în termeni care astăzi sint de referință” și că, în respectivul proces, interesele britanice au fost inevitabil implicate. În sfârșit, după ce a urmărit sinuozitățile politicii britanice față de România între 1939 și 1944, prilej ce i-a dat puțința să examineze atât laturile pozitive, cât și cele discutabile, inclusiv inițiativele nefericite pentru împărțirea Europei în „stere de influență”, Miss Elisabeth Barker s-a oprit asupra semnificației evenimentelor din August 1944 din țara noastră, pe care le-a apreciat ca având „o contribuție importantă la înfrângerea Germaniei în al doilea război mondial”.

Calitatea materialelor prezentate și nivelul dezbaterilor au determinat ca, la sfârșit, să se exprime de ambele părți (acad. Ștefan Pascu, Sir William Harpham și prof. Hugh Seton-Watson) hotărârea de-a se tipări lucrările colocviului și de-a se convoca o nouă reuniune, în România, în anii 1980—1981.

După încheierea colocviului, gazdele au înlesnit membrilor delegației române vizitarea unor faimoase muzee și monumente londoneze și, îndeosebi, scurte deplasări la Oxford și Cambridge, unde ei au fost oaspeții prof. D. Obolensky și, respectiv, prof. Owen Chadwick.

Nu putem încheia aceste rânduri fără a aminti despre extrem de amabila primire rezervată istoricilor români de către gazde și, în mod cu totul deosebit, de către Doreen Berry și Sir William Harpham.

Gh. Buzatu

SESIUNEA COMISIEI MIXTE ROMÂNŌ-POLONE DE ISTORIE

Continuându-și utila și rodnică activitate, comisia mixtă româno-polonă de istorie s-a întrunit în cea de a IV-a sesiune la Toruń (R. P. Polonă), în zilele de 28 mai — 2 iunie 1978. Cele două părți (română: Șt. Ștefănescu — președinte, Ilie Corfus, V. Ionescu, Șerban Papacostea, Florin Constantiniu, Milică Moldoveanu, Lidia Simion, L. Boicu; polonă: președinte — prof. dr. T. Jedrusczak, prof. dr. M. Wojciechowski, dr. doc. W. Balcerak, dr. K. Dach, prof. dr. J. Demel, dr. doc. J. Serczyk, dr. doc. A. Skrzypek, prof. Karol Górski) au prezentat și dezbătut rapoarte privitoare la transformarea structurii sociale în România (V. Ionescu) și, respectiv, Polonia (dr. doc. A. Skrzypek) după al doilea război mondial și la dezvoltarea învățămîntului superior, în aceeași perioadă, în cele două țări (Șt. Ștefănescu pentru România și dr. doc. J. Serczyk pentru Polonia). De asemenea, Șerban Papacostea, Milică Moldoveanu și, respectiv, Sławomir Kałembka au expus pe larg noutățile editoriale în domeniul istoriei în cuprinsul de timp mai 1977 — mai 1978. Ambele părți au înfățișat structura socială de la care au pornit profunde transformări revoluționare, evoluția, particularitățile lor etc. Suferind imense pierderi materiale și umane, avînd, în 1944, 3/4 din populația activă ocupată în agricultură, evoluția structurii sociale a României a fost determinată de dezvoltarea forțelor de producție, dobîndind astăzi o configurație care o apropie de tipul țărilor dezvoltate, dar cu specificul dat de generalizarea raporturilor de producție socialiste. Spre deosebire de Polonia, unde predomină tendința concentrării populației în localități și unități mari, în România se urmărește perseverent repartitia teritorială armonioasă a forțelor de producție. Transformările sociale în Polonia după al doilea război mondial au purtat amprenta unor condiții particulare. Pagubele materiale ale Poloniei în anii războiului s-au cifrat la 50 de miliarde de dolari (venitul național pe un deceniu); Polonia a pierdut 6 milioane de oameni; pînă în 1950, migrația a cuprins trei părți din întreaga populație. Lupta pentru transformări socio-politice s-a dus pe două planuri: intern și extern; a învins cel intern, adică orientarea spre socialism. Actualmente, Polonia are 35 milioane de locuitori, din care peste 17 milioane alcătuiesc populația activă, împărțită astfel: 10 milioane muncitori, 7 milioane țărani și 1/2 milion intelectuali; 50—60% din populație locuiește în orașe. Rapoartele privitoare la dezvoltarea învățămîntului au probat că cele două țări posedă o instrucție avansată ținînd spre o cit mai fermă adaptare la imperatiile dezvoltării generale a societății. Organizarea învățămîntului a suscitat foarte interesante discuții, relevîndu-se cu deosebire tendința imbinării și integrării învățămîntului cu cercetarea și producția. Istoricii polonezi au insistat asupra constatării verificate că, cu cit cadrele didactice sînt mai buni cercetători științifici, cu atît studenții sînt mai bine pregătiți. În legătură cu aceasta a fost dezbătută problema timpului în cercetarea științifică și a normei didactice.

Ca de obicei, gazdele, în frunte cu președintele părții poloneze, prof. Jedrusczak, al cărui farmec și amabilitate se întrec cu propria-i erudiție, s-au străduit și au reușit pe deplin să facă sejurul oaspeților români cit mai plăcut și, îndeosebi, interesant și instructiv. Membrii comisiei mixte au fost primiți de viceprimarul Toruńului și de prof. dr. Maria Jaczynowska, directorul Institutului de istorie al Universității locale. O deosebită impresie au produs vizitarea grandioasei și moderne biblioteci a Universității și cunoașterea monumentelor orașului în care s-a născut Copernic — imagine integratoare și, totodată, particulară parfului istoric al urbei. Contactul cu Toruńul istoric a dobîndit o aură aparte grație prezenței prof. Górski, care, la o vîrstă venerabilă și pe o căldură toridă, n-a pregetat să sacrifice cu o totală disponibilitate un șir de ore în beneficiul nostru.

Lucrările comisiei s-au încheiat cu semnarea protocolului și stabilirea temei proximei reuniuni, în România: *Iluminismul în România și Polonia*. Și de această dată, ca și la întîlnirile precedente, a fost subliniat spiritul perfecte colaborări care prezidează activitatea comisiei mixte de istorie româno-polone.

L. Boicu

SIMPOZIONUL DE LA ZWETTL (AUSTRIA)

În zilele de 24—27 octombrie 1978, la invitația Academiei austriece de științe, am participat la simpozionul de la Zwettl (Austria de Jos) împreună cu patru arheologi de la Institutele din București și din Cluj-Napoca. La această importantă manifestare științifică internațională au luat parte 46 de arheologi și istorici din opt țări: Austria, Republica Federală Germania, Grecia, Iugoslavia, Polonia, Ungaria și Suedia.

Ideea centrală, subliniată cu deosebită pregnanță în majoritatea comunicărilor și intervențiilor, bazate pe cele mai noi investigații arheologice și istorice, a fost prezența și continuitatea populației romanice pe un spațiu și pe o durată mult mai întinse decât chiar tema inițial propusă a simpozionului, care se intitula „Populațiile din regiunea Dunării Mijlocii și Inferioare în secolele IV—VI e.n. și problema continuității”.

Delegația română a prezentat următoarele comunicări: 1. *Daco-romani și migratori în regiunea carpato-dunăreană în sec. IV e.n.* (I. Ioniță); 2. *Autohtoni și migratori în regiunea Dunării de Jos în sec. IV* (Gh. Diaconu); 3. *Circulația monetară în secolele IV—VI în regiunea carpato-dunăreană* (C. Preda); 4. *Regiunea de la nordul Dunării în sec. V și legăturile sale cu Imperiul roman* (Radu Harhoiu); 5. *Migratori și romanici în secolele V—VI în Transilvania* (K. Horedt). Cele cinci comunicări prezentate de arheologii români, ce urmează a fi publicate într-un volum cu toate lucrările simpozionului, au evidențiat dovezile categorice, pe care progresul incontestabil din cercetarea arheologică românească le amplifică zi de zi, despre prezența și permanența populației romanice pe teritoriul țării noastre în veacurile IV—VI e.n. Opiniile specialiștilor români, ca și informațiile noi oferite, cum ar fi acelea referitoare la construcția de către romani, în secolul IV e.n., a impunătorului castru de la Pietroasele (Buzău) — așadar într-o zonă situată departe spre nord de malul Dunării și la mult timp după retragerea aureliană din Dacia, în anul 275 — au fost primite cu deosebit interes de participanții la simpozion. Prezența specialiștilor români s-a făcut simțită și prin participarea activă, cu numeroase intervenții, la dezbaterile care au avut loc pe marginea celorlalte comunicări.

Organizarea simpozionului excelentă, iar programul — deși foarte încărcat — a fost foarte bine drămuț între ședințele de dezbateri, vizitele de lucru la muzee și stațiuni arheologice și timpul pentru masă și odihnă. Înainte de toate aș sublinia însă inițiativa remarcabilă a Academiei austriece de științe, în special a profesorilor Hermann Vetters și Herwig Wolfram, de a organiza un simpozion pe tema romanității și continuității. Cît de mare a fost interesul pentru această temă reiese și din faptul că, deși ședințele de dezbateri se terminau seara foarte târziu, majoritatea participanților, între care se aflau specialiști de mare prestigiu, rămîneau mai departe ore întregi, pînă după miezul nopții, pentru a continua discuțiile și a proiecta diapozitive suplimentare.

Ambianța deosebit de cordială, propice dezbaterilor științifice principale, atmosfera de lucru agreabilă și cadrul oferit de splendoridul complex arhitectural de la Zwettl, în care s-au ținut lucrările, al cărui prin nucleu a fost construit în anul 1136, au contribuit împreună la crearea unui climat autentic de muncă și de colaborare.

I. Ioniță

SIMPOZION DE BIBLIOTECONOMIE

În zilele de 27—29 octombrie 1977 s-au desfășurat, la Iași, lucrările simpozionului: *Bibliotecile de învățămînt superior în anii construirii socialismului*.

Simpozionul a fost organizat de Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu”, și a avut ca obiectiv rolul și sarcinile bibliotecilor de învățămînt superior.

Cei peste 300 de participanți, din toate centrele universitare ale țării, au dezbătut, în secții, 58 de comunicări, care au abordat toate aspectele activității

bibliotecilor de învățămînt superior. Reuniți în această manifestare științifică, specialiștii au adus interesante contribuții privind introducerea unor soluții și tehnici noi în operațiunile bibliotecare, satisfacerea nevoilor de lectură și informare bibliografică a beneficiarilor, rolul bibliotecilor universitare în condițiile dezvoltării și diversificării învățămîntului superior precum și contextul procesului de integrare a acestuia cu cercetarea și producția.

În ședința de deschidere au ținut comunicări dr. M. Bordeianu, directorul B.C.U. Iași (*Contribuții la bibliografia periodicelor românești: „Spicuitorul moldo-valah”*), prof. dr. doc. Gavril Istrate (*O ediție necunoscută a poeziilor lui Mihai Eminescu în fondul B.C.U. „M. Eminescu” din Iași*), prof. univ. dr. I. D. Lăudat de la aceeași Universitate (*Cartea veche românească în biblioteca centrală universitară „Mihai Eminescu”*) și dr. Ioan Stoica, director adjunct al Bibliotecii centrale universitare București (*Biblioteconomia — un domeniu în schimbare*).

În cele trei secții de lucru au fost prezentate un număr de 54 de lucrări care s-au referit la următoarele probleme: perfecționarea și modernizarea activității bibliotecilor; considerații privind organizarea și eficiența studiului; informarea și documentarea bibliografică în bibliotecile de învățămînt superior în sprijinul activității de învățămînt-cercetare-producție; valorificarea fondurilor de publicații ale bibliotecilor de învățămînt superior; contribuții la istoria cărții, a tiparului, a bibliotecilor.

De o deosebită utilitate pentru activitatea practică a bibliotecilor universitare au fost lucrările care au abordat problema perfecționării și a modernizării activității bibliotecilor, unde fiecare comunicare a constituit un experiment al muncii în bibliotecă. S-au remarcat, în acest sens, lucrările: *Corelația între profilul profesional al bibliotecarului și organizarea cataloagelor specifice dintr-o bibliotecă* (Elena Vacariu); *O sursă de completare a colecțiilor insuficient valorificată* (Gabriela Manolache — B.C.U.-Iași); *Biblioteca universitară ca factor motivațional și cititorii săi* (dr. Tiberiu Popescu — B.C.U. Iași); *Împrumutul internațional de publicații* (Cornelia Măță — B.C.U. Iași), etc.

La cea de a doua secție s-au dezbătut lucrări referitoare la formarea și documentarea bibliografică în bibliotecile de învățămînt superior în sprijinul activității de învățămînt-cercetare-producție. Astfel, s-au prezentat comunicări ca: *Principiile metodologice ale elaborării unei bibliografii retrospective a cărții pedagogice românești* (Alfred Lauterman — directorul Bibliotecii centrale pedagogice București); *Activitatea de informare bibliografică în sprijinul procesului de învățămînt* (Maria Saliniuc — B.C.U. Iași); *Clasificarea zecimală universală în fața problemelor actuale ale documentării* (Cornelia Dumitru — B.C.U. Iași); *Ioachim Crăciun — un avangardist al bibliografiei românești* (Cornelia Vaida — B.C.U. Cluj-Napoca); *Categorii de beneficiari la Biblioteca centrală a Universității din Brașov și informarea acestora* (Maria Abăitancei — B.C.U. Brașov).

În cea de a treia grupă tematică au fost dezbătute lucrări privind valorificarea fondurilor de publicații ale bibliotecilor de învățămînt superior. Au fost prezentate comunicări privind istoricul bibliotecilor din România: *Karl Kurt Klein și Biblioteca universității din Iași* (Elena Paraschiv — B.C.U. Iași); *Societatea politehnică și biblioteca ei* (ing. Liviu Voronca — directorul Bibliotecii Institutului politehnic București). La aceeași secție s-au remarcat lucrările privind istoria cărții și a tiparului, din care cităm: *Trei incunabule noi identificate în colecțiile Bibliotecii filialei Cluj-Napoca a Academiei R.S.R.* (comunicare susținută de Alin Gherman); *Manuscrise moldovenești din sec. XVI în Biblioteca filialei Cluj-Napoca a Academiei R.S.R.*, (Teodor Bojan — Biblioteca filialei Cluj-Napoca a Academiei R.S.R.); *Ediții plantine existente în fondul Bibliotecii centrale universitare Cluj-Napoca* (Silvia Dumitru — B.C.U. Cluj-Napoca).

Această manifestare științifică specializată a prilejuit trecerea în revistă a realizărilor obținute de această importantă rețea de biblioteci din țară, pe terenul integrării în viața universitară, cît și prospectarea direcțiilor și formelor de activitate, care să le înscrie pe o traiectorie de continuă perfecționare și modernizare.

Această reuniune științifică a întîlnit, într-un climat propice schimbului de opinii, specialiști în biblioteconomie și informare documentară, cadre didactice și cercetători.

Simpozionul național de biblioteconomie ținut la Iași constituie un succes al biblioteconomiei românești, o reușită reuniune a specialiștilor din întreaga țară.

Cornelia Mădă

CALĂTORIE DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN R. D. GERMANĂ

În baza acordului dintre Academia de științe sociale și politice a R. S. România și Academia de științe a R.D. Germane, între 28 noiembrie și 19 decembrie 1978, am efectuat o călătorie de documentare științifică în R.D. Germană, în vederea completării și lărgirii bazei documentare la tema: *Relațiile politice, economice și culturale româno-germane în secolul al XIX-lea*.

Documentarea în arhivele și bibliotecile din R.D. Germană a avut în vedere, în special, următoarele aspecte: legăturile comerciale dintre Principatele Române și Uniunea vamală germană, în perioada regulamentară, politica orientală a Prusiei în perioada 1856—1866, reflectată în activitatea consulilor generali prusieni din Principatele Române și relațiile culturale româno-germane în secolul al XIX-lea.

Deosebit de fructuoase au fost cercetările în arhivele germane, în special în Arhivele Centrale de la Merseburg, unde a fost depistat un bogat material documentar, conținând rapoarte inedite ale consulilor Prusiei din București, Iași, Galați și Brăila, dintre anii 1848 și 1878, care prezintă o deosebită importanță științifică, lărgind simțitor aria informațiilor privitoare la legăturile politice, economice și comerciale româno-germane în epoca modernă și, îmbogățind în același timp, patrimoniul arhivistic național cu noi și importante izvoare microfilmate din arhivele străine.

S. Mărieș

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 15 iulie 1977 a avut loc, în sala Senatului Universității „Al. I. Cuza” din Iași, susținerea publică a tezei de doctorat *Apicultura în economia Moldovei medievale (sec. al XV-lea — mijlocul secolului al XVIII-lea)*, elaborată de tovarășul Ioan Ciută, profesor de istorie gradul I la Liceul „George Bacovia” din Bacău.

Lucrarea cuprinde șase capitole: I. *Vechimea și răspîndirea albinăritului în Țările Române, cu referire specială la Moldova evului mediu (sec. XV—XVIII); Factorii naturali și zonarea apiculturii în Moldova evului mediu*; II. *Regimul proprietății și produselor apicole. Considerații asupra particularităților proprietății apicole*; III. *Considerații privitoare la tehnica apicolă*; IV. *Producția și valorificarea produselor apicole*; V. *Meșteșuguri și îndeletniciri auxiliare legate de apicultură*; VI. *Locul și rolul apiculturii în economia medievală a Moldovei*.

În afara capitolelor menționate, lucrarea mai cuprinde: *Introducere*; *Încheiere*; *Bibliografie*; *Anexe și Harta zonării apicole în Moldova feudală (sec. XV — mijlocul sec. XVIII), cuprinzînd peste 170 locuri și localități apicole din Moldova feudală, identificate de autor în structura teritorial-administrativă actuală*.

Comisia de doctorat, alcătuită din conf. univ. dr. Vasile Cristian, decanul Facultății de istorie-filosofie din Iași, președinte; prof. univ. dr. Costache Cihodaru, conducător științific; conf. univ. dr. Vasile Neamțu, Universitatea „Al. I. Cuza”; cercetător științific principal dr. Ștefan Olteanu, Institutul de istorie „Nicolae Iorga” din București; cercetător științific principal dr. Constantin Șerban, Institutul de istorie „Nicolae Iorga” București, a hotărît în unanimitate să acorde profesorului Ioan Ciută titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 20 mai 1978 a avut loc, în sala Senatului Universității „Al. I. Cuza” din Iași, susținerea publică a tezei de doctorat *Unificarea vamală dintre Moldova și Țara Românească. Contribuții la cunoașterea procesului de consti-*

tuire a pieței naționale românești, elaborată de Adrian Macovei.

Lucrarea cuprinde patru capitole: I. *Convenția vamală dintre Moldova și Țara Românească (1835); II. Unificarea vamală dintre Moldova și Țara Românească; III. Aplicarea convenției de unificare vamală dintre cele două Principate Române; IV. Unificarea administrativă a sistemului vamal al Principatelor Unite — Moldova și Țara Românească.*

În afara capitolelor menționate, lucrarea mai cuprinde: *Introducere, Încheiere, Anexă și Bibliografie.*

Comisia de doctorat, alcătuită din: conf. univ. dr. V. Cristian — președinte, prof. univ. dr. Gheorghe Platon — conducător științific, prof. univ. dr. Nichita Adâniloae, conf. univ. dr. Dinu Giurescu, dr. Leonid Boicu — cercetător științific principal, a hotărât, în unanimitate, să acorde cercetătorului **Adrian Macovei** titlul științific de **doctor în istorie**.

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” DIN IAȘI ÎN ANUL 1978

Ca și în anii trecuți, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași și-a concentrat eforturile, în anul 1978, în direcția îndeplinirii planului unic integrat de cercetare, a cărui tematică răspunde pe de-a întregul cerințelor istoriografiei noastre contemporane.

Sectorul de istorie veche și arheologie a continuat cercetările privind următoarele probleme: civilizații străvechi pe teritoriul României până în mileniul II î.e.n., geto-dacii, cultura și rolul lor în sud-estul Europei, relațiile lor cu civilizațiile cele mai avansate ale antichității în vremea lui Burebista și Decebal, romanizarea Daciei, continuitatea elementului daco-roman și a limbii sale, formarea limbii și a poporului român și orașul și satul medieval din Moldova, în veacurile XI—XVI.

Cercetările arheologice s-au desfășurat prin vaste campanii de investigații și săpături arheologice, unele dintre acestea în colaborare cu muzeele de istorie din Galați, Bacău, Vaslui ș.a. și cu Institutul de arheologie din București. În acest sens, menționăm săpăturile arheologice de salvare din zona Prutului mijlociu, soldate cu descoperirea unor importante vestigii de locuire paleolitică și neolitică la Manoleasa, Mitoc și Crasnaleuca, în județul Botoșani. De asemenea, au fost reluate săpăturile arheologice în marea stațiune paleolitică de la Mitoc-Malul Galben, unde s-au descoperit și două morminte de înhumăție din sec. II—III e. n., precum și 12 ateliere aurignaciene de cioplire a silixului. În ceea ce privește civilizația epocii bronzului, au continuat săpăturile din marea necropolă și așezare de la Cindești—Vrancea, care au dat la iveală 50 de noi morminte, ce prezintă o deosebită importanță pentru stabilirea ritului și ritualului de înmormintare din acea vreme. Totodată, s-au mai identificat urmele așezării dacice din sec. II—I î. e. n., dovedind astfel o continuitate de locuire din epoca bronzului până în epoca geto-dacică inclusiv.

Date noi au fost obținute prin continuarea săpăturilor arheologice din cunoscuta așezare întărită geto-dacică de la Cotnari—Iași (sec. V—III î. e. n.), prin săpăturile de la Lozna—Botoșani, Drăgești—Vaslui, precum și Dumbrava—Iași, unde s-au descoperit așezări datind din secolele II î.e.n.—III e.n.

Noi dovezi referitoare la civilizația romană și raporturile ei cu populația dacică din sec. II—IV e.n. au fost date la iveală prin săpăturile efectuate în așezarea dacică și romană de la Barboși—Galați.

Au fost întreprinse săpături arheologice în așezarea din sec. IV—V e.n. de la Nicolina—Iași, dezvelindu-se, cu acest prilej, numeroase complexe de locuire, conținând un bogat și interesant material arheologic. Rezultate importante s-au obținut și ca urmare a săpăturilor din așezările de la Dersca—Botoșani din sec. VIII—X e.n., de la Drăgești—Vaslui din sec. X—XI e.n., de la Bîrlăești—Vaslui și Prodana—Bîrlad, din sec. XI—XII e.n. și, respectiv, XIII—XIV e. n., acțiuni soldate cu obținerea unui bogat material arheologic și informațional privind evoluția societății românești de la sfîrșitul mileniului I e.n. și primele secole ale mileniului al II-lea e.n.

Amplele săpături arheologice efectuate în orașul Baia, precum și în așezările rurale din sec. XIV—XVII de la Borniș, Mălești și Obirșia (jud. Neamț) extind aria informațiilor referitoare la cultura și civilizația medievală rurală și urbană din Moldova din acea vreme.

În cursul acestui an, sectorul de istorie veche și arheologie a încheiat tema *Cultura geto-dacică din Moldova în sec. IV—II î.e.n.*

În colaborare cu Muzeul de istorie a Moldovei s-a început adunarea materialului documentar la *Repertoriul arheologic al județului Iași*.

Unii membri ai sectorului de istorie veche și arheologie au colaborat la elaborarea unor capitole ale volumelor I și II din tratatul de istoria României, la vol. I al tratatului de istorie universală și la ediția engleză a *Dicționarului de istorie veche a României*.

Continuând, ca și în anii trecuți, o veche tradiție, medievistii și-au concentrat eforturile în vederea definitivării volumelor XXIII (1635—1636) și XXIV (1637—1638) din colecția *Documenta Romaniae Historica*, Seria A, Moldova. De asemenea, s-a continuat întocmirea *Repertoriului arhivistic și bibliografic al documentelor moldovenești din perioada 1527—1625*, instrument de lucru necesar publicării colecției *D.R.H.* Cercetările de istorie medie s-au orientat spre studierea epocii lui Ștefan cel Mare și a evoluției și rolului politic al clasei dominante din Moldova în secolele XV—XVIII.

Sectoarele de istorie modernă și contemporană, în acest an, și-au concentrat atenția asupra studierii următoarelor teme: *Istoriografia română în primele două decenii postpașoptiste*, *Diplomații Unirii*, *Correspondența lui Grigore Al. Ghica (1849—1857)*, *Mișcarea socială și muncitorească din Iași, în sec. XIX—XX (până în anul 1944)*, *Cercetări de demografie istorică*, *Statistici privind populația Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, *Al doilea război mondial și România (bibliografie critică)*. În cadrul problemei *Relații internaționale ale Țărilor Române și ale României de-a lungul veacurilor*, s-au continuat cercetările privind *Relațiile politice româno-polone între anii 1450 și 1550*, *Relațiile româno-germane (1829—1877)* și *Relațiile româno-engleze în perioada interbelică*.

Activitatea Institutului s-a concretizat în volumele, monografiile, studiile și articolele publicate în cursul acestui an sau aflate în curs de tipărire, precum și în numeroasele comunicări făcute cunoscute specialiștilor la diversele sesiuni științifice, în cadrul ședințelor de comunicări ale Institutului sau la manifestările științifice internaționale.

Astfel, în ședințele de comunicări ale Institutului au fost prezentate, în cursul anului 1978, următoarele comunicări: *Criterii actuale de clasificare a complexelor ceramicii și periodizarea etapelor culturii cucuteniene* (A. Nițu), *România și „blocul neutrilor” — 1939* (Gh. Buzatu), *Colocviul internațional de demografie istorică de la Cluj-Napoca — septembrie 1977* (Ecat. Negruți), *Permanența istorică a poporului român. Noi materiale și noi discuții* (D. Ciurea), *Rezultatele cercetărilor arheologice de la Curtea domnească din Vaslui. Campaniile arheologice din anul 1976—1977* (Al. Andronic și colaboratorii). *Pe marginea unor sigilii municipale* (Șt. Gorovei), *Cu privire la geneza mișcării fasciste în România* (I. Agrigoroaie), *Cercetări arheologice recente în zona Prutului mijlociu* (V. Chirica), *Cu privire la mișcarea sindicală din România (1926—1927)* (Gh. I. Florescu), *Vechimea elementului roman pe teritoriul Moldovei*, *Opera poetică a episcopului Martin din Braga privitor la continuitatea romană* (N. Gostar), *Daco-romani și migratori în spațiul carpatodunărean în secolul al IV-lea al e.n.* (I. Ioniță), *Dimitrie Cantemir — contribuții biobibliografice* (Șt. Gorovei), *Unirea — imperativ istoric* (D. Ciurea), *Iașii și Unirea din 1918* (Gh. Buzatu), *Dovezi numismatice privind perioada romană la Est de Carpați în perioada Burebista-Decebal* (V. Mihăilescu-Bîrliba), *Structura etnică a populației României între cele două războaie mondiale*, (D. Sandru), *Orașe moldovene la sfîrșitul secolului al XIV-lea*, (Șt. Gorovei), *Locul orașului Galați în revoluția de la 1848 și în lupta pentru Unire (1859)* (Paul Păltănea), *Manifestări umaniste și optica iluministă în Țările Române (sec. XVI—XVIII)* (D. Ciurea), *România și conferința de pace de la Paris — (1946—1947)* (V. Dobrinescu). Totodată, au fost prezentate informări privind călătoriile de

documentare făcute în străinătate de D. Teodor (R.D.G.), M. Florescu, S. Sanie (R.P. Ungară), Gh. Buzatu (Anglia), Ven. Ciobanu (Franța).

Dintre manifestările științifice organizate de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, în anul 1978, în colaborare cu Facultatea de istorie și filozofie a Universității „Al. I. Cuza” — Iași și cu Comitetul de cultură și educație socialistă — Iași se cuvine a fi amintită dezbaterea *Sarcini și probleme privind editarea corpusului național de izvoare documentare*, care s-a ținut la Iași între 23 și 24 mai, cu care prilej, a fost prezentată următoarea comunicare: *Problema editării izvoarelor documentare în istoriografia română* (I. Caproșu și I. Toderașcu).

Numeroși cercetători au fost prezenți cu comunicări la diversele manifestări științifice organizate la Iași sau în alte localități din țară cu prilejul aniversării a 60 de ani de la formarea statului național unitar român. Astfel, la sesiunea de comunicări organizată la Iași, la 23 noiembrie 1978, cu tema „Făurirea statului național român — moment crucial în lupta maselor populare pentru libertate și progres” au fost prezentate comunicările: *Contextul internațional al desăvîrșirii unității naționale* (D. Ciurea), *Anglia și desăvîrșirea unității naționale a României* (V. Dobrinescu).

De o largă participare din partea cercetătorilor ieșeni s-au bucurat și celelalte simpozioane și sesiuni științifice din țară consacrate aniversării marelui eveniment istoric de la 1 decembrie 1918, cele de la Piatra Neamț (D. Vitcu, Gh. I. Florescu, V. Dobrinescu, Gh. Buzatu), Vaslui (I. Saizu, Gh. Pungă, Gh. Buzatu, Gh. I. Florescu, V. Dobrinescu), Botoșani (D. Vitcu, Gh. I. Florescu, Gh. Buzatu), Bacău (Gh. I. Florescu, D. Vitcu, Gh. Buzatu), Craiova (A. Macovei), Focșani (D. Vitcu, Gh. I. Florescu).

Un număr însemnat de cercetători au participat la comunicările și la sesiunile științifice consacrate aniversării a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent sub Burebista, manifestări care au avut loc în cursul acestui an la: Iași (M. Petrescu-Dîmbovița, I. Ioniță, N. Gostar), București (D. Teodor, V. Spinei, I. Ioniță), Botoșani (D. Teodor, I. Ioniță, S. Teodor, V. Chirica), Huși (D. Teodor, S. Teodor), Birlad (D. Teodor), Piatra Neamț (V. Chirica, I. Ioniță, R. Baltă, S. Teodor, S. Sanie, V. Spinei), Focșani (M. Florescu), Vaslui (M. Petrescu-Dîmbovița, V. Spinei).

De asemenea, trebuie să remarcăm prezența și intervențiile interesante ale cercetătorilor Institutului nostru (I. Caproșu, Ven. Ciobanu, Steluța Mărieș), la dezbaterea organizată la București, la 30 iunie 1978, de Academia de Științe Sociale-Politice a R.S. România în colaborare cu Direcția Generală a Arhivelor Statului București cu tema *Istoriografia și baza documentară*.

Cercetătorii ieșeni n-au lipsit nici de la manifestările științifice organizate la Iași și în alte localități din țară cu prilejul aniversării a 130 de ani de la revoluția de la 1848 din Țările Române. Amintim, totodată, participarea cercetătorilor de la sectorul de istorie veche și arheologie la simpozionul consacrat problemelor epocii bronzului (M. Florescu), la sesiunea de rapoarte anuale a Academiei de Științe Sociale și Politice, din martie 1978 și la sesiunea secției de istorie a Academiei R.S.R., unde a fost prezentată comunicarea: *Descoperiri arheologice recente în zona Prutului mijlociu* (V. Chirica și Al. Păunescu).

La Zwettl, în Austria, între 24 și 27 octombrie, I. Ioniță a prezentat comunicarea *Daco-romani și migratori în regiunea carpato-dunăreană în sec. IV. e.n.*

Consemnăm, de asemenea, participarea cercetătorilor Institutului la cel de al doilea colocvii anglo-român de istorie, de la Londra, din mai 1978 (Gh. Buzatu), la Conferința internațională de la Moscova, cu tema *Eliberarea popoarelor balcanice de sub jugul otoman*, ținută în aceeași lună a anului 1978, la care a fost prezentată comunicarea *Raporturile politice româno-ruse între anii 1875 și 1877* (L. Boicu), la Sesiunea Comisiei mixte de istorie româno-polone, din iunie 1978, de la Toruń (R. P. Polonă) (L. Boicu), precum și la simpozionul de la Kiev, dintre 20 și 25 noiembrie 1978, consacrat *Etnogenezei slavilor*, la care Dan Teodor a prezentat comunicarea: *Unele probleme privind slavii în sec. VI—VII e.n. pe teritoriul României*.

Totodată, menționăm prezența cercetătorilor ieșeni și la alte manifestări

internaționale. Astfel, Al. Zub a susținut, la 22 septembrie 1978, la Heidelberg, la sesiunea *Cercului de studii al sașilor transilvăneni*, comunicarea : *Rumänische Studierenden an der europäischen Universitäten zu Beginn der Moderne*. Același cercetător a prezentat, la 7 decembrie 1978, la Clubul academic pentru relațiile externe din Freiburg i. Br., conferința *Zeitdauer und Vollendung in der rumänischen Geschichte*.

Rezultatele activității cercetătorilor Institutului se vădese în numeroasele lucrări publicate sau aflate sub tipar în cursul acestui an. În 1978 au apărut volumele : M. Petrescu-Dimbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Ed. Junimea, Iași ; Dan Teodor, *Teritoriul est-carpatic în sec. V—X e.n. (Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român)*, Ed. Junimea, Iași ; Al. Zub, *M. Kogălniceanu, un fondateur de la Roumanie moderne*, Editura Științifică și enciclopedică, București ; Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial*, Ed. Junimea, Iași.

În cursul acestui an a apărut tomul XV al „Anuarului” Institutului și este sub tipar volumul IX din „Arheologia Moldovei”.

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, a fost vizitat în anul 1978 de istorici și arheologi din U.R.S.S., R. S. Cehoslovacia, R. P. Polonă, R. P. Ungară, R. D. Germană, R. P. Bulgaria, Turcia, Olanda, S.U.A., R. F. Germania și Portugalia.

În cadrul schimburilor de publicații cu străinătatea, în cursul anului 1978, Institutul a primit 510 reviste și 222 cărți.

S. Mărieș

MIHAI BERZA

În ziua de 5 octombrie 1978 s-a stins din viață istoricul Mihai Berza. Profesor, membru corespondent al Academiei Române, membru al Academiei de Științe Sociale și Politice, director al Institutului de Studii sud-est europene, unul din fondatorii Asociației internaționale de Studii sud-est europene, membru al comitetului de organizare a congresului internațional de istorie din 1980 la București, Mihai Berza ocupă un loc distinct în istoriografia română și printre animatorii propășirii cercetării profunde, de nobilă intenție a spațiului sud-est european.

Erudiția, o largă viziune istoriografică, cultivarea a ceea ce reprezintă valoare și perenitate în evoluția umanității, finețea spiritului și farmecul exprimării de o proprietate și urbanitate niciodată alterate, patriotismul său ardent, pe care-l trăia adînc și responsabil, sînt cîteva din alosele însușiri ale personalității regretatului dispărut.

Născut la 23 august 1907 la Tecuci, M. Berza urmează cursurile Facultății de istorie a Universității din Iași între anii 1926 și 1929. După studii de specialitate la școala română din Roma între 1929—1934, își susține teza de doctorat la Iași. Pleacă în Franța, unde în anii 1935—1936 urmează cursurile de la l'Ecole Pratique des Hautes Etudes. Este apoi cîteva ani secretarul Școlii Române din Roma. În anul 1941 a fost numit director adjunct al Institutului de Istorie Universală „Nicolae Iorga” din București, unde funcționează pînă în 1948. Între timp este profesor titular al Școlii de Arhivistică din București. Din 1950 este titularul catedrei de Istorie Universală a Facultății de Istorie a Universității din București. Începînd cu 1963, pînă la moarte, este director al Institutului de studii sud-est europene din București. A organizat și a fost președintele Congresului al XIV-lea de studii bizantine ținut la București în 1971. A fost președintele Congresului al III-lea de studii sud-est europene, care a avut loc în 1974 la București. Academii de științe de peste hotare, printre care cele sîrbă și portugheză, îl numărau printre membrii săi.

Creația științifică a prof. M. Berza este diversă și de înaltă ținută. El a studiat cu egală competență probleme de metodologie a cercetărilor istorice și a predării istoriei, teme de cel mai înalt interes ale evului mediu european și național, științe auxiliare și istoria artei și a raporturilor internaționale culturale și politice etc. Prof. M. Berza a făcut parte din colegiul de redacție al *Istoriei României*, apărută în patru volume între 1960—1964, membru în colegii însărcinate cu publicarea diverselor colecții de documente, redactor responsabil al „Revistei de Studii sud-est europene”.

Cîteva din studiile sale se oferă ca un indiciu al varietății și importanței preocupărilor științifice: *La Mer Noire a la fin du Moyen Age*, în „*Balcenia*”, nr. 4, 1941; *Der Kreuzzug gegen die Türken-ein europäisches Problem*, în „*Revue historique du Sud-Est européen*”, vol. 19, 1942; *Feudalitatea. Schema unui proces istoric*, în „*Revista Fundațiilor Regale*”, nr. 12, 1943, nr. 6, 1945; *La colonia*

fiorentina di Constantinopoli nei sec. XV—XVI e suo ordinamento secondo gli statuti, în „Revue historique du Sud-Est européen“, vol. 21, 1944; *Etienne le Grand prince de Moldavie*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, 2, 1957; *Haraciul Moldovei și Țării Românești*, în „Studii și materiale de istorie medie“, nr. 2, 1967; *Variațiile exploatării Țării Românești de către Poarta otomană în secolele XVI—XVIII*, în „Studii“, 3, 1958; *Repertoriul Monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958 (Introducere, p. 2—10; Arhitectura și decorația sculptată a monumentelor, p. 13—26; Miniaturi și manuscrise, p. 361—446); *Organizarea statului feudal*, în „Studii“, nr. 6, 1962; *Les révoltes populaires au Moyen Age. Considérations générales*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, nr. 1, 1962; *Nicolae Iorga et les études Sud-Est européennes*, în „Bulletin. AIESEE“, nr. 1, 1963; *Les grandes étapes de l'histoire du Sud-Est européen*, în „Tradition et innovation dans la culture des pays du Sud-Est européen“. Colloque C.I.P.S.H., 1969; *Les peuples de l'Europe du Sud-Est et leur rôle dans l'histoire*, în „Actes du premier congrès international des études sud-est européennes“, III, Histoire, Sofia, 1969; *Relations culturelles entre les Iles Ioniennes et les pays roumains*, în „Triton Panionion Synodion Praktika“, II, Athènes, 1969; *Turcs, Empire Ottoman et relations roumano-turques dans l'historiographie moldave des XV—XVII siècles*, în „Revue des études sud-est européennes“, nr. 3, 1972; *Activitatea istoriografică a lui Dimitrie Cantemir*, în vol. 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, București, 1973; *Les études du Sud-Est européen — leur rôle et leur place dans l'ensemble des sciences humaines*, în „Revue des études Sud-Est européennes“, nr. 1, 1975; *Mănăstirea Sucevița*, București, Ed. Meridiane, 1977, etc.

Funeraliile au avut loc la 7 octombrie 1978. A fost înhumat în cripta familiei la cimitirul Belu din București.

Decesul profesorului M. Berza înseamnă o grea pierdere pentru istoriografia română, pentru cea a sud-estului european. Istoricii din Iași, orașul unde Mihai Berza și-a făcut studiile liceale și față de care a manifestat un atașament niciodată dezmințit, vor păstra în inima și memoria lor imaginea curată și înălțătoare a omului și savantului.

Paul Mihail

EMIL DIACONESCU

Emil Diaconescu s-a născut la 23 octombrie 1889 în comuna Mănăstireni, din jud. Botoșani. A urmat cursurile liceului „A. T. Laurian” la Botoșani, încheiate cu examenul de bacalaureat în 1909. A urmat apoi cursurile Facultății de litere a Universității din București, unde în 1913 a susținut examenul de licență, iar în 1919 a trecut examenul de capacitate pentru istorie și geografie, fiind clasificat primul. A funcționat ca profesor de istorie și geografie la Liceul „A. T. Laurian” din Botoșani, unde a publicat, în colaborare cu alți profesori, revista „Junimea Moldovei de Nord”. Transferat la Liceul internat din Iași în 1924 a obținut doctoratul în istorie la Universitate. Docent pentru geografia istorică la Facultatea de științe, la 1 martie 1926 a fost numit conferențiar și ulterior transferat la Facultatea de litere și filozofie la disciplina istorie medie universală. A funcționat ca cercetător științific principal la Institutul de istorie și filologie al Filialei Iași a Academiei. A colaborat la revista „Cercetări istorice”, condusă de profesorul Ilie Minea, la revistele „Viața Românească”, „Însemnări ieșene”, „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, precum și la presa locală.

A decedat la 1 octombrie 1978. A fost continuu preocupat de probleme ale cercetării istorice.

Din seria lucrărilor lui Emil Diaconescu, care a urmărit mereu încadrarea istoriei României în cea a sud-estului european, amintim: *Politica orientală burgundă și turcii în secolele XIV—XV* în „Cercetări istorice”, I, Iași, 1925, 58 p. (teză de doctorat). *Granițe etnice și politice în Balcani între anii 395 și 1453*, Iași, 1926, 32 p.; *Un document istoric. Napoleon I și Principatele Române*, Iași, Viața Românească, 1928, 12 p.; *Imperialism și state balcano-dunărene pînă la 1878*, Iași, Presa Bună, 1930, 123 p.; *Expansiunea colonială a statelor europene*, Iași, 1931, 336 p. (Curs litografiat); *Nouvelles lettres de la correspondance d'Emile Picot*, Iași, Viața Românească, 1931, 20 p.; *România și marile puteri după congresul de la Berlin pînă la 1914*, Iași, Presa Bună, 1937, 88 p.; *Ecouri de la conferința de pace*, Iași, 1937; *Românii de peste hotare*, Iași, 1938; *Marile puteri și criza cehoslovacă*, Iași, 1938; *Transilvania. Precizări pentru cunoașterea cauzei românești*, Iași, 1940; *Vechi drumuri moldovenesti. Contribuții în legătură cu luptele lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, Iași, Brawo, 1939, 99 p.; *Banatul românesc*, Iași, Terek, 1941, 21 p.; *Rusia și chestia strimtorilor în războiul din 1914—1918*, Iași, Tip. Ligii Culturale, 1942, 18 p.; *Opera științifică a prof. I. Minea*, Iași, Tip. Ligii Culturale, 1943, 19 p.; *Acordul de la Reichstadt (1876) și Tratatul de la Budapesta (1877)*, București, Monitorul Oficial, 1943, 73 p. (Academia Română, Memoriile secțiunii istorice, Seria III. Tomul 25, Memoriul 27); *Acordul de la Reichstadt, 8 iulie 1877, în Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 ani*,

august 1940, București, 1943, p. 886—911; *Alexandru cel Bun*, București, Editura științifică, 1968, 85 p., *Precizări cu privire la lupta lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, Iași, Editura Academiei R.S.R., 1977, 7 pag. (extras din „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, Iași) ș.a.

Profesorul Emil Diaconescu a publicat în perioada interbelică o serie de manuale școlare în numeroase ediții și a lăsat în manuscris o vastă monografie istorică a Cotnarului și un studiu despre epoca lui Alexandru cel Bun în istoria Moldovei.

D. Ciurea și Iosif E. Naghiu

NICOLAE GOSTAR

La 23 noiembrie 1978, pe cînd se afla la sesiunea științifică a Muzeului de arheologie din Constanța, a încetat din viață în mod subit, în plină putere de afirmare a personalității sale, conferențiarul universitar dr. Nicolae Gostar, distins cadru didactic și cercetător de prestigiu în domeniul istoriei vechi și al arheologiei lumii dacice și romane.

Născut la 2 martie 1922 în orașul Deva, unde a urmat școala elementară și liceul, a fost atras încă de pe băncile școlii de istoria dacilor și romanilor, ale căror vestigii se aflau din plin în zona respectivă. Focul sacru pentru istoria veche l-a determinat să-și facă studiile la Universitatea din Cluj-Napoca, pe atunci în refugiu la Sibiu, unde a fost discipolul devotat al ilustrațiilor săi măestri acad. Constantin Daicoviciu, Ștefan Bezdechi și Teodor Naum, de la care a învățat nespus de mult, atît sub aspectul cunoștințelor de istorie veche, epigrafie, arheologie și filologie clasică, cît și al metodei de cercetare, fapt pentru care le-a purtat recunoștință toată viața. Obligațiile militare, pe care le-a onorat cu cinste, fiind decorat pentru fapte de arme pe frontul antifascist din Transilvania, l-au făcut să-și ia licența în istoria veche, arheologie și istoria României, cu cîțiva ani mai tîrziu, în 1944, cu *magna cum laude*.

Absolvent, cu o bună pregătire profesională și cu frumoase perspective de dezvoltare, a fost numit în 1947 asistent la disciplina istorie universală veche de la Facultatea de istorie a Universității din Cluj-Napoca, unde a funcționat pînă în 1957, ținînd pe lîngă seminariile și cursurile speciale de istorie universală veche și de istorie veche a României, cursuri de limba latină și de epigrafie latină. Acești aproape zece ani petrecuți cu multă strădanie și devotament în atmosfera îmbietoare la studiu din cadrul seminarului „Vasile Bogrea”, sub îndrumarea directă a profesorilor săi, în frunte cu acad. Constantin Daicoviciu, au fost hotărîtori în desăvîrșirea pregătirii sale didactice și științifice.

Cercetările sale în domeniul arheologiei, epigrafiei și al istoriei vechi, efectuate în acest rîstimp, bine apreciate de specialiști, l-au făcut cunoscut, îndreptățindu-l la ocuparea prin concurs, în toamna anului 1957, a postului de conferențiar la disciplina istorie universală veche de la Facultatea de istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, la care a funcționat timp de 20 ani, pînă la dispariția lui prematură. În acești ani a predat cu deosebită competență și mult simț pedagogic cursurile de istorie universală veche, epigrafie și paleografie latină, introducerea în arheologie, precum și de istoria Daciei romane, fiind apreciat în mod deosebit atît de studenți, care-l audiau cu mult interes și plăcere, cît și de colegii săi, pentru erudiția, informația, pe cît se poate la zi, și îmbinarea, în mod armonios, a datelor izvoarelor scrise cu cele ale arheologiei și lingvisticii. În aceeași măsură, s-a străduit să formeze deprinderi de cercetare științifică la studenții săi, atît în cadrul cerourilor științifice, cît și a raporturilor

directe cu ei, stîndu-le la dispoziție cu multă generozitate ori de cîte ori era necesar în timpul studiilor și după aceea, ca profesori, muzeografi și cercetători, cu care continua să întrețină legături strînse științifice. Tot pentru a veni în ajutorul studenților a colaborat cu acad. Em. Condurachi și prof. N. Lascu la întocmirea manualului „Prelegeri de istorie universală veche”.

Paralel cu activitatea didactică, profesorul Nicolae Gostar a desfășurat o muncă continuă fără de preget pe tărîm științific în domeniul istoriei vechi a României, activitatea sa ca arheolog, epigrafist și istoric al lumii dacice și romane fiind recunoscută de toți specialiștii. Prin tot ceea ce a realizat ca om de știință și-a înscris numele printre cercetătorii de frunte din acest domeniu din țara noastră. În același timp, prin cercetările sale s-au continuat strădaniile științifice ale predecesorilor săi de la Universitatea din Iași, Teohari Antonescu, Oreste Tafrali, Paul Nicorescu, Radu Vulpe și Dumitru Tudor, alături de care se va înscris, pe drept, de acum înainte numele său.

Contribuțiile sale în domeniul arheologiei privesc în special epocile dacică și romană. Cu experiența dobîndită în deosebi la investigarea cetăților dacice din Munții Orăștiei și a orașului roman Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în calitățile de elev și de colaborator al magistrului său, Constantin Daicoviciu, completată prin participarea la cercetările arheologice din așezările neolitice de la Hăbășești — Roman și geto-dacică de la Poiana-Tecuci, a întreprins, de data aceasta împreună cu elevii și colaboratorii săi, săpături arheologice pe teritoriul Moldovei. Dintre acestea, mai importante sînt acelea din așezarea dacică de pe înălțimea Bitca Doamnei de la Piatra-Neamț, cu analogii apropiate în cetățile dacice din Munții Orăștie, precum și din *castellum*-ul roman de la Barboși-Galați, sub care a identificat și cercetat pentru prima dată o așezare geto-dacică. La aceste cercetări, de care, prin rezultatele obținute și publicații, și-a legat numele în istoriografia noastră, se adaugă și altele de mai mică amploare, totuși cu rezultate, din așezarea romană civilă de la Șendreni-Galați și din valul de pămînt, datat de el în sec. IV e.n., de la Manoleasa pe Prut, pe care l-a cercetat cu multă atenție, în ciuda sănătății sale șubrede, cu cîteva luni înainte de dispariția sa.

Domeniul său preferat, în care a elaborat un număr mai mare de lucrări, a fost acela al epigrafiei latine, preocupîndu-l în mod special atît inscripțiile din Dacia romană, cît și din Scythia Minor și regiunile extracarpatice ale României, aducînd contribuții valoroase privitoare la istoria provinciilor Dacia, cele două Moesii și Pannonia. În afară de inscripțiile de pe monumente, o atenție aparte a acordat-o și aceloră de pe lucernele din Dacia, adunate și publicate de el în primul volum din Arheologia Moldovei. Munca sa de epigrafist, reflectată în lucrări tipărite în țară și peste hotare, după ce mai mult din ele fuseseră susținute la diferite manifestări științifice pe plan intern și internațional, a fost încununată prin lucrarea sa monografică „Marele monument funerar roman de la Adamclisi. Studiu epigrafic”, cu care, după ani îndelungați de cercetări meticuloase, a obținut titlul de doctor în științe istorice în 1978. Abordînd o asemenea temă, care timp de aproape un secol a fost în atenția a numeroși cercetători români și străini, profesorul Nicolae Gostar, epigrafist dublat de istoric, a adus contribuții deosebite privitoare la războaiele daco-romane, precum și la contextul istoric în care s-a ridicat acest monument triumfal, în care scop au fost bine analizate și deceniile anterioare războaielor dintre Decebal și Traian.

Cu mult interes el a studiat și diferite probleme din istoria Daciei preromane și romane, aducînd, pe bază epigrafică, arheologică și îndeosebi a textelor literare antice, pe care le cunoștea foarte bine, contribuții remarcabile prin scrupulozitatea argumentării și originalitatea interpretărilor, conform convingerilor sale științifice. Astfel, în ceea ce privește Dacia preromană, l-au preocupat în mod special numele și originea costobocilor, localizarea reședinței lui Burebista, războaiele daco-romane și sfîrșitul lui Decebal. Relativ la epoca romană, l-au interesat diferite probleme de istorie economică, socială, militară, politică și a religiilor, scriînd studii bine apreciate privitoare la vîmile Daciei, lupta populației de la gurile Dunării împotriva autorității romane, unitățile militare de la Barboși, Tibiscum și din alte locuri din Dacia romană, misiunea lui Tiberius Claudius Pompeianus la nordul Dunării, situația Moldovei în timpul stăpî-

nirii romane, cultele autohtone în Dacia romană, Jupiter Heliopolitanus în Dacia ș.a. Paralel cu aceste studii de istorie, s-a străduit în altele să lămurească numele antic al așezării Răcari, toponimele Singidunum și Singidava, Ulpianum, Caspius Aegysos, Aliobrix ș.a.

Pe lângă aceste studii, a colaborat cu mult zel și deosebită competență la redactarea lucrării de caracter internațional *Tabula Imperii Romani, Dicționarul de istorie veche a României* și în ultimii ani ai vieții sale, cu toate că era suferind, la partea romană din primul volum al tratatului *Istoria României*.

Activitatea sa științifică meritorie a fost recunoscută prin obținerea titlului de laureat al Premiului de Stat, pentru colaborarea la monografia arheologică *Hăbășești*, precum și prin includerea sa în comitetul de redacție al publicației *Arheologia Moldovei*, în paginile căreia a fost prezent cu studii substanțiale, în comitetul de redacție românesc al publicației *Tabula Imperii Romani* și în consiliul științific al Institutului de tracologie, recent înființat la București. La acestea se adaugă și calitatea de vicepreședinte al Filialei din Iași a Societății de studii clasice, în care și-a adus o contribuție competentă, bine apreciată.

Numele lui Nicolae Gostar era cunoscut și în cercurile specialiștilor din străinătate, atât prin publicarea de studii peste hotare sau în limbi străine în revistele din țară, cât și prin participarea sa la Congresele internaționale de științe pre- și protoistorice de la Praga (1966) și Belgrad (1971), la Congresul Internațional de epigrafie greacă și latină de la München (1972), la Congresul Internațional de științe istorice de la Moscova (1970), la Congresele Internaționale de epigrafie greacă și latină de la München (1972) și la Congresul Internațional privind frontierele Imperiului roman de la Mamaia (1969), la Congresul Internațional de tracologie de la București (1976), la conferințele de studii clasice Eirene de la Eforie (1970) și Cluj-Napoca (1972), la conferința Ovidianul de la Constanța (1960) și la colocviul internațional „D. Cantemir” de la Freiburg i. Br. (1973). Deosebit de rodnice au fost și legăturile sale cu specialiștii străini, cu prilejul documentărilor și schimburilor de experiență din U.R.S.S. (Chișinău, Odesa și Kiev), R. P. Bulgaria (Sofia, Varna), R. P. Ungaria (Debrețin și Budapesta) și Republica Democrată Germană (Berlin).

La această bogată și frumoasă activitate de cercetare științifică se adaugă și aceea foarte susținută de popularizare a unor probleme importante din istoria veche a României și universală, prin conferințe publice, emisiuni la radio și presă.

Pentru tot ceea ce a reprezentat profesorul și omul de știință Nicolae Gostar, colegii de la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, în mijlocul cărora i-a plăcut să se afle prin comunicări, precum și pentru noutăți științifice și schimb de opinii, îi simt, cu nețărmurită durere, lipsa din mijlocul lor, păstrându-i neștearsă amintirea. În același timp, membrii redacției Anuarului, în paginile căruia a adus excelente contribuții științifice, îi aduc prin aceste rânduri un ultim omagiu, exprimându-și și pe această cale regretul lor profund de a nu-l mai avea printre colaboratori.

M. Petrescu-Dimbovița

Nr. coli tipar 43

**Tiparul executat la întreprinderea
poligrafică Iași, str. 7 Noiembrie nr. 49.
sub cd. 838**

REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România publică „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, care continuă seria de *istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș.a.

Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 40.

În țară, abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Persoanele din străinătate pot face abonamente la publicația noastră prin ILEXIM, serviciul export-import presă — Calea Griviței nr. 64—66, P.O.B. 2001, telex 011226 — București.

La revue „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ paraît 1 fois par an.

Les personnes qui, à l'étranger, désirent s'abonner à „l'Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol“ de Iassy peuvent s'adresser, par ILEXIM, au service export-import presse, Calea Griviței 64—66, P.O.B. 2001, telex 011226 — Bucarest.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“,

tom. XV, p. 1—693, Iași, 1978.

40559

Lei 40